Pr. Prof. Dr. Ene BRANIŞTE   Prof. Ecaterina BRANIŞTE

DICŢIONAR ENCICLOPEDIC DE CUNOŞTINŢE RELIGIOASE

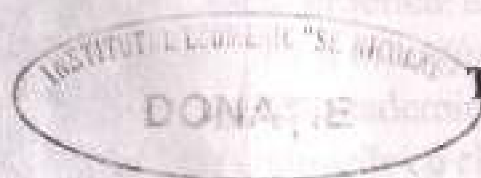

DIECEZANA CARANSEBEŞ

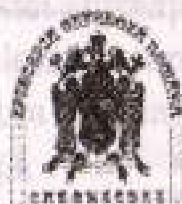
Pr. Prof. Dr. Ene BRANIŞTE **Prof. Ecaterina BRANIŞTE**

DICŢIONAR ENCICLOPEDIC DE CUNOŞTINŢE RELIGIOASE

Tipărită cu binecuvântarea
Prea Sfinţitului

† LAURENŢIU
Episcopul Caransebeşului

EDITURA DIECEZANĂ CARANSEBEŞ
2001

Ediţie îngrijită de
Sectorul Cultural al Episcopiei Caransebeşului
Corectori:
Pr. Ioan Petraş,
Pr. Ovidiu Sava,
Prof. Maria Aron,
Daniel Aron Alic,
Ing. Cristian Frenţiu,
Ciprian Streza (textul grecesc)
Tehnoredactare:
Pescaru Alexandru

ISBN 973-97569-7-2

PRINOS DE RECUNOŞTINŢĂ

Un cuvânt de înţelepciune ne atrage atenţia că *"nu există mormânt atât de adânc până la care să nu ajungă recunoştinţa noastră."*

Parcurgând paginile acestui inedit Dicţionar sau având-l la îndemână ca util şi necesar instrument de lucru, în calitate de cititori suntem determinaţi să cultivăm faţă de autori un curat sentiment de recunoştinţă şi să consimţim cu pietate, aidoma lui T. Arghezi: *"Carte frumoasă, cinste cui te-a scris"*.

Despre inerenţa unui astfel de Dicţionar în peisajul editorial românesc, despre caracterul lui instrumental, a scris cu rafinament în *Cuvântul* său *înainte,* distinsul cărturar, Domnul academician Virgil Cândea. De altfel, procesul de instruire, de formare a personalităţii umane, în contextul unui vast câmp informaţional, din zilele noastre, presupune ca o condiţie sine qua non existenţa şi accesibilitatea la dicţionare cu deschidere enciclopedică. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât, din nefericire, încă se resimte lipsa din bibliografia românească a unor astfel de lucrări.

Despre iniţiatorul şi realizatorul, în parte, a acestei preţioase lucrări, valorosul liturgist ortodox contemporan şi erudit profesor de teologie, părintele Ene Branişte, a prefaţat cu căldură cea care l-a însoţit de-a lungul vieţii, ca soţie şi nemijlocită colaboratoare, profesoara Ecaterina Branişte.

La rândurile din *Prefaţă* aş dori să adaug, ca un ucenic al magistrului Branişte, că dânsul avea şi practica, atât la catedră, cât şi la Sf. Altar sau la masa de scris, un cult al *meticulozităţii* şi *minuţiozităţii.* Între metoda de cercetare şi trăirea liturgică interioară, între prelegerea academică şi conversaţia cotidiană cu aproapele, simţeai că există legături tainice, iar întâlnirile cu el îţi confereau un confort lăuntric deosebit.

Cultul minuţiozităţii se simţea în vastul lui travaliu de cercetare şi întreaga sa operă liturgică îl recomandă ca pe un teolog erudit, cu o largă receptare europeană. Studiile sale teologice, traducerile, recenziile, predicile, vasta muncă de diortositor al cărţilor de cult din Biserica noastră vin în sprijinul acestei afirmaţii.

Preocuparea pentru meticulozitate completează cele afirmate mai sus. Aceasta explică întregul mecanism în virtutea căruia a iniţiat şi realizat până la prematura sa trecere la cele veşnice (+1984) Dicţionarul de faţă.

Aşa cum remarca şi distinsa lui soţie, părintele Branişte nu trecea indiferent, prin itinerariile de lectură sau de cercetare, pe lângă termeni, noţiuni, concepte sau elemente, care

în lumina unor explicații docte, puteau, într-o perspectivă aparte, să devină componentele unui *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase.* Este doar una din genezele lucrării de față. Iar dacă precizam că fișarea Dicționarului s-a realizat în mare măsură în anii ateismului triumfalist, valoarea acestui demers este cu atât mai mare.

Preocuparea pentru elaborarea unei asemenea lucrări a fost legată și de lipsa și nevoia unor instrumente de formație și informație culturală de resort în pedagogia românească a acelor ani.

Incontestabil că atât meticulozitatea cât și minuțiozitatea părintelui Braniște aveau la temelia lor un germene esențial: *iubirea de frumos,* de acel frumos care sublimează ființa omenească. Părintele a fost, în egală măsură, un *filocalic* și un *calofil.* Avea conștiința că oferind cititorului un astfel de Dicționar îl ajută pe acesta să sporească în frumusețe interioară.

Șantierul Dicționarului nu a fost însă abandonat prin plecarea părintelui, ci, dimpotrivă, a fost continuat și argumentat de nobila sa soție. Această șansă a cărții, argumentată de acrivia prof. Ecaterina Braniște, a făcut ca termenii lucrării să fie aduși la zi și să-i dea vitalitate. Munca investită în acest Dicționar de către distinsa profesoară a absorbit-o într-atât încât ceasul din urmă a aflat-o la masa de lucru, trecând în lumea veșniciei cu o demnitate specifică doar celor care și-au făcut din studiu și dragoste de carte un adevărat cult.

În concluzia acestor succinte considerații de suflet susținem ideea că lucrarea de față este *rodul unei comuniuni intelectuale, de conștiință și de datorie față de spiritualitatea românească.*

Dar nu putem încheia fără să subliniem ceea ce spuneam la început: a avea pe masa de lucru sau în raftul de bibliotecă un astfel de Dicționar presupune să trăiești un sentiment de recunoștință față de autori.

Acest sentiment îl cultivăm cu evlavie față de magistrul nostru, părintele Ene Braniște și distinsa lui soție, Prof.Ecaterina Braniște precum și față de familia domnului Gheorghe Braniște, care ne-au încredințat spre editare acest Dictionar.

Cu convingerea ca toți cei care folosesc această lucrare vor realiza atât câștig duhovnicesc cât și cultural, binecuvântăm pe cei care au ostenit la apariția ei.

Caransebeș, 29 august 2000
la Praznicul Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul

† Laurențiu

Episcopul Caransebeșului

CUVÂNT ÎNAINTE

Religia ocupă un loc neînsemnat în cultura generală a omului de azi, iar cuvintele care denumesc concepte și realități spirituale sunt puțin cunoscute sau greșit înțelese. Este rezultatul secularizării societății moderne, iar în unele țări europene, al politicii antireligioase desfășurate sistematic, timp de multe decenii, de guverne totalitare care își făcuseră din ateism trista reputație a unei filosofii progresiste. Înlăturarea religiei din învățământul public a avut ca scop o educație exclusiv laică, îndreptată spre valorile materiale, credința fiind înfățișată ca un impediment în dobândirea lor, sursă de obscurantism și factor retrograd în aspirațiile spre civilizație și cultură. Dar pe lângă dezechilibrul interior provocat în formarea tinerilor cărora li se împiedică dezvoltarea dimensiunii spirituale, educația astfel orientată îl lipsește pe omul modern de o parte majoră din zestrea intelectuală indispensabilă lui. Pentru că, indiferent de atitudinea spirituală a omului cultivat, fie el credincios, liber cugetător sau ateu militant, este limpede că de informația religioasă nici un om cu educație completă nu se poate lipsi. Fără apelul la acel uriaș tezaur de cunoștințe, nu pot fi bine înțelese marile civilizații ale lumii, toate întemeiate pe doctrine spirituale, nu pot fi descifrate capodoperele de arhitectură și artă create în ultimele milenii, nici asimilate scrierile majore ale literaturii universale. Fără informația religioasă esențială, privind nu numai creștinismul, dar și credințele altor epoci ale omenirii, oricât de pregătit în filosofie, științe, litere și arte, omul rămâne semidoct, adică, în sens literal „pe jumătate știutor", iar după *Dicționarul explicativ al limbii române*, [om] „care are cunoștințe puține și superficiale" (dar se crede cult).

Dacă acestea sunt consecințele ignoranței religioase pentru oameni în general, cu cât mai dăunătoare este aceasta pentru creștinul care vrea să-și trăiască drept și deplin credința. Aceasta presupune cunoașterea învățăturii Mântuitorului și a tâlcuirilor ei de către Sfinții Părinți, participarea la Sfintele Taine ale Bisericii, o cugetare creștină și păzirea normelor de viețuire creștină, care formează împreună acel corp de concepte și termeni stăpânit imperfect — cum spuneam mai sus — de omul contemporan. Ele erau o parte obligatorie a educației creștinilor de altădată; acum, multe cuvinte și expresii care denumesc adevăruri de credință, sărbători, momente liturgice, realități ecleziastice diverse nu mai sunt înțelese de credincioși. Câți dintre ei pot defini repede și bine nume de praznice ca *Epifania, Întâmpinarea Domnului* sau *Cincizecimea*, deosebirea dintre *arhiereu* și *arhimandrit*, cuvinte ca *litie, proscomidie, utrenie, vecernie* sau *denie*? Câți au cunoștințe suficiente despre dogme, istoria Bisericii și marile ei personalități — sfinții? Ele se dobândesc prin studii sistematice și, în lipsa lor, prin participarea la sfintele slujbe care au și o importantă latură didactică (predicile), audierea de conferințe și emisiuni cu tematică ortodoxă, prin accesul la o literatură creștină mereu mai larg răspândită la noi azi. Firește, biblioteca de referință, cu cărți de uz curent, indispensabile în viața omului cultivat de azi cuprinde, pentru informarea corectă și rapidă, dicționare (de limbă, de cunoștințe generale, de istorie, geografie, literatură, artă etc.). Dintre ele au lipsit însă, mult timp, cele de cultură religioasă.

Iată de ce trebuie să ne bucure apariția acestui *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*. Conceput inițial ca un vocabular de terminologie liturgică de marele specialist al acestui domeniu, regretatul Pr. Prof. Univ. Ene Braniște de la Facultatea de Teologie din București,

manuscrisul nu a fost definitivat de cărturarul prematur trecut la cele veşnice. Cum, şi după ce criterii a fost amplificat şi dus la bun sfârşit dicţionarul, aflăm din introducerea doamnei profesoare Ecaterina Branişte, trecută la cele veşnice în 2000. Soţia şi colaboratoarea părintelui, care participase la redactarea lucrării încă din prima fază, îi cunoştea concepţia, metoda, izvoarele şi a dat forma ultimă manuscrisului.

Orice instrument de informare asupra unui întreg univers de cunoştinţe — în cazul de faţă cel religios, şi în primul rând al creştinismului ortodox — înfăţişează realităţile domeniului respectiv în măsuri obiectiv şi subiectiv determinate de concepţia autorilor, de cititorii cărora lucrarea le este adresată dar, şi îndeosebi în vremurile de faţă, în care factorul economic este atât de important, din considerente practice, prin includerea a cât mai multă informaţie într-o carte de volum mic, dar accesibilă unui număr cât mai mare de iubitori ai valorilor spirituale. Despre dicţionare este greu de emis judecăţi obiective în ce priveşte gradul de cuprindere a domeniului tematic, lacunele lui sau, dimpotrivă, informaţiile redundante, criteriile de întocmire a listei de concepte şi termeni. Toate acestea le înfăţişează autorii, ţin de viziunea, opţiunile, erudiţia şi rigoarea lor metodologică. În acest domeniu mai înţeleaptă este aprecierea unui mare cărturar creştin din secolul nostru, Gilbert Keith Chesterton care spunea că, probabil, toate dicţionarele sunt imperfecte — în sensul că nu-i pot satisface pe toţi cititorii —, dar că totdeauna este preferabil să ai la îndemână un dicţionar, cât de imperfect, decât nici unul.

În schimb, putem sublinia, după lectura manuscrisului, avantajele acestui dicţionar şi foloasele lui pentru cititori. Identitatea spirituală creştină ortodoxă şi calitatea intelectuală a autorilor îl recomandă în primul rând. Autoritatea Părintelui Prof. Ene Branişte în Liturgică şi Pastorală, este bine cunoscută. Doamna Prof. Ecaterina Branişte a adăugat pregătirii universitare în Teologie şi Litere anii de colaborare cu învăţatul său soţ şi neprecupeţitele eforturi nu numai din pietate pentru memoria lui, dar şi din crez ştiinţific, pentru publicarea lucrărilor sale postume, între care impunătorul curs de *Liturgică generală* (Bucureşti, 1993).

Cartea de faţă a fost întocmită cu rigoare, şi mai ales cu intenţia folosului ei duhovnicesc, cu gândul permanent şi bine intenţionat la cititorii care o vor folosi în scopuri educative şi culturale, şi în primul rând pentru împlinirea lor spirituală. Dicţionare de informaţie religioasă s-au mai publicat şi, probabil se vor mai publica la noi, din diverse perspective şi cu felurite scopuri. Cel de faţă are privilegiul unei tradiţii doctrinare şi al unei binecuvântări unice.

Suntem convinşi de buna primire cu care acest *Dicţionar enciclopedic de cunoştinţe religioase* va fi întâmpinat de cititori. El vede lumina tiparului cu binecuvântarea şi generosul sprijin al Prea Sfinţiei Sale Dr. Laurenţiu Streza, Episcopul Caransebeşului. Înaltul ierarh exprimă în această luminoasă iniţiativă recunoştinţa cărturarului faţă de profesorul său, care cu trei decenii în urmă îi încuraja râvna pentru ştiinţele liturgice şi pastorale.

Virgil Cândea
Membru al Academiei Române

PREFAȚĂ

Întocmirea unui dicționar de cultură religioasă, cum se dorește a fi această lucrare, fusese plănuită încă înainte de anul 1980, împreună cu soțul meu, Ene Braniște, profesor la Institutul de Teologie Ortodoxă din București. Ca profesor de Liturgică, el era preocupat, mai ales de vechea terminologie din cărțile de cult ale Bisericii noastre, cărți la a căror diortosire (îndreptare și adaptare la limba română contemporană) a lucrat mult, notându-și în același timp ce i se părea rar și deosebit în limba noastră veche bisericească. Mulți dintre acești termeni sunt incluși aici. Eu eram preocupată mai mult de termenii religioși de strict interes pentru a înțelege sensul și conținutul atâtor noțiuni religioase întâlnite în lecturi și folosite în cult, noțiuni pe care le consideram necesar a fi cunoscute de oricare cititor interesat de viața și cultura religioasă.

Dispariția regretatului meu soț (1984) a lăsat neîmplinit acest proiect, la acea vreme. Fiind pregătită în specialitate (licență în Teologie și Litere), am hotărât, după câțiva ani, să reiau singură lucrul început împreună. Am folosit materialul (termeni vechi) din fișele întocmite de prof. Ene Braniște și termenii liturgici culeși de mine din lucrările lui tipărite, continuând culegerea de material și din variate domenii ale Teologiei. Deoarece lucrarea depășește conținutul și caracterul strict de dicționar, am intitulat-o: ***Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase***.

După cum e definit în toate dicționarele (române și străine), cuvântul „dicționar" (lat. dictionarium, gr. lexicon) înseamnă: „listă alfabetică de termeni, cu explicațiile necesare, aparținând unei limbi sau unei anumite științe, arte etc."; „enciclopedie" (gr. ἐγκυκλοπαιδεία, ἡ — egkiclopaideia, format din ἐγκύκλιος — *egkiclios* = circular, rotund, cuprinzător, și παιδεία, ἡ — *paideia* = instrucție, cunoștințe, educație), cuvânt tradus în dicționarul francez „Robert" cu: „ansamblul tuturor cunoștințelor, fie din întreaga cultură, fie numai dintr-o ramură a culturii" (ex. în cazul acestei lucrări: cultura religioasă — desigur fără a avea pretenția de a fi epuizat materialul inclus în aria ei). Spre deosebire de dicționarele cu conținut religios, apărute la noi înainte și după 1990 (menționate în parte în bibliografie), și care cuprind fie numai noțiuni din Sf. Scriptură, (cu deosebire din Noul Testament), fie dintr-o anumită ramură a Teologiei, acest „Dicționar enciclopedic", după cum arată și titlul, este un „ansamblu" de cunoștințe din toate domeniile culturii religioase (doctrină, cult, istorie, artă bisericească etc.), privind atât Biserica creștină, cât și marile religii ale lumii, de la începuturi până azi. Cele mai multe noțiuni se referă la credința creștină ortodoxă (dogmă, cult).

Problemele dezbătute au caracter instructiv-informativ și, îmbrăcate adesea în haina catehezei, ele urmăresc și un scop educativ-formativ, în spiritul doctrinei și moralei creștine (prin ilustrarea cu texte din rugăciunile cultice și din scrierile Sfinților Părinți). Credinciosul dornic să cunoască și să înțeleagă îndatoririle sale, prevăzute de învățăturile și ritualurile Bisericii (Ortodoxe, în special) va afla aici îndrumările și lămuririle necesare legate de: Sfintele Taine (Botez,

Împărtăşanie, Sf. Mir, Spovedania, miracolul Sfântului Maslu etc.), rânduielile pentru sfârşitul vieţii omului, cu ritualul tradiţional: rugăciuni (stâlpii); parastase şi pomeniri, vămile văzduhului, Judecata de apoi, raiul şi iadul (în concepţia creştină şi a altor religii), slujbe şi ierurgii care intră în practica vieţii creştine (sfeştanii, acatiste, sărindare, soroace ş.a.); învăţături despre: post, sărbători, icoane, calendar, importanţa slujbelor bisericeşti (explicarea Sfintei Liturghii). În scop informativ, unii termeni se referă la: organizarea bisericească, treptele clerului creştin (cu specificul fiecărei confesiuni) şi clerul altor religii; probleme de istorie universală (privind: sinoade, apariţia confesiunilor creştine şi a sectelor — cu doctrinele lor); istoria religiilor, cu doctrinele şi specificul lor; arta religioasă (stiluri arhitectonice bisericeşti, iconografie, muzică psaltică, veşminte sacerdotale); cele mai importante mănăstiri din România, vestite biserici din Bucureşti etc., mitologie şi folclor religios, precum şi variate noţiuni legate de viaţa religioasă şi formele ei de manifestare.

În lipsa informaţiilor (din ultima jumătate de veac, în România) de popularizare a culturii religioase, sperăm ca acest dicţionar enciclopedic religios să umple un gol, contribuind la îmbogăţirea cunoştinţelor fiecărui cititor, de orice credinţă şi pregătire religioasă şi de orice nivel cultural. În acelaşi timp sperăm să trezească dorinţa de cercetare şi mai aprofundată a culturii religioase, în toate aspectele ei, instructive şi ziditoare de suflet. Bibliografia (din interiorul textului, ca şi aceea din lista abrevierilor şi suplimentară) va putea ajuta ca punct de plecare în acest scop. Menţionăm câteva din cărţile citate în bibliografie care ar trebui să nu lipsească din biblioteca şi lectura unui creştin ortodox: Sf. Scriptură, Mărturisirea de credinţă ortodoxă, Ceaslovul, Filocalia, Patericul românesc (adică vieţile sfinţilor români), Pe treptele slujirii creştine (alese cuvântări instructiv-educative), Explicarea Sfintelor Taine de iniţiere (Botezul, Euharistia, Sf. Mir), tratatele de: Liturgică Specială (cu explicarea doctrinală şi simbolică a Sfintei Liturghii, a slujbelor religioase şi a Sfintelor Taine), Liturgică Generală — ce cuprinde problemele privitoare la cunoaşterea şi înţelegerea cultului ortodox şi practica vieţii creştine: calendar, sărbători, post, pomenirea morţilor, simbolismul elementelor cultice, muzica bisericească, arta şi iconografia creştină ş. a.).

Din aceeaşi dorinţă de a trezi şi a forma o „conştiinţă religioasă" luminată, s-a insistat în explicarea, uneori foarte amănunţită, a acelor termeni care pot contribui la clarificarea învăţăturii creştine şi cunoaşterea ei confesională. Din acelaşi considerent nu s-au dat cuvintelor explicate şi sensurile lor profane, ci s-a subliniat, aproape în toate cazurile, numai fondul religios (ex. cuvântul „stâlp" a fost discutat ca denumire pentru slujba care se săvârşeşte de preot la căpătâiul mortului, acasă, înainte de a-l duce la biserică, unde se face slujba înmormântării). Sensul profan al noţiunii de „stâlp" este discutat la cuvântul „adosat", „stâlp adosat" denumind restul din fostul perete despărţitor dintre naos şi pronaos, rest rămas ca un fel de coloană lipită (în interior) de zidul de nord şi de cel de sud al bisericii. Sunt incluşi, de asemenea, termeni religioşi arhaici (din vechile cărţi bisericeşti), precum şi termeni mai puţin cunoscuţi, dar importanţi, atât pentru îmbogăţirea cunoştinţelor religioase, cât şi a culturii, în general.

Având în vedere obiectul ei, considerăm că această lucrare va fi deosebit de utilă diferitelor categorii de cititori, de toate vârstele, dar în primul rând celor de specialitate: elevi de seminarii teologice, studenți teologi și clerici, care vor putea afla aici repere pentru preocupările lor de specialitate.

Lucrarea a fost stimulată și de interesul crescând, pe care mulți cititori, credincioși sau mai puțin credincioși, îl manifestă față de scrierile religioase, fiind dornici să cunoască și să înțeleagă conținutul și sensul noțiunilor bisericești, a ritualurilor și a actelor cultice, la care participarea este tot mai numeroasă. În mare măsură, lucrarea caută să vină în întâmpinarea acestui interes atât de actual. Credem în utilitatea ei, dorind mai ales ca ea să devină un mesager al cuvântului divin, care să revigoreze în sufletele cititorilor atât credința în Dumnezeu, cât și dragostea și interesul pentru această ramură a culturii care este Religia.

Prof. Ecaterina Braniște

ABREVIERI

Acad. — academie, academician
AR — Academia Română
BAR — Biblioteca Academiei Române
cf. — conform
d.Hr. — după Hristos
diac. — diacon
d.p.v. — din punct de vedere
Dr., dr. — doctor
ebr. — ebraic, lb. ebraică
ed. — ediție, editură
ep. — episcop
Ev. — Evanghelie, evanghelist
ex. — exemplu
f. — filă
germ. — german, lb. germană
gr. — grecesc, lb. greacă
î.Hr. — înainte de Hristos
ind. — indian, lb. indiană
Inst. — Institut
lat. — latin, lb. latină
lb. — limba
mitrop. — mitropolit
m. al Acad. R. — membru al Academiei Române
mss. — manuscris
nr. — număr
p. — pagină
PF. — Prea Fericitul
pr. — preot
prof. — profesor
Ps. — psalm
pt. — pentru
reg. — regional
rev. — revistă
ș.a. — și altele
ș.a.m.d. — și așa mai departe
sec. — secol
sf., Sf. — sfânt

slv. — slav, slavon, lb. slavonă
ş.u. — şi urmare, şi următoarele
turc. — turcesc, lb. turcă
univ. — universitar
vers. — verset
v. — vezi
vol. — volum

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE ÎN TEXT

A.I.CP — Antim Ivireanul, *Capete de poruncă*, ed. II, Bucureşti, 1775.
A.S.DLR — August Scriban, *Dicţionarul Limbii Române*, Iaşi, 1939.
BB — *Biblia de la Bucureşti 1688*, ed. Bucureşti, 1988.
C.A.DEI"CR" — I.A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionar Enciclopedic Ilustrat*, „Cartea Românească", Bucureşti, 1926–1931.
Const.Apost. — *Constituţiile Apostolice* (Aşezămintele Sfinţilor Apostoli), v. E.B.LG., ed. 1993, p. 22; v. SPA[1], 1928, vol. II, p. 258.
CM — revista „Cultul Mozaic"
DBCR — *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, în rev. *Dacia*, Cluj, 1976
DID, II — Radu Vulpe şi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei, Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968.
DIVR — *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976.
DR — v.E.C.DR
E.B.ETI — Ene Branişte, pr.prof.univ. dr., *Explicarea Sfintelor Taine de iniţiere*, Bucureşti, 1990.
E.B.IEV — Idem, *Istoria şi explicarea Vecerniei*, în rev. „BOR", nr.5–6. 1966.
E.B.LG — Idem, *Liturgica Generală*, Bucureşti, ed. a II-a, 1993.
E.B.LS — Idem, *Liturgica Specială*, Bucureşti, ed. a II-a, 1985.
E.B.MSD — Idem, *Martiri şi sfinţi pe pământul Dobrogei de azi*, în vol. *De la Dunăre la mare*, Galaţi, 1977.
E.B.PI — Idem, *Programul iconografic al bisericilor ortodoxe*, în rev. „BOR", nr.5–6, 1974.
E.B.TI — Idem, *Teologia Icoanelor*, în rev. ST, nr.3–4, 1952.
E.C.DR — Eliade, Culianu, *Dicţionar al religiilor*, Bucureşti, 1993.
E.C.I — Elie Cristea, *Iconografia*, Sibiu, 1905.
E.V.IR — Emilian Vasilescu, diac.prof.univ. dr., *Istoria Religiilor*, Bucureşti, 1982.
F — *Filocalia*, 12 volume, 1946–1990, traducere de Dumitru Stăniolae, dr.pr.prof.univ.
G.R.DA — Guy Rachet, *Dictionnaire de L'Archéologie*, Paris, 1983.
I.A.DB — Ion Agârbiceanu, *Duhul băilor*, Bucureşti, 1976.
IAP — *Istoria Artelor Plastice*, vol. II, Bucureşti, 1957
IAR — V. Florea, *Istoria Artei Ruse*, Bucureşti, 1979.
I.B.PR — Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, Bucureşti, 1980.
IBU — *Istoria Bisericească Universală* (colectiv de autori), vol.I, II, Bucureşti, 1956.

I.C.C.UM, BȘC — I. C. Chițimia, *Un monument de valoare literară perenă, Biblia lui Șerban Cantacuzino — 1688*, p.978–983, postfață la *Biblia de la București, 1688–1988*, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
ICO — *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, București, 1952.
I.C.PC — Ioan G. Coman, pr.prof.univ. dr., *Prometeu, civilizatorul omenirii după tragicul Aeschyl*, studiu în vol. *Miracolul clasic*, Academia Română, *Studii și cercetări*, XLVIII, București, 1940, p. 34–70 — BAR.
I.D.CI — Ioan Damaschin, *Cultul Sfintelor Icoane*, traducere D. Fecioru, București, 1937.
I.D.S.AV — I. D Ștefănescu, *Arta veche a Maramureșului*, 1968.
I.M.EG — I. Mihălcescu, *Epopeea lui Ghilgameș*, București, 1920.
IR — v. E.V.IR
I.V.D. — I.V. Dașchevici, *Nunta la Salcă în Banat*, în *Publicația Facultății de Teologie din Suceava*, la cinci ani de existență, edit. de Direcția Institutului de Istorie a Facultății (fără an).
L — *Liturghier*, București, ediții: 1956, 1967.
LG — v. E.B.LG
LS — v. E.B.LS
L.S.IAS — Liviu Stan, *Instituții de asistență socială în Biserica veche*, în rev. Ort., nr.1, 1957, pp.94–118.
L.S.TBLBA — L. Sarmanicas, *Taina Botezului și Liturghia Bisericii armene de Răsărit*, Iași, 1895.
M — *Molitfelnic*, ed. 1937, 1963, 1971.
MDNT — C. Dincescu, pr., *Mic dicționar al Noului Testament*, București, 1929.
M.E.ICIR — Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase* (3 volume), Chișinău, 1992.
M.LBO — Mitrofanovici V., dr., *Liturgica Bisericii Ortodoxe*, Cernăuți, 1929.
N.C.CP — Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1929, vol. II, 1940.
N.C.ILRV — Idem, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940.
NT — *Noul Testament*.
N.V. — Nestor Vornicescu, vol. *„Pace pe pământ"*, *Studii și articole*, București, 1986.
Pan. — *Panihida*, București, 1967.
PG — *Patrologia Greacă*.
P — *Prăvilioara*
R.I.SMT — Rămureanu I, prof. univ. dr., *Sfinți și martiri la Tomis*, Constanța, în rev. *„BOR"*, nr.7–8, 1974.
RL — *România Liberă*
S.Fl.M.SR — Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol.III, București, 1901.
SPA[1] — *Scrierile Părinților Apostolici dimpreună cu Așezămintele și Canoanele Apostolice*, traduse din original de Pr. I. Mihălcescu, Ec. M. Pâslaru și Ec. G. N. Nițu (două vol.), 1927–1928.
SPA[2] — *Scrierile Părinților Apostolici*, trad., note și indici de Pr. D. Fecioru, București, 1979 (Colecția *Părinți și scriitori bisericești*, 1).
SVT — *Studiul Vechiului Testament* pentru Institutele Teologice (colectiv: pr. prof. V. Prelipceanu, pr. prof. N. Neaga, pr. prof. Gh. Barna și pr. prof. M. Chialda), București, 1985.
TA — *Tractatul Avot*, în volumul *În lumina Torei*, de dr. rabin Moses Rosen, București, 1971.
TDS — *Teologia Dogmatică și Simbolică* pentru Institutele Teologice (colectiv: prof. N. Chițescu, pr. prof. Isidor Todoran și pr. prof. I. Petreuță), 2 volume, București, 1958.

V.M. — v. M.LBO
VT — *Vechiul Testament*

REVISTE TEOLOGICE

BOR — „Biserica Ortodoxă Română", Revista Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1878 ş.u.
GB — „Glasul Bisericii", Revista oficială a Sfintei Mitropolii a Ungrovlahiei, Bucureşti, 1941, ş.u.
MA — „Mitropolia Ardealului", Sibiu, 1956 ş.u.
MB — „Mitropolia Banatului", Timişoara, 1951 ş.u.
MMS — „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", Iaşi, 1949 ş.u.
MO — „Mitropolia Olteniei", Craiova, 1949 ş.u.
Ort. — „Ortodoxia", Revista Patriarhiei Române, Bucureşti, 1948 ş.u.
ST — „Studii Teologice", Revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română, Bucureşti, 1949 ş.u.

BIBLIOGRAFIE SUPLIMENTARĂ

adaos la bibliografia menţionată în text

Pr. V. Aga, *Simbolica biblică şi creştină. Dicţionar enciclopedic*, Timişoara, 1935.
Pr. M. Apostol, *Stâlpii funebri*, în rev. *Tomis*, Constanţa, nr.4–6, 1948.
Idem, *Despre stâlpii care se citesc la morţi*, în rev. GB, Bucureşti, 1957.
I. Barnea şi St. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei. Bizantini români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971.
*** *Biblia sau Sf. Scriptură*, Edit. Instit. Biblic al BOR, 1982.
*** *Biserica şi Sectele*, Bucureşti, 1992.
Pr. Prof. E. Branişte, *Cultul Bisericii Ortodoxe faţă de cultul celorlalte confesiuni creştine şi al sectelor din ţara noastră*, în rev. ST, nr.1–2, 1951.
Idem, *Vechi locaşuri creştine de cult dispărute: Martiriile (Martyria)*, în rev. MB, nr.11–12, 1962.
Idem, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, Bucureşti, 1943, ed. a 2-a, 1997.
N. Cabasila, *Tâlcuirea dumnezeieştii Liturghii*, traducere, studiu introductiv şi note de pr.prof. Ene Branişte, ed. 1946, 1989.
Acelaşi, *Despre viaţa în Hristos*, traducere, studiu introductiv şi note de pr. prof. Teodor Bodogae, Bucureşti, 1989.
Spiridon Cândea, *Botezul din necesitate*, Sibiu, 1940.
Acad. Virgil Cândea, *Un Vicleim puţin cunoscut*, în „RL" 23 decembrie 1995.
B. Cireşeanu, *Tezaurul Liturgic*, vol. I (1910), vol. II, III (1912).
Clement Alexandrinul, *Pedagogul*, trad. N. I. Ştefănescu, în colecţia *Izvoarele Ortodoxiei*, Bucureşti, 1939.
Pr.prof. I.G. Coman, *Patrologie*, Bucureşti, 1956.
Ioan Damaschin, *Tratatul III, 41. Despre Sfintele Icoane*, traducere D. Fecioru, Bucureşti, 1937.
Idem, *Dogmatica*, traducere D. Fecioru, Bucureşti, 1943.
J. Daniélou, *Les manuscrits de la Mer Morte et les origines du christianisme*, Paris, 1956.
Egeria (Etheria), *Peregrinatio ad loca sancta*, Ed. Hélène Pétré, *Ethérie, Journale de voyage*, Paris, 1971, Collectiones *Sources Chrétiennes*, 21.

Mircea Eliade, *Sacrul şi Profanul*, Bucureşti, Ed. „Humanitas", 1992.
V. Găină, *Budismul şi creştinismul*, Bucureşti, 1906.
Pr. I. Ionescu-Arnza, *Rostul parastaselor*, ed. a III-a, Bucureşti, 1937.
*** *Îndreptarea Legii*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1962.
Larousse, *Nouveau petit. Dictionnaire Encyclopédique*, Paris, 1971.
*** *Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, Bucureşti, 1948–1953.
*** *Liturghier*, Bucureşti, 1974.
N. Lungu, I. Croitoru, Gr. Costea, *Gramatica muzicii psaltice. Studiu comparativ cu muzica liniară*, ed. a II-a, Bucureşti, 1969.
V. Kernbach, *Dicţionar de mitologie generală*, Bucureşti, 1989.
Fl. Marcu şi C. Manea, *Dicţionar de neologisme*, ed. a III-a, Bucureşti, 1978.
*** *Mărturisirea Ortodoxă*, Bucureşti, 1956.
*** *Mic dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică română, 1986.
Pr. I. Mihălcescu, *Apologetica sau elemente de filozofia religiei creştine*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1932.
Idem, *Catehismul creştinului ortodox*, Bucureşti, 1990.
Dr. Nicodim Milaş, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, însoţite de comentarii. Trad. de U. Kovincici şi N. Popovici, 2 vol., Arad, 1936.
Pr. dr. I. Mircea, *Dicţionar al Noului Testament*, Bucureşti, 1984.
Mitrop. N. Mladin, *Teologia morală ortodoxă*, Bucureşti, 1980.
Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 vol., Bucureşti, 1980–1981.
V. Pârvan, *Memoriale*, Ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, 1926.
Prof. dr. I. Rămureanu, *Istoria bisericească universală*, Bucureşti, 1992.
Robert, Petit Robert, *Dictionnaire alphabetique et analogique de la langue française*, par Paul Robert, Paris, 1976.
Prof. Liviu Stan, *Sfinţii români*, Sibiu, 1945.
*** *Sfinţi români şi apărători ai legii strămoşeşti*, Bucureşti, Edit. Institutului Biblic, 1992.
Pr. Prof. D. Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, 3 vol., 1978.
P.F. Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Pe treptele slujirii creştine*, vol.VI, Edit. Institut. Biblic., Bucureşti, 1992.
*** *Tipic bisericesc*, Edit. Instit. Biblic., Bucureşti, 1976.
Diac. Prof. dr. Emilian Vasilescu, *Locaşuri de cult în creştinism şi în celelalte religii*, în rev. *GB*, nr. 10–11, 1955.
Pr. Prof. P. Vintilescu, *Despre poezia imnografică în cărţile de ritual şi cântarea bisericească*, Bucureşti, 1937.
Idem, *Liturghierul explicat*, Bucureşti, 1972.

A

ABATE (lat. *abbas,-atis*, fr. *l'abbé*) — se numește superiorul unei mânăstiri catolice (similar cu starețul sau egumenul unei mânăstiri ortodoxe); e numit și prior.

ABAȚIE, ABAȚII (ital. *abazzia*) — mânăstirea condusă de un abate sau o abatesă; stăreție.

ABBA v. **Avva**.

ABEL — în Biblie (Facere, cap. 4), fratele lui Cain, fii ai primilor oameni, Adam și Eva, au avut un destin dramatic: Abel este ucis de Cain, fratele său, deoarece, aducând jertfă lui Dumnezeu din produsele muncii lor, lui Cain i s-a părut că Dumnezeu a primit mai cu plăcere jertfa lui Abel. Pentru păcatul fratricid, Cain este blestemat să fie fugar pe pământ și să nu-și mai găsească liniștea. În iconografia ortodoxă, acest episod este ilustrat în pictura pronaosului bisericii (ex. la Bucov, Voroneț, Humor) sau în pictura exterioară (pe pereții din afară ai zidurilor bisericii).

ABJUR (a abjura, lat. *abjuro,-are*) — a renega, a renunța în mod public, uneori sub jurământ, la o credință; abjurare, renegare a unor convingeri.

ABLUȚIUNE (lat. *ablutio,-onis* = spălare) — purificare religioasă (ex. spălarea mâinilor — act religios, ritual, pe care clerul ortodox îl săvârșește înainte de a începe Sf. Liturghie).

ABNEGAȚIE (lat. *abnegatio,-onis*) — renunțarea de bunăvoie la plăceri, la orice deșertăciune și egoism: „Dacă vrea cineva să vină după Mine, să se lepede de sine…" (Mt. 16, 24).

ABSIDA (ἁψίς, ἡ — *apsis* sau κόγχη, ἡ — *cogchi* = scoică), încăpere semicirculară, formând partea terminală a unei săli dreptunghiulare; aceasta era, în vechime, forma de construcție a unei săli de întruniri publice și, mai târziu, și prima formă de construcție a bazilicilor creștine. În spațiul semicircular era înălțată o tribună, unde stăteau oratorii sau judecătorii, când sala servea activității magistraților. În bisericile creștine, în acest spațiu a fost așezat altarul. Astăzi, bisericile ortodoxe construite în stil bizantin au trei abside: una este absida altarului, iar celelalte două formează cele două sânuri laterale ale bisericii dinspre nord și sud, cu care se termină naosul la răsărit, formând cu absida altarului o treflă ( ). Absida altarului s-a despărțit, cu timpul, de restul bisericii printr-un mic grilaj de lemn, piatră, metal care înălțându-se, mai târziu, a devenit catapeteasma de azi; v. **Stilul basilical**.

ABSIDIOLE — se numesc absidele laterale mai mici (părți lărgite ale altarului, spre nord și sud), care formează *proscomidiarul*, la nord (unde se păstrează și se pregătesc pentru sfințire darurile de pâine și vin, aduse de credincioși) și *diaconiconul* sau *schevofilachion*, la sud (unde se află un dulap în care se păstrează vasele sfinte, veșmintele preoțești și cărțile de slujbă); aceste absidiole se mai numesc și *pastoforii* (παστοφόριον, τό — *pastoforion* = încăpere mică).

ABSTINENT (lat. *abstinens,-tis*) — cumpătat, lipsit de lăcomie, cel care se abține

înfrângându-şi o plăcere.

ABSTINENŢĂ (lat. *abstinentia*) — puterea de a renunţa la plăcerile, poftele, îndemnurile instinctuale.

ACATIST,-E (ἀκάθιστος, ὁ — *akathistos* = care nu e aşezat, care stă în picioare, de aici ὕμνος, ὁ ἀκάθιστος — *imnos akathistos* = imne care se cântă stând în picioare) — imne, rugăciuni de laude şi preamărire aduse Mântuitorului, Maicii Domnului şi altor sfinţi, prin care se cere ocrotire şi ajutor pentru cei ce se roagă (se cunosc în Moldova mai multe variante pentru cuvântul Acatist: *acatism, acafist, aclatist*). Un Acatist dintre cele mai vechi şi mai cunoscute este *Imnul Acatist al Maicii Domnului* sau al *Buneivestiri*, imitat în vremurile mai noi de o mulţime de variante cum sunt: *Paraclisele Maicii Domnului* şi *Prohodul Maicii Domnului*, imitat după *Prohodul Mântuitorului*. Este compus din 24 de condace şi icoase (condacele se termină cu „Aliluia", icoasele cu „Bucură-te Mireasă, pururea Fecioară"), care preamăresc diferite episoade ale vieţii Sfintei Fecioare, începând cu Bunavestire; condacul „Apărătoare Doamnă" se crede că a fost compus pentru preaslăvirea minunilor săvârşite de icoana Maicii Domnului (*Odighitria* — Călăuzitoarea, Apărătoarea) aflată în Biserica Vlaherne din Constantinopol, căreia i se atribuie salvarea minunată a cetăţii, de mai multe ori, din mâna duşmanilor; icoana, numită şi Vlahernitissa, era socotită ca una dintre cele mai vechi, ea fiind pictată de Sfântul Evanghelist Luca, pentru Sfânta Fecioară (v. E. B. LG, p. 243). Compunerea Acatistului Maicii Domnului aparţine imnografului Roman Melodul (sec. VI), fiind însă atribuită şi altora (lui Serghie al Constantinopolului şi unui diacon de la Sfânta Sofia, Grigorie din Pisidia). În iconografia ortodoxă, acest Acatist constituie o temă principală, atât în pictura pronaosului cât, mai ales, în cea exterioară (în Moldova). Ansamblul se constituie din 24 de scene (tablouri) aşezate pe registre orizontale, despărţite prin linii de culori, fiecare registru cuprinzând scene care, pe lângă evenimente legate strâns de viaţa Sfintei Fecioare şi de istoria mântuirii, redau şi motive laice, ca de exemplu: asediul Constantinopolului de către avari şi perşi (prima jumătate a sec. VII) şi turci (a doua jumătate a sec. VII), ceea ce se deduce din costumaţia personajelor pictate. La Moldoviţa tabloul asediului e zugrăvit în partea de jos a panoului. Scenele religioase (Bunavestire, îngerul Gavriil, întâlnirea Mariei cu Elisabeta, mama Sfântului Ioan Botezătorul, Iosif şi Maria, Naşterea Domnului, Fuga în Egipt, Întâmpinarea Domnului) urmează strict textul biblic, dar scena Naşterii, cu elemente de detaliu (cerul luminos, îngerii, magii ş.a.) e inspirată şi din cântările bisericeşti (din Condacul Naşterii: „Fecioara astăzi pe Cel mai presus de fire naşte, şi pământul peştera Celui neapropiat aduce, îngerii cu păstorii slavoslovesc şi magii cu steaua călătoresc"). Scenele 13–14 şi scenele finale arată locul Sfintei Fecioare în evlavia credincioşilor (e înconjurată de persoane de diferite vârste, cu aureole în jurul capului); scena 23 (ilustrare a Icosului 12, care preamăreşte pe Maica Domnului) arată grupuri mari de personaje şi preoţi în veşminte de slujbă închinându-se icoanei care apare pictată pe un steag (un prapur) înălţat peste zidurile

unei cetăți; scena 24 (Condacul „Prea lăudată Maică Fecioară...") reprezintă pe Sfânta Fecioară ca mijlocitoare, Biserica vie, ce se roagă pentru noi, credincioșii. Acatistul Buneivestiri se cântă la slujba Utreniei, sâmbătă (slujba care se face de fapt vineri seara la denie), în săptămâna a V-a a Postului Mare. După modelul acestui Acatist s-au făcut și „Acatiste pentru sfinți" cu date din viața acestora; ele se citesc în ajunul prăznuirii sfântului respectiv. Tot *Acatiste* se numesc și listele cu numele credincioșilor care cer preotului să se roage pentru ei în anumite slujbe; v. **Condac, Roman Melodul** — Acatistul Maicii Domnului sau al Buneivestiri.

ACATISTIER — carte liturgică de mare utilitate, atât pentru preoți, cât și pentru credincioși. Cuprinde rugăciuni și cântări numite Acatiste și Paraclise (după modelul Acatistului Maicii Domnului, v. **Acatist**). Prima ediție sinodală a unui Acatistier, tipărit ca o carte de slujbă a Bisericii Ortodoxe Române, a apărut în 1971 și cuprinde 29 de Acatiste, dintre care unele se găseau în edițiile mai vechi ale Ceaslovului Mare (din 1895 și 1970, tipărite la București). În ediția din 1971 se află Acatiste care n-au mai fost tipărite: Acatistul Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș și al Sfântului Calinic de la Cernica; la sfârșitul acestui Acatistier sunt adăugate două Paraclise ale Maicii Domnului, cele trei Canoane de rugăciune (unul către Îngerul păzitor, altul către Domnul nostru Iisus Hristos și altul către Sfinții Îngeri și către toți Sfinții), precum și *Rânduiala Sfintei Împărtășanii*, luată din *Ceaslovul* din 1970.

ACOLADA — în arhitectura bisericească, este arcul turtit; v. **Stil, stiluri**.

ACOLUTIA (ἀκολουθία, ἡ — *akoloutia*) — este slujba religioasă în totalitatea formelor din care e alcătuită și care se succed într-o ordine stabilită.

ACOLUTUL v. **Ipodiaconul**.

ACOPERĂMINTELE (καλίμματα, τά — *kalimmata* = acoperitoare) sau *pocrovețele* — sunt obiecte sfinte (de cult), ca niște văluri mici, pătrate, făcute din același material din care se confecționează veșmintele liturgice; ele servesc la acoperirea vaselor sfinte și sunt în număr de 3: un văl pentru disc, altul pentru potir și al treilea, mai mare, numit *Aer*, pentru acoperirea ambelor vase sfinte (discul și potirul) care se folosesc în săvârșirea liturghiei în cultul ortodox. Simbolizează piatra pusă pe mormântul Domnului. Numele de *aer* îl purta și bucata de pânză cu care se învelea Sf. Evanghelie (sec. X–XIII), când se ieșea la Vohodul de la sfârșitul slujbei din Vinerea Patimilor. Locul acestui *aer* l-a luat mai târziu *Epitaful*. Originea acoperămintelor e legată de șervețelele simple pe care le foloseau creștinii în primele veacuri la acoperirea Darurilor (pâinea și vinul pentru Sf. Euharistie), spre a le feri de profanare prin atingerea lor de către laici sau prin căderea insectelor. Acoperămintele au luat forma lor de azi numai după ce pâinea euharistică avea să se întrebuințeze sub forma actuală de Agneț (sec. VIII). Pe fiecare acoperământ se brodează un motiv sfânt sau cel puțin semnul Sfintei Cruci (v. E. B. LG, p. 507).

ACOPERĂMÂNTUL MAICII DOMNULUI sau *Pocrovul* — zi de sărbătoare în calendarul ortodox la 1 octombrie, care amintește minunea arătării Maicii Domnului în Biserica Vlaherne din Constantinopol, în

vremea împăratului bizantin Leon cel Înțelept (886–912). La Vlaherne se păstrau o parte din lucrurile pe care le purtase Maica Domnului (veșmântul, omoforul și o parte din brâu). Biserica Sf. Maria din Vlaherne fusese construită de împărăteasa Pulcheria, soția lui Marcian, în anul 457, în această suburbie (Vlaherne) din Constantinopol, pentru ocrotirea creștinilor. Această sărbătoare (care apare în calendarul Bisericii Ortodoxe Române la 1 octombrie) este ținută cu mare sfințenie de călugării de la Athos. În Biserica greacă se ține, începând din 1952, la 28 octombrie, ca o sărbătoare națională, în care se aniversează respingerea atacului italian, din 1940, asupra Greciei. Sărbătoarea Pocrovului a fost introdusă în Biserica rusă prin sec. XII, iar de la aceștia a trecut și la români, ținându-se mai mult în mănăstiri; v. **Pocrov**.

ACRIBIE sau *acrivie* (ἀκριβής — *acrivis* = exact) — corectitudine în redactarea unor scrieri; privitor la viața bisericească, *acribie* înseamnă aplicarea cu strictețe a legiuirilor bisericești, a canoanelor pentru respectarea dogmei și tradiției Bisericii.

ACROSALIA v. **Martiriile**.

ACROSTIH (ἀκροστίχος, ὁ — *acrostihis*, de la ἄκρος — *acros* = vârf, extremitate, marginal, și στίχος, ὁ — *stihos* = stih, vers) — procedeu de creație poetică, în care prima literă a versurilor formează vertical un nume sau un cuvânt prin care se explică o intenție a autorului. Procedeul e folosit nu numai în poezia laică, ci și în imne religioase, dând numele autorului; v. **Condac**

ACTUL — gestul, în cult; v. **Cultul extern**.

ACVILA (lat. *aquila* = vultur) — figurează ca însemn „acvila cu crucea în cioc" pe stemele statelor române și pe stema României întregite; după 1947 stema României (cu „acvila cruciată") a fost înlocuită cu însemnele statului comunist. După Revoluția din 1989, statul comunist fiind înlăturat, s-a revenit la stema tradițională a României: „vulturul cu crucea în cioc", simbol al originii noastre latine și al vechimii creștinismului poporului român.

ADAM — numele primului om creat de Dumnezeu; în l. ebraică a Vechiului Testament, *Adam* înseamnă om, cuvânt derivat de la *adamah* = pământ — legat de cele spuse în Sf. Scriptură în legătură cu crearea omului: „Și a zis Dumnezeu: Să facem om după chipul și după asemănarea noastră" (Facere 1, 26). Și a făcut pe om din pământ (tină) și a suflat asupra lui suflare de viață și s-a făcut omul suflet viu. După alungarea din Eden, pământul va însemna, pentru om, spațiul său de viață și perpetuare, dar și de suferință: „În sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea ta, până te vei întoarce în pământul din care ești luat" (Facere 3, 19), pedeapsă dată de Dumnezeu omului, pentru neascultare.

ADAMCLISI (*Adam-Klisi* = biserica omului, din lb. turcă) — numele actual al vechii cetăți romane *Tropaeum Traiani*, din sud-vestul Dobrogei; în anul 109, împăratul roman Traian a ridicat aici un monument (*Tropaeum*) pentru a comemora victoria sa împotriva dacilor. Săpăturile arheologice au scos la iveală metope ce reprezintă scene din războaiele daco-romane, care de război dacice și romane, bărbați și femei captivi, legionari romani; monumentul era legat cu un drum pavat de orașul cu același nume, zidit în apropiere pe o

suprafață de aproximativ 10 ha. Săpăturile mai noi, făcute în mod științific după 1968 de către Institutul de Arheologie din București și de Muzeul de Arheologie din Constanța, au demonstrat aici existența unei vieți geto-dace anterioare construcției lui Traian. La sfârșitul sec. II, orașul a fost distrus de năvălitorii goți și carpi; a fost reconstruit de Constantin cel Mare (306–337), dar la sfârșitul sec. VI a fost distrus din nou, definitiv. Principalele clădiri publice descoperite în urma săpăturilor sunt biserici creștine (basilici simple, în stil bizantin), zidite din marmură și având atrium (I. Barnea, *Tropaeum Traiani I., Cetatea*, București, 1979). Ruinele acestui monument se mai văd și astăzi.

ADIAFORA — concepție a teologiei apusene (catolice și protestante) care consideră cultul icoanelor ca o chestiune indiferentă pentru credință, accentuând doar rolul lor pedagogic și anagogic (ἀναγωγικος — *anagoghikos* = înălțător, metafizic), în contrast cu concepția Bisericii răsăritene (ortodoxe), care acordă icoanelor un rol sau o eficacitate aproape sacramentală (de taină sfântă). În concepția ortodoxă, icoana este cu totul altceva decât un simplu „tablou religios", cum o văd apusenii. Ea este un simbol religios, un lucru sacru (sfânt), venerabil, purtător al unei energii sau forțe spirituale miraculoase, ca Sfânta Cruce, Sfânta Evanghelie, sfintele vase și alte lucruri impregnate de sfințenie și care fac parte din cultul ortodox. Sfințenia icoanelor decurge, pe de o parte, din legătura dintre prototip și icoană și pe de altă parte, din faptul că ele sunt sfințite.

ADMOR (ebr.) — cuvânt format din inițialele cuvintelor: *Ad*oneinu (Domnul nostru), *Mo*reimu (Învățătorul nostru), *R*abeinu (Rabinul nostru); denumirea dată conducătorului spiritual al unei comunități hasidice. După decesul unui *admor*, hasidimii numeau altul. Astfel apar dinastiile admorimilor; v. **Hasidim**.

ADONAI, în l. ebraică — „Stăpânul, Domnul nostru", un alt nume dat lui Iahve (Dumnezeu, la evrei).

ADONIS — simbol al frumuseții masculine la vechii greci; zeul Adonis, intrat în mitologia greacă venind de la fenicieni, era sărbătorit primăvara, simbolizând reînvierea naturii.

ADORARE — expresie religioasă de cinstire și slăvire a lui Dumnezeu sub forma ritualului cultic, cea mai înaltă cinstire care se poate da unei ființe. *Adorarea* sau *latria* (lat. *adoro, -are* = a se ruga la, a se închina unei divinități, și grec. λατρεία, ἡ — *latreia* = adorare) este în Biserica creștină cultul adus lui Dumnezeu, cultul cel mai înalt, adică slujire, supunerea necondiționată și fără rezervă față de Stăpânul absolut; cinstirea lui Dumnezeu cât și a sfinților se exprimă în general prin aceleași forme externe, dar din punct de vedere dogmatic este o deosebire esențială între cultul pe care îl dăm lui Dumnezeu și cultul pe care îl dăm îngerilor, sfinților, moaștelor și icoanelor. În limbajul teologic se folosesc termeni deosebiți pentru a diferenția cultul: cultul lui Dumnezeu (θεοσέβεία, ἡ —*Teoseveia*) e numit, de obicei, cult de *latrie* sau de *adorare*, iar cel adus sfinților, cult de *dulie* (δουλεία, ἡ = *duleia*), de *venerare* (προσκίνησις, ἡ — *proskinisis* = închinăciune) sau de *cinstire*; Sfintei Fecioare Maria i se aduce o cinstire deosebită numită *hiperdulie* (ὑπερδουλεία, ἡ = *hiperduleia*) adică *supravenerare* sau

preacinstire, Sf. Fecioară fiind mai presus decât toţi sfinţii în vrednicie. *Latria* sau adorarea este deci cultul *suprem* sau *propriu-zis*, căci pe Dumnezeu îl cinstim pentru El însuşi, pentru măreţia şi perfecţiunea Lui, pentru că El este Creatorul şi Provindenţiatorul, Stăpânul şi Părintele nostru. *Dulia* sau *venerarea* este un cult dependent de cel suprem, deci *subordonat* şi *relativ*. Pe sfinţi îi venerăm nu pentru ei înşişi (căci şi ei sunt fiinţe create), ci venerăm într-înşii darurile supranaturale pe care le-au primit de la Dumnezeu pentru vrednicia vieţii lor: „Cinstea ce li se dă sfinţilor se îndreaptă şi trece la mărirea lui Dumnezeu, Căruia sfinţii I-au plăcut prin credinţa şi viaţa îmbunătăţită ce au avut" (*Mărturisirea Ortodoxă*, Bucureşti, 1889, p. 177–178). Cultul sfinţilor se referă direct sau indirect la Dumnezeu însuşi: „Cinstim pe sfinţii Tăi, care sunt chipul şi asemănarea Ta; iar pe ei cinstindu-i, pe Tine Te cinstim şi Te mărim, ca pe chipul cel dintâi..." (*Molitfelnic*, 1965, p. 480). Dumnezeu rămâne obiectul şi ţelul adevărat şi ultim al cultului nostru, orice formă ar îmbrăca acest cult, în aparenţă, căci: „Cel care cinsteşte pe mucenic, cinsteşte pe Dumnezeu, pentru Care mucenicul a suferit mucenicia. Cel care se închină apostolului lui Hristos se închină Celui care l-a trimis pe apostol. Cel care se prosternă în faţa Maicii lui Dumnezeu este evident că aduce cinstea Fiului ei, căci nu este alt Dumnezeu decât Unul singur, Cel cunoscut şi adorat în Treime" (cit. la Sf. Ioan Damaschin, din Leontie, episc. de Milan, în „*Tratat despre Sfintele icoane*", trad. D. Fecioru, Bucureşti, 1937, p. 55–56).

ADORMIREA MAICII DOMNULUI sau *Sfânta Maria Mare* (15 august) — comemorează obştescul sfârşit al Maicii Domnului (moartea sa); cuvântul „Adormire", în Biserica Ortodoxă Română, nu derivă de la „Dormitio" (termen folosit în Biserica Romano-Catolică), ci „Adormire" derivă direct din rădăcina latină (*dormio, dormire*) şi e format pe teritoriul Daciei romanizate, al unui popor latin, iar sărbătoarea respectivă a Maicii Domnului datează la români, cel puţin din sec. XVI. Adormirea Maicii Domnului (Ἡ κοίμησις τῆς θεοτόκου —*I Koimisis Tis Teotoku*), numită în popor (în Moldova) şi cu termenul slavon *Uspenia*, se leagă şi de tradiţia pioasă veche, cunoscută mai întâi în Apus şi venită apoi în Răsărit, după care, la 3 zile după Adormirea ei, Sf. Fecioară ar fi fost ridicată cu trupul la cer , ca şi Fiul ei; de aceea, în Apus, în vremurile mai noi, această sărbătoare e numită şi *Assumptio Beatae Mariae Verginis* — Ridicarea la cer a Sfintei Fecioare Maria. Ştiri documentare despre existenţa acestei sărbători (a Adormirii Sfintei Fecioare — Sf. Maria Mare) datează din secolul V, când se sărbătorea în Siria. Locul de origine al acestei sărbători este Ierusalimul, unde în ziua de 15 august se aniversa sfinţirea unei biserici a Maicii Domnului, zidită în sec. V. În sec. VI, sărbătoarea este menţionată şi în Apus, unde se serbează însă la 18 ianuarie. Sărbătoarea s-a generalizat şi în Răsărit în acelaşi secol, când împăratul bizantin Mauriciu (582–602) a rezidit biserica Maicii Domnului din Ghetsimani (Ierusalim) şi a fixat definitiv şi data de 15 august, pentru sărbătorirea ei. În Apus s-a generalizat această dată în sec. VII; Papa Teodor I (643–649), care era de origine din

Ierusalim, a impus şi data de 18 august în loc de 18 ianuarie, când se serba, în sec. VI, dată la care se mai serbează şi azi de Biserica coptă din Egipt (E. B. LG, ed. 1985, p. 233).

ADOSATE — coloane adosate; v. **Bizantin, Stil bizantin**.

ADVENT (lat. *adventus*) — *Jejunius Adventus Domini* (Postul venirii Domnului) — astfel e numit, în Biserica Romano-Catolică, Postul Crăciunului; el are o durată de numai trei săptămâni, mult mai scurt decât în Biserica Ortodoxă (unde ţine şase săptămâni); v. **Postul**.

ADVENTISM v. **Adventişti**.

ADVENTIŞTI (lat. *adventus* = venire, sosire; *advento, -are* = a se apropia, a sosi) — sectă neoprotestantă, care se bazează pe credinţa în a doua venire a lui Iisus Hristos, întemeiată în prima jumătate a secolului XIX, în America, de baptistul William Miller. Din organizaţia religioasă întemeiată de el s-au scindat mai multe fracţiuni: Adventiştii de ziua a şaptea sau Sâmbătarii, Adventiştii reformişti, apoi Adventiştii de Duminică etc. Din America s-au răspândit în Europa, având centrul la Hamburg. Pe la sfârşitul sec. XIX au pătruns şi în România unde, în 1920, s-au organizat sub denumirea „Uniunea comunităţilor Evanghelice ale Adventiştilor de ziua a şaptea". Adventiştii îşi bazează învăţătura mai mult pe Vechiul Testament, cred în apropiata venire a Mântuitorului, care va întemeia Împărăţia de o mie de ani (Mileniul); ţin sâmbăta, nu cred în nemurirea sufletului şi nici în viaţa de dincolo.

ADVON — înseamnă, în vechile cărţi de slujbă, pronaos sau tindă (pridvor); v. **Amvon**.

AER v. **Acoperămintele, Proscomidie**.

AFIEROSIRE (gr. ἀφιερόνω — *afierono* = a se sfinţi, a se consacra; lat. *oblatio* = oferire, aducere) — aducere, punere înainte a Darurilor, a pâinii şi vinului pentru Euharistie (ἡ προσαγωγὴ τῶν δώρων — *prosagoghi ton doron*), consfinţire, proscomidire (πρόθεσις, ἡ — *protesis*). Afierosire este şi închinarea, consacrarea lui Dumnezeu a unei persoane (ἀφιέρωσις, ἡ, -εως — *afierosis,-eos* = consacrare, închinare), cum este şi sfinţirea unui preot prin Sf. Taină a Hirotoniei, prin care acesta se consacră, se dăruieşte slujirii lui Dumnezeu, se afieroseşte, încredinţându-se Lui; în Vechiul Testament, toţi pruncii întâi născuţi, de parte bărbătească, erau aduşi la templu şi afierosiţi, închinaţi Domnului. Fecioara Maria şi bătrânul Iosif, la 40 de zile după naşterea lui Iisus, au adus Pruncul la templu spre a-L încredinţa lui Dumnezeu, după Lege. Aici, Iisus este întâmpinat de dreptul Simeon, bătrânul preot al templului, căruia i s-a profeţit că nu va muri până nu va vedea pe Mesia. Acest obicei s-a păstrat şi în Biserica Ortodoxă; la noi, după ce este botezat şi uns cu Sfântul Mir, copilul este înfăşat şi apoi „încredinţat" în braţele preotului — care simbolizează braţele Bisericii — după care preotul dă copilului Sfânta Împărtăşanie.

AFRODITA — zeiţa frumuseţii şi iubirii în religia Greciei antice, asemenea cu Istar, la babilonieni sau cu Astarte, la fenicieni. Homer o prezintă în Iliada ca fiind fiica lui Zeus şi a Dianei, iar Hesiod, bazat pe o veche legendă, spune că era născută din spuma mării şi îşi avea reşedinţa în insula Cipru. Ideea e legată şi de numele ei: *afros* = „spumă". Era socotită la început o zeiţă protectoare a navigatorilor.

A fost identificată cu o zeitate uraniană (steaua de dimineață, sau steaua care însoțește soarele la asfințit). Sub influența religiilor orientale, Afrodita a devenit o zeiță a fecundității, cu un cult asemănător cu al zeiței Astarte. Centrul cultului Afroditei se află la Corint, dar este răspândit și în Cipru și Atena. Pe teritoriul țării noastre, cultul Afroditei a existat, după cum atestă săpăturile arheologice, în vechile cetăți helenistice Histria și Callatis; la Histria era cinstită ca divinitate a mării (A. Pontia), iar la Callatis, după cum atestă o inscripție, era zeița ocrotitoare a magistraților și a vieții civice (A. Agorata) (*Dict. de Ist. veche*, p. 20). În mitologia romană corespunde zeiței Venus care a dat și numele planetei Venus sau Luceafărul, steaua dimineții și steaua care însoțește soarele la asfințit.

AFURISANIE v. **Anatema**.

AFUNDARE v. **Botez**.

AGAPE (ἀγαπάω — *agapao* = a iubi) — adică mese de dragoste și de înfrățire; în Biserica primară (mai ales în veacul I), după slujba religioasă a Sfintei Euharistii, toți creștinii care luau parte la slujbă se reuneau la o masă comună, fie săraci, fie bogați, la care mâncarea era adusă, de obicei, de cei mai înstăriți. Aceste mese frățești se numeau *agape* și erau servite la început chiar de Sfinții Apostoli, dar cu timpul, numărul participanților crescând, ele au fost servite de ucenicii Apostolilor, acestora rămânându-le doar sarcina de a predica și a săvârși serviciul divin. Au fost aleși atunci primii șapte diaconi ai Bisericii creștine a căror sarcină era organizarea și buna desfășurare a agapelor atât pe plan material, cât și spiritual (*Faptele Apostolilor*, cap. 6). *Agapele*, aceste mese frățești practicate în primele comunități creștine, aveau loc fie în tinda bisericilor, fie în case particulare. Degenerând cu timpul, *agapele* au fost combătute de unii scriitori și părinți bisericești (Grigorie de Nazianz, Augustin, Tertulian, sinodul din Laodiceea ș.a.) până când au fost desființate (Sinod al VI-lea ecumenic, 680–681). Azi, *agapă* se numește o masă de prieteni. O reminiscență a agapelor se păstrează în anafura care se împarte credincioșilor în biserică, la sfârșitul Sfintei Liturghii.

AGAPIA — mănăstire de maici (în apropiere de Tg. Neamț), datând din sec. XVII, zidită de hatmanul Gavriil, fratele Domnitorului Vasile Lupu și de soția sa Liliana (1644–1647). I s-au făcut adăugiri în sec. XIX; a fost restaurată la încep. sec. XX (1904), în urma unui incendiu. În interiorul bisericii se păstrează și azi minunatele chipuri ale sfinților pictați de Nicolae Grigorescu (pe când era foarte tânăr), în factură de influență renascentistă. Înaintea bisericii mănăstirii, zidită în sec. XVII, a fost o biserică mai mică, „Agapia din deal", zidită de domnitorul Petru Șchiopul (sec. XVI), care este și azi. Starețul ei Nicanor a ajuns episcop la Roman (1572–1574), și apoi locțiitor de mitropolit (1581–1582); s-a retras la Agapia unde a și murit (1607).

AGAREAN, -NCĂ — descendent din Agar, sclava lui Avraam; v. **Ismail, ismailiți**.

AGHIAZMĂ sau sfințirea apei (gr. τὸ ἁγίασμα — *to aghiasma = sfințire*; ὁ ἁγιασμός τοῦ ὕδατος — *o aghiasmos tou idatos* = sfințirea apei) — ierurgia cea mai de seamă privitoare la lucruri, dar și cea mai des săvârșită în activitatea liturgică a preotului.

Termenul e folosit în limba română cu ambele înțelesuri, el însemnând și *apa sfințită* și sfințirea apei, adică *slujba de sfințire*. Aghiazma care se săvârșește odată pe an, la *Bobotează* (6 ianuarie) se numește *Mare*, pentru că amintește de ziua când Mântuitorul a primit botezul în apa Iordanului, de la Sfântul Ioan Botezătorul; rânduiala slujbei se află în cartea numită *Molitfelnic* și se săvârșește în cadrul Sfintei Liturghii (între Rugăciunea Amvonului și otpust). În textul rugăciunii de sfințire se arată efectele Aghiasmei Mari: „izvor de nestricăciune, dar de sfințenie, dezlegare de păcate, vindecare de boli, diavolilor pieire, îndepărtare a puterilor celor potrivnice, plină de putere îngerească... toți cei ce se vor stropi și vor gusta dintr-însa, să o aibă spre curățirea sufletelor și a trupurilor, spre vindecarea patimilor, spre sfințirea caselor și spre tot folosul de trebuință..." (*Molitfelnic*, Buc. 1937, p. 170). *Aghiazma mare* e folosită de arhiereu la sfințirea bisericii, a antimiselor, a Sfântului și Marelui Mir ș.a. *Aghiazma mare* se păstrează nestricată vreme îndelungată. În Biserică se ține într-un vas anume, numit *Aghiazmatar*, și e folosită de preot la numeroase slujbe (ierurgii): la sfințirea Crucii și a troițelor, a clopotului, a vaselor și a veșmintelor bisericești, la sfințirea prapurilor, la sfințirea prin stropire a caselor, lucrurilor și persoanelor, la „mersul cu botezul", în ajunul Bobotezei și în alte zile, când preoții vizitează parohia (la Înălțarea Sfintei Cruci, în Vinerea Izvorului Tămăduirii și pe alocuri, la 1 August, când începe Postul Sfintei Mării). În afară de *Aghiazma Mare*, care se face la Bobotează și numai la biserică, mai este și *Aghiazma mică* (popular „*aiazmă*", din lb. turcă „*aiazmi*" = fântână miraculoasă") sau *sfeștania* (din slv. „*sfeștanie*" sau „*feștanie*" = luminare sau „slujba luminării" cum se mai numește și *Aghiazma mare*), ce se săvârșește și în biserică dar și în alte locuri: în casele credincioșilor, la fântâni, la râuri și izvoare, în grădini, pe ogor, la cererea credincioșilor și după trebuințele lor. În biserică se săvârșește *Aghiazma mică*, de regulă la fiecare zi întâi a lunii sau numai la 1 August (începutul Postului „Sântă-Măriei"), la 1 septembrie (începutul anului bisericesc) și în Vinerea din Săptămâna Luminată (Izvorul Tămăduirii), zile când preoții obișnuiesc să meargă cu botezul în casele credincioșilor. *Sfeștania* (*Aghiazma mică*) în case, la cererea credincioșilor, pentru sfințirea casei, se face mai ales în zilele de post: miercuri și vineri dimineața (înainte de a mânca) și, de preferință, în cursul posturilor mai lungi (de ex. în prima și ultima săptămână din Postul mare), precum și la datele de mai sus, când se face și în biserică, dar și în alte ocazii, după anumite momente (mutatul în casă nouă, sfințirea unei fântâni, a cimitirului etc.). Slujba Aghiazmei mici este mai restrânsă decât a Aghiazmei mari, iar efectele ei sunt enumerate în începutul acestei slujbe, care se află în *Molitfelnic* și *Aghiazmatar*: „sfințirea apei acesteia, pe care Duhul Sfânt, prin rugăciunile preoților o sfințește, multe feluri de lucrări are... că prin stropirea ei, duhurile cele viclene din tot locul se gonesc și se iartă păcatele cele mici de preste toate zilele, adică nălucirile diavolești, gândurile cele rele; iar mintea se curățește de toate lucrurile cele spurcate și îndreptată spre rugăciune se face... bolile gonește și dă sănătate sufletească și trupească (...) toți cei ce o primesc cu credință iau sfințenie și binecuvântare..." (*Molitf.*, p.

139). În casele credincioşilor, aghiazma se păstrează în loc de cinste în sticle curate, în care se pune de obicei un fir de busuioc. În caz de boală, bolnavii gustă din această apă sfinţită sau se stropesc cu ea; dacă se învecheşte nu trebuie aruncată şi se toarnă la rădăcina florilor sau copacilor.

AGHIAZMATAR (gr. ἁγιάσματα — *aghiazmata*) — termen folosit pentru: **a)** Carte de slujbă bisericească în care se cuprind slujbele Sfintelor Taine şi ierurgii; la început era parte a Molitfelnicului, dar din 1950 s-a tipărit separat; **b)** Vasul în care se păstrează în biserică Aghiazma mare; **c)** Construcţiile anexă, de pe lângă basilicile paleocreştine în care se săvârşea şi se păstra aghiazma; **d)** Căldăruşa de aramă, în unele părţi (ex. în Banat), în care se poartă Aghiazma mare cu care preotul stropeşte casele credincioşilor când merge cu botezul (în zilele amintite mai sus); după unii, vasul acesta simbolizează apele Iordanului, sfinţite prin Botezul Mântuitorului.

AGHEZMUI, a aghezmui — a stropi cu aghiazmă; peiorativ — a se îmbăta (s-a aghezmuit = s-a îmbătat).

AGHIOGRAF (gr. ἁγιογράφος, ὁ — *aghiografos* = scriitor despre sfinţi, pictor de icoane) — se numeşte cartea în care sunt cuprinse vieţile sfinţilor, dar şi cel care scrie literatură aghiografică, *aghiografie*.

AGHIOGRAFIE, haghiografie — scriere despre vieţile sfinţilor.

AGHIOS, -oase (gr. ἅγιος, ὁ — *aghios* = sfânt) — cântări sfinte, *aghios* — imnul „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare…" (la Liturghie).

AGHIUŢĂ — sinonim popular pentru cuvântul „diavol", „drac" ca şi „tichiuţă" (de la tichie). Sufixul diminutival „-uţă" a dat diminutivul „aghiuţă", formă glumeaţă în vorbirea poporului nostru care a format şi alţi termeni alintători: bunicuţă, măicuţă, drăguţă. Aghiuţă s-ar traduce „sfântuleţul", fiind derivat din grecescul ἅγιος, ὁ — *aghios* = sfânt (A. S. DLR).

AGNEŢ v. **Miride**.

AGNI — zeu vedic; v. **Vedele**.

AGNOSTICII — sectă creştină (sec. IV–V), care susţine că Dumnezeu şi lumea obiectivă nu e posibil să fie cunoscute cu raţiunea.

AGNOSTICISMUL — doctrină filozofică din antichitatea greacă, după care raţiunea nu e capabilă a cunoaşte şi a înfăţişa pe Dumnezeu.

AHASVERUS-AHASVER — cunoscut sub denumirea de „Jidovul rătăcitor", personaj mitic, cu puteri de vrăjitor.

AHIMSA — nonviolenţă; ideea de nonviolenţă, în concepţia indiană din jainism şi budism, s-a manifestat printr-o atitudine de pasivitate, de supunere resemnată în faţa nedreptăţii şi a răului sub orice formă. Sub influenţa acestei idei s-a renunţat, în religia brahmană, la sacrificiile sângeroase.

AHURA-MAZDAH („Stăpânul înţelept") — divinitate importantă în religia iranienilor antici, dinainte de Zoroastru (sec. VI î.Hr.), văzut ca principiu al binelui. Era zeul cerului luminat, creatorul lumii şi protectorul regilor. Deşi conceput monoteist, el are în subordine zeităţi vasale, care-l ajută în lupta împotriva demonilor. Pe lângă aceste spirite (Amesha-Spentes = „spirite ale sfinţeniei şi nemuririi"), mai sunt şi spiritele Yasatos („vrednici de veneraţie"), din care se remarcă Mithra („contract"), important zeu al soarelui, protector al ordinei sociale şi al războiului. Vasalul lui Mithra este Atar,

zeu al focului care purifică totul. Cultul acestui zeu a fost preluat şi de romani, ca protector al armatelor. Tendinţa dualistă a vechilor religii persane se reflectă şi în cultul zeului Mithra, considerat în acelaşi timp zeu al soarelui, dar şi al cerului întunecat (E. V. IR); opus lui Ahuramazda este Ahriman, răul, ceea ce dă un caracter dualist religiei iraniene.

AIAZMA v. **Aghiazma**.

AJUN, AJUNARE (lat. *adjunare* = a ajuna, a ţine post negru) — *Ajun* se numeşte ziua dinaintea unui eveniment, a unei sărbători (în ajunul nunţii, în ajunul Bobotezei etc.). *Ajunare*, a ajuna înseamnă a posti post negru, fără a mânca nimic toată ziua (ex. vinerea şi în ajunul Bobotezei), iar seara, numai legume fierte, fără grăsime). Moş Ajun este ajunul Crăciunului, când se posteşte şi încep colindele. Ajunarea, ca orice post, va fi însoţită de rugăciuni şi fapte bune; v. **Postul**.

ALELUIA v. **Aleluiarion**.

ALELUIARION (gr. ἀλληλουιάριον, τό — *allilouiarion*) — se numesc stihurile din psalmi care sunt prevăzute a se cânta după citirea pericopelor din Apostol. Odinioară, psalmii se cântau în întregime şi erau însoţiţi de refrenul „Aleluia“ care înseamnă: „Lăudaţi pe Domnul!“, refren cântat de popor după fiecare stih sau verset al psalmului, în cântările sinagogice. Din aceşti psalmi s-au păstrat azi doar un stih sau două. Când aceste stihuri preced pericopa din Apostol, poartă numele de *prochimen* (adică aşezat înainte); aceste stihuri rămase din *psalmii aleluiatici* (psalmi care se cântau în întregime şi erau urmaţi de *Aleluia* şi rânduite a se cânta după Apostol), se numesc *aleluiarion*. De fapt aceste stihuri, deşi sunt scrise în Apostol, nici nu se mai pun după citirea Apostolului şi în locul lor se cântă doar *aleluia* (de 3 ori).

ALELUIATIC,-I — psalmi aleluiatici; v. **Aleluiarion**.

ALEXANDRIA — oraş construit pe un braţ al deltei Nilului de împăratul Alexandru cel Mare (Macedon), în anii 332–331 î.Hr., a devenit centru al ştiinţei şi al artei în lumea antică. După moartea lui, imperiul s-a dezmembrat, Egiptul revenind dinastiei Ptolemeilor. Ptolemeu I integrează Iudeea în statul său. Elenismul, puternic în Alexandria, va exercita o mare influenţă asupra culturii acesteia. Ptolemeu al II-lea întocmeşte preţioase culegeri de manuscrise şi datorită lui s-a făcut traducerea în lb. greacă a Bibliei (V. Testament), numită *Septuaginta*.

ALFA şi OMEGA (Α — Ω) — prima şi ultima literă din alfabetul grec; intrate în iconografia ortodoxă, au devenit simbolul „Începutului“ şi „Sfârşitului“, adică simbolul lui Dumnezeu (*Apocalipsa*, cap. 1); aceste litere sunt adesea înscrise pe crucea lui Hristos.

ALITURGIC — fără liturghie; *aliturgice* sunt zilele când, după tradiţia veche a Bisericii, nu se săvârşeşte Sf. Liturghie, nici chiar în mănăstiri. Aceste zile sunt: Vinerea Patimilor, când Iisus a fost răstignit şi îngropat (în popor se mai numeşte şi Vinerea Seacă); luni şi marţi din prima săptămână a Postului Paştilor; miercuri şi vineri din Săptămâna Brânzei (ultima săptămână până la lăsatul secului de Paşti); vinerea dinaintea Crăciunului şi a Bobotezei, când aceste praznice cad duminica sau lunea şi atunci se fac numai slujbele Ceasurilor şi Vecernia. În zilele *aliturgice* se

postește chiar cu ajunare deplină. În Bisericile ortodoxe se săvârșește o singură liturghie într-o zi, spre deosebire de catolici, care pot săvârși mai multe liturghii în aceeași zi și în aceeași biserică (de aceea, la ei bisericile au mai multe altare). Ca o derogare de la tradiția ortodoxă, care nu admite decât o singură liturghie pe zi într-o biserică, fiindcă numai una a fost Sfânta Jertfă a lui Hristos, Biserica Ortodoxă din Grecia a îngăduit, în 1957 (prin Hotărârile Sinodului Bisericii Greciei), săvârșirea a două sau chiar a trei liturghii în aceeași zi, în aceeași biserică (M. O. 1962, 2–3, p. 255).

ALLAH — numele care se dă lui Dumnezeu în religia mahomedană sau islamică (religie monoteistă); v. **Islamismul**.

ALOCUȚIUNE (lat. *alocutio,-onis*) — scurtă cuvântare.

ALTAR (lat. *altarium* = altar, de la *alta* = loc înalt) — se numea la păgâni locul înălțat (zidit mai înalt) pe care se ardeau animalele de sacrificiu. Avraam îl duce pe Isaac să-l jertfească lui Dumnezeu sus pe muntele Moria — pe care se va zidi Ierusalimul — și acolo înalță rugul de jertfă. Altarul (numit și *presbiterium* — locul preoților, locul cel mai sfânt; gr. βῆμα, τό, ἱερατεῖον, τό — *vima*, *ierateion*) este în arhitectura bisericii creștine unul dintre cele trei spații, în care aceasta se împarte. Primul spațiu, dinspre răsărit și mai înălțat (pe solee) decât restul interiorului, este partea cea mai tainică și sfântă, fiind destinată preoților (clericilor) slujitori și săvârșirii sfintelor taine ale cultului divin (Sf. Liturghie, taina hirotoniei, slujba sfințirii Sfântului Mir, a sfințirii bisericii și antimiselor). Altarul cuprinde spațiul dintre suprafața interioară a zidului de răsărit al bisericii și peretele de icoane (catapeteasma) care-l desparte de naos. Zidul de răsărit al altarului este, în general, semicircular în interior, și rotund sau hexagonal în exterior. Spațiul semicircular din interior constituie absida principală a bisericii; ea se lărgește lateral prin două abside mai mici, numite *absidiole*, care formează la nord *proscomidiarul* și la sud, *diaconiconul*, numite odinioară *pastoforii*. Partea superioară (tavanul) a absidei principale este o semicalotă. Biserica din primele veacuri avea un singur altar, construcție care, conform tradiției, s-a păstrat până azi în bisericile ortodoxe. Sunt și câteva excepții de biserici ortodoxe cu două sau trei altare (ex. Sf. Atanasie de la Athos, Bis. Sf. Vasile și Uspenskaia din Moscova, Bis. greacă din Brăila, Sf. Nicolae Domnesc din Iași ș.a.) dar în care nu se slujește decât o singură liturghie pe zi, altarele mai mici fiind folosite pentru slujbe în sărbători mai mici; bisericile apusene (catolice), în mare parte, au mai multe altare (biserica Sf. Petru din Roma are 25 de altare), așezate în firide, de-a lungul pereților, în afară de altarul principal așezat la răsărit, în nava centrală. Asemenea biserici au apărut în Evul Mediu, împreună cu obiceiul de a se săvârși mai multe liturghii într-o zi, în aceeași biserică în câte unul din altare sau chiar pe același altar (sub influența unei credințe greșite în legătură cu *puterea propițiatorie a Sfintei Liturghii*, adică, cu cât mai multe liturghii săvârșite, cu atât mai multe păcate iertate). În mijlocul altarului se află Sfânta Masă, pe care se săvârșește Sfânta Jertfă a Legii Noi (v. **Sf. Masă**). Altarul este locul sfânt în care se săvârșește Sfânta Liturghie, este locul de jertfă

şi simbolizează Golgota, pe care o singură dată S-a adus Iisus ca jertfă sângeroasă. În altar se intră cu sfinţenie; sfintele canoane (norme, legi ale Bisericii) nu permiteau intrarea în altar decât persoanelor sfinţite (Canon 19, Sinodul din Laodiceea), iar femeilor le este interzisă intrarea în Sfântul Altar.

ALVARS (ind. „sfinţi") — cântăreţi religioşi ambulanţi, filozofi şi teologi, membri ai şcolii de dascăli din Sriraujo, oraş din sudul Indiei; aceşti cântăreţi slăveau în versuri pline de iubire pe Vişnu-Krişna. Ei au impus în India Vişnuismul, o sectă a Hinduismului (mari religii ale Indiei).

AM-HASETER (ebr. „Popor al Cărţii") — denumire pe care şi-o dau evreii datorită faptului că izvorul culturii lor e Tora. Învăţătura Torei s-a transmis în „Loşn-Koideş", „limba sfântă", cum e numită limba ebraică, prin care s-a păstrat unitatea evreilor.

AMBROZIE (lat. *ambrozia*) — hrana zeilor, dătătoare de „tinereţe fără bătrâneţe şi viaţă fără moarte"; un fel de băutură dulce, miraculoasă, despre care vorbesc mitologiile greacă şi latină.

AMBROZIE, SFÂNTUL — episcopul Mediolanului (Milano) în a doua jumătate a sec. IV; cunoscut părinte bisericesc, autor a numeroase cărţi cu caracter dogmatic, exegetic şi de cântări religioase; lui i se atribuie convertirea la creştinism a Fericitului Augustin (pomenit în calendar la 7 decembrie).

AMENŢI — raiul, conceput în vechea religie egipteană; v. **Câmpiile lui Iaru**.

AMIN (ebr. „aşa să fie"; gr. şi slav. *aminu*) — formulă de încheiere a unei rugăciuni (şi în ritualul creştin), folosită ca expresie de asociere la rugăciunile de laudă şi mulţumire, încă din rânduiala primelor liturghii creştine (I Cor. 16, 24).

AMON-RA — zeu egiptean devenit cel mai puternic pe la jumătatea mileniului II î.Hr., epoca de apogeu politic, cultural şi religios a Egiptului. În cinstea lui Amon-Ra a fost construit templul de la Karnak.

AMULETĂ (lat. *amuletum*, de la semiticul *hamalet* — ceea ce se poartă) — obiect care în religiile primitive era considerat ca având putere magică şi îl apăra pe cel ce îl purta de influenţele malefice ale duhurilor rele. Ea era considerată de vechii egipteni nu numai apărătoare împotriva bolilor şi a oricărui rău, ci şi călăuză pe drumul spre împărăţia morţii. Aşa se explică şi mulţimea amuletelor aflate, în urma săpăturilor arheologice, în mormintele egiptene (cele mai multe sunt figuri zoomorfe: capete de animale, de scarabeu, precum şi figuri geometrice). Amuletele erau purtate la gât, atârnate de coliere, la urechi, pe cercei şi la mâini, împodobind brăţările. Alte amulete reprezentau zeităţi solare, ca cele descoperite în Europa, din epoca bronzului şi a fierului (G. R. DA).

AMVON (ἄμβων, ὁ — *amvon*, d. ἀναβαίνω — *anavaino* = a se urca, a se sui) — este astăzi un mic balcon pe peretele de miazănoapte al bisericii, în interiorul naosului, mai aproape sau mai departe de altar, aşezat la oarecare înălţime, servind pentru slujitorii bisericii, care urcă în amvon să citească Evanghelia şi să rostească predica. De formă rotundă sau hexagonală, amvonul este împodobit cu sculpturi în lemn sau bronz, care au un caracter simbolic: porumbelul

simbolizează pe Sfântul Duh, crucea e simbol al credinței, ancora e simbol al speranței, inima e simbolul dragostei, iar trâmbița simbolizează propovăduirea Evangheliei. În trecut, amvonul își avea locul în mijlocul bisericii și era în formă de estradă sau de catedră, servind același scop ca și azi. În plus, aici se citea, de către preot sau arhiereu și rugăciunea finală de concediere a credincioșilor și de binecuvântare, de la sfârșitul Liturghiei, de unde și numele ei de „*Rugăciunea amvonului*", sub care o cunoaștem azi. Tot de pe acest amvon se făceau comunicările diverse despre: viața bisericii, sărbători, dispoziții canonice și alte probleme de interes general pentru credincioși. Astăzi, în marea majoritate a bisericilor, mai ales cele de la țară, amvonul de odinioară a dispărut, rămânând însemnat numai locul, printr-o cruce sau un cerc sub policandrul cel mare; diaconii citesc pe acest loc ecteniile sau cântărețul citește de aici Apostolul. Funcția vechiului amvon fix e îndeplinită azi de un amvon portativ, numit *Analoghion* (lat. *analogium*, gr. ἀναλόγιον, τό — *analoghion*), în formă de pupitru pliant, acoperit cu o pânză brodată; acesta se așează în mijlocul bisericii ori în fața ușilor împărătești, după caz, și pe el stă Biblia când se citește și când se predică. *Amvon* mai este numit și mijlocul soleii lărgite; în vechile cărți de slujbă, amvon însemna pronaos sau tindă, pridvor (v. *Mineiul pe Martie*, Buda, 1805, f. 94, r. col. 12: „Ieșim în amvon și se face Litie..."); „Doamna Bălașa, soția lui Constantin Șerban, a fost înmormântată în amvonul bisericii de la Curte (la Târgoviște)" — *Călătoria patriarhului Macarie în Țările Române*, București, 1900, p. 152.

ANA — nume onomastic folosit pentru personaje diferite, în Noul Testament; este numele mamei Sfintei Fecioare Maria; era fiica lui Natan și căsătorită cu Ioachim, din seminția lui Iuda și neamul lui David. La 9 septembrie, a doua zi după Sfânta Maria Mică (Nașterea Sfintei Fecioare) se sărbătoresc Sfinții Ioachim și Ana. *Ana* se numea și o bătrână proorociță de la templul din Ierusalim, în vremea preotului Simeon (care L-a întâmpinat pe Iisus, la 40 de zile la templu — 2 februarie, în calendar); Ana a proorocit atunci despre nașterea și personalitatea lui Hristos. Anna, mai marele preot al iudeilor, care împreună cu Caiafa au judecat și condamnat pe Mântuitorul.

ANABAPTISM (ἀναβάπτισμα, τό, *anabaptisma, to*, d. ἀναβαπτίζω — *anabaptizo* — a reboteza, a boteza din nou) — sectă neoprotestantă din Germania (sec. XVI), după care botezul catolic, primit de copii la naștere, nu mai era valabil și de aceea ei trebuiau să fie rebotezați la maturitate.

ANABAPTIȘTI — membri ai sectei anabaptiste; v. **Anabaptism**.

ANAFORA (ἀναφορά, ἡ — *anaforá* = cerere) sau **ANAFORAUA** — este, în cultul creștin ortodox *Marea Rugăciune a Sfintei Jertfe* din rânduiala Sf. Liturghii, în cursul căreia are loc sfințirea Darurilor. Ea începe cu adresarea către Dumnezeu-Tatăl, ca Ziditor al lumii, continuă, recapitulând pe scurt opera mântuitoare realizată de Dumnezeu-Fiul (anamneza) și sfârșește prin invocarea Pogorârii Sf. Duh, pentru sfințirea Darurilor noastre de pâine și vin și prefacerea lor în Sfântul Trup și Sânge al Domnului. În timpul acestei rugăciuni este trasă dvera și sunt închise ușile împărătești

iar preotul se roagă în genunchi înaintea Sfintei Mese; la strană, cântăreţii sau corul cântă „Pre Tine Te lăudăm". *Anaforaua* este centrul Liturghiei creştine. Ea a însemnat iniţial *înălţare, ridicare* (αναφέρω — *anafero* = a înălţa, a ridica), ca apoi să ia înţelesul de *jertfă, ofrandă* (oblatio sau illatio), pentru că oferirea jertfei se' face prin ridicarea, înălţarea şi legănarea darului de jertfă. În rânduiala Liturghiei ortodoxe, *Anaforaua* numeşte tot şirul de rituri şi rugăciuni citite de preot (cele mai multe în taină) cuprinse în Liturghia Sf. Ioan de la: „Cu vrednicie şi cu dreptate..." până la: „Şi ne dă nouă cu o gură şi o inimă a mări şi a cânta" (adică de la rostirea Crezului şi până la rugăciunea „Tatăl nostru"). Rugăciunile care compun Anaforaua sunt: *Rugăciunea de laudă şi de mulţumire* de la început, adică *Marea Rugăciune euharistică*, în care se face o rememorare a istoriei mântuirii omului de la creaţie până la mântuirea lui prin jertfa de pe Cruce şi Învierea Domnului. Se consemnează momentele jertfei şi întemeierea Sf. Euharistii: „Şi toată rânduiala cea pentru noi plinind, în noaptea în care a fost vândut şi mai vârtos Însuşi pe Sine S-a dat pentru viaţa lumii, luând pâinea, cu sfintele şi prea curatele şi fără prihană mâinile Sale, mulţumind şi binecuvântând, sfinţind şi frângând, a dat sfinţilor Săi ucenici şi Apostoli, zicând: Luaţi, mâncaţi, acesta este Trupul Meu, care pentru voi se frânge spre iertarea păcatelor. Beţi dintru acesta toţi, acesta este Sângele Meu, al Legii celei noi, care pentru voi şi pentru mulţi se varsă, spre iertarea păcatelor". Urmează rugăciunea aducerii-aminte sau *Anamneza*: „Aceasta să o faceţi întru pomenirea Mea" (se aminteşte împlinirea poruncii Mântuitorului). Sunt enumerate momentele drumului jertfei şi mântuirii: „Aducându-ne aminte aşadar de toate cele ce s-au făcut pentru noi: de cruce, de groapă, de învierea cea de a treia zi, de suirea la ceruri... şi cea de a doua slăvită iarăşi venire". Anamneza (memorial) este explicată astfel de scriitorul bisericesc episcopul Teodor de Mopsuestia: „Şi facem pomenirea morţii Domnului în această taină înfricoşată şi primim hrana nemuritoare şi duhovnicească a Trupului şi a Sângelui Domnului nostru, pentru care Domnul nostru, când mergea spre patimă, a încredinţat ucenicilor Săi rânduiala, ca să primim acestea prin ei şi să le săvârşim şi noi toţi care credem în Hristos şi de aceea facem pomenirea morţii lui Hristos-Domnul şi primim aici hrana negrăită; de aici ni se dă destulă credinţă care ne duce la împărtăşirea celor viitoare. Despre acestea şi despre altele asemenea vorbeşte preotul în această sfântă slujbă şi în pomenirea celor ce s-au făcut" (ETI, p. 92–93). A treia parte a Anaforalei este *Epicleza* (ἐπίκλησις, ἡ — *epiklisis* = invocare, chemare), rugăciunea cea mai importantă, pentru că în timpul ei se săvârşeşte sfinţirea şi prefacerea Darurilor. Preotul se roagă în taină: „Încă aducem Ţie această slujbă duhovnicească şi fără de sânge şi Te chemăm, Te rugăm... trimite Duhul Tău cel Sfânt peste noi şi peste aceste Daruri... prefăcându-le cu Duhul Tău cel Sfânt". Vorbind despre *Epicleză*, despre rostul şi necesitatea ei în cadrul Marii Rugăciuni a Sfintei Jertfe, Teodor de Mopsuestia accentuează mai ales rolul principal al Duhului dumnezeiesc în sfinţirea Darurilor: „Trebuie acum ca Domnul nostru

Iisus Hristos să învieze din morți, prin puterea celor ce se săvârșesc, și să reverse harul Său peste noi toți, ceea ce nu se poate realiza altfel decât venind harul Duhului Sfânt, prin care și El a înviat odinioară, precum arată fericitul Pavel într-un loc, zicând: «Și era arătat Fiu al lui Dumnezeu, în putere și în Duhul Sfânt prin învierea din morți a lui Iisus Hristos, Domnul nostru» (Romani 1, 4); precum a spus și Domnul nostru însuși: «Duhul este Cel ce dă viață, trupul nu este de nici un folos» (Ioan 6, 63). Era deci necesar ca preotul, urmând rânduiala preoției să aducă lui Dumnezeu rugăciune și implorare ca să se realizeze venirea Sfântului Duh și prin aceasta harul să vină peste pâinea și vinul aduse ca Dar, pentru ca acestea să fie cunoscute că sunt cu adevărat Trupul și Sângele Domnului nostru, pentru că este memorialul nemuritor" (ETI, p. 93). Anaforaua se încheie, conform ritualului bizantin, cu *rugăciunile de mijlocire* generală pentru întreaga Biserică, numite *diptice*: „Încă aducem Ție această slujbă duhovnicească, pentru cei adormiți în credință..." „Și ne dă nouă cu o gură și o inimă a mări...". Rugăciunea aceasta de mijlocire este pentru toate categoriile de credincioși, vii și morți. În *diptice* este și formula de rugăciune pentru Fecioara Maria: „Mai ales pentru Prea Sfânta..." La strană începe să se cânte Axionul, iar preotul continuă a pomeni pe vii și pe morți. Înainte de a se sfârși Axionul, preotul ia vasul cu anafură și-l binecuvântează, atingându-l de Sfântul Disc și de Sfântul Potir. Apoi, după cântarea Axionului, zice: „Întâi pomenește Doamne, pe Prea Fericitul ..., patriarhul Bisericii Ortodoxe Române..." și încheie Anaforaua cu o ectenie și rugăciune de taină, după care urmează rugăciunea *Tatăl nostru*, cântată de strană și credincioși; v. **Liturghierul**.

ANAFORNIȚA — vas cultic, în formă de tavă sau farfurie înaltă, cu picior, pe care se așează anafura (pâinea binecuvântată de preot), care se împarte credincioșilor după ce aceștia se miruiesc, la sfârșitul Sfintei Liturghii.

ANAFURĂ, NAFURĂ, ANAFORĂ (gr. ἅγιος, ὁ ἄρτος — *aghios artos* = pâine sfințită, lat. *nafora*) — este pâinea sfințită, tăiată în formă de cubulețe, ce se împarte credincioșilor, la sfârșitul Sf. Liturghii, după ce s-au miruit. Este pusă pe anaforniță (tavă sau un vas cu picior) așezată pe o măsuță, în dreapta preotului care miruiește, și fiecare credincios, trecând de la miruit, ia o bucățică de anafură, pe care o mănâncă, cu condiția să nu fi mâncat nimic și nici apă să nu fi înghițit în ziua respectivă. Ea se mai numește și *antidor* (ἀντίδωρον, τό — *antidoron* = în loc de dar). Despre aceasta spune Sf. Simeon al Tesalonicului: „Iară *antidorul* este pâine sfințită, care se face din acea *prosforă* (prescură) din care se scoate agnețul, care se jertfește și se face trupul Domnului. *Antidorul* (anafura) se dă în locul darului celui mare al înfricoșatei cuminecături (împărtășanii), căci nu toți credincioșii sunt vrednici a se împărtăși... ci el, numindu-se după cuviință antidor, adică *în loc de dar*, căci darul lui Dumnezeu dă..." (V. M. LBO, p. 601). Despre pregătirea anaforei Liturghierul scrie: „Anafura se taie din prescura din care s-a scos Sfântul Agneț. Dacă sunt credincioși mulți și nu ajunge numai o prescură, se poate tăia și prescura a doua, din care s-a

scos părticica întru cinstea şi pomenirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu. Drept aceea aceste două prescuri se cade să fie întregi şi mai mari, iar nu numai peceţi, chibuzind astfel preotul ca să ajungă pentru anafură" (L, p. 143). Anafura se taie la proscomidiar, după ce s-au pregătit Darurile, şi se aşează pe anaforniţă. Ea se sfinţeşte în timpul când la strană se cântă Axionul; preotul ia vasul cu anafură şi îl atinge de Sf. Disc şi de Sf. Potir binecuvântând: „Binecuvântată este anafura sfinţilor Tăi, Doamne, acum şi pururea şi în vecii vecilor, Amin". (L, p. 142). Deoarece se face sfinţirea ei în timpul Axionului (adică atunci când se face pomenirea Sfintei Fecioare după sfinţirea Darurilor), împărţirea anafurei la sfârşitul Liturghiei simbolizează rămânerea Maicii Domnului încă multă vreme pe pământ, în mijlocul primei comunităţi creştine, după înălţarea la ceruri a Fiului ei şi până la adormirea ei (LS, p. 331). Anafura este un „înlocuitor" al Sfintei Împărtăşanii (care vine ca un pogorământ pentru cei care nu s-au împărtăşit) şi de aceea, ca şi Sfânta Împărtăşanie, se ia pe nemâncate (când se ia şi aghiasmă, se ia întâi aghiasma şi apoi se mănâncă anafura). Ea se dă credincioşilor ca simbol al comuniunii spirituale. Vechile *Pravile* şi *Cărţi de învăţătură* pentru preoţi impuneau pentru luarea anafurei aceeaşi pregătire trupească şi sufletească la fel ca şi pentru împărtăşanie. Tot anafură este şi pâinea numită *„Paşte"*, binecuvântată şi stropită cu vin, care se dă credincioşilor în Duminica Învierii, după Împărtăşanie (la slujba de noapte).

ANAGHINOSCOMENA („bune de citit") — denumire pe care Biserica Ortodoxă o dă cărţilor necanonice cuprinse în Vechiul Testament; aceste cărţi sunt recomandate doar pentru lectură complementară, fiind şi ele socotite ca inspirate (ultimele 14 cărţi care urmează după cartea Maleahi); v. **Apocrife**.

ANAGNOST (lat. *anagnostes* = cititor; gr. ἀναγιγνώσκω — *anaghignosco* = a cunoaşte bine, a citi; ἀναγνώστης — *anagnostis* = cititor, ceteţ) — citeţ sau lector al textelor sfinte, în timpul serviciilor divine în Biserica creştină din primele veacuri; anagnoştii făceau parte din clerul inferior şi aveau ca sarcină a citi în biserică Apostolul (nu şi Evanghelia, pe care o citea diaconul sau preotul), pastorale, scrisori martirice, vieţi de sfinţi; pe lângă diferite alte servicii (grija cărţilor de cult, aprinderea lumânărilor, purtarea sfeşnicelor la procesiuni etc.), ei ajutau şi la învăţământul catehetic. Anagnoştii sunt pomeniţi în multe documente, începând din sec. II (v. LG, p. 128–129). Într-o inscripţie (sec. VI) în lb. gr. de la Tomis, este menţionat un anagnost (DIVR, p. 33); v. **Hirotesie**.

ANAHORET (ἀναχωρητής, ὁ — *anahoritis* = care caută singurătatea, singuratic) — călugăr eremit, sihastru, trăind retras într-un schit singuratic, izolat de viaţa de obşte a mănăstirii; v. **Rasofor**.

ANALOG, ANALOGHION v. **Amvon**.

ANAMNETIC (ἀναμνηστικός — *anamnistikos* = cel care răscoleşte, aducerea aminte) — aniversar, comemorativ; atribut al sărbătorilor creştine, care sunt prilej de aducere aminte, atât a momentelor importante din istoria Bisericii, cât şi a tuturor acelora care au contribuit, prin viaţa şi activitatea lor, la naşterea şi consolidarea ei. Icoanele au şi ele

același rol anamnetic. Sărbătorile creștine au și un sens *eshatologic*, deoarece ele sunt nu numai amintitoare ale trecutului, ci pot avertiza și asupra viitorului. Așa este, de exemplu, Duminica Înfricoșătoarei Judecăți (când se lasă sec de Postul Mare al Paștelui). Ea ne duce cu gândul la viața viitoare, în care nimeni nu intră fără judecată, fără a da, deci, seama de faptele sale și pare că atrage atenția credincioșilor asupra acestui fapt (gr. ἔσχατος — *eshátos* = ultim, cel din urmă; *eshatologie* — învățătură despre sfârșitul lumii, despre Judecata de Apoi, care este pentru toți). Sărbătorile sunt popasuri sufletești care aduc aminte credincioșilor și de grija pentru sufletul lor, pentru mântuirea lor. Astfel reiese și importanța *soteriologică* a rolului anamnetic al sărbătorilor (σωτηρία, ἡ — *sotiria* = mântuire); v. **Sărbători**.

ANAMNEZA v. **Anafora, Anaforaua**.

ANASTASIA, SFÂNTA (ἀνάστασις, ἡ — *anastasis* = înviere) — martiră la Sirmium (azi Travița, localitate în Iugoslavia), în anul 304. Purtând același nume cu această fecioară-martiră, sora împăratului Constantin cel Mare a zidit la Roma o biserică, în cinstea ei. În anul 458, moaștele sfintei au fost aduse la Constantinopol, în biserica cu hramul ei.

ANASTASIS (ἀνάστασις — *anastasis* = înviere) — Învierea, Sărbătoarea Sfintelor Paști. Icoana numită „Anastasis" care reprezintă Învierea sub forma coborârii la iad a Mântuitorului (icoană inspirată din Evanghelia apocrifă a lui Nicodim).

ANASTASIMATAR (ἀναστάσιμον, τροπάριον — *anastasimon troparion* = de înviere) — carte de slujbă bisericească, cuprinzând „Cântările Învierii Domnului" (la Vecernie și Utrenie, pe cele opt glasuri sau ehuri).

ANATEMA (ἀνάθεμα, τό — *anatema*) — excomunicare, blestem, afurisanie, act religios prin care Biserica înlătură din rândurile ei pe cei care se fac vinovați de grave încălcări ale doctrinei și dogmei creștine. Excluderea se face pe timp limitat (până la îndreptarea și ispășirea greșelii) sau se face pentru totdeauna. Dreptul de anatemă din sânul Bisericii creștine a ereticilor și a celor ce nu respectă învățătura morală și dogmatică a fost stabilit de sinoadele ecumenice, prin formula: „Să fie anatema". Separarea ce s-a petrecut în Biserica creștină între Răsărit și Apus a început cu actul de excomunicare (anatema) dat de papa Nicolae I (858–867), în 863, împotriva lui Fotie, patriarhul de la Constantinopol, deoarece acesta nu recunoaște Filioque, inovație dogmatică apuseană, care contravenea hotărârilor sinoadelor ecumenice privind dogma purcederii Sf. Duh numai de la Tatăl, nu și de la Fiul (Filioque). Fotie, la rândul său, excomunică (anatematizează) pe papa Nicolae I într-un sinod ținut la Constantinopol, în 867 și nu-l mai recunoaște ca papă, condamnând în același timp și Biserica Romei, pentru că trimisese misionari catolici în Bulgaria și introdusese aici, în Simbolul Credinței, formula Filioque. Fotie alungă pe catolici și restabilește dreapta credință ortodoxă. Conflictul dintre Răsărit și Apus se intensifică, atât din cauza tendinței de supremație a papei de la Roma, cât și din cauza altor inovații care contravin învățăturilor Bisericii răsăritene (folosirea azimei la Împărtășanie, în loc de pâine dospită, credința în Purgatoriu, concepția despre post,

ş. a.) şi va culmina prin Schisma cea mare de la 1054. De-a lungul secolelor au avut loc multiple încercări de revenire la unitate, dar conflictul şi anatema reciprocă au persistat până la jumătatea secolului XX, când papa Paul al VI-lea şi patriarhul Atenagora au căutat o cale de mediere între cele două Biserici; în cadrul unei conferinţe panortodoxe ţinute la Rhodos, în toamna anului 1964, s-a hotărât stabilirea unui dialog cu Roma. Urmare a fost că prin hotărârile Conciliului Vatican II, din dec. 1965, atât papa, în catedrala Sf. Petru, cât şi patriarhul Atenagora, în catedrala ortodoxă din Constantinopol, în acelaşi timp, au ridicat anatema ce plana asupra celor două Biserici încă din sec. al XI-lea. Acest „gest de iertare" reciprocă, prin ridicarea blestemului, n-a însemnat însă şi rezolvarea multiplelor diferende care continuă să persiste pe plan doctrinar şi să menţină dezbinarea între cele două mari confesiuni creştine.

ANATOLIE — patriarhul Constantinopolului (+458), mare ierarh şi imnograf, a contribuit la îmbogăţirea şi dezvoltarea cultului, precum şi la apărarea dreptei credinţe, prin imnele sale cu conţinut doctrinar, împotriva nestorianismului; este autorul unor stihiri numite „anatolice" şi al troparelor Învierii, ce se cântă sâmbăta la Vecernie. Sf. Ioan Damaschin, care a coordonat *Octoihul*, a introdus în această carte de slujbă şi compoziţiile lui Anatolie.

AN BISERICESC sau LITURGIC — începe la 1 septembrie şi se termină la 31 august, spre deosebire de *anul civil* sau calendaristic, care începe la 1 ianuarie şi se termină la 31 decembrie; *anul bisericesc* înseamnă totalitatea manifestărilor de cult liturgic al Bisericii creştine, cult ce are ca scop ca Persoana şi amintirea Mântuitorului să fie prezentă continuu, în chip tainic, dar şi real, în Biserica pe care El a întemeiat-o. Anul bisericesc e format din două cicluri concentrice: a) *ciclul mobil* care se învârteşte în jurul sărbătorii Paştilor (cu date variabile de la an la an) şi are în centrul său Persoana şi activitatea Mântuitorului, a cărui proslăvire se face în cântările din Octoih, Triod şi Penticostar; legat de sărbătoarea Învierii, *anul bisericesc* e împărţit în trei perioade: *perioada prepascală* sau *a Triodului* (care cuprinde slujbele acestei etape a Postului Mare), *perioada pascală* sau *a Penticostarului* (care cuprinde slujbele Învierii, până la Rusalii) şi *perioada postpascală* sau *a Octoihului*; aceste cărţi sunt folosite de cântăreţi la strană, în fiecare din aceste perioade; având în centru Persoana Mântuitorului, acest ciclu se mai numeşte şi *ciclul Hristologic* sau *Pascal*; b) *ciclul fix*, al doilea din ciclurile concentrice ale anului bisericesc, comemorează şirul Sfinţilor pomeniţi în fiecare din cele 12 luni ale anului liturgic, care începe la 1 septembrie şi se termină la 31 august; se numeşte şi *ciclul sanctorial* sau *mineal*, pentru că slujba sfinţilor este cuprinsă în cele 12 Minee. La catolici, anul bisericesc începe cu prima duminică din Advent (Adventus), cea mai apropiată de 30 noiembrie (când începe postul Crăciunului la ei). Ortodocşii păstrează tradiţia iudaică (după care 1 septembrie era începutul anului civil la evrei), care considera această zi (1 sept.) începutul creaţiei lumii; tot în această zi, Iisus Hristos şi-ar fi început activitatea publică, citind în sinagogă cuvintele proorocului Isaia (61, 1–2):

„Duhul Domnului este peste Mine, că Domnul M-a uns să binevestesc săracilor... ca să dau de ştire un an de milostivire al Domnului“ (cf. Luca 4, 18–19); v. **Timp**.

ANCADRAMENT — chenar decorativ la uşi şi la ferestre. La mănăstirea Antim din Bucureşti, ancadramentul de piatră în basorelief a fost lucrat de mâna mitropolitului Antim, ctitorul ei.

AN CALENDARISTIC v. **Calendar**.

ANDREI, Sf. Apostol (ἀνδρεία, ἡ — *andreia* = bărbăţie) — „cel dintâi chemat“ la apostolat de Mântuitorul; Apostolul lui Hristos, cel care a propovăduit creştinismul pe pământul ţării noastre (în Sciţia Minor — Dobrogea de azi). Istoricul antic Eusebiu de Cezareea spune că: „Apostolii s-au împrăştiat pe tot pământul... Andrei în Sciţia...“, precum arată şi tradiţia că Andrei a venit din Asia Mică în Sciţia Mare (sudul Rusiei), apoi în Sciţia Mică (Dobrogea), în oraşele de lângă mare şi apoi a coborât în provincia Ahaia din Grecia, la Patras, unde a fost răstignit, cu capul în jos, pe o cruce în formă de X, murind astfel ca martir (+94) pentru credinţa sa creştină. Strămoşii au numit „Undrea“ luna decembrie, care începe după 30 noiembrie (ziua Sf. Andrei).

ANDREI CRITEANUL — episcop al Cretei (+740); este unul din cei mai de seamă şi mai prolifici creatori de canoane şi imne, deosebite prin frumuseţea formei şi profunzimea gândirii. El a compus *Canonul cel Mare* (Canonul de pocăinţă) din Triod, canon format din 250 de tropare, şi care se citeşte în întregime în Postul cel Mare, în zilele rânduite de Tipic. Andrei Criteanul a mai scris stihiri (tropare) şi pentru unele sărbători în afara Postului: Naşterea Mântuitorului, Întâmpinarea Domnului, Înălţarea Sfintei Cruci, Naşterea Sfintei Fecioare ş.a. Este trecut în Mineiul pe luna iulie şi lăudat pentru meritele sale.

ANGELIC (lat. *angelicus*) — îngeresc, îngereşte.

ANGHELOLOGHIA — concepţia despre îngeri la diferitele religii.

ANGLICANISMUL sau **Biserica anglicană** — este rezultatul sciziunii care s-a produs în sânul Bisericii Catolice în sec. al XVI-lea (1534), din Anglia. Regele Henric al VIII-lea, supărat că papa nu-i aprobă (conform formulei „*Non possumus*“) desfacerea primei căsătorii, spre a-i da posibilitatea să se căsătorească cu Ana Boleyn, iese de sub autoritatea papală, se rupe de Roma şi instituie Biserica „reformată“ a Angliei — anglicanismul. Credincioşii care au acceptat reformele propuse în cadrul noii Biserici s-au numit „conformişti“, iar ceilalţi au fost „nonconformişti“, care s-au dezbinat în „presbiterieni“, „puritani“, „congregaţionalişti“ şi „independenţi“. Reforma anglicană nu este un protestantism radical, ci este o mediere între catolicism şi protestantism.

ANIMISMUL — religie primitivă care consideră că toate elementele naturii sunt însufleţite.

ANTERIU (turc. *anteri*, de la *Antar*, poet arab, sec. VI, care purta asemenea haină) (AS. DLR) — haină lungă, largă, din material subţire, pe care o poartă oamenii deşertului; în secolele trecute era purtat şi de boierii români, după modelul vechiului costum grecesc şi otoman; azi face parte din costumul preoţesc. Preoţii creştini îl poartă în amintirea vechiului *hiton*, purtat de Mântuitorul; v. Hiton.

ANTICHENOM v. **Semne muzicale**.

ANTICRIST (ἀντίχριστος — *antihristos* = contra lui Hristos, slv. *Antihristu*) — personaj despre care se vorbeşte în Biblie (Noul Testament — Apocalipsa) şi care se va arăta, luptând împotriva învăţăturii lui Hristos, dar pe care Hristos îl va birui; sinonim cu sfârşitul lumii. v. Parusia.

ANTIDOR v. **Anafura**.

ANTIFON (τὸ ἀντίφωνον — *to antifonon* = răspuns la un verset psalmodic) — *antifoane* se numesc, în cântarea bisericească, acele cântări intercalate printre ecteniile din prima parte a liturghiei catehumenilor; ele reprezintă resturi ale psalmilor 81, 82 şi 94, cântaţi odinioară, în întregime, în această parte a slujbei liturgice; fiind cântaţi în mod antifonic (alternativ) de cele două străni, aceşti psalmi s-au numit *psalmi antifonici*. Cu timpul, la sfârşitul fiecăruia dintre aceşti psalmi au început să se cânte, ca o încheiere, câte un imn nou, de inspiraţie creştină, şi anume: „Pentru rugăciunile Născătoarei de Dumnezeu, Mântuitorule, mântuieşte-ne pe noi“, după Ps. 91 (primul psalm antifonic); „Pentru rugăciunile Sfinţilor Tăi, mântuieşte-ne pe noi, Doamne!“, după al doilea şi imnul „Unule născut“ şi „Mântuieşte-ne pe noi, Fiul lui Dumnezeu, Cel ce eşti minunat întru sfinţi, pe noi care-Ţi cântăm Ţie: Aliluia“. Aceste imne au început să se cânte, mai târziu, ca nişte refrene după fiecare verset ale celor trei psalmi (Ps. 91, 82, 94), ceea ce a atras împuţinarea versetelor cântate, până când s-a ajuns la situaţia de azi, când au rămas în uz numai câte trei versete din fiecare psalm. Prin sec. XV, psalmii antifonici, împreună cu refrenele imnelor celor noi, se cântau la Liturghie la toate sărbătorile; după aceea au rămas în uz numai la Liturghia din zilele de rând (în mănăstiri). La Liturghia din duminici şi sărbătorile sfinţilor ei au fost înlocuiţi cu *psalmii* numiţi *tipici*, adică cei luaţi din serviciul numit *Tipica (Obedniţa)*, Ps. 101, 145 şi Fericirile. Aceştia se cântau la început în întregime; cu timpul, numărul versurilor cântate s-au redus treptat (rămânând, de ex. din Ps. 102, numai versetul 1: „Binecuvintează, suflete al meu, pe Domnul...“, precedat de „Slavă... şi acum...“, urmat de refrenul „Bine eşti cuvântat, Doamne!“, iar din Ps. 145, doar ultimul verset „Împărăţi-va Domnul în veac...“). Aceste resturi ale psalmilor tipici, împreună cu cântările noi din această parte a Liturghiei, poartă, impropriu, denumirea de antifoane (Antifoanele Liturghiei), prin analogie cu antifoanele propriu-zise, mai vechi, pe care le-au înlocuit. De aceea, rugăciunile citite în taină de către preot, în timpul cântării acestor antifoane, poartă în Liturghie denumirea de *Rugăciuni ale antifoanelor* (înainte de Vohodul mic) (*Liturghier*, 1980, p. 107–109). Antifoanele se numesc şi *Treptele antifoanelor* (ἀναβαθμός — *anavatmos* = în trepte), şi sunt cântări scurte din Octoih. Se numesc antifoane pentru că se cântă alternativ de către cele două strane sau coruri de cântăreţi. Aceste cântări sunt compuse pe baza Psalmilor 119–133 (Ps. 120–134), care formează catisma a 18-a numită şi *„Cântarea treptelor“* pentru că la iudei se cânta pe treptele templului din Ierusalim, de către două grupe de cântăreţi, care stăteau faţă în faţă şi cântau pe rând. Fiecare antifon din cele opt glasuri e format din nouă tropare (stihiri scurte), grupate trei

câte trei, în trei antifoane pentru fiecare glas. Această împărțire a antifoanelor are un *caracter trinitar*, referindu-se la cele nouă cete ale îngerilor, în ierarhia cerească, cântând Sfintei Treimi. La această cântare de laudă se asociază și Biserica. Compunerea antifoanelor e atribuită Sf. Ioan Damaschin și Sf. Teodor Studitul.

ANTIFONIE — cântare alternativă, executată în Biserica creștină de cântăreți sau coruri, din cele două strâni, cântăreți care-și dau răspunsuri reciproce.

ANTILEGOMENE v. **Apocrife**.

ANTIM IVIREANUL (1650–1716) — mitropolit al Ungro-Vlahiei (1708–1716); originar din Iviria (Georgia-Caucaz), el a fost adus în țară de domnitorul Constantin Brâncoveanu pentru a întări viața culturală și bisericească din Țara Românească. Antim a întemeiat tipografii și s-a remarcat printr-o bogată activitate cărturărească, tipărind peste 60 de cărți bisericești (în limbile: română, greacă, armeană, georgiană), pentru folosul creștinilor ortodocși de pretutindeni. A avut marele merit de a fi transpus și tipărit în limba română aproape toate cărțile de slujbă bisericească, introducând astfel limba română ca limbă oficială în biserică (în locul celei grecești și slavonești). În volumul său de predici, intitulat „*Didahii*", mitropolitul Antim a denunțat și condamnat viciile societății timpului, îndemnând la trăirea vieții creștine adevărate de credință în Dumnezeu și dragoste față de oameni. Parte din aceste predici au fost probabil rostite din amvonul bisericii mânăstirii Antim, ctitoria sa, ridicată în anii 1713–1715, în București, pe strada cu același nume. În documentul (cota 3342) păstrat la secția de manuscrise a Academiei Române, intitulat „Așezământul" se reflectă principiile creștine pe care marele mitropolit nu numai că le-a proclamat la amvon, ci le-a dat ca norme pentru mânăstirea ctitorită de el: „Învățături pentru *așăzământul* cinstitei mânăstiri a Tuturor Sfinților, adecă Capete 32 întru carele să coprind toată chiverniseala mânăstirii și *rânduiala milelor ce s-au hotărât să se facă pre an la săraci* și la lipsiți, din venitul casei. Acum într-acestaș chip așăzat în zilele prea-luminatului și înălțatului domn Io Constantin Brâncoveanu Basarab Voevod, de noi smeritul mitropolit al Ungrovlahiei Antim Ivireanul ctitorul. La leat 7221 (1713), aprilie 24, în care an s-au început zidirea bisericii". *Așezământul mânăstirii Antim* se încheie la fila 35 cu precizarea: „*Cap osebit*, carele smerenia noastră l-am așăzat, la leat 7224 (1716) martie 15 dni și vom să se păzească nestrămutat în veci, în grea și nedezlegată afurisanie" (Antim Ivireanul, *Opere*, București, 1972, p. 325, 346, Ediție critică îngrijită de Gabriel Ștrempel). Începută sub Brâncoveanu, biserica a fost terminată în timpul lui Ștefan Vodă Cantacuzino și dăruită cu danii de urmașul său Ion Nicolae Alexandru Mavrocordat. Antim mitropolitul este meșterul sculpturilor în piatră ce împodobesc biserica, și tot lui și ucenicilor săi îi este atribuită sculptura ușilor de la intrare. El n-a mai ajuns să vadă biserica sfințită, căci, acuzat ca dușman al turcilor, a fost condamnat la surghiun pe muntele Sinai (Asia Mică). Pe drumul surghiunului a fost însă ucis, iar trupul său a fost aruncat în râul Marița din Bulgaria. Azi el a fost trecut în rândul sfinților. La scurt

timp după moartea sa, mănăstirea Antim și-a pierdut autonomia, devenind paraclis al Mitropoliei. (Radu vel-logofăt Grecianu, *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, cu note și anexe de D. Grecianu, București, Göbl., 1906). Biserica Antim, model de arhitectură bizantină și reprezentativă pentru arta brâncovenească, a suferit de-a lungul timpului restaurări, ultima fiind în 1950, făcută de Comisia Monumentelor Istorice. Mănăstirea Antim a avut inițial doar câțiva călugări, așa cum are și azi; v. **Rugul aprins**.

ANTIM — mănăstirea Antim; v. **Antim Ivireanul**, M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ort. Române*, vol. 2, p. 143–162, București, 1981.

ANTIMIS, SF. ANTIMIS (gr. ἀντί — *anti* = în loc de; și μήνσος — *minsos*, lat. *mesa* = masă) — unul dintre cele mai importante obiecte liturgice; este confecționat dintr-o bucată de pânză de in ori de mătase; are formă pătrată, cu laturile de 50–60 de cm. Pânza este pictată cu scene și imagini reprezentative, legate de patimile Domnului. Scena principală a iconografiei antimisului este punerea în mormânt a Domnului; în jur sunt pictate: Crucea răstignirii, cununa de spini, ciocanul și cuiele, sulița, buretele cu oțet și fiere, cocoșul care a cântat de trei ori; la cele patru colțuri sunt pictate totdeauna chipurile celor patru evangheliști cu simbolurile lor, iar pe marginea antimisului se scriu de obicei cuvintele troparului „Iosif cel cu bun chip...". Într-un colț, cusut ca un buzunărel, se pun moaște de sfinți, ca și la Sf. Masă. De aceea, antimisul (ἀντιμήνσιον, τό — *antiminsion* = în loc de masă) poate ține locul Sfintei Mese când se face slujba Liturghiei undeva, în afara bisericii (fără Sf. Antimis nu se poate săvârși Sf. Liturghie, chiar acolo unde se află Prestol sfințit și cu Sfinte Moaște). *Originea antimisului* datează din primele veacuri ale Bisericii, din vremea persecuțiilor. Fiind surprinși de prigonitori în timpul oficierii Sf. Liturghii, creștinii fugeau să se ascundă, luând Sfintele Daruri, pe care le înfășurau într-o pânză, și-și continuau slujba în alt loc. Întrucât însă în timpul persecuțiilor creștinii săvârșeau cel mai adesea Sf. Liturghie pe mormintele martirilor, care serveau ca masă sau altar de Jertfă, s-a luat obiceiul de a se pune în acea pânză care învelea Sf. Daruri părticele din Sfintele moaște de martiri. Prin aceste moaște pânza se sfințea și devenea un fel de *altar mobil* sau *portativ*, pe care se putea săvârși Sf. Liturghie. Chiar după încetarea persecuțiilor, altarele acestea mobile erau folosite de către împărați și ostași pe câmpurile de luptă, ca și de sihaștri care se retrăgeau în locuri pustii, unde nu existau biserici cu altare fixe. Folosirea Sf. Antimis nu a încetat, dar a devenit necesar pentru situații diverse: de ex. în cazurile când Sf. Liturghie trebuia să se desfășoare în afara bisericilor construite, sub cerul liber, în corturi sau pe câmp în vreme de război. De asemenea, în caz de incendii sau alte întâmplări grave, când lăcașul bisericii nu mai poate fi folosit, preoții slujitori au datoria de a face sau chiar numai de a termina liturghia, alegând un alt loc corespunzător, respectabil, unde folosind Sf. Antimis fac sau termină slujba, ca și pe Sf. Masă. În forma de azi, antimisul este o dedublare a vechiului *iliton* (εἰλύω — *eilio* = a înveli), adică a acelei pânze care se așternea peste vechile altare creștine, (fixe sau mobile,

făcute din lemn, metal sau piatră), pânză cu care, la nevoie, se înveleau Sf. Daruri când trebuia să fie transportate într-alt loc. Ilitonul s-a păstrat până azi și servește ca învelitoare pentru Sf. Antimis, de care se deosebește însă prin faptul că ilitonul nu conține Sfinte moaște. Antimisele se aflau, la început, pe Sf. Masă în bisericile care nu erau sfințite, sau în paraclise. Cu timpul însă ele s-au generalizat și au rămas permanent în toate bisericile care aveau altare sfințite și sfinte moaște. Antimisele se sfințesc prin ungerea cu Mir, ori în legătură cu sfințirea bisericii, ori independent de ea. Sfințirea o face numai episcopul. Antimisul stă totdeauna pe Sf. Masă, împăturit și *învelit în iliton*, iar deasupra lui se așează Sf. Evanghelie. În timpul Liturghiei catehumenilor, antimisul se desface și se întinde pe Sf. Masă și pe el se așează discul și potirul cu cinstitele Daruri, ce urmează a fi sfințite. După sfințirea darurilor și împărtășirea cu ele, Sf. Antimis se împăturește la loc pe Sf. Masă și deasupra lui se așează Sf. Evanghelie. Antimisul *simbolizează* mormântul Mântuitorului, precum și giulgiul în care a fost înfășurat Trupul Domnului la punerea Lui în mormânt, iar ilitonul în care el stă învelit de obicei, reprezintă fie tot giulgiul, fie numai mahrama sau sudariul cu care a fost înfășurat atunci capul Mântuitorului. Cele mai vechi antimise de pânză păstrate până azi provin din secolul al XII-lea (un antimis rusesc de la 1148), iar la noi din veacul al XVII-lea (LG, p. 503 ș.u.).

ANTINOGHEN MARTIRUL, SF. — episcop de Sevasta (+303 sau 301), pomenit în Sinaxarul ortodox la 16 iulie; a dat imnologiei creștine una dintre cele mai frumoase compoziții, „Lumină lină“, din slujba Vecerniei; v. **Lumină lină**.

ANTOLOGHIU (ἀνθολόγιον — *anthologhion* = culegere de texte și cântări alese), *Trefologhiul* sau *Tropologhiul* — un *Minei mic*, format din extrase luate din Mineiul cel mare (cel pentru toate lunile). Cuprinde rânduiala sărbătorilor și slujbele comune ale sfinților de peste an, ale profeților, apostolilor, martirilor, care se preamăresc împreună cu sfântul a cărui pomenire se serbează. De aceea se mai numește și *Prăznicar* sau *Minei izbrânit*, adică prescurtat (în rev. B.O.R., 1974, nr. 5–6: „Minei izbrânit“, „Sbornic ales la praznice domnești și la sfinții mari... zis și *Prăznicar*“). Rânduiala cântărilor pentru sărbătorile mari (ale Mântuitorului, ale Sf. Fecioare, ale Crucii și ale unor sfinți mari) este întreagă, ca și în *Mineiul cel mare*. *Antologhiul* s-a format ca o necesitate și e folosit când o biserică nu are *Mineiul cel mare* pentru fiecare lună și fiecare zi. *Antologhioane* sau *Florilegii* sunt numite și colecțiile (antologiile) de imne liturgice, tropare care-și au originea în primele secole creștine.

ANTROPOMORFISM (ἀνθρωπόμορφος — *antropomorfos* = care are formă umană) — credință religioasă în zei (la grecii vechi și la romani) după care divinitățile iau chip omenesc, acționează și se comportă ca oamenii, având însă atributul nemuririi. Religiile antropomorfice se deosebesc de cele naturiste, în care divinitățile sunt reprezentate prin simboluri, ca: arbori, animale, păsări.

ANTROPOTOKOS v. **Dulie**.

ANUL NOU v. **Circumciziune, Brumaliile**.

APETURIA — numele unei sărbători în cins-

tea lui Hefaistos, venerat ca zeu al focului domestic, la grecii antici. Serbarea consta în alergări cu torțe.

APEX — un fel de tiară (tichie) purtată de Flaman Dialis, adică cel mai mare preot al lui Jupiter Capitolinus, la romani.

APIS — zeu al fecundității, în religia Egiptului antic; era reprezentat sub chipul unui bou de culoare neagră cu o pată albă pe frunte.

APLI v. **Semne muzicale**.

APOCATASTAZA (ἀποκατάστασις, ἡ — *apocatastasis* = restabilire, revenire) — teoria după care la sfârșitul lumii totul se va purifica, va reveni la starea de curăție, de neîntinare originară; acest proces se va face treptat, printr-un foc curățitor. Despre apocatastază vorbește Sf. Grigorie de Nissa (sec. IV, fratele mai mic al Sf. Vasile cel Mare), în unele scrieri ale sale (în lucrarea „Despre suflet și înviere"). El spune că tratamentul purificării se face proporțional cu starea de păcat în care se află fiecare. Tratamentul constă în purificarea sufletului de răutate, ceea ce nu se face fără suferință. Tratamentul se aplică tuturor făpturilor și diavolului. Starea de apocatastază e o stare de fericire, de dumnezeire, străină de orice mâhnire. Cei purificați de răutate vor trăi într-o stare de virtute divină, generată de firea divină, care face ca Dumnezeu *să fie totul în toate*. Teoria apocatastazei își are rădăcinile la Origen (sec. II–III), care vorbește despre „restabilirea generală" a păcătoșilor de toate categoriile, chiar și a diavolului; la sfârșitul veacurilor toți trec după moarte printr-un foc care-i purifică și purificați vor învia cu trupurile eterice și vor fi restabiliți în starea de dinainte de căderea omului în păcat.

APOCALIPSA (de la gr. ἀποκάλυψις, ἡ — *apocalipsis*, apocalips = descoperire) — este scrisă de Sf. Apostol și Evanghelist Ioan și cuprinde descoperirea Mântuitorului făcută lui Ioan, pe când acesta se afla în insula Patmos (Grecia), unde fusese exilat din cauza harului său profetic și a râvnei cu care predica Evanghelia lui Hristos. Apocalipsa este ultima carte din Noul Testament, din care cunoaștem viziunea profetică a lui Ioan privitoare la situația Bisericii de la întemeiere și până la sfârșitul lumii, când va ieși biruitoare din toate piedicile și dușmăniile ce-i vor sta în cale de-a lungul vremurilor. Fiind o carte profetică, Apocalipsa folosește mult simbolul și alegoria. Data scrierii este sfârșitul sec. I d.Hr., în vremea persecuțiilor lui Domițian. Protestanții fac apel la Apocalipsă, despre care au scris foarte mult, luând-o ca temei pentru doctrina milenaristă și apropierea sfârșitului lumii. Caracterul „obscur", mai greu de înțeles al acestei cărți a dat naștere la numeroase interpretări și confuzii pe care sectarii le-au speculat mult. Interpretarea ortodoxă a Apocalipsei este corectă în contextul Bibliei; sfârșitul lumii e profețit prin semne catastrofale. Apocalipsa aparține unui gen literar *apocaliptic* (întâlnit în Vechiul Testament, la profeți), care apare la un moment dat în istoria revelației, în mediul ebraic. În Apocalipsă, totul este transformat în simboluri, și, pentru a înțelege, trebuie să tâlcuiești simbolurile (ex. fiara cu șapte capete: fiara e imperiul roman, capetele sunt împărații romani, corbul e simbolul științei, părul alb e veșnicia etc). Transformarea simbolurilor în idei revelează o mare frumusețe și profunzime a cărții. Apocalipsa e o carte a speranței,

încurajând pe creştinii care par a fi fericiţi murind pentru Hristos. Este o carte profetică, precum e întreaga Scriptură. Ioan a scris pentru epoca sa, dar şi pentru toate epocile.

APOCRIF (de la ἀποκρύπτω — *apokripto* = a ascunde, ἀπόκρυφος — *apokrifos* = ascuns, nesigur, secret), *apocrife* — cărţi pretins sfinte, pe care Biserica nu le recunoaşte ca inspirate şi autentice şi nu le admite în Sf. Scriptură. Cărţile apocrife ale Vechiului Testament îşi au originea în scrierile compuse de unii iudei care, după obiceiul popoarelor păgâne (asirieni, babilonieni, greci, romani) de a scrie astfel de cărţi şi a le atribui zeilor, cuprindeau învăţături ascunse, destinate celor iniţiaţi; aceşti iudei au compus şi ei astfel de cărţi, pe care le atribuiau unor personaje din Sf. Scriptură (regi sau profeţi) pentru a le da autoritate. Aceste cărţi, cuprinzând învăţături secrete, pretindeau chiar că au caracter sacru şi revelat şi caută să fundamenteze filozofic, alegorii, simboluri şi numere enigmatice, pentru a explica misterele divine şi umane, fenomenele naturale şi interpretarea scrierilor biblice, mai ales pe cele privitoare la profeţiile mesianice. Printre aceste apocrife sunt: *Cărţile Sibiline* (cu caracter profetic), după modelul oracolelor greceşti; *Cartea Enoh*, care vorbeşte despre îngeri, despre soarta cerului şi a pământului, despre Mesia ş.a.; Cartea numită *„Mica Geneză"*, care tratează despre istoria poporului evreu până la ieşirea din robia egipteană şi instituirea sărbătorii pascale; o apocrifă poetică e *„Psaltirea lui Solomon"*, şi una cu caracter apocaliptic e *„Apocalipsa lui Baruh"* ş.a.; pentru Noul Testament apar în sec. al II-lea *„Evangheliile apocrife"*. Cărţile apocrife, deşi interesante prin conţinutul lor, sunt totuşi interzise de Biserică, unele dintre ele cuprinzând chiar idei eretice sau lucruri ascunse, obscure. După modelul acestor apocrife din literatura religioasă, au apărut şi cărţile apocrife populare, bazate pe legende religioase (N. C. CP).

APOCRISIARH (ἀποκρισάρης, ὁ — *apokrisaris* = ambasador) — reprezentant al unui scaun patriarhal, pe lângă un altul. La catolici e *Nunţiul papal*. Sf. Grigore cel Mare, supranumit *Dialogul* (+604), înainte de a ajunge papă al Romei, a stat la Constantinopol ca apocrisiarh (nunţiu papal), timp de 6–7 ani (578–584), trimis de Papa Pelagiu al II-lea.

APOFATIC (ἀποφατικῶς — *apofatikos* = negând, prin negaţie; de la ἀποφάσκω — *apofasko* = a nega) şi CATAFATIC (κατάφασις— *katafasis* = afirmare; de la καταφάσκω — *katafasko* = a afirma) — modalitate de cunoaştere a lui Dumnezeu prin antinomie, adică pe calea negaţiei şi pe calea afirmaţiei. *Calea apofatică* înseamnă cunoaşterea lui Dumnezeu prin *negaţie*. Dumnezeu este necuprins, nemărginit, incognoscibil pe calea raţiunii; pe *cale catafatică* existenţa lui Dumnezeu se susţine prin *afirmaţii*: Dumnezeu este bun, atotputernic, înţelept etc. Dumnezeu este cognoscibil prin opera Sa, prin tot ce există şi a creat, dar este incognoscibil în fiinţa Sa. Prin opera Sa, El poate fi numit, I se poate da un nume (creator, înţelept), dar prin fiinţa Sa nu are nume, este *negrăit*.

APOFATISM — cunoaşterea lui Dumnezeu pe cale apofatică şi *Catafatism*, cunoaşterea Lui pe cale catafatică.

APOLIS (ἀπόλυσις, ἡ — *apolisis* = eliberare; slv. *otpust*, *opust*) — rugăciune de

încheiere a slujbei divine, când credincioşii erau liberi să plece; *apolisul* se face printr-o formulă de binecuvântare pe care preotul o rosteşte în faţa uşilor împărăteşti. La sfârşitul Sf. Liturghii, preotul miruieşte pe credincioşi după *Apolis*: „Binecuvântarea Domnului peste voi, cu al Său har şi cu a Sa iubire de oameni... Slavă Ţie, Dumnezeule, nădejdea noastră, slavă Ţie... Pentru rugăciunile Sfinţilor Părinţilor noştri, Doamne Iisuse Hristoase, Dumnezeul nostru, miluieşte-ne pe noi!" Sunt chemaţi în ajutor sfinţii, ca să fie mijlocitori pentru noi prin rugăciunile lor către Dumnezeu. *Apolisul* se face la toate slujbele — Vecernie, Liturghie, Botez, Cununie etc. —, după care credincioşii pleacă. *Apolis* se numeşte şi *Odovania* (Otdania), adică ultima zi de slujbă a după-serbării care urmează sărbătorilor împărăteşti şi marchează sfârşitul, dezlegarea sau încheierea sărbătorii (v. LC, p. 248).

APOLLO, APOLLON — la greci şi romani, zeu al poeziei, al luminii şi al frumuseţii; numele său înseamnă soarele „strălucitor", fiind considerat zeu al soarelui, distinct sau confundat cu Helios. Razele sale ajută vegetaţia, animalele şi oamenii. Ochiul său strălucitor pătrunde văzutul şi nevăzutul şi de aceea este şi zeul strălucitor, al manticii (al ghicitului); fiul lui Jupiter şi al Latonei, fratele Dianei (zeiţa vânătorii). Apollo era numit şi „delfinos", deoarece în cultul său erau asimilate şi culte animaliere foarte vechi (ex. Cultul delfinului); el era şi zeul protector al navigatorilor, al păstorilor şi al păşunilor. În miturile lui Apollo există *legenda delfinului*. Îndrăgostit de nimfa Dafne, el l-a jignit pe Eros care trimite în inima nimfei săgeata menită să ucidă dragostea. Astfel ea nu-l mai poate iubi pe Apollo şi se preface în dafin (laur). Îndurerat, Apollo binecuvintează dafinul să nu se ofilească şi să rămână mereu verde şi se împodobeşte cu o cunună de laur. În cinstea lui s-au înălţat temple, dintre care principalele se aflau la Delfi şi Delos; i-au fost închinate opere de artă, ca statuile: Apollon Belvedere (muzeul Vatican); Apollon cu lebăda (muzeul „Dei Studi", Neapole), pictura lui Eug. Delacroix, „Apollo învingând şarpele Piton" (muzeul Luvru, Paris).

APOLOGET (lat. *apologus*, gr. ἀπόλογος — *apologos* = apolog, apologet, apărător; ἀπολογία, ἡ — *apologia, i* = apărare, explicaţie) — apologeţi creştini au fost în primele veacuri acei scriitori creştini care, prin scrierile lor (adesea sub formă de cereri de apărare — apologii —, adresate împăratului sau senatului roman, poporului sau unor particulari), încercau să apere adevărurile credinţei creştine şi pe creştinii acuzaţi şi deseori ucişi pentru credinţa lor. Câţiva dintre cei mai cunoscuţi apologeţi creştini care au ţinut piept atât păgânismului, cât şi iudaismului ce negau creştinismul, au fost în sec. II: Apollonius Atenagora, Iustin Martirul, Teofil de Antiohia, Tertulian, iar în sec. III: Clement Alexandrinul, Origen, Sf. Ambrozie, Grigorie Taumaturgul, Sf. Ciprian, Lactanţiu ş.a.

APOLOGETICA — disciplină teologică creştină, care foloseşte argumente raţionale şi teologice pentru apărarea doctrinei creştine împotriva celor ce caută să o atace.

APOLOGIE v. **Apologet**.

APOSTAT, APOSTAŢI (gr. ἀποστάτης, ὁ — *apostatis* = renegat) — cel care se leapădă de o credinţă, cel care îşi reneagă

convingerile. Biserica creştină i-a numit apostaţi pe cei care s-au lepădat de credinţa în Hristos (ex. împăratul Iulian, nepotul lui Constantin cel Mare — sec. IV —, deşi a fost botezat creştin, s-a lepădat de credinţa creştină, devenind cel mai aprig prigonitor al ei şi a rămas în istorie cu numele de Iulian Apostatul). Apostaţi se numesc şi creştinii care, chiar dacă formal nu tăgăduiesc credinţa în Hristos, fac vrăji şi cer ajutorul lui Satan, ceea ce în fapt înseamnă lepădare de Hristos, căci cerând ajutorul diavolului dovedesc că nu cred în Iisus, punându-l pe diavol mai presus de El.

APOSTAZIE — acţiunea de renegare a unei credinţe religioase, în care s-a născut şi a trăit (a apostazia = a se lepăda de o credinţă).

APOSTIH sau stivoahnă (gr. τὰ ἀπόστιχα — *apostiha*, slv. *stivohâna*) — cântare la sfârşitul Vecerniei, precedată de *ectenia cererilor* („Să plinim rugăciunea noastră cea de seară, Domnului") şi urmată de *Rugăciunea dreptului Simeon* („Acum liberează pe robul Tău, Stăpâne..."). Această cântare constituită dintr-o serie de patru sau cinci stihuri, strofe sau tropare, se numeşte *stihoavnă* sau *apostih* fiindcă strofa a doua, a treia (şi a patra, când e cazul) sunt totdeauna precedate de câte un stih, care poate fi un verset din psalmi sau, mai rar, din alte cărţi ale Vechiului Testament (ex. din Pildele lui Solomon). Ca şi stihurile de la prochimen, stihurile de la Stihoavnă reprezintă resturi ale unor psalmi care se cântau odinioară în întregime în acel moment (de sfârşit) al Vecerniei. Începând din sec. V, printre versetele acestor psalmi s-au intercalat (ca şi în grupul psalmilor de la vohod — Ps. 140 şi ceilalţi) noile strofe ale poeziei imnografice de inspiraţie creştină; v. **Damaschin, Sf. Ioan Damaschin**.

APOSTOL, PERICOPELE APOSTOLILOR (ὁ ἀπόστολος — *o apostolos*; βιβλίον, τό — *to biblion* = carte) — cuprinde Faptele Apostolilor şi Epistolele cuprinse în Noul Testament şi din care se citesc pericope înainte de citirea Evangheliei, în timpul slujbei Sfintei Liturghii. *APOSTOL* — trimis, purtător de cuvânt. *Apostolii* sunt cei 12 bărbaţi aleşi de Iisus, care au fost „trimişi" să predice Evanghelia şi au primit (în ziua Pogorârii Duhului Sfânt) harul de a vorbi în limbi şi a face minuni. Ca simpli oameni, Apostolii n-ar fi putut împlini sarcina divină care le-a fost încredinţată. Despre alegerea lor scrie Sf. Ev. Matei (cap. 10, vers. 2–5, 7–8 şi 19–20) şi îi numeşte: „Întâi Simon, cel numit Petru, şi Andrei, fratele lui; Iacob al lui Zevedeu şi Ioan, fratele lui; Filip şi Vartolomeu, Toma şi Matei vameşul, Iacov al lui Alfeu şi Levi ce se zice Tadeu; Simon Cananeul şi Iuda Iscarioteanul, cel care L-a vândut. Pe aceşti doisprezece i-a trimis Iisus, poruncindu-le lor şi zicând: ... Şi mergând, propovăduiţi, zicând: S-a apropiat împărăţia cerurilor. Tămăduiţi pe cei neputincioşi, înviaţi pe cei morţi, curăţiţi pe cei leproşi, pe demoni scoateţi-i... nu vă îngrijiţi cum sau ce veţi vorbi, căci se va da vouă în ceasul acela ce să vorbiţi; fiindcă nu voi sunteţi care vorbiţi, ci Duhul Tatălui vostru este care grăieşte întru voi". Trimiterea la propovăduire a Sfinţilor Apostoli va fi poruncită de Mântuitorul şi după Înviere: „Mergeţi în toată lumea şi propovăduiţi Evanghelia la toată făptura" (Marcu 16, 15). Despre activitatea şi destinul Sfinţilor Apostoli, după Înălţarea la cer a Mântuitorului, aflăm din cartea Noului Testament, intitulată *Faptele Apostolilor*; v.

Pericope, Lecturi biblice.

APOSTOLAT (lat. *apostolatus*) — activitatea de propovăduire a Evangheliei; misionarism; convingere şi dăruire în desfăşurarea unei activităţi.

APOSTOLEASCĂ — însuşire a Bisericii creştine formulată în Crez (Simbolul Credinţei): „... Una, Sfântă, Sobornicească şi *Apostolească*...“; deoarece după Pogorârea Sf. Duh, în ziua *Cincizecimii*, apostolii au întemeiat primele comunităţi creştine, cincizecimea este cinstită ca *zi a întemeierii Bisericii* creştine (Faptele Apostolilor, 2); v. **Biserica**.

APOSTOLEŞTE — asemănător cu viaţa şi activitatea apostolilor. Legat de modul în care ei au propovăduit Evanghelia, mergând din loc în loc. A rămas şi expresia *„per pedes apostolorum*“, adică a merge pe jos, ca ei, ca apostolii.

APOSTOLIC, „scaunul apostolic“ — se numeşte reşedinţa papală de la Roma, al cărei întemeietor este considerat Sf. Apostol Petru care şi-a desfăşurat activitatea misionară aici, unde a şi fost martirizat. Regii investiţi (încoronaţi) de Papa se numeau „regi apostolici“.

APOTROPAIC (ἀποτρέπω — *apotrepo* = a înlătura, a îndepărta), **funcţie apotropaică** — funcţie de apărare, care se atribuie unor obiecte. Astfel este colacul de grâu, care se aşează pe pieptul mortului spre a-l apăra de duhurile rele. *Funcţie apotropaică* se atribuie şi unor plante din care se împletesc coroane şi se aşează, ca şi coroana de spice, în dreptul uşii sau la icoane, spre a alunga duhurile necurate. Şi religiile antice credeau în puterea *apotropaică* a talismanelor (ἀποτρόπαιος,-ον — *apotropaios,-on*); acestea erau decorate cu semne şi litere cu puteri misterioase sau reprezentări ale divinităţilor protectoare şi erau purtate ca amulete atârnate de un lănţişor. Aceste talismane de ceramică s-au găsit, în urma săpăturilor arheologice, şi în cetăţile greceşti de pe teritoriul ţării noastre (DIVR). Sfânta Cruce este un semn *apotropaic*.

AQUARII v. **Hidropasastaţi**.

ARAMEIC — vechi popor semit, stabilit în regiunea din nordul Deşertului Arabic, între Canaan şi Mesopotamia. Regiunea aceasta va purta numele de *Haran* sau Siria. Istoria arameilor începe încă din sec. XXIII î.Hr., când apare numele Haran într-o inscripţie a regelui Narân-Sin, din Akkad. Puterea lor politică atinge apogeul în sec. XI–X î.Hr., când cuceresc statul babilonian. Vor cădea sub stăpânirea asirienilor în sec. VIII î.Hr. Arameii au exercitat o mare influenţă asupra Asiei occidentale, unde limba aramaică devenise un fel de limbă diplomatică, pătrunzând şi în nordul Arabiei şi în Palestina. Mântuitorul a vorbit limba aramaică. Cu unele transformări, această limbă e vorbită de sirienii de azi. Cele mai de seamă centre politice ale asirienilor au fost Damascul, în Siria, Nerab, Hemat, Palmira, între Damasc şi Eufrat, şi Petra, lângă Marea Roşie (E. V. IR).

ARARAT — munte la graniţa de Est a Turciei cu Armenia. Acolo, pe vârful Araratului, s-a oprit corabia lui Noe, după încetarea potopului (Facere 8, 4).

ARBORE — biserica-monument istoric a fostei mânăstiri Arbore, ctitorie a lui Luca Arbore, boier de credinţă al lui Ştefan cel Mare, fost pârcălab de Suceava. În comuna Arbore, aproape de oraşelul Solca (jud. Suceava), se mai păstrează urme ale fostei curţi boiereşti şi

ale mânăstirii, zidită la sfârşitul domniei lui Ştefan (1503) şi în stilul arhitectonic al bisericilor zidite de el. De remarcat pictura extraordinară a bisericii care se mai păstrează pe peretele de apus (o frescă a Judecăţii de Apoi), precum şi pe peretele de miazăzi.

ARBORELE LUI IESEI — este o reprezentare simbolică a genealogiei lui Iisus, atât în iconografia apuseană cât şi în cea răsăriteană, ortodoxă. Tema apare în sec. XI, într-o miniatură, pe un Evanghelier din Praga, unde e reprezentat Iesei şi Isaia Proorocul, din textul căruia — „O mlădiţă va ieşi din tulpina lui Iesei şi un lăstar din rădăcinile lui va da" (Isaia 11,1) — se inspiră pictura. Din sec. XII, reprezentarea acestei teme e confirmată de Erminiile athonite. La noi, în sec. XVI, e ilustrată în pictura exterioară, în mari panouri, la Voroneţ, Humor, Vatra Moldoviţei, Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, pe suprafaţa zidului de miazăzi, în dreptul naosului. Scena înfăţişează pe *Iesei, tatăl lui David,* culcat, dormind. Din pieptul lui răsare tulpina unei viţe, din care se desfac trei ramuri principale, pornind fiecare în direcţii diferite, încolăcindu-se din loc în loc, în rotocoale (medalioane) cu frunziş sărac sau în corole de flori, în care sunt zugrăvite miniatural chipurile câtorva dintre principalii strămoşi după trup ai Mântuitorului, enumeraţi în cartea genealogiei Sale — până la David, fiul lui Iesei, şi *Iesei, „rădăcina"* (Matei 1, 1–17 şi Luca 3, 23–38); sunt zugrăvite şi chipuri de prooroci care au prezis Întruparea şi Naşterea Domnului din Fecioară. Cel mai bine s-a păstrat pictura acestei teme la Voroneţ, unde ocupă aproape toată suprafaţa exterioară a peretelui sudic şi e zugrăvită pe fond verde; în alte biserici, această pictură se află în pronaos, pe peretele de apus, sus, deasupra uşii. Tema o găsim şi în cântările Bisericii (Catavasiile Crăciunului, peasna a IV-a), unde Iesei e comparat cu rădăcina sau tulpina unei viţe din care a odrăslit, ca o mlădiţă tânără, Hristos-Mântuitorul prin Sf. Fecioară: „toiag din rădăcina lui Iesei şi floare dintr-însul, Hristoase, din fecioară ai odrăslit" (*Minei pe decembrie*). Inspirându-se din această cântare, zugravii au ilustrat-o cu ajutorul motivului viţei de vie, motiv foarte răspândit în Asia.

ARCA LEGĂMÂNTULUI v. **Chivotul Legii**.

ARCA LUI NOE (în ebr. *teba*) — despre care vorbeşte Cartea Facerii, este corabia pe care dreptul Noe, insuflat de Dumnezeu, a construit-o, spre a se salva omenirea din Potopul cu care a fost pedepsită, pentru grelele păcate în care căzuse. Noe salvează câte o pereche din toate vieţuitoarele pământului, spre a asigura perpetuarea lor.

ARCATURA sau ARCADE, ARCOSALII (*arcosolium* — de la *arcus* = arc, boltă şi *solium* = mormânt) — morminte în vechile catacombe, săpate în stâncă, în şiruri orizontale; aceste morminte au de regulă nişa de deasupra lor arcuită; nişa arcuită servea ca altar pentru slujbele divine, la aniversările anuale ale morţilor respectivi. În unele s-au găsit şi instrumentele de tortură cu care au fost ucişi, chiar şi sticluţe cu mirodenii şi urne cu sângele martirilor respectivi.

„ARDERE DE TOT" — se numeau în Vechiul Testament, jertfele aduse la templu, lui Yahweh, de către preoţii evrei.

AREOPAG (Ἄρειος πάγος — *Areios pagos*) — adunare a filozofilor atenieni, care

se ţinea în aer liber pe „Colina lui Ares". La una din aceste adunări a luat parte şi Sf. Apostol Pavel, în a doua sa călătorie misionară (50–52 d.Hr.). În urma înflăcăratei cuvântări creştine a Apostolului Pavel s-a convertit Dionisie Areopagitul, membru al Areopagului (Fapte 17, 22–31). Pentru credinţa în Hristos, el a murit ca martir (la 3 octombrie este pomenit în calendarul ortodox); v. **Ares**.

AREOPAGITUL v. **Areopag**.

ARES — zeul războiului în religia Greciei antice; spre deosebire de Atena, zeiţa înţelepciunii, socotită şi a războiului drept şi a păcii, Ares iubea violenţa şi moartea fără scop. Era socotit şi demon al morţii. Areopagul din Atena îşi ia numele de la el, fără a fi însă un loc de cult.

ARGEŞ — Mănăstirea Argeş; v. **Curtea de Argeş**.

ARGON — semn muzical în muzica psaltică (bisericească); v. **Semne muzicale**.

ARGOS (ἀργός — *argos*, ἀργεύω — *argeio* = a interzice, a suspenda; ἄργευμα τοῦ ἱερέως — *argeima to iereos* = interzis, suspendat) — lipsit de dar (P. f. 28); interdicţie, luarea darului de a sluji al unui preot, suspendarea din preoţie.

ARHANGHEL (ἀρχάγγελος, ὁ — *arhaggelos*); v. **Înger**.

ARHIDIACON v. **Diacon**.

ARHIDIECEZA sau ARHIEPISCOPIA — instituţia bisericească ce are în subordine (administrativ) episcopiile aferente. Arhiepiscopia se află în subordinea unei mitropolii; aici este reşedinţa arhiepiscopului.

ARHIEPISCOP (ἀρχιεπίσκοπος, ὁ — *arhiepiskopos*); v. **Arhidieceză, Episcop**.

ARHIERATICON (ἀρχιερατικόν — *arhieratikon*) — carte de slujbe bisericeşti ce urmează a fi săvârşite de arhiereu (episcop) în cadrul Liturghiei, şi care depăşesc atribuţiile preotului: hirotonii, hirotesii, sfinţirea antimiselor, sfinţirea Sfântului şi Marelui Mir, sfinţirea bisericilor (aceasta din urmă poate fi făcută şi de către arhimandriţi sau anumiţi preoţi cu ranguri administrative). Arhieraticonul a circulat la noi în limba greacă şi slavonă, fiind tradus prima dată în româneşte de Axinte Uricariul (sec. XVIII), copist la cancelaria domnească, iar apoi uricar la logofeţie şi cronicar oficial al curţii (în vremea lui N. Mavrocordat). Primul Arhieraticon tipărit a apărut la Blaj (1777), tradus din lb. greacă. A treia ediţie apare în 1926 şi abia în 1976 apare următoarea ediţie, într-o redactare nouă completată cu slujbe noi ca: Rânduiala Liturghiei arhiereşti, Sfinţirea bisericii şi obiectelor de cult, Rânduiala sfinţirii Marelui Mir; v. **Dicherul** şi **Tricherul**.

ARHIEREU — denumire pentru: episcop, mitropolit şi patriarh; v. **Episcop, Mitropolit, Patriarh**.

ARHIMANDRIT (ἀρχιμανδρίτης, ὁ — *arhimandritis*; ἄρχων, ὁ — *arhon* = domn, conducător şi μάνδρα — *mandra* = staul, aşezământ, mănăstire) — înseamnă prima treaptă în monahism, după monah simplu; după arhimandrit urmează, în acelaşi ordin monahal, treptele de: episcop, arhiepiscop, mitropolit, patriarh. Stareţii sau egumenii mânăstirilor sunt de obicei arhimandriţi.

ARHISTRATEG v. **Înger**.

ARHITRAVA v. **Catepeteasmă**.

ARHONDAR, ARHONDĂREASĂ — se numeşte călugărul, călugăriţa care adminis-

trează un *arhondaric*, adică apartamentele rezervate oaspeţilor, în mănăstire.

ARHONDARIC (ἀρχονδάρις, ὁ — *arhondaris*); v. **Arhondar**.

ARHONDĂRIE (ἀρχονδαρίκι, τό — *arhondariki*); v. **Arhondaric**.

ARIANISM — doctrină eretică susţinută de preotul Arie din Alexandria (Egipt) în sec. IV. Arie nega dumnezeirea Fiului, susţinând că Acesta nu este decât o fiinţă creată din nimic, în timp, având altă substanţă sau fire decât Tatăl. Această erezie a fost condamnată la Sinodul I Ecumenic de la Niceea, care a stabilit dreapta învăţătură a Bisericii: *Fiul este Dumnezeu adevărat, născut iar nu făcut, de o fiinţă cu Tatăl* (Niceea, 325). Arianismul s-a răspândit şi pe teritoriul ţării noastre prin goţi, al căror episcop, Ulfila, era arian (sec. IV) (DIVR).

ARMINDENI (slv. *Ijeremiinu-dni*) — ziua de 1 mai când se pun crengi verzi în faţa uşii, cu credinţa că ele feresc casa de rău, de strigoi şi vrăjitoare. În Mărginimea Sibiului se pun crengi de fag şi de 1 mai şi de Sf. Gheorghe (în alte părţi ale ţării se pun crengi verzi de diferite specii — chiar şi urzici şi leuştean). Aceste ramuri verzi sunt un simbol al creştinismului, simbolizat prin Sf. Gheorghe, apărător de duhuri necurate, precum şi un simbol al primăverii. Obiceiul îşi are origini străvechi.

ARNOTA — mănăstire de călugări (în jud. Vâlcea, com. Costeşti), în apropiere de Horezu şi Bistriţa. Datează din sec. XVII, ctitorie a voievodului Matei Basarab, care, după cum scrie pe piatra de mormânt (din pronaosul bisericii), „Odihneşte aici, adormit întru Domnul în adâncimea anilor, în anul 1654, în cinstita bătrâneţe". A fost restaurată la jumătatea sec. XIX, de domnul Barbu Ştirbei, care a ridicat în jurul ei construcţii noi; restaurată şi consolidată în sec. XX de Patriarhul Justinian Marina.

ARTA BISERICEASCĂ — cuprinde totalitatea creaţiilor artistice puse în slujba Bisericii şi a cultului, pentru a-l îmbogăţi şi a-i da strălucire şi pompă: în arhitectură (s-a creat o diversitate de stiluri în construcţia bisericilor: stilul basilical, bizantin, gotic etc.), în sculptură, în pictură (iconografia), în poezie şi muzică (imnografia creştină), în orfevrerie, în broderie şi ţesătură pentru veşminte bisericeşti ş.a.

ARTEMIS — numele grec al zeiţei romane Diana din mitologia clasică; era protectoarea animalelor sălbatice.

ARTOFORIU v. **Chivot, Sf. Masă**.

ARTOS (gr. ἄρτος, ὁ — *artos* = pâine) — pâine dospită şi îndulcită care se sfinţeşte la slujba Litiei, la vecernia din ajunul marilor sărbători şi a hramului bisericii. Se sfinţesc cinci pâini, care simbolizează minunea săvârşită de Mântuitorul, când a săturat mulţimile în pustie, cu cinci pâini; împreună cu *artosele*, credincioşii aduc boabe de grâu, vin şi untdelemn, care se sfinţesc la Litie, când preotul se roagă lui Dumnezeu să le înmulţească şi să le sporească. La sfârşitul slujbei *artosele* se împart credincioşilor.

ARUSPICII (lat. *haruspex* = ghicitor, folosind în acest scop măruntaiele jertfelor; *haruspica* = ghicitoare) — riturile divinatorii; **mantica** (μαντική, ἡ — *mantiki* = arta ghicitului) — specialitate în religia etruscă, de care se preocupau îndeosebi preoţii. Ei foloseau, pentru aceasta, anumite cărţi numite *Libri tageticii*, care-i ajutau la interpretarea fenomenelor naturii şi *Libri rituale*, conţinând riturile

pentru întemeierea unei cetăţi, pentru organizarea tribului, a exerciţiilor ritualistice etc. (IR).

ASCET, **ASCEZA** v. **Rasofor, Mistica**.

ASCHENAZ şi **SEFARD** — rituri (ritul aschenaz şi ritul sefard) în religia mozaică; de la Aschenazim şi Sefardim; v. **Iudaismul, Aschenazim**.

ASCHENAZIM — numele uneia din marile diviziuni ale evreilor, ca urmare a condiţiilor istorice. Aschenazimii sunt descendenţii evreilor germani şi francezi de după cruciade, când, fiind expulzaţi din Germania şi Franţa, s-au stabilit în alte părţi ale lumii: Prusia, Polonia, diferite alte ţări din Europa, precum şi în Anglia şi America. Altă diviziune o formează descendenţii evreilor expulzaţi din Spania şi Portugalia în sec. XV, care se numesc *Sefardimi* sau *sefarzi*, stabiliţi, cea mai mare parte tot în sud: Italia, Turcia, America de Sud şi o parte în Olanda. Datorită eredităţii, cele două ramuri prezintă unele deosebiri: aschenazii sunt mai mult blonzi sau roşcaţi, pronunţă ebraica, ca cei din nordul anticului Israel, au ca limbă maternă germana, în care au primit un aflux de cuvinte slave şi ebraice, care dezvoltându-se a devenit limba *idiş*. Ca trăsături antropologice, sefarzii se deosebesc de aschenazi, fiind mai înalţi de statură, faţa ovală, părul negru; ca limbă maternă, sefarzii vorbesc spaniola cu dialectul *ladino*, pronunţând cuvintele ebraice cu accentul celor din sudul Israelului, de unde se trag. Aschenazii şi sefarzii au şi unele deosebiri privitoare la ritual. Aschenazii includ în cult mai multe poeme sinagogale (*piutim*) pe când sefarzii au un ritual mai simplu, imnurile lor păstrând influenţa melodiilor orientale. Totuşi aschenazii şi sefarzii, deşi constituie două diviziuni, ei sunt strâns uniţi prin origine, credinţă, idealuri spirituale, având aceeaşi Tora, aceleaşi sărbători, acelaşi sabat, aceeaşi alimentaţie rituală, prescripţii religioase, ca fii ai aceluiaşi popor şi mesagerii aceleiaşi culturi iudaice; v. **Iudaismul**.

ASCULTARE (ὑπακούω — *ipakoio* = a lua aminte, în Septuaginta şi Noul Testament) — supunerea faţă de o autoritate, care în creştinism este Sfânta Treime sau manifestarea lucrării dumnezeieşti — Biserica lui Hristos. Scriptura ne pune faţă în faţă neascultarea lui Adam (Facerea) şi ascultarea lui Hristos faţă de Tatăl, „până la moarte, şi încă moarte de cruce" (Filipeni 2, 8; cf. Evrei 5, 8); *ascultarea* este temeiul vieţii creştine, fie a omului din lume, fie a monahului; v. **Monahism**.

ASEDIUL CONSTANTINOPOLULUI v. **Iconografie, Scene istorice**.

ASERTORIC (de la lat. *assero* sau *adsero* = a afirma) — jurământ asertoric sau afirmativ, când se face pentru întărirea unui adevăr.

ASSOMPŢIONIŞTII — călugări catolici misionari a căror congregaţie s-a întemeiat în 1880, cu scopul de a câştiga cât mai mult teren pentru catolicism în Răsăritul Ortodox (prin înfiinţare de şcoli profesionale cu internate şi capele); ca şi alte asemenea congregaţii catolice, *assompţioniştii* au adoptat diferite practici ortodoxe (barbă, păr lung, costum preoţesc, chiar împărtăşanie cu pâine şi vin), pentru a răzbi mai uşor în Răsărit şi a face cât mai mulţi prozeliţi.

ASTERISC v. **Proscomidie, Steluţa**.

ASTRUCA, ***a astruca*** (lat. *astruicare*) — formă veche pentru verbul *a înmormânta*, şi

cu înţeles de *a acoperi, a ocroti*. ***Astrucământ, Acoperământ*** — se numesc Sfintele Acoperăminte, procoveţele, cu care se acoperă Sf. Disc şi Sf. Potir (CA. DEI „CR").

ATANASIE ANGHEL — mitropolit ortodox de Alba Iulia, hirotonit la Bucureşti, în 1698. În 1701 a semnat Unirea cu Roma, scindând unitatea Bisericii Ortodoxe din Transilvania, unde, până la moartea sa (1713), va păstori ca ierarh al Bisericii unite.

ATANASIE CEL MARE, SFÂNTUL — arhiepiscopul Alexandriei Egiptului (+374), a contribuit la înfrumuseţarea şi organizarea cântării bisericeşti şi la întărirea autorităţii ei în Biserică, în lupta contra ereziilor. Lui i se datorează imnul „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară". A combătut arianismul la Sinodul I ecumenic (325). În calendarul ortodox e pomenit la 18 ianuarie.

ATANASIA (ἀθανασία, ἡ — *athanasia, i* = nemurire) — credinţa în nemurirea sufletului.

ATHANASIE MIRONESCU (1858–1931) — profesor la Facultatea de Teologie din Bucureşti, episcop la Râmnic — Noul Severin şi apoi mitropolit, în 1909–1911, după care se retrage la mănăstirea Cernica de lângă Bucureşti, unde se dedică studiului şi scrisului până la sfârşitul vieţii. Îmbogăţeşte ştiinţa teologică din ţara noastră prin traducerea în limba română a valoroasei lucrări a profesorului Eusebiu Popovici de la Cernăuţi, *Istoria bisericească universală şi statistică bisericească* (în lb. germană); scriind numeroase studii de morală şi de istorie a bisericii pentru uzul studenţilor.

ATEISM (ἄθεια, ἡ — *atheia, i* = necredinţă, impietate; lat. *atheus*) — atitudine de tăgăduire a conceptului de divinitate, fie a zeilor, fie a lui Dumnezeu.

ATENA — zeiţă în panteonul grec, fiica născută direct din capul lui Zeus şi întrupând însuşirile acestuia. Zeiţă a înţelepciunii, protejează pacea, munca, artele, cultura. Cetatea Atenei a constituit centrul de unitate, ideal pentru lumea elenică. În cinstea zeiţei, atenienii au construit *Partenonul*, celebru templu pe Acropole. Templele erau lăcaşurile de cult ale religiei anticei Grecii, măreţe construcţii împodobite cu coloane şi capiteluri de stil doric, ionic, atic şi corintic. Vestigiile, mari frumuseţi, au rămas până azi pe Acropole. Statuile zeilor plasate în interiorul templelor ilustrau geniul sculptorilor greci. Templele consacrate zeilor erau aşezate cu faţa spre răsărit, templele eroilor, socotite doar ca morminte, erau aşezate cu faţa spre apus.

ATHOS (slv. *Sfetagora*) — Muntele Athos, numit şi „Sfântul Munte", pentru că singurul mod de vieţuire care există aici este cel monahal şi singurele aşezări sunt sfintele mănăstiri, în care călugării trăiesc şi se roagă de peste o mie trei sute de ani. Teritoriul este o peninsulă muntoasă dominată de vârful Athos, înalt de 2030 m. Peninsula are o lungime de 40 de km şi o suprafaţă de 332,5 km^2. Începând din 1920, Muntele Athos, dependent de Grecia, a devenit autonom şi cu regim de autoguvernare. Datele istoriografice atestă că această peninsulă (din Mediterana) a fost locuită până prin sec. III î.Hr., dar din motive necunoscute a fost părăsită. Începând din sec. VII, apar aici primele aşezări monahale, întemeiate de Sf. Petru Athonitul împreună cu călugării fugiţi din ţările invadate de arabi;

peninsula muntoasă, cu zone greu accesibile le oferea siguranță. În sec. X, Sf. Athanasie Athonitul, ajutat de un călugăr, tot cu numele de Petru, organizează aici viața monahală chinovitică, întemeind Mănăstirea Marea Lavră, iar Petru (care va fi și el trecut în rândul sfinților) întemeiază mănăstirea Xiropotamu. Așezările mănăstirești din Sf. Munte, care în sec. XIII ajunseseră la 300, au trecut prin timpuri foarte grele (fiind invadate și prădate adesea de diferiți dușmani: pirați, arabi, perși), mai ales în vremea cruciaților care le-au distrus, reducând numărul lor la 25. Numit și „*Grădina Maicii Domnului*", mai are azi 20 de mânăstiri (17 grecești, una rusă, una bulgară și una sârbă) și 14 schituri, dintre care și schitul românesc Prodromul. Cei douăzeci de stareți ai mânăstirilor, reuniți în sobor, rezolvă împreună toate problemele administrative și duhovnicești. Reuniunea lor se numește *Chinonia* („armonie"), iar soborul — *Chinonita*. Domnitorii români au ajutat de-a lungul veacurilor, cu multă pietate, mânăstirile de la Athos, atât prin restaurări, cât și prin bogate danii (veșminte, odoare, bani). Aceste ajutoare au început chiar de la organizarea Statelor Române (sec. XIV) continuând cu veacurile următoare (Vlaicu Vodă, Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Matei Basarab și Vasile Lupu, marele Constantin Brâncoveanu și mulți alții).

ATMAN v. **Brahma**.

ATRIUM (αἴθριον, τό — *aitrion*; lat. *porticus* = galerie cu stâlpi) — în Biserica primelor veacuri creștine, un fel de curte sau galerie exterioară, de formă pătrată sau dreptunghiulară și neacoperită, pavată cu plăci de piatră și înconjurată de porticuri (colonade) sau șiruri de coloane acoperite (fie din toate părțile sau numai din trei părți, afară de intrare) imitând acel peristylium al caselor greco-romane. În mijlocul atrium-ului se afla o fântână sau bazin cu apă, în care credincioșii își spălau mâinile în semn de curățire, înainte de a intra în biserică. Azi acest atrium nu mai există.

ATTALOS v. **Philippos**.

AUGUR (lat. *augur,-ris* = cel care citește viitorul după zborul păsărilor, tălmaci al unui vis); **Augur Apollo** — Apollo care descoperă viitorul. *Auguri* se numeau preoții romani care preziceau viitorul după mișcarea și zborul păsărilor și după măruntaiele animalelor care se sacrificau la templu.

AUREOLĂ v. **Nimb**.

AUTOCEFALIE — independență a Bisericii naționale. Biserica Ortodoxă Română, care s-a aflat sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, și-a dobândit autocefalia în 1885. Atunci patriarhul ecumenic al Constantinopolului, Ioachim al IV-lea a semnat Tomosul de autocefalie a Bisericii Ortodoxe Române, al cărei mitropolit primat era Calinic Miclescu.

AUTO DA FE (în lb. spaniolă = act de credință) — act de întoarcere; v. **Inchiziția**.

AUTOMELA (αὐτόμελον, τό — *to aitomelon* = cu aceeași melodie) — este, în muzica psaltică, un tropar (o strofă sau stih) cu compoziție și melodie proprie, dar care servește ca model pentru alte tropare, mai ales în ce privește melodia sau modul de cântare.

AVACUM — unul dintre cei 12 profeți mici ai Vechiului Testament, care a trăit în epoca

marilor profeţi Ieremia şi Iezechiel (sec. VII, î.Hr.). În cartea sa, el a prezis căderea Ierusalimului şi robia babiloniană.

AVE MARIA! (*Ave!* — imperativ de la *avere* în lb. latină = bucură-te!), ***Bucură-te, Maria!*** — imn religios în cultul catolic, introdus în sec. XIII, compus de Bonaventura (1221–1274) sfânt italian, mare teolog, cardinal şi conducător al ordinului călugărilor franciscani. Imnul *Ave-Maria* este un echivalent latin al imnului ortodox, închinat Sf. Fecioare Maria: „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te!...“; troparul „Născătoare de Dumnezeu“ este alcătuit în cea mai mare parte din salutarea adresată de înger şi de Sfânta Elisabeta (mama Sf. Ioan Botezătorul) Sfintei Fecioare Maria, la Bunavestire (Luca 1, 28–42). În cultul ortodox, acest imn se cântă la slujba Litiei de la sfârşitul Vecerniei, pentru că, după tradiţie, Bunavestire ar fi avut loc seara. Troparul „Născătoare de Dumnezeu“ este considerat ca unul dintre cele mai vechi imne creştine, cu bază biblică. Introducerea lui în cult este atribuită patriarhului Ciril al Alexandriei (sec. V); imnul acesta face parte din imnografia prin care Biserica a căutat să dezvolte cultul Maicii Domnului, în urma discuţiilor mariologice provocate în sec. V de erezia lui Nestorie şi Eutihie (care susţineau că Maria nu este „Născătoare de Dumnezeu“).

AVEIRA — abatere de la Legea iudaică.

AVESTA (din *apastah* — text fundamental, prescripţii) — cartea sfântă a zoroastrismului şi unul din principalele izvoare de cunoaştere a religiei Persiei antice. Este o culegere de scrieri religioase cu conţinut variat şi aparţinând unor epoci diferite. *Avesta* este numai o parte dintr-o vastă literatură zoroastră, care se crede că ar fi fost distrusă în timpul cuceririlor lui Alexandru cel Mare (sec. IV î.Hr.). Învăţăturile din *Avesta* s-au transmis oral şi au fost strânse şi consemnate în scris pe vremea Sassanizilor (sec. III d.Hr.). Scrierea e cunoscută şi sub numele de *Zend-Avesta* („Avesta şi Comentar“), formată din 4 părţi. Primele trei părţi, „Marea-Avesta“, cuprind texte liturgice, iar a patra, „Mica-Avesta“, cuprinde scurte texte religioase, un calendar, formule de rugăciuni ş.a. Redactarea *Avestei* s-a făcut în limba *pehlevi*, persana medie, adică limba iraniană din vremea Sassanizilor.

AVIV — numele lunii în care au fost dezrobiţi iudeii din Egipt, lună în care se prăznuieşte Paştele mozaic (Deut. 16, 1).

AVOT (lb. ebr.) — denumire comună a patriarhilor Vechiului Testament.

AVRAAM — patriarh al Vechiului Testament (sec. XIX î.Hr.), a fost fiul lui Terah, descendent din neamul lui Sem, unul din fiii lui Noe, cel care, pentru credinţa sa într-un singur Dumnezeu, a fost mântuit de Dumnezeu de potop şi a salvat astfel neamul omenesc şi viaţa pe pământ. Când Dumnezeu a alungat din rai, blestemându-i pe primii oameni pentru păcatul neascultării şi nesocotirii cuvântului dumnezeiesc, nu i-a părăsit cu totul, ci le-a dat speranţa trimiterii pe pământ a unui Mântuitor care să le spele păcatul şi să mântuiască neamul omenesc. Pentru împlinirea acestei promisiuni, Dumnezeu l-a ales pe *Avram* (aşa se numea înainte de a fi ales), care trăia cu familia sa în cetatea Ur din Caldeea (în

Mesopotamia) şi i-a poruncit să se stabilească în ţara Canaanului. Aici *Avram*, care şi-a schimbat acum numele în *Avraam* în urma legământului pe care Dumnezeu l-a făcut cu el (Facere 12, 1–2), a dat naştere *„poporului ales"* numit Israel, după numele unuia dintre urmaşii lui *Avraam*, Iacov-Israel, fiul lui Isaac şi părintele celor douăsprezece seminţii ale poporului evreu. Din acest popor ales (Deuteronom 14, 1–2), al lui Israel, care a dus mai departe credinţa într-un singur Dumnezeu, avea să se nască Iisus Hristos, Mântuitorul, care să ridice păcatul lumii (Facere 12, 1–5; Fapte 7, 1–8); v. **Ismail, Islamismul**.

AVVA (ebr. *abba* = tată, părinte, preluat de lb. gr. ἅββας, ὁ — *avva*) — Părinte (pentru numele lui Dumnezeu); Iisus se roagă înainte de patimile Sale, în grădina Ghetsimani: *„Avva Părinte*, toate sunt Ţie cu putinţă. Depărtează paharul acesta de la Mine. Dar nu ce voiesc Eu, ci ceea ce voieşti Tu." (Marcu 14, 36); cuvânt întâlnit şi în Epistolele Sf. Apostol Pavel: „Şi pentru că sunteţi fii, a trimis Dumnezeu pe Duhul Fiului Său în inimile noastre, care strigă: *Avva, Părinte*!" (Galateni 4, 6). Termenul *Avva*, ca *adresare către un călugăr pustnic* (bătrân îmbunătăţit spiritual), este folosit foarte frecvent în Filocalie şi alte scrieri cu referiri la viaţa monahilor.

AXION (ἄξιον — *axion* = vrednic, care merită) — imnul care se cântă în cinstea Sfintei Fecioare, îndată după săvârşirea Sfintei Jertfe, la Liturghia ortodoxă (a Sf. Ioan Hrisostom). Originea *Axionului* se află în diferitele imne care însoţeau încă din vechime pomenirea nominală a Sfintei Fecioare în cursul rugăciunii de mijlocire (mai ales după epoca ereziei lui Nestorie), ca o manifestare spontană a sentimentelor de *iperdulie* (supravenerare) faţă de Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu. Din *Axionul* obişnuit, astăzi s-a întrebuinţat mai întâi numai de la partea a doua („Ceea ce eşti mai cinstită..."), text care se află în *irmosul Cântării a noua* din Canonul (trioda) de la Denia din Joia Patimilor, ce aparţine lui Cosma de Maiuma (Aghiopolitul), sec. VIII, şi care a fost cântat mai întâi în slujba Utreniei şi în alte slujbe. Ulterior, şi anume după sec. X, el s-a amplificat cu partea de la început („Cuvine-se cu adevărat...) a cărei origine se crede că se află în pietatea călugărilor de la Athos (Sf. Munte) (LS, 279).

AXIOS (ἄξιος — *axios* = vrednic, care merită) — „vrednic este", formula de cinstire pentru cel hirotonit (care a primit taina preoţiei).

AYATOLAH — titlu pentru şeful religios al islamismului şiit; v. **Islamismul**.

AZIMA — pâine nedospită folosită de evrei la Pesach (sărbătorile Paştelui), rememorare a dezrobirii din Egipt (v. **Pesach**). Catolicii folosesc azima la împărtăşanie, în loc de pâine dospită (cum se foloseşte în Ortodoxie).

B

BAAL — zeu de origine akkadiană-sumeriană, venerat de popoarele vechiului Canaan şi căruia adesea i se închinau şi evreii (aşa cum de nenumărate ori se consemnează în cărţile lui Moise, Judecători şi Profeţi). Popularitatea zeului Baal se vede şi în faptul că numele lui a intrat în componenţa unor nume proprii la popoarele din epocă; unul dintre judecătorii evrei, Ghedeon, s-a numit şi Ierubaal (Jud. 7, 1); fiul regelui Saul se numea Eşubaal; marii conducători ai Cartaginei s-au numit: Hazdrubal, Hanibal. Baal era zeul fertilităţii, iar religia cananeană, fiind strâns legată de calendarul muncilor agricole, a influenţat pe evrei, care, devenind şi ei agricultori, au început a venera zeităţile locale spre a-şi asigura recolte bune. Pentru această abatere de la monoteism erau aspru mustraţi şi pedepsiţi. „După ce a murit Ghedeon, fiii lui Israel au început iarăşi a păcătui pe urma baalilor şi şi-au aşezat ca dumnezeu pe Baal-Berit; nu şi-au mai adus aminte fiii lui Israel de Domnul Dumnezeul lor, Care îi izbăvise din mâinile tuturor vrăjmaşilor care îi înconjurau" (Jud. 8, 33–34). „Atunci s-a aprins mânia Domnului asupra lui Israel şi i-a dat în mâinile Filistenilor şi în mâinile Amoniţilor" (Jud. 10, 7). În cartea proorocului Osea se condamnă, de asemenea, această idolatrie (Osea 2, 15 ş.u.).

BAALZEBUB, Belzebul v. **Baal**.

BABILON — numele biblic al cetăţii zidite de oameni după potop, spre a înălţa acolo un turn, care să ajungă până la cer şi în care să se urce ca să scape de înec în cazul unui viitor potop. Pentru încercarea lor plină de trufie, Dumnezeu i-a pedepsit, amestecându-le graiurile, ca să nu se mai poată înţelege şi să nu se mai continue turnul. „De aceea s-a numit cetatea aceea Babilon, pentru că acolo a amestecat Domnul limbile a tot pământul şi de acolo i-a împrăştiat Domnul (pe oameni) pe toată faţa pământului (...) şi au încetat de a mai zidi cetatea şi turnul" (Facerea 11, 9 şi 8). Turnul s-a numit Babel (amestecătură), de unde cuvântul „babilonie" (hărmălaie, balamuc).

BAHAISMUL — apărut ca o sectă islamică (v. Islamismul), în sec. XIX, pornind din Iran, de unde întemeietorul sectei Baha'u'llah este alungat şi se stabileşte în Turcia, la Adrianopol, apoi la Acra, unde şi moare (1892). El lasă fiului său Abdu'l Baha, ca testament, scrierile sale şi sarcina de a propovădui învăţătura „Noua religie", Bahai. Această „nouă religie" se caracterizează prin *sincretism religios* (v. Sincretism). Marii profeţi şi întemeietori de religii sunt socotiţi de Bahai ca trimişi ai aceluiaşi Dumnezeu, pentru diferite epoci istorice. Iisus, Fiul lui Dumnezeu este socotit a fi doar un profet între ceilalţi. „Din epocă în epocă, câte un mare Revelator al lui Dumnezeu, — un Krishna, un Zoroastru, un Moise, un Iisus, un Mahomed — apare în Orient, ca un soare spiritual, pentru a lumina inimile întunecate ale oamenilor şi a le trezi sufletele adormite". *Bahaismul* se răspândeşte azi în lume sub denumirea de asociaţie religioasă

„Bahai", care are prozeliţi din toate religiile, pretinzând că lasă fiecăruia libertatea de a-şi păstra religia originară, cultul şi credinţele, în care poate să rămână şi să le practice, dar cu condiţia să recunoască drept şef religios pe *Babumba* „profetul profeţilor" — Mahomed —, (fapte care denotă naşterea bahaismului din islamism). În ţara noastră, bahaismul are peste cinci sute de organizaţii, risipite în toate judeţele ţării (după 1990) sub falsa denumire de „asociaţie religioasă". Cel mai mare templu Bahai se află în India (Dakar); are forma unui nufăr uriaş, simbol al unicităţii credinţei într-un singur Dumnezeu, toate religiile pornind de la El, ca petalele unui nufăr, din aceeaşi rădăcină, care le uneşte şi le armonizează în spiritul dragostei şi a păcii universale (doctrină pe care o propovăduieşte bahaismul).

BAIA — localitate istorică în nordul Moldovei, cunoscută prin lupta dintre Ştefan cel Mare şi regele Matei Corvin, care este înfrânt de Domnul Moldovei (1467). În amintirea acestei biruinţe, Ştefan înalţă la Baia o măreaţă biserică, numită „Biserica Albă", în care se slujeşte şi azi, fiind restaurată la începutul sec. XX de arhitectul N. Ghika-Budeşti şi înzestrată cu o tâmplă deosebit de frumoasă. Se mai văd la Baia şi ruinele unei biserici catolice, ridicată de Alexandru cel Bun şi de soţia sa Margareta (care era de confesiune catolică).

BAIA DE ARAMĂ (jud. Mehedinţi) — se află o biserică, monument istoric (zidită de minerii din regiune), având picturi murale în stil brâncovenesc, realizate de zugravii Neagoe şi Partenie de la Tismana (început sec. XVIII).

BAIADERE — nume portughez dat dansatoarelor sacre („devadasi", de la templele hinduiste).

BAIERE — forme de magie, bazate pe credinţa că purtând la gât sau la mână anumite obiecte (amulete), aţe sau bucăţi de stofă vopsite, acestea au puterea de a feri de boli, de primejdii sau pagube pe cel care le poartă.

BAIRAM v. **Ramadhan, Islamismul**.

BALDACHIN — este, în cadrul obiectelor bisericeşti, în unele biserici, un fel de chivot, dar deosebit de chivotul obişnuit, având însă acelaşi rol; baldachinul este o mică boltă care se înalţă pe patru suporţi (stâlpi), înfipţi în cele patru colţuri ale Sfintei Mese. Baldachinul simbolizează cerul, de aceea sunt pictate pe interior soarele, luna, stelele. În centrul baldachinului este atârnat un lănţişor cu un porumbel de metal preţios care simbolizează pe Sfântul Duh Care sfinţeşte Darurile de pe Sf. Masă. În acest vas (în formă de porumbel) se păstra Sfânta Cuminecătură (Împărtăşanie) pentru bolnavi. El ţinea locul chivotului de azi, şi era numit Porumbelul euharistic (*Columba*, περιστερά, ἡ — *peristera*). Baldachinul e numit şi *Cerime*.

BĂLAŞA — biserica Domniţa Bălaşa din Bucureşti (Piaţa Unirii — Calea Rahovei), de o frumuseţe monumentală, a fost zidită în 1715 de Domniţa Bălaşa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, şi a fost restaurată în 1882.

BĂLINEŞTI (jud. Dorohoi) — biserică monument istoric din vremea lui Ştefan cel Mare, zidită de logofătul Ion Tăutul (1499), înmormântat aici împreună cu familia sa. Biserica e interesantă prin arhitectura ei cu influenţe gotice evidente la faţada cu portal

gotic şi „ferestrele pronaosului cu ogive înflorite, influenţe asimilate însă de caracterul moldovenesc care dau monumentului un stil cu totul aparte în evoluţia artei monumentale din timpul lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi…" Clopotniţa e alipită chiar de uşa bisericii în faţada dinspre miazăzi, formând un pridvor boltit cu arcuri ogivale, în linie gotică şi cu discuri de teracotă smălţuită.

BAPTISTERIU (lat. *baptisteriu* = cadă sau bazin de baie; gr. βαπτιστήριον, τό — *baptistirion*, βαπτίζω — *baptizo* = boteza, a cufunda, a afunda) — construcţie anexă lângă vechile basilici creştine, anume destinată botezului catehumenilor. În locul ei este astăzi colimvitra. *Baptisteriile* erau formate, în general, dintr-o tindă sau pridvor (în care catehumenii făceau lepădările de păgânism şi de satana şi mărturisirea de credinţă creştină) şi a doua încăpere de formă circulară sau dreptunghiulară, în care se afla bazinul cu apă pentru botez (κολυμβίθρα — *colimvitra*); bazinul era înconjurat de o bordură înaltă de marmură, întreruptă de spaţii prevăzute cu scări care coborau în bazin. Adâncimea bazinului era între 0,45–1,8 m; apa se aducea prin ţevi de plumb sau conducte, din surse de apă naturală (fântână, izvor, râu). Pereţii interiori ai *baptisteriilor* se pictau în frescă sau mozaic, cu iconografie specific baptismală (ex. Botezul lui Iisus sau porumbelul zburând peste apele potopului, având în cioc ramura de măslin, simbolizând pogorârea Sfântului Duh ş.a.). Uneori *baptisteriile* erau de dimensiuni foarte mari şi cu timpul au fost transformate în biserici. Unele s-au păstrat până azi; cele mai multe — în Italia (la Verona, Florenţa, Pisa ş.a.), în Franţa (la Riez, Poitiers), la Constantinopol, *baptisteriul* construit de Iustinian, lângă biserica Sf. Sofia (în formă patrulateră, cu o cupolă aurită), transformat în 1618 în mormânt turcesc (al sultanului Mustafa I). *Baptisterii* anexe aveau şi unele biserici din Dobrogea (la Callatis, Axiopolis, Adamclisi), descoperite prin săpăturile arheologice. Începând din sec. VII–VIII, când *pedobaptismul* (botezul copiilor) s-a generalizat, *baptisteriile* nu se mai construiesc şi botezul se săvârşeşte acum în interiorul bisericii, folosindu-se pentru aceasta nişte vase speciale mobile (un fel de cazane mari de aramă, cu toarte) numite la ortodocşi *cristelniţă* sau *colimvitră*, iar la catolici *Vasul de Botez* (fons, baptismale, cuve, baptisterium) (LG, p. 461–468).

BAR-MIŢVA (lb. ebr. „dator de fapte bune") — este actul de răspundere pe care îl are pentru faptele sale faţă de Dumnezeu băiatul evreu, începând de la vârsta de 13 ani. De la această vârstă, el pune la rugăciunea de dimineaţă, în afară de sâmbătă şi de sărbători, „Teifilin" (filacterele), care sunt două cutiuţe cubice de piele, în care se află texte biblice, şi anume: *„Sema Israel"* (Crezul iudaic) şi capitolele privitoare la eliberarea din robia egipteană. Cutiuţele se aşează pe frunte, pe antebraţul stâng, în apropierea inimii, cu ajutorul unor cureluşe. Ele simbolizează raţiunea şi inima pe care *„Bar-Miţva"* le pune în slujba lui Dumnezeu.

BARABA v. **Varava**.

BAROC — stil excesiv de decorativ; v. **Stil, Stiluri**.

BARU — preoţii ghicitori, în mantica (arta

ghicitului) asiro-babiloniană; ei considerau că aştrii Uranus, Saturn, Jupiter, Marte, Venus, erau divinităţi şi influenţau viaţa oamenilor în momentul naşterii lor. Considerând mersul aştrilor cereşti în acel moment, Baru ghiceau viitorul persoanelor respective. Surse de prevestire a viitorului erau şi schimbările atmosferice, precum şi diferite elemente şi fenomene ale naturii: cutremurele, eclipsele de lună şi soare, apariţia cometelor (Iezechiel 21, 21). Pentru a putea urmări şi poziţia astrelor ei şi-au construit nişte turnuri foarte înalte (uneori aproape de 100 m), numite *Zigurati* (un fel de observatoare astronomice), aşezate pe lângă templele de cult şi consacrate zeilor.

BASILICA v. **Biserica**.

BASILICON v. **Potir**.

BÂRNOVA — mănăstire în jud. Iaşi, zidită în 1664 de domnitorul Miron Barnovski.

BEATIFICA, a beatifica, beatificare — practică folosită de Biserica catolică de a răsplăti viaţa unui virtuos moral, trecându-l după moarte în rândul „fericiţilor", categorie inferioară sfinţeniei.

BEDERNIŢA v. **Veşminte liturgice, Epigonatul**.

BELZEBUT — demon; diavolul e numit aşa în Noul Testament.

BENARES — predica din Benares; v. **Budismul**.

BENEDICTIN — ordinul monahal benedictin, cel mai vechi ordin catolic, întemeiat de nobilul Benedict de Nursia, la Monte Cassino (Italia), sec. VI (529). Benedict întemeiază mănăstirea de pe muntele Cassino, căreia îi dă nişte reguli de convieţuire proprii, după modelul celor date de Sf. Vasile cel Mare în Răsărit, dar mai uşoare decât acestea, care i se păreau prea aspre. De altfel, în general, monahismul apusean se va deosebi de cel răsăritean prin rigorismul său moderat.

BENIAMIN, Veniamin — cel mai mic fiu al lui Iacob şi frate cu Iosif, prin care evreii s-au stabilit în Egipt.

BERITH (*alianţă* în ebr.) — raportul dintre om şi divinitate în epoca patriarhală a religiei iudaice. El este precis reglementat, având forma unui adevărat contract, a unei alianţe solemne între Dumnezeu şi patriarhul Avraam. Dumnezeu apără şi călăuzeşte, răsplăteşte şi pedepseşte faptele oamenilor, comunicând cu ei prin teofanii şi vise. Omul, la rândul său, datorează lui Dumnezeu ascultare şi respect (Facere, Ieşire etc.). Semnul văzut al alianţei dintre Yahweh şi Israel este Chivotul Legii sau Arca Alianţei. Vechiul Testament era numit „berit" = legământ, alianţă.

BERNĂ, „steag coborât în bernă" — steag de doliu (alături de drapel se află o fâşie de pânză neagră).

BETEL (*Casa lui Dumnezeu* în lb. ebr.) — aşa s-a numit locul unde Iacov a avut visul cu „Scara de la pământ la cer", pe care urcau şi coborau îngerii (Facere 28, 10–17); v. **Scara lui Iacov**.

BETHANIA, Betania — localitate lângă Ierusalim, unde locuia Lazăr (prietenul lui Iisus), împreună cu familia sa şi cu surorile Marta şi Maria, despre care ni se vorbeşte în Noul Testament; când Lazăr a murit, Iisus l-a înviat din morţi (Ioan 11).

BETLEEM (*Casa pâinii* în lb. ebr.) — numit în vechime *Efrata*, aşezat la sud de Ierusalim, Betleemul este locul de naştere al Mântuitorului

Iisus Hristos (Matei 2; Luca 2).

BHAGAVAD-GITA v. **Mahabharata**.

BIBLIA (lat. *scriptura* = scriere, carte; gr. βιβλίον, τό — *biblion, to* = carte, βίβλος, ἡ — *i Biblos* = Biblia) sau **Sf. Scriptură** — este cuvântul lui Dumnezeu descoperit oamenilor. Scrisă sub inspirația Duhului Sfânt, Biblia este o carte sfântă, cu totul deosebită de toate celelalte cărți care s-au scris vreodată. Ea mai este numită și *Sfânta Carte, Cuvântul lui Dumnezeu, Sfintele Scripturi* (Scrieri sfinte) și este formată dintr-o colecție de cărți împărțite în Vechiul Testament și Noul Testament, Cărțile V.T. (în număr de 39) vorbesc despre istoria, religia și instituțiile poporului evreu, iar cărțile N.T. (27 la număr) arată viața și învățătura lui Hristos, întemeietorul creștinismului. Cuvântul „Testament" înseamnă și moștenire și legământ (înțelegere) și lege. În înțelesul biblic, Testamentul este Legea pe care Dumnezeu a dat-o oamenilor spre a trăi după voia Lui și a fi fericiți, dar înseamnă și Legământul făcut de Dumnezeu cu primii oameni, că le va trimite un Mântuitor care să-i elibereze din robia păcatului strămoșesc. Autorii cărților Vechiului Testament sunt oameni învățați, care au cunoscut istoria și chiar evenimentele despre care au scris; acest adevăr rezultă din titlurile și conținutul acestor cărți și din cercetările specialiștilor asupra lor. Primul autor stabilit este *Moise*, considerat și primul mare profet al V. T. , căruia i se atribuie scrierea *Pentateuhului* (Facerea, Ieșirea, Leviticul, Numeri și Deuteronomul); cărțile Pentateuhului (v. Pentateuh) vorbesc despre creația lumii, căderea în păcat a primilor oameni, dezvoltarea societății omenești și planul iconomiei divine de mântuire a omului prin întemeierea unui popor ales să păstreze credința într-un singur Dumnezeu Creatorul, și prin care să se împlinească promisiunea venirii unui mântuitor, care să ridice pe om din păcat. Din neamul lui Avraam se vor naște cele douăsprezece seminții ale lui Israel, din care se va forma poporul evreu, numit și Israel, cel „ales", din care trebuia să se nască Hristos Mântuitorul (Mesia, cel vestit de profeți); se urmărește destinul istoric, viața religios-morală a acestui popor căzut în robia egipteană, eliberat de Dumnezeu prin profetul său, Moise, cel prin care îi va da primele legi și forme de organizare și Legea (Decalogul), și care îi va purta pe drumul de întoarcere în Canaan, țara strămoșilor și a patriarhului Avraam, protopărintele lui Israel. *Cărțile următoare* Pentateuhului (*Judecători, Regi, Cronici*) arată viața politică, războaiele de cucerire a întregului Canaan și întărirea statului Israel, care va cunoaște cea mai mare înflorire sub vestiții regi iudei David și fiul său Solomon, cărora se datorează întemeierea capitalei țării la Ierusalim și înălțarea celui mai măreț templu pe care l-a cunoscut istoria lui Israel. Un loc important îl ocupă în V. T. *cărțile profetice*. Autorii lor sunt cei 16 profeți, dintre care patru profeți „mari", pentru că dau mai multe amănunte privitoare la venirea lui Mesia: Isaia, Ieremia, Iezechiel și Daniel; între cărțile V. T. avem și un număr de *cărți cu conținut poetic și filozofic* numite și cărți didactice (de învățătură), deoarece cuprind învățături privitoare la legătura omului cu Dumnezeu, drepturile omului, dar mai ales datoriile față de Dumnezeu. Cea mai frumoasă dintre acestea

este cartea *Psalmilor* scrisă de regele-poet David. Cuprinde 150 de psalmi, care sunt imne şi cântări religioase de laudă către Dumnezeu. Psalmii au intrat în cultul Bisericii noastre Ortodoxe, fiind transcrişi în cartea de slujbă numită *Psaltirea*. Alte cărţi didactice sunt: *Cartea lui Iov*, străbătută de ideea rostului suferinţei omului drept, aici pe pământ; cărţile lui Solomon: *Proverbele* (Pilde), *Eclesiastul* şi *Cântarea Cântărilor. Proverbele*, colecţie de cugetări, maxime şi învăţături; *Eclesiastul* cu înţeles de „cuvântător" dezvoltă problema filozofică a rostului omului pe pământ: toată frământarea lui e „deşertăciune", singura fericire este împlinirea poruncilor lui Dumnezeu. *Cântarea Cântărilor*, adică „cea mai frumoasă cântare", este un poem cu caracter alegoric spiritual, în care se cântă iubirea lui Dumnezeu pentru poporul ales, precum şi iubirea lui Hristos pentru Biserică (pentru comunitatea creştină). A doua parte a Sfintei Scripturi o formează *Noul Testament*. Spre deosebire de V.T., în care vedem că Revelaţia divină s-a făcut prin oameni aleşi, în N.T. revelaţia divină este desăvârşită, căci Dumnezeu se adresează oamenilor în mod direct, prin Însuşi Fiul Său întrupat, Domnul Iisus Hristos. *Învăţătura lui Iisus* este *Legământul cel nou* al omului cu Dumnezeu; ea a fost transmisă în chip oral, deoarece Iisus a vorbit oamenilor, fără a scrie nimic, dar ucenicii şi Apostolii au hotărât s-o fixeze în scris, ca ea să nu se piardă. Astfel, încă din secolul I al erei creştine, s-a format N.T., cuprinzând *27 cărţi*, care, ca şi cărţile V.T., au caracter istoric, didactic şi profetic. Primele patru cărţi se numesc *Evanghelii* şi sunt scrise de patru dintre ucenicii Mântuitorului: *Matei, Marcu, Luca şi Ioan*. Evangheliile povestesc, cu mici deosebiri, evenimentele legate de viaţa pământească a Mântuitorului: naşterea, copilăria, învăţătura dată oamenilor, minunile săvârşite, patimile, moartea, Învierea Sa şi Înălţarea la cer. Despre Pogorârea Duhul Sfânt şi întemeierea Bisericii creştine, ni se vorbeşte în cartea *Faptele Apostolilor* scrisă de *Ev. Luca*. Scrierile *didactice* sunt cele *21 de Epistole*, trimise de Sfinţii Apostoli creştinilor din diferitele comunităţi din afara Ierusalimului. *14 Epistole* sunt scrise de *Sf. Ap. Pavel*, iar restul de 7 aparţin Apostolilor *Petru, Iacov, Iuda* şi *Ioan*. *Ultima carte* a N.T., scrisă de Sf. Evanghelist Ioan, are caracter profetic şi se numeşte *Apocalipsa*. *Apocalipsa* arată în mod simbolic Biserica întemeiată de Iisus Hristos, în lupta sa pentru mântuirea lumii, luptă pe care o va duce până la sfârşitul veacurilor. Sintetizând caracterul şi valoarea Sfintei Scripturi, Sf. Apostol Pavel scrie: „Toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu şi de folos spre învăţătură, spre mustrare, spre îndreptare, spre înţelepţirea cea întru dreptate, astfel ca omul lui Dumnezeu să fie desăvârşit, bine pregătit pentru orice lucru bun" (II Timotei 3, 16–17). *Sfânta Scriptură* a fost scrisă în limba ebraică (Vechiul Testament) şi în lb. greacă (Noul Testament, în afară de Evanghelia lui Matei, scrisă în lb. aramaică, ebraica vorbită în vremea Mântuitorului). Vechiul Testament a fost tradus în limba greacă sub numele de *Septuaginta*, în vremea lui Ptolomeu Philadelful (n. 230 î.Hr.), la Alexandria, în Egipt, de un grup de 72 de învăţaţi. În sec. IV d.Hr. , Biblia a fost tradusă în întregime în lb. latină de Sf. Ieronim

şi poartă numele de *Vulgata*. Sf. Ieronim a folosit termenul de Testament, pentru cele două părţi ale Bibliei, traducând în lb. latină termenul ebraic *berith* cu care era numit V.T. şi care în lb. greacă a fost tradus cu διαθήκη, ἡ — *diatiki* = legământ (Testament) de către traducătorii Septuagintei. În sec. IX a fost tradusă Biblia în lb. slavonă. Începând din sec. XVI, după apariţia Protestantismului a început a fi tradusă în toate limbile naţionale. Adevărurile de credinţă care stau la baza învăţăturii creştine le găsim în Biblie şi Sf. Tradiţie. Creştinii iau Biblia aşa cum a fost întocmită. Finalitatea V.T. se află în N.T. Textele Sfintei Scripturi care vorbesc despre adevărurile descoperite sunt instrumente de cercetare în arheologia biblică.

BIBLIA PROTESTANTĂ — cuprinde mai puţine cărţi decât Biblia folosită de Biserica Ortodoxă şi catolică, deoarece protestanţii au luat ca bază *Biblia masoretică*, adică *Biblia ebraică*, pe când celelalte confesiuni au la bază *Septuaginta* folosită de creştini, ca şi *Vulgata*.

BIBLIA DE LA BUCUREŞTI (1688) — Rânduiala slujbelor în cultul ortodox cuprinde un mare număr de texte din Sfânta Scriptură, sub formă de pericope şi învăţături, lucru care a înlesnit cunoaşterea ei de către credincioşii participanţi la slujbele liturgice. Aşa se explică şi apariţia în limba română a *primelor texte manuscrise* din Sfânta Scriptură (sec. XVI), sub numele de: *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzachi, Psaltirea voroneţeană* (cuprinzând textul psalmilor din V.T.), *Codicele Voroneţean* (cu texte din Faptele Apostolilor şi din Epistole), manuscrise a căror traducere în limba poporului se crede a fi mult mai veche decât cele din sec. XVI, când apar şi primele tipărituri româneşti ale lui Coresi (Evangheliarul de la Braşov, 1561 şi Psaltirea, 1570). Valoarea liturgică a Sfintei Scripturi şi nevoia ca ea să fie cunoscută şi înţeleasă, explică şi *traducerea în lb. română a Noului Testament*, tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia), 1648, şi apoi *traducerea integrală*, tot în sec. al XVII-lea, a *Sfintei Scripturi* (1688), tipărită la Bucureşti prin grija şi cu cheltuiala Domnitorului Şerban Cantacuzino şi a urmaşului său, Constantin Brâncoveanu. Biblia de la Bucureşti a fost tradusă de fraţii Radu şi Şerban Greceanu, ajutaţi de cărturarul şi istoricul Constantin Cantacuzino, Stolnicul. În Predoslovie se arată că traducerea s-a făcut după textul grec al Septuagintei, folosindu-se şi textele româneşti din V.T. tipărite până la acea vreme, în afară de manuscrisele maramureşene, şi anume: *Palia de la Orăştie* (1582), *Psaltirea lui Coresi* (1570), *Psaltirea de la Govora* (1652), *Psaltirea în versuri a lui Dosoftei* (1679) şi în proză (1680); în afară de aceste texte a fost folosită şi traducerea Vechiului Testament făcută de Spătarul Nicolae Milescu între 1661–1664. Pentru Noul Testament s-au folosit manuscrisele maramureşene (Codicele voroneţean şi Codicele sturzan), tipăriturile lui Coresi şi Noul Testament de la Bălgrad (1648), tradus şi tipărit de Mitropolitul Simion Ştefan. *Biblia de la Bucureşti* are meritul de a fi, pe lângă *prima traducere integrală* a Bibliei în *lb. română*, şi o traducere reînnoită lexical, stilistic şi literar. Traducătorii ei au avut grijă să păstreze textul şi cât mai autentic, dar şi să-l îmbrace în haină de limbă nouă. Din lexicul arhaic s-a renunţat la o serie de arhaisme sau

slavonisme, păstrându-se din ele ce era mai expresiv; s-a procedat la romanizarea limbii prin folosirea de termeni latini şi chiar neologisme, prin formarea de cuvinte compuse pentru exprimarea unor noţiuni: pt. geograf — „scriitoriu de pământ"; pentru hipodrom — „alergătura cailor"; pentru colaborator — „împreună lucrătoriu" etc., precum şi acordarea de noi sensuri unor cuvinte: ex. „duh" pentru aer; „gând", cu sens de gândire; „zidire" pentru făptură ş.a. Traducătorii au reuşit să realizeze o *operă monumentală* ca valoare literară, respectând în acelaşi timp exactitatea traducerii şi structurii lingvistice, care se constată prin examenul comparativ al textelor (I. C. C. Um, BŞC, p. 978–983). Preţuirea acestei remarcabile opere este marcată azi, prin *retipărirea ei*, la 300 de ani de la apariţie (1688–1988) şi la 300 de ani de la urcarea pe tronul Ţării Româneşti a lui Constantin Brâncoveanu, care s-a îngrijit de tipărirea ei, ducând până la sfârşit lucrarea începută de Şerban, care moare în chiar anul tipăririi ei. *Ediţia din 1988* a făcut transpunerea ei din alfabetul chirilic în alfabetul latin. Transcrierea fonetică interpretativă şi reproducerea fotografică a filelor corespunzătoare din tipăritura chirilică a urmărit stabilirea echivalenţelor dintre slovele chirilice şi cele latine şi adaptarea grafiei tipăriturii la normele ortografice actuale. Tipărirea s-a făcut prin grija Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în timpul păstoririi P. F. Patriarh Teoctist.

BIBLISTICA — ştiinţa de cercetare a textelor biblice, ale cărei începuturi datează din secolul al XVII-lea.

BIGOT v. **Bigotism**.

BIGOTISM — formă de evlavie, de credinţă tare, dar neluminată, care pune mai mult preţ pe forme decât pe fond; falsă pietate împletită cu practici păgâneşti şi superstiţioase, strecurate în formele şi datinile tradiţionale ale credinţei adevărate a Bisericii. De aceea, bigotismul este considerat de Biserica creştină un păcat împotriva dreptei credinţe şi este condamnat.

BINECUVÂNTARE, ***Binecuvântările*** sau ***evloghiile*** (gr. αἱ εὐλογίαι — *ai eulogiai*, lat. *benedictiones*) — sunt rugăciuni sau rânduieli în care, prin semnul Sf. Cruci, se invocă harul şi ajutorul lui Dumnezeu asupra unei persoane sau asupra unui lucru curat, menit pentru folosul sau mântuirea omului; aceste *binecuvântări* numite şi *molifte* sunt o categorie de ierurgii cu un scop anume: Rugăciuni (slv. *molifte*) de binecuvântare a hainelor sau lucrurilor ce se împart după moarte; Rugăciune pentru binecuvântarea meselor şi a pomenilor; Rugăciune pentru binecuvântarea ogoarelor, a poamelor, a prinoaselor ce se aduc pârgă la biserică (premiţii); binecuvântarea apei la săparea unei fântâni ş.a. Moliftele de binecuvântări pentru diferite ierurgii se găsesc în *Molitfelnic* şi la sfârşitul *Liturghierului* sub titlul *Rugăciunile pentru diferite trebuinţe*, precum *Tedeum*-urile şi *polihroniul*, adică rugăciune pentru invocarea sporului şi ajutorului dumnezeiesc asupra unei persoane sau pentru inagurarea şi binecuvântarea începutului unei munci sau al unui aşezământ, ca de ex. *Tedeum* la început de an şcolar, la sărbători naţionale, la aniversări etc. Unele din aceste binecuvântări sunt

încorporate în rânduiala altor slujbe mai mari, ca: binecuvântarea anaforei, a prinoaselor, a colivei (care sunt intercalate în cursul Liturghiei), binecuvântarea untdelemnului și a apei la slujba Botezului etc. Aceste molifte sau rugăciuni speciale de binecuvântări le săvârșește preotul.

BISECT — în calendarul roman, fiecare lună avea trei zile cu numiri speciale: data de 1 se numea *calende*, data de 5 (în unele luni, data de 7) *none*, și data de 13 (sau 15) *ide*. Celelalte zile ale lunii se precizau în raport cu numărul de zile rămase până la cele mai apropiate calende, none sau ide. Deoarece romanii numărau zilele începând de la sfârșitul lunii, ei nu ziceau, de ex. 28 februarie, ci „a doua zi înainte de calendele lui Marte" sau pentru 27 februarie spuneau „a treia zi înainte de calendele lui Marte" ș.a.m.d. În vechiul calcul al calendarului, când s-a adăugat o zi în plus în luna februarie, după procedeul lor, romanii n-au pus-o la sfârșitul lunii, ci înainte de 23–24 februarie, care era a 7-a, în anii obișnuiți, sau a șasea înainte de calendele lui Marte. În anii bisecți (28 de zile), după a 5-a zi înainte de calendele lui marte se socoteau două zile una după alta, cu aceeași dată: „a șasea înainte de calendele lui marte" și încă o dată a șasea era „bis sextus". De aici, anul cu denumirea „bisect" sau bisextil, care s-a dat anilor când luna februarie are 29 de zile.

BISERICA (lat. *ecclesia* = adunare; gr. ἐκκλησία — *ecclisia*) — era numele dat primelor adunări creștine care aveau loc la început în anumite case pentru săvârșirea cultului. De la înțelesul de *adunare* termenul *ecclesia* s-a dat apoi și locului unde se ținea adunarea, loc care a devenit *casa Bisericii* (ὁ τῆς ἐκκλησίας οἶκος — *o tis ecclisias ikos*); termenul *ecclisia* este cel mai vechi pentru noțiunea de *biserică* în ambele ei înțelesuri (și „loc de cult" și „adunare") și așa s-a păstrat în limbile neolatine apusene (franc. *église*, ital. *chiesa*, span. *iglesia*). Denumirea latină *basilica*, gr. βασιλική, ἡ — *basiliki* = lăcaș împărătesc (de la βασιλεύς, ὁ — *basileus* = rege), casa Domnului (lat. *Domus Dei*), s-a păstrat numai în două limbi neolatine: în lb. română *biserică* și reto-romană, *baselgia*. Inițial, clădirea numită *basilica* era în lumea greco-romană un edificiu folosit pentru diferite *adunări publice*: politice, comerciale, loc de desfășurare a activității judecătorești ș.a. Arhitectura unei basilici era în formă de navă dreptunghiulară, împărțită longitudinal în trei spații prin două șiruri de coloane care susțineau tavanul; la un capăt al sălii se afla o absidă având postamentul mai înălțat și care servea pentru tribună (la judecăți, la întruniri). Aceste basilici erau de obicei situate în forum, de unde și denumirea *basilica forensis*. O asemenea construcție, datând din sec. IV, s-a descoperit în Dobrogea, în cetatea *Tropaeum Traiani* (Adamclisi) și în Histria, ale cărei ruine se văd și azi în nordul Dobrogei, pe țărmul Mării Negre. Din epoca lui Constantin cel Mare, când creștinismul a căpătat libertatea de a se răspândi și numărul creștinilor a crescut, n-au mai fost suficiente spațiile de adunări (ecclisia) din casele particulare și au început a se construi lăcașuri proprii pentru nevoile cultului. Acestea aveau la început forma edificiilor spațioase și încăpătoare a basilicilor, cu linia lor alungită în formă de corabie. Ea a fost asemănată în

simbolistica creştină cu Biserica, salvatoare a sufletelor din furtuna păcatelor, asemenea unei corăbii ce înfruntă furtuna valurilor. Şi pe teritoriul ţării noastre, în Scythia Minor (Dobrogea de azi) s-au descoperit, în urma săpăturilor arheologice, 25 de basilici creştine, datând din sec. IV. Existenţa lor, precum şi păstrarea numelui de *biserică* în lb. română, de la *basilica*, arată că poporul nostru s-a născut şi s-a dezvoltat ca popor creştin (DID, II, p. 466–488). Stilurile arhitectonice ale bisericilor creştine au evoluat în timp, marcând deosebiri între Răsărit (*stilul bizantin* — construcţii în formă de cruce treflată, rotunjită) şi Apus (*stilul romanic*, alungit, stil basilical; v. LG, p. 347–438). Specificul bisericii creştine îl constituie împărţirea sa interioară în *altar, naos, pronaos*, indiferent de planurile şi stilurile arhitectonice. Cuvântul care denumeşte locaşul de cult, *biserica*, se scrie cu literă mică. Se scrie *Biserică* cu literă mare când e denumită obştea sau comunitatea religioasă a credincioşilor şi se exprimă înţelesul *dogmatic* sintetizat în Crezul Ortodox: „Una, Sfântă, Sobornicească şi Apostolească Biserică", comunitatea creştină fiind „trupul tainic" al cărui cap este Hristos, Care a întemeiat-o. De aceea este *„Una şi Sfântă"* şi pentru că întemeierea ei istorică a fost sfinţită de Duhul Sfânt, Care s-a „pogorât" sub forma limbilor de foc, asupra Apostolilor, în a 50-a zi de la Învierea Domnului, sfinţindu-i ca preoţi şi propovăduitori ai Evangheliei. În ziua aceea s-a întemeiat prima comunitate creştină, prin botezarea a trei mii de oameni, în numele lui Hristos. Este *„Sobornicească"* fiindcă trebuie să cuprindă toată lumea, „tot soborul omenesc" (slv. *suboriu* = adunare, mulţime) şi „Apostolească" fiindcă se bazează pe învăţătura propovăduită de Sfinţii Apostoli care au primit-o de la Iisus Hristos, în mod direct. Prima condiţie a membrilor comunităţii care formează Biserica lui Hristos este să primească Botezul în numele Sfintei Treimi, precum şi celelalte Sfinte Taine, pe care, la momentul corespunzător, trebuie să le primească creştinul, spre a se putea mântui; la acestea se adaugă *credinţa* puternică în Dumnezeu şi Domnul Iisus Hristos, *faptele bune* şi trăirea învăţăturilor pe care le propovăduieşte Biserica. Comunitatea creştină (Biserica) e formată din poporul dreptcredincios şi săvârşitorii cultului, adică: preoţii, clerul (din toate treptele ierarhice). Unitatea Bisericii se realizează în cultul divin, al cărui centru este Sfânta Liturghie şi Sfintele Taine (E. B., LG, ed. 1993).

BISERICI — BASILICI CIMITERIALE (*martyria conciliabula*) — „extra muros", construite în afara oraşelor, în cimitire, servind slujbelor funebre şi pomenirii martirilor (sec. IV–V); unele se păstrează până azi (Egipt). Ruinele unor astfel de biserici din epocă paleocreştină s-au descoperit şi la noi (în Dobrogea, la Tropaeum Traiani (Adamclisi), la Histria, Axiopolis (lângă Cernavodă) ş.a.

BISTRIŢA — mănăstire în *jud. Vâlcea*, întemeiată spre sfârşitul sec. XV, de boierii Craioveşti, care au clădit şi paraclisul. Restaurată de Constantin Brâncoveanu la începutul sec. XVIII, ea a fost rezidită prin grija Domnitorului Bibescu, la jumătatea sec. XIX, în stil neo-gotic, nemaipăstrând aproape nimic din înfăţişarea ei iniţială. A fost pictată de

Tătărescu. În a doua jumătate a secolului nostru a fost din nou restaurată de Patriarhul Justinian, devenind mănăstire de maici. Boierii Craiovești au adus aici moaștele Sf. Grigorie Decapolitul pe care, la jumătatea sec. XVII, Domnitorul Constantin Șerban Basarab (1654–1658) le-a așezat într-o prețioasă raclă de argint.

BISTRIȚA — mănăstire de călugări în *jud. Neamț* (6 km nord de orașul Piatra Neamț) întemeiată la 1402 de Alexandru cel Bun, având hramul „Adormirea Maicii Domnului" este și gropniță domnească; sunt îngropați aici domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, soția sa, Ana și doi copii ai lor. Tot aici se află și mormântul cronicarului Grigore Ureche și mormintele a doi copii ai lui Ștefan cel Mare. Din restaurările care s-au făcut ulterior de Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu (care a refăcut aproape integral biserica) a rămas până azi, în zidul de incintă al mânăstirii, un turn pe care s-a descoperit, în vremea restaurării recente (făcută de patriarhul Justinian), un fragment de pictură chiar din vremea lui Ștefan cel Mare. Important centru de cultură bisericească, la mănăstirea Bistrița se păstrează și o icoană făcătoare de minuni a Sfintei Ana, despre care vorbește și Mihail Sadoveanu, în romanul său „Baltagul".

BIZANTINOLOGIE — disciplină de studiu a culturii bizantine (limba, literatura, istoria și arta, teologia); v. **Stil, Stiluri**.

BIZANȚ — capitala imperiului roman începând din anul 330, când împăratul Constantin cel Mare mută definitiv capitala imperiului de la Roma la Bizanț, oraș grecesc așezat pe malurile Bosforului, născut dintr-o veche colonie greacă ce dăinuia aici de șapte secole înainte de Hristos, pe vatra unui sat numit Bizanț. Acest act a fost posibil numai după ce Constantin (în urma înfrângerii lui Maxențiu în 312, și apoi a lui Liciniu în 323), ajunge singur împărat al imperiului care fusese divizat în trei. Palatul imperial de la Roma a fost cedat episcopului creștin. Noua capitală se va numi Constantinopol și va deveni un oraș cu mare rol politic și bisericesc, datorită triumfului creștinismului, care după Edictul de la Milan (313), este proclamat religie de stat. „Roma cea nouă", cum avea să mai fie numit *Bizanțul*, punea în umbră Roma veche și avea să provoace nemulțumirea episcopilor ei prin ridicarea episcopilor noii capitale la rang egal cu al lor, așa cum se va consfinți în sinoadele II și IV ecumenice. Pentru fixarea învățăturii Bisericii creștine s-au ținut șapte sinoade ecumenice, toate fiind patronate de împărații bizantini. În veacurile care au urmat după întemeierea sa, *Bizanțul* s-a impus nu numai ca o capitală a unui puternic imperiu (ale cărui hotare se întindeau în Asia (Palestina, Arabia), în Africa (Egipt), dar devenise și un centru religios, economic, literar și artistic, pe lângă cel politic și administrativ. Era numit „orașul" păzit de Dumnezeu și în comparație cu marile centre ale Apusului, devenise o „cetate a eleganței, centrul civilizației, al lumii civilizate", „Parisul Evului Mediu". Universitatea întemeiată la *Bizanț* în sec. V (425) devine centrul cultural cel mai important al imperiului până prin sec. VIII, când are o epocă de decădere din cauza luptelor iconoclaste și când împăratul Leon Isaurul închide universitatea care se bucurase, în *Bizanț*, de o autoritate

atât de mare. Vremea înfloririi universităţii din *Bizanţ* revine sub împăratul Bardas, care o reînfiinţează. Disciplinele se predau în lb. greacă. O figură strălucită a acestei universităţi este Fotie „cel mai erudit bărbat al veacului său". Disciplinele de bază: ştiinţa şi filosofia, gramatica şi studiul textelor istoricilor, poeţilor şi oratorilor Greciei antice (Aristotel, Platon) ajunseseră în sec. XI la o dezvoltare pe care Apusul avea s-o cunoască abia în sec. XV, al Renaşterii italiene. Până la căderea imperiului bizantin (sec. XV, 1453 — căderea *Bizanţului* sub presiunea ofensivei mahomedane), Universitatea şi toată viaţa ştiinţifico-filosofică şi religioasă a *Bizanţului* a fost vestită în toată lumea, exercitând o puternică influenţă asupra Orientului arab şi a Occidentului latin. După organizarea Bisericii creştine în episcopate, mitropolii şi patriarhate, începând din sec. VI, Patriarhia din Constantinopol a primit titlul de *Patriarhie ecumenică*, aşa cum a rămas până azi, de ea depinzând canonic toate patriarhiile autonome şi autocefale ortodoxe. (În ultimul timp, Biserica Ortodoxă Rusă agită ideea ieşirii de sub canonicitatea Patriarhiei ecumenice din Constantinopol).

BLAGOCIU — administrator bisericesc de plasă (comună cu mai multe sate în subordine, în vechea împărţire teritorială) în Moldova, sub stăpânirea rusească; v. cartea *Datoria şi stăpânirea blagocinilor şi a protopopilor* (rus.-rom.), Iaşi, 1791.

BLAGOSLOVENIE (slv.) — binecuvântare.

BLAGOVEŞTENIE (slv. *blagoveşnic*) sau *Bunavestire* — numele sărbătorii închinate Maicii Domnului, la *25 martie*, când îngerul a vestit Sfintei Fecioare că va naşte pe Hristos. În sec. IV–V, s-a zidit la Nazaret o biserică, pe locul unde fusese casa în care Maica Domnului a primit, de la Arhanghelul Gavriil, vestea că va naşte pe Mesia (v. **Cultul marial**). La catolici e numită sărbătoarea Zămislirii Domnului.

BLAJENII — termen rus, pentru *Fericiri* (Matei 5), folosit în *Triod* (Blaj, 1800) şi Biserica Vasile Blajenîi, monument de artă arhitecturală din sec. XVI, Moscova (Kremlin) (IAR).

BLASFEMIE — se numeşte acţiunea de batjocorire a celor sfinte (a Bisericii, a lui Dumnezeu, a icoanelor, a cultului); şi *înjurătura* este *o blasfemie*.

BLESTEM, a blestema (lat. *blasphemo*, gr. βλασφημέω — *blasfimeo* = a huli, a blestema) — rugăciune negativă de atragere a divinităţii pentru pedepsirea cuiva care a săvârşit un rău împotriva unui semen al său. Biserica nu admite blestemul, considerându-l un păcat împotriva lui Dumnezeu. *Blestemat* în sens de om rău, se foloseşte în expresii ca: „este un blestemat", cu sens de om ce calcă legea morală, om capabil de orice faptă mârşavă.

BOANERGHES (ebr. „fiii tunetului") — numele dat de Iisus celor doi Apostoli: Iacob şi Ioan (fiii lui Zevedeu din Betsaida) (Marcu 3, 17; Matei 10, 2).

BOBOTEAZĂ (lat. *baptizare* = a boteza) — este numită în popor sărbătoarea împărătească a Botezului Domnului (6 ianuarie) în apa Iordanului (Matei 3, 13–17; Luca 3, 21–22). Se mai numeşte şi ***Epifania*** şi ***Teofania*** (Ἡ Ἐπιφάνεια — *Epifaneia*; Τὰ Ἐπιφάνεια, τὰ ἅγια θεοφάνεια τοῦ κυρίον — *Ta*

Epifaneia, Ta aghia Teofaneia tou Kiriou = Epifania, Sfânta Arătare a Domnului; slv. *Bogoiavlenie Gospodnia = Arătarea Domnului*), pentru că în această zi Iisus se arată oamenilor şi e mărturisit ca Mesia (Mântuitor), atât de glasul lui Ioan Botezătorul, cât şi de glasul Tatălui din ceruri: „Acesta este Fiul Meu cel iubit întru Care am binevoit" (Matei 3, 17). *Boboteaza* este printre primele sărbători creştine, ca şi Naşterea Domnului. Denumirea de *Epifanie* a rămas şi la ortodocşi şi la catolici; în Apus, a devenit (din sec. V) în credinţa populară şi *Sărbătoarea celor trei magi* (Festum trium Magum). Fiindcă Botezul era numit şi *luminare* (gr. φωτισμός — *fotismos*), Botezul s-a numit şi *sărbătoarea luminilor* (*dies luminum*), cum s-a păstrat şi în cărţile de slujbă ortodoxe. În ajunul *Bobotezei* se posteşte, obicei rămas din epoca catehumenatului (catehumenii, cei ce se pregăteau să primească botezul, posteau şi chiar ajunau, adică nu mâncau nimic). *Boboteaza* este una dintre cele mai populare sărbători în toată Ortodoxia, şi la români. Ea s-a sărbătorit întotdeauna cu mult fast, în această zi făcându-se sfinţirea apelor (*Aghiazma Mare*). În ajunul *Bobotezei*, preotul merge cu „botezul", stropind casele credincioşilor cu apă sfinţită în acea zi, Aghiazma mare. În unele părţi ale ţării era obiceiul ca flăcăii să meargă cu „Iordanul" (un fel de colind legat de Botezul Domnului în râul Iordanului).

BOCET — cântec de jale pentru cei morţi, jelanie, plânset.

BODAPROSTI (slv. *Bogu da prosti — Dumnezeu să ierte păcatele*) — formulă de mulţumire când se primeşte un dar dat de pomană pentru sufletele celor morţi.

BODHI v. **Budismul**.

BOG — este numele zeului suprem al vechilor slavi, Dumnezeu.

BOGDAPROSTI v. **Bodaprosti**.

BOGOIAVLENIE v. **Boboteaza,** Antim Ivireanul — „Cuvânt de învăţătură la Bogoievlanie", în „*Predici*", Ed. Acad., 1962, p. 133.

BOGOMILISM — sectă întemeiată de Ieremia Bogomil în Bulgaria, în sec. X; combate dogma Sfintei Treimi, Sfintele Taine, Biserica şi Statul. Răspândiţi în peninsula balcanică, în Rusia, bogomilii au ramificaţii în Occident prin secta catarilor (în Nordul Italiei) şi a albigenzilor (Franţa sudică).

BOGORODIC, BOGORODICINE (slv.) — se numesc *troparele* (cântări scurte de laudă şi slăvire) pentru „Născătoarea de Dumnezeu", rânduite în *Ceaslov* la Utrenie şi Vecernie şi la canoanele sărbătorilor şi pentru fiecare zi a săptămânii, şi care se cântă pe cele opt glasuri peste tot anul. *Bogorodicina* se numeşte şi *mirida Sfintei Fecioare* scoasă la Proscomidie (în „*Învăţătura preoţilor pe scurt de şapte taine...*" Buzău, 1702, f. 17); v. **Panaghia, Proscomidia, Cultul marial**.

BOGORODIŢA (slv.) — Maica Domnului, v. **Panaghia**.

BOGOSLOV (slv. „cel ce grăieşte despre Dumnezeu, teolog") — Sf. Ioan Evanghelistul e numit şi *Bogoslovul*; Sf. Grigorie de Nazianz, arhiep. al Constantinopolului, mare cărturar şi Părinte bisericesc, sec. IV, era numit şi Sf. Grigore Teologul (*Bogoslov* şi Teolog, cu acelaşi înţeles).

BOLNIŢĂ — spital de mănăstire; v. **Paraclis**.

BOLINDEȚ sau *Colindeț*; v. **Colind**.

BONZI — denumire pentru preoții budiști (chinezi și japonezi).

BORZEȘTI — localitate istorică în Moldova, în apropiere de Tg. Ocna, pe valea Trotușului, unde în 1436 s-a născut și a copilărit Ștefan cel Mare, viitorul domn al Moldovei. Legenda spune că-ntr-o joacă de copii au fost surprinși de turcii care i-au prins și au spânzurat de creanga unui stejar pe un bun prieten al copilului Ștefan. În amintirea lui, Ștefan a zidit acolo o biserică (1493), biserica din Borzești, rămasă până azi, dar refăcută și întărită ulterior cu contraforți, care i-au schimbat înfățișarea inițială.

BOTEZ, (*baptizo,-are* = a boteza și *affundo,-are* = a afunda, a scufunda în apă, termen vechi „afundare" pentru botez sau Taina Sfântului Botez) — este prima taină pe care o primește oricine vrea să devină membru al Bisericii creștine. *Botezul* se săvârșește în numele Sfintei Treimi, după cuvântul Mântuitorului Care l-a instituit, poruncind Sfinților Apostoli, înainte de Înălțarea Sa la cer: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh". (Matei 28, 19). Botezul se dă copilului care se naște, dar și omului în vârstă care vine din altă religie (mahomedanism, mozaism, budism). *Botezul* se săvârșește de către episcop sau preot — în caz extrem și de diacon sau chiar de un laic; se face prin afundare de trei ori, în apă curată, a copilului, rostindu-se cuvintele: „Botează-se robul lui Dumnezeu (cutare) în numele Tatălui, Amin, al Fiului, Amin, al Sfântului Duh, Amin". Botezarea prin turnarea apei sau prin stropire, așa cum o fac catolicii este îngăduită, în Biserica ortodoxă, numai în cazuri excepționale, când nu se găsește apă de ajuns sau cineva este bolnav și nu poate suferi cufundarea în apă. Fiecare botezat este însoțit de un *naș* care mărturisește credința în Hristos, în numele celui botezat și se obligă că va crește pe finul său în adevărata credință. Tainele care însoțesc botezul sunt *Ungerea cu Sf. Mir* și *Împărtășania* care se dă după săvârșirea botezului celui care prin botez s-a spălat de păcatul strămoșesc și de toate păcatele săvârșite până atunci (dacă cel botezat este adult) și este vrednic să se unească cu Hristos. Prin *păcat strămoșesc* se înțelege păcatul săvârșit de primii oameni în rai, prin neascultarea poruncii lui Dumnezeu. Prin neascultare, ei s-au făcut vinovați de pedeapsă, pierzând starea de fericire în care-i așezase Dumnezeu, la creație. Păcatul lor și vina pentru păcat a trecut și asupra urmașilor și astfel întregul neam omenesc a devenit robul păcatului. Din această robie, omul nu poate fi mântuit decât prin jertfa de bună voie a cuiva care să nu aibă păcat. Acesta a fost Fiul lui Dumnezeu, care S-a întrupat pe pământ și S-a jertfit, murind pentru om, spre a-l scăpa de robia păcatului. Botezându-se în numele lui Hristos, omul se spală de păcat și poate căpăta mântuirea: „De nu se va naște cineva din apă și din Duh, nu va putea să intre în împărăția lui Dumnezeu" (Ioan 3, 5), căci *botezul* este nașterea într-o viață nouă, fără păcat. *Botezul* nu distruge însă și înclinarea spre păcat cu care creștinul, adică cel ce a primit botezul, trebuie să lupte necontenit spre a o înfrânge și a putea făptui numai binele, bucurându-se de toate binefacerile spirituale pe care i le dă Biserica

lui Hristos. În afară de botezul obişnuit prin apă, mai există un *botez al sângelui*, pe care l-au primit şi îl primesc martirii care şi-au vărsat sângele pentru apărarea credinţei în Hristos, dar care n-au apucat să primească botezul cu apă. Se poate vorbi şi de un altfel de botez, numit *botezul dorinţei*, pe care l-au primit patriarhii şi drepţii Vechiului Testament, dinainte de venirea Mântuitorului, care au dorit să vadă pe Cel făgăduit de Dumnezeu şi au murit cu credinţa în venirea lui (v. **Colimvitra**) (LS, p. 355–365). Sfântul Grigore de Nazianz enumeră şase feluri de botez: al lui Moise sau cel scos din apă, al lui Ioan Botezătorul sau al pocăinţei, al lui Hristos sau al Duhului, botezul sângelui sau al martiriului, botezul lacrimilor (comparat cu pocăinţa), botezul focului (în viaţa cealaltă).

BOTEZUL SUBSTITUTOR — o practică din epoca apostolică prin care se făcea botezarea unor oameni vii, în locul celor morţi, nebotezaţi, spre mântuirea acestora. Cei botezaţi mărturisesc pentru morţi credinţa în Iisus Hristos şi garantează cu credinţa lor pentru cei în numele cărora s-au botezat. Este ca şi la botezul copiilor pentru a căror credinţă o garantează naşii, mărturisind credinţa pentru ei. Pentru credinţa mărturisită de naşi binefacerile se revarsă asupra copiilor botezaţi de ei (spălarea de păcate). Aceasta se numeşte „reversibilitatea credinţei". Sunt numeroase cazuri de reversibilitate a credinţei menţionate în Sf. Scriptură (Matei 8, 15; 15, 22; 17, 14–18; Luca 7, 11–15 ş.a.), în care se arată că pentru credinţa unora au primit binefacerile de la Dumnezeu alţii. Astfel, la Matei 15, 22–28, se arată credinţa unei femei cananeence în puterea tămăduitoare a lui Iisus, pe care îl roagă să-i vindece fiica chinuită de demon. Iisus, impresionat de stăruinţa şi credinţa ei, îi zice: „O, femeie, mare este credinţa ta; fie ţie după cum voieşti. Şi s-a tămăduit fiica ei din ceasul acela". Binefacerile credinţei acestei mame le-a revărsat Iisus asupra fiicei ei, care s-a vindecat din clipa aceea.

BOTEZĂTORUL, Sf. Ioan Botezătorul — numit astfel, căci, pentru viaţa lui neprihănită, Dumnezeu l-a ales să fie Botezătorul Fiului lui Dumnezeu. El era fiul preotului Zaharia, de la templul din Ierusalim şi al Elisabetei, soţia lui Zaharia, pe care Dumnezeu i-a binecuvântat şi le-a dăruit un fiu, la bătrâneţe. Ioan a fost afierosit (închinat, promis) Domnului de la naşterea sa şi a dus o viaţă de mare sfinţenie, fiind socotit „cel mai neprihănit dintre oameni". După un timp de trăire în pustie, în mare post şi rugăciune, s-a întors, la vremea cuvenită, printre oameni şi a început a propovădui oamenilor apropiata venire a Mântuitorului, botezându-i în râul Iordan şi îndemnându-i la pocăinţă spre a fi vrednici să-L primească pe Fiul lui Dumnezeu. De aceea a şi fost numit „*Înainte Mergătorul*" Domnului. Când Iisus a împlinit 30 de ani, înainte de a-şi începe activitatea evanghelică, a venit la râul Iordan şi a fost botezat de Sf. Ioan, care, încercând să refuze, spunea că nu e vrednic să-i dezlege nici cureaua încălţămintei, mărturisind dumnezeirea lui Iisus. Pentru instransigenţa cu care a înfierat păcatele oamenilor şi a familiei regelui Irod, în special, Ioan a fost ucis de Irod. Acesta, la îndemnul soţiei sale Irodiada, a poruncit să i se taie capul. Ziua morţii e însemnată în calendarul creştin la *29 august*: „Tăierea capului Sfântului Ioan", când se ţine

post aspru. Sf. Ioan Botezătorul este socotit ultimul mare profet al Vechiului Testament, care face legătura cu Noul Testament.

BOTEZUL DOMNULUI v. **Epifania, Crăciunul, Boboteaza**.

BRADOŞ — brăduţ; nume regional dat sărbătorii celor 40 de mucenici din Sevasta, care se ţine la 9 martie.

BRAHMA (absolutul, substanţă divină, „fiinţa lumii") — numit şi Atman şi *Marele Tot*, zeitate supremă, deasupra zeilor vedici; este o creaţie a preoţilor brahmani care, practicând *rugăciunea* sacrificială, au transformat-o din mijloc de comunicare cu zeii, într-o forţă cu atribute atât de mari, încât au considerat-o ca fiind însăşi *puterea creatoare* a universului, *principiul universal*, existând prin sine, *absolutul-Brahma*, în care brahmanii caută să se scufunde prin meditaţie. Brahmanii au ridicat o abstracţiune filosofică la rang de zeu, zidindu-i şi temple. *Brahma* nu este însă un zeu popular, el a rămas zeul intelectualilor şi brahmanilor, un zeu impersonal, un principiu metafizic suprem. Nu are nici nume, nici formă. I se spune Tad (acesta) şi Om („cel ce a fost, este şi va fi"). „Om" este o silabă sfântă, întrebuinţată în invocări, la începutul şi la sfârşitul rugăciunii, căreia misticii indieni îi atribuie o influenţă extraordinară asupra celui care ştie cum s-o rostească şi cum să mediteze asupra ei. Numai prin ea, prin rugăciune, se poate ajunge la mântuire, la fericirea totală, adică la starea de scufundare, de resorbire în Marele Tot (Tad), în Brahma (E.V.IR., p. 210).

BRAHMANELE — sunt cărţi sfinte indiene, care cuprind comentarii la cele patru Vede, comentarii numite *Brahmanas* (explicaţii). *Vedele* cuprind imne şi formule pe care le rostesc preoţii, dar nu arată şi care este legătura dintre aceste formule şi gesturile rânduite de ritualul sacrificiilor. Brahmanele dau aceste relatări practice (*Brahmanas*) şi în plus insistă asupra fiecărui rit şi chiar verset din Vede, dându-le interpretări alegorice şi mistice. Aceste interpretări la cele patru Vede sunt făcute de eremiţi, mistici recrutaţi din rândul preoţilor brahmani. Cugetările mistice formează capitole aparte în Brahmane. Ele sunt intitulate *Aranyakas* („cugetări din pădure"; v. **Brahmanii**) şi caută să explice sensul mistic al sacrificiului şi ceremoniilor în general, precum şi despre creaţie, despre natura zeilor etc. Aranyakas au şi capitole aparte de înalte speculaţii teologice, care se numesc *Upanişade* („învăţătură secretă") şi care nu pot fi cunoscute decât de un număr restrâns de discipoli. Upanişadele discută marile probleme teologice şi filozofice despre: originea lumii, fiinţa şi atributele zeilor, natura sufletului omenesc şi raporturile lui cu materia şi spiritul divin. Libertatea de gândire cu care sunt discutate aceste probleme se atribuie faptului că Upanişadele nu sunt numai opera brahmanilor, ci în mare parte sunt opera unor învăţaţi din casta nobililor (*Ksatrya*). *Brahmanele*, *Aranyacele* şi *Upanişadele*, ca şi Vedele sunt considerate cărţi sfinte, revelate (*sruti*, adică „ceea ce a fost auzit", revelaţie).

BRAHMANII — preoţi vedici, care săvârşeau complicatul ritual al cultului lui Brahma şi care şi-au luat numele de la *Brahmanas* (explicaţii) (v. *Brahmanele*), comentariile Vedelor (*Brahmanele*) comentarii făcute de aceşti preoţi. Brahmanii constituiţi

într-o castă sunt cei mai privilegiaţi în rândul celor patru caste ale Brahmanismului. Casta Brahmanilor e formată din reprezentanţii tradiţiilor religioase şi culturale indiene. Ei studiază şi explică Vedele, determină puterea spirituală şi morală asupra celorlalte caste existente şi prevăzute în Legea lui Manu: Kşatuiya, Vaişega şi Sudra. Brahmanii au atribuit castelor origine divină, bazându-se pe un imn din Rig-Veda (X, 90), în care se spune că la creaţia lumii, cele patru caste au luat naştere din *Puruşa* (omul primordial, oferit ca sacrificiu mistic). Brahmanii s-au născut din gura lui Puruşa, războinicii Kşatrya, din braţe, agricultorii Vaişuga, din coapse şi Sudra, din picioare. Datele istorice arată că la stabilirea lor în Punjab (nordul Indiei), arienii n-au fost împărţiţi în caste. Diferitele ocupaţii şi diferenţa dintre arieni şi băştinaşi au dus la această situaţie. Întâietatea brahmanilor faţă de celelalte caste s-a realizat în timp şi prin lupte cu casta războinicilor, lupte menţionate în unele tradiţii indiene. Viaţa unui brahman cunoaşte mai multe etape până a ajunge la aceea de slujitor al lui Brahma şi până la contopirea în Brahma, aspiraţie care constituie etapa finală a vieţii brahmanului. Astfel, la vârsta de şapte ani este adus în casa unui *guru* (învăţător) unde, după ce primeşte cu solemnitate cingătoarea sfântă, viitorul brahman îşi începe ucenicia. El primeşte învăţătura în schimbul unor servicii domestice. Când termină studiile (care constau în cunoaşterea scrierilor sfinte şi săvârşirea cultului), după o baie fierbinte, cu ceremonial, aduce primul sacrificiu, săvârşind prima slujbă sacră. Acum începe o nouă etapă a vieţii: aceea de familist. Se poate căsători şi are obligaţia de a avea copii, mai ales un fiu, care trebuie să îngrijească mai târziu familia şi să asigure continuitatea cultului particular (domestic). Ca şef al familiei (*grihastha*), tânărul are de îndeplinit zilnic cinci mari îndatoriri: să ofere *lui Brahma* o lectură pioasă, să cinstească pe *strămoşi* aducându-le, în cadrul cultului domestic, apă şi alimente, iar *zeilor jertfe* arse în focul domestic, dând *animalelor hrană* şi *oamenilor ospitalitate*. Această perioadă a vieţii viitorului brahman se sfârşeşte atunci când fiul său a crescut şi poate prelua rolul de „pater familias", fiind capabil să îndeplinească cele cinci îndatoriri. Viaţa socială se încheie astfel iar brahmanul, care respectă în totul legea, trebuie să se gândească la mântuirea sa personală. El împarte averea la copii şi se retrage singur sau cu soţia, în pădure, ducând cu el şi foc sacru din vatra domestică şi pe care îl va pune în vatra unei colibe unde-şi va duce viaţa în post, rugăciune şi meditaţie, ca un adevărat pustnic (*vanaprostha*). El va părăsi însă şi această formă de viaţă căreia îi urmează totala renunţare şi desprindere de legăturile pământeşti („*şannyasin*", renunţător, vati, „*ascet*"). Când părăseşte definitiv familia, nu mai aduce sacrificii şi trăieşte doar meditând asupra adevărului suprem, aşteptând întoarcerea în Brahma prin moarte (IR).

BRAHMANISMUL — religie indiană provenită din vechea religie vedică, formulată în Vede (cele mai vechi şi sfinte cărţi ale Indiei) şi completată cu concepţii religioase mai noi, de către brahmani (preoţi vedici). Izvoarele de cunoaştere ale acestei religii sunt cărţile sfinte indiene: *Brahmanele*, *Aranyakas* şi *Upanişadele*, precum şi cărţile *Sutras* şi

Satras depozitare ale tradiției, un fel de manuale conținând învățămintele tradiționale cu privire la cult și viață morală, în același timp fiind și izvoare de cunoaștere, ca și Vedele, a vieții indienilor sub toate aspectele ei. Brahmanismul păstrează cultul zeilor vedici, dar ridică deasupra lor o divinitate nouă, o ființă supremă, a cărei natură e nedefinită, numită când *Prajapati* (stăpânul creaturilor), când *Purușa* („omul", „bărbatul"), când *Brahma*. În cosmogonia brahmană, lumea este o emanație a lui Brahma. Brahmanismul acordă o mare importanță problemei sufletului și mântuirii. În Brahmane, ființa lumii se confundă cu Brahma. În *Upanișade*, literatură ceva mai târzie, creată de casta nobililor (regi și războinici), ideea de Brahma e înlocuită cu *Atman* (suflu, suflare). Această denumire, Atman, se referă în primul rând la sufletul omenesc, care e considerat un dublu al corpului, format dintr-o materie eterică. Atman este, în om, principiul unificator care coordonează simțurile (*pràna*). Această forță vitală, sufletul, se manifestă în diferite forme în ființe, în lucruri și în tot universul. Există și un Atman universal, un suflet al lumii, asemănător cu sufletul omenesc, care emană ca o scânteie din acest Atman universal. El nu se poate defini și nici cunoaște pe cale rațională, ci numai pe cale suprasensibilă, printr-o concentrare spirituală, orânduită prin legi fixe. Aceste legi sunt un ansamblu de practici de meditație numite *Yoga*. Ele ajută pe practician (*yoghin*) să se scufunde în propriul său suflet și să înțeleagă marele adevăr că esența ultimă a existenței este de natură spirituală, este Atman, și că propriul său suflet este de aceeași natură cu Atman, cu Marele Tot (Tad). Această înțelegere a identității „*Tat tvam asi* — tu ești acesta — tu ești Atman", înseamnă fericirea supremă. Ajungând la această trăire, omul nu mai simte atracție spre nimic pământesc, lumea fiind o aparență înșelătoare (*maya*), adevărata realitate a lumii fiind Atman sau Brahma și singura dorință aceea de a se resorbi în Marele Tot, în Atman-Brahma, ceea ce în brahmanism înseamnă *mântuire*. Ea constă în *„cunoaștere", „iluminare"*, nu în fapte, ci în legi morale, în sacrificii, ca în practica din perioada veche. Dar pentru a ajunge la acest grad de perfecțiune, de mântuire, nu e suficientă o singură viață; de aceea omul trebuie să treacă prin mai multe *reîncarnări*. În cartea *„Legea lui Manu"* sunt cuprinse toate lămuririle privitoare la etapele pe care le va străbate sufletul prin reîncarcare în demoni, în animale inferioare, până la om. Dar și ca om va trebui să treacă prin toate castele, de la cea mai de jos până la brahmani. Ajungând la cea mai înaltă treaptă de spiritualitate, sufletul trece în Brahma, putând spune: „Eu sunt Brahma". Aceasta e *treapta supremă*, în care sufletul și-a găsit liniștea supremă, într-un fel de somn adânc, de contopire cu infinitul. Dar aceste vieți succesive, aceste reîncarnări nu au traiectorie direct ascendentă. Ele pot fi foarte inegale, urcând sau coborând, după calitatea vieții, a faptelor pe care le-a săvârșit omul în respectiva reîncarnare. Această totalitate și calitate a faptelor, numită *Karman*, determină numărul reîncarnărilor. Ideea de reîncarnare (samsara) a influențat viața socială a Indiei, dând, pe de-o parte, naștere unei atitudini de resemnare în suportarea suferințelor, considerându-le ca

o consecinţă inevitabilă a faptelor vieţilor anterioare, şi, pe de altă parte, un imbold spre fapte bune, pentru ca omul să-şi poată pregăti o stare mai fericită într-o nouă viaţă, spre a ajunge cât mai grabnic la eliberarea de *samsara* (de o altă reîncarnare). Această învăţătură despre *metempsihoză* (reîncarnare) este una din formele reînnoitoare ale religiei vedice, învăţătură care se află în Upanişade. Înţelegerea înaltă a acestor probleme nu era accesibilă decât castei brahmanilor (preoţilor). Mulţimile continuau să cultive pe zei şi să împlinească tradiţiile vieţii religioase, morale şi sociale, cuprinse în Vede. Aceste tradiţii, care ajung în brahmanism la un formalism exagerat, vor fi rânduite într-o serie de prescripţii fixate într-un cod numit *Legea lui Manu*. Este evidentă aici, pe plan social, părtinirea castelor şi întărirea puterii lor. Primele trei caste: *Brahmanii, Ksatrya* şi *Vayşia*, considerate ariene, deţin superioritatea asupra celei de a patra castă numită *Sudra*, neariană, formată din băştinaşii subjugaţi de arienii stabiliţi aici mai târziu (sec. II î.Hr.), veniţi din Podişul Pamir, de unde au coborât odată cu iranienii (tot arieni) stabiliţi în Iran (numit Persia, până în 1933). Pe ultima treaptă a vieţii sociale indiene se află *Paria*, cei în afară de caste (aceştia sunt emigranţii, creştinii, mahomedanii). În brahmanism, deşi filosofia a rămas strâns legată de doctrina religioasă şi de practicile cultului, aşa cum se reflectă în Upanişade şi mai ales în Brahmane, totuşi speculaţia filozofică excesivă a dus la formarea câtorva *sisteme*, numite *ortodoxe*, pentru că se bazează pe învăţăturile din Vede, şi *eterodoxe*, pentru că neagă autoritatea Vedelor. Sunt şase sisteme ortodoxe, dintre care cel mai important este *Vedanta*, care înseamnă „sfârşitul Vedei", adică încununarea, atingerea scopului final al Vedelor. Acest sistem s-a menţinut din epoca brahmană până azi şi n-a fost înfrânt nici de budism. Vedanta, sistem filozofic a cărui formă actuală a fost clarificată de marele comentator indian Samakara (sec. VIII–IX î.Hr.), cuprinde o gândire panteistă de o mare abstracţiune şi subtilitate (v. Vedanta). Paralel cu Vedanta, considerat un sistem idealist, se dezvoltă în Upanişade un alt sistem realist, *Samkya*, care, deşi pluralist, considerând lumea formată din 25 de elemente, este un *sistem dualist*, reducând esenţa lumii la două elemente: *suflet* şi *materie*. Scopul final este mântuirea sufletului din materie şi cufundarea lui în *Nirvana*, somnul veşnic (v. Vedanta). Din acest sistem ateist, Samkya, s-a dezvoltat sistemul filozofic *Yoga*, al cărui scop este tot mântuirea sufletului, prin scufundarea lui într-un Dumnezeu numit Işvara, conceput ca spirit superior (v. Vedanta). Un alt sistem filozofic eterodox, generat de Brahmanism, este *Garvaka*, sistem *ateist*, căci nu recunoaşte Vedele, neagă existenţa lui Dumnezeu şi a sufletului, precum şi existenţa altei vieţi după moarte. Contrar celorlalte sisteme (Vedanta, Samkya, Yoga), profund pesimiste, practicând asceza, mortificarea şi renunţarea la viaţă prin negarea ei, *sistemul Carvaka* predică *trăirea* din plin a *vieţii*, cu toate plăcerile ei. Sub aparenţa sa optimistă şi acest sistem este profund pesimist, căci îndeamnă la gustarea plăcerilor vieţii, ca un mijloc de a uşura durerea existenţei. Toate aceste sisteme, mai mult sau mai puţin apropiate de Vede, au influenţat religia

indiană din perioada brahmană, îndepărtând-o de viața reală a credincioșilor, și făcând din religia practică, un sistem golit de viață. Ca o reacție împotriva acestor sisteme, apar, în *sânul brahmanismului, două secte mari*, cunoscute sub numele de *jainism* și *budism* (IR, p. 208–218).

BRAHMA-SAMAJ — „Societatea brahmană", înființată la Calcutta (1828) de Râm-Mohan-Rai, un brahman din Bengal. Ajungând la convingerea că există un singur Dumnezeu adorat de toate religiile, el a creat această societate de studiere a cărților sfinte indiene și de cântare a imnelor sacre după *modelul cultului creștin*. Aici se studiau atât Upanișadele, cât și Evangheliile. Dintre urmașii lui Rai la conducerea „Societății brahmane" reținem pe *Keshab-Kandra*, căruia, pentru zelul său de propagandist al creștinismului, i se spunea și *Jesudas („servitorul" lui Iisus)*. Datorită activității lui, *„Societatea"* aceasta ajunsese să fie socotită de mulți indieni ca un *„creștinism în altă formă"*. Activitatea lui Keshab va fi continuată de Ramakrishna, Vivekananda și Ayro-Bindo-Ghose.

BRÂUL (gr. ζώνη, ἡ — *zoni*, ζωνάριον, τό — *zonarion*, lat. *cingulum baltheus* = *cingătoarea*, arhaic slv. *poiasul*) — este o piesă din veșmintele liturgice; se confecționează din stofă, are o lungime de aproximativ jumătate de metru și lată de 6–8 cm, care se leagă cu ajutorul unor bentițe puse la capetele brâului. Preotul și episcopul se încing cu brâul peste stihar, ca să nu-i incomodeze în timpul săvârșirii Sfintelor slujbe. Și în V.T., brâul făcea parte din costumul preoțesc de slujbă (Ieșire 28, 8 și 28, 39). În cartea lui Isaia găsim și interpretarea simbolică pe care profetul o dă brâului: „Dreptatea (lui Mesia) va fi ca o cingătoare pentru rărunchii Lui, și credincioșia, ca un brâu pentru coapsele Lui" (Isaia 11, 5). Apare în viziunea din Apocalipsă a Sf. Ev. Ioan: „Fiul Omului, îmbrăcat în veșmânt lung până la picioare și încins pe sub sân cu brâu de aur" (Apoc. 1, 13). Fericitul Ieronim numea această cingătoare *„baltheus"* (*Epist. CXXVIII, ad Fabiolam*, P.L.). În Biserica romano-catolică și diaconii poartă brâu, dar în cea ortodoxă îl poartă numai preoții și episcopii la săvârșirea Sf. Liturghii și la celelalte slujbe, când trebuie să îmbrace toate veșmintele. Sf. Simeon al Tesalonicului explică simbolismul brâului, care închipuiește „puterea ce s-a dat arhiereului de la Dumnezeu, peste mijlocul său" (LG, p. 533).

BREFOTROFII sau **BRECOFONII** — erau, în organizarea socială a Bisericii primelor veacuri creștine, case sau așezăminte bisericești, destinate exclusiv adăposturilor și creșterii copiilor găsiți; aceste *așezăminte* (instituții) *de asistență socială* erau deservite de diaconițe, de văduve și fecioare creștine. În două edicte (313, 322), împăratul Constantin cel Mare a luat măsuri de ajutorare a părinților care nu aveau cu ce să-și crească copiii, ca astfel să se evite uciderea sau părăsirea acestor copii. În vremea împăratului Justinian (sec. V), *Brefotrofiile* s-au contopit cu *Orfanotrofiile* (orfelinate), ca secții ale acestora, deoarece copiii crescuți în *Brefotrofii* treceau firesc după câțiva ani în orfelinate. Legislațiile lui Justinian se ocupă strâns de organizarea lor, acordându-le drepturi și privilegii. Conducătorii lor se numeau *Brefo-*

trofi. Ei erau numiți de episcopi deoarece Biserica răspundea de păstrarea și folosirea întregului patrimoniu bisericesc ca și de bunurile *Brefotrofiilor* și organizarea lor, acestea fiind subordonate Bisericii. *Brefotrofii* erau ajutați de administratori sau intendenți, numiți *Hartulari* (secretari, contabili) și de alt personal, după nevoie.

BRETANIO (BETRANION, VETRANION) — consemnat în 368 ca episcop la Tomis (Constanța), în Scythia Minor (Dobrogea de azi), sec. IV (+381). A participat la sinodul I ecumenic, combătând pe Arie și arianismul. A suferit exilul în vremea împăratului Valens, deoarece s-a opus încercărilor acestuia de a impune arianismul (D.I.V.R.). Este trecut în calendarul B.O.R., la 25 ianuarie.

BREVIAR — Orologhiu.

BRUMALII (de la βρόμιος — *vromios*, nume dat lui *Dionisos*, zeul vinului, lat. *Bachus*) — era o sărbătoare păgână, prilejuită de începutul Anului Nou (1 Ian.), când era sărbătorit și Ianus, zeul păcii și al războiului (de aceea era înfățișat în statui având două fețe), precum și sărbătoarea Calendelor (*Calendae Ianuarii*, ziua de 1 a lunii). Începutul anului era prilej și pentru sărbătoarea numită *Vota*, în cinstea lui *Pan*, zeul pădurilor și al redeșteptării naturii. Toate aceste sărbători păgâne erau însoțite de petreceri zgomotoase și jocuri indecente. Din ele a rămas în creștinism petrecerea din noaptea *Anului Nou* sau *Revelion*. Sărbătoarea aceasta coincide la creștini cu a opta zi de la Nașterea Domnului (1 ian.), când Iisus a primit botezul după ritul iudaic, adică *circumciziunea* sau tăierea împrejur (lat. *Circumcisio Domini*, slv. *Obrezanie Gospodne*), care este al doilea praznic împărătesc după firul istoric al vieții Mântuitorului. Deoarece această zi coincidea cu *Brumaliile*, Saturnaliile și alte sărbători păgâne, creștinii au sărbătorit, la început, Anul Nou, cu post și rugăciuni. O dată cu dispariția păgânismului, care a însemnat și uitarea acestor sărbători păgâne, creștinismul a început a sărbători cu veselie Anul Nou, la care, începând din sec. IV, a adăugat și sărbătoarea Sf. Vasile, a cărui Liturghie se săvârșește în această zi. *Rânduiala slujbei Sf. Liturghii*, care se săvârșește în Biserica Ortodoxă, are trei variante, după autorii care au compus-o: o variantă a fost scrisă de *Sf. Vasile cel Mare*, alta scrisă de *Sf. Grigore Dialogul* și a treia, de *Sf. Ioan Gură de Aur (Hrisostom)*. Aceste Sfinte Liturghii sunt rânduite a se sluji, fiecare, la anumite duminici și sărbători. Cel mai frecvent se săvârșește Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur.

BUDA v. **Budismul**.

BUDHOMANIA — interes exagerat față de religia budistă, manifestat în unele țări creștine occidentale și la noi, mai ales la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. În 1859 se traduce la noi scrierea „Lumina Asiei" sau „Marea renunțare" a scriitorului englez Edwin Arnold. În prefața lucrării, P. Mușoiu, publicist român, face o adevărată pledoarie pentru budism. Pe la jumătatea secolului nostru, o editură, „RAM", a lansat la noi, în librării, foarte multe cărți budiste, căutând să lovească în credința ortodoxă. Împotriva „budhomaniei", care a influențat și poezia lui Eminescu, s-a ridicat atunci și a combătut-o în scrierile sale, prof. de Teologie Vasile Găină, căruia îi aparține și termenul de „Budhomanie".

BUDISMUL — una din marile religii care se dezvoltă în India după brahmanism. Întemeietorul ei este *Buddha* („Iluminatul"), a cărui viață este învăluită în atâtea legende, încât a făcut pe mulți să nege chiar existența sa istorică. *Buddha* s-a născut în anul 563 î.Hr., dintr-o familie princiară, în localitatea Kapilavastu din nord-estul Indiei. El a fost numit *Siddharta* (cel ce și-a ajuns scopul), *Gautama*, *Sakyamuni* („Înțeleptul din familia Sakya") și intră în istorie cu numele de *Buddha*. La vârsta de 29 de ani părăsește viața princiară spre a afla, în singurătate și asceză, marile probleme ale existenței. Ajungând la starea de iluminare, prin îndelungată meditație, *Buddha* înțelege că viața este suferință și că numai prin eliberarea de orice dorință se poate ajunge la eliberarea de suferință. Înțelegând acest adevăr, el formulează și căile prin care poate fi trăit și realizat. Concentrată în patru *„adevăruri sfinte"*, și anume: *existența* suferinței, *cauza* suferinței, *suprimarea* suferinței și *calea* care duce la suprimarea suferinței, doctrina budistă se poate realiza prin *opt căi*: 1. Credința dreaptă în cele patru adevăruri sfinte; 2. Hotărârea dreaptă (adică a nu face rău nici unei ființe vii, a iubi pe aproapele, a înfrânge orice pornire senzuală); 3. Cuvânt drept; 4. Faptă dreaptă; 5. Mijloace de existență drepte; 6. Sforțare dreaptă; 7. Cugetare dreaptă; 8. Dreaptă meditație. Formulate astfel, învățăturile lui *Buddha* au fost expuse de el, prima dată în *„Predica de la Benares"*. Urmând aceste căi, se poate atinge ultima treaptă a perfecțiunii, numită *bodhi*. Starea de bodhi este asemănătoare cu catalepsia sau hipnoza, o stare vecină cu moartea, în care, după ce toate simțurile s-au stins iar sfântul budist nu mai are comun cu viața decât respirația și căldura vitală, a atins *Nirvana*. În această stare el primește puteri miraculoase, aude glasuri cerești, își revede toate viețile trăite, simte o mare fericire și pace, existența sa ajunge la stingere totală și e mântuit. Această concepție despre mântuire, în budism, este total deosebită de concepția creștină, deoarece exclude ideea de Dumnezeu și ideea de suflet nemuritor. Buddha consideră că omul se mântuiește singur, iar ideea existenței lui Dumnezeu este inutilă pentru mântuire. Urmașii lui *Buddha* au transformat însă budismul într-o religie cu un cult închinat lui *Buddha* însuși. Toate obiectele rămase de la el au devenit relicve sfinte și locurile pe unde a trecut el au devenit locuri de pelerinaj, iar lui i s-au închinat sărbători. De aceea, azi nu se mai vorbește de ateismul budist, ci de *religia budistă*. În morala budistă, socotită o morală rece și atee, fapta bună nu este izvorâtă din iubirea față de Dumnezeu și de aproapele, ca în creștinism, ci numai din dorința personală de a se elibera de lanțul încarnărilor, spre a-și căpăta liniștea și mântuirea în Nirvana, prin stingerea dorinței de viață. Există și un *monahism budist*, dar fără ierarhie administrativă, ci numai a formei de viață pe scara desăvârșirii, începând de la stadiul de neofit, până la acela de sfânt. Privitor la doctrină și morală, budismul n-a adus ceva nou în monahism, față de brahmanism. Călugării au existat în India și înainte de budism, deoarece fiecare propovăduitor al unei doctrine filozofico-religioase aduna în jurul său discipoli, care formau comunități și trăiau după anumite

norme de viață. În budism, intrarea în călugărie avea două stadii. Primul era al noviciatului, care dura cinci ani. Novicele trebuia să rostească mai întâi formula de adeziune: „Mă refugiez în *Buddha*, la Doctrina sa, la Ordinul său". Apoi își rădea capul și barba și îmbrăca haina galbenă de „*călugăr cerșetor*" (bhikșu). După cinci ani abia făcea voturile și era admis în monahism, obligându-se să trăiască în castitate, să nu aibă avere decât haina galbenă, tunica, un blid (un vas) pentru hrana primită de pomană, o cingătoare și un ac, să nu ucidă nici o vietate, să nu se mândrească cu darurile sale spirituale. Aceste voturi se puteau anula dacă respectivul renunța la viața călugărească în care avea de îndurat multe privațiuni: trebuia să rătăcească pe drumuri fără adăpost stabil, dormind prin cimitire, în păduri, pe unde se putea și hrănindu-se numai din ce primea de pomană. Cu timpul au început însă și în budism să se construiască mânăstiri în care călugării puteau trăi o viață mai umană, studiind, copiind texte sfinte, făcând rugăciuni și petrecându-și timpul în meditație religioasă. Monahismul budist cuprinde și călugărițe, care își au mânăstirile lor, fiind însă tutelate de mânăstiri de călugări. Scrierile budiste sunt redactate în *limba pali*, limba sanscrită și în alte limbi. În lb. pali sunt scrierile canonice numite *Tripitaka* („cele trei coșuri"), împărțite în trei: *Vinjie-pitaka* („coșul disciplinei") cu reguli ale vieții călugărești budiste; *Sutra-pitaka* („coșul predicilor") care cuprinde doctrina expusă sub formă de predici și dialoguri; *Abhidharma-pitaka* („coșul doctrinei superioare") care este o expunere a metafizicii budiste; *Saadharmapundarika* („lotusul religiei bune"), care cuprinde adevăruri religioase sub formă de parabole; *Lalitavistara* (istorisirea amănunțită a jocului lui *Buddha*) care cuprinde viața și faptele lui *Buddha*, considerate ca „jocul" (*Lalita*) unei ființe supranaturale. Canonul scrierilor budiste s-a fixat după moartea acestuia, în trei sinoade ce s-au ținut pe la jumătatea sec. III î.Hr. *Budismul s-a dezvoltat în India, ca o ripostă la brahmanism*. Din India s-a răspândit în Asia centrală și în alte părți ale lumii, dar nu mai este budismul tradițional, ci un *neobudism* pus de acord cu tendințele filozofice și sociale ale sec. XX. Idei ale budismului se regăsesc în curente filozofice europene: kantianismul, hegelianismul, existențialismul și în psihologia freudiană (IR și HC).

BUNAVESTIRE (Ὁ Εὐαγγελισμός; Ἡμέρα Ἀσπασμοῦ — *Evanghelismos*, *Imera Aspasmu* = Ziua Salutării, χαρετισμός — *Hairetismos*, *Anuntiatio Beatae Mariae Virginis*), popular ***Blagoveștenia*** (termen slav corespunzător celui de Bunavestire) — este numele sărbătorii închinate Sf. Fecioare Maria în amintirea zilei în care Sf. Arhanghel Mihail a vestit-o că va naște pe Mesia (Luca 1, 26–28); în Apus e numită și *sărbătoarea Zămislirii Domnului* (*Festum Conceptionis Christi*). Biserica o cinstește la 25 martie.

BURETE — ca obiect de cult; v. **Proscomidia**.

BUȘTENI — stațiune climaterică la poalele munților Caraiman (Bucegi), pe valea Prahovei, unde se află una dintre cele mai frumoase biserici, zidită în piatră, ctitorie a regelui Carol I, datând din 1889.

C

CABALA (*Kabbalah* = tradiţie, în lb. ebr., de la *gibbel* = a primi instrucţiunea învăţăturii) — carte de mistică iudaică, în care sunt strânse tradiţiile ezoterice (ascunse) ale religiei iudaice, din timpuri străvechi. În *Kabbala*, Dumnezeu este Fiinţa supremă, incognoscibilă şi infinită, care a creat lumea sub forma a două şiruri de sfere paralele, reprezentând două lumi: „lumea emanaţiei" şi „lumea inferioară". Prin rugăciune şi virtute, omul poate dobândi puteri magice, urcând sferele spre Dumnezeu şi reuşind chiar să-l influenţeze şi să intervină în dirijarea fenomenelor naturale. Cabaliştii susţin că toate învăţăturile *Kabbalei* sunt cuprinse în Sf. Scriptură, dar ele nu pot fi înţelese decât de cei iniţiaţi, „cei pioşi", pentru care cuvintele şi chiar literele Sf. Scripturi au o semnificaţie divină şi sunt o repetare sub forme diferite a numelui lui Dumnezeu. Misticismul acesta care exista la evrei şi în vremea Mântuitorului nu era acceptat de cercurile oficiale ale iudaismului (farisei şi rabini, care cultivau un formalism religios). Mistica iudaică cunoaşte o mare înflorire în Evul Mediu, când misticul Moise de Leon (1250–1305) publică cuprinsul Kabbalei într-o carte, *Sepher ha Zahor* („Cartea Splendorii") sau *Zoharul*, care se bucură de veneraţia cabaliştilor în acelaşi grad ca şi *Tora*. Ştiinţa ezoterică a Zoharului a atras şi savanţi creştini (în Italia, Pico della Mirandola, sec. XV), care căutau să descopere în conţinutul lui argumente pentru creştinism. *Cabalismul* care se dezvoltă în secolele următoare în Orient pune mai mult accent pe latura practică: rugăciune, asceză, meditaţie prelungită care duce la extaz, folosirea de amulete, chemarea spiritelor, combinaţii de cifre şi semne alfabetice, prin care iniţiaţii puteau căpăta puteri magice. Membrii cercurilor religioase iudaice din Polonia, în care se practica misticismul *Kabbalei*, se numeau *chassidim*. Omul pios, numit *sadik*, era în hassidism o mare forţă care putea să facă legătura între lumea pământeană şi cea divină. Hassidismul, care atinge culmea înfloririi în sec. XIX, a decăzut din cauza opoziţiei ce i s-a făcut de iudaismul ortodox, ducând aproape la dispariţia lui, nemaifiind practicat decât în puţine familii pioase.

CABALISM v. **Cabala**.

CABALISTIC — ascuns, neînţeles, greu de pătruns.

CABASILA NICOLAE — erudit teolog, autorul celui mai valoros comentariu al Sfintei Liturghii; s-a născut în anul 1300 la Tesalonic, fiind nepot al lui Nil Cabasila, arhiepiscopul Tesalonicului. Studiază la Bizanţ (retorica, ştiinţele şi teologia) şi scrie *Elogiul Sfântului Dumitru*, patronul Tesalonicului. Puţine sunt datele despre biografia lui Nicolae Cabasila; nu se ştie dacă a făcut vreodată parte din cler sau a rămas laic toată viaţa. Partizan al familiei imperiale a Cantacuzinilor, el a fost propus candidat pentru scaunul patriarhal al Constantinopolului, dovadă a preţuirii de care se bucura, datorită erudiţiei şi înţelepciunii sale, atât în ochii contemporanilor, cât şi ai împăratului Ioan

Cantacuzino, cu care era prieten, fiind printre „intimii împăratului“ (așa cum se menționează într-un act patriarhal din sept. 1350 — v. Ene Braniște, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, București, 1943, p. 38 și ediția din 1997, p. 168–169). Nu se cunoaște anul morții lui Nicolae Cabasila. Se crede că și-a sfârșit zilele ca monah într-una din mănăstirile muntelui Athos, unde se retrăsese (renunțând la tron) și prietenul său, fostul împărat I. Cantacuzino. De la Nicolae Cabasila a rămas o operă bogată și variată, care cuprinde atât lucrări teologice, cât și laice (politico-sociale, filozofice, retorice, poetice). El se va impune în literatura teologică prin cele două capodopere ale sale: *Tâlcuirea dumnezeieștii liturghii* (tradusă în lb. română și comentată de Pr. Prof. Ene Braniște) și *Despre viața în Hristos* (trad. de Pr. Prof. Teodor Bodogae). *Tâlcuirea dumnezeieștii liturghii* este o expunere critică și sistematică a interpretării liturgice, considerată ca „realizarea cea mai desăvârșită a comentariului liturgic original de tip teologic speculativ“. Planul și scopul acestei Erminii (explicare) este menționat de autor la începutul ei: „Acum — zice el — să cercetăm de la început sfânta slujbă pe cât e cu putință cu de-a-mănuntul: mai întâi rugăciunile, binecuvântările, sfintele cântări și cetirile dinainte de sfințire; al doilea, însăși lucrarea cea sfântă, adică sfânta jertfă; apoi sfințirea, prin care se sfințesc sufletele credincioșilor, atât ale celor vii cât și ale celor morți; și însfârșit, cântările și rugăciunile poporului și ale preotului către Dumnezeu, după sfințire, într-atât cât au nevoie de vreo cercetare și tâlcuire. Dar înainte de toate, și odată cu toate acestea, să vedem iconomia Mântuitorului, care apare (φαινομένην) în cursul a toată slujba: să vedem adică ce «anume din iconomia Mântuitorului» și cum se închipuie ea în sfânta slujbă“ (Cap. I col. 376 B–C, cit. din E. Braniște, op. cit. mai sus, pag. 54). Deci Cabasila își propune să interpreteze liturghia în aspectul ei dublu: de mijloc sfințitor și totodată de reprezentare sau actualizare dramatică a iconomiei Mântuitorului. Erminia lui Cabasila a fost caracterizată nu doar o simplă explicare a liturghiei, ci mai degrabă un „tratat de dogmatică a liturghiei“, autorul fiind „un teolog desăvârșit, un mare scriitor și celebru mistic“. Principalele izvoare folosite de Cabasila sunt: Sf. Scriptură, Liturghierul bizantin, Scrierile Sfinților Părinți, îndeosebi Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Ioan Damaschin și Sf. Grigore Palama, precum și comentariile liturgice anterioare (o expunere exaustivă, în limba română, a operei lui Nicolae Cabasila, face Pr. Prof. Ene Braniște în lucrarea: *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, București, 1943, ed. II, 1997).

CAFAS (turc. de la arab. *Kafas* și *Kafes*) — balcon închis pe jumătate, ca un pod deasupra pronaosului, în partea de apus din interiorul bisericii și la care se urcă pe o scară fixă, situată în partea de nord a pronaosului; în cafas stă corul bisericii; v. **Pronaos**.

CAIN — a fost primul fiu al celui dintâi cuplu uman, Adam și Eva (Facere 4, 1). Din invidie a ucis pe fratele său Abel. Blestemat de Dumnezeu pentru fapta sa, Cain, ucigașul, a ajuns pribeag pe fața pământului și, ca să nu fie ucis, a fost însemnat de Dumnezeu (Facere 4, 14–15); v. **Abel**.

CALANTARIU — formă veche pentru Calendar (Pidalion).

CALE DE O SÂMBĂTĂ — atât cât era îngăduit evreilor să circule în ziua Sabatului, aproximativ un kilometru (cam două mii de paşi), fără să calce repaosul prescris sâmbăta.

CALENDAR (lat. *calendarium*), popular *Călindar* — la romani se numea *cartea* în care se consemnau *schimbările de lună*; este o modalitate străveche de măsurare a timpului; rădăcinile *calendarului* le găsim în Sfânta Scriptură, chiar de la crearea lumii, când se stabileşte măsurarea timpului după mersul astrelor („Şi a zis Dumnezeu: «Să fie luminători pe tăria cerului, ca să lumineze pe pământ, să despartă ziua de noapte şi să fie semne ca să deosebească anotimpurile, zilele şi anii». A făcut Dumnezeu cei doi luminători mari: *luminătorul cel mai mare* pentru cârmuirea zilei şi *luminătorul cel mai mic* pentru cârmuirea nopţii, şi stelele" (Facere 1, 14 şi 16). La început, *calendarul* s-a întemeiat pe mişcarea astrelor şi mai ales a lunii şi a soarelui. Legat de ocupaţiile omului, s-a ales ca unitate de măsură a trecerii timpului *ziua solară medie*, adică intervalul de timp dintre două faze consecutive ale soarelui la meridian sau cât ţine o rotaţie completă a pământului în jurul axei sale. Ca unităţi submultiple de măsură, ziua s-a împărţit în ore, ora în 60 de minute, minutul în 60 de secunde. Intervalul de timp dintre două faze consecutive ale lunii, ex. dintre luna nouă şi primul pătrar sau de la primul pătrar la luna plină, de la luna plină la ultimul pătrar ş.a.m.d., interval care durează aproximativ şapte zile, a dat *săptămâna*, iar *luna lunară* este intervalul de timp în care luna face o rotaţie completă în jurul pământului. Intervalul de timp în care pământul face o rotaţie completă în jurul soarelui, sau răstimpul dintre două treceri consecutive ale soarelui la echinocţiul de primăvară, se numeşte *anul tropic*, adică *anul solar* sau *astronomic*. Ca şi ziua solară, anul tropic este în legătură cu ocupaţiile omului, în aceeaşi ordine a anotimpurilor. Anul tropic este de aproximativ 365 de zile şi un sfert de zi sau exact 365 de zile, 5 ore, 49 minute şi 45 de secunde. Deci, fiindcă anul tropic nu este format dintr-un număr exact de zile, având în plus o zi ce ar fi trebuit să se împartă în două fracţiuni, câte una la doi ani consecutivi, s-a adoptat ca unitate de măsură *anul civil* sau *Calendaristic*. Acesta este un an convenţional, obţinut din anul tropic, prin înlăturarea fracţiunii de zi. Pentru a se stabili o coincidenţă a anului civil cu cel astronomic, s-a căutat, în diferite moduri, să se aducă din timp în timp corectări calenadrului. Acest lucru l-a făcut, în anul 46 î.Hr. , astronomul alexandrin (Egipt) *Sosigene*, pe vremea împăratului roman Iuliu Cezar. De aceea calendatul revizuit de Sosigene s-a numit *calendarul iulian*. *Sosigene* a restabilit mai întâi coincidenţa anului civil cu cel astronomic; apoi a restabilit pentru viitor durata anului calendaristic la 365 de zile. Pentru că diferenţa de 5 ore, 48 minute şi aproape 46 de secunde, cu care durata anului solar (tropic) depăşeşte pe cea a anului civil sau calendaristic, durată care în patru ani face o zi, Sosigene a hotărât ca această zi să fie adăugată din patru în patru ani şi astfel avem un an bisect, din patru în patru ani (catolic: *bissextilius*, adică un an de 366 de zile). În felul acesta *coincidenţa (echivalenţa) anului civil cu anul astrono-*

mic trebuia să se restabilească după fiecare patru ani. Calendarul stabilit de Sosigene şi întrebuinţat în tot imperiul roman, începând din anul *46 î.Hr.*, a fost moştenit şi de creştini. Aceştia au introdus sărbătorile creştine şi sistemul de împărţire a lunilor în săptămâni (grupe de câte şapte zile) după sistemul moştenit de la evrei, înlocuind astfel *octada* romană (romanii aveau săptămâna de opt zile, octadă); creştinii au înlocuit şi sistemul roman de numerotare inversă a zilelor lunii, în *calende, ide şi none* (*„idus“*, plural *„ide“*, adică a treisprezecea zi din lună; în afară de 15 a lunii). *„Nonae-nonarum“*, „nonele“ cădeau în ziua a cincea din lună (cu nouă zile înainte de ide, de aceea se şi numeau none); în lunile când idele cădeau în ziua a cincisprezecea, nonele cădeau în ziua a şaptea. Denumirile lunilor anului şi zilelor săptămânii păstrate în limba română sunt de origine latină; ele erau aceleaşi întrebuinţate pe vremea romanilor, în afară de *sâmbăta*, de origine iudaică (*sabat*), dar venită în lb. română tot prin filieră latină (*sabbatum*). Calendarul iulian întocmit de Sosigene (365 de zile şi 6 ore) neglija o mică diferenţă (de 11 minute şi 14–16 secunde pe an) cu care anul civil sau calendaristic era de fapt mai lung decât cel tropic sau astronomic. Această mică diferenţă a ajuns însă la durata unei zile după 128 de ani, ceea ce a făcut ca anul civil al calendarului iulian să rămână în urma celui astronomic cu o zi la 128 şi cu 3 zile la fiecare 384 ani. Această diferenţă s-a remarcat mai ales datorită datei Paştelui. *Data Paştelui* este variabilă de la un an la altul, fiind legată, pe de o parte, de un termen solar fix şi anume echinocţiul de primăvară, iar pe de altă parte, de o dată variabilă, şi anume luna plină de primăvară, adică prima lună plină de după echinocţiu (numită şi luna pascală), *echinocţiu* pe care Sosigene îl fixează la *21 martie*. Aceasta a coincis cu Sinodul I Ecumenic (325), fapt care i-a decis pe participanţii la Sinod să considere data de 21 martie ca dată a echinocţiului de primăvară. Acest echinocţiu ipotetic (21 martie) ajunsese în sec. XVI, la o diferenţă de 10 zile, ceea ce făcea să se calculeze greşit şi luna pascală (prima lună nouă după 21 martie), deci şi data Paştelui. Această greşeală a calendarului iulian, semnalată încă din sec. XIII şi XIV de către calendariştii apuseni şi răsăriteni, a fost îndreptată în Apus prin *„reforma gregoriană“* a calendarului. Ea a fost iniţiată de Sinodul din Trident, în 1582, sub papa Grigore al XIII-lea, cu concursul astronomului italian, Luigi Lilio (Aloisius Lilius). S-au suprimat cele zece zile cu care anul civil rămăsese în urma celui astronomic (tropic) ziua de 5 octombrie, devenind 15 octombrie. Astfel echinocţiul de primăvară din 1583 a fost readus la 21 martie, cum fusese în anul Sinodului I Ecumenic. Tot acum (în 1583) s-a hotărât ca dintre anii bisecţi seculari (1600, 1700, 1800 etc.) să rămână bisecţi numai cei care se împart exact la patru, iar ceilalţi să fie socotiţi comuni (adică de 365 zile); de ex. anii 1600 şi 2000 vor fi socotiţi bisecţi, pe când 1700, 1800 şi 1900 rămân ani comuni. Astfel, prin suprimarea din când în când a ultimei zile a anului bisect (a 366-a zi) se asigură, pe o perioadă de timp mai mare (cam la 3400 de ani), coincidenţa anului civil cu cel astronomic. Acest calendar, rezultat prin reforma din 1582, s-a numit *Calendarul gregorian*, după numele papei Grigore al XIII-lea, care a făcut reforma.

Din 1582 până prin 1900, diferența dintre cele două calendare (iulian și gregorian) a crescut de la 10 zile la 13 zile. Calendarul gregorian a fost adoptat treptat (în sec. XVI–XVIII) de toate bisericile și statele catolice și protestante din Apus; în secolele XIX–XX a fost adoptat de unele state africane și asiatice necreștine, ca: Japonia (1873), China (1912), Turcia (1926), Egipt (1928) ș.a. Bisericile Ortodoxe de răsărit n-au acceptat reforma gregoriană din sec. XVI din motive de ordin confesional, și au menținut calendarul neîndreptat (iulian) care se va numi și *stil vechi* sau ortodox, prin opoziție cu cel gregorian, numit și *stil nou* sau catolic. Începând însă de la sfârșitul sec. XIX și până după primul război mondial, calendarul gregorian (stilul nou) a fost adoptat oficial, în viața civilă, de toate statele popoarelor ortodoxe: în Bulgaria și Rusia în 1918, în Serbia și România în 1919, în Grecia în 1923. Nevoia de uniformizare a calendarului în toate domeniile vieții publice, a determinat Bisericile Ortodoxe să îndrepte și calendarul bisericesc. În acest scop s-a ținut, în 1923, un Congres internațional la Constantinopol. Congresul a făcut o nouă îndreptare a calendarului, printr-un sistem de calculare a anilor bisecți mult mai bun decât cel gregorian, suprimându-se și diferența de 13 zile. Prin noul calcul se asigură coincidența anului calendaristic cu cel solar pe o perioadă de timp mult mai mare (c. 4400 de ani), în loc de 3400 de ani, ca în cel gregorian. Dar chiar și după acest Congres, unele Biserici Ortodoxe autocefale au continuat să rămână încă până azi cu stilul vechi (adică cu calendarul iulian neîndreptat), ca: Biserica rusă, Biserica sârbă, Bisericile din Patriarhia Ierusalimului și mănăstirile de la Muntele Athos. Credincioșii care țin încă stilul vechi se numesc *stiliști* sau *calendariști*. Bisericile Ortodoxe care au adoptat calendarul îndreptat, după Conferința interortodoxă de la Constantinopol (1923), folosesc un calendar mixt, deoarece, din solidaritate cu Bisericile Ortodoxe cu calendar vechi, păstrează, ca și ele, după vechiul calendar sărbătoarea Paștilor și toate sărbătorile legate de Pascalie. Sărbătorile cu date fixe se sărbătoresc însă pe stil nou. *Calendarul chinezesc* de pildă, se bazează pe mișcările Lunii și ale Soarelui raportate la meridianul care trece prin Beijing. Anul începe când Soarele intră în zona zodiacală a Peștilor. Se disting ani comuni, cu 12 luni și 354 sau 355 de zile (lunile având 29 sau 30 de zile) și ani plini cu 13 luni și 383 sau 384 de zile; anii sunt grupați în cicluri de câte 60 de ani. *Calendarul israelit* a fost stabilit pe baza ciclului de 19 ani ai Lunii. El deosebește trei feluri de ani: ani comuni, care constau din 12 luni lunare de câte 29 sau 30 de zile; ani cu lipsuri, în care una din cele șase luni de câte 30 de zile primește tot 29 de zile, acești ani având 353, 354 sau 355 de zile; și ani excepționali, cu 13 luni lunare, numărând câte 383, 384 sau 385 de zile. Ziua începe la ora 6 p. m. Săptămâna începe sâmbăta. Ziua este împărțită în 24 de ore, ora în 1980 de „părți" și fiecare parte la rândul ei în 70 de „momente". *Calendarul musulman*, stabilit tot pe baza ciclului Lunii, are anul compus din 354 de zile împărțit în 12 luni de câte 29 sau 30 zile, cu intercalarea unor ani bisextili, de 355 de zile. Toate aceste calendare își au imperfecțiunile lor și de aceea s-au propus diferite proiecte ale unui *calendar universal*. Potrivit unuia din

aceste proiecte, prima lună a fiecărui trimestru trebuie să aibă 31 de zile, celelalte două câte 30 de zile. În total, trimestrul are 91 de zile, respectiv, 13 săptămâni. Fiecare din cele 12 luni cuprinde 26 de zile lucrătoare, plus duminicile. Anul calendaristic este alcătuit dintr-un număr par de zile (364), duminici (52) şi luni (12). Pentru ca anul calendaristic să concorde cu cel solar, se adaugă, la sfârşitul anului, o zi suplimentară. În ani bisecţi, se mai adaugă încă o zi — între 30 iunie şi 1 iulie. Ambele zile suplimentare rămân nedatate şi nu sunt incluse în nici o zi a săptămânii.

CALENDARUL BISERICESC v. **Calendar, Săptămâna, Timpul**.

CALENDARUL GREGORIAN v. **Calendar**.

CALENDARUL IULIAN v. **Calendar**.

CALENDARISTIC v. **Calendar**.

CALENDE (lat. *Kalendae*, de la gr. καλέω — *kaleo* = a chema, a convoca; lat. *calare* sau *caleo, calere*) — denumire dată primei zile a fiecărei luni, când toţi cetăţenii romani erau chemaţi în forum, în adunarea publică, pentru a li se face comunicări obşteşti. Deoarece la greci nu erau calende (adică zile de convocări obşteşti la întâi a fiecărei luni), a rămas zicala: *„la calendele greceşti"*, ca o avertizare că promisiunea făcută nu se va împlini niciodată. În calendarul roman, calendele erau consacrate zeiţei Junona, protectoarea femeilor, zeitate a vieţii şi a luminii, ca şi Jupiter, a cărui soţie a devenit, purtând numele de Juno-Regina. Junona îşi avea reşedinţa împreună cu Jupiter, la Roma, în Capitoliu. Pasărea ei favorită era gâsca. Gâştele închinate ei au salvat *Capitoliul* în timpul invaziei galilor; v **Calendar**, **Calende**.

CALIF (arab. *Khalifa* = locţiitor, succesor) — conducător religios şi politic în islamism. Funcţia de *calif* a fost instituită după moartea lui Mahomed (întemeietorul islamismului) şi a fost ocupată la început de persoane alese dintre rude sau colaboratori credincioşi, foarte apropiaţi ai profetului. În ordine, aceştia au fost patru: primul este Abu-Bek, care continuă opera lui Mahomed, întărind unitatea triburilor arabe şi propagând islamismul în Siria. Murind în anul 634, este urmat de Omar, care continuă şi întăreşte puterea politică a islamismului, luând în stăpânire Mesopotamia, Persia, Palestina. El moare asasinat în 644 şi în locul lui vine Othman care supune Egiptul, murind înjunghiat, în 655. E urmat de Ali, ginerele lui Mahomed; Ali va avea aceeaşi soartă şi cu el se încheie epoca celor patru califi „ortodocşi" sau „bine îndrumaţi", socotită de teologii mahomedani ca o epocă patriarhală a islamismului, deoarece califii erau aleşi, nu impuşi, erau ascultători supuşi ai Coranului şi principiilor democratice. După ei, califii se vor impune prin ereditate. Primul dintre aceştia este Moavia, care se proclamase calif, cu de la sine putere, încă din vremea când trăia Ali, căruia îi ia locul. Moavia îşi asigură prin ereditate succesiunea, întemeind familia Omeiazilor (a familiei Omeyya). Principiile democratice vor fi încălcate şi islamismul, devenit despotic şi crud, se va impune de acum prin forţă răsboinică şi cuceriri (China, India, Malaezia, Pakistan, Europa, Africa şi alte regiuni ale lumii, însumând, azi, peste şase sute de milioane de credincioşi). Dintre ei, 80% sunt *sunniţii* („ortodocşi", adică păstrători ai principiilor

tradiționale de la Mahomed) și „*șiiții*", credincioși ai lui Ali, ultimul dintre cei patru califi „ortodocși" și formând 10% dintre islamici, iar restul de 10% fiind cuprinși în diferite secte, provenite din islamism: ismailiții, druzii, bahaii ș.a. În Turcia modernă, în urma reformei lui Attatürk (încep. sec. XX), *califatul* (demnitatea de calif) a fost desființat, ca și alte forme vechi de organizare, fără însă a se distruge prin aceasta și religia islamică; v. **Islamismul**.

CALOFONIC (καλοφονικόν — *kalofonicon* = frumos cântat; *kalofonos* = sunete frumoase, cel ce cântă frumos și παπαδικόν — *papadicon*) — stil de cântare psaltică cu melodie bogat ornamentată, cu cadențe largi, foarte variate; caracteristic cântării polieleului, heruvicului, laudelor ș.a.

CALOTA — boltă, suprafață interioară în semicerc.

CALVINISMUL — mișcare religioasă protestantă care apare în prima jumătate a sec. XVI, în Elveția (Geneva), ca o reacție împotriva Bisericii catolice din Franța. Întemeietorul calvinismului este Jean Chauvin sau Calvin, învățat catolic francez. Profund revoltat împotriva intoleranței cu care autoritățile Bisericii catolice franceze urmăreau mișcările eretice, *Calvin* însuși va ajunge un intolerant în cadrul bisericii calvine, pe care o înființează în 1541. Doctrina ei o formulase încă din 1536, în lucrarea „*Institutio religioni Cristianae*", considerată ca cel mai bun tratat de teologie dogmatică și morală a protestantismului. *Calvinismul* se bazează pe libera interpretare a Sfintei Scripturi și nu admite Sf. Tradiție. De asemenea, dintre Sfintele Taine nu admite decât Botezul și Euharistia, fără a recunoaște însă în aceste taine prezența reală a Mântuitorului; astfel, el neagă caracterul obiectiv sacramental al tainei, considerând că aceasta are efect numai la cei predestinați. Cultul este și mai simplificat decât la luterani, calvinismul păstrând doar predica, rugăciunea și cântarea de psalmi; ca obiecte de cult n-a păstrat nimic, neadmițând altare, icoane, lumânări, orgă, eliminând orice obiecte bisericești sau odăjdii, mai radical decât în luteranism; nu admite semnul crucii, crede în predestinație și de aceea respinge liberul arbitru. *Calvinismul* s-a răspândit din Elveția în Franța (unde erau numiți *hughenoți*), Olanda, Scoția, Ungaria și Transilvania, unde ajunge dominant între unguri. Pentru a atrage pe români la calvinism s-a tradus (în 1642) *Catehismul calvinesc* pe care îl va combate mitropolitul Moldovei, Varlaam, scriind *Răspuns la Catehismul calvinesc* (1645).

CAMILAFCA — se numește potcapul acoperit cu un văl negru ce atârnă până la jumătatea spatelui, și pe care îl poartă ierarhii și călugării ortodocși când asistă la slujbă în zilele de sărbătoare, precum și la anumite ceremonii. Această *camilafcă* (ἐπικαλύμμαυχον, τό — *epicalimmaihon*), numită și *camelafcă* sau *calemafcă*, se acordă monahului când e tuns în monahism și primește *rasa* (haina de călugăr).

CAMPANILLA — e turnul-clopotniță la bisericile catolice. Caracteristică la aceste clopotnițe sunt terminațiile în turnuri piramidale, cu vârfuri ascuțite și foarte înalte; v. **Clopotniță**.

CANAAN — vechiul nume al Palestinei (de

la Canaan, fiul lui Ham, unul dintre cei trei fii ai lui Noe). Ţara Canaanului era locuită de canaaniţi; cele dintâi populaţii semitice care s-au aşezat în ţinutul dintre râul Iordan şi Marea Mediterană, venind din sud-est, de la Golful Persic; ei fac parte din marea familie a populaţiilor semitice (aramei, akkadieni, babilonieni etc.), populaţii ce locuiau încă din mileniul IV î.Hr., în vastul teritoriu cuprins între peninsula Sinai, Deşertul Siriei, Marea Mediterană, cursul superior al Eufratului şi Munţii Taunus. În Vechiul Testament, în inscripţii şi mai ales în biblioteca de tăbliţe de la Ras-Shamra (vechi oraş fenician), descoperită în 1929, se află informaţii asupra religiei canaaniţilor, fenicienilor şi arameilor, religie politeistă, naturistă, inferioară religiei egiptene şi asiro-babiloniene. Această religie politeistă avea ca zeu suprem pe „El", adică „cel puternic" şi un zeu foarte popular, numit Baal. Lui îi aduceau jertfe sângeroase, pe înălţimi. Preoţii lui Baal se numeau Köhin şi practicau magia, mantica, aveau cultul morţilor. *Canaanul* avea să devină „Ţara Făgăduinţei", dată de Iahve lui Avraam şi urmaşilor săi, poporul lui Israel, din care trebuia să se nască Mesia; v. **Evrei**, **Avraam**.

CANCELLI v. **Catapeteasma**.

CANDELABRU (lat. *candelabrus* = sfeşnic, d. candela = lumânare; gr. κανδηλέρι, τό — *kandileri* = obiect de iluminat) sau *policandru* — este un sfeşnic cu mai multe braţe, suspendat în tavan. În fiecare braţ se pune o lumânare sau un bec electric, pentru iluminat. În bisericile ortodoxe, în naos, în faţa uşilor împărăteşti, suspendat din turla cea mare, se află un candelabru mare, cu multe braţe şi lumini — „candelabrul cel mare". Acest candelabru simbolizează lumina divină care coboară de sus şi se revarsă peste cei care participă la slujbă.

CANDELA (κανδήλα, ἡ — *kandila*; slv. *kanudilo* = lampă veghetoare) — obiect de cult folosit în biserică pentru a lumina în faţa unei icoane, unde este suspendat sau aşezat pe un suport fixat pe rama icoanei; suportul are forma unui pahar din metal, marmură sau ceramică, ce poate fi încrustat sau perforat şi în care se pune un pahar de sticlă, care conţine untdelemn. La suprafaţa untdelemnului se pune o feştilă care se aprinde şi care arde până se consumă tot untdelemnul din pahar. *Lumina* candelei este un omagiu, un semn de cinstire a sfântului zugrăvit pe icoană, este şi o jertfă adusă lui Dumnezeu prin arderea untdelemnului. Candelele se aprind atât în biserică, cât şi la icoanele din casele credincioşilor, precum şi în cimitire, la căpătâiul mormintelor.

CANDILAR — în dialectul megleno-român este numit acel care stinge candelele, ţârcovnic (v. C. A. Rosetti, *Ist. Lit. Rom.*, I, p. 119).

CANDILAPT — slujitor din clerul inferior, în Biserica veche creştină, numit şi *eclesiarh* sau *paraclisiarh*; termenul a fost înlocuit azi cu cel de *paraclisier*, care îndeplineşte şi serviciul de a aprinde candelele, serviciu ce revenea odinioară candilaptului (L. G., p. 134).

CANON, **canoane** (κανών, ὁ — *kanon* = regulă, normă) — cântări caracteristice serviciului Utreniei, în cultul ortodox; ele sunt produse ale poeziei religioase creştine, inspirate din cântările poetice cuprinse în cărţile Vechiului Testament şi Noului Testament. Canonul în

cântarea psaltică este o compoziție din mai multe cântări (ode, tropare, catavasii), care respectă anumite reguli privind forma și legătura dintre ele, astfel încât împreună să formeze un tot. *Canonul* este format — atunci când este complet — din nouă ode; când este mai restrâns e format din două ode *(diode)* sau din trei *(triode)*; fiecare odă este și ea formată din trei, până la nouă tropare, care respectă structura primului tropar (privind numărul de silabe și locul accentelor), adică a primei strofe din odă (numită *irmos* sau *catavasie*), ce va fi model pentru celelalte strofe cărora le imprimă melodia și numărul său de versuri și silabe. Cele nouă ode care au intrat în formarea canoanelor imnografice sunt nouă imne (ode) biblice care au fost reproduse textual sau în interpretarea alegorică de către poeții imnografi creștini. Aceste imne sunt: **1.** Cântarea de mulțumire a lui Moise și a sorei sale Miriam, după trecerea Mării Roșii de către israeliți și eliberarea lor din robia Egiptului: „Să cântăm Domnului, căci cu slavă S-a preaslăvit…" (Ieșire 15, 1–9). **2.** Cântarea lui Moise când mustră pe evrei pentru închinarea la idoli și când dă leviților Legea (Decalogul) și alte legi, spre a fi respectate de tot poporul: „Ia aminte, cerule, și voi grăi! Ascultă, pământule, cuvintele gurii mele!…" (Deuteronom 32, 1–43). **3.** Cântarea de mulțumire a Sf. Ana, mama lui Samuel, pe care l-a născut după multe rugăciuni către Dumnezeu: „Bucuratu-s-a inima mea întru Domnul…" (I Regi 2, 1–10). **4.** Cântarea proorocului Avacum, cu conținut mesianic: „Doamne, auzit-am de faima Ta…" (Avacum 3, 2–3). **5.** Cântarea proorocului Isaia: „Sufletul meu Te-a dorit în vreme de noapte…" (Isaia 26, 9–17). **6.** Rugăciunea proorocului Iona, când se afla în pântecele chitului din mare: „Strigat-am către Domnul în strâmtoarea mea…" (Iona 2, 3–10). **7.** Cântarea celor trei tineri evrei, aruncați în cuptorul cu foc din Babilon: „Binecuvântat ești, Doamne, Dumnezeul părinților noștri, și lăudat și preaslăvit este numele Tău în veci…" (cf. Daniil 3, 24–29). **8.** Cântarea de mulțumire a preotului-prooroc Zaharia, tatăl Sf. Ioan Botezătorul, când a putut vorbi spre a spune numele fiului său Ioan: „Binecuvântat este Domnul Dumnezeul lui Israel, că a cercetat și a făcut răscumpărare poporului Său…" (Luca 1, 67–79). **9.** Cântarea de slăvire a Sf. Fecioare Maria, după ce primise de la înger vestea că va naște pe Mesia: „Mărește, suflete al meu, pe Domnul…" (Luca 1, 46–55). După modelul acestor nouă cântări s-au întocmit cele nouă ode ale canoanelor imnografice. *Canonul* este forma cea mai dezvoltată a poeziei religioase creștine deoarece reunește într-o unitate nouă cântări (ode) formate, cum am văzut, fiecare din câte trei sau mai multe strofe sau stihiri; părțile componente ale canonului se supun unor norme (reguli) atât în ce privește forma cât și în ce privește fondul, ele fiind legate printr-o temă unitară, ca: proslăvirea Învierii sau al oricărui eveniment din viața Mântuitorului, ori a Sf. Fecioare, ori a unor sfinți. De aceea pot fi: Canoane ale Învierii, ale Crucii, ale Sf. Fecioare, Canonul „Treimic", „Troicinic" sau „Triadic", format din nouă cântări sau ode, împărțite în trei grupe de câte trei cântări, care exprimă dogma Sfintei Treimi (arată cele trei Persoane și însușirile lor). Cel mai mare număr

de canoane e încadrat în slujba Utreniei, dar sunt canoane și în slujba Pavecerniței, a Miezonopticii de duminică și a unor Sfinte Taine (maslul) și ierurgii (ca înmormântarea). Și la Liturghie sunt canoane (Cântarea a treia și a șasea). Cele nouă ode care formează un canon au o semnificație simbolică (închipuind cele nouă cete îngerești care stau în preajma lui Dumnezeu și-L slăvesc).

CANON DE POCĂINȚĂ v. **Epitimia**.

CANONARHUL (κανονάρχης, ὁ — *canonarhis* și κανονάρχω, εω — *canonarho, -eo*) — cântăreț de biserică, dirijorul corului de copii din corul bisericii (la catolici), membru al clerului inferior, în vechea Biserică creștină, al cărui rol era de a supraveghea și a conduce cântarea canoanelor și a imnelor liturgice; v. **Clerul inferior**.

CANONIC — conform canoanelor bisericești, normelor, legislației bisericești, care trebuie respectată, fiind conformă cu doctrina de credință ortodoxă. Legislația canonică a bisericii sau Dreptul canonic cuprinde norme privitoare la cult, la morala creștină, la disciplina clerului (mirean și monahal), la jurisdicția bisericească etc. Normele canonice ale Bisericii nu se confundă cu legislația Dreptului civil. *Canonic*, în sens normativ, se referă și la canonicitatea cărților Sf. Scripturi (v. **Biblia**). Termenul de *canonic* este folosit și pentru denumirea de preot în catolicism.

CANONICITATE — coordonarea vieții bisericești cu normele canoanelor stabilite de Sfintele Sinoade. La baza tuturor canoanelor Bisericii stau cele 85 de canoane apostolice. Canoanele au rolul de a păstra disciplina în Biserică, adică de a respecta dreapta învățătură pe plan dogmatic, moral, liturgic, ce trebuie să facă credinciosul când participă la Sf. Liturghie, când se îngenunchiază, când nu; când se postește și când nu, și după posibilități de vârstă. Biserica a căutat să fie o concordanță între canoanele ei și legislația civilă. Armonizarea legilor statului cu canoanele bisericești pentru îndreptarea morală a credincioșilor a format *Nomocanonul*. Ex.: Nomocanonul lui Justinian (sec. VI), Nomocanonul lui Fotie (sec. VIII). La noi „Pravila de la Târgoviște" (1653) este un Nomocanon. În Evul Mediu, Nomocanonul era regula de viață a statelor în Apus și Răsărit (ca și în statele române).

CANONISIRE — pedepsire temporară; un preot este canonisit atunci când i se interzice săvârșirea Sf. Liturghii pe un termen limitat: pe 60 de zile, 90 de zile etc. și este trimis să-și ispășească pedeapsa într-o mănăstire (să-și facă acolo canonul, adică să se pocăiască prin post și rugăciune).

CANONIZARE — trecerea în rândul sfinților, de către Sinodul bisericesc, a unor personalități de seamă din istoria Bisericii și din istoria noastră națională; recunoașterea oficială a cultului sfinților unei Biserici prin înscrierea lor în *canonul* sau *catalogul* (listele) sfinților alături de sfinții mai vechi; v. **Sfinți**.

CANTOR (lat. *cantor-cantoris*, slv. *kantor*) — cântăreț de biserică; v. **Psalt, Cântăreț**.

CAPELĂ (lat. *capella*) — termen folosit probabil mai întâi pentru o mică biserică (paraclis) din palatul regilor merovingieni (sec. VIII, prima dinastie de regi ai Franței), în care se păstra, ca o relicvă sfântă, cappa (*cappella*) adică mantaua purtată de Sf. Martin de Tours, pa-

tron al Franței. Episcop de Tours în anul 371, el a propovăduit creștinismul în Galia. Fusese soldat în armată, unde-și împărțea mantaua cu un sărac, fiind cunoscut pentru bunătatea și firea sa milostivă. Originea capelelor se găsește în antichitatea greco-romană, când familiile aveau în casele proprii mici altare pe care aduceau ofrande în memoria strămoșilor. Și creștinii din primele veacuri, înainte de construirea bisericilor, săvârșeau cultul divin în casele creștine cu spații mai largi. Chiar și după ce bisericile s-au înmulțit, s-a păstrat obiceiul de a se construi câte o încăpere specială pentru rugăciune în castele, în incinta unor instituții (școli, regimente, închisori), care au luat numele de *paraclise* și *capele* (v. **Paraclisele**). În marile biserici catolice care au mai multe altare, fiecare altar este o *capelă*.

CAPELAN — preotul slujitor al unei capele.

CAPETE sau **CĂPEȚELE** — sunt pomeniri ale morților ca și sărindarele; felul cum se săvârșesc diferă de la o regiune la alta. În Muntenia se aduce la biserică sau indirect la mormânt o colivă mică, un colac sau covrig mai mare (numit *căpețel*), puțin vin și lumânări. Preotul face parastasul pe scurt (trisaghionul) și stropește mormântul cu vin. În Moldova, aceste pomeniri se fac în primele 40 de zile după moarte; în alte părți se fac în Postul Mare, timp de 40 de zile în șir, iar la sfârșitul lor se face o slujbă numită *dezlegarea Păresimilor*, fie în Sâmbăta lui Lazăr sau în Joia Mare, a Patimilor, în Sâmbăta Tomii, ori luni și marți după Duminica Tomii (la Paștele Blajinilor sau al morților).

CAPIȘTE (slv. *kapiste*, d. *kapi* =idol, chip) — templu păgân, capiște idolească.

CAPITEL — partea superioară, frumos ornată în basorelief, a unei coloane. *Capitelul* are formă rotundă și depășește grosimea coloanei pe care stă.

CAPNOBAȚI — sihaștri daci (înainte de creștinism), cum îi numește Strabo (istoric antic, grec); *capnobații* erau, prin viața lor curată, cumpătată și spiritualizată, aproape ca niște creștini, deși credeau în Zamolxe (zeu dac).

CAPUCIN, CAPUCINI, CAPUȚINI (*cappuccino*, d. *cappuccio* = glugă) — călugări purtători de glugă (de unde le-a venit și numele) sunt o ramură, „ramura capuțină", desprinsă din Ordinul franciscan (v. FRANCISCANI), care fusese refăcut în 1528, de Matteo Bassi. „Ramura capuțină" creată de Matteo devine independentă în 1619; scopul acestui ordin monahal era educarea creștină a poporului de jos prin predica simplă, moralizatoare.

CARDINAL — în clerul catolic este episcopul care face parte din colegiul papal (compus din 70 de membri) și care participă la alegerile papale.

CARITATE (lat. *caritas-caritatis*, d. *carus* = iubit, scump) — iubire de Dumnezeu și de oameni, milă, pomană. În 1633, marele misionar francez Vincent de Paul (Saint Vincent de Paul, actuala localitate franceză, fostă Pouy, a luat numele marelui misionar care s-a născut și a trăit aici (1561–1660), desfășurând o prodigioasă activitate pe tărâm social și pastoral); a înființat, în 1624, ordinul monahal *lazariștii*, având ca misiune îngrijirea săracilor și bolnavilor; în cadrul acestui ordin masculin, a creat, în același scop, o secție specială feminină, numită *a surorilor de caritate* (1633).

CARMELIT,-Ă — ordin monahal întemeiat în 1156 de cruciatul Berthold din Calabria, pe Muntele Carmel (Siria), al cărui scop era lupta împotriva decăderii morale a clerului, practicarea operelor de caritate şi binefacere, sărăcia de bună voie. Din cauza opresiunii mahomedane, ordinul carmeliţilor s-a mutat în Europa, unde Papa le-a acordat drepturi şi privilegii ca şi altor ordine monahale. Specificul vestimentaţiei acestui ordin este *scapularul*, o pelerină scurtă acoperind umerii, despre care cel care a introdus-o, egumenul general al ordinului, numit Simeon Stork, spunea că primise scapularul chiar de la Maica Domnului, şi că cel ce îl va purta (intrând în ordin) până la sfârşitul vieţii va fi scos din Purgatoriu de însăşi Maica Domnului.

CARTEA MORŢILOR — era în religia Egiptului antic un fel de *ghid*, de călăuză a sufletelor în lumea de dincolo, concepută ca o lume îndepărtată a morţilor, în care se ajunge printr-un drum greu, plin de peripeţii şi primejdii. O imagine a acestei lumi era concretizată prin *Câmpiile lui Iaru* (loc de fericire veşnică). Textele din piramide completează *Cartea Morţilor*, arătând că în călătoria sa, plină de primejdii, în lumea de dincolo, sufletul trebuie să treacă un râu, cu barca, dând socoteală barcagiului, un fel de Haron egiptean. În eshatologia egipteană apare şi ideea unei morale superioare; sufletul, ajuns dincolo, se prezintă în faţa unui tribunal care-l va judeca după faptele sale. Sufletul are dreptul să se apere şi dacă va fi găsit curat, el va intra în rai (numit „Amenti", „Câmpiile lui Iaru", „Imperiul lui Osiris"). Pentru cei păcătoşi erau pedepse diferite: erau aruncaţi într-un loc de chinuri cumplite sau readuşi pe pământ într-o viaţă mizerabilă sau se întrupau în animale necurate. *Cartea Morţilor*, scriere religioasă egipteană datând din mileniul II–I î.Hr., cuprindea texte şi formule magice pe care trebuia să le rostească sufletele trecute în viaţa de dincolo, pentru a îmbuna pe zei la judecată. Multe din aceste texte şi formule magice erau extrase din sarcofage şi cuprindeau tradiţii religioase străvechi de la începutul istoriei Egiptului (mileniul IV î.Hr.). *Cartea Morţilor* era aşezată lângă mort în mormânt spre a-l lumina şi sprijini în răspunsurile ce trebuia să dea zeului judecător.

CARTEA VIEŢII — este, în religia mozaică, credinţa că toate faptele omului, bune şi rele sunt înregistrate şi cunoscute: „Dacă vrei să ştii ce este mai sus de tine, dacă vrei să afli sensul legii morale, să fii convins că în permanenţă există un ochi care vede, o ureche care aude şi că toate faptele sunt scrise în *cartea vieţii*" (TA). Despre *Cartea vieţii* se vorbeşte în cultul iudaic de Anul Nou şi la sărbătoarea Expierii. Faptele bune se răsplătesc în cer, dar şi pe pământ.

CASSIAN (Sfântul Ioan Cassian) — teolog creştin, originar din Sciţia (Dobrogea de azi), a organizat monahismul apusean, după modelul celui răsăritean (sec. V); v. **Sfinţi, Sfânt**.

CATACOMBE (*catacumbas* = adâncitură) — sunt acele reţele de galerii subpământene, pline de morminte, săpate de creştini în vremea persecuţiilor din primele veacuri, pentru a-şi îngropa morţii. Uneori catacombele au servit creştinilor şi ca loc de refugiu pentru săvârşirea cultului divin. Sunt celebre catacombele săpate de groparii creştini (*fossores*) în subsolul din jurul

Romei, format dintr-o rocă vulcanică granuloasă (tuf vulcanic), uşor de tăiat şi cioplit. Aceste catacombe au înfăţişarea unor lungi coridoare subterane (ambulacri) de un metru lăţime, tăiate vertical în pereţii de stâncă, la diverse adâncimi (4–8 m, sau 10–15 m sub pământ). Aceste coridoare se suprapun uneori şi se încrucişează ca un labirint. Lungimea coridoarelor a atins aproximativ 1000 de km, pe o suprafaţă de peste 200 ha. O scară de acces, cu trepte, coboară la aceste coridoare. Din loc în loc, deasupra lor sunt străpungeri (coşuri) strâmte, care comunică cu suprafaţa solului, pentru luminarea şi aerisirea interiorului (*luminaria, lucernaria*). De-a lungul coridoarelor, pe ambele laturi, se înşiră morminte săpate în stâncă sub formă de *loculus* şi *arcosolium*, suprapuse unele peste altele, în şiruri orizontale, ca sertarele unui dulap (uneori până la 14 rânduri). În fiecare nişă (*loculus*) se află un trup. În unele firide sunt chiar 2–4 trupuri (*bisomus, trisomus, quadrisomus*). În aceste cimitire subpământene *(coemeterium ad catacumbas)*, cele mai multe, în sud, la ieşirea din Roma, pe Via Apia şi multe altele în jurul Romei, s-au calculat aproximativ 7 milioane de trupuri înmormântate, dintre care jumătate ar fi trupuri de martiri. În unele s-au găsit şi instrumentele de tortură, cu care au fost ucişi şi vase cu mirodenii. Din loc în loc, unele coridoare se lărgesc, cuprinzând încăperi cu grupuri mari de martiri; aceste încăperi se numesc *cubicula* (*cubiculum* = dormitor, loc de odihnă, cimitir). Cele mai importante şi mai mari dintre acestea se numesc *cripte* (κρύπτω — *kripto* = a ascunde). Cea mai cunoscută este „*Cripta papilor*" din catacomba lui Calist, unde au fost înmormântaţi vreo 90 de episcopi ai Romei, din sec. al III-lea. Unele cripte au fost transformate în capele, în care se săvârşea Sf. Liturghie. Pereţii unora dintre galeriile catacombelor — mai ales ai criptelor — au fost consolidaţi cu zidărie şi împodobiţi cu picturi foarte preţioase pentru studiul iconografiei creştine vechi (ex. catacomba Domitillei şi cea a Priscillei). În sec. VI–VIII, multe din catacombele Romei au fost jefuite şi deteriorate de barbarii care atacau Roma. În sec. VIII–IX, o mare parte dintre osemintele martirilor din catacombe au fost duse în bisericile din Roma sau din alte părţi ale creştinătăţii. S-au găsit catacombe şi în alte părţi ale Italiei (Neapole, Palermo, Malta) şi în alte ţări (Grecia, în insula Milos, Kiev-Ucraina) în Africa de Nord, în Palestina (în faţa grotei Naşterii, de la Betleem) în Crimeea, în Franţa (la Marsilia) şi un fel de cimitire subterane (hipogée) s-au găsit şi la noi, în Dobrogea, în complexul arheologic de la Basarabi, lângă Cernavodă.

CATAFATIC v. **Apofatic**.

CATAPETEASMA (καταπέτασμα, τό — *katapetasma* = văl, perdea) sau **TÂMPLA** (τέμπλον, τό — *templon*) numită uneori şi **ICONOSTAS** (εἰκονοστάσιον, τό — *ikonostasion*, de la εἰκών, ἡ — *ikon* şi στάσις, ἡ — *stasis* = susţinător de icoane) — este denumirea acelui zid sau perete acoperit de icoane (şi făcut din lemn, piatră, marmură, cărămidă sau metal), care desparte cele două părţi (încăperi) principale din interiorul bisericilor ortodoxe, adică altarul şi naosul. Catapeteasma (denumirea greacă) este de origine biblică şi aminteşte de perdeaua care

despărțea Sfânta Sfintelor de Sfânta (III Regi 6, 21), atât la Cortul Mărturiei, cât și la templul iudaic din Ierusalim. Tâmplă este denumire românească și vine, după unii, de la grec. *templon* (loc sfințit, templu). Prin asociație cu *tâmplă*, parte a feții omenești, se spune în Transilvania și *fruntar*, fruntal, de la lat. *frontale*, deoarece, pentru privitorul din naos, catapeteasma bisericii este ca tâmpla sau fruntea feții omenești (E. C. I., p. 165; I. D. S. AV, p. 115); *iconostas* e un termen mai nou, folosit mai ales în occident, cu acest înțeles. În cele mai vechi biserici bizantine, ca și în cele de tip basilical, altarul era despărțit de naos printr-un *grilaj scund*, de lemn, metal, piatră, făcut să împiedice intrarea laicilor în altar, și care se numea *cancelii* (lat. *cancella*, gr. καγκέλλα, ἡ — *kankela* = grilaj). Panourile care îl compuneau erau despărțite prin coloane, legate în partea de sus printr-o grindă orizontală (*arhitravă*), din același material, care era frumos sculptată. Trei spații libere, prevăzute în cancelii, permiteau clericilor să intre și să iasă din altar. Intrarea din mijloc era acoperită cu o perdea, spre a împiedica privirile celor din naos să pătrundă în altar în timpul sfintelor slujbe. Resturi de cancelii se mai păstrează în unele biserici din Apus și s-au găsit și în ruinele bisericilor paleocreștine din Dobrogea (la Histria, Calatis, Basarabi ș.a.). În bisericile unde cancelli lipsea, era pusă o perdea; aceasta a rămas până azi în bisericile armene. Cu timpul, deasupra arhitravei s-a pus o cruce, iar pe coloane au fost așezate medalioane, cu reprezentări în relief ale Mântuitorului, ale Maicii Domnului, ale arhanghelilor, ale Apostolilor și profeților, iar la mijloc, într-un mare medalion, Crucea Răstignirii și monograma împăratului Iustinian (sec. VI). Începând din sec. IX, vechile cancelli încep să se transforme, tinzând spre catapeteasma de azi. Împăratul Vasile Macedoneanul realizează un grilaj despărțitor, prevăzut cu uși laterale (diaconești) și ușile împărătești, iar arhitrava o împodobește cu o frumoasă icoană a Mântuitorului. Treptat, icoanele au început să apară pe zidurile care mărgineau cancelli și apoi pe spațiile libere dintre coloane. Pe lângă icoanele Mântuitorului și ale Maicii Domnului, sunt puse icoanele Apostolilor, ale proorocilor și ale unor sfinți, iar la mijloc, deasupra ușilor împărătești, icoana numită Deisis (δέησις, ἡ — *deisis* = rugăciune, mijlocire), icoană care va sta la baza întregului conținut tematic al iconostasului de mai târziu. Din sec. XIV înainte, bisericile ortodoxe și-au fixat catapeteasma în forma ei de azi (cu trei rânduri de icoane, lăsând să se vadă din naos icoana de pe bolta altarului. Iconostasul are trei uși, două laterale (*diaconești* sau *îngerești*) și la mijloc o ușă centrală, formată din două părți care se deschid lateral, numite *ușile împărătești*. Se numesc așa, pentru că, la Vohodul mare, când se aduc de la proscomidiar Darurile și se așează pe Sf. Masă, se închipuie intrarea Domnului Iisus, Împăratul cerului și al pământului (și pentru că pe aici nu pot intra decât persoanele sfințite prin hirotonie). Deasupra ușilor împărătești se află o perdea de stofă sau mătase (de culoare albă, roșie, galbenă sau albastră, uneori frumos brodată sau pictată), care se numește *dveră* (slv. *dveri* = ușă) sau perdeaua ușilor împărătești. Catolicii nu admit catapeteasma, motivând că prin jertfa Mântuitorului, perdeaua

templului a fost sfâşiată. Ortodocşii consideră însă că ea a fost doar sfâşiată nu şi desfiinţată, iar creştinii au înlocuit-o prin catapeteasma altarului.

CATAVASIE (κατάβασις, ἡ — *catavasis* = coborâre, scoborâre) — se numeşte irmosul care cuprinde primele strofe sau stihiri ale fiecărei ode din anumite canoane. Fiecare praznic îşi are catavasiile lui formate din irmoasele odelor din Canonul sărbătorii respective. Numele de *catavasie* (scoborâre) vine de la faptul că în vechime cântăreţii celor două strâni veneau în mijlocul bisericii, unde cântau împreună irmosul. Irmoasele şi catavasiile din Minei, Penticostar şi Triod, cu privire la sărbătorile mari sunt cuprinse în cartea de slujbă numită *Irmologhion* (v. **Irmos**). Catavasiile sunt slujbe legate de Învierea şi pogorârea lui Hristos la iad.

CATAVASIERUL sau ***Octoihul mic***, v. **Octoihul**.

CATEDRALĂ (lat. *cathedralis*) — biserica principală dintr-un oraş, unde se află o reşedinţă episcopală; v. **Stilul gotic**.

CATEHET, CATEHETIC (gr. καθηχητής, ὁ — *katihitis* = catehet) — cel care predă învăţătura despre Dumnezeu; κατηχέω — *katiheo* = a învăţa prin viu grai (cu acest înţeles este folosit în Noul Testament, la: Luca 1, 4; Fapte 18, 25; Romani 2, 18 etc.). De aici derivă *catehet* — trimisul lui Dumnezeu şi al Bisericii, care împărtăşeşte „prin viu grai" învăţătura creştină („învăţătura despre Dumnezeu"), iar cel care primeşte această învăţătură se numeşte *catehumen*. *Catehizarea* este acţiunea de a învăţa, de a instrui şi educa în spirit creştin, pentru viaţă creştină, prin cunoaşterea învăţăturilor Bisericii şi împlinirea voii lui Dumnezeu. Mântuitorul este modelul desăvârşit al *catehetului*, al învăţătorului adevărurilor divine, atât prin exemplul vieţii Lui, cât şi prin modul de a se adresa mulţimilor şi a se face înţeles. Primii catehеţi care au învăţat pe oameni cuvântul Evangheliei au fost Apostolii, după cum mărturiseşte Sf. Apostol Pavel: „... «Crezut-am, pentru aceea am şi grăit», — şi noi credem: pentru aceea şi grăim... Căci nu ne propovăduim pe noi înşine, ci pe Hristos Iisus, Domnul... în toate înfăţişându-ne pe noi înşine ca slujitori ai lui Dumnezeu..." (II Corinteni 4, 13 şi 5; 6, 4). După Apostoli, Sfinţii Părinţi ai Bisericii au scris predici şi cuvântări numite *Cateheze mistagogice*, prin care căutau să explice credincioşilor sensul Sfintelor Taine şi al Sfintei Liturghii, precum şi sensul şi semnificaţia actelor de cult. Scopul acestei instruiri este de a-i face să înţeleagă şi să execute actele de cult în adevăratul lor spirit, să se închine lui Dumnezeu „în duh şi în adevăr" (Ioan 4, 23–24), ferindu-i de superstiţii, de bigotism şi de formalism gol. Unul dintre cei mai vestiţi autori de *cateheze mistagogice* (Omilii, predici explicative) este Sf. Chiril al Ierusalimului (+348). El a făcut prima explicare sistematică şi amănunţită a Liturghiei creştine (în Cateheza XXIII) şi a Tainelor iniţierii creştine (Botezul, Mirungerea şi Sf. Euharistie) în „Cinci Cateheze mistagogice" (Cateh. XIX–XXIII). Cateheze mistagogice şi Omilii catehetice ne-au rămas şi de la alţi Părinţi ai Bisericii: Omiliile catehetice sau „*Liber ad baptizandos*" scrise de Teodor de Mopsuestia; „Opt cateheze baptismale inedite" ale Sf. Ioan Gură de Aur;

„Despre ierarhia bisericească" de Dionisie Areopagitul (v. ETI).

CATEHETICA — este studiul, disciplina care se ocupă cu catehizarea, adică cu normele de predare a învățământului religios-moral.

CATEHEZE MISTAGOGICE v. **Catehet, Catehetic**.

CATEHISM — carte de învățătură, de expunere a unei doctrine religioase sub formă de întrebări și răspunsuri.

CATEHUMEN (lat. *catehumenus*, gr. κατηχούμενος — *katihumenos*) — catehumeni se numeau, în primele veacuri creștine, acei oameni care se inițiau și se instruiau în credința creștină, pregătindu-se pentru a primi botezul. Cei mai avansați în învățătura creștină și în credință erau propuși *candidați la botez* (lat. *iluminandi* sau *competens*; gr. φωτιζόμενοι — *fotizomeni*). Pentru instruirea (catehizarea, inițierea) catehumenilor erau săli speciale (construcții-anexe, pe lângă bisericile paleocreștine), în legătură cu baptisteriile. Cu vremea, aceste *catehumenia* au devenit adevărate școli pentru toți credincioșii; unele erau vestite (ex. Școala catehetică din Alexandria, din Cezareea Palestinei etc.). Astfel, se formează centre de viață culturală pe lângă biserici, așa cum vor deveni mănăstirile în Evul Mediu (la noi, Mănăstirea Neamț).

CATERISIRE — înlăturarea definitivă din cler a unui preot, prin ridicarea dreptului de a sluji la altar; preotul caterisit nu mai are voie a săvârși nici un fel de slujbă religioasă.

CATISME — se numesc cele 20 de grupe în care sunt împărțiți cei 150 de Psalmi ai lui David, în cadrul cultului divin ortodox. *Catismele* sunt formate din versete de psalmi legate tematic (psalmii dimineții, ai nopții etc.). *Catismele* sunt astfel rânduite, încât să poată fi cuprinse în slujbele săptămânii, ca astfel să poată fi parcurse în întregime. În Postul Mare, ele se citesc de două ori. Se citesc în timpul slujbelor celor șapte Laude, începând de la Vecernia de sâmbăta seara, cu catisma întâi și se termină la Utrenia din sâmbăta următoare. *Catismele* se mai numesc și *șezânde* (καθίσματα, τά — *katismata* = șezânda) pentru că în timpul citirii lor este permis a nu sta în picioare, ci a ședea în strană; v. **Psaltire, Lecturi biblice**.

CATOLIC — membru al Bisericii Romano-Catolice.

CATOLICISMUL (gr. καθολικός — *catolicos* = universal) — confesiune creștină apărută în Biserica creștină în sec. XI (1054), când s-a făcut despărțirea Bisericii, în cea de Apus și cea de Răsărit, determinată de anumite formulări diferențiate ale unor puncte de doctrină. Șeful Bisericii catolice a devenit episcopul Romei, care a luat denumirea de Papa de la Roma. Biserica catolică promovează ideea unei Biserici universale — deasupra națiunii — o formă de imperialism religios. Ruptura Bisericii de Apus de cea de Răsărit s-a numit *Marea Schismă* (1054), care a marcat și caracteristicile deosebite dintre cele două Biserici. În timp ce Biserica de Răsărit a păstrat normele stabilite de Sinoadele ecumenice, din primele veacuri ale organizării Bisericii creștine, Biserica romano-catolică a creat inovații atât în domeniul doctrinei (Filioque, Euharistia, Purgatoriul, Primatul papal), cât și în cel cultic, ca: întrebuințarea

azimei (pâine nedospită) la Sfânta Euharistie, pâine numită „hostia“ (v. **Hostia**); au creat sărbători speciale ale „Sfintelor Specii“ sau elementelor euharistice, cultul „Inimii lui Iisus“, reformarea rânduielii Sfintei Liturghii (pe care o numesc „*Missa*“ (v. **Missa**); celibatul preoților, inovații în ținerea postului (postul lacto-vegetarian, spre deosebire de cel ortodox, care este numai vegetarian, deci mai auster) etc. În domeniul artei creștine introduc sculptura monumentală (statuară) în biserică, (la ortodocși sunt numai icoane) și muzica instrumentală în cult (orga) etc.; v. **Primatul papal**.

CATOLICOS — se numește conducătorul religios sau Patriarhul Bisericii Armene de la Erevan (capitala Armeniei), unde își are reședința.

CAUC (turc. *kauk, kavuk* = căciulă înaltă; gr. *kavuki*) — culion, comănac sau potcap pe care îl poartă călugării și uneori și preoții de mir (la unele ceremonii); *cauc* se numea și acoperitoarea capului purtată de boierii din secolul trecut, asemenea unui *cauc*, dar având partea de sus rotunjită ca un bulb; acesta era purtat și de negustori și chiar de oamenii de rând.

CAVALCADA (d. *cavallo* = cal) — trupă călare în marș; v. *Cavalcada de la Popăuți*, la **Pictura bisericească**.

CAVOU (lat. *cavus,-i* = peșteră, boltă) — loc de înmormântare, zidit ca o încăpere sub pământ sau deasupra, având firide (cripte), zidite în pereți, în care se așează morții.

CAZANIE — predică în care se face explicarea Evangheliei sărbătorii sau duminicii respective. Cartea care cuprinde asemenea predici se numește *Cazanie*. Când preotul nu rostește predică, se citește Cazania. Prima carte de predici intitulată *Cazanie* s-a tipărit la noi în *1642*, la Govora, tradusă în lb. română de către ieromonahul Silvestru și boierul cărturar Udriște Năsturel, care face și o Predoslovie (Prefață). Cazania cuprindea: „*tâlmăcirea Evangheliilor la dumincile de peste an, la sărbătorile împărătești și ale sfinților*“. În *1643*, Varlaam, Mitropolitul Moldovei, tipărește la Iași, în tipografia de la Trei Ierarhi, cartea *Cazanie*, cu titlu integral: „*Carte românească de învățătură la Dumenecele de peste an și la praznice împărătești și la svânții mari*“. *Cazania lui Varlaam* este o traducere prelucrată de el după mai multe izvoare grecești și slavone, după cum însuși menționează: „din multe Scripturi tâlmăcită“.

CĂDELNIȚĂ sau **Cățuie** (κατζίον — *katzion*), tămâierul sau tămâietoarea (θυμιατήριον, τό — *timiatirion*, lat. *thymiaterium, fumigatorium, incendorium*, slv. *kadilinica*) — obiect de cult în care se pune jăratec și tămâie și are forma unui recipient oval, de metal, atârnat de 3–4 lănțișoare, unite în partea de sus într-un mâner, prins cu două belciuge, ca să poată fi ținut de preot când cădește sau tămâiază în biserică, după rânduiala Tipicului, la sfintele slujbe. Întrebuințarea *cădelniței* la serviciul liturgic este tot atât de veche ca și folosirea tămâiei și a cădirilor, pe care cultul creștin le-a moștenit din cultul Vechiului Testament. Primele *cădelnițe* folosite de creștini erau simple cățui de pământ (argilă, ceramică) ori din metal, cu sau fără mâner, așa cum se folosesc și azi de unii preoți la serviciile funebre la țară sau cățuile cu mânere scurte, folosite încă în unele

mănăstiri. Forma de azi a *cădelnițelor* ar data, după unii liturgiști, cam de prin sec. al XII-lea. *Cădelnița* amintește *altarul tămâierii* din Cortul Mărturiei și apoi din templu, pe care se aducea lui Dumnezeu jertfă de tămâie (Ieșire 30, 1–8, în V.T. și Evrei 9, 4, în N.T.). Fețele *cădelniței* (cățuii) sunt uneori gravate cu figuri de animale și de plante, simbolizând că întreaga natură (fire) înalță, împreună cu oamenii, rugăciuni lui Dumnezeu. Despre simbolismul *cădelniței*, Sf. Ambrozie spune: „Cădelnița menită să dea bună mireasmă… tot așa și voi (creștinii) sunteți buna mireasmă a lui Hristos" (Deis). În interpretarea marelui liturgist și ierarh Gherman al Constantinopolului, *cădelnița* simbolizează umanitatea Mântuitorului, focul din cădelniță divinitatea Sa, iar fumul de tămâie e mireasma Duhului Sfânt.

CĂDI, ***a cădi*** — a tămâia.

CĂDITUL sau **TĂMÂIEREA** — este cel mai de seamă dintre *actele cultului extern*. Folosirea tămâiei este o tradiție foarte veche, care se găsește nu numai la creștini, ci și în practica religioasă a popoarelor păgâne și la iudei. Cădirea se face în timpul Liturghiei și a tuturor serviciilor divine. Ea este un simbol al rugăciunii credincioșilor, de slăvire și cinstire a lui Dumnezeu și a Mântuitorului Iisus Hristos. Fiecare moment al cădirii își are simbolismul său. Astfel cădirea din timpul citirii Apostolului se face în cinstea Evangheliei care urmează a se citi și simbolizează atât pe Sfinții Apostoli, cât și învățătura Evangheliei răspândită de ei. Cădirea care se face la ecfonisul „Mai ales pentru Prea Sfânta, Curata, Preabinecuvântata…"; se face atât în cinstea Sfintelor Daruri, după sfințirea și prefacerea lor, cât și în cinstea Maicii Domnului, care se pomenește acum. Tămâierea Sfintelor Daruri înainte de ducerea lor la proscomidiar simbolizează harul Sf. Duh dat Sfinților Apostoli după Înviere („Luați Duh Sfânt…", Ioan 20, 22).

CĂINȚĂ v. **Pocăință**.

CĂLDĂRUȘANI — mănăstire de călugări situată pe o bucată de pământ avansată în lacul Căldărușani, la aproximativ 30 km la nord de București (spre orașul Ploiești). Ctitorie a voievodului Matei Basarab (1638), în urma unei lupte victorioase împotriva lui Vasile Lupu, Domnul Moldovei, mănăstirea a fost un centru de cultură și carte românească, aici scriindu-se și traducându-se multe cărți. Are o biserică mare și una mai mică în cimitir.

CĂLDĂRUȘĂ pentru aghiazmă — este o căldare mică de aramă ori argint, pe care o duce cântărețul sau cel care însoțește pe preot când merge „cu zi-ntâi", adică în prima zi a lunii și în ajunul Bobotezei, pe la casele credincioșilor ca să le sfințească, stropindu-le cu aghiazmă; preotul înmoaie un mănunchi de busuioc în apa sfințită (aghiazma) din căldărușă și stropește interiorul caselor și pe toți ai casei care sărută Sf. Cruce în timp ce preotul îi stropește pe creștet cu aghiazmă (îi botează simbolic cu apa Iordanului sfințită prin Botezul Mântuitorului).

CĂLUGĂR v. **Monahism**.

CĂLUGĂRIE, CĂLUGĂRESC — viață monahală, călugărească; v. **Monahism**.

CĂLUI — biserică de mănăstire din satul Călui (la 16 km nord de Craiova), zidită de boierii Buzești (sec. XVI), restaurată la începutul secolului nostru constituie un exemplu

caracteristic al arhitecturii bisericeşti din secolul XVI. Păstrează mormintele ctitorilor şi clopote vechi (1588), precum şi un portret al lui Mihai Viteazul.

CĂŢUIE v. **Cădelniţa**.

CÂMPIILE LUI IARU v. **Cartea morţilor**.

CÂNTAREA CÂNTĂRILOR — carte canonică din Vechiul Testament, atribuită regelui Solomon; repetarea cuvântului pentru exprimarea unei noţiuni este, în lb. ebraică, o modalitate de redare a superlativului: *şir haşşi-rim*; lat. *canticum-canticorum* înseamnă *cântare sublimă*, mai presus de oricare altă cântare, aşa cum explică Origen titlul cărţii (ca şi Sfânta Sfintelor — partea cea mai sfântă din locaşul de închinare la evrei; SVT). Unii cercetători au exclus paternitatea lui Solomon, considerând *Cântarea Cântărilor* o carte de provenienţă populară, deoarece între textele ei şi cântecele de nuntă ale ţăranilor sirieni şi ale vechilor evrei ar exista multe asemănări, dovadă textele cuneiforme, descoperite în urma săpăturilor arheologice din Mesopotamia, între care au fost descifrate două poeme erotice cuprinzând versuri şi expresii identice cu cele din poemul biblic. Scrisă într-un stil înflăcărat, plin de metafore şi comparaţii ce degajă senzualitate şi erotism, descriind dragostea regelui pentru Sunamita (Sulamita, pe care unii cercetători o identifică cu fiica faraonului Hiram, devenită soţia lui Solomon, alţii cu regina din Saba sau cu o păstoriţă adusă în haremul regelui). Deci, considerând forma şi fondul literar, au apărut îndoieli privind caracterul religios al acestei cărţi. Teodor de Mopsuestia (sec. V) consideră că Solomon a scris acest poem în apărarea soţiei sale egiptene, fiica faraonului, care, având pielea neagră, nu era agreată şi nu se bucura de popularitate în Ierusalim. Biserica a recunoscut pe Solomon ca autor al cărţii, dar respinge interpretarea literară şi, printr-o interpretare mistică, îi atribuie un *înţeles alegoric*. Autorul îşi exprimă sentimentele religioase în forma unei cântări de dragoste între Mire şi Mireasă, căci numai aşa se putea face înţeles de coreligionarii săi. *Cântarea Cântărilor* a intrat în ritualul evreiesc, fiind citită în prima zi de Paşti, ca o rugăciune, sub forma unei drame mistice, fiind împărţită în monologuri şi dialoguri, îmbinate cu cântări corale. Conţinutul vrea să exprime transformările care au avut loc în raporturile dintre Israel şi Iahve, începând cu perioada de la ieşirea din Egipt şi până la sfârşitul vieţii fiecărui iudeu, când se eliberează de suferinţele pământeşti şi se uneşte cu Iahve. Începând din sec. III d.Hr. şi creştinismul a inclus *Cântarea Cântărilor* între cărţile canonice, dându-i o nouă interpretare. Cartea este o alegorie a unirii dintre Hristos şi Biserică. Hristos e logodnicul, iar logodnica e Biserica creştină; prietenii celor doi logodnici sunt reprezentaţi alegoric sub chipul îngerilor, proorocilor şi patriarhilor.

CÂNTARE, CÂNTĂRI v. **Odă**.

CÂNTARE ANTIFONICĂ v. **Psalmii**.

CÂNTARE RESPONSORICĂ v. **Psalmii**.

CÂNTARE, CÂNTĂRI RELIGIOASE — sunt elemente componente ale cultului.

CÂNTĂREŢUL, CANTORUL SAU PSALTUL (ψάλτης, ὁ, ψαλτωδός, ὁ — *o psaltis, o psaltodos*; lat. *psalmista, cantor*) — apare printre slujitorii bisericii mai târziu decât anagnostul, ale cărui atribuţii le va lua, fiind un timp chiar o dedublare a lui. În Orient,

prin sec. IV–V, erau folosite şi femei pentru slujba de cântăreţ şi de lector. Până prin sec. VII–VIII, toţi credincioşii care participau la Sf. Liturghie cântau în biserică (cântau imne liturgice şi dădeau răspunsuri la ectenii). Iniţial, funcţia de cântăreţ a fost creată cu scopul instruirii credincioşilor şi al îndrumării lor în timpul cântării în biserică, mai ales din sec. IV, când începe cântarea antifonică. Acest rol devine şi mai important prin sec. VIII, în faza psaltichiei (cântarea pe 8 glasuri, sistematizată de Sf. Ioan Damaschinul); această cântare nu putea fi executată corect decât de cântăreţi de profesie. Cântăreţii bisericeşti de azi au, în afară de cântarea la strană, multiple sarcini, pe care, în Biserica primelor veacuri, le îndeplineau persoane special angajate (dovadă sunt diferitele denumiri ce încă i se mai atribuie în vechile cărţi bisericeşti: eclesiarh, canonarh, candilapt). În bisericile de sat, toate activităţile mărunte în legătură cu nevoile cultului (întreţinerea curăţeniei în biserică, aprinderea candelelor şi lumânărilor, aducerea celor necesare pentru slujbă, tragerea clopotelor, toaca ş.a.) sunt îndeplinite azi de cântăreţ, numit şi *paracliser* şi *palamar, crâsnic* sau *făt* (în Bucovina şi Ardeal); cântăreţul se mai numeşte şi *ţârcovnic* (de la slv. *ţercov* = biserică). În *„Povăţuirile"* de la sfârşitul *Liturghierului* (Bucureşti 1980, p. 425), cântăreţul e numit şi *eclesiarh*. În sensul vechi al acestui cuvânt, eclesiarhul este călugărul hirotonit, slujitor în mănăstiri şi episcopii, care era ajutat de *paraclisiarh* (paraclisier). Sarcina eclesiarhului era să supravegheze executarea tipicului (adică a rânduielilor bisericeşti tradiţionale), ca şi azi la catedrale şi la mănăstirile mai mari; de asemenea, în unele cărţi se mai păstrează vechi apelative: *canonarh* (cei care cântau canoanele şi imnele), *candilapt* (aprinzătorul de candele), sarcini care sunt toate îndeplinite azi de cântăreţ.

CÂRJA ARHIEREASCĂ sau **Toiagul păstoresc** (ὁ ῥάβδος — *o ravdos*, δικανίκιον, τό — *dikanikion*; lat. *baculus pastoralis*) ori *pateriţa* (gr. πατερήσσα — *paterissa*, πατερίτσα — *pateriţa*, lat. *crossa*) — este un baston înalt, făcut din lemn, uneori din metal, şi împodobit cu plăcuţe de aur, fildeş sau argint; la capătul de sus se termină cu doi şerpi afrontaţi, care stau cap în cap), peste care se suprapune un glob şi peste acesta, o mică cruce. Pe mânerul toiagului se înfăşoară, de obicei, o marama cusută cu fir, pentru podoabă, dar şi pentru a fi mai uşor de purtat. Această cârjă o primesc arhiereii când intră în biserică şi slujesc. Când asistă doar la slujbă sau când ies din biserică, ei poartă un baston mai simplu. Prototipul cârjei arhiereşti este în V. T. , *toiagul lui Aaron*, care a înfrunzit în chip minunat (Numeri 17, 8). Cârja simbolizează puterea de a păstori Biserica şi autoritatea pastorală a arhiereului, după modelul lui Moise şi Aaron care purtau toiege, ca semne văzute ale autorităţii şi puterii lor de a conduce poporul evreu (Ieşire 7, 20; 8, 16–17). Podoabele din capătul de sus al cârjei îşi au şi ele un sens simbolic: cei doi şerpi sunt simbolul înţelepciunii arhiereului, iar globuleţul şi crucea arată că Iisus a venit pe pământ şi a sfărâmat prin Cruce şarpele (diavolul) care a ispitit pe primii oameni. Arhiereul păstoreşte în numele Crucii (simbolizată prin cârja păstorească). În unele

mănăstiri greceşti şi egumenii poartă cârje (cu terminalul ca o ancoră); v. **Paterița**.

CÂRSTOVUL VIILOR v. **Crucea**.

CĂRȚILE LITURGICE sau **de ritual** — se numesc acele cărți speciale care stau în serviciul Bisericii şi în care sunt cuprinse, după un anumit tipic (rânduială), slujbele bisericeşti. Numele acestor cărți diferă după felul slujbelor sfinte pe care le conțin. Pentru săvârşirea slujbei Sfintei Liturghii şi a slujbei celor şapte Laude, preotul are în Sf. Altar *Evanghelia* (care stă pe Sf. Masă) şi *Liturghierul*. Slujba Sfintelor Taine şi ierurgii se află în *Molitfelnic* sau *Evhologhiu* şi în *Aghiazmatar*. Pentru diferite rugăciuni ocazionale şi ierurgii este cartea numită *Tedeum*, precum şi *Ceaslovul* (Orologiul). Cărțile care nu pot lipsi de la strană sunt: *Octoihul mic* sau *Catavasierul*, *Octoihul mare* (care cuprinde toată slujba celor opt glasuri şi un Tipic, la sfârşit). *Mineiele*, *Apostolul*, *Psaltirea*, *Triodul*, *Penticostarul*, *Ceaslovul mare* (sau bogat) şi *Tipicul bisericesc*. Aceste cărți sunt compuse, unele, din texte luate din Sf. Scriptură (Evanghelia, Apostolul, Psaltirea), iar celelalte sunt compuse de Sfinții Părinți ai Bisericii sau membrii săi (cuprinzând: rugăciuni, cântări şi imne liturgice).

CĂRȚILE SIBILINE — erau o colecție de *oracole greceşti* atribuite profetesei *Sibylla din Cumae*. Romanii le consultau în situații excepționale (cazuri de calamități, expieri, purificări). Cei ce explicau *Cărțile sibiline* erau *Quindecemvirii*, preoți însărcinați cu oficiul de aducere a sacrificiilor.

CĂSĂTORIE v. **Cununie**.

CÂŞLEGI — se numeşte răstimpul de când încetează Postul Crăciunului (adică prima zi a Crăciunului) şi până la lăsatul secului pentru Postul Paştelui, până când se mănâncă de dulce.

CEAHLĂU — biserică ridicată recent (1993), sus pe muntele Ceahlău, ctitorie a Mitropoliei Moldovei, prin grija Î.P.S. Mitropolit Daniel, întru pomenirea eroilor revoluției anticomuniste, din decembrie 1989.

CEASLOVUL sau **OROLOGHIUL** (slv. *ceaslovă*, gr. ὡρολόγιον, τό — *orologhion*; lat. *horarium*, coresp. cărții *Breviarium*, la catolici) — este una din cărțile liturgice ale Bisericii Ortodoxe. Numele de *Ceaslov* sau *Orologhiu* (orar) vine de la precizarea timpului când se săvârşesc slujbele celor şapte Laude bisericeşti, care formează conținutul acestei cărți (*Vecernia* — slujba de seară; *Pavecernița* sau După-cinarea, rugăciunea dinainte de culcare, de după cină; *Poluşnița* sau *Miezonoptica* — rugăciunea de la Miezul nopții; *Utrenia* — slujba de dimineață şi *Ceasurile*, în număr de patru: I, III, VI şi IX, adică rugăciunea celor patru sferturi ale zilei: 6, 9, 12, 15). Rugăciunile celor şapte Laude sunt o aplicare a cuvintelor Psalmistului: „Seara şi dimineața şi la amiază mă voi ruga şi voi striga şi El va auzi glasul meu...“ şi: „Dimineața vei auzi glasul meu... Împăratul meu şi Dumnezeul meu...“ (Psalm 5, 3 şi 2). În afară de slujba Laudelor, *Ceaslovul* mai cuprinde şi alte slujbe: Paraclise, Acatiste (ale Mântuitorului, ale Maicii Domnului), Acatistul Sfintei Cruci, ale Sfinților Arhangheli şi ale unui mare număr de sfinți ai Bisericii Ortodoxe. Cuprinde şi rânduiala Împărtăşaniei, Canonul de pocăință, uneori şi Sinaxarul pe cele 12 luni ş.a. Este o carte de rugăciuni şi cântări, în care Psalmii ocupă cel mai mult loc. *Ceaslovul* e folosit

mai mult de strană; mulți credincioși îl au ca o carte de căpătâi (așa cum se remarcă și în poezia lui Goga: „Așa vă treceți bieți bătrâni / Cu rugi la Preacurata / Și plânge mama pe *Ceaslov* / Și-n barbă plânge tata" („Bătrâni"; din vol. *Poezii*, 1963, p. 22). Alcătuirea *Ceaslovului* se atribuie mai multor autori, începând cu sec. VI: lui Sava (+581), lui Ioan Damaschin (+749), lui Teodor Studitul (+826) ș.a.

CEASURILE liturgice sau **ORELE canonice** — sunt scurte slujbe bisericești, încadrate în rânduiala *Laudelor „mici"* (Pavecernița și Miezonoptica), fiind formate mai mult din citirile făcute la strană, din Ceaslov, unde sunt cuprinse. Fiind slujbe de importanță secundară, *Ceasurile* se citesc azi, aproape numai la mânăstiri și la catedrale chiriarhale (episcopii, mitropolii), unde se păstrează regula de slujbă din mânăstiri. Aceste slujbe se numesc *ceasuri* pentru că se oficiază în anumite momente fixe ale zilei din trei în trei ore; Ceasul I, aproximativ la ora 6 dimineața (primul sfert al zilei); Ceasul III, la ora 9 (începutul celui de al doilea sfert al zilei); Ceasul VI, la ora 12 (miezul zilei), iar Ceasul al IX-lea, la ora 3 p.m. (începutul ultimului sfert al zilei). Treptat însă slujba *Ceasurilor* s-a grupat în jurul *Laudelor mari* (Utrenia și Vecernia), citindu-se împreună cu acestea; Ceasurile I, III, VI se citesc dimineața, între Utrenie și Liturghie, iar Ceasul IX, seara, imediat înainte de Vecernie. Slujba *Ceasurilor* este simplă, fiind formată din câteva rugăciuni începătoare, din trei psalmi (diferiți pentru fiecare ceas), câteva tropare și condace, după care se zice: „Doamne, miluiește!" de 40 de ori și apoi o rugăciune de încheiere. În mod deosebit însă în trei zile liturgice, ca: Ajunul Nașterii Domnului, ajunul Bobotezei și Vinerea Mare, slujba *Ceasurilor* are o rânduială specială, căci în aceste zile ea se amplifică adăugând în plus lectura Apostolului și a Evangheliei. Aceste Ceasuri cu slujbă deosebită se numesc *„Ceasurile Mari"* sau *„Ceasurile împărătești"*. Împărțirea *Ceasurilor* în patru momente ale zilei își are originea în străvechea împărțire a timpului în *străjile* din timpul nopții, practicată de popoarele vechi ale Orientului mijlociu, de unde s-a perpetuat la greco-romani și apoi la creștini.

CEFTAȘ, *a cefteșui* — a lega cu metal un obiect de lemn; a cefteșui o icoană.

CENOBIT — călugăr într-o mânăstire cu viața de obște; v. **Chinovie**.

CENOBITIC, **cenovitic** — chinovitic; v. **Chinovie**.

CENOTAF (κενοτάφιον, τό — *kenotafion*, κενός — *kenos* = gol + τάφος — *tafos* = mormânt) — mormânt gol, zidit în memoria unui mort al cărui corp e îngropat în altă parte sau nu se știe unde se află. Asemenea morminte s-au găsit mai ales în Egipt.

CERIME — denumire pentru Baldachin (v. Baldachinul), dar și pentru steag bisericesc, prapor (în rev. *MB*, 1966, 4–6, p. 304).

CERNICA — mânăstire de călugări în apropiere (13 km) de București, așezată pe malul lacului și lângă satul cu același nume. Drumul trece pe lângă satul și insula Pantelimon. Mânăstirea a fost întemeiată de marele vornic Cernica Știrbei, la anul 1608. Are două biserici, un muzeu și cimitir (mult solicitat de numeroși oameni de cultură, dintre care mulți sunt îngropați aici). Cernica este, alături de

Căldăruşani, printre primele mănăstiri care au simţit influenţa ucenicilor stareţului Paisie Velicicovski (de la mănăstirea Neamţ); înflorirea sub aspect spiritual are loc în perioada stareţilor Gheorghe (1782–1806) şi Calinic (1826–1850). În prezent, în biserica mare a mănăstirii se află moaştele Sfântului Calinic (1787–1868).

CESTURI şi **CISTURI** — miride sau părticele scoase la proscomidie pentru sfinţi şi pentru credincioşi — vii şi morţi *(Învăţătura preoţilor pe scurt de şapte taine,* Buzău, 1702, f. 17. t.; „*Cisturile* ce se scot pentru vii şi pentru morţi", şi *Îndreptarea Legii*, gl. 162, ed. 1962, p. 168: „Pentru meridele sau cesturile cealea ce scoate popa la proscomidie").

CETĂŢUIA — Biserica mănăstirii zidită de Duca-Vodă (sec. XVII) pe înălţimea unui deal, cu frumoasă perspectivă asupra oraşului Iaşi.

CETEŢ v. **Anagnost**.

CHARTOFILAX v. **Hartofilax**.

CHASSIDIM-HASSIDIM (*cei pioşi*) — membrii unor cercuri religioase evreieşti din Polonia (răspândiţi şi în România), care practicau misticismul Kabbalei (sec. XVIII). Întemeietorul *hassidismului* este socotit un evreu din Galiţia, de la graniţa cu Bucovina, *Israel ben Eliezer*, supranumit *Baal-Seni* (Sem). El obişnuia să se retragă pentru meditaţie şi rugăciune în Munţii Carpaţi şi într-o sinagogă de lemn din Piatra Neamţ. Legenda a păstrat nume ca: „Fântâna rabinului", „Valea Jidanului" etc. în regiunea nordică a Munţilor Moldovei, pe unde se spunea că a trecut Baal-Semi. În contrast cu alt curent cabalic — luarismul (v. **Luarismul**) —, *hassidismul* punea accentul mai mult pe sentimentul religios decât pe practicile religioase. El a luat din Kabbala învăţătura despre influenţa activităţii omului curat sufleteşte asupra lui Dumnezeu, căruia-i poate influenţa voinţa spre a schimba şi determina cursul unor fenomene naturale. Acest om curat şi pios, numit *saddik* sau *ţadikim* este rabinul care se consideră plin de Duhul lui Dumnezeu şi capabil să facă minuni. El face legătura între lumea divină şi cea pământeană. Abuzul de putere al acestor ţadikim a dus (începând din sec. XIX) la decăderea *hassidismului*. *Hassidismul* a influenţat viaţa religioasă iudaică, reînviind ideea de Mesia, pe care evreii pioşi continuă să-l aştepte (IR).

CHEFA — numele dat lui Simon, fratele lui Andrei, de Mântuitorul, când îl cheamă la apostolat: „Tu eşti Simon, fiul lui Iona; tu te vei numi Chifa (ce se tâlcuieşte: *Petru*)" (Ioan 1, 42).

CHEIA — mănăstire de călugări (Jud. Prahova), la 6 km de mănăstirea Suzana, mai sus, la poalele muntelui Ciucaş; a fost întemeiată în sec. XVIII (1770), în timpul domniei lui Mavrocordat.

CHENDIMĂ v. **Semne muzicale**.

CHENOZĂ (κένωσις, ἡ, κένωμα, τό — *chenosis*, *chenoma* = a se goli, a se umili) — „umilirea cea de bunăvoie pentru păcătoşi" a Fiului lui Dumnezeu, care S-a întrupat spre mântuirea lor. Această întrupare a lui Dumnezeu în om în scopul mântuirii omului a însemnat un act de smerenie, determinat însă de marea dragoste a lui Dumnezeu pentru omul căzut în păcat şi care numai prin jertfa Fiului lui Dumnezeu, ca om, putea fi mântuit.

CHERUVIC sau **fânar** — termen obişnuit în

Bucovina pentru sfeşnicul portabil, cu lumină aprinsă, pe care îl poartă primicherul (v. **Primikirion**) la slujbele arhiereşti.

CHERUVIM v. **Heruvim**.

CHISARIS v. **Mitra arhierească**.

CHILIE (lat. *cella, cellula*; gr. κελλί, τό — *to kelli*; slv. *kela*) — cămăruţă, locuinţă monahală, chilioară într-o mănăstire cu viaţă chinovitică.

CHINDIE (d. lat. turc. *ikindi*) — ceas de seară, timpul Verceniei; slujba de seară, Vecernia, care se săvârşeşte zilnic în mănăstiri; chindie se numeşte şi un dans popular; turnul Chindiei (la Curtea Domnească din Târgovişte, restaurat) existent în trecut la curţile domneşti şi boiereşti, era turn de strajă, dar din el se vestea şi ora înserării pentru toţi oamenii (C. A. DEI „CR").

CHINONIC (κοινωνικόν, τό — *kinonicon*) — cântare pentru împărtăşanie, verset, psalm cântat în timpul împărtăşaniei; **priceasnă** (slv. d. *pricjastanije* = pricestanie, împărtăşanie, grijanie) — cântare la Sf. Liturghie, în timpul împărtăşirii preoţilor; după sfinţirea Darurilor şi cuvintele preotului „Sfintele, Sfinţilor..." şi după ce strana răspunde „Unul Sfânt, Unul Domn...", dacă nu se rosteşte predică şi nu se citeşte nici cazania, se cântă chinonicul care este un verset de psalm sau un stih, pe care cântăreţul îl intonează în sunete prelungite şi al cărui text e legat de sărbătoarea zilei sau de actul împărtăşirii. Chinonicul poate fi înlocuit cu un concert religios, acolo unde bisericile au cor.

CHINONICAR — colecţie de chinonice (pricestne) pentru toate sărbătorile.

CHINOVIE (gr. κοινόβιον, τό — *chinovion* = în comun, care trăieşte în comun) — se numeşte o mănăstire în care viaţa călugărilor este comunitară: nu au avere personală, muncesc împreună, mănâncă la trapeză şi au ca locuinţă o chilie în incinta mănăstirii; ei sunt subordonaţi stareţului care se îngrijeşte de toate problemele comunităţii monahale pe care o conduce. Asemenea organizare monahală se numeşte *chinovitică*, iar călugării se numesc *chinoviţi* sau *cenobiţi*. Aceasta se deosebeşte de organizarea *idioritmică*, în care călugării duc o viaţă liberă, cu avere personală, cu gospodării proprii (case, grădini etc.), aşezate în preajma bisericii mănăstirii, dar în afară de incintă. Dacă din punct de vedere material sunt independenţi, călugării cu organizare idioritmică trăiesc totuşi în comunitate în timpul slujbelor la biserică; şi în aceste mănăstiri se află un stareţ care este conducătorul şi care veghează la buna desfăşurare a disciplinei şi împlinirii îndatoririlor faţă de biserică a monahilor din mănăstirea respectivă. Viaţa monahală este organizată în sec. IV de *Sf. Vasile cel Mare*, care a scris şi „Reguli pentru viaţa monahală", prin care se reglementează viaţa şi activitatea călugărilor din mănăstiri. Organizatori ai vieţii monahale în Răsărit au fost, pe lângă Sf. Vasile şi Sf. Pahomie cel Mare, Sf. Teodor Studitul şi Sf. Atanasie Atonitul, iar în Apus, monahismul e organizat de Sf. Ioan Cassian şi Sf. Benedict de Nursia. O colecţie de Reguli monahale stau la baza cărţii *Tipicul cel mare*, atribuit Sfântului Sava (sec. V–VI), marele organizator al monahismului palestinian şi ctitorul marii mănăstiri „Sf. Sava" de lângă Ierusalim (LG p. 20–21); v. **Rasofor**.

CHINOVITIC v. **Chinovie**.

CHIRA LEISA (d. gr. Κύριε ἐλέησον — *Kirie eleison* = Doamne miluieşte — răspuns liturgic) — strigare pe care o făceau cei ce însoţeau pe preot când mergea cu botezul în ajunul Bobotezei (de obicei copii; I. Creangă, în *Amintiri din copilărie*, cap. I, vorbeşte despre „Chiraleisa"), spre a anunţa pe gospodari de venirea preotului. Se obişnuia — în satele din Moldova.

CHIRIACODROMION (κυριακός-κυριακή, ἡ — *kiriakos-kiriaki* = duminical, duminica, predica de duminică sau Cazanie) — *colecţie de Cazanii*. Un *Chiriacodromion* apare în 1699, la Alba-Iulia, cuprinzând 81 de Cazanii (predici), la baza căruia stă volumul de predici intitulat „Cazania lui Varlaam", tipărită la Iaşi (1643). *Chiriacodromion* este titlul grecesc cu care a fost tipărită Cazania sau „Cartea de învăţătură" a lui Varlaam la Alba Iulia; cu acelaşi titlu de *Chiriacodromion* („Evanghelia învăţătoare") va apărea cazania şi la Bucureşti în: 1732, 1768, 1858, precum şi în alte centre: Râmnic, 1748, Buzău, 1834 etc. „Cazanie" este titlul slavon al cărţii lui Varlaam.

CHIRIARH (κυριάρχης, ὁ — *kiriarhis* = suveran, stăpân) — şef bisericesc, chiriarh, ierarh, episcop.

CHIRIL şi **METODIU** — credincioşi creştini trecuţi în rândul sfinţilor, originari din Grecia (regiunea Tesalonic, sec. IX); au contribuit la creştinarea popoarelor slave prin traducerea Bibliei în lb. slavonă şi crearea alfabetului chirilic (alfab. slav), care se foloseşte şi azi de popoarele slave (bulgari, cehi, sârbi, ruşi).

CHIROMANCIA (χειρομαντεία, ἡ — *hiromanteia* = ghicirea prin liniile palmei) — modalitate de a prezice destinul şi viitorul cuiva prin citirea şi interpretarea liniilor din palmă; ca orice formă de magie, şi aceasta este condamnată de Biserica creştină şi considerată ca un păcat.

CHIVOT (κιβωτός, ἡ — *i kivotos*, κιβώτιον, τό — *to kivotion* = cutie, casetă) sau **artoforiu** (ἀρτοφόριον, τό — *to artoforion* = anafornită), numit şi **pixidă** (πυξίς, ἡ — *i pixis* = cutie) sau **tabernacol** — este un obiect liturgic, o cutie de metal preţios, în forma unei bisericuţe (de obicei o copie miniaturală a bisericii respective) şi stă totdeauna pe Sf. Masă; în chivot se păstrează Sf. Împărtăşanie pentru bolnavi, precum şi Sf. Agneţ pentru Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite, de la sfinţirea până la folosirea lui. Despre *chivot* se pomeneşte încă din sec. III, în scrierile Sfântului Ciprian. În locul *chivotului*, se mai foloseşte, cu acelaşi scop, o cutiuţă în formă de porumbel, suspendată de bolta baldachinului de deasupra Sf. Mese, cutiuţă numită chiar *porumbel* (v. Baldachin). *Chivotul* aminteşte de vasul (năstrapa de aur) cu mană, care se păstra în chivotul sau Sicriul Legii, din templul Vechiului Testament. În muzeele publice şi mănăstireşti se păstrează vechi *chivote* care sunt adevărate bijuterii de artă; v. **Cortul Mărturiei**.

CHIVOTUL LEGII sau **Sicriul legii** — era cel mai important obiect de cult din *Cortul adunării* sau *Cortul mărturiei* (sanctuarul iudaic), ambele construite după indicaţiile lui Iahve (Dumnezeu) când i-a dat lui Moise Tablele Legii (Ieşire cap. 25–28). *Chivotul Legii* era semnul văzut al alianţei dintre Iahve şi Israel, poporul Său. De aceea, *Chivotul* se

numea şi *Arca alianţei* sau *Arca Legământului* sau *Tabernacol*; aici se păstrau Tablele Legii, toiagul lui Aaron şi, după aşezarea în Canaan, tot aici s-a pus şi năstrapa (vasul) cu mană (hrana din pustie), în amintirea exodului şi a grijii lui Dumnezeu faţă de poporul lui Israel. *Chivotul* avea forma unei cutii cu un capac frumos împodobit cu doi heruvimi (în basorelief) auriţi (Ieşire 25, 10–22), lucrată din lemn scump. *Cortul Mărturiei* este primul lăcaş de închinare construit de evrei; era împărţit în *Sfânta Sfintelor şi Sfânta*. În *Sfânta Sfintelor* nu intrau decât preoţii; aici, pe o masă, se aflau obiectele sacre: sfeşnicul cu şapte braţe şi *Chivotul Legii*. Cortul sfânt (al mărturiei sau legământului) era un sanctuar portativ care împreună cu Chivotul au însoţit poporul evreu în toate rătăcirile prin pustiu şi în Canaan, până la construirea templului din Ierusalim. Principalul loc de cult era acolo unde se aflau acestea — Templul a fost construit de Solomon la Ierusalim, unde David aşezase capitala regatului său. A fost cel mai frumos sanctuar închinat vreodată lui Iahve, fiind construit din lemn preţios, marmură şi piatră, împodobit cu aur, fildeş, argint şi nestemate. Aici, în Sfânta Sfintelor, a fost aşezat şi *Chivotul Legii* (sec. X î.Hr.). Templul a avut un destin dramatic: a fost distrus de babilonieni, sub Nabucodonosor (anul 586 î.Hr.), apoi reconstruit de evreii reveniţi din exilul babilonian; mărit şi înfrumuseţat de Irod, în anul 18 î.Hr. , templul a fost dărâmat de romani, în anul 70 d.Hr., o dată cu distrugerea Ierusalimului. O reminiscenţă din faimosul templu este azi „Zidul plângerii" din Ierusalim, la care vin în pelerinaj evreii din toată lumea.

CHIRIL AL ALEXANDRIEI (+ 444) — patriarh cărturar şi imnograf, introduce în cult imnul „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară", care se cântă la slujbele cu rugăciuni din afara bisericii (la procesiuni) şi la slujba vecerniei.

CIMITIR (lat. *coemeterium, sepulcrum* = mormânt; fr. *cimetière* = cimitir; gr. κοιμητήριον, τό — *kimitirion* = cimitir, d. κοιμάσθαι — *kimaste* = a dormi) — Sf. Ioan Gură de Aur (în „Omilia despre numele cimitirului şi despre Sf. Cruce", P. G. t. XLIX, col. 393) spune: „De aceea se şi cheamă locul acesta cimitir, ca să ştiţi că cei răposaţi şi depuşi aici nu sunt morţi, ci sunt culcaţi şi dorm". Aceste cuvinte reflectă credinţa creştină în nemurirea sufletului şi învierea morţilor, căci moartea nu e decât un somn (v. Ioan 11, 11–13) din care cei morţi se vor deştepta la trâmbiţa arhanghelului care va vesti cea de-a doua venire a Domnului şi Judecata de apoi (I Tes. 4, 13–17). *Cimitirele* sunt locurile de înmormântare şi de ele se leagă atât cultul morţilor cât şi cultul sfinţilor şi al martirilor. *Mormintele* creştinilor erau, la început, ca şi ale păgânilor, de două feluri: *familiale* şi *particulare*. Ele se aflau fie în afara zidurilor de incintă ale cetăţilor, de-o parte şi de alta a drumurilor, fie în cuprinsul proprietăţilor particulare, unde erau înmormântaţi proprietarii respectivi. Specificul comunitar de viaţă al primilor creştini, cât şi înmulţirea numărului martirilor (din cauza persecuţiilor) au determinat dezvoltarea treptată a *cimitirelor comune* care vor deveni regulă generală, în creştinism. Ele s-au dezvoltat în jurul mormintelor martirilor şi s-au format fără deosebire de clasă socială. Legile romane le considerau

„locus sacer" (loc sfânt) sau *„religiosus"* şi prin aceasta deveneau inviolabile. Violarea mormintelor era privită ca un sacrilegiu şi pedepsită aspru atât de legile civile, cât şi de canoanele bisericeşti. După modul de construcţie, avem în epoca veche creştină morminte şi *cimitire subterane*, numite *„hipogée"* şi morminte şi *cimitire „sub divo"*, adică săpate în pământ la suprafaţa solului, acoperite în diverse feluri. Hipogéele erau săpate adesea în cavităţi subpământene ca: grote, peşteri, depresiuni, şi care, după forma lor, se numeau *loculus* şi *arcosolium*. Loculus (*loculus sepulturae*) este o nişă (firidă) orizontală, de formă dreptunghiulară, săpată într-un perete subteran, în care cadavrul era aşezat cu faţa în sus; apoi nişa se zidea sau se acoperea cu o placă de marmură sau piatră, pe care o inscripţie funerară menţiona toate datele despre cel mort (numele, vârsta şi chiar ocupaţia) şi o formulă, ca: *„Sit tibi terra levis"* („fie-ţi ţărâna uşoară") formulă rămasă până azi. ***Arcosolium*** — v. **Catacombe** — (*arcus* + *solium* = tron, sicriu) era tot un *„loculus"* care avea partea superioară tăiată în formă de arc şi care se boltea deasupra mormântului. Tot săpate în stâncă erau şi mormintele în formă de *sarcofag* fix, care aveau deasupra laturii superioare o nişă dreptunghiulară, în loc de arc. În acel spaţiu se depuneau pomenile, candelele şi lumânările aprinse. La mormintele martirilor, această piatră servea ca altar (Sf. Masă), pe care se puneau darurile pentru Sf. Liturghie. În Palestina exista, în vechime, obiceiul de a se îngropa morţii în peşteri situate în grădini sau pe proprietăţi particulare. Intrarea mormântului era închisă cu o piatră rotundă, care se putea înlătura prin rostogolire. Trupul mortului, înfăşurat în giulgiu, era aşezat pe o bancă construită anume în aceste încăperi sepulcrale. Astfel trebuie să fi fost şi mormântul Mântuitorului, săpat de Iosif din Arimateea în grădina sa, apropiată de locul răstignirii (Matei 27, 59–60). Asemenea morminte săpate în stâncă s-au descoperit în preajma Ierusalimului.

CIN (slv. *cinu* = rang) — *temă iconografică* complexă, care se zugrăveşte pe peretele exterior al zidului dinspre Răsărit (al celor trei abside) al altarului, la bisericile cu pictură exterioară din Bucovina, Suceviţa, Moldoviţa, Humor, Arbore, Voroneţ, Vatra-Moldoviţei. Tema reprezintă Biserica triumfătoare, cu îngerii, diferitele categorii de sfinţi aşezaţi într-o ordine ierarhică, având în centru pe Hristos Mântuitorul şi pe Maica Domnului.

CINOTAF v. **Cenotaf**.

CINA CEA DE TAINĂ v. **Euharistia**.

CINCIZECIME, Duminica Cincizecimii (lat. *Dominica Pentecostes*; gr. Ἡ πεντικοστὴ ἡμέρα — *I Penticosti imera*; slv. *Piatidesiatniţa*) sau a *Pogorârii Sfântului Duh*, numită şi *Duminica mare* sau a *Rusaliilor* — este una din marile sărbători împărăteşti cu care se încheie descoperirea lui Dumnezeu, Cel în Treime, faţă de lume şi de creaţie. Sfântul Duh se pogoară asupra Sf. Apostoli în chip de „limbi ca de foc şi au şezut pe fiecare dintre ei. Şi s-au umplut toţi de Duhul Sfânt şi au început să vorbească în alte limbi, precum le dădea lor Duhul a grăi" (Fapte 2, 3–4). Aceasta era a zecea zi de la Înălţarea Mântuitorului la Cer şi a cincizecea zi de la Învierea Sa. Mântuitorul însuşi spune că, după Înălţarea Sa la Cer, va veni la ei Duhul, pe care El Îl trimite spre a le

fi călăuză în împlinirea misiunii pe care Hristos le-a încredințat-o de a vesti lumii Evanghelia Sa: „Iar când va veni Acela, Duhul Adevărului, vă va călăuzi la tot adevărul... Acela Mă va slăvi, pentru că din al Meu va lua și vă va vesti" (Ioan 16, 13–14). *Cincizecimea* este și ziua întemeierii Bisericii creștine, deoarece în urma propovăduirii Sf. Apostoli, întăriți de Duhul Sfânt, s-au botezat 3000 de oameni, care au constituit prima comunitate creștină (Fapte 2, 41). Era în ziua aceea mulțime de oameni la Ierusalim, căci era ziua Cincizecimii la evrei și toți se mirau că, deși erau oameni ce vorbeau în limbi diferite, ei înțelegeau cuvintele Apostolilor, care vorbeau în limbi diferite. Sărbătoarea Cincizecimii la evrei era a primelor roade, a secerișului, și în amintirea zilei când Moise a primit de la Dumnezeu Tablele Legii. În sinagogă se înălțau cântări și rugăciuni, iar casele erau împodobite cu verdeață. Ca o reminiscență a acestui obicei, dar și ca un simbol amintind limbile de foc, creștinii ortodocși aduc la biserică frunze de nuc și de tei, care se sfințesc și apoi preotul le împarte credincioșilor, la sfârșitul Liturghiei. În sâmbăta dinaintea Rusaliilor se pomenesc morții (sâmbăta morților sau Moșii de vară), de care se leagă la români numeroase datini, credințe și obiceiuri.

CIOCANU — schit întemeiat în sec. XVI, așezat la 15 km de Câmpulung-Argeș.

CIOCLU — om a cărui slujbă este a duce morții la groapă.

CIOLANU — mănăstire de călugări, așezată pe valea Buzăului (aproximativ 40 km de orașul Buzău; mănăstirea datează de la sfârșitul sec. XVI).

CIRCUMCIZIUNEA (ebr. *brit-mila*) sau tăierea-împrejur este o operație practicată a 8-a zi de la naștere, unui băiat evreu. Această practică are ca semnificație introducerea noului născut în rândul credincioșilor mozaici. Originea ei este străveche. Începe de la patriarhul Avraam căruia Dumnezeu i-a cerut circumciziunea sa și a tuturor membrilor de sex masculin din casa și din neamul său (Facere 17, 12). Fiul său Isaac (Itzhak) a fost circumscris a 8-a zi de la naștere și de aceea „*brit-mila*" trebuie să aibă loc, la toți evreii, în această zi, când își primesc și numele lor ebraic. Fetele capătă numele în prima sâmbătă ce urmează nașterii. *Circumciziunea* („*brit-mila*") simbolizează alianța sau legământul făcut de Dumnezeu cu Avraam și urmașii săi, legământ prin sângele circumcisului (Facere 17, 11: „Să vă tăiați împrejur și acesta va fi semnul legământului dintre Mine și voi"). Și musulmanii practică circumciziunea, dar la ei se face la împlinirea vârstei de 13 ani, deoarece strămoșul lor, Ismael, alt fiu al lui Avraam (născut din sclava sa, Agar) a fost circumcis la această vârstă — de la *Ismael*, mahomedanii se mai numesc și *ismaeliți* (Facere 21). *Circumciziunea* este, la evrei, un rit cu sens profund religios. Conform Legii vechi, și Mântuitorul a fost circumcis a opta zi de la naștere, când I s-a pus numele de Iisus sau *Mântuitor* (Luca 2, 21). Sărbătoarea cade totdeauna la o săptămână de la Nașterea Domnului, adică în ziua de 1 ianuarie. Numită și *Tăierea-împrejur a Domnului* (gr. Ἡ περιτομὴ τοῦ Χριστοῦ — *I peritomi tou Hristou*; lat. *Circumcizio Domini*; slv. *Obrezenie Gospodne* de la *a obrezui, a circumcide* — în slv. *Obrezenie, Obrezanie*)

— această zi este al doilea *praznic împărătesc*, după Naşterea Domnului. La început, creştinii posteau în această zi, pentru a se deosebi de păgâni care, în aceeaşi zi sărbătoreau pe Ianus, zeul păcii şi al războiului şi începutul anului nou (*Calendae Ianuarii* — sărbătoarea Calendelor), care coincidea şi cu sfârşitul sărbătorii Saturnaliilor; în unele părţi se serbau şi Brumaliile în cinstea lui Dionisos (Bachus) zeul vinului, precum şi sărbătoarea numită Vota (în cinstea lui Pan, zeul pădurilor). Aceste sărbători, foarte populare la păgâni, erau însoţite de jocuri şi petreceri zgomotoase şi imorale. Ele au continuat şi după biruinţa creştinismului, deşi au fost dezaprobate de Sfinţii Părinţi ai Bisericii. Ecoul lor se mai resimte în ospeţele din noaptea Anului Nou sau revelionul. Dispărând păgânismul, au dispărut şi respectivele sărbători păgâne. Atunci creştinii au început a prăznuit tăierea-mprejur a Domnului, încetând postul şi bucurându-se ca şi în celelalte zile de praznice împărăteşti. Pe la sfârşitul sec. IV s-a adăugat şi o altă sărbătoare în această zi, şi anume a Sfântului Vasile, arhiepiscopul Cezareii Capadociei, a cărui Liturghie se săvârşeşte în această zi. Tot acum este şi începutul anului civil (Anul Nou), pe care Biserica l-a admis şi îl consfinţeşte prin slujba religioasă a Tedeumului care se săvârşeşte în toate bisericile, în această zi, după Sf. Liturghie.

CIURING — obiecte rituale, adesea din piatră şi ornate cu diverse desene geometrice (la religiile primitive din Australia). Aceste *ciuring* sunt reprezentări ale corpului mistic al strămoşilor; ele se păstrează ascunse în peşteri sau îngropate în anumite locuri sacre.

CLEMENT ALEXANDRINUL (+ 215) — mare cărturar şi teolog, este unul dintre primii episcopi creştini care a adus o contribuţie la îmbogăţirea imnografiei religioase prin acel *„imn al copiilor"* ce se află la sfârşitul valoroasei sale cărţi „Pedagogul" (cartea a III-a, cap. XII).

CLER (κλῆρος, ὁ — *kliros* = cler) — denumire pentru slujitorii cultului; *clerul* sau *ierarhia bisericească*, în Biserica creştină, cuprinde trepte ce diferenţiază pe slujitorii Bisericii, în primul rând după felul în care au fost investiţi adică: prin *hirotonie* şi prin *hirotesie*. Cei care primesc Taina hirotoniei (harul Preoţiei) formează *clerul superior* (diacon, preot, episcop), iar cei care primesc *hirotesia* formează *clerul inferior*; aceştia erau instituiţi prin hirotesie (adică sfinţiţi prin punerea mâinilor deasupra capului), binecuvântare pe care o poate face şi preotul, spre deosebire de Taina Preoţiei (hirotonia), pe care numai episcopul are dreptul să o săvârşească. Din treptele *clerului inferior* au fost socotite trei mai importante (care au rămas până azi): *ipodiaconul*, *psaltul* (cântăreţul) şi *anagnostul* sau citeţul. După nevoile Bisericii, au existat şi alte trepte ale clerului inferior, care în timp însă au dispărut, atribuţiile lor fiind trecute la activitatea treptelor rămase. În afara celor trei trepte amintite şi rămase, din clerul inferior mai făceau parte: diaconiţele, acolutul (acolytul), candilaptul, exorciştii, ostiarii (portarii sau uşierii), mansionarii sau sacristanii (se păstrează în Biserica romano-catolică), lecticarii, groparii; v. **Preoţia**.

CLIPANICA — pocăinţă *de o clipă*; cuvânt vechi bisericesc, întâlnit în lucrarea cu acest

titlu, tradusă din lb. slavonă de Filaret Scriban, în *Epistolii* sau *Scrisori*... (Iaşi, 1843, I, p. 119).

CLIRONOMIE (κληρονομία, ἡ — *klironomia* = moştenire) — în teologia ortodoxă se vorbeşte de „moştenirea lui Dumnezeu"; această „moştenire" este omul credincios, creştinul, care a acceptat, a recunoscut, a crezut în jertfa Mântuitorului şi s-a supus Lui de bună voie, prin credinţa în El, ca Fiu al lui Dumnezeu. Prin această credinţă, creştinul devine supusul, bunul, adică proprietatea Fiului lui Dumnezeu, „moştenirea" lui Dumnezeu.

CLISIARH sau **ECLESIARH**, v. **Cântăreţ**.

CLISIARNIŢA — clădire anexă la altar, pentru păstrarea obiectelor liturgice.

CLOPOT (slv. *klapati* = a lovi; gr. κώδων, ὁ, καμπάνα, ἡ — *kodon, kampana,-i*; lat. *signaclocca, molae campanae*) — obiect de metal ce poate fi clasificat ca instrument muzical, fiind emiţător de sunete; are forma unei cupe alungite cu partea largă întoarsă în jos şi deschisă. Partea superioară e închisă, rotunjită şi în interiorul ei, pe centru, are atârnată o bară mobilă de metal, care în partea de jos e rotunjită ca un bulb. Aceasta se numeşte *„limba clopotului"*. Mic sau mare, *clopotul* are aceeaşi formă: şi clopoţelul cu care se sună recreaţia la şcoală, şi clopotul cel mare din turla bisericii sunt construite după acelaşi model; le deosebeşte doar scopul pentru care sunt turnate (lucrarea clopotului se numeşte turnare). Clopoţelul se agită ţinându-l în mână şi sună; dar clopotele mari de la biserici se leagă cu o frânghie de limbă, frânghia se trage şi izbeşte limba de pereţii clopotului; prin izbiri repetate, într-un anumit ritm, se produc sunete de o muzicalitate armonioasă şi diversificată, potrivit scopului pentru care se trag clopotele; folosite în biserică şi aservite cultului, clopotele au o anumită sonoritate rezultată dintr-o anume mişcare a lor, atunci când se anunţă începutul Sf. Liturghii şi când se anunţă sfârşitul ei. Alt sunet au când vestesc moartea şi slujba înmormântării unui credincios. Atunci se trag clopotele la răstimpuri până la înmormântarea lui, ca să vestească şi celorlalţi credincioşi din parohie că unul dintre ei a plecat şi să-i îndemne să se roage pentru el (de aceea se zice: „Dumnezeu să-l ierte!") şi să le aducă aminte de moarte. Glasul clopotului simbolizează şi trâmbiţa cu care îngerul va vesti sfârşitul lumii şi învierea morţilor, pentru înfricoşătoarea judecată de apoi (Matei 24, 31; I Corinteni 15, 52). Sunetul clopotului în noaptea Învierii are o demnitate solemnă şi triumfătoare, chemând pe credincioşi la bucuria universală a înfrângerii morţii. Deşi au fost destinate iniţial serviciului bisericii, clopotele au avut şi în cadrul comunităţii diferite funcţii de utilitate publică. În evul mediu, conform unui vechi obicei, diferite pericole publice (incendii, atac războinic ş. a.) se vesteau bătându-se clopotul în dungă. Ele mai aveau rolul de a rememora anumite evenimente: astfel, în Transilvania, după 1456, dată când turcii conduşi de Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, au fost înfrânţi, în înaintarea lor spre Europa, la Belgrad, de Iancu de Hunedoara, s-a luat obiceiul de a se bate clopotele zilnic, la ora prânzului, în amintirea acestei victorii (*Magaz. ist.* nr. 5/1981). Menirea clopotelor este sintetizată într-un dicton latin, astfel: *„vivos voco, mortuos plango, fulgura frango"*

(cheamă pe cei vii, plâng pe cei morți și alungă fulgerele). În afara bisericii, *clopotele* se folosesc și azi în instituții publice laice (școli, internate, cazarmă, închisoare, fabrică etc.), în scopul de a anunța anumite ore fixe legate de activități specifice (începutul și sfârșitul activității, ora de masă, adunarea ș.a.). În aceste instituții, astăzi, în majoritate, clopotele sunt înlocuite cu sirene. Se crede că *clopotele* au fost folosite prima oară în Campania (Italia), iar cel care le-a introdus în biserică ar fi fost episcopul Paulin de Nolla, din Campania (sec. V). Din Italia, *clopotele* au fost aduse de călugării scoțieni în Franța. Folosirea lor s-a generalizat în tot Apusul, prin sec. VII, iar din sec. IX s-au introdus și în Răsărit. Până la introducerea clopotelor, mijlocul de atenționare a credincioșilor pentru participarea la cultul bisericii a fost *Toaca* (v. **Toaca**). *Clopotele* bisericii sunt *mari* și *mici*. Ele sunt atârnate de grinzi solide de lemn sau metal și sunt așezate în turla bisericii sau în construcții exterioare — clopotnițe; (v. **Clopotnițe**). *Clopotele* au greutate după mărimea lor. Se spune că cel mai greu clopot din lume se află în interiorul Kremlinului, numit și „clopotul țar", greu de 213,5 tone (*Magaz. ist.* nr. 5/1981). *Clopotele* erau cunoscute din antichitate (la babilonieni, egipteni, chinezi, care le foloseau atât în viața civilă, pentru a da semnalul unor activități publice, cât și în viața religioasă, la ceremoniile din temple, înmormântări etc.

CLOPOTAR — se numește și meșterul care face clopote, și cel care trage clopotele la biserică.

CLOPOTNIȚĂ, clopotnițe sau **campanii** (lat. *campanaria, campanilla*; gr. καμπανάρια — *campanaria*; slv. rus *kolokolnia*) — sunt construcții sau încăperi anumite pentru instalarea clopotelor în folosința cultului. *Clopotnița* poate fi unul din turnurile din față de deasupra bisericii sau o construcție specială, în apropierea bisericii, zidită din piatră, cărămidă sau lemn. De obicei, *clopotnițele* au formă de turnuri circulare sau poligonale, înalte, cu mai multe etaje, clopotele fiind așezate cel mai sus, pentru ca sunetul lor să poată fi auzit la mari depărtări; de aceea încăperea de sus, unde sunt clopotele, are formă de foișor deschis sau are zidurile străpunse de goluri, în fiecare parte. Cele mai vechi *clopotnițe* de acest fel apar în Apus (sec. V–VI, ex. clopotnița bisericii paleocreștine Sf. Martin de Tours-Franța; San Apolinarie din Ravena-Italia), cu turnuri circulare, înalte, ulterioare construcției bisericilor. Un monument de artă este clopotnița (campanilla) domului din Florența, împodobită cu sculpturi de Donatello (sec. XV). În Răsărit, clopotele au fost introduse prin sec. IX și sunt așezate atât în turnul-clopotniță de deasupra pronaosului (la cele mai multe biserici), dar și în turnuri-clopotnițe separate de corpul bisericii (ca la mănăstiri), de ex. Hurezu, Plumbuita (București), Brebu (Prahova), Neamț etc.; v. **Clopotele**, **Toaca**.

CODUL LUI HAMURABI — legislație babiloniană întocmită de regele Hamurabi (mileniul II î.Hr., 1728–1688). Faimosul cod era considerat opera zeilor (așa cum erau Tablele Legii date lui Moise de Dumnezeu însuși) și fusese dat lui Hamurabi de zeul Samaș. Este un Cod de legi morale și religioase, bazate în parte pe aspra lege a Talionului. Deși foarte sever, spiritul general al *Codului lui Hamurabi*

este un spirit de dreptate, cu scopul de a face „să domnească dreptatea în țară, a distruge pe omul rău și pervers pentru ca cel tare să nu vatăme pe cel slab". *Codul lui Hamurabi* este important și pentru Istoria religiilor deoarece cuprinde relatări și despre divinitățile babiloniene.

CODUL LEGILOR LUI MANU — culegeri și sistematizări de tradiții religioase, morale, juridice, politice etc. Fundamentează dreptul castelor în viața socială a Indiei; v. **Sariti**.

COLAC, colaci (slv. *kolaci*, d. *kolo* = roată, cerc) — pâine rotundă, frumos împletită, de diferite dimensiuni, care se împarte la biserică în anumite ocazii: botez, nuntă, înmormântare; se duce și la cimitir, la parastase sau înmormântări; pâinea cu care, după obiceiul creștinesc la români, sunt întâmpinați oaspeții, în anumite împrejurări, este un colac; v. **Colivă**.

COLEGIU SACERDOTAL v. **Preoția creștină**.

COLIMVITRA, cristelniță sau **creștinătoarea** (κολυμβήθρα, ἡ — *colimvitra*; slv. *krüstilinica* — vas pentru botez) — este vasul (un fel de cazan portativ susținut de un picior înalt și având două toarte) cu apă în care se face botezul pruncilor; *colimvitra* a luat locul baptisteriilor de odinioară. Ea are un dublu sens simbolic: închipuie și apa Iordanului în care Iisus a fost botezat și mormântul în care a fost îngropat. Apa din cristelniță se sfințește prin binecuvântarea preotului cu semnul Sfintei Cruci prin rostirea unei rugăciuni speciale, prin exorcizare (suflă asupra apei în semnul crucii) și prin invocarea Duhului Sfânt. Întreita afundare a pruncului în apa sfințită din cristelniță (însoțită de formula sacramentală „Botează-se robul lui Dumnezeu...") arată că Sfânta Treime este temeiul credinței ortodoxe, închipuind, în același timp, cele trei zile cât a stat Domnul în mormânt; închipuie moartea pentru viața în păcat și îngroparea împreună cu Hristos a celui ce se botează, iar prin scoaterea din apă se închipuie învierea împreună cu El, pentru viața cea nouă în Hristos. Fiecare creștin de curând botezat devine un hristofor (purtător de Hristos). În Biserica veche a primelor veacuri creștine, botezul se făcea numai prin afundare de trei ori; începând însă de prin sec. IX, în Apus, a început ca botezul să se facă prin stropire (dar numai pentru cei bolnavi, care nu se puteau ridica din pat); practica s-a generalizat, cu timpul, în Biserica Romano-Catolică și apoi la protestanți.

COLINDUL — este un gen de cântec popular, dintre cele mai vechi la români. Colindele (*colendus*, de la *colo-colare* = ceea ce trebuie respectat, cinstit) au un fond religios, fiind legate de sărbătoarea Nașterii Domnului (Crăciunul). *Colindele de Crăciun* sunt (ca și cultul) o formă de expresie a cinstirii lui Dumnezeu prin slăvirea Nașterii Fiului lui Dumnezeu, care S-a întrupat pentru „a noastră mântuire". Legătura colindelor cu textele Sfintei Scripturi este evidentă în conținutul lor; astfel în colindul „Veniți astăzi, credincioșii" se face referire la profețiile mesianice ale Vechiul Testament: „precum au vestit proorocii"; în colindul „Lerui Doamne, lerui ler..." — termenul „ler" ar proveni de la ebr. *roe* = păstor, din Psalmi (Ps. 23, 1), folosit de Iisus, Care S-a numit pe Sine „Păstor" („Eu sunt Păstorul cel bun"); în

colindul *Irozii* se evocă drama uciderii pruncilor de crudul „Irod, împărat...“; în „Linu-i lin şi iară lin...“ se prezintă noaptea sfântă a Naşterii lui Hristos — cuvântul „*lin*“ ebraic = a înopta, a găzdui, de unde „linu-i lin“ = noaptea nopţilor, şi „iară lin“ = iară noapte; acest fond religios creştin se reflectă în majoritatea colindelor noastre; v. **Saturnaliile**, **Kolende**.

COLIVA (κόλλυβα, τά — *ta kolliva* sau κόλλυβον, τό — *to kollivon* = colivă) — este o ofrandă ce se aduce pentru sufletele morţilor la zilele rânduite pentru pomenirea lor (în ritualul Bisericii Ortodoxe, la români). *Coliva* se prepară din grâu fiert îndulcit cu miere sau cu zahăr şi se amestecă şi cu nuci pisate şi aromate. *Coliva* este o expresie materială a credinţei în nemurire şi înviere, fiind făcută din boabe de grâu, pe care Hristos Însuşi le-a înfăţişat ca simboluri ale învierii trupurilor (I Corint. 3, 6 ş.a.). Dulciurile şi aromele care intră în compoziţia *colivei* reprezintă virtuţile sfinţilor sau ale răposaţilor pentru care se face *coliva*, sau dulceaţa vieţii celei veşnice pe care sperăm să o dobândească mortul (V. M. I., p. 905). *Coliva* se face la parastase (termene de pomenire: la 40 de zile, 3 luni, 6 şi 9 luni şi la un an de la deces, apoi în fiecare an, până la 7 ani); la *sâmbetele morţilor* înscrise în calendar; împreună cu *coliva* se aduc şi *colaci* sau pâine, *vin* şi *lumânări*, care închipuiesc Trupul, Sângele şi Lumina lui Hristos. Obiceiul de a aduce vin la înmormântare şi parastas şi de a stropi cu el cruciş trupul mortului sau mormântul ori pardoseala bisericii (la parastas) reprezintă o datină veche care, după unele păreri, ar fi o prelungire a libaţiunilor (stropirilor) cu vin, pe care strămoşii noştri romani le făceau pe morminte. În creştinism, această stropire aminteşte de aromatele şi balsamul cu care a fost uns Trupul Domnului la punerea Lui în mormânt; vinul acesta preînchipuie şi învierea pentru viaţa cea veşnică. În unele regiuni vinul se amestecă cu untdelemn şi simbolizează, prin stropire, curăţirea trupului de întinăciunea păcatelor, iar în alte regiuni se amestecă cu apă îndulcită ori cu agheazmă şi poartă numele de *paos* sau *paus* (lat. *pausum* = încetare, odihnă, moarte; de aici *repausat* sau *răposat*, adică mort); în unele părţi prin paos (paus) se înţelege ofrandă (vin, pâine, vase) ce se aduce pentru morţi la biserică. În Ardeal se aduce la înmormântări şi parastase numai un colac, fără colivă. În locul ei se aduce un „*pom*“ (de obicei un brăduţ) împodobit cu zaharicale şi lumânărele, care se poartă înaintea mortului când se îndreaptă spre cimitir, pomul se înfige în mormânt (când se aduce la parastase se dă de pomană). Uneori în loc de pom se ia o simplă ramură care se înfige în colac şi se ridică în timpul cântării (aşa cum se ridică coliva la „Veşnica pomenire...“). Obiceiul de a aduce în loc de colivă un colac şi pom se întâlneşte şi în Moldova, dar aici pomul se aduce numai la 40 de zile de la moarte şi se binecuvântează împreună cu lucrurile care se dau de pomană (v. „Rânduiala Panaghiei pentru cei răposaţi“, *Panihida*, ed. 1967). La parastas se împart, în biserică, lumânări aprinse, mai întâi preoţilor, ca şi la înmormântare: lumânările acestea simbolizează atât pe Hristos „Lumina lumii“, cât şi lumina candelei credinţei şi a faptelor bune, care însoţesc sufletul celui răposat. Aceeaşi semnificaţie o au lumânările din sfeşnice şi cele care se aprind la căpătâiul

mortului ori la morminte, ca şi candelele care ard la morminte (LS, partea V-a, cap. V); v. **Soroace**.

COLONETĂ — stâlp la porticuri sau la galerii.

COLŢEA — biserică situată în faţa spitalului Colţea; a fost zidită la 1701–1702 de spătarul Mihail Cantacuzino. Monument de artă posedând sculpturi la catapeteasmă şi fresce de mare frumuseţe şi valoare.

COMANA — mănăstire (pe linia Bucureşti-Giurgiu, spre Grădiştea) întemeiată de Ţepeş Vodă (pe la 1462) şi refăcută de Radu-Vodă Şerban (1588), considerat adevăratul ei ctitor; a fost restaurată de Şerban Cantacuzino, dar în epoca fanariotă călugării greci au lăsat-o în paragină şi au dărâmat (1854) biserica veche, rezidind altă biserică în care s-au păstrat mormintele lui Radu-Vodă Şerban şi Nicolae-Vodă Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul. Totul fiind în ruină, pe la jumătatea sec. XX, a început din nou restaurarea mănăstirii ale cărei ziduri puternice, cu foişorul se mai păstrau încă din construcţia iniţială.

COMÂND v. **Panihida**.

COMĂNAC (sârb. *kalamanak*) — potcapul purtat de călugări; v. **Cauc**.

COMEMORARE (lat. *commemoratio* — amintire), *a comemora* — ceremonie de aducere aminte, pomenirea unui eveniment.

COMITIVA — denumire pentru *cuvântarea funebră* ţinută la înmormântarea cuiva, prin Ardeal (în părţile Bistriţei).

COMPITALI — sărbătoarea Larilor (Larii, Manii şi Penaţii erau la romani zeii strămoşilor şi zei ocrotitori ai grupurilor umane), restaurată la Roma sub împăratul Octavian August. Acestor divinităţi protectoare poporul le înălţa mici capele la răscrucile drumurilor şi le aduceau flori (locul lor îl vor lua „troiţele" creştine).

COMUNIUNEA SFINŢILOR (*Communio Santorum*) — dogmă creştină privind legătura spirituală, strânsă şi indestructibilă care se păstrează între cei morţi şi vii; este o legătură de iubire reciprocă, de credinţă unică şi de rugăciune. Cei vii fac rugăciuni de mijlocire pentru cei morţi, iar cei morţi — mai ales sfinţii, cărora ne rugăm — asistă pe cei vii cu rugăciunile lor la Dumnezeu în „Ierusalimul cel ceresc" (Apocalipsa 6, 9–11). De aceea, cultul morţilor cunoaşte o mare dezvoltare în pietatea creştină. Rugăciunile de mijlocire pentru vii şi pentru morţi sunt încadrate şi în Sf. Liturghie, în partea finală a marii rugăciuni a Sf. Jertfe numită *diptice* (LS, p. 327), precum şi în toate ierurgiile care se fac la slujbele funebre (înmormântări şi pomeniri generale şi individuale ale morţilor). *Comuniunea* (lat. *communicatio* = unire; gr. κοινωνία — *chinonia* = legătură, ἡ θεία κοινωνία — *i Teia kinonia* = comuniune sfântă, euharistie), în sens creştin, înseamnă unitatea creştinilor prin împărtăşirea aceleiaşi credinţe în numele Sfintei Treimi şi prin împărtăşirea sau cuminecarea cu Sfânta Taină a Euharistiei. „Că o pâine, un trup suntem cei mulţi" (I Corinteni 10, 17), prin împărtăşirea cu Trupul şi Sângele lui Iisus Hristos: „Paharul binecuvântării, pe care-l binecuvântăm, nu este oare împărtăşirea cu sângele lui Hristos? Pâinea pe care o frângem nu este, oare, împărtăşirea cu trupul lui Hristos?" (I Corinteni 10, 16), zice Sf. Apostol Pavel. Catehismul ortodox, intitulat

„Învăţătura de credinţă creştină ortodoxă", dă următoarea definiţie: „Această legătură prin mijlocirea Bisericii între noi şi Sfinţi, precum şi legătura noastră cu sufletele celor adormiţi, se numeşte *Comuniunea sfinţilor*" (ed. 1952, p. 174).

CONCHA v. **Absida**.

CONCUPISCENŢĂ — înclinarea spre păcat.

CONDACUL — este, în cântarea psaltică, o strofă poetică, aşezată după cântarea a treia sau a şasea a Canoanelor (în Minee, Octoih şi Triod), care se cântă la Liturghie după troparele de la vohodul mic, precum şi în rânduiala Laudelor mici (Ceasuri, Pavecerniţă, Miezonoptică). *Condac* (κοντάκιον, τό — *kontakion*, derivat probabil de la subst. κοντός, ὁ — *o kontos* = băţ, bastonaş, pe care se înfăşurau în formă de sul manuscrisele vechi). *Condacul* de azi, din cărţile de ritual nu e decât un rest din cele de odinioară, care erau nişte compoziţii poetice mari, *poeme imnografice* având câte 18–24 de *strofe* sau *tropare* şi fiecare strofă e compusă din 20–30 de versuri scurte, cu o structură identică privind numărul silabelor şi locul accentelor, strofe legate între ele prin aceeaşi temă, formând o unitate narativă în care se celebrau momente din viaţa şi activitatea Mântuitorului, a Sfintei Fecioare sau a diferiţilor sfinţi. Strofele erau legate între ele printr-un *acrostih*. Epoca de glorie a condacului în imnografia religioasă este prin sec. VI–VII. Vechile condace aveau la început (în faţă) o strofă, care, ca fond, nu avea nimic comun cu restul strofelor, decât melodia şi refrenul. Acestă strofă poetică, izolată, mai scurtă, se numea κουκούλιον — *kukulion* sau προίμιον — *proimion (antestrofă)*. De fapt aceasta este strofa care se păstrează până azi sub denumirea de *condac*. Din şirul de strofe al vechilor *condace* s-a păstrat şi prima strofă (ce urma antestrofei), al cărei rol era de model pentru celelalte strofe (privind forma, adică numărul de silabe şi accente) şi care se numea *icos*. *Icosul* se citeşte după *condac*. Restul strofelor din condac au ieşit cu timpul din uzul cultului şi n-au mai fost transcrise în cărţile de ritual. Cel mai vechi *autor de condace* şi cel mai vestit imnograf bisericesc este *Sf. Roman Melodul* (Dulce Cântăreţul), sec. VI. Lui i se atribuie singurul dintre poemele sau condacele vechi care s-au păstrat în întregime în cărţile de ritual (*Ceaslov* şi *Triod*) şi care se întrebuinţează în serviciul bisericesc sub denumirea de *Acatistul Maicii Domnului* şi care se citeşte, de obicei, în rânduiala Utreniei din sâmbăta a cincea a Postului Mare (denia de vineri seara). Denumirea de *acatist* (ἀκάθιςτος — *akatistos*, de la ἀκαθίζω — *akatizo* = a nu şedea), este o rugăciune în timpul căreia nu se poate sta jos, ci trebuie cântată şi ascultată stând în picioare. Compoziţiile imnografice care s-au creat după modelul vechiului condac, numit *Acatistul Maicii Domnului*, nu s-au mai numit condace, ci acatiste, deşi au forma vechilor condace. Aceste acatiste s-au creat în cinstea diferiţilor sfinţi sau a diferitelor sărbători (ex. Acatistul Sfintei Cruci, Acatistul Sfinţilor Arhangheli). Textele lor se află în Ceaslovul Mare sau în cărţi deosebite, numite *Acatistiere*, precum şi în cărticelele (extrase) care cuprind câte un singur acatist, numite *Filade*. Un condac întreg, sub forma sa iniţială (de 24 de strofe)

s-a păstrat în slujba înmormântării preoţilor şi diaconilor de mir, integrat între odele 6 şi 7 ale Canonului acestei slujbe; v. **Acatist**, **Roman Melodul**.

CONDOLEANŢĂ (lat. *condoleo* şi *condolesco* = a suferi mult, foarte mult) — împărtăşirea durerii cuiva prin exprimarea părerii de rău; compătimire.

CONFESIONAL (lat. *confessus*, part. de la *confiteor* = a mărturisi, care mărturiseşte; *confessa res* = faptă mărturisită) — loc de confesiune, de mărturisire sau spovedanie, se numeşte la catolici o cămăruţă de lemn (o cabină despărţită printr-un perete de lemn), în care stă *preotul confesor*, într-una din părţi, iar în cealaltă stă credinciosul care-şi mărturiseşte păcatele, se spovedeşte; confesional şi în înţeles de apartenenţă la o confesiune (credinţă) creştină (catolică, protestantă, ortodoxă).

CONFESIUNE (lat. *confessio,-onis* = mărturisire) — cu înţeles de spovedanie, dar şi cu referire la una din cele trei ramuri ale creştinismului.

CONFESOR — cel care primeşte spovedania; *preot duhovnic*.

CONFIRMAŢIA (lat. *confirmatio,-nis* = întărire, recunoaştere, spusă) — ritual religios în Biserica romano-catolică: este actul de confirmare (*recunoaştere*) pe care-l primesc copiii catolici la vârsta de 14 ani, când primesc prima împărtăşanie, care se săvârşeşte cu mare solemnitate.

CONFRERIILE sau **CORPORAŢIILE SACERDOTALE** — erau, în religia romană, nişte grupări religioase constituite din membrii aristocraţiei; ele aveau ca patron un zeu, căruia îi închinau serbări şi-i aduceau sacrificii. Mai de seamă erau trei confrerii: Salienii, Lupercii şi Arvalii. Prima, *a Salienilor*, era formată din 24 de membri, preoţi ai zeului Marte. Ei însoţeau pe Pontifex Maximus (şeful religios al statului, care era împăratul) la aducerea sacrificiilor pe Câmpul lui Marte. *Lupercii* erau preoţi ai zeului Faunus (*Lupercus*) de la templul din Roma, căruia îi închinau serbări zgomotoase (*Lupercalia*), în care intrau rituri ce aminteau legendara răpire a sabinelor. *Arvalii* (*fratres arvales*), confrerie din 12 membri, preoţi ai cultului zeiţei Dea Dia, ocrotitoarea agriculturii; serbarea în cinstea ei avea loc în luna mai, când arvalii, purtând pe cap coroane din spice de grâu, aduceau zeiţei ca ofrande primele fructe coapte şi cântau în limba veche un cântec frumos păstrat până azi într-o inscripţie. Obiceiul s-a păstrat şi azi, la români, prin aducerea la biserică în *sâmbăta Moşilor de vară*, a primelor fructe (mere şi cireşe) şi legume din noua producţie.

CONFUCIANISM — doctrină quasi-religioasă, cu caracter moral-social, bazată pe învăţăturile vechii religii chineze, sintetizate de *Confucius*, filozof şi pedagog chinez, autorul confucianismului (sec. VI î.Hr.), doctrină cuprinsă în cărţile „Tin" şi „Su" (9 la număr, scrise de Confucius). Contribuţia lui Confucius priveşte doar problemele de ordin practic moral şi social. Filozofia lui se baza pe principiul că omul, fiind o părticică din întreaga natură, un microcosmos faţă de marele cosmos, are în sine însuşirile generale ale naturii, ale lui Dao (sinteză a legilor naturii) adică: ordine, dreptate, bunătate, sinceritate. Natura omului este la origine bună, morală. Ea se perverteşte numai

în contactul cu învățătura rea și cu exemplul rău. De aceea, omul trebuie dirijat, instruit, spre a se desăvârși. Educația lui se va face după exemplul celor de demult, care constă în respectul față de părinți, respectul față de stat, respectul pentru cei morți; împăratul să respecte pe înaintașii săi și să se supună Cerului (înțeles ca ființă supremă, Dumnezeu). În morală, principii de bază sunt: respectul și ascultarea. Fiecare, de la cel mai mare până la cel mai mic, trebuie să-și respecte datoriile ce revin gradului său ierarhic. Învățătura lui Iisus „să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți" este reflectată, la Confucius, în porunca: „Să nu faci altora ce n-ai voi să ți se facă ție". Cărțile lui Confucius, „*Canonul confucian*", cum au fost numite, au constituit un valoros îndreptar pentru viața poporului chinez, determinând asupra Chinei și Asiei de Est aceeași influență pe care Biblia a determinat-o în Occident. În domeniul religios, Confucius n-a adus nimic nou față de vechea religie chineză. În cărțile sale a căutat doar s-o reactualizeze, menținând din ea elementele fundamentale: cultul strămoșilor și al naturii, practicile cultice având în centrul lor Cerul și pe „Fiul Cerului", împăratul. Începând din sec. II î.Hr. , confucianismul va deveni religie de stat a Chinei. S-au înălțat, pentru cult, temple mărețe. Cel mai impunător a fost templul Cerului din Pekin, considerat cel mai mare templu din lume.

CONGREGAȚIE — denumire pentru *asociațiile mănăstirești din Apus*, care apar în sec. VIII în Franța, din nevoie de emancipare a mănăstirilor de sub autoritatea regilor și principilor, care căutau să le înfeudeze. La începutul sec. VIII (720), episcopul francez Pirminus întemeiază prima congregație reformistă a călugărilor benedictini (ordin monahal înființat de Benedict de Nursia, la Monte Cassino — prima mănăstire benedictină — 529) a căror datorie era ajutorul și supravegherea reciprocă. Regulile de viață ale călugărilor benedictini s-au impus în toate mănăstirile din Apus, făcând din ele lăcașuri generatoare ale unei vieți noi de cultură și înaltă spiritualitate, în care se formau viitorii preoți și misionari. O puternică asociație mănăstirească se formează la începutul sec. X (910), sub conducerea mănăstirii Clouny (Franța) al cărei abate, Berno (fost conte de Burgundia), impusese aici regulile de viață benedictine, transformând mănăstirea într-un focar de cultură și viață spirituală puternică, reușind să reunească în jurul ei numeroase mănăstiri, formând astfel *Congregația de la Clouny*, care a avut un mare rol în regenerarea vieții monahale din Apus.

CONTRAFORT, CONTRAFORȚI — ziduri suplimentare de sprijin, în părțile unde apăsarea masei de zidărie e mai mare; v. Stil roman.

CONSACRARE sau *sfințire*; v. **Ierurgii**.

COPIA (ἁγία — *aghia*; lat. *lancea, gladiolus* = suliță, lance) — este un obiect liturgic, folosit la tăierea prescurilor pentru pregătirea Darurilor (Sf. Agneț și miridele). Este un mic cuțit de metal în formă de lance, cu tăișul ca un triunghi, iar mânerul se termină cu o cruce ( ). În epoca de formare a cultului creștin se folosea „frângerea pâinii" la ritualul euharistic — după practica Mântuitorului care, la Cina cea de Taină, a luat pâinea și a frânt-o.

Dezvoltarea ritualului Proscomidiei în ritul bizantin a necesitat folosirea copiei în cult pentru scoaterea Sf. Agneț și apoi a miridelor, pentru pomenirea sfinților și a credincioșilor vii și morți. Se menționează prima dată folosirea copiei de către patriarhul Gherman al Constantinopolului, în sec. VIII. Acesta și alți tâlcuitori liturghici arată și simbolismul copiei: „în loc de suliță (lancea) cu care a fost împuns Hristos pe cruce, este și copia". Copia se întrebuințează numai în ritul liturgic bizantin.

CORANUL (în lb. arabă: *Qur'en,* de la *qara'a* = a citi, a recita) — este, pentru mahomedani, „Cuvântul lui Dumnezeu", care a fost transmis de îngerul Gavriil (Gabriel) profetului Muhamad, considerat, în islamism (mahomedanism), ca ultimul din șirul profeților Vechiului Testament (creștinismul consideră ca ultim profet pe Sf. Ioan Botezătorul). *Coranul* este, pentru mahomedani, un fel de Nou Testament, cu funcția de „Logos", „Verb al lui Dumnezeu". Textul *Coranului* s-a constituit sub primii califi și constă în 614 capitole numite *„surah"*, formate dintr-un număr variabil de versuri (*ayat*). *Coranul* e scris în proză rimată; se bazează pe două teme principale: monoteismul și puterea lui Dumnezeu (Allah), unicul creator al universului; oamenii sunt sclavii lui, dar ispitiți de diavol (*Iblis*, îngerul căzut), ei pot ignora cuvântul lui Dumnezeu; v. **Islamismul**.

CORIFEU — fruntaș, căpetenie; conducătorul corului în tragedia și comedia greacă antică; cântăreț, solist într-un cor; balerin care conduce ansamblul.

CORNIȘĂ — partea superioară ieșită în afară, ornamentală, ce se află sub o streașină.

CORONAMENT — partea superioară a unei coloane, a casei.

CORTUL SFÂNT sau **Cortul mărturiei**, v. **Tabernacol**.

COSMA DE MAIUMA, Sf. (+781) sau **COSMA MELODUL** — a trăit în aceeași mănăstire (Sf. Sava, de lângă Ierusalim) cu Sf. Ioan Damaschin; ajunge episcop de Maiuma, în Fenicia (743) și s-a remarcat ca un strălucit compozitor de imne și cântări bisericești: canonul Crăciunului („Hristos Se naște, măriți-L"), canonul la Botezul Domnului, la Duminica Floriilor, la Joia Mare, la Înălțarea la cer, Schimbarea la față a Domnului ș.a. Lui i se atribuie compunerea părții a doua a Axionului („...Ceea ce ești mai cinstită decât heruvimii"); textul apare prima dată la denia din Joia Mare, compusă de Cosma.

COSMOGONIE — cosmos; are și înțeles de *frumos* (cosmetică); ramură a astronomiei care studiază originea și evoluția corpurilor cerești, a sistemelor astrelor.

COTROCENI — biserică zidită în 1768, împreună cu palatul construit de Șerban Vodă Cantacuzino; palatul a fost restaurat dar biserica a fost demolată în perioada comunistă (1945–1989).

COZIA — mănăstire de călugări (pe valea Oltului, la aproximativ 5 km de Călimănești, jud. Vâlcea) înconjurată cu ziduri sprijinite de contraforți; a fost întemeiată la 1388, de Mircea cel Bătrân, al cărui mormânt se află sub o lespede în interiorul bisericii. Fiind foarte ruinată, pe la sfârșitul sec. XVI a fost întărită de Mihnea-Vodă II (1580–1590). Sub domnia lui Constantin Vodă-Brâncoveanu (1688–1714),

mănăstirea a fost zidită şi, sub supravegherea mitropolitului Antim Ivireanul, a fost înfrumuseţată cu sculpturi la chenarele ferestrelor, cu turnul nou şi cu tot aspectul arhitectonic de stil românesc, cum este pridvorul deschis de o aleasă frumuseţe. Din nou restaurată în sec. XX, după 1950.

CRATIMA — cântare cu sens ornamental încadrată în ornamentele melodice ale muzicii bizantine: asemenea ornamente se mai numesc şi *teriremuri*, deoarece revin frecvent silabele: te-ro-te-ri-rem. Acest gen melodioc e folosit în scrierea heruvicelor, chinonicelor, polieleelor; v. **Semne muzicale**.

CRĂCIUN — numele dat în popor marii sărbători a Naşterii Domnului (25 dec.), sărbătoare creştină, care, până în sec. IV, era serbată în Răsărit împreună cu Botezul Domnului, la 6 ianuarie. Despre originea cuvântului *Crăciun* părerile sunt împărţite. Cei mai mulţi admit cuvântul *calatio-calationem*, de la *calo* = a chema, a convoca: *calatio* — chemarea poporului, convocarea de către preoţi a credincioşilor la începutul fiecărei luni spre a se comunica festivităţile, slujbele din luna respectivă (DIV). Alţii propun ca origine cuvântul *creationem* — creaţie, zidire, iar unii îl consideră provenind din slavonescul *Kräciun* (ca şi colindă ş.a.). Fiind o sărbătoare creştină, poporul român, care s-a născut creştin, a legat numele sărbătorii, desigur, şi de Sf. Scriptură unde Dumnezeu este numit şi „Cel vechi de zile" (Daniel 7, 13), reprezentat în iconografie ca a doua Persoană a Sfintei Treimi, sub chipul unui bătrân cu barbă lungă albă, aşa cum este reprezentat şi „Moş Crăciun" — „vechi de zile" — locuţiune transferată în adjectivul „bătrân". *Crăciunul* este probabil cea dintâi sărbătoare creştină, dintre sărbătorile închinate Mântuitorului. Se serba în Apus, ca şi azi, la 25 decembrie, încă din sec. III, conform unei vechi tradiţii, după care, *recensământul* lui Cezar August a avut loc la *25 decembrie 754 Ab Urbe condita* (de la întemeierea Romei), în timpul căruia s-a întâmplat Naşterea Domnului (Luca 2, 1 ş.u.). Era legată de solstiţiul de iarnă, când zilele încep să crească şi soarele răsare mai devreme. Mântuitorul fusese numit de prooroci „Soarele dreptăţii" (Maleahi 3, 20), „Răsăritul cel de sus". Iisus S-a numit pe Sine „Lumină a lumii" (Ioan 9, 5). Naşterea Domnului (gr. τὰ χριστούγεννα — *Ta Hristoughenna*; lat. *Nativitas, Natalis Dominus Corporalis* — Naşterea cu trup a Domnului; slv. *Rojdestvo Hristova*) este cel dintâi praznic împărătesc cu dată fixă, în ordinea firească (cronologică) a vieţii Mântuitorului (Luca 2, 1–21) şi cea dintâi sărbătoare specific creştină, a cărei prăznuire în ziua de 25 decembrie (dată stabilită în anul 354, ca zi a *Crăciunului*, de către *Sf. Ioan Gură de Aur*) s-a generalizat în toată creştinătatea răsăriteană şi apuseană (spre sfârşitul sec. IV); excepţie a făcut Biserica armeană, care până azi serbează încă Naşterea Domnului la 6 ianuarie (odată cu Botezul Domnului), ca în vechime. Poporul român a păstrat de la strămoşii romani (v. Saturnaliile şi Juvenaliile) o mulţime de datini şi obiceiuri, bazate pe fenomenele naturii, pe care le-a pus în legătură cu Naşterea Domnului, împrumutându-le sens şi caracter creştin, ca de ex.: colindele, sorcova, pluguşorul, la care s-au adăugat şi altele de concepţie şi origine pur creştină, ca: Vicleimul, Irozii, Steaua etc.

Aceste datini fac din sărbătoarea *Crăciunului* una din cele mai mari sărbători creştine, mai scumpe şi mai populare ale Ortodoxiei româneşti. Ea a fost prăznuită întotdeauna cu mare solemnitate. În ajunul acestei zile a fost instituit „post negru" (ajunare, post total), preoţii umblau, ca şi azi, cu icoana Naşterii pe la casele oamenilor (vestind Naşterea Domnului Hristos). Cu timpul s-a instituit şi postul *Crăciunului*, pentru pregătirea sufletească a credincioşilor. În vechime, în postul Crăciunului erau oprite spectacolele şi jocurile din circuri şi teatre, chiar prin legi civile; la serviciul divin, din ziua de *Crăciun* până la Bobotează, era interzisă îngenuncherea (regulă pe care o prevăd şi azi cărţile de slujbă ale Bisericii).

CRÂSNIC v. **Eclesiarh, Cântăreţ bisericesc**.

CRĂSTIŢEL — termen pentru BOTEZĂTOR („Svântul *Ioan Crăstiţel*...", de la Mitrop. Dosoftei, în *„Pomenirea svântului Apostol Andrei părvozvan, adică întâi chemat"* — în rev. „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 1980, nr. 9–12, p. 784–785).

CREDINŢĂ (lat. *credo,-ere* = a crede, a se încredinţa) — în sens religios înseamnă convingere absolută despre existenţa lui Dumnezeu, încredere în El; credinţa se arată prin mărturisirea lui Dumnezeu şi împlinirea poruncilor Lui: *Credinţa* (ἡ πίστις — *i pistis*), spune Sf. Apostol Pavel: „este încredinţarea celor nădăjduite, dovedirea lucrurilor celor nevăzute... prin credinţă înţelegem că s-au întemeiat veacurile prin cuvântul lui Dumnezeu, de s-au făcut din nimic cele ce se văd" (Evr. 11, 1 şi 3). *Credinţa* stă la temelia Bisericii şi a mântuirii omului: „Că vei mărturisi cu gura ta că Iisus este Domnul şi vei crede în inima ta că Dumnezeu L-a înviat pe El din morţi, te vei mântui... Căci: «Oricine va chema numele Domnului se va mântui». Dar cum vor chema numele Aceluia în Care încă n-au crezut?" (Romani 10, 9 şi 13–14). „*Credinţa este o putere de legătură* care înfăptuieşte *unirea* desăvârşită, *nemijlocită* şi mai presus de fire *a celui ce crede, cu Dumnezeu cel crezut... Credinţa este o cunoştinţă (cunoaştere)* ce nu se poate dovedi. Iar dacă... *nu se poate dovedi (explica)*, atunci *credinţa este o legătură mai presus de fire, prin care,* în chip neştiut şi indemonstrabil, *ne unim cu Dumnezeu într-o unire mai presus de înţelegere*", aşa defineşte credinţa unul din marii părinţi ai Bisericii, Sf. Maxim Mărturisitorul (v. *Filocalia*, vol. III, 1948, p. 118–120).

CREDINCER — „cel ce lua credinţa", adică gusta cel dintâi vinul şi mâncarea care se servea la masa domnească (chiar şi anafura care se dădea la biserică).

CREMAŢIUNE (gr. ἀποτέφρωσις, ἡ — *apotefrosis* = acţiunea de ardere, incinerare, prefacere în cenuşă; lat. *cremo,-are* = a arde; fr. *crémation*) — este procesul de ardere a cadavrelor; Carol cel Mare, regele care a creştinat pe francezi (742–814) a interzis practica păgână a arderii cadavrelor, *cremaţiunea* fiind interzisă în creştinism. Totuşi, din sec. XVIII, ea a fost restabilită. Incinerarea cadavrelor, paralel cu înhumarea era un ritual frecvent în vechile religii păgâne, la greci, romani, geto-daci, celţi, la vechii germani şi slavi, mexicani şi în India vedelor (mileniul IV î.Hr.), până azi, în budism şi hinduism (religia

majoritară, peste 400 milioane de credincioşi); Budha (mort la 483 î.Hr.) a fost incinerat şi cenuşa i-a fost împărţită la diferite monumente funerare.

CRESTELNIŢĂ v. **Agheazmă**, **Colimvitra**.

CREŞTIN — denumire dată prima oară ucenicilor lui Iisus Hristos, în Antiohia, pe la anii 49–51, când au predicat acolo Sfinţii Apostoli Pavel şi Varnava (Faptele Apostolilor 11, 26). Era un cuvânt nou care arăta nu numai o denumire nouă pentru o comunitate de oameni, ci şi o idee nouă, aceea de creştini. Până atunci, în lumea iudaică ei se numeau *ucenici, credincioşi, fraţi, sfinţi*, dar de acum se numesc cu numele lui Hristos, nume specific pe care-l vor purta toţi cei veniţi în comunitatea Bisericii, fie din iudaism, fie din păgânism; v. **Sfinţii**, **Creştinism**.

CREŞTINĂTOAREA v. **Colimvitra**.

CREŞTINISMUL — religie universalistă, al cărei izvor se află în Sf. Scriptură, cartea sacră, inspirată de Dumnezeu. *Creştinismul* este religia mântuirii omului. Istoria acestei religii începe, în Vechiul Testament, cu *Cartea Facerii* şi se încheie, în Noul Testament, cu venirea Mântuitorului, care S-a jertfit pentru mântuirea omului din robia păcatului. Numele de creştin vine de la *Hristos*. Vechii scriitori latini Suetoniu, Pliniu cel Tânăr, Iosif Flavius, precum şi Evangheliile apocrife, Acta Pilati şi mărturiile din Talmud, atestă originea creştinismului, realitatea lui istorică, precum şi a întemeietorului, Iisus Hristos. Existenţa istorică a lui Iisus o atestă, în primul rând, scrierile Noului Testament şi apoi nenumărate documente oficiale istorice şi literare ale vremii când a trăit El şi după ce creştinismul a început a se răspândi în imperiul roman. *Creştinismul* are o dogmă fundamentală, *dogma hristologică*, Dumnezeul-Om, Iisus Hristos. Credinţa în divinitatea lui Iisus Hristos constituie temelia Bisericii. Sfinţii Apostoli întăresc în scrierile lor această dogmă: „Pentru că oricine este născut din Dumnezeu biruieşte lumea, şi aceasta este biruinţa care a biruit lumea: credinţa noastră. Cine este cel ce biruieşte lumea dacă nu cel ce crede că Iisus este Fiul lui Dumnezeu?“ (I Ioan 5, 4–5); „Cine mărturiseşte că Iisus este Fiul lui Dumnezeu, Dumnezeu rămâne întru el şi el în Dumnezeu“ (I Ioan 4, 15). Concepţia despre Dumnezeu diferă în creştinism de celelalte religii monoteiste. El este Dumnezeul iubirii: „Dumnezeu este iubire şi cel ce rămâne în iubire rămâne în Dumnezeu şi Dumnezeu rămâne întru el“ (I Ioan 4, 16). Dumnezeu a creat lumea din nimic şi în afară de Sine. A creat-o din iubire şi prin aceasta cosmogonia creştină se deosebeşte de celelalte cosmogonii ale altor religii. În creştinism, scopul şi centrul creaţiei este omul: Dumnezeu l-a creat după chipul şi asemănarea Sa. Sufletul omului este o substanţă distinctă de lumea materială şi care, prin virtute şi harul divin, se poate ridica până la asemănarea cu Dumnezeu. Păcatul originar a avut ca urmare căderea omului din starea de har, izolarea de Dumnezeu şi căderea întregii creaţii în această izolare. *Creştinismul* este religia ridicării omului din această izolare şi a reabilitării lui; este religia mântuirii prin Hristos, Dumnezeu devenit om. *Mântuirea* este lucrarea iubirii lui Dumnezeu faţă de om dar şi a omului faţă de Dumnezeu: „Noi iubim pe Dumnezeu, fiindcă El ne-a iubit cel dintâi“ (I

Ioan 4, 19). *Problema morții și a destinului* ultim al omului diferă și ea, în eshatologia creștină, față de celelalte religii. Prin jertfa lui Hristos, prin moartea și Învierea Sa a devenit posibilă învierea omului, transfigurarea Lui și a întregii lumi; *Liturghia* ortodoxă are *caracter eshatologic,* căci în timpul săvârșirii acestei slujbe religioase, fundamentală în *creștinism*, credincioșii trăiesc prefigurat viața veșnică și comuniunea cu Dumnezeu. *Concepția despre rai și iad*, în *creștinism*, are o înaltă spiritualitate. *Iadul* înseamnă suferința mare a îndepărtării sufletului de Dumnezeu, a izolării, a înstrăinării de iubirea Lui, iar *raiul* este tocmai această apropiere de Dumnezeu, este viața în Dumnezeu împreună cu toți ceilalți. Idealul eshatologiei creștine este această fericire supremă, veșnică. Ea a fost făgăduită de Mântuitorul tuturor acelora care vor crede în El și-I vor urma învățătura. Spre deosebire de alte religii, ca de ex. budismul sau brahmanismul, la care idealul eshatologic înseamnă inactivitate, contemplare pasivă, izolare, în *creștinism*, dimpotrivă, se cere activitate, trăire a învățăturii creștine în mijlocul oamenilor spre a-i lumina și a-i ajuta pe toți să se ridice la vrednicia mântuirii și a dobândirii vieții veșnice. Fiecare om trebuie să ducă mai întâi cu sine însuși această luptă, spre a se ridica pe culmile desăvârșirii și sfințeniei. Și pe plan moral, *creștinismul* este superior, punând accent deosebit pe virtuțile evanghelice: credința, nădejdea și dragostea, și mai presus de toate dragostea, puterea prin care omul poate rezolva orice problemă a vieții. Dumnezeu a dat omului propriul Său exemplu de iubire, căci chiar după căderea în păcat, nu l-a lăsat pierdut, ci i-a făgăduit un Mântuitor, spre a-l salva din robia păcatului și a-i deschide drumul spre viața veșnică. *Morala creștină* îndeamnă pe om atât la dobândirea fericirii veșnice, dar și a celei de pe pământ, învățându-l să trăiască această viață potrivit poruncilor lui Dumnezeu, pe care Biserica le propovăduiește oamenilor. La temelia moralei creștine stă iubirea de Dumnezeu și de aproapele: *„Toate câte voiți să vă facă vouă oamenii, asemenea și voi faceți lor"* (Matei 7, 12), poruncă divină, normativă, implicând în ea toate relațiile dintre oameni: muncă, cinste, dreptate, bunăvoire și mai ales milă și dragoste față de toți cei în suferință: „Flămând am fost și Mi-ați dat să mănânc; însetat am fost și Mi-ați dat să beau; străin am fost și M-ați primit; gol am fost și M-ați îmbrăcat; bolnav am fost și M-ați cercetat; în temniță am fost și ați venit la Mine... Adevărat zic vouă, întrucât ați făcut unuia dintr-acești frați ai Mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut" (Matei 25, 34–40). În capitolul 25 al Evangheliei lui Matei este rezumată eshatologia și morala creștină, formulată de Mântuitorul însuși. *Elementele cultului creștin* (rugăciunea, jertfa, purificarea) nu sunt izolate față de celelalte religii, dar se deosebesc de acestea. Rugăciunea, ca centru al cultului divin creștin, se face atât colectiv, cât și individual. Jertfa a fost făcută o singură dată și pentru totdeauna, de Mântuitorul care S-a întrupat, a suferit și a murit vârsându-Și sângele pe cruce, pentru mântuirea noastră, S-a îngropat și a înviat, prefigurând viața veșnică dată omului, dar purificarea de păcate este o datorie, o obligație a fiecărui creștin care crede în Iisus, Fiul lui Dumnezeu și care vrea să facă voia Sa. Cultul

Bisericii creştine are în centrul ei jertfa pe care o săvârşeşte în Sfânta Liturghie, în cadrul slujbelor din sărbători. Această jertfă mistică este Sf. Euharistie, pe care o primesc creştinii. Sărbătorile închinate Sfintei Treimi, Mântuitorului, Sfintei Fecioare şi tuturor celor drepţi intraţi în ceata sfinţilor sunt pentru creştini prilejuri de purificare, de înălţare sufletească, prin participarea la săvârşirea Sfintei Jertfe, pe care o săvârşesc preoţii lui Hristos, în Sfântă Biserica Sa. Creştinul se roagă implorând mila lui Dumnezeu, dar şi mulţumindu-I pentru toate îndurările Lui. *Rugăciunea model* pe care Iisus Însuşi a dat-o ucenicilor este rugăciunea *„Tatăl nostru"*. *Creştinismul* este religia păcii, a dragostei şi iertării. Răspândirea lui la toţi oamenii, dar mai ales trăirea lui adevărată înseamnă împărăţia lui Dumnezeu pe pământ.

CREŢULESCU — biserica (din Calea Victoriei — Bucureşti) zidită de Banul Iordache Creţulescu a suferit mai multe restaurări; a fost pictată de Gh. Tătărescu la 1860. Tencuită în cărămidă aparentă, se înalţă în apropierea fostului palat regal (azi Muzeul Naţional de artă).

CREZUL sau **SIMBOLUL CREDINŢEI** (Mărturisirea de credinţă) — este o sinteză a doctrinei Bisericii creştine, care l-a integrat în cultul ei. Adevărurile de credinţă cuprinse în *Crez* au fost formulate de Sfinţii Părinţi ai Bisericii creştine în primele două sinoade ecumenice: la Niceea (325) şi Constantinopol (381). Conţinutul şi explicarea *Crezului* se află în cartea: *Învăţătura de credinţă creştină ortodoxă*, Bucureşti 1952, şi ediţii mai noi. *Crezul* formulat în primele două sinoade ecumenice cuprinde învăţătura Bisericii despre Sfânta Treime (Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul şi Sfântul Duh), despre Biserică, Botez, Judecata din urmă, cu învierea morţilor şi viaţa veşnică. Biserica Ortodoxă este singura care a păstrat nealterat textul *Crezului*, aşa cum a fost el formulat în primele două sinoade, spre deosebire de *Bisericile eterodoxe* (siriană, armeană, abisiniană, coptă din Egipt) care s-au abătut de la dogma ortodoxă, primind monofizitismul; *erezia monofizită* a susţinut că Mântuitorul n-a avut decât o singură fire, firea dumnezeiască (afirmând că trupul Domnului a fost numai unul, dumnezeiesc, nu şi omenesc) modificând astfel dogma ortodoxă despre întruparea Fiului lui Dumnezeu: „... şi într-unul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul născut, Care din Tatăl S-a născut mai înainte de toţi vecii... Care pentru noi oamenii şi pentru a noastră mântuire... *S-a întrupat de la Duhul Sfânt şi din Maria Fecioara şi S-a făcut om*". Biserica romano-catolică a modificat şi ea textul originar al Crezului, prin adaosul Filioque (v. **Filioque**), afirmând că Sf. Duh purcede *şi* de la Fiul, nu numai de la Tatăl. Locul rostirii *Crezului* în cadrul slujbei Sfintei Liturghii este după Vohodul mare şi rugăciunile: „Să plinim rugăciunile noastre Domnului" (de la ectenie) şi rugăciunea dragostei: „Să ne iubim unii pe alţii...", ceea ce arată că în afară de iubire, ni se cere şi credinţă dreaptă (ortodoxă), spre a putea participa cu vrednicie la aducerea Sfintei Jertfe. De aceea se cuvine ca fiecare credincios să rostească în gând sau cu glas tare *Crezul*, când se spune în biserică.

CRIJMA (formă veche slavă de la gr. χρίσμα, τό — *hrisma* = ungere sau sfinţire — numire veche a tainei Sf. Mir; gr.

ἀναβόλιον, τό — *anavolion*, ἐμφότιον, τό — *emfotion* = veşmânt luminat) — aşa se numea cămaşa cu care se îmbrăcau îndată după botez *neofiţii* (catehumenii botezaţi) în primele veacuri creştine când se botezau adulţi proveniţi dintre păgâni. Generalizându-se *pedobaptismul* (botezul din rândurile copiilor), în locul vechii cămăşi a neofiţilor s-a folosit o făşie de pânză pe care naşul o ţine pe braţe şi primeşte copilul din mâinile preotului îndată ce copilul e scos din cristelniţă, din apa botezului. Pânza aceasta a păstrat (în unele părţi din Moldova, Bucovina, Banat, Dobrogea) vechea denumire slavă, de *crijmă*.

CRIPTA (gr. κρύπτη, ἡ — *cripti*; lat. *crypta,-ae* = loc întunecos, boltă mortuară) — locul ascuns în peretele galeriilor din catacombe, în primele veacuri creştine, unde erau înmormântaţi creştinii, în ascuns, departe de vigilenţa autorităţilor păgâne ale imperiului roman. Astăzi se numeşte criptă locul de înmormântare într-un cavou; v. **Martiriile**, **Catacombe**.

CRISTELNIŢA v. **Colimvitra**.

CROMLEHI v. **Monumente megalitice**.

CRUCE (lat. *crux,-cis*), ***Sfânta Cruce*** — este simbol al răscumpărării omului şi constituie un obiectiv important al cultului creştin. Acest obiect de tortură la păgâni a fost sfinţit prin sângele Mântuitorului răstignit şi a devenit instrument de mântuire, semn distinctiv de mândrie şi laudă pentru creştini. Păgânii numeau pe creştini adoratori ai crucii (σταυρόλατραι — *stavrolatrai*; lat. *crucicolae*). Cultul creştin al *crucii* era viu încă din primele trei veacuri; creştinii făceau semnul *crucii* în toate momentele vieţii lor (la culcare, la trezire, la masă, la muncă etc.). În vremea persecuţiilor era folosită sub formă de simboluri: ancoră, trident (*crux comissa*) sau monogramul în variante precum: ☧ , ✕ — *crux decussata*, aflată pe monumente funerare. După încetarea persecuţiilor *crucea latină* se impune definitiv (✝), în locul *crucii monogramatice*. Descoperirile arheologice din Palestina au arătat că semnul *Crucii* a fost folosit chiar de prima comunitate creştină din Ierusalim; începând din sec. IV, cinstirea *Crucii* s-a generalizat, manifestându-se public şi intrând în cultul divin oficial al Bisericii. La aceasta au contribuit şi două evenimente istorice: *minunea apariţiei pe cer a semnului crucii*, care încurajează pe Constantin cel Mare în lupta cu Maxenţiu, pe care îl biruieşte, punând-o ca emblemă pe steaguri, iar apoi pe actele oficiale şi chiar pe monede şi interzicând a mai fi răstigniţi pe cruce condamnaţii la moarte. Altă minune a fost descoperirea *Crucii Mântuitorului* (anul 326), chiar pe locul răstignirii Lui. Sfânta Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, a înălţat o mare biserică pe locul calvarului (biserica Sfântului Mormânt) şi alta pe locul unde s-a aflat *Crucea răstignirii* (basilica Sfintei Cruci), unde a fost sfinţită în ziua de 13 sept., anul *335*, când a început şi venerarea Sfintei Cruci în cultul creştin. Doctrina (învăţătura) Bisericii despre cultul Sf. Cruci a fost formulată de sinodul VII ecumenic (Niceea 787) şi completată de sinodul local de la Constantinopol (869), când s-a stabilit şi doctrina despre cinstirea Sfintelor icoane: cinstirea Sf. icoane, a Sf. Evangheliii şi a Sf. Cruci trebuie să fie egală. Cultul *Sfintei Cruci*

în Biserica Ortodoxă se manifestă prin: 1. Slujbele speciale compuse în cinstea şi lauda ei, ca: Acatistul Sfintei Cruci (în Ceaslovul mare), rugăciuni şi imne, cântări (din Octoih) pentru cele două zile de post din săptămână (miercuri şi vineri), zile închinate amintirii şi cinstirii Crucii şi Patimilor Domnului; 2. Sărbătorile închinate ei: *Înălţarea Sfintei Cruci* (gr. Ἡ ὕψωσις τοῦ σταυροῦ — *i ipsosis tou stavrou* sau σταυροφανεία, ἡ — *stavrofaneia*; slv. *Vozdvijenie Kresta*), la 14 septembrie numită în popor şi *Cârstov* (de la slv. *Krestovu* deni = ziua Crucii sau *Cristovul viilor*, pentru că este ziua când începe culesul viilor). Ziua aceasta se posteşte, căci aminteşte de Patimile şi moartea Mântuitorului. A doua sărbătoare este *Duminica Crucii* (Duminica a treia din Postul Paştelui); sărbători (fără ţinere) mai avem: Scoaterea cinstitului lemn al Sf. Cruci — 1 august (în amintirea eliberării grecilor de sub saracini, sec. XII) şi Arătarea semnului Sf. Cruci împăratului Constantin (7 mai); 3. Dovada cultului crucii în pietatea poporului sunt crucile memoriale şi troiţele de lemn şi piatră, presărate la răscruci, pe drumurile ţării. Facerea semnului *Sfintei Cruci* este primul gest creştin pe care îl învaţă copilul încă din primii ani ai săi, semn fără care omul credincios nu-şi începe ziua de muncă, nu se aşează şi nu se scoală de la masă şi cu care se culcă liniştit pentru somnul de noapte. Mărturisirea dreptei credinţe este *Sf. Cruce*, prin care credincioşii recunosc unitatea divină în Sf. Treime şi cred în jertfa mântuitoare a lui Hristos, Care pe cruce S-a răstignit pentru mântuirea neamului omenesc. Renunţând a face semnul *Sfintei Cruci*, cei rătăciţi, sectanţii, neagă aceste adevăruri pe care se fundamentează Biserica lui Hristos. Sectanţii şi-au făcut religia lor, redusă la discursuri (pe care ei le numesc predici), la cântări compuse de ei şi la citiri de psalmi, dând astfel cultului un caracter laic şi renunţând la toate dogmele Bisericii creştine. Sectanţii au dat creştinismului „un caracter raţionalist, neduhovnicesc, lipsit de prezenţa reală a lui Hristos în oameni şi în lume". Sf. Apostol Pavel, în Epistolele trimise către Bisericile (comunităţi creştine) înfiinţate de el în călătoriile sale misionare (Epistole păstrate în Noul Testament), vorbeşte de această categorie de aşa-numiţi „credincioşi", care răstălmăcesc adevărul Evangheliei lui Hristos şi răspândesc învăţături greşite printre primii creştini (aşa cum se întâmplă şi azi).

CRUCEA DECUSSATA — crucea în formă de „X", pe care a fost răstignit Sf. Andrei, primul dintre apostolii Domnului, care a fost şi în părţile noastre, în Sciţia Minor (Dobrogea), unde a propovăduit creştinismul (sec. I); v. **Andrei**.

CRUCEA GAMMATA (lat. *crux gammata*) — asemănătoare cu „gamma" Γ (litera mare, a treia din alfabetul grec), cruce denumită *svastica* 卐 (cuv. sanscrit) = încârligată (DIVR), cunoscută din cele mai vechi timpuri în Orientul îndepărtat (China) şi în Europa, fiind socotită simbolul soarelui în mişcare şi ca semn tutelar al bogăţiei şi mântuirii. Acest semn a fost folosit şi de creştini, încă din sec. III, ca formă ascunsă a crucii creştine (de teama persecuţiilor). Săpăturile arheologice de la noi au descoperit crucea gammată pe monumente

şi obiecte funerare (vase) din sec. IV–VI până în epoca feudală.

CRUCEA MONOGRAMMATICA (lat. *monogrammus*; gr. μονόγραμμος — *monogrammos* = figură din linii) — semn ce reprezintă o cruce verticală asemănătoare cu litera „rho" ρ, din alfabetul grec, care combinat cu literele „iota" I şi „chi" X , tot din alfabetul grec, au format o monogramă ☧ pe care creştinii au preluat-o ca modalitate de a desemna numele lui Iisus Hristos. Acest semn se întâlneşte pe multe monumente şi inscripţii descoperite la noi — la Tomis, Callatis (Mangalia), Histria şi Dinogeţia (în nordul Dobrogei), Biertan (Ardeal). Această monogramă creştină s-a numit şi *constantiniană* (v. DIVR).

CRUCEA PECTORALĂ — este o insignă a demnităţii arhiereşti; este un simbol al crucii lui Hristos prin care a fost biruit păcatul. Când arhiereul slujeşte îşi pune crucea şi rosteşte cuvintele din Sf. Evanghelie: „Zis-a Domnul: Oricine voieşte să vină după Mine să se lepede de sine, să-şi ia crucea şi să-Mi urmeze Mie" (Marcu 8, 34). În Biserica Ortodoxă Română, numai arhiereul are dreptul de a purta permanent crucea pectorală (pe piept). Acest drept se poate acorda ca o distincţie şi preoţilor cu rangul onorific cel mai înalt (iconom-stavrofor).

CRUCIADE — expediţii armate, creştine, în Evul Mediu, care au plecat din ţările Apusului, conduse de principi şi regi, spre a elibera Ierusalimul de sub dominaţia otomană şi de eretici.

CRUCIFIX — crucea cu chipul Domnului răstignit; crucifixul devine frecvent, începând din sec. VI mai ales în Apus.

CRUCILE JURĂMÂNTULUI — se numesc vechile cruci semănate pe cuprinsul oraşului Câmpulung-Argeş unde, până la jumătatea sec. XX (perioada comunistă, 1945), demnitarii oraşului obişnuiau să depună jurământul înainte de a-şi lua în primire demnitatea (slujba) respectivă. Aceste cruci de piatră, aşezate în diferite puncte ale oraşului, sunt frumos sculptate, cuprinzând inscripţii care consemnează istoricul lor, din trecutul cel mai îndepărtat al acestui oraş, care a fost reşedinţă domnească între 1330–1360.

CTĂŞTII şi **POLIŞTII** — se numeau preoţii în religia geto-dacilor.

CTITOR (gr. κτίτωρ, ὁ, κτίζω — *ctitor, ctizo* = a construi, a întemeia) — cel care a zidit, a pictat sau a restaurat din temelii o biserică, un edificiu religios. Biserica acordă ctitorului dreptul de a fi pomenit la diferite slujbe în biserica ctitorită de el (drept prevăzut în Novela 123 din Codul lui Iustinian) şi dreptul de a se zugrăvi chipul lui şi al membrilor familiei sale în interiorul bisericii, în semn de dragoste şi recunoştinţă pentru el. Biserica Ortodoxă Română, prin hotărârea Sf. Sinod din 28 febr. 1950 (în rev. *B.O.R.*, 1950, nr. 3–6) stabileşte: „Numai portretele ctitorilor şi cel al ierarhului, sub păstorirea căruia s-a sfinţit biserica, vor putea fi zugrăvite în interiorul bisericilor". Cei care au făcut numai o donaţie bisericii, fie în natură, fie în bani, nu pot fi socotiţi ctitori, ci numai ajutători ai sfântului locaş.

CUCULION v. **Rasofor**, **Condac**.

CULT (lat. *colo-colere-cultum* = a cultiva, a respecta, a adora) — înseamnă, în general, orice formă sau act religios al cărui scop este

stabilirea unei legături între om şi divinitate. *Cultul*, ca expresie a sentimentului religios, a existat întotdeauna, în toate religiile, el fiind o parte a religiei. În antichitatea păgână, *cultul religios* însemna cinstirea zeilor (*deos-colere*) manifestată prin ceremonii religioase al căror scop era de a pune omul în legătură cu divinităţile respective. În *creştinism, cultul* înseamnă orice act religios prin care se caută stabilirea unei legături cu Dumnezeu şi mijlocirea sfinţirii omului prin împărtăşirea harului dumnezeiesc. Între simţirea religioasă care stă la baza *cultului* şi între *riturile* sau *actele religioase* prin care se exprimă sentimentul religios există o strânsă legătură, deoarece, fără credinţă, riturile devin forme goale, dar şi fără exteriorizarea prin acte religioase, credinţa, sentimentul religios se atrofiază, se stinge. De aceea *cultul*, în accepţiunea lui, nu poate fi decât integral, adică *intern* şi *extern*, sentiment religios (evlavie, virtuţi morale) şi exprimare în forme externe (acte: închinare, rugăciune, post, spovedanie, împărtăşire ş.a.). Actele de *cult* se pot manifesta *individual* (acasă: rugăciuni, mătănii, candelă etc.) şi *colectiv* (prin participare la biserică la slujbele săvârşite de cler, care e investit cu putere harică, sfinţitoare) — v. **Tipic**. Cultul creştin diferă de la o confesiune creştină la alta (Ortodox, Catolic, Protestant), evoluând în timp. *Cultul* Bisericii Ortodoxe îşi încheie evoluţia în formele lui esenţiale şi fundamentale, o dată cu perioada patristică (ultimul sinod ecumenic de la Niceea, 787). Ceea ce a mai intervenit în timp a fost în legătură cu calendarul şi îmbogăţirea lui cu noi sărbători de sfinţi, precum şi precizarea cărţilor bisericeşti pentru folosinţa cântăreţilor: Ceaslov, Octoih, Triod, Penticostar şi Minee. Rădăcinile *cultului ortodox* sunt vechi ca şi creştinismul, unele forme fundamentale provenind chiar din cultul Legii Vechi, altele din Noul Testament. Trăsăturile caracteristice ale *cultului ortodox* sunt: 1. *Caracterul sacrificial şi ierarhic* ce rezultă din faptul că în Biserica Ortodoxă cultul se întemeiază pe *jertfa răscumpărătoare* a Mântuitorului, actualizată sub forma nesângeroasă a sacrificiului euharistic din Sf. Liturghie, săvârşită de ierarhia bisericească (episcopi, preoţi şi diaconi); 2. Se distinge prin *uniformitate şi stabilitate*. El se desfăşoară după reguli precise şi fixe şi se exprimă în forme definitiv stabilite (aceleaşi pentru toţi credincioşii ortodocşi, din orice parte a lumii), ceea ce duce la păstrarea unităţii de credinţă între diferitele Biserici Ortodoxe naţionale şi autocefale; 3. Altă caracteristică a *cultului ortodox* o constituie *bogăţia, varietatea şi frumuseţea elementelor de artă* puse în serviciul său, prin solemnitatea, fastul şi strălucirea formelor sale externe, a riturilor şi ceremoniilor din rânduiala sfintelor slujbe (specifice şi cultului catolic, în mare măsură); 4. Are *caracter eclesiologic* sau *comunitar*, deoarece promovează rugăciunea cu caracter colectiv, social, prin care comunitatea credincioşilor se uneşte în duhul păcii, al iubirii frăteşti, mai presus de vârstă, de cultură, de stare socială, naţionalitate, limbă sau rasă (toţi „Domnului să ne rugăm...“) după cuvintele Mântuitorului: „Unde sunt doi sau trei, adunaţi în numele Meu, acolo sunt şi Eu în mijlocul lor“ (Matei 18, 20); 5. Altă caracteristică este *simbolismul* sau caracterul său epifanic şi eshatologic, care rezultă din profunzimea şi

frumusețea ideilor doctrinare, formulate în textele liturgice și care se desprind din formele externe; 6. *Pancosmismul* sau universalismul este altă trăsătură a *cultului ortodox*, prin faptul că rugăciunea ortodoxă îmbrățișează în sfera ei întreaga lume și întreaga natură, cerând lui Dumnezeu s-o sfințească și să o pună în slujba Sa și a omului. Esența Ortodoxiei se trăiește prin participare la formele tradiționale și instituțiile ei de *cult* (botezul copiilor, taina căsătoriei, spovedirea, împărtășirea, cultul morților, cinstirea marilor sărbători) — v. **Hristocentric**. *Cult*, în înțeles laic: om învățat.

CULTUL ÎMPĂRATULUI — consta, în imperiile Antichității, în onoruri divine, cu rituri speciale care erau consacrate suveranului în Egiptul antic, în Asia Mică și Persia; acest cult începuse la greci cu Alexandru cel Mare, iar la Roma s-a instaurat sub stăpânirea împăratului Octavian August. Titlul de August era un epitet religios, pe care Octavian l-a acceptat în anul 27 î.Hr., epitet care implica o consacrare, o sfințire. *Cultul imperial* a constituit unul din instrumentele de unificare a provinciilor imperiului roman. Acest cult a denaturat sub împărații Nero, Caligula, Domițian, care au pretins să fie adorați ca zei.

CULTUL MARIAL sau **Cultul Maicii Domnului** — s-a dezvoltat începând din sec. IV, când a fost condamnată erezia lui Nestorie. *Doctrina marială* s-a formulat la sinodul al III-lea ecumenic (Efes 431) și s-a manifestat sub forme multiple: 1. sărbători închinate Maicii Domnului; 2. cântări și slujbe divine, compuse în cinstea ei; 3. zidiri de biserici cu hramul Sfintei Fecioare; 4. icoane; 5. predici și omilii; 6. onomastica. **A.** *Sărbători mari* (cu ținere), socotite între praznicele împărătești: *Nașterea Maicii Domnului* (lat. *Nativitas Beatae Mariae Virginis*; slv. *Rojdestvo Bogorodiți*), numită în popor *Sf. Maria Mică* (la 8 septembrie); *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*, popular *Vovidenia* sau *Ovidenia* (21 noiembrie), în amintirea aducerii la templu a Sf. Fecioare de către părinții ei Ioachim și Ana, care, fiind bătrâni și neavând copii, s-au rugat lui Dumnezeu că, de le va da unul, l-l vor închina Lui; când Maria a împlinit trei ani, a fost adusă la templu, unde era o școală de educație religioasă pentru copiii pe care părinții lor îi promiseseră Domnului, chiar înainte de zămislirea lor; aici Maria a rămas până la vârsta de 15 ani, primind o educație profund religioasă; *Bunavestire* popular *Blagoveștenia* (25 martie), praznic ce amintește ziua când Sf. Arhanghel Gavriil, trimis de Dumnezeu, a vestit pe Sf. Fecioară că va naște pe Mesia (Luca 1, 26–38); apusenii (catolicii) numeau această sărbătoare zămislirea Domnului (*Festum Conceptionis Christi*); *Adormirea Maicii Domnului*, numită în popor *Uspesnia* și *Sfânta Maria Mare* (15 august), când se comemorează sfârșitul pământesc al Sf. Fecioare; după tradiția pioasă, la trei zile de la „adormire", Sf. Fecioară ar fi fost ridicată cu trupul la cer, ca și Fiul ei dumnezeiesc; la catolici: *Assumptio Beatae Mariae Virginis*, adică *Ridicarea la cer a Sf. Fecioare Maria*. Aceste patru sărbători închinate Maicii Domnului sunt *zugrăvite pe catapeteasmă în șirul praznicelor împărătești*, Sf. Fecioară fiind numită și „Doamna sau Împărăteasa cerului", cultul ei fiind strâns legat de al Mântuitorului. **B.** *Sărbători mai mici: Soborul*

sau *Adunarea Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu* (slv. *Sobor Prezviaţie Bogorodiţie*), adică adunarea de slujbă a credincioşilor în cinstea Fecioarei (26 decembrie), sărbătoare legată de Naşterea Domnului; în vechime era obiceiul ca în această zi să se împartă păinişoare făcute din făină de grâu numite *semidale*, ca o cinstire simbolică a lăuziei Maicii Domnului. Alte sărbători (fără ţinere) avem: *Acoperământul Maicii Domnului* (slv. *Pocrov*) (1 octombrie), în amintirea unei minuni petrecute în biserica Maicii Domnului din cartierul Vlahernelor (Constantinopol), pe timpul împăratului Leon Înţeleptul (886–911), când Sf. Fecioară s-a arătat ca ocrotitoare a creştinilor; grecii ţin această zi ca o sărbătoare naţională la 28 octombrie, când aniversează respingerea atacului italian asupra Greciei din 1940, în al doilea război mondial. *Pocrovul* se ţine şi la români, mai ales în mănăstiri; în *Vinerea Izvorului Tămăduirii* (în săptămâna I, după Paşti) se pomeneşte, de asemenea, una din minunile Maicii Domnului (se face sfinţirea apei sau agheazmă în biserici, la fântâni); *Zămislirea Sfintei Fecioare*, la catolici: *Immaculata Conceptio Beatae Mariae Virginae* (Zămislirea fără păcat a Sf. Fecioare Maria). Alte pomeniri ale Maicii Domnului, în calendarul ortodox, mai avem la: 2 iulie, „Punerea cinstitului veşmânt al Maicii Domnului în raclă“ (sinaxar în Mineiul pe iulie); la 31 august, „Punerea brâului Maicii Domnului în raclă“ (sinaxar Minei pe august) şi la 1 sept. (sinaxar Minei pe sept.). **C.** *Alte manifestări* ale cultului Sf. Fecioare sunt: *Cântări şi rugăciuni*, încadrate în slujbele Bisericii Ortodoxe: *Bogorodicine* (θεοτόκια, τά — *Teotokia*), la Vecernie şi Utrenie, Axionul, la Liturghie etc.; slujbe speciale: *Acatistul Buneivestiri* (sau al Maicii Domnului); *Paraclisul Maicii Domnului*, care se oficiază după Prohodul Mântuitorului din Vinerea Mare; v. **Dioprosopism**.

CULTUL MARTIRILOR — este cinstirea acelor mucenici şi sfinţi care şi-au dat viaţa pentru apărarea credinţei creştine de-a lungul istoriei, începând cu primele veacuri de persecuţii împotriva creştinilor. O formă foarte veche de exprimare a cultului martirilor este cinstirea moaştelor (v. **Moaşte**). Pe locul mormintelor martirilor s-au ridicat biserici (martirii), sau în locurile legate de viaţa şi activitatea lor. Martiri cunoscuţi pe pământul ţării noastre: Dasius şi Emilian Mărturisitorul de la Durostorum (sec. IV), Chiril din Axiopolis (Cernavodă), Nichita Romanul şi Sava Gotul (înecat în râul Buzău, +372), Teotim al Tomisului (Constanţa) şi cei patru mucenici descoperiţi la Niculiţel (Tulcea): Filipos, Attalos, Kamasis şi Zoticos ale căror moaşte se află la mănăstirea Cocoş din Jud. Tulcea.

CULTUL MORŢILOR sau **cinstirea morţilor** — există în toate religiile de la cele mai primitive până la formele superioare, manifestându-se diferit de la o religie la alta. O asemenea formă o constituie *cultul craniilor*, care după opiniile paleontologilor s-a practicat în epoca paleoliticului inferior. Concluzia a rezultat din observarea unor obiceiuri, constatate la civilizaţiile rudimentare şi asemănătoare cu cercetările asupra paleoliticului, de a se păstra craniile strămoşilor, deoarece ar deţine calităţi magice. Aceste

credințe explică *existența osuarelor*. La romani era cultul familial al strămoșilor (Larii, Manii și Penații). Toate popoarele indo-europene au avut sărbătorile lor pentru morți. Vechiul Testament vorbește despre obiceiul evreilor de a plânge patru zile amintirea morților (Judecători 11, 40). Până azi s-a păstrat obiceiul de a rosti rugăciuni pentru cei morți, de patru ori pe an: în ziua Împăcării (Ispășirii — *Iom Kipur*), la Paști, la Cincizecime și la Sărbătoarea Corturilor (15–22, luna a șaptea). În Cartea Tobit (4, 17) și în profeția lui Ieremia (16, 7) se arată că vechii evrei făceau ospețe funerare și pomeni de pâine și vin, la mormintele celor apropiați sau ale eroilor (II Macabei 12, 43–46). Pilda „Bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr", rostită de Mântuitorul, arată că evreii credeau în iad și rai („sânul lui Avraam" — sinonim cu un loc de fericire, locul celor drepți reprezentat de Avraam, protopărintele poporului evreu). Creștinismul adâncește credința străveche în nemurirea sufletului, în existența unei judecăți universale, căreia i se vor supune toate sufletele după moarte. Doctrina eshatologică creștină se bazează pe învățătura Mântuitorului și a Sfinților Apostoli (Matei 25; I Corinteni 15, 13; I Tesaloniceni 4, 13–17). Credința în viața viitoare fundamentează cultul morților. Acest cult se manifestă prin rituri, ceremonii, rugăciuni către Dumnezeu, jertfe și fapte de milostenie sau diverse acte, toate spre a fi de folos celor morți, spre a le ușura starea în „lumea de dincolo", pentru odihna și „pentru iertarea păcatelor". Universalitatea credinței în viața viitoare, în judecata de apoi și nemurirea sufletelor explică asemănarea riturilor din toate religiile mari ale omenirii, ca de ex: spălarea și îmbrăcarea cadavrelor, înmormântarea sau incinerarea, procesiunile, bocetele, mesele și ospețele funerare, pomenirea lor la diferite termene etc.

CULTUL SFINȚILOR — își are începutul în cultul martirilor și se dezvoltă din cultul sfintelor moaște, începând din a doua jumătate a sec. IV.

CULTUL TOPOARELOR — considerat ca foarte vechi și universal, se baza pe credința că toporul, ca principal instrument de lucru în epoca de piatră, era un *simbol al puterii*, o emblemă a fulgerului și trebuia adorat. Arheologii au descoperit topoare în morminte din epoca pietrei și pe cranii, săpată, emblema unui semn în formă de T, ca un topor.

CUMINECARE — împărtășirea, primirea tainei Sfintei Euharistii.

CUMĂTRU (slv. *Kumotru, kumotra*) — grad de rudenie care se stabilește între cel care botează un copil și părinții copilului botezat de acesta; pentru copilul botezat el devine *nașul* copilului, iar cu părinții este *cumătru*.

CUNUNIA sau **slujba nunții** — este Sfânta Taină prin care Biserica consfințește căsătoria, adică legătura dintre bărbat și femeie și pune baza familiei creștine. Săvârșitorul cununiei este arhiererul sau preotul. În zilele noastre și călugării pot săvârși slujba cununiei, ceea ce era interzis în trecut.

CUNUNIILE sau **CUNUNILE** — sunt obiecte de cult, din metal, în formă de diademă (coroană) împărătească. Preotul încununează cu ele pe miri, la slujba cununiei.

CURCUBEU — concret, este arcul de cerc ce apare pe cer, vara după ploaie anunțând încetarea ploii; *simbolic* este semnul iertării pe

care Dumnezeu l-a arătat lui Noe, după încetarea potopului şi ca legământ că „nu va mai fi potop, ca să pustiască pământul... Pun curcubeul Meu în nori, ca să fie semn al legământului dintre Mine şi pământ" (Facere 9, 11 şi 13).

CURIE — se numeşte, în Biserica romano-catolică, *administraţia papală*, ministerul Papii, *Curia* romană sau papală; la romani, *curia* se numea una din cele zece ginţi în care era împărţit poporul roman; *curia* se numea şi *locul unde se aduna senatul* (de obicei era un templu); termenul se folosea şi pentru a denumi *senatul roman*.

CURTEA DE ARGEŞ — mănăstirea, devenită biserică episcopală începând din 1793, a fost clădită pe fundaţiile unei vechi biserici de către Neagoe-Vodă Basarab (1512–1521), care a murit înainte de terminarea ei. Pictura bisericii s-a făcut de către urmaşul şi ginerele său, Radu-Vodă de la Afumaţi (1521–1529), executată de zugravul Dobromir (cu ocazia restaurării dintre 1875–1886, frescele originale au fost aduse la Muzeul de artă din Bucureşti). După cum reiese din documente, însuşi Neagoe-Vodă ar fi întocmit planul acestui impunător monument de o proporţie desăvârşită, a armoniei şi eleganţei liniilor arhitectonice. Neagoe ar fi stat multă vreme la Constantinopol unde cunoscuse bine arhitectura bizantină şi arabă. Se poate ca şi el să fi contribuit atât la arhitectura, dar mai ales la ornamentarea bisericii Mănăstirii Curtea de Argeş, pentru a cărei construcţie a recrutat, desigur, foarte pricepuţi meşteri din Orient, ale căror nume însă au rămas necunoscute. Legenda îl arată ca autor pe meşterul Manole; conform unei vechi tradiţii, edificiul nu va dura dacă în zidurile lui nu se zidea viaţa unui om; de disperare că „ce ziua zidea, noaptea se surpa", Manole a zidit chiar pe soţia lui şi astfel putu înălţa „mândră mănăstire pentru pomenire". Când construcţia bisericii fu gata, Domnul i-a întrebat pe meşteri dacă ar mai fi putut înălţa o asemenea minune; aceştia afirmară posibilitatea, şi atunci, din orgoliu, Domnul porunci să se ridice schelele, ca să piară meşterii, care rămăseseră pe înălţimea acoperişului. Aceştia îşi făcură atunci aripi de şindrilă, dar, sărind de pe acoperiş pe pământ, acolo şi muriră. Legenda ne spune că în locul unde a căzut meşterul Manole a ţâşnit un izvor peste a cărui apă s-a construit o fântână care s-a numit „Fântâna lui Manole", care se vede şi azi, în apropierea bisericii. În 1517, deşi încă nezugrăvită, biserica a fost sfinţită cu mare pompă. În interiorul ei se află mormintele lui Neagoe, al Doamnei sale Despina şi ale celor trei copii ai lor: Petre, Ioan şi Anghelina, care va deveni soţia lui Radu Vodă de la Afumaţi (1521–1529); acesta a făcut pictura cu cheltuiala lui; el este înmormântat aici. De-a lungul veacurilor, biserica a fost prădată de turci şi de unguri şi deteriorată de cutremure şi foc, din care cauză a fost restaurată în mai multe rânduri. Ultima restaurare şi cea mai temeinică s-a făcut în vremea regelui Carol I, când, în 1875, guvernul român a numit o comisie, condusă de Alexandru Odobescu, arheolog şi scriitor, care să se ocupe de această lucrare. Este consultat atunci marele arhitect francez Viollet-le-Duc, care-l recomandă pe arhitectul A. Lecomte du Nouy. Acesta a lucrat 11 ani cu meşteri competenţi (între 1875–1886), restaurând

biserica, dar care nu şi-a mai păstrat cu fidelitate forma originală; biserica a fost şi acum sfinţită, ca şi în vremea lui Neagoe, cu mare pompă, în prezenţa regelui, a familiei regale şi autorităţilor vremii. Regina Elisabeta a donat atunci o Evanghelie, scrisă şi ornată de mâna ei, un odor nepreţuit pentru această biserică de o unică frumuseţe. Aici au fost înmormântaţi cei doi mari regi ai României: Carol I cu regina Elisabeta şi Ferdinand I cu regina Maria. Localitatea Curtea de Argeş a fost întemeiată de Radu Negru, care şi-a stabilit aici curtea domnească, mutând-o de la Câmpulung (unde a fost prima cetate de scaun între 1244–1264), a Ţării Româneşti. Capitala rămâne la Curtea de Argeş, până la sfârşitul sec. XVI când se mută la Târgovişte. Mormântul lui Negru-Vodă s-a aflat în Biserica Domnească din Curtea de Argeş, care era în incinta palatului domnesc (ale cărui temelii şi ruine se mai văd şi azi). Biserica Domnească, construită în stil bizantin, este cea mai veche păstrată în întregime până azi, fiind din piatră şi cărămidă aparentă. Ea a fost restaurată de vestiţii arhitecţi români Gr. Cerchez şi N. Ghica-Budeşti în prima jumătate a sec. XX. Pe o colină situată la nordul oraşului se vede ruina bisericii Sân-Nicoară, atribuită de tradiţie principesei Margareta, soţia lui Negru Vodă, care era catolică şi a zidit-o în timp ce domnitorul se afla într-o luptă cu turcii. Temându-se de mânia soţului ei, încearcă să fugă spre Câmpulung, dar pe drum s-a înecat într-un râu, care s-a numit de atunci Râul Doamnei (care se varsă în râul Argeş).

CURTEA VECHE — se mai numeşte biserica Sf. Anton (în spatele Hanului lui Manuc — Piaţa Unirii, Bucureşti), în jurul căreia s-au scos la iveală ruinele curţii domneşti, în urma săpăturilor arheologice din ultimii ani. Biserica a fost zidită probabil de Mircea Ciobanul (1546) şi refăcută de Ştefan Cantacuzino (1714); era lăcaşul în care „se ungeau domnii".

CUŞER — curat; însuşire pe care trebuie s-o aibă mâncarea permisă, după prescripţiile religioase, evreilor (ex. carnea de porc era interzisă în legea mozaică, deci fiind interzisă, nu era cuşer).

CUTLUMUŞ — mânăstire la Muntele Athos, numită şi „Marea lavră" a Ţării Româneşti. A fost refăcută în sec. XIV de Domnitorul Vlaicu Vodă şi ajutată în secolele următoare de domnii munteni: Radu cel Mare (sec. XV), Neagoe Basarab ş.a.

CUŢITUL DE ARGINT — biserică din Bucureşti, în Parcul Carol (fost Libertăţii); a fost construită cu prilejul Expoziţiei Generale din 1906, în stilul bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi.

CUVIOS, CUVIOASĂ — smerit, pios, formulă de adresare către un călugăr: „cuvioase părinte", „prea-cuvioase".

CUVIOŞIE — smerenie, pietate; mod de adresare către un monah, un arhimandrit: „cuvioşia ta", „prea cuvioşia ta".

CUVÂNTUL (gr. λόγος, ό — *o logos*; lat. *verbum,-i* = cuvânt) — cu înţeles propriu de vorbire; cu înţeles biblic de „învăţătură": „Ascultaţi cuvântul Domnului... luaţi aminte la învăţătura Domnului..." (Isaia 1, 10). *Cuvântul — Logosul* — Dumnezeu: *„La început era Cuvântul şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul"* (Ioan 1, 1). *Cuvântul,* ca început al lumii şi al timpului — „La început..." — mai înainte de care nu era

lumea, nici timpul, ci numai veşnicia; *Cuvântul* lui Dumnezeu în ipostaza Fiului, *Cuvântul* ipostatic ia formă vizibilă, se dezvăluie: „Şi Cuvântul S-a făcut trup şi S-a sălăşluit între noi şi am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har şi de adevăr" (Ioan 1, 14). *Cuvântul-Logos* are în lb. greacă şi înţeles de raţiune şi de „predică"; cu acest sens *cuvântul* devine în cadrul cultului cel mai important mijloc de redare a ideilor şi sentimentelor religioase. Prin cuvânt, preotul face cunoscut oamenilor învăţătura divină a Bisericii, în mod direct: prin predică şi lecturile religioase. Căci zice Sf. Apostol Pavel: „Credinţa este din auzire... prin cuvântul lui Hristos... «În tot pământul a ieşit vestirea lor şi la marginile lumii cuvintele lor»" (Romani 10, 17–18). Prin cuvânt se exprimă credinţa şi evlavia, sub forma rugăciunii şi a cântării religioase.

CUVUKLION — numele grec al bisericuţei Sf. Mormânt al Domnului Hristos de la Ierusalim (Pr. T. Negoiţă — *Cunoşti tu Ţara Sfântă?*, Bucureşti, 1944, p. 29).

D

DAJBOC — „Dătător de bogăție", zeu slav, simbolizând soarele, fertilitatea.

DALAI-LAMA — denumire pentru conducătorul religios al budismului, un fel de patriarh, a cărui reşedință se afla în Tibet (la marele templu din Lhassa). El este purtătorul spiritului lui Budha, spirit ce se încarnează într-un copil, ce va deveni Dalai-Lama; la moartea fiecărui Dalai-Lama, spiritul său se reîncarnează în următorul şi tot aşa, trece dintr-o reîncarnare în alta; v. **Lamaismul**.

DALTIRIE — Carte (atestat) pentru duhovnicie, dată de arhierei preoților cu hirotesie de duhovnici, fără de care ei nu puteau spovedi (*Pravila cea Mare*, Târgovişte, 1652, gl. 318 şi *Pravila Govora*, 1640, ed. Bujoreanu, p. 87).

DAMASCHIN, Sf. Ioan Damaschinul (+749) — călugăr la mănăstirea Sf. Sava de lângă Ierusalim, mare cărturar (a scris un tratat de *Dogmatică*, rămas îndreptar, până azi), apărător al cultului icoanelor (scrie: *Cultul Sfintelor Icoane*, trad. D. Fecioru, 1937) şi mare cunoscucător al cântării bisericeşti, pe care a îmbunătățit-o cu creațiile sale imnografice. El a compus *Canoanele Învierii*, din Octoih, care se cântă (pe cele opt glasuri) la Utrenie; a mai scris canoane şi la Naşterea Domnului, la Botezul Domnului, la Înălțare, Schimbarea la față, Cincizecime, Adormirea Maicii Domnului ş.a.; a scris stihirile numite *apostihii* (care au ca temă Învierea şi se cântă la Vecernie şi Utrenie). *Apostihiile* se încheie cu o stihiră mai importantă, a cărei temă este o dogmă: Întruparea Domnului, cele două firi — dumnezeiască şi omenească, despre Înviere, despre cruce, apostihii numite şi „dogmatice ale glasurilor". A scris irmoase şi tropare, ca: „Miluieşte-ne pe noi, Doamne!", „Uşa milostivirii..." etc. În Mineiul pe decembrie este trecut cu mari laude „Ioan Cuvântătorul de Dumnezeu", „alăută dulce", „vioară dumnezeiască" ş.a.

DAMNAT (de la lat. *damno,-are* = a osândi) — blestemat, pedepsit, condamnat la suferințele iadului.

DANEFORIILE — serbări în cinstea zeului grec Apolo, care aveau loc din cinci în cinci ani; tot în cinstea lui erau *„carneele"*, serbări ce se făceau din nouă în nouă ani.

DAO sau **TAO** — este principiul divin al ordinii universale a creațiunii, ce stă la baza religiei chineze numită *Daoism* sau *Taoism* (datând din sec. VI î.Hr.). Izvorul daoismului îl constituie vechile credințe chineze în spirite, practici magice, astrologice şi superstițioase. Şeful religios al daoismului, numit Tien-Si („Cerul stăpân") îşi avea reşedința în vârful unui munte din provincia Siensi. Preoții daoişti duc o viață obişnuită, asemenea celorlalți oameni, cu familie, la casele lor sau trăind în comunități, celibatari, ca şi preoții budişti. Daoismul s-a răspândit în China paralel cu Confucianismul, influențându-se reciproc.

DARURILE, ***Sfintele Daruri*** — pâinea și vinul, ca elemente ale jertfei Euharistice, se aduc la proscomidiar unde se pregătesc de către preot (v. **Proscomidie**) și apoi se aduc pe Sfânta Masă, unde se sfințesc în timpul slujbei liturgice.

DARVARI — schitul Darvari din București a fost desființat în 1950 și transformat în biserică de enorie. În 1996, schitul a revenit la situația dinainte, schit de călugări, având patru călugări slujitori.

DARURILE SFÂNTULUI DUH — cele șapte Daruri ale Sf. Duh sunt puse în legătură cu cele șapte Laude bisericești (v. **Laudele** sau **Hvalitele**). Aceste daruri sunt: al înțelepciunii, al înțelegerii, al puterii, al bunei credințe, al temerii de Dumnezeu.

DASCĂL (gr. διδάσκαλος, ὁ — *didascalos* = învățător) — denumire pentru cel care învață pe cineva; învățător, profesor și dascăl de biserică, cântăreț bisericesc; în trecut, la noi, cântărețul bisericii era și dascălul școlii, învățătorul copiilor (așa cum aflăm printre alte scrieri și din *Amintiri din copilărie* a lui Ion Creangă, cap. I).

DASIUS — martir creștin pe pământul Dobrogei (la Axiopolis — Cernavodă) în vremea persecuției lui Diocletian (303–304). O inscripție descoperită la Axiopolis a păstrat în limba greacă numele Tasios (adică Dasius), alături de alți martiri (Chiril, Chindeas). Moaștele Sf. Dasius au fost duse la Durostorum, de unde (pe la an. 600) au fost duse în Italia (la Ancona), unde se păstrează și azi un sarcofag cu inscripția în lb. greacă: „Dasios, adus de la Dorostolon" (DIVE).

DATINA (slv. *dedina* = moștenire) — tradiție, învățătură, obiceiuri păstrate din cele mai vechi timpuri, „datina străbună", „obiceiuri din străbuni"; datine sfinte — obiceiuri religioase (colindele).

DAVID — rege în Israel (a domnit 40 de ani, sec. IX î.Hr.), a refăcut unitatea regatului care se dezmembrase după moartea lui Saul și a stabilit capitala la Ierusalim (în provincia Iudeea, ținutul natal al lui David, care era fiul lui Iesei, din Betleem). David a întărit autoritatea clerului și a proiectat clădirea unui mare templu la Ierusalim, care avea să se construiască sub fiul și urmașul său, Solomon. *Cartea Psalmilor*, cea mai înaltă expresie a credinței, pioșeniei și respectului față de Dumnezeu, operă de mare valoare poetică, este atribuită lui David, din neamul căruia avea să se nască Mesia; v. **Goliat**, **Psalmi**, **Psaltire**.

DEALU — Mănăstirea Dealu, situată pe un deal, la aproximativ 4 km de Târgoviște, ctitorie a lui Radu Vodă cel Mare (Radu al V-lea), de la anul 1500 și restaurată de Bibescu Vodă (1844); în această biserică se păstrează, într-o raclă de bronz, craniul lui Mihai Viteazul. Mănăstirea este cămin pentru călugării și preoții bătrâni, așa cum este mănăstirea Viforâta pentru maicile și preotesele bătrâne și singure.

DEAMBULATORII — se numesc acele *coridoare interioare* din marile biserici catolice, construite în stil romanic, coridoare semicirculare care se prelungesc din navele laterale și înconjură altarul; din loc în loc, din aceste coridoare se deschid absidiole sau capele razante, unde se păstrează moaște sau relicve sfinte. Prin ambulatorii pot circula credincioșii care vin să vadă criptele sau sarcofagele cu moaște de sfinți, și să se închine.

DEBORA — proorociță în Israel în vremea judecătorului Barac, pe care îl încurajează să

ridice armata împotriva moabiţilor, care înrobiseră poporul lui Israel; datorită curajului Deborei, care însoţeşte pe Barac şi armata sa pe câmpul de luptă, acesta reuşeşte să alunge pe duşmani şi să elibereze Israelul din robia Moabiţilor. După câştigarea bătăliei, Debora compune un imn de mulţumire lui Dumnezeu ce s-a păstrat, transmis în Cartea Judecători (cap. 5); *cântarea Deborei,* care preamăreşte faptele de eroism şi pe aceia care au contribuit la câştigarea victoriei împotriva duşmanului, este considerată ca unul dintre cele mai vechi monumente ale limbii ebraice (datează din an 1050 î.Hr.).

DECALOG v. **Tabelele Legii**.

DECENEU — conducător religios (mare preot) şi conducător al statului geto-dac (sec. I î.Hr.), după moartea lui Burebista (an. 44 î.Hr.) asupra căruia, ca şi asupra poporului, a exercitat o puternică influenţă şi autoritate, dovadă că în vremea lui a reuşit să impună distrugerea viilor în Dacia spre a pune capăt beţiilor şi alcoolizării poporului, motiva el; ca om politic şi religios, *Deceneu* a contribuit la unificarea triburilor geto-dace, pornind de la stabilirea unităţii credinţelor religioase. A realizat o reformă culturală şi reforma clerului, căruia, în afara atribuţiilor religioase i s-a dat şi rolul de judecător şi medic al poporului. Deceneu a fost trecut în rândul zeilor (DBCR; Getica).

DECUSSATA v. **Crucea decussata**.

DEFENSOR (lat. *defensor*, d. *defendere* = a apăra) — avocat, apărător, defensor în Consistoriul bisericesc, care apără interese din domeniul bisericesc.

DEISIS (δέησις, ἡ — *deisis* = rugăciune de mijlocire, implorare sau *Trimorfion* — τριμόρφιος — *trimorfios* = în trei chipuri, forme) — în iconografia ortodoxă, icoana numită *Deisis* îl reprezintă pe *Iisus Hristos ca împărat* (*Christ de majesté*), aşezat pe tron, ţinând Evanghelia închisă şi binecuvântând. El e încadrat în dreapta de Sfânta Fecioară, iar în stânga de Sf. Ioan Botezătorul, amândoi stând în picioare, rugându-se şi mijlocind către Mântuitorul pentru oameni; Maica Domnului reprezintă aici Biserica Legii noi, iar Sfântul Ioan Botezătorul, pe cea a Vechiului Testament. Icoana *Deisis* are o evidentă semnificaţie liturgică, fiind inspirată din ritualul Proscomidiei, în care cele dintâi miride (părticele de pâine) după scoaterea Sf. Agneţ, sunt aduse în cinstea Sf. Fecioare şi a Sf. Ioan Botezătorul, socotiţi ca cei mai buni şi devotaţi mijlocitori ai oamenilor; ei ocupă cele dintâi rânduri în ierarhia cerească, îndată după Mântuitorul şi înaintea Sfinţilor îngeri. Icoana *Deisis* este aşezată pe catapeteasmă în mijlocul şirului de icoane care reprezintă pe cei 12 Apostoli, în registrul median, adică între registrul care cuprinde praznicele împărăteşti şi ultimul de sus, care cuprinde şirul profeţilor. În bisericile moldovene se zugrăveşte pe peretele de apus al naosului, în legătură cu friza ctitorilor; în unele biserici muntene se află pe peretele de nord (în naos), înconjurată de sfinţi militari. În bisericile ruse, icoana *Deisis* ocupă un loc principal pe catapeteasmă, fiind icoana de centru din rândul de deasupra icoanelor împărăteşti.

DEISM (*deus-dei* = zeu, dumnezeu) — sistem filozofico-religios, apărut în sec. XVII–XVIII, are ca promotori pe raţionaliştii Herbert de

Cherbury, Locke, Voltaire, Diderot ş.a. Deismul recunoaşte un Dumnezeu creator, dar nu şi proniator (purtător de grijă) al lumii. Dumnezeu a creat lumea şi i-a dat legi după care se conduce de sine, fără intervenţia Creatorului. Dumnezeul deist, obiectiv, impersonal este total indiferent faţă de creaţia sa. Concepţia deistă se deosebeşte fundamental de concepţia religiei revelate, după care Dumnezeu este nu numai Creator, dar şi Părinte iubitor faţă de creaturile Sale, făcându-Se cunoscut oamenilor prin revelaţie, în diferite moduri (minuni, vise, arătări diverse, ca rugul aprins din care vorbeşte lui Moise — în V. T. —, iar în creştinism, prin întruparea Fiului Său). Înlăturând religia revelată, deismul înlătură şi toate formele ei de organizare (Biserică, cult, doctrină).

DEMON (gr. δαίμων, ὁ — *daimon*) — diavol, geniu rău, întrupare a răului.

DEMONIAC — cel ce este stăpânit de diavol, bolnav, nebun. Iisus a făcut multe minuni de vindecare a demoniacilor; v. **Noul Testament**.

DENIE v. **Utrenie**.

DENSUŞ — biserica din Densuş (Hunedoara), ridicată în sec. X–XIII din lespezi de piatră funerară, aduse de la Sarmisegetuza. Masivă, greoaie, are deasupra naosului un turn în formă geometrică. Aici, în Ţara Haţegului existau şi alte biserici de piatră româneşti la Streisângeorz, Strei, Sântămărie Orlea ş.a., din aceeaşi epocă cu Densuş. Biserica din Densuş a fost restaurată în 1961–1963 când s-a constatat că pereţii naosului erau construiţi în partea de jos din blocuri uriaşe de piatră şlefuită şi ar data din sec. X. În sec. XIII a avut loc restaurarea ei prin ridicarea din nou a pereţilor naosului, altarului şi turnului (turlei) centrale. În sec. XV (1443), a fost pictată de meşterul Ştefan şi ucenicii săi, aşa cum rezultă dintr-o inscripţie. Se crede că ctitorii au fost cneji din familia Mânjina din Densuş.

DERVIŞ — denumire persană pentru călugăr musulman; *dervişii* se numeau în lb. turcă *sufiţi* sau *sufişti*, denumire de la îmbrăcămintea de lână aspră (*suf*) pe care aceşti călugări o purtau, imitând pe călugării creştini; în lb. arabă, sufiţii se numeau *fachiri*.

DESCÂNTEC, descântece — formule magice în proză sau în versuri, care se rostesc monoton, în şir continuu, aproape neînţeles, de către persoane anumite (descântătoare), cu scopul de a aduce vindecarea de boli oamenilor suferinzi (despre un asemenea descântec „de deochi", ne spune I. Creangă în „Amintiri"). „Descântecele" se fură, adică nu se învaţă anume, ci se memorează atunci când cineva descântă, căci altfel nu mai au efect, dacă se predau în mod special.

DESTIN (de la lat. *destino-destinare* = a hotărî ceva) — soartă, fatalitate, ceva stabilit, hotărât dinainte şi care trebuie să se întâmple; se spune: „aşa i-a fost destinul", ca o motivaţie în faţa unor situaţii, mai ales neprevăzute şi care totuşi au loc. Credinţa în *destin*, în predestinaţie este o concepţie care se întâlneşte în doctrina religioasă islamică (mahomedană), în care Dumnezeu (Allah) este un stăpân absolut, despotic, ale cărui hotărâri au caracter de fatalitate. Credinţa în *destin* este o concepţie negativistă, căci stă în calea progresului; această concepţie o întâlnim şi în străvechile credinţe păgâne, iar mitologia greacă a ilustrat-o în legenda lui Oedip.

Creştinismul nu admite credinţa în destin, deoarece doctrina creştină despre *liberul arbitru* (libertatea de a alege singur) ne învaţă că fiecare fiinţă omenească are libertatea şi dreptul de a alege drumul pe care să meargă în viaţă, adică de a alege binele de rău, fiind astfel răspunzător fiecare de faptele lui, pentru care va suporta şi urmările; v. **Moira**.

DEVOŢIE, **devoţiune** (lat. *devotio,-onis* = jertfire, făgăduinţă prin care se leagă cineva, de la *devoveo* = a închina, a consacra) — pietate personală, dăruirea vieţii credinţei în Dumnezeu, evlavie.

DEZLEGĂRI — v. **Ierurgii**.

DIAC — slujitor de cancelarie.

DIACON, **diaconi** (διάκονος, ὁ — *diakonos*; lat. *diaconul, minister*) — slujitori ai Bisericii cu rang inferior preotului (în ordinea ierarhică, clerul e format din trei trepte: diacon, preot şi episcop). Denumirea de *diacon* apare, ca şi cea de preot şi episcop, încă din epoca apostolică, în cărţile Noului Testament (Fapte 6, 1–7). Primii *diaconi* menţionaţi au fost 7 la număr, instituiţi prin hirotonie de Sfinţii Apostoli, în scopul unei mai bune organizări a agapelor (meselor frăţeşti) şi ajutorării săracilor din primele comunităţi creştine; la început erau simpli ajutori ai Apostolilor în organizarea operei de asistenţă socială, pentru ca Apostolii să se poată consacra mai mult propovăduirii Evangheliei. Agapele fiind strâns unite cu serviciul Sfintei Euharistii, *diaconii* au avut şi atribuţii în săvârşirea cultului. În Faptele Apostolilor se vorbeşte de diaconul Filip, care predica şi boteza în Samaria, dar mai apoi în Cezareea, ca evanghelist, adică propovăduitor al Evangheliei (Fapte 21, 8). Misiunea de slujitori ai cultului, pe care o au azi *diaconii*, apare încă din primii ani ai sec. II, când ei nu mai sunt simpli servitori ai meselor frăţeşti, ci devin slujitori sau „chivernisitori" ai tainelor Bisericii, alături de episcopi şi preoţi. Sarcinile *diaconului* sunt precizate, aşa cum se face şi pentru preoţi şi episcopi, în Constituţiile Apostolice. Potrivit condiţiilor istorice, funcţiile liturgice ale *diaconilor* s-au înmulţit treptat (dispărând între timp celelalte situaţii şi atribuţii (agape, catehumenat, botezul adulţilor ş.a.). Treptat a dispărut însă şi numărul *diaconilor*, ajungându-se la situaţia de azi când nu mai există *diaconi* decât la catedrale sau la unele biserici mai mari din oraşe. Actele de cult pe care le săvârşeşte *diaconul* sunt limitate. În primul rând el nu poate sluji singur, ci numai cu preotul sau cu arhiereul, ca ajutător al acestora, de ex. purtarea şi citirea Evangheliei la Liturghie, purtarea Sf. disc, la ieşirea cu darurile (Vohodul mare), rostirea Ecteniilor (rugăciune de cerere), pe care le rosteşte din mijlocul bisericii, adică din mijlocul poporului, ca unul care este ultimul dintre slujitorii sfinţiţi şi deci cel mai aproape de laici, pentru care se roagă (făcând astfel legătura dintre credincioşi şi preot sau dintre naos şi altar). În serviciul divin, *diaconii* închipuiesc pe sfinţii îngeri şi puterile cereşti care slujesc necontenit în jurul tronului dumnezeiesc; orarul (v. **Orar**) pe care îl poartă în timpul slujbei simbolizează aripile îngerilor slujitori. În Biserica romano-catolică, dispărând ecteniile din slujba liturgică, s-a restrâns şi rolul liturgic al *diaconului*. La protestanţi se păstrează denumirea de *diacon*, dar acesta nu are nici o atribuţie liturgică, ocupându-se cu problemele de administraţie bisericească şi de

asistență socială.

DIACONICON sau **schevafilachion** (gr. διακόνικον, τό — *diakonicon*; σκευοφυλάκιον, τό — *schevafilakion*) — se numește *absidiola* de miazăzi a altarului, care se mai numește și *veșmântar*, pentru că aici se păstrează veșmintele preoțești de slujbă, cărțile liturgice, lumânări etc. Se numește *diaconicon*, pentru că în vechime era în grija diaconului (v. **Altar**). La catolici poartă denumirea de *sacristie*.

DIACONIȚE — slujitoare ale Bisericii; în primele veacuri creștine, ele făceau parte din clerul inferior (situate pe prima treaptă) și erau consacrate prin hirotesie (punerea mâinilor, v. **Hirotesie**); despre existența lor aflăm din Noul Testament (Romani 16, 1) și din scrierile Sf. Părinți. Îndatoririle lor erau legate de asistența și caritatea socială și de anumite funcții liturgice: serveau la agape (ajutând pe diaconi), păzeau ușile bisericii, prin care intrau și ieșeau femeile, supravegheau liniștea în biserică în partea rezervată femeilor, ajutau la botezul lor, mai întâi catehizându-le, apoi îndeplinind la botez actele rituale pe care clerul (care oficia botezul) din motive de decență nu le putea săvârși (ex. când intrau în apa botezului, când primeau ungerea cu Sf. Mir — episcopul le ungea numai pe frunte, fiind aduse înveșmântate în haina albă, apoi ungerea era continuată de diaconițe (Const. Apost. III, 16). *Diaconițele* aveau dreptul ca, în timpul serviciului divin, să poarte, ca și diaconii, orarul și să se împărtășească alături de clerul inferior; ele duceau Sf. Împărtășanie femeilor bolnave, cărora, după moarte, le făceau toaleta funebră și ajutau la înmormântarea lor. În documente s-au păstrat numele câtorva diaconițe cunoscute pentru evlavia și pietatea lor: Olimpia (Olimpiada), despre care aflăm din „Scrisori către Olimpiada" trimise de Sf. Ioan Gură de Aur, din exil, după ce părăsise Constantinopolul, ca și alte corespondente ale lui: Procula și Pentada, Macrina, sora Sf. Vasile cel Mare ș.a. În sec. V–VI, diaconițele încep să dispară în Biserica de Apus, când botezul femeilor adulte nu se mai face, generalizându-se pedobaptismul; în Bisericile răsăritene se mai mențin până în sec. XII–XIII, când încă se aflau în cărțile de slujbă (Evhologhii) rugăciunile hirotesiei diaconițelor (LG, ed. 1993, p. 22 și 109).

DIANA — zeiță romană, protectoare a maternității. Cultul ei avea legătură cu vietățile pădurilor, de aceea era socotită și zeița vânătorii, ca și zeița Artemis a grecilor, cu care a fost mai târziu asimilată. *Diana* avea un templu la Roma, pe colina Aventin.

DIANOETIC (διάνοια, ἡ — *dianoia, i* = înțelegere, inteligență) — ce se referă la rațiune, la bun simț. Aristotel împărțea virtuțile morale în *virtuți etice* și *virtuți dianoetice*; *etice*: dreptatea, curajul, cumpătarea; iar *dianoetice*: înțelepciunea și prevederea (care se câștigă prin învățătură, experiență și timp).

DIARGON v. **Semne muzicale**.

DIATAXA (διάταξις, ἡ — *diataxis* = rânduiala sau regulile după care trebuie să se desfășoare o slujbă bisericească) — sau *rânduiala liturgică*, este titlul unei lucrări a patriarhului Filotei IV, din sec. XIV (ed. mai nouă la Pan. Trembela — Cele trei Liturghii după codicii din Atena — în gr. Atena, 1935). Această lucrare este un izvor prețios de

cunoaştere a cultului creştin, cuprinzând reguli privitoare la săvârşirea cultului, la săvârşirea Sfintei Liturghii şi a altor sfinte slujbe. *Diataxa* lui Filotei face parte din rânduielile locale de slujbă, formulate de unii patriarhi constantinopolitani din epoca bizantină şi neogreacă. Acestea sunt importante pentru istoria cultului, alături de altele, care sunt: practica veche sau tradiția nescrisă (în materie de cult), monumentele arheologice şi antichitățile bisericeşti (resturi de biserici, obiecte vechi liturgice, inscripții, picturi religioase etc.).

DIATRIBE (διατριβή, ἡ — *diatrivi* = locuință temporară, discurs, conferință) — conferințe ambulatorii; filozofii greci mergeau din loc în loc şi țineau *diatribe*.

DIAUS — zeul suprem în religia vechilor indieni, *creatorul lumii*, părintele zeilor şi al oamenilor.

DIAVOL v. **Satana**, **Îngeri**.

DICASTERIU (δικαστήριον, τό — *dikastirion* = tribunal, Curte de Justiție) — Tribunal sau Consistoriu bisericesc.

DICHERUL şi **TRICHERUL** (δικέρι, τό — *dikeri, to*, τρικέρι, τό — *trikeri, to*) — sfeşnic cu două şi sfeşnic cu trei brațe; sunt două sfeşnice care se utilizează la slujbele arhiereşti. *Dicherul* poartă două lumânări (δίς κηρός — *dis kiros* = două lumini), iar *trikerul* poartă trei lumânări. Cu aceste sfeşnice arhiereul binecuvântează poporul în momentele indicate din timpul Liturghiei arhiereşti (v. *Rânduiala* în cartea de slujbă numită *Arhieraticon*). *Dicherul* simbolizează cele două firi din Persoana Mântuitorului, iar *tricherul*, cele trei Persoane ale Sfintei Treimi. (LG)

DICHIU — iconom, administrator la mănăstire sau Centru Eparhial.

DIDASCALII sau **învăţătorii** şi aşa-numiții *profeți* sau *prooroci* — erau în Biserica primară din epoca apostolică şi post-apostolică, propovăduitori ai Evangheliei şi slujitori ai Bisericii, alături de Sfinții Apostoli şi alături de clerul (preoți, episcopi) hirotonit. Despre ei se vorbeşte în Faptele Apostolilor (13, 1–4) şi unora li se dau chiar numele; şi Sf. Apostol Pavel vorbeşte despre ei ca despre *harismatici* adică având harul sfințitor care se dă prin hirotonie (1 Cor. 12, 28) şi chiar îi enumeră între slujitorii Bisericii (Efes. 4, 11–12). Didascalii şi profeții, considerați ca făcând parte din rândul celor 70 de ucenici ai Mântuitorului, erau dintre cei mai zeloşi propovăduitori ai Evangheliei lui Hristos, fiind înzestrați cu harisma (cu harul) profeției şi a învățăturii. Ei se deosebeau însă de clerici prin faptul că nu aveau, ca aceştia, stabilitate (legați de o biserică), ci rătăceau, mergeau şi propovăduiau de la o comunitate creştină la alta, erau misionari. De pe la jumătatea sec. II, documentele nu-i mai consemnează, ci dispar, în locul lor rămânând peste tot clerul harismatic (hirotonisit) şi legat de comunitatea (biserica) pe care o păstoreşte.

DIECEZE, DIOCEZA (διοίκησις, ἡ — *dioikisis* = administrație, guvernământ) — în imperiul roman, unitățile administrative, formate din mai multe provincii se numeau *dioceze* sau *dieceze*. În organizarea administrativă a Bisericii creştine, termenul de *dieceză* s-a folosit pentru a denumi teritoriul asupra căruia se exercită autoritatea unui episcop. Acest teritoriu, supus canonic jurisdicției unui episcop,

s-a numit şi *eparhie* (ἐπαρχία, ἡ — *eparhia, i* = district, provincie).

DIGORGON v. **Semne muzicale**.

DIMITRIE, *Sf. Dimitrie, Mare Mucenic* — Sfântul Dumitru Izvorâtorul de Mir, cinstit de Biserica Ortodoxă la 26 octombrie, a trăit în a doua jumătate a secolului al III-lea şi a murit martir, în timpul persecuţiei împăratului Maximian, la anul 305, în cetatea Solun (Tesalonic) din Grecia. Deşi guvernator al cetăţii Solun, tatăl său îmbrăţişase credinţa creştină şi împreună cu soţia sa se rugau în ascuns la cele două icoane, legate în aur şi pietre scumpe ale Mântuitorului şi Maicii Domnului. Şi în mare credinţă cereau lui Dumnezeu să le dăruiască un fiu. Pentru rugăciunile şi faptele lor de milostenie, Dumnezeu le-a ascultat rugăciunea, dându-le pe *Dimitrie*. Copilul a fost crescut în credinţa lui Hristos şi la vârsta înţelegerii părinţii l-au botezat, în cămara lor ascunsă (în care-şi aveau icoanele şi se rugau), chemând un preot şi câţiva prieteni credincioşi. Copilul a crescut şi, murindu-i părinţii, Maximian, care-l preţuia pe tatăl lui *Dimitrie*, l-a numit guvernator şi comandant de oaste, în locul tatălui său, poruncindu-i în acelaşi timp să ducă lupta de exterminare a creştinilor din cetate. Împotriva poruncii împăratului, *Dimitrie* propovăduia creştinismul, sprijinind pe creştini şi ajutând pe cei convertiţi să se boteze (I. R. IBU, 1992, afirmă că Sf. Dimitrie a fost hirotonit diacon). Aflând că faptele sale ajunseseră la cunoştinţa împăratului şi că acesta, întorcându-se dintr-un război cu sciţii şi sarmaţii, va veni la Solun să se convingă, *Dimitrie* îşi împărţi toată averea celor săraci. Venind Maximian, *Dimitrie* îşi mărturisi credinţa în Hristos, cu mult curaj şi convingere, refuzând să jertfească zeilor. Aruncat în închisoare, el este schingiuit şi împuns cu lancea în coaste, ca şi Domnul său, iar apoi i se taie capul. Pe când era martirizat era de faţă şi sluga sa credincioasă, creştinul Lupu, care a luat haina muiată în sânge a stăpânului şi inelul, făcând apoi cu ele multe minuni, alungând bolile şi duhurile rele de la oricine se atingea de lucrurile îmbibate cu sângele martirului. Auzind Maximian de acele minuni, a poruncit să se taie capul lui Lupu, murind şi acesta, ca şi stăpânul său, pentru credinţa în Domnul Hristos. După încetarea persecuţiilor s-a ridicat o bisericuţă deasupra mormântului Sfântului Dumitru. Toţi care veneau să se roage aici erau vindecaţi de suferinţele lor. Auzind aceasta, un creştin bogat, Leontie, ce era curpins de o boală grea, a venit şi el, şi rugându-se, s-a vindecat de suferinţa sa. Drept recunoştinţă a înălţat, în locul micuţei biserici, o alta mare şi frumoasă. Săpând temeliile, au găsit mormântul cu trupul lui *Dimitrie* neputrezit. Din moaştele *Sfântului Dimitrie* a curs mir şi mireasma lui a umplut toată cetatea. Mulţi bolnavi venind acolo şi ungându-se cu acest sfânt mir, s-au vindecat. Leontie a pus sfintele moaşte într-o raclă ferecată cu aur şi argint, pe care a aşezat-o în această biserică, cu hramul Sfântului. Plecând în localitatea de unde venise, Leontie a vrut să ia cu sine o parte din moaştele sfinte, dar *Dimitrie* i s-a arătat şi i-a interzis să se atingă de moaşte. Leontie a luat atunci giulgiul muiat în sângele martirului, aşezându-l într-o raclă scumpă. Pe drum, giulgiul sfinţit de sângele mucenicului a făcut minuni nenumărate, printre care şi scăparea de la înec a lui Leontie, la

trecerea unui râu învolburat. Giulgiul cu racla a fost așezat de Leontie într-o frumoasă biserică, ridicată de el în localitatea sa de origine, dându-i ca patron numele sfântului. Multe minuni s-au săvârșit de *Sf. Dimitrie* și întru pomenirea lui s-au ridicat nenumărate biserici, avându-l ca patron.

DIMITRIE BASARABOV — sfântul ale cărui moaște se află în catedrala patriarhală din București, numit și *„cel nou"*, a fost un călugăr sihastru cu viață de sfânt. A trăit în sec. XI, fiind originar din satul Basarabov, de pe valea râului Lom, din Bulgaria. Era păstor și se spune că aflându-se pe câmp cu turma de vaci la păscut, a strivit cu piciorul, din nebăgare de seamă, niște puișori dintr-un cuib. El nu și-a iertat această faptă, și trei ani nu și-a încălțat piciorul, nici vara, nici iarna. Avea un suflet de copil nevinovat. Este simbolul smereniei, prețuind sufletul, nu trupul. El s-a retras într-o peșteră acoperită cu o lespede, și acolo a trăit până la moarte. Veacuri de-a rândul izbucnea în acel loc o flacără. Venind odată ploi mari, peștera s-a dizlocat și s-a văzut trupul sfântului, care devenise moaște. Moaștele sale au făcut minuni, vindecări și alinări de suferințe fizice și sufletești. În anul 1774, mitropolitul Ungrovlahiei a primit moaștele sfântului, de la generalul rus Petru Saltikov și le-a așezat în catedrala mitropolitană, devenită patriarhală, după 1925, când s-a ridicat Biserica Ortodoxă Română la rang de patriarhie. Cinstirea *Sf. Dimitrie Basarabov* se face în ziua de 27 Octombrie, a doua zi după prăznuirea Sf. Dimitrie Martirul („Mare mucenic"); v. **Medru-Sân Medru**.

DINOGEȚIA — cetate romano-bizantină din sec. X–XI, în locul căreia se află azi satul Garvăn (jud. Tulcea), unde, în urma săpăturilor arheologice, s-au descoperit resturile uneia dintre cele mai vechi biserici de stil bizantin, de pe teritoriul țării noastre.

DINTR-UN LEMN — Mănăstirea Dintr-un Lemn, de călugărițe, întemeiată de Matei Basarab (sec. XVII) și refăcută de Ștefan Vodă Cantacuzino (sec. XVIII). Se numește așa, căci pe lângă biserica mare de zid și cimitir se află o bisericuță, despre care se spune că a fost scobită în trunchiul unui stejar uriaș (în 1814), încă din sec. XV. Sunt multe legende legate de existența ei. Astfel se spune că un călugăr despicând un stejar din acel loc a găsit în trunchiul lui săpată o cruce. Atunci, pe acel loc și din acel stejar, a construit biserica de lemn care se vede azi, în apropierea celei mari de zid, despre care o altă legendă spune că un călugăr a visat că i-a poruncit Maica Domnului să zidească acolo o biserică.

DIODE — în muzica psaltică se numesc canoanele formate din două ode, cele formate din trei se numesc *triode*, din patru *tetraode*. Astfel de canoane se găsesc în cartea de slujbă numită *Triod* (slujbele din Postul Mare).

DIONISIE AREOPAGITUL — unul dintre părinții bisericești, doctrinar al credinței creștine, contemporan cu Sf. Apostol Pavel; numele lui e pomenit în Faptele Apostolilor (17, 34), el fiind unul dintre bărbații atenieni care asistă la adunarea din Areopag (loc de adunare și conferințe din Atena antică) ca să asculte cuvântarea Sf. Apostol Pavel cu prilejul călătoriei acestuia la Atena. De la „Areopag" vine și numele lui Dionisie, care s-a convertit atunci la creștinism (*„Iar unii bărbați,*

alipindu-se de el — de Pavel —, *au crezut, între care şi Dionisie Areopagitul...*").

DIONISIE EXIGUUL, SF., *cel Mic* sau *Micul* (şi-a luat din smerenie acest nume) — teolog creştin, călugăr cu viaţă de sfânt, originar din Sciţia Mică, (Dobrogea de azi). S-a stabilit la Roma, pe la anul 500, unde a şi murit la 540, trăind o viaţă închinată studiului. A făcut traduceri de cărţi bisericeşti şi colecţii de canoane ale sinoadelor bisericeşti, din lb. greacă în lb. latină. Preocupat de problemele calendarului şi data fixării Paştelui, a scris lucrări pe această temă; el este acela care a pus începutul datei erei creştine prin numărătoarea anilor de la Iisus Hristos, a cărui naştere a fixat-o în anul 754 de la fondarea Romei, în loc de 749–750, „Ab urbe condita".

DIONISIE LUPU — primul mitropolit român cu care se începe şirul ierarhilor români în Ţara Românească, după sfârşitul epocii fanariote; a păstorit puţin (1819–1821), deoarece, izbucnind răscoala lui Tudor Vladimirescu, se refugiază la Braşov, de unde va reveni în 1827. Deşi este numit stareţ al mănăstirii Dealu, îşi trimite acolo un locţiitor, iar el va locui la Bucureşti în casele sale de pe strada care şi azi îi poartă numele şi unde moare în 1831. Bun administrator şi gospodar, el iniţiază o serie de reforme în viaţa bisericească, preocupându-se de îmbunătăţirea stării materiale a clerului, căutând să înlăture abuzurile şi corupţia instaurate în epoca fanariotă. A sprijinit înfiinţarea şcolilor (clericale şi laice) în limba română, precum şi tipărirea cărţilor de Teologie şi morală, a cărţilor de cult şi a trimis tineri la studii în străinătate, pentru buna pregătire a viitorilor profesori.

DIOPROSOPISM — erezie susţinută de ereticul Nestorie (nestorianismul) şi condamnată de Sinodul III ecumenic (Efes, 431). Nestorie susţinea că deoarece în fiinţa lui Hristos ar exista două persoane deosebite (una dumnezeiască şi cealaltă omenească), Sfânta Fecioară nu a născut decât pe Omul Hristos şi deci nu poate fi numită „Născătoare de Dumnezeu", ci numai „Născătoare de om" (ἀνθρωποτόκος — *antropotokos*) sau cel mult *Născătoare de Hristos*. Prin condamnarea ereziei nestoriene (dioprosopiste) se formulează *doctrina marială* ortodoxă a Bisericii, prin recunoaşterea celor două atribute ale Sfintei Fecioare (θεοτόκια — *teotokia*, adică meritul de a fi născut pe Dumnezeu în trup, şi ἀειπάρθενος — *aipartenos*, adică pururea-fecioria ei); v. **Cultul marial**.

DIORTOSI, DIORTOSIRE, DIORTOSITOR — a îndrepta, a corecta; îndreptarea, corectarea cărţilor bisericeşti sau diortosirea lor (aducerea la zi din punct de vedere al vocabularului, a limbajului bisericesc); cel care diortoseşte, care corectează, reformulează.

DIPLI, TRIPLI v. **Semne muzicale**.

DIPTICE (δίπτυξ — *diptix* şi δίπτυχος — *diptihos* = pliat în două, în două părţi) — sunt două coperţi de lemn, legate cu balamale şi care se pot închide ca o carte. Pe părţile interioare ale acestor coperţi se zugrăvesc icoane sau se înscriu pomelnicele cu vii şi morţi pentru care preotul se roagă la Sf. Liturghie, după ce a terminat marea rugăciune a Sfintei Jertfe (anaforaua). Această rugăciune de mijlocire generală, pentru vii şi morţi, pe care preotul o face după epicleză (rugăciunea Sf. Jertfe) poartă denumirea de *diptice* (de la

faptul că numele celor pentru care se roagă sunt înscrise în aceste registre, sub formă de coperți care se închid. Deci, prin *diptice* putem înțelege și *pomelnicele* și *icoanele* și *rugăciunile* de mijlocire de la Sf. Liturghie. Uneori sunt legate împreună trei coperți care se închid una peste alta și se numesc *triptice*. În vechile biserici și mănăstiri se află asemenea triptice cu icoane (ex. icoana Mântuitorului la mijloc și cele două molene, adică chipul Maicii Domnului și Sfântului Ioan Botezătorul, încadrând pe Hristos Cel răstignit, așa cum apare sus, la mijlocul catapeteasmei; mai multe astfel de icoane, legate între ele prin balamale și care se pot plia, poartă numele de *poliptice*. Aceste icoane care se pot deschide sunt ușor de purtat, îndeosebi în călătorii, constituind în orice împrejurare un mic altar, care dă mai multă solemnitate rugăciunii. Ele sunt apărătoare de nenorociri și alungă răul dimprejurul purtătorului (au rol apotrofaic).

DISC, *Sfântul Disc* (lat. *patena*; gr. δίσκος, ὁ — *discos* = disc, platou) — este un obiect liturgic; are forma unei farfurii plate, din metal argintat sau aurit, având, pentru susținere, un picior scund (la catolici se numește *patena* și este fără picior). Pe Sf. Disc se pune Sf. Agneț și miridele (părticele care se scot la proscomidie din prescurile aduse pentru daruri și care urmează a fi sfințite la Sf. Liturghie). Sf. Disc este folosit la Sf. Liturghie chiar din vremea apostolilor și închipuie talgerul (vasul) pe care au fost așezate bucatele pentru Cina cea de Taină (Marcu 14, 20). *Discul* stă la proscomidiar ca și Sf. Potir. La vohodul mare (ieșirea cu cinstitele Daruri din altar și aducerea lor pe Sf. Masă, la Liturghie), *Sf. Disc* este purtat de preot (cu tot conținutul, adică miridele și Sf. Agneț) și adus pe Sf. Masă, unde e așezat pe Sf. Antimis. După sfințirea Darurilor și după împărtășirea preotului (preotul se împărtășește la fiecare Sfântă Liturghie), *Sf. Disc*, împreună cu Sf. Potir, sunt aduse la proscomidiar și acolo rămân până la următoarea Sfântă Liturghie.

DISCIPLINA ARCANĂ — vechea „disciplină" are un consens general în Biserica creștină primară, prin care se interzicea dezvăluirea „misterelor" (a tainelor) creștine, celor ce nu erau creștini (fie iudei sau păgâni); de aceea se luase obiceiul ca cei care veneau să se boteze să nu mai fie instruiți în riturile de inițiere înainte de botez, ci abia în prima săptămână, după primirea acestei Sfinte Taine a Botezului.

DIVIN, DIVINITATE (lat. *divinus,-a,-um* = dumnezeiesc, al zeilor, derivat de la *divus-divi* = dumnezeire, zeu, divinitate) — atribut specific lui Dumnezeu; *divinitate*, sinonim cu *dumnezeire*, forță mai presus de fire, căreia i se atribuie toate atributele puterii și desăvârșirii. Ideea de *divin* și *divinitate* stă la baza tuturor religiilor.

DOAMNEI — Biserica Doamnei, zidită de Doamna Maria, soția lui Constantin Brâncoveanu (1683); tabloul votiv o arată cu fiii săi. Coloane frumos sculptate despart naosul de pronaos. Biserica se află pe Calea Victoriei, în București (aproape vizavi de Cercul Militar).

DOCTRINĂ (lat. *doctrina,-ae* = învățătură, teorie) — învățătură, sistem de idei filozofice sau religioase, ideologie. Doctrina Marială cuprinde învățătura Bisericii Ortodoxe, prin care se definesc cele două atribute ale Sfintei Fecioare: că a născut pe Dumnezeu în trup

(Născătoare de Dumnezeu = θεοτόκος — *teotokos*) şi pururea-fecioria ei (Pururea Fecioară = ἀειπάρθενος — *aeipartenos*), învăţătură formulată şi stabilită la Sinodul al III-lea ecumenic (413); v. **Dioprosopism**.

DOGMA (δόγμα, τὸ — *dogma, to* = dogmă, sentinţă, decret; lat. *dogmatis*) — adevăr fundamental al unei doctrine, idee de bază de la care se pleacă într-o filozofie. În înţeles religios, *dogma* este un adevăr fundamental, revelat de Dumnezeu (descoperit oamenilor de Dumnezeu) şi formulat de Biserică prin ajutorul Sfântului Duh, care a luminat pe profeţi (prin care Dumnezeu s-a făcut cunoscut oamenilor) şi pe Sfinţii Părinţi care, în Sinoadele Ecumenice, au formulat dogmele. *Dogmele* sunt învăţăturile fundamentale ale Bisericii creştine. Fără cunoaşterea lor şi fără fapte bune nu e posibilă mântuirea, după cum spune Sf. Chiril al Ierusalimului: „nici dogmele fără fapte bune nu sunt plăcute lui Dumnezeu, nici faptele nu se primesc de Dumnezeu fără dogme pioase; căci ce foloseşte a şti dogmele despre Dumnezeu şi a vieţui în necurăţire, fără de ruşine?" Sf. Maxim Mărturisitorul compară dogmele cu nişte turnuri de apărare ce străjuiesc poarta Bisericii, poartă prin care se intră pe calea mântuirii (F, II). Descoperirile izolate, arătările ce se fac unei persoane, nu sunt dogme, ci doar nişte revelaţii individuale; dar înţelesul de părere întemeiată de „lege" îl are numai δόγμα — *dogma* = adevăr fundamental. *Dogmele*, ca adevăruri revelate, formulate de Biserică pe baza Sfintei Scripturi şi a Sfintei Tradiţii, sunt neschimbătoare şi trebuie să fie cunoscute de credincioşi. *Dogmele* Bisericii sunt cuprinse în „Mărturisirea de Credinţă" sau „Catehismul" (cartea de învăţătură) a Bisericii Ortodoxe, pe care credincioşii ortodocşi trebuie să o cunoască şi să o înţeleagă, spre a nu se abate de la adevărul *dogmelor* ei. Simbolul Credinţei sau Crezul, fundamental acestei învăţături, trebuie să fie învăţat şi rostit cu credinţă şi convingere de toţi dreptcredincioşii.

DOGMATICA — disciplină a Teologiei care expune în mod ştiinţific şi sistematic învăţătura Bisericii Ortodoxe şi arată deosebirile dogmatice dintre confesiunile creştine (ortodoxă, catolică şi protestantă); *dogmatica, în muzica psaltică* (δοξάστιχον, τό — *doxastihon*) este o cântare („Slavă") pe opt glasuri, care se cântă după stihirile de la „Doamne strigat-am" şi de la „Stihoavnă" de la Vecernia de sâmbăta seara; se numeşte „dogmatica" după conţinutul ei doctrinar privitor la Mântuitorul şi Sf. Fecioară şi pentru că autorul este Sf. Ioan Damaschinul (+749), care a scris un valoros tratat de *Dogmatică*.

DOLMENII v. **Megalitice**.

DOSOFTEI — mitropolit al Moldovei (în a doua jumătate a sec. XVII), primul nostru poet cult, el fiind versificatorul Psaltirii în lb. română — *„Psaltirea pre versuri tocmită"*, 1673.

DOXA v. **Doxologie**.

DOXOLOGIE (δοξολογία, ἡ — *doxologhia* = slăvire, mărire, imn de slavă, Te deum; δοξολογῶ, έω — *doxologo, eo* = a slăvi pe Dumnezeu, a cânta imne de laudă lui Dumnezeu) sau ***Slavoslovia***, numită şi ***Mărinda*** sau ***Imnul îngeresc*** — este un imn de înaltă slăvire a lui Dumnezeu şi care se cântă atât la slujba Utreniei, cât şi a Sfintei Liturghii („Slavă celui ce ne-ai arătat nouă lumina!").

În trecut, Doxologia se cânta în momentul când se arăta pe cer prima rază de soare şi începea, ca şi azi, cu ecfonisul: „Slavă Ţie, celui ce ne-ai arătat nouă lumina", Dumnezeu fiind „Soarele cel adevărat şi lumina cea adevărată", izvor al luminii naturale şi al celei spirituale. La început (sfârşitul sec. I), *Doxologia* a fost întrebuinţată în serviciul liturgic sub forma sa cea mai simplă, ca imnul cântat de îngeri la Naşterea Domnului: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu..." (Lc. 2, 14), care este şi azi primul verset al Doxologiei, pentru care se şi numeşte *Imnul îngeresc*. În forma de azi, *Doxologia* este un imn cu caracter trinitar, un imn de laudă către Dumnezeu-Tatăl, Fiul şi Sf. Duh („Doamne, Împărate ceresc, Dumnezeule... şi Duhule Sfinte!"). Prin sec. IV, el a devenit un mijloc de luptă împotriva ereziilor antitrinitare (arienii şi pnevmatomahii). *Doxologia mică* („Slavă Tatălui şi Fiului şi Sfântului Duh") şi *Doxologia mare* („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu..."), care are ca bază cântarea îngerilor, sunt primele imne creştine deosebite de cele din Sf. Scriptură, dar alcătuite pe baza şi după modelul acestora. De modelul biblic nu s-au îndepărtat nici alte imne mari de mai târziu, ca: Născătoare de Dumnezeu, bucură-te..." (cântat azi la litie), considerat ca unul dintre cele mai vechi imne mari, având la bază salutul Elisabetei către Fecioara Maria, după Bunavestire (Lc. 1, 28 şi 48).

DOXOLOGHISIRE — formă de exprimare a sentimentului religios prin preamărirea, lauda şi slăvirea lui Dumnezeu. Diferite rugăciuni şi imne din rânduiala sfintelor slujbe au *caracter doxologic* (aşa cum e doxologia de la sfârşitul Utreniei — ortrinei: „Slavă întru cei de sus...").

DRAGOMIRNA — mănăstire zidită de mitropolitul Anastasie Crimca al Moldovei, la începutul sec. XVII, în jud. Suceava.

DRĂGAICA sau ***Sânzienele*** — se numeşte, în popor, sărbătoarea Naşterii Sf. Ioan Botezătorul (24 iunie), sărbătoare foarte veche, atestată din sec. IV. De *Drăgaică* sunt legate multe obiceiuri şi datini populare la români; *Sânziene* — cuvânt de origine latină, care ar deriva de la *Sancta Diana* (*Sandiana*) sau de la *Sanctus* (*dies*) *Johannis* — ziua de Sf. Ioan. Este o sărbătoare cu bază biblică (v. Lc. 1, 5–80), atestată în sec. IV–V, a fost instituită după unii, spre a înlocui unele vechi sărbători păgâne, cu caracter agricol sau naturist, din epoca solstiţiului de vară (22–23 iunie). Caracter agrar au şi datinile legate de Sânziene, la români. În lucrarea „Descrierea Moldovei", Dimitrie Cantemir (domn al Moldovei — 1710–1711, cronicar, istoric şi mare cărturar) spune despre Sânziene că acesta este numele Sf. Ioan Botezătorul. *Drăgaica* este moştenită de români de la traci. Tradiţia sărbătorii se manifestă diferit în diferitele zone ale ţării. Astfel, în satele din Moldova este aleasă *Drăgaica* cea mai frumoasă şi cea mai harnică fată din sat. Tinerele din sat o conduc în mijlocul holdelor pârguite, unde o împodobesc cu o cunună se spice, cu panglici şi basmale colorate şi, pentru hărnicia ei, primeşte cheile tuturor hambarelor din sat. Mergând în pelerinaj spre câmp, fetele împletesc coroniţe din flori. La întoarcere în sat, le aruncă peste casă. Dacă se întâmplă ca o coroană să rămână agăţată de horn e semn că fata care a aruncat-o se va mărita în acel an. Fata aleasă „regina Sânzienelor" se îmbracă cu cele mai frumoase veşminte, pe care le împodobeşte cu flori de

Sânziene. Spicele de grâu din coroniță sunt simbolul holdelor de grâu. La casele flăcăilor harnici se joacă, în această zi, „Hora Sânzienelor". În ajunul zilei de Sânziene, fetele se spală cu apă în care au fiert flori de câmp, amestecate cu flori de Sânziene (*Galium ferum*). Credința este că această zi a Nașterii Sf. Ioan Botezătorul le poartă noroc.

DRUIZI — preoți în religia vechilor popoare celto-galice.

DRUMUL TĂMÂIEI — se numea în antichitate calea pe care erau transportate, din țările producătoare, diferite rășinoase aromate, care se foloseau fie în cult, fie pentru preparate farmaceutice sau de parfumerie (ca tămâia, smirna, camforul, sacâzul — guma de acacia, care se scurge din scoarța unui fel de salcâm ș.a.). Astfel, *tămâia* și *smirna* produsă în sudul Arabiei, Yemenul de azi, erau duse la început pe cale maritimă, apoi transportate cu caravane de cămile, traversând deșertul ce despărțea Arabia de sud de marile imperii și bogatele cetăți ale Orientului apropiat. Caravanele ajungeau la Gaza, oraș iudeu, port la Mediterana și străbăteau țara ghebaniților, până la Timma, capitala lor, foarte departe de Gaza. Acest traect foarte lung era împărțit în 65 de stații de oprire a caravanelor pentru împlinirea formalităților de tranzit și plata unor taxe ce reveneau și statelor, dar și localităților în care staționau. Cei care încercau să se sustragă împlinirii acestor obligații și se abăteau de la traseul stabilit oficial pentru comerțul cu aceste produse erau pedepsiți cu moartea. *Smirna* și *tămâia* au fost pentru Arabia și India antică mari izvoare de îmbogățire. Aceste aromate erau extrase din trunchiul unor arbuști („*Boswellia sacra*" pentru tămâie și „*Boswellia carterii*" pentru smirnă). Tămâia și smirna erau folosite în temple și în palatele faraonilor din Egipt, chiar pe la jumătatea mileniului II. Săpăturile arheologice au arătat că, în Mesopotamia antică, aceste aromate erau folosite pentru ghicirea viitorului; ghicitorii ardeau tămâie într-un vas așezat pe genunchi și ghiceau după mișcarea fumului. Începând din sec. VIII–VI î.Hr., când se dezvoltă comerțul cu aceste aromate, ele sunt tot mai mult folosite, devenind nelipsite în cult din marile temple ale centrelor urbane (Ninive, Babilon, Ierusalim, Susa, Damasc). Profetul Ezechiel vorbește despre comerțul orașului Tyr cu Saba, de unde importa tămâie. Pliniu, scriitor latin din sec. I, a lăsat în scrierile sale date importante despre comerțul cu smirnă și tămâie și despre drumurile de comerț cu acestea și alte mirodenii, arătând cât de mult încărca costul lor multiplele taxe la care erau supuse pe parcursul transportului, încât când ajungeau la Roma erau foarte scumpe, iar smirna, chiar mai mult decât tămâia (G. R. D. A.). Smirna și tămâia sunt nelipsite ca ofrande ce însoțesc rugăciunile către Dumnezeu, în cultul creștin.

DULIE — *venerarea* sfinților; este un cult dependent de cultul suprem, deci subordonat, relativ; v. **Adorare**, **Latrie**.

DUMINICA (Κυριακὴ ἡμέρα — *kiriaki iméra* = ziua duminicii; lat. *dominica dies*) — este numită și în Sf. Scriptură (Apocalipsa 1, 10) sărbătoarea săptămânală religioasă și de odihnă a creștinilor prin care s-a înlocuit sabatul iudaic. Este numită *Duminica Domnului* și în „Didahia celor 12 Apostoli", una dintre cele mai

vechi scrieri creştine. Credincioşii recrutaţi dintre păgâni o numeau *Ziua soarelui* (*Dies solis*), pornind şi de la paralelismul între soarele ca izvor al luminii spirituale, cum Însuşi zicea: „Eu sunt lumina lumii..." (Ioan 8, 12). Din sec. IV, Duminica creştină s-a generalizat. Temeiurile consacrării acestei zile sunt: **a)** este ziua Învierii Domnului, prima zi a săptămânii, evenimentul cel mai important din istoria sfântă şi piatra de temelie a creştinismului; **b)** în această zi a avut loc Pogorârea Sfântului Duh peste Sfinţii Apostoli şi s-a întemeiat prima comunitate creştină, primul nucleu al Bisericii creştine; **c)** Duminica este menţionată în Sf. Scriptură a Vechiului Testament, ca ziua de odihnă rânduită de Dumnezeu la crearea lumii (Facere 1). La început, Duminica era pentru creştini numai ca zi de cult, de adunare şi rugăciune pentru comemorarea Învierii, care a avut loc în prima zi după Sabat sau „prima zi a săptămânii", cum spune Sfânta Scriptură a Noului Testament, vorbind despre minunea Învierii (Matei 28, 1; Marcu 16, 2; Ioan 20, 1; Faptele Apostolilor 20, 7; I Corinteni 16, 2). Cu timpul a devenit şi ziua de odihnă a creştinilor, înlocuind sabatul iudaic, iar *împăratul Constantin cel Mare o consfinţeşte prin lege de stat, ca zi de odihnă pentru întreg imperiul roman*, în anul 321; v. **Parusia**.

DUMITRU, SFÂNTUL v. **Dumedru**; **Dimitrie, Mare Mucenic**.

DUMNEZEU (θεός, ὁ — *Theos* = Dumnezeu; lat. *Dominus deus* = Fiinţa divină) — Dumnezeu Creatorul, Începutul a tot ce există; *Cel fără nume* (Dionisie Areopagitul, „Despre numele divine"); Elochim — „Eu sunt Cel ce sunt", răspunde El când se arată lui Moise sub chipul unui rug arzând, fără a se consuma. „Iar dacă a văzut Domnul că se apropie să privească, a strigat la el Domnul din rug şi a zis: «Moise! Moise!»... «Nu te apropia aici!... că locul pe care calci este pământ sfânt!»" (Ieşire 3, 4–5). Şi când Domnul îi dă poruncă să meargă în Egipt spre a elibera poporul lui Israel: „Zis-a iarăşi Moise către Dumnezeu: «Iată, eu mă voi duce la fiii lui Israel şi le voi zice: Dumnezeul părinţilor voştri m-a trimis la voi... Dar de-mi vor zice: Cum Îl cheamă, ce să le spun?». Atunci Dumnezeu a răspuns lui Moise: *«Eu sunt Cel Ce sunt»*... «Aşa să spui fiilor lui Israel: *Cel Ce este* m-a trimis la voi!»" (Ieşire 3, 13–14); „Domnul Dumnezeul părinţilor noştri... mi S-a arătat..." (Ieşire 3, 16); „Acesta este Domnul Dumnezeul nostru, în tot pământul judecăţile Lui" (Psalm 104, 7); „Dumnezeu cel viu, Care a făcut cerul şi pământul, marea şi toate cele ce sunt în ele" (Fapte 14, 15) şi care S-a arătat oamenilor întrupându-Se în persoana Fiului lui Dumnezeu, dovedind prin aceasta iubirea Sa pentru omul, creatura Sa. Sfântul Maxim Mărturisitorul concepe, înţelege pe Dumnezeu ca: „entitate de viaţă-făcătoare şi suprafiinţială; ...temelie de-putere-făcătoare şi mai presus de toată puterea; şi aptitudine lucrătoare şi fără de sfârşit...o entitate făcătoare a toată fiinţa" (Filocalia II, Capete teologice, Suta întâia 1-2-4); v. **Treime**.

DURĂU — mănăstire de maici, aşezată la poalele muntelui de unde începe urcuşul spre Ceahlău. Biserica e pictată de Tonitza.

DVERA (de la slv. *dveri*) — perdeaua uşilor

împărăteşti (v. **Catapeteasma**). În bisericile ortodoxe, altarul este despărţit de restul interiorului bisericii printr-un perete de icoane numit catapeteasmă sau iconostas. Comunicarea între altar şi interiorul bisericii se face prin trei uşi: o uşă e aşezată la mijlocul catapetesmei şi două lateral, una spre nord şi alta spre sud de uşa centrală numită „uşile împărăteşti", fiind formată din două canaturi (părţi) care se deschid lateral; neavând înălţimea spaţiului în care sunt aşezate, partea de sus a uşilor împărăteşti se acoperă cu o perdea numită *dveră*, astfel ca privirile credincioşilor din biserică să nu pătrundă în altar în momentele solemne ale slujbei divine. *Dvera* se confecţionează din mătase, stofă, catifea, de diferite culori (mai frecvent albă) şi frumos brodată, cu motive şi simboluri religioase. La momentele rânduite în timpul slujbei, *dvera* se deschide, fiind trasă lateral sau în sus.

E

EBIONIȚI v. **Hidropasastați**.

ECDICII v. **Ghirocomii**.

ECFONIS(E) sau **vosglasuri** (ἐκφώνησις, ἡ — *ecfonisis* = strigare, aclamare; ἐκφωνέω — *ekfoneo* = a ridica, a înălța glasul) — sunt mici fragmente de rugăciuni din textul anaforalei, rostite de preot cu glas mai înalt, pentru a fi auzite de credincioși. De prin sec. V–VI, anaforaua începe să fie citită în taină de către liturghisitori, cu excepția unor mici fragmente care continuă a fi citite sau rostite cu glas tare și care sunt așa-numite *ecfonise*, și anume: formula pentru introducerea imnului trisaghion („*Cântarea de biruință* cântând, strigând...“); cuvintele rostite de Mântuitorul la Cina cea de Taină („*Luați, mâncați*...“); *ecfonisul* pentru ultima oferire a Darurilor, înainte de sfințire („*Ale tale dintru ale tale*...“); formula pentru pomenirea Sf. Fecioare la diptice („*Mai ales* pentru Preasfânta, Preacurata...“); formula pentru pomenirea episcopului locului („*Întâi pomenește* Doamne...“); înainte de rugăciunea „Tatăl nostru“ („*Și ne învrednicește* pe noi, Stăpâne...“). *Ecfonisele* sunt în rugăciunile Utreniei, ca și în trecut, și azi, fie formule de încheiere, fie formule care marchează începutul diferitelor lecturi sau cântări ce revin cântăreților la strană. Așa este *ecfonisul* ecteniei de după cântarea a șasea a Catavasiilor „Că Tu ești împăratul păcii și Mântuitorul sufletelor noastre“. *Ecfonisul* este fraza cu care se încheie ectenia „Că Ție se cuvine toată slava... și închinăciunea...“, răspuns „Amin“ („Așa să fie“, să se împlinească cererea).

ECFRAZA (ἔκφρασις, ἡ — *ekfrasis, i* = mod de a se exprima) — expresia este un gen specific omiliei patristice (culminând în epoca marilor părinți ai Bisericii, în sec. IV), prin care se face o descriere retorică de ex. a unei icoane sau picturi bisericești; o asemenea cuvântare avem în omiliile episcopului Asterie al Amasiei (sec. IV) la o pictură înfățișând istoria pătimirii sfintei mucenițe Eufimia (rev. *B.O.R.*, anul LXV, 1–3, 1947, p. 53–54).

ECLESIA (ἐκκλησία, ἡ — *eklisia, i* = biserica) — Biserica, instituția divină, întemeiată de Hristos; v. **Biserica**.

ECLESIARH (ἐκκλησιάρχης, ὁ — *eclesiarhis*) — călugăr în grija căruia se află sfântul lăcaș și buna desfășurare a cultului la bisericile catedrale și mănăstiri.

ECLESIASTUL — carte canonică din Vechiul Testament, atribuită prin tradiție regelui Solomon (sec III î.Hr.).

ECLESIASTIC (ἐκκλησιαστικός — *eclesiasticos* = cel ce ține de biserică) — bisericesc, un membru al clerului Bisericii creștine.

ECLESIOLOGIC (ἐκκλησιάζω — *eccli-siazo* = a se reuni într-o adunare, a merge la biserică) — spirit eclesiologic, conștiința de comunitate în Biserica creștină, de integrare în viața liturgică creștină. Cultul ortodox se distinge prin caracterul său *eclesiologic* sau comunitar. El promovează, în primul rând,

rugăciunea cu caracter social sau colectiv, o rugăciune a comunității credincioșilor uniți într-un cuget în duhul păcii, al iubirii fraterne și al solidarității sau comunității de credință. În biserică ne rugăm *toți*, pentru nevoile *tuturor*: „Domnului *să ne rugăm*" (la ectenii), „Tatăl *nostru...*" (la rugăciunea domnească), „Să *zicem toți* din tot sufletul și din tot cugetul *nostru să zicem...*" (la ectenia întreită de după Evanghelie).

ECTENIE (ἐκτενής, ές — *ectenis, es* = întins, prelungit; εὐχή, ἡ — *efhi* = rugăciune; *ectenie efhi* = rugăciune prelungită, stăruitoare) — îndemn stăruitor la rugăciune; este rugăciunea de cerere cea mai completă, o sinteză a cererilor Bisericii în cadrul Liturghiei Ortodoxe; lat. *collecta* = rugăciune colectivă, socială — rostită în numele poporului („Cu pace Domnului să ne rugăm...", „Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule... rugămu-ne Ție, auzi-ne și ne miluiește"); ea formulează dorințele, nevoile și cererile spirituale și materiale ale întregii adunări, în zeci de formule stabilite de Biserică. Despre temeiurile scripturistice ale ecteniei aflăm la I Timotei 2, 1: „Vă îndemn deci, înainte de toate să faceți cereri, rugăciuni, mijlociri, mulțumiri, pentru toți oamenii". Parte integrantă a cultului creștin, încă din epoca apostolică, ectenia este atestată de Sfinții Părinți, în secolele următoare (Justin Martirul, Ioan Hrisostom, Chiril al Ierusalimului ș.a.). Ectenia este de mai multe feluri: *Ectenia mare* (cuprinde mai multe cereri), care se rostește la începutul Laudelor mari, la Sf. Liturghie, Sf. Taine, ierurgii principale (ex. Aghiasma mare); *Ectenia mică* este o prescurtare a Ecteniei mari; *Ectenia pentru catehumeni* („Rugați-vă cei chemați Domnului... Cei credincioși pentru cei chemați să ne rugăm, ca Domnul să-i miluiască pe dânșii..."); *Ectenia întreită* (stăruitoare) care se rostește de obicei după citirile biblice („Să zicem toți din tot sufletul... Doamne, Atotstăpânitorule, Dumnezeul părinților noștri, rugămu-ne Ție, auzi-ne și ne miluiește. Miluiește-ne pe noi, Dumnezeule, după mare mila Ta, rugămu-ne Ție, auzi-ne și ne miluiește..."); *Ectenia cererilor* („... de la Domnul să cerem..." „Dă, Doamne"). Se mai numește σύναψις, ἡ — *sinapsis* = legătură, unire, pentru că se unesc de obicei mai multe cereri într-o rugăciune; și εἰρηνικά — *eirinika* = cu pace, căci conține mai multe cereri pentru pace (ex. „Cu pace Domnului să ne rugăm"). Ectenia se încheie cu ecfonisul; v. **Ecfonis**.

ECUMENIC (οἰκουμενικός — *oikoumenikos* = universal, împreună) — *Consiliul ecumenic al Bisericilor* creștine, adică împreună adunare a întregii Biserici, cu toate confesiunile, își are sediul la Geneva. Formarea *Consiliului Ecumenic* a fost propusă în 1937 de către două dintre ramurile mișcării ecumenice, mișcare cu rădăcini vechi, începând din sec. XIII, dar care capătă formă organizată abia în 1910, la Edinburgh, în „Conferința mondială a misiunilor". Cele două ramuri organizate: „Creștinismul practic" și „Credință și organizare", ce luaseră ființă după 1925, în Suedia și Anglia, reușesc, abia în 1948, după război, să se reunească la Amsterdam, în prima adunare generală, la care participă și „Consiliul internațional al misiunilor" ce fusese înființat în 1921. Anul 1948 este începutul activității Consiliului ecumenic, când are loc

prima adunare generală la care participă 146 de biserici, printre care şi Biserica Ortodoxă Română. Consiliul Ecumenic şi-a continuat de atunci activitatea prin adunări ţinute la răstimpuri de câte un an sau doi, după necesităţi, până azi, contribuind la o mai bună cunoaştere şi înţelegere între Bisericile creştine din lume.

ECUMENISM — mişcarea de unificare a Bisericilor creştine.

EDEN (lb. ebr. „desfătare", „delicii") — este, după relatările Sfintei Scripturi, locul în care Dumnezeu i-a aşezat pe primii oameni, creaţi de El, Adam şi Eva, spre a trăi în desfătare şi fericire deplină. *Edenul* biblic este un loc pe pământ, iar raiul e grădina sădită de Dumnezeu, în partea de răsărit în *Eden*, numindu-se *Rai* sau *Paradis* (în lb. persană înseamnă grădină înverzită şi înflorită, iar în lb. ebr. *Paradus*, cu acelaşi înţeles). Un râu izvora din *Eden* şi uda raiul. Râul avea patru braţe, fiecare braţ străbătând alte ţinuturi ce se aflau în Eden, în afara raiului: ţara Havila, ţara Cuş şi hotarul Asiriei, udat de două braţe ale râului, numite Tigru şi Eufrat. Pornind de la acest reper, se crede că *Edenul* era undeva spre Golful Persic. Omul este aşezat în Grădina Edenului „ca s-o lucreze şi s-o păzească" (Facere 2, 15). În mijlocul raiului „era pomul vieţii şi pomul cunoştinţei binelui şi răului" (Facere 2, 9). Dumnezeu îi porunceşte omului să mănânce din toţi pomii raiului, dar din pomul cunoştinţei binelui şi răului să nu mănânce, „căci în ziua în care vei mânca din el, vei muri negreşit!" (Facere 2, 17). Raiul din *Eden* nu se confundă cu Cerul, care „e cu totul altceva", spune Sf. Nicodim Aghioritul. Raiul „ceresc", numit metaforic în iudaism „sânul lui Avraam", este locul în care stau sufletele drepţilor până la Judecata de apoi, şi care, de asemenea, se deosebeşte de „Împărăţia cerurilor" unde, conform învăţăturii creştine, vor merge sufletele dreptcredincioşilor creştini după Judecata de apoi, spre a se bucura de slava şi strălucirea lui Dumnezeu.

EDIMMU — numele dat sufletului nemuritor în vechea religie a Babilonului. După moarte, trupul se preface în ţărână, iar sufletul care nu moare, *edimmu* este „îmbrăcat într-o haină de aripi" şi coborât în împărăţia subpământeană numită Kigallu sau Arali. Aici sufletele celor buni sunt recompensate, fiind aşezate într-o grădină plină de roade numită Şeol.

EFA — se numea în antichitate măsura folosită pentru cantitatea de făină sau alte materiale uscate, necesare jertfelor.

EFES — străvechi oraş al Lidiei (sec. XI î.Hr.), aşezat pe ţărmul Mării Egee, în partea de vest a Asiei Mici, între Milet şi Smirna; era vestit în antichitate ca centru comercial şi religios. Aici se afla templul zeiţei Artemis (Diana), considerată între cele Şapte Minuni ale lumii. Efesul trece succesiv sub stăpânirea grecească (este capitala Confederaţiei ionice), persană şi romană (devine capitala provinciei romane Asia). Este evanghelizat de Sf. Ap. Pavel în timpul celei de a doua şi celei de a treia călătorii misionare, devenind un puternic centru creştin, începând din sec. I d.Hr. Aici, după tradiţie, a păstorit ca episcop şi a murit Sf. Ev. Ioan. Pe mormântul său a fost înălţată o măreaţă biserică de către împăratul Justinian în sec. VI (G. R., p. 329 ş.u.). Biserica din Efes este una dintre cele şapte Biserici ale Asiei cărora le sunt adresate scrisorile cuprinse în

Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul. Tradiția spune că Sfânta Fecioară Maria ar fi murit la Efes. Orașul este distrus de goți (sec. III d.Hr.) și restaurat în epoca bizantină. Al treilea Sinod ecumenic (431 d.Hr.) are loc la Efes; el combate nestorianismul, precizând dogma referitoare la persoana lui Hristos și modul unirii celor două naturi ale Sale: divină și umană.

EFIMION — în muzica psaltică, se numește grupul de versuri care se repetă, ca un *refren*, după fiecare strofă a unui condac; Condacul este un poem compus dintr-un număr de strofe — 20–30 —, formate fiecare din 5–13 versuri.

EFRATA — numele vechi al Betleemului Iudeii, locul nașterii Mântuitorului Iisus Hristos (Facere 35, 19; 48, 7; Rut 4, 11; Miheia 5, 1).

EFREM SIRUL, SFÂNTUL — mare imnograf creștin din sec. IV (+379). Compune numeroase imne în cinstea Sfintei Fecioare, a Nașterii Domnului, a Bisericii și pentru combaterea diferitelor erezii. Multe din rugăciunile compuse de el au intrat în cultul Bisericii Ortodoxe. Efrem Sirul este unul dintre autorii *Mineiului* ortodox, fiind pomenit în Sinaxar la 28 ianuarie, cu multe laude: „Căruia zice-se că i s-a vărsat dar de la Dumnezeu, prin care scriind multe scripturi pline de umilință și cu aceea a îndreptat pe mulți".

EFOD — veșmânt preoțesc în religia mozaică, descris în Vechiul Testament (Ieșire 28, 6–7). E format din două bucăți de mătase, așezate una peste piept și alta pe spate, unite pe umăr cu două încheietori; culoarea materialului este violet, acaju sau vișiniu. Se încinge cu o cingătoare. Încheietorile *efodului* vor fi două pietre de smarald pe care se gravează numele fiilor lui Israel.

EGOISMUL — iubirea exagerată și greșit înțeleasă față de sine însuși, și satisfacerea dorințelor proprii cu nesocotirea drepturilor altora și a legilor morale.

EGUMEN (ἡγούμενος — *igumenos* = egumen, stareț) — călugăr conducător al unei mănăstiri, al unui schit; v. **Abate**.

EH-EHURI v. **Semne muzicale (psaltice)**.

EL, ELOHIM — termen ebraic prin care este denumit Dumnezeu. Acest termen se întâlnește la majoritatea popoarelor semite. Este deopotrivă substantiv comun, desemnând divinitatea în general și substantiv propriu, numele unicului Dumnezeu al Revelației. „*El*" este însoțit întotdeauna de epitete care descriu atribute ale lui Dumnezeu: EL-SHADDAI (Facere 17, 1; 35, 11; 48, 3) — Dumnezeu cel Atotputernic, numele cu care Se face cunoscut patriarhilor Avraam, Isaac și Iacov; EL-ELION (Facere 14, 18–22) — Dumnezeu cel Preaînalt; EL-ROI (Facere 16, 13) — Dumnezeu atotvăzător; EL-OLAM (Facere 21, 33) — Dumnezeu cel veșnic; EL-GANNA (Ieșire 20, 5) — Dumnezeu gelos; EL-HAI (Iosua 3, 10) — Dumnezeul cel viu. „*Elohim*" este o formă de plural, diferită de pluralul de reverență și diferită de pluralul credințelor politeiste. Verbele și adjectivele alăturate lui „Elohim" sunt întotdeauna la singular, pentru că Dumnezeu este Unul singur. Forma de plural indică pluralitatea Persoanelor în Dumnezeu (Facere 1, 26; 3, 22) și pluralitatea atributelor divine sub care Dumnezeu ni se face cunoscut; v. **Iahve**.

ELAFROM v. **Semne muzicale**.

ELENA (gr. Ἕλλην, ὁ; Ἑλληνίς, ἡ — *ellin, o; ellinis, i* = femeie greacă), **Sfânta**

Elena — împărăteasa, mama împăratului Constantin cel Mare, care prin Edictul de la Milan (anul 313) a dat religiei creştine libertate de dezvoltare, decretând-o religie de stat. Biserica creştină îi cinsteşte ca sfinţi în ziua de 21 mai.

ELEONUL — muntele Eleonului; v. **Ispas** sau **Înălţarea Domnului la cer**.

ELEUSA, milostiva (Ἡ ἐλέουσα πελαγονήτησα — *I Eleousa pelagonitisa* = milostiva care a plutit pe mare) — este o icoană a Maicii Domnului care o reprezintă cu Pruncul binecuvântând. Este socotită icoana protectoare a marinarilor; v. *Mineiul pe august*.

ELISEE, Câmpiile Elisee — locuinţa morţilor, în religia Greciei antice (politeistă). Această locuinţă a sufletelor după moarte este închipuită în două feluri, în poemele homerice: Iliada consideră locuinţa morţilor ca fiind situată undeva sub pământ, iar Odiseea plasează acest loc undeva departe în vest, la marginile oceanului. Aici se află aşa-numitele *„Câmpii Elizee"* unde nu pot intra decât anumiţi favoriţi ai zeilor. Fericirea din *„Câmpiile Elizee"* este nemurirea. Sufletele muritorilor de rând duc o viaţă tristă în „imperiul lui Hades", sub pământ unde n-au decât suferinţă şi plâns.

ELOCINŢA — arta de a vorbi frumos, şi ca fond şi ca formă; este calitatea obligatorie pe care trebuie să o cultive predicatorul.

ELOHIM v. **EL**.

EMANUEL — *Iisus Emanuel*, care înseamnă *„Cu noi este Dumnezeu"*, este numele dat lui Iisus în viziunea lui Isaia profetul: „Vor chema numele lui Emanuel" (Is. 7, 14) şi în vestirea îngerului, care îi spune în vis lui Iosif: „Vor chema numele Lui Emanuel" (Matei 1, 23). *Iisus Emanuel* apare în iconografia bisericească în chip de copil; aceasta este una din cele patru reprezentări iconografice ale Mântuitorului: *Iisus Împărat, Iisus Mare Preot, Iisus Judecător* şi *Iisus Emanuel*. *Iisus Emanuel* e zugrăvit în pictura exterioară de la Moldoviţa în cadrul ansamblului „Acatistul Maicii Domnului", stând pe tron, cu aureolă în jurul chipului de copil, binecuvântând cu mâinile întinse; îngerii îl slăvesc (cum scrie textul psaltic în Condacul 9: „Toată firea îngerească s-a minunat de taina întrupării Tale"). În pictura exterioară (la Suceviţa şi Vatra Moldoviţei) apare pictat în medalion, pe zidul de răsărit, deasupra ferestrei de la altar, încadrat de doi arhangheli. Tot copil este reprezentat ca *„Îngerul de mare sfat"* (Isaia 9, 5) — chip de copil, cu aripi (spre deosebire de *Iisus Emanuel*, tot copil, dar fără aripi) şi nimb în formă de cruce, fiind însoţit de cuvintele: „De la Dumnezeu am purces şi vin la El". Reprezentarea simbolică din catacombe, Iisus ca miel de jertfă, apare în marele ansamblu Cinul — la Suceviţa şi Vatra Moldoviţei, ca *„Pruncul în potir"* pictat deasupra unui miel alb. În pictura interioară a bisericii, *Iisus Emanuel* apare pe latura de nord a turlei celei mari, plutind pe norii cerului, ţinând un sul pe care scrie: „Duhul Domnului este peste Mine, că Domnul M-a uns să binevestesc..." (Is. 61, 1; cf. Luca 4, 18).

ENARXA (ἔναρξις, ἡ — *i enarxis* = început) — se numeşte *partea de început*, introductivă, a Liturghiei catehumenilor (care urmează îndată după Proscomidie), formată din ritualul închinării slujitorilor pentru Liturghie, binecuvântarea cu Ectenia mare şi Antifoa-

nele cu rugăciunile lor şi ecteniile dintre ele. După *enarxă*, urmează Vohodul mic (ieşirea şi intrarea cu Sf. Evanghelie) şi apoi Trisaghionul liturgic (imnul „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte...").

ENCOMION, **encomiu**; v. **Panegiric**.

ENCOMIASTIC, **predică encomiastică** — laudativă, panegiric.

ENDOTION (ἐνδυτόν, τό — *enditon*) — *acoperământul* (de mătase) strălucitor de culoare galben sau roşu, care *se aşează pe Sf. Masă* peste primul acoperământ din pânză albă (*cămaşă*); *endotionul* simbolizează mărirea lui Dumnezeu sau strălucirea feţei Domnului pe muntele Tabor (când a avut loc Schimbarea la faţă); v. Masă, Sf. Masă.

ENERGUMENI (lat. *energumenus*; gr. ἐνεργούμενος, ὁ — *energumenos*) — se numeau, în vechea Biserică creştină, acele persoane care, ca şi catehumenii, nu erau primite la Sf. Liturghie decât în prima parte, la Liturghia catehumenilor, deoarece aceste *persoane* erau *stăpânite de demoni* (se mai numeau şi demoniaci) şi aveau crize de furie, de fanatism, manifestându-se prin ţipete şi violenţă. Numai slujbele preoţilor îi mai puteau linişti. Existau, în rânduiala serviciilor Bisericii, rugăciuni şi ectenii speciale pentru aceşti nenorociţi, care alcătuiau o grupă distinctă în comunităţile creştine.

ENGOLPION (ἐγκόλπιον, τό — *engolpion* de la *en kolpos* = la gât; lat. *pectorale*) sau *Panaghiul* (τὸ πανάγιον — *to panaghion* = Preasfântul) — este o insignă arhierească de forma unui medalion-iconiţă, făcută din email, aur sau argint, cu chipul Mântuitorului sau al Maicii Domnului (Παναγία, ἡ — *Panaghia* = Preasfânta Născătoare de Dumnezeu), mai rar chipul Sfintei Treimi. *Engolpionul* se poartă atârnat pe piept cu un lănţişor de către arhierei, fiind o podoabă arhierească, existentă numai în Bisericile Ortodoxe (greacă, română, bulgară etc.). *Engolpionul* aminteşte *hoşenul* sau pectoralul purtat de arhiereii din Vechiul Testament, în care se păstrau *„Urim"* şi *„Tumim"*, adică „arătarea" şi „adevărul", talismane sfinte, preînchipuind pe Hristos şi Maica Domnului (Ieşire 28, 4 şi 15–30; 39, 8 ş.u.). Originea *engolpionului* s-ar afla în micile „relicvarii", adică cutiuţe cu moaşte de sfinţi sau lucruri sfinte, „relicve" pe care le purtau atârnate pe piept stareţii de mănăstiri, mai apoi şi arhiereii, încă din sec. IV. Până în sec. al XVIII-lea, avea formă de medalion sau de cruce, după care a rămas numai forma actuală de medalion (iconiţă rotundă sau ovală). Arhiereii poartă *engolpionul* atât în timpul serviciului divin cât şi în restul timpului. Când slujeşte Sf. Liturghie, arhiereul îşi pune *engolpionul* peste sacos, iar diaconul rosteşte: „Inimă curată zidească întru tine Dumnezeu şi Duh drept înnoiască întru cele dinlăuntru ale tale" (Ps. 50, 11). Spre deosebire de ceilalţi arhierei (mitropoliţi şi episcopi), patriarhul poartă două engolpioane. *Engolpionul* simbolizează mărturisirea credinţei şi puterea Sfintei Cruci. Când reprezintă chipul Sf. Fecioare, simbolizează puterea ei mijlocitoare şi ocrotitoare.

ENHIRIDIE sau **PROPEDIE** — se numeşte *Gramatica muzicii psaltice*, deoarece cuprinde denumirile şi semnele muzicale ale cântării psaltice, sau bisericeşti.

ENIPOSTAZIERE sau **POSTAZIERE**, v. **Ipostaziere**.

ENORIAŞ — credincios creştin, membru al unei enorii.

ENORIE (ἐνορία — *enoria*) — se numea în trecut o parohie rurală; v. **Parohie**.

EOTINALE v. **Voscresne**, **Hvalite**.

EPARHIE — dieceză sau Episcopie; este districtul (mai multe judeţe) supus canonic jurisdicţiei (conducerii) unui episcop.

EPARHIOT — se numeşte episcopul care locuieşte în eparhia ce stă sub jurisdicţia sa.

EPICLEZA (ἐπίκλησις — *epiklisis* = invocare) — este rugăciunea solemnă de invocare a Sf. Duh, în momentul central al Liturghiei, la Euharistie, când se face transformarea cinstitelor Daruri, aduse pe Sf. Masă, în Trupul şi Sângele lui Hristos (v. **Anaforaua**). Toate Sfintele Taine au *epicleză*, adică rugăciunea de invocare a Sf. Duh.

EPIFANIA (ἐπιφανεία, ἡ — *Epifaneia* = arătare) şi **TEOFANIA** (θεοφανεία, ἡ — *Theofania* şi slv. *Bogoiavlenie Gospodna* = Arătarea Domnului), ***Botezul Domnului*** sau ***Boboteaza*** (cuvânt format din fuziunea termenului slav *bogu* — Dumnezeu şi verbul latin *baptizare* — a boteza, O. Dens., I. L. p. 173) — aşa este numit în popor acest praznic împărătesc sărbătorit la *6 ianuarie*, în amintirea botezului primit de Mântuitorul (la 30 de ani) de la Sf. Ioan Botezătorul, în apa Iordanului (Matei 3, 13–17 şi Luca 3, 21–22). Mântuitorul este arătat acum lumii *ca Mesia*, ca Mântuitor al lumii şi Fiu al lui Dumnezeu, atât prin cuvintele lui Ioan Botezătorul, spunând mulţimilor: „Eu vă botez cu apă, dar vine Cel ce este mai tare decât mine, Căruia nu sunt vrednic să-I dezleg cureaua încălţămintelor, El vă va boteza cu Duh Sfânt şi cu foc" (Luca 3, 16), cât şi *prin glasul lui Dumnezeu* din cer: „Iar botezându-se Iisus, când ieşea din apă, îndată cerurile s-au deschis şi Duhul lui Dumnezeu s-a văzut pogorându-se ca un porumbel şi venind peste El. Şi iată glas din ceruri zicând: «Acesta este Fiul Meu cel iubit întru Care am binevoit»" (Matei 3, 16–17). Arătarea Domnului s-a făcut acum şi prin începerea activităţii Lui în mijlocul oamenilor; tot acum S-a arătat omenirii Sf. Treime: Fiul se boteza, Tatăl glăsuind din ceruri: „Acesta este Fiul Meu..." şi Sf. Duh, pogorând sub chip de porumbel peste capul Fiului lui Dumnezeu. *Epifania* se consemnează, alături de Naşterea şi Învierea Domnului, printre primele sărbători creştine, încă din cele mai vechi scrieri (ex. Constituţiile Apostolice) datând din primele veacuri ale Bisericii; v. **Crăciunul**, **Boboteaza**.

EPIGONATUL sau **BEDERNIŢA** (ἐπιγονάτιον, τό — *epigonation, to* sau ὑπογονάτιον, τό — *ipogonation, to* de la ἐπί — *epi* sau ὑπό — *ipo* şi γόνυ, τό — goni = genunchi; lat. *subgenuale*; slv. *nebederniţa*) — o piesă ornamentală din costumul arhieresc; este o bucată de stofă scumpă, de formă romboidală, care se atârnă la coapsa dreaptă, fiind legată fie de brâu, fie de gât, cu o panglică trecută pe umărul stâng. Acest ornament (podoabă) este purtat de arhierei numai când slujesc Sf. Liturghie. Punerea lui e însoţită de cuvintele rostite de diacon: „Încinge-te cu sabia ta, peste coapsa ta, puternice" (Ps. 44, 4). Epigonatul nu este un veşmânt necesar, ci mai mult o insignă şi de aceea episcopul acordă

dreptul de a-l purta şi preoţilor distinşi cu ranguri bisericeşti (v. *Statutul pentru Organizarea şi funcţionarea Bisericii Ortodoxe Române*, art. 141). S-au atribuit epigonatului mai multe *simboluri*: *şervetul* cu care s-a şters Pilat pe mâini; şervetul cu care Mântuitorul s-a încins şi a şters picioarele ucenicilor; sabia ce închipuie crucea *Învierii* şi biruinţa asupra morţii, precum şi *„sabia Duhului,* care este cuvântul lui Dumnezeu" (Efeseni 6, 17), cu care se înarmează arhiereul pentru a respinge învăţăturile eretice (LG, Veşminte).

EPISCOP — slujitor din treapta cea mai înaltă a ierarhiei Bisericii (lat. *episcopus*; gr. ἐπίσκοπος, ὁ — *episcopos* = episcop, supraveghetor, de la ἐπισκοπέω — *episkopeo* = a inspecta, a cerceta, a vizita). În Noul Testament se vorbeşte în numeroase texte despre episcopi ca persoane bisericeşti care aveau drepturi mai mari decât preoţii; dreptul de a hirotoni preoţi (I Tim. 5, 22, Tit. 1, 5), de a răsplăti şi pedepsi (II Tim. 2, 24–26), de a supraveghea cultul şi învăţăturile, de a conduce Biserica (II Tim. 2, 2; I Tim. 4, 11–14) etc. În prima epocă din istoria Bisericii, denumirea de *episcop* s-a dat urmaşilor direcţi ai Sfinţilor Apostoli, aleşi, la început, din rândul celor 70 de ucenici ai Mântuitorului şi hirotoniţi chiar de Sfinţii Apostoli. Unul dintre primii *episcopi* a fost, la Ierusalim, *Sf. Iacov*, apoi fratele său Simeon, ucenici ai Domnului. În toate comunităţile creştine înfiinţate de Sfinţii Apostoli era orânduit un *episcop*, care avea în subordine mai mulţi preoţi. Azi rolul *episcopului* în Biserică s-a păstrat cu aceleaşi prerogative moştenite din Biserica primară. El este ales de *Sinod* (Adunarea generală a ierarhilor conducători ai Bisericii) şi are în grija sa o eparhie (o comunitate de parohii). Arhiereul (episcopul) este hirotonit de mai mulţi arhierei. În Constituţiile Apostolice sau Aşezămintele Sfinţilor Apostoli (redactate spre sfârşitul sec. IV, pe baza unor vechi documente din sec. III) se reglementează funcţiile liturgice ale celor trei trepte ale clerului: *Episcopul* binecuvântează, nu se binecuvântează, hiroteseşte, hirotoneşte, primeşte binecuvântarea de la *episcopi,* dar nu de la preoţi. *Arhiereul binecuvântează cu amândouă mâinile* ca semn că are deplinătatea puterii sacramentale (sfinţitoare), spre deosebire de *preot* care *binecuvântează numai cu o singură mână*, dreapta, fără a avea, ca *episcopul,* toată puterea sacramentală. *Episcopul* are preoţia deplină.

EPISTOLĂ (lat. *epistula, epistola*; gr. ἐπιστολή, ἡ — *epistoli*) — epistole, scrieri ale Sfinţilor Apostoli, cuprinse în Noul Testament; v. **Sf. Scriptură**.

EPISTOLIA MAICII DOMNULUI şi **EPISTOLIA DOMNULUI NOSTRU IISUS HRISTOS** — scrieri cu caracter religios, cuprinzând elemente legendare, fantastice şi apocaliptice, privitoare la viaţa de dincolo, având însă numeroase abateri de la învăţătura Bisericii. Ele sunt încadrate între cărţile populare apocrife (ἀπόκρυφος — *apocrifos* = ascuns), cărţi atribuite unor persoane din Vechiul Testament. Asemenea cărţi au început să circule de prin sec. XVI pe teritoriul românesc, traduse din limba slavonă şi scrise de autori necunoscuţi (anonimi), aparţinând lumii orientale şi bizantine.

EPISTROF v. **Semne muzicale**.

EPITAF sau ***Sf. Epitaf*** (ἐπιτάφιον, τό — *epitafion*, de la ἐπὶ și τάφος — *epi tafos* = mormânt) — ca obiect bisericesc de cult și ca *inscripție* pe o piatră de mormânt. *EPITAFUL obiect de cult,* numit și *Sfântul Aer* sau *Plascenița* (slv.), este făcut din pânză de in, mătase, catifea sau mușama, pe care se află imprimată, brodată ori pictată, icoana înmormântării Domnului. Se folosește o singură dată pe an, la slujba Vecerniei din Vinerea Patimilor, când Epitaful este scos în procesiune din Sfântul altar și așezat în mijlocul bisericii pe o masă, și apoi la slujba Prohodului din noaptea Vinerii Patimilor (Utrenia Sâmbetei celei mari), când este purtat în procesiune în jurul bisericii și apoi adus în biserică în Sf. altar, unde este așezat pe Sf. Masă; acolo rămâne până la Înălțarea Domnului, când este ridicat și pus la locul lui, unde se păstrează în restul anului. *Epitaful* închipuie trupul mort al Domnului, amintind punerea lui în mormânt, iar ridicarea *Epitafului* de pe Sf. Masă, în Miercurea din ajunul Înălțării, simbolizează Înălțarea la cer a Mântuitorului. *Epitaful* s-a dezvoltat din *Aerul* sau acoperământul cel mare cu care se învelea Sf. Evanghelie (sec. X–XIII) când se ieșea la Vohodul de la sfârșitul slujbei din Vinerea Patimilor. *Vohodul* acesta s-a dezvoltat cu timpul, fiind prelungit prin ieșirea afară din biserică și ocolirea ei, care închipuie procesiunea funebră pentru purtarea trupului Domnului de la Golgota la locul mormântului, iar *Aerul* de la început, cu care se învelea Sf. Evanghelie, *a luat dimensiuni mai mari*, până la mărimea actuală de 1,5–2 m lungime și 1 m lățime, care datează aproximativ din sec. XIV. Reprezentând scena trupului mort al Domnului, prohodit de mironosițe și purtat spre mormânt, explică și asemănarea de numire și de iconografie cu acea pânză mai mare, numită *aer*, care acoperă azi sfintele vase, fiind identică și cu iconografia de pe antimise (v. **Antimisul**). *Epitafele* cele mai vechi reprezintă opere de mare valoare ale artei țesăturii și broderiei la români. *Cele mai vechi epitafe liturgice* care se păstrează până azi la noi datează din sec. al XIV-lea, și anume: *Epitaful lui Nicodim de la Tismana* și *cele de la Cozia*, unul *al lui Nicodim* (1396) și unul *al lui Mircea cel Bătrân*. În unele biserici se întrebuințează, în timpul mai nou, și un Epitaf cu icoana Adormirii Maicii Domnului, la slujba Vecerniei din ajunul praznicului Adormirii Maicii Domnului (15 august).

EPITALAM, ***epitalamuri*** (ἐπιθαλάμιος — *epitalamios* = epitalamic, nupțial) — *cântec de nuntă*, poem pentru tinerii căsătoriți; cu prilejul nunții, preotul rostește, după slujba cununiei, un *epitalam* (o cuvântare ocazională pentru tinerii căsătoriți).

EPITIMIE (ἐπιτίμιον, τό — *epitimion* = penitență, părere de rău) — Canon de pocăință pe care preotul îl dă credinciosului ca un fel de pedeapsă, ca acesta să-și ispășească într-un fel păcatele (prin fapte bune și de milostenie — ex.: să îngrijească un mormânt părăsit, să îmbrace un copil sărman, să îngrijească un bolnav, să sădească un pom, și multe altele), pentru a putea căpăta iertarea lui Dumnezeu și dreptul de a primi Sf. Împărtășanie. Ex.: în Noul Testament, Mântuitorul dă slăbănogului vindecat la Betsaida, ca *epitimie*, să-și ducă patul și să nu mai greșească în fața lui Dumnezeu (Ioan 5,8); îndeplinirea canonului

la Taina spovedaniei; ispăşire.

EPITRAHIL (ἐπιτραχήλιον, τό — *epitrahilion*, de la ἐπί τράχηλος — *epi trahilos* = peste umăr, grumaz şi περὶ τραχήλιον — *peri trahilion* = în jurul gâtului) sau popular, *patrafir* — este un veşmânt preoţesc confecţionat din acelaşi material ca şi celelalte veşminte liturgice (sacosul şi felonul); el este o fâşie care se atârnă pe piept, având în partea de sus o răscroitură prin care se vâră capul, astfel ca epitrahilul să stea în jurul gâtului. Partea de la capătul de jos este ornată cu franjuri iar pe fâşia ce atârnă pe piept se coase sau se brodează o cruce. Există şi o formă mai veche de epitrahil format dintr-o fâşie lungă de stofă (ca un orar, care se aşează în jurul gâtului şi capetele se lasă în jos pe piept (aşa cum se poate vedea în picturile bisericeşti din sec. XII–XVII). La *catolici* are forma orarului şi se poartă pe ambele umere având capetele lăsate pe piept şi poartă denumirea de *stola*. Dintre veşmintele preoţeşti, *epitrahilul* este cel mai folosit şi fără el nu se poate săvârşi nici o slujbă. El simbolizează puterea harului dumnezeiesc care se pogoară asupra preotului şi prin care el slujeşte cele sfinte; mai simbolizează şi jugul cel bun al slujirii lui Hristos, luat de bună voie de preot şi episcop (Matei 11, 29), amintind şi crucea pătimirii Domnului (Gherman al Constantinopolului, P.G. t. XCVIII, col. 393, C–D). *Epitrahilul* e semnul preoţiei depline. El se dă preotului la hirotonie.

EPITROP (επίτροπος, ὁ — *epitropos, o* = tutore) — împuternicit cu administrarea unor bunuri. Consiliul *epitropilor* în parohie administrează veniturile bisericii şi ajută pe preot în activitatea parohială.

EPOCA POST-APOSTOLICĂ — se numeşte timpul din viaţa Bisericii creştine care a urmat imediat după epoca apostolică în care au trăit şi au propovăduit Sfinţii Apostoli, după Înălţarea Mântuitorului la cer. Ea se plasează în istoria creştinismului până în sec. II d.Hr. *Epoca paleocreştină* cuprinde *primele şase veacuri după Hristos*.

EPOPEEA LUI GHILGAMEŞ — operă valoroasă din literatura Mesopotamiei antice. Acest poem epic este un fel de *Iliada*, care ne-a păstrat date despre nivelul de cunoştinţe ştiinţifice, filosofice şi religioase ale vechilor popoare babiloniene, prezentând şi cele *mai importante informaţii despre potop*, foarte asemănătoare cu cele biblice, dar fără motivaţia morală a Bibliei care consideră potopul ca o pedeapsă a lui Dumnezeu pentru decăderea morală a omenirii. Povestea lui *Ghilgameş* este a unui erou, un semizeu care salvează oraşul Uruk, unde e încoronat rege. De *Ghilgameş* se îndrăgosteşte zeiţa Iştar (numită în Biblie Astarte), zeiţa fecundităţii şi a războiului, personificare a lui Venus, Luceafărul dimineţii, cea mai cunoscută şi populară zeiţă a panteonului babilonian, şi al cărei templu se afla la Uruk. Fiindcă *Ghilgameş* îi respinge dragostea, ea se va răzbuna, provocându-i un şir de suferinţe, care vor culmina cu îmbolnăvirea de lepră a lui *Ghilgameş* şi uciderea celui mai bun prieten al său, Enkidu, vestit vânător. După multe încercări, *Ghilgameş* ajunge în insula fericiţilor, la strămoşul său, Ut-Napistru, căruia zeii îi dăruiseră nemurirea pentru merite deosebite câştigate de acesta în vremea potopului. El

vindecă pe *Ghilgameş* de lepră, dar nu-i poate da nemurirea pe care acesta i-o cere. După un şir de încercări, din care iese învingător, *Ghilgameş* revine la Uruk, reconstruind zidurile cetăţii şi reuşind să pătrundă în împărăţia morţilor spre a-l vedea pe Enkidu şi a sta de vorbă cu el. *Epopeea lui Ghilgameş* este considerată „una dintre cele mai emoţionante capodopere ale literaturii antice" şi se presupune o influenţă a ei asupra poemelor homerice. Ea s-a păstrat doar fragmentar într-o transcriere pe 12 tăbliţe din epoca lui Assurbanipal (trad. în lb. rom. de I. Mihălcescu; I. M. EG).

ERA, ERE — mari perioade de timp care numără anii pornind de la un anumit eveniment istoric. Ex.: avem la greci *Era olimpică*, în care se numărau anii începând de la anul *776 î.Hr.*, când au luat naştere *jocurile olimpice* date în onoarea lui Zeus (Dia), în oraşul Olimpia din Grecia antică. Intervalul de 4 în 4 ani, când aveau loc jocurile, se numea *Olimpiadă*. La romani avem *Era fondării Romei* care începea la an. *753 î.Hr.* — *Ab urbe condita*. La creştini s-a folosit întâi *Era constantinopolitană* sau *bizantină*, care număra anii de la Facerea lumii, socotind 5508 ani până la venirea Mântuitorului. *Era creştină* (Era nouă) începe de la *Naşterea Mântuitorului*. Ea a fost introdusă (în sec. VI) de călugărul Dionosie cel Mic. Cu timpul, Era creştină a fost introdusă de toate popoarele creştine şi necreştine. În această eră, anii se numără de la 1. *Era mahomedană* începe cu Hegira; v. **Hegira**.

EREMIA (gr. ἐρημια, ἡ — *erimia*; lat. *desertum*) — singurătate; de aici *eremit* — monah cu viaţă singuratică; profetul Eremia este unul dintre cei patru mari profeţi al Vechiului Testament (sec. VI, î.Hr.). A scris cartea canonică *„Plângerile lui Ieremia"* în care arată suferinţele poporului iudeu, căzut în robia babiloniană şi dărâmarea templului din Ierusalim.

EREMIT (ἔριμος — *erimos* = solitar, trist, sărman) — pustnic, sihastru, călugăr singuratic, trăind izolat de comunitatea mănăstirii, undeva într-un schit în mijlocul unei păduri sau într-o peşteră în munte, postind şi rugându-se necontenit. Eremiţii aparţin atât religiei creştine, cât şi unor religii din Extremul Orient (budism, brahmanism). Din rândul lor s-au recrutat, în creştinism, sfinţii. Şi Ortodoxia creştină românească are sfinţi proveniţi dintre aceşti pustnici, ca: *Sfânta Teodora de la Sihla* (în munţii Neamţului), *Daniil Sihastrul* (în apropierea mănăstirii Voroneţ), a cărui peşteră a devenit loc de pelerinaj, precum şi mulţi alţii. Eremiţii erau, în vechea religie brahmană, o categorie de călugări care, în dorinţa supremă de a se contopi cu Brahma, ceea ce însemna stadiul cel mai înalt de desăvârşire morală, părăseau lumea în care trăiseră, renunţând la toate bunurile materiale şi la propria familie, izolându-se undeva, în mijlocul unei păduri sau într-o peşteră sau chiar renunţând la un adăpost; mergeau din loc în loc, cerşindu-şi hrana şi trăind în post, meditaţie şi rugăciune. În cele din urmă, renunţau chiar la propria lor viaţă, se izolau definitiv şi în stare de totală nemişcare se scufundau în meditaţie absolută, aşteptând clipa intrării în Brahma (Brahmanii) sau în Nirvana (budiştii), lăsându-se să moară de foame, spre a-şi împlini datoria faţă de legea brahmană. Această formă de viaţă eremită aproape a

dispărut, aceşti călugări extremişti fiind integraţi azi în mănăstiri (budiste şi brahmane) bine organizate, unde călugării duc o viaţă de studiu, de rugăciune, o viaţă cultică civilizată, având ca scop sprijinirea spirituală a credincioşilor; v. **Monahismul**.

ERES (gr. ἔρις, ἡ — *eris* = dispută, controversă, neînţelegere) — mit, credinţă greşită; *eres* e denumirea populară a cuvântului *erezie*, care înseamnă *abatere* de la dreapta credinţă, afirmaţie neconformă cu adevărul stabilit. Erezii au apărut chiar din primele veacuri în sânul Bisericii creştine şi care au fost combătute în Sinoadele ecumenice (ca de ex. arianismul, nestorianismul, maniheismul etc.), în scopul formulării clare a dreptei credinţe a Bisericii.

ERETICI — cei rătăciţi de la adevărurile de credinţă, cei căzuţi în erezie.

ERMINEUTICA (ἑρμηνεία, ἡ — *erminia* = exegeză, arta de a interpreta, de a explica) — disciplină biblică în care sunt fixate principiile şi regulile cu ajutorul cărora se poate face o tălmăcire corectă a Sfintei Scripturi, în general, şi a Noului Testament, în special. Ermineutica biblică cuprinde trei părţi: 1. *Noetica* se ocupă cu *teoria sensurilor*, a înţelesurilor Sf. Scripturi; 2. *Euristica* se ocupă cu *aflarea şi identificarea sensurilor* (înţelesurilor) în diferite texte biblice; 3. *Proforistica* se ocupă cu *aplicarea sensului potrivit textelor* mai greoaie.

ERMINIILE ZUGRAVILOR — numite şi manuale de pictură, sunt scrieri care cuprind reguli privitoare la meşteşugul picturii bisericeşti. Începuturile *erminiilor* le găsim în nişte note consemnate de unii călugări mai cărturari, care pictau în stilul artei bizantine şi care au început să-şi noteze reguli mai de seamă ale meşteşugului lor. Aceste note au constituit nucleul primelor manuale de pictură. Începând din sec. XVII, ele au circulat sub formă de manuscrise în lb. greacă şi au fost folosite de călugări zugravi din diferite părţi ale creştinătăţii ortodoxe, mai ales la Athos, unde se mutase centrul mişcării culturale şi artistice bizantine, după căderea Constantinopolului sub turci (1453). Dintre redactările vechilor *Erminii*, singura care s-a păstrat şi are numele alcătuitorului este a ieromonahului *Dionisie din Furna* (sec. XVII–XVIII). *Erminiile* cuprind două părţi: una iconografică şi una tehnică. Cea a lui Furna începe cu o rugăciune către Maica Domnului, continuă cu îndrumări către cei ce vor să înveţe meşteşugul şi apoi se dau îndrumări despre ce rugăciuni să fie citite de zugravi înainte de a se apuca de lucru. Partea întâi, *tehnica*, dă instrucţiuni privitoare la uneltele şi materialele necesare în pictura icoanelor (pe lemn, pânză, pictura murală); partea a doua, cea iconografică, dă instrucţiuni asupra felului cum să fie zugrăviţi sfinţii pe icoane sau pe pereţii bisericii şi diferitele scene din Vechiul şi Noul Testament (LG — Erminiile).

ERMOLOGHION sau **IRMOLOGHION** — carte de slujbă bisericească în care sunt cuprinse irmoasele şi catavasiile din Minee, Penticostar şi Triod, de la sărbătorile mari; v. **Irmos**.

ESCOBARDERIE v. **Jansenismul**.

ESENIENII — denumiţi „irodieni", erau o sectă religioasă în sânul iudaismului (sec. I d.Hr.). Trăiau în jurul Mării Moarte, aveau o

doctrină secretă și practicau ascetismul, recomandând cumpătarea, celibatul și comunitatea bunurilor.

ESHATOLOGIE (ἔσχατος — *eshatos* = ultim, cel din urmă, ἡ ἐσχάτη ὥρα — *i eshati ora* = ceasul din urmă) — învățătura despre viața viitoare, viața veșnică, „viața veacului ce va să vină", împărăția lui Dumnezeu pentru care ne rugăm: „Vie împărăția Ta!", care va începe după Judecata de apoi, când Iisus va veni „să judece vii și morții" și va întemeia o împărăție ce „nu va avea sfârșit" și pentru care Biserica învață pe credincioși ce trebuie să facă, cum să trăiască aici pe pământ spre a fi mântuiți în împărăția lui Dumnezeu.

ETEROM v. **Semne muzicale**.

ETERODOX — eretic, ce se abate de la credința ortodoxă (dreaptă).

ETERODOXE sau **monofizite** — se numesc Bisericile care s-au abătut de la dogma ortodoxă, primind monofizitismul, erezie care susține că Hristos a fost numai Dumnezeu, nu și om; v. **Monofizitism**, **Crezul**.

ETIMASIA (ἑτοιμασία, ἡ — *etoimasia* = pregătire) — temă iconografică în bisericile ortodoxe, ce apare pe pereții turlei Pantocratorului (turla cea mare) reprezentând un tron gol, înconjurat de uneltele Patimilor lui Hristos, pregătit pentru Mântuitorul Care va veni să Se așeze ca Judecător al lumii, la a doua venire a Sa; *Etimasia* e strâns legată de Pantocrator și de reprezentarea Sf. Treimi, căci Dumnezeu, Creatorul lumii și Atotțiitorul va fi totodată și Judecătorul ei, așa cum scrie Sf. Scriptură: „Iar Domnul rămâne în veac; gătit-a scaunul Lui de judecată și El va judeca lumea; cu dreptate judecă popoarele" (Psalmul 9, 7–8).

EUFONIE — succesiune armonioasă de vocale și consoane (în muzica psaltică).

EUHARISTIA (εὐχαριστία, ἡ — *euharistia, i* = mulțumire, recunoștință), **Sfânta Euharistie** — Taina Sfântă care constituie centrul cultului creștin. E piatra de temelie a cultului Legii celei Noi puse de Mântuitorul la Cina cea de Taină (ultima cină pascală pe care o ia cu ucenicii Săi), când „a luat Iisus pâine și binecuvântând, a frânt și le-a dat lor (ucenicilor) și a zis: «Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu». Și luând paharul, mulțumind, le-a dat și au băut din el toți. Și a zis lor: «Acesta este Sângele Meu, al Legii celei noi, care pentru mulți se varsă»" (Marcu 14, 22–24; cf. Matei 26, 26–28). Iisus prefigurează acum, în chip nesângeros, jertfa sângeroasă pe care avea s-o aducă pe Golgota, ca expresie supremă a iubirii Sale pentru oameni. Prin instituirea Sfintei Euharistii, Iisus pune nu numai temelia cultului creștin, „al Legii celei noi", care trebuia să perpetueze amintirea Jertfei Sale și legătura Sa permanentă cu credincioșii, ci fixează și materia nesângeroasă a Euharistiei (pâinea și vinul), precum și ritualul euharistic, formele noului cult, din care se vor dezvolta treptat, mai târziu, toate celelalte forme ale sale (rugăciunea și lauda lui Dumnezeu, citiri din cărțile sfinte, cântările religioase, harismele). *Euharistia*, ca fundament al Sfintei Liturghii, nu este un simplu act sacramental, ci o continuă actualizare a actului răscumpărător al jertfei și Învierii lui Iisus. De aceea spune Sf. Apostol Pavel: „Hristos, Cel ce a murit, și mai ales Cel ce a înviat, Care și este de-a dreapta lui Dumnezeu, Care mijlocește pentru noi" (Romani 8, 34),

„aducând o singură jertfă pentru păcate, a şezut în vecii vecilor, de-a dreapta lui Dumnezeu... Căci printr-o singură jertfă adusă, a adus la veşnică desăvârşire pe cei ce se sfinţesc" (Evrei 10, 12 şi 14). Această sfinţire înseamnă curăţirea de păcatele noastre prin comuniunea cu Iisus Hristos, primind Taina Împărtăşaniei, adică Trupul şi Sângele Său sub forma pâinii şi a vinului care s-au sfinţit la Sf. Liturghie. Pentru a fi vrednic să se sfinţească primind *Sf. Euharistie*, credinciosul trebuie să împlinească cuvântul Evangheliei lui Hristos, care ne învaţă şi ne îndeamnă: „Să ne apropiem cu *inimă curată*, întru *plinătatea credinţei, curăţindu-ne prin stropire inimile de orice cuget rău, şi spălându-ne trupul în apă curată*" (Evrei 10, 22). Apropiindu-ne să luăm Sfânta Împărtăşanie, noi trebuie să *ne curăţim atât sufletele cât şi trupurile noastre*, şi prin spălare cu *apă*, dar şi *prin post* şi *rugăciune, dragoste de aproapele* şi *fapte bune*. „Şi să luăm seama unul altuia, ca să ne îndemnăm la dragoste şi la fapte bune" (Evrei 10, 24). Dacă nu împlinim aceste porunci, nu suntem vrednici să primim *Sf. Euharistie* (nu avem dreptul să ne împărtăşim), căci nesocotim pe Fiul lui Dumnezeu: „Gândiţi-vă: cu cât mai aspră fi-va pedeapsa cuvenită celui ce a călcat în picioare pe Fiul lui Dumnezeu, şi a nesocotit sângele testamentului cu care s-a sfinţit, şi a batjocorit duhul harului" (Evrei 10, 29). Pregătirea pentru primirea Sfintei Împărtăşanii se face atât prin post şi rugăciune (v. **Postul**), cât şi prin *mărturisirea păcatelor* (spovedania) şi *împăcarea* cu toţi, „iertăciunea", cum o numeşte poporul (Matei 5, 23–24; Marcu 11, 25–26), iar în ziua respectivă, înainte de împărtăşanie nu se va mânca nimic. Împărtăşirea este taina tainelor prin care se realizează unirea credinciosului creştin cu Iisus Hristos, cu Trupul şi Sângele Său (sub forma pâinii şi a vinului Împărtăşaniei). Actul împărtăşirii are loc, de obicei, în cursul Sfintei Liturghii, după ce preotul zice: „Să luăm aminte! Sfintele, sfinţilor", iar strana (poporul) răspunde: „Unul sfânt, Unul Domn, Iisus Hristos, întru mărirea lui Dumnezeu-Tatăl, Amin!" Atunci credincioşii care sunt pregătiţi (adică au postit, s-au spovedit, s-au împăcat cu toţi şi au iertat, cerând iertare) vin în faţa altarului, la uşile împărăteşti şi primesc Sf. Împărtăşanie (care este una din cele şapte Taine ale Bisericii).

EURISTICA v. **Ermineutica**.

EUTHANASIA (εὐθανασία, ἡ — *euthanasia* = moarte uşoară, fără durere) — termen care desemnează practica, actul medical de curmare a vieţii unui infirm sau suferind incurabil, spre a-l scuti de dureri. Biserica creştină interzice asemenea practici, care nu sunt permise nici de legile civile.

EVA (ebr. „viaţă") — numele primei femei creată de Dumnezeu spre a fi tovarăşă de viaţă lui Adam, primul om creat de Dumnezeu în ziua a şasea a creaţiei lumii (Facere 2, 21–24 şi 3, 20).

EVANGHELIE şi **EVANGHELISTAR** (de la gr. εὐαγγέλιον, τό — *evanghelion*, Evanghelie = vestea cea bună; lat. *evangelium*) — se numeşte cartea de slujbă bisericească, în care sunt cuprinse pericopele sau fragmentele din Evanghelii rânduite pentru a fi citite în cadrul Sf. Liturghii sau a altor slujbe. *Evanghelierul* sau Lecţionarul cuprinde şirul evangheliilor care se citesc în fiecare an, rânduite după data schimbătoare a Paştelui, în 35 de tabele calendaristice, aşezate la sfârşitul

Evangheliei sau Evangheliar, cum se numeşte cartea care cuprinde pericopele, iar şirul celor 35 de tabele se numeşte *Evanghelistar*. Evanghelistarul explică cum şi când se urmează citirea Evangheliilor Învierii, cu glasurile (adică muzica din Octoih) şi cu voscresnele lor (cântările, imnele de slăvire a lui Hristos care însoţesc citirea textului Evangheliei respective); v. **Pericopă**, **Lecturi biblice**.

EVANGHELIE (εὐαγέλιον, τό — *Evanghelion*; lat. *evangelium*), **Sfintele Evanghelii** — se numesc cele patru cărţi din Noul Testament, scrise de cei patru evanghelişti: Matei, Marcu, Luca şi Ioan. *Evanghelie*, adică *„veste bună"*, este învăţătura Domnului nostru Iisus Hristos, pe care El a dat-o oamenilor în cei trei ani ai activităţii Sale, în mijlocul lor. În tot acest timp, El a predicat, dar n-a scris nimic, lucru pe care l-au făcut şi Sfinţii Apostoli, timp de aproape 20 de ani, după moartea şi Înălţarea Sa la cer. Începând de pe la anul 60 al sec. I, această învăţătură a fost fixată în scris spre a nu fi alterată şi spre a se putea propaga mai sigur şi mai departe mesajul lui Hristos. Pentru creştini, *Evangheliile* sunt cele mai sfinte şi cele mai folositoare dintre cărţile Sfintei Scripturi, căci ele cuprind: viaţa, învăţătura, parabolele, minunile, patimile, moartea şi Învierea Domnului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Învăţătura lui Hristos, cuprinsă în *Evanghelie*, arată oamenilor calea pe care să meargă spre a cunoaşte pe Dumnezeu, a împlini voia Lui şi a dobândi mântuirea. Dacă în Vechiul Testament, relaţia dintre Dumnezeu şi om avea mai mult un caracter formal, bazându-se, în primul rând, pe împlinirea unui ritual religios, în *Evanghelia* lui Hristos, această relaţie se bazează pe transformarea spirituală care să poată duce la comuniunea cu Dumnezeu şi cu aproapele, comuniune care nu poate izvorî decât *din iubire*. O iubire totală faţă de Dumnezeu şi faţă de om, nu numai de aproapele, cum stă scris şi în Legea veche, ci faţă de toţi oamenii, fie ei şi vrăjmaşi: „Aţi auzit că s-a zis: «Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte». Eu însă vă spun vouă: Nu vă împotriviţi celui rău; iar cui te loveşte peste obrazul drept, întoarce-i şi pe celălalt... Aţi auzit că s-a zis: «Să iubeşti pe aproapele tău şi să urăşti pe vrăjmaşul tău». Iar Eu vă zic vouă: Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi pe cei ce vă blestemă, faceţi bine celor ce vă urăsc şi rugaţi-vă pentru cei ce vă vatămă şi vă prigonesc, ca să fiţi fiii Tatălui vostru Celui din ceruri, că El face să răsară soarele peste cei răi şi peste cei buni şi trimite ploaie peste cei drepţi şi peste cei nedrepţi. Căci dacă iubiţi pe cei ce vă iubesc, ce răsplată veţi avea? Au nu fac şi vameşii acelaşi lucru? Şi dacă îmbrăţişaţi numai pe fraţii voştri, ce faceţi mai mult?... Fiţi, dar, voi desăvârşiţi, precum Tatăl vostru Cel ceresc desăvârşit este" (Matei 5, 38–39 şi 43–48). Despre înalta spiritualitate a moralei şi vieţii creştine vorbeşte Iisus în mod aproape programatic, în Cele nouă Fericiri sau *Predica de pe munte*, în care se reliefează *virtutea fundamentală* ce le include pe toate celelalte, şi care este *curăţia inimii* — „Fericiţi cei curaţi cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu" (Matei 5, 8). La această stare nu se poate ajunge decât prin credinţă desăvârşită şi luptă necurmată şi vigilentă împotriva tuturor

formelor şi aspectelor răului, care începe din gândurile noastre proprii. De aceea Mântuitorul îndeamnă: „Fiţi, dar, voi desăvârşiţi..." (Mt. 5, 48). Pentru a ajunge la desăvârşire, în scopul mântuirii şi unirii omului cu Dumnezeu, perspectivă supremă a învăţăturii evanghelice, nu există alternativă: „Nimeni nu poate să slujească la doi domni, căci sau pe unul îl va urî şi pe celălalt îl va iubi, sau de unul se va lipi şi pe celălalt îl va dispreţui; nu puteţi să slujiţi lui Dumnezeu şi lui mamona" (Matei 6, 24). *Evanghelia* tipărită la Mănăstirea Neamţ, în 1821, de către mitropolitul Veniamin Costache (care a şi înfiinţat tipografia de la Neamţ), este considerată cea mai mare carte din România şi un monument de cultură naţională. Este „monument" şi pentru mărimea ei neobişnuită (45/32 cm) şi pentru valoarea ei artistică. E tipărită cu matriţe ornate şi efigizate (diverse scene biblice şi portrete) din lemn de păr, cuprinzând 400 de ilustraţii în roşu şi negru. Este legată în piele cu cheutori metalice, realizate cu mare măiestrie. Se apreciază că această carte-unicat, *Evanghelia* de la 1821, adevărată comoară a bibliotecii Mănăstirii Neamţ, este şi *cea mai scumpă carte din România*.

EVANGHELIER v. **Evanghelie (Evanghelistar)**.

EVANGHELIST, EVANGHELIşTI — se numesc autorii, adică cei ce au fixat în scris Evanghelia lui Iisus Hristos. Este impropriu denumirea de *evanghelist* care se dă unor predicatori (în neoprotestantism); aceştia pot fi numiţi evanghelizatori, propovăduitori ai învăţăturii evanghelice. *Evangheliştii* au trăit în sec. I d.Hr. şi sunt în număr de patru *(Matei, Marcu, Luca* şi *Ioan*), iar cărţile se numesc: Evanghelia după Matei, Evanghelia după Marcu, Evanghelia după Luca şi Evanghelia după Ioan. Cei patru *evanghelişti* au folosit pentru cărţile lor tradiţia orală, adică forma originală, cum a vorbit Iisus şi cum au continuat să propovăduiască apostolii şi ucenicii Domnului. *Matei* a fost unul dintre cei 12 Apostoli şi a fost ales (chemat) de Iisus la început printre ucenici şi apoi, apostol. Intrând în cetatea Capernaum, a vindecat un lepros şi un slăbănog; „Şi după aceasta a văzut un vameş cu numele Levi, care şedea la vamă, şi i-a zis: Vino după Mine. Şi, lăsând toate, el s-a sculat şi a mers după El" (Luca 5, 27). Matei era fiul lui Alfeu (Marcu 2, 14) şi era vameş, după cum scriu Evangheliile, şi însuşi spune: „Şi plecând Iisus de acolo, a văzut un om care şedea la vamă, cu numele Matei, şi i-a zis acestuia: Vino după Mine. Şi sculându-se, a mers după El" (Matei 9, 9). Numele lui e menţionat şi în şirul celor 12 Apostoli: „Numele celor doisprezece apostoli sunt acestea: Întâi Simon, cel numit Petru... Toma şi *Matei vameşul*..." (Matei 10, 2–4). El a scris Evanghelia în limba aramaică (ebraica populară), vorbită în Palestina în vremea Mântuitorului. Încă din sec. I a fost tradusă în lb. greacă, limbă ce era de mare circulaţie în primele veacuri. Bazându-se pe Vechiul Testament, *Evanghelia lui Matei* caută să convingă pe iudei că Iisus din Nazaret este Mesia cel prezis de profeţi. Matei a cunoscut direct evenimentele pe care le istoriseşte, începând mai ales din momentul alegerii sale ca apostol, când Iisus îşi începe activitatea publică, după Botezul Său şi până la arătările după Învierea Sa. Iar în *Evanghelia lui Matei* aflăm, din primul capi-

tol, despre *Neamul ascendent al lui Iisus* „omul", numit Fiul lui David, care descindea din neamul lui Iuda, fiul lui Iacob (Israel), fiul lui Isaac, unic fiu al lui Avraam și despre *Nașterea Sa*, de la Duhul Sfânt și din Fecioara Maria. În cap. 2 aflăm despre Magii de la Răsărit, Fuga în Egipt, Uciderea pruncilor de către Irod și întoarcerea în Egipt, după moartea lui Irod. Cu cap. 3, începe expunerea vieții lui Iisus de la vârsta de 30 de ani, cuprinzând cei trei ani de activitate în mijlocul oamenilor: Botezul, alegerea Apostolilor, minunile — vindecări, învieri din morți —, învățătura Sa dumnezeiască — prin predică și parabole —, Instituirea Sf. Euharistii, patimile, răstignirea și Învierea din morți. Cap. 25 (ultimul) se încheie cu trimiterea Apostolilor la propovăduire, când li se arată, după Înviere. Despre *Evanghelistul Marcu*, numit Ioan Marcu, aflăm, din Faptele Apostolilor, că era fiul Mariei — o creștină din Ierusalim —, care îl adăpostește pe Apostolul Petru după ce a fost eliberat din închisoare de către îngerul lui Dumnezeu: „Și chibzuind, a venit la casa Mariei, mama lui Ioan, cel numit și Marcu, unde erau adunați mulți și se rugau" (Fapte 12, 12). Ioan Marcu l-a însoțit pe Apostolul Pavel în prima sa călătorie misionară. Întors la Ierusalim, pleacă, mai târziu, cu nepotul său Barnaba în insula Cipru. Spre anii 60, Marcu l-a însoțit pe apostolul Petru la Roma. Din Epistola Sf. Apostol Pavel către Filimon (1, 23–24), trimisă din Roma, unde se afla în închisoare, este pomenit și Marcu, ca unul dintre colaboratorii săi: „Te îmbrățișează Epafras, cel închis împreună cu mine pentru Hristos Iisus, *Marcu*, Aristarh, Dimas, Luca, cei împreună lucrători cu mine". Și Apostolul Petru îl avea pe Marcu foarte apropiat, că-l numește „fiul meu" în Epistola I, trimisă din Roma, pe la anul 63, creștinilor din Asia Mică (în diaspora prin: Pont, Galatia, Capadocia, Bitinia): „Biserica cea aleasă din Babilon (adică Roma păgână, numită Babilon și în Apocalipsă — *n.n.*) și *Marcu*, fiul meu, vă îmbrățișează" (I Petru 5, 13). Marcu a scris Evanghelia sa la Roma, pentru creștinii de acolo și pentru păgâni, poate și îndemnat de Sf. Apostol Petru, care propovăduia acolo și ale cărui predici și istorisiri i-au fost prețioase informații. Dar Marcu cunoștea toate câte le-a scris și de la creștinii din Ierusalim, care se adunau în casa lor să se roage și chiar l-a văzut pe Iisus (Marcu 14, 50-52). El a scris în limba greacă, vorbită în tot imperiul roman. Despre timpul când a fost scrisă sunt păreri diferite, dar se crede că la Roma, în anul 62, înainte de Evanghelia lui Luca. Marcu își începe Evanghelia de la Botezul lui Iisus, pe care Îl numește „Fiul lui Dumnezeu" și insistă asupra minunilor săvârșite și asupra învățăturii Sale. Spre deosebire de Matei, în Evanghelia lui Marcu se vorbește nu numai despre patimile și Învierea Domnului, dar și despre Înălțarea Sa la cer. Despre sfârșitul activității și vieții sale, după o veche tradiție se spune că el ar fi înființat Biserica din Alexandria Egiptului, unde a și murit, fiind episcop, iar trupul său a fost adus la Veneția (sec. IX), unde s-a zidit și grandioasa biserică Sfântul Marcu, el fiind și patronul orașului. În iconografie este reprezentat având ca simbol un leu, pentru că Evanghelia lui începe cu Sfântul Ioan Botezătorul, numit și „glasul celui ce strigă în pustie". *Evanghelistul*

Luca, de profesie medic, era originar din Antiohia (Siria) unde a cunoscut pe Apostolul Pavel, alături de care își va desfășura activitatea, întovărășindu-l pe acesta în prima sa călătorie misionară. La întoarcere, Luca rămâne la Filipi, în Macedonia, unde organizează Biserica, înființând mai multe comunități creștine în timp de șapte ani, cât stă la Filipi. *Luca* este autorul *Evangheliei* ce-i poartă numele și al cărții *Faptele Apostolilor*, care cuprinde fapte și date istorice despre cele ce au urmat îndată după Înălțarea Domnului la cer. Luca n-a cunoscut direct pe Mântuitorul, dar a trăit alături de toți apostolii și ucenicii Lui; Evangheliile celor doi (Matei și Marcu) l-au influențat și l-au ajutat să înțeleagă multe din cele ce se petrecuseră și despre care scrie și el în Evanghelia sa, în care Iisus este înfățișat ca „Mântuitorul tuturor neamurilor". Își începe Evanghelia cu momentul vestirii de către îngerul Gavriil, atât a nașterii Sf. Ioan Botezătorul, cât și a Mântuitorului, care „Fiul Celui Preaînalt Dumnezeu se va chema" (Lc. 1, 32). *Evanghelistul Ioan*, fiul lui Zevedeu, împreună cu Petru și Iacob numiți de Apostolul Pavel „stâlpii Bisericii" (Gal. 2, 9) sunt printre primii chemați de Hristos în rândul Apostolilor Săi; Ioan era cel mai tânăr dintre Apostoli și cel mai iubit de Domnul, pe care L-a urmat pretutindeni, fiind martor la minunea „Schimbării la față", la patimile și răstignirea Lui, și cel căruia *Iisus, de pe cruce, îi dă în grijă pe Fecioara Maria*. Maica Domnului va rămâne lângă apostolul Ioan până la sfârșitul vieții, însoțindu-l la Efes, unde Ioan și-a desfășurat activitatea, înființând acolo mai multe comunități creștine, organizându-le biserici (Apocalipsa 2, 1–3). A fost exilat în insula Patmos, unde a murit pe la anul 100, fiind foarte bătrân. *Evanghelistul Ioan*, numit și *Teologul*, completează, prin Evanghelia sa, pe celelalte trei, consemnând fapte și date care acolo nu sunt scrise; Ioan nu vorbește despre Nașterea Domnului, dar insistă asupra învățăturii Lui divine, menționând chiar la deschiderea Evangheliei această idee: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul" (In. 1, 1). Pentru Ioan, Iisus este Învățătorul, este Fiul lui Dumnezeu, născut din veci din Tatăl. „Acestea s-au scris, ca să credeți că Iisus este Hristosul, Fiul lui Dumnezeu, și, crezând, să aveți viață în numele Lui" (In. 20, 32); v. **Evanghelie Iudaismul**, **Harambașa**.

EVANGHELISTAR v. **Evanghelier**.

EVHITI — eretici care considerau că Domnul Iisus a poruncit să fie rostită numai rugăciunea „Tatăl nostru" și nici o altă rugăciune. Ei consideră de prisos rugăciunile Sf. Liturghii și recomandă rostirea de zeci de ori, numai a acestei rugăciuni.

EVHOLOGHIUL v. **Molitfelnicul.**

EVHOLOGHIUL LUI SERAPION — este una dintre primele cărți liturgice datând din sec. IV; are forma unei colecții de rugăciuni, rostite la diferite slujbe; lucrarea aparținând lui Serapion, episcop de Thmuis în Egipt, contemporan cu Sf. Antonie cel Mare și Atanasie cel Mare. Evhologhiul s-a păstrat mai târziu în copii.

EVHOLOGII sau **IERURGII**, v. **Ierurgii**.

EVLAVIE, EVLAVIOS — credință în Dumnezeu, stare sufletească înălțată deasupra preocupărilor terestre și cotidiene; *evlavia* este

o însuşire a omului credincios (evlavios) şi trebuie să caracterizeze, în primul rând, pe sacerdot, pe slujitorul lui Dumnezeu care săvârşeşte Sfânta Liturghie.

EVLOGHITARIU, EVLOGHITARII (gr. εὐχολογητάρια, τά — *evkologhitaria*) — binecuvântările, cum se numesc troparele precedate de stihul al 12-lea din Psalmul 118: „Binecuvântat eşti, Doamne“, care se cântă la Utrenie.

EVREU, EVREICĂ — credincioşi de religie mozaică, de unde şi denumirea de mozaic, sinonim cu evreu (de la „*eber*“ = cel de dincolo de Eufrat). Avraam, strămoşul poporului evreu, venise de dincolo de Eufrat, din ţara dintre râuri, adică Mesopotamia, aşezată între Tigru şi Eufrat, fiind chemat de Dumnezeu, să se stabilească în ţara Canaan (între M. Mediterană şi râul Iordan) spre a întemeia aici o ţară şi un popor nou. Acest popor nou trebuia să păstreze credinţa într-un singur Dumnezeu, să ducă în lume ideea mesianică, păstrată de primii oameni după alungarea lor din rai, promisiunea dată de Dumnezeu oamenilor că le va trimite un Mântuitor care să-i elibereze din robia păcatului strămoşesc. Fiul lui Avraam a fost Isaac, al cărui fiu, Iacov, a avut 12 fii, din care s-au tras cele 12 seminţii, din înmulţirea cărora s-a format poporul evreu, numit şi *Israel*. Biblia arată, în *cartea Facerii* (32, 24-29), geneza acestui nume: în drumul de întoarcere al lui Iacov în Canaan, de unde lipsise 20 de ani, într-o noapte este provocat de cineva la luptă. Iacov i-a ţinut piept cu vitejie şi putere şi venind zorile, Acela a vrut să plece, dar Iacov i-a cerut mai întâi binecuvântarea, căci a înţeles că Dumnezeu îi pusese la încercare curajul şi puterea: „Şi l-a întrebat Acela: «Care îţi este numele?». Şi el a zis: «Iacov». Zisu-i-a Acela: «De-acum nu-ţi va mai fi numele Iacov, ci *Israel* te vei numi, că te-ai luptat cu Dumnezeu şi cu oamenii şi ai ieşit biruitor»... Şi l-a binecuvântat acolo“. După al doilea război mondial, *evreii*, risipiţi (după dărâmarea templului şi a Ierusalimului de către romani la anul 70 d.Hr.) pe toată faţa pământului de vitregiile istoriei, păstrându-şi totuşi fiinţa şi credinţa, au hotărât să-şi refacă *statul Israel* pe vechiul teritoriu al Canaanului, „ţara părinţilor“ lor.

EXAPLA — se numeşte *ediţia Septuagintei* redactată de Origen (teolog şi exeget creştin, sec. III). Redactarea lui Origen s-a făcut pe baza tuturor transcrierilor existente în vremea sa, pe care le-a aşezat pe şase coloane (de aici şi numele de *Exapla*). El a căutat, prin aceasta, să dovedească autoritatea şi autenticitatea Septuagintei, a cărei traducere a respectat textul ebraic şi nu l-a falsificat, potrivit unor acuzaţii iudaice ale vremii. Coloana Septuagintei din *Exapla* s-a păstrat în copii, după originalul care se afla în biblioteca din Cezareea, bibliotecă distrusă în sec. VII, când oraşul a fost cucerit de mahomedani şi dat pradă focului. Fericitul Ieronim a cunoscut textul original al *Exaplei*, în sec. IV, când se afla în biblioteca din Cezareea. În anul 390, Ieronim începe să facă traducerea Vechiului Testament în limba latină, folosind originalul ebraic şi *Exapla*, făcută de Origen după Septuaginta. *Traducerea lui Ieronim* a fost considerată ca cea mai reuşită faţă de alte traduceri latine sau copii ale unor traduceri mai vechi, şi de aceea s-a impus, astfel încât în sec. VII era cea mai

răspândită și cunoscută sub numele de *VULGATA*; v. **Septuaginta**.

EXAIMERON (*„cele șase zile ale creației"*) — este titlul *Omiliei a IX-a* a Sf. Vasile cel Mare. În Exaimeron se vorbește despre cele șase zile ale creației lumii.

EXAPOSTILARII v. **Svetilne** sau **luminânde**.

EXAPSALMUL (ἐξάψαλμος, ὁ — *o exapsalmos*) — este grupul de șase psalmi ai Utreniei (Ps. 3, 37, 62, 87, 102, 142), care formează lecturile biblice din partea Utreniei, ce începe de la „Slavă Sfintei... Treimi", până la Canoane (Catavasii), având caracter trinitar, deoarece este slăvit Dumnezeu, „Cel în Treime lăudat". Acești psalmi exprimă sentimente și stări sufletești foarte variate: tânguirea omului Legii Vechi pentru păcate, deznădejdea și neputința sa (Ps. 87), speranța și încrederea în mântuirea făgăduită (Ps. 102). Citirea *exapsalmului* simbolizează vremea întunecată de după căderea în păcat a primilor oameni; de aceea, în mănăstiri, când slujba Utreniei se face seara în cadrul Privegherii, se sting în biserică toate luminile, în afară de cea de la analog. Cei șase psalmi au fost rânduiți să se citească la slujba dimineții, pentru că textul lor vorbește și despre scularea noastră din somnul nopții și la rugăciunea de dimineață: „Eu m-am culcat și am adormit; sculatu-m-am, că Domnul mă va sprijini" (Ps. 3, 5) și „Dumnezeule, Dumnezeul meu, pe Tine Te caut dis-de-dimineață" (Ps. 62, 1), psalm care s-a păstrat în toate riturile liturgice creștine și menționat în Constituțiile Apostolice (II, 59; VIII, 38), ca rugăciunea de dimineață.

EXARH — mitropolit primat; în epoca imperială bizantină, *exarhul* era locțiitorul împăratului în provinciile imperiului.

EXCOMUNICARE — înlăturarea din rândurile Bisericii a unora dintre membrii ei, ca urmare a săvârșirii de păcate grele, de abatere de la poruncile ei. Gravitatea *excomunicării* constă în pierderea oricărei asistențe din partea Bisericii, ruperea „legăturii cu cele sfinte", prin interzicerea de a participa la Sf. Liturghie și oprirea de la Sf. Împărtășanie. Excomunicarea este cea mai grea pedeapsă pentru un membru al Bisericii creștine.

EXETASIS (ἐξέτασις, ἡ — *exetasis* = examinare, cercare) — se numește chestionarul la care este supus candidatul la arhierie (episcopat); candidatul este așezat pe covorul numit „vulturul mare" (v. **Vulturul**), covor ce în timpul exetasisului stă între sfeșnicele cele mari, în naos, în fața altarului. Stând pe porțiunea covorului unde e brodată coada vulturului, candidatul răspunde la prima întrebare pe care i-o pune protosul. La a doua întrebare, candidatul răspunde, înaintând pe mijlocul covorului pe broderie, iar când răspunde la întrebarea a treia, candidatul a înaintat stând pe capul vulturului. Această înaintare simbolizează înaintarea în desăvârșirea treptelor preoțești (diacon, preot, arhiereu). Vulturul simbolizează pietatea și înțelepciunea arhiereului. Ca și vulturul, el trebuie să se înalțe deasupra credincioșilor, spre a fi exemplu bun, dar și pentru a cunoaște de la înălțime, ca și vulturul, ce se întâmplă în eparhia sa.

EXEGET — persoană care practică exegeza, adică cercetarea, comentarea, explicarea din punct de vedere istoric-filologic a unui text literar, religios, juridic.

EXEGEZA biblică (ἐξήγησις, ἡ — *exighisis*) — explicarea, interpretarea Bibliei; explicarea gramaticală, istorică, literală, filozofică, alegorică sau tipologică a evenimentelor, persoanelor şi simbolurilor biblice, cu sensul lor spiritual, şi teologică, în raport cu tradiția Bisericii şi ţinând seama de caracterul revelat al Sf. Scripturi, scrise sub insuflarea Sf. Duh.

EXOD, Ieşire — titlul cărţii a doua a Pentateuhului (cele cinci cărţi ale Vechiului Testament scrise de Moise) care formează prima parte a Bibliei. Relatează despre ieşirea, exodul evreilor din Egipt, după o robie de peste patru sute de ani. Cel care a condus exodul a fost Moise, călăuzit de Dumnezeu.

EXOMOLOGEZA (ἐξομολόγησις, ἡ — *exomologhisis* = spovedanie) — mărturisirea păcatelor, urmată de iertarea lor.

EXOMOLOGHITARION (de la ἐξομολογέω — *exomologeo* = a mărturisi, a se spovedi) — carte călăuzitoare pentru duhovnici. Un *Exmologhitarion* tradus la noi, în 1799, de călugării Grigore şi Gherontie, este tratatul Sf. Nicodim Aghioritul — *Carte foarte folositoare de suflet*.

EXONARTEX (pridvor sau tindă) — pridvor închis aşezat în partea de apus a bisericii; este o încăpere închisă cu zid în toate laturile, fie înconjurată numai cu jumătate de zid şi cu acoperişul susţinut pe coloane, fie complet deschis şi numai cu patru stâlpi de susţinere la colţuri, pentru acoperiş; *exonartexul* este aşezat în faţa uşii de intrare în biserică, la pronaos. La bisericile cu *exonartex* închis (cum sunt cele moldovene) o mare parte din temele iconografice din pronaos se zugrăvesc aici (ca de ex.: Judecata din urmă, Scara lui Iacov, Adam şi Eva în rai ş.a.), şi nu numai pe peretele de la intrare, dar şi pe ceilalţi pereţi. Printre alte teme zugrăvite în *exonartex* se află şi Scara Sf. Ioan Scărarul şi Vămile Văzduhului, strâns legate de tema Judecăţii din urmă. Scara Sf. Ioan Scărarul sau „Scara mântuitoare de suflet şi suitoare la ceruri", scara spirituală a desăvârşirii e înfăţişată ca o scară ce se înalţă de pe pământ şi se sprijină pe poarta deschisă a cerului. Fiecare treaptă a scării denumeşte un păcat de care trebuie să te lepezi sau o virtute pe care trebuie s-o însuşeşti, spre a înainta pe urcuşul desăvârşirii. Oamenii (în special călugării), ajutaţi de îngeri, care zboară pe lângă ei, urcă greu treptele scării; cei care ajung până sus sunt primiţi în cer, cu bucurie de Hristos, înfăţişat cu braţele întinse. Cei păcătoşi cad de pe treptele scării direct în iadul care-i înghite. Uneori lângă scară e zugrăvit şi Sf. Ioan Scărarul (ţinând în mână un rulou) şi moartea, cu coasa în mână (această temă e zugrăvită la mănăstirea Suceviţa şi la Hurez). Tema Vămilor Văzduhului, de inspiraţie folclorică, apare numai în bisericile moldoveneşti (Humor, Moldoviţa, Arbore, Voroneţ); scena arată un turn în interiorul căruia urcă o scară, pe care se văd 20 de balcoane ce închipuie vămile, la care stau de strajă îngerii şi diavolii. Sufletele care urcă sunt oprite prin fiecare vamă, unde îngerii şi diavolii le judecă faptele înscrise pe nişte rulouri purtate de fiecare suflet. După faptele înscrise, sunt împărţite sufletele între îngeri şi diavoli. *Exonartexul* închis se mai găseşte foarte rar la bisericile mai noi; începând din sec. XIX, este extrem de rar; v. **Slon**.

EXORCIȘTII (lat. *exorcistae*, gr. ἐξορκιστής, ὁ — *exorkistis*) — amintiți în documente din sec. III, constituiau, în Biserica primară, o treaptă a clerului inferior, rânduiți prin hirotesie (v. **Hirotesie**); sarcina lor era de a îngriji de energumeni (demoniaci, cei stăpâniți de diavol) și alungarea duhurilor necurate. *Exorcismul* era, la început, o harismă (dar extraordinar) pe care o putea exercita oricine, fără o consacrare anume din partea autorității bisericești. Dispărând însă harismaticii (oameni înzestrați cu dar extraordinar, pătrunși de Duh Sfânt), sarcina exorcizării a fost atribuită numai anumitor persoane, prin hirotesie; astfel, *exorciștii* au fost introduși în rândul clerului inferior. În sec. IV–V, *exorcismele* (rugăciuni speciale și gesturi rituale) din rânduiala de azi a botezului și pregătirea pentru botez a adulților, le săvârșeau *exorciști* de profesie și după ce aceștia au dispărut, au fost trecute între atribuțiile preoților. În Biserica ortodoxă a dispărut treapta *exorciștilor*, dar ea s-a păstrat în Biserica din Apus; v. **Ierurgii**.

EXTAZ (ἔκστασις, ἡ — *ekstasis* = ieșire) — este, așa cum se și traduce, o „ieșire", o stare cu totul specială, este un fenomen despre care ne vorbește Sf. Scriptură când relatând transfigurarea lui Iisus de pe Tabor, apostolii care-L însoțeau — Petru, Iacob și Ioan — au căzut în „extaz" și s-au aruncat cu fețele la pământ. *Extazul* este o stare care iese de sub controlul rațiunii, o stare de elevație, de uimire, amestecată cu o fericire nedefinită. În Epistola a doua către Corinteni, Sf. Apostol Pavel analizează o asemenea stare de *extaz*, asemănând-o cu o răpire în rai, cu o deschidere a înțelegerii simțurilor omului la o asemenea acuitate, încât să poată auzi și vedea sfințenia și posibilitatea de comunicare a altei lumi: „Cunosc un om în Hristos, care acum paisprezece ani — fie în trup, nu știu; fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe — a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer. Și-l știu pe un astfel de om — fie în trup, fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe — că a fost răpit în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască" (II Corinteni 12, 2–4).

EXTRA ECCLESIAM NULLA SALUS („în afară de Biserică nu este mântuire") — adevăr la care se referă Sf. Ciprian, episcop al Cartaginei, pe la jumătatea sec. III, în legătură cu creștinii care în timpul persecuțiilor pe vremea împăratului Deciu au apostaziat (au renegat) credința creștină și atunci Biserica i-a exclus, luându-le dreptul de a mai primi Sfintele Taine; v. **Excomunicare**.

EZECHIEL, Iezechiel (ebr. *Iehezkel* — Dumnezeu va întări) — numele celui de al treilea mare profet din Vechiul Testament și al cărții profetice pe care a scris-o. Este fiul preotului Buzi. A fost dus în captivitate în vremea robiei babiloniene (sub Nabucodonosor, anul 597 î.Hr.). Se căsătorește și trăiește între exilații iudei, pe malul Chebarului, la sud-est de Babilon. Își începe slujirea profetică la vârsta de 30 ani, cu 7 ani înainte de distrugerea Templului din Ierusalim, slujire ce va cuprinde o perioadă de cel puțin 22 ani. *Iezechiel* se adresează: — exilaților din Babilon, arătând că exilul nu e o nedreptate a lui Dumnezeu, ci consecința propriilor păcate; — iudeilor rămași în Iuda, avertizându-i că de nu se vor pocăi pentru idolatria ce a cuprins până și Templul,

acesta va fi dărâmat, iar Ierusalimul va fi distrus; — tuturor exilaţilor, după căderea Ierusalimului, pe care îi mângâie şi îi întăreşte cu optimismul perspectivei sale referitoare la întoarcerea din exil, curăţirea poporului, restaurarea Templului, restabilirea cultului monoteist. Viziunile sale cele mai importante sunt: carul de foc (cap. 1), Templul profanat de idolatrie (cap. 8–11), Păstorul cel bun (cap. 34), vedenia oaselor uscate şi a învierii morţilor (cap. 37), Noul Ierusalim (cap. 40–46), râul apei vieţii (cap. 47).

EZOTERIC (ἐσωτερικός — *esoterikos* = interior, ascuns) — învăţătură ascunsă, ce se predă doar unor iniţiaţi, cum se proceda în şcolile filosofice din Atena antică.

F

FACEREA — prima carte a Pentateuhului (v. **Pentateuh**; **Biblia**) Vechiului Testament, scriere atribuită, conform tradiției iudaice, lui Moise. Se mai numește ***Geneza*** (*genesis* = origine, naștere). Este redactată, se pare, în sec. XV î.Hr. în timpul șederii poporului Israel în pustie după ieșirea din robia egipteană. Cartea descrie: **a.** facerea cerurilor și a pământului și începutul istoriei omenirii; **b.** starea inițială a omului, căderea lui și originea păcatului, întinderea păcatului în neamul omenesc de până la Avraam (istoria lui Cain, potopul, zidirea turnului Babel, originea rasei semite); **c.** începutul istoriei poporului ales, patriarhii Avraam, Isaac și Iacov, istoria lui Iosif până la venirea poporului evreu în Egipt. Este istoria sfântă a creației universului, a creației omului „după chipul și asemănarea lui Dumnezeu" și istoria „poporului ales". Dumnezeu este aproape de oameni, vorbește și face cu ei legăminte: legământul încheiat cu Noe și cel făcut cu Avraam pregătesc darea Legii pe muntele Sinai. *Facerea* redă cheia de înțelegere a lucrării lui Dumnezeu Cel personal cu oamenii: Dumnezeul lui Avraam, al lui Isaac și al lui Iacov, a istoriei și vocației omului, a istoriei răscumpărării care începe cu poporul evreu. Pluralul *Elohim* folosit pentru Dumnezeu, pregătește înțelegerea Treimii; protoevanghelia (promisiunea unui Răscumpărător — Facere 3, 15) anunță întruparea Mântuitorului. Potopul este imaginea Botezului. Corabia lui Noe preînchipuie Biserica și mântuirea în Hristos. Melchisedec este chipul preoției veșnice, jertfirea lui Isaac este chipul jertfirii Fiului lui Dumnezeu. Numeroase persoane și fapte cuprinse în cartea Facerii au o semnificație spirituală și un corespondent în Noul Testament: aducerea jertfelor, tăierea împrejur, lupta lui Iacov cu Îngerul Domnului.

FACHIR v. **Derviș**.

FĂCLIE — lumânare aprinsă.

FANATISM religios — credință oarbă, exagerată, care duce la prigonirea celor de altă credință. *Fanatismul* este considerat un păcat împotriva dreptei credințe.

FAPTELE APOSTOLILOR — carte canonică din Noul Testament, scrisă de Sf. Evanghelist Luca în jurul anilor 60, la Roma; relatează despre întemeierea Bisericii creștine (sărbătorită în calendarul ortodox de Rusalii, la 50 de zile de la Învierea Domnului, numită de aceea și Cincizecimea), răspândirea Evangheliei și creșterea Bisericii, viața primilor creștini, activitatea misionară a Sfinților Apostoli, viața, activitatea și călătoriile Sfinților Apostoli Petru și Pavel; v. **Sf. Scriptură** sau **Biblia**.

FARAON — rege în Egiptul antic; era considerat reprezentant al unui zeu întrupat, era nemuritor, moartea însemnând pentru el doar translația spre cer. Ordinea socială reprezenta la egipteni un aspect al ordinii cosmice. Regalitatea era considerată ca existând de la începutul lumii; Creatorul a fost primul Rege;

el a transmis această funcție fiului său, primul faraon. Prin aceasta, regalitatea s-a consacrat ca o instituție divină. *Faraonul* este întruparea lui *MA'AT*, care înseamnă „adevăr", „ordinea cea bună", „dreptul", „justiția". MA'AT aparține creației originare și reflectă perfecțiunea „Vârstei de aur". Ea constituie temelia cosmosului și a vieții. Ca întrupare a lui MA'AT, *faraonul* constituie modelul exemplar pentru toți supușii săi. Cultul trebuie săvârșit de *faraon*, dar acesta deleagă funcțiile sale preoților diferitelor temple. Scopul ritualiilor era apărarea „creației originare". De fiecare An Nou, cosmogonia era repetată. Întronarea *faraonului* reproducea episoadele acțiunii lui Menes de unificare a Egiptului (Egiptul de sus și cel de jos). Se repetă ritualul întemeierii Statului. La 30 de ani de la întronare, când avea loc sărbătoarea „Sed", se repeta acest ritual, care avea ca scop reînvierea energiei divine a regelui. *Faraonul* participa anual la sărbătoarea secerișului (Min), prezida punerea temeliei templelor și a inaugurării lor. Moartea constituia, pentru *faraon*, punctul de plecare al călătoriei sale celeste și al „imortalizării sale". Textele Piramidelor cuprind credințele privitoare la soarta de după moarte a regelui. Ele arată că *faraonul*, fiul lui Atum(-Ra) nu poate muri. El își ia zborul sub forma unei păsări (șoim, bâtlan, etc.) a unui scarabeu, lăcuste ș.a., iar vânturile, norii și zeii îi vin în ajutor. Înălțându-se spre cer, regele este deja un zeu, total diferit ca esență de oameni. Îndreptându-se spre lăcașul ceresc *„câmpiile ofrandelor"*, *faraonul* trebuia să treacă prin câteva încercări. Pentru a fi admis în barca luntrașului de la lacul care se afla la intrarea în „Câmpiile ofrandelor" regele trebuia să fi îndeplinit toate purificările rituale, să răspundă cu „parole" cunoscute dinainte sau cu anumite formule magice. Sosit la cer, *faraonul* era primit de zeul Soare și victoria lui asupra morții era vestită lumii de mesageri speciali. În cer, regele își prelungea existența terestră: așezat pe tron, primea omagiile supușilor, făcea judecățile și dădea porunci. Doctrina soteriologică a *Textelor Piramidelor*, identificând pe rege cu Ra, arată că el nu cădea sub jurisdicția lui Osiris, Stăpânul morților („Te uiți peste umărul lui Osiris, comanzi celor decedați, te ții departe de dânșii, nu ești din ai lor"; „Ra-Atum nu te dă lui Osiris, care nu-ți judecă inima și nu are putere asupra inimii tale" — HC, vol. I, p. 100).

FARISEU — cuvânt care, în textele religioase, denumea o categorie de credincioși evrei, foarte atașati de vechile tradiții ale cultului mozaic, apărători ai Legii, riguroși, formaliști în împlinirea preceptelor morale. Credeau în revelația divină, admiteau nemurirea sufletului și învierea morților. *Fariseii* aparțineau partidei religioase strict ritualistice care se lăuda că nu calcă nici un principiu al Legii lui Moise și disprețuia pe ceilalți oameni care nu se conformau întru totul acestor principii. Erau puși alături de cărturarii iudei. Celelalte secte iudaice îi socoteau ipocriți și mincinoși. Mântuitorul, care cunoștea sufletul omenesc, i-a denunțat în parabola „Vameșului și fariseului" și în diferite predici: „Cărturarii și fariseii au șezut în scaunul lui Moise; deci toate câte vă vor zice vouă, faceți-le și păziți-le; dar după faptele lor nu faceți, că ei zic, dar nu fac... Toate faptele lor le fac să fie priviți de

oameni... le place să stea în capul mesei la ospețe și în băncile dintâi în sinagogi. Să li se plece lumea în piețe și să fie numiți de oameni: Rabi (învățător)" (Matei 23, 2, 3 și 5–7). Mântuitorul îi mustră cu asprime asemănându-i cu niște morminte văruite: „care pe din afară se arată frumoase, înăuntru însă sunt pline de oase de morți și de toată necurăția. Așa și voi, pe dinafară vă arătați drepți oamenilor, înăuntru însă sunteți plini de fățărnicie și de fărădelege. Vai vouă, cărturarilor și fariseilor..." (Matei 23, 27–29). Principiile creștine care cer smerenie, credință sinceră și dragoste față de aproapele înfierează, prin cuvintele lui Iisus, asemenea oameni. De aceea, cuvântul *fariseu* are azi un sens negativ. Cuvântul a intrat în limba română prin filieră slavă, de la vechiul slav *„farisei"*. La origine însă e foarte vechi din limba aramaică *„parschi"*, care era numele unei secte „pacaș" (om distins, ales) și derivatul *„parașe"* sau *„farase"*, denumire pentru textele alese din Vechiul Testament folosite în cultul mozaic. Din ebraică, cuvântul a trecut în greaca veche sub forma *„pharisaics"* apoi în lat. *"pharisaeus"*, de unde a fost adoptat în toate limbile europene (Al. Graur).

FARISEISM — ipocrizie, fățărnicie, minciună.

FATALISM v. **Islamism**.

FĂT — denumire folosită în Bucovina pentru cântăreț bisericesc.

FAUNUS sau **LUPERCUS** (păzitor împotriva lupilor) — este numele unui zeu roman, protector al pășunilor și fecundității animalelor. A fost asimilat cu grecescul Pan. Locul de cult al acestui zeu era o grotă, „grota lui Faunus", numită Lupercal, pe coasta de nord-vest a Palatinului. Aici serveau preoții luperci.

FECIOARELE SOARELUI — se numesc, în religia vechilor peruvieni, slujitoarele marelui templu Coricancha, închinat soarelui. Ele aveau rolul vestalelor din templele Greciei antice.

FELON (φαιλόνιο, τό, φαιλόνης, ὁ — *failonio*, *failonis*; lat. *casula, paenula*) sau *sfita* (termen vechi slav) — este veșmântul liturgic pe care preoții îl pun ca pe o pelerină deasupra celorlalte veșminte liturgice când slujesc Sf. Liturghie. Acest veșmânt amintește de toga anticilor și mantaua sau pelerina pe care o purtau Mântuitorul și apostolii și era în uz general la evrei. Dispărând cu timpul din îmbrăcămintea de toate zilele, *felonul* a fost păstrat între veșmintele liturgice ale slujitorilor Bisericii. Ca formă, *felonul liturgic* a păstrat linia penulei romane, care era un fel de manta sau pelerină dintr-o singură bucată de stofă, de formă rotundă, fără mâneci, acoperind tot corpul până jos și având la mijloc o deschizătură prin care se introducea capul. În Biserica romano-catolică, veșmântul acesta și-a păstrat denumirea antică *penula* sau *paenula*, dar s-a modificat ca formă, fiind scurtată și tăindu-i-se părțile laterale pentru a nu stingheri mișcările brațelor. În Biserica ortodoxă, el a rămas mai fidel formei antice, fiind scurtat numai în față, pentru a lăsa mâinile mai libere. Până în sec. XV, *felonul* a fost veșmântul de deasupra atât al preoților, cât și al arhiereilor de toate gradele (episcop, mitropolit, patriarh). După cum mărturisește Sf. Simeon al Tesalonicului (+1429), *felonul* episcopal avea ca semn distinctiv drept podoabă, o cruce; al mitropoliților și al patriarhilor era făcut dintr-o stofă cu model în țesătură sub formă de cruci,

şi se numea *polistavrion*. Ierarhii din pictura bisericească veche apar îmbrăcaţi în astfel de *felon* (ex. la biserica *Sf. Nicolae Domnesc* din Curtea de Argeş). În Biserica Ortodoxă de azi, *felonul* a rămas, ca veşmânt liturgic, numai pentru preoţi. Ierarhii l-au înlocuit cu *sacosul* (v. **Sacos**). Ca la toate veşmintele liturgice, la început şi culoarea *felonului* era *albă*; mai târziu a început însă a fi confecţionat şi din alte culori. În timpul Postului Mare se poartă *felon roşu*, iar în Săptămâna Mare sau a Sfintelor Patimi, ca şi la slujbele funebre se poartă *felon* de culoare *neagră*, exprimând întristarea şi plânsul pentru Patimile Domnului. *Felonul* are aplicat pe spate o cruce înflorată, un chenar sau o iconiţă rotundă reprezentând chipuri sfinte (Maica Domnului, Mântuitorul ori un sfânt). *Felonul* simbolizează şi mantia roşie cu care a fost îmbrăcat Hristos în timpul patimilor Sale. Faptul că e larg şi acoperă tot corpul simbolizează şi puterea atotcuprinzătoare a lui Dumnezeu cu care îi înveşmântă pe preoţi; v. **Veşminte liturgice**.

FENOMENOLOGIA RELIGIOASĂ — *istoria comparată a religiilor*, care de fapt nu este istorie propriu-zisă. Ea foloseşte rezultatele cercetărilor intreprinse de Istoria religiilor şi cu ajutorul metodei comparative urmăreşte să găsească ceea ce este permanent şi universal în religie, să determine sensul, originea, evoluţia raporturilor dintre manifestările religioase, să analizeze concepţia religiilor despre Dumnezeu sau despre zei, despre rău, mântuire, viaţă viitoare etc.

FEREGEA v. **Mafarion**.

FERICIRILE — sunt un fragment din „Predica de pe munte" rostită de Mântuitorul pe Muntele Măslinilor, în Ierusalim, predică în care, pe lângă multe învăţături religios-morale, este cuprins textul Rugăciunii Domneşti „Tatăl nostru" şi „Cele nouă Fericiri" (Matei 5, 3–11; Luca 6, 20–23). *Fericirile* sunt „principiile" sau „legile" Împărăţiei lui Dumnezeu. Fericirea este una singură, dar accedem la ea treptat, ca pe o scară a înălţării din desăvârşire în desăvârşire. Mântuitorul ne vorbeşte despre nouă *Fericiri*: **1.** sărăcia cu duhul (smerenia); **2.** plânsul şi întristarea pentru păcatele personale (pocăinţa) şi pentru aproapele nostru (lacrimile iubirii duhovniceşti); **3.** blândeţea; **4.** dragostea de dreptate şi îndreptare (săvârşirea din lăuntru a virtuţii); **5.** milostivirea; **6.** curăţia inimii; **7.** pacea (cu Dumnezeu, cu sinele propriu, cu aproapele); **8.** prigoana pentru dreptate (a celor nevinovaţi); **9.** ocara şi nedreptatea suferite pentru Hristos, pentru Evanghelia şi Biserica Sa. Cel smerit îşi va plânge păcatele; cel ce-şi plânge păcatele va fi blajin, drept şi milostiv; cel ce va avea blândeţe, dreptate şi milostivire va fi curat cu inima; cel cu inima curată va fi paşnic, nu se va teme de primejdii, nu se va tulbura de calomnii şi îşi va păstra răbdarea în cele mai mari încercări, pentru numele Domnului, în credinţa şi nădejdea lui. „*Fericirile*" au intrat în cultul Bisericii, alcătuind ultimul antifon la Liturghia din duminici şi sărbătorile sfinţilor, înainte de Vohodul mic (ieşirea cu Sf. Evanghelie), reprezentând începutul lucrării publice a Mântuitorului. Deschiderea uşilor împărăteşti către sfârşitul acestui antifon (al treilea şi ultimul dinainte de ieşirea cu Sf. Evanghelie) arată că Mântuitorul iese din viaţa necunoscută de până atunci şi Se arată, Se descoperă oamenilor,

începând propovăduirea Evangheliei Sale.

FETIȘISM (de la *fetiço*, cuvânt portughez, care denumește obiecte sacre) — credința în obiecte pe care oamenii primitivi le divinizau, atribuindu-le anumite forțe ocrotitoare; ei le purtau spre a fi apărați de nenorociri. Aceste obiecte vrăjite (fetișuri, talismane, amulete) erau adorate ca zeități. Fetișurile au diferite forme (de oameni în general) și sunt considerate ca niște locuințe vremelnice ale spiritelor care însuflețesc natura întreagă, care produc și dirijează fenomenele naturii.

FERMECĂTURĂ — formă de vrăjitorie prin care se invocă duhul diavolesc, „ursita" spre a determina anumite situații în viața unor persoane: căsătorie, despărțire, boală etc. Această practică este condamnată de Biserică.

FETIALII — se numeau preoții lui Jupiter Feretrius, la romani. Rolul lor era de a păzi respectarea dreptului internațional, în legătură cu încheierea alianțelor, declararea și încetarea războaielor. Ei formau un colegiu de 20 de membri.

FILACTERIU (φυλακτήριον, τό — *filaktirion, to* = talisman, amuletă) — se numește cornul ritual pe care îl primesc evreii (numai băieții, la împlinirea vârstei de 14 ani) printr-o ceremonie deosebită ce se desfășoară în sinagogă. *Filacterii* se numesc și versetele din psalmi scrise pe bucăți de pergament și închise într-o cutiuță de piele fixată pe o curea, cu care se încinge brațul stâng și fruntea, la rugăciunea de dimineață, în ritul mozaic; v. **Bar-Mițva**.

FILADE (φυλλάδα, ἡ — *fillàda* = carte, broșură) — cărticele separate de rugăciuni (extrase), acatiste și alte slujbe religioase, care sunt, de obicei, înglobate în cărțile mari de slujbă bisericească (ca de ex. Ceaslovul Mare, Acatistierul ș.a.) și din care aceste cărticele (broșuri), numite *filade*, sunt extrase; v. **Condac**.

FILIOQUE — dogmă a Bisericii Romano-Catolice care susține că Duhul Sfânt purcede și de la Dumnezeu-Tatăl și de la Fiul. Conform Sinoadelor I și II ecumenice (325, 431), când s-a formulat simbolul de credință (*Crezul*) al Bisericii creștine, s-a stabilit dogma despre *Sf. Duh*, care *„de la Tatăl purcede"*, care împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit". Această dogmă este păstrată întocmai de Biserica Ortodoxă conform canonului VII al Sinodului al II-lea ecumenic de la Efes, 431, care oprește orice schimbare a Simbolului niceo-constantinopolitan; dar contrar prevederilor sinoadelor I și II Ec., Biserica creștină de Apus a introdus în *Crez* dogma *Filioque*, fără asentimentul Bisericii de Răsărit și fără confirmarea unui sinod ecumenic, călcând astfel principiile doctrinare ale Bisericii, stabilite de Sf. Părinți la Sinoadele ecumenice. Prima formulare documentară a lui Filioque s-a făcut la *Conciliul al II-lea din Toledo, în anul 589*. Cele două formulări privitoare la purcederea Sf. Duh („Sf. Duh purcede de la Tatăl și de la Fiul" — *Filioque* — și „Sf. Duh care de la Tatăl purcede" — din Crezul niceo-constantinopolitan) afirmă două concepții diferite despre divinitate: *Filioque* — unitatea divină se bazează pe Sf. Duh, pe când, în Biserica Ortodoxă, „Dumnezeu-Tatăl este izvorul principal și cauza trinității" (M. E., ICIR, III, p. 225). Astăzi mulți teologi catolici nu mai susțin dogma *Filioque* (I. R., IBU ed. 1987, p. 49).

FILOCALIA (φιλοκαλία — *filokalia* = iubirea de frumos) — este titlul unei mari colecții de scrieri bisericești, cu caracter ascetic și mistic, alcătuită de Sfinții Părinți și scriitori bisericești între sec. IV–XIV. Începuturile *Filocaliei* sunt făcute de Sf. Vasile cel Mare, și Grigorie de Nazianz, în mănăstirea înființată de Sf. Vasile în Pont, pe malul râului Ikis. Aici se îmbinau rugăciunea cu munca. Aici a scris Sf. Vasile „Regulile vieții monahale" („Reguli mari și mici"), care stau la baza *Filocaliei*. *Filocalia* se adresează în primul rând monahilor, dar este accesibilă tuturor creștinilor credincioși, dornici să se desăvârșească în viața spirituală. Sub titlul „*Filocalia sfintelor nevoințe ale desăvârșirii*" a fost tradusă, din limba greacă în limba română, o mare parte din aceste scrieri, de către Părintele Profesor Dumitru Stăniloae, de la Facultatea de Teologie din București (începând din anul 1946 și până în 1990 a tradus și a publicat 12 volume). Toți scriitorii cuprinși în această colecție de experiență și trăire mistică în Hristos pun în centrul vieții lor duhovnicești „rugăciunea lui Iisus" sau „rugăciunea inimii" („Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-ne pe noi") care este o cale de a disciplina gândurile, oprindu-le să se preocupe de frivolități, păzind mintea prin rugăciunea pură, rugăciune care ține conștiința trează, veghetoare, curățind inima, care se umple de dragostea de Dumnezeu și înaintează spre sfințenie (călugării mai ales, trebuie să rostească continuu această rugăciune).

FILOFTEIA, SFÂNTA (φιλοθεία — *filoteia* = dragostea de Dumnezeu; lat. *Dei amans*) — ale cărei moaște se află la noi în țară, a trăit în sec. XII. Originară din Tracia, localitatea Morivat (în regiunea Târnovei din Bulgaria de azi), a fost fiica unor oameni săraci. Ea se deosebea printr-o credință puternică în Dumnezeu și printr-o nesfârșită milostenie. Tot ce avea împărțea săracilor. Acest fapt îl mânia tare pe tatăl ei, care o certa și o bătea adesea, căci își împărțea săracilor chiar și hainele de pe ea. Când tatăl lucra pe ogor, *Filofteia* venea să-i aducă de mâncare. Pe drum însă înjumătățea mâncarea, căci o împărțea săracilor pe care îi întâlnea. Fiindcă mereu rămânea flămând, tatăl se gândi să pândească drumul fetei ca să vadă ce se întâmplă. Văzând-o cum împărțea mâncarea, furios, o ucise. Tradiția spune că pe locul unde a murit s-a înălțat o lumină mare, iar trupul ei n-a mai putut fi urnit din acel loc și de aceea acolo a trebuit să fie îngropată. Abia spre sfârșitul sec. XIV, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrân, sfintele ei moaște au fost dezgropate și aduse în Țara Românească de mitropolitul țării. Moaștele au fost depuse în Biserica Domnească de la Curtea de Argeș. Aici se află și astăzi, în paraclisul bisericii celei mari construite de Neagoe Basarab, în sec. XVI. Pomenirea ei se face la 7 decembrie.

FILOXENIA LUI AVRAAM (φιλοξενία, ἡ — *filoxenia* = ospeție, dragoste de străini) —este, în iconografia bizantină, reprezentarea Sfintei Treimi (una din reprezentări, căci a doua se numește „Cel vechi de zile"); *Filoxenia* este inspirată din scena Vechiului Testament, în care Dumnezeu se arată lui Avraam sub chipul celor trei tineri bărbați (Facere 18, 1–16). În pictură, ei sunt reprezentați ca trei îngeri, așezați în jurul unei mese. Avraam și Sarra, soția sa, îi servesc;

îngerii țin în mâna dreaptă o baghetă; pe masă se văd pâini și fructe, în unele icoane se văd și amfore (în nartexul bisericii de la Sucevița, în prim plan al scenei se vede un bărbat care înjunghie taurul din care Avraam a pregătit masa divinilor oaspeți). Tema „Filoxenia" se zugrăvește și în altar. În pictura rusă, această temă e ilustrată în strălucita icoană a lui Rubliov (sec. XV), considerată model iconografic al temei „Icoanelor", pentru duhul viu, adânc meditat, pe care i l-a dat acest pictor călugăr, trăitor profund al doctrinei creștine. Icoana se află azi la galeriile Tretiakov din Moscova.

FIORE DI VIRTU (Albinușa sau Floarea Darurilor) — carte cu conținut moral-religios, de largă circulație, alcătuită în sec. XIII, la Bologna în Italia, de călugărul Tomasso Cozadini și tradusă la noi din lb. italiană la sfârșitul sec. XV, în Moldova. În 1701, Antim Ivireanul a tipărit-o la Snagov, sub titlul *Floarea darurilor*, după un text grecesc, tradus de ieromonahul român Filotei de la Muntele Athos.

FIRDOUSI (934–1025) — primul mare scriitor persan, autor al vestitei epopei *Shah Nameh* (Cartea regilor), în care consemnează mituri și legende iraniene, importantă pentru cunoașterea religiei vechilor perși.

FISON — numele unuia din cele patru brațe ale râului care izvora din Eden și uda raiul (Facere 2, 10–11).

FLAMINII v. **Pontificii**.

FLOAREA DARURILOR v. **Fiore di virtu**.

FLORIILE (lat. *floralia* sau *florilia* — sărbătoarea florilor), *Duminica Floriilor* sau *Duminica Stâlpărilor* (lat. *Dominica in palmis*, gr. ἡ τῶν βαΐων ἑορτὴ κυριακή — *i ton vaion eorti kiriaki*; slv. *Nedelia vaii*) — este, în cursul anului bisericesc, prima sărbătoare împărătească cu dată schimbătoare, fiind legată de data Paștelui. Ea se celebrează cu o săptămână înainte de Paști, amintind intrarea triumfală a Mântuitorului în Ierusalim, înainte de Patimile Sale (Matei 21; Ioan 12). Sărbătoare de origine ierusalimiteană, e menționată abia în sec. IV de pelerina Egeria sau Eutheria, care a asistat la sărbătorirea acestei zile în Ierusalim și descrie chipul în care se săvârșea suljba. În vechime, *Duminica Floriilor* era începutul săptămânii Patimilor numită și săptămâna Paștilor. Se mai numea și *Duminica aspiranților* sau a candidaților la botez. Egeria arată obiceiul de a se împărți în biserici ramuri de salcie, care se binecuvântau de preoți, obicei rămas până azi în bisericile creștine, în amintirea ramurilor de finic și măslin cu care a fost întâmpinat Mântuitorul. Creștinii poartă ramuri verzi și în amintirea biruinței vieții împotriva morții, prin învierea lui Lazăr de către Hristos, în sâmbăta *Floriilor*.

FOTINIA (gr. φωτίζω — *fotizo* = a lumina) — este, după tradiție, numele creștin al femeii samarinence (Ioan 4, 4–42) care a vorbit cu Iisus și, cunoscând chiar de la El învățătura Sa, a devenit prima femeie misionară creștină, propovăduind în Africa până la Cartagina, unde, în vremea împăratului Nero, a fost prinsă și adusă la Roma. Aici a primit martiriul, fiind decapitată, se spune, pe locul unde este astăzi Fontana di Trevi, în apropierea bisericii Santa Maria dell Fiori, din Roma.

FOSSORII — se numeau, în primele veacuri creștine, groparii catacombelor; v. **Groparii**.

FRĂSINEI — mănăstire de călugări, situată spre munte, la 30 km de orașul Râmnicu

Vâlcea, în satul Muiereasca. Mănăstirea a fost ctitorită între 1860–1863, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", de către episcopul de atunci al Râmnicului, Sfântul Calinic. Cu un veac înainte fusese ridicată acolo o mică biserică din lemn. Ceea ce constituie originalitatea mănăstirii *Frăsinei* este interdicția de a păși în el vreo femeie. Această interdicție a fost hotărâtă prin legământ de Sf. Calinic, pentru prevenirea oricărei ispite și fapte de păcătuire pentru călugării sfântului lăcaș. Legământul s-a păstrat până azi; deși Biserica Ortodoxă nu admite blestemul, s-a constatat că cine a încercat să calce legământul a avut de suferit și n-a putut ajunge în mănăstire (s-au creat în acest sens și circulă numeroase povești și legende).

FRESCA — tehnică de a picta în culori dizolvate în apă cu var, pe un zid cu tencuiala umedă. Prin această tehnică se realizează picturi murale de mari dimensiuni (fresce bisericești). *Frescă* socială este tabloul general al unei societăți, reflectat într-o operă literară.

FRIZA — este un șir continuu de picturi în frescă la biserici (și la clădiri în general) sau un șir de basoreliefuri.

FRONTON — o cornișă curbă sau frântă, deasupra unei ferestre sau vitraliu.

FRUNTAR v. **Catapeteasmă sau tâmplă**.

FTORALE v. **Semne muzicale**.

FUNEBRU — de înmormântare.

G

GABA (cuv. ebr.) — secretar al unui rabin.
GABRIEL sau **Gavriil** (ebr. „omul, bărbatul sau eroul lui Dumnezeu") — arhanghel; Biserica ortodoxă îl prăznuieşte, împreună cu Sf. Arhanghel Mihail pe 8 noiembrie. I s-a arătat de două ori în chip de om proorocului Daniel pentru a-i tălmăci vedeniile (Dan. 8, 16; 9, 21). I se înfăţişează lui Zaharia, în timp ce acesta tămâia în templul din Ierusalim, anunţându-i naşterea lui Ioan Botezătorul (Lc. 1, 11–20). Arhanghelul *Gavriil* este cel care a vestit Fecioarei Maria că-L va naşte pe Mesia (Lc. 1, 26–38). În iconografie este înfăţişat purtând în mână un crin. În religia islamică (mahomedanism), el este socotit căpetenia îngerilor buni, în antiteză cu Iblis, îngerul căzut (ca şi Lucifer) din cauza trufiei. Arhanghelul *Gabriel* este ocrotitorul văduvelor, fecioarelor şi copiilor; v. **Îngeri**.
GALACTOTROFUSA v. **Icoane mariale**.
GALILEEA — provincie în nordul Palestinei antice, pe malul apusean al râului Iordan; Mântuitorul a trăit aici până la vârsta de 30 de ani (în Nazaret-Galileea) şi, după ce a fost botezat de Sf. Ioan Botezătorul, şi-a desfăşurat cea mai mare parte din activitatea Sa în mijlocul oamenilor.
GAMMATA v. **Cruce**.
GAON (lb. ebr.) — este denumirea ce se dă unei şcoli talmudice.
GAUCAS sau **HAUCAS** — numele zeităţilor mărunte în care credeau vechii peruvieni şi despre care credeau că se întrupează în idoli şi fetişuri.
GANDHI, Mohandas Karamkand (1869–1948), supranumit **Mahatma** („suflet mare") — este, alături de Tagore, una din personalităţile reprezentative ale Indiei, din prima jumătate a sec. XX. Filozof hinduist, el este un cunoscător profund al tuturor religiilor şi afirmă că au în ele ceva bun, dar nici una nu este desăvârşită şi nu deţine adevărul deplin. Toate deţin revelaţii, dar toate sunt supuse greşelii; *Gandhi* admite că Iisus era unul dintre „fiii lui Dumnezeu", dar nu singurul, o „strălucită revelaţie a lui Dumnezeu, dar nu singura revelaţie". Consideră Biblia ca o carte inspirată, dar în acelaşi fel cum erau inspirate Vedele sau Coranul. Deşi credea în sfinţenia Vedelor, Upanişadelor şi scrierilor sacre indiene, în întrupările lui Vişnu şi în reîncarnare, el a fost totuşi influenţat de creştinism în cugetarea religioasă şi viaţa practică. Mărturiseşte că în Noul Testament a descoperit el sensul adevărat al „nonviolenţei", al ideii de „*ahimsa*", înţeleasă, în jainism şi budism, mai mult ca o resemnare. Pentru *Gandhi*, *ahimsa* devine o „rezistenţă pasivă", în spiritul eroic de jertfă care se desprinde din Sf. Evanghelie. Devine o datorie de a învinge răul prin bine.
GEAMIE — lăcaş de cult în religia islamică (mahomedanism); v. **Moschee**.
GEB („pământul") — zeul egiptean creat de *Ra-Atum-khepri* (zeul soare).
GHEBELEIZIS — este zeu al cerului, al furtunii şi al fulgerului, în religia geto-dacă.

GENOCID — ucidere în masă a unei colectivităţi umane, din care însă mai pot rămâne supravieţuitori.

GHEENA v. **Iad**, **Infern**, **Tartar**.

GHEMARA (ebr.) — Talmudul.

GHENIZARET — lac foarte mare în Galileia, pe care îl străbate râul Iordan în curgerea lui spre sudul Palestinei, numit şi Marea Galileii şi lacul Tiberiada; pe malurile lui şi-a desfăşurat Iisus mare parte din activitatea Sa.

GHEORGHE (grec. Γεωργέω — *Gheorgheo*; lat. *terram colo* =agricultor); v. Sân Georgiu.

GHETSIMANI (l. ebr. — teasc sau presă de ulei) — grădină situată dincolo de pârâul Cedrilor (Chedron) (In. 18, 1) la poalele Muntelui Măslinilor (Lc. 22, 39), în partea de sud-vest a Ierusalimului. În vremea Mântuitorului aici era locul Său favorit pentru rugăciune. Aici a venit să se roage şi în penultima Sa zi de viaţă după ce a luat ultima cină cu Apostolii. A fost rugăciunea cu „sudoare de sânge“ care a precedat prinderea Sa prin trădarea lui Iuda, după care au urmat patimile, răstignirea şi moartea pe cruce (Lc. 22, 44).

GHIGHIU — mănăstire de maici, în apropierea oraşului Ploieşti.

GHILGAMEŞ v. **Epopeea lui Ghilgameş**.

GHIROCOMII (γηροκομία, τά — *ghirokomia* = grija pentru bătrâni) — se numeau aşezămintele de asistenţă socială create de Biserica creştină chiar din epoca apostolică (sec. I). După jumătatea sec. I apar primele forme de organizare socială a Bisericii creştine, cuprinzând o întreagă reţea de societăţi religioase şi instituţii de asistenţă socială, care asigurau ajutorarea materială a celor săraci. Această organizare s-a statornicit ca formă tipică a comunităţilor creştine şi a bisericilor, în general. Ea s-a menţinut atât în vremea persecuţiilor, cât mai ales după Edictul de la Milan (313), când împăratul Constantin cel Mare a dat libertate creştinismului în statul roman. Instituţiile de asistenţă socială create de Biserică au avut dublu scop: religios şi moral. În timpul lui Constantin se cunoaşte un *girocomiu*, întemeiat de mama sa, împărăteasa Elena, şi altul, întemeiat de Zoticus, unul din foştii senatori ai împăratului. Zoticus s-a preoţit şi s-a dedicat ajutorării celor săraci, întemeind un aşezământ de asistenţă socială, în cadrul căruia se afla şi un azil pentru văduve (*ghirocomion*). În aşezămintele întemeiate de Zoticus funcţiona şi un orfelinat ὀρφανοτροφεῖον — *orfanotrofeion*), un spital, un azil pentru săraci, un azil pentru străini. Zoticus a fost trecut în rândul sfinţilor pentru toată activitatea sa pusă în slujba Bisericii şi a celor în suferinţă, dar şi pentru moartea sa martirică, sub împăratul Constanţiu. Interesele celor adăpostiţi în aşezămintele de asistenţă socială ale Bisericii erau apărate de slujbaşi speciali, care se numeau *ecdici* sau *defensori* bisericeşti (IAS).

GHITIA — denumire dată de Sfinţii Părinţi ai Bisericii creştine practicii de a ghici viitorul prin „deschiderea pravilei“ sau ghicirea prin deschiderea Psaltirii, procedeu considerat o vrăjitorie. Acelaşi lucru este şi ghicirea cu obiecte legate de biserică: resturi de veşminte, cheia bisericii, cenuşa din cădelniţă, scrierea unor nume pe toacă, pe clopot, pe zidul bisericii etc. Asemenea practici sunt condamnate de Biserica creştină.

GLUBEA — haină lungă, largă, pe care o poartă clerul (călugări, preoți, episcopi) peste anteriul preoțesc.

GIULGIU — pânza cu care se înfășurau trupurile morților, ce erau puse în mormânt (după Învierea Mântuitorului a rămas în mormânt giulgiul în care Nicodim îi înfășurase trupul). Comunicări recente afirmă că *Sf. Giulgiu* se află în Italia, la Torino, adus aici de cruciați. Aceasta se infirmă însă, considerând că este vorba de o copie (v. rev. „Altarul Banatului", 1–3/1994, p. 168).

GLAGOLITIC, alfabetul glagolitic — era vechiul alfabet bizantin, pe care Chiril și Metodiu l-au adus slavilor când i-au creștinat în sec. IX. Literele „cirilice", după părerea cercetărilor, nu sunt un alfabet nou al lui Chiril, ci vechiul alfabet glagolitic (care impropriu s-a numit chirilic).

GLICOFILUSA sau Dulce-Iubitoare (γλυκοφυλοῦσα — *glicofilusa* = dulcea, duioșie; γλυκοφιλέω — *glycofileo* = a îmbrățișa cu duioșie) — este un tip de icoană a Maicii Domnului în care e reprezentată cu Pruncul în brațe; Pruncul e strâns lipit cu fața lângă obrazul Maicii Domnului, pe care o îmbrățișează. Chipul mamei e îndurerat, prevestind suferințele viitoare ale Fiului. Se pare că acest tip de reprezentare iconografică a Maicii Domnului este o copie, datând din secolul IX, reprodusă după copiile unui original pictat de Evanghelistul Luca, în timpul vieții Maicii Domnului. Tradiția că Sf. Ev. Luca este primul care a pictat icoanele Maicii Domnului este confirmată de textele liturgice. Astfel este slujba Utreniei din ziua de 26 august, când se prăznuiește icoana Maicii Domnului din orașul Vladimir („Vladimirescaia", din Rusia) și care aparține tipului „duioșie" — *Glicofiluza*. Numele Ev. Luca este consemnat în prima parte a canonului: „Zugrăvind preacinstitul tău chip, dumnezeiescul Luca, scriitorul cel insuflat de Dumnezeu al Evangheliei lui Hristos, a înfățișat pe Ziditorul a toate pe brațele tale"; v. **Icoane mariale**.

GLOSOLALIA — vorbirea în limbi diferite.

GLYCON — zeul-șarpe, sculptură în marmură descoperită în săpăturile arheologice de la Constanța, unde se află acum, în Muzeul de Arheologie.

GNOSTICISM v. **Gnoza**.

GNOZA (γνῶσις, ἡ — *gnozis* = cunoaștere) — de la care denumirea de secte gnostice, formate prin sincretism religios, în care se contopesc elemente din diferite religii. Filozofia gnostică cu caracter religios afirmă că stăpânește toată puterea de cunoaștere, pe care o au numai cei inițiați, căci se bazează pe tradiții secrete. Gnosticii pretindeau că pot cunoaște adevărul religios și posibilitatea de a se mântui numai cu ajutorul rațiunii. *Gnoza* era filozofie religioasă păgână, născută din filozofia greacă și religiile dualiste orientale, care căuta să absoarbă în sine iudaismul și creștinismul sau să le înlăture. *Gnosticii* încercau să dea dogmelor și practicilor creștine o expresie filozofică, adică să le explice rațional. Ca și secta dochetistă, *gnosticii* spuneau că Hristos, ca om, n-a luat trup real, „material", ci a avut un trup aparent, eteric, de aceea și patimile, moartea și Învierea Sa sunt numai aparente. Mântuirea nu se realizează prin moartea lui Hristos, ci numai prin *gnoză* (cunoaștere), prin asceză, prin formule și practici magice. Sfintele

Taine, fiindcă folosesc materia (pâinea, vinul ş.a.) nu ajută la mântuire. Morala gnosticilor era o aspră asceză (căci materia trebuie distrusă, ea fiind cauza răului) sau un total libertinism (cu acelaşi scop de a distrugere materia); pentru mântuire nu sunt necesare faptele bune, ci numai *gnoza*; nu există nici Înviere, nici judecată de apoi, nici rai, nici iad, căci lumea se va distruge prin foc. Sf. Scriptură trebuie interpretată alegoric sau înlăturată. *Gnosticii* aveau cărţile lor socotite sfinte, care redau adevărul numai celor iniţiaţi. *Gnosticismul* a existat ca un pericol pentru creştinism în sec. I şi II, dar începe să dispară prin sec. III, lăsând urme ale *doctrinei gnostice* numai în anumite curente, ca Maniheismul şi Marcionismul, strâns legate de zoroastrism (religia vechilor iranieni), la care se adaugă elemente religioase din budism şi creştinism, doctrine dualiste (Marcion, sec. II, susţine existenţa a doi dumnezei, unul creator şi unul răscumpărător). Maniheismul susţine două principii eterne, binele şi răul, care se opun continuu — întemeiat de Manes-Mani, filozof persan, sec. III.

GOI, GOIM (cuv. ebr. — „celelalte neamuri") — folosit pentru a denumi pe cei care nu erau evrei, în sensul că erau străini de învăţătura şi obiceiurile evreieşti.

GOLEM (lb. ebr.) — masă informă, amorfă (ca noţiune), „om creat de om" (ca legendă iudaică). Legenda spune că „Golemul" a fost creat spre a apăra comunităţile evreieşti împotriva persecuţiilor. Scăpată de sub control, această forţă benefică poate deveni malefică, distructivă. În epoca talmudică şi post-talmudică, rabinii au creat diverşi golemi. Cel mai vestit este „Golemul" — uriaşul de lut — creat de Iehuda Liva ben Betalei, tema fiind prelucrată şi preluată în sec. XIX în scrieri literare, în muzică şi balet.

GOLGOTA v. **Ierusalim**.

GOLIAT — personaj din Vechiul Testament, comandant în armata Filistenilor, în cetatea Gat, pe timpul lui Saul, primul rege al evreilor; era uriaş ca statură, astfel încât duşmanii fugeau la vederea lui; era înalt de şase coţi şi o palmă (I Regi 17, 4); într-o luptă dintre evrei şi filisteni, în tabăra de la Valea Stejarului, el a fost biruit de un reprezentant al armatei israeliene; crezându-se de nebiruit, a ieşit în faţa armatei filistene şi a cerut evreilor să-şi aleagă şi ei un luptător care să-l înfrunte. Rezultatul luptei hotăra soarta celor două naţiuni: dacă biruia Goliat, filistenii deveneau stăpâni, iar evreii robi; în caz contrar, evreii ajungeau stăpâni, iar filistenii robi. Atunci un tânăr păstor evreu, pe nume David, a cerut regelui Saul îngăduinţa de a lupta el cu filisteanul. David avea credinţă şi ştia că nu el, ci Însuşi Dumnezeu se va lupta împotriva lui Goliat. Singura armă a lui David era praştia. Luând o pietricică de la râu, David a tras cu praştia şi l-a lovit pe filistean în mijlocul frunţii. Acesta s-a prăbuşit, ameţit de lovitură şi cu grabă David s-a aruncat asupra lui, i-a luat sabia şi i-a tăiat capul. Îngroziţi, filistenii au rupt-o la fugă şi astfel evreii au câştigat lupta (I Regi 17, 40–51); v. David.

GOLPIU — în loc de engolpion (termen folosit în *Pravila Mare*, 1652, gl. 52, ed. Acad., p. 103).

GÖTTERDÄMMERUNG — „amurgul zeilor", în concepţia religioasă a vechilor germani; ei credeau că zeii vor pieri odată cu oamenii, în incendiul universal, pe care-l va provoca Surtur, gigantul, împreună cu fiii focului. Din această catastrofă se va naşte un nou pământ şi-o nouă lume, guvernată de un zeu unic.

GOŞEN — numele teritoriului pe care Faraonul l-a dăruit lui Iacov şi celor 12 fii ai săi, în vremea marii secete ce cuprinsese Canaanul (Facere 47, 6). Ţinut foarte roditor, *Goşen* era aşezat în partea de răsărit a Nilului de Jos (delta); aici, în Egipt, au rămas evreii peste patru veacuri (Ieşire 12, 40–41), înmulţindu-se foarte mult şi ajungând robii egiptenilor, care nu le mai dădeau voie să părăsească Egiptul. Din această robie au fost eliberaţi de Moise, profetul ales de Dumnezeu să-i aducă înapoi în Canaan, ţara părinţilor lor. (Facere 47).

GOTIC v. **Stiluri**.

GRAAL — se numeşte cupa din care a băut Mântuitorul la Cina cea de Taină şi în care Iosif din Arimateea a strâns, la picioarele Crucii, Sfântul Sânge care s-a scurs din Trupul Domnului răstignit. În anul 1996, istoricul şi psihologul englez Grant Philips, după şapte ani de cercetări, a comunicat că, în urma săpăturilor arheologice, potirul sfânt a fost descoperit în Anglia unde fusese adus şi ascuns de cavalerii cruciaţi, după căderea imperiului roman. Pornind pe urmele legendarilor cavaleri, Philips a făcut descoperirea sa, considerată şi „descoperirea secolului", despre care el a scris o carte. O legendă germană spune că *Graalul* a fost făcut dintr-o piatră căzută din cer; se spune că este un potir din smarald. *Graalul* a constituit, în literatura germană, subiect de legende, iar în arta compoziţională a marelui Wagner, tema pentru un ciclu de opere.

GRAMATA — hotărârea, cartea de întronizare (de instalare în scaun) a unui patriarh.

GRAPTUL (ŞTEFAN şi **IOSIF GRAPTUL)** — doi imnografi bisericeşti care s-au remarcat în sec. IX, fiind compozitori de canoane; Ştefan (mitrop. al Niceei) este autor al canoanelor Sfinţilor Îngeri, din cele opt glasuri din Octoih, care se cântă luni, la Utrenie. Iosif, „scriitorul de cântări", a compus canoane în cinstea sfinţilor din Minee, precum şi canoanele celor opt glasuri pentru zilele de rând ale săptămânii, din Octoih (se păstrează de la el 125 de canoane).

GRIGORIE DECAPOLITUL, SFÂNTUL v. **Sfânt**, **Sfinţi**.

GRIGORIE CEL MARE (DIALOGUL) — episcop al Romei (+ 604) este autorul unei Liturghii numită *Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite* (pentru că pâinea şi vinul pentru această slujbă se sfinţesc în duminica anterioară). Această Liturghie se săvârşeşte în zilele de peste săptămână din Postul Mare, afară de Joia şi Vinerea Patimilor. Sf. Grigorie Dialogul este cel care a armonizat cântarea bisericească apuseană; v. **Liturghia**.

GRIGORIE DE NAZIANZ (TEOLOGUL), SFÂNTUL (+390) — este unul dintre marii Sfinţi Părinţi ai Bisericii creştine; el a fost un timp episcop la Nazianz (Capadocia) după ce păstorise şi reorganizase Biserica Ortodoxă din Constantinopol unde a rostit multe predici şi cuvântări cu caracter doctrinar (cele cinci *Cuvântări teologice* care i-au adus şi renumele de *Teologul*). A scris mult, lăsând Bisericii creştine o operă vastă, formată din Cuvântări, Poeme şi Scrisori. Pentru modul în care a elaborat doctrina ortodoxă despre Dumnezeu şi Sf. Treime, el a fost proclamat de sinoadele III şi IV ecumenice „cel Mare" şi „Teologul". A fost unul din cei mai mari predicatori ai sec. IV. Este şi un mare poet

creştin, exprimând în poeziile sale nu numai sentimente personale, ci şi idei teologice sau filozofice. Numeroase dintre textele sale poetice au îmbogăţit imnografia bisericească, deoarece imnografii le-au cules din cuvântările şi predicile sale, compunând pentru ele muzica adecvată şi introducându-le în cult. Textele sale le găsim în Catavasiile Naşterii („Hristos Se naşte, slăviţi-L") şi ale Paştelui („Ziua Învierii, să ne luminăm popoare...") şi în textul din Axionul Paştelui („Luminează-te, luminează-te, noule Ierusalime..."), inspirate din Isaia (cap. 60). Textele cântărilor luate din predicile lui au intrat în Mineiul ortodox şi au inspirat imnele cu acelaşi titlu, pentru sărbătorile respective, compuse de melozi ca Ioan Damaschinul, Cosma de Maiuma ş.a.

GRIHASTHA — „*pater familias*", susţinătorul familiei şi împlinitorul cultului domestic în religia brahmană; v. **Brahmanii**.

GROPARII sau **ÎNMORMÂNTĂTORII** (κοπίαται, αἱ — *kopiatai*; lat. *fossores, fossori, laborantes, lecticarii*) — din primele veacuri creştine, făceau şi ei parte din clerul inferior şi erau organizaţi într-o breaslă, o corporaţie, a cărei activitate consta în săparea galeriilor din catacombe şi repartizarea locurilor de înmormântare, a îngrijirii lor, mai ales mormintele martirilor. În vremea persecuţiilor păgâne, aceste catacombe erau locurile unde se înmormântau creştinii, iar mormintele martirilor erau, pentru ei, locurile de adunare pentru săvârşirea slujbelor divine. Astăzi *groparii* sunt nişte simpli laici, fără nici o legătură cu instituţiile clericale.

GROPNIŢA sau **CAMERA TOMBALA** (funebră) — este, în vechile biserici moldovene (din sec. XVI–XVIII), o încăpere distinctă, aşezată între naos şi pronaos, de obicei îngustă, menită să cuprindă mormintele ctitorilor. Ea se desparte de naos şi pronaos prin ziduri masive, transversale, cu câte o singură uşă de comunicare (ex. la Neamţ, la Humor); zidurile acestea au fost suprimate la restaurarea ulterioară a unora dintre aceste biserici (ex. la biserica fostei mănăstiri Solca, din Bucovina ş.a.). La alte biserici moldovene din aceeaşi epocă, pentru adăpostirea osemintelor ctitoriceşti s-au creat firide în pereţii laterali ai naosului, firide protejate de baldachine de piatră, de stil apusean (ex. biserica lui Luca Arbore, din satul Arbore-Suceava) ori alinierea mormintelor de-a lungul pereţilor laterali ai naosului şi pronaosului (cum a procedat Ştefan cel Mare, cu mormintele strămoşilor săi din biserica Rădăuţilor ori Neagoe Basarab, în mănăstirea Curtea de Argeş).

GURU — *învăţător*, preot brahman, cunoscător al scrierilor sfinte, al vedelor, al culturii şi care are ucenici pe care trebuie să-i iniţieze şi să-i înveţe, spre a deveni la rândul lor brahmani. *Guru* ocupă locul cel mai înalt în ierarhia clericală indiană. În cadrul diferitelor secte religioase din India, *Guru* este un fel de director spiritual care nu este totdeauna un brahman. Viaţa lui e supusă unei serii de restricţii: ex. în *hinduism*, el nu are voie să iasă din incinta templului. E văzut rareori de credincioşi şi atunci stând la picioarele idolului; când moare un guru, sarcina sa o preia capul familiei sale. De aceea el trebuie să fie căsătorit şi să aibă copii, mai ales un fiu. Fiul său rămâne capul familiei şi apoi *guru*. Între diferiţi *guru* există o ierarhie, în fruntea căreia se află un „mare

guru". Marele *guru* trebuie să fie celibatar. Când acesta moare se alege altul din rândul consilierilor săi. Orice *guru* își pregătește un număr de discipoli, care-i ascultă cu sfințenie cuvântul, deoarece *guru* e o persoană în continuă și directă legătură cu Dumnezeu. Pentru aceasta, în șichism, guru este chiar divinizat; v. **Sikișii**. .

GUTUATER („vorbitor") — cel care vorbea zeilor. Era o funcție sacerdotală, în religia vechilor celți. *Gutuater* recita rugăciunile și formulele sacre în timpul sacrificiilor.

H

HABOTNIC — credincios fanatic, bigot, care trăieşte o credinţă formală, punând accent mai mult pe manifestările exterioare ale vieţii spirituale.

HACHEDOMA, HACHELDAMAH („Ţarina Sângelui", „Ogorul Sângelui") — este numele locului cumpărat de preoţii templului din Ierusalim, cu treizeci de arginţi, preţul cu care Iuda L-a vândut pe Iisus; văzând urmările trădării sale, Iuda, mustrat de conştiinţă, a restituit mai marilor templului banii şi s-a spânzurat. Locul cumpărat cu ei a fost destinat îngropării străinilor; o porţiune din acest teren s-a numit iniţial „ţarina olarului". Este situat în partea de sud a văii Hinomului. Astăzi numele său este Hakk ed Dumm (Mt. 27,8; F.Ap. 1,19).

HADES sau **Pluton** — zeu subpământean, stăpânul împărăţiei umbrelor; mitologia greacă leagă de numele lui răpirea Persefonei, care i-a devenit soţie şi, alături de el, stăpână în Hadea.

HADITH v. **Islamism**.

HAFTARE — lecturi biblice şi pericope evanghelice; v. **Paraşe, Parusia**.

HAGGADAH — învăţătură, cuvântare ţinută de şeful familiei cu ocazia mesei pascale, în care se evocă evenimentele legate de această sărbătoare ce comemorează ieşirea evreilor din robia egipteană. *Haggadah* face parte din tradiţia iudaică şi cuprinde comentariile rabinice la textele morale şi istorice ale Sf. Scripturi. Aceste comentarii încă se păstrau ca tradiţii orale pe vremea Mântuitorului, dar cu timpul ele au fost fixate în scris sub numele de *Mişnah*. Cea mai cunoscută şi răspândită Mişna a fost a rabinului Iuda Ha-Wasi (sec. II d.Hr.), cu mai multe subdiviziuni, cuprinzând sărbătorile, purificările, viaţa de familie, obiecte de cult ş.a.

HAGHIOGRAFIE (de la gr. ἅγιως — *aghios* = sfânt, cu sfinţenie) — literatura despre vieţile sfinţilor (literatura haghiografică).

HAGIU — sfinţit, se numeşte cel ce a vizitat locurile sfinte, pelerin.

HALAICA, HALAICE (cuv. turc. „roabă, sclavă") — se numeau roabele din haremul sultanului.

HALLEL — psalmii hallel sunt psalmii de laudă (ex. Ps. 135), în muzica psaltică.

HAMILI v. **Semne muzicale**.

HAMIŞA-ASAR-BIŞVAT (ebr.) — sărbătoare iudaică închinată primăverii. Este numită şi Anul Nou al pomilor. Este şi o sărbătoare a speranţei.

HAMMURABI — marele rege care a unificat triburile din Mesopotamia (sumerieni, akkadieni, elamiţi şi amoriţi) — sec. VII î.Hr. — şi a întemeiat primul imperiu babilonian, a fost un mare organizator religios, a întemeiat şi o religie unică, prin unificarea diferitelor culte. Tot lui i se atribuie *Codul lui Hammurabi*, descoperit la începutul sec. XX, în urma săpăturilor arheologice de la Susa (Mesopotamia). Critica istorică a Bibliei afirmă că acest cod a fost sursa unora din prescripţiile juridice din Pentateuh.

HANAAN v. **Canaan**, **Iudaismul**, **Harambaşa**.

HANIFI — se numeau partizanii unei secte gnostice influenţată de gnosticismul iudeo-creştin, care se opuneau idolatriei populare din lumea arabă, propovăduind un monoteism deosebit de cel iudeo-creştin, căutând adevărul şi ducând o viaţă ascetică. Ei se considerau elita spirituală arabă şi, la apariţia islamismului, unii hanifi îl vor îmbrăţişa, unii vor trece la creştinism, iar alţii se vor opune şi unei religii şi celeilalte. Mai târziu, cuvântul *hanif* va fi folosit de Mahomed pentru a arăta că ei sunt cei care trăiesc adevărata învăţătură islamică. Mahomed însuşi, influenţat de învăţătura hanifilor, s-a considerat hanif şi propovăduitor al adevăratei religii, care a fost religia lui Avraam, pe care (spune el) creştinii şi evreii au falsificat-o.

HANUCA, HANUKKA (ebr. „consacrare"), *Hag-Haurim, Hag-haniţsohn* — „Sărbătoarea luminilor", „Sărbătoarea victoriei", a trimfului luminii asupra întunericului, a cauzei libertăţii şi independenţei naţionale şi spirituale asupra dominaţiei şi asupririi străine; acestea sunt simbolurile pe care le sărbătoresc evreii la *Hanuca*. Această sărbătoare religioasă are loc pe la începutul lunii decembrie şi ţine opt zile. Este o amintire a purificării templului de către Iuda Macabeul, conducătorul luptei împotriva păgânului rege Antioh Epifaniu (175–163 î.Hr.), care stăpânea Palestina şi care, în acţiunea sa de distrugere a monoteismului, transformase templul din Ierusalim în templu păgân, aducând jertfă zeilor (II Macabei 6–10). Atunci marele preot Matitiahu şi fiul său Iehuda Macabeul au mobilizat la luptă pe iudei şi au reuşit să alunge pe cotropitori. Recucerind Ierusalimul, au purificat templul, aruncând statuile păgâne. Încercând să aprindă marele candelabru cu şapte braţe, n-au găsit însă decât o cantitate mică de ulei sfânt, cât să ardă 24 ore. Talmudul spune că, printr-o minune, uleiul a ars 8 zile, cât trebuia să se pregătească uleiul pur, care provenea din primele picături ale măslinelor. Luminile de *Hanuca* se aprind într-o *menora* (candelabru) specială numită *Hanullira*. Aceasta e confecţionată din bronz, aramă, şi cât mai artistic. Are forma unui *candelabru cu 8 braţe*. Cele 8 orificii ale braţelor sunt aliniate la aceeaşi înălţime şi în ele se arde untdelemn sau lumânări. Menorele de Hanuca au 8 braţe, în amintirea înmulţirii din vremea Macabeilor. Hanukia nu reproduce candelabrul cu 7 braţe (opera lui Beţael) din templul din Ierusalim. Cele 8 locuri ale Hanukiei primesc pe rând lumina timp de 8 zile, câte una în fiecare seară, pentru ca în ultima seară să fie toate aprinse. Şi în vremea talmudică şi azi, evreii puneau aceste lumini la ferestre, pentru a aminti tuturor minunea de Hanuca. Lumina e aprinsă de capul familiei, care rosteşte o rugăciune, apoi toţi ai casei cântă imnul „Maoz-Tur". Luminile trebuie să ardă cel puţin o jumătate de oră, timp în care nu se lucrează. Şi în sinagogă se aprinde o menora şi se rosteşte rugăciunea „Al Hanisim". Esenţa rugăciunii Hanuca este *minunea*.

HANUCHIADA — serbările de Hanuca.

HANUMANT — personaj din epopeea indiană Ramayana. El este regele maimuţelor, care-l ajută pe Rama să-şi elibereze soţia, răpită de Ravana, monstrul demonic, rege al insulei

Lanka. La cultul lui Rama s-a adăugat şi adorarea lui *Hanumant*, considerat *prietenul oamenilor*, care-i ajută în lupta cu spiritele rele.

HAOMA — era numele unei băuturi purificatoare şi reînnoitoare a vieţii, folosită în cultul religios al Iranului antic. Rol purificator avea în această religie şi focul, care era întreţinut cu lemn de santal de către un preot anume.

HAOS — stare primitivă de dezorganizare, cum era considerată materia în starea ei iniţială. Organizând haosul, Dumnezeu a creat lumea.

HAR (gr. χάρις, ἡ — *haris* = har, graţie) — har, graţia divină, harul lui Dumnezeu; se spune despre cineva că are har de la Dumnezeu, adică e înzestrat cu însuşiri neobişnuite. Sfinţii Apostoli au primit de la Mântuitorul, prin Sf. Duh, puterea de a face minuni, de a sfinţi preoţi şi diaconi; acest har, această *harismă* (putere sfinţitoare) au primit-o episcopii care sfinţesc pe preoţi, prin Taina hirotoniei. *Harismatic* (sfinţitor) este harul sfinţitor al Sfintelor Taine, prin harul lui Dumnezeu; şi cultul divin (slujbele bisericeşti) are scop harismatic. Harismatici („purtători de har“) — denumire dată clerului (episcopi, preoţi, diaconi), care prin hirotonie primeşte harul Sfântului Duh (sfinţirea Sf. Duh) spre a putea săvârşi cultul (slujbele divine ale Bisericii).

HARAMBAŞA — era numele dat, începând din sec. XVIII, marelui rabin din Moldova, care era şeful rabinilor şi reprezentantul evreilor pe lângă scaunul domnesc, deţinând drepturi civile şi penale asupra tuturor evreilor moldoveni. În Muntenia, această funcţie o deţinea „*starostele evreilor*“. În 1909, evreii din România erau reuniţi în Uniunea evreilor pământeni, cu sediul la Bucureşti. Legea Cultelor din 1928 le-a dat dreptul să formeze Federaţia Uniunilor de comunităţi evreieşti, cuprinzând pe evreii din toată ţara. În 1949 s-a aplicat primul Statut al Cultului mozaic din România. Înfiinţarea Statului Israel, din 1948, în urma rezoluţiei O.N.U., a dat posibilitatea evreilor din toată lumea să revină în Israel şi să aprofundeze cunoaşterea limbii ebraice şi studiul Bibliei, înfiinţând şcoli talmudice şi tipărind cărţi religioase (IR, p. 389).

HARISMATIC v. **Har**.

HARISMĂ v. **Har**.

HARTULARII v. **Brefotrofiile**.

HARŢI — termen popular pentru a denumi zilele de dezlegare sau suspendare a postului, *miercurea* şi *vinerea* din anumite săptămâni ca: în săptămâna luminată, în săptămâna întâi de după Paşti, în săptămâna întâi de după Rusalii; miercuri şi vineri din răstimpul dintre Naştere şi Botezul Domnului, miercuri şi vineri din „săptămâna brânzei“ (după Duminica Vameşului şi a Fariseului). Se suspendă postul când marile sărbători Naşterea şi Botezul cad miercuri sau vineri. Termenul de *harţi*, e o prescurtare din greaca nouă (αρτγιβούριγι — *artghivourighi*), o formă stâlcită a cuvântului armean araciovoroh (termen bisericesc — *araciovorat*), postul premiţiilor sau postul premergător Păresimilor, care la armeni se termină în sâmbăta Sf. Serghie (Sarchis), cu două săptămâni înaintea Postului Paştelui (numai la armeni şi Postul Sf. Serghie); v. **Postul**.

HÂRLĂU (în jud. Botoşani) — localitate menţionată în acte încă din 1448, un timp, a

doua capitală a Moldovei, fiind reşedinţă de vară a lui Ştefan cel Mare, care avea aici curţi domneşti; în 1487 a zidit şi o biserică cu hramul Sf. Gheorghe, care există şi azi. Petru Rareş era de aici (fiu al Mariei Răreşoaia şi al Domnului Ştefan); când a ajuns domn, Rareş a păstrat şi el ca reşedinţă de vară Hârlăul şi a zidit aici o biserică cu hramul Sf. Dumitru, care s-a păstrat până azi, ca şi biserica Sf. Gheorghe, ctitoria lui Ştefan.

HASIDIM v. **Hasidism**, **Chassidism**.

HASIDISM (*chassidim* — „cei pioşi"); v. **Chassidism**.

HASKALA (corespondent iudaic al Iluminismului) — este o încercare de adaptare la iudaism a enciclopedismului francez şi Aufklärungului german. Este un curent filozofic, întemeiat de Moses Mendelsohn, manifestând interes pentru cultura laică şi ştiinţă, punând accent pe toleranţă şi pe imperativul moral (CM, 570).

HAVILA — ţara udată de râul Fison, afluent al râului ce izvora din Eden, ţară bogată în aur şi onix (Facere 2, 11–12).

HAZAN — ebraic, cantor la templu.

HEBRON — oraş în Ţara Canaanului, care va deveni mai târziu Palestina şi apoi Statul Israel; datează din mileniul II î.Hr. Aici s-a stabilit Avraam, la 3 km nord de *Hebron*, la „stejarul din Mamvri" unde i s-a arătat Sfânta Treime. Locul e numit azi de arabi „Haram-Ramet el Khalil" (ridicătură sfântă a prietenului lui Dumnezeu — adică a lui Avraam, sau locul împrejmuit al prietenului). În urma săpăturilor arheologice s-au descoperit fântâna şi altarul lui Avraam; pe acest loc s-a ridicat o biserică creştină. În peşterile din împrejurimi s-au descoperit schelete omeneşti, dovadă că la Mamvri a fost un mare cimitir. În grota de la Macpela (*mearat Hamhpella* = peştera dublă) au fost îngropaţi Avraam, Isaac, Sarra, Iacov, Iosif (Facere 25, 8–9). Deasupra acestei grote se află azi unul din cele mai venerate „*meceturi*" („cimitir", în lb. turcă). Regele David a fost uns rege la *Hebron*. El va domni aici şapte ani şi jumătate. În timpul robiei babiloniene, *Hebronul* cade sub stăpânirea edomiţilor. Va fi recucerit de Iuda Macabeul (I Macabei 5, 65); v. **Iudaismul**.

HECATE şi **SELENE** — zeităţi lunare în religia Greciei antice.

HEFAISTOS — zeul focului, al vulcanilor, în panteonul Greciei antice. În poemele homerice apare ca meşter iscusit făuritor al obiectelor, podoabelor şi palatelor zeilor, folosind focul.

HEGIRA (*Hijra* = emigrare, fugă) — se numeşte data la care începe era mahomedană (16 iunie, anul 622 după Naşterea lui Hristos), când Mahomed a fugit de la Mecca la Medina („oraşul profetului", fostul oraş arab Iathreb). Urmărit de tribul coraişiţilor, ale căror interese comerciale la Mecca erau ameninţate de noua religie monoteistă islamică propovăduită de Mahomed, acesta este nevoit să părăsească Mecca, spre a se stabili la Medina. Aici, Mahomed întemeiază un loc de cult unde oficiază el însuşi şi impune rugăciuni rituale la anumite ore ale zilei, reglementând în acelaşi timp postul şi milostenia după exemplul religiei mozaice; v. **Islamismul**.

HELIOS („soarele") — zeul soarelui, zeitate locală adorată în insula Rodos (Grecia antică).

HELIOPOLIS — capitala religioasă a

Egiptului antic. Aici s-a desfăşurat opera de unificare religioasă numită „marea emmeadă" heliopolitană, o tendinţă spre monoteism. Scopul ei a fost de a grupa şi subordona pe toţi zeii Egiptului sub supremaţia lui Ra (zeul soarelui). Aici au luat naştere diferite cosmogonii, printre care şi aceea că Ra, fertilizând cu razele sale nămolul Nilului, ar fi dat naştere oamenilor, animalelor şi plantelor. Atributele lui Amon-Ra erau: înţelepciunea, puterea, bunătatea, dreptatea. Tendinţa spre monoteism se reflectă în imnul care celebra fiinţa supremă, numind-o Ra („existând prin sine însuşi"), Amon („locuind în toate lucrurile") şi Ptah („cel mai mare dintre zei, care, ajuns bătrân, reîntinereşte necontenit"). Era numită şi Osiris. Sub toate denumirile se înţelegea unul şi acelaşi zeu, cu atribute felurite.

HENOTEISM sau „cathenoteism" — adorarea unei divinităţi supreme şi alte divinităţi subordonate. *Henoteismul* înseamnă o ierarhizare a divinităţilor, nu un monoteism. Exemple avem la babilonieni, care aveau pe Masduk ca zeu suprem, sau în religia arabilor dinainte de Mahomed, unde era adorat Allah ca zeu suprem, dar pe lângă care mai erau adorate un mare număr de alte divinităţi. Despre *henoteism* se poate vorbi şi în religia geto-dacilor, unde, alături de Zamolxis, era considerat ca zeu Ghebeleizis şi o divinitate feminină numită Diana. Pârvan a afirmat că Zamolxis „nu era singurul adorat la daci".

HEORTOLOGHIU (ἑορτολόγιον, τό — *eortologhion* = calendar de sfinţi, catalog de sărbători) — listă, catalog de sfinţi. Cele mai vechi asemenea liste apar în lucrările marelui scriitor apusean Ipolit din Roma (sec. III) şi în diferite Rânduieli sau Constituţii bisericeşti. Din combinarea acestor liste locale au rezultat *Martiriologhiile*, calendare cu caracter regional, la început şi apoi cu caracter general. Ele apar în Africa şi în Asia Mică, începând din a doua jumătate a sec. IV. Aceste calendare sunt numite şi *minologhii* sau *sinaxare;* Simeon Metafrastul (Logofăt) este cel care a început compilarea diverselor sinaxarii mai vechi (sec. X), pornind de la cel constantinopolitan şi a alcătuit un sinaxar complet al Bisericii Răsăritului. Opera lui a fost revizuită fundamental în sec. XVIII de marele cărturar şi pustnic *Nicodim Aghioritul*, care a editat cel mai complet sinaxar ortodox, numit şi *Sinaxarul aghioritic*. Acest Sinaxar, la care fiecare Biserică ortodoxă autocefală a adăugat sfinţii săi, este astăzi cel folosit de întreaga creştinătate ortodoxă.

HERA — zeiţă a cerului nocturn, sora şi soţia lui Zeus, protectoarea femeilor şi a căsătoriei. Deşi mitologia o diminuează, atribuindu-i slăbiciuni (gelozie, intrigă, certuri), Hera rămâne, alături de Zeus, o figură măreaţă în Panteonul Greciei antice.

HERCULE — erou divinizat în mitologia romană (în mitologie, eroii erau cei născuţi dintr-un zeu şi-o pământeană), cunoscut sub numele de *Herakles* (în mitologia greacă Heracles era fiul lui Zeus şi pământenei Alcmena). La Roma, Hercule era un semizeu, descendent din zeităţi italice, ocrotitoare ale recoltelor şi vitelor. Lui i se aduceau ca jertfă un taur şi o juncă în ziua de 12 august. Era socotit protector al oamenilor necăjiţi şi al călătorilor, de aceea, numele lui era invocat spre ajutor; pe numele lui se depunea

jurământul („*me Heracle*"). *Heracles* din Panteonul grec era simbolul puterii, al forței fizice: se spune că la naștere a sugrumat doi șerpi (trimiși de geloasa Hera, soția lui Zeus, s-o ucidă pe Alcmena cu care acesta o trădase). Numele lui *Hercule* (Heracles) este legat, în mitologie, de 12 isprăvi neobișnuite care au necesitat o forță neobișnuită spre a fi rezolvate, cunoscute sub numele de „cele 12 munci ale lui *Hercule*". Legenda lui *Heraclis* este legată mai ales de Pelopones, dar și de peninsula italică unde etruscii îl adorau sub numele de *Hercule* și apoi latinii (romanii) care-l numeau *Hercule*, împrumutând cultul său de la coloniile grecești din Sudul Italiei. Și pe teritoriul României *cultul lui Hercule* era existent în cetățile de pe malul Mării Negre, mai ales la Calatis (Mangalia), unde s-au găsit inscripții și monede cu chipul său, dovadă că exista și un sanctuar al său în aceste părți, ca și la Histria, și, probabil, la Tomis. În lumea greacă, *Hercule* era socotit patron al sportului, al apelor termale și al carierelor; aceste atribute reies din inscripțiile descoperite în Dacia (la Apulum, Calatis, Tomis, Herculane, în care numele lui e subliniat de epitetul *Salutifer* („tămăduitorul") (DIVR).

HERMAIA v. **Hermes**.

HERMES — este, în mitologia greacă, „zeul vântului" pentru iuțeala deplasării, pentru care este ales de Zeus „curierul zeilor". Este și zeul somnului, al comerțului și al câștigului rapid, zeul drumurilor și protector al călătorilor. Este ocrotitorul tineretului, al școlii, iar pe *plan religios*, el este conducătorul sufletelor pe drumul în lumea de dincolo. La Histria (Sciția Minor — Dobrogea de azi) se menționează (în inscripții) serbările date în cinstea lui la sărbătoarea *Hermaia*, când tinerii și dascălii lor își exprimau omagiul pentru protectorul lor. La romani era adorat sub numele de *Mercurius* (lat. *merx* — marfă, câștig), Mercur, protector al negoțului; chipul lui apare în Dacia pe gemme (medalioane) cu reliefuri funerare (legându-i numele de rolul său religios, drept călăuză a sufletelor pe drumul spre lumea de dincolo).

HERMOLIS — oraș antic, în Egiptul mijlociu, celebru pentru lacul din preajma sa, lac din care a răsărit „Lotusul cosmogonic" (care atestă legenda că lumea s-a născut din floarea de lotus).

HERUVICUL sau **IMNUL HERUVIC** (χερουβικός, ὁ — *O Heruvikos*) — este imnul care se cântă la strană de cântăreț (cor), în prima parte a Liturghiei credincioșilor, înainte de ieșirea cu darurile. Când preotul citește în taină *Rugăciunea a doua pentru credincioși*, pe care o încheie cu ecfonisul „Ca sub stăpânirea Ta, totdeauna fiind păziți...", la strană începe cântarea *Heruvicului* (care trebuie cântată foarte rar). Preotul citește acum în taină Rugăciunea din timpul cântării heruvimice („Nimeni din cei legați cu pofte trupești..."), după care zice și el încet de trei ori *Imnul heruvimic* („Noi care pe heruvimi cu taină închipuim..."). Terminându-se cântarea *Heruvicului*, preotul iese cu Cinstitele Daruri (vohodul mare). *Imnul heruvimic* are un sens mistic, pe care îl exprimă chiar textul său. Credincioșii închipuie acum, în mod tainic, pe heruvimii din ceruri, deoarece, ca și aceștia, se pregătesc să primească pe „Împăratul tuturor", care va apărea la vohod sub forma

Cinstitelor Daruri şi Căruia i se cântă „Aleluia!“, credincioşii fiind îndemnaţi prin *Heruvic*: „Toată grija cea lumească acum să o lepădăm...“ pentru a-L întâmpina cu cinstea cuvenită. La aceasta se adaugă şi cădirea din timpul *Heruvicului*. Acest imn s-a consacrat în rânduiala Sfintei Liturghii în secolul VI (574), printr-un decret al împăratului bizantin Iustin al II-lea, înlocuind un psalm în tact papadic, adică foarte rar şi prelung (v. LS, p. 238–274).

HERUVIM (χερουβείμ, τά — *herouvim ta*) — heruvimi, îngeri puşi de Dumnezeu să păzească poarta raiului din Eden, după alungarea primilor oameni Adam şi Eva, care călcaseră porunca lui Dumnezeu, mâncând din pomul oprit, pomul cunoştinţei binelui şi răului, şi spre a-i împiedica să mănânce şi din pomul vieţii (Facere 3, 24); v. **Îngeri**.

HESPED (ebr. „cuvânt de doliu“) — cuvântare funebră.

HIDROPASASTAŢI — numiţi şi „*aquarii*“, erau, în Biserica creştină veche, numiţi „Ebioniţi“, care la împărtăşanie foloseau apă în loc de vin şi azimă în loc de pâine dospită. Aceşti eretici au fost excluşi din Biserică.

HIERATIC — sfânt, solemn; atitudine hieratică-solemnă, conform unor canoane religioase, v. **Ieratic**.

HIEROFANIE (ἱεροφάνος — *ierofanos* = arătare, ceva sacru care ni se arată) — formă de manifestare a sacrului (revelaţie divină); v. **Hieroformă**.

HIEROFANTE — cel care arăta obiectele sacre în misterele greceşti; v. **Misterele din Eleusis**.

HIEROFORMA — simbolul de participare imediată; originea religiei nu constă în evoluţia unor forme primare spre o formă superioară, ci în revelaţie, spune Mircea Eliade. Religia creştină este o religie revelată (de la Dumnezeu), căci Dumnezeu, în marea Sa dragoste faţă de om, a voit ca omul să-L cunoască, să-I afle voia, spre a se împărtăşi din dragostea Lui şi a se putea mântui.

HIEROGRAFIE — denumire dată pentru istoria simplă a religiilor.

HIEROLOGIE — istoria comparată a religiilor.

HIEROSOFIE — filosofia religiei.

HILIASMUL v. **Milenarismul**.

HIN — se numea, în antichitate, măsura folosită pentru cantităţile de untdelemn şi vin necesare jertfelor.

HINDUISMUL — religia marii majorităţi a locuitorilor Indiei, denumit şi *neobrahmanism*; este apariţia în forme noi a vechii religii din perioada vedică şi brahmană. Reprezentanţii hinduismului se străduiesc să scoată din vechile scrieri religioase indiene „adevărata religie“ (*sanatana dharma*), dar au ajuns la concepţii foarte diferite, chiar contradictorii. Dumnezeu e conceput şi personal şi impersonal; lumea e concepută ca având o existenţă proprie sau ca fiind tot una cu fiinţa supremă; la fel şi sufletul omului; în hinduism nu e definită o doctrină clară şi unitară despre Dumnezeu, despre om şi lume, despre relaţiile dintre Dumnezeu şi om, şi despre destinul uman. Cultul adus diferitelor divinităţi este foarte variat şi cu practici specifice. Cugetarea religioasă hinduistă din India este influenţată de vechile sisteme filosofice brahmane, mai ales de Vedanta, dar şi de ideile unor reformatori religioşi, influenţaţi de islamism şi creştinism (Ramakrişna,

Rabindranath Tagore, Mahatma Gandhi). Apare acum o nouă și interesantă concepție, și anume că iubirea arzătoare de Dumnezeu (*bhakti*) este calea prin care omul poate ajunge să-L cunoască pe Dumnezeu și să se mântuiască. Aspirația sau Nirvana budistă se păstrează și în *hinduism*, completată însă cu credința că faptele omului vor fi răsplătite. Indiferența budistă față de bine și rău este înlocuită cu credința în necesitatea și eficacitatea pocăinței. *Hindușii* pun mare preț pe meditație. Tineri și tinere, persoane vârstnice, intelectuali în general, se întâlnesc dimineața și seara, pentru câte o oră de meditație (ex. în Bombay). Alții se izolează total, închizându-se în cămăruțe zidite, și primind hrana printr-o mică deschizătură; ei rămân izolați, cufundați în întuneric și liniște, fără nici un contact cu lumea. Din ramura mistică „bhakti" a derivat o ramură numită „*sikh*", ai cărei aderenți se numesc „sikh-șii" (de la cuvântul sanscrit „*sișya*" = discipol), formând azi o sectă foarte numeroasă în hinduism. Începând din sec. XVIII, sikh-ișii se vor transforma într-o forță militară, datorită în primul rând persecuțiilor suferite din partea suveranilor mongoli de religie musulmană, care cuceriseră partea de nord a Indiei. Conducătorul sikh, Golind Rai din acea vreme, numit și *Singh* (Leul) a stabilit „Botezul Spadei", o organizație militară, al cărei scop era de a pregăti luptători care să rămână până la moarte în slujba comunității Sikh. Aceștia depuneau un jurământ și erau supranumiți „Lei". Duceau o viață abstinentă (fără alcool, tutun) și purtau ca emblemă cei 5 K: Kes (plete), Kangha (pieptene), Kripan (sabie), Kach (pantaloni scurți), Kara (brățara de oțel). Disprețuind îngrădirile de castă, ei formează o armată de paria, dar „Lei"; cartea fundamentală de rugăciuni, intitulată „Laudă Creatorului", conține imne închinate „Spadei Sacre", care e un simbol al puterii și dragostei lui Dumnezeu. *Hinduiștii* cred în viața viitoare, concepând lumea de dincolo ca formată dintr-o pluralitate de lumi, numite „lumi de purificare". Acestea sunt cincisprezece la număr; șapte lumi superioare („swarga"), un fel de iad, în care merg sufletele păcătoșilor, și între ele, pământul, unde se află sufletele celor care trec prin diferite reîncarnări. În „patala" sunt 21 de compartimente (infernuri) numite „Locul întunericului", „locul plânsetelor", în care sufletele trec prin chinuri îngrozitoare. Aici sunt trimiși cei care au săvârșit fapte rele, după ce mai întâi au fost judecați de Yama, zeul morților. Aceste „iaduri" ca și cele șapte lumi superioare (raiul) sunt doar locuri de trecere, căci prin ele sufletele revin pe pământ, după care urmează eliberarea și unirea cu Realitatea absolută care este Dumnezeu. Marii gânditori ai hinduismului, ca *Rabindranath Tagore* (1861–1941) și *Mahatma Gandhi,* au considerat că și alte religii au ca ultim țel această unire cu divinitatea, la care, spun ei, nu se poate ajunge decât prin iubire. Această concepție este, în gândirea lor, o influență a creștinismului. Pe baza ei a formulat Gandhi doctrina „nonviolenței", prin care înțelegea îndatorirea de a lupta pe calea binelui împotriva răului. Un mare filosof indian, *Radhakrishnam* (1888–1975) a căutat, ca și ceilalți, să găsească punți de legătură între marile religii actuale, arătând că fiecare dintre ele deține câte o parte

din adevărul fiecăreia, fără ca vreuna să dețină adevărul absolut. El ajunge astfel la doctrina despre *„religia veşnică“* ce ar putea fi împărtăşită de lumea întreagă, doctrină de nerealizat însă, deoarece fiecare religie, chiar şi hinduismul, îşi respectă tradițiile sale doctrinare privitoare la Dumnezeu, creație, suflet, om, viață, viață viitoare. S-a apreciat totuşi meritul lui Radhakrishnam de a fi militat pentru apropierea spirituală a reprezentanților diferitelor religii, în vederea colaborării paşnice pe toate planurile, pentru binele omenirii (IR, p. 243–265; DR, p. 179)

HIPERDULIE v. **Dulie**, **Adorare**.

HIROTESIE (χειροθεσία, ἡ — *heirotesia* = punerea mâinilor; χείρ, ἡ — *heir* = mână, τίθημι — *titimi* = a pune) — este rânduiala de slujbă religioasă prin care se acorda una din treptele clerului bisericesc inferior din trecut (citeț sau cântăreț şi ipodiacon), precum şi rangurile bisericeşti onorifice, pentru merite deosebite pastorale, unor preoți (sachelar, iconom-stavrofor, adică purtător de cruce) şi călugări (sincel, protosincel, arhimandrit); spre deosebire de hirotonie, care este o taină, *hirotesia* este doar o binecuvântare, o *ierurgie*. Pe când taina hirotoniei se săvârşeşte numai în altar, în timpul Sfintei Liturghii, hirotesia se face în naos, înainte de începerea Sfintei Liturghii. Hirotonia diaconului este precedată de hirotesie; prin aceasta el trece prin cele două trepte ale clerului inferior; de anagnost, citeț, cântăreț, ipodiacon şi apoi diacon, sfințit prin taina hirotoniei (v. **Arhieraticonul**). Hirotesia se săvârşeşte de obicei de către episcop, iar în mănăstire, de către stareț.

HITON sau **tunică** — veşmânt antic, în forma unei cămăşi lungi până la glezne, căzând în falduri pe corp şi strânsă la mijloc cu o curea şi adunată în jurul gâtului. Pe deasupra se purta toga sau *imation* (v. **Imation**). Mântuitorul şi Sfinții Apostoli erau înveşmântați astfel şi aşa îi reprezintă şi iconografia creştină.

HIROTONIE (χειροτονία, ἡ — *heirotonia* = întinderea mâinilor; lat. *ordinatio* — acțiunea de a întinde mâna, de a alege, a vota) — însemna la început alegerea sau desemnarea cuiva pentru preoție, lucru pe care Biserica îl făcea prin votare; alegerea era confirmată de episcop, prin punerea mâinilor asupra celui ales, când se făcea invocarea harului Sfântului Duh, care-l sfințeşte pe viitorul preot. Ritul „punerii mâinilor“ era practicat şi în Vechiul Testament la consacrarea preoților şi leviților, ca slujitori la templu. În creştinism, *hirotonia* este Taina (slujba) prin care cineva este investit cu darul sau vrednicia uneia din cele trei trepte ale preoției, adică: diacon, preot, arhiereu. *Hirotonia* este, în mod simbolic, transmiterea mai departe a „limbilor de foc“, adică a puterii harismatice (sfințitoare), venită prin apostoli de la Mântuitorul Însuşi. *Hirotonia* ca ritual este atestată de Noul Testament în Epistolele Sf. Apostol Pavel: I Timotei 4, 14; II Timotei 1, 6: „Să aprinzi şi mai mult din nou harul lui Dumnezeu, care este în tine, prin punerea mâinilor mele“; în Faptele Apostolilor 6, 6 se vorbeşte despre *hirotonirea* primilor diaconi: „pe care i-au pus înaintea apostolilor, şi ei, rugându-se, şi-au pus mâinile peste ei“. Viitorul preot trebuie să primească *hirotonia* numai pe baza unei parohii, care se va consemna în actul de *hirotonie*; aceeaşi situație este şi

pentru episcop, care se va *hirotoni* de doi, trei episcopi, dar tot pe baza unei eparhii vacante. Această practică datează de la începuturile organizării Bisericii (Fapte 14, 21–23).

HODIGHITRIA sau **CĂLĂUZITOAREA** (de la: ὁδηγός, ὁ — *odigos* = călăuză) sau **Povățuitoarea** — este denumirea unui tip de reprezentare iconografică a Maicii Domnului cu Pruncul în brațe, stând cu fața spre cel care privește icoana; Iisus susținut pe brațul stâng al Maicii Domnului este reprezentat cu nimbul crucifer, ținând un glob înfășurat și binecuvântând. Fecioara arată (îndrumă) spre Iisus cu mâna dreaptă. Originalul acestei icoane se spune că a fost pictat de Sf. Evanghelist Luca, în timpul vieții Maicii Domnului, care a acceptat zugrăvirea ei și a binecuvântat icoana. Sf. Ev. Luca a trimis-o la Antiohia unui anume Teofil (Luca 1, 3), după moartea căruia icoana a fost adusă la Ierusalim și de aici la Constantinopol, și s-ar fi păstrat în mănăstirea Hodegan. După tradiție, se crede că în sec. IV icoana a fost dusă la Roma, iar în sec. VI, papa Grigore cel Mare, Dialogul, a așezat-o în biserica Sf. Petru. Copii transmise după această icoană se crede că sunt păstrate până azi (de tipul Hodighitria). La sfârșitul „Acatistului Născătoarei de Dumnezeu“, în rugăciunea „Pe Tine Te mărim“ este troparul „Mută fie gura păgânilor care nu se închină icoanei tale celei zugrăvite de Sf. Apostol Luca, ceea ce se cheamă «Povățuitoarea»“. Tot lui Luca i se atribuie și tipul de icoană a Maicii Domnului „Glicofiluza“ (Dulce-Iubitoarea) (v. **Icoane mariale**). Icoane tip Hodighitria la noi în țară sunt la mănăstirile Bistrița-Vâlcea, Govora, Humor (sec. XV–XVI).

HODOȘ-BODROG — mănăstire în Pecica, jud. Arad, datând din sec. XII–XIII, a fost restaurată în vremea lui Brâncoveanu și pictată de meșteri de la Hurezu, în stil brâncovenesc (sec. XVII–XIII).

HOLOCAUST (ὁλόκαυτος, ὁ — *olokautos* = ars complet, ardere de tot, în lb. ebraică — „*Korban Ola*“ = jertfire totală; în lb. germană „*Endlösung*“ = soluție finală, exterminare) — cuvânt folosit de iudei pentru a denumi tragicul uciderii celor șase milioane de evrei în lagărele de exterminare naziste. Ziua Holocaustului se comemorează la 29 aprilie (27 Nisan 5703 — 1943, anul când, la 29 aprilie, a fost înăbușită în sânge răscoala din Varșovia), pentru cei șase milioane de evrei uciși în ghetouri, deportări, lagăre de exterminare, progromuri, masacre pe fronturile antifasciste, în timpul celui de-al doilea război mondial.

HOMOUSIOS — dogmă creștină formulată la sinodul I de la Niceea (325), prin care se definește consubstanțialitatea dintre Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul, Iisus Hristos.

HOREB — muntele Horeb, din țara Madian, peninsula Sinai, unde Dumnezeu se arată lui Moise într-un rug care ardea și nu se mistuia. Dându-i lui Moise porunca să meargă în Egipt spre a-i elibera pe evrei din robie, Dumnezeu Își spune numele: „Eu sunt Cel ce sunt“, în lb. ebr. „Iahve“, Dumnezeul lui Israel (Ieș. 3, 1–3).

HOREPISCOP — titlu purtat până în sec. X, când a dispărut, de acei episcopi care nu-și aveau reședința în orașe, ci în mediul rural.

HOREZU, mănăstirea Horezu (în acte vechi Hurezi, Horez, Hurez, Hurezu) — se află în jud. Vâlcea, cam la aproximativ 30 de km

de Drăgăşani. A fost întemeiată în 1694 de Constantin Basarab, Vodă Constantin Brâncoveanu, ca mănăstire de călugări. Din 1862 a devenit mănăstire de călugăriţe, aşa cum este şi azi. Datorită întreţinerii şi restaurării, mănăstirea s-a păstrat până azi în vechea ei formă, cuprinzând: o biserică mare, paraclisul, bolniţa şi chiliile, care sunt o mărturie a arhitecturii specifice epocii brâncoveneşti. Arta brâncovenească cu pridvoare largi, sprijinite de coloane frumos sculptate în piatră, se vede la toate construcţiile din interior, formate din: biserica cea mare cu pridvor deschis format din arcade, sprijinite pe coloane cu capiteluri frumos sculptate şi la intrarea în biserică, pe faţada împodobită cu picturi reprezentând Raiul şi Iadul; în interior, picturile murale şi tâmpla au fost făcute de meşterii zugravi Marin şi Preda, care au zugrăvit pe peretele de la intrare în pronaos portretele votive, în care se văd ctitorul Constantin Brâncoveanu cu toată familia sa: doamna Marica, cei patru feciori şi cele şapte fete; după dorinţa domnului, au fost zugrăviţi şi cei din neamul său dinspre tată (pe peretele din dreapta — boierii Brâncoveni) şi dinspre mamă (pe peretele din stânga — boierii Cantacuzini), iar pe spaţiile dintre ferestre — Basarabii: Laiotă, Neagoe, Matei-Vodă, Radu Vodă, Şerban ş.a. Tot în pronaos se află şi patru lespezi de morminte frumos sculptate, fără nume (sub una din ele se crede că e înmormântată Smaranda, una din fiicele lui Brâncoveanu). Mănăstirea e încadrată de chiliile maicilor şi construcţiile distincte: Arhondaricul sau Stăreţia, Foişorul lui Dionisie, numit aşa fiindcă a fost construit de Arhimandritul Dionisie Bălăcescu la 1673, împodobit şi el cu pridvor, sprijinit de stâlpi frumos sculptaţi, apoi Trapeza mănăstirii, frumos zugrăvită, Paraclisul cu pictura, tâmpla şi uşi din timpul lui Brâncoveanu (toate restaurate în vremea patriarhului Justinian, între anii 1960–1975). Lângă mănăstire este bolniţa, întemeiată de Doamna Maria, soţia lui Brâncoveanu, iar mai departe este un schit, numit *Sfinţii Apostoli*, ctitorie a arhimandritului Ioan (1698), într-o poieniţă, iar mai în vale, spre Apus, este Schitul Sf. Ştefan, întemeiat de Ştefan Brâncoveanu, unul dintre fiii domnitorului, la 1703. La Horez a luat naştere şi a funcţionat, în sec. XVIII, o vestită şcoală de pictură; aici se află o bogată colecţie de icoane, cărţi vechi, argintărie.

HORUS — unul dintre cei mai populari zei ai Egiptului antic. Reprezenta soarele răsărind, Ra, soarele la amiază, Tum, soarele apunând. Horus mai era considerat şi fiul lui Ra, fiind înfăţişat cu cap de uliu.

HOSPITIA (lat. *hospitium,-ii* = odaie de oaspeţi) — clădiri speciale (existente pe lângă bisericile vechi) pentru găzduirea pelerinilor (mai ales în Ierusalim).

HOSTIE (lat. *hostia,-ae* = jertfă) — se numeşte, în Biserica romano-catolică, bucăţica de azimă care se dă credincioşilor catolici ca împătăşanie. În antichitate, în religiile greco-romane, *hostia* se numea jertfa adusă zeilor.

HOŞEN, v. **Engolpion** (Ieşire 28, 15–30).

HOZEVITUL, Sf. Ioan Hozevitul — sfânt român cu moaşte la mănăstirea Sf. Gheorghe Hozevitul (Ierusalim), unde şi-a sfârşit viaţa în peştera Sfânta Ana (+1960). Este numit şi Nemţeanul sau Sf. Ioan de la Neamţ deoarece a fost călugărit şi a trăit la mănăstirea Neamţ,

până a plecat la Ierusalim, unde a dus viață de schimnic, în peștera Sf. Ana. Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat în 1992, pomenindu-l în calendar la 5 august.

HRAM (vechiul slv. *hramu* = patron) — hramul bisericii sau serbarea patronului bisericii (ocrotitorul bisericii). *Hram* poate fi un sfânt, un eveniment din Istoria Bisericii (ex. Pogorârea Sf. Duh, Înălțarea Sfintei Cruci, Bunavestire, Sf. Dumitru etc.). *Icoana hramului* se așază fie la intrarea în biserică, deasupra ușii (la bisericile mai noi), fie în pronaos, tot la intrare, deasupra ușii; v. **Pronaos**, **Votiv**.

HRISMATORIU — vas special în care, în bisericile catolice, se păstrează uleiurile sfințite. Vasul are formă cilindrică, sprijinit pe un picior cu bază în formă de disc.

HRISMA — sfințire, prin ungerea cu Sf. Mir (Mirungere).

HRISMOS — oracol, profeție.

HRISTOCENTRIC — credința în Hristos Cel întrupat, care trăiește în Biserica Sa și toată viața Bisericii este o comuniune nemijlocită cu El. Biserica Ortodoxă are un *cult hristocentric*, pentru că prin cultul ei are ca scop să realizeze nu o simplă amintire a lui Hristos Care a fost, ci o prezență vie a Lui: cultul ortodox este viața prelungită și continuă a lui Hristos în sufletul și în viața credincioșilor care cred și trăiesc în Hristos-Dumnezeu-Omul, viu și etern. Cultul ortodox este un *cult hristocentric*, deoarece în el cele mai multe rugăciuni și imne sunt adresate lui Iisus Hristos. Adresând rugăciuni Mântuitorului, se aduce slavă lui Dumnezeu: „Orice ați face, cu cuvântul sau cu lucrul, toate să le faceți în numele Domnului Iisus și prin El să mulțumiți lui Dumnezeu-Tatăl", zice Sf. Apostol Pavel (Col. 3, 17). Rugăciunile Bisericii se îndreaptă spre Sf. Duh, ca a treia persoană a Sf. Treimi, prin care în iconomia (planul) mântuirii, S-a întrupat Iisus Hristos: „Care S-a întrupat de la Duhul Sfânt și din Maria Fecioara...", așa cum mărturisim în Crez. Pregătind darurile la Proscomidie, preotul evocă moartea și îngroparea Domnului, rostind textul din profeția lui Isaia: „Ca un miel spre junghiere S-a adus... Că S-a luat de pe pământ viața Lui" (Isaia 53, 7–8); Junghie-Se „Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii", pentru viața și pentru mântuirea lumii (Ioan 1, 29). Cuvintele slujbei euharistice au fost rostite de Mântuitorul la Cina cea de Taină, când a întemeiat Taina Sfintei Euharistii: „Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu, care pentru voi se frânge, spre iertarea păcatelor", cuvinte pe care Iisus Hristos le tălmăcise Apostolilor în alte împrejurări: „Eu sunt pâinea vieții; cel ce vine la Mine nu va flămânzi și cel ce crede în Mine nu va înseta niciodată"; „Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu rămâne întru Mine și Eu întru el", cuvinte care se referă la Sfânta Împărtășanie (Ioan 6, 35, 56). Rugăciunea ortodoxă se adresează lui Hristos ca Răscumpărător și Mântuitor al lumii, ca Fiu al lui Dumnezeu, Unul din Treime, „împreună-slăvit cu Tatăl și cu Duhul Sfânt", ca Dumnezeu întrupat „de la Duhul Sfânt și din Fecioara Maria"; El este mijlocitor al rugăciunilor noastre către Dumnezeu: „Orice veți cere de la Tatăl în numele Meu, El vă va da" (Ioan 16, 23; cf. 14, 13). Cultul ortodox se remarcă prin: *caracter eclesiologic* (comunitar), deoarece promovează în primul

rând *rugăciunea cu caracter social sau colectiv*, care are în vedere nu numai nevoile personale ale fiecărui individ, ci şi nevoile religioase ale întregii Biserici, ale întregii colectivităţi (obşti) rugătoare. Acest caracter se bazează pe cuvintele lui Iisus: „Unde sunt doi sau trei adunaţi în numele Meu, acolo sunt şi Eu în mijlocul lor“ (Matei 18, 20). Caracterul *epifanic* şi *eshatologic*, ca trăsătură a cultului ortodox, rezultă din profunzimea şi mulţimea ideilor doctrinare din textele liturgice (o întreagă teologie popularizată) pe care formele externe ale cultului (rituri şi ceremonii) le sugerează, le preînchipuie sau le exprimă intuitiv. Datorită acestui fapt, slujbele divine ortodoxe sunt adevărate *teofanii* (acţiuni misterioase), care ne fac să retrăim, mai ales la marile sărbători, evenimentele din istoria mântuirii, care se comemorează în timpul anului bisericesc. Caracterul *eshatologic* (de mântuire) rezultă din accesul credincioşilor la Masa euharistică, cea care este o anticipare a împărăţiei cerurilor. Altă trăsătură a cultului ortodox este *universalismul* sau *pancosmismul*, care rezultă din faptul că în rugăciunile sale, el cuprinde nu numai întreaga viaţă a omului, ci şi lucrurile şi animalele de care el are nevoie şi natura neînsufleţită în mijlocul căreia trăieşte şi asupra căreia rugăciunea ortodoxă cere să se reverse harul lui Dumnezeu, pentru a o sfinţi şi a o pune astfel în slujba lui Dumnezeu şi a omului. În acest scop sunt mai ales rugăciunile din grupa ierurgiilor (*Molitfelnicul*); v. **Ierurgii**.

HRISOSTOM, Sf., v. **Ioan Gură de Aur**.

HRISTOITIE — trăire conform moralei creştine, după modelul vieţii lui Hristos.

HRISTOS-MÂNTUITORUL — este întemeietorul şi conducătorul Bisericii creştine, numită şi Biserica lui Hristos. El este centrul istoriei religioase a omenirii, căci, înainte de El, istoria se îndrepta mesianic spre El; istoria era timpul de aşteptare, de prefigurare. Iisus Hristos (Iisus = Mântuitor şi Hristos = Uns), „Unsul lui Dumnezeu“ sau „Alesul lui Dumnezeu“, S-a născut în vremea împăratului roman Octavian Augustus, în cetatea Betleem din Iudeea (în apropiere de Ierusalim), din neamul lui David, fiul lui Iesei; S-a născut în anul 750 (sau 748) de la fondarea Romei (Ab urbe condita) şi a murit în anul 783 de la fondarea (întemeierea) Romei, sau anii 1–33, era noastră. El „S-a întrupat de la Duhul Sfânt şi din Maria Fecioara şi S-a făcut om“. Acesta „este Fiul lui Dumnezeu“ (Fapte 9, 20). Iisus Hristos este a doua Persoană a Sfintei Treimi, care „S-a născut din Tatăl mai înainte de veci, Lumină din Lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, nu făcut, Cel ce este de o fiinţă cu Tatăl“, aşa cum ne învaţă Crezul, sinteză a învăţăturii de credinţă creştină, formulată de Părinţii Bisericii la Sinodul I Ecumenic de la Niceea (anul 325), completată şi dezvoltată în următoarele Sinoade care au întărit dogma cuprinsă în Noul Testament despre „Omul-Hristos“, *Iisus Nazarineanul*, a cărui *realitate istorică* este confirmată prin viaţa şi activitatea Sa pe pământ, relatată în toate scrierile Noului Testament. Noul Testament — partea a doua a Sfintei Scripturi — cuprinde istoria sfântă a vieţii şi învăţăturii Sale, pe care o propovăduieşte ***Creştinismul***, *religia Evangheliei sau a Legii celei Noi a cărei*

întemeietor este Iisus Hristos. Cuvintele lui Petru, aflat în casa lui Corneliu sutaşul din Cezareea, constituie o sinteză a tuturor datelor cuprinse în cele patru Evanghelii despre viaţa lui Hristos pe pământ: „... Acesta este Domn peste toate... cele ce a făcut El şi în ţara iudeilor şi în Ierusalim; pe Acesta L-au omorât, spânzurându-L pe lemn. Dar Dumnezeu L-a înviat a treia zi şi I-a dat să se arate... nouă martorilor, dinainte rânduiţi de Dumnezeu, care am mâncat şi am băut cu El, după Învierea Lui din morţi. Şi ne-a poruncit să propovăduim poporului şi să mărturisim că El este Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecător al celor vii şi al celor morţi. Despre Acesta mărturisesc toţi proorocii, că tot cel ce crede în El va primi iertarea păcatelor, prin numele Lui" (Fapte 10, 36 şi 39–43). Sf. Ev. Ioan confirmă acelaşi adevăr despre Hristos-Dumnezeu şi Om: „La început era Cuvântul şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul... şi Cuvântul S-a făcut trup şi S-a sălăşluit între noi şi am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har şi de adevăr" (Ioan 1, 1 şi 14). Hristos-Dumnezeu a devenit, prin întrupare, om adevărat, având toate însuşirile firii omeneşti, în afară de păcat. „Care, Dumnezeu fiind în chip, n-a socotit o ştirbire a fi El întocmai cu Dumnezeu. Ci S-a deşertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se asemenea oamenilor, şi la înfăţişare aflându-Se ca un om" (Filipeni 2, 6–7). Cele două firi în Hristos se unesc dar nu se contopesc, fiecare rămânând cu însuşirile proprii, şi fiecare primind însuşirile celeilalte. El a trăit în lume ca un Om adevărat şi Dumnezeu adevărat, şi a venit în lume „ca să se mântuiască, prin El, lumea" (Ioan 3, 17). Din dragoste pentru omul căzut în robia păcatului, Dumnezeu a trimis pe Fiul Său ca să Se jertfească pentru om şi să-l mântuiască. Mântuirea omului se săvârşeşte de Dumnezeu-Tatăl prin Fiul şi Duhul Sfânt, după cum scrie şi Sf. Apostol Pavel: „Iar când bunătatea şi iubirea de oameni a Mântuitorului nostru Dumnezeu s-au arătat, El ne-a mântuit, nu din faptele cele întru dreptate, săvârşite de noi, ci după a Lui îndurare, prin baia naşterii celei de a doua (Sfântul Botez) şi prin înnoirea Duhului Sfânt, pe care L-a vărsat peste noi, din belşug, prin Iisus Hristos, Mântuitorul nostru, ca îndreptându-ne prin harul Lui, să ne facem, după nădejde, moştenitorii vieţii celei veşnice" (Tit 3, 4–7). După întruparea Lui a început timpul „plinirii vremilor" (Efeseni 1, 10), plinirea mesianică. Hristos dă istoriei conţinut şi un nou început; ca Dumnezeu întrupat, El e veşnic prezent în timp, deoarece (aşa cum spune „Rugăciunea dinainte de împărtăşanie" — *Liturghier*) a fost în acelaşi timp „în mormânt, cu trupul, în iad, cu sufletul, în rai, cu tâlharul..." şi Care acum „sus şade lângă Tatăl şi cu noi este în chip nevăzut". „S-a smerit pe Sine, ascultător făcându-Se până la moarte, şi încă moarte de cruce. Pentru aceea şi Dumnezeu L-a preaînălţat şi I-a dăruit Lui nume, care este mai presus de orice nume; ca întru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cereşti şi al celor pământeşti şi al celor de dedesubt. Şi să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos, întru slava lui Dumnezeu-Tatăl" (Filipeni 2, 8–11). În iconografia creştină, Hristos apare alegoric sub chipul „Bunului păstor" („Eu sunt păstorul cel bun... Şi sufletul Îmi pun pentru oi.") (Ioan 10, 14–15). Chipul

real al Mântuitorului Iisus Hristos apare în două reprezentări iconografice, despre care tradiţia creştină spune că datează chiar din vremea Sa, în icoanele nefăcute de mână: icoana numită „Năframa Sfintei Veronica“ şi icoana „Craiului Abgar“ al Edesei. Reprezentările iconografice ale Mântuitorului cu atributele activităţii Sale le aflăm în cele trei părţi ale bisericii: în altar, unde e pictat ca *Marele preot sau arhiereu*, în scena dumnezeieştii Liturghii, unde împărtăşeşte pe Apostoli; în naos, pe bolta cupolei centrale, ca *Pantocrator-Atotţiitorul, Împăratul şi Stăpânul lumii*; aşa apare şi pe icoana împărătească din dreapta uşilor împărăteşti, unde Îl vedem şi în ipostaza Sa de *Mântuitor*, Dumnezeu al iubirii şi Dumnezeu întrupat; ca *Om pătimitor* apare pe Crucea răstignirii din vârful catapetesmei şi ca *Biruitor al morţii* apare în icoana Învierii; în pronaos şi exonartex apare *Iisus-Emanuel,* înconjurat de îngeri şi profeţi (mai adesea în chip de copil, stând pe tron) iar ca *Mare judecător* apare în scena Judecăţii din urmă; v. **Praznice împărăteşti** (pentru sărbătorile închinate Mântuitorului), **Crăciun**, **Epifania**, **Floriile**, **Ispas**, **Uns**.

HUGHENOT, HUGHENOŢI — protestanţi calvini din Franţa (sec. XVI) persecutaţi de Biserica Catolică, ce a căutat să-i extermine în mod sângeros, culminând cu „noaptea Sfântului Bartolomeu“ (23–24 august 1572) când au fost măcelăriţi 20.000 de hughenoţi (după datele consemnate de calvini).

HUMOR — biserica fostei mănăstiri Humor (în apropiere de Gura Humorului) a fost zidită de logofătul Toader Bubuiog, împreună cu soţia sa Anastasia (pe locul alteia mai vechi, de la începutul sec. XV, ctitorie a lui Oană Vornicul). Monument istoric, preţuit pentru vestitele picturi din interior şi exterior datorate lui Toma, pictor din Suceava, 1535. În timpul lui Vasile Lupu a fost zidit turnul-clopotniţă (1641).

HUSS, JAN (+1415) — reformator religios ceh, ars pe rug ca eretic, condamnat de Biserica Catolică la Conciliul din 1415. Sfânt patron al Bisericii din Cehia (Praga).

HVALITELE sau **LAUDELE** sau **LĂUDĂRILE** (slv. *hvalitia*) — sunt cântări principale ale rânduielii Utreniei, compuse din stihiri cu număr variabil (după importanţa sărbătorii: duminica, 8 stihiri, la praznice, 6 stihiri, la sărbători mai mici şi zile de rând, 4 stihiri); aceste stihiri alternează cu versete din Psalmii 148, 149, 150, numiţi şi aleluiatici sau de laudă, fiindcă se termină cu refrenul ebraic „*Alleluia*“ („Lăudaţi pe Domnul!“). Folosirea lor e o moştenire din străvechiul cult al sinagogii. Odinioară se cântau în întregime („Toată suflarea să laude pe Domnul!“), azi, numai în zilele care nu au stihiri la Laude (Hvalite). Ultimele două stihiri de la *Hvalite* se cântă precedate nu de psalmi, ci de una din cele 11 stihiri ale Evangheliei, numire Voscresne (slv. Înviere) sau Eotinale (gr. ἑωθινός,-ή,-όν — *eothinos,-i,-on* = matinal) sau *Mânecânde* (lat. *manico,manicare* = a se scula de dimineaţă), vorbind de „mânecare“, adică mergerea foarte de dimineaţă a femeilor mironosiţe la mormânt, în ziua Învierii. Ca şi svetilnele, voscresnele corespund celor 11 Evanghelii ale Învierii.

I

IACOV, **Sf. Iacov** („cel drept“) — primul episcop al Ierusalimului, a făcut parte dintre cei 70 de ucenici ai Mântuitorului; în anul 50 a condus sinodul apostolic din Ierusalim. A murit martir, ucis cu pietre de evrei, pentru credința sa fierbinte în Hristos (+62 d.Hr.). Biserica Ortodoxă îl prăznuiește la 23 octombrie.

IACOV-ISRAEL — protopărintele poporului evreu Israel; v. **Evreu**.

IAD sau INFERN (lat. *inferna,-orum* = iadul, gr. ῞Αιδης, ὁ — *u aidis* = iad, chinurile iadului și gr. γέεννα, ἡ — *gheena* = iad) — se numește, în concepția religioasă, locul de ispășire după moarte, unde se duc sufletele celor păcătoși. În iconografia ortodoxă (Icoana Judecății de apoi), *iadul* este închipuit ca un râu de foc undeva în adâncul pământului, în care sufletele celor păcătoși sunt aruncate de diavoli și supuse la tot felul de chinuri (Ex. în pictura exterioară la mănăstirile din Moldova — la Sucevița, Voroneț, Moldovița ș.a. — este zugrăvită pe peretele de apus, la intrarea în biserică, această imagine a iadului, în icoana Judecății din urmă). În Noul Testament sunt numeroase locurile în care se vorbește despre iad (I Petru 3, 18–19; Romani 10, 7 etc.), conceput chiar ca un foc chinuitor, cum citim în parabola spusă de Iisus despre „Bogatul nemilostiv și săracul Lazăr“: murind și bogatul a ajuns „în iad“ de unde „ridicându-și ochii, fiind în chinuri, el a văzut… pe Avraam“, către care s-a rugat, „strigând…: *Părinte Avraame, fie-ți milă de mine și trimite pe Lazăr să-și ude vârful degetului în apă și să-mi răcorească limba, căci mă chinuiesc în această văpaie*“ (Luca 16, 23–24). *Iadul* ca loc de pedeapsă și cumplită suferință în lumea cealaltă rezultă și din finalul Parabolei talanților, spusă pe Muntele Măslinilor, unde, într-un șir de cuvântări, caută să pregătească pe ascultătorii Săi pentru viața de apoi, când cei necredincioși vor fi aruncați „întru întunericul cel mai din afară“, unde „va fi plângerea și scrâșnirea dinților“ (Matei 25, 30; 24, 51). Ca loc al pedepsei veșnice prin foc, *iadul* a fost numit și *Gheena*. Denumirea de *Gheena* vine de la numele unei vâlcele, așezată la sud-est de Ierusalim și care se numea Ghe Hinom — valea lui Hinom (Iosua 15, 8) unde, pe vremea lui Solomon, când se instalase iar în țară închinarea la idoli, erau jertfiți copii zeului Moloch. După întoarcerea din robia babiloniană, iudeii au considerat acest procedeu ca o barbarie, iar locul, atât de odios, încât nu l-au mai socotit demn decât să se depoziteze în el gunoaiele și toate spurcăciunile, care trebuia să fie arse, fapt pentru care acolo se întreținea un foc continuu (MDNT, p.47–48). De aici, probabil, și cuvântul „ghenă“, cum se numesc crematoriile (locurile de ardere a gunoaielor) din blocurile de locuit.

IAFET v. **Sem**.

IAHVE sau **Iehova** (*Yahweh* = „Eu sunt cel ce sunt“, în lb. ebraică) — este numele propriu al lui Dumnezeu, în religia mozaică. Sub acest nume S-a făcut cunoscut lui Moise pe muntele Horeb (Ieșire 3, 14). Acest Dumnezeu este

unic şi S-a făcut cunoscut, prin revelaţie, patriarhilor Vechiului Testament, lui Moise şi profeţilor. Poporul Israel se organizează pe baze teoretice, **Iahve** fiind conducătorul. El dă lui Moise, pe muntele Sinai, legislaţia sub forma Decalogului (Ieşire 20, 1–17) şi apoi „Cartea Legământului", care cuprinde toate îndatoririle morale şi rituale, pe care să le respecte poporul Său ales (Ieşire, cap. 21–23; 25–31). Atributele lui Dumnezeu sunt: atotputernic, veşnic, omniprezent, atotştiutor, bun, drept (conceput ca şi în creştinism). „Iahve, Dumnezeu, iubitor de oameni, milostiv, îndelung-răbdător, plin de îndurare şi de dreptate… Care iartă vina şi răzvrătirea şi păcatul, dar nu lasă nepedepsit pe cel ce păcătuieşte; Care pentru păcatele părinţilor pedepseşte pe copii şi pe copiii copiilor până la al treilea şi al patrulea neam!" (Ieşire 34, 6–7). În literatura rabinică, El apare ca un judecător aspru, neîndurător, de care omul trebuie să de teamă. Această teamă a fost interpretată însă, în concepţia mai nouă şi mai evoluată a iudaismului, ca respect, venerare şi iubire de Dumnezeu.

IALOMICIOARA — Schitul de la peştera Ialomicioara, pe valea râului cu acelaşi nume (munţii Bucegi), are o bisericuţă chiar la intrarea în peşteră, zidită, după legendă, de către Mihnea Vodă (sec. XVI). Bisericuţa, arsă şi refăcută de mai multe ori, ţine strânsă în jurul ei o mică colectivitate de călugări, dependenţi de mănăstirea Sinaia.

IANUS — cel mai vechi dintre zeii romani, era sărbătorit ca zeu al intrărilor şi ieşirilor porţilor, caselor şi cetăţilor. Era închipuit având două feţe, simbolizând intrările şi ieşirile, proprii fiecărei porţi. Templul care-i era închinat avea două porţi: una la răsărit şi alta la apus. În timp de război, uşile erau deschise, spre a primi pe luptătorii întorşi de pe câmpul de luptă, iar când era pace şi luptătorii se aflau în cetate, uşile stăteau închise. Ianus era protectorul începuturilor oricăror lucrări, precum şi al începutului anului şi zilelor. Prima lună a anului, *ianuarie*, îi poartă numele. Serbările în cinstea lui, numite Agonalia, aveau loc în ziua de 9 ianuarie.

IARMUC — o tichie pe care o poartă evreii habotnici.

IARTAIT — comemorarea anuală care se face în cultul iudaic la data decesului cuiva şi când bărbaţii — rude de gradul I —, spun *Kaddich* (Kaddich-Kadiş este o rugăciune care se recită în credinţa că scapă sufletul celui decedat de la condamnare).

IARU, CÂMPIILE LUI IARU sau AMENTI — era *raiul*, locul unde mergeau sufletele după moarte, în concepţia eshatologică egipteană; era împărăţia lui Osiris, pe care sufletele îl serveau, ducând o viaţă fericită şi îmbelşugată, deoarece fertilitatea câmpiilor lui Iaru era mult mai mare decât aceea a văii Nilului (E.V. IR, p. 116).

IAŞI — „oraşul şcolilor şi al bisericilor", cum l-a numit Nicolae Iorga, se poate mândri în primul rând cu biserica Trei Ierarhi, construcţie măreaţă, ctitorie a Voievodului Vasile Lupu, domnul Moldovei (care a zidit-o în 1639). Trei Ierarhi a fost restaurată, ca şi Curtea de Argeş, de acelaşi arhitect, Le Comte de Nouy, la sfârşitul sec. XIX. Acesta s-a străduit să-i păstreze forma originară, biserica fiind construită din piatră sculptată în întregime pe dinafară şi împodobită în interior cu mozaicuri,

picturi şi bronzuri de o mare frumuseţe.

IBLIS — în religia islamică este numele *îngerului căzut,* ca şi Lucifer, în păcatul mândriei, refuzând să se supună poruncilor lui Dumnezeu.

ICHIMATARIU — cartea care cuprinde icoasele (v. **Icos**) tuturor sărbătorilor anului.

ICOANA (gr. εἰκών, ἡ — *eikon* = asemănător; lat. *imago*; slv. *ikona obraz*) — înseamnă, la origine, asemănare. După Sf. Ioan Damaschin, „icoana" este o asemănare, un model (παράδειγμα, τό — *paradeigma* = model), o reprezentare a cuiva; icoana duce gândul la cel reprezentat, la cel pictat, zugrăvit pe icoană (I.D. CI, p. XXX şi 113). *Icoana*, în înţeles religios, este reprezentarea unui personaj sfânt sau a unei scene biblice, pictată pe o hârtie, pe pânză, lemn, sticlă, metal sau zugrăvită pe zidul bisericii; icoana e încadrată într-un chenar sau un cadru de lemn sau alt material; icoana e sfinţită şi e folosită ca obiect de cult. După forma şi materialele din care sunt făcute, icoanele pot fi *imobile* (fixe), cum sunt cele de pe pereţii bisericii (*icoane murale*) şi de pe catapeteasmă, şi *icoane mobile* (majoritatea icoanelor); după destinaţia lor, icoanele pot fi *în serviciul cultului public* (icoanele din biserică, cele folosite în procesiuni etc.) şi icoane în *cultul particular* (familiale — din casele credincioşilor, rutiere — icoanele de pe troiţe, iconiţe portabile — protectoare, care sunt purtate individual ş.a.). Doctrina despre rostul icoanei, despre raţiunea existenţei ei este lămurită de Sf. Ioan Damaschinul cu argumente legate în primul rând de firea omenească: icoana există pentru că originalul nu poate fi prezent în faţa ochilor (după trecerea din viaţă) şi de aceea trebuie să ne mulţumim cu imaginea, cu copia, căci firea omenească, limitată în timp şi spaţiu, nu poate avea conştiinţa directă a celor nevăzute, nici a celor trecute, viitoare sau depărtate în spaţiu. Între icoană şi prototip, adică între ce reprezintă icoana şi ce e originalul (prototipul) nu există identitate. Icoana, ca reprezentare perceptibilă a divinului, este o necesitate care decurge din caracterul concret al sentimentului religios. Acest sentiment cere o apropiere nemijlocită de divinitate: ea nu este o simplă imagine sacră, ci ne dă sentimentul real al prezenţei lui Dumnezeu şi a sfinţilor. În credinţa poporului ortodox, icoana este locul unei prezenţe tainice, în chip haric sau ideal, a lui Hristos, a Sfintei Fecioare sau a celorlalţi sfinţi pe care icoana îi înfăţişează. Creştinul se roagă dinaintea icoanei lui Hristos ca dinaintea lui Hristos Însuşi, fără ca totuşi să considere icoana ca fetişism sau idol. Împotriva acuzaţiei de idolatrie adusă iconofililor (apărătorii icoanelor), Sf. Teodor Studitul (sec. IX) precizează *deosebirea dintre icoană şi idol*: „icoana este imaginea adevărului, pe când idolul este asemănarea minciunii şi a erorii". Idolul este o închipuire, icoana este însă asemănarea unui lucru real, care a existat sau există: ex. icoana Mântuitorului, a Maicii Domnului ş.a. Creştinii nu cinstesc icoanele ca pe divinităţi, ci prin ele se îndreaptă cu sufletul spre Dumnezeu, rugând pe sfinţi să fie mijlocitori în faţa lui Dumnezeu pentru ei, cum ne învaţă „*Mărturisirea Ortodoxă*". Primele icoane, care au apărut deodată cu creştinismul, sunt icoanele Mântuitorului şi ale Maicii Domnului. Temeiurile pentru cinstirea icoanelor le găsim

în Sf. Scriptură şi în scrierile Sfinţilor Părinţi ai Bisericii Ortodoxe. Cinstirea icoanei şi închinarea la icoană îndreaptă gândul spre originalul ei şi trezeşte în suflet iubirea, respectul, recunoştinţa care i se cuvine şi cinstea care ar trebui dată prototipului; cine nu cinsteşte icoana nu cinsteşte nici prototipul ei, zice Sf. Ioan Damaschin, împreună cu Părinţii Sinodului al VII-lea Ecumenic: „Dacă nu te-nchini icoanei lui Hristos, nu te-nchini nici Fiului lui Dumnezeu, Care este icoana vie a nevăzutului Dumnezeu şi chip cu totul asemenea", după cum afirmă şi Sf.Ap. Pavel: „Acesta (Hristos) este chipul lui Dumnezeu celui nevăzut, mai întâi născut decât toată făptura" (Coloseni 1, 15); „de aceea — spune Damaschin — mă închin icoanei lui Hristos, ca Unul ce este Dumnezeu întrupat; icoanei Născătoarei de Dumnezeu, Stăpâna tuturor, ca una ce este Maica Fiului lui Dumnezeu; icoanei Sfinţilor, ca unii ce sunt prietenii lui Dumnezeu, care au rezistat păcatului până la sânge şi au urmat pe Hristos, vărsându-şi sângele pentru El, Care-şi vărsase mai înainte propriul sânge pentru ei; mă închin icoanei acelora care au călcat pe urmele Lui; zugrăvesc biruinţele şi patimile lor, pentru că prin ele mă sfinţesc şi mă aprind de râvna de a le imita. Dacă înalţi biserici sfinţilor lui Dumnezeu, înalţă şi icoanele lor" (I.D. CI). Natura sau caracterul cultului Sfintelor icoane a fost stabilit dogmatic în Sinodul al VII-lea Ecumenic, care într-una din hotărârile sale prevede că „icoanelor trebuie să li se dea aceeaşi cinstire ca şi Sfintei Cruci, Sfintei Evanghelii şi celorlalte lucruri sfinţite şi că această cinstire se poate exprima prin anumite semne văzute, ca tămâierea şi aprinderea de lumânări şi că *cinstirea icoanelor nu e idolatrie* şi sensul cinstirii icoanelor sfinţilor este Dumnezeu, care rămâne totdeauna obiectul adevărat şi ultim al cultului nostru, orice formă ar îmbrăca el. *Cinstirea icoanelor înseamnă mărturisirea lui Dumnezeu*. Doctrina cinstirii icoanelor a rămas normativă pentru sinoadele şi teologii care s-au ocupat ulterior de această problemă, aşa cum a fost stabilit la sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea din 787. Aşa e trecută şi în cărţile simbolice — Mărturisirile de credinţă — ale Bisericii Ortodoxe ca: *Mărturisirea de credinţă a lui Dositei al Ierusalimului,* adoptată în Sinodul de la Ierusalim din 1672 ca Mărturisire de credinţă a întregii Biserici Ortodoxe; *Mărturisirea de credinţă a lui Petru Movilă*. Aceasta formulează doctrina cinstirii icoanelor, în acelaşi spirit: „Noi, când cinstim icoanele şi ne închinăm lor, nu ne închinăm vâpselelor sau lemnelor, ci sfinţilor, ale cărora sunt icoanele. Pe ei îi cinstim ca pe nişte slugi ale lui Dumnezeu. Deci închinarea Sfintelor icoane ce se face în Biserica Ortodoxă nu calcă porunca I din Decalog; pentru că această închinare nu este tot una cu aceea pe care o dăm lui Dumnezeu..." (*Arhieraticon*, ed. I a Sf. Sinod, Bucureşti, 1899, p.180–181). În cărţile de slujbă ale Bisericii noastre, doctrina cinstirii icoanelor este în acelaşi fel formulată: „Mă închin sfinţilor şi cinstitelor icoane, adică lui Hristos Însuşi, Preacuratei Maicii lui Dumnezeu şi ale tuturor Sfinţilor; nu însă cu închinăciune ca lui Dumnezeu, ci înălţându-mă cu mintea la chipul ce înfăţişează; de aceea şi cinstea cea către acestea o trec la prototipuri" (*Arhieraticon*, ed. a III-a a Sfântului Sinod,

Bucureşti, 1926, p. 85). Molitfenicul precizează aceeaşi idee în Rânduiala pentru binecuvântarea şi sfinţirea icoanei Domnului nostru Iisus Hristos: „am pus această icoană înaintea măririi Tale, nu îndumnezeind-o, ci ştiind că cinstea icoanei se suie la cel zugrăvit pe dânsa“ (*Molitf.*, ed.1937, p. 523). Sfinţenia icoanelor rezultă, pe de-o parte, din legătura dintre prototip şi icoană, şi pe de alta, din faptul că *icoanele sunt sfinţite* printr-o slujbă specială. Sf. Ioan Damaschin zice: „Icoanele sunt sfinţite prin numele lui Dumnezeu şi umbrite din cauza aceasta cu harul dumnezeiescului Duh“. Pentru credinciosul ortodox este o mare deosebire între o icoană sfinţită şi una nesfinţită: o icoană nesfinţită nu este încă un obiect de cult, ci un simplu tablou religios. În Ortodoxie, icoana are un sens religios. În Ortodoxie icoana are un sens religios profund, ea nu e un simplu obiect de artă (E.B.TI). Cinstirea icoanelor se întemeiază şi pe credinţa că slujba sfinţirii dă icoanei harul ce o face vrednică de închinare şi puterea de a ajuta pe cel ce se roagă la ea. Venerarea icoanelor se bazează mai ales pe credinţa că prototipul devine o prezenţă harică prin sfinţirea icoanei şi capătă o forţă ce poate face minuni, dându-ne ajutorul pe care prin rugăciunile noastre îl cerem. În acest sens scrie Dimitrie Cantemir (în lucrarea „*Loca obscurae*“, trad.T. Bodogae, rev. B.O.R., 1973, 9–10, p.1089) despre acest adevăr: „Toate sfintele icoane, sfintele moaşte şi sfintele locuri au fost sfinţite, au făcut şi pot oricând să facă minuni, numai să existe însă la bază credinţa neclinită în Dumnezeu, singurul care face minuni şi care dă har şi dar de a face minuni, asemenea minunilor Domnului nostru Iisus Hristos...“ Icoana, pictura bisericească în ansamblul ei, are un important *rol catehetic*: ea învaţă şi educă. Prin intermediul icoanelor, credincioşii învaţă să cunoască viaţa Mântuitorului, faptele şi minunile săvârşite de El pe pământ, virtuţile martirilor şi sfinţilor care au murit pentru credinţa în Hristos. „Ceea ce este Scriptura pentru cei ce ştiu să citească, aceea este pictura pentru cei neînvăţaţi, pentru că în ea chiar şi cei neînvăţaţi văd ce trebuie să urmeze...“, spune Sf. Grigorie cel Mare. Icoanele sunt un mijloc de trezire, de întreţinere şi de întărire a vieţii religioase creştine, un stimulent pentru cultivarea virtuţilor morale şi a sentimentelor superioare de iubire, devotament şi jertfă pentru Biserica lui Hristos. Vederea lor îndeamnă la fapte bune, la imitarea virtuţii şi evitarea viciilor. Biserica noastră Ortodoxă prăznuieşte sărbătoarea icoanelor şi biruinţa cultului lor în prima Duminică din Postul Mare, numită şi Duminica Ortodoxiei. Această sărbătoare a fost instituită în anul 842, de către împărăteasa Teodora a Bizanţului, spre a pune capăt mişcărilor iconoclaste ce au reînceput în timpul împăratului bizantin Leon Armeanul (813–820) şi au continuat până la moartea ultimului împărat iconoclast, Teofil (829–842), soţul Teodorei, care, după moartea lui, a restabilit cultul icoanelor, statornicind şi sărbătoarea Ortodoxiei în prima Duminică a Postului Mare (Duminica Ortodoxiei), serbată întâia oară în 843.

ICOANE ÎMPĂRĂTEŞTI — se numesc cele două icoane mari aşezate pe catapeteasmă, în dreapta (sud) şi în stânga (nord) uşilor împărăteşti; spre sud este *icoana împărătească a Mântuitorului*, reprezentându-L *ca împărat ori arhiereu, şezând pe*

tron, ori ca *prooroc și învățător*, cu Sf. Evanghelie deschisă și binecuvântând; în stânga (la nord) ușilor împărătești stă *icoana Maicii Domnului*, ca *împărătească*, șezând pe tron, cu Pruncul dumnezeiesc în brațe. Aceste două icoane, de proporții mari și zugrăvite cu grijă, se numesc împărătești, mai întâi pentru faptul că ele reprezintă icoanele principale din iconografia bisericii, în care cele două personaje sfinte, principale, din istoria mântuirii — Mântuitorul și Sf. Fecioară — sunt înfățișate singure, în slava lor cerească; în fața lor, credincioșii se închină la intrarea și la ieșirea din biserică. În al doilea rând, se numesc împărătești pentru că ele încadrează ușile numite împărătești. De aceea, în multe biserici, ele sunt ferecate în aur și argint și sunt împodobite cu pietre scumpe.

ICOANE MARIALE — sunt icoanele ce o înfățișează pe Sfânta Fecioară Maria. Tradiția atribuie Sf. Evanghelist Luca primele reprezentări iconografice ale Maicii Domnului. Originalele lor nu s-au păstrat, dar se crede că ele au servit ca prototipuri pentru iconografia marială. Maica Domnului a fost reprezentată și singură, ca Orantă — rugându-se pentru oameni (așa cum apare în icoana *Deisis*), dar cel mai frecvent este înfățișată ca Maica lui Dumnezeu cu Pruncul în brațe (v. **Ipsotitera**) fie numai bust — cum o vedem în icoana împărătească de pe catapeteasmă și în icoanele mobile, în general — fie în întregime, cum apare pe bolta altarului, stând pe tron, încadrată de îngeri. Tipurile de icoane atribuite Sf. Ev. Luca sunt: *Hodighitria* (Călăuzitoarea) și *Glycofilusa* (Dulce-iubitoarea). În afară de acestea, care sunt cele mai răspândite și mai cunoscute, mai sunt și alte tipuri iconografice ale Sf. Fecioare, ca cel aflat pe frescele din catacomba Priscilla (sec. II, Roma), numit *Galactrofusa* (Hrănitoarea cu lapte), care o înfățișează pe Maica Domnului, alăptându-și Pruncul. La Athos se află unele dintre cele mai vechi tipuri de pe iconostas: *Panaghia Triherusa* — Preasfânta cu trei mâini și *Eleusa* — Milostiva (v. **Hodighitria**, **Glycofilusa** și **Eleusa**). Reprezentarea iconografică a Maicii Domnului ilustrează și momente din viața ei: Nașterea Maicii Domnului, Intrarea în biserică a Maicii Domnului și Adormirea Maicii Domnului.

ICOANE MELCHITE — icoane provenite din Orientul arabo-sirian; sunt icoane ortodoxe, primite în dar de domnii și boierii români, din partea creștinilor ortodocși din Orientul apropiat, drept recunoștință pentru daniile și ajutoarele pe care Bisericile ortodoxe din aceste părți le primeau din partea românilor. Caracteristica acestor icoane constă mai ales în bogăția de imagini care le acoperă. De obicei ele reprezintă pe Iisus și Maica Domnului, cu scene inspirate din viața lor: în dreapta icoanei e pictat (în medalion) Iisus, înconjurat de scenele patimilor Sale; în stânga (tot în medalion) e reprezentat chipul Maicii Domnului, de asemenea înconjurat cu scene pictate, reprezentând diferite momente, începând din copilărie și până la moartea Sa. Sunt icoane de o deosebită frumusețe și mare artă. Aduse în țară, ele au fost podoabe de mare preț care au strălucit în bisericile și mănăstirile ctitorite de domnii și boierii români, datând mai ales de prin sec. XVII–XVIII. Din nefericire, azi numărul lor a scăzut foarte mult, din cauza

lăcomiei și arivismului unor persoane, care le-au sustras și le-au înstrăinat, spre a se îmbogăți pe seama odoarelor sfinte. Icoanele melchite sunt cele mai orientale ale artei răsăritene și foarte fidele prototipului artei bizantine și postbizantine, cu înscrisuri arabe. Numele lor vine de la cuvântul *Melchiți* (sirianul *melek* = rege), cum îi numeau monofiziții din Orientul arab pe creștinii ortodocși și catolici de rit oriental.

ICONAR — pictor de icoane.

ICONOCLASMUL — a însemnat în istoria Bisericii creștine o etapă de luptă împotriva cultului icoanelor, luptă declanșată în sec. VIII, când împăratul Leon al III-lea Isaurul, prin Edictul din anul 725, interzice cu pedepse aspre ca cineva să se închine în fața icoanelor. Motivul a fost, spunea el, că iudeii și mahomedanii refuzau a se face creștini, motivând că în Biserică, prin închinarea la icoane, se cultivă idolatria. Ca urmare, împăratul a poruncit ca toate icoanele să fie scoase din biserici și să fie distruse. Dușmanii cinstirii icoanelor s-au numit *iconoclaști* sau *iconomahi* (luptători împotriva icoanelor), iar cinstitorii icoanelor s-au numit *iconofili* sau *iconoduli*. Lupta dintre iconoclaști și iconofili a durat până în anul 787, când a avut loc Sinodul al VII-lea Ecumenic, la Niceea, la care s-a hotărât cinstirea icoanelor și repunerea lor în biserici. S-a stabilit atunci adevărata învățătură despre icoane, explicându-se că: „Acestor icoane sfinte nu li se dă adorare, fiindcă adorarea se cuvine numai lui Dumnezeu, ci *venerare* sau *cinstire*; venerarea se reduce la persoana înfățișată pe icoană, iar nu la materia icoanei sau la chipul (fotografiat) de pe ea". Cu alte cuvinte, cel ce se închină în fața unei icoane merge cu gândul și cu sufletul la sfântul care e înfățișat (zugrăvit) pe icoană și acestui sfânt își adresează rugăciunea sa. Aceasta nu este idolatrie. În acea epocă, mari apărători ai Sfintelor icoane au fost, în primul rând, cei trei mari „doctori ai doctrinei (teologiei) icoanelor": **a.** ***Sf. Ioan Damaschinul*** (+749) cu celebrele trei *Cuvântări sau tratate apologetice împotriva iconomahilor* (trad. rom. de Pr. D. Fecioru: Sf. Ioan Damaschin, *Cultul sfintelor icoane*, Buc., 1937); **b.** ***Sf. Teodor Studitul*** (826) cu trei *Antiretice împotriva iconomahilor*; **c.** ***Sf. Nichifor Mărturisitorul*** (806–815) cu trei *Antiretice* împotriva împăratului iconomah Constantin Copronim și cu *Apologia sfintelor icoane* — două tratate (E.B. LG, 1993, p. 414). Lupta împotriva icoanelor a reizbucnit în sec. IX, declanșată de împăratul Leon Armeanul (813–820) și a durat până la moartea împăratului Teofil (842). Soția acestuia, împărăteasa Teodora, a restabilit definitiv cultul icoanelor, convocând un sinod la Constantinopol (842), când s-a stabilit și o zi a cinstirii icoanelor, numită *Duminica Ortodoxiei*, în prima Duminică din Postul Mare (Postul Sfintelor Paști); v. **Icoana**.

ICONOCLAST v. **Iconoclasm**.

ICONODUL v. **Iconoclasm**.

ICONOFIL v. **Iconoclasm**.

ICONOGRAFIE — ramură a artelor frumoase care studiază reprezentarea în pictură a temelor religioase. *Iconografia* ortodoxă ne ajută să cunoaștem și să înțelegem tematica și simbolismul întregului ansamblu de pictură bisericească ce împodobește pereții interiori și exteriori ai bisericilor noastre. Acest ansamblu

e format din teme, scene şi personaje sfinte din Istoria Vechiului Testament şi Noului Testament şi din Istoria Bisericii creştine, atât din primele veacuri, cât şi din cele următoare. Pentru fiecare subiect reprezentat în icoane este prevăzut un spaţiu pe pereţii bisericii. *Erminiile zugravilor* (cărţi de pictură bisericească; v. Erminie) cuprind rânduiala după care trebuie să fie aşezate icoanele zugrăvite pe pereţii bisericii, atât în interiorul, cât şi în exteriorul bisericii (acolo unde se face şi pictură exterioară). În toate icoanele murale şi mobile, sfinţii sunt înfăţişaţi cu o *aureolă* — aureola sfinţeniei — un cerc luminos în jurul capului, simbol al slavei cu care au fost încununaţi şi însoţiţi de anumite semne simbolice, caracteristice fie activităţii lor, fie felului morţii martirice: o roată, o sabie, o lance, suliţe, fiare sălbatice etc. De asemenea, spaţiile pe care sunt pictaţi sunt repartizate în funcţie de specificul activităţii şi rolul pe care l-au avut în ansamblul general al vieţii Bisericii. Portretele ctitorilor (tablou votiv) sunt zugrăvite pe suprafaţa interioară a peretelui de vest al bisericii, în interiorul pronaosului, în dreapta uşii de la intrarea în biserică (E.B.PI).

ICONOM (οἰκονόμος — *oikonomos* = cel ce administrează averea unei mănăstiri, episcopii) — contabilul, cel ce ţine evidenţa veniturilor şi cheltuielilor în administraţia unei mănăstiri; este şi un rang onorific ce se dă unor preoţi care s-au distins printr-o activitate pastoral-culturală deosebită; distincţia e reprezentată printr-un brâu roşu, pe care respectivul are dreptul să-l poarte; v. Econom.

ICONOMAH v. **Iconoclasm**.

ICONOMIE (οἰκονομία — *oikonomia*) — ca termen teologic, denumeşte planul divin de mântuire a omului; este lucrarea iubirii lui Dumnezeu faţă de oameni, căci El „voieşte ca toţi oamenii să se mântuiască şi la cunoştinţa adevărului să vină“ (I Timotei 2, 4), prin Iisus Hristos, în afară de care omul nu se poate mântui. Planul mântuirii (*Iconomia divină*) este pregătit în Vechiul Testament şi realizat în Noul Testament, prin jertfa Mântuitorului.

ICONOMIA DIVINĂ v. **Iconomie**.

ICONOSCOPIE — înseamnă ghicirea viitorului prin măruntaiele animalelor.

ICONOSTAS (εἰκονοστάσιον, τό — *eikonostasion*) sau **analog** (ἀναλόγιον, τό — *analoghion*) — un fel de catedră îngustă şi dreptunghiulară, pe care se aşează icoana praznicală şi crucea (la sărbătoarea Înălţării Sfintei Cruci, 14 septembrie). Acestea se aşează în ajunul sărbătorii respective şi rămân până în ziua odovaniei (sfârşitul praznicului, al sărbătorii); v. **Catapeteasmă**.

ICOS (οἰκος — *oikos* = casă) — este una din cele două strofe a vechilor condace, aşezate astăzi la sfârşitul odei a şasea, uneori al odei a treia din canoane (mai ales în Imnul acatist); v. Condac.

ICTENIE v. **Ectenie**.

IDE — se numesc zilele a treisprezecea şi a cincisprezecea de la mijlocul lunilor, în calendarul roman consacrat zeului Jupiter, ca Optimus Maximus, adică întrunind toate calităţile pe care religia romană le atribuia acestui zeu care, ca zeu al cerului, era: zeul ploii (*Jupiter pluvius*), zeul tunetului (*Jupiter tonans*), al fulgerului (*Jupiter fulguralis*) apărător al pădurilor (*Jupiter silvanus*), al ogoarelor (*Jupiter terminus*), al vitelor

(*Jupiter rummus*), patronul ospitalității (*Jupiter hospitalis*). Ca *Jupiter Optimus Maximus*, el a servit de legătură între triburile italice, ajutând la consolidarea unității statului roman; v. **Calendar**.

IDIOMELE (τὸ ἰδιόμελον — *to idiomelon* = cântare cu melodie proprie; slv. *samoglasnic* = însăși glăsuitoare) — *idiomela* este o scurtă unitate imnografică, un tropar dintr-o strofă poetică izolată și independentă, cu compoziție și melodie proprie (originală), căreia o dată cu textul, autorul — imnograful — i-a compus și muzica. *Idiomela* nu servește ca model pentru alte strofe, așa cum servește irmosul. Printre autori de idiomele și canoane sunt: Cosma Melodul (sec. VII–VIII) și Andrei Criteanul (sec. VIII).

IDIORITME, IDIORITMIC v. **Chinovie**.

IDIȘ — limba ebraică formată pe baza limbii germane și vorbită de evreii askenaziți, adică evreii care fac parte din curentul iudaismului *ortodox (conservator)*, de nuanță „askenazit", răspândit mai ales în Europa de răsărit și în Statele Unite ale Americii. În sânul iudaismului actual există două curente principale: *curentul ortodox (conservator)*, care respectă cu mai multă strictețe vechile tradiții și ritualul, și *curentul reformat*, influențat de ideile iluministe ale sec. XVIII și respectând cu mai puțină strictețe ritualul. *Curentul ortodox* este împărțit în două ramuri: „askenazit" și „sefard". Iudaismul „sefard" (spaniol) este răspândit aproape numai în Africa de Nord și Orientul Mijlociu și folosește *limba „ladino", formată pe baza limbii spaniole* (IR, p. 388).

IDOL (lat. *idolum* și *idolon*; gr. εἴδωλον, τό — *eidolon* = chip, reprezentare a unui lucru) — „chip cioplit", falsă divinitate (statuie închipuită ca om, animal, astru) la care se închină cineva, divinizând-o, figurine antropomorfe și zoomorfe, exprimând credințe religioase în forțe superioare antropomorfizate sau zoomorfizate (ex. sculpturi din diferite materiale — lut, piatră, os etc. — reprezentând oameni, animale, păsări). Aceste figurine au origini străvechi (încă din neolitic). Religia monoteistă oprește închinarea la idoli, considerând aceasta o nesocotire a lui Dumnezeu, care este spirit. În Vechiul Testament, a doua poruncă din Decalog cuprinde această interdicție: „Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujești, că Eu, Domnul Dumnezeul tău sunt..." (Ieșire 20, 4–5).

IDOLATRIE — închinare la idoli.

IDOLATRU — închinător la idoli.

IDOLOLATRIE (εἰδωλολατρεία, ἡ — *eidololatreia,-as* compus din: εἴδωλον, τό — *eidolon* = imagine, chip, idol și λατρεία, ἡ — *latreia* = serviciu, ceremonie religioasă) — înseamnă adorarea imaginilor în sine, a idolilor, cultul idolilor; v. **Iconoclasm**.

IDOLOLATRU v. **Idolatru**.

IDUMEU — Irod cel Mare, numit și *Idumeul* (37 î.Hr. — 4 d.Hr.), rege al Iudeii în vremea căruia S-a născut Hristos. Irod a fost ucigașul celor 14 mii de prunci prin care a urmărit să-L ucidă pe Pruncul Hristos. Fecioara Maria și bătrânul Iosif, vestiți de înger, au fugit atunci cu Pruncul în Egipt, unde au rămas până la moartea tiranului.

IEGUDIIL v. **Îngeri**.

IEHOVA v. **Iahve**.

IERARH (ἱεράρχης, ὁ — *ierarhis* = prelat, ierarh, episcop, conducător) — nume general

dat gradelor superioare în monahism, după treapta de arhimandrit; episcop, arhiepiscop, mitropolit, patriarh (v. **Episcop**). În Biserica creştină sunt trei grade ierarhice, care se deosebesc după gradul slujirii începând de la diacon, preot şi episcop. Aceste trei trepte formează ierarhia bisericească, despre care Sf. Dionisie Areopagitul spune că este o imitare a ierarhiei cereşti; episcopul este comparat cu chipul lui Hristos, preoţii reprezintă tronul serafimilor, iar diaconii reprezintă pe heruvimi; v. **Îngeri**, **Preoţie**.

IERARHIC — în ordine crescândă, de jos în sus.

IERATIC şi **HIERATIC** (ἱερατικός — *ieratikos* = sacerdotal, preoţesc) — ceea ce ţine de cele sfinte, de preoţie.

IERATICON — Liturghier grecesc.

IERATION v. **Altar**.

IEREMIA — este unul dintre cei patru profeţi mari ai Vechiului Testament (Ieremia, Isaia, Iezechiel şi Daniel). A trăit în a doua jumătate a sec. VII î.Hr. şi era fiul preotului Hilchia din localitatea Anatot, „din pământul lui Veniamin" (Ier. 1, 1), aproape de Ierusalim. Ieremia a fost ales pentru misiunea de profet încă dinainte de naşterea sa (Ier. 1, 5). Şi-a început slujirea de profet în al treisprezecelea an al domniei regelui Iosia, pe când avea vreo 20 de ani (Ier. 25, 3) şi şi-a desfăşurat activitatea timp de peste 40 de ani. Din cărţile scrise de el se vede că a dus o viaţă foarte zbuciumată, permanent în luptă cu conducătorii politici şi religioşi din cauza imoralităţii şi necredinţei lor, înfruntându-i numai cu puternica sa credinţă în Dumnezeu şi în misiunea sa de profet. Fără trăire morală, zicea el, sacrificiile aduse la templu şi tot cultul nu au nici o valoare în faţa lui Dumnezeu, care singur este stăpânul universului şi are toată puterea. Ieremia a prezis venirea lui Mesia şi încheierea unui nou Legământ (Ier. 31, 31–33; 33, 14–15; 23, 5–6). Sfârşitul lui Ieremia se crede că ar fi fost tragic, deoarece, din cauza profeţiilor sale ameninţătoare la adresa celor necredincioşi, el ar fi fost dus de compatrioţii săi în Egipt, unde l-ar fi ucis cu pietre; după alte izvoare, el a fost dus în robie în Babilon, în vremea lui Nabucodonosor şi ar fi murit acolo, la adânci bătrâneţe. Cărţile sale, scrise din porunca lui Dumnezeu (Ier. 36, 2), sunt cuprinse în Vechiul Testament, sub titlul *Ieremia* şi *Plângerile lui Ieremia*.

IERODIACON (ἱερὸς διάκονος — *ieros diakonos* = sfinţit, hirotonit, diacon) —călugăr hirotonit diacon.

IEROMONAH (ἱερεὺς μοναχός — *iereus monahos* = preot călugăr) — călugăr monah hirotonisit preot.

IERONIM v. **Septuaginta**.

IEROSI — a sfinţi, a preoţi.

IERURGII, EVHOLOGII (ἱερουργία — *ierurgia* = lucrare, slujbă sfântă; εὐλογία — *evlogia*, εὐχὴ λόγος — *evhi logos* = cuvânt de rugăciune sau slujbă cu rugăciune) — sunt slujbe şi rugăciuni pentru binecuvântarea şi sfinţirea omului în diferite momente şi împrejurări din viaţa sa; sfinţirea aceasta se face şi asupra lucrurilor, obiectelor utile omului, ca şi asupra naturii înconjurătoare. *Ierurgiile* stau, de obicei, în legătură cu Sfintele Taine şi cu Sf. Liturghie (unele *ierurgii* se fac în biserică înainte de Sf. Liturghie — ex.: dezlegarea mirilor în a opta zi după nuntă, sau

chiar în timpul Sf. Liturghii — ex.: sfințirea Mirului, sfințirea apei Botezului și după Sf. Liturghie — ex.: parastasul ș.a.). *Ierurgiile*, ca și Sf. Taine, lucrează prin aceeași putere nevăzută a harului dumnezeiesc, pe care ele îl mijlocesc pentru binecuvântarea și sfințirea omului. Totuși, *ierurgiile se deosebesc de Sf. Taine* prin aceea că *Tainele sunt întemeiate*, direct sau indirect, *de Mântuitorul* Însuși și se referă exclusiv la viața omului și la persoana lui, sfințind momentele și actele sau împrejurările importante din cursul vieții lui, pe când *ierurgiile sunt rânduite de Biserică* și au o sferă de înrâurire mai largă, efectele lor aplicându-se nu numai la viața omului, ci și la natura și la făpturile necuvântătoare; din punct de vedere *soteriologic*, *Tainele sunt fundamentale* pentru mântuirea omului, unele fiind *obligatorii* pentru orice creștin (Botezul, Mirungerea și Sf. Euharistie), pe când *ierurgiile nu au caracter de necesitate*, lipsa lor necondiționând mântuirea, dar prezența lor sporind și întărind harul și sfințenia primite prin Sf. Taine. *Sf. Taine* lucrează în chip necesar, adică prin ele însele, fără a depinde nici de vrednicia primitorului, nici de a celui care le administrează, pe când efectul ierurgiilor depinde și de credința și vrednicia primitorului sau a celor pentru care se săvârșesc. *Ierurgiile* pot avea forma unor *scurte rugăciuni sau molitfe* care se fac la binecuvântarea prinoaselor, a primelor roade ale pământului (mere, struguri etc.), prinoase de Paști care se aduc la biserică, rugăciuni pentru binecuvântarea meselor și pomenilor la parastase, a hainelor și lucrurilor ce se împart de pomană la moartea cuiva, binecuvântarea ogoarelor, a semănăturilor; molitfe pentru alungarea duhurilor necurate, pentru eliberarea omului și a lucrurilor de sub puterea diavolului. Aceste *ierurgii* se numesc *exorcisme*; ele au formă imperativă, de poruncă, de blestem, de jurământ, prin care sunt conjurate puterile răului să se îndepărteze, în numele Domnului, de la omul sau lucrul exorcizat, să nu-i mai facă nici un rău. Asemenea exorcisme avem la Botez; Molitfele Sf. Vasile, care se citesc la 1 ianuarie, după Liturghie; Molitfele Sf. Trifon care se citesc la 1 februarie pentru grădini, vii și holde. În categoria *binecuvântărilor* (*benedictionis, evhologii*), rugăciuni în care, prin semnul Sfintei Cruci, se invocă harul și ajutorul dumnezeiesc, intră și *Rugăciunile pentru diferite trebuințe* (v. la sfârșitul Liturghierului), *Tedeum*-urile și *Polihroniul*, adică rugăciunile pentru invocarea sporului și ajutorului dumnezeiesc asupra unei persoane sau pentru inagurarea și binecuvântarea începutului unei munci, al unui așezământ (instituție) ca de ex.: Tedeum la sărbători naționale, la începutul unui an școlar, la Anul Nou, la aniversări etc. Tot *ierurgii* sunt *lucrările sau sfințirile* care, prin efectele și importanța lor, se apropie de Sf. Taine, căci prin ele anumite persoane sau lucruri sunt nu numai binecuvântate, ci sunt consacrate, închinate (*afierosite*) unor scopuri sau întrebuințări sfinte (în cultul divin), fiind scoase din întrebuințarea zilnică, profană. Aceste slujbe, cuprinse în Molitfelnic sunt: *sfeștanii* sau *aghiazme* (slujbe pentru sfințirea apei), slujbe pentru sfințirea bisericii și a obiectelor de cult (vase sfinte, odăjdii, cruci, troițe, icoane, prapuri, cristelnițe, clopote), sfințirea Sfântului

Mir ş.a. Tot aici intră şi diferitele hirotesii şi rânduieli în legătură cu viaţa monahală (tunderea în monahism), acordarea gradelor preoţeşti (stravrofor, iconom), a gradelor clerului inferior (cântăreţ, ipodiacon). *Curăţirile şi dezlegările* sunt rugăciuni şi rânduieli care se fac pentru ca anumite persoane să fie dezlegate sau curăţite de păcatele sufleteşti şi trupeşti, făcute fără voie; . rugăciuni prin care lucrurile sunt curăţite de atingerea cu ceva spurcat. Asemenea *ierurgii sunt legate de botez* (molitfă la dezlegarea femeii la 40 de zile de la naştere); dezlegări *de blestem, de jurământ*; rugăciune la a opta zi de la *cununie*; ierurgii legate de *sfârşitul omului* — slujba înmormântării. Unele *ierurgii,* ca sfinţirea bisericii, a Sf. Mir, a hirotesiilor, le face numai episcopul, celelalte le poate săvârşi preotul.

IERUSALIM („oraşul păcii" în limba ebraică) — vechea capitală a Iudeii. Se crede că în al doilea mileniu î.Hr., aici era un centru al cultului zeului Bet-Sulman, de unde probabil şi denumirea de Salem (Salim; v. PB), nume pe care îl avea în vremea lui Avraam, care eliberează oraşul din robia regelui Elamului. În Salem (Salim) era atunci rege Melchisedec, care, spre mulţumire, întâmpină pe Avraam, eliberatorul, cu pâine şi vin, elemente ce vor deveni fundamentale în Euharistia creştină (Facere 14, 18). Salim, aşezat pe colina muntoasă Sion, se numea, în vremea când a fost cucerit de David, Iebus-Salem, după numele tribului cananeaan al iebuseilor care locuiau aici în vremea Judecătorilor (etapă ce a precedat Regatul); în lb. ebraică, în epoca persană (sec. VI î.Hr.), se numea Ieruşalem, care elenizat, a dat Ierusalem sau Ierusalim. Întărind regatul prin unirea tuturor triburilor lui Israel, David şi-a mutat aici capitala (sec. X î.Hr.); după moartea sa, Solomon, noul rege, a construit marele templu al lui Iehova, pe muntele Moria, mai la nord de Sion (969–962 î.Hr.), şi astfel Ierusalimul devine centrul religios şi simbol al unităţii poporului iudeu. Distrus de Nabucodonosor în 586 î.Hr., este refăcut după întoarcerea evreilor din robia babiloniană în timpul lui Zorobabel. Recade, după moartea lui Alexandru cel Mare, sub protectorat egiptean, apoi sub seleucizii sirieni, în vremea regelui Antioh al III-lea, regele Siriei (195 î.Hr.). În sec. I (î.Hr. — anul 63) cade sub stăpânirea romană; oraşul este distrus la anul 70 d.Hr. sub împăratul Vespasian, de către fiul său Titus. Locul numit Golgota nu se afla în incinta oraşului, ci cu o sută de metri mai la nord de zidul ce împrejmuia Ierusalimul; lângă locul Calvarului (Golgota) se afla mormântul din grădina lui Iosif din Arimateea, unde a fost îngropat Domnul Iisus (In. 19, 17 şi 41). Acesta a devenit locul cel mai sfânt pentru creştini; în anul 333 d.Hr., pe locul Răstignirii, împărăteasa Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, a înălţat Biserica Învierii, după aflarea în acel loc a Crucii pe care Iisus a fost răstignit. În locul zidurilor dărâmate ale templului din Ierusalim, talmudiştii (rabinii savanţi) au înălţat, prin credinţa şi tradiţia populară, un nou Ierusalim *„Ieruşalaim şel maala"* (ebr. „Ierusalimul cel ceresc"), construit din credinţă şi studiul Torei, constituind un simbol al permanenţei şi aspiraţiilor spre unitate, tărie şi speranţă a iudeilor de pretutindeni, de două mii de ani încoace. Distrugerea templului nu a

însemnat pentru ei distrugerea acestui simbol care s-a concentrat în „*Ierușalim șel maala*", care e mereu prezent în rugăciunile și aspirațiile lor. În anul 135 d.Hr., împăratul roman Adrian a zidit, pe ruinele Ierusalimului, un oraș nou, cu numele Colonia Aelia Capitolina (Pr. T. Negoiță, *Cunoști tu Țara Sfântă?*, București, 1944, p. 27). În anul 638, Ierusalimul ajunge sub stăpânire arabă; este recucerit de cruciați (1099–1187 și 1229–1244); între 1260–1517 este sub dominația musulmană a mamelucilor, iar din 1517 până în 1917, sub a otomanilor. În 1922 devine centru administrativ al Palestinei, sub mandat britanic. După războiul israeliano-arab (1947–1948), Ierusalimul a fost împărțit: statul Israel nou înființat are capitala în partea occidentală a orașului, în afara vechilor ziduri, iar regatului Iordaniei îi revine orașul vechi. În 1967, după Războiul de șase zile, israelienii ocupă întregul oraș.

IEZECHIEL v. **Ezechiel**.

IEZUIT, IEZUIȚI — călugări ai ordinului întemeiat de Ignațiu de Loyola (1491–1556), cu aprobarea papei în anul 1540. Scopul era combaterea protestantismului și propagarea catolicismului, educația creștină în spirit catolic a tineretului. Sub deviza „*Omnia ad majorem Dei gloriam*" căutau să-și ajungă nu numai obiectivele eclesiastice, dar și pe cele politice, având pretenții de dominare și îngăduindu-și practicarea unor metode nu totdeauna sincere și oneste, fapt care i-a făcut indezirabili în unele state, unde au și fost interziși. Ei au acaparat numeroase biserici și mănăstiri ale altor ordine călugărești, pe care le-au subminat, spre a domina numai ei, și prin orice mijloace. Și-au întemeiat, în toate marile orașe, colegii și universități, în scopul pregătirii superioare a discipolilor și membrilor ordinului (în domeniul Teologiei și Filosofiei), ajungând să acapareze tot învățământul Europei de apus. Au reușit să câștige de partea lor nobilimea și burghezia, obținând toate privilegiile din partea papei, în acțiunea de propagare a catolicismului. Doctrina morală iezuită e acuzată de duplicitate și machiavelism, fiind puternic combătută de janseniști; v. **Jansenismul**.

IFES — semn muzical psaltic.

IGMA v. **Islamism**.

IGNATUL — de la numele sfântului care se sărbătorește la 20 decembrie, Sf. Ignat, *ziua* în care gospodarii obișnuiesc să taie porcul de Crăciun, *numită și ignatul*.

IGUMEN v. **Egumen**.

IHTIS (ἰχθύς, ὁ — *ihtis* = pește, fiind format din inițialele numelui lui Iisus Hristos ιχ — IH; Fiul lui Dumnezeu θέος — *teos* = Dumnezeu și υἱός — *iios* = fiu; numele de Mântuitor σωτήρ, ὁ — sotir) — criptogramă (nume ascuns, conspirativ) pentru Iisus, care era reprezentat sub chip de miel, păstor, pește, ca semn de recunoaștere a creștinilor între ei, în epoca persecuțiilor, sec. I–IV. Aceste simboluri creștine s-au descoperit în urma săpăturilor arheologice pe vechi obiecte creștine din primele veacuri. Astfel, s-a găsit la Potaissa (Turda, în Ardeal) *o gemă*, o piatră prețioasă de onix, pe care este sculptată scena *Bunului Păstor*, purtând pe umeri un miel; în stânga este un copac cu două crengi înclinate deasupra Păstorului, iar pe o ramură se află o pasăre. În dreapta e o corabie din care cade un om în apă. În jurul corăbiei se află criptograma *IHTIS* — nume dat lui Iisus, prin

asociere cu minunile Sale: pescuirea minunată, înmulţirea pâinilor şi peştilor, alegerea primilor apostoli din rândul pescarilor.

IISUS v. **Hristos**.

IKITAB — denumire dată locului de cult la unele triburi africane. Acest loc are forma unui cerc cu diametrul de 2–3 metri. În interiorul cercului se aşterne iarbă şi se plantează un ficus. Aici vin să se odihnească spiritele conducătoare ale tribului şi tot aici sunt culcaţi bolnavii spre a fi vindecaţi de aceste spirite.

ILIE (în lb. ebraică „Dumnezeul meu este Domnul")— profet din Vechiul Testament (sec. IX î.Hr.), s-a remarcat prin numeroase minuni, rezultat al profundei sale credinţe în Dumnezeu. Printre cele mai de seamă a fost aducerea timp de trei ani a secetei în regatul lui Ahab, ca pedepasă pentru că a introdus în Iudeea cultul lui Baal. Sf. Ilie se retrage în această perioadă la pârâul Cherit, fiind hrănit de corbi; apoi este trimis de Dumnezeu la o văduvă din Sarepta Sidonului. Făina acesteia din vas nu va scădea, iar untdelemnul nu se va împuţina, până nu va trece seceta. Sf. Ilie îl va învia, cu puterea rugăciunii, pe fiul acestei văduve. Spre a ruşina pe preoţii zeului Baal, a pus la încercare puterea lor şi a zeului Baal, alături de puterea rugăciunii în Dumnezeul Cel adevărat, hotărând să ridice fiecare câte un rug pe muntele Carmel pe care să ardă jertfe şi să aducă rugăciuni pentru încetarea secetei. Condiţia era ca rugul să nu fie aprins de om, ci de Dumnezeul fiecăruia din cele două tabere: închinătorii lui Baal şi închinătorii lui Iehova. Rugul care se va aprinde în urma rugăciunilor va fi o dovadă a adevăratului Dumnezeu. În urma rugăciunilor Sfântului Ilie, rugul său s-a aprins cu foc venit din cer şi ploaia s-a revărsat peste ţara pustiită de secetă. Toţi preoţii mincinoşi ai lui Baal au fost ucişi de poporul care a revenit la adevărata credinţă într-un singur Dumnezeu. O altă mare minune care s-a făcut cu acest profet iubit de Dumnezeu a fost sfârşitul său: el n-a murit ca un om, ci a fost răpit la cer de puterea lui Dumnezeu. Poporul nostru a creat în legătură cu el multe legende. Biserica îl cinsteşte la 20 iulie. Poporul român cinsteşte în mod deosebit numele lui şi crede că atunci când plouă şi tună, Sf. Ilie se plimbă în cer cu carul său de foc. Lângă Câmpulung-Muscel (jud. Argeş) se află „muntele bâlciului", unde din timpuri străvechi se ţinea târgul anual de Sf. Ilie, muntele fiind foarte însorit (*helios* — Soare). Sf. Ilie este ocrotitorul jud. Argeş.

ILITON v. **Sf. Antimis**, **Masă (Sf. Masă)**.

IMACULAT — neprihănit, neîntinat.

IMAM — oficiant în cultul islamic (mahomedan). În religia mahomedană nu există o preoţie propriu-zisă, ci funcţionari religioşi. Aceştia au diferite denumiri, potrivit cu funcţia pe care o au de îndeplinit în cadrul cultului, care se reduce în esenţă la rugăciunea rituală pe care musulmanii (mahomedanii) o pot face în orice loc socotit curat din punct de vedere religios. Ei au însă şi clădiri speciale, numite *moschei* sau *geamii*, care servesc pentru rugăciunile în comun, printre care un loc deosebit îl ocupă rugăciunea de Vineri la amiază. Conducătorul acestor rugăciuni publice, făcute în comun de credincioşi, se numeşte *imam* sau *khatib*; o altă funcţie este aceea de *sheykh*, adică acel care predică sau are un grad mai înalt în conducerea comunităţii.

Alt slujitor în cadrul cultului este *muezin*ul (muezin), al cărui rol este de a se urca în balconul de lângă vârful minaretului (turnul moscheii) de unde, cu o voce puternică, cheamă pe credincioşi la rugăciune în zilele de vineri şi de sărbători. Toate aceste servicii sunt îndeplinite în moscheele mai mici de un singur oficiant, care este imamul. Şeful religios al unei comunităţi mai mari, unde există o moschee principală cu mai mulţi oficianţi, se numeşte *muftiu* (*mūfti* = judecător, în lb. turcă). Conducătorul cultului islamic dintr-o ţară se numeşte *Marele Muftiu* sau *Sheykh-ul islam* (şeic), căruia *califul* îi încredința conducerea tuturor funcţionarilor religioşi (IR, p.174); v. **Calif**, **Islamismul**.

IMANENT — divin, transcendent; forţă statornică ce există şi acţionează neschimbat (imanenţa divină — dreptatea divină).

IMANUEL (ebr. „Dumnezeu este cu noi") — numele dat lui Mesia în Vechiul Testament; v. Emanuel.

IMATION sau **toga** — veşmânt antic în forma unui şal lung, dreptunghiular, din stofă, bumbac, aruncat pe un umăr şi înfăşurat într-un anume fel în jurul corpului şi braţelor, căzând până jos, pe deasupra tunicii (hiton); v. **Hiton**.

IMBLOCAŢIE — formă de îngropare a celor excomunicaţi (cei blestemaţi de Biserică pentru păcate grele împotriva Bisericii şi scoşi din rândurile ei). Aceştia erau aruncaţi, când mureau, departe, în mijlocul câmpului şi acoperiţi cu pământ şi pietre, fără a li se face un mormânt.

IMMACULATA CONCEPTIO („Imaculata concepţie" sau „neprihănita zămislire") — dogmă proclamată de Biserica Catolică (în 1854), susţinând că Maica Domnului s-a născut fără păcatul originar. Această dogmă nu este acceptată de Biserica Ortodoxă, deoarece ea caută să excepteze pe Maica Domnului de la legile fireşti ale neamului omenesc şi în acelaşi timp să egalizeze lucrarea ei cu a Fiului şi a Sfântului Duh, făcând-o împreună-răscumpărătoare cu Fiul şi împreună-mijlocitoare cu El. În concepţia dogmatică ortodoxă, Sf. Fecioară, pentru curăţia şi credinţa ei, a fost aleasă de Dumnezeu să-L nască pe Fiul Său, fără a fi fost însă nevoie ca ea însăşi să se nască fără păcatul originar. Ea a fost însă curăţită de păcatul strămoşesc (originar) în clipa în care Logosul, întrupându-Se şi-a format Sieşi firea omenească; iar de la naştere până atunci acest păcat (la Fecioara Maria) a fost „amorţit", „adormit", a rămas în stare de potenţă, neactualizat prin păcate personale, printr-un har special, pe care l-au avut profeţii şi drepţii, dar mai mare decât la aceştia (Luca 1, 15); de aceea şi calitatea ei de Născătoare de Dumnezeu, pururea-fecioria ei şi cinstirea mai presus de a tuturor creaturilor văzute şi nevăzute. Venerarea ce se dă Sfintei Fecioare depăşeşte pe a tuturor creaturilor, dar n-o umbreşte pe a Fiului ei şi Dumnezeu; ea rămâne modelul veşnic neatins de alte creaturi în curăţie şi sfinţenie. Cinstirea mai presus de a tuturor celorlalţi sfinţi a Sfintei Fecioare Maria a fost numită la sinodul al VII-lea ecumenic *iperdulie* — ὑπερδουλεία, ἡ (TDS, p.760–762).

IMITATIO CHRISTI („urmarea lui Hristos") — carte de pietate creştină atribuită lui Toma de Kempis. Thomas a Kempis (cu adevăratul nume Thomas Emerken) scriitor

mistic german, născut la Kempen (Renania), 1380–1471; a făcut parte din mişcarea misticilor eclectici germani, organizaţi în acele organizaţii pioase (ca *Fratres devoti-Fraterherren* — „fraţii de viaţă comună"), care aplicau, prin viaţa frăţească, principiile creştine a trăirii mistice şi cunoaşterii lui Dumnezeu cu inima, mai mult decât cu raţiunea. Din asemenea asociaţii făceau parte credincioşi din toate straturile sociale, de la aristocraţi, cărturari, diplomaţi, burghezi şi până la oamenii cei mai simpli, atât laici cât şi călugări, toţi mânaţi de dorinţa de a trăi o viaţă creştină adevărată, în a căror activitate intra şi scrierea şi tipărirea de cărţi pentru educarea religioasă a tineretului. Una dintre aceste cărţi este şi „Imitatio Christi" — *Urmarea lui Hristos* — tipărită cel mai mult, după Biblie; se cunosc peste 3000 de ediţii, în toate limbile. Este străbătută de o adâncă evlavie, de totală încredere în voinţa lui Dumnezeu, de îndemn la lepădarea de grija lumească şi unire cu Hristos, prin taina Împărtăşaniei. Pentru conţinutul ei profund creştin, pentru evlavia şi forma clară, simplă, în care este expusă, ea a devenit una dintre cele mai populare cărţi, accesibilă tuturor. A fost tradusă şi tipărită în lb. română în 1647, la mănăstirea Dealu, de cărturarul Udrişte Năsturel.

IMN (ὕμνος, ὁ — *immos*) — poezie religioasă de laudă şi slăvire a lui Dumnezeu şi a sfinţilor, care se cântă în timpul săvârşirii slujbelor în cadrul cultului bisericesc. Poezia religioasă în cultul ortodox îşi are rădăcinile în imnografia bizantină (canoane, tropare, condace, stihiri etc.) care este o adevărată enciclopedie teologică versificată sau o teologie popularizată sub forma imnelor şi a poeziei. Prin această imnografie, dogma ortodoxă şi-a găsit cele mai frumoase formule de exprimare, în formele cultului ortodox.

IMNOGRAFIA — disciplină care se ocupă cu studiul poeziei creştine religioase, adică al imnelor folosite în cultul bisericesc.

IMNOLOGIA sau **IMNOGRAFIA**.

IMNOLOGI — se numesc creatorii textelor imnelor religioase, dar şi creatorii muzicii imnelor religioase (ex. Roman Melodul, sec. VI, Sf. Ioan Damaschin, sec. VII–VIII, Cosma de Maiuma — Melodul —, sec. VII–VIII, Cucuzel etc.).

IMNUL ACATIST — cântare de laudă şi mulţumire către Maica Domnului, scris în 24 strofe, drept recunoştinţă că a salvat Constantinopolul de o mare nenorocire, atribuit mai multor autori, dintre care plauzibil se crede a fi Roman Melodul.

IMNUL HERUVIMIC v. **Heruvic**.

IMNUL ÎNGERESC v. **Doxologia**.

IMNUL „LUMINĂ LINĂ" (φῶς ἱλαρόν — *fos ilaron*) din rânduiala Vecerniei este unul dintre cele mai vechi imne bisericeşti de inspiraţie creştină cu caracter dogmatic, în care se formulează pe scurt şi în mod simplu învăţătura corectă ortodoxă; este un imn trinitar şi hristologic în acelaşi timp, atribuit lui Antinoghen, episcopul Sevastiei, din Asia Mică, martirizat în persecuţia lui Diocleţian, la începutul sec. IV. *„Lumină lină"* este un imn apărut în lupta împotriva ereziilor, cu scopul de a apăra dreapta credinţă a Bisericii şi de a combate învăţăturile greşite eretice. La început a avut caracter extraliturgic, dar cu timpul a pătruns în cult, în rânduiala diferitelor slujbe.

Imnul este adresat lui Hristos, care este „Lumina cea lină", aducătoare de bucurie, a slavei Tatălui ceresc, dar totodată arată cu precizie distincţia celor trei Persoane ale Sfintei Treimi, cât şi unitatea lor în Dumnezeirea ei („Lăudăm pe Tatăl, pe Fiul şi pe Sf. Duh, Dumnezeu..."). În vechime, imnul se cânta când pe cer se ivea luceafărul de seară, iar în biserici se aprindea sfeşnicul cu lumina menită să împrăştie întunericul serii. Această lumină care apărea în mijlocul credincioşilor adunaţi pentru rugăciunea de seară era ca o prezenţă simbolică a Mântuitorului (Ioan 8, 12), iar rostirea imnului în acel moment, voia să spună că în haosul şi întunericul în care se zbătea omenirea în epoca Legii vechi, venirea lui Mesia era ca Luceafărul de seară, ca o stea călăuzitoare, dătătoare de nădejde (E.B.IEV).

IMPIETATE — sacrilegiu, pângărire a celor sfinte.

IMPLACABIL (lat. *implacabili,-i*) — neîndurător, de neînduplecat, de neîmblânzit; dreptatea este implacabilă, ca şi legea, după cum spuneau latinii: „*Dura lex sed lex*".

IMPRECAŢIE — blestem.

INCEST — legătură nepermisă între persoane de acelaşi sânge mamă-fiu, tată-fiică, frate-soră, păcat de moarte, păcat condamnat nu numai de Biserică, dar şi de legile civile.

INCHIZIŢIA (etimologic derivă de la verbul latin „*inquirere*" = a ancheta). *Inchiziţia* a fost iniţiată pe la sfârşitul sec. XII, de papa Lucius al III-lea şi adoptată de Biserica de Apus, sub papa Inocenţiu al III-lea, în sinodul IV Lateran (1215). La început avea forma unei anchete pe care un judecător o făcea la sesizarea unui acuzator; acuzatorul era însă responsabil şi căuta să-şi dovedească acuzaţiile; prin noua procedură inchizitorială nu mai era nevoie de dovezi; simplul denunţ, anonim, era suficient să acuze şi să aducă pe banca acuzării pe cineva, care era obligat să-şi însuşească acuzaţia, să recunoască vina (că este eretic, hoţ, vrăjitor etc.) şi, dacă se grăbea să retracteze (dar fără a nega, chiar dacă nu era vinovat) scăpa cu o pedeapsă mai uşoară, iar dacă nu, era supus unei întregi proceduri inchizitoriale, care se desfăşura astfel: se dădea un timp de 15–30 zile, numit „de graţie", ca cel denunţat să se prezinte singur şi să se recunoască vinovat, fapt care-l scutea de judecată, primind doar o pedeapsă mai uşoară; dacă nu se prezenta era arestat, cercetat, interogat, erau audiaţi martorii, care puteau spune orice, căci audierea lor era secretă, şi dacă acuzatul tot nu-şi însuşea acuza, urma *vexarea* (constrângerea) care era uneori atât de cumplită, constând în schingiuiri şi torturi inimaginabile, încât rareori cel vexat, dacă nu recunoştea, mai scăpa cu viaţă. Tribunalul de judecată era format din oameni din oraşul respectiv, aleşi dintre preoţi, călugări, judecători etc., toţi vrednici de încrederea inchizitorului, care, după ce făcea judecata şi se rostea sentinţa, convoca o şedinţă publică, unde se lua hotărârea definitivă, în funcţie de acuzat. La această şedinţă participa foarte multă lume. Şedinţa se numea *acto dafé* („act de credinţă"), căci în cadrul ei, condamnaţii trebuiau să apostazieze (să se lepede de erezie) şi să facă act de credinţă. Dacă făceau actul de credinţă, negând cele susţinute până atunci, puteau fi iertaţi sau primeau o pedeapsă mai uşoară, dacă nu, puteau fi şi arşi pe rug. La început, inchizitorul era un delegat al

episcopului, dar începând din sec. XIII, aceştia erau reprezentanţi sau *legaţi* ai Vaticanului, pentru ca acţiunea inchizitorială, care devenise acum o instituţie permanentă, o veritabilă putere judiciară, să fie cât mai sigură şi intransigentă. Papa Grigorie al IX-lea (1233) încredinţează chiar în acest scop acţiunea ordinelor călugăreşti ale dominicanilor şi mai apoi franciscanilor. *Inchiziţia* era atât de puternică, încât devenise o putere suprastatală. Papalitatea acordase *Inchiziţiei* toate prerogativele în *scopul de a apăra catolicismul şi puterea Bisericii catolice* (pe plan religios şi civil). Duşmanii ei, care trebuiau să fie nimiciţi, erau în primul rând sectele şi ereziile (valdenzii, albigenzii, catarii etc.), vrăjitoria (deosebit de răspândită în Evul Mediu), toţi apostaţii (cei care se lepădau de credinţa catolică), evreii şi chiar criminalii de drept comun. Pedepsele erau grele şi adesea prin arderea pe rug, care se aplica acelora care îndrăzneau să aibă păreri proprii şi mai ales să le susţină până la capăt, atitudine socotită o crimă împotriva Bisericii catolice. Printre cei arşi pe rug de *Inchiziţie* au fost şi mari personalităţi ale ştiinţei şi ale credinţei, ca Giordano Bruno (1548–1600) şi Girolamo Savonarola (1452–1498), călugăr dominican, predicator de mare forţă morală care a îndrăznit a denunţa imoralitatea clericală, fapt pentru care Papa Alexandru al VI-lea l-a excomunicat, sfârşind ars pe rug ca eretic. Unul dintre cei mai cruzi inchizitori a fost considerat Toma de Torquemada, călugăr dominican, inchizitor general al Spaniei, intransigent în aplicarea legilor Inchiziţiei (1420–1498). *Inchiziţia* a fost reorganizată în sec. XVI (de papa Paul al III-lea — 1542) ca o formă de combatere a protestantismului şi sectelor generate de el, dar treptat ea a fost desfiinţată în sec. XVIII–XIX. Stând sub influenţa politică şi slujind apoi interesele monarhice, *Inchiziţia* a ucis adesea nevinovaţi şi oameni de înaltă valoare.

INCINERARE, INCINERAŢIE — procedeu de înmormântare, prin arderea cadavrelor (v. **Înmormântare**). Biserica creştină nu admite *incinerarea*.

INCOGNISCIBIL (lat. *incognoscibili,-e*) — care nu poate fi cunoscut cu raţiunea; divinitatea este incognoscibilă, ca şi minunile.

INCROP — termen liturgic pentru *căldură* — apa caldă binecuvântată care se toarnă în Sf. Potir, după sfărâmarea sfintelor (în *„Învăţătura preoţilor pe scurt, de şapte taine ale Bisericii"*, Buzău, 1702, fila 16, v.)

INCUNABUL (lat. *in cunabula* = leagăn, început) — carte care aparţine primelor tipărituri de la începutul tipografiei (1455–1500).

INDICT (lat. *indictio* = perioadă, răstimp) — începutul *indictului*, adică începutul anului nou bisericesc (1 septembrie), e perioada de 15 ani, din care anul 1 se numeşte *indictul* întâi, şi după trecerea acestor 15 ani începe iarăşi cu 1 şi urmează alt *indict*. Prin anumite calcule se poate afla orice *indict* de la începutul erei creştine (*Orologiu*, 1896; ed.II-a, p. 156). *Indict* îşi are denumirea de la plata soldelor militarilor romani. Aceste plăţi care se făceau la anumite date fixe, se numeau *indictiones*.

INDIT v. **Indotion**.

INDRA — zeu vedic; v. **Vedele**.

INDULGENŢE — procedeu de câştigare a mântuirii prin plata unei sume de bani, în

schimbul căreia penitentul primea o rugăciune scrisă, ce-i aducea iertarea păcatelor, nu numai a celor prezente, ci şi a celor trecute şi viitoare. Aceste hârtii cu rugăciuni scrise şi vândute penitentului după taina Spovedaniei, în cadrul Bisericii Catolice, din Evul Mediu şi Renaştere, purtau numele de *indulgenţe*. *Indulgenţele* se vindeau pe sume de bani diferite, în funcţie de greutatea păcatelor ce trebuia să fie iertate şi de răstimpul pentru care se plătesc: o lună, un an sau chiar pentru toată viaţa şi chiar pentru cei din purgatoriu. *Indulgenţele* au constituit, pentru Biserica apuseană, un mare izvor de venituri, din care s-au putut construi biserici, spitale, şcoli şi altele, dar au susţinut şi luxul şi opulenţa conducătorilor ei. Abuzul cu *indulgenţe* a fost şi o cauză a apariţiei protestantismului.

INEFABIL (lat. *inefabili,-e*) — inexprimabil, care nu poate fi explicat în cuvinte.

INFAILIBIL (lat. *in+fallibilis*, de la *fallere* = a greşi; *in+fallo-fallere* = a nu greşi, a rămâne credincios, fidel) — care nu poate greşi nu se poate înşela. *Infailibilitatea* este un atribut al Bisericii care, învăţând credinţa cea adevărată, este luminată de Sfântul Duh şi ferită de greşeli. Izvoarele de credinţă ale Bisericii sunt Sf. Scriptură şi Sf. Tradiţie, bazată pe învăţătura Sfinţilor Apostoli şi a sinoadelor ecumenice, prin care s-a închegat şi păstrat unitatea ei dogmatică. Această unitate este rezultatul consensului general al reprezentanţilor Bisericii, al sinodalilor, asistaţi de Duhul Sfânt, în formularea adevărurilor de credinţă, spre a nu greşi. Această putere de a nu greşi, adică *infailibilitatea*, nu se poate atribui unui singur om, aşa cum s-a întâmplat în Biserica de Apus, care, în Conciliul Vatican I (1870, ses.VI) îl proclamă pe papa (episcopul de la Roma) ca *infailibil*. *Infailibilitatea papală* contravine învăţăturii despre autoritatea colectivă a Bisericii, pe care înşişi Sfinţii Apostoli au fundamentat-o prin sinodul apostolic pe care l-au ţinut la Ierusalim (an 48–49 d.Hr.), iar tradiţia patristică a continuat-o, dovedind că un singur om nu poate lua hotărâri şi nu poate formula dogme pe care să le impună întregii colectivităţi eclesiastice. De aceea, Biserica Ortodoxă a respins *infailibilitatea* papală.

INFAILIBILITATE v. **Infailibil**.

INFERN (lat. *infernus,-a,-um* = de jos; *infernum locum* = locul de jos) — iad, locul morţilor, de jos, din mormânt, sinonim cu suferinţa şi chinul, loc de ispăşire a păcatelor, gheena; v. **Iad**, **Tartar**.

INFULA — era, în epoca romană, semnul de recunoaştere a sfinţeniei şi inviolabilităţii celor care o purtau; ea consta într-o legătură de lână roşie şi albă, pusă în jurul capului şi înfăşurată ca un turban. De acestea atârnau în amândouă părţile capului nişte panglici. *Infula* era purtată la început de preoţi şi vestale, mai târziu o purtau şi împăraţii (ca *Pontifex maximus*, adică „Mare preot", funcţie pe care şi împăraţii romani şi-o asumau) şi magistraţii mai înalţi, deoarece erau socotiţi sacrosancţi.

INOCENT (lat. *innocens,-tis* — care nu face vreun rău, nevătămător, nevinovat) — curat sufleteşte, fără gând ascuns, nevinovat.

INOCENŢĂ (*innocentia,-ae* — nevinovăţie) — curăţie sufletească, puritate.

INORIE (pentru *enorie*) — termen vechi (în *Prăvilioară*, Bucureşti, 1781, p. 40 v. 41).

I.N.R.I. — inscripție poruncită de Pilat spre a fi pusă pe crucea răstignirii lui Iisus, inițialele reprezentând numele, persoana celui răstignit, în concepție romană: Iisus (Hristos) Nazarineanul, Regele Iudeilor (*Iesus Nazarennus Rex Iudaiorum*).

INTRAREA ÎN BISERICĂ v. **Cultul marial**, **Maica Domnului**, **Praznice împărătești**.

INTERCESOR v. **Moleme**.

INTERCONFESIONAL — raporturi între confesiunile creștine (ortodoxie, catolicism, protestantism).

INTROITUS — Vohodul mic, adică Ieșirea cu Sf. Evanghelie și purtarea ei solemnă din altar, prin mijlocul Bisericii (naosului) și apoi aducerea ei pe Sf. Masă în altar, simbolizând ieșirea la propovăduire a Mântuitorului.

IOACHIM și ANA — numele părinților Sfintei Fecioare Maria; Biserica îi prăznuiește pe 9 septembrie, a doua zi după 8 septembrie, ziua de naștere a Fecioarei Maria. Sf. Ioachim se trăgea din neamul lui David, care era din neamul lui Iuda, unul dintre cei 12 fii ai lui Israel.

IOAN BOTEZĂTORUL, SFÂNTUL — ales de Dumnezeu să fie Înaintemergătorul lui Hristos (gr. μεζοπρόρος — *mezoproros* = înainte; πρόδρομος, ὁ — *prodromos* = înainte mergător), despre care Sf. Evanghelist Ioan spune: „Fost-a om trimis de la Dumnezeu, numele lui era Ioan. Acesta a venit spre mărturie, ca să mărturisească despre Lumină, ca toți să creadă prin el" (Ioan 1, 6–7). Ioan era fiul Elisabetei și al lui Zaharia, preot la templul din Ierusalim. Îngerul le-a vestit nașterea pruncului, căruia le-a poruncit să-i pună numele Ioan, pe când ei erau foarte bătrâni. Nașterea *Sf. Ioan Botezătorul* e sărbătorită de Biserică la 24 iunie și poartă în popor numele de Sânziene sau Drăgaică (v. Sânziene). Ioan a fost închinat templului, chiar de la nașterea sa. Crescând, el era foarte credincios și a plecat în pustie ca să se desăvârșească, trăind o viață aspră de post și rugăciune. Întorcându-se în mijlocul oamenilor, la vârsta de 30 de ani, el a început să propovăduiască și să ceară oamenilor să creadă în Dumnezeu, spre a fi vrednici să-l primească pe Fiul Său, care urma să vină în curând. Ioan boteza, mărturisind: „Eu botez cu apă; dar în mijlocul vostru Se află Acela pe Care voi nu-L știți, Cel care vine după mine, Care înainte de mine a fost și Căruia eu nu sunt vrednic să-I dezleg cureaua încălțămintei... Și eu nu-L cunoșteam pe El, dar Cel ce m-a trimis să botez cu apă, Acela mi-a zis: Peste Care vei vedea Duhul coborându-Se și rămânând peste El, Acela este Cel ce botează cu Duh Sfânt. Și eu am văzut și am mărturisit că Acesta este Fiul lui Dumnezeu" (Ioan 1, 26–27 și 33–34). „Și în zilele acelea, Iisus a venit din Nazaretul Galileii și S-a botezat în Iordan de către Ioan" (Marcu 1, 8). Sfârșitul lui Ioan a fost tragic, tăindu-i-se capul, din porunca regelui Irod Antipa, a cărui viață imorală a fost aspru denunțată și condamnată în predicile lui Ioan. Biserica creștină îl cinstește pe *Ioan Botezătorul* ca pe cel mai mare dintre sfinți, după Fecioara Maria, iar iconografia ortodoxă îl reprezintă în icoana numită *Deisis*, rugându-se împreună cu ea, ca mijlocitori pentru păcatele oamenilor. În calendarul ortodox are mai multe zile de pomenire: 24 iunie, „Nașterea sa"; 7 ianuarie, ziua Sf. Ioan ca Botezător al Domnului; 29

august, „Tăierea capului Sf. Ioan" — zi de post și de rugăciune.

IOAN EVANGHELISTUL, SFÂNTUL — este autorul Evangheliei care-i poartă numele și al cărții profetice *Apocalipsa,* ultima carte din Noul Testament; este și autorul a trei *Epistole* (cuprinse în Noul Testament). Originar din Betsaida, oraș în Galileea (nordul Palestinei). La început este ucenic al Sf. Ioan Botezătorul, care-l trimite împreună cu Andrei la Iisus, și cei doi vor fi astfel cei dintâi ucenici, care-L vor urma pe Mântuitorul (Ioan 1, 35; Matei 10, 3; Marcu 3, 17). Iubit de Iisus pentru neprihănirea vieții sale, Ioan a luat parte la evenimente importante din viața și activitatea Domnului, ca: Schimbarea la față de pe Tabor; Învierea fiicei lui Iair; Cina cea de Taină, când își odihnește capul pe pieptul lui Iisus; în grădina Ghetsimani; pe muntele Golgota, unde Iisus e răstignit și-i încredințează lui Ioan pe Maica Domnului. Ioan e primul care crede în Învierea lui Iisus și-L recunoaște, când acesta se arată apostolilor pe malul lacului Ghenizaret (Ioan 21, 7). După Înălțarea Domnului la cer, Ioan, împreună cu Petru, predică în Samaria. Pe la anul 42, în timpul prigoanei lui Irod, se retrage la Efes, împreună cu Maica Domnului și în 49–50 participă la Sinodul Apostolic din Ierusalim. Stabilit la Efes, desfășoară o activitate intensă de propovăduire a Evangheliei, pentru care este prigonit. În vremea împăratului roman Domițian, este surghiunit în insula Patmos, unde are vedeniile pe care le va descrie în *Apocalipsa*. Scapă de cazne și de moarte, în chip miraculos, și, după moartea lui Domițian, va reveni la Efes. Ioan întemeiază, organizează și conduce bisericile din Asia Mică. Acestora le trimite primele două Epistole, iar a 3-a, unui credincios, Gaiu, îndemnând la păstrarea credinței adevărate. La Efes și-a scris Evanghelia, la adânci bătrânețe (între anii 92–100). Sf. Policarp, contemporan cu el și ucenic, a lăsat mărturii despre Sf. Ev. Ioan, pe care le cunoaștem de la Sf. Ieronim și Irineu (sec. II d.Hr.). Scopul fundamental al Evangheliei lui Ioan este a mărturisi dumnezeirea lui Hristos (Ioan 20, 31). Spre deosebire de ceilalți evangheliști, Ioan nu insistă asupra nașterii trupești a lui Iisus, ci numai asupra celei din vecie: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul..." (Ioan 1, 1). Din viața și cuvântările lui, Ioan alege pe cele ce privesc dumnezeirea Sa (2, 11; 5, 18 ș.u.). Simbolul Sf. Ioan este *Vulturul*, spre a arăta înălțimea Evangheliei sale. Porunca de bază a învățăturii lui Iisus, și care se desprinde pregnant din tot ce a scris Ioan, este dragostea de aproapele. Fiind foarte bătrân, nu mai vorbea la adunări, dar spunea numai aceasta: „Fiilor, iubiți-vă unii pe alții". Întrebându-l ucenicii și frații de ce repetă mereu numai aceasta, el le-a răspuns: „Pentru că porunca lui Dumnezeu este, și de se va împlini numai aceasta, ajunge!"

IOAN GURĂ DE AUR, SFÂNTUL (în lb. gr. *Hrisostom*) — patriarhul Constantinopolului (+407), a fost unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai literaturii patristice și al Bisericii creștine din sec. IV. Dintre numeroasele sale scrieri, care au contribuit la consolidarea autorității și învățăturii Bisericii, sunt: *Despre preoție*, temeinic îndreptar pentru pregătirea preotului adevărat; celebrele sale *Omilii* (Predici), ținute, cele mai multe, la catedrala din Constantinopol și care i-au adus, pe drept cuvânt, numele de „Gură de Aur"; o lucrare

de bază pentru organizatea cultului este *Liturghia*, care cuprinde rânduiala slujbei Sf. Liturghii în Biserica Ortodoxă, în tot timpul anului bisericesc, în afară de zilele când sunt rânduite Liturghia Sf. Vasile cel Mare și Liturghia Sf. Grigorie Dialogul. Pe lângă Liturghie, *Sf. Ioan Hrisostom* a contribuit la dezvoltarea cultului creștin, îmbogățindu-l cu un mare număr de *tropare* și *antifoane* la slujbele de noapte, precum și numeroasele *cântări* și *rugăciuni* cuprinse sub titlul *Facerea Sfântului Ioan Gură de Aur*, care se află în Evhologhiu, Ceaslov.

IOAN IACOB, SFÂNTUL; v. **Hozevitul**.

IOAN CEL NOU — Sf. Ioan cel Nou de la Succava; v. **Sfinți**.

IOAN VALAHUL — sfânt român din Transilvania, martirizat pentru credința lui ortodoxă (+1662), canonizat de Biserica noastră în 1992.

IOM KIPUR (ebr. „ziua iertării") — cea mai mare sărbătoare din an în calendarul mozaic (5 octombrie = 10 Tișri), numită și „sâmbăta sâmbetelor". Se numea „a iertării", căci se ținea în amintirea coborârii lui Moise de pe muntele Sinai, cu Tablele Legii, când a găsit pe evrei închinându-se la idoli, și rugându-se Moise lui Dumnezeu, ei au fost iertați pentru păcatul lor. E zi de post și rugăciune, iar în Tora scrie: „În această zi, Dumnezeu vă va ierta, ca să vă purifice de toate păcatele voastre". Pentru fiecare evreu, aceasta este ziua împăcării cu Dumnezeu, cu toți oamenii și cu sine însuși.

IONA — unul dintre cei 12 profeți mici ai Vechiului Testament, care a scris cartea *Iona* din care aflăm viața și activitatea sa. Pedepsit de Dumnezeu pentru neascultarea poruncilor Lui, *Iona* a fost înghițit de un chit (pește uriaș) în pântecele căruia a stat trei zile și apoi a fost aruncat afară pe țărmul mării. Aceasta simbolizează șederea lui Iisus trei zile în mormânt și Învierea Sa cea de a treia zi. Biserica pomenește numele lui *Iona* în calendarul ortodox la 21 septembrie.

IOTA (ἰῶτα — *iota*, numită ebraic *Iod*) și **CIRTA** (κεραία, ἡ — *keraia*) — litere din alfabetul ebraic: „iota" — cea mai mică literă, iar „cirta" — vârful literelor ebraice; „nici o iotă și nici o cirtă" — cu sensul de stabilitate, neschimbare; în acest sens sunt folosite de Mântuitorul: „Căci adevărat zic vouă: Înainte de a trece cerul și pământul, o iotă sau o cirtă din Lege nu va trece, până ce se vor face toate" (Matei 5, 18), vorbind mulțimilor despre împlinirea cu respect a Legii sfinte, din care nu se va știrbi nimic.

IORDANUL — sensul de Bobotează, dar și numele celui mai mare râu care străbate țara Israel de la nord la sud și se varsă în Marea Moartă.

IOSIF din Arimateea — discipol în ascuns al Mântuitorului, el este cel care coboară de pe cruce trupul Celui răstignit și-L îngroapă într-un mormânt nou din grădina casei sale, care se afla în apropiere de Golgota (Matei 27, 59–60 și celelalte Evanghelii).

IOV (de la ebr. *Iuob* = cel dușmănit, cel persecutat) — personaj biblic, care a dat și numele unei cărți din Vechiul Testament: *Cartea Iov*. Cartea tratează marea temă a suferinței: de ce suferă omul drept pe pământ? *Iov* apare ca un model de răbdare în suferință și statornicie în credința în Dumnezeu. Ca un leitmotiv, în fața oricărei lovituri a sorții el nu rostește decât cuvintele: *„Domnul a dat, Domnul a luat,*

fie numele Domnului binecuvântat". *Iov* era un om bogat, binecuvântat cu o familie numeroasă; fiii şi fiicele sale trăiau în armonie şi cu credinţă în Dumnezeu, iar *Iov* avea toate motivele să fie fericit. El aducea în fiecare zi jertfe şi slavă lui Dumnezeu, mulţumindu-I. Diavolul, invidios pe fericirea lui *Iov* şi spre a-L supăra pe Dumnezeu, se duce la Acesta şi-i spune că nu din credinţă şi dragoste adevărată aduce *Iov* jertfe lui Dumnezeu, ci în momentul când şi-ar pierde fericirea, *Iov* L-ar blestema şi L-ar părăsi pe Dumnezeu. Dând diavolului libertatea de a pune la încercare sinceritatea credinţei lui *Iov*, acesta îl supune pe *Iov* la felurite încercări, răpindu-i treptat totul: mai întâi copiii, apoi averea şi, nereuşind să-l facă pe *Iov* să blesteme pe Dumnezeu, se atinge şi de trupul său, pe care îl umple de bube şi lepră, încât *Iov*, alungat de toţi, ajunge să zacă la marginea oraşului pe o grămadă de gunoi, unde câinii veneau şi-i lingeau rănile. Îndemnat de nişte prieteni, care vin să-l vadă, să-L blesteme pe Dumnezeu, *Iov* nu se clinteşte din credinţa sa în El şi în dreptatea Lui, continuând să-L binecuvânteze. Ruşinat, diavolul îşi recunoaşte înfrângerea, iar *Iov* este răsplătit de Dumnezeu, Care îi restituie tot ce-i fusese răpit, făcându-i parte de fericirea dinainte. *Iov* a rămas pentru omenire un model a ceea ce trebuie să fie legătura dintre om şi Dumnezeu. Ideea de bază a cărţii este că suferinţa şi nenorocirile care se abat fără motiv asupra celor drepţi şi buni sunt numai încercări de la Dumnezeu pentru a le pune la încercare credinţa şi statornicia iubirii lor faţă de El. Pe aceşti oameni, care în ciuda oricăror nenorociri nu se clintesc din credinţă, Dumnezeu îi va răsplăti, nu numai în viaţa de dincolo, dar şi aici pe pământ. *Iov*, personajul principal al acestei cărţi, este un asemenea exemplu de neclintită încredere în voia şi dreptatea lui Dumnezeu, pentru care este răsplătit chiar în viaţa aceasta.

IPACOI (ὑπακοή, ἡ — *ipakoi* = ascultare, răspuns) sau **subascultător** — denumire care se dădea în vechime răspunsurilor (refrenelor) cântate de popor în cântarea responsorială a psalmilor. *Ipacoi* este o stihiră (tropar) izolată, constând din anumite versete din psalmi sau din unele formule liturgice cunoscute şi consacrate în uzul liturgic, care se repetau ca un refren după fiecare verset al psalmului, aşa cum a rămas până azi în finalurile cântărilor Treimei, în cântările finale din icoasele şi condacele Acatistelor şi în cele trei refrenuri din slujba Privegherii sau Vecerniei Mari („Bine eşti cuvântat, Doamne, Cel ce ai făcut toate", sau „Aleluia", de la cântarea Ps. 1: „Fericit bărbatul care...") ori refrenul „Că în veac este mila Lui" (Ps.135), din cântarea Polieleului Utreniei, la sărbătorile Mântuitorului şi ale sfinţilor. Astăzi, *ipacoi* se numesc acele tropare sau strofe izolate care se citesc înainte de antifoanele celor opt glasuri de la Utrenia Duminicilor şi praznicului respectiv şi se numesc aşa de la ὑπακούω — *ipakoio* = a asculta cu atenţie sau *ascultare supusă*, fiindcă citirea (rostirea) lor trebuie ascultată cu multă atenţie, ca o vestire sau proclamare solemnă. În *Tipicul bisericesc* (ed. 1925, p. 293, cap. „Tălmăcire pe scurt despre numirile sau titlurile date deasupra Cântărilor") se spune: „*Ipacoi* se tălmăceşte subascultător, adică ascultare supusă, şi se cântă în zilele

Duminicilor, în Sărbătorile împărăteşti şi ale Crucii…"; arătând supusa ascultare a Mironosiţelor, care s-au dus la mormântul lui Hristos şi, văzându-L, s-au supus ascultării la cuvintele Lui, şi în locul întristării au primit bucuria şi mai vârtos Născătoarei de Dumnezeu; de aceea „*ipacoi*" sau subascultarea se citeşte în zilele Învierii". Tot simbolic „*ipacoi*" (ascultare, ascultător) se referă la Mântuitorul, Adam cel Nou, Care prin ascultare, împlinind voia Tatălui a şters neascultarea vechiului Adam, pe care l-a adus astfel la starea cea dintâi, de curăţie, fără păcat.

IPERDULIE — cinstirea deosebită care se acordă Sfintei Fecioare Maria în cultul ortodox; v. **Dulie**, **Latrie**, **Immaculata conceptio**.

IPODIACONUL sau **subdiaconul** (ὁ ὑποδιάκονος, ὁ — *ipodiakonos, o ipiretis*; lat. *subdiaconus, subminister*) — era în Biserica primară un slujitor care făcea parte din clerul inferior, cu atribuţii în cadrul cultului, dar şi social-administrativ. Erau rânduiţi prin hirotesie; în cadrul cultului, pregăteau sfintele vase la Sf. Liturghie, ajutau arhiereului să-şi îmbrace veşmintele pentru slujba divină, ajutau pe diacon la slujba altarului, aveau grijă de iluminarea bisericii şi de toate cele necesare serviciului divin, îngrijeau mormintele martirilor; în plus aveau aceleaşi atribuţii şi sarcini ca şi femeile diaconiţe (femei care făceau parte din clerul inferior, ca şi *ipodiaconii*, fără a avea, ca ei, vreo atribuţie în cadrul cultului): supravegheau uşile bisericii, supravegheau ordinea (în partea rezervată bărbaţilor), ajutau pe preot la botez, ungând cu mir sfinţit pe cei botezaţi, făceau catehizare pentru primirea sfintei taine a botezului, ajutau pe diaconi la servirea agapelor, vizitau pe bolnavi şi le duceau Sf. Împărtăşanie, ajutau la înmormântări şi aveau dreptul de a se împărtăşi împreună cu clerul inferior. Astăzi *ipodiaconii* nu se mai păstrează în Biserica Ortodoxă decât la catedralele mitropolitane şi prin mănăstiri. În Biserica catolică ei se menţin, dar sub denumirea de *acolut* (v. **Acolutul**). *Ipodiaconul*, acolo unde s-a mai păstrat, poartă în timpul Sf. Liturghii, veşminte diaconeşti.

IPOPSIFIU (ὑποψήφιος, ὁ — *ipopsifios* = candidat, ales secret, prin scrutin) — alesul pentru arhierie, înainte de a fi hirotonit, purta numele de *ipopsifiu*.

IPOPSIFIERE — pregătirea pentru hirotonie ca episcop a ipopsifiului, adică a celui ales în acest scop; *ipopsifierea* se face la vecernia dinaintea zilei hirotoniei, când se citeşte decretul de alegere ca episcop, iar a doua zi, înainte de a se începe Sf. Liturghie, candidatul face declaraţii solemne de credinţă şi devotament pentru apărarea Ortodoxiei. Candidatul semnează declaraţiile, care se dau Mitropolitului spre păstrare; de ele depinde şi hirotonia ca episcop.

IPOROI v. **Semne muzicale**.

IPOSTAZĂ (ὑπόστασις, ἡ — *ipostasis*; ὑπόσταση, ἡ — *ipostasi* = stare) — stare.

IPOSTAZIERE, ENIPOSTAZIERE — mod de existenţă, adică posibilitatea persoanei de a fi în altul şi totuşi a fi autonomă. În dogma creştină a Sfintei Treimi, acest mod de existenţă este caracteristic pentru persoanele Sfintei Treimi; Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul şi Dumnezeu-Sf. Duh, Una de-o fiinţă, dar întreit ca persoană. Persoanele Sf. Treimi sunt egale,

una sunt. Strict ortodox, *enipostazierea* înseamnă comuniune de viață, de gândire, de voință, comuniune care se efectuează la nivelul supraindividual, acolo unde opoziția dintre unul și multiplu, dintre existența particulară și cea universală este — în realitate — depășită. Această împărtășire este posibilă numai în lumea spiritului. Individul, ca persoană umană, trebuie să reprezinte expresia cea mai înaltă a spiritului. Bazați pe această concepție, teologii creștini arată că în fața lui Dumnezeu toți oamenii sunt egali, pentru că biopsihic toți sunt creaturi ale aceluiași Dumnezeu, după chipul și asemănarea Sa. Toți se împărtășesc de aceeași purtare de grijă, și în ființa fiecăruia sălășluiește același suflet nemuritor, care le dă calitatea de a fi chip al lui Dumnezeu, persoană în sensul de plenitudine spirituală (N.V., p. 97).

IPSILI v. **Semne muzicale**.

IPSISTARI (ὕψιστος — *ipsistos* = suprem, cel mai înalt; Ὕψιστος — *Ipsistos = Cel mai înalt, Dumnezeu*) — adepți ai unei învățături religioase care propovăduia adorarea unui singur Dumnezeu, „cel mai înalt", învățătură care nu era nici creștinism curat, nici iudaism. *Ipsistarii* lepădaseră idolii și jertfele păgânești, dar venerau focul și lumina; respectau legea divină cu privire la mâncări oprite, dar respingeau tăierea împrejur (botez iudaic). Despre *ipsistari* vorbește Sf. Grigorie de Nazianz, în Apologia Sf. Vasile (trad. Pr. N. Donos).

IPSOTITERA (ὑψωτυτέρα — *ipsotitera*, ὕψος, τό — *ipsos* = înălțare, exaltare) — icoana Maicii Domnului, „Cea mai înaltă decât cerurile", prezentată în iconografia ortodoxă ca „împărăteasă" îmbrăcată în haină aurită, având pe genunchi pe Iisus, și încadrată de obicei de doi îngeri în adorare; v. **Icoane mariale**.

IPSOMA (ὕψωμα, τό — *ipsoma* = înălțare; ὑψόω — *ipso* = a înălța) — slujbă la parastasul trupurilor neputrezite: „să ridice și *ipsomă* întru ajutorul tuturor" (text în *Prăvălioară*, București, 1781, f. 28 v. și LS, cap. *Taine și ierurgii*).

IRENIC (εἰρηνικά — *irinika* = în pace, cu pace) — a trăi în bună înțelegere, în pace; scrisoare *irenică* (între Biserici): scriere de bună înțelegere, de dragoste între culte, confesiuni.

IRINIKA v. **Ectenie**.

IRMOLOGHION (εἱρμολόγιον — *irmologhion*) — carte de slujbă bisericească, în care sunt cuprinse cântările numite irmoase și alte cântări pentru uzul cântăreților la strană; v. **Irmos** și **Catavasii**.

IRMOS (εἱρμός — *irmos* = legător) — se numește prima strofă dintre cele două ode care compun un canon. *Irmosul* servește ca model pentru celelalte strofe (stihiri) ale odei, cărora le dă melodia și numărul de versuri și silabe din care se compun. *Irmosul* servește ca model de cântare și ca legătură odelor unui canon. Totalitatea *irmoaselor* din odele unui canon formează un fel de rezumat sau extras al canoanelor și poartă numele de *catavasie* (καταβάσια — *catavasia* = coborâre), pentru că, în timpul cântării, cântăreții coboară lin din strâni și vin în mijlocul bisericii. La cele nouă cântări (ode) ale canoanelor se cântă catavasii în toate duminicile de peste an, la sărbătorile împărătești ale Maicii Domnului și ale sfinților cu polieleu și doxologie. Catavasiile acestor sărbători se cântă la răstimpurile prevăzute în cărțile de slujbe (ex. între 1–11

ianuarie se cântă catavasiile Bobotezei, de la Paşti până la miercurea a patra se cântă catavasiile Sf. Paşti). *Irmoasele* şi *catavasiile* din Minee, Penticostar şi Triod, cu privire la sărbătorile mari, sunt adunate în cartea numită *Irmologhion*.

IROD, IROZI v. **Vicleim**.

IROD CEL MARE v. **Idumeu**.

IRODIADA — nepoată a regelui Irod cel Mare, mama Salomeii, a fost soţia regelui Irod Antipa, în vremea căruia a pătimit şi S-a răstignit Iisus Hristos; la îndemnul Irodiadei, regele a poruncit tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, care îndrăznise să judece şi să acuze pe rege şi familia sa de păcate grele în faţa lui Dumnezeu.

ISAAC — fiul lui Avraam şi al Sarrei, s-a născut la bătrâneţe şi a fost ca un dar pentru credinţa lor nestrămutată într-un singur Dumnezeu. La porunca lui Dumnezeu, Care pune la încercare credinţa lui Avraam, acesta este gata a aduce jertfă pe Isaac, singurul său fiu, dar Dumnezeu îl salvează spre a se împlini, prin neamul lui, destinul mesianic (Facere 17, 19; 21, 1–4).

ISAGOGIE (εἰσάγειν — *isagein* = a introduce) — introducere în Sf. Scriptură sau *studiul de cunoaştere a Sfintei Scripturi*, cu scopul de a apăra caracaterul ei divin, de a o face cunoscută în înţelesul ei corect şi adevărat şi de a împărtăşi aceste cunoştinţe tuturor oamenilor. Introducerea în Sf. Scriptură se mai numeşte şi Studiul biblic. Lucrările sau scrierile care tratează probleme în legătură cu autoritatea şi interpretarea Sfintei Scripturi se numesc *opere isagogice*. Sf. Adrian Monahul (+440) este primul care foloseşte termenul *isagogie*. Opere isagogice-istorice au scris: Fericitul Augustin (+430) — *„De doctrina christiana“*; Theodor de Mopsuestia (+428), Theodoret de Cyr (+458), Cassiodor, sec. VI — *„De institutione divinarum scripturarum“* etc. Părintele *Introducerii*, în sensul modern al studiului, a fost Richard Simon (sec. XVII) care foloseşte metoda istorico-critică în tratarea problemelor biblice.

ISAIA (ebr. *Ieşaiahu* = mântuirea lui Iahve) — este unul dintre cei patru profeţi mari ai Vechiului Testament (Isaia, Ieremia, Iezechiel şi Daniel). A trăit în sec. VIII î.Hr., în Iudeea, luptând pentru înnoirea şi întărirea vieţii religioase a poporului său. El a profeţit venirea Mântuitorului, aducând date atât de exacte şi amănunţite despre El şi despre împărăţia mesianică, încât a fost supranumit „Evanghelistul Vechiului Testament“. În profeţia sa, Isaia a dat lui Mesia numele de *Emanuel* (*„Dumnezeu este cu noi“*, Isaia 7, 14): „Domnul meu va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântece şi va naşte fiu şi vor chema numele lui Emanuel“.

ISCARIOTUL — poreclă dată lui Iuda, trădătorul, vânzătorul lui Iisus. Din această poreclă a luat naştere, în limbile paleoslavă şi română, o variantă pentru denumirea căpeteniei diavolilor, Scaraoţchi (Rev. CM, p. 2).

ISIHASMUL — mişcare spirituală panortodoxă, pornită de la Muntele Athos, din mănăstirea „Marea Lavră“, fondată de Sf. Athanasie Atonitul, în 963. *Isihasmul* este un mod de trăire mistic-religios, specific vieţii monahale, îndeosebi la călugării de la mănăstirile din Muntele Athos. Aceştia trăiau încă din vremuri vechi o viaţă de pustnici, în

asceză aspră şi viaţă mistic-contemplativă, în tăcere (gr. ἐν ἡσυχία — *en isihia* = tăcere) de unde şi denumirea de *isihaşti*. De la preocupările muncii manuale, aceşti călugări au trecut la viaţa contemplativă, urmând învăţăturile Sf. Dionisie Areopagitul (sec. I–II) şi ale Sf. Simeon Noul Teolog, celebru mistic din sec. XI, care susţinea că printr-o contemplaţie continuă, exercitată mult timp, se poate realiza o apropiere atât de mare de Dumnezeu, încât se poate ajunge la vederea luminii dumnezeieşti chiar cu ochii trupeşti. Pentru a ajunge la această trăire se folosea o anumită metodă: cu ochii deschişi trebuia să se concentreze gândul în aşa măsură la rugăciune, încât să nu se mai înregistreze, de privirea celui ce se roagă, nimic din lumea materială înconjurătoare, ci doar lumina divină. Ţinuta din timpul acestei rugăciuni cerea ca bărbia să fie aplecată spre piept, iar privirea să se fixeze pe un punct al corpului, pe abdomen, timp în care se rostea continuu o rugăciune scurtă: „Doamne Iisuse Hristoase, miluieşte-mă!", reţinându-se în acelaşi timp şi respiraţia. Practicanţii acestei metode, numită şi *rugăciunea lui Iisus* sau *rugăciunea isihastă*, la început nu vedeau nimic, dar prin exerciţiu ajungeau să poată vedea o lumină, pe care o socoteau dumnezeiască, fiind asemenea cu aceea pe care Apostolii au văzut-o pe muntele Tabor, în ziua Schimbării la faţă a Domnului. *În istoria isihasmului* se declanşează însă o dispută, datorită unui călugăr grec, din Calabria, Varlaam, care-i acuză pe isihaşti de superstiţii şi fals misticism, afirmând că lumina taborică este o lumină creată, ea nu este identică cu Dumnezeu, ci e mărginită şi vremelnică, asemenea oricărei creaturi, căci dacă va fi identică cu divinitatea ar fi veşnică, dar şi invizibilă. Teoriile lui Varlaam sunt combătute de susţinătorul isihasmului, *Grigorie Palama*, un nobil învăţat, care se retrăsese în 1318 la Muntele Athos, ducând o viaţă mistică şi ascetică. Palama susţine, împotriva lui Varlaam, că lumina taborică nu este creată, ci este o emanaţie divină, veşnică, este o lucrare dumnezeiască, o combinare între veşnicie şi vremelnicie, între lumea de sus şi cea de jos. Proporţiile luate de această dispută au dus la convocarea unui sinod (la Constantinopol, 1341) care s-a pronunţat în favoarea isihasmului. Acest rezultat îl determină pe Varlaam să treacă la catolicism, combătând şi mai vehement isihasmul. *Isihasmul* a fost definit ca doctrină a Bisericii de Răsărit, la sinodul din 1531, ţinut la Constantinopol; atunci au fost înfieraţi, alături de Varlaam, şi alţi adversari ai doctrinei isihaste. Printre cei care l-au susţinut au fost teologi de frunte ca: Nil Cabasila şi Nicolae Cabasila (1371) arhiepiscopul de Tesalonic, Simeon (1429) şi monahul de la Athos, Nicodim din Naxos, care i-a dat şi un nou avânt. Într-un sinod ţinut la 1368, pe când Isidor era patriarh al Constantinopolului, Grigorie Palama, care fusese şi episcop al Tesalonicului, a fost trecut de Biserica Ortodoxă în rândul sfinţilor. *Isihasmul* s-a răspândit în toată lumea ortodoxă, prin intermediul textelor adunate la sfârşitul sec. XVIII sub numele de *Filocalia*. Concepţia isihastă va influenţa şi paisianismul românesc; Paisie, întemeietorul lui, trăind un timp la Athos, a scris o lucrare de reguli monahale, cu titlul „Rugăciunea minţii".

ISIHIE — viață de singurătate și liniște; v. **Isihasmul**.

ISLAMISMUL (de la „*islam*“ = renunțare la sine și supunere totală față de Dumnezeu) — religie monoteistă; asemenea iudaismului și creștinismului, își revendică originea din Avraam și anume printr-unul din fiii acestuia, *Ismail* (fiul lui Avraam și al sclavei Abgar). Întemeietorul islamismului este un personaj istoric, pe nume *Mahomed*. El a trăit în sec. VI d.Hr. în Arabia și făcea parte din puternicul trib al coraisiților, care aveau în grija lor marele sanctuar *kaaba din Mecca*. Bogat prin căsătorie, Mahomed are posibilitatea să călătorească mult, datorită afacerilor comerciale, și să cunoască astfel marile religii monoteiste, creștină și mozaică. Ajutat și influențat de învățătura *hanifilor* (credincioși monoteiști, diferiți însă de iudei și creștini), Mahomed se va considera el însuși hanif, propovăduitor al adevăratei învățături despre Dumnezeu, păstrată de la Avraam și pe care creștinii și iudeii, zicea el, au falsificat-o. Mahomed apare într-un moment istoric propice, în care necesitatea unui reformator se impunea, atât pe plan religios cât și politic. Creștinismul și iudaismul, răspândindu-se în Arabia, provocaseră o anumită stare de spirit împotriva religiei idolatre și de căutare a ceva nou, a unei religii înnoitoare, care să corespundă noilor nevoi spirituale ale vremii. La aceasta se adăuga și starea politică, socială și economică grea a Arabiei, fărâmițată în triburi și a cărei unificare se impunea mai ales pentru a face față presiunii celor două mari puteri vecine: imperiul bizantin și Persia. Mahomed (*Muhammed* = „cel lăudat“), înclinat spre religiozitate, trăind adesea retras de lume în rugăciune, asceză și post, pe la vârsta de 40 de ani are viziuni în care îngerul Gabriel i-a arătat primele texte din cartea sfântă, numită *Coran* și i-a poruncit să propovăduiască. Principalele idei ale noii învățături, pe care Mahomed se considera chemat să le facă cunoscute arabilor, erau: Dumnezeu este Unul, judecător drept și atotputernic, a cărui judecată va fi cumplită pentru cei păcătoși; omul trebuie să se supună și să se lase cu totul în voia lui Dumnezeu. Dumnezeu S-a descoperit lui Mahomed ca ultimului dintre profeții Săi și îl cheamă să propovăduiască arabilor monoteismul. Mahomed rânduiește ca practici rituale: spălări, rugăciuni, recitări din Coran, împlinirea dreptății, milostenii etc. Primii adepți ai lui Mahomed au fost cei din familia sa, dar tribul coraișiților îl alungă din Mecca socotindu-l mag și vrăjitor, căci învățătura sa monoteistă dăuna intereselor comerciale ale acestor idolatri. Mahomed se refugiază la Iathreb (oraș care se va numi Medina, „Orașul profetului“ — *Medinat an Nabi*). Această fugă s-a numit *Hegira* (*hojra* — „emigrare“) și de la această dată începe *era musulmană* (anul 622 d.Hr.). De la această dată, activității de predicator a lui Mahomed i se adaugă și cea politică. După ce organizează viața religioasă a Medinei, conform învățăturii sale, ajutat de adepții săi, în număr de câteva sute, pornește lupta împotriva orașului Mecca, în anul 630, și care îi deschide porțile ca unui cuceritor. Mahomed distruge idolii de la Kaaba și orânduiește ritualul cultului islamic conform învățăturii păstrate, zicea el, de la Avraam, părintele arabilor. Treptat Mahomed supune întreaga Arabie, păstrându-

şi ca reşedinţă oraşul Medina. În anul 632 face un pelerinaj de „adio" la Mecca şi precizează toate amănuntele cultului islamic. Moare la Medina, în acelaşi an. Mormântul său va deveni al doilea loc sfânt, după Mecca, pentru adepţii islamismului. Glorificat ca profet pentru excepţionalele sale însuşiri, Mahomed a fost absolvit de credincioşii săi pentru păcatele omului, rămânând pentru ei doar *un trimis al lui Dumnezeu*. Învăţătura sa a fost fixată în scris de urmaşii săi, califii (*Kalifa* = locţiitor al profetului) *Abu-Bekr, Omar* şi *Otman*, care au redactat-o sub titlul *Al-Qur-an* (Coran) sau *recitare* sau „ceea ce trebuie citit". În afară de acest izvor doctrinar, islamismul mai are şi un al doilea izvor, numit *Hadith* (comunicare, istorisire) format din relatări tradiţionale codificate în sec. al II-lea al erei musulmane (sec. VIII–IX d.Hr.). În aceste relatări tradiţionale se lămuresc mai amănunţit modalităţile de împlinire a diferitelor ritualuri menţionate în Coran. Aceste izvoare doctrinare sunt completate şi de comentariile unor învăţaţi musulmani, precum şi de aşa numitele „igma" sau „consens", învăţături scoase din similitudini pentru anumite situaţii. *Doctrina* islamică este un sincretism, un amestec de elemente religioase diferite ca provenienţă şi factură. Mahomed le-a luat din iudaism (Biblie şi Talmud), din creştinism, din tradiţiile religioase ale perşilor şi arabilor. Formula de bază a teologiei mahomedane ortodoxe este *shahadah* adică: „Nu este Dumnezeu afară de Allah, şi Mahomed este profetul său". A doua formulă de bază cuprinde o mărturisire de credinţă în Dumnezeu, îngeri, cărţi sfinte şi viaţa viitoare. *Allah*, ca un zeu suprem la vechii arabi politeişti, este spiritualizat, afirmându-se unicitatea sa. Lui Allah i se atribuie 99 de însuşiri pe care Coranul şi Hadith le enumeră şi pe care credincioşii mahomedani trebuie să le cunoască şi să le recite cu ajutorul unor mătănii (din 99 de mărgele). Dumnezeu este creatorul a tot ce există, este atotputernic şi milostiv. O trăsătură negativă a doctrinei musulmane este concepţia despre *predestinaţie* sau *fatalism*. Dumnezeu n-a creat pe om liber, ci i-a creat şi faptele pe care acesta, în mod inevitabil, trebuie să le împlinească. Această doctrină încearcă să fie rectificată astăzi de eruditii teologi musulmani, ţinând seama de cerinţele lumii moderne, în care omul are partea sa activă de responsabilitate. *Îngerii* creaţi de Dumnezeu au căpetenie pe Gabriel, cel care a revelat lui Mahomed învăţătura divină pe muntele *Hira* (lângă Mecca). În afară de îngeri, islamicii mai cred în spirite (*jinn*), bune şi rele, cele rele fiind conduse de Ilie, îngerul trufiei (Lucifer). Credinţa în spirite e o reminiscenţă din politeism, pe care Mahomed n-a putut s-o înlăture. Coranul vorbeşte despre profeţi, admiţând 25 de profeţi trimişi de Dumnezeu, şase fiind principali: Adam, Noe, Avraam, Moise, care au adus evreilor Thora, Iisus, care a adus Evanghelia şi ultimul, şi cel mai mare profet, Mahomed, numit în Coran *Khatam* („pecete", „sigiliu"), căci el încheie şirul profeţilor. Tot aşa, Coranul încheie şirul cărţilor sfinte pe care le abrogă ca fiind incomplete şi falsificate. Coranul e revelat, necreat, el a fost dat lui Mahomed de îngerul Gabriel. Coranul îl numeşte pe Iisus „Cuvântul lui Dumnezeu" şi admite naşterea Sa supranaturală din Fecioara Maria. Vorbeşte despre minunile lui Messia

Iisus şi susţine că Iisus a vestit venirea lui Mahomed. Eshatologia este vag expusă în Coran, dar tradiţia a completat dogma islamică despre viaţa viitoare. Îngerii *Nakir* şi *Munkar* judecă sufletele (o judecată particulară) şi le trimite în rai sau iad. Numai sufletele profeţilor şi martirilor sunt scutite de judecată, mergând direct în paradis. Judecata de apoi va fi vestită de Antihrist, iar *Mahdi*, un Mesia islamic, va converti lumea la islamism şi Iisus Însuşi va coborî din cer şi Se va arăta oamenilor în moscheea din Damasc, va ucide pe Antihrist — monstru cu un ochi în frunte — şi va rămâne 40 de ani pe pământ spre a restabili pacea între oameni şi animale. Judecata de apoi se va face în faţa lui Allah. Concepţia veche islamică despre bucuriile epicureice ale paradisului a fost înlocuită de teologii musulmani cu un element spiritual care arată raiul ca loc fericit de contemplare a lui Dumnezeu. Legea islamică (Shariah) cuprinde toate categoriile de îndatoriri ce revin credincioşilor, dintre care importante şi obligatorii pentru toţi sunt considerate *cinci obligaţii* rituale, *stâlpii credinţei*: mărturisirea credinţei, rugăciunea, milostenia rituală, postul Ramadhan şi pelerinajul la Mecca. La acestea se adaugă „războiul sfânt" care nu este însă o obligaţie individuală, ca celelalte, ci a întregii comunităţi musulmane. Indirect impune individului prin perspectiva sa: cel ce moare în acest război merge de-a dreptul în rai fără judecata de apoi. Războiul se duce prin convingeri, dar poate folosi forţa când nu convinge cu binele. Prin aceste „sfinte" războaie au reuşit musulmanii să răspândească islamismul creând cele mai întinse imperii cunoscute în istorie: Califatul Arab şi Imperiul Otoman. Împletirea elementului politic cu cel religios în islamism a determinat felurite dezbinări între credincioşi, ducând la schisme şi secte mahomedane. Astfel, s-au dezbinat din rândul musulmanilor ortodocşi numiţi *sunniţi*, anumite grupări politice în sec. VII, care au avut dispute pe seama alegerii primilor califi. *Charigiţii* („rebelii"), la început 12.000 de credincioşi, s-au separat de comunitate după uciderea celui de al treilea calif, Othman (656), pentru că susţineau alegerea califului după merite religioase, nu după gradul de rudenie cu profetul sau tribul coraiştilor. Ei mai cereau revocarea alegerii când califul n-ar fi corespuns. Charigiţii s-au transformat cu timpul în secte, creându-şi dogme noi. *Şiiţii* („sectanţi"), cei intraţi în conflict cu charigiţii, căci aleg calif pe Ali, ginerele lui Mahomed. Şiiţii atribuie lui Ali o cinste egală cu cea a lui Mahomed. Ei nu admit Hadith (tradiţia) decât informaţiile provenite de la Ali şi Fatima, soţia sa şi fiica lui Mahomed şi de la descendenţii acestora. Împotriva lui Ali se ridică Moavia din familia *Omeyya* şi se proclamă calif încă fiind Ali în viaţă. *Omeyazii* aveau aceleaşi opinii cu charigiţii, adică alegerea califului după merite religioase, nu după înrudire. Când familia Omeyazilor a devenit ea însăşi ereditară, nu s-au mai respectat principiile democratice iniţiale, folosind abuzul şi forţa. Pierzându-şi speranţa de a îndepărta pe Omeyazi, şiiţii, influenţaţi de mesianismul iudeo-creştin, şi-au pus nădejdea în venirea unui imam descendent din Ali, care va veni într-o zi să restabilească dreptatea şi pacea. Acest imam numit Mahdi este un fel de Messia în secta şiită. Şiismul s-a ramificat cu vremea în numeroase secte.

Ismailiții sunt cei mai importanți și la rândul lor au format alte ramificații: carmații, druzii, asasinii. Asasinii, vestiți prin cruzimea cu care-și executau adversarii, au apărut în sec. XI, având caracter secret. Aceștia dădeau o interpretare alegorică legii musulmane, așteptând și ei venirea lui Mahdi, Mesia islamic al șiiților. Doctrina asasinilor proveniți din șiiți mai dăinuie și azi la unele secte și îndeosebi la Khogiah, sectă din India. Altă ramură sectară a islamiștilor este a „neutrilor" — „mutatiliștii", care formează în sec. VIII o școală de teologie ce intră în conflict cu teologia ortodoxă musulmană (*metekailim*). *Mutatiliții* sunt raționaliști, susțin natura „creată a Coranului" care nu e decât o „reprezentare" a cuvântului lui Allah. Ei combat doctrina predestinației. În sec. XVII apare un curent rigorist de revenire la vechea doctrină musulmană, condus de *Muhammad ibn al Wahab*. Acesta propovăduiește un *monoteism rigid*, combate cultul sfinților, venerării mormintelor, împodobirii moscheelor și luxul în general. În secolul trecut, *wahhabiții,* folosind acțiuni violente, pun stăpânire pe întreaga Arabie, distrugând la Mecca și Medina monumentele religioase și mormântul lui Mahomed. Devenind o primejdie pentru turci, ei sunt înfrânți în urma unui război lung condus de Ali, Pașă al Egiptului. *Wahhabiții* au urmărit înlăturarea din islamism a tuturor învățăturilor bazate pe tradiție. Această sectă numită „protestantismul islamismului" mai are și azi un mare număr de adepți în Arabia. Sub influența misticii creștine și filozofice neoplatonice și indiene, apar *în islamism* o categorie de călugări, care, imitând pe călugării creștini, renunță la orice lux, ducând o viață de sărăcie, purtând îmbrăcăminte simplă de lână aspră (suf), de unde numele lor de *sufiți*. Numiri date sufiților mai sunt: *fachiri* (lb. arabă), *derviși* (lb. persană). Cu timpul, sufiții și-au făcut o religie aparte contravenind ortodoxiei islamice. *Teologia sufistă* este *panteistă*, practicând mistica cufundării în nonexistență (*fana*), (un fel de Nirvana a indienilor) sau în realitatea absolută. Unii sufiți ajung să se creadă chiar dumnezei: „Eu sunt Dumnezeu" — declara marele mistic *Husain ibn Mansur al Halladi* (sec. X) care pentru această îndrăzneală a fost *crucificat* la Bagdad în 922. Pentru a se evita asemenea rătăciri dogmatice în mistica islamică, marele teolog musulman Al Ghazali (sec. XI) a redactat codul misticii musulmane: *Renașterea științei religioase*, în care sistematizează doctrina sufistă, punând-o de acord cu ortodoxia musulmană. Se formează *confrerii* sau ordine religioase, practicând în comun pietatea, conform legii musulmane. Confreriile au luat ființă în sec. XII–XIII și există și azi. Ele sunt formate numai din bărbați și uneori au *caracter de ordine monahale* ca în creștinism, deși monahismul contravine învățăturii lui Mahomed. În afară de confreriile sufiților, care au făcut votul sărăciei, ascultării și castității, în general membrii confreriilor musulmane nu trăiesc în mănăstiri, ci sunt căsătoriți și trăiesc la casele lor, adunându-se săptămânal în anumite clădiri unde, sub conducerea șefului confreriei, îndeplinesc riturile reglementare ale ordinului (rugăciuni, spălări rituale, citiri din Coran etc.). Confreriile au un rol mare în islamism, *întreținând pietatea în popor* și ferind islamismul de a

deveni sec şi formalist. Legat de confrerii este *cultul sfinţilor (wali)*, marii mistici fiind cinstiţi ca sfinţi, aşa cum însuşi Mahomed a devenit după moarte obiectul veneraţiei credincioşilor islamici. Cultul sfinţilor a dat naştere la sărbători, pelerinaje şi la *cultul relicvelor*. Cea mai importantă *relicvă* este *stindardul verde* al profetului (*sangiak scerif*), păstrat de calif. Acest stindard a fost dat lui Mahomed, din cer, ca semn al victoriei; şi musulmanii, în „războiul sfânt", purtau totdeauna un stindard verde. În sec. XIX, mistica islamică a cunoscut o puternică înflorire în Persia, prin *două reforme religioase: Babismul şi bahaismul*. Un tânăr muşulman, Mirza Ali Mahomed (1820–1850) se considera *Bab*, „poartă" a lui Mahdi (Messia islamic), adică purtător al doctrinei lui Mahdi. Succesorul lui Bab, numit *baha Ullah* („splendoarea lui Dumnezeu") a dat naştere *bahaismului*, o sectă care avea un caracter umanitar şi pacifist, ruptă total de legea islamică. Cultul musulman a fost practicat în *messagid* sau *mesged* (locuri „unde se îngenunche") din care cuvântul „moscheee". Moscheile mari au fost numite „*geami y messgid*" sau *geami* (geamii). Prima moschee care va servi ca model este casa de rugăciune de la Medina, din timpul lui Mahomed. Arhitectura lor e formată dintr-o tindă şi o sală de rugăciune, având deasupra cupole şi turnuri înalte, „*minara*" = far. Aceste *minarete* constituie locul de unde sunt vestiţi (chemaţi) credincioşii la rugăciune. Una dintre cele mai frumoase este moscheea lui Omar, construită la Ierusalim (anul 690), pe locul unde a fost templul lui Solomon. Singura decoraţie a moscheilor sunt „arabescurile" (linii geometrice, flori şi frunze împletite simetric), conform învăţăturii lui Mahomed de a se interzice reprezentarea figurii umane şi a animalelor. Partea cea mai importantă a moscheii o formează firida (*mihrab*) care arată direcţia (*Kiblah*) spre Mecca, direcţie în care trebuie să se îndrepte credincioşii când se roagă. În *mihrab* (firidă) împodobită cu arabescuri, se aşterne un covor pe care stă *imamul* (slujitorul) şi dirijează rugăciunile. Imamul, conducătorul rugăciunilor publice, trebuie să cunoască bine ritul musulman şi să aibă o viaţă morală. Imamii sunt căsătoriţi şi au diferite grade. *Imamul* care conduce rugăciunile de vinerea şi de sărbători se numeşte *Khatib*; cel care predică sau are un grad în conducerea comunităţii religioase se numeşte *mauzzin* (muezin). Moscheile mai mici, din sate, au un singur oficiant pentru toate serviciile. Conducătorul religios al unei comunităţi mai mari se numeşte *muftiu* (*mufti* = judecător). Conducătorul cultului islamic dintr-o ţară se numeşte *Mare Muftiu*. Magistraţii şi teologii eruditi (*ulama*) în Turcia, erau conduşi de marele Muftiu sau *Sheykh-ul islam*, căruia califul îi încredinţa conducerea tuturor funcţionarilor religioşi ai capitalei. Credincioşii nu pot participa la rugăciune decât foarte curaţi la trup (prin spălări rituale) şi la haine. Rugăciunea (*salat*) trebuie făcută de 5 ori pe zi, la ore stabilite şi constă în citiri din Coran şi anumite gesturi, atitudini, fixate de lege. De aceea, pentru a se comporta corect, musulmanii preferă să-şi facă rugăciuni în grup la moschee, unde îşi lasă încălţămintea la uşă, se aşează în rânduri, înapoia imamului şi repetă cuvintele şi gesturile acestuia. Sărbătoarea religioasă este Vinerea dar nu are caracterul

sacru al Duminicii pentru creştini sau Sâmbetei pentru evrei. Mai au şapte sărbători principale printre care ziua morţii lui Mahomed, ziua care precede *Marele şi Micul Bairam* („rupere", denumire dată sfârşitului postului din luna Ramadhan) şi durează trei zile consecutive. *Marele Bairam* este sărbătoarea *sacrificiilor* şi are loc în timpul pelerinajului la Mecca, durând patru zile. Credincioşii care nu sunt în pelerinaj se adună în moschei până în zorii zilei, pentru că la musulmani, ca şi la evrei, ziua începe la apusul soarelui şi durează până a doua zi la aceeaşi oră. *Musulmanii şiiţi* din India de Nord au unele sărbători şiite la care participă şi *sunniţii* şi chiar indienii nemahomedani. Ele durează zece zile şi formează un fel de mistere, reprezentând martiriul lui Hussan şi Hussein, fiii califului Ali şi nepoţii lui Mahomed, asasinaţi de adversarii lui Ali. Musulmanii au diferite obiceiuri şi rituri la naştere, nuntă şi moarte. Copilului nou născut i se şopteşte la ureche mărturisirea de credinţă Sahada (Crezul musulman): „nu este alt Dumnezeu decât Allah şi Mahomed, profetul său". Aceeaşi mărturisire trebuie s-o facă şi muribundul spre a fi pregătit s-o rostească la judecata când va fi întrebat de cei doi îngeri ai morţii, *Nakir* şi *Munkar*. Mormintele mahomedane sunt construite în formă de firide în care mortul e aşezat pe o parte cu faţa spre Mecca. Deasupra se ridică un muşuroi de pământ sau o boltă (*qubba*). În India există morminte musulmane monumentale, construite cu mare lux. Nu se obişnuieşte doliul. *Califatul* a existat până la începutul sec. XX (1924), când a fost suprimat de Atatürk, odată cu suprimarea tribunalelor şi a ordinelor religioase, înlocuirea calendarului musulman cu cel gregorian. Tendinţe moderniste în islamism n-au urmărit distrugerea religiei islamice. Au declanşat însă reacţii ca mişcarea *Muhammadijah*, care urmărea întoarcerea la Coran şi la ortodoxia musulmană, înfiinţează şcoli, instituţii de asistenţă socială, grupul feminin Aisya, Liga tinerilor musulmani. Centrul conservatorismului musulman e universitatea din El Ashaz, din Egipt. Majoritatea musulmanilor trăiesc în Extremul Orient (India, Pakistan), Orientul Mijlociu (Iran, Arabia), Africa, Europa, Australia şi America. Islamismul răspândit altădată după comandamentul profetului prin „războiul sfânt", a renunţat azi la teocraţie, bazându-se numai pe propaganda religioasă pe care o fac confreriile religioase (EV.IR; DR).

ISMAEL, Ismail — era fiul lui Avraam cu slujnica sa Hagar (Agar), înainte de naşterea lui Isaac (Ihak); alungaţi de la casa lor, Agar şi Ismail au coborât în sudul ţării Canaan şi au locuit în pustiul Arav, Ismail ocupându-se cu vânătoarea. Ei s-au asociat cu oamenii locurilor acelora şi au devenit arabi (de la Arav, numele ţinutului). *Ismail* este socotit părintele unuia din triburile arabe (Ismailiţii, credincioşi monoteişti) (Facere 16, 1–15).

ISMAILIT — din neamul lui Ismael.

ISON — notă muzicală prelungită, acompaniament muzical, cu vocea, la strană (cântând notele joase), cu care isonarul acompaniază pe psalt.

ISONAR — cântăreţ, corist care secundează o cântare, acompaniază, ţine isonul.

ISPAS — se numeşte în popor marele praznic împărătesc care este Înălţarea la cer a Domnului (Ἡ Ἀνάληψις τοῦ κυρίου — *I Analipsis tu Kiriu*; *Ascensio Domini*;

Vozneşenie Gospodare). Se sărbătoreşte la 40 de zile după Paşte, în joia săptămânii a şasea după Înviere, când Domnul Iisus Hristos S-a înălţat la cer (Marcu 16, 19; Luca 24, 51; Fapte 1, 2–12). Este una dintre cele mai vechi sărbători creştine menţionate de Constituţiile Apostolice (sec. II). Sărbătoarea a căpătat o mare solemnitate mai ales din sec. IV, când Sf. Împărăteasă Elena, mama împăratului Constantin cel Mare, a ridicat o vestită biserică (Eleona), pe muntele Eleonului sau al Măslinilor, în Ierusalim, de unde Mântuitorul S-a înălţat la cer. Creştinii se salută în această zi cu formula: „Hristos S-a înălţat"; este Ziua Eroilor (se face pomenirea ostaşilor morţi pe front).

ISPĂŞIRE — împlinirea unui canon (pe care preotul duhovnic îl dă penitentului la spovedanie), supunerea la o restricţie benevolă sau forţată, ca urmare a săvârşirii unei (unor) fapte care au frustrat legea (moral-religioasă sau civilă). *Ispăşirea* păcatelor, sub aspect religios, se face şi pe lumea aceasta şi în viaţa de dincolo (în iad). Pe plan civil, *ispăşirea* faptei, ca urmare a călcării legilor prevăzute de justiţia statului, poate fi închisoarea (privarea de libertate pentru un timp anume) sau chiar pedeapsa cu moartea (acolo unde e prevăzută de lege). *Ispăşirea* este totdeauna legată (în concepţia creştină) de păcat, de călcarea legii morale. De aceea, ea poate avea nu numai aspecte exterioare, ci mai ales interioare, psihologice, adică mustrările de conştiinţă, care pot fi uneori mai cumplite decât orice pedeapsă exterioară, fizică; în sens alegoric, ele sunt „flăcările iadului". În legislaţia religioasă a poporului evreu, Vechiul Testament a prevăzut (în cartea Levitic, cap.16) o sărbătoare anuală pentru ispăşirea solemnă a tuturor păcatelor, sărbătoarea numită *Iom Kipur* (la 10 a lunii Tişri — septembrie, octombrie) pe care însuşi Dumnezeu a instituit-o.

ISPITA (ὁ πειρασμὸς — *peirasmos* = ispită, îndemn spre rău) — îndemn determinat de o cauză din afară, dar care se reflectă în conştiinţă. Astfel *ispita* devine un fel de încercare, o verificare a rezistenţei morale din om. *Ispita* e legată de săvârşirea unui păcat, şi de aceea diferă după natura păcatului. Câte păcate, tot atâtea ispite. Când apare *ispita*, apare şi începutul păcatului (Matei 5, 28). Înlăturarea *ispitei* înseamnă înlăturarea gândului rău, din clipa când el apare (Matei 26, 41). Învăţătura creştină arată că spre a birui *ispita* trebuie să te rogi şi să fii veghetor, atent să nu-i îngădui să prindă rădăcini: „Privegheaţi şi vă rugaţi, ca să nu intraţi în ispită" (Matei 26, 41).

ISRAEL v. **Evreu**.

ISTORIA RELIGIILOR sau **Ştiinţa religiilor** — este o ramură a Istoriei generale, care se ocupă cu descrierea şi caracterizarea tuturor religiilor, sub toate formele pe care acestea le-au luat în decursul vremurilor. Mircea Eliade, în lucrarea „*Krisis und Erneuerung der Religionswis senschaft*", dă o formulare, fără pretenţia unei definiţii: „În general se înţelege prin *Istoria religiilor* sau *ştiinţa religiilor* studiul vast al realităţilor religioase, adică al formei şi conţinutului apariţiei istorice a unei anumite „religii" (a unui trib, a unui popor sau supranaţional, precum şi al structurii specifice a vieţii religioase), forme sacre, reprezentări despre suflet, mituri, rituri etc.; instituţii, învăţături despre felurite

experienţe religioase etc.".

ISTORIA SIMPLĂ A RELIGIILOR sau **Hierografia** — spre deosebire de istoria comparată a religiilor, prezintă descrierea religiilor lumii şi dezvoltarea lor istorică, urmărind caracterizarea precisă a unei religii, fără a folosi, decât rareori, metoda comparativă, specifică istoriei comparate a religiilor.

ITALA v. **Septuaginta**.

IUDAISMUL — este comunitatea de credinţă religioasă a iudeilor; credinţa monoteistă în Dumnezeu Iahve (El, Elohim, Elolah, cum este numit cu pluralul de majestate), monoteism existent de la apariţia în istorie a poporului evreu, care începe cu Avraam (v. Avraam, Evreu) primul strămoş, din ai cărui descendenţi (Isaac, tatăl lui Iacov-Israel) s-au născut cele 12 triburi care au format poporul lui Israel (triburi care s-au dezvoltat din neamul celor 12 fii ai lui Iacov). *Iudaismul* derivă, ca denumire, de la numele lui Iuda, unul dintre cei 12 fii, pe care Dumnezeu l-a ales ca din neamul lui să se nască Mesia, Iisus-Mântuitorul, Răscumpărătorul neamului omenesc din robia păcatului strămoşesc. După o robie de peste patru sute de ani în ţara Egiptului, evreii reuşesc să se elibereze şi, întorcându-se în Canaan, ţara strămoşilor lor, o împart între cele 12 neamuri. Pe la începutul mileniului I î.Hr. ajunge rege David, din neamul lui Iuda. Fiind înţelept şi viteaz, ajutat de harul lui Dumnezeu, pentru credinţa sa, el reuşeşte să unească cele 12 triburi şi să formeze un stat unitar şi puternic, cu capitala în Ierusalim. Apogeul gloriei acestui regat e cunoscut sub regele Solomon, fiul lui David, care a zidit şi primul templu din Ierusalim. După moartea lui Solomon, regatul a fost împărţit în două de urmaşii săi. Slăbind puterea politică a statului, evreii au ajuns să fie din nou înrobiţi, întâi de asirieni (sec. VII î.Hr.) şi apoi de babilonieni (sec. VI î.Hr.), când regele Nabucodonosor (Nabucadneţar) dărâmă şi templul din Ierusalim. Pe la anul 539 î.Hr., babilonienii fiind înfrânţi de perşi, Cirus, regele Persiei, îngăduie evreilor să se întoarcă în ţara lor şi să-şi rezidească templul. În sec. II î.Hr. Iudeea se afla sub dominaţia seleucizilor, al căror rege, Antioh al IV-lea, păgân, înlătură mozaismul, silindu-i pe evrei să se închine lui Zeus, a cărui statuie o instalaseră în templul din Ierusalim, profanându-l. Iudeii se răscoală sub conducerea *fraţilor Macabei*, care înlătură păgânismul şi purifică templul. În amintirea acestui eveniment legat şi de minunea aprinderii miraculoase a luminilor marelui sfeşnic din Sfânta Sfintelor, s-a instituit sărbătoarea *Hanukk* (*Hanukka* — a luminilor) pe care evreii o celebrează în fiecare an, în luna decembrie, ca şi a reinstaurării Legii mozaice. În anii 60 î.Hr., iudeii cad sub stăpânirea romană, care încearcă un intens proces de romanizare a acestora. Din această cauză au loc numeroase revolte ale poporului evreu, revolte care, culminând în anul 70 d.Hr., au determinat pe împăratul roman Vespasian să le înăbuşe sângeros, distrugând Ierusalimul şi dărâmând templul până în temelii. După acest tragic eveniment, s-a intensificat diaspora evreiască. În sec. IV, când creştinismul a fost decretat religie de stat în imperiul roman, evreii au fost înlăturaţi din toate serviciile statului. Situaţia lor a devenit tot mai dramatică, mai ales după apariţia islamismului (sec. XII–XV), când evreii au fost nevoiţi, mulţi dintre ei, să se

refugieze în toate continentele (Asia, Africa, America, Europa), în țările în care au fost acceptați. După al doilea război mondial, în urma tragicului holocaust, evreii au hotărât reînființarea statului Israel și revenirea în țara strămoșilor. Păstrarea religiei mozaice de către evrei, indiferent în ce colț de lume s-au aflat, a fost miracolul care a păstrat ființa națională a acestui popor de-a lungul mileniilor, dându-i puterea să se reunească azi într-un stat unitar, pe pământul străbun. Religia monoteistă mozaică este cuprinsă în cărțile lor sfinte: *Tora* și *Talmudul*. *Tora* (*Tanakh*) cuprinde din Vechiul Testament: Legea (*Torah*) sau *Pentateuhul*, adică primele cinci cărți, atribuite lui Moise (primul mare profet al poporului evreu), *Profeții* și *Scrierile*. În Torah (Legea) sunt relatate evenimentele istorice prin care a trecut poporul evreu și legislația epocilor respective, începând de la Avraam și până la reîntoarcerea lor în Canaan, călăuziți de Moise. *Profeții* (*Nebhi'im*), împărțiți în *anteriori* — despre care se vorbește în cărțile canonice Iosua, Judecătorii (ex. Samuel), Regi I–IV (Samuel, Natan, Ilie, Elisei) și *profeții posteriori* — împărțiți în *mari* (Isaia, Eremia, Ezechiel și Daniel) și *mici* (Osea, Amos, Miheea, Ioil, Avdie, Iona, Naum, Avacum, Sofronie, Agheu, Zaharia, Maleahi); *Scrierile* (*Kethubim* = celelalte) cuprind toate celelalte cărți canonice ale Vechiului Testament, fie *istorice* (Cronici, Ezdra, Neemia), fie cele *literare și filozofice* (Psalmii lui David, Cărțile lui Solomon ș.a.). Limba scrierilor este ebraica, în alfabetul specific păstrat, folosit în Mesopotamia și introdus în Palestina. Cultul îl săvârșeau preoții aleși din neamul lui Levi (cum aflăm din cartea Levitic); ei aduceau la templu rugăciuni și jertfe (de animale și păsări). Primul cod moral este *Decalogul* (Tablele Legii), primit de Moise chiar de la Dumnezeu (Iahve), cod superior moralei celorlalte din epoca respectivă (ex. Codul lui Hamurabi). Tablele Legii se păstrau într-o cutie special confecționată, din lemn scump și podoabe de aur, numită *Chivotul Legii* sau *Arca Alianței*, simbol al alianței dintre Iahve și Israel. Când încă nu se zidise templul, Chivotul Legii era așezat într-un *cort*, făcut după un anumit plan și rânduit pentru cult, fiind, ca și templul, împărțit în Sfânta Sfintelor (unde se așeza Chivotul), numit *Cortul Mărturiei*. Slujitorii cultului, numiți *scribi* și *rabini* interpretau Legea; ei au luat locul vechilor preoți leviți. Apărătorii Legii, împotriva influențelor din afară, mai ales elenistice, erau *fariseii* iar contrariul lor erau *saducheii* (aristocrații), favorabili elenismului, rămânând totuși tradiționaliști. O sectă iudaică ce apare în epoca elenistică sunt *esenienii*; influențați de idei filosofice și idei religioase noi, se stabiliseră în jurul Mării Moarte, ducând o viață de asceți. Manuscrisele de la Qumram, descoperite în urma săpăturilor arheologice din secolul nostru (1947), se crede că provin de la esenieni. *Tora*, cartea sfântă de bază a iudaismului, a căpătat în timp numeroase comentarii și interpretări, făcute de rabinul Iuda-Na-Nasi, care a redactat în lucrarea sa și comentariile anterioare. Lucrarea aceasta se numește *Mișna*. Ea este un întreg *cod de legi* juridico-religioase, fără a cuprinde însă toate tradițiile orale; de aceea, cele rămase au fost și ele adunate într-o lucrare asemănătoare, numită *Teosophta*. Mișna este din nou revizuită în sec.

III-IV de învățați iudaici numiți *Amoraim*; această revizuire și redactare nouă a cărții Mișna va purta numele de *Gemara*. *Mișna* și *Gemara* au format o operă de mari proporții numită *Talmud*. Talmudul, amestec de cărți de legi, legende, povestiri, știință, constituie cartea de temelie pentru viața religioasă iudaică. Evreii au făcut și alte comentarii la Sf. Scriptură a Vechiului Testament (cărțile cuprinse în Tora — cum am arătat mai sus), comentarii numite *Midrașim*, precum și traduceri ale Bibliei (Vechiul Testament) din lb. ebraică în limba aramaică, numite *Targumim*. În religia mozaică este admisă libertatea spirituală a omului și necesitatea harului divin. Păcatul este considerat ca o abatere de la legea divină. Păcatul poate fi iertat prin pocăință, mărturisirea păcatelor și prin fapte de milostenie. Într-un studiu intitulat „În lumina Torei", șef-rabinul Moses Rosen vorbește despre *Cartea vieții*, în care sunt înscrise toate faptele oamenilor, bune sau rele, pentru că „există un ochi care vede, o ureche care aude și toate faptele bune sunt scrise în „Cartea vieții". Un loc de frunte în șirul faptelor bune îl are, la evrei, *milostenia*; de aceea, ei au organizat asistența publică în comunitățile iudaice. Aceste opere de caritate sunt numite *Țedoqah*. Răsplata faptelor bune este *Paradisul*, conceput ca *viața de veci* „în sânul lui Avraam" (Luca 16, 22); păstrând credința veche, evreii cred în *învierea morților, în judecata de apoi și răsplata veșnică după faptele bune scrise în carte*: „... poporul tău va fi mântuit și anume oricine va fi găsit scris în carte. Și mulți dintre cei care dorm în țărâna pământului se vor scula, unii la viață veșnică, iar alții spre ocară și rușine veșnică. Și cei înțelepți vor lumina ca strălucirea cerului și cei care vor fi îndrumat pe mulți pe calea dreptății vor fi ca stelele în vecii vecilor" (Daniel 12, 1–3). *Mistica* iudaică, reprezentată prin personalități cu o înaltă viață spirituală, se afirmă mai ales în Evul Mediu (sec. XIII) când apare „Cartea Splendorii" (*Sapher hu Zohar*) publicată de Moise Leon, carte care cuprinde tradițiile ezoterice (ascunse) ale iudaismului și care se numește *Kabbalah* („tradiție", de la cuv. ebr. *qibbel* = a primi instrucțiuni — v. **Cabala**). Cultul iudaic este *particular* (cultul familial) și *public* (care se săvârșește sâmbăta în sinagogă). Iudaismul actual cunoaște două ramuri, în raport cu ritualul și tradițiile: *ortodox* (conservator), păstrător al tradițiilor și vechiul ritual; și *reformist*, mai puțin tradiționalist, influențat de ideile filosofiei iluministe din sec. XVIII. În cadrul curentului ortodox se desprind două nuanțe: *askenazi* și *sefard*. Iudaismul *askenazit* (german) folosește limba *idiș*, formată din amestecul limbii ebraice și germane și e răspândit în Germania, Europa de est, America; *sefarzii* folosesc lb. *ladino*, amestec de *ebraică și spaniolă*, fiind răspândiți în sudul Europei (Spania), Africa de nord și Orientul Mijlociu. Deosebirile între askenazi și sefarzi constă nu numai în limbă, dar și în unele texte religioase, folosite în cult. Pe baza rezoluției ONU din 29 noiembrie 1947, a fost înființat *Statul Israel (la 14 mai 1948)*, fapt ce a determinat reîntoarcerea evreilor din diaspora, organizarea țării, dezvoltarea limbii ebraice, a învățământului talmudic, studiul Bibliei și consolidarea religiei mozaice (E.V.IR, DR ș.a.); v. **Harambașa**.

IUDAIZANȚI sau **iudeo-creștini** — erau un fel de sectari în sânul creștinismului primar, care cereau să se respecte în întregime legea

mozaică, ceea ce contravenea învățăturii credinței creștine adevărate (I Cor 11, 23; 15, 3; Gal. 1, 11–12 etc.).

IULIAN v. **Calendarul**.

IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOZOFUL, Sf. (+163) — este autor de imne hristologice și al unei cărți cuprinzând reguli de cântare numită *Psaltis*, din păcate pierdută.

IVRIM (ebr.) — denumire dată triburilor lui Israel. Ivrim-evrei, o variantă a acestui termen era *habitru*, termen folosit de egipteni pentru cuceritorii Canaanului, adică evreii.

IZKOR (ebr.) — în religia iudaică este una dintre cele mai impresionante ceremonii religioase de *pomenire a morților*. Izkor se face la sinagogă de patru ori pe an, în zilele sărbătorilor: Iom Kipur (25 septembrie), Semini Ațeret (7 octombrie), Pesah („ziua a opta" — 1 mai), Savuot („ziua a doua" — 4 iunie).

IZVORUL TĂMĂDUIRII — este una dintre cele șapte sărbători mici închinate Maicii Domnului. Sinaxarul ne arată geneza acestei sărbători care se prăznuiește în ziua de Vineri din Săptămâna Luminată (prima săptămână după Duminica Învierii Domnului). Se spune că Leon I Tracul, numit și Machelie, până nu era încă împărat al Bizanțului se afla într-una din zile în preajma unei păduri. Aici întâlni un orb care rătăcea încoace și încolo căutând un izvor să-și potolească setea. Făcându-i-se milă de el, Leon l-a luat de mână și au pornit împreună să caute apă. Iată ce ne spune Sinaxarul despre minunea ce s-a petrecut acolo: „Leon, ce se numește Machelie, și era umil și smerit, pentru al său bun nărav și milostivire ce avea, mai înainte de a se sui pe scaunul împărăției, umblând pe lângă acel loc, au aflat pre un orb, rătăcind. Și luându-l pre el de mână îl povățuia, și ajungând ei amândoi acolo aproape, unde era izvorul acesta, i s-au făcut sete orbului, și să ruga lui Leon ca să-i stingă acea sete cu apă. Carele mergând înlăuntrul pădurii aceea, carea era plină de copaci deși și de alte saduri (plante) de multe feliuri, căuta apă și neaflând apă s-au întors înapoi întristați. Și întorcându-se au auzit glas de sus zicând: „Nu trebuia, Leoane, să te afli ostenit, că apa este aproape". Întorcându-se iarăși să caute, și ostenindu-se mult, și neaflând, iarăși s-au făcut glas ca și întâi și i-au zis lui: „Împărate, intră în partea cea mai dinlăuntru a acestei păduri dese că vei afla un lac, și ia dintr-însul cu mâinile tale apă tulbure și stinge setea orbului și să ungi cu tină și ochii lui cei întunecați și îndată ce vei cunoaște cine sunt Eu, că de multă vreme lăcuiesc în locul acesta". Deci Leon au făcut precum i-au poruncit lui glasul acela, și a văzut orbul. Și după proorocirea Maicii Domnului, peste puțină vreme a stătut Leon, împărat. Și au zidit acolo, la acel izvor, el, întâia biserică, cu cheltuiala sa, precum să vede astăzi (în anul 454 d.Hr.). Și... se făceau prea multe minuni în toate zilele întru acea biserică. Și, după mulți ani, Justinian cel Mare, împăratul grecesc (bizantin), căzând în boală... și pătimind rău de acea boală, au dobândit acolo tămăduirea sa, și vrând să dea răsplătire Maicii Cuvântului, iarăși au zidit acea biserică dintâi și o au făcut mai mare și mai împodobită, carea, după ce se sfărâmase de multe cutremure, mai pre urmă împăratul Vasile Machedon și fiul său Leon Înțeleptul, împreună o au zidit și o au dres. Pe vremea lor această fântână și mai multe minuni făcea: că bubele cele umflate... și oftica și alte boale nenumărate au vindecat... și stârpiciuni au

dezlegat darul izvorului aceluia. Şi împăratul Constantin Porfirogenetul s-au născut din împărăteasa Zoe. Şi-au înviat şi pre un mort izvorul acela, carele era din Tesalia; că mergând acela la acel izvor au murit pre cale, şi când era să moară şi vrea să-i iasă sufletul, s-au rugat corăbierilor să-l ducă pre el acolo, la biserica izvorului şi să toarne trei picături de apă, dintru cel izvor de acolo peste dânsul, când vor vrea să-l îngroape, şi au făcut aşa, şi după ce au turnat apa, au înviat mortul. Şi după mulţi ani, când era să cază acea biserică mare, s-au arătat Născătoarea de Dumnezeu şi au ţinut-o până ce s-au strecurat norodul, de au ieşit afară. Diavoli de multe feluri apa aceea i-a izgonit de acolo. Şi pre mulţi legaţi din temniţi i-au dezlegat; şi pre împăratul Leon cel Înţelept de piatră l-au vindecat... şi lui Ioan, Patriarhul Ierusalimului, i-au vindecat auzul, ce i se stricase... În Haldeea, pre monahul Peperin şi pre ucenicul lui i-au vindecat Maica lui Dumnezeu, prin chemare; aşişderea şi pre monahul Matei şi pre Maleti, care erau pârâţi la împăratul. Şi pre un Patrichie şi pre un Spatariu mare, şi pre mulţi alţii nenumăraţi, cine-i va putea spune" (*Penticostar*, 1841, p. 31–36). În Vinerea din Săptămâna Luminată, numită *Vinerea Izvorului Tămăduirii*, se săvârşeşte în toate bisericile Sf. Liturghie, apoi se face sfinţirea apei mici, în biserici sau la fântâni şi izvoare, iar în unele părţi preoţii fac şi botezarea generală a caselor credincioşilor, cu această apă sfinţită; v. **Cultul Marial**.

Î

ÎMBISERICIRE — învoire dată de episcopul locului, unui preot pensionar de a putea sluji la o biserică.

ÎMPĂRTĂŞANIE, ÎMPĂRTĂŞIRE, CUMINECARE (lat. *comunicatio* = comunicare; gr. koinwn(a,-3 — *koinonia,-i* = legătură, comuniune; 3 qe(a koinwn(a — *i Teia koinonia* = Sfânta comuniune, Euharistia) — moment important, indispensabil în cadrul Sf. Liturghii, în Biserica Ortodoxă, când, după săvârşirea Sf. Euharistii, urmează împărtăşirea credincioşilor (după împărtăşirea clericilor) cu Sfântul Trup şi Sfântul Sânge al Domnului, sub forma pâinii şi vinului euharistic. Preoţii se împărtăşesc la fiecare Sfântă Liturghie (fiind, conform canoanelor, totdeauna pregătiţi), iar credincioşii numai când s-au pregătit prin post şi spovedanie. *Fiecare creştin* ortodox trebuie *să se împărtăşească în cele patru posturi* de durată din cursul anului bisericesc (Crăciun, Paşte, Sfinţii Petru şi Pavel şi Adormirea Maicii Domnului sau Postul Sfintei Marii) sau măcar o dată pe an în Postul Paştelui; v. **Sf. Euharistie**.

ÎNAINTE-MERGĂTORUL v. **Ioan Botezătorul**.

ÎNĂLŢAREA LA CER A DOMNULUI v. **Ispas**.

ÎNĂLŢAREA SFINTEI CRUCI v. **Cruce**.

ÎNCHINAREA sau **ÎNCHINĂCIUNEA** (gr. cairetism[$, proskÝnhsi$ — *hairitismos, proskinisis* = închinare, de la Ùpokl(nomai, cairetCw — *ipoklinome, hairetao* = a face semnul crucii, — spre deosebire de kl(nw — *klino* = a închina averea bisericii; domnii români închinau la Sfântul Munte Athos câte o biserică şi averile ei; a închina un pahar de vin cu prietenii etc.) — *Închinarea, facerea semnului crucii* este un *gest ritual* specific creştin. Este semnul mărturisirii credinţei creştine şi al slăvirii lui Dumnezeu. Închinarea este cel mai frecvent act liturgic, atât în cultul public cât şi în cultul particular. La intrarea în biserică preotul (şi credincioşii) se închină făcând semnul sfintei cruci, în numele Sfintei Treimi pe care o mărturisim, rostind: *În numele Tatălui* (şi mâna dreaptă, cu trei degete adunate — cel mare, arătător şi mijlociu — se duce la frunte) şi *al Fiului* (mâna dreaptă se duce pe piept) şi *al Sfântului Duh* (mâna se aşează pe umărul drept), „Amin" (şi ducem mâna la umărul stâng). Închinarea sau semnul sfintei cruci se face în biserică în timpul săvârşirii Sfintei Liturghii şi slujbelor religioase, şi în orice altă împrejurare a vieţii, când credincioşii cer ajutorul lui Dumnezeu, aducându-I în acelaşi timp şi mulţumiri pentru binefacerile Sale. *Închinarea* nu se face la fel în toate confesiunile creştine: *ortodocşii* de odinioară se închinau cu două degete, ortodocşii de azi se închină cu trei *degete* (pe care le duc la frunte, la piept la umărul drept şi la umărul stâng, simbolizând că: din Tatăl S-a născut Hristos, a coborât pe pământ şi şade de-a dreapta Tatălui), însoţind semnul cu cuvintele: „În numele Tatălui,

al Fiului şi al Sfântului Duh"; *catolicii* fac închinarea *cu toată palma întinsă; monofiziţii* (armenii), care cred că Iisus a avut o singură fire, numai firea divină, *se închină cu un singur deget*. Închinarea se face cu faţa la răsărit (acolo e răsăritul soarelui, „acolo este Raiul şi Hristos"). Formula însoţitoare: „În numele Tatălui..." este cea mai veche şi generală (Matei 28, 19); ea s-a transmis prin Sf. Tradiţie: Mântuitorul trimite pe Apostoli la propovăduire spre a încreştina noroadele „Botezându-le în numele Tatălui, al Fiului şi al Sfântului Duh". *Semnul crucii* arată credinţa în Sfânta Treime, în mântuirea omului prin răstignirea lui Iisus Hristos; înseamnă credinţa în jertfa Lui şi hotărârea creştinului de a răstigni pe omul cel păcătos din el. *Semnul crucii îndepărtează duhul cel rău*, care este *păcatul*. Biserica Ortodoxă începe şi sfârşeşte toate slujbele şi rugăciunile prin semnul Crucii, invocând puterea ei sfinţitoare prin care Sfintele Taine ajută la sfinţirea şi mântuirea omului. Semnul Sfintei Cruci însoţeşte îngenuncherile şi mătăniile la rugăciune.

ÎNGENUNCHEREA (γονυκλισία, ἡ — *gonuclisia*; lat. *genuflexio*) — *prosternarea* şi ridicarea ochilor spre cer este un gest ritual care însoţeşte rugăciunea (nu numai în creştinism); Mântuitorul Se roagă în genunchi. El a mers cu ucenicii pe Muntele Măslinilor şi „îngenunchind, Se ruga..." (Luca 22, 41); s-a prosternat, a căzut cu faţa la pământ, rugându-Se: „Părinte, de voieşti, treacă de la Mine acest pahar. Dar nu voia Mea, ci voia Ta să se facă" (Luca 22, 42). Gestul îngenuncherii, ca expresie a recunoaşterii totale a voii lui Dumnezeu, îl găsim în Noul Testament, atât la Mântuitorul, Care înainte de patimile sale a îngenunchiat şi S-a rugat în grădina Ghetsimani (Marcu 14, 36), cât şi la Apostolii şi Ucenicii Săi. Arhidiaconul Ştefan îngenunchiază şi se roagă în timp ce se pregăteşte să moară lovit cu pietre de duşmanii lui Hristos, în care Ştefan crede şi Căruia îi încredinţează sufletul său: „Şi scoţându-l afară din cetate, îl băteau cu pietre... pe Ştefan, care se ruga şi zicea: Doamne, Iisuse, primeşte duhul meu! Şi, îngenunchind, a strigat cu glas mare: Doamne, nu le socoti lor păcatul acesta. Şi zicând acestea a murit" (Fapte 7, 58–60). Şi Apostolul Petru se ruga în genunchi pentru învierea Tavitei: „Şi Petru a îngenunchiat şi s-a rugat, şi întorcându-se... a zis: Tavita, scoală-te! Iar ea şi-a deschis ochii... Şi dându-i mâna, Petru a ridicat-o şi, chemând pe sfinţi (creştini) şi pe văduve, le-a dat-o vie" (Fapte 9, 40–41). Gestul îngenuncherii (aşezarea în genunchi) la rugăciune era în uz şi la evrei, de la care a trecut şi în creştinism. Este un gest care exprimă smerenie în faţa lui Dumnezeu şi profundă cinstire a Lui. Exprimă şi pocăinţa şi părerea de rău pentru păcatele săvârşite. Îngenuncherea se face în timpul rugăciunii particulare şi cultice (în timpul Sfintei Liturghii).

ÎNGER (gr. ἄγγελος — *aggelos* = înger, vestitor; lat. *angelus*) — în concepţia ortodoxă este o fiinţă necorporală (spirituală), supranaturală, un obiectiv al cultului, ca şi sfinţii. Îngerii au fost creaţi de Dumnezeu înainte de a fi lumea. Ei sunt mijlocitori între Dumnezeu şi oameni, vestitori ai voii şi poruncilor divine, slujitori ai mântuirii oamenilor, ocrotitori şi ajutători ai omului. Îngerii constituie idealul de perfecţiune şi puritate şi sunt reprezentaţi în iconografie ca nişte copii sau tineri cu aripi.

Scriitorul bisericesc Dionisie Areopagitul (autor foarte controversat, pentru care a fost şi numit Pseudo-Dionisie Areopagitul) vorbeşte despre îngeri într-una din lucrările sale intitulată „Despre ierarhia cerească“, arătând că această ierarhie este formată din *nouă cete îngereşti* împărţite în trei triade: 1. *Serafimii, Heruvimii, Tronuri* (*Scaune*); 2. *Domnii, Puteri, Stăpânii*; 3. *Începătorii, Arhangheli, Îngeri*. Acestea sunt nume ale cetelor îngereşti, căci nume individuale se cunosc numai trei: arhanghelii Mihail, Gavriil şi Rafail. Despre toate aceste cete îngereşti ne vorbeşte Sfânta Scriptură, atât în Vechiul, cât şi în Noul Testament, precum şi Sfinţii Părinţi ai Bisericii (Ignatie Teoforul, Irineu, Clement Alexandrinul, Chiril al Ierusalimului, Vasile cel Mare, Grigorie cel Mare sau Dialogul, Fer. Augustin, Ioan Damaschin ş.a.). Ierarhia cerească (lumea spirituală) a fost creată prin voinţa lui Dumnezeu, Care a rânduit şi slujirile fiecărui rang: „...întru El au fost făcute toate, cele din ceruri şi cele de pe pământ, cele văzute, şi cele nevăzute, fie tronuri, fie domnii, fie începătorii, fie stăpânii. Toate s-au făcut prin El şi pentru El“ (Coloseni 1, 16). Despre rostul şi slujirea îngerilor, Biserica creştină şi-a formulat învăţătura în *Mărturisirea Ortodoxă*, în care scrie că: „*Îngerii sunt duhuri create de Dumnezeu din nimic*, pentru ca să-L preamărească şi să-L servească şi afară de aceasta, să servească în lume oamenilor, povăţuindu-i la împărăţia lui Dumnezeu. Ei se dau şi pentru apărarea oraşelor, a împărăţiilor, a ţărilor, a mănăstirilor, a bisericilor şi a oamenilor, clerici şi mireni..., de asemenea păzesc şi pe prunci. Ei aduc înaintea măririi dumnezeieşti... rugăciunile şi milosteniile noastre şi alte faceri de bine... În Vechiul Testament, mai înainte de a fi dată Legea prin Moise, îngerii învăţau pe strămoşii noştri Legea şi voia lui Dumnezeu şi le arătau calea mântuirii, după cum mărturiseşte Dionisie... Iar pe urmă, după ce s-a dat Legea, îi învăţau şi-i povăţuiau spre cele bune... Ei de asemenea descoperă lucrările dumnezeieşti... şi, după porunca lui Dumnezeu, se află pretutindeni, lângă fiecare om, ne păzesc de toată primejdia şi alungă pe duşmanul sufletelor noastre, care munceşte fără milă pe om, dacă vede că Dumnezeu îl îngăduie să facă aceasta“ (*Mărturisirea de credinţă*..., Ed. 1952, p. 19). La început, toţi îngerii au fost în comuniune cu Dumnezeu, dar ulterior, abuzând de libertatea lor, şi îndemnaţi de căpetenia lor, *Lucifer*, care a vrut să fie asemenea lui Dumnezeu, o parte dintre îngeri L-au părăsit pe Dumnezeu, Care i-a creat, şi căzând în *păcatul nesupunerii* şi *mândriei*, şi-au pierdut puritatea şi vrednicia demnităţii corespunzătoare firii şi menirii lor, devenind *îngeri răi, diavoli sau satana*, cauză a răului pentru ei şi pentru toate făpturile. Sf. Ioan Damaschin spune: „Dintre puterile îngereşti, întâistătătorul cetei celei mai de jos (Lucifer), satana, nu a fost făcut rău prin natură, ci a fost bun, a fost făcut spre bine şi nu avea în el de la Creator nici cea mai mică urmă de răutate, cu toate acestea n-a suferit luminarea şi cinstea pe care Creatorul i-a dăruit-o, ci, prin voinţa lui liberă, s-a mutat de la starea sa naturală la o stare contrară naturii sale şi s-a ridicat împotriva lui Dumnezeu, Care l-a făcut, voind să se împotrivească Lui... Mulţimea nenumărată de îngeri, aşezaţi sub ascultarea lui, s-a dezlipit, a

urmat lui şi a căzut împreună cu el. Aşadar (*demonii*), cu toate că erau de aceeaşi natură cu îngerii, totuşi au devenit răi, înclinându-şi de bună voie voinţa lor, de la bine spre rău". Aceşti îngeri căzuţi, diavolii, au fost pedepsiţi de Dumnezeu, Care i-a alungat din lumina feţei Sale, aruncându-i în întunericul cel veşnic, în împărăţia iadului, după cum spune Mântuitorul: „Am văzut pe *satana* ca un fulger căzând din cer" (Luca 10, 18). Sf. Apostol Petru scrie într-una din Epistolele sale: „Dumnezeu n-a cruţat pe îngerii care au păcătuit, ci, legându-i cu legăturile întunericului în iad, i-a dat să fie păziţi spre judecată" (II Petru 2, 4). Această cădere a însemnat rupere definitivă de Dumnezeu, împietrire în rău, pentru care nu mai e posibilă nici pocăinţa nici mântuirea, aşa cum spune Sf. Ioan Damaschin: „*Ceea ce este moartea pentru oameni, aceea este căderea pentru îngeri. După cădere ei nu mai au posibilitatea pocăinţei, după cum nu o au nici oamenii după moarte*". Această posibilitate a pocăinţei s-a pierdut pentru totdeauna pentru diavol, după ce, pe lângă *păcatul mândriei* — care i-a adus căderea — a păcătuit şi prin *invidie*, căci a ispitit pe om, creatura lui Dumnezeu, pură şi fericită iniţial, tocmai pentru a-l face şi pe om să păcătuiască şi să-şi piardă astfel şi el fericirea şi curăţia în care fusese creat să trăiască. Fiindcă urăşte adevărul şi face totul împotriva voinţei lui Dumnezeu, diavolul este caracterizat, în numeroase texte ale Noului Testament, ca „tatăl minciunii", căci „de la început a fost ucigător de oameni şi nu a stat întru adevăr, pentru că nu este adevăr întru el... căci este mincinos şi tatăl minciunii" (Ioan 8, 44), ca „cel ce înşeală pe toată lumea" şi pe care Arhanghelul Mihail şi îngerii lui l-au aruncat din cer: „Mihail şi îngerii lui au pornit război... şi a fost aruncat balaurul cel mare, şarpele cel de demult, care se cheamă diavol şi satana, cel ce înşeală toată lumea..." (Apocalipsa 12, 7 şi 9), cel care şi pe Iisus Hristos a încercat să-L ispitească (Luca 4, 3–13). Omul poate să se împotrivească înşelăciunii şi ispitirii diavolului prin puterea credinţei în Dumnezeu, prin post şi rugăciune, aşa cum Iisus însuşi a arătat (Luca 4); omul este liber să slujească lui Dumnezeu sau diavolului care-l ispiteşte, dar nu-i poate hotărî voinţa de a rămâne credincios lui Dumnezeu, Care dă har şi putere celor statornici în credinţa în El: „Dumnezeu celor mândri le stă împotrivă, iar celor smeriţi le dă har. Supuneţi-vă deci lui Dumnezeu. Staţi împotriva diavolului şi el va fugi de la voi. Apropiaţi-vă de Dumnezeu şi Se va apropia şi El de voi... Smeriţi-vă înaintea Domnului şi El vă va înălţa" (Iacov 4, 6–8 şi 10). *Cultul îngerilor* buni, slujitori ai voii lui Dumnezeu şi ocrotitori ai oamenilor, a fost susţinut din epoca apostolică şi patristică şi există nu numai în Biserica creştină ci şi în alte credinţe, ca cea mozaică şi islamică. Biserica Ortodoxă le-a închinat sărbători speciale: 8 noiembrie, 26 martie, 6 septembrie şi le-a consacrat o zi de pomenire săptămânală, ziua de luni; alte forme de cinstire a lor sunt Acatistele şi Paraclisele, ca rugăciuni speciale adresate îngerilor, hramurile de biserici cu numele Sfinţilor Arhangheli, ca şi numele purtate de credincioşi: Anghel, Angela, Mihail, Gavriil (Gabriel), Rafael, Serafim etc. În Ceaslov, între rugăciunile dimineţii este şi una închinată îngerului păzitor. Rugăciunea către îngerul

păzitor este printre primele pe care le învață fiecare copil ortodox (*Înger, îngerașul meu*...).

ÎNGROPĂCIUNE — înhumare, înmormântare.

ÎNHUMARE sau **înmormântare** — este ritualul de așezare în mormânt al unui mort, fie că trupul e întreg și e lăsat să putrezească, fie că este mumifiat sau incinerat. Ritualul înmormântării este diferit de la o epocă la alta, așa cum au arătat săpăturile arheologice. După forma mormântului și a ceremoniei funerare, se remarcă morminte plane și morminte în formă de tumuli, fie cu obiecte funerare, fie fără, așezate în groapă sau în urne, prin incinerare. Pe teritoriul României s-au descoperit toate aceste forme de înhumare, cu scheletele uneori chircite, în morminte plane, așezate în preajma locuințelor sau în cimitire — necropole (în Dobrogea, în Muntenia). Cu timpul, mai ales după răspândirea creștinismului, s-au creat necropole pentru așezările rurale sau urbane. Excepție au făcut, atât la noi, cât și în apus, capetele încoronate sau înalții prelați și ctitorii, care au fost înmormântați în incinta bisericilor și marilor catedrale; v. **Tumul**.

ÎNMORMÂNTARE — în lucrarea sa *„Ardem sau înmormântăm morții"*, publicată în 1931, Părintele Prof. I. Popescu-Mălăești a documentat pe baza Sfintei Scripturi și a Tradiției bisericești că un preot creștin nu are voie să săvârșească slujba religioasă celor care se incinerează (se ard) și nici sinucigașilor. El a combătut traducerea greșită în unele cărți de slujbă (panihide, molitfelnice) a cuvântului ebraic *„ephar"* cu „cenușă" („Eu sunt pământ și cenușă"). Acest cuvânt *„ephar"* este folosit o singură dată în Vechiul Testament cu sensul de „cenușă", pe când în restul textelor e folosit cu înțelesul de „țărână", deci corect: „Eu sunt pământ și țărână", iar „țărâna să se întoarcă în pământ cum a fost" (Ecclesiast 12, 7). Deși cartea prof. Mălăești face aceste precizări, totuși s-a continuat traducerea greșită a termenului *„ephar"* în tipărirea noilor ediții ale molitfelnicelor și panihidelor cu „cenușă" în loc de „țărână". Acest lucru *este total interzis de Biserica creștină.* „Nu este îngăduit creștinului a se arde", așa cum se menționează și în *Pravila bisericească de la Govora, 1640–1641*, care spune categoric în glava 378: „să nu ardeți trupurile morților". Învățătura Bisericii creștine care susține înhumarea și nu incinerarea morților este susținută de textele Sfintei Scripturi: „căci pământ ești și în pământ te vei întoarce" (Facere 3, 19); sunt cuvintele lui Dumnezeu, rostite către Adam când acesta a păcătuit și a fost pedepsit prin alungarea din rai. La învierea Sa de-a treia zi, Iisus a înviat cu trupul, n-a fost o simplă arătare (Toma i-a pipăit urmele cuielor). Sf. Apostol Pavel scrie Corintenilor: „Nu știți, oare, că voi sunteți templu al lui Dumnezeu și că Duhul lui Dumnezeu locuiește în voi?" (I Corinteni 3, 16). Deci, cu ce drept poate fi ars acest trup, numit templu al Duhului Sfânt? Înhumarea morților e susținută de Biserică pe baza învățăturii Sf. Scripturi în legătură cu sfârșitul lumii și judecata de apoi, când vor învia și trupurile, și împreună cu sufletul vor primi judecata. În acest înțeles avem textul de la Ioan: „Nu vă mirați de aceasta; că vine ceasul în care toți cei din morminte vor auzi glasul Lui, și vor ieși cei ce

au făcut cele bune, spre învierea vieții, iar cei ce au făcut cele rele, spre învierea osândirii" (Ioan 5, 28–29). „Dar eu știu că Răscumpărătorul meu este viu și că El, în ziua cea de pe urmă, va ridica iar din pulbere această piele a mea ce se destramă" (Iov 19, 25). „Căci trebuie ca acest trup stricăcios să se îmbrace în nestricăciune și acest trup muritor să se îmbrace întru nemurire" (I Corinteni 15, 53); v. **Rânduieli** la înmormântare în tradiția ortodoxă.

ÎNTÂMPINAREA DOMNULUI (Ἡ ὑπαπαντή — *I ipapanti* sau Ἡ ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ — *I ipapanti tu Hristou*; lat. *Cocorsus*) — numită în popor și *Stretenia* (vechiul slv.), când se prăznuiește aducerea la templu, la 40 de zile de la naștere, a Pruncului Iisus, Care a fost întâmpinat și luat pe brațe de către bătrânul preot Simeon, care a recunoscut în acest Prunc pe Mesia și L-a mărturisit. „El L-a primit în brațele sale și a binecuvântat pe Dumnezeu și a zis: Acum slobozește pe robul Tău, Stăpâne, după cuvântul Tău în pace, că ochii mei văzură *mântuirea Ta*" (Luca 2, 28–30). La catolici, sărbătoarea aceasta se numește Curățirea Sfintei Marii (*Festum purificationis Beatae Mariae, Virginis*) pentru că, după obiceiul Legii, la 40 de zile de la nașterea copilului, mama trebuia să vină la templu pentru curățire, obicei care se mai păstrează și azi în Biserica Ortodoxă. Data sărbătorii este la 2 februarie (v. LG, p.204–206). Organizația Mondială a Tinerilor Ortodocși (*Syndesmos*) a decretat ziua de 2 februarie „Ziua Internațională a Tineretului Ortodox".

ÎNVIEREA DOMNULUI v. **Paști (Sfintele Paști)**.

J

JAINISMUL — sectă apărută în sânul brahmanismului prin sec. VIII–VI înainte de Hristos, ca o reacție la sistemele filozofice ce începuseră a submina doctrina religioasă brahmană. Învățătorii sectei se numeau *Jina* („Învingător“), erau 24 la număr, dintre care numai doi, ultimii au fost persoane istorice: *Parşva* (întemeietorul din sec.VIII î.Hr.) şi *Vardhamana* supranumit şi *Mahavira* („marele preot“ sec. VI–V î.Hr.), care duce la desăvârşirea sistemului ascetic inițiat de Parşva; el trăieşte o viață de mortificare fizică prin care, ajungând să înțeleagă marea taină a atotştiinței şi eliberării, devine Mahavira („marele erou“ sau *Jina* — Învingătorul) şi începe opera de reformare a învățăturii lui Parşva şi de propovăduire a propriei sale învățături. Doctrina sa urmăreşte să ajute pe om să-şi dobândească eliberarea finală, prin respectarea celor trei condiții: dreapta credință, dreapta cunoaştere şi dreapta purtare. *Dreapta credință* este acceptarea învățăturii că într-adevăr Mahavira a descoperit calea ce duce la adevăr şi la eliberarea finală. Jainismul nu acceptă existența unui Dumnezeu Creator, care conduce lumea, şi de aceea este un sistem ateu, ceea ce jainiştii nu vor să recunoască, susținând că ei cred în cei 24 de „învățători“ (*tirthamkaras*), precum şi în numeroşi zei, care însă n-au viață veşnică, ci sunt supuşi, ca şi oamenii, unui şir de reîncarcări, până la completa lor eliberare. *Dreapta cunoaştere* este directă (intuitivă) şi indirectă (rațională), începând cu simpla percepțiune, până la cunoaşterea absolută, când se atinge ultimul grad de perfecțiune, la care cei care ajung devin Jina. *Dreapta purtare* rezumă morala jainistă care are la bază ideea de *Karman* (substanță fluidică), concretizând puterea faptelor de care omul trebuie să se elibereze prin împlinirea comandamentelor morale, care sunt în număr de cinci: a nu ucide o ființă vie, a nu minți, a nu fura, a trăi în castitate şi a nu se ataşa de bunurile materiale. Călugării şi asceții trăiesc aceste comandamente morale cu atâta exigență, încât îşi mortifică trupul, renunțând la veşminte şi hrană, grăbindu-şi astfel sfârşitul, numai din dorința de a urma exemplul lui Mahavira. Renunțarea la hrană, în ultimile zile ale vieții, se recomandă şi laicilor, pentru curățirea de Karman la trecerea într-o nouă viață. Situația actuală a jainismului se deosebeşte de cea inițială, când, fiind o simplă sectă, nu avea nevoie de manifestări cultice proprii. Ajungând însă la divinizarea marilor învățători ai sectei (Parşva şi Mahavira), s-a ajuns la un cult asemănător celui hinduist. Templele jainiste sunt impunătoate prin arhitectura şi bogăția lor, devenind foarte numeroase, deşi ca număr credincioşii jainişti nu sunt nici două milioane, recrutați, în general, dintre oamenii foarte bogați. Au de asemenea mănăstiri impunătoare, unde călugării trăiesc renunțând la viața de mortificare şi de călugări rătăcitori. Adunați în mănăstire, ei se ocupă cu ştiința, arta, literatura, îmbogățind literatura

jainistă, atât cu opere literare cât şi sacre. Literatura sacră e cuprinsă în două canoane: unul aparţine călugărilor numiţi *digambaras* (mai nou şi mai puţin important), celălalt, călugărilor *sverambaras* (cuprinzând lucrări vechi, din sec. IV î.Hr., scrise în versuri şi proză, în dialectul popular pracrit, al limbii sanscrite) (E.V.IR).

JANSENISMUL — ordin religios în sânul Bisericii Catolice, a apărut în istorie în prima jumătate a sec. XVII (1636), ca o grupare de teologi erudiţi, având în frunte pe profesorul *Cornelius Jansenius*, de la universitatea din Louvain (Belgia), centru cu *tradiţie antiiezuită*. Jansenius, el însuşi un adversar al iezuiţilor, a hotărât, împreună cu ceilalţi, să întocmească un plan de reformă a evlaviei şi credinţei catolice, pe care o vedeau subminată de cazuistica moralei iezuite. Această cazuistică s-a conturat la iezuiţi mai ales în acţiunea acestora de combatere a Reformei (dezbinare produsă în sânul Bisericii Catolice, în sec. XVI). Combătând ideile Reformei, iezuiţii ajunseseră la formularea unei concepţii originale, pe plan moral, fapt care a dus, în secolele XVII şi XVIII, la multe controverse religioase, mai ales cu privire la problema mântuirii omului. În legătură cu această problemă, reformiştii susţineau că prin păcatul strămoşesc omul a pierdut libertatea de voinţă (liberul arbitru) şi fiindcă singur nu mai poate alege şi urma calea spre mântuire, trebuie să primească harul lui Dumnezeu, singurul care-l mântuieşte, indiferent de faptele sale. Acest har nu se dă însă în mod egal oamenilor, căci numai Dumnezeu hotărăşte cui să-l dea şi cine se poate mântui. Oamenii sunt deci *predestinaţi la mântuire*, în funcţie de alegerea pe care o face Dumnezeu. Împotriva acestor idei, iezuiţii afirmă că prin păcatul strămoşesc nu s-a pervertit libertatea şi voinţa omului, ci doar a mai slăbit, rămânând totuşi în stare să-L poată cunoaşte pe Dumnezeu şi să-L urmeze. Vorbind despre disciplinarea voinţei spre fapte bune şi despre deosebirea dintre faptele bune şi cele nepermise, dintre păcatele grele şi cele uşoare, iezuiţii au căutat să justifice prin fapte bune, chiar formale, posibilitatea mântuirii. Prin acest mod de gândire, ei considerau că omul putea fi absolvit de păcat, chiar când a făcut fapte rele, dacă situaţiile din realitatea concretă au impus ieşirea din impas. De ex., spuneau ei, dacă un soţ caută să comită un adulter, poate jura în faţa celuilalt că e nevinovat, dacă fapta n-a ajuns încă să fie consumată; de asemenea, un servitor sau un contrabandist pot fura, dacă sunt săraci şi leafa e insuficientă. Aceste modalităţi de motivaţie a intenţiilor şi faptelor sunt numite de iezuiţi „cazuri de conştiinţă“. Pentru rezolvarea acestor „cazuri“ de către duhovnici, un ajutor le-a fost dat de clericul iezuit spaniol *Escobar* (1669), care a întocmit un manual pentru uzul duhovnicilor. Modul de rezolvare a „cazurilor de conştiinţă“, după gândirea cazuisticii iezuite, fundamentată de Escobar în manualul său, ducea la atitudini morale duplicitare, la slăbirea exigenţei conştiinţei morale, determinând o conştiinţă laxă (slabă) prea îngăduitoare, incapabilă să mai deosebească binele de rău (lascism) superficială, confirmându-se mai mult devizei lui Machiavelli („scopul scuză mijloacele“). Marele scriitor şi filozof creştin Blaise Pascal,

ironizând cazuistica morală iezuită (fundamentată și de manualul lui Escobar),a caracterizat-o printr-un cuvânt nou, creat de el, *Escobarderie* (subterfugiu), *șiretenie*, adică *poți gândi una, face alta*, arătând că ești nevinovat. Împotriva acestei cazuistici au luptat janseniștii, în frunte cu *Jansenius*, a cărui doctrină antiiezuită este expusă în cartea sa „Augustinus" la care a lucrat 20 de ani, dar care n-a apărut decât după moartea sa, cunoscând însă o mare răspândire și având o mare influență. Lupta antiiezuită a janseniștilor a continuat mai acerb și după moartea lui Jansenius (+1638), atingând culmea dezvoltării ei în a doua jumătate a sec. XVII și a continuat în sec. XVIII. Din rândurile janseniștilor a făcut parte și *Blaise Pascal* (+1662) care, în lucrarea sa „Scrisori către un provincial" (atât de cunoscută, fiind trasă în 60 de ediții) a combătut puternic contradicțiile și lipsa de demnitate a moralei iezuite. Iezuiții erau însă puternic organizați și, exercitându-și influența în cele mai înalte cercuri politice (ex. iezuitul Richelieu), au dezlănțuit o prigoană puternică împotriva janseniștilor, a căror doctrină morală foarte riguroasă n-a încetat să condamne machiavelica morală iezuită. Fiindcă papii și regii Ludovic al XIV-lea și Ludovic al XV-lea susțin pe iezuiți, aceștia au câștigat lupta și astfel ordinul janseniștilor a fost desființat în Franța (în 1773) și mulți clerici și laici janseniști au fost nevoiți să emigreze în Olanda. Janseniștii, puțini câți au mai rămas până azi, s-au integrat în Biserica „vechilor catolici" (IBU, vol. II, 227–230); v. **Iezuiții**.

JANSENIUS v. **Jansenismul**.

JERTFA — ideea de jertfă religioasă o găsim în Vechiul și în Noul Testament atât cu înțelesul de ofrandă adusă ca mulțumire și slăvire lui Dumnezeu, sub forme diferite: ardere la templu de animale, de păsări sau aducerea de pâine și vin — Jertfa lui Melchisedec (v. Iconografia), mergând chiar până la hotărârea de jertfire a propriului fiu, spre a face voia lui Dumnezeu — Jertfa lui Avraam (v. Iconografia), cât și jertfa cu dăruire, ca jertfire de sine lui Dumnezeu, așa cum S-a adus pe Sine jertfă supremă Mântuitorul, Fiul lui Dumnezeu, pentru răscumpărarea omenirii din robia păcatului („Căci Paștile nostru Hristos S-a jertfit pentru noi", spune Sf. Apostol Pavel, în I Corinteni 5, 7). Starea de jertfă necontenită a Mântuitorului este actualizată la Sf. Liturghie prin taina Sfintei Euharistii, când prin rugăciunile slujitorilor Bisericii și ale credincioșilor și invocarea Sfântului Duh, darurile — pâinea și vinul — aduse ca ofrande de către credincioși și pregătite de preot pentru slujire se sfințesc prin prefacerea în trupul și sângele Domnului. Jertfa trebuie să aibă și un caracter duhovnicesc prin viața virtuoasă, închinată lui Dumnezeu cu credință și fapte bune a fiecărui creștin adevărat.

JERTFELNIC v. **Sf. Masă**, **Proscomidiar**.

JINA v. **Jainismul**.

JIRTVA — denumire în religia vechilor slavi pentru sacrificiile aduse zeităților (*Svarog, Dajbog, Veles* sau *Volos* etc.) în care credeau.

JOINT (ebr. "unire", „solidaritate") — se numește *Organizația mondială a evreilor*; ea a luat ființă la 24 august 1914, la New-York, cu scopul întrajutorării evreilor de pretutindeni.

JOCURILE OLIMPICE — își au originea în Grecia antică; grecii antici credeau că fac

plăcere zeilor, organizând serbări, în cursul cărora aveau loc felurite întreceri, atât în lupte, alergări, gimnastică, frumusețe fizică, precum și întreceri în poezie și elocință. Câștigătorii primeau ca premiu o coroană împletită din ramuri de măslin. Jocurile erau solemnități religios-naționale și se deschideau cu ceremonii religioase. Ele se desfășurau cu prilejul diferitelor sărbători, fie legate de aniversări istorice-politice, fie în cinstea zeilor, și având caracter religios. Cele mai importante *jocuri* erau cele *olimpice*, care se celebrau din patru în patru ani, în orașul Olimpia din Elida și durau cinci zile. Jocurile erau, pentru tineretul grec, prilejuri de valorificare a însușirilor trupești și sufletești. De aceea ale aveau o mare însemnătate morală și educativă în Grecia antică (IR, 288).

JUDECATA sufletului după moarte: *PARTICULARĂ* și *UNIVERSALĂ (JUDECATA DE APOI)* — credința în nemurirea sufletului este legată de credința în judecată, izvorând din ideea de dreptate. Exista din vremuri străvechi, deoarece și păgânii spuneau că după moarte sufletul, despărțit de trup, este supus judecății zeilor și numai după judecată își începe viața de fericire sau pedeapsă, după faptele și bunătatea sa, dincolo, în altă lume. În creștinism, dogma ortodoxă arată că *judecata* (lat. *judicium*; gr. κρισις) se face *îndată după moarte*, pentru fiecare om — *Judecata particulară* —, deoarece fiecare răspunde singur de faptele sale, iar la *sfârșitul veacurilor*, când lumea se va sfârși și va veni a doua oară pe pământ Hristos „să judece viii și morții", căci atunci va fi „învierea morților" (așa cum învățăm în *Crez*, art.11), atunci se va face judecata de obște, universală, a tuturor, vii și morți, *Judecata de apoi*, după care fiecare își va primi definitiv osânda sau răsplata, așa după cum a urmat în viață învățătura lui Iisus Hristos, care atunci va fi fost cunoscută de toți oamenii. Viața de dincolo e pregătită de om aici pe pământ; cei buni, care L-au iubit pe Dumnezeu și prin credință și fapte bune au stat în comuniune cu El, tot așa vor fi și în lumea cealaltă, unde se vor bucura de prezența și lumina comunicării divine. Cei răi, plini de păcate și ură, nefericiți vor fi și aici și dincolo, căci fericirea e rodul iubirii, iar nefericirea e rodul urii, care aduce numai suferință și aici, și în lumea cealaltă. Între virtute și păcat nu poate fi comuniune nici pe pământ, nici dincolo (așa cum ne arată Iisus în parabola „săracului Lazăr și a bogatului nemilostiv" — Luca 16, 19–31). Starea pe care o primesc sufletele după judecata particulară, când trec în lumea cealaltă, se numește *rai* pentru cei drepți, virtuoși, care au trăit în credința în Dumnezeu și *iad*, pentru cei răi și păcătoși; așa vor rămâne până la judecata de apoi sau universală. Despre timpul când se va face judecata particulară aflăm din cuvintele Mântuitorului către tâlharul de pe cruce care-L ruga: „Pomenește-mă, Doamne, când vei veni în împărăția Ta!" Și Iisus i-a zis: „Adevărat grăiesc ție, astăzi vei fi cu Mine în rai" (Luca 23, 42–43). *Judecata din urmă* va avea loc la sfârșitul lumii, când va veni a doua oară Mântuitorul, așa cum aflăm tot din cuvintele Lui: „Când va veni Fiul Omului întru slava Sa, și toți sfinții îngeri cu El, atunci va ședea pe tronul slavei Sale. Și se vor aduna înaintea Lui toate neamurile și-i va despărți pe unii de alții, precum desparte

păstorul oile de capre. Şi va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele de-a stânga. Atunci va zice Împăratul (Hristos) celor de-a dreapta Lui: Veniţi, binecuvântaţii Tatălui Meu, moşteniţi împărăţia cea pregătită vouă de la întemeierea lumii. Căci flămând am fost şi Mi-aţi dat să mănânc; însetat am fost şi Mi-aţi dat să beau; străin am fost şi M-aţi primit; gol am fost şi M-aţi îmbrăcat; bolnav am fost şi M-aţi cercetat; în temniţă am fost şi aţi venit la Mine. Atunci drepţii Îi vor răspunde, zicând: Doamne, când Te-am văzut flămând şi Te-am hrănit? Sau însetat şi Ţi-am dat să bei? Sau când Te-am văzut străin şi Te-am primit, sau gol şi Te-am îmbrăcat? Sau când Te-am văzut bolnav sau în temniţă şi am venit la Tine? Iar Împăratul, răspunzând, va zice către ei: Adevărat zic vouă, întrucât aţi făcut unuia dintr-aceşti fraţi ai Mei, prea mici, Mie Mi-aţi făcut. Atunci va zice celor de-a stânga: Duceţi-vă de la Mine, blestemaţilor, în focul cel veşnic, care este gătit diavolului şi îngerilor lui. Căci flămând am fost şi nu Mi-aţi dat să mănânc; însetat am fost şi nu Mi-aţi dat să beau; străin am fost şi nu M-aţi primit; gol, şi nu M-aţi îmbrăcat; bolnav şi în temniţă, şi nu M-aţi cercetat. Atunci vor răspunde şi ei, zicând: Doamne, când Te-am văzut flămând, sau însetat, sau străin, sau gol, sau bolnav, sau în temniţă şi nu Ţi-am slujit? El însă le va răspunde, zicând: Adevărat zic vouă: întrucât nu aţi făcut unuia dintre aceşti prea mici, nici Mie nu Mi-aţi făcut. Şi vor merge aceştia la osândă veşnică, iar drepţii la viaţă veşnică". (Matei 25, 31–46). Din această cuvântare a Mântuitorului aflăm şi cum se va face această judecată şi după ce criterii vor fi despărţiţi cei drepţi de cei păcătoşi, precum şi natura răsplatei; cei drepţi „viaţa veşnică", sinonimă cu fericirea comuniunii cu Dumnezeul Cel veşnic, iar cei păcătoşi, fiind lipsiţi de această apropiere de El, vor trăi în „osândă veşnică". Iconografia ortodoxă înfăţişează scena „Judecăţii de apoi" foarte apropiată de textul de mai sus: Iisus stând pe tronul Slavei Sale, ca mare şi drept Judecător şi neînduplecat, având în dreapta Sa pe îngerii cei buni, iar la stânga, pe îngerii cei răi, a căror prezenţă este motivată de sarcina pe care o au în împlinirea dreptăţii divine: îngerii cei buni să ducă sufletele drepţilor în împărăţia vieţii veşnice, iar îngerii răi să ia sufletele păcătoşilor, spre a le duce la „osânda veşnică", cea care înseamnă „focul cel veşnic... gătit diavolului şi îngerilor lui". Când va avea loc a doua venire a Domnului (*Parusia*) şi Judecata din urmă, nimeni nu va şti: „Iar de ziua şi de ceasul acela nimeni nu ştie, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl" (Matei 24, 36). La această Judecată se vor înfăţişa toţi oamenii „vii şi morţi", căci cei morţi vor învia, iar cei vii vor muri şi vor învia şi toţi se vor prezenta la judecată şi cu trupul în care au trăit, pentru că împreună au săvârşit faptele bune sau rele: „Pentru că noi toţi trebuie să ne înfăţişăm înaintea scaunului de judecată al lui Hristos, ca să ia fiecare după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău" (II Corinteni 5, 10). Scopul acestei judecăţi este să se arate cum oamenii, în clipa în care au cunoscut binele şi răul, au făcut deosebirea şi au săvârşit binele, împlinind astfel voia lui Dumnezeu. Cei care au săvârşit răul, dar au recunoscut păcatul lor şi s-au pocăit, hotărând a urma calea binelui, vor fi iertaţi (ca şi tâlharul de pe Cruce). Această judecată se face în

numele Sf. Treimi, dar rolul de judecător îl are Fiul: „Dumnezeu... a hotărât o zi în care va să judece lumea întru dreptate, prin Bărbatul pe care L-a rânduit, dăruind tuturor încredințare, prin Învierea Lui din morți“ (Fapte 17, 30–31). La judecată se vor vedea toate faptele oamenilor și toți vor fi răsplătiți după faptele lor care au fost scrise în cartea vieții fiecăruia: „Și am văzut pe morți, pe cei mari și pe cei mici, stând înaintea tronului și cărțile au fost deschise; și o altă carte a fost deschisă, care este cartea vieții; și morții au fost judecați din cele scrise în cărți, potrivit cu faptele lor“ (Apocalipsa 20,12). Judecata se va face pe pământ, unde Domnul va veni pe „norii cerului“, în apropiere de Ierusalim, în „Valea lui Iosafat“ (Judecata lui Dumnezeu), după proorocia lui Ioil (Ioil 4, 2). Maica Domnului nu va fi judecată, fiind prin sfințenie mai presus de îngeri, dincolo de înviere și judecată; v. **Parusia** (pentru semnele sfârșitului lumii), **Viața viitoare**.

JUPITER OPTIMUS MAXIMUS v. Idele.

JUSTIN (provine din lat. *justitia*; gr. δικαιοσύνη, ἡ — *dikaiosini* = dreptate, justiție).

JUVENALIILE v. **Saturnaliile**.

K

KA — este concepţia primitivă egipteană despre suflet, înţeles ca un principiu vital, strâns legat de corp, care coboară în mormânt odată cu trupul şi se păstrează atât cât se păstrează şi trupul; mai târziu această concepţie a evoluat şi sufletul a fost înţeles ca o entitate distinctă, spirituală, care după moarte se desparte de trup şi zboară ca un cocor, ca o pasăre, mergând sus în cer, unde-şi continuă viaţa alături de zei. Acest suflet spiritualizat se numeşte *bai*.

KAABA — „piatra neagră" de la Mecca, locul cel mai sfânt pentru mahomedani, este un bloc de bazalt (probabil un aerolit), căci se spune că „a venit din cer", aşezat într-un fel de templu de formă cubică. Închinarea mahomedanilor la această piatră se crede că reprezintă reminiscenţe din cultul pietrei, străveche religie a arabilor din epoca politeismului, cult întâlnit şi la fenicieni şi canaaneeni. *Kaaba* era adorată, la fel ca alte divinităţi, în religia politeistă a vechilor popoare din Arabia, înainte de apariţia islamismului. Deasupra tuturor altor divinităţi, aceste popoare adorau ca zeu suprem pe Allah (zeul). Zeii erau reprezentaţi sub forma unui cub de piatră (un mic amulet), pe care arabii îl purtau cu ei în călătorii sau îl aşezau în sanctuare; sanctuarul, un fel de templu, era tot de formă cubică. La Mecca se afla cel mai important sanctuar în care erau aşezate sute de chipuri idoleşti cioplite fie sub formă cubică fie sub o reprezentare zoomorfică. Aici veneau să se închine nomazii din toată Arabia, cu prilejul diferitelor sărbători. Cea mai de seamă sărbătoare a arabilor era aceea din preajma echinocţiului de toamnă care se celebra în apropiere de Mecca. Pelerinii adunaţi cu acest prilej la Mecca, ocoleau de şapte ori sanctuarul cubic *Kaaba*, sărutau piatra neagră, beau din izvorul alăturat, numit Zemzem şi apoi făceau o cursă între două localităţi din apropiere de Mecca. Cei care aveau în grija lor *Kaaba* şi idolii aparţineau tribului *coraişiţilor* (aşa cum slujitorii cultului mozaic se numeau *leviţi*, aparţinând tribului lui Levi). Prin cucerirea Palestinei de către romani, mulţi evrei emigrează în Arabia (sec. I î.Hr.) formând colonii numeroase, dintre care cea mai importantă se afla la Iathreb (*Medina*). Treptat pătrunde în Arabia creştinismul. Răspândirea iudaismului şi creştinismului va influenţa asupra spiritelor, îndepărtându-le de vechea religie idolatră. Mahomed, întemeietorul islamismului, noua religie monoteistă pe care o va impune întregii Arabii, va distruge, în anul 630, sutele de idoli de la Kaaba şi va rândui aici ritualul cultului islamic, în forma în care, zicea el, fusese rânduit de Abraam, părintele arabilor. Pelerinajul la Mecca, obligatoriu în vechea religie a triburilor nomade din Arabia, va rămâne şi în islamism ca una dintre legile morale rituale fundamentale, pe care trebuia să le respecte orice mahomedan, adică: mărturisirea credinţei, rugăciunea, milostenia rituală, postul Ramadam şi pelerinajul la Mecca. Unii teologi adaugă la acestea şi „războiul sfânt", pentru răspândirea

islamismului. Mahomed însuşi face acest pelerinaj de „adio" la Mecca, devenit, pentru mahomedani, oraşul lor sfânt, pentru că aici, lângă Mecca, pe muntele Hira, a avut Mahomed primele sale viziuni supranaturale şi revelaţia noii învăţături, pe care va începe s-o propovăduiască chiar din acest oraş, în care face primii prozeliţi; v. **Islamismul**.

KABBALA KABBALAH („tradiţie", de la ebr. *qibbel* = a primi instrucţiunea) — este numele dat pentru *Cartea Splendorii* (*Sepher ha Zohar*), scrisă în sec. XII de către Moise de Leon; este expresia misticismului iudaic, care ajunsese la cea mai mare înflorire în sec. XII–XIII. În această carte sunt strânse tradiţiile ezoterice (învăţături numai pentru cei iniţiaţi, adevăruri doctrinare ascunse, pe care nu oricine le poate cunoaşte şi înţelege — mistere). Învăţătura Kabbalei pretinde că se află ascunsă în Sf. Scriptură, nu numai în cuvintele, dar şi în literele ei, încărcate de o semnificaţie divină, deoarece ele repetă, sub diferite forme, numele ascuns al lui Dumnezeu, Fiinţa supremă, infinită şi incognoscibilă, Creatorul lumii. El a dat lumii fiinţă sub forma a două sfere de existenţă: una a „lumii emanaţiei" şi cealaltă a „lumii inferioare", fiecare lume fiind la rândul ei alcătuită din câte zece sfere. Aceste două lumi sunt paralele şi urcând scara sferelor, cu ajutorul rugăciunii şi a unei vieţi virtuoase, omul ajunge să câştige puteri magice. Cartea Splendorii sau *Kabbala*, numită şi Zohar, este deosebit de importantă pentru iudei şi este venerată de kabalişti aşa cum e venerată Tora. Din kabbalism au generat curente mistice cum sunt Luarismul şi Hasidismul; v. **Iudaismul**.

KADDICH — în religia mozaică este rugăciunea pe care o recită, pentru cel defunct, soţia sau fiul, timp de 11 luni, la sinagogă, în cadrul slujbelor religioase. Este o datorie a celor apropiaţi şi rămaşi în viaţă, căci se crede că această rugăciune scapă sufletul defunctului de la suferinţa veşnică; v. **Iudaismul**.

KAHAL (ebr.) — obşte, comunitate de întrajutorare materială şi spirituală tradiţională, care constituie temelia vieţii iudaice. Fiecare component al Kahalului trebuie să aibă cunoştinţa că are şi o sfântă datorie de împlinit în slujba lui Dumnezeu, a poporului iudeu. La origine, cuvântul vine de la *Vaiakhel* („şi a adunat"), cuvânt ce exprimă întemeierea celei dintâi comunităţi evreieşti. *Moşe* (Moise) a adunat întreaga obşte a lui Israel spre a realiza un *Kahal*, o colectivitate specifică, o comunitate evreiască, cu o triplă menire: religioasă, culturală şi de ajutor social. Ea se bazează pe Tora, tradusă în toate limbile (Deuteronom 33, 4). Moise a format Kahalul a treia zi după primul Iom-Kipur din istoria evreilor, fiindcă atunci cuvântul Legii era proaspăt şi putea deveni faptă (*dovar*) spre a pune baze sănătoase unei colectivităţi care trebuia să îndrepte greşelile trecutului şi să aibă încredere şi speranţă în viitorul său luminos.

KALENDE — „calendele greceşti", sinonim cu *niciodată*, deoarece *kalendele* (calendele), cum era numită la romani ziua întâi a lunii, nu existau cu acest nume la greci; v. **Calende** şi **Calendar**.

KALI („cea neagră" — lb. ind.) — unul dintre numele soţiei zeului indian Siva. Era numită şi *Parvati* („zeiţa munţilor"), *Durga* („inaccesibila") etc. Considerată ca energia activă

(*şakti*) a lui Siva, ea are, ca şi el, aceleaşi puteri distrugătoare şi binefăcătoare. Teologia indiană o consideră ca *principiul feminin al existenţei* şi puterea misterioasă cu ajutorul căreia Siva stăpâneşte pământul. La templul zeiţei Kali, din Calcutta, a slujit şi Ramakrishna (sec. XIX), unul dintre reformatorii religiei indiene.

KALOIAN (Caloian) — ritual legat de pomenirea morţilor, păstrat şi la români, din credinţele religioase ale vechilor slavi; la solstiţiul de vară se sărbătoresc moartea şi înmormântarea simbolică a unei păpuşi (un fel de manechin) care se numea *kaloian, skaloian* (de la slv. *Kalenu* = „de lut"). În cartea sa „*Sărbătorile la români*", folcloristul Simion Florea Marian descrie cu amănunte sărbătoarea Caloianului în diferite regiuni ale României. *Caloianul* este o păpuşă de lut (frământat cu apă), cu chip de copil, îmbrăcat în costum naţional şi împodobit cu coji de ouă roşii, flori şi busuioc, pe care îl fac fetele la ţară în marţea a treia după Paşte, şi-l îngroapă undeva în câmp sau în pădure. Înmormântarea se face cu un ceremonial ce imită o înmormântare adevărată; fetele se deghizează, îmbrăcându-se una ca preot, alta cântăreţ şi alta merge înaintea sicriului (cutiuţa în care e pusă păpuşa de lut), ducând o prăjină legată cu o fâşie de pânză în vârf (închipuind praporele sau steagul obişnuit la înmormântări); celelalte fete bocesc mortul: „Iane, iane, caloiane..." (sau îşi plâng morţii lor — părinţi, fraţi, surori). În a treia zi de la înmormântare, fetele merg şi dezgroapă mortul, bocindu-l, apoi ori îl aduc în sat şi-l sfărâmă în bucăţele pe care le aruncă în fântâni, în lacuri sau alte ape apropiate, ori aşa cum se află, cu sicriul, îi dau drumul pe o apă curgătoare. Acest obicei este legat şi de chemarea ploilor, aşa cum se vede în textul unora dintre bocetele pentru Caloian: „Caloiene, Iene / Du-te-n cer şi cere / Să deschidă porţile / Să sloboadă ploile / Să curgă ca gârlele... / ca să crească grânele... / Să crească legumele / Şi toate ierburile...", şi alte multe variante pe aceeaşi temă a ploii. Caloianul sau Scaloianul este numit de românii din Bulgaria şi *Gherman*. Şi în Banat, sub acest nume se sărbătoreşte o zi, care cade cu 5 zile înainte de Înălţarea Domnului, pentru a feri recoltele de dăunători (omizi, insecte ş.a.).

KAMA (KAMADEVA) — zeul iubirii în hindusim, un fel de Cupidon indian, închipuit ca un tânăr frumos, înarmat cu un arc (cu coardă de albină) şi săgeţi (din pene şi flori).

KAMADEVA v. **Kama**.

KAPILAVASTRU — oraş în nordul Indiei, locul natal al lui Budha; v. **Budismul**.

KARAIŢII — credincioşi evrei care nu recunoşteau Talmudul, ci se conduceau numai după învăţătura biblică. Majoritatea scrierilor karaiţilor (exegeze biblice, polemici împotriva talmudiştilor, cercetări lingvistice) sunt redactate în limba arabă. Literatura karaită atinge apogeul în secolul X. Egiptul va deveni, în sec. al XII-lea, sediul central al literaturii karaite în limba arabă.

KARMA sau **KARMAN** („faptă") — înseamnă, în doctrina brahmană privitoare la reîncarnare, totalitatea faptelor unui om, fapte care determină renaşterea şi calitatea vieţilor succesive, până la contopirea cu Brahma; v. **Jainismul**.

KARNAK — oraş în Egipt, unde se află celebrul templu închinat zeului Amon-Ra, şi a cărui construcţie a durat aproape două milenii; început în mileniul II î.Hr., a fost terminat în

epoca imperiului roman. La templu se ajungea pe o alee străjuită de sfincşi, până la un portal prin care se pătrundea în prima curte, şi numai după ce se străbăteau mai multe porţi şi săli, în care se intra prin mari portaluri, se ajungea la templul central, în care se afla statuia zeului; aici nu pătrundeau decât preoţii şi slujitorii templului, fiind interzisă intrarea pentru persoanele din afara clerului (E.V.IR).

KAŞER (*kuşer*) — la evrei, un anumit ritual privind tăierea cărnii pentru alimentaţie, precum şi anumite alimente care sunt *kuşer* (permise, curate) şi e permis evreilor (habotnici) de a le consuma.

KATARSIS (κάθαρσις, ἡ — *katharsis* = purificare) — termen folosit de Aristotel pentru a defini rolul purificator al artelor.

KEDAŞIM (ebr.) — martiri, pentru religia mozaică.

KEKRAGARII (gr. κράζο — *krazo* = a striga; κύριε ἐκέκραξα — *Kirie ekekraxa* = „Doamne strigat-am", Ps.140, 1) — sunt stihiri care se cântă după versete din Ps.140, la slujba vecerniei.

KERIGMA, KERIGMATICA (κήρυγμα, τό — *kirigma* = propovăduire, vestire) — predica kerigmatică sau predica de propovăduire, de vestire a Evangheliei.

KEMPIS v. **Imitatio Christi**.

KENOZA v. **Chenoza**.

KETUBA (ebr.) — numele actului de căsătorie religioasă la evrei; v. **Hupa**.

KHATAM v. **Islamismul**.

KHATIB v. **Islamismul**.

KHUTBA — predica rostită în fiecare vineri în moschee.

KHAZZAN (ebr.) — este denumirea ce o are slujitorul cultului la evrei începând cu anul 70 d.Hr., când a fost dărâmat Ierusalimul şi iudaismul nu a mai avut preoţi propriu-zişi, căci rabinii nu citesc decât rugăciunile principale şi ţin predici; v. **Iudaismul**.

KIBLAH v. **Islamism**.

KIBUŢ (ebr.) — comunitate, colectiv de muncă.

KIGALLU sau **ARALI** — era, în religia asiro-babiliniană, numele împărăţiei morţilor. În această împărăţie, concepută ca o cetate puternică, bine păzită, nu intra nimeni decât cu învoirea zeiţei *Ereskigal*. Cei intraţi nu purtau nici haine, nici podoabe. Despre această sumbră împărăţie se spunea că în ea curge „izvorul vieţii" şi într-un loc ascuns se afla „pomul vieţii" sau al „reîntineririi". Acest mit confirmă ideea de nemurire în mitologia şi religia babiloniană.

KIPUR v. **Yom-Kipur**.

KLIRONOMIE (κληρονομία, ἡ — *klironomia* = moştenire) — „moştenirea" lui Dumnezeu, privind raportul Dumnezeu-om, adică supunerea de bunăvoie a oamenilor faţă de Hristos în care oamenii au cunoscut pe Dumnezeu prin faptul pogorârii Lui din cer, prin răstignirea şi învierea Sa, şi de aceea şi-au supus mintea şi inima lui Hristos, şi astfel Fiul S-a făcut stăpân al minţii şi inimii şi voinţei oamenilor, care au devenit „moştenirea" Lui. Prin fire, toate sunt supuse lui Dumnezeu, ca nişte făpturi Ziditorului lor; prin moştenire, Fiul S-a făcut stăpân şi oamenii au primit cu bucurie stăpânirea şi jugul Lui. E o supunere de bunăvoie, aşa cum o aflăm şi la proorocul Isaia care, prevestind-o, dorea această stăpânire: „Doamne, Dumnezeul nostru, moşteneşte-ne pre noi!",

formulă de rugăciune, păstrată în Sf. Liturghie: „Mântuieşte, Dumnezeule, poporul Tău şi binecuvântează *moştenirea* Ta!" (Psalmul 27, 12: „Mântuieşte poporul Tău şi binecuvântează moştenirea Ta").

KLOTZ — în jargon ebraic înseamnă „butuc de lemn" (întâlnit în scrierile lui Salom Alehem, ex.: povestea „Din vioară"); în lb. română *cloţ* are înţelesul de surcele, bucăţele de lemne pentru foc („du-te şi adu câteva cloaţe pentru foc" — folosit în Argeş, Suseni); în lb. germană *Klotz* — bucată de lemn, de unde a venit şi în lb. română, prin asimilare (în vremea ocupaţiilor nemţeşti).

KOGAIONON v. **Zamolxis**.

KOHANIM (ebr. „preoţi") — *preoţii* evrei al căror rol era de mijlocitori între om şi Dumnezeu, de îndrumători spirituali ai credincioşilor şi de săvârşitori ai cultului public (aduceau la templu ofrandele şi sacrificiile); erau aleşi numai din tribul lui Levi; v. **Iudaismul**.

KOHELET (ebr.) — *Eclesiastul*, carte filosofico-religioasă, din Vechiul Testament, scrisă de regele Solomon; v. **Ecclesiastul**.

KOHEN-GADOL (ebr.) — „marele preot" de la templul din Ierusalim.

KOLENDA (slv.) — era, în religia vechilor slavi, cea mai importantă sărbătoare de iarnă; la fel era şi sărbătoarea numită *Kračun* (Crăciun); v. **Calende** şi **Colinde**.

KONDAKARION (κονδακάριον, τό — *kondakarion*) — este cartea de slujbă care cuprinde condacele (v. **Condac**) fiecărei sărbători din cursul anului bisericesc. Împreună cu troparele şi alte cântări bisericeşti au fost tipărite şi condacele într-un volum numit *Sobornicariu*.

KONTAKION v. **Condac**.

KRIŞNA (KHRISNA) — erou în mitologia hinduismului, socotit o întrupare a lui Vişnu, unul dintre cei trei mari zei din religia hindusă (Brahma, Siva şi Vişnu).

KŞATRIYA — se numeşte, în brahmanism, casta nobililor şi a războinicilor. Altădată, din această castă se alegeau regii. Formată din oameni culţi care n-au atribuţii religioase ci numai însărcinări administrative şi judecătoreşti, casta Kşatriya citeşte Vedele, fără a avea însă voie să le interpreteze. Acest drept îl au doar brahmanii.

KUKULION v. **Condac**.

KUŞER v. **Kaşer**.

KYRIE (κύριος — *kirios* = domn; κύριος ἡμῶν — *Kirios imon* = Domnul nostru), ***Kirie eleison*** — Doamne miluieşte (Chiraleisa, peiorativ, în *Amintiri din copilărie* de Ion Creangă).

L

LABARUM — era numit de latini steagul împodobit de Sf. Constantin cel Mare cu semnul crucii şi iniţialele lui Iisus: IS, HR, NIKA (Iisus Hristos Biruitorul), în urma poruncii venită de sus: „Prin acest semn vei învinge!". Aceasta s-a întâmplat în anul 312, când în războiul cu Maxenţiu, rivalul său la tronul imperiului, Constantin a ieşit biruitor şi în 313 a decretat creştinismul ca religie de stat.

LADINO — limba *ladino*; v. **Iudaismul**.

LAIC (mirean) — credincios, care nu face parte din cler, care nu e preot.

LAMA — „preot" în lamaismul tibetan; v. **Lamaismul**.

LAMAISMUL (*la-ma* = profesor, magistru, în lb. tibetană) — este o doctrină religioasă provenită din amestecul de budism şi credinţe religioase populare din Tibet, Mongolia şi nordul Chinei. Vechea religie a tibetanilor, numită *bon-po*, consta din cultul spiritelor şi cultul naturii. Divinităţi ale naturii (munţi, lacuri, râuri) erau adorate şi în Mongolia, unde se practicau tot felul de vrăjitorii. Budismul a pătruns în Tibet prin sec. VII d.Hr., dar el s-a amestecat în asemenea măsură cu practicile religioase ale autohtonilor (demonismul, naturismul, vrăjitoria), încât din învăţătura lui Buda n-a mai rămas aproape nimic. S-a creat, în schimb, o ierarhie clericală, care a făcut din Tibet un stat teocratic. În sec. XV are loc o reformă, care aduce clerul la rostul său adevărat de slujitor religios, având şi un conducător religios numit *Dalai-Lama* („Cel asemenea oceanului — puternicul Lama"), având reşedinţa în *Lhasa*, oraşul sfânt al tibetanilor. *Lamaismul* posedă o mare colecţie de cărţi sacre şi profane. Cultul morţilor este dezvoltat, practicându-se incinerarea (pentru nobili) sau ciopârţirea cadavrelor, care sunt apoi aruncate la câini sau la vulturi spre a fi devorate. Cadavrele criminalilor sunt aruncate în apă. Riturile sunt complicate, cred în diferite zeităţi, se închină la idoli şi cred în puterea unor formule de rugăciuni (ex. formula *Om mani padme hum* = „Doamne, bijuterie din lotus, amin!").

LAMPADARIU sau CANDILAPTUL (λαμπαδάριος, ὁ — *lampadarios, o*; ὁ κανδηλανάπτης — *kandilanaptis* = aprinzător de candele) — denumiri vechi pentru acei slujitori ai Bisericii primare, care făceau parte din *clerul inferior* şi sarcina lor, în biserică, era să aprindă candelele, luminile. Aceste denumiri s-au păstrat până târziu în cărţile noastre de slujbă (ex. cartea *Dumnezeieştile Liturghii*, ed. a V-a, Cernica, 1927). Deoarece această sarcină revine astăzi paraclisierului bisericii, vechea denumire a fost înlocuită cu cea de *paracliser*, aşa cum se vede din ediţiile mai noi ale Liturghierului românesc.

LARII, MANII, PENAŢII, GENIILE — erau, în religia romanilor, zeităţi ocrotitoare ale oamenilor: *LARII* ocroteau cetăţile şi orice loc în care trăiau comunităţi omeneşti; *MANII*, sufletele strămoşilor, ocrotitorii familiei; lor le închinau romanii cultul religios familial al strămoşilor; *PENAŢII* erau tot zeităţi familiale,

care vegheau prosperitatea casei; *GENIILE* vegheau asupra oamenilor, fiecare bărbat având un *genius* şi fiecare femeie o *iuno* (aveau acelaşi rol pe care îl au îngerii în religia creştină) (IR); v. **Manii**.

LARVAE şi **LEMURES** — în religia romanilor, erau *spirite răufăcătoare* ale morţilor (criminali, sinucigaşi) asemănătoare cu strigoii.

LASCISMUL — lipsă a conştiinţei, o boală, datorită căreia omul nu poate face diferenţa între păcatele grele şi păcatele uşoare, lăsându-se condus de pornirile instinctuale, trupeşti.

LATREUTICO-EUHARISTIC — trăsătură caracteristică a cultului ortodox, al cărui scop este, în primul rând, de a aduce lui Dumnezeu adorare (*latrie*) şi mulţumire (*euharistie*). Omagiul de adoraţie, de laudă şi mulţumire datorat de comunitatea creştină lui Dumnezeu se realizează plenar în cadrul Sfintei Liturghii; v. **Har**, **Harismatic**.

LATREUTIC v. **Latrie**.

LATRIE (λατρεία, ἡ — *latreia* = adoraţie, cult), **cult de adorare** (θεοσέβεια, ἡ — *teoseveia*) — slujire sau supunere necondiţionată faţă de Stăpânul absolut, faţă de Dumnezeu. Acesta este *cultul absolut* dar există şi un *cult relativ* (de venerare) sau *dulie* (δουλεία, ἡ — *douleia* = de închinare; προσκύνησις, ἡ — *proskinisis* = închinăciune) sau *de cinstire*, care se acordă sfinţilor. Cinstirea deosebită dată Sf. Fecioare se numeşte *hiperdulie* (ὑπερδουλεία, ἡ — *iperdouleia* = preacinstire), supravenerare; v. **Adorare**.

LAUDELE, LĂUDĂRILE sau **HVALITELE** (οἱ Αἶνοι, τὸ πασαπνοάριον — *oi Ainoi, to pasapnoarion*) — sunt cântările principale şi caracteristice ale rânduielii Utreniei (v. **Hvalitele**). Cântările, rugăciunile, laudele şi mulţumirile care se aduc lui Dumnezeu în zilele de sărbători, iar în mănăstiri, în fiecare zi, sunt grupate într-o serie de slujbe care se numesc în general cu un termen consacrat *„Cele şapte laude"* şi anume: *Vecernia* (slujba de seară), *Pavecerniţa* sau *Dupăcinarea* (rugăciunea de după cină sau înainte de culcare), *Polunoşniţa* sau *Miezonoptica* (rugăciunea de la miezul nopţii), *Utrenia* (slujba de dimineaţă) şi *Orele* sau *Ceasurile*, în număr de patru (I, III, VI, IX), adică rugăciunile de la începutul celor patru sferturi ale zilei. Slujba celor şapte Laude începe cu Vecernia, conform tradiţiei moştenite de Biserica creştină din Vechiul Testament, când începutul zilei liturgice sau bisericeşti se socotea nu de la miezul nopţii, ca în viaţa civilă, ci de cu seară. De aceea, în cărţile de slujbă (Minee, Octoih, Triod şi Penticostar), lauda liturgică a fiecărui sfânt sau a fiecărei zile bisericeşti începe cu slujba de seară, adică cu vecernia. Aceste Laude se socotesc în număr de şapte, deoarece Utrenia şi Ceasul I se fac împreună, altfel, la număr ar fi opt. Biserica creştină a moştenit numărul de şapte de la evrei (la care, ca şi la vechile popoare din Orientul Mijlociu, numărul şapte avea un rol simbolic în viaţa religioasă. „De şapte ori pe zi Te-am lăudat pentru judecăţile dreptăţii Tale", zice Psalmistul — Ps. 118, 164). Liturghiştii ortodocşi pun acest număr simbolic în legătură cu cele şapte daruri ale Sf. Duh, *rugăciunea* fiind şi ea privită ca *un dar al Duhului Sfânt*, care zice Sf. Ap. Pavel „Se roagă pentru noi cu suspine negrăite" (Romani 8, 26). Instituirea

celor şapte Laude s-a făcut pe temeiuri biblice şi bisericeşti (v. L.G. p.23–28; 28–160). *Cele şapte Daruri* ale Duhului Sfânt sunt: al înţelepciunii, al înţelegerii, al sfatului, al puterii, al cunoştinţii, al bunei credinţe şi al temerii de Dumnezeu.

LAVRA (λάβρα, ἡ, μοναστήριον, τό — *lavra, monastirion*) — mănăstire; ex. vestita Lavra Pecerska din Kiev, unde a fost mitropolit Petru Movilă, din familia domnitoare a Moldovei (sec. XVII); Marea Lavră — Muntele Athos.

LAZARET-uri (ital. *lazzaretto*) — spital pentru leproşi, numiţi şi Lazzari, după numele protectorului lor, Sf. Lazăr.

LAZĂR — ucenic şi prieten al Mântuitorului, frate cu Marta şi Maria, din Betania, cel pe care Iisus l-a înviat din morţi, la patru zile după ce Lazăr murise. Biserica îl pomeneşte în Sâmbăta Floriilor, minunea învierii lui fiind făcută de Iisus în ultimul Său drum spre Ierusalim, unde avea să pătimească şi să fie răstignit.

LECANOMANŢIA — practica mantică (de ghicit), la babilonieni, constând în a vărsa puţin ulei în apă sau invers, apă în ulei, şi a interpreta „semnele", care se puteau citi în formele produse de amestecul celor două lichide.

LECTICARII — slujitori în biserica primară, care nu făceau parte din cler şi al căror rol era de a organiza funeraliile, mai ales ale săracilor, pe care trebuia să-i îngroape; *lecticarii* sau *decanii* (δεκανοὶ ἠτοιλεκτικάριοι — *dekani itilektikari* = purtători de năsălie) era o organizaţie asemănătoare cu cea a *fossorilor* (groparilor), creată de împăratul Justinnian, în Bizanţ (sec. VI).

LECTURI BIBLICE — se numesc acele *texte din Biblie* care au intrat în componenţa serviciilor divine ale Bisericii creştine. Aceste texte sunt luate atât din Vechiul Testament cât şi din Noul Testament. Pentru folosirea lor în cult au fost împărţite în fragmente, adică unităţi de lectură numite: *catisme, parimii, pericope. Catismele* cuprind cei 150 de psalmi, împărţiţi în 20 de grupe. O astfel de grupă se numeşte *catismă*. Fiecare catismă este formată din versete de psalmi, legate tematic (ex. Psalmii dimineţii, ai nopţii etc.). Catismele sunt astfel rânduite, încât să poată fi cuprinse în slujbele unei săptămâni (să fie citiţi cei 150 de psalmi). În Postul Mare, catismele se citesc şi de două ori pe săptămână. Psalmii sunt rânduiţi pe teme, astfel încât să marcheze nu numai caracterul momentului slujbei (Psalmii de seară la Vecernie, Psalmii de dimineaţă la Utrenie etc.), dar sunt grupaţi şi după număr şi după felul în care se citesc. Astfel avem *Exapsalmul* (grupul de şase psalmi ai Utreniei: 3, 37, 62, 87, 102, 142), care redau stări sufleteşti de mare expresivitate: deznădejde, plângere, speranţă, încredere, cum e psalmul 62 al dimineţii: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, pe Tine Te caut dis-de-dimineaţă...", *Psalmii antifonici* (Ps. 91–93), care s-au păstrat în Liturghia Catehumenilor, din vechea rânduială a Liturghiei; *Psalmii tipici* (Ps. 102 şi 145) din slujba Obedniţei (Prânzânda), din care azi nu se mai cântă decât primul verset din Ps.102: „Binecuvintează, suflete al meu, pe Domnul"; *Psalmii aleluici* sau de laudă, care se cântă la slujba Laudelor încă din sec. IV, numiţi astfel după refrenul Aleluia, moştenit de creştini din cultul iudaic (Ps. 148–150). Nici ei nu se mai

cântă în întregime, decât în zilele când nu au stihiri la Laude în Minei, dar în duminici și sărbători se mai cântă doar primele două versete din Ps. 148 și câteva versete din ceilalți psalmi. *Parimiile* sunt lecturi din anumite cărți ale Vechiului Testament și ale Noului Testament. Cuvântul *Parimie* (παροιμία, ἡ — *paroimia* = proverb, parabolă, pildă) denumește *Proverbele* (Pildele) lui Solomon, din Vechiul Testament. Cu timpul denumirea de Parimie s-a generalizat pentru toate lecturile biblice folosite la Vecernie, deoarece, de cele mai multe ori, aceste lecturi se iau din „Pildele lui Solomon". Acestea sunt texte filozofice, cu caracter didactic, de mare profunzime și înțelepciune. *Pericopele* (περικοπή, ἡ — *perikopi* = tăietură, lecție) sunt unități de lectură din cărțile Noului Testament. Ele se citesc în cadrul serviciului divin și poartă denumirea de *Apostol* și *Evanghelie*, după caracterul scrierii căreia aparțin: *Evanghelia* este o lectură din cele patru Evanghelii, iar *Apostolul* este pericopă din Faptele Apostolilor și din Epistolele Sfinților Apostoli; Evanghelia și Apostolul se citesc atât în cadrul Sfintei Liturghii (în prima parte, la Liturghia Catehumenilor), cât și al altor servicii divine (la rânduiala Utreniei, a Vecerniei, la slujbele Sfintelor Taine și ierurgii). Paricopele erau odinioară alternate cu cântări din Psalmi. Textul psalmilor s-a împuținat treptat, astfel încât n-a rămas decât câte un verset sau două, care se cântă înainte și după Apostol, numite *Prochimen* (προκείμενος, ὁ — *prokeimenos* = așezat înainte, cel dinainte) și cel de la urmă: *Aleluiarion*, fiindcă era însoțit de refrenul *Aleluia* („Lăudați pe Domnul"). Aceste stihuri, deși sunt scrise în Apostol, nu se mai cântă, și în locul lor a rămas numai vechiul refren Aleluia (care se zice de trei ori și se cântă după Apostol). Simbolismul pericopelor: citirea Apostolului închipuie alegerea Apostolilor de către Mântuitorul și trimiterea lor la propovăduire; citirea Evangheliei simbolizează arătarea deplină a lui Hristos în lume, propovăduind mulțimilor și săvârșind minuni; cuvintele care se rostesc („Slavă Ție, Doamne, slavă Ție!") la început și după citirea Evangheliei închipuie salutul pe care poporul îl aduce lui Hristos Însuși (LG, ed. 1993).

LECTURI HAGHIOGRAFICE v. **Lecturi patristice**.

LECTURI PATRISTICE — sunt lecturile folosite în cult și ale căror texte au fost scrise de Sfinții Părinți ai Bisericii, sub formă de rugăciuni, de povățuiri sau de istorisiri (cum sunt și viețile de sfinți, care constituie *lecturile haghiografice*). Multe din textele rugăciunilor cultice sunt atribuite Sfinților Părinți Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur, datorită prestigiului lor de mari ierarhi teologi și neîntrecuți maeștri ai rugăciunii. Așa sunt, de ex., rugăciunile de la Împărtășanie, dintre care unele sunt scrise și de alți mari teologi și scriitori, ca: Sf. Ioan Damaschin, Simeon Metafrastul și Chiril al Ierusalimului (ex. Rugăciunea de mulțumire după împărtășanie). Sf. Vasile cel Mare este autorul cunoscutelor rugăciuni de exorcizare, numite *Molitfele sau blestemele Sf. Vasile* (care se citesc în ziua de Sf. Vasile, 1 ianuarie, după slujba Sf. Liturghii), dintre care unele sunt atribuite Sf. Ioan Gură de Aur. În afară de rugăciuni, cultul ortodox folosește și alte lecturi din Sfinții Părinți, cum sunt textele catehetice: ex. cele două „Cuvinte" de învățătură care se

citesc la împărtăşanie în ziua respectivă: „Cuvânt pentru Sfânta şi Marea Joi" şi „Cuvânt pentru Duminica Sf. Paşti" (care se află în Molitfelnic şi în Penticostar, atribuite Sf. Ioan Gură de Aur, învăţături preţuite pentru frumuseţea şi valoarea lor didactică şi morală). La fel e „Cuvânt de povăţuire către preot", atribuit Sf. Vasile, cuprinzând îndrumări despre cum trebuie să slujească preotul Sf. Liturghie şi care trebuie să fie atitudinea în timpul slujirii (*Cuvânt* tipărit şi azi în Liturghierele greceşti). Numeroase lecturi din scrierile Sfinţilor Părinţi (Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Atanasie, Sf. Ioan Damaschin) sunt cuprinse în unele cărţi de ritual şi mai ales în Triod, pentru serviciul divin din mănăstiri, spre a fi citite în anumite momente din rânduiala slujbelor zilnice, fie în afară de biserică (în chilii sau la trapeză) pentru învăţătură şi înduhovnicirea călugărilor. Dintre acestea: „Cuvântul Sf. Vasile despre post" (se citeşte la slujba Utreniei, în zilele de luni, miercuri, vineri, în săptămâna dinaintea începerii Postului Mare); „Omiliile la Facere", ale Sf. Ioan (de citit în prima săptămână din Post); citire din „Exaimeronul Sf. Vasile cel Mare"; la Sinaxarul zilei de 19 ianuarie, din Mineiul ortodox, se povesteşte o minune săvârşită de Sf. Vasile, care prin rugăciunile sale a deschis uşile catedralei din Niceea şi a dat-o ortodocşilor. *Sinaxarele* sunt minunate lecturi haghiografice, care-şi au originea în actele martirice; o parte din ele sunt alcătuite de Nichifor Calist şi se citesc de către preot, diacon, cântăreţ, după cântarea a VI-a a Catavasiilor. Lecturile destinate îmbunătăţirii vieţii duhovniceşti (mai mult vieţi de sfinţi) au fost adunate şi traduse în româneşte împreună şi cu lecturi din Sfinţii Părinţi, într-o colecţie cu titlul *Proloage* (tipărite la Neamţ, 1854). Acest gen de lecturi îl constituie şi colecţia tradusă din lb. greacă şi prelucrată de Pr.Prof. D. Stăniloae, sub titlul *Filocalia* (apărută în 12 volume); asemănător este *Patericul românesc*, datorat Pr. Ioanichie Bălan, tipărit în ultimii ani (LG).

LECŢIONAR v. **Evanghelistar**, **Lecturi biblice**, **Pericope**.

LEGĂNAREA COLIVEI — este o formă de *ritual* în timpul serviciului divin la parastase când, într-un moment al slujbei, ofrandele aduse pentru pomenirea răposatului se ridică, ţinându-se în mâini de membrii familiei şi se leagănă (coliva, colacii, vinul), apoi se aşează pe masă. La *originea* ritualului stă *înălţarea ofrandelor la templul iudaic*, aşa cum aflăm din Vechiul Testament: „Să mai iei o pâine, din cele cu untdelemn, o turtă cu untdelemn şi o azimă din panerul ce este pus înaintea Domnului; să le pui toate pe braţele lui Aaron şi pe braţele fiilor lui, ca să le aducă, legănându-le, înaintea Domnului" (Ieşire 29, 23–24; comp. şi Levitic 7, 30 ş.a.). Termenul ἀναφορά, ἡ — *anaforá* (de la ἀναφέρω — *anáfero* = a înălţa, a ridica) a însemnat iniţial „înălţare, ridicare", ca apoi să ia înţelesul de „jertfă, ofrandă" (*oblatie* sau *illatio*), pentru că oferirea jertfei se face prin ridicarea, înălţarea darului de jertfă spre a fi primit de Domnul. Înălţarea şi *legănarea colivei* este o formă de rugăciune către Domnul, pe care Îl implorăm să Se milostivească de sufletele răposaţilor noştri, să primească ofranda care se aduce pentru iertarea şi odihna lor, „ca Domnul să-i primească în împărăţia Sa". În Liturghia

creştină *Anaforáua* este rugăciunea în timpul căreia se săvârşeşte jertfa liturgică (sfinţirea şi prefacerea darurilor), este centrul Sfintei Liturghii; v. **Anaforá**.

LEGEA NOUĂ — este numită a doua parte a Sfintei Scripturi, adică Noul Testament, care cuprinde Evanghelia creştină.

LEGEA TALIONULUI („ochi pentru ochi, dinte pentru dinte") — aspra lege a justiţiei mozaice, este legea reciprocităţii şi a corespondenţei: „De se va ridica asupra cuiva martor nedrept, învinuindu-l de nelegiuire… şi, dacă martorul acela va fi martor mincinos… să-i faceţi ceea ce voise să facă el fratelui său. Şi aşa să stârpeşti răul… Să nu-l cruţe ochiul tău, ci să *ceri suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior*. Cu răul pe care îl va face cineva aproapelui său, cu acela trebuie să i se plătească" (Deuteronom 19, 16, 18, 19 şi 21).

LEGEA VECHE — denumire pentru Vechiul Testament.

LEMURES — în religia romană, se numeau sufletele morţilor deveniţi strigoi; aceştia veneau pe pământ şi provocau rele şi suferinţe celor vii. Pentru a se preîntâmpina asemenea necazuri şi pentru a linişti aceste suflete, romanii săvârşeau anumite ritualuri în zile speciale, numite *Lemuria*, la 9, 11, 13 mai. În aceste zile, stăpânul casei se scula la miezul nopţii şi umbla prin casă cu picioarele goale, troznea din degete şi arunca înapoia sa boabe de bob negru, şi, fără a privi în urmă, rostea: „Cu acest bob mă răscumpăr pe mine însumi şi pe ai mei", după care stropea cu apă sfinţită, bătea într-o placă de bronz şi striga (de nouă ori) un descântec: „spirite ale strămoşilor mei, ieşiţi afară", fiind încredinţat că strigoii se reped la boabe şi, influenţaţi de cuvintele descântecului, se vor depărta de casă (IR); v. **Larvae**.

LEMURIA v. **Lemures**.

LETURGHIE v. **Liturghie**.

LEVAIA (ebr. „înmormântare") — la evrei, întâi se face *tahara*, adică spălarea mortului şi apoi *tahritim* sau înfăşurarea lui în giulgiu de pânză albă (în Calendar Luah 5740, anul 1979–1980).

LEVIATHAN — numele dat în Vechiul Testament unui monstru uriaş, din gura căruia curge râul de foc, în care sunt aruncaţi, după moarte, la „Judecata de apoi", toţi cei păcătoşi. Simbolic, Leviathanul este iadul. Este reprezentat în iconografie ca râul de foc, în scena „Judecăţii de apoi" din pictura murală de la mănăstirile moldovene (Voroneţ ş.a.), în pronaos sau pe peretele exterior dinspre apus, lângă uşa de intrare în biserică.

LEVITIC — carte în Vechiul Testament, din grupul Pentateuh, scris de Moise; v. **Biblia**.

LIBAŢIE — era în cultul păgân jertfa adusă zeilor sub forma unei băuturi care era vărsată după ce aducătorul gusta din ea.

LIBER-ARBITRU — înseamnă libera voinţă pe care Dumnezeu a dat-o omului spre a alege singur între bine şi rău, spre mântuirea sa.

LIFTA,-E — sinonim cu păgân, eretic, străin, om de altă credinţă (liftă străină), cu alte obiceiuri; termen vechi — liftă, litvă, de la *Litvei* = Lituania, ai cărei locuitori erau păgâni; *liftenii* erau idolatri încă în sec. XIV, după care au devenit catolici.

LIMB,-uri (*limbus* = margine a unui cerc, a

unui astru) — la catolici „*limb*“ este locul unde erau sufletele celor drepți înainte de venirea lui Hristos și locul unde se duc sufletele copiilor nebotezați; v. și Dante Alighieri (1265–1321), care în opera sa „Divina Comedie“ (1300–1318), vorbește despre această problemă.

LIMONARIU sau **LIVADA DUHOVNICEASCĂ** — antologie de povestiri religioase și îndemnuri duhovnicești, aparținând călugărilor din mănăstirile răsăritene (sec. VI–VII); s-a tradus și s-a tipărit în limba română în 1991, la Episcopia Ortodoxă din Alba-Iulia.

LINȚOLIU (lat. *linteolum* = bucată de pânză) — giulgiu, pânza cu care se acoperă mortul când este așezat în sicriu.

LINGURIȚĂ (λαβίς, ἡ — *lavis* = cleşte; κολίαρτον, τό — *coliarton*; lat. *cochlear* sau *cochleare* = lingură pentru lichide) — ca obiect de cult, este o linguriță de aur sau argint, având la capătul mânerului o cruciuliță; această linguriță se întrebuințează la împărtășirea credincioșilor cu Sf. Trup și Sânge, amestecate în Sf. Potir. Se folosește denumirea de *cleşte*, pentru că la început preotul dădea împărtășania cu mâna, unind ca un cleşte cele două degete cu care lua pâinea umezită cu vin și o dădea credinciosului în gură. Lingurița a înlocuit acest procedeu spre a se împiedica sfărâmarea și risipirea Sf. Trup și Sânge. Simbolismul noțiunii de „cleşte“ îl găsim în viziunea profetului Isaia (6, 6–7) în care serafimii, din porunca lui Dumnezeu, au luat cu un cleşte cărbunele de foc și l-au pus în gura proorocului, ca semn al curățirii lui de păcate și a misiunii lui profetice; acel cărbune închipuie și pe Hristos cel euharistic, iar cleştele este acum lingurița cu care se dă credincioșilor împărtășania — *Sf. Trup și Sânge al lui Hristos* (LG).

LITANIE v. **Litie**.

LITIE (λιτή, ἡ — *liti, i* = rugăciune, procesiune) — este un serviciu religios (ortodox), care se săvârșește în mănăstiri, în cadrul slujbei de seară (Vecernie sau Priveghere) și mai rar la slujba de dimineață (Utrenie). Rugăciunea Litiei are un caracter penitențial (rugăciune de implorare). De la *litie* derivă *litanie*, adică *rugăciune lungă*, repetată, stăruitoare și plângătoare, în care se invocă Mântuitorul, Maica Domnului și toți sfinții. *Litaniile* erau, în primele veacuri ale Bisericii, rugăciunile obștești făcute de mulțimea credincioșilor, în frunte cu clerul, sub formă de procesiune solemnă, afară din biserică sau chiar afară din sat sau oraș. Această formă de *litie — procesiune* se făcea în vechime mai ales în cazuri de mari nenorociri sau calamități (secetă, inundații, molime, războaie, cutremure etc.) când, prin cântări religioase și rugăciuni, se invoca mila și îndurarea lui Dumnezeu pentru îndepărtarea nenorocirilor. Asemenea litanii sau procesiuni cu rugăciuni ocazionale (ex. sfeștanii pentru ploaie, când e secetă) le face și azi Biserica Ortodoxă. *Litii (litanii)* se numeau și procesiunile de noapte, organizate de Sf. Ioan Gură de Aur (când era patriarh la Constantinopol), precum și de alți mari ierarhi din sec. IV–V, pentru combaterea ereziilor cu ajutorul imnelor ortodoxe, cântate de credincioși. La rugăciunile vechilor litii procesionale, s-a adăugat, cu timpul, un ceremonial nou, în cadrul căruia se binecuvintează *artosele* (pâinile) aduse de credincioși la biserică împreună cu puțin vin și untdelemn, la sfârșitul slujbei Vecerniei din ajunul marilor

praznice, spre cinstirea şi pomenirea sfinţilor sărbătoriţi. Slujba Litiei se săvârşeşte în naos, spre deosebire de trecut, când prima parte a acestei slujbe se săvârşea în pronaos, unde şedeau penitenţii, simbolizând starea omului alungat din rai, iar revenirea credincioşilor şi preoţilor în naos, pentru a doua parte a slujbei, simboliza redeschiderea porţilor raiului şi a milostivirii lui Dumnezeu faţă de om. *Artosele* care se binecuvintează, numite şi *litiile*, simbolizează cele cinci pâini cu care, în chip minunat, Mântuitorul a săturat mulţimile în pustie. Simbolismul acesta îl reliefează şi textul rugăciunii de binecuvântare: „Doamne… care ai binecuvântat…". Preotul care binecuvintează cu artosul şi îl împarte, închipuie pe Iisus care a făcut minunea înmulţirii pâinilor, după cum istorisesc cei patru Evanghelişti (Mt. 14, 15–21 ş.a.). Vinul, untdelemnul şi grâul care se aduc de credincioşi la slujba Litiei şi se binecuvintează împreună cu pâinile (artosele) simbolizează ofranda pe care credincioşii o aduc lui Dumnezeu din roadele pământului, pentru ca Dumnezeu să înmulţească pe pământ aceste roade necesare existenţei omului. Untdelemnul mai simbolizează şi minunea Sf. Prooroc Ilie, în casa văduvei din Sarepta Sidonului (III Regi 17, 12–16) (LS). În Liturghierul ortodox, la slujba Litiei se arată, la sfârşitul ei, care sunt calităţile şi folosirea prinoaselor binecuvântate la Litie: „…pâinea, care s-a binecuvântat este izbăvitoare de toate relele pentru cel ce o va da cu credinţă…" şi adresându-se preotului, spune: „untdelemnul acesta de este candelă la tetrapod unde stă sfânta icoană… puindu-l în candelă, să miruieşti cu el pe popor; şi poţi să-l mănânci şi în bucate. Iar vinul să-l bei cu bună cucernicie… iar grâul sau să-l semeni sau cu altul să-l amesteci şi cu mulţumită să-l întrebuinţezi…". Pentru pomenirea morţilor se face la mănăstiri *Litia-procesiune* sau *Litia mică* sau *Parastasul mic*, care este o prescurtare a Parastasului pe larg; v. **Parastase**.

LITIERUL — obiect liturgic, este un fel de tavă rotundă, din metal, având patru cupe sau adâncituri, în care se pun pâinile (artosele), grâul, vinul şi untdelemnul, la slujba Litiei.

LITURGHIA (λειτουργία, ἡ = lucrare publică, de la λεῖτος — *leitos* = public şi ἔργον — *ergon* = lucrare) — este numele celui mai sfânt şi mai important serviciu divin din Biserica Ortodoxă. *Sfânta Liturghie* are o poziţie intermediară între cele două categorii de slujbe bisericeşti, adică între Laudele bisericeşti şi Sfintele Taine şi ierurgii. *Sf. Liturghie* ţine de amândouă, deoarece în rânduiala ei se îmbină slujba celei mai sfinte taine de care pot beneficia credincioşii (Sf. Euharistie), cu slujba celei mai înalte laude şi cinstiri pe care Biserica o poate aduce lui Dumnezeu prin jertfa liturgică. În înţeles bisericesc denumeşte slujba divină la care participă tot poporul drept-credincios; este lucrarea obştească (publică) prin care credincioşii (cler şi popor) adoră pe Dumnezeu prin jertfa nesângeroasă a lui Hristos şi se împărtăşesc de darurile acestei jertfe prin Trupul şi Sângele Domnului. Înainte de era creştină, termenul numea orice slujbă sau lucrare de interes public (λεῖτον — *leiton*, de la λαός — *laos* = popor şi ἔργον — *ergon* = lucru, lucrare), orice activitate depusă de un slujbaş şi implica în el şi activitatea slujitorilor cultului, în religiile păgâne. Termenul λειτουργία = *leitourghia* a căpătat întrebuinţare religioasă

datorită Septuagintei care l-a folosit pentru a traduce termenul ebraic *abodah*, cuvânt care arăta funcția preoților și leviților Legii Vechi, privind cultul religios de la templu. Cu acest înțeles a fost folosit apoi și în Noul Testament (Luca 1, 23; Evrei 8, 2–6; 9,21). Mântuitorul este slujitorul (λειτουργός — *leiturgos*) celor sfinte. În antichitatea creștină, cuvântul *Liturghie* avea un înțeles mai larg decât azi, denumind totalitatea actelor de cult sau a serviciilor divine, adică ce se înțelege azi prin cult și prin slujire preoțească în general. Abia prin sec. V–VI, înțelesul cuvântului s-a restrâns, aplicându-se mai întâi la Cina cea de Taină și apoi la ceea ce înțelegem azi prin *Liturghie*, adică slujba sfântă a Jertfei celei Noi și a împărtășirii credincioșilor cu Sfintele Daruri. Prima *Liturghie* a fost săvârșită de Mântuitorul la Cina cea de Taină (cum s-a numit ultima masă pascală pe care a luat-o cu ucenicii, înainte de patimile Sale). Înainte de a frânge pâinea, *a binecuvântat* apoi a dat ucenicilor Săi să mănânce, iar când le-a întins paharul *a mulțumit* („Iisus, luând pâine și binecuvântând, a frânt și, dând ucenicilor, a zis: Luați, mâncați, acesta este trupul Meu. Și luând paharul și mulțumind, le-a dat, zicând: Beți dintru acesta toți, că acesta este Sângele Meu, al Legii celei Noi, care pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor" — Matei 26, 26–28). Instituirea Sfintei Euharistii este sâmburele originar din care s-a dezvoltat treptat toată rânduiala de mai târziu a *Sf. Liturghii*. „Aceasta să faceți întru pomenirea Mea" este porunca dată de Iisus Sfinților Săi Apostoli, care, după despărțirea de El și spre a-L avea mereu prezent în mijlocul lor, au căutat să reînvieze în fiecare duminică Jertfa Lui. Când se adunau la rugăciune ei mulțumeau și se rugau ca Domnul să prefacă pâinea și vinul, pe masa lor, în însuși Sfântul Său Trup și Sânge, cu care apoi se împărtășeau. Acest ritual sumar, imitat după modelul Cinei, constituie nucleul *Sfintei Liturghii*, nucleul ce a rămas constant și din care s-a dezvoltat rânduiala de azi a *Liturghiei* creștine. Pe baza mărturiilor din Noul Testament aflăm că se aduceau pâine și vin, liturghisitorul făcea rugăciuni de laudă și mulțumire (I Corinteni 11, 26), apoi pronunța cuvintele rostite de Iisus la Cină („Luați…"), binecuvânta pâinea și vinul, după care urma frângerea pâinii și împărtășirea. Se făceau rugăciuni pentru diferite categorii de credincioși (I Timotei 2, 1), iar poporul se asocia rugăciunilor de laudă și mulțumire, prin răspunsuri („Amin!"). La aceste prime elemente ale rânduielii Sfintei Liturghii s-au adăugat altele noi, dintre care unele s-au amplificat, altele s-au restrâns (rugăciuni, lecturi biblice, predică, cântări religioase din psalmi, imne etc.), despre care aflăm fie din Noul Testament, fie de la unii scriitori bisericești (ca Sf. Iustin Martirul, pentru sec. II, anul150, în *Apologia I*, cap. 65–67) sau în scrierile numite *Rânduieli bisericești*, ce provin din sec. III–V și sunt adevărate documente, cuprinzând descrieri ale rânduielii liturgice cu textele rugăciunilor și diferitelor formule, așa cum se găsesc azi în Liturghier. Cea mai importantă dintre aceste rânduieli este colecția *Constituțiile sau Așezămintele Sfinților Apostoli* (sec. IV) în care se disting clar cele două părți ale *Liturghiei* de azi (*Liturghia catehumenilor* și *Liturghia credincioșilor*) cu

momentele ritualului specific fiecărei părţi. Deşi „Rânduielile" acestea provin din diferite regiuni ale creştinătăţii (Siria, Egipt, Roma), totuşi textele şi regulile desfăşurării slujbei liturgice se aseamănă uneori până la identitate verbală, ceea ce constituie o dovadă a uniformităţii liturgice în Biserica primelor trei veacuri, şi existenţa unei surse comune: *Rânduiala Liturghiei Bisericii primare din Ierusalim*, oficiată de Sfinţii Apostoli înainte de dispersarea lor în lume, pentru misiune. Slujba *Sf. Liturghii* din Biserica Ortodoxă de rit bizantin (greacă, română, rusă) se desfăşoară după textul celor două Liturghii bizantine: *Liturghia Sfântului Vasile şi Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur* (sec. IV) care au la bază două Liturghii de origine apostolică: *Liturghia Sf. Iacob şi Liturghia Sf. Marcu*, din care au luat naştere şi Liturghiile existente azi în Bisericile răsăritene (eterodoxe) ca: nestorienii, monofiziţii (armenii, copţii, abisinienii), maroniţii (care din sec. XV, atât cei din Liban cât şi cei din Cipru, au trecut la catolicism) şi iacobiţii (din Siria). În conţinutul slujbei Liturghiilor ortodoxe se derulează, prin cântările şi actele liturgice, întreaga viaţă a Mântuitorului, de la Naştere şi până la Înălţarea Sa la cer, cuprinzând toate momentele vieţii Sale pământene: Întruparea de la Duhul Sfânt şi din Fecioara Maria, Naşterea în ieslea de la Betleem şi întreaga Sa activitate mesianică prin propovăduirea Evangheliei, minunile, intrarea în Ierusalim, Cina cea de Taină, Patimile şi Răstignirea Sa, Învierea, Înălţarea la cer, precum şi momente din viaţa Bisericii creştine, începând cu întemeierea ei, prin Pogorârea Duhului Sfânt. De la început, rânduiala *Sfintei Liturghii* a cuprins cele *trei părţi* principale, ca şi azi: *Proscomidia, Liturghia catehumenilor şi Liturghia credincioşilor. Proscomidia* este partea pregătitoare a *Sf. Liturghii*, când preotul aduce darurile (pâine şi vin) pe jertfelnic (masa din proscomidiar) şi din cele cinci prescuri (pâinea) scoate părticele: din prima prescură scoate o părticică din mijloc („Agneţul", adică „Mielul lui Dumnezeu") pentru Iisus Hristos; din celelalte patru prescuri scoate părticele pentru: Maica Domnului, apoi pentru sfinţi, pentru conducătorii Bisericii, pentru ctitori, pentru vii şi pentru morţi; acestea se aşează pe Sf. Disc, într-o ordine ritualistică, iar vinul se toarnă în Sf. Potir; toate obiectele de cult folosite de preot la proscomidiar au *simbolismul lor: discul* închipuie *ieslea* în care S-a născut Iisus, dar şi *mormântul* în care a fost pus; *pocroveţele* sau bucăţile de stofă cu care se acoperă discul şi potirul în care a fost pus vinul, închipuie *scutecele* cu care a fost înfăşat Pruncul dar şi *giulgiurile* cu care Hristos a fost pus în mormânt. Proscomidia se face în taină, cu uşile altarului închise, iar preotul rosteşte texte din proorocii care au vestit venirea lui Iisus, iar la strană se cântă „laudele" şi „doxologia", preamărindu-Se Dumnezeu. Partea a doua a slujbei Sf. Liturghii se numeşte *Liturghia catehumenilor* sau a celor chemaţi, pentru că la ea participau şi cei ce se pregăteau să primească botezul (în primele veacuri creştine) şi trebuia să fie iniţiaţi în învăţătura creştină; de aceea, în această parte a slujbei, este cuprinsă numai activitatea învăţătorească a lui Iisus, al cărei început este închipuit prin ieşirea preotului cu Evanghelia (Vohodul mic), după care se citeşte Apostolul (v. **Apostolul**) şi apoi un fragment din Sf.

Evanghelie, după care se ține predica; această parte a slujbei liturgice se încheie cu cuvintele preotului: „Cei chemați ieșiți... Domnului să ne rugăm", după care, în vechime, catehumenii părăseau biserica, ei neavând dreptul de a participa la *Liturghia credincioșilor* (partea a treia a Liturghiei), căci, deși creștini, nu erau încă botezați. Astăzi această restricție nu se mai practică, deoarece în comunitatea creștină, botezul se dă la scurt timp după nașterea pruncului. *Liturghia credincioșilor* este cea mai importantă, fiindcă acum are loc punctul culminant al slujbei, când, prin rugăciunile preoților și credincioșilor, Mântuitorul este prezent în Sfânta Jertfă ce se săvârșește pe Sf. Masă din Sfântul Altar, unde pâinea și vinul, așezate aici după Vohodul mare, se transformă în Trupul și Sângele Domnului, pe care credincioșii le vor primi la Sf. Împărtășanie (v. **Euharistie**). La baza Sf. Liturghii stă Sf. Jertfă, fără care nu poate fi sfințire, după cum Mântuitorul Însuși se roagă: „Părinte... Sfințește-i pe ei întru adevărul Tău... Pentru ei, Eu Mă sfințesc pe Mine Însumi, ca și ei să fie sfințiți întru adevăr" (Ioan 17, 1, 17 și 19). În Biserica Ortodoxă se săvârșește, în timpul Postului Mare, în anumite zile (miercuri și vineri), o liturghie mai prescurtată numită *Liturghia Darurilor mai înainte sfințite* (λειτουργία τῶν προηγιασμένων δώρων — *leitourghia ton proigiasmenon doron* = Liturghia Darurilor mai înainte sfințite; cu termen slav — *prejdeosfeștenie*, prescurtat *Presveștenie*, cum e trecut în edițiile mai vechi ale Liturghierului); este o combinație din slujba Vecerniei și a Liturghiei, deoarece în timpul săvârșirii ei lipsește slujirea Darurilor pentru prefacerea euharistică, aceste Sfinte Daruri fiind sfințite într-o liturghie săvârșită în sărbătoarea sau duminica anterioară. De aceea *Liturghia Darurilor* este ca o slujbă de vecernie, când credincioșii se pot și împărtăși cu Sf. Euharistie, păstrată de la o liturghie anterioară, așa cum am arătat. Autorul ei este considerat Sf. Grigorie Dialogul, papă al Romei la sfârșitul sec. VI, lucru nesigur, textul ei fiind mult mai vechi. El, probabil, a revizuit-o. Spre deosebire de Liturghia ortodoxă, în Biserica Romano-Catolică se folosește *Missa* ritului roman. *Missa* este o Liturghie anonimă, care se deosebește, prin particularitățile sale, de toate Liturghiile celorlalte rituri liturgice creștine, fiind în general mai îndepărtată de tipul primitiv, uniform al Liturghiei creștine din primele trei veacuri. Începutul izolării Romei din ecumenicitatea Bisericii și, probabil, traducerea în limba latină a ritului inițial oficiat în limba greacă au determinat deosebirile originare ale Liturghiei apusene. După diferite opinii, se arată că modificările suferite de Liturghia romană ar fi opera unui papă, Damasius (366–384), sau a papei Ghelasie I (492–496). Ceea ce e sigur este că această modificare s-a făcut în etape; o revizuire fundamentală s-a făcut la sfârșitul sec. VI, de Sf. Grigorie cel Mare (Dialogul, papă al Romei între 590–604), revizuire continuată de papii și sinoadele de mai târziu, terminând cu sinodul din Trident (sec. XVI). *Missa* s-a săvârșit în limba latină până la Conciliul II Vatican (*1963*), după care s-a tradus în limbile naționale ale tuturor popoarelor catolice.

LITURGHIA CEREASCĂ — temă iconografică în bisericile ortodoxe, reprezintă pe

Mântuitorul ca Mare Arhiereu, înconjurat de îngeri-preoţi şi îngeri-diaconi, săvârşind în ceruri Dumnezeiasca Liturghie. Scena înfăţişează momentul vohodului mare: Mântuitorul, aşezat în faţa Sf. Mese, binecuvintează plecarea procesiunii şi întoarcerea ei. Îngerii-diaconi poartă discul acoperit cu văl brodat, iar îngerii-preoţi îi urmează, înveşmântaţi în patrafire şi feloane, ţinând în mâini potire acoperite cu văluri brodate. Procesiunea porneşte în stânga şi se întoarce în dreapta; unii îngeri poartă cădelniţe şi tămâiază, alţii poartă ripide uriaşe şi cruci, ca la Liturghia arhierească. Locul acestei teme iconografice este, la unele biserici, în altar, pe peretele absidei de răsărit (în bisericile moldovene şi la Athos), în alte biserici e zugrăvită pe pereţii turlei celei mari, sub chipul Pantocratorului (ex. biserica Floreasca, Sf. Spiridon-Nou), iar în altele lipseşte cu totul.

LITURGHIERUL-MOLITFELNIC — carte de slujbă bisericească, aparţinând celor mai vechi cărţi creştine de slujbă (sec. IV), folosit de cler, diacon, preot sau episcop, *LITURGHIERUL* (λειτουργικός — *leitourghicos*; *Liturghiarum liber*; *missale*, la catolici) — cuprinde textele şi cântările slujbei Sf. Liturghii şi ale slujbelor premergătoare: rânduiala Vecerniei, a Miezonopticii (după tipicul ce se urmează în mănăstiri, cuprinzând Ceasul al IX-lea, Vecernia mică, Vecernia mare şi rânduiala Utreniei), rânduiala Vecerniei cu Litia de sâmbătă seara; rânduiala slujbei de dimineaţă (Miezonoptica şi Utrenia din zilele de duminica şi de sărbători şi rânduiala Utreniei din zilele de rând). Liturghierul cuprinde rânduielile celor trei Sfinte Liturghii care se săvârşesc în Biserică în etapele rânduite ale anului bisericesc: Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur (folosită cel mai des), Liturghia Sf. Vasile cel Mare şi Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite (cu îndrumări asupra modului şi timpului săvârşirii lor). În Liturghier sunt cuprinse şi rugăciuni pentru diferite trebuinţe din viaţa omului: pentru bolnavi, pentru cei ce călătoresc, pentru cei din închisori, pentru diferite calamităţi (războaie, secetă, foc etc.), pentru orice primejdii, precum şi rugăciuni de mulţumire. La sfârşitul Liturghierului se include şi „Sinaxarul" (pentru tot anul). *Liturghierul* este cea mai veche dintre cărţile de cult întocmită de Biserică şi cea mai solicitată. Prima carte tipărită de Biserica Ortodoxă a fost *Liturghierul* (tipărit de călugărul sârb *Macarie*, în 1508, în lb. slavonă şi apoi de *Coresi*, în lb. română, în 1570). Importanţa acestei cărţi de cult rezultă şi din faptul că a cunoscut de la început cel mai mare număr de ediţii, până azi. Fiecare ediţie a fost îmbunătăţită, mai ales ca limbă, adăugându-se şi unele completări şi lămuriri, iar începând cu ediţia din 1980, s-a adăugat un capitol din „Arhieraticon", intitulat „Tipicul Sfintei Liturghii cu arhiereu".

LITURGICA (λειτουργική — *leitourghichi*), disciplină a Teologiei Practice, este *ştiinţa cultului divin public*. Termenul derivă de la liturghie, prin care, în chip curent, se înţelege azi serviciul divin în timpul căruia se face sfinţirea Darurilor şi împărtăşirea credincioşilor cu ele. În Biserica creştină veche, cuvântul liturgică avea un înţeles mai larg, cuprinzând totalitatea actelor de cult ale

serviciilor divine (administrarea lor şi serviciile sacramentale), adică tot ce se înţelege azi prin cult ca obiect de studiu al Liturgicii, şi anume atât studierea serviciului divin, cât şi originea, istoria, evoluţia, legile şi principiile de dezvoltare ale cultului. Studiul acestor obiective este cuprins în cele două ramuri ale Liturgicii: *Liturgica generală* şi *Liturgica specială* (v. E.B. LG şi LS).

LOCAŞURI DE CULT — sunt construcţii ridicate pentru scopuri cultice, adică pentru săvârşirea serviciilor religioase aduse divinităţii. Aceste locaşuri (lăcaşuri) poartă nume speciale pentru diferitele religii: *templu* (la romani şi vechii greci păgâni), *teocali* (la vechii mexicani), *templu şi sinagogă* (la evrei), *moschee şi geamie* (la mahomedani), *pagodă* (la hinduşi, budişti), *biserică* (în creştinism).

LOGOS (λόγος, ὁ — *logos* = cuvânt) — Raţiunea supremă, Cuvântul, cum este numit în Sf. Scriptură, este Dumnezeu Însuşi, Desăvârşirea însăşi: „La început era Cuvântul şi Cuvântul era la Dumnezeu şi Dumnezeu era Cuvântul" (Ioan 1, 1). „Logosul divin a fost învăţătorul tuturor creaturilor raţionale: El a învăţat deopotrivă pe evrei, prin Moise şi prooroci, cât şi pe păgâni, prin filozofi — afirmă Clement Alexandrinul. Lumea păgână — zicea el — a menţinut, prin lumina minţii filozofilor, un semn al harului, o călăuzire divină, prin Logos" (*Stromata I*). Sf. Iustin Martirul spune despre Socrate că a trăit în conformitate cu Logosul şi a fost creştin înainte de vreme — de creştinism (Clement Alexandrinul, *Apologia I*, 40; v. şi *Filocalia*, vol. 8, p. 292–293).

LOKI — zeu al răului, în mitologia scandinavă.

LOT — fiul lui Haran, fratele lui Avraam; Lot cu unchiul său Avraam vin din Mesopotamia şi se aşează în Canaan, după porunca lui Dumnezeu (Facere 12, 7; 13). Pentru a avea mai mult loc de păşune pentru turmele lor, cei doi se despart. Avraam rămâne lângă Hebron la „Stejarul din Mamvri", iar Lot se stabileşte la Sodoma şi Gomora, cetăţi foarte bogate, vestite pentru luxul şi imoralitatea ce domneau în ele. Când vin aici, sub chip de călători, cei doi îngeri ai Domnului, spre a cerceta aceste cetăţi, Lot este singurul care-i adăposteşte în casa sa, căci localnicii nu adăposteau străini în casele lor. Drept răsplată, dar şi fiindcă era singurul om credincios şi temător de Dumnezeu, Lot va fi salvat împreună cu familia sa, fiind vestit de îngeri să plece din cetate, după care, din cauza decăderii lor morale şi a necredinţei lor, cetăţile Sodoma şi Gomora au fost arse cu foc şi scufundate. În locul lor se crede că a apărut Marea Moartă, din sudul Iordanului şi care există şi azi (Facere 19, 14–26).

LUARISMUL — după numele lui Isaac Luria, sec. XVI, întemeietorul lui, este un curent religios apărut în sânul kabalismului (iudaic), în care se practica un misticism bazat pe latura practică a cultului, în scopul de a ajunge la trăiri extatice prin rugăciune şi meditaţie prelungită, precum şi de a-l ajuta pe practicant, prin exerciţii ascetice, folosirea amuletelor, chemarea spiritelor, combinaţii de numere şi semne alfabetice să obţină puteri supranaturale. Luarismul întreţinea ideea mesianică atât de intens, încât unul dintre membrii săi, Sabattari Zevi (sec. XVII), pretindea chiar că este Mesia; acest aventurier a părăsit în cele din urmă iudaismul şi a trecut la mahomedanism.

LUCA — Sfântul Evanghelist care a scris *Evanghelia* ce-i poartă numele şi cartea *Faptele Apostolilor*, din Noul Testament (prin anii 60–63). Scriitor talentat şi pictor, se crede că de la el ne-a rămas prima icoană pictată cu chipul Maicii Domnului. Originar din Antiohia (Siria), de pregătire medic, s-a creştinat mai târziu şi a fost unul dintre cei mai statornici discipoli ai Sfântului Apostol Pavel, pe care l-a şi însoţit în unele din călătoriile sale misionare şi chiar la Roma. După moartea acestuia, Luca ar fi predicat în Italia, Galia, Dalmaţia şi Macedonia, unde a condus Biserica din Filipi, comunitate întemeiată de Sf. Apostol Pavel. Luca a murit la o vârstă înaintată (peste 80 de ani), în Ahaia (Grecia), iar în sec. IV, rămăşiţele sale pământeşti au fost reînhumate la biserica Sfinţii Apostoli din Constantinopol (în vremea împăratului Constanţiu). Evanghelia lui Luca cuprinde 24 de capitole şi este mai completă decât Evangheliile predecesorilor săi Matei şi Marcu, de care a fost însă influenţat. El adună un mare număr de fapte în care se reliefează mila, bunătatea şi iertarea, ca: mântuirea făgăduită de Mântuitorul lui Zaheu Vameşul, tâlharului de pe cruce, iertarea dată fiului risipitor şi femeii păcătoase şi vameşului care se smereşte, rugăciunea de pe cruce pentru vrăjmaşii Săi („Doamne, iartă-le lor...") ş.a. De aceea Evanghelia lui Luca e numită *a îndurării*, prezentându-L pe Iisus ca pe „Mântuitorul întregului neam omenesc". Se crede că Luca a murit ca martir, prin anul 70; Biserica îl prăznuieşte la 18 octombrie.

LUCIFER (Satan) — căpetenia îngerilor răzvrătiţi, care a căzut din mândrie; vrând să fie asemenea lui Dumnezeu el a fost izgonit din rai şi a devenit astfel căpetenia demonilor, al căror lăcaş este iadul, împărăţia întunericului, în antipod cu raiul, care este împărăţia luminii, unde se află îngerii cei buni, ocrotitorii oamenilor credincioşi şi vestitori ai voii lui Dumnezeu.

LULAB — buchet de salcie, palmier şi mirt, pe care evreii îl purtau în mâini la Sărbătoarea Corturilor.

LUMÂNARE — ca obiect cultic, este făcută dintr-un fitil (fir de bumbac) pus într-un tipar cilindric, de grosimi diferite, în care se toarnă ceară topită; prin răcire aceasta se solidifică şi susţine fitilul care, arzând, topeşte încet ceara din jurul lui şi dă o lumină mică, strălucitoare. Aceste lumânări se aprind în biserică, pentru vii şi pentru morţi. Pentru anumite ceremonii religioase şi Sfinte Taine (botez, cununie) se folosesc lumânări mari de stearină şi ceară; înainte de apariţia electricităţii, lumânările serveau la iluminatul caselor, fiind puse în sfeşnice sau candelabre. *Lumânarea* simbolizează lumina adevărului şi a sfinţeniei, care este Dumnezeu şi Hristos, şi cum trebuie să fie viaţa creştină. În cadrul cultului, lumânările se aprind şi se ţin în mână sau se pun în sfeşnice (v. **Sfeşnice**). *Lumânarea* este o *ofrandă* adusă lui Dumnezeu, şi de aceea ea trebuie să fie din ceară curată. *Lumânarea* de ceară curată este şi mai luminoasă şi mai igienică, întrucât nu produce fum. După împrejurările în care este folosită în cult, *lumânarea are diferite semnificaţii*. *Lumânarea* care se aprinde la citirea Evangheliei înseamnă *lumina adevărului* evanghelic care a străbătut întunericul necredinţei în care trăiau popoarele dinainte de venirea lui Hristos. *Lumânările* sunt

nelipsite la marile slujbe-evenimente din viața omului: botez, cununie, moarte. *La botez,* lumânările se aprind pentru *luminarea spiritului* celui botezat care vine de la întuneric la lumină și prin botez se face fiu al luminii lui Hristos (v. **Nașul**). *La cununie*, preotul aprinde cele două lumânări mari pe care le țin nașii în spatele mirilor ce se logodesc și se cunună, ca ele *să* le *lumineze calea vieții* și ca încredințare că-și vor ține legământul de a fi uniți toată viața. *La moarte, lumânarea* este *lumina* care se pune în mâna mortului, când acesta își dă duhul, spre a-i fi *călăuză* pe drumul de veci. *Lumânările* se aprind când credinciosul se împărtășește la ușa sfântului altar; el ține în mână o lumânare și după ce a primit cuminecătura, o pune în sfeșnicul din fața altarului. Prin aceasta, el mărturisește că e fiu al luminii lui Hristos. Când preotul face o slujbă (ex. sfeștanie) în casa credinciosului, se aprind lumânări; v. **Simboluri naturale**.

LUMINARE (*luceo, luxi, lucere* = a luci, a lumina; φοτισμός, ὁ — *fotismos* = luminare) — era una din vechile denumiri ale *Tainei Botezului* așa cum se vede și în prochimenul care precede pericopa Apostolului: „Domnul este luminarea mea și Mântuitorul meu...“ (Ps. 26, 1–2).

LUMINĂ LINĂ — imn liturgic ortodox.

LUMINA LUMII — Se numește pe Sine Iisus: „Eu sunt lumina lumii“.

LUMINA TABORICĂ — țelul suprem al vieții spirituale a isihaștilor (v. **Isihasmul**) care, prin rugăciunea contemplativă (mistică), tindeau la unirea cu divinitatea supraipostatică, altfel spus divinitatea nediferențiată în Treimea Persoanelor. Manifestarea acestei uniri se numește „Lumina taborică“. Denumirea vine de la „Tabor“, muntele Taborului, unde a avut loc „Schimbarea la față“ a Mântuitorului, pe care Sf. Apostoli (Petru, Iacov și Ioan) care-L însoțeau, au văzut-o ca pe o lumină mare și strălucitoare, în care Iisus a fost învăluit. Concepția mistică ortodoxă (formulată de Nicolae Cabasila în lucrarea *Viața în Hristos*, trad. de Pr. T. Bodogae) vede această unire spirituală, nu cu Divinitatea supraipostatică, nediferențiată, ci unirea cu Dumnezeirea într-Una din Persoanele Sale, și anume cu Aceea care, prin Întrupare, a sfințit firea omenească, înălțând-o până la posibilitatea unirii ei cu Dumnezeu. Hristos-Mântuitorul, Dumnezeu-Omul, Persoană unică divino-umană, reprezintă prototipul, exemplarul sau modelul văzut și tangibil al omenității transfigurate, îndumnezeite, iar unirea cu El rămâne ținta ultimă a eforturilor noastre de perfecțiune spirituală, în limitele vieții pământești. Această poziție spirituală (formulată de Cabasila) este mai realistă decât a isihaștilor, fiind adaptată condițiilor și naturii psiho-fizice a ființei umane. Potrivit acestei naturi, Hristos se oferă muritorilor sub forma văzută a Sfintelor Taine, adică sub forma Pâinii și Vinului euharistic, sfințite la Sf. Liturghie și prefăcute în Însuși Trupul și Sângele Său. Viața spirituală la care tind misticii ortodocși e numită de Cabasila (în *Viața în Hristos*, cap. 38) „viața în Hristos“, adică trăirea în curentul de har care izvorăște din jertfa Mântuitorului, curent haric ce curge din Jertfelnicul pe care se actualizează Jertfa lui Hristos, „Mielul lui Dumnezeu“. Această cale mistică este deci calea harismatică (sfințitoare) a Sfintelor Taine. Principalele ei trepte, care duc la unirea cu Hristos, sunt cele

trei Taine majore ale inițierii creștine: Botezul, Mirungerea și Sf. Euharistie, corespunzătoare celor trei trepte ale vieții creștine: purificarea, iluminarea și unirea deplină cu El. Dar atât săvârșirea Sfintelor Taine, cât și împărtășirea cu ele, care reprezintă termenul ultim (ἕνωσις, ἡ — *enosis* = unire) al vieții în Hristos se realizează în cadrul Sfintei Liturghii, care este mediul și mijlocul de dezvoltare a vieții religioase-spirituale. Sf. Liturghie pusă la îndemâna tuturor credincioșilor, în mod oficial, de Biserică realizează, în cadrul ei, pregătirea imediată a liturghisitorilor și a credincioșilor pentru marele act al unirii cu Hristosul euharistic, a Cărui prezență o insuflă prin tot ceremonialul ei de forme văzute și simboale rituale. Prin Sf. Liturghie, viața spirituală a Ortodoxiei e posibilă și se realizează nu numai în izolarea și liniștea pustiei, cum considerau isihaștii, ci aici, în mijlocul oamenilor, în nemijlocită apropiere de ei, prin trăirile spirituale liturgice, cultuale sau sacramentale. Prin mijlocirea formelor sensibile ale cultului și prin trăirea lor spirituală se face posibilă unirea cu Dumnezeu, spre care tinde sufletul fiecărui credincios.

LUMINÂNDE v. **Svetilne**.

LUNA LUNARĂ v. **Calendarul**.

LUPERCALIA v. **Stretenia**.

LUSTRAL, ***apa lustrală*** (de la lat. *lustralis,-e,-luo*) — apă sfințită de preot la biserică (după rânduiala arătată în Molitfelnic), care slujește la purificat, la ispășirea păcatelor. Această apă nu e tot una cu aghiasma. Este doar o apă binecuvântată pentru o anumită ocazie: ex. „Rugăciunile la femeia lăuză" (din Molitfelnic) se fac de preot în biserică, unde o femeie din casa în care s-a născut un prunc, vine la biserică cu un vas (o sticlă) cu apă pe care preotul o sfințește; cu această apă este stropit pruncul nou-născut, mama lui și toți ai casei, după ce mama și pruncul au venit acasă de la maternitate. Apa aceasta, care a fost sfințită de preot în prima zi după nașterea copilului și cu care acesta va fi stropit, este (zice Sf. Simeon al Tesalonicului) ca o *preînchipuire a botezului*. Ea are rolul unei *ape lustrale, curățitoare*. În diferitele religii există variate forme de lustrări, purificări (spălări corporale, vestimentare, purificarea locurilor de cult, a vaselor cultice etc.) înainte de aducerea jertfelor la templu sau înainte de participare la ritualurile religioase. Aceste lustrări se făceau de obicei cu apă, cu sare, sau cu fum de sulf pus pe foc etc.

LUTERANISMUL v. **Protestantismul**.

LUTHER, Martin Luther (1483–1546) — întemeietorul luteranismului, ramură a marelui curent reformator din sânul Bisericii Catolice, cunoscut sub numele de *Protestantism*. Această confesiune creștină se deosebește fundamental ca doctrină de celelalte două mari confesiuni creștine: Ortodoxia și Catolicismul; v. **Protestantismul**.

M

MABIONOGION — colecție de poezie epică medievală irlandeză, în care sunt cuprinse vechile mituri religioase ale celților. Interpretarea acestor mituri a ajutat la cunoașterea zeilor celtici și atribuțiile lor, zei prezentați în aceste legende ca regi, regine, zâne, vrăjitori, eroi etc.

MACABEI v. **Hanuca**.

MACROSHIMA v. **Rasofor**.

MADIANIȚII — trib cananean înrudit cu izraeliții. Biblia fixează proveniența lor de la *Madin, unul dintre fiii lui Avraam*, cu cea de a doua sa soție, *Chetura*. Teritoriul locuit de ei se întindea de la răsărit de golful Akab, în Arabia de azi. Moise, fugit din Egipt, se simțea între ai săi și se căsătorește cu fiica preotului lor, Ietro. În țara madianiților, la poalele muntelui vulcanic *Horeb*, i s-a arătat Dumnezeu pentru prima dată, sub numele de *Iahve* (Ieșire 6, 2–3) „Eu sunt Domnul (Iahve) și M-am arătat lui Avraam, lui Isaac și lui Iacov ca Dumnezeu Atotputernic, iar cu numele Meu de Domnul (Iahve) nu M-am făcut cunoscut lor". Țara madianiților devenise pentru Moise a doua sa patrie.

MADRAS — oraș în India, unde se află unul dintre cele mai mărețe și originale temple hinduiste, construit în stil dravidian (sec. XVII).

MADRIGAL (fr. *madrigal*, it. *madrigale*) — piesă vocală polifonică pe un text profan. Madrigalele lui Palestrina; poezie scurtă, exprimând o idee ingenioasă (isteață, dibace) și galantă, care se poate cânta.

MAFARION — veșmânt feminin oriental, asemănător cu toga. Este o fâșie trapezoidală, de stofă sau mătase, care se pune peste cămașa lungă. Femeile îl pun pe cap, învălunindu-și cu el fruntea, capul și umerii, lăsându-l să cadă peste brațe, până la glezne; Maica Domnului e zugrăvită în icoane cu un astfel de văl, numit mafarion. Femeile mahomedane mai habotnice și conservatoare îl poartă și azi, numindu-l „ferigea".

MAG, MAGI, MAGU, MOBED — denumire pentru vechii preoți persani și chaldeeni; erau vestiți pentru învățătura și cunoștințele lor astronomice. „Magii, cititori în stele", cum îi numește Eminescu, au venit călăuziți de o stea să se închine lui Hristos, Dumnezeu-întrupat, care se năștea în ieslea din Betleemul Iudeii. Ei se numeau și *magu* și *mobed* în religia lui Zoroastru, unde preoția era ereditară; în vremea Sassanizilor (sec. I d.Hr.), zoroastrismul devine religie de stat și clerul capătă o putere foarte mare.

MAGIA v. **Magismul**.

MAGISMUL — este o formă religioasă inferioară, premergătoare animismului; magismul susținea că în natură există o forță misterioasă care dirijează totul. Această forță, numită: *arenda, wakan, masa* etc., putea fi stăpânită și dirijată cu ajutorul unor formule consacrate, unor gesturi, talismane etc. Aceste practici au constituit magia; magia este însă numai o modalitate de constrângere care nu se poate confunda cu religia. Magia are la bază credința

într-o forță misterioasă. Întemeietorul magiei era considerat, la egipteni, zeul Toth, protectorul magicienilor și ghicitorilor.

MAHABHARATA — „povestea marelui război al bharaților", urmașii lui Bharata, strămoșul prinților din nordul Indiei; are ca subiect lupta dintre Pandava și Kaurava (două neamuri), care urmăresc să ocupe domnia asupra regatului Bharata; Pandava și Kaurava au fost văzute ca personaje simbolice, reprezentând cele două emigrări indo-europene (una mai veche și alta mai nouă) în India. Pandava, ultima emigrare, va învinge. *Mahabharata*, vastă enciclopedie a cugetării indiene, cuprinde și capitole cu caracter didactic și filozofic, ca *Bhagavad-Gita* („Cântecul fericitului"), care e Krișna. E socotită ca „Biblia hinduismului" sau „Evanghelia lui Krișna". La baza ei stă doctrina iubirii, care o apropie de creștinism și devotamentul față de divinitate. Epopeea sanscrită *Mahabharata* cuprinde peste două sute de mii de versuri, grupate în *sloka* (strofe de două sau patru versuri) și este de opt ori mai mare decât Iliada și Odiseea; autorul ei este Vyasa, un personaj legendar. *Mahabharata*, considerată „cel mai vechi monument literar indian" a fost elaborată într-un răstimp de aproape un mileniu (sec. IV î.Hr. — sec. IV d.Hr.).

MAHARAJA-MAHARAJAHII — șef al sectei hinduiste provenită din învățătura lui Vallabha (sec. XV–XVI), filozof religios care propovăduia un minim pur, socotindu-l pe Krișna ca supremul Brahma. Membrii acestei secte erau numiți și „Epicureii Indiei", pentru că socoteau că numai iubirea de Dumnezeu și nu înfrânarea duc la mântuire. Aceștia îi adorau pe învățătorii lor, pe maharajahi. Zeul lor adorat era Vișnu.

MAHAYAMMA — se numește forma de budism care a pătruns în Japonia, venind din China și Coreea. Budismul japonez este o religie politeistă. Zeul suprem nu este Buddha, ci *Amida* (Amithaba), ca și în budismul chinez. Cultul budismului japonez se desfășoară în temple mărețe, pline de curiozități, așa cum este celebrul templu Kyoto, al celor 33.333 de divinități, sau templul de la muntele sfânt Fuji (Fujiyama). Unele temple numite reliquarii, păstrează relicvele unor sfinți budiști. Acestea au forma de turnuri sau piramide (*pagode*), numite *To*. O curiozitate a cultului budist japonez o constituie faimoasele statui gigantice ale lui Buddha. Vestită e statuia de la Kamakura, numită *Daibutu*, cu o înălțime de 15 m (sec. XIII d.Hr.). Ca o curiozitate sunt clopotele colosale, cum sunt cele din templul Scionin de lângă Kyoto, turnate în sec. XVII, cântărind 74 de tone. Ritualurile cultului budist sunt pline de fast și sunt acompaniate de muzică instrumentală. Sărbătoarea „tuturor sufletelor", celebrată cu lumânări multe, cu ofrande, muzică și dans, este cea mai importantă. *Căsătoria* nu are caracter religios și se celebrează prin simple ospețe în familie. În ceremoniile *înmormântării* au mare importanță tăblițele funerare, considerate ca locuințe ale sufletelor. Celor morți li se rade părul capului, spre a deveni măcar după moarte călugări budiști. Există în Japonia școli și universități speciale pentru studiul budismului. Una dintre cele mai valoroase cărți budiste, în Japonia, este *Tripitaka*. Spre deosebire de budismul indian, pesimist și deprimant, budismul japonez este

dinamic, având o bogată activitate socială (întreţin orfelinate, spitale, cămine pentru orbi etc.).

MAHOMED v. **Islamismul**, **Mahomedanismul**.

MAHRAMA SFINTEI VERONICA v. **Mandylion**.

MAHRAMA sau **SUDARIUL** — se numeşte pânza cu care a fost înfăşurat capul Mântuitorului, la punerea Lui în mormânt.

MAHZOR (ebr.) — este cartea de rugăciuni pentru sărbători la evrei. În rugăciunile din *Mahzor* au fost introduse *„Piutim"* (poeme sinagogale) care sunt rugăciuni versificate.

MAICA DOMNULUI (Ἡ Μήτηρ τοῦ θεοῦ — *Mitir tou Teou*, cu iniţialele MR-THU, ce se trec în partea de sus a icoanei; lat. *Mater Domini*) — Sfânta Fecioară Maria (Μητηροπάρθενος — *Mitiropartenos*) a fost numită Născătoarea de Dumnezeu (θεοτόκος, ἡ — *Teotokos*) la Sinodul al III-lea ecumenic (Efes 431) subliniindu-se acest atribut, spre a se combate dioprosopismul (nestorianismul); această erezie a lui Nestorie susţinea că deoarece în fiinţa lui Hristos există două persoane deosebite — omenească şi dumnezeiască — Sf. Fecioară Maria nu a născut decât pe Omul Hristos, şi deci nu poate fi numită şi Născătoare de Dumnezeu, ci numai Născătoare de om (Ἀνθροποτόκος — *Antropotokos*) sau cel mult, Născătoare de Hristos. Condamnând erezia lui Nestorie, sinodul a formulat doctrina marială ortodoxă (adevărată) a Bisericii creştine, şi anume, cele două atribute ale Sfintei Fecioare: θεοτοκία — *Teotokia* = Născătoare de Dumnezeu (a născut pe Dumnezeu-întrupat) şi Ἀειπαρθενία — *aeipartenia* = „pururea fecioria", rămânând „pururea Fecioară", prin harul lui Dumnezeu. Naşterea Maicii Domnului o sărbătorim la 8 septembrie. Sfinţii Ioachim şi Ana, părinţii Sfintei Fecioare Maria, au adus-o la templu la vârsta de trei ani, unde a rămas până la vârsta de 14 ani, primind educaţie religioasă alături de alte tinere fete. Momentul închinării la templu e rememorat de Biserică la 21 noiembrie prin sărbătoarea *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului* (gr. Ἡ εἴσοδος τῆς θεοτόκου — *eisodos tis Teotokou*; lat. *Praesentatio Beatae Mariae Virginis ad templum*), sărbătoare numită în popor şi *Vovidenia* sau *Ovidenia* (de la slv. *Vovedanie va hram Presviată Bogorodiţi*). ***Bunavestire*** (Ὁ Εὐαγγελισμός Ἡμέρα Ἀσπασμοῦ — *O Evangelismos Imera Aspasmou* = Ziua Salutării, χαιρετισμός, ὁ — *Hairetismos*; lat. *Anuntiato Beata Mariae Virginis*), popular ***Blagoveştenie*** (din slv.), ne aminteşte de ziua în care Sf. Arhanghel Gavriil a vestit pe Sf. Fecioară că va naşte pe Mesia, Cel prezis de prooroci (Luca 1, 26–38), când S-a şi zămislit Pruncul divin, prin puterea Sf. Duh; în catolicism, se şi numeşte *Sărbătoarea Zămislirii Domnului* (*Festum Conceptionis Christi*); *Bunavestire* se sărbătoreşte la 25 martie, cu nouă luni înainte de Naşterea cu trup a Fiului lui Dumnezeu. A patra mare sărbătoare închinată Fecioarei este *Adormirea Maicii Domnului* (Ἡ κοίμησις τῆς θεοτόκου — *I Koimisis tis Teotokou*, slv. *Uspenia*), popular *Sântă Maria Mare*, la *15 august*, ziua morţii ei. Tradiţia apuseană, venită şi în răsărit, spune că la trei zile de la moarte, Sf. Fecioară a fost ridicată la cer de către Fiul ei dumnezeiesc; în

Biserica Romano-Catolică această pioasă tradiție a fost decretată dogmă, așa cum se vede și în numele sărbătorii: *Assumptio Beatae Mariae Virginis* = Ridicarea la cer a Sfintei Fecioare Maria, numire consacrată și în cărțile de slujbă ortodoxă (v. *Mineiul pe august*, Sinaxarul la ziua respectivă). În afară de aceste patru sărbători mari, în calendarul ortodox mai sunt consemnate și alte câteva sărbători mai mici, închinate Maicii Domnului: *„Zămislirea Sfintei Fecioare"* — 9 decembrie (în Apus la 8 decembrie — *„Festum immaculatae Conceptionis"*); *„Punerea veșmântului Maicii Domnului în raclă"* — 2 iulie; *„Punerea brâului Maicii Domnului"* — 31 august, precum și alte sărbători în care se consemnează fapte și minuni săvârșite de ea pentru binele oamenilor: la 1 octombrie *„Acoperământul Maicii Domnului"* (prăznuită mai mult în mănăstiri), în amintirea unei minuni săvârșite la Constantinopol, în Biserica Vlahernelor (cu hramul ei), când a apărat pe creștini de cotropitorii păgâni; în Vinerea *Izvorului tămăduirii* se face de asemenea pomenirea uneia dintre minunile ei (v. **Izvorul Tămăduirii**) ș.a. Alte forme de cinstire a Maicii Domnului sunt cântările și rugăciunile încadrate în slujbele Bisericii și înălțate ei (Axionul la Liturghie, tropare, canoane la slujba Laudelor etc.) și slujbe speciale, cum sunt Acatistele și Paraclisele închinate Fecioarei, ca și Mântuitorului. Alte forme de cinstire sunt: zidirea de biserici cu hramul sărbătorilor ei și zugrăvirea chipului Fecioarei pe icoane și în frescele picturii bisericilor (v. **Icoane mariale**) și în predici ținute la sărbătorile ei, în onomastică (Maria, Marin) și în diferite cărți populare despre minunile ei (Visul și Epistolia Maicii Domnului, Călătoria Maicii Domnului la iad ș.a.); v. **Acoperământul Maicii Domnului**, **Adormirea Maicii Domnului**.

MAIMONIDE — filozof iudeu (sec. XII) care sistematizează învățătura orală (*Mișne Tora*) și îmbină gândirea rațională cu credința poporului, întemeind o nouă tradiție de tip renascentist, care va influența filozofia iudaică, până în sec. al XVIII-lea; v. **Iudaismul**.

MALTHIIL v. **Îngeri**.

MAMONA — o altă denumire pentru Satana, subliniind trăsătura lăcomiei de bani, setea de înavuțire. Mamona, ca simbol general al răului, este opusul și vrăjmașul lui Dumnezeu. În acest sens, Iisus atrage atenția ascultătorilor, într-una din cuvântările Sale, spre a-i face să înțeleagă opoziția netă dintre cele două forțe: binele și răul, Dumnezeu și Mamona: „Nici o slugă nu poate să slujească la doi stăpâni. Fiindcă sau pe unul va urî și pe celălalt îl va iubi sau de unul se va ține și pe celălalt îl va disprețui. Nu puteți sluji lui Dumnezeu și lui mamona" (Luca 16, 13; cf. Matei 6, 24). Privind pe Mamona ca simbol al bogăției, Iisus nu condamnă bogăția în sine, ci înrobirea omului de setea nepotolită de a se îmbogăți prin orice mijloace, care-l face să uite pe Dumnezeu și respectarea poruncilor Lui.

MANĂ („pâine cerească", „pâine îngerească" — Ps.77, 28–29) — se referă la hrana pe care Dumnezeu le-a dat-o zilnic evreilor în pustia Sinai, când, după dezrobirea din Egipt, se întorceau în Țara Făgăduinței, Canaan, patria dăruită de Dumnezeu prin strămoșul lor, patriarhul Avraam (Ieșire 16, 14–15 și 31–36).

Mana era un fel de fruct alb, cu gust de pâine şi miere, pe care evreii o găseau în fiecare dimineaţă pe rouă şi o adunau făcându-şi provizii pentru o zi întreagă. În creştinism avem ca hrană spirituală Sf. Euharistie care este „Trupul lui Hristos", „pâinea cea vie, care s-a pogorât din cer. Cine mănâncă din pâinea aceasta viu va fi în veci. Iar pâinea pe care Eu o voi da pentru viaţa lumii este trupul Meu"; „Eu sunt pâinea vieţii", aşa cum Însuşi Iisus mărturiseşte despre Sine (Ioan 6, 48 şi 51).

MANDORLA — se numeşte *aureola* de formă eliptică din icoanele ortodoxe care înconjoară atât capul cât şi corpul Mântuitorului.

MANDYLION sau **Sfânta faţă a Domnului** — este „icoana cea nefăcută de mână omenească" a Mântuitorului, numită *Mahrama Sfintei Veronica*. Legenda spune că în timpul Patimilor, când Domnul Iisus urca dealul Golgotei cu crucea în spate, o tânără din mulţime, care Îl urma, I-a întins o năframă să-Şi şteargă sudoarea de pe faţă. Atunci chipul Domnului a rămas imprimat pe năframă (mahramă) şi astfel s-a transmis chipul cel nefăcut de mână al lui Iisus, reprodus pe icoane până azi. Această icoană se aşează pe catapeteasmă, deasupra uşilor împărăteşti, la mijloc, într-un mic spaţiu, de la baza şirului celor 12 icoane ale praznicelor împărăteşti.

MÁNII (lat. *manes* de la *manus* = bun sau de la μῆν, μεν — *min, men* = strălucitor, puternic) — reprezentau în religia romană sufletele morţilor, transformate de credinţa poporului în divinităţi subpământene, protectoare ai celor vii. În epoca imperială romană pe pietrele de mormânt se încrustau iniţialele D.M. = *din Manibus*, DIM = *dis inferis Manibus*, ceea ce însemna o închinare către duhurile celor adormiţi (morţi). Asemenea inscripţii s-au găsit şi în Dacia şi în Dobrogea romană (v. DIVR); v. **Larii**.

MANU, LEGEA LUI MANU; v. **Brahmanismul**.

MANIHEISMUL — sectă gnostică apărută în Persia (Iran), în sec. III d.Hr. Întemeietorul sectei se crede că a fost un nobil persan, numit Mani Maniheos (215–277 d.Hr.) al cărui sistem urmărea să fie o biserică adevărată, care să devină religie universală. Manihesimul este o sectă sincretistă, adică un amestec de idei doctrinare împrumutate din vechea teosofie babiloniano-haldeică, din budism şi creştinism, în care domină însă dualismul zoroastrismului persan, dus la extrem prin adâncirea opoziţiei dintre cele două principii sau împărăţii: a luminii şi a întunericului, a binelui şi răului. Fiecare om are un suflet luminos, bun şi unul rău. Unele elemente luminoase au fost captivate de împărăţia întunericului, în procesul luptei dintre bine şi rău, dintre întuneric şi lumină. Elementele luminoase captive sunt sufletul lumii sau Iisus cel pătimitor (*Jesus patibilis)*, iar elementele luminoase salvate din această luptă s-au aşezat în soare şi au devenit Iisus cel nepătimitor (*Jesus impatibilis*), care este Mântuitorul. Eliberarea omului de elementul rău se face prin învăţătura lui *Iisus Hristos*, care a coborât din soare pe pământ, având însă doar un *trup aparent*; El i-a învăţat pe oameni cele „trei peceţi": a gurii, a mâinilor şi a sânului (*signacula oris, manus et sinus*), adică *a se feri de păcatele „vorbirii fără rost", ale „faptelor rele" şi ale „desfrâului"*. *Maniheos* pretindea că el trebuie să

restabilească învățătura lui Iisus „pe care apostolii Săi au falsificat-o". Din punct de vedere al organizării sectei, *Mani a imitat creștinismul*. El și-a ales 12 apostoli (magiștri), 72 de episcopi, plus preoți, diaconi și evangheliști. Așa cum în creștinism credincioșii erau împărțiți în credincioși botezați și în catehumeni (adică cei ce se pregăteau să primească botezul și să devină creștini), tot astfel și comunitatea maniheică era formată din „aleși" (desăvârșiți) și „auditori" (catehumeni), care, spre a se desăvârși, trebuiau să treacă prin „metempsihoză" în altă viață. Maniheii imitau din creștinism chiar și Euharistia și Botezul (botez numai cu ungere cu untdelemn și împărtășire numai cu pâine, fără vin). Cea mai mare sărbătoare era βῆμα — *vima*, adică ziua morții lui Mani; credincioșii se prosternau în fața unui scaun gol, care simboliza pe „învățătorul" (în iconografia ortodoxă există o temă asemănătoare, în care este reprezentat un tron gol, înconjurat de uneltele Patimilor lui Hristos, tron care-L așteaptă să se așeze la a doua Sa venire, când va aveas loc Judecata din urmă; această icoană se zugrăvește în turla Pantocratorului și se numește *Etimasia*, de la ἑτοιμασία — *etimasia* = pregătire). *Morala* sectei maniheice prevedea pentru categoria „aleșilor" multă exigență în păstrarea celor trei peceți și a postului (strict vegetarian). Secta maniheică s-a întins în imperiul roman, unde a fost persecutată, în Africa de Nord, în Galia etc.; ideile acestei secte s-au menținut chiar până în Evul Mediu, când se mai regăsesc la sectele numite „neomaniheice", dintre care cea mai cunoscută, răspândită în toată Europa apuseană este secta „catarilor", cunoscută și în Franța sub denumirea de „albigenzi" (după localitatea Albi din sudul Franței); mult *influențați de ideile catarilor* (apăruți în Franța prin sec. XII, despre care se crede că au venit prin Italia, unde au existat încă din sec. X, răspândiți apoi și în Spania și Germania, urmăriți de inchiziție) *au fost bogomilii* (răspândiți în peninsula balcanică până prin sec. XIV–XV) *și secta strigolnicilor* (în Rusia, până în sec. XV), secte având la bază idei maniheice; v. **Gnoza**.

MANOLE — meșterul constructor din legenda „Mănăstirea Argeșului".

MANSIONARII — numiți, în Biserica Romano-Catolică, *SACRISTANII*, sunt, începând din sec. VI, slujitori inferiori în Biserică (ca și paracliserii în Biserica Ortodoxă), care nu fac parte din cler; ei au luat locul vechilor ostiari (ușieri) din Biserica primară, al căror rol era de a păzi ușile bisericii, spre a opri intrarea catehumenilor, cărora le era interzisă participarea la Sf. Liturghie.

MANTIA (μανδύον, τό, μανδύας, ὁ — *mandion*, *mandias*; lat. *cappa, pluviale*) — este un veșmânt (vestmânt) liturgic pe care îl îmbracă arhiereii la săvârșirea serviciilor divine, când nu îmbracă sacosul și stiharul (ca de ex. la Vecernie și Litie — Priveghere), la sfințirea apei, la Maslu, la închinarea la icoane înainte de Liturghie, în procesiuni. Mantia are caracter extra-liturgic. Mantia este un veșmânt lung și larg, fără mâneci, ca o pelerină bogată, de culoare purpurie, împodobită pe laturi cu niște benzi numite „fâșii" sau „râuri", încheiată la gât și jos în față, având la dreapta și la stânga încheieturilor câte două tăblițe brodate sau cusute cu fir de aur. Privind originea ei, se crede

că derivă din mantaua monahală de odinioară pe care arhiereii au adoptat-o deoarece şi ei se recrutează din rândul călugărilor. Până în sec. XV, *mantia* era purtată de arhierei ca o haină de toate zilele, apoi a fost păstrată de Biserica de Răsărit ca veşmânt liturgic pentru arhierei. În Biserica rusă, arhimandriţii poartă mantie. În Biserica apuseană ea se numeşte „cappa" şi a devenit veşmânt liturgic, aproximativ din sec. al XII-lea, fiind de atunci tot mai împodobită şi extinzându-se la clericii de toate treptele. În interpretarea simbolică, *mantia închipuie îmbrăcămintea îngerească*. Sf. Simeon al Tesalonicului o numeşte „darul lui Dumnezeu cel purtător de grijă şi acoperitor", iar cele patru tăbliţe de la încheieturile matiei simbolizează *cele de sus, Tablele Legii Vechi*, iar *cele de jos* închipuie *cele două Testamente ale Sfintei Scripturi* unite prin Hristos, din care izvorăsc râuri de apă vie, aşa cum trebuie să izvorască mereu şi învăţătura, din mintea şi din gura arhiereului.

MANTICA (μαντική, ἡ — *mantiki* = arta de a ghici) — ca manifestare religioasă, o întâlnim la toate popoarele, în antichitate şi azi în religiile primitive. Egiptenii cultivau mantica, ghicind viitorul unei persoane după luna şi ziua naşterii, considerate ca depinzând de un zeu. Astfel era *oracolul* construit *în casa Siuah*, din voinţa zeului Amon, care a trimis un porumbel să arate locul construirii oracolului, în al cărui sanctuar se află statuia zeului Amon, reprezentat cu trup omenesc şi cap de berbec. Acest idol (statuia zeului), slujit de 100 de preoţi, putea vorbi prin gura zeului. Legenda spune că i-a prezis lui Alexandru cel Mare (Macedon) că „va ţine sub piciorul său toate popoarele lumii şi toate religiile". Un *oracol vestit* era în templul de la *Delfi*, din Grecia antică. O formă a manticii, în Evul Mediu, o constituiau ORDALIILE sau „dreptatea barbară", care constau în anumite probe la care erau supuşi acuzaţii spre a li se dovedi nevinovăţia, într-o implicare de fapte. Cel în cauză era obligat să înghită otravă, apă fiartă etc., şi dacă nu păţea nimic însemna că era nevinovat şi dreptatea era de partea lui. Dacă era vinovat, murea în urma unei asemenea probe. Această judecată se considera că era făcută de un zeu al dreptăţii; v. **Ordaliile**.

MARAV (ebr.) — rugăciunea de seară.

MARCU, Sf. Evanghelist Marcu — este autorul celei de *a doua Evanghelii*. Se numea Ioan-Marcu şi era fiul unei credincioase, Maria, din Ierusalim, în casa căreia se strângeau creştinii şi făceau rugăciuni (Fapte 12, 12 şi 25). El întovărăşeşte pe Pavel în prima sa călătorie misionară (Fapte 13, 5 şi 13). Se întoarce la Ierusalim, de unde pleacă cu Barnaba în insula Cipru şi apoi însoţeşte pe Sf. Apostol Petru la Roma. Marcu îşi scrie Evanghelia pentru romani şi păgâni, la Roma, aşa cum Matei scrisese pentru evrei. A scris în greacă, limba cea mai răspândită în epoca aceea, şi pe care o vorbeau şi romanii. Scopul Evangheliei lui Marcu a fost să convingă pe păgâni că Iisus Hristos este cu adevărat Fiul lui Dumnezeu şi are putere asupra diavolilor şi zeilor păgâni. De aceea povesteşte multe minuni prin care Iisus scotea şi alunga diavolii. *Primele cuvinte* ale Evangheliei lui Marcu *mărturisesc dumnezeirea lui Iisus*: „Începutul Evangheliei lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu" (Marcu 1, 1). După scrierea Evangheliei

(probabil anul 52) el pleacă în Egipt, trimis de Sf. Ap. Petru, să propovăduiască. Aici Marcu întemeiază Biserica creştină şi a fost *primul episcop al Alexandriei* Egiptului, unde a şi murit în anul 62 d.Hr. În veacul al nouălea, trupul său a fost adus la Veneţia (Italia), unde i s-a înălţat o biserică măreaţă, care-i poartă numele. Este *patronul Veneţiei*. În iconografie, simbolul Sf. Ev. Marcu este „leul", pentru că îşi începe Evanghelia cu predicarea Sf. Ioan Botezătorul, supranumit şi „glasul celui ce strigă în pustie". Biserica ortodoxă îl cinsteşte ca Apostol şi Evanghelist la *25 aprilie*.

MAREA SCHISMĂ, SCHISMA (σχίσμα, τό — *shisma, to* = despărţire, ruptură, sciziune) — înseamnă momentul istoric când s-a consumat întregul şir de neînţelegeri şi polemici care a avut loc veacuri de-a rândul între cele două mari centre ale Bisericii creştine, între Roma şi Bizanţ (Constantinopol) în sec. XI (1054). Cauzele rupturii au pornit întâi de la ambiţiile episcopului ortodox de la Roma de a avea el primatul asupra întregii Biserici creştine, în locul patriarhului de la Bizanţ, ceea ce contravenea tradiţiilor Bisericii creştine, care a pornit din Răsărit, unde şi-a avut centrul de viaţă primară şi de unde a pornit acţiunea de încreştinare a celorlalte popoare şi a latinilor păgâni. Aceştia au început însă treptat să inoveze şi cultul şi doctrina, contravenind în felul acesta hotărârilor Sinoadelor ecumenice, hotărâri cărora Biserica Ortodoxă le-a rămas întru totul credincioasă. Aşa a apărut Biserica Romano-Catolică, cu inovaţiile dogmatice privitoare la: purcederea Sf. Duh şi de la Fiul (*Filioque*), întrebuinţarea azimei în locul pâinii dospite la săvârşirea Sf. Euharistii (obicei mozaic introdus în creştinism de catolici), concepţia despre viaţa de dincolo unde, pe lângă rai şi iad, ei au introdus şi un loc intermediar numit *purgatoriu*, pentru „spălarea păcatelor mai uşoare", înlesnind astfel trecerea în rai a celor care au murit, fără a se fi îndreptat în această lume; la acestea ei adaugă şi *infailibilitatea* papei, însuşire pe care învăţătura apostolică o atribuie numai Bisericii lui Hristos, singura care, prin asistenţa Sf. Duh, poate fi păzită de greşeală, atunci când învaţă credinţa cea adevărată, Biserica fiind „stâlp şi temelie a adevărului" (I Timotei 3, 15). Credinţa Bisericii nu poate veni în contradicţie cu revelaţia Sf. Scripturi şi a Sf. Tradiţii apostolice. Biserica Catolică, susţinând părerea că episcopului de Roma i s-ar fi făgăduit o asistenţă specială a Sf. Duh, considerându-se el urmaş al Sf. Petru, primul dintre apostoli care a predicat creştinismul la Roma, a stabilit în Conciliul I Vatican (1870) că papa nu poate greşi când, în funcţia de păstor şi învăţător, proclamă o învăţătură de credinţă şi morală, care trebuie să fie ţinută de toată creştinătatea (adică de Biserica universală). Pe lângă acestea formulări doctrinare *au apărut în Biserica de Apus şi numeroase inovaţii în săvârşirea cultului* (ex. săvârşirea botezului numai prin stropire, nu şi afundare, împărtăşirea credincioşilor diferit de ortodocşi, săvârşirea diferită a serviciului liturgic, ţinerea posturilor numai fără carne, dar cu produse lactate, şi multe altele).

MARELE TOT v. **Brahma**.

MARIA (ὑψηλότης, ἡ — *i ipsilotis* = doamnă, alteţă, cea plăcută, împărătească) — nume ce înseamnă „cea binemirositoare". Este numele Maicii Domnului, Sfânta Fecioară

Maria, cea aleasă de Dumnezeu să nască în curăţie pe Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, devenind Împărăteasă a cerurilor, a îngerilor şi a sfinţilor. Maria, formă de la cuv. ebraic *Miriam*, cum s-a numit şi sora lui Moise, care avea dar profetic. Ea a cântat cu femeile israelite cântarea de mulţumire compusă de Moise, după trecerea Mării Roşii (Ieşire 15, 20–21). În Noul Testament, numele Maria este purtat de mai multe femei sfinte, care au trăit aproape de Iisus şi anume: Maria, sora lui Lazăr cel înviat de Iisus din morţi; Maria, mama Sf. Ev. Marcu (v. **Marcu**); Maria-Magdalena, femeia păcătoasă care s-a pocăit şi a fost iertată de Iisus, devenind sfântă; v. **Maica Domnului**.

MARIAL, Cultul marial — adus Sf. Fecioare Maria, numit şi *hiperdulie*; cultul marial, în creştinism, este exprimat în forme multiple şi variate: slujbe bisericeşti (rugăciuni, imne, acatiste, paraclise, cântări), sărbători închinate Sf. Fecioare Maria, hramuri de biserici, onomastică, iconografie etc.; v. **Maica Domnului**.

MARIOLOGIE v. **Marial, Maica Domnului**.

MARTE (Mars) — zeu roman, considerat ca strămoşul poporului roman, ca tată al legendarilor întemeietori ai Romei, Romulus şi Remus. La început era cinstit ca zeu al vegetaţiei primăverii, motiv pentru care i s-a consacrat prima lună a primăverii. Luna martie şi-a luat şi numele de la acest zeu. Se credea că zeiţa Juno-Lucina, mama sa, îl născuse în prima zi a lunii martie. Sub influenţa cultului zeului grec al războiului, Ares, şi-a pierdut şi Marte caracterul iniţial, şi a devenit zeul războiului la romani. În cinstea lui aveau loc serbări în prima zi a lunii martie, pe „Câmpul lui Marte“ (*Campus Martius*), un loc ales, pe care i s-a construit un templu măreţ; îi erau închinate mai multe sărbători de primăvară, toamnă şi anotimpuri potrivite pentru începerea şi terminarea războaielor. Aşa erau sărbătorile de primăvară: *Equirria, Tubilustrium*, iar toamna *Armilustrium*.

MARTIRI sau **MUCENICI** (μάρτυς, ὁ — *martis* = martor, martir) — în sens creştin, sunt toţi aceia care au pătimit pentru apărarea credinţei lor, care şi-au dat viaţa pentru Hristos. Biserica creştină a trecut în rândul sfinţilor pe mulţi dintre aceştia, numele lor sunt trecute în Minee, Sinaxare şi calendare bisericeşti. Primul martir este Sf. Ştefan.

MARTIRIILE (μαρτυρίον, τό — *martirion*; lat. *martyrium, basilica martyrum*) sau **martirioanele** — erau, în vechea Biserică creştină (sec. IV–VI), locaşuri de cult ridicate în cinstea şi spre pomenirea martirilor, numite *martyria*. Ele se zideau fie peste mormintele martirilor, fie în locul unde se afla sicriul cu moaştele martirice. La origine, martiriile au fost doar nişte altare fixe (*acrosalii*) pe mormintele martirilor mai importanţi, îngropaţi în catacombe şi în camerele funerare zidite în jurul lor, care, amenajate, s-au transformat cu timpul în adevărate bisericuţe (paraclise sau capele) subterane, cunoscute sub denumirea de *cripte*, cum sunt cele descoperite în catacombele Romei (ex. *Capella graeca* din catacomba Priscillei, cripta Sf. Petru şi Marciliu din catacomba de pe Via Labicana din Roma ş.a.). După încetarea persecuţiilor împotriva

creştinilor, începând din sec. IV, aceste paraclise s-au zidit la suprafaţa pământului, căpătând denumirea de Martyria. Importante au fost martyriile construite de Constantin cel Mare şi de urmaşii săi, la Locurile Sfinte, legate de amintirea vieţii şi activităţii Mântuitorului, a Sf. Fecioare şi a Sf. Ioan Botezătorul. Planul de construcţie al martiriilor imitau pe cele ale mausoleelor antice. Cele mai multe aveau plan central (rotonde şi octogoane, acoperite de cupole), altele aveau formă de absidă, un fel de baldachin ocrotitor, cu plan pătrat, dreptunghiular, treflat sau triconic (cu trei abside). Unele erau de mari dimensiuni, având etaje: jos era mormântul închis în criptă, iar sus o sală de adunare, pentru credincioşi. Deasupra mormântului se afla masa sau altarul de jertfă (mobil, apoi fix), pe care se săvârşea Sf. Euharistie. Cu timpul martiriile au devenit basilici cimiteriale, dată fiind dorinţa creştinilor de a fi înmormântaţi cât mai aproape de mormintele martirilor. După sec. IV–VII, nu se mai construiesc martirii, locul lor fiind preluat, în cult, de către biserici. Multe dintre ele au fost încorporate în marile basilici (ex. Sf. Petru din Roma ş.a.) sau în mănăstiri (ex. mănăstirea Karm-Abu-Mina, în Egipt, în jurul martiriului egiptean al Sf. Mina ş.a.). Cu timpul martiriile construite în oraşe au devenit biserici parohiale, aşa cum cele mai vechi construite în afara oraşelor au devenit bazilici cimiteriale. Cele mai multe martirii au dispărut; săpăturile arheologice le mai dau la iveală, aşa cum s-au găsit şi pe teritoriul ţării noastre la Axiopolis (lângă Cernavodă), ale sfinţilor martiri Chiril, Chindeas şi Tasius (Dasius). Din vechea lor arhitectură s-a păstrat, în construcţia bisericilor de mai târziu, cupola, bolta, absida.

MARTIROLOGHIU v. **Heortologhiu**, **Sinaxar**.

MARTORII LUI IEHOVA — sectă neoprotestantă, apărută în America (Pensilvania) în a doua jumătate a sec. XIX, înfiinţată de irlandezul C.T. Russell, care-şi publică şi-şi popularizează învăţătura în revista „Turnul de veghere", creată de el; nu recunoaşte divinitatea lui Hristos, considerându-L o simplă creatură a lui Iehova, care a murit, dar nu a înviat, cel care a înviat fiind arhanghelul Gavriil. Influenţaţi mult de ideile sectei adventiste, sectarii numiţi *Martorii lui Iehova* aşteaptă a doua venire a lui Iisus, Care va întemeia o împărăţie de o mie de ani. După învăţătura iehovistă, Duhul Sfânt este o energie care emană de la Dumnezeu; nu cred în nemurire, căci raiul şi iadul nu există. Sunt numiţi şi *russelişti*, după numele întemeietorului sectei, Russell (1874), care susţinea atunci că Iisus era prezent printre oameni, în mod nevăzut şi că peste 40 de ani (1914) urma să se arate pentru a doua venire şi să întemeieze împărăţia de o mie de ani, pentru mântuirea lumii. Cum previziunea s-a dovedit falsă, membrii sectei au devenit şi mai înverşunaţi în propagarea ideilor lor, pretinzând că ei au marea datorie de a trezi omenirea la credinţa în Dumnezeu, ei fiind „turnul de veghere" care scrutează semnele timpului pentru a trezi şi a ajuta pe cât mai mulţi la mântuire. Sunt foarte perseverenţi în propaganda pe care o fac, mergând chiar din casă în casă şi răspândindu-şi gratuit multiplele broşuri şi tipărituri propagandistice, idealul lor fiind să câştige cât mai mulţi aderenţi. În ţara noastră au apărut, după primul

război mondial, prin 1925, când un român din Transilvania, întors din America, a început propagarea învățăturii russeliste, care a prins și s-a răspândit în toate regiunile țării. Secta este periculoasă deoarece manifestă total dispreț față de ordinea Statului și a Bisericii, negând astfel preoția și Biserica. Se numesc „martorii lui Iehova" pentru că Iehova este unul din numele atribuite lui Dumnezeu în textul ebraic al Vechiului Testament. Conform doctrinei lor milenariste, ei cred că *a doua venire și împărăția de o mie de ani* este foarte aproape și că bătălia ei va fi înfricoșătoare (ei o numesc „Harmaghedon"), căci Iehova va distruge toate statele și mai ales toate religiile „mincinoase", care după părerea lor sunt instrumente ale Satanei. În împărăția care va veni vor guverna 144.000 de aleși, împreună cu Iehova. Considerând pe Iehova ca singurul Dumnezeu, unipersonal, ei resping dogma Sf. Treimi. După credința lor, Sf. Duh este o forță impersonală, iar Iisus Hristos doar un om creat și nu Dumnezeu-Fiul. Martorii lui Iehova nu cinstesc Sf. Cruce, nu cred în Învierea lui Hristos, nu sărbătoresc Crăciunul, nici Paștele și nu săvârșesc Botezul. Nu admit, în medicină, transplantul de organe și nici transfuziile cu sânge. Datorită intensei activități misionare, numărul acestei secte crește, ajungând pe plan mondial la 4,47 milioane în 1992, în 229 de țări. După 1989, această sectă a intrat în legalitate în țara noastră, fiind recunoscută de Stat ca „asociație religioasă".

MASALA-MASALALE (turc.) — lumânare mai mare, confecționată din sfori îmbibate cu rășină și care se folosește în procesiuni; faclă, torță.

MASALAGIU — purtătorul de masala.

MASA, SF. MASĂ (ἡ ἁγία τράπεζα — *i aghia trapeza*) — numită și *Prestol*, *Pristol*, este locul din Sf. Altar pe care se săvârșește Jertfa euharistică. Are forma unei mese cu patru laturi, mai rar rotundă, făcută dintr-o lespede de piatră sau marmură, mai rar din lemn sau metal; este sprijinită pe un singur picior median, așezat la mijlocul ei, ori pe patru picioare din același material. La piciorul Sfintei Mese se îngroapă o părticică din Sfintele Moaște, tradiție rămasă din vremea persecuțiilor, când creștinii săvârșeau Sf. Jertfă în catacombe, pe lespedea de pe mormintele martirilor. Sf. Masă are mai multe simboluri: ea închipuie și ieslea și mormântul Mântuitorului și Cina cea de Taină, când a fost întemeiată Sf. Euharistie (spune Teodor de Andida în *Comentariu liturgic*, trad. în BOR 1971, nr. 3–4). Sf. Masă pe care se așează darurile de jertfă în timpul Sf. Liturghii, când se transformă în trupul și sângele Domnului (Sf. Euharistie), amintește și mormântul martirilor care s-au jertfit pentru Hristos. Sf. Masă este învelită cu mai multe acoperăminte: mai întâi o pânză albă numită *cămașă* (κατάσαρκα — *katasarka* = strânsă pe piele), strânsă cu un șnur în jurul piciorului, simbolizând giulgiurile cu care a fost înfășurat Trupul Domnului la punerea Lui în mormânt; la cele patru unghiuri ale Sf. Mese se pun icoanele celor patru evangheliști, icoane ce simbolizează mărturia că se păstrează și se predică învățătura lui Hristos așa cum a fost fixată în scrierile evanghelice. Peste „cămașă" se întinde alt acoperământ, făcut din materiale strălucitoare (mătase, fir), de culoare roșie sau

galben, numit *endotion* (ἐνδυτόν, τό — *enditon*) şi care simbolizează mărirea lui Dumnezeu sau strălucirea feţei Domnului, când S-a schimbat la faţă pe muntele Tabor. Peste endotion se întinde o bucată de pânză sau stofă, numită *iliton* (εἰλύω — *eilio* = a înveli), în care se înveleşte *Sf. Antimis*. Acesta este şi el o bucată de pânză pe care e pictată icoana punerii în mormânt a Mântuitorului şi uneltele patimilor Sale: crucea răstignirii, cununa de spini, ciocanul şi cuiele, suliţa, buretele cu oţet şi fiere, cocoşul care a cântat de trei ori. La cele patru capete ale antimisului sunt pictate chipurile Evangheliştilor cu simbolurile lor, iar pe marginea antimisului se scriu cuvintele: „Iosif cel cu bun chip…"; la un colţ al lui, într-un buzunărel, sunt cusute moaşte de sfinţi. De aceea, când Sf. Liturghie nu se poate săvârşi în biserică, se poate face şi în altă parte dacă se aşterne antimisul care poate ţine loc de Sf. Masă. Asemenea situaţii se pot întâmpla, de ex., pe front, în spitale etc. Antimisul simbolizează mormântul Mântuitorului şi giulgiul, iar ilitonul, în care stă învelit antimisul, închipuie şi giulgiul ori numai mahrama (sudariul) cu care a fost înfăşurat capul Domnului, la punerea Lui în mormânt. Pe Sf. Masă stă permanent Sf. Cruce, simbol al răstignirii, şi Sf. Evanghelie, simbolizând pe Hristos Care a dat Legea cea Nouă a Evangheliei Sale. Pe Sf. Masă mai stă şi *Chivotul* (κιβωτός, ἡ, κιβώτιον, τό — *o kivoto, to kivotion*), numit şi *artoforiu,* sau *pixidă* sau *tabernacol*; el este o cutie de metal preţios, care are forma unei biserici miniaturale (a lăcaşului în care se află). În chivot se păstrează Sf. Împărtăşanie pentru cei bolnavi, precum şi Sf. Agneţ pentru Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite, de la sfinţire, până la folosirea lui. Chivotul aminteşte de vasul cu mană care se păstra în Chivotul (Sicriul) Legii din templul Vechiului Testament. Despre simbolismul lui, un mare scriitor creştin — P. Evdokimov — scrie: „Tabernacolul (Chivotul) conţinând Trupul şi Sângele Domnului, va fi pus pe Sf. Masă, ceea ce o transformă în mormântul sfărâmat de puterea Învierii".

MASLU, ***Sfântul Maslu*** (gr. τὸ Εὐχέλαιο — *to Evhelaio* = Eleoungere; slv. *Sveatâi Eléa, Eleosveştenia* = ungerea cu untdelemn, slujba untdelemnului; de la vechiul slav „*Maslo*" = ungere) — este slujba sfântă a Tainei vindecătoare de suferinţă şi boli, prin care Biserica se roagă pentru sănătatea bolnavilor şi le acordă iertarea păcatelor prin ungerea cu untdelemn sfinţit. Slujba Sf. Maslu trebuie săvârşită, după tradiţia Bisericii, de către şapte preoţi, după numărul celor şapte daruri ale Sf. Duh (Isaia 11, 2–3). Şapte este un număr simbolic care aminteşte şi unele fapte din Sf. Scriptură, a Legii vechi, prin care s-a arătat puterea lui Dumnezeu, ex.: întorcându-se în Canaan, iudeii au cucerit prima cetate, după intrarea în ţară, Ierihonul, care n-a căzut decât după ce a fost înconjurat a şaptea oară (Iosua, cap. 6); spre a dovedi păgânilor preoţi ai lui Baal puterea adevăratului Dumnezeu, proorocul Ilie s-a rugat de şapte ori şi Dumnezeu a aprins rugul şi a pus capăt cumplitei secete, slobozind ploaia pe pământ (III Regi, cap. 18). Taina Sf. Maslu e numită de Biserica greacă *Heptapadion* adică „taina celor şapte preoţi", şi în slv. *soboravanie*, adică „slujba adunării" sau soborul preoţilor. Fiindcă nu totdeauna e posibil să fie şapte preoţi, se

poate să slujească şi trei (care e numărul Sf. Treimi), iar la nevoie şi numai doi şi numai în cazuri extreme (când e vorba de satele de munte, unde abia ajunge un preot) poate sluji şi numai unul singur, deşi este împotriva Tradiţiei şi a Sf. Scripturi, care spune: „Să cheme preoţii Bisericii“ (Iacov 5, 14), deci „preoţii“ — nu un singur preot. De altfel e greu de a sluji un singur preot, slujba fiind lungă (trebuie citite şapte Apostole, şapte Evanghelii şi şapte rugăciuni diferite pentru binecuvântarea untdelemnului şi pentru vindecarea bolnavului). Sf. Maslu se face nu numai la căpătâiul celui bolnav, ci şi în biserică, pentru cei sănătoşi, în anumite zile din Post; acesta este Maslul de obşte (pentru toţi credincioşii), care se face în Sfânta şi Marea Miercuri din Săptămâna Patimilor, în amintirea ungerii cu mir a picioarelor Mântuitorului de către femeia cea păcătoasă (Luca 7, 38). De altfel se face şi Joi sau Vineri, şi chiar Sâmbătă, din aceeaşi săptămână a Patimilor, pentru cei sănătoşi, în amintirea ungerii trupului Mântuitorului cu miresme, de către femeile mironosiţe, la punerea Lui în mormânt. Slujba Maslului se săvârşeşte înaintea unei mese, pe care se aşează Sf. Evanghelie, lumânările (de obicei şapte), un vas cu grâu sau cu făină, un vas cu untdelemn şi şapte beţişoare de busuioc, înfăşurate cu vată, pe care preoţii le înmoaie în untdelemn, după ce l-au binecuvântat şi vor unge pe cel bolnav. Rânduiala slujbei este cuprinsă în cartea de slujbă numită *Molitfelnic*. Untdelemnul rămas la Sf. Maslu, fiind binecuvântat de preoţi, prin chemarea lui Dumnezeu, este sfinţit şi plin de darul Duhului Sfânt şi de aceea trebuie păstrat, ca şi făina rămasă, la loc curat şi cinstit, pe o policioară lângă icoană şi se foloseşte în scopuri evlavioase, având puterea de a vindeca suferinţele trupului şi de a sfinţi sufletele, de a curăţi păcatele, fiindcă împărtăşeşte (aduce) omului mila şi îndurarea lui Dumnezeu. Se obişnuieşte ca din făina şi untdelemnul de la Sf. Maslu să se facă o turtiţă din care va mânca cel bolnav, dar şi cei sănătoşi; din făină, în unele regiuni se fac prescuri pentru Sf. Liturghie, iar untdelemnul se pune în candelă la biserică sau şi în casă (E.B.LS).

MASORA — este baza învăţământului iudaic; ea înseamnă transmiterea de la o generaţie la alta a identităţii, a eticii, a concepţiei despre viaţă, moştenite de la înaintaşi (Tradiţie). Masora cuprinde cursuri speciale, al căror scop este perpetuarea învăţăturilor Torei de la o generaţie la alta. Tânărul află aici despre istoria poporului evreu, folclorul, literatura clasică, cântece şi tradiţii specifice, foarte necesare pentru un tânăr evreu care trebuie să ştie cât mai mult despre comunitatea în care trăieşte. Învăţătorii Masorei se numesc *masoreţi*.

MASOREŢI v. **Masora**.

MASTABA — este denumirea pe care arabii o dau astăzi piramidelor; totuşi între ele există o diferenţă care constă în dimensiuni şi destinaţie, tehnica de construcţie fiind aceeaşi; piramidele au dimensiuni uriaşe (faţă de mastaba) şi sunt destinate ca morminte ale faraonilor. *Mastaba* erau *mormintele vechilor egipteni*, nişte *cavouri* construite după o anumită tehnică, având înfăţişarea unor fortăreţe, cu pereţii oblici spre centru. În interiorul acestui edificiu se aflau cinci camere: una mai mare, în centru, în care se depunea

mortul, şi alte patru mai mici, laterale, care serveau pentru depunerea proviziilor şi uneltelor necesare mortului. Cu timpul camera lui din mijloc a devenit un fel de capelă, în care rudele şi preoţii îndeplineau, la anumite zile, cultul morţilor. *Mumia* (mortul îmbălsămat) era îngropată în pământ sub camera de mijloc (capela), unde era coborâtă printr-o gaură făcută în acoperişul edificiului, şi care apoi se astupa cu moloz, pentru ca locul să fie bine închis, spre a nu fi profanat corpul mumifiat. Lângă capelă se afla o încăpere foarte mică, în care se păstra statuia celui mort. În peretele ce despărţea capela de această încăpere se afla un mic orificiu, prin care pătrundeau la statuie fumul şi mirosul ofrandelor arse în camera funerară (capela), pentru ca astfel să se poată bucura şi sufletul mortului care se credea că este închis în statuie. Mastaba era orientată spre răsărit, iar cei ce aduceau jertfele în capelă stăteau cu faţa spre apus, spre împărăţia lui Osiris (zeu egiptean, considerat prieten al morţilor), împărăţie în care, după credinţa poporului egiptean, intrau sufletele celor morţi (E.V.IR).

MATEI (μαθητής, ὁ — *matitis* = ştiutor, învăţat), ***Sfântul Evanghelist Matei*** — autorul primei Evanghelii, cu care începe Noul Testament, numit şi Levi, fiul lui Alfeu, fusese vameş în Capernaum (oraş în Galileea) înainte de alegerea sa ca Apostol. El însuşi se numeşte pe sine *Matei*-vameşul (Matei 10, 3), despre care se vorbeşte în cap. 9, vs. 9 al Evangheliei sale. El a propovăduit în limba aramaică, limba ebraică populară, vorbită de evrei, după întoarcerea lor din robia babilonică. În această limbă şi-a scris şi Evanghelia, în Ierusalim (în anii 43–44), pe care o adresează mai ales iudeo-creştinilor, spre a le dovedi că Iisus Hristos este Mesia cel prezis de profeţi, aşa cum stă scris în Vechiul Testament, lucru pe care Matei îl menţionează adesea, motivând fapte din viaţa Mântuitorului: „Acestea s-au făcut ca să se împlinească ceea ce s-a zis de Domnul prin proorocul…"; sau: „Şi venind a locuit în oraşul numit Nazaret, ca să se împlinească ceea ce s-a spus prin prooroci, că Nazarinean Se va chema" (Matei 2, 23). În Evanghelia sa, *Matei* caută să dovedească mesianitatea şi divinitatea lui Hristos, înfăţişându-I viaţa aşa cum s-a desfăşurat şi cum a văzut-o ca martor ocular, redând totodată învăţătura Mântuitorului, după cum reiese din cuvântările Sale. De aceea Evanghelia lui *Matei* se mai numeşte şi „Evanghelia cuvântărilor", în care sunt conţinute *învăţături dogmatice,* ca: naşterea supranaturală a Mântuitorului (1, 20), arătarea Sf. Treimi la Botezul Domnului, Schimbarea la faţă, Învierea, Parusia (a doua venire) (24, 30), învierea morţilor (22, 31–32), Judecata din urmă (25, 31–46), învăţături despre Biserică, bazate pe divinitatea lui Hristos (16, 16–19), Sfânta Euharistie, Botezul creştin ş.a.; *învăţături morale*: dragostea de aproapele, chiar şi de vrăjmaşi (5, 44; 22, 37–39), iertarea (18, 21–22), smerenia, curăţia sufletească, pacea, dreptatea (în *Predica de pe munte* — 5, 2–10) ş.a. Arată şi *îndrumări pastorale*, vorbind despre comportarea şi îndatoririle preoţilor, asemănându-i cu păstorii cei buni, după exemplul Său propriu. Evanghelia lui *Matei* cuprinde 28 de capitole, în care redă momente din viaţa pământească a Mântuitorului:

Naşterea, întâmplări din copilăria Sa, apariţia Sf. Ioan Botezătorul şi Botezul lui Iisus, după care El îşi începe activitatea publică, predicând şi săvârşind minuni pe pământul Galileii, în Iudeea şi în Ierusalim, unde Evanghelia se încheie, redând Patimile, Moartea şi Învierea Domnului.

MATERIA v. **Simboluri naturale**.

MATRES, MATRONES — zeităţi ale fecundităţii în religia vechilor celţi.

MATUSALEM — personaj biblic; a fost bunicul lui Noe, descinzând din Set, care fusese fiul lui Adam. Matusalem, după cum arată Vechiul Testament, a avut viaţa cea mai lungă din şirul strămoşilor omenirii: 969 de ani. (Facere 5, 25–27). În vorbirea obişnuită este socotit simbol al unei adânci bătrâneţi, de unde şi expresia: „Doar nu vrei să trăieşti cât Matusalem!" şi adj. „matusalemic".

MAUSOLEU (μαυσωλεῖον, τό — *mausoleion*; lat. *mausoleum* = mormânt pompos, măreţ; de la *Mausol*, regele Cariei, în antichitate, căruia soţia sa Artemiza i-a făcut un asemenea mormânt, pentru prima dată) — *capelă funerară*, ridicată peste morminte; ele stau la baza bisericilor cimiteriale, în creştinism. Cei bogaţi îşi ridicau peste morminte statui şi monumente care au reprezentat uneori adevărate opere de artă, făcând faima unor cimitire (ex. Cimitirul Campo-Santo din Genova, Campo-Santo din Milano, cimitirul Pére Lachaise din Paris şi, la noi, cimitirul Bellu din Bucureşti, care sunt adevărate muzee în aer liber); v. **Cimitire**.

MAZDEISMUL — denumire pentru religia zoroastră; de la numele zeului iranian Ahura-Mazdah; v. **Zoroastru**.

MAZZIM sau **MUEZIM**, v. **Islamismul**, **Imam**.

MĂNĂSTIRE, MÂNĂSTIRE, MONASTIRE (μοναστὴριον, τό — *monastirion* = mănăstire; μοναχικός — *monahikos* = solitar, izolat) — aşezare religioasă formată din chilii construite în careu în jurul unei biserici, destinată vieţii monahale (călugăreşti) şi izolată, în afara satului sau oraşului. Viaţa din mănăstire se desfăşoară după un ritm rânduit de Biserică, având ca scop purificarea spirituală prin rugăciuni şi slujbe colective, în biserică şi individuale (în chilie şi în biserică). Aceste rânduieli ale vieţii mănăstireşti se numesc *canoane* (κανονισμός — *kanonismos*, νόμος, διάταξις — *nomos, diataxis* = regulament, statut; de la verb. κανονίζω = *kanonizo* = a rândui, a reglementa, a statua, κανονικός — *kanonikos* = canonic, după rânduială, fixat, statuat). Primele mănăstiri s-au organizat în Egipt. Aici, de-a lungul Nilului, în pustie trăiau mulţi eremiţi, credincioşi retraşi de lume, care doreau să-şi trăiască viaţa în singurătate şi izolare, în scopul desăvârşirii spirituale. Unul dintre cei mai mari eremiţi şi primul organizator, într-o colectivitate, al acestora, a fost Sf. Antonie cel Mare. El a îmbrăţişat viaţa eremită în anul 285, dar în timpul persecuţiei lui Diocleţian, revine la Alexandria, pentru a sprijini creştinismul şi a întări sufleteşte pe credincioşi; se întoarce apoi la viaţa de eremit, fiind un exemplu puternic pentru ceilalţi, care îi urmează sfaturile, ducând o viaţă de totală abstinenţă, muncind şi rugându-se neîncetat. Cu timpul aceşti eremiţi încep să formeze mici grupe (colonii), care se numeau *lavre*; acestea erau formate din colibe,

risipite în pustiu, constând într-o cămăruţă numită *chilie*; lavra era la început un fel de mănăstire cu viaţă idioritmică. Mănăstirile cu viaţă idioritmică de azi sunt tot o grupare de case, strânse în jurul unei biserici şi ai căror vieţuitori se supun disciplinei canonice, având *o conducere unică, în persoana egumenului (stareţului) mănăstirii*. Pe la anii 330–340, Pahomie, un ucenic al Sf. Antonie (251–356), a întemeiat o colonie (lavră) de eremiţi la Tebenna (o insulă pe Nilul de Sus), unde a strâns laolaltă pe toţi cei risipiţi în chilii izolate, spre a trăi împreună într-o casă mare, construită în careu, cu o bisericuţă la mijloc şi fiecare vieţuitor avându-şi aici cămăruţa (chilia) sa. Ei duceau o viaţă în comun, muncind, mâncând la aceeaşi masă şi rugându-se împreună. Astfel a luat naştere prima mănăstire cu viaţă *chinovială* (de obşte) sau mănăstirească. De la modul de viaţă solitară aceşti eremiţi au luat numele de *monahi* (de la cuv. grecesç μοναχοί — *monahoi* = solitari, retraşi de lume), iar organizarea de viaţă în mănăstiri se numeşte *viaţă monahală*. În a doua jumătate a sec. IV se vor întemeia şi alte mănăstiri, de către ucenicii Sf. Antonie cel Mare, în Egiptul de Jos, în Palestina (reg. Gaza), în Armenia. Viaţa monahală (monahismul) începe să se extindă şi în Apus, adusă de Sf. Atanasie cel Mare (+373), episcop de Alexandria, mare admirator al Sf. Antonie cel Mare, a cărui biografie a scris-o. În aceeaşi epocă şi alţi Sfinţi Părinţi ai Bisericii, ca Fer. Ieronim (+ 420) şi Sf. Ambrozie, au susţinut răspândirea monahismului în Italia. *Martin de Tours* întemeiază în Galia o mănăstire condusă de el (al cărei număr de monahi ajunsese la aproximativ două mii); în Africa era episcop de Hippo Fericitul Augustin (+430), care susţine viaţa monahală şi organizează asistenţa socială după modelul *Vasiliadei*, aşezământ de asistenţă socială întemeiat de Sfântul Vasile cel Mare, în care se cuprindea: azil pentru săraci şi bolnavi, casă de reeducare a tinerelor fete, şcoli de meşteşugari, spital de leproşi. Sf. Vasile cel Mare (330–379) este şi cel care a dat primele reguli pentru viaţa în mănăstiri. Intrând în monahism, după ce a primit botezul creştin, el călătoreşte în Siria, Palestina, Egipt, Mesopotamia, pentru a cunoaşte monahismul şi apoi întemeiază o mănăstire în Pont, la Annesi, pe malul râului Iris (Grecia), organizată chinovial (de obşte), pentru care întocmeşte reguli de viaţă: *„Regulile vieţii monahale"* (Regulile mari şi Regulile mici), care vor deveni valabile atât pentru Răsărit cât şi pentru Apus. Considerând aceste reguli prea severe, în sec. V un călugăr apusean, *Benedict de Nursia* (480–543) a înfiinţat o mănăstire pe muntele Cassino (Italia), cu reguli de viaţă monahale proprii. Unii călugări, numiţi, după numele lui Benedict, *benedictini*, şi-au însuşit „Regulile" lui, alţii au continuat să respecte pe cele „Vasiliene" (răsăritene). Pentru a se stabili o modalitate unitară de viaţă în mănăstiri, pentru a se evita abaterile şi abuzurile care ar fi slăbit viaţa monahală, a fost nevoie de nişte „Reguli" generale de convieţuire în mănăstiri. Biserica, susţinută de Stat, a luat, în cadrul Sinoadelor ecumenice şi a Sinoadelor locale, numeroase hotărâri, numite *canoane* privind disciplina vieţii monahale, a clerului şi a credincioşilor, cunoscute sub numele *Canoanele Sfinţilor Părinţi*. În această colecţie intrau toate hotărârile formulate în acest scop, şi anume: 85 de

canoane numite „Apostolice" şi numeroasele hotărâri ale unor episcopi fruntaşi ai Bisericii şi organizatori ai vieţii monahale, ca: Sf. Atanasie cel Mare, Sf. Vasile cel Mare ş.a. Împăraţii Teodosie al II-lea şi Justinian, puternici susţinători ai Bisericii, au dat nişte colecţii de legi, în acelaşi scop de a întări viaţa bisericească (clericală, laică şi monahală), numite: *Codex Theodosianus* (anul 432) şi *Codex Justinianus* (sec. VI). Începând din sec. IV, un sinod ţinut la Elvira, în Spania (306), a hotărât ca slujitorii Bisericii (episcopi, preoţi şi diaconi) să nu se căsătorească. Această hotărâre a rămas valabilă până azi în Biserica de Apus, dar în Răsărit nu s-a adoptat decât în legătură cu monahismul, restul clerului a păstrat libertatea de a-şi întemeia o familie. Renunţarea la celibatul preoţilor în Biserica catolică se discută azi, în Apus. Centrul vieţii monahale răsăritene este Muntele Athos (Grecia). La noi în ţară, primele mănăstiri apar în sec. XIV, întemeiate de Nicodim (în Oltenia), călugăr aromân (se presupune). Venit de la Athos, rudă probabil cu cnezul Lazăr, clădeşte *mănăstirea Cladova*, pe malul sârbesc al Dunării, apoi trece în *Ţara Românească*, întemeind *Vodiţa* (Mehedinţi) şi *Tismana* (Gorj), unde a şi fost înmormântat (+1406). Trecut în rândul sfinţilor de Biserica noastră (B.O.R.), el este pomenit în ziua de 26 decembrie. Deoarece sub temeliile Vodiţei şi Tismanei s-au aflat temeliile unor biserici româneşti vechi, s-a dedus că viaţa monahală era cunoscută pe pământul românesc încă înainte de a doua jumătate a sec. XIV, când a venit Nicodim la noi şi că ctitorii monahale au existat din prima jumătate a sec. XIV şi poate mult mai înainte. Ucenicii şi urmaşii săi vor continua activitatea lui Nicodim şi, sprijiniţi de boieri şi domni credincioşi, organizează viaţa monahală şi mănăstirească în toate provinciile româneşti. De la primele lor începuturi, mănăstirile noastre au avut un rol important în istoria şi cultura românească. Credinţa ortodoxă care a păstrat unitatea poporului român, şcoala bisericească, primele manuscrise originale şi traduceri în limba română, scrisul, arta iconografică şi miniaturală şi-au aflat izvorul, dezvoltarea şi tăria în interiorul mănăstirilor. Un interes deosebit prezintă mănăstirile din Moldova de Nord (Bucovina), îndeosebi prin *pictura* lor *exterioară*, datând din sec. al XVI-lea. De exemplu: mănăstirea *Humor*, zidită în 1488, are exonartexul şi pictura exterioară din 1577, făcute cu cheltuiala Mitropolitului Grigore Roşca; *Voroneţul*, zidită de logofătul Toader Bubuiog în 1530 este zugrăvită cu cheltuiala lui Toma din Suceava, boier la curtea lui Petru Rareş; *Arbore*, zidită de portarul Sucevei, Luca Arbore, este zugrăvită pe cheltuiala sa de zugravul Dragoş Coman, în vremea lui Ştefan cel Mare; *Moldoviţa*, zidită de Petru Rareş, în 1532, este zugrăvită în 1537; *Sf. Gheorghe* din Suceava, zidită de Bogdan al III-lea şi Ştefăniţă-Vodă, între 1514–1522 este zugrăvită în 1534; *Probota*, ctitorie a lui Petru Rareş, este zugrăvită sub Alexandru Lăpuşneanu în 1554 (atunci domn al Moldovei) de pictorul grec Stomatello Kotronas; *Suceviţa*, ctitorie a Domnitorului Ieremia Movilă şi a Episcopului Gh. Movilă de Rădăuţi, 1584, este pictată de meşterii Sofronie şi Ioan, în 1595–1596. Pictura exterioară, care dă bisericilor bucovinene, zugrăvite în sec. XVI, înfăţişarea unor

adevărate bijuterii de artă, constituie o mândrie a artei iconografice pentru cercetătorii români și străini ai artei bizantine, care și-au exprimat admirația și prețuirea pentru frumusețea și valoarea lor artistică, unică în întreaga lume ortodoxă (v. **Sihastru**). Și azi, ca și la începutul organizării monahismului, în toate mănăstirile (fie cu viață de obște, fie idioritmică) conducător e *starețul*.

MĂRÂNDA v. **Doxologie**.

MĂRIMURI (μεγαλυνάριον, τό, μεγαλύνω — *megalinarion*, de la *megalino* = mărit, a mări, a preaslăvi, a preamări; la ruși *Velicanie*), — cântare ce urmează după Polieleu, având ca scop preaslăvirea în stihuri a măreției praznicului sau a minunilor și meritelor sfinților sărbătoriți. Se numesc *Mărimuri* și pentru că *au caracter de preamărire*, dar și pentru că încep întotdeauna cu cuvintele: „Mărimu-te pe tine" (μεγαλύνομεν σε — *megalinomen se*). La unele sărbători sunt două rânduri de Mărimuri. Al doilea rând de Mărimuri care începe cu „Veniți toți credincioșii..." se mai numesc și *Pripele*. Stihurile Mărimurilor sunt *versete din psalmi*, potrivit cu evenimentul sau sfântul sărbătorit în ziua respectivă. Un alcătuitor de Mărimuri este socotit Nichifor Vlemide, teolog bizantin (1197–1272).

MĂRTURII (μαρτυρία — *martiria* și ἔνδειξις, ἡ — *endeixiz* = mărturie cu sens de indicare, precizare) — se numesc semnele din muzica psaltică, scrise la începutul și la sfârșitul frazelor într-o cântare pentru a preciza, a indica *ehul* (glasul), modul în care se va cânta, așa cum în muzica liniară indicația o dă cheia de la începutul portativului; aici cheia e înlocuită cu inițiala denumirii notei psaltice care arată înălțimea, sunetul cântării; scara cântării e diferită, putând fi: diatonică, cromatică sau enarmonică; felul scării îl arată „scăunașul mărturiei" care e parte componentă a mărturiei, împreună cu inițiala.

MĂRTURISIRE v. **Spovedanie**.

MĂRTURISITOR (μάρτυς, ὁ — *martis*), *mărturisitori* — se numesc mucenicii, martirii creștini din Biserica primelor veacuri, care au preferat să-și dea viața, mărturisind statornic și fără teamă credința lor în Iisus Hristos, în fața persecutorilor creștinismului. Mărturisitorii sunt acei creștini, care deși au fost schingiuiți de moarte pentru credința lor, totuși au supraviețuit chinurilor și au murit mai târziu, ex. Sf. Maxim Mărturisitorul (+662).

MĂTANIE sau **METANIE** (γονυκλισία, ἡ — *goniklisia* = genuflexiune, îngenunchere și ridicare, și iar îngenunchere și ridicare) — este un gest ritual care însoțește rugăciunea; este o îngenunchere și o ridicare (alternate) însoțite de semnul crucii (închinare) și de adâncă plecăciune până la pământ. Simbolic, mătania, ca și simpla îngenunchere la rugăciune, este o mărturisire a căderii omului în păcat și ridicarea lui prin Iisus Hristos. *Mătănii* se numesc și niște șiruri de mărgele pe care le țin pe încheietura mâinii călugării creștini și de alte religii (ex. rabinii) și după care (rotindu-le cu degetele) își numără și-și rostesc rugăciuni.

MÂNECÂNDE v. **Hvalitele**.

MÂNECUȚELE (ἐπιμανίκια, τὰ — *epimanikia* sau ἐπιμάνικα — *epimanika*; lat. *supermanicalia, manipuli, brachialia*) numite și *RUCAVIȚE* (de la slv. *ruca* = mână)

— sunt piese vestimentare comune celor trei trepte ierarhice (diacon, preot, episcop) care se pun peste marginea mânecilor stiharului pentru a le strânge, ca să nu incomodeze mişcările mâinilor. Nu se cunoaşte sigur originea lor. Nu au făcut parte dintre veşmintele preoţilor din Vechiul Testament. Au fost emise mai multe păreri (asupra originii lor) dintre care cea mai apropiată de adevăr ar fi că ele ar proveni din benzile de broderie care ornau în vechime mânecile stiharului la arhierei şi pe care patriarhul Gherman al Constatinopolului le numeşte τὰ λωρία τοῦ στιχαρίου — *ta loria tou stihariou*; lat. *lora tunicae* = benzile stiharului (fâşie, curea) şi zice că ar simboliza legăturile cu care iudeii au legat mâinile lui Iisus, când L-au dus la judecată. Pentru a fi mai uşor curăţate, aceste margini au fost desprinse de mânecile stiharului şi au format o piesă deosebită, în formă de manşetă, care avea şi rolul de a proteja de deteriorare mâneca stiharului. Mânecuţele se confecţionează din acelaşi material din care e confecţionat tot ansamblul vestimentar de slujbă. Preoţii şi arhiereii le poartă şi la alte slujbe la care se îmbracă toate veşmintele.

MÂNGĂIETORUL — nume dat Sfântului Duh în rugăciunile creştine (rugăciunea „Împărate ceresc“: „Împărate ceresc, Mângâietorule, Duhul Adevărului, Care pretutindenea eşti...“) şi în Noul Testament.

MÂNTUIRE (σωτηρία, ἡ — *sotiria*; lat. *salus,-utis*) — după învăţătura ortodoxă, *mântuirea* este eliberarea din robia păcatului şi a morţii şi dobândirea vieţii de veci, în Dumnezeu. Ea ne-a fost făcută cu putinţă prin întruparea, jertfa şi învierea Domnului nostru Iisus Hristos şi ne-o însuşim prin harul dumnezeiesc cu care trebuie să conlucrăm prin credinţă şi fapte bune. De mântuire se poate împărtăşi orice om, căci Dumnezeu „voieşte ca toţi oamenii să se mântuiască şi la cunoştinţa adevărului să vină“ (I Timotei 2, 4). *Mântuirea* trebuie să fie cea dintâi datorie şi cea mai mare grijă a credinciosului, căci, zice Mântuitorul: „Căci ce-i foloseşte omului să câştige lumea întreagă, dacă-şi pierde sufletul? Sau ce ar putea da omul, în schimb, pentru sufletul său?“ (Marcu 8, 36-37) (ICO, p. 3). *Mântuirea* o dobândim numai cu ajutorul lui Dumnezeu, Care, după cum ne învaţă şi Crezul, „pentru noi oamenii şi pentru a noastră *mântuire* S-a pogorât din ceruri şi S-a întrupat de la Duhul Sfânt şi din Maria Fecioara şi S-a făcut om“ şi a fost „jertfă de ispăşire pentru păcatele noastre“ (I Ioan 4, 10); *mântuirea este „răscumpărarea“* omului din păcat. În creştinism, *mântuirea* este *opera iubirii* lui Dumnezeu pentru oameni, pe care El îi cheamă la mântuire şi a iubirii omului, care răspunde la chemarea lui Dumnezeu; este un proces teandric — divin şi uman în acelaşi timp. Prin iubirea lui Dumnezeu către om şi a omului faţă de Dumnezeu se ajunge la desăvârşirea, la îndumnezeirea omului, la mântuirea lui. Mântuitorul este Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Dumnezeu întrupat din iubire, pentru mântuirea omului.

MÂNTUITORUL v. **Mântuire**, **Iisus Hristos**.

MECCA — oraşul sfânt al mahomedanilor; v. **Islamismul**.

MECET — denumire pentru cimitir, în lb. turcă.

MEDINA v. **Islamismul**.

MEDRU, SÂN MEDRU — este numit în popor Sf. Dumitru, Dimitrie (Δημήτριος, ὁ — *Dimitrios*, lat. *appelatur* = cel care face apel (cerere) și Δημήτηρ, ἡ — *Dimitir*, lat. *Ceres* — zeița semănatului — *Demetre* la greci; pământesc); *Sf. Dumitru Izvorâtorul de mir* — despre care *Mineiul* ne spune că era originar din cetatea Solun (Tesalonic-Grecia), fiu al comandantului (voevodului) cetății, în vremea împăratului Maximian (286–305). Crescut în credința creștină, îndată după moartea părinților săi, Dimitrie, ajuns prin încuviințarea lui Maximian comandant al cetății în locul tatălui său, începe să propovăduiască credința creștină, în ciuda dispozițiilor primite de la împărat de a întări în cetate credința în zeii păgâni, păgânismul fiind atunci religie de stat. Pentru asemenea îndrăzneală, împăratul l-a aruncat într-o temniță adâncă și întunecoasă. Aici a făcut prima minune omorând o scorpie mare ce se repezise asupra lui. Știind că această întemnițare era sfârșitul, sfântul își încredințează sufletul lui Dumnezeu, rugându-se neîncetat; aici a fost cercetat de îngerul Domnului care, venind într-o lumină mare, i-a pus pe cap cununa martiriului, și spre a-l îmbărbăta i-a zis: „Pace ție, pătimitor al lui Iisus, Dimitrie, îmbărbătează-te și te întărește și biruiește pe dușmanii tăi", iar Dimitrie i-a răspuns: „Mă bucur întru Domnul și mă veselesc întru Dumnezeu, Mântuitorul meu". În acel timp de crude persecuții ale creștinilor, un mod de a-i ucide erau luptele în arene (amfiteatre în aer liber, special amenajate), unde creștinii erau aduși să lupte fie cu fiarele sălbatice, fie cu gladiatori, dintre care unul foarte puternic, pe nume Lie, omorâse mulți creștini și de aceea împăratul îl prețuia și ținea mult la el. Mânios și îndurerat de uciderea unui atât de mare număr de creștini, un tânăr oștean din armata lui Maximian, cere învoirea să lupte cu Lie, în locul creștinilor. Înainte de luptă, el se duce în temniță la Sf. Dimitrie și-i cere binecuvântarea. Întărit de semnul crucii și de rugăciunile sfântului, Nestor oșteanul intră în arenă, luptă cu Lie și-l înfrânge, aruncându-l în vârful sulițelor, pregătite să-i primească pe învinși. Mâniat de biruința lui Nestor și aflând că acesta fusese încurajat și binecuvântat de Dimitrie, Maximian hotărăște ca aceștia să fie uciși. Lui Nestor i s-a tăiat capul, iar Dimitrie a fost împuns cu sulițe; amândoi au fost trecuți de Biserica Ortodoxă în rândul sfinților, fiind pomeniți în zile alăturate: Sf. Dimitrie pe 26 octombrie, iar Sf. Nestor pe 27 octombrie; în iconografia bisericească, amândoi sunt trecuți în rândul sfinților militari și uneori sunt zugrăviți alături, unul de altul. Creștinii au luat trupurile lor și le-au îngropat. Haina Sf. Dimitrie și inelul au fost luate de credinciosul său slujitor, Lupu, care a făcut cu ele multe minuni, căci oricine le atingea, îndată se vindeca de orice suferință și boală. Lupu a fost și el martirizat. Pe mormântul Sf. Dimitrie, creștinii au ridicat o bisericuță în care sfântul a făcut multe minuni, ajutând și vindecând pe cei care veneau aici să se roage. Un creștin bogat, fiind foarte bolnav, s-a rugat și el aici și a fost vindecat. Drept mulțumire, el a zidit, pe locul micii biserici, o biserică mare și frumoasă cu numele Sf. Dimitrie; pe când se făceau săpăturile pentru temelii, s-a găsit trupul sfântului neputrezit, devenit moaște frumos mirositoare, din care izvora mir sfânt și oricine se atingea de el îndată

se vindeca de suferințe. Leonte a pus moaștele sfinte într-o raclă de argint ferecată cu aur și a vrut să ia cu el măcar o parte din aceste moaște, însă sfântul i s-a arătat mustrându-l, iar Leonte a plecat luând cu sine doar giulgiul sfântului, care avea puterea de a face minuni. În *Minei* se povestesc multe din minunile Sf. Dimitrie, printre care se arată cum a salvat el cetatea sa de foamete, întorcând de pe mări, spre Tesalonic, navele încărcate cu grâne, cum a salvat de la distrugere cetatea, îndepărtând pe năvălitorii barbari, cum a adus înapoi, salvând din robie, două tinere fecioare ș.a. O altă dovadă a puterii sale s-a arătat când împăratul Iustinian (sec. VI) a zidit o măreață biserică la Bizanț, în cinstea Sf. Dimitrie și a vrut să aducă aici sfintele lui moaște, dar cei trimiși să le ia au fost înspăimântați și alungați de flăcările care au răbufnit asupra lor ca niște suliți de foc. Și astfel, sfântul n-a putut fi clintit și înstrăinat de Tesalonic, cetatea sa natală. Aceste informații despre Sf. Dimitrie, izvorâtorul de mir, sunt cuprinse în *Minei* și în Acatistul său. Cercetările istorice mai noi consideră că relatările din *Minei* ar fi simple legende și că adevăratul Sf. Dimitrie este originar din Sirmium (localitatea Mitrovița de azi, din Iugoslavia), unde, în sec. III, se afla o episcopie, iar Dimitrie era acolo diacon. În timpul persecuției lui Maximian, Dimitrie a fost ucis cu sulița în ziua de 9 aprilie, anul 304. Descoperindu-se moaștele lui Dimitrie, care făceau minuni, ele au fost luate de conducătorul (prefectul) Iliricului, Leonțiu, care a zidit, în cinstea Sf. Dimitrie, două biserici, una la Sirmium și alta la Tesalonic, unde i-a așezat și moaștele, în ziua de 26 oct., care a rămas și ziua prăznuirii lui. Biserica noastră cinstește, a doua zi, 27 octombrie, încă un sfânt cu același nume, *Sf. Dimitrie (Dumitru) Basarabov*. Originar din Bulgaria, din satul Basarabi (pe apa râului Lom), călugăr cu viață duhovnicească înaltă, a trăit în pustnicie într-o peșteră. Descoperindu-se moaștele sale, acestea au făcut multe minuni. Pe locul acela s-a făcut o biserică. În a doua jumătate a sec. XVIII, în vremea războiului ruso-turc (1774), generalul rus Saltâckov a vrut să le trimită în Rusia, dar moaștele au rămas în Țara Românească, la stăruința Domnitorului țării și a Mitropolitului Grigore al II-lea, care le-au plătit cu aur, așezându-le în biserica Mitropoliei, unde se află și azi (în catedrala Patriarhiei Ortodoxe). Se spune că în timpul războiului, în 1917, când Bucureștiul era ocupat de armatele germane, bulgarii au vrut să ia înapoi moaștele sfântului, dar carul în care erau duse ajungând la Dunăre, s-a oprit în loc și în nici un chip n-a mai putut fi urnit, decât atunci când s-a hotărât ca moaștele să fie aduse la locul lor, de unde se luaseră, din București. Moaștele sfântului sunt făcătoare de minuni și sunt cinstite cu multă evlavie de credincioșii români.

MEGALITIC, ***monumente megalitice*** (de la gr. μέγας — *megas* = mare și λίθος, ὁ — *lithos* = piatră — „piatră mare") — construcție funerară din piatră neșlefuită, datând din epoca pietrei (neolitic, 6000–1700 î.Hr.). Aceste monumente sunt de diferite tipuri: *dolmenii* și *menhirii*. *Dolmenii* (*dol* = masă, *men* = piatră, în lb. bretonă) sunt un fel de cavouri artificiale, formate din câteva pietre mari, peste care s-au așezat, ca acoperiș, enorme blocuri de piatră, prevăzute cu un orificiu, „orificiul sufletului" cum a fost numit de cercetători, ce servea fie pentru a se introduce hrana în mormânt, fie ca

ușă de intrare și ieșire a sufletului mortului. *Menhirii* (*men* = piatră și *hir* = lung, în lb. bretonă) sunt alt tip de morminte megalitice, sub forma unor stâlpi înalți de piatră în genul obeliscurilor egiptene. Acești menhiri (foarte mulți aflați în Franța) ating înălțimi mari (20 m); menhirii sunt și ei diferiți, după felul în care au fost așezați: *cromlehii* sunt menhirii așezați în cercuri sau semicercuri (*crom* = curbat și *lec* = piatră, în lb. bretonă). Un cromleh celebru se află în Anglia, la Salisbury; *aliniamente* se numesc menhirii așezați în șiruri paralele. Aceste monumente funerare impresionează prin monumentalitatea lor, fiecare piatră folosită la construirea lor cântărind mai multe mii de tone. Monumentele megalitice sunt o mărturie a intensității cultului morților și credinței în nemurirea sufletului, în perioada neoliticului.

MELAMED („învățător", în lb. ebraică).

MELCHIT, MELCHITE, v. **Icoane melchite**.

MELCHISEDEC („regele dreptății și al păcii") — era în vremea lui Avraam regele Salemului, care l-a întâmpinat pe Avraam cu pâine și vin ca ofrandă de mulțumire; este considerat ca o prefigurare a Mântuitorului, în Vechiul Testament; v. **Avraam**.

MELOD, MELOZI (μελωδός, ὁ — *melodos, o* = cântăreț, poet liric) — poet și compozitor totodată; până în sec. IX, în muzica bisericească toți imnografii erau și melozi, dar de aici înainte ei rămân doar imnografi, adică doar poeți, care scriu textul imnelor, imitând metrul, ritmul și rima unei compoziții anterioare. Melozii și imnografii sunt mari poeți creștini care au compus, începând din sec. IV–V, *poezia imnografică* creștină, care se adaugă la cântările vechi de origine biblică (psalmii). Poezia imnografică intră în cult mai ales în slujbele de dimineață (Utrenie) și de seară (Vecernia) sub forma troparelor, a condacelor, stihirilor și canoanelor. Între cei mai vestiți melozi creștini sunt: Sf. Roman Melodul, Andrei Criteanul, Gherman al Constantinopolului, Sf. Ioan Damaschinul, Cosma de Maiuma, Iosif și Teodor Studitul ș.a.

MEMFIS — capitala faraonilor Primei Dinastii, întemeiată de *Menes*, unificatorul Egiptului. *Teologia memfită* conține cea mai veche teogonie și cosmogonie egipteană, rezultat al puterii creatoare a gândirii și cuvântului unui singur zeu; zeul suprem, *Ptah*, crează prin spirit, „inima" sa, și verb, „limba" sa. Această doctrină de la începutul istoriei egiptene poate fi apropiată de teologia creștină a Logosului (M.E.IR). Memfis a fost clădit de Menes (lângă actualul Cairo), drept capitală a Egiptului unificat.

MENES v. **Memfis**.

MENADE (bacante) — preotese ale zeului Dionysos (Bachus, la romani) — zeul vinului, al dezmățului.

MENHIRI v. **Megalitici**.

MENORA v. **Hanuca**.

MENOLOGHIUL, MINOLOGHIUL — Viețile sfinților înșiruite calendaristic, pe zile; lucrare atribuită lui Simeon Metafrastul.

MERCURIUS v. **Hermes**.

MESIA (lb. ebr. *Meshiah*, *Meșiah* = „Unsul", alesul lui Dumnezeu; lb. gr. Χρηστός, ὁ — *Hristos* — *Mesia*, care se tâlcuiește „Hristos", zice Sf. Ev Ioan 4, 25) — este numele dat de profeții Vechiului Testament Mântuitorului

promis de Dumnezeu oamenilor, şi care la vremea hotărâtă a venit pe pământ, întrupându-Se de la Duhul Sfânt şi din Maria Fecioara (de aceea El Însuşi S-a numit pe Sine „Fiul lui Dumnezeu", „Fiul Omului").

METANIE v. **Mătanie**.

METANOIA (μετάνοια, ἡ) — pocăinţă, îndreptare, căinţă.

METEMPSIHOZĂ (μετεμψύχωσις, ἡ — *metempsihosis*, de la μετὰ — *meta* = după, şi ἐμψύχω — *empsiho* = însufleţesc; ψυχή — *psihi* = suflet) — concepţie religioasă despre reîncarnare, despre migraţia sufletelor în alte trupuri, în vieţi succesive, până când sufletele ajung la desăvârşirea absolută, la Nirvana (fericirea şi liniştea absolută). Credinţa în metemsihoză aparţine marilor religii orientale (budism, brahmanism) şi Greciei antice (în orfism, pitagoreism). Reîncarnarea se putea face şi în trupul unui animal, fapt pentru care discipolii lui Pitagora, susţinători ai metempsihozei, nu mâncau carne de teamă ca în viitoarea reîncarnare să nu aibă deprinderi de fiare.

METENSOMATOZA — doctrină despre preexistenţa sufletelor. Sufletul filozofului (al înţeleptului), spunea Platon, ajunge prin gnoză (cunoaştere) la biruinţă şi, învingând toate dorinţele trupului, el se eliberează de trup şi se înalţă în sferele superioare ale cosmosului. Aici rămâne în stare de contemplaţie a Ideilor eterne, timp de câteva mii de ani, după care va fi din nou expus contactului degradant cu un trup nou. Dacă înţeleptul îşi învinge trupul după multe reîncarnări succesive, sufletul va rămâne veşnic în contact cu Ideile eterne, incoruptibile; dacă însă nu rezistă dorinţelor trupului se va degrada, renăscându-se mereu în forme inferioare, la limita cărora, spune Platon, se află tiranul.

METOC, METOH (μετόχιον, τό — *metohion*) — clădire, proprietate a unei mănăstiri, folosită pentru oaspeţi sau pentru găzduirea călugărilor (când proprietatea este într-un oraş); se mai numeşte metoc şi o mică aşezare monahală dependentă de o mănăstire mai mare.

MEZONOPTICA v. **Miezonoptica**.

MEZOORA v. **Mijloceasurile**.

MIDRASIM v. **Islamismul**.

MIERCUREA CENUŞII (lat. *Dies ceneris*) — se numeşte ziua când începe Postul Paştilor la catolici. Ei practică în această zi un ritual, şi anume îşi toarnă cenuşă pe cap (o presară pe creştetul capului), în semn de pocăinţă; este o amintire a ceremonialului penitenţei publice din vechime, obicei moştenit de la evrei; şi la catolici, postul ţine, ca şi la ortodocşi, 40 de zile, începând însă nu de luni, ci de miercuri (numită a Cenuşii).

MIERCURENII — denumire pentru secta *quartodecimanilor*, care posteau în Duminica Paştelui, aşa cum postim miercurea (*Sinopsis*, 1751, f.r.8).

MIEZONOPTICA sau **Poluşniţa** (lat. *Nocturnus*; gr. Μεσονυκτικό, τό — *mesoniktiko*; slv. *poluşniţa*) — este în cultul ortodox cea dintâi dintre slujbele divine care formează ciclul rugăciunii zilnice de dimineaţă. Odinioară, ca şi azi numai în unele mănăstiri, se săvârşea la miezul nopţii, în tinda bisericii. Azi se săvârşeşte, în general, dimineaţa înainte de Utrenie, în naos. Alcătuită din două părţi, slujba Miezonopticii are în prima parte un

caracter doxologic, adică de slăvire a lui Dumnezeu, iar partea a doua este *o rugăciune de mijlocire pentru morți* (de pomenire a morților: „Pomenește, Doamne, pe robii tăi…"). Privită în legătură cu istoria sfântă a mântuirii, Miezonoptica este, simbolic, o aducere aminte a Patimilor Domnului, începute în Grădina Ghetsimani, unde S-a rugat cu sudori de sânge: „Doamne, de este cu putință, să treacă de la Mine acest pahar…", fiind apoi prins, în urma trădării lui Iuda Iscarioteanul, și dus la judecată, condamnat și răstignit; Miezonoptica este și o aducere aminte a Învierii Domnului, care s-a petrecut în a doua parte a nopții, spre ziuă; trezirea din somn pentru rugăciune este și un simbol al propriei noastre învieri din morți, când, la Judecata din urmă, Iisus va veni pentru a doua oară „să judece viii și morții…" ca și în „Parabola celor zece fecioare", când vine mirele la miezul nopții, pe neașteptate (Matei 25, 6). Toaca de la miezul nopții a fost asemănată cu trâmbița îngerilor care vor vesti chemarea la Judecată, în vremea de apoi. Aceste idei sunt exprimate și în cele două frumoase tropare care se cântă la prima parte a Miezonopticii: „Iată mirele vine în miezul nopții" și „La ziua cea înfricoșătoare gândind, suflete al meu, priveghează!…" Aceste tropare reflectă ideea Parusiei (a doua venire a Mântuitorului), idee foarte curentă în Biserica primară, credință vie, că a doua venire va fi la miezul nopții (Marcu 13, 35). Troparele sunt și un avertisment pentru propriul nostru sfârșit, căci nimeni nu știe când va muri și, deci, trebuie să fie pregătit prin pocăință și rugăciune. Miezonoptica, deși inițial era o slujbă de noapte, cum o arată și numele (și cum este încă în mănăstiri), la bisericile de enorie se face dimineața. Ea caută să amintească credincioșilor că ziua și noaptea trebuie să se roage, potrivit cuvintelor Mântuitorului: „Privegheați, că nu știți ziua, nici ceasul când vine Fiul Omului" (Matei 25, 13).

MIGHILA — „Cartea Esterei", cu conținut istoric, din Vechiul Testament, în care se relatează un moment din lupta evreilor pentru libertate; ea se citește la sărbătoarea Purim.

MIHAI-VODĂ — biserică ridicată în București de domnitorul Mihai Viteazul în 1559, spune legenda, ca recunoștință că a fost salvat de la moarte în ziua de Sf. Nicolae, când a fost condamnat de Alexandru Vodă cel Rău. În chiliile mănăstirii, așezat pe o colină lângă apa Dâmboviței, au fost mutate, la sfârșitul secolului XIX, Arhivele Statului. În epoca comunistă (1947–1989), spre a nu fi dărâmată, prin grija Patriarhului Justinian, biserica a fost translată și adusă jos, la poalele dealului, unde a fost înconjurată de blocuri înalte, spre a dispărea vederii cu totul (după 1970).

MIHAIL (ebr. „Cine este ca Dumnezeu"), ***Sf. Arhanghel Mihail*** — este arhanghelul cu sabia de foc, pus de Dumnezeu să păzească porțile Edenului, după alungarea primilor oameni, Adam și Eva, pedepsiți pentru păcatul neascultării poruncii lui Dumnezeu. Sf. Mihail este sărbătorit împreună cu Arhanghelul Gavriil la 8 noiembrie, în calendarul ortodox.

MIHEIA — Cartea Miheia din Vechiul Testament, aparținând profetului Miheia (a trăit în sec. VII î.Hr.), care a prezis Nașterea lui Mesia în Betleem, precum și pedepsele lui Dumnezeu împotriva poporului iudeu, culminând cu distrugerea Ierusalimului și a marelui templu.

MIHRA v. **Islamismul**.

MIJLOCEASURILE (τὸ μέσον + ἡ ὥρα — *to meson + i ora* = ceas de mijloc, mezooră; lat. *medie hora*) — sunt grupe de rugăciuni scurte (molitfe), care se citesc în mănăstiri, printre ceasurile liturgice; ca şi ceasurile, ele sunt în număr de patru (I, III, VI, IX). Originea lor, ca şi a ceasurilor, se află în nevoia de pietate a călugărilor din trecut, care se rugau în chilia lor, în particular, între slujbele ceasurilor.

MIKVA (ebr.) — se numeşte baia rituală, chezăşie a purităţii vieţii de familie, în spiritul tradiţiei la evrei.

MILA (εὐσπλαγχνία, ἡ — *o eisplaghnia*; θείῳ ἐλέῳ — *Teio Eleo* = Mila lui Dumnezeu; slv. *milu*) — este un sentiment care izvorăşte din înţelegerea suferinţelor, a durerilor semenilor noştri (şi a tuturor făpturilor neajutorate) şi care au nevoie de ajutorul nostru. Concretizarea milei este fapta, este forma de ajutorare; „Parabola samarineanului milostiv", după cum se precizează şi în titlu, a fost spusă de Mântuitorul cu scopul de a ilustra cum trebuie să se manifeste acest sentiment, care numai însoţit de faptă îşi dă adevărata măsură; mila creştină nu umileşte şi nu minimalizează personalitatea celui care ne-a inspirat mila. Este starea pe care o trăim fiecare dintre noi, care ne rugăm lui Dumnezeu să se îndure de noi, să ne poarte de grijă, este rugăciunea nelipsită din Sf. Liturghie: „Doamne miluieşte", este rugăciunea isihastă: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-ne pe noi!" Aşa cum mila lui Dumnezeu, pe care orice om credincios, din orice religie, o cere, fără a se simţi umilit şi Dumnezeu o arată faţă de om, fără a-l umili, aşa trebuie să fie şi mila oamenilor, a unora faţă de alţii. Cei milostivi vor avea, la rândul lor, parte de mila şi îndurarea lui Dumnezeu, aşa cum spune Mântuitorul în Predica de pe munte: „Fericiţi cei milostivi, că aceia se vor milui" (Matei 5, 7).

MILENARISMUL sau ***Hiliasmul*** (χίλια ἔτη — *hilia eti*; lat. *mileniu* = o mie de ani) — este credinţa în a doua venire a Mântuitorului, când va înfiinţa o împărăţie de o mie de ani. El va împărăţi cu drepţii, iar puterea lui Satan va fi biruită. După aceasta va veni sfârşitul lumii, învierea generală şi Judecata de apoi. Milenariştii interpretează greşit cuvintele Mântuitorului, Care nu vorbeşte nicăieri de o împărăţie pământească, ci doar de a doua venire care va fi la sfârşitul veacurilor, când va avea loc Judecata de apoi, dar care nu se ştie când va fi: „Deci şi voi fiţi gata, că în ceasul în care nu gândiţi Fiul Omului va veni" (Luca 12, 40) şi: „Când va veni Fiul Omului întru slava Sa, şi toţi sfinţii îngeri cu El, atunci va şedea pe tronul slavei Sale. Şi se vor aduna înaintea Lui toate neamurile..." (Matei 25, 31 şi 32). Milenarismul, dezvoltat în primele veacuri creştine, a fost combătut de scriitorii creştini (Fer. Augustin); ideea sfârşitului apropiat şi a împărăţiei lui Hristos s-a menţinut, la unele secte din Evul Mediu şi în epoca modernă, până azi, la numeroase secte protestante (Adventiştii, din care au generat „Martorii lui Iehova", foarte perseverenţi azi în ţara noastră, Mormonii, în America, „Biserica nouă catolică..." ş.a).

MINARET v. **Islamism**.

MINEIE, MINEI (μήνατα, τά — *minata*; ὁ μήν — *o min* = lună) — sunt cărţi de slujbă

bisericească, în care sunt cuprinse cântările rânduite la Praznice împărătești, la sărbătorile sfinților celor mari și sfinților de fiecare zi, cântări adunate în 12 cărți, după numărul celor 12 luni ale anului, fiecare carte purtând numele lunii pentru care a fost scrisă (*Mineiul pe septembrie*, *Mineiul pe octombrie* etc.). Mineiul, numit și *Minologhiu*, cuprinde slujba de la Vecernie și Utrenie pentru fiecare zi a anului bisericesc, începând cu 1 septembrie (prima lună a anului bisericesc) și până la 31 august, precum și rânduiala sărbătorilor de peste an și a celor șapte Laude din Ajunul Nașterii Domnului și al Bobotezei. În Minei se află, pe lângă tipicul slujbei, și viața sfântului ori istoricul sărbătorii, sub numele de *Sinaxar* (συνάγω — *sinago* = a aduna). Pentru că cuprind și viețile sfinților fiecărei zile, Mineiele se mai numesc și *Sinaxare*. Mineiul se folosește tot anul, împreună cu Octoihul, Triodul și Penticostarul. Primul Minei în limba română a apărut în 1846 prin grija egumenului Neonil, de la Mănăstirea Neamț.

MINEAL — care face parte din *Minei*.

MINEI IZBRANIT, v. **Antologhiu**. MINEI IZBRAN — pentru Antologhion (rev. B.O.R., 1974, nr.3–4, p.478).

MINERVA (de la tema *men*, gr. μέμνιμαι — *memnimai*, din aceeași familie cu lat. *mens* arată o lucrare a minții) — zeița romană a înțelepciunii care, după amestecul cu grecii, a fost asimilată cu Athena — zeița înțelepciunii la grecii antici. *Minerva*, zeiță a înțelepciunii, a științei, artelor și poeziei, era una dintre cele mai importante zeități romane. Împreună cu Jupiter și Junona formau o triadă. Era sărbătorită la 19 martie, iar sărbătoarea se numea *Quinquatrus*. La sărbătoare luau parte îndeosebi toți meșteșugarii și artiștii, precum și tineretul studios care, fiind liber în această zi, ducea dascălilor plata pentru lecții (minerval).

MINOICA — vechea civilizație cretană (după regele semilegendar Minos) peste care pătrund din nord, în mileniul II î.Hr., aheii, triburi grecești care vor dezvolta, pe baza ei, civilizația miceniană. Aceștia întemeiază puternicele cetăți Micene și Tirint. Civilizația aheeană va fi distrusă de ultimul val migrator, venit din nord (dorienii, greci veniți în Grecia după ionieni și eolieni, pe la sfârșitul mileniului II). Civilizația greacă se dezvoltă între anii 1025–1031 î.Hr., în cinci perioade numite: geometrică, arhaică, clasică, elenistică și romană (E.V.IR).

MINOLOGHIU, MINOLOHII (μηνολόγιον, τό — *minologhion*) — calendare, numite și Prolog (Proloage); sunt cărți bisericești care cuprind viețile sfinților, rânduite după zilele calendarului. Primele Minologhii au fost întocmite în sec. X de Simeon Metafrastul (de la μεταφραστής — *metafrastis* = interpretul), numit astfel deoarece el nu numai că a adunat și a rânduit după calendar viețile sfinților, dar le-a însoțit și de interpretări. Activitatea lui a fost continuată și astfel s-au completat și s-au publicat, în sec. XVIII, toate viețile sfinților pentru cele 12 luni, cuprinse în 12 volume (Minee) de către Dimitrie, Mitropolitul Rostovului. Ele au fost traduse și în limba română și tipărite la mănăstirea Neamț de călugărul Isaac, la sfârșitul sec. XVIII. Dar, mai înainte, la 1682, Mitropolitul *Dosoftei* al Moldovei tradusese, din lb. greacă și sârbă, o

parte din Minologhion, sub titlul *Viețile sfinților*, pe care le-a tipărit la Iași, în două volume; v. **Mineie**, **Sinaxar**, **Neortologhiu**.

MINUNE — fenomen ieșit din comun, atribuit unor forțe supranaturale; pe plan religios, minunile sunt atribuite puterii divine (ex. minunile Mântuitorului); v. **Pavel** — Minunea din drumul Damascului.

MIR, SF. MIR; v. **Mirungerea**, **Simboluri naturale**.

MIRACOL — minune.

MIRĂUȚI — biserica Mirăuți din orașul Suceava, ridicată pe ruinele vechii biserici a Mitropoliei Moldovei, care și-a avut sediul aici în vremea lui Iliaș — fiul lui Alexandru cel Bun (1435–1442). După cum atestă documentele, biserica Mirăuți este cel mai vechi monument de artă bisericească din Suceava; se crede că a fost zidită de Petru Mușat (1375–1391). Aici a adus Alexandru cel Bun moaștele Sf. Ioan cel Nou, de la Cetatea Albă (1402). Pe ruinele vechii biserici a Mirăuților, a zidit Bogdan, numit cel Orb, fiul lui Ștefan cel Mare, o biserică nouă cu hramul Sf. Gheorghe (începutul sec. XVI). Este o construcție monumentală, cu pridvor închis și gropniță, zugrăvită în interior și exterior. După ultima restaurare, biserica și-a recăpătat frumusețea inițială, dar acoperișul, refăcut cu țigle viu colorate, contrastează cu sobrietatea și distincția zidirii.

MIRE, MIREASĂ — denumire pentru cei doi tineri care se căsătoresc. În religia creștină, Biserica este numită alegoric, *mireasa* lui Hristos, iar Hristos este numit *Mirele* ei.

MIREAN — în raport cu Biserica sunt numiți *mireni* toți credincioșii care nu fac parte din cler (mirean sau laic), adică toți acei care nu sunt călugări sau preoți.

MIRIDE (μερίδα, ή — *merida, i* = parte, porție) — se numesc părticelele pe care preotul le scoate din prescurile (darurile) aduse la altar de credincioși, pentru pregătirea cinstitelor Daruri pe care preotul le sfințește la Liturghie, în timpul Sf. Euharistii. Scoaterea miridelor (părticelelor) se face după un ritual consacrat care se săvârșește la proscomidiar (v. **Altar**, **Proscomidiar**), în prima parte a slujbei Sf. Liturghii (Sf. Liturghie are trei părți: Proscomidia, Liturghia catehumenilor, Liturghia credincioșilor), numită Proscomidie. Pe masa din proscomidiar, unde stau obiectele sfinte, necesare slujbelor religioase, se află un taler pe care se taie prescurile cu un cuțit ascuțit, numit *copie*, și un alt taler cu picior, numit *Sf. disc* pe care se pun miridele, precum și *Sf. potir* în care se toarnă vinul amestecat cu apă, care împreună cu miridele constituie cinstitele daruri ce se sfințesc la Liturghie, transformându-se în trupul și sângele Domnului, cu care se împărtășesc credincioșii. Prescurile din care se scot miridele sunt în număr de cinci. Fiecare prescură are o destinație precisă (v. **Prescură**). Din prima prescură, preotul, după ce o binecuvintează și o așează pe taler, cu ajutorul copiei scoate *Agnețul* (părticica pentru Iisus Hristos — v. **Agneț**) care semnifică mielul de jertfă; Agnețul se scoate din partea de mijloc a prescurii, unde se află pecetea cu inițialele numelui lui Iisus Hristos. În tot acest timp preotul rostește rugăciuni speciale pentru acest moment al slujbei (cuprinse în Liturghier). Agnețul e tăiat cruciș, astfel ca să nu se desfacă și se așează pe Sf. disc. Apoi preotul ia potirul și toarnă în

el vin şi apă, în părţi egale (ceea ce semnifică momentul când, aflându-Se pe cruce, coasta lui Iisus a fost străpunsă cu suliţa şi a curs sânge şi apă, semn că Iisus murise). Preotul pune potirul deoparte şi-l acoperă cu un acoperământ mic (acoperămintele sfintelor vase sunt trei la număr: două mai mici, pentru Potir şi Sf. Disc şi unul mai mare cu care se acoperă amândouă; aceste acoperăminte, numite *procoveţe,* sunt făcute din pânză, mătase sau o ţesătură cu fir); restul de prescură din care s-a scos Agneţul se pune în anaforniţă (v. **Anaforniţă**). Se ia a doua prescură şi se scoate din mijlocul ei o părticică în formă de triunghi pentru Sf. Fecioară Maria şi se aşează pe Sf. disc, în partea dreaptă a Sf. Agneţ. Această miridă se numeşte *Panaghia* (παναγία, ἡ — *panaghia* = Prea Sfânta) (v. **Proscomidie**). Se ia apoi a treia prescură, din care, tot din mijloc, scoate 9 miride triunghiulare sau pătrate mici şi le aşează pe Sf. disc în stânga Agneţului, în trei şiruri verticale de câte trei miride; acestea sunt pentru cele nouă cete de sfinţi prooroci şi mucenici: Sf. Prooroc Ioan Botezătorul, sfinţii prooroci ai V.T., Sf. Apostoli, sf. ierarhi, sf. mucenici şi muceniţe, sfinţii mari pustnici (cuvioşi părinţi şi cuvioase maici), Sfinţii doctori fără de arginţi Cosma şi Damian, Sf. Ioachim şi Ana, sfântul zilei şi toţi sfinţii, sfântul autor al Liturghiei care se slujeşte în ziua respectivă (Sf. Vasile, Sf. Ioan Gură de Aur); a patra prescură se taie în mijloc şi se scot trei miride speciale — pentru episcopul locului, pentru conducătorii statului şi pentru ctitorii bisericii respective — şi le aşează una lângă alta sub Sf. Agneţ; din aceeaşi prescură preotul mai scoate o grămăjoară de firimituri, pe care o aşează sub cele trei miride, citind în şoaptă rugăciuni pentru cei vii care au dat pomelnice şi le pomeneşte acum; din a cincea prescură scoate miride pentru cei morţi, rugându-se pentru ei, citind pomelnicele date pentru ei. Pomenirea celor vii şi morţi continuă şi după Proscomidie, pe măsură ce credincioşii aduc pomelnice şi preotul le primeşte, scoţând pentru fiecare o miridă — din prescura a patra pentru vii şi din prescura a cincea pentru morţi. Din prescura a patra preotul scoate miridiđă şi pentru sine şi o aşează între cele două grămăjoare (una pentru vii şi una pentru morţi) aşezate sub cele trei miride speciale. Apoi preotul acoperă discul cu celălalt acoperământ mic, iar cu acoperământul mare acoperă şi discul şi potirul, după ce le-a tămâiat cu cădelniţa; continuând să cădească tot proscomidiarul şi altarul, face şi rugăciunea de încheiere a slujbei Proscomidiei (apolisul), după care, ieşind în uşa altarului, deschide uşile împărăteşti şi începe Liturghia catehumenilor, care ţine până la cuvintele: „Cei chemaţi, ieşiţi" şi după această formulă urmează a treia parte a Sf. Liturghii, numită Liturghia credincioşilor; v. **Proscomidia** (E.B.LS).

MIRNIŢA — vasul cu mir.

MIRODOT — preot care miruieşte (miruitor).

MIROM, *Miromul cel mare* — Ectenia mare; cuvânt folosit în secolele trecute pentru Ectenia mare (*Molitfelnic*, Buc. 1832, p. 125).

MIRON CRISTEA (1868–1939) — primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (ales în 1925, când B.O.R. a fost ridicată la rangul de patriarhat).

MIRONOSIŢE, *femeile mironosiţe* (ὁ

μάρτυς — *o martis* = martor) — au fost primele martore ale învierii lui Iisus; au fost femeile care l-au urmat pe Iisus pe drumul Golgotei, au plâns la picioarele crucii şi au fost de faţă la punerea Lui în mormânt: „Au privit mormântul şi cum a fost pus trupul Lui" (Luca 23, 55). Vineri seara târziu au plecat acasă, pentru a pregăti „miresme şi miruri", „Iar în prima zi de după sâmbătă (*duminica*), foarte de dimineaţă, au venit ele la mormânt, aducând miresmele pe care le pregătiseră. Şi au găsit piatra răsturnată de pe mormânt. Şi intrând, nu au găsit trupul Domnului Iisus". Au văzut atunci doi bărbaţi în veşminte strălucitoare care le-au întrebat: „De ce căutaţi pe Cel viu între cei morţi?"; femeile şi-au amintit cuvintele lui Iisus Care le vorbise despre patimile, moartea şi învierea Sa, şi atunci au plecat de la mormânt, spre a vesti Apostolilor Învierea Domnului şi cuvintele celor doi îngeri: „Iar ele erau: Maria Magdalena şi Ioana şi Maria lui Iacov şi celelalte împreună cu ele, care ziceau către apostoli acestea" (Luca 24, 1–10). Simbol al credinţei şi râvnei pentru Hristos al femeilor creştine, „femeile mironosiţe" sunt prăznuite în calendarul Bisericii creştine în a doua Duminică, după Duminica Învierii.

MIRUITORUL (μυρόνω — *mirono* = a unge şi μύρον, τό — *miron, to* = untdelemn aromatic, mir), numit şi **pomăduitor** (de la slv. *pomazati* = a unge) — este un mic obiect de cult din metal, în formă de pană, subţire, având 10–15 cm lungime, terminat la un capăt cu o mică cruce. Preotul îl foloseşte la „miruirea" credincioşilor pe frunte după săvârşirea Liturghiei sau la alte slujbe (Litie, Priveghere, Acatiste). Miruitorul se păstrează, de obicei, agăţat la iconostasul tetrapod. Poate fi folosit şi la Botez, la ungerea cu Sf. Mir.

MIRUNGEREA — este a doua mare Taină pe care o primeşte creştinul după Botez. Mirungerea sau ungerea cu Sf. Mir a noului botezat este semnul văzut al împărtăşirii lui reale din darurile Sf. Duh, Care S-a pogorât în chip văzut mai întâi asupra Mântuitorului ca un porumbel la Botez, şi apoi asupra Sfinţilor Apostoli, în chip de limbi de foc, la Cincizecime, şi Care Se dă acum, după Botez, sub chipul văzut al Sf. Mir. De aceea aşa cum Sf. Duh S-a pogorât asupra Mântuitorului îndată după Botezul Său în Iordan, aşa şi ungerea cu Sf. Mir trebuie făcută îndată după Botez, iar nu amânată peste ani în şir după Botez (cum se practică în Biserica Romano-Catolică), căci se poate întâmpla ca cel botezat să moară până la *confirmare* (denumirea momentului primirii tainei ungerii cu Sf. Mir, la catolici) şi astfel să rămână lipsit de această sfântă Taină a Mirungerii. Sf. Mir este „pecetea", „semnul" lui Hristos şi prin ungerea cu el, cel botezat devine creştin adevărat, un „Hristos" adică „uns al Domnului", deoarece *Hristos* înseamnă „*uns*" (Χριστός). Ungerea se face în semnul crucii, după un ritual consacrat, rostindu-se formula „Pecetea darului Sfântului Duh" (cf. II Corinteni 1, 21–22), ritual foarte vechi şi generalizat, prevăzut apoi în canonul 7 la Sinodul II ecumenic. Mirungerea este o „pecetluire" a membrilor Bisericii lui Hristos, semnul văzut al apartenenţei lor la trupul mistic al Domnului. Unii dogmatişti consideră ungerea cu Sf. Mir ca „taina preoţiei universale", care face din toţi creştinii „seminţie aleasă", „preoţia împărătească", „poporul sfânt" al lui Dumnezeu despre care vorbeşte Sf. Apostol Petru: „Iar

voi sunteți seminția aleasă, preoție împărătească, neam sfânt, popor agonisit de Dumnezeu... poporul lui Dumnezeu“ (I Petru 2, 9–10). *Sf. Mir* este untdelemn curat de măsline, amestecat cu multe și felurite aromate (mirodenii) pregătit (fiert) cu o rânduială solemnă în primele trei zile din Săptămâna Patimilor și sfințit de către Sinodul arhiereilor, în frunte cu Patriarhul țării, în Joia aceleiași săptămâni (Joia Mare), la Liturghia Sfântului Vasile cel Mare, fiind apoi împărțit episcopilor și tuturor bisericilor. Prin sfințirea lui, el devine nu un simplu simbol sau o imagine, ci un vehicul purtător al energiilor Sfântului Duh, pe care le conține în chip real.

MISA (lat. *Missa*), v. **Liturghia**.

MISIONAR, (lat. *missionario* — de la *missionis* = trimitere) — cel trimis, aici cu sens de propovăduitor, de trimis al Bisericii creștine, spre a propovădui creștinismul la necredincioși.

MISSALE — cartea liturgică pentru săvârșirea slujbelor religioase în Biserica catolică; v. **Liturghierul**.

MISTAGOG (μυσταγωγός, ὁ — *mistagogos, o* = preot) — care inițiază în învățăturile sfinte, care explică, interpretează slujbele divine.

MISTAGOGIE (μυσταγωγία, ἡ — *mistagoghia* = tâlcuire, explicare, interpretare) — tâlcuire (în domeniul bisericesc) a cultului creștin (a Sfintei Liturghii, a Sf. Taine ale Bisericii). Cuvântări mistagogice care explică riturile liturgice ale Tainelor de inițiere în creștinism (Botezul, Mirungerea și Euharistia) au fost ținute de marii Părinți ai Bisericii de-a lungul veacurilor creștine: Sf. Clement Alexandrinul, Sf. Chiril al Ierusalimului, Teodor de Mopsuestia, Sf. Ioan Gură de Aur (pentru secolele II–IV), Sf. Maxim Mărturisitorul (mare teolog bizantin, din sec. VII), Sf. Gherman, patriarhul Constantinopolului (sec. VII), Sf. Simeon al Tesalonicului (sec. XV) și Nicolae Cabasila (sec. XV), de la care ne-a rămas una dintre cele mai frumoase și aprofundate tâlcuiri ale Sfintei Liturghii.

MISTER — fapt ascuns, inaccesibil oricui; principii și practici rituale de cult, destinate unui grup de inițiați (ex. Misterele eleusice, orfice etc.).

MISTERELE ELEUSIENE — erau, în Grecia antică, ceremonii păgâne, mistice, secrete, pline de exaltare, care se desfășurau la templul din Eleusis, lângă Atena; aceste ceremonii legate de cultul zeiței *Demetra* (zeița naturii și fertilității) și al fiicei sale *Cora* (pe care o pierde și o regăsește) își aveau geneza în necontenita schimbare a anotimpurilor, în care vegetația moare și înviază, simbol al morții și reînvierii naturii. Prin acest cult, învăluit de mister, vechii greci își manifestau într-un fel și credința lor în nemurirea sufletului, în viața viitoare și în mântuire. La aceste ceremonii secrete participau numai cei inițiați (care se purificau mai întâi prin spălări, posturi și sacrificii); după ce se adunau la Atena, unde avea loc purificarea (printr-o baie în mare) și sacrificarea unui porc, plecau a doua zi la Eleusis (lângă Atena) și seara, la lumina torțelor, participau la celebrarea misterelor conduse de un *hierofantes* (slujitor religios) care arăta obiectele sfinte printre care era și un spic de grâu — simbol al vieții veșnice — căci bobul său moare și înviază în fiecare an.

MISTERELE ORFICE — în Grecia antică, la Delfi, se săvârșeau ritualuri de inițiere în concepția, atribuită lui Orfeu, că originea universului stă în oul cosmogonic.

MISTICA (μυστικόν, μυστικά — *misti-*

kon, mistika = în secret, în ascuns, tainic) — „este o experienţă a divinului, este o trăire tainică şi neînţeleasă a supremei apropieri a divinităţii, atât cât poate fi accesibil acest lucru firii omeneşti, în existenţa ei pământească", este experimentarea şi trăirea unei uniri a sufletului cu Dumnezeu, în care cunoaşterea adevărurilor dumnezeieşti se limpezeşte prin harurile Duhului, prin darurile înţelegerii şi înţelepciunii. Această stare de cunoaştere şi înţelegere face ca iubirea de Dumnezeu şi de oameni să se intensifice, să se aprindă în mod miraculos, astfel încât să dea forţa unor hotărâri eroice (ex.martirii creştini, capabili să-şi dea viaţa, întăriţi de iubirea pentru Hristos şi de intensitatea sentimentelor religioase, ridicate pe culmi de trăire mistică); „trăirea mistică" dă o asemenea stare de bucurie în Dumnezeu, care se identifică cu „trăirea fericirii cereşti". Teologii răsăriteni, marii mistici, ca Dionisie Areopagitul şi Grigorie Palama caracterizează astfel trăirea mistică: „o unire mai presus de minte", de „vedere negrăită", obţinută prin „puterea Duhului", care „e mai presus de simţuri, de raţiune şi de conştiinţă", o „trăire a stării de îndumnezeire, de participare la viaţa dumnezeiască" (Grigorie Palama, *Al treilea Tratat din rândul întâi. Despre lumina şi luminarea dumnezeiască, despre fericirea sfântă şi despre fericirea cea întru Hristos*, v. D. Stăniloae, *Viaţa şi învăţătura Sfântului Grigorie Palama*, Sibiu, 1938). Mistica este cea mai înaltă trăire religioasă, dar spre acest vârf culminant se ajunge pe calea ascezei. Cu sensul de *exerciţiu*, **asceza** (ἄσκησις, ἡ — *askizis, i* = exerciţiu; ἄσκησις τῆς ἀρετῆς — *askisis tis aretis* = practicarea virtuţii; ἀσκητεύω — *askitevo* = a duce o viaţă de pustnic, anahoret — singur, retras de lume, căutând prin credinţă şi virtute pe Dumnezeu) înseamnă efortul neîncetat pe drumul desăvârşirii care duce la contemplarea lui Dumnezeu. Ea presupune trei feluri de exerciţii: fizice, morale şi religioase, ceea ce înseamnă „exerciţiul forţelor trupeşti", prin post, în primul rând, pentru eliberarea de instincte, pofte, plăceri, patimi; pe plan moral, exerciţiul este strădania metodică de a elibera sufletul de patimi rele şi de a-i sădi deprinderi virtuoase; pe plan religios, asceza creştină este calea luminată de raţiune şi de credinţă, de rugăciune şi de ajutorul lui Dumnezeu prin care firea omului se purifică de păcat şi se fortifică moral; „este nevoinţa creştinului" în vederea dobândirii desăvârşirii, spune Sf. Apostol Pavel; ascetul e monahul care se străduieşte să obţină desăvârşirea prin respectarea tuturor regulilor vieţii ascetice; *Ascetica* este partea ştiinţei spirituale (Teologia ascetică), care se ocupă cu regulele şi eforturile ce duc pe om la prima treaptă a urcuşului spre desăvârşire; *Mistica* (Teologia mistică) este partea ştiinţei spirituale care se ocupă cu contemplarea lui Dumnezeu şi unirea cu El. Progresul pe calea mistică nu se poate face decât în cadrul Bisericii, căci numai Biserica este aceea care poate să ne dea Sfintele Taine, şi fără ele, care sunt „izvor de energie divină", omul nu se poate mântui, nu se poate sfinţi, căci are nevoie de harul divin, iar „harul" se dă credincioşilor prin Sf. Taine (în primul rând Tainele de iniţiere creştină: Botezul, Mirungerea şi Euharistia); prin el se realizează coborârea energiilor divine în om. Mistica creştină are caracter bisericesc

hristocentric, căci Biserica există prin Hristos şi harul vine de la El, şi se dă fiecăruia după efortul pe care omul îl face spre a se desăvârşi. Trăirea mistică, în creştinism, există din primele veacuri creştine, şi e analizată în cărţile marilor mistici creştini (Pseudo-Dionisie Areopagitul, Grigorie Palama, Ruysbruck, Meister Eckart ş.a.).

MISTUITOARE — termen vechi, regional, pentru „spălător", „umivalniţă"; obiect liturgic, în altar, folosit de preoţi pentru spălarea mâinilor, înainte de Sf. Liturghie (*Trebnic*, Chişinău, 1908, p. 1110).

MIŞCAREA — gestul ritual sau actul liturgic este o componentă a cultului religios a oricărei religii, iar în creştinism capătă forme multiple, cu scopul de a explica spiritualitatea religioasă; cele mai importante rituri sau ceremonii în cultul creştin sunt: *închinarea, binecuvântarea şi punerea mâinilor* (de către preot), *îngenuncherea şi metaniile* (pe care le fac şi credincioşii), *spălările rituale, închiderea şi deschiderea uşilor împărăteşti şi a dverei, ieşirile sau vohoadele*, tragerea clopotelor etc. (v. Pr. Prof. Dr. Ene Branişte, *Liturgica generală*, ed. a II-a, Bucureşti, 1993, pag. 754–773).

MIŞCAREA ECUMENICĂ — începută în 1910, s-a manifestat ca o acţiune de revenire la unitatea Bisericii creştine, divizată în timp, în confesiuni şi secte. Astăzi *Mişcarea* şi-a intensificat activitatea.

MIŞNAH (ebr. „repetare") — este numele dat comentariilor legilor iudaice cuprinse în Tora. Aceste comentarii (*mişnah*) făcute de rabini erudiţi, au constituit Tora (Legea) orală, socotită însă tot de inspiraţie divină. Transmise din generaţie în generaţie, erau considerate ca provenind de la Moise şi având putere de lege, ca şi Tora scrisă. Se crede că începutul lor datează mai ales de după întoarcerea din robia babiloniană. Ele au constituit aşa numitele *Midraş* (studii de exegeză) ale literaturii rabinice. Aceste midraş (studii) asupra textelor legislative ale Vechiului Testament purtau numele de *Halakhah* („drum de urmat"), iar cele asupra textelor istorice şi morale se numeau *Haggadah* (învăţământ). Toate aceste midraş împreună au format *Mişnah*. Pe vremea Mântuitorului, ele erau fixate în scris. *Mişnah* formau adevărate coduri de legi juridico-religioase şi fixarea lor în scris a început-o rabinul Aqiba ben Josef „părintele rabinismului", prin sec. II d.Hr. Cea mai vestită Mişna a fost cea redactată de Iuda Ha Nasi (Iuda cel Sfânt) 164–217, şeful şcolii rabinice din Tiberiada. *Mişna*, care cuprindea date despre sărbători sfinte, purificări, legislaţii privitoare la familie, societate ş.a., a mai fost redactată spre a i se adăuga toate tradiţiile. Ultima formă ce i s-a dat, în urma comentariilor din sec. III–IV, s-a numit *Gemara*. *Gemara împreună cu Mişna* formează *Talmudul*. Fiindcă comentatorii Gemarei au fost şi din Ierusalim şi din Babilon, Talmudul poartă numele de „Talmudul din Ierusalim" şi „Talmudul din Babilon", acesta din urmă fiind mult mai mare şi mai important, cuprinzând pe lângă texte cu caracter juridic şi multe altele ca: legende, povestiri, date ştiinţifice şi vrăjitorii. Talmudul a avut o influenţă foarte mare asupra iudaismului, conţinutul lui provocând multe speculaţii care au contribuit la formarea pietăţii iudaice şi au dus la kabalism (cabalism); v. **Kabala**.

MIT — aşa cum îl defineşte Mircea Eliade, este o istorie sacră ce datează un eveniment care a avut loc într-un timp primordial, timp fabulos, al începuturilor; v. **Mitologie**.

MITNICI — se numesc, în credinţele populare, păzitorii „vămilor văzduhului", „vameşi", „mitnicii văzduhului"; v. **Vămile văzduhului**.

MITOC v. **Metoc**.

MITOLOGIE, MIT (μῦθος, ὁ — *mitos* = poveste; μυθολογία, ἡ — *mitologia*) — este denumirea ansamblului de povestiri şi legende, prin care diferitele popoare din cele mai vechi timpuri au căutat să-şi explice, mai mult sau mai puţin naiv, marile întrebări privitoare la: originea lumii, a vieţii şi a elementelor naturii înconjurătoare. Uneori aceste mituri au mari asemănări de conţinut, deşi provin din locuri şi timpuri diferite. Ex. mitul despre potop sau mitul despre diferenţierea limbilor, într-o variantă culeasă de la negrii africani arată că oamenii, încercând să ajungă la cerul din care au fost alungaţi, au început să zidească un turn, adunând pivele (pietre de măcinat, de pisat) din gospodării şi punându-le una peste alta. Pentru că le mai lipsea o pivă, pentru a termina turnul şi a ajunge la cer, ei au scos una de la baza turnului, ca s-o pună sus. Atunci turnul s-a prăbuşit iar oamenii au fugit, împrăştiindu-se. La început, ei vorbeau o singură limbă. Împrăştiaţi pe pământ, ei nu s-au mai înţeles, începând a vorbi alte limbi. Acest mit se aseamănă mult cu ceea ce povesteşte Biblia despre Turnul Babel.

MITRA-MITHRA — vechi zeu persan (iranian), înainte de Zoroastru, care l-a înglobat în zoroastrism (Zoroastru este reformatorul religiei persane, în sec. VI î.Hr.). *Mithra* era zeu al luminii solare, al ordinii sociale, al victoriei, al luptei împotriva întunericului, al ignoranţei, al neadevărului şi al oricărei forme a răului. Cultul lui Mithra s-a extins din Persia la toate popoarele cucerite şi stăpânite un timp de aceasta; cultul zeului a fost însă influenţat de religiile popoarelor respective. Ex. contactul cu elenismul a înnobilat şi înfrumuseţat mithraismul. Cultul lui Mithra s-a răspândit mai întâi în Asia Mică, apoi în imperiul roman şi în provinciile cucerite (Dacia, Panonia, Germania, Galia, Britania, Spania, Africa). Ca *doctrină*, mithraismul considera universul ca un sistem guvernat de legi fixe; în centrul său se află soarele a cărui lumină şi căldură îl învăluie şi dirijează atât mersul aştrilor, vegetaţia şi viaţa animalelor, cât şi destinul omenesc şi al istoriei. Cultul închinat lui Mithra se săvârşea în grote, de către preoţi, îmbrăcaţi în veşminte tradiţionale; aceştia aduceau sacrificii de animale, înălţând rugăciuni şi cântări religioase. Sărbătoarea centrală era Duminica — ziua Soarelui. Răspândindu-se la romani, mai mult prin intermediul armatei, dar respins de elenism, unde s-a răspândit creştinismul, mithraismul nu a influenţat în nici un fel creştinismul, aşa cum se afirmă de unii interpreţi, în primul rând pentru că acest cult păgân avea practici fundamental deosebite (purificarea sau aşa-zisul botez era o simplă spălare rituală şi o stropire cu sângele unui taur care se sacrifica pe o podea perforată, dedesubtul căreia se aflau cei ce aspirau la iniţiere şi peste care se scurgea acest sânge; pâinea şi apa ce se aduceau ca ofrandă erau un simplu ritual, fără nici o semnificaţie, ca şi jertfa taurului); v. **Ahura-Mazda**.

MITRA (gr. μίτρα, ἡ — *mitra*, χίδαρις, ἡ — *hidaris*, τίαρα, ἡ — *tiara* = tiară, λῶρον, τό — *loron*; lat. *lorum* = legătura, centura sau învelitoarea pentru cap, turban, coroană, diademă) — ca parte a veşmintelor liturgice, este acoperământul capului, folosit de arhierei (mitra arhierească) în timpul serviciului divin. Mitra are forme diferite: ca o coroană împărătească, rotundă şi înaltă, împodobită de jur-împrejur cu iconiţe şi cruciuliţă deasupra, în mijloc (mitra bizantină, folosită în bisericile ortodoxe la greci, români, sârbi, bulgari); în formă de căciuliţă, bogat împodobită cu pietre scumpe şi iconiţe şi având deasupra o cruciuliţă (mitra rusească); o bonetă mică, albă, cu o cruciuliţă deasupra (mitra alexandrină, probabil cea mai veche). Despre originea mitrei arhiereşti, părerea cea mai probabilă este că ea înlocuieşte cununa sau chidariul purtat de către arhiereii Legii Vechi în serviciile religioase de la Cortul Mărturiei şi de la templu (Ieşire 28, 4, 37 şi 39; 39, 28), ca semn al arhieriei. Alte păreri susţin că mitra bizantină (din Bisericile Ortodoxe) îşi are originea în coroana regilor bizantini, a cărei formă o şi imită, iar mitra latină (care are forma conică sau piramidală) derivă din tiara papală, care provine şi ea din camilafca (lat. *camelaum*) sau căciuliţa care se purta pe cap, în Apus, în afară de serviciile divine. Existentă din sec. IV, folosirea mitrei s-a generalizat în sec. XV, când a fost preluată de patriarhii Constantinopolului, socotiţi ca un fel de succesori ai împăraţilor bizantini, dispăruţi după căderea Constantinopolului sub turci. **Simbolismul mitrei**: Mitra simbolizează cununa de spini de pe capul Mântuitorului sau şi sudariul (mahrama) cu care I-a fost acoperit capul când L-au pus în mormânt. Ea este semnul demnităţii împărăteşti a Mântuitorului şi în acelaşi timp semnul vredniciei primite de arhierei de la Mântuitorul, arhiereul fiind săvârşitorul principal al serviciilor divine şi al Sfintelor Taine.

MITROPOLIE — se numeşte, în cadrul Bisericii Ortodoxe, unitatea administrativă dependentă de Patriarhie şi având în subordine mai multe episcopii. În Biserica Ortodoxă Română funcţionează azi *cinci mitropolii*: *a Ardealului*, datând din sec. XIV, desfiinţată de dominaţia austro-ungară în 1701, şi reînfiinţată în 1864 de Andrei Şaguna, care-i stabileşte sediul la Sibiu, unde se află şi azi, după ce funcţionase în diferite centre: la Râmeţi (1376), sub primul mitropolit Ghelasie (trecut în rândul sfinţilor, prin canonizările din 1992), la Feleac, la Geoagiu (1557), apoi la Alba-Iulia (1571–1701); *Mitropolia Banatului*, cu sediul la Timişoara, datând din 1608 şi desfiinţată în 1865, după ce funcţionase un timp ca episcopie; a fost reînfiinţată tot ca episcopie în 1939 şi ridicată din nou la rang de mitropolie în 1947, aşa cum funcţionează şi azi; *Mitropolia Moldovei*, datând din sec. XIV şi recunoscută de Patriarhia din Constantinopol în 1401; sediul iniţial a fost la Suceava până în 1677, când a fost mutată la Iaşi, unde se află şi azi; *Mitropolia Olteniei*, cea mai nouă, fiind înfiinţată în 1939–1945 şi reînfiinţată în 1949, având reşedinţa la Craiova, unde se află şi azi; *Mitropolia Ungrovlahiei*, cea mai veche datând din 1359, cu reşedinţa la Curtea de Argeş — primul mitropolit a fost Iachint, adus de la Vicina (Isaccea, Tulcea) unde între 1285 şi 1359, când a fost desfiinţată, a funcţionat

prima mitropolie de pe teritoriul țării noastre (dependentă de Patriarhia din Constantinopol). În 1517 și-a mutat reședința de la Curtea de Argeș la Târgoviște și apoi la București, unde din 1992, a primit titulatura de *Mitropolia Munteniei și Dobrogei*. Mitropolitul Ungrovlahiei a fost numit primul dintre mitropoliți sau Mitropolit-primat, între anii 1873 și 1925, când a primit titlul de Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, mitropolia fiind ridicată la rangul de Patriarhat (1925).

MITROPOLIT (μητροπολίτης, ὁ — *mitropolitis* de la μήτηρ-πόλις — *mitir-polis* = „orașul mamă" sau orașul-capitală, pentru că mitropolitul era păstorul religios al unei provincii și își avea reședința în orașul capitală) — rang administrativ în ierarhia clerului ortodox, cler format din: episcop, arhiepiscop, mitropolit și mitropolit primat sau patriarh. Mitropolitul are în subordine 2–3 episcopi. El este mai presus de episcop: ἀρχὸς ἐπίσκοπος — *arhos episcopos* sau ἀρχιεπίσκοπος — *arhiepiscopos* = primul dintre episcopi sau mitropolit. Rangul de mitropolit este superior în administrația Bisericii față de cel de episcop, dar d.p.d.v. al harului, între mitropolit și episcop nu este deosebire și de aceea orice episcop poate ajunge mitropolit, când este nevoie. Sistemul mitropolitan exista în parte și în primele secole ale Bisericii (episcopii avându-și originea de la Sfinții Apostoli), dar din sec. IV a luat o dezvoltare deosebită; datorită extinderii teritoriilor creștine, în prinvicii au apărut mai multe episcopate și atunci episcopul din capitala provinciei a devenit „arhos" (cel mai mare), adică mitropolit. Rolul lui era de a convoca sinoadele provinciale, de a conduce alegerea episcopilor, de a-i confirma și hirotoni. El avea dreptul de a depune un episcop, de a veghea la buna desfășurare a activității bisericești din întreaga eparhie și la păstrarea nealterată a învățăturii creștine. Avea dreptul de a fi pomenit de toți episcopii și de cler la slujbele divine. Mitropolitul de la Ierusalim a fost ridicat primul la rangul de *Patriarh* (având sub jurisdicția sa și Palestina), printr-o hotărâre a Sinodului IV de la Calcedon (451), fiind tot atunci numiți patriarhi și mitropoliții din Roma, Constantinopol, Antiohia și Alexandria. Începând din sec. VI, patriarhul din Constantinopol a luat titlul de „Patriarh ecumenic". Tot la sinodul IV s-a fixat și jurisdicția fiecărui patriarh. Cel de la Roma, care avea la început sub jurisdicția sa numai Italia, și-a supus treptat întregul Apus. Cel din Constantinopol s-a extins asupra Traciei, Asiei și Pontului; cel din Alexandria păstorea Egiptul, Libia, Pentapole, cel din Antiohia avea Siria, Fenicia, Arabia. În afară de drepturile ce reveneau mitropoliților, Patriarhului i s-au mai atribuit și altele: dreptul de a canoniza (a proclama sfinți), dreptul de *stavropighie* (adică de a lua sub stăpânirea sa o mănăstire sau biserică, ce se afla în afara jurisdicției sale, numai trimițând acolo o cruce). Patriarhul putea sfinți Sf. Mir pentru tot patriarhatul, sfințea și confirma mitropoliți și arhiepiscopi, era pomenit la slujbe de tot clerul din patriarhatul său. Alegerea patriarhului se făcea de *sinodul patriarhal*, format din episcopii și mitropoliții eparhiilor învecinate; confirmarea lui o făcea împăratul. Primele mitropolii în Țările Române s-au întemeiat în sec. XIV (în Țara Românească) și sec. XV (în Moldova). Organizarea

patriarhală s-a făcut după primul război mondial, în 1925, după ce s-a unificat ţara prin alipirea tuturor provinciilor româneşti în care se aflau mitropolii. *Autocefalia* Bisericii Ortodoxe Române fusese proclamată după războiul de Independenţă, în 1885. Până atunci era dependentă de Patriarhia de Constantinopol.

MITROPOLIT-PRIMAT v. **Mitropolie**.

MITVA (ebr. „precept") — îndrumare, prescripţie religioasă cuprinsă în Tora; regula de comportament la iudei.

MIZIZA (ebr.) — obiect religios la iudei, care constă într-un tub de tablă în care se află închise cele zece porunci, şi pe care iudeii bigoţi îl pun la uşa locuinţei lor, sărutându-l la intrarea şi ieşirea din casă.

MNEMOTEHNIC v. **Podobiile**.

MOARTEA (lat. *mors,-tis*, gr. θάνατος — *thanatos* = moarte, sfârşit) — conform doctrinei Bisericii creştine ortodoxe, privitor la destinul omului, *moartea* este considerată ca sfârşitul vieţii pământeşti, după care urmează viaţa viitoare, ca o ţintă ultimă a oricărui creştin. Moartea este o lege generală şi necesară nu numai pentru cei credincioşi, ci şi pentru cei ajunşi la cea mai desăvârşită biruinţă asupra păcatului. Deoarece corpul poartă în el toate slăbiciunile intrate odată cu păcatul strămoşesc, acest trup slab trebuie să moară, cum a murit trupul lui Hristos, pentru ca la învierea cea de apoi omul să-l primească eliberat de toate slăbiciunile, şi să se poată bucura de fericirea desăvârşită a vieţii viitoare, aşa cum spune şi Sf. Apostol Pavel: „Nebun ce eşti! Tu ce semeni nu dă viaţă, dacă nu va fi murit… Aşa este şi învierea morţilor: se seamănă întru stricăciune, înviază întru nestricăciune… se seamănă întru slăbiciune, înviază întru putere; se seamănă trup firesc, înviază trup duhovnicesc" (I Corinteni 15, 36 şi 42–44). Pentru aceasta creştinul trebuie să se pregătească prin credinţa în Hristos şi dragostea pentru El, prin împlinirea poruncilor Lui: astfel creştinul adevărat ajunge să nu se mai teamă de moarte, căci pentru cel drept şi credincios, moartea este un prilej ce-l va apropia şi mai mult de Hristos. Aşa cum, în viaţă, el este ajutat de Sf. Duh să se elibereze de slăbiciuni şi să le stăpânească prin puterea credinţei şi voinţei, aşa cel drept se va elibera de moarte, răbdând-o fără teamă, tot prin întărirea Duhului Sfânt. Îndată după moarte este „Judecata particulară", căreia îi este supus fiecare suflet. Aceasta se deosebeşte de „Judecata din urmă" sau universală, care se face cu toţi oamenii împreună la sfârşitul lumii şi după învierea trupurilor (când fiecare trup cu sufletul său se va uni şi împreună vor fi judecaţi) (v. **Viaţa viitoare**; **Rânduieli** tradiţionale ortodoxe pentru cei ce se apropie de moarte şi pentru cei morţi; **Slujbe rituale, pomeni şi pomeniri**). *Moartea*, spune Sf. Antonie (*Filocalia*, vol. I), înseamnă sfârşitul vieţii pământeşti a omului; prin despărţirea de trup, sufletul se întoarce la Dumnezeu (Eclesiast 12, 7), de la Care şi-a primit existenţa, spre a fi judecat şi a-şi primi răsplata sau pedeapsa, pentru faptele săvârşite în viaţa pământească, iar trupul se întoarce în pământul din care a fost luat (Facere 3, 19). Moartea este acceptată de om în chip diferit: pentru cei ataşaţi de bunurile pământeşti ea este un fapt înspăimântător; pentru cei ce o consideră un curs al existenţei, ea apare ca ceva firesc şi o

primesc cu resemnare; pentru cei credincioşi, care cred în viaţa viitoare şi o consideră ca ultim scop al vieţii, moartea e primită cu seninătate, fiind mijlocul de eliberare din ispitele lumii pământeşti şi de comuniune cu Dumnezeu. Doar trupul moare, sufletul îşi continuă viaţa în lumea de dincolo. Gândul morţii se reflectă în cultura omenirii (ex. piramidele egiptene — monumente închinate morţii — pictură, sculptură, literatură, problemele filozofice, studiile ştiinţifice), dar nu explică semnificaţia şi cauzele morţii; Biserica creştină consideră moartea ca urmare a păcatului şi a început cu primii oameni; ei au călcat voinţa lui Dumnezeu, care i-a avertizat: „Cu moarte, veţi muri". În Sf. Scriptură se vorbeşte de moartea spirituală (Iacob 1, 15 ş.a.), ceea ce nu înseamnă nimicirea sufletului, ci despărţirea lui de Dumnezeu din cauza păcatelor grele. *Moartea este universală*, ea cuprinde pe toţi oamenii, căci prin Adam toţi au păcătuit (Romani 5, 12). Excepţie vor face numai cei care vor fi vii pe pământ la a doua venire a Domnului (I Corinteni 15, 51–52), căci trupurile lor stricăcioase vor trece direct din starea muritoare în cea nemuritoare, atunci va fi *învierea generală*, când trupurile tuturor celor morţi vor trece din starea muritoare în cea nemuritoare. Atunci va fi învierea generală, când trupurile tuturor celor morţi din veacuri se vor reuni cu sufletele pe care le-au purtat spre a se înfăţişa împreună la Judecata de apoi (Judecata universală, la care fiecare va primi răsplata sau pedeapsa veşnică). Creştinul adevărat se pregăteşte pentru moarte, căutând să-şi ducă viaţa după învăţătura Bisericii lui Hristos, ferindu-se de păcate şi vicii şi pocăindu-se, rugându-se de îndreptare şi iertare, cât mai este pe pământ, căci după moarte, dincolo, nu se mai poate pocăi, ci îşi va primi doar răsplata (v. **Viaţa viitoare**). Potrivit doctrinei creştine, moartea înseamnă trecerea într-o existenţă superioară, în care sufletul credinciosului îşi găseşte liniştea şi fericirea eternă, în nemijlocita apropiere de Hristos, în a cărui credinţă a murit; mormântul devine patul de odihnă în care trupul pământesc aşteaptă, la adăpostul crucii, învierea pentru viaţa veşnică la a doua venire a Domnului. Cu această concepţie optimistă despre moarte, creştinismul micşorează groaza de moarte pe care o inspiră celelalte religii (ex. păgânismul, în care moartea înseamnă trecerea într-un loc de groază în care rătăcesc fără odihnă, în întuneric, umbrele morţilor ca în tartarul evocat de păgânul filozof Lucian, sau neantul Nirvanei budiste sau Şeolul confuz şi ceţos din vechea religie mozaică etc.). Creştinismul micşorează şi distanţa dintre viaţă şi moarte, prin credinţa că cei adormiţi fac parte din Biserica lui Hristos, împreună cu cei vii, şi toţi alcătuiesc o mare familie creştină, peste care domneşte acelaşi stăpân al vieţii şi al morţii, care este Hristos; o familie din care morţii au plecat înaintea noastră pe un drum pe care fiecare va merge la timpul său, după cum spune Sf. Apostol Pavel: „... şi dacă trăim, şi dacă murim, ai Domnului suntem. Căci pentru aceasta a murit şi a înviat Hristos, ca să stăpânească peste morţi şi peste vii" (Romani 14, 8 şi 9). Ca membri ai aceleiaşi familii creştine, cei vii au posibilitatea de a se ruga pentru cei morţi, aceste rugăciuni fiind necesare şi folositoare morţilor. Moartea

nimiceşte trupul material, iar sufletul, fiind imaterial supravieţuieşte, nefiind supus legilor de descompunere specifice materiei; v. **Parastase**; **Slujbe rituale, pomeni şi pomeniri**.

MOAŞTE, *sfinte moaşte* — adică trupurile sau rămăşiţele trupeşti ale sfinţilor, despre care Biserica ne învaţă că ele conţin aceleaşi daruri dumnezeieşti şi puteri supranaturale care au însufleţit pe sfinţi cât au fost în viaţă, puteri care se păstrează şi după moarte în trupurile lor neputrezite. Creştinii cinstesc sfintele moaşte ca şi pe sfinţi. De asemenea cinstesc relicvele (rămăşiţele sfinte) adică lucrurile, obiectele provenite de la sfinţi şi care le-au aparţinut, au rămas de la ei şi ne amintesc de ei. Aşa sunt de ex. relicvele sfinte de la Mântuitorul (coroana de spini şi giulgiul, aduse de cruciaţi şi păstrate în unele biserici din Apus) ca şi rămăşiţele din lemnul sfânt al Sfintei Cruci, relicve de la Sf. Fecioară Maria (brâul şi omoforul) care se păstrau în biserica Vlahernelor din Constantinopol, lanţul cu care a fost legat Sf. Petru (se păstrează în biserica „Sf. Petru în lanţuri" din Roma) ş.a. Relicvelor li se acordă aceeaşi cinstire ca şi acelora cărora le-au aparţinut, aşa cum de ex. păstrăm cu grijă şi pietate lucruri care ne amintesc de părinţii noştri sau de cei dragi, care au dispărut. Sf. Scriptură ne vorbeşte despre minuni făcute prin rămăşiţele pământeşti ale sfinţilor, aşa cum vedem în Vechiul Testament minunea învierii unui mort care fusese atins de moaştele proorocului Elisei (IV Regi 13, 21). Biserica a cinstit din primele timpuri osemintele mucenicilor, adunându-le cu grijă şi zidind altarele bisericilor peste ele, iar mai târziu tradiţia s-a păstrat, dovadă că în altarul fiecărei biserici, când se construieşte, se pun părticele din sfinte moaşte la piciorul Sfintei Mese, precum şi în Sfântul Antimis, care stă pe Sfânta Masă, în altar.

MOIRA (μοίρα, ἡ — *moira* = destin; lat. *Parce*) — lege neînduplecată sub imperiul căreia se aflau nu numai oamenii, dar şi zeii (în religia Greciei antice). În perioada elenistică (323–331 î.Hr.), credinţa în destin (moira) ia o nouă înfăţişare fatalistă: τύχη, ἡ — *tihi* = noroc, credinţa că viaţa omului este stăpânită de o forţă capricioasă care este norocul. *Moiră* este numele dat *ursitoarelor* din mitologia greacă, numite şi *torcătoarele*: *Atropos* torcea, *Clotho* depăna, iar *Lahesis* curma firul vieţii oamenilor, pe care primele îl torceau şi-l depănau.

MOISE — mare profet al Vechiului Testament, cel care a dat evreilor primele legi şi i-a eliberat din robia egipteană, conducându-i înapoi în Ţara Canaanului. El a primit de la Dumnezeu *Decalogul*, pe muntele Sinai şi a scris primele cinci cărţi ale Sfintei Scripturi (Pentateuhul), sec. XIII î.Hr.; v. **Biblie**.

MOLEME, MOLENE, molinii — intercesori sau molene se numesc cele două iconiţe aşezate la dreapta şi la stânga crucii care se află sus, la mijloc, pe catapeteasmă. Pe cruce e zugrăvit Mântuitorul răstignit, iar pe iconiţe sunt pictate, la dreapta, chipul Maicii Domnului, iar la stânga, chipul Sfântului Ioan Evanghelistul, amândoi stând în picioare, în atitudine de adorare, de rugăciune, de jeluire. Ei se roagă pentru omenire ca intermediari pe lângă Iisus Hristos.

MOLITFE, molitfa, molitve (gr. εὐχή, ἡ — *i evhi* = rugăciune; lat. *orationes*; slv. *molit-*

fa) — serviciu divin redus ca lungime, alcătuit din simple rugăciuni pe care preotul le citeşte pentru diferite scopuri sau nevoi din viaţa credincioşilor (ex.: Molitfa Sf. mucenic Trifon se citeşte pentru grădini, holde, vii, ca să rodească); Molitfele Sf. Vasile, care se citesc în biserică la 1 ianuarie, sunt rugăciuni pentru alungarea duhurilor rele şi iertarea păcatelor; în acelaşi scop se citesc molitfe a opta zi de la cununie tinerilor căsătoriţi, femeii lăuze la patruzeci de zile după ce a născut etc. Cuprinsul molitfei constă într-o formulă de binecuvântare simplă, rugăciuni introductive şi o formulă de încheiere (otpust sau apolis); v. **Molitfelnicul**; **Panihida**.

MOLITFELNICUL, MOLITVELNICUL sau **EVHOLOGHIUL** (εὐχολόγιον, τό, εὐχή λόγος — *Evhologhion, evhi logos* = rugăciune, cuvânt; de la εὐλογῶ — *evlogo* = a binecuvânta) — este cartea liturgică în care sunt cuprinse toate slujbele cerute de nevoile spirituale ale creştinului, de la naştere până la moarte, ca: slujbele Sfintelor Taine (Botezul, Ungerea cu Sf. Mir, Spovedania, Împărtăşania, Sf. Maslu, Nunta şi Preoţia), slujbele ierurgiilor (sfeştania, înmormântarea, parastasele, sfinţirea crucii ce se aşează pe mormânt) precum şi rugăciuni multiple, legate de tot felul de necesităţi sufleteşti cerute imperios de credincioşi când se află în suferinţe şi boli, dezlegări de blesteme, de învrăjbiri, de păcate: *Molitfele Sfântului Vasile* care se citesc în ziua de Sf. Vasile (1 ianuarie) „pentru cei care pătimesc de la diavol şi pentru toată neputinţa"; *Molitfele Sfântului Ioan Hrisostom*; „rugăciuni la felurite neputinţe", „rugăciuni pentru chemarea milei lui Dumnezeu la toată litia şi neputinţa", „rugăciuni pentru felurite trebuinţe" (pentru începerea temeliei casei, pentru sfinţirea fântânii, binecuvântarea la începerea semănatului, la arie, la culesul viei, pentru binecuvântarea darurilor de pârgă, la vreme de secetă, pentru ploaie, pentru alungarea calamităţilor ş.a.), rugăciuni pentru cei ce călătoresc, rugăciuni pentru sfinţirea obiectelor de cult (veşminte bisericeşti, vase sfinte, icoane, chivot), rânduieli şi rugăciuni la posturi şi praznice împărăteşti; Acatiste şi Paraclise (al Domnului Hristos, al Maicii Domnului, de mulţumiri către Dumnezeu), Sinaxar peste tot anul. *Molitfelnicul* este o carte întocmită în timp, începând din sec. IV până prin sec. IX. La baza lui stau textele manuscrise de la Sf. Iacov, Sf. Marcu şi Liturghia (sumară) din Constituţiile Apostolice (toate din secolele I–II) şi Liturghiile celor trei mari Sfinţi Părinţi ai Bisericii: Sfântul Vasile cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur şi Sf. Grigore Dialogul (sec. IV–VI). Evhologhiul Mitropolitului Petru Movilă, tipărit la Kiev, 1646, sub titlul „Trebnik", este cel mai bogat în conţinutul de slujbe şi rugăciuni. Antim Ivireanul a tradus şi tipărit în 1709, la Târgovişte, *Evhologhiul* sau *Molitfelnicul*, care s-a tipărit ulterior la Bucureşti, 1722. Aceste cărţi stau la baza ediţiilor ulterioare ale Molitfelnicului românesc. *Molitfelnicul*, cuprinzând toate slujbele, serviciile, ierurgiile şi Sfintele Taine ale Bisericii Ortodoxe, a fost numit „cartea de căpătâi a evlaviei ortodoxe".

MOLITVE v. **Molitfe**.

MONADE (μονάς, ἡ — *monas* = unitate) — „cel ce a cunoscut învăţătura despre monadă (unitate) şi *Raţiunile Providenţei* şi

ale *Judecății*, care apar împreună" spune Sf. Maxim Mărturisitorul (*Filocalia* II, pag. 171).

MONAH (gr. μοναχός, ὁ — *monahos* = unic, izolat, retras; se traduce „bătrân frumos") — călugăr

MONAHIE — călugăriță.

MONAHISMUL (de la μοναχός, ὁ — *monahos* = cel care trăiește retras de societate, singur, solitar) — este o formă de viață religioasă, trăită în singurătate (departe de comunitățile civile, laice, organizate pe plan rural sau urban), dar încadrată în sânul Bisericii lui Hristos sau în cadrul unei comunități religioase (cum sunt monahii, călugării, aparținând și altor religii decât cea creștină: brahmani, budiști etc.). *Monahismul creștin* este o organizație clericală constituită din călugări (monahi) care sunt creștinii cei mai convinși și hotărâți să-și închine viața numai lui Hristos-Dumnezeu, rupându-se de toate firele care-l leagă pe om de viața socială (familie, bogății, putere) și jurând să respecte *voturile* vieții monahale, trei la număr, ca cele mai importante (fundamentale): *ascultarea* (trăirea conform învățăturii Evangheliei și supunerea la canoanele vieții mănăstirești și ale duhovnicului); *sărăcia* (votul sărăciei oprește pe călugăr să acumuleze bogății, potrivit poruncii lui Hristos: „nu vă strângeți averi pe pământ... căci, unde este comoara voastră, acolo va fi și inima voastră") și *votul castității*, al purității trupești și sufletești. Viața spirituală creștină, trăirea conform preceptelor evanghelice trebuie să fie specifică oricărui membru al Bisericii care a primit Botezul în numele lui Hristos, dar monahul se va deosebi prin continua dorință și luptă spre desăvârșire, în vederea mântuirii, trăind în pocăință, rugăciune neîncetată, contemplație și asceză. De la apariția sa, monahismul a constituit permanent o forță de susținere a spiritualității creștine, atât în Biserică, cât și în viața societății laice; v. **Mănăstiri**.

MONAHISM BUDIST v. **Budismul**.

MONASTIC — mănăstiresc, care ține de viața unei mănăstiri.

MONASTIRE v. **Mănăstire**.

MONOFIZITISMUL — erezie apărută în sec. V, în sânul Bisericii creștine, erezie care tăgăduia coexistența celor două firi ale lui Hristos. *Nestorie* tăgăduia firea dumnezeiască a lui Iisus, *Eutihie* tăgăduia firea omenească, susținând fiecare dintre ei că Mântuitorul n-a putut avea decât o singură fire. La Sinodul al treilea ecumenic, ținut la Efes în anul 431, Nestorie a fost excomunicat de Biserica ortodoxă, căci, negând firea divină a lui Hristos, el contesta și calitatea Sf. Fecioare Maria ca „Născătoare de Dumnezeu" (Nestorianismul); la Sinodul al patrulea ecumenic, Calcedon 451, a fost anatemizat Eutihie (starețul unei mănăstiri de lângă Alexandria-Egipt) și discipolii săi care susțineau numai existența firii dumnezeiești a lui Iisus. Erezia a fost condamnată de Sinodul IV de la Calcedon, când Sfinții Părinți au stabilit învățătura ortodoxă privitoare la Persoana Mântuitorului: „Hristos este om adevărat și Dumnezeu adevărat, Care S-a născut din Tatăl, mai înainte de toți vecii, fiind asemenea Tatălui. Ca om, S-a născut din Fecioara Maria, Născătoarea de Dumnezeu, fiind întru toate asemenea nouă, afară de păcat. Cele două firi ale Mântuitorului sunt unite în mod neamestecat și ne-

schimbat, neîmpărțit și nedespărțit".

MONOTEISM (μονοθεϊσμός, ὁ — *ou monoteismos*) — credință religioasă într-o unică ființă supremă, într-un singur Dumnezeu. Religii monoteiste: creștinism, mozaism sau iudaism, mahomedanism sau islamism. Acestea sunt religii contemporane, cu rădăcini vechi, dar a existat inițial un monoteism primitiv, ca o formă superioară de religiozitate întâlnită la unele popoare primitive. Este credința în existența unei ființe supreme, care a creat lumea și i-a dat legi morale. Cercetătorii admit că monoteismul primitiv este cea mai veche formă religioasă a omenirii, care însă a fost înăbușită treptat de formele religioase inferioare, ca: fetișism, totemism, magism etc. Etnologia aduce dovezi în sprijinul monoteismului primitiv, ca formă primordială de religiozitate, admițând chiar revelația primordială.

MONSENIEUR — episcop în Biserica Catolică; mod de adresare către un ierarh, în catolicism.

MONUMENT (lat. *monumentum*, de la *moneo,-ere*, înrudit cu *memini* și *mens*) — se înțelege o operă de arhitectură sau sculptură (basorelief, statuie) destinată să transmită posterității amintirea unor persoane sau evenimente istorice importante. În epoca romană: sarcofage, mausolee, ori bisericuțe din epocă numite martyria (μαρτύριον, τό — *martirion*). Din monument avem în lb. română cuvântul *mormânt*.

MORALA (*mos, moris* = moral, lege nescrisă, obicei, înclinare, caracter, voință; în înțeles mai larg este „totalitatea unor maxime și învățăminte populare") — este o totalitate de norme de comportament care ne învață să deosebim binele și răul. Cu același sens apare cuvântul *etic*. Filosoful grec Xenocrates împărțea știința în trei: logica, etica și fizica. Cuvântul *etic* derivă în lb. gr. de la ἦθος, τό — *itos* = caracter, înțelegere, atitudine, purtare. Există o morală filosofică, bazată pe rațiune și care, într-o formă superioară, susține aceleași valori spirituale pe care le propagă religia, la baza căreia stă credința în Dumnezeu. Înțeleasă din punct de vedere creștin, morala este totalitatea normelor de conducere în viață, conform cuvântului dumnezeiesc cuprins în Sf. Scriptură, pentru ca omul să ajungă desăvârșirea morală, spre a se putea mântui (a fi vrednic de fericirea cerească). Religia creștină ne întărește credința în existența acestei fericiri. Experiența vieții sociale întărește încrederea în necesitatea respectării acestor norme morale, a acestor valori spirituale (dreptate, adevăr, cinste, iubire, bunătate, smerenie), dovedind că nerespectarea lor nu aduce, până la urmă, decât nefericire și dezastru în viața semenilor noștri, chiar dacă aparențele amăgesc cu o fericire frivolă. Cel mai mare rău, pentru cine nu le respectă, este pierderea mântuirii. Legea morală creștină este sintetizată în porunca lui Iisus: „Să iubești pe aproapele tău, ca pe tine însuți", și pe care poporul nostru a formulat-o simplu, în zicala: „ce ție nu-ți place, altuia nu-i face". Dumnezeu a sădit în sufletul omului, de la creație, conștiința legii morale, când i-a dat libertatea de a alege binele și răul. Ascultând glasul conștiinței morale, omul credincios și cu voință poate să aleagă binele și să înfrângă răul, dar cel necredincios înăbușă glasul conștiinței și, lăsându-se călăuzit numai de interesele egoiste și de patimi, este capabil de faptele cele mai

meschine. Glasul conştiinţei este însuşi glasul lui Dumnezeu care încearcă să-l oprească pe om de a săvârşi răul, aşa cum a încercat şi cu Adam când l-a aşezat în Eden. Pătruns de frumuseţea legilor morale care stau la temelia vieţii spirituale şi-l ţin pe om legat de Dumnezeu, ca şi credinţa, marele filosof Kant mărturisea că nimic nu-l impresionează mai mult decât „cerul înstelat de deasupra" şi „conştiinţa morală" din om; v. **Religia**.

MORE NEBOCHIM („Îndrumătorul celor rătăciţi") — carte cu conţinut filosofic, atribuită lui Maimonide; v. **Iudaismul**.

MORMÂNT — loc săpat în pământ (la cimitir) unde este îngropat mortul; v. **Megalitice**.

MORMONII — sectă în America de Vest, cu centrul la Salt Lake City, răspândită şi în Europa de Est (sunt şi în România) şi în toată lumea, însumând peste 4 milioane de membri. Secta mormonilor a fost întemeiată la începutul sec. XIX (1830), de un oarecare Joseph Schmidt care pretindea că a avut nişte vedenii, în care un înger, pe nume Mormoni, i-a vorbit despre confesiunile creştine, ca fiind greşite şi de aceea trebuie întemeiată o nouă Biserică. În aceste scop, Mormoni i-a dat o carte, scrisă pe foi de aur, şi care cuprindea istoria vechilor locuitori ai Americii, precum şi Evanghelia, aşa cum a fost predată de Mântuitorul, acestor locuitori; această carte, scrisă într-o limbă necunoscută, a fost tradusă de Schmidt, din ordinul îngerului, căruia i-a fost apoi înapoiată. Se crede că îngerul era întruparea unui anume profet ce trăise în sec. IV şi de aceea s-a numit „Cartea lui Mormon", de la care şi-a luat şi secta numele. Cărţile sacre ale mormonilor sunt: Biblia, care însă fiind mult contrafăcută, mormonii se bazează pe „Cartea lui Mormon" (numită de ei şi „Cuvântul lui Dumnezeu"), pe „Învăţătură şi Testamente" (cuprinzând 138 de revelaţii) şi „Mărgăritarul de mare preţ". Şefii sectei sunt socotiţi profeţi. Doctrina acestei secte este politeistă (amestec de elemente creştine, budiste, iudaice, gnostice, teosofice ş.a.), deoarece cred în mai mulţi dumnezei. Dumnezeu a fost un om ca oricare, dar a devenit Dumnezeu, aşa cum şi alţi oameni vor deveni. Mormonii nu se vor mântui dacă nu cred în Iisus, în Schmidt (Smit), în succesorul său, Brigham; pentru mormoni, Iisus este întâiul fiu născut al lui Dumnezeu, dar al doilea fiu este Lucifer (deci fraţi); Iisus a fost căsătorit cu Maria Magdalena şi cu Marta, fapt care îndreptăţeşte pe mormoni să fie poligami.

MOROI — strigoi.

MOROMET — moroi, strigoi.

MOSCHEE (de la cuv. spaniol „*maschitta*", împrumutat de arabi — loc de rugăciune) — se numeşte locaşul de cult al mahomedanilor; v. **Mahomedanismul**.

MOŞE (ebr. *Moise*).

MOŞII DE IARNĂ — sâmbăta pomenirii morţilor care cade înaintea Duminicii lăsatului sec de carne, la o săptămână după care începe Postul cel Mare al Paştilor. Pentru că mulţi dintre drepţii Vechiului Testament au murit cu speranţa venirii lui Mesia, pe care însă nu L-au văzut, şi pentru că, chiar dintre creştini, mulţi au murit pe neaşteptate, fără spovedanie şi împărtăşanie, fără pregătirea cu fapte bune, Biserica se roagă pentru ei, mijloceşte la Dumnezeu cu slujbe şi pomeniri, ca Dumnezeu să fie bun şi iertător cu sufletele lor şi să-i aşeze în ceata drepţilor. În Postul Paştilor (Păresimi) mai sunt rânduite, pentru pomenirea morţilor,

şi sâmbetele a doua, a treia şi a patra. În toate aceste sâmbete se pun în rânduiala slujbei cântări speciale pentru pomenirea obştească (generală) a morţilor, ca şi în sâmbăta Moşilor de iarnă (de dinaintea Duminicii Înfricoşatei Judecăţi), numită şi „Sâmbăta sufletelor" (gr. ψυχοσάβατον, τό — *psihosavaton*; slv. *Subbota roditelskaia*), aşa cum se numeşte şi sâmbăta „Moşilor de vară", de dinaintea Pogorârii Duhului Sfânt (a Rusaliilor), pentru că în aceste sâmbete se face pomenire pentru părinţii, moşii şi strămoşii noştri. Prin analogie cu aceste două sâmbete „ale Moşilor" (de iarnă şi de vară), care sunt în tradiţia de cult a tuturor Bisericilor Ortodoxe, se mai săvârşeşte, în unele Biserici Ortodoxe şi în unele părţi ale Bisericii române, pomenirea morţilor în sâmbăta numită „a Moşilor de toamnă" (ultima sâmbătă dinaintea lăsatului sec de Postul Crăciunului — *15 noiembrie*). Aceasta are un corespondent la catolici, care fac pomenirea generală a morţilor la 1 noiembrie, înainte de Advent (Postul Crăciunului) precum şi în Biserica rusă, care practică o pomenire generală a morţilor, îndeosebi a ostaşilor căzuţi în războaie, în sâmbăta dinaintea Sfântului Dumitru. Biserica rusă comemorează pe eroii căzuţi pentru patrie şi în ziua Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul (29 august). În Biserica română se face pomenirea eroilor în Joia Înălţării Domnului.

MOŞII DE PAŞTI v. **Paştele Blajinilor**.

MOŞII DE TOAMNĂ v. **Moşii de iarnă**.

MOŞII DE VARĂ — pomenire generală a morţilor care se face vara, în sâmbăta dinaintea Rusaliilor (a Cincizecimii sau Pogorârii Sfântului Duh), după rânduiala slujbei cuprinsă în Penticostar. Această sâmbătă este consacrarea, prin creştinare, a sărbătorii păgâne Parentalia, în care romanii păgâni pomeneau şi cinsteau pe morţi (părinţii = *parentes* — Parentalia); v. **Parentalia**.

MOZÁIC, ***Ritul mozaic*** — religia poporului evreu; v. **Harambaşa**; **Iudaismul**.

MUCENIC — martir din primele veacuri creştine, care şi-a dat viaţa pentru Hristos, în timpul persecuţiilor păgâne. *Mucenicie*, jertfire, moarte în chinuri, pentru credinţă. În tradiţia vieţii creştine, la ortodocşi, se obişnuieşte ca pentru ziua de 9 martie, când se face pomenirea celor 40 de mucenici din Sevasta, care au murit pentru credinţa lor în Iisus Hristos, înecaţi într-un lac, să se facă colăcei din cocă de pâine, împletiţi în formă de cifra 8, care se fierb în apă îndulcită cu zahăr şi cu nuci pisate; se pot face mai mari şi se coc în cuptor, de asemenea presăraţi cu nucă pisată şi unşi cu miere. Aceşti mucenici se împart spre pomenirea mucenicilor din Sevasta, care au suferit pentru Hristos; v. **Martiri**.

MUEZIN, MUFTIU, v. **Imam** (**Islamismul**).

MUGHEN-DAVID (ebr.) — se numesc cele două triunghiuri suprapuse, care formează steaua mozaică.

MUNKAR v. **Islamismul**.

MUSULMAN — turc, mahomedan.

MUZICA PSALTICĂ v. **Semne muzicale**.

N

NABEDERNIȚA — denumire slavonă pentru EPIGONAT sau BEDERNIȚA (de la gr. ἐπιγονάτιον, τό — *epigonation* sau ὑπογονάτιον — *ipogonation* de la ἐπί — *epi* sau ὑπό — *ipo* și γόνυ, τό — *goni* = pe sau sub genunchi; lat. *subgenuale*); este o piesă care face parte din veșmintele specific arhierești și care constă dintr-o bucată de stofă țesută cu fir, de formă romboidală, care se atârnă la coapsa dreaptă, legându-se fie de brâu, fie de gât, cu o panglică trecută peste umărul stâng. Epigonatul sau nabedernița este un *ornat* arhieresc, care se pune numai la slujirea Sf. Liturghii; când se leagă, diaconul rostește cuvintele „Încinge-te cu sabia ta peste coapsa ta, Puternice..." — simbolizând „sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu" (Efes. 6, 17) cu care trebuie să fie înarmat arhiereul, pentru a tăia sau a combate învățăturile greșite ale ereticilor și ale celor care nu se supun autorității Bisericii. Obiectul acesta își are originea în șervetul purtat odinioară de arhierei, la brâu, folosit pentru a-și șterge mâinile la diferite spălări rituale (ex. înainte de sfințirea darurilor, ori înainte de împărtășire). Comentatorii liturgici i-au dat diferite interpretări simbolice: unii leagă simbolismul lui de șervetul cu care s-a șters Pilat pe mâini ca să arate că nu e vinovat de sângele lui Hristos; alții, de șervetul cu care Iisus a șters picioarele ucenicilor și pe care îl legase la brâu înainte de a împlini tradiția spălării. Fiind mai mult o podoabă decât un veșmânt, episcopul dă uneori dreptul de a-l purta și unor preoți cu ranguri bisericești, care s-au distins prin merite deosebite (E.B., LG, 1994, p. 626).

NABI (de la *naba* = a vorbi în numele cuiva) — profet, în islamism .

NABUCODONOSOR — rege al Babilonului (605–562 î.Hr.), care distruge Ierusalimul și marele templu zidit de Solomon și ia în robie mare parte din locuitorii orașului (586).

NAFORNIȚA sau **Anafornița** — se numește tava sau talgerul pe care se pune anafura (pâinea binecuvântată la Sf. Liturghie), care se dă credincioșilor după ce se miruiesc.

NAFURA — termen vechi, cu sens de Împărtășanie (Cuminecătură) întâlnit în „Cea mai veche Pravilă românească" (sec. XVI) din „Codicele de la Ieud" (C.A. Spulber, *Cea mai veche Pravilă românească*, Cernăuți, 1930, passim. — Acad.Rom.).

NAGUALISM — credința că există legături misterioase între o persoană și un anumit animal.

NAIA (lat. *navis* = navă) — denumire pentru naosul bisericii, în Ardeal; v. **Naos**.

NAI-KU v. **Sintoismul**.

NAKIR și **MUNKAR** — în religia islamică, sunt cei doi îngeri care judecă sufletele după moarte, la Judecata particulară; v. **Islamism**.

NĂMĂIEȘTI — schit de maici (în apropiere de Rucăr), cu o bisericuță foarte frumoasă și originală, săpată la înălțime în stânca muntelui.

NAOS (de la lat. *navis ecclesiae* = corabie; gr. ναός, ὁ — *naos*) sau **sânul bisericii** —

este partea centrală din interiorul bisericilor ortodoxe, cuprinsă între catapeteasmă sau tâmpla altarului şi pronaos. La bisericile mai vechi, între naos şi pronaos exista un perete despărţitor şi comunicarea se făcea printr-o uşă; la bisericile mai noi, acest perete a dispărut, rămânând doar două coloane andosate pe zidurile de la nord şi de la sud, legate printr-o arcadă. Din bolta naosului se înalţă turla cea mare a bisericii, sprijinită pe patru arcuri mari (două longitudinale şi două transversale), peste care se înalţă *tamburul* sau corpul principal al turlei; el are formă de cilindru sau poligon (hexagon, octogon) şi e legat prin patru *pandantivi* (unghiuri sferice) de arcurile de susţinere a turlei, iar tamburul turlei are în partea de sus o calotă, adică o boltă sferică, pe al cărei fundal este zugrăvită icoana *Pantocratorului* (Iisus Hristos — Dumnezeu Atotţiitorul). Pe vârful din afară al turlei este aşezată o cruce. Unele biserici, puţine, sunt fără turlă, având un tavan plat. Şi mai puţine sunt bisericile cu mai multe turle deasupra naosului. În primele biserici creştine, construite în stil bazilical, naosul avea forma unei încăperi dreptunghiulare, mărginită de ziduri exterioare drepte şi împărţite în interior în secţiuni longitudinale numite nave. În *stilul bizantin*, în care bisericile iau forma de cruce, naosul se micşorează în lungime, dar caută să se lărgească în lăţime spre nord şi spre sud prin cele două abside laterale, care pot fi rotunde sau pătrate; în aceste abside sunt strănile cântăreţilor bisericii. În partea de răsărit a naosului se află altarul, aşezat pe un postament mai înălţat cu câteva trepte decât naosul; el e despărţit de naos prin catapeteasmă (tâmplă), care stă pe acelaşi postament, a cărui lăţime se mai întinde cu 2–3 m dincolo de catapeteasmă, spre naos. Această porţiune de postament, pe care se urcă pe trepte, se numeşte *solee* sau *chor*. În naos stau credincioşii în timpul serviciului divin şi tot aici se săvârşesc slujbele tainelor şi ierurgiilor mai importante, ca: Maslul, sfinţirea apei, înmormântarea, parastasele, Tedeum-ul etc. Aşezarea credincioşilor în naos cere, după tradiţie, ca bărbaţii să stea în dreapta, iar femeile în stânga; în bisericile de la ţară, femeile nici nu stau în naos, ci numai în pronaos; lucrurile care se află în naos sunt: amvonul, strănile, tetrapodul, sfeşnicele împărăteşti şi policandrul cel mare. După concepţia tâlcuitorilor liturgici, naosul închipuie Biserica pământească, lumea văzută, organizată în universul creştin al harului; de aceea şi pictura naosului trebuie să reprezinte tot ce ar putea contribui la edificarea religios-morală a credincioşilor, la instruirea lor în adevărurile de credinţă şi de trăire creştină, prin cunoaşterea vieţii Mântuitorului şi a istoriei Bisericii creştine. În acest scop se zugrăvesc aici scene din viaţa Mântuitorului, a Sfintei Fecioare Maria şi a altor sfinţi repartizaţi în spaţiul iconografic, pe pereţii naosului, într-o anumită ordine şi ierarhie, după importanţa fiecăruia.

NAROD (cunună) — denumire în lb. armeană a unei coroniţe împletită din două fire de mătase, de culori diferite (un fir roşu şi unul alb), care se pune pe capul noului botezat, în Biserica armeană şi în unele din Bisericile orientale, necalcedoniene (L.S. TBLBA, p. 6–7).

NARTICA (νάρθηξ, ὁ — *nartix* = partea de la intrare din faţă a unui templu), *tinda* sau

pronaosul exterior — era un vestibul zidit la faţada dinspre apus a bisericii, rezervat catehumenilor şi penitenţilor (în primele veacuri creştine). Nartica se mai numea şi „paradis" (παράδεισοσ — *paradeisos*), pentru că pe peretele faţadei de la intrare era zugrăvită icoana lui Adam şi Eva în rai, sugerând ideea că raiul cel pierdut se regăseşte în Biserica lui Hristos. Astăzi locul narticii l-a luat pridvorul exterior de la intrarea în biserică.

NAŞ, NAŞĂ — sunt acele persoane care asistă un copil la Botez sau pe tinerii care se căsătoresc (care primesc Taina Cununiei). Rolul naşilor (οἱ ἀνάδοχοι — *oi anadohoi*) care asistă pe cel ce vine la botez este de a rosti răspunsurile şi a face mărturisirea de credinţă în locul şi în numele celui ce se botează. Naşii sunt garanţii sau chezaşii acestuia, luându-şi astfel angajamentul solemn, în faţa lui Dumnezeu şi a Bisericii că pruncul (finul) va fi crescut ca adevărat creştin şi că va fi un bun credincios al Bisericii lui Hristos. Prin participarea lor activă la slujba Botezului, alături de preoţi, naşii devin părinţii spirituali ai pruncului, născându-l pentru viaţa cea nouă în Hristos, aşa cum părinţii cei după fire l-au născut pentru viaţa trupească; ei au aceleaşi obligaţii şi răspunderi în ceea ce priveşte viaţa religios-spirituală a finului lor, ca şi părinţii pentru viaţa fizică (materială) a copiilor lor. Naşul (în Biserica Ortodoxă) trebuie să fie creştin ortodox şi de acelaşi sex cu cel ce se botează, deşi nu constituie un impediment dacă nu e de acelaşi sex, să fie bun credincios şi mai în vârstă (nu copil) spre a-şi putea asuma răspunderea de îndrumător şi învăţător sufletesc, spre a face din finul său un bun creştin. La rândul său, finul este dator să asculte şi să respecte pe naş, ca pe părinţii săi după trup. Călugării nu pot fi naşi, deoarece ei trăiesc în mănăstiri şi nu-i pot purta de grijă finului lor. Rânduiala cere ca să fie un singur naş pentru cel botezat; el poate lipsi în cazuri extreme; părinţii copilului nu pot fi naşii lui. Relaţia naş–fin constituie grad de rudenie spirituală şi este impediment la căsătorie. *Naşii la cununie* (numiţi şi nuni) asistă pe miri atât la logodnă, cât şi la cununie şi au acelaşi rol şi datorii ca şi ale naşilor la botez; ei sunt martori şi garanţi (chezaşi) ai seriozităţii angajamentelor reciproce şi ai trăiniciei legăturii luate de viitorii soţi. De aceea, la slujba logodnei, ei pun mâna, împreună cu preotul, pe inele, iar la cununie, pe cununile care se pun pe capetele mirilor, atât la aşezarea, cât şi la depunerea lor, fiind părtaşi la actul sfânt care se săvârşeşte. Ca şi la Botez, naşii trebuie să fie mai în vârstă decât finii şi cu viaţă creştină exemplară, spre a fi vrednici să-i îndrumeze ca nişte părinţi şi învăţători ai lor. Nici la cununie călugării nu pot fi naşi (E.B.I.S 1980, p. 358, 404); v. **Cumătru**.

NAŞTEREA DOMNULUI v. **Crăciun**.

NAŞTEREA MAICII DOMNULUI v. **Sfânta Maria Mică**.

NATURISMUL — sistem de explicare a fiinţei şi originii religiei, prin „perceperea infinitului", concretizat în bolta cerească. Oamenii au divinizat elementele naturii devenite fetişuri. Elementele bolţii cereşti — soarele, luna, stelele — au devenit zeităţi şi oamenii s-au prosternat în faţa lor, cerându-le ocrotirea. *Naturismul* cuprinde toate credinţele primitive în care se adorau obiecte şi fenomene ale

naturii, care-i înspăimântau pe oameni (fulgerul, trăznetul, tunetul).

NAZARENII sau **NAZARIENII**, numiţi şi *POCĂIŢI* — sunt o sectă neoprotestantă, întemeiată de Iacob Wirz din Elveţia, pe la jumătatea sec. XIX. Acesta susţinea că Dumnezeu i-a dat duhul preoţesc al lui Melchisedec ca să întemeieze o „Biserică Nouă". Doctrinarul sectei a fost pastorul calvin Samuel Fröhlich. Pocăiţii (nazarenii) afirmă că ei Îl urmează pe Iisus Nazarineanul, atât în cuvinte, cât şi în fapte; numai pocăinţa aduce mântuirea. Ei cred în împărăţia de o mie de ani (Mileniul), nu admit jurământul, consideră inutile toate instituţiile publice (ca fiind locaşuri ale lui Antihrist); şcoala este de prisos, căci după botez copiii nu mai păcătuiesc şi n-au nevoie de educaţie spre a ajunge în împărăţia raiului; se cere mult rigorism în viaţa personală.

NAZIREU — era, la evrei, acela pe care părinţii îl închinau Domnului la templu, încă de la naşterea sa. Nazireii făceau legământ să se abţină de la băuturi alcoolice şi de a nu-şi tăia niciodată părul capului.

NĂSĂLIE — un fel de pat din scânduri, pe care se aşează mortul în biserică.

NĂSTRAPĂ — era în Vechiul Testament cutia cu „mana", amintire a hranei evreilor cât au rătăcit în pustie, la întoarcerea lor în Canaan, unde Moise n-a mai ajuns, ci numai Aaron, Marele preot, fratele lui Moise, care i-a călăuzit. Năstrapa cu „mana" se păstra în Cortul Mărturiei, în Sfânta Sfintelor, închisă în Chivotul Legii, alături de Tablele Legii şi toiagul lui Aaron, aşa cum ne spune Sf. Apostol Pavel: „Căci s-a pregătit cortul mărturiei. În el se aflau, mai întâi, sfeşnicul (cel mare cu şapte braţe) şi masa şi pâinile punerii înainte; partea aceasta se numeşte Sfânta. Apoi, după catapeteasma a doua, era cortul numit Sfânta Sfintelor, având altarul tămâierii şi chivotul Aşezământului (al Legii celei vechi) ferecat peste tot cu aur (v. **Chivotul Legii**), în care era *năstrapa de aur*, care avea mana, era toiagul lui Aaron ce odrăslise (se referă la una din minunile pe care o făcuse Aaron cu toiagul său — Numeri 17, 6–10) şi tablele Legii (Evrei 9, 2–5; comp. cu Ieşire 40, 2–5) (E.B.LG, Bucureşti, 1993, p. 455). În pictura altarului, pe peretele de răsărit, jos, apare Aaron cu năstrapa în mână (E.B.LG, p. 455).

NEAMŢ — Mănăstirea Neamţ (15 km de Târgu Neamţ), una dintre cele mai vechi din Moldova, s-a dezvoltat dintr-un schit existent în vremea lui Petru Muşat, şi întemeiat probabil de ucenicii lui Nicodim, călugărul ctitor al Voditei şi Tismanei. Cu vremea, mica chinovie de călugări creşte, sprijinită pe pietatea şi darurile domneşti, ajungând la mare înflorire în vremea lui Ştefan cel Mare, ctitorul bisericii mari (1497), care se păstrează până azi cu frumuseţea şi soliditatea ei de odinioară. Aici s-a dezvoltat o puternică viaţă spirituală şi culturală, scriindu-se şi transcriindu-se, veacuri de-a rândul, mulţime de cărţi de ritual care au fost răspândite în toată ţara. Aici şi-a desfăşurat activitatea în sec. XVIII marele monah *Paisie Velicicovski,* cărturar venit din Malorusia (cu ucenicii săi), a cărui activitate va fi continuată de mitropolitul-cărturar *Veniamin Costachi* (sec. XVIII–XIX). Restaurată în veacul nostru, mănăstirea are azi şi o bisericuţă mai mică, un muzeu cu o bibliotecă bine organizată din vremea Patriarhului Nicodim (1939–1948) şi

un seminar teologic; v. **Paisianismul**.

NECALCEDONIENE (Precalcedoniene sau Bisericile „Vechi Orientale") — se numesc Bisericile excluse din sânul Bisericii Ortodoxe la Sinodul al IV-lea Ecumenic, ținut la Calcedon (localitate de pe malul estic al Bosforului). Aceste Biserici sunt: Biserica Armeană, Biserica Coptă din Egipt (din care a luat mai târziu naștere Biserica Etiopiană), Biserica Siro-Iacobită (Siriană) din care s-a născut Biserica Siriană din Malabar din India. Cauza pentru care Sinodul din Calcedon a excomunicat aceste Biserici din sânul Ortodoxiei răsăritene a fost abaterea acestora de la doctrina hristologică ortodoxă și anume: unele susțineau erezia lui Nestorie, care nega natura divină a lui Hristos (erezie ce fusese condamnată încă de la Sinodul Ecumenic din Efes, 431), altele susțineau doctrina „monofizită" a lui Eutihie, care nega natura umană a lui Hristos (trupul Său fiind doar aparent). Această ruptură produsă în Biserica răsăriteană se pare că azi încearcă să fie rezolvată prin tendința de unificare pe calea dialogului; mai întâi, prin recunoașterea că cele două afirmații „eretice" susțin fiecare adevărul doctrinar asupra celor două firi (și deci se poate face o unificare) și apoi, după rezolvarea unor probleme de amănunt, să se dea un edict solemn de ridicare a anatemei pronunțate de Sinodul din Calcedon asupra acestor Biserici. Tendința de rezolvare a acestei dezbinări este tot mai evidentă azi, când relațiile dintre Biserica Ortodoxă și aceste Biserici se strâng tot mai mult prin dialog și vizite reciproce; v. **Nestorianismul**.

NECROLOG (lat. *necrologium*; νεκρολογία, ἡ — *necrologia, ou*; de la νεκρός — *nescros* = mort, λόγος, ὁ — *logos* = cuvânt) — anunț despre un mort; în biserici și mănăstiri este registrul cu cei morți; necrologie = cuvântare despre mort, funebră.

NECROMANCIE (lat. *necromantia, necromantea,-ae*; gr. νεκρομαντεία, ἡ — *necromanteia*) — știință ocultă care consideră posibilitatea comunicării cu cei morți pentru a afla viitorul. *Spiritismul* este o doctrină necromantică; pretinde că prin ajutorul unui medium pot fi evocate spiritele morților, care să descopere taine ale lumii de dincolo și să prezică viitorul.

NECROPOLĂ (νεκρόπολις, ἡ — *necropolis* = cetatea morților, de la νεκρός — *nekros* = mort, πόλις, ἡ — *polis* = oraș) — în vechime, cimitire subterane; nume care se dădea în păgânism unui *număr mai mare sau mai mic de morminte adunate la un loc*; nume dat de grecii vechi mormintelor grecești din Alexandria (Egipt), mormintelor egiptene, mormintelor din Asia Mică și celor etrusce. Uriașele mausolee în care se așezau regii și animalele lor sfinte erau numite de greci piramide, de la *pir* = foc, fiindcă se terminau ascuțindu-se ca para focului; egiptenii le numeau *paro-mo* (mormânt regesc); romanii le numeau *columbaria* (firidele în care se depuneau urnele cu cenușa morților). Necropolele puteau fi *subterane* sau *la suprafață*, în preajma unui oraș, cum au fost marile necropole egiptene, grecești și etrusce. Termenul de „necropolă" a fost folosit de arheologi spre a denumi *cimitirele antice*.

NECURATUL — nume dat lui Satan; v. **Satan**.

NEDEEA (slv. *nedelia* = Duminica) — în înțeles de hramul bisericii, dar și de târg, iarmaroc (care se face și Duminica).

NEFÂRTAT — alt nume pentru diavol, satan (v. **Satan**).

NEGREAȚĂ (lat. *negritia* = negru, înnegrit, umbrit) — folosit cu înțeles de smerenie, umilință (este folosit în *Biblia de la București —1688,* la Iisus Sirah 19, 22, ed.1988).

NEIER-NESAMA (ebr.) — lumânare aprinsă acasă sau la sinagogă, în memoria celui decedat.

NEOFIT (gr. νεόφυτος, ὁ — *neofitos* = neofit, novice) — persoană care a aderat de curând la o doctrină, la o ideologie; în creștinismul primar (sec. I–II), neofiții erau cei botezați de curând și intrați în rândul creștinilor. Neofiții erau cei mai zeloși propovăduitori ai creștinismului.

NEOMARTIRII — sunt acei credincioși care au murit pentru credința lor în Hristos, de-a lungul istoriei creștinismului, după epoca persecuțiilor și care au îmbogățit calendarul creștin. Cei mai mulți sunt sfinți naționali și aparțin Bisericii respective. Unii dintre ei au fost misionari, ca: Ciril și Metodiu, care au creștinat popoarele slave, fiind cinstiți de aceste popoare; Vladimir, cneazul care a creștinat pe ruși, și Olga; Boris, regele bulgar, care a decretat creștinismul religie de stat în Bulgaria. Mulți neomartiri, sfinți naționali, au pătimit și au murit pentru credința lor.

NEOMÉNII — serbări păgâne în zilele cu lună nouă.

NEREIDE — nimfe, zeități ale mării, în mitologia greacă și romană.

NESTORIANISMUL — erezia lui Nestorie (sec. V), care susținea că în Iisus nu ar fi numai două firi, cea umană și cea divină, ci și două persoane, deoarece Fiul lui Dumnezeu nu a fost om cu adevărat, ci a locuit în omul Iisus, ca într-un templu. De aceea nici Fecioara Maria nu este Născătoare de Dumnezeu, ci numai Născătoarea persoanei omenești. Erezia lui Nestorie a fost condamnată la Sinodul al treilea Ecumenic (Efes, 431), când s-a stabilit doctrina creștină despre existența celor două firi ale Mântuitorului (divină și umană), unite într-o singură persoană, Persoana divină a Fiului lui Dumnezeu. De aceea și Fecioara Maria se numește pe drept „Născătoare de Dumnezeu". Doctrina hristologică ortodoxă a fost definită și la Sinodul al patrulea de la Calcedon (451), prin următoarea mărturisire de credință: „Noi învățăm și mărturisim cu toții pe unul și același Fiu, pe Domnul nostru Iisus Hristos, Care este Dumnezeu adevărat și om adevărat. Ca Dumnezeu, El S-a născut din Tatăl mai înainte de toți vecii, fiind întru toate asemenea Tatălui. Ca om, S-a născut din Sfânta Fecioară Maria, Născătoarea de Dumnezeu, fiind întru toate asemenea nouă, afară de păcat. Cele două firi ale Mântuitorului sunt unite în mod neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit"; v. **Necalcedonieni**.

NEW-AGE v. **Noua eră**.

NICHIPERCEA — denumire populară (în basme) pentru diavol, satan.

NICODIM, SF.; v. **Sfinți**.

NICULIȚEL — sat în jud. Tulcea în centrul căruia, în urma săpăturilor arheologice din 1971, s-a descoperit o așezare romană și clădirea unui martirium, în partea de est, adăpostind moaștele unor martiri: Zotikos, Attalos,

Kamasis și Philippos; deasupra acestui martirium era construită o bazilică, datând din sec. IV. Tot la Niculițel s-a mai descoperit, într-o secțiune a valului roman care înconjoară satul, la punctul numit Cetățuia, temeliile unei bisericuțe, construită din cărămizi romane, refolosite și datând din sec. XI–XII; este cea mai veche biserică de acest tip de pe teritoriul țării noastre (DIVR).

NILĂ (ebr.) — rugăciunea de seară cu care se termină sărbătoarea de Iom-Kippur, la iudei; v. **Iom-Kippur**.

NIMB (lat. *nimbus*, de la rădăcina *nemb*, formă veche *nembus*) — însemna nour, pulbere, nour luminos ce înconjura pe zei (Virgilius). În pictura bisericească, „nimbul" este un cerc (sau triunghi) luminos auriu, ce înconjoară capul sfinților. Toate icoanele creștine ortodoxe se pictează cu nimbul de sfințenie ce înconjoară chipul Mântuitorului și al tuturor sfinților; v. **Aureolă**.

NIMFE — în mitologia greacă erau divinități grațioase ale pădurilor, râurilor și izvoarelor, asemenea cu nereidele, oceanidele, sirenele.

NIKE — statuia Victoriei înaripate. Un exemplar se află la Luvru, provenind din Grecia antică. Diverse Nike se află la Acropole. Acest tip de reprezentare a Victoriei ca zeiță înaripată aparține artei vechii Grecii, tributară într-un fel influenței artei egiptene (G.R.DA).

NIRVANA — neantul, „neființa", „stingere" absolută a oricăror suferințe și zbucium ale sufletului, care nu-și regăsește odihna decât în viața de dincolo și abia după ce și-a încheiat ciclul reîncarnărilor. În concepția religiilor Indiei (budism, brahmanism, jainism), sufletele celor păcătoși nu mor definitiv, decât după un șir de reîncarnări, până la ispășirea tuturor păcatelor, căci păcatele sunt acelea care pricinuiesc zbuciumul și suferința. Numai după purificarea prin reîncarnare se dobândește *sankhya*, starea de contemplație, de înălțare deasupra oricăror dorinți, dorința fiind izvorul suferinței și al păcatului. Eliberarea de dorință se face prin asceză, adică prin renunțare continuă la orice îndemn fizic sau psihic, de plăcere, bucurie și durere; v. **Budismul**.

NISAN — prima lună a anului la evrei, 1 Nisan (Anul Nou) semnifică eliberarea evreilor din Egipt (sec. XII î.Hr.). Se sărbătorește venirea primăverii (*Hodiș Aviv*) și Paștele iudeilor sau sărbătoarea *Pesah*.

NOAHITICA — legea noahitică cuprinde poruncile morale date de Dumnezeu lui Noe, după potop.

NOAPTEA SFÂNTULUI BARTOLOMEU, v. **Hughenoți**.

NOEMICA v. **Ermineutica**.

NOE — al doilea strămoș al omenirii după Adam, deoarece, în afară de Noe și familia sa, toată omenirea a pierit în potopul trimis de Dumnezeu ca pedeapsă pentru păcatele ce se înmulțiseră peste măsură. Urmașii celor dintâi oameni au uitat de făgăduința făcută de Dumnezeu când a izgonit din rai pe Adam și Eva, scufundându-se tot mai mult în păcate și fărădelegi, din care cauză, spre a spăla pământul de atâta decădere morală, Dumnezeu a hotărât să trimită un potop care să-i piardă pe toți acești păcătoși. Un singur om drept și cu frică de Dumnezeu mai rămăsese în tot pământul și Dumnezeu s-a hotărât să-i lase viața ca să nu dispară cu totul neamul omenesc. Acest om, pe nume *Noe*, a primit poruncă să facă o corabie mare și încăpătoare, în care să-și ia familia și câte două perechi din toate

vieţuitoarele pământului, domestice şi sălbatice. Când totul a fost gata, ploaia a început să cadă pe pământ şi n-a încetat 40 de zile şi 40 de nopţi, acoperind tot pământul şi munţii cei mai înalţi, înecând tot ce avea viaţă pe pământ. Când potopul a încetat şi după ce s-au retras apele, Noe a ieşit din corabie şi a mulţumit lui Dumnezeu, înălţând un altar de jertfă. Din urmaşii lui Noe s-au înmulţit oamenii pe pământ. Despre Noe şi potop ne vorbeşte Sf. Scriptură în Vechiul Testament, în Cartea Facerii, cap. 6–10. Semnul legământului pe care l-a făcut Dumnezeu cu Noe că nu va mai trimite potop pe pământ a fost *curcubeul*.

NOMOCANON — colecţie de canoane, de legi, stabilite prin sinoade.

NOMOFILAX (νομοφύλαξ, ὁ — *nomofilax*, νόμος, ὁ — *nomos* = lege, φύλαξ, ὁ — *filax* = păzitor) — păzitorul legii, rang preoţesc în Biserica veche, pe care îl purta la catedrala din Constantinopol cel care avea sarcina de a se respecta legislaţia bisericească în administraţia Bisericii, la toate nivelurile, atât în ierarhia superioară, cât şi în cea inferioară.

NONE v. **Calendar**.

NOPTÂNDA sau ***PAVECERNIŢA*** (ἀπόδειπνον, τό — *apodeipnon* = după-cinare; lat. *completorium*, slv. *povecerie*) — slujba de seară, care se face în mănăstiri după cină, iar în bisericile de enorie, după Vecernie (v. *Tipicul* şi *Triodul*). În rânduiala Pavecerniţei, avem Pavecerniţa Mare, care se săvârşeşte în Postul Mare în fiecare zi, afară de sâmbetele şi duminicile din toate săptămânile, şi afară de miercuri şi vineri din săptămâna a cincea şi miercuri şi joi şi vineri din Săptămâna Patimilor, căci în aceste zile se face denie; Pavecerniţa Mică se săvârşeşte în Postul Mare în zilele când nu se face Pavecerniţa Mare, iar în afara Postului se săvârşeşte în toate zilele, dar numai la mănăstiri, în bisericile din parohii săvârşindu-se doar Pavecerniţa Mare; v. **Ceaslov**.

NORIAŞI — enoriaşi, în vechile cărţi (P.f. 14 r.).

NORIE — enorie; termen folosit în vechile cărţi bisericeşti (IP fila 23 r.; A.I.CP, f.8 r.; P.fil.39 v.; 40 r. 41 r.).

NOUA ERĂ (NEW AGE) — este o mişcare religioasă constituită dintr-o seamă de idei adunate din cele mai diverse domenii, ca: sisteme filosofice şi curente religioase, specifice Indiei, astrologie, psihanaliză, fizică modernă, religii arhaice şi ştiinţele naturii. După această concepţie cu caracter panteist, omul este o fiinţă de natură divină, care face parte din Cosmos, dar pe care nu l-a creat Dumnezeu, căci „divinul" nu este decât o forţă, o energie vitală care se manifestă în întregul Cosmos. Spiritul şi materia nu sunt categorii distincte, materia fiind o emanaţie a spiritului cosmic, străbătută de această energie vitală şi se află într-o continuă transformare, într-un permanent proces de spiritualizare. Păcatul şi răul nu sunt realităţi ce pot aduce nefericirea omului; nefericirea provine numai din ignoranţă. Omul se va putea mântui numai atunci când în urma unei învăţături iniţiatice se va putea lumina spre a deveni conştient de esenţa sa divină, care-l face o parte din „marele tot". În asemenea concepţie dispare total ideea creştină a unui Dumnezeu, Creator al lumii şi Judecător al vieţii omului, aşa cum dispar de altfel toate valorile învăţăturii creştine. Caracterul anticreştin se vede şi din negarea „crucii", căci în locul ei foloseşte ca simboluri: curcubeul, zvastica,

numărul 666 ş.a. Curcubeul ca emblemă nu are nimic comun cu legământul biblic dintre Dumnezeu şi Noe (Facere 9, 9–13), ci, aşa cum îl interpretează în sens teosofic unul dintre doctrinarii mişcării, Alice Bailey, curcubeul ar fi puntea „*Antahkarana*" pe care „Eul individual" urcă spre „sinele divin". Mişcarea „New Age" nu este o organizaţie cu un număr anumit de membri şi nu are un anume cod instituţionalizat, ci este, aşa cum a numit-o jurnalista americană Marilyn Ferguson, „o blândă conspiraţie" (*The Aquarian Conspiracy*) ce iradiază pe plan mondial pornind din America şi extinzându-se, începând cu anii '70, în Europa, la întreaga societate, la toate categoriile şi nivelele. Tematica şi ideile „Noii Ere" răzbat, conform statisticilor, în 10% din tipăriturile editate în RFG. „*The Festival for Mind, Body and Spirit*" care are loc anual la Londra şi care este un punct de întâlnire al reprezentanţilor mişcării „Noua Eră", adună în jur de 100.000 de vizitatori din toată lumea. „New Age" câştigă tot mai mulţi aderenţi prin nenumăratele forme de activităţi în toate domeniile: politice, religioase, medicale, manifestate pe plan internaţional prin organizaţii ca ONU, UNESCO, Consiliul Ecumenic al Bisericilor, Comisia Trilaterală, Francmasonerie, Green Peace, Congrese ale Păcii, centre de terapie, meditaţia transcedentală, yoga, diverse „mijloace de transformare a omului", toate urmărind „o nouă ordine a lumii" care nu vizează decât totala răsturnare a valorilor lumii actuale, prin tendinţe de relativizare a adevărului, în care se descompun noţiunile de bine şi rău. Vârful de lance al Noii Ere (New Age) sunt consideraţi rockerii; v. **Rock-Rockeri**.

NOUL TESTAMENT v. **Biblia**.

NUME CREŞTINE — în primele secole se formează după sistemul latin (*nomen* şi *cognomen*), inspirate din Biblie: *David* (iubitul), *Iosef* (Dumnezeu să înmulţească), *Ana* (îndurare), *Simeon* (împlinirea dorinţelor), *Ion* (*Iohanan* — Dumnezeu), *Petru* (*kifa* — piatră), *Ionatan* (darul lui Dumnezeu); apar nume greceşti: Dimitrios, Gheorghios (agricultor), Apostolos (vestitor), Evanghelos (bună vestire), Stavros (cruce), *Cristianus* (creştin), *Natalia* de la *Natálés* (Sf. Naştere), *Pascal* (de la *Pascalia* = numele Învierii Domnului), *Magdalena* (de la Magdala — oraş în Asia Mică — Maria din Magdala), *Eugenia* (bine născut); în mileniul nostru au fost impuse numele creştine care aveau sonorităţi biblice, sfinte; v. *şi alte nume, la alte litere în dicţionarul nostru*.

NUN v. **Naş**.

NUNTA LA SALCĂ v. **Salcă**.

NUNTĂ v. **Taina nunţii**.

O

OASTEA DOMNULUI — mişcare religioasă în parohie, cu rol pastoral-misionar.

OBEDENIA sau **VOVIDENIA** (OVIDENIA de la slv. *Vovedenie vo hram*), *Presviatâi Bogorodiţi* — denumirea populară pentru sărbătoarea *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*, la 21 noiembrie; această sărbătoare este în amintirea zilei în care, după tradiţie, Sfinţii Ioachim şi Ana, părinţii Sf. Fecioare, au adus pe fiica lor Maria, în vârstă de trei ani, la templu, unde ea a rămas până la vârsta de 14 ani, ea fiind hărăzită Domnului încă înainte de naştere. Istoric, sărbătoarea datează de prin secolul al VI-lea, când împăratul Justinian a zidit, în anul 543, o biserică pe care a sfinţit-o în ziua de 20 noiembrie şi de a doua zi, 21 noiembrie, a început a se sfinţi hramul (patronul), adică Sf. Fecioară Maria, iar serbarea a fost închinată zilei aducerii ei la templu. În sec. VII, sărbătoarea aceasta de origine ierusalimiteană, era generalizată în tot Orientul.

OBEDNIŢA sau **PRÂNZÂNDA** (slv. *obéd* = prânz, masă) — este o slujbă religioasă, care se citeşte în mănăstiri de după Ceasul al VI-lea (ora 12), înainte de masa de prânz, în zilele când nu se săvârşeşte Liturghie. Rânduiala slujbei se află în Ceaslov. Se mai numeşte şi *Tipica* (τιπικά, τά — *tipika* sau Ἀκολουθία τῶν τυπικῶν — *Akolutia ton tipikon*), care, după Sf. Simeon al Tesalonicului, însemnează „închipuirea Sfintei Liturghii", deoarece această slujbă ţine uneori locul Liturghiei sau, când se săvârşeşte înaintea Liturghiei, o anticipează, o preînchipuieşte; după alte păreri, Tipika vine de la Psalmii 102 şi 145 care se cântă la începutul Obedniţei şi care se numesc „psalmi tipici" (preînchipuitori sau mesianici) sau de la Tipic, cartea în care era cuprinsă, pentru că se făcea în locul Liturghiei, ca o pregătire pentru cei ce voiau să se împărtăşească.

OBIECTE DE CULT v. **Odoare**, **Proscomidie**, **Proscomidiar**.

OBLIAS (ebr. „Cel drept") — poreclă dată de iudeii necredincioşi Sfântului Apostol Iacob (+62 d.Hr.).

OBREJENIE v. **Schimbarea la faţă**.

OBREZENIE v. **Circumciziune**, **Tăierea împrejur**.

OBSCURANTISM (lat. *obscurus,-a,-um* = întunecos, care e în întuneric; gr. σκιά, ἡ — *skia* = umbră şi σκότος, ὁ — *skotos* = întuneric, care e în întuneric) — stare de înapoiere culturală, refractară raţiunii şi progresului; împotrivire la acţiunea de răspândire a ştiinţei şi culturii.

OBŞTE — viaţa de obşte în mănăstiri, unde proprietatea şi bunurile sunt comune şi se împart egal; v. **Chinovitic**.

OCELLATE (aripi „ocellate") — adică împodobire cu ochi mulţi; aşa sunt reprezentaţi în iconografia bizantină heruvimii: numai capete cu *aripi ocellate*.

OCINAŞE — rugăciunile de seară şi dimineaţă (rituale) pe care obişnuiesc să le spună credincioşii; termen folosit în Ardeal, întâlnit în

literatura lui Ion Agârbiceanu (v. I.A.D.B., p. 260–286).

OCTODA v. **Calendar**.

OCTOIHUL (êkt4hco$, ó, din êkt4 şi Ácо$, ó — *oktoihos, octo + ihos* = opt + glas) sau *Optglăsarul* — carte liturgică cu rânduiala slujbelor bisericeşti de seara şi dimineaţa, pe cele opt glasuri, pentru toate duminicile şi zilele săptămânii, din perioada anului bisericesc numită a Octoihului. Spre deosebire de perioada Triodului şi a Penticostarului, perioada Octoihului ocupă cea mai mare parte a slujbelor din timpul anului bisericesc (începe în duminica întâi după Rusalii şi ţine până la Duminica Vameşului şi a Fariseului, când începe Triodul). Se numeşte Octoih, deoarece imnele din slujbele sale se cântă pe opt glasuri, care se succed săptămânal. Fiecare glas are cântările pentru o săptămână: o săptămână, glas I, a doua săptămână, glas II şi aşa până la a opta săptămână cu al optulea glas, după care succesiunea se repetă. Succesiunea celor opt glasuri timp de opt săptămâni constituie o unitate numită *stâlp*. În cursul anului, pentru perioada Octoihului, sunt şase stâlpi. Cântările Octoihului se axează în fiecare zi pe *o rugăciune de invocare* şi pomenire: *luni*, pentru sfinţii îngeri, *marţi*, pentru sfinţii prooroci, *miercuri* şi *vineri*, pentru Crucea Răstignirii lui Hristos, *joi* e ziua Sfinţilor Apostoli, *sâmbătă* se pomenesc toţi sfinţii şi cei adormiţi din neamul nostru (părinţi şi fraţi), iar *Duminica* e ziua de bunăvestire a Învierii Domnului şi de mântuire a omenirii de păcatul strămoşesc. Cântările duminicale ale Octoihului sunt atribuite lui Ioan Damaschinul (sec.VIII), iar cântările de peste săptămână aparţin altor imnografi, ca: Anatolie, patriarhul Constantinopolului (sec.V), Cosma Melodul (aparţinând sec. IX) şi alţii din secolul următor. Avem *Octoihul mare şi Octoihul mic* sau *Catavasierul*, care este *un extras din Octoihul mare*, din Minei şi din Triod. Catavasierul cuprinde cântările Învierii pe opt glasuri din rânduiala slujbelor de duminică, Polieleul şi Mărimurile (Pripelele), Catavasiile praznicelor împărăteşti, svetilnele şi stihirile evanghelice (Voscresnele) din slujba Utreniei de duminică. Este o cântare pentru uzul cântăreţilor. *Prima ediţie a Octoihului* în lb. română a tipărit-o Antim Ivireanul (1712).

OCULT (kruft[$, krupt[$, laqra(o$ — *kriftos, kriptos, latraios* = criptic, ascuns) — misterios, tainic, secret; ştiinţe oculte, care pretind că dau celor iniţiaţi puteri neobişnuite de a pătrunde şi interpreta sensurile ascunse ale fenomenelor, ca: astrologia, magia, necromanţia, alchimia, spiritismul ş.a.

ODA (êd¿, ½ — *odi i* = cântare, cântec) — se numeşte, în muzica psaltică, acea cântare care intră în componenţa unui canon (canonul fiind o compunere de mai multe cântări care formează împreună un întreg); aceste cântări (ode, imne) sunt în număr de nouă atunci când formează un canon complet, dar pot intra şi numai două ode (diode) sau trei (triode). Fiecare odă este formată din câte trei sau mai multe strofe sau stihiri, care se supun unor norme sau reguli determinante în ceea ce priveşte atât forma (structura) cât şi legătura dintre ele, aşa cum sunt legate şi ca fond, printr-o temă unitară: preaslăvirea Învierii sau a altui eveniment din viaţa Mântuitorului ori a Sf.

Fecioare sau altor sfinţi. Prima strofă a unei ode se numeşte *irmos* şi slujeşte ca model pentru celelalte strofe sau stihiri ale odei, cărora le dă atât melodia, cât şi numărul de versuri ori silabe.

ODĂJDII sau **veşminte liturgice** — se numesc veşmintele speciale pe care le îmbracă slujitorii Bisericii în timpul săvârşirii sfintelor slujbe ale cultului divin public ortodox. Ele sunt deosebite pentru cele trei trepte clericale (diacon, preot, episcop); diaconii poartă în timpul slujirii un veşmânt lung, cu mâneci largi (ca o cămaşă de noapte) numită *stihar*, peste care încrucişează pe umeri şi spate o făşie lungă şi îngustă, de stofă brodată cu fir, numită *orar* (v. **Orar**); la încheietura mâinii, peste marginea mânecii largi, a stiharului, se pun nişte fâşii, strânse ca nişte manşete, numite *mânecuţe*. *Preotul* poartă, la slujbele liturgice, stihar şi mânecuţe, dar are în plus *epitrahilul*, *brâul* sau cingătoarea, cu care se încinge peste stihar, şi *felonul*, un fel de pelerină lungă, care se pune peste stihar (v. **Stihar**). *Arhiereii* (episcopii) folosesc şi ei aceste veşminte, dar au în plus alte trei piese, specifice: *omoforul, sacosul şi mantia* precum şi anumite ornate sau insigne arhiereşti: mitra, epigonatul sau bederniţa, engolpionul, crucea pectorală, cârja, dichero-tricherele şi vulturul (potnoja). Despre fiecare veşmânt se vorbeşte aici, la litera respectivă. La început, toate aceste odăjdii erau de culoare albă; mai târziu au început a fi confecţionate din ţesături tot mai scumpe şi de culori diverse (galben, roşu, albastru, verde, mov şi negru pentru slujbele funebre) (E.B.LG, ed.1994, p. 609–632).

ODIHNA DE VECI — moartea.

ODOARE sau *vase şi obiecte liturgice* — se numesc acele obiecte necesare pentru săvârşirea Sfintei Liturghii: *discul, potirul, copia, steluţa, linguriţa şi acoperămintele*, precum şi cele care se folosesc la alte diferite servicii divine şi care se păstrează în biserică în acest scop: *Sf. chivot, cădelniţa, Sf. epitaf, litierul, miruitorul, candelele, steagurile bisericeşti.* Despre acestea vorbim la litera respectivă (E.B.LG, ed.1994, p. 587–608).

ODOVANIA sau **OTDANIA** (slv.) — se numeşte sfârşitul, dezlegarea sau încheierea sărbătorii (a unui praznic împărătesc); începând de prin sec.IV, Biserica a stabilit obiceiul ca praznicele împărăteşti şi chiar ale unor sfinţi să fie sărbătorite într-un chip mai deosebit. De aceea, pentru pregătirea sufletească a credincioşilor, aceste sărbători sunt precedate de un timp de pregătire, de anticipare, numit pre-serbare sau *înainte-prăznuire*, iar după ziua stabilită a sărbătorii să fie şi o perioadă de continuare sau prelungire a serbării, numită după-serbare sau *după-prăznuire*; ziua cea dintâi a înainte-serbării este începutul sărbătoririi, iar ziua ultimă a după-serbării se numeşte, cu un termen slavon, *odovania* (otdania), adică sfârşitul, dezlegarea sau încheierea sărbătorii. În toată perioada pre-serbării şi a după-serbării, pe lângă slujba sărbătorii respective se adaugă cântări, rugăciuni şi lecturi în legătură cu praznicul respectiv, iar în *ziua odovaniei* praznicului, slujba se pune aproape la fel ca şi în ziua întâi a praznicului. Durata pre-serbării şi a după-serbării praznicelor împărăteşti variază după importanţa şi poziţia pe care o au în cadrul anului bisericesc (aşa cum se arată în Minee,

Triod şi Penticostar). Astfel, pre-serbarea Naşterii Domnului ţine 5 zile, începând de la 20 decembrie, iar după-serbarea Naşterii ţine 6 zile, sfârşindu-se la 31 decembrie, când este odovania praznicului. Odovania Învierii este cea mai lungă, ea se face în a şasea săptămână după Paşti; Schimbarea la Faţă (6 august) are odovania la 13 august; Adormirea Maicii Domnului (15 august) are odovania la 23 august ş.a.m.d.

OFERTORIU, cum este numită **Proscomidia** la Teodor de Mopsuestia (de la gr. proskomid0, ½, proskom(zw — *proscomidi, proscomizo*, care înseamnă a aduce, a pune înainte, *a oferi*, de aici — *ofertoriu*) — „diaconii aduceau la altar pâinile şi vinul pentru Sf. Euharistie şi le aşezau pe Sf. Masă" (E.B.ETI, p. 102).

OFIŞTANIE — pentru „sfeştanie": „Vezi care preot, afară de enoriaşii lui, va face liturghie sau ofiştanie..." (în *Prăvilioara*, Iaşi 1784, cap.XII); v. **Sfeştanie**.

OFRANDE — daruri aduse lui Dumnezeu; prinoase, pomană.

OGIVA — stil arhitectural cu ferestre şi uşi în arcade, ascuţite la mijlocul părţii superioare (specific în stilul gotic, maur).

OLIGON v. **Semne muzicale**.

OLTAR v. **Altar**.

OM — în cadrul religiei brahmane, este „o silabă sfântă", căreia misticii indieni îi atribuie puterea de a exercita o influenţă extraordinară asupra credinciosului care ştie cum s-o rostească şi cum să mediteze asupra ei. Este o invocare folosită la începutul şi la sfârşitul rugăciunii. Acest termen este un simbol al lui Brahma, conceput nu ca zeitate transcendentă, ci ca o entitate absolută, care este una cu lumea care emană din el şi se cuprinde în el. Această entitate care umple lumea nu are nume, nici formă şi i se spune „OM", care se traduce „cel ce a fost, este şi va fi".

OM, OMUL (*homo-hominis, humanitas*; Ó ©nqrwpo$ — *o antropos*, 3 ¦nqrwp[th$ — *i antropotis* = omul, omenirea) — este, după învăţătura biblică, „coroana creaţiei" cu care Dumnezeu a încheiat opera Sa de creare a lumii; el are trup şi suflet, unite într-un întreg indisolubil, este materie şi viaţă din suflarea lui Dumnezeu, de aceea omul, ca fiinţă vie, se deosebeşte de celelalte vietăţi care trăiesc pe pământ şi pe care Dumnezeu le-a făcut poruncind „să se facă"; omul este creat din dorinţa lui Dumnezeu, din dragoste, când a hotărât: „Să facem om după chipul şi după asemănarea Noastră... Şi a făcut Dumnezeu pe om după chipul Său... a făcut bărbat şi femeie" (Facere 1, 26–27). Cartea Sfântă insistă asupra actului creaţiei tocmai pentru a sublinia dragostea şi grija deosebită pe care Dumnezeu a arătat-o omului, care trebuia să fie stăpânul întregii creaţii: „Atunci, luând Domnul Dumnezeu ţărână din pământ, a făcut pe om şi a suflat în faţa lui suflare de viaţă şi s-a făcut omul fiinţă vie" (Facere 2, 7). Datoria omului era de a stăpâni pământul şi de a perpetua neamul omenesc, care-şi are originea în Dumnezeu; această datorie reiese din însăşi porunca lui Dumnezeu care „a făcut bărbat şi femeie", dându-le şi porunca: „Creşteţi şi vă înmulţiţi şi umpleţi pământul şi-l supuneţi" (Facere 1, 28). Pe baza acestei porunci divine îşi găseşte justificarea şi *familia*, celula iniţială a societăţii umane, care asigură condiţiile

împlinirii poruncii „creşteţi şi vă înmulţiţi...“, ceea ce iniţial este argument indiscutabil împotriva curentelor care încearcă să apere acel mod de viaţă total împotriva naturii omului şi împotriva rostului său pe pământ. Legile naturii, rânduite de Dumnezeu, constituie echilibrul Universului; poruncile lui Dumnezeu date omului nu cer decât respectarea acestor legi, dincolo de care viaţa însăşi demonstrează că nu poate exista decât haos, dezordine şi nefericire.

OMALOM v. **Semne muzicale**.

OMILIE (Ómil(a, ½ — *omilia* = vorbire, discurs) — predică, cuvântare bisericească; omilia a cunoscut o epocă de înflorire maximă în sec. IV.

OMILETICA — ramură a ştiinţelor teologice care se ocupă cu studiul predicii.

OMILIAR — carte de predici.

OMNISCIENŢĂ — însuşirea de a cunoaşte totul; însuşire divină: Dumnezeu este *omniscient* — atoateştiutor.

OMOFAGIA v. **Orfismul**.

OMOFON (Óm[fwno$ — *omofonos* = unanim, o singură voce), **omofonă** — cântare bisericească pe o singură voce; cântări omofone sunt cântările liturgice executate de cântăreţi în biserică şi la care pot participa şi credincioşii; cântare comună, de obşte.

OMOFOR (êmof[rion, tÕ — *omoforion*, de la ómo$, Ó — *omos* = umăr şi f, rw — *fero* = a purta; lat. *humerale, pallium*) — este o piesă vestimentară, specifică costumului de slujbă arhieresc; omoforul este un fel de eşarfă, o fâşie lungă, care se pune pe umeri împrejurul gâtului, iar cele două capete se lasă pe piept. La mijloc, în dreptul gâtului este brodată o iconiţă (medalion), cu chipul Mântuitorului. După lungime, omoforul este mare şi mic. *Omoforul mare* se pune la începutul Liturghiei până la Apostol, când se scoate şi se înlocuieşte cu *omoforul mic* (mai uşor de purtat) cu care rămâne tot restul slujbei. La îmbrăcarea omoforului se rosteşte de către diacon formula: „Pe umeri ai luat, Hristoase, firea noastră cea rătăcită şi înălţându-Te ai adus-o pe ea lui Dumnezeu-Tatăl“ (cf. Luca 15, 4–5) (v. Cartea de slujbă *Arhieraticon*). Despre originea omoforului mai mulţi cercetători cred că omoforul arhieresc este continuarea acelui veşmânt purtat de arhiereii Legii vechi în timpul slujirii la Cortul Sfânt şi la templu, numit *efod* sau *umerar*. Alţii cred că omoforul ar fi o insignă dată de împăraţii romani episcopilor Romei, în cursul secolului al V-lea, spre a se deosebi de ceilalţi clerici şi corespunzând azi cu veşmântul numit de catolici *pallium*. *Pallium* este o fâşie de stofă lungă şi îngustă, din lână albă, cu şase cruci negre, aşezată pe umeri, ale cărei capete atârnă unul în faţă şi altul în spate. La început, în Apus, acest veşmânt era rezervat numai papilor care îl dăruiau ca pe o distincţie şi altor episcopi, iar azi îl poartă papii, primaţii papali, arhiepiscopii şi anumiţi episcopi privilegiaţi. În Răsărit însă omoforul a fost purtat de la început de către toţi arhiereii, fiind dăruit de împăraţi şi considerat ca simbol al demnităţii episcopale (cel mai ales veşmânt, cum îl numeşte Sf. Simeon al Tesalonicului). Culoarea omoforului a fost de la început albă, apoi la fel cu aceea a sacosului (E.B.LG).

OMOUSIETATE, ***Consubstanţiabilitate*** (ÓmooÝsio$ — *omousios* = de aceeaşi fiinţă)

— dogma Sfintei Treimi formulată de Sfinţii Părinţi la Sinoadele I şi II Ecumenice, în lupta împotriva arianismului, stabileşte consubstanţiabilitatea sau *omousietatea* şi inseparabilitatea Persoanelor Sf. Treimi. În formularea de la *Sinodul I (Niceea, 325)* se foloseşte termenul *omousios to Patri* = de aceeaşi fiinţă cu Tatăl, spre a exprima raportul divin, genetic, dintre Dumnezeu-Tatăl şi Dumnezeu-Fiul, expresie ce era deja folosită de Părinţii Bisericii încă din sec. II–III (ex. Sf. Dionisie al Alexandriei, Clement Alexandrinul, Origen, Tertulian ş.a.). La Sinodul I de la Niceea se stabileşte învăţătura despre Dumnezeu-Fiul: „Fiul este Dumnezeu adevărat născut, iar nu făcut, de o fiinţă cu Tatăl", învăţătură prin care se combate şi se anatemizează învăţătura lui Arie, care susţinea că Fiul este subordonat Tatălui, că El a fost făcut în timp, din nimic, că e o creatură, creat din altă substanţă sau fiinţă decât Tatăl şi este schimbabil. Învăţând că Fiul este o creaţie a Tatălui, arianismul a susţinut şi învăţătura despre Sf. Duh, afirmând că este o creaţie a Fiului. Episcopii întruniţi la Niceea, la Sinodul I Ecumenic, n-au stabilit în legătură cu Sf. Duh decât formula „credem în Duhul Sfânt", dar din cauza ecoului învăţăturii ariene, care a dat naştere la alte erezii, ca *maratonienii* (susţineau că Sf. Duh este prima creatură a Fiului) şi *pnevmatomahii* (susţineau că Duhul Sfânt este mai mic decât Tatăl şi decât Fiul), împăratul Teodosie cel Mare al Bizanţului a hotărât întrunirea *Sinodului II Ecumenic (Constantinopol, 381)*, cu participarea a 150 de episcopi. Aici a fost formulată în întregime dogma Sfintei Treimi referitoare la Duhul Sfânt, astfel cum a rămas în Simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan: „Noi credem în Sf. Duh ce domneşte şi veghează necontenit, care de la Tatăl purcede şi care împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat (venerat) şi mărit şi care a grăit prin prooroci". Se definitivează şi se clarifică acum învăţătura despre Sf. Treime, aşa cum a rămas în Biserica Ortodoxă: Dumnezeu este Unul ca fiinţă, în trei ipostaze egale: Tatăl, Fiul şi Sf. Duh (de aceeaşi fiinţă — Omousietate şi nedespărţite — inseparabilitate).

OMOVENIE — spălare (*Îndreptarea Legii*, gl. 52, ed. Acad., p. 103).

ONOROMANTIA (ὄναρ, τό — *onar* = vis) — ştiinţa tâlcuirii viselor.

OPAIŢ — vas de lut în formă de castronaş cu mâner, în care se pune seu topit sau altă grăsime şi se introduce un fitil de bumbac; acesta se aprinde şi se luminează cu el (ca o candelă), în loc de lumânare, acolo unde lipseşte altă sursă de iluminat. Săpăturile arheologice au dat la iveală asemenea opaiţe, lucrate în forme diferite din lut ars, dovadă a credinţei străvechi de pe teritoriul vechii Dacii.

OPTGLĂSAR v. **Octoih**.

OPUST v. **Apolis**.

ORACOL (*oraculum*, de la *ore* = a ruga, a vorbi) — era în antichitatea romană şi greacă sanctuarul unei divinităţi al cărei atribut era de a dezvălui viitorul prin diferite forme şi procedee. Cele mai cunoscute oracole au existat în Grecia, la Delfi, Delos, Calkedon ş.a., legate de cultul lui Apollon, precum şi la Olympia, Dedona (în cinstea lui Zeus). Motivele consultării oracolului erau din necesitatea de a se şti cum să se acţioneze într-o împrejurare

de război, de calamități, de întreprindere a unor expediții (pe mări, războaie). La poporul grec, mantica sau ghicitul avea un rol atât de mare, încât se căutau tot felul de modalități spre a se afla răspunsuri la diferitele întrebări privind viitorul și desfășurarea diferitelor evenimente. Aceste răspunsuri se dădeau prin diferite semne exterioare (zborul păsărilor și cântecul lor, trăsăturile chipului omenesc sau liniile mâinilor, cititul în stele, visele etc.) sau prin inspirație directă din partea zeilor cu intermediile unor persoane alese, viețuind în temple numite *oracole*. În oracolul de la Delfi se afla o preoteasă, Pitia, care, așezată pe un scaun cu trei picioare (trepiedul lui Apollo), în stare de extaz, dădea răspunsuri la întrebări. Întrebările erau însoțite de daruri și sacrificii. Pitia era asistată de preoți și prezicerile ei erau considerate ca cele mai sigure. *Oracolul de la Delfi* a avut deosebită importanță pentru întărirea vieții morale și unificarea poporului grec. Esențialul cugetării morale grecești era concentrat în frumoasele maxime scrise pe frontonul templului din Delfi: „Cunoaște-te pe tine însuți“ și „Păstrează în toate o măsură justă“.

ORALE CANONICE v. **Ceasurile liturgice**.

ORANIST v. **Uranisc**.

ORANTĂ — rugătoare; în iconografia ortodoxă există ca temă Maica Domnului orantă, în care Sf. Fecioară e reprezentată cu mâinile întinse a rugă și ocrotire; uneori are pe piept un medalion cu Pruncul. Așa apare în pictura de pe bolta altarului. În bisericile cu două turle pe pronaos, această icoană a Fecioarei „orante“ se zugrăvește pe bolta turlei de nord, fiind înconjurată de îngeri, care o susțin și de cercul de prooroci mesianici.

ORARUL (ὠράριον, τό — *orarion*; lat. *orarium, sudarium, linteolum, stola*) — este o piesă vestimentară liturgică, specifică treptei diaconești. Orarul are forma unei fâșii înguste de stofă (cu lățimea de circa 0,15 m și lungimea de aproximativ 3,5–4 m), făcută din bumbac, mătase sau in și brodată cu fir argintiu sau auriu, care formează desene în formă de cruci, frunze, spice de grâu. Materialul din care este făcut corespunde cu cel al stiharului diaconesc. Orarul se poartă pe umărul stâng, astfel ca un capăt să atârne pe spate, până jos la picioare, iar celălalt capăt se trece peste piept, pe sub brațul drept și se aduce pe la spate, tot pe umărul stâng și cu capătul atârnat pe piept. Diaconul prinde acest capăt cu trei degete de la mâna dreaptă și îl ridică în sus (până în dreptul frunții) în timp ce se rostesc ecteniile sau alte formule liturgice, prin care credincioșii sunt îndemnați la rugăciune. Se numește *orar* (de la lat. *oro, orare* = a se ruga) pentru că în vechime el era o fâșie de pânză albă pe care diaconul o purta pe mână și dădea cu ea semn credincioșilor când să se roage. Despre simbolismul orarului, Sf. Simeon al Tesalonicului spune că el însemnează firea cea nevăzută a îngerilor și, atârnând pe umeri, însemnează aripi; pe el e scris întreit sfânta cântare a îngerilor (Sfânt, Sfânt, Sfânt, Domnul Savaot); și tot el spune că diaconul încinge cruciș orarul, înainte de împărtășanie, imitând prin aceasta pe serafimii, care își acoperă ochii în semn de umilință, căci nu cutează a privi slava lui Dumnezeu (E.B.LG, 1993, p. 612).

ORATORIU (*oratus* = rugăciune; *oratorium* = sală de rugăciune, biserică) — compoziție

muzicală cu temă religioasă, biblică, interpretată de soliști și cor (Händel, care duce la înflorire acest gen muzical, introduce și orchestra). Primele oratorii au fost compuse la Roma în sec. XIV (în muzica românească un valoros „Oratoriu bizantin de Crăciun" a fost compus de Paul Constantinescu).

ORATORIUM v. **Oratoriu**.

ORAȚIE — cuvânt de felicitare la nuntă; v. Molitfelnicele vechi.

ORCUS — zeul împărăției morților, în religia romană. Această împărăție era concepută ca o regiune subterană, întunecată, care păstra legătura cu lumea celor vii printr-o groapă săpată în pământ (*mundus*) și acoperită cu o piatră (*lapis minalis*). Asemenea mundus se aflau în apropiere de sate sau orașe. De trei ori pe an (24 august, 5 octombrie și 8 noiembrie) se ridica piatra pentru ca sufletele să poată ieși spre a-și vizita rudele. Cei vii se temeau însă de aceste suflete care, trăind o viață de umbre întunecate, se înviorau numai când sugeau sângele de om. Spre a se apăra, cei vii le aduceau felurite sacrificii, ca semințe de bob negru, la care aceste suflete se repezeau și-i lăsau pe oameni în pace. Ofrandele erau însoțite de cuvinte rituale care, credeau romanii, aveau puteri magice. Sufletele devenite strigoi se numeau *Lemures* și veneau să facă rău celor vii. Pentru a scăpa de ei se sărbătoreau anumite zile (9, 11, 3 mai) numite *Lemuria*. Atunci se împlinea ritualul de îmblânzire de care am vorbit și pe care îl săvârșea capul familiei.

ORDALIILE — erau, în Grecia antică, un fel de probe cu caracter juridico-religios, care se foloseau pentru stabilirea adevărului, în cazul unui acuzat de o anumită vinovăție de care acesta nu se putea apăra pe nici o cale: nici prin jurământ, nici prin imprecație, adică prin chemarea unui blestem asupra sa, însoțite de o jertfă. De aceea, pentru a i se dovedi nevinovăția, acuzatul era supus la anumite probe (să pună mâna pe un fier înroșit în foc, să o bage în apă fierbinte, să se arunce într-o apă adâncă etc.) și dacă scăpa nevătămat era dovadă că nu era vinovat și era iertat, dacă nu, era pedepsit. Martori la aceste probe erau chemați zeii (Zeus, Atena sau alți zei). În Evul Mediu, ordaliile erau o formă a manticii (v. Mantica). Ele constau, ca și în antichitatea greacă, în anumite probe, „probe de nevinovăție", prin care trebuia să se dovedească (să se ghicească) vinovăția sau nevinovăția cuiva. Pentru cruzimea formelor pe care le luau aceste probe, ele purtau și numele de „dreptate barbară"; v. **Inchiziția**.

ORFANOTROFÍI (οἱ ὀρφανότροφοι — *orfanotrofoi*) — administratori de orfelinate (în Biserica creștină din primele veacuri). Secretarii acestor așezăminte se numeau *hartulari* și puteau conduce în lipsa orfanotrofilor.

ORFANOTROFII — orfelinate, în Biserica creștină veche (v. **Ghirocomiile**). Erau așezăminte bisericești.

ORFEU v. **Orfismul**.

ORFISMUL — cultul lui Orfeu, cult apărut din reforma cultului dionisiac. Asupra persoanei lui Orfeu s-au țesut diferite mituri și legende. Orfeu ar fi fost un cântăreț din Tracia, fiu al muzei Calliopi și al zeului (Apollo; s-ar fi născut din fluviul trac Oeagros, înainte de Homer. Murindu-i soția Euridice, Orfeu coboară în lumea umbrelor spre a o aduce la viață. Orfeu ar fi însoțit pe argonauți în Colhida. El era socotit

ca un foarte vechi scriitor, muzicant cu puteri magice, profet și ghicitor. Prin acțiunea civilizatoare a cuvântului său moralizator și prin exemplul vieții sale, Orfeu a fost asemănat cu profeții Vechiului Testament. Legenda spune că ar fi fost ucis de „menade“ pentru reforma cultului dionisiac. *Orfismul* născut din această reformă s-a dezvoltat puternic prin sec. VI î.Hr. În cosmogonia orfitică apar ca principii prime și veșnice: timpul, spațiul și materia haotică, reprezentate prin Cronos, Haos și Ether. Această treime formează oul cosmic din care s-a născut Fanes, același cu Dionisos (principiul vital) și cu Melis (principiul inteligent). Fanes este părintele nopții, al aerului, al pământului, al zeilor și creatorul lumii. Orfismul consideră sufletul de origine divină și nemuritor. Trupul e închisoarea sufletului și principiul răului. După moarte, omul este judecat după fapte și apoi trimis din nou în lume (metempsihoză). Pentru a nu se renaște, el trebuie să se inițieze în orfism și să respecte toate regulile orfice. Misterele orfice erau atât de secrete, că n-au fost niciodată bine cunoscute. Se practica *omofagia* (hrănirea cu carne crudă). Spre a simboliza uciderea lui Dionisos, după o legendă, el ar fi fost rupt în bucăți de titani; se rupea în bucăți un taur și carnea crudă era mâncată de adoratorii lui, încredințați că primeau astfel în ei puterile zeului. Această credință a dus la teoria influenței orfismului asupra creștinismului (v. **Euharistia** = împărtășirea credincioșilor cu trupul și sângele Domnului Hristos, prin pâinea și vinul împărtășaniei) (E.V.IR, p. 278). Partizanii orfismului puneau mare accent pe moralitate și pietate; v. **Misterele orfice**.

ORNATE sau **insigne arhierești** — sunt obiecte care completează veșmintele arhierești (episcopale), ca: *mitra, engolpionul, crucea pectorală, cârja* sau *toiagul* arhieresc, *dicherul* și *tricherul*. Aici se poate adăuga și vulturul sau *potnoja*, un mic covor rotund, care se pune în altar sau în naos, la slujbele arhierești, pentru a sta sub picioarele arhiereului.

OROLOGHIUL v. **Ceaslov**.

ORTODOX — pe plan religios, se numește oricare membru al Bisericii Ortodoxe.

ORTODOXIA (de la gr. ὀρθός, η, ον — *orthos, i, on* + δόξα, ἡ — *doxa, i* = dreaptă credință) — este *dreapta credință* pentru că este păstrătoarea *învățăturii nealterate,* a primului mileniu creștin, așa cum este ea formulată de Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, formulată în Sinoadele Ecumenice de Sfinții Părinți ai Bisericii. Această învățătură a fost trunchiată în sec. XI, când a avut loc marea Schismă provocată de inovațiile doctrinare care au născut catolicismul; în sânul acestuia va apărea o nouă sciziune, în sec. XVI, sub numele de protestantism, care și el a căpătat, în timp, diferite forme care l-au sfărâmat, înstrăinând tot mai mult aceste confesiuni de rădăcinile dreptei învățături creștine care este Ortodoxia. Pentru Biserica Ortodoxă slavă, termenul de Ortodoxie este tradus prin „pravoslovie“ (*pravo* = adevărat, drept) adică „cultul cel adevărat“, cel drept. Doctrina ortodoxă este cuprinsă în Catehismul Bisericii Ortodoxe, alcătuit de Sf. Părinți în Sinoadele Ecumenice din primul mileniu creștin și păstrate în Cartea de învățătură a Bisericii Ortodoxe, în țările ortodoxe și de pretutindeni unde Ortodoxia trăiește.

ORTOPRAXIA — trăirea religioasă conform dreptei credințe.

ORTRINA sau **Utrenia** — una din cele *şapte Laude bisericeşti*; v. **Utrenia**.

OSANA (de la ebr. *Hösia'ma* = mântuieşte-ne, salvează-ne acum) — formulă de rugăciune, de slăvire în psalmi şi cântări religioase transmise şi în Biserica creştină; primirea lui Iisus în Ierusalim (sărbătorită la Florii) s-a făcut cu această strigare: „Osana Fiului lui David...“ (Matei 21, 9).

OSFEŞTANIE — Sfeştanie (*Molitfelnic*, 1832).

OSIRIS — zeul morților, în religia veche a Egiptului. Osiris prezida judecata sufletelor după moarte. El este înfățişat stând pe un tron măreț, înconjurat de 42 de judecători. Pe o balanță se face cântărirea sufletului celui mort. Pe un taler este aşezată inima mortului, în care se văd toate faptele săvârşite în viață, iar pe celălalt stă o pană, ce reprezeintă pe zeița dreptății, Maat. Dacă balanța rămâne dreaptă, sufletul trece în împărăția lui Osiris, un fel de paradis terestru, în care, ca şi alte spirite aflate aici, el va sluji pe Osiris, aşa cum în viață a slujit pe faraon, iar dacă balanța se înclină, inima mortului este devorată pe loc de un animal hidos ce aşteaptă lângă balanță. În această judecată apare ideea morală din concepția eshatologică a Egiptului antic, deoarece înainte de a-i fi cântărită inima, mortul are dreptul să se apere şi să-şi înşiruie faptele, conform unui cod moral superior: n-a ucis, n-a mințit, n-a trădat, n-a bârfit, n-a pârât pe nimeni, a hrănit pe cei flămânzi, n-a săvârşit adulter, n-a înşelat pe nimeni (dacă a făcut comerț) etc. Osiris, fiul cerului şi al pământului, era adorat în vechea religie egipteană ca zeu al naturii şi al morților. Este reprezentat printr-un om înfăşurat în panglicile mumiei. Lui Osiris îi erau închinate, ca zile de sărbători, 26 aprilie şi 19 septembrie. Atunci aveau loc aşa-numitele „mistere osiriene“, ceremonii în care se evocau momente dramatice din viața zeului Osiris, considerat şi civilizatorul omenirii; v. **Heliopolis**.

OSMOGLASNIC — Octoih.

OSŞTANIE — pentru *osfeştanie*, termen folosit în „Sfătuirea Mitropolitului Teodosie al Țării Româneşti, către preoți“, la finele *Liturghierului*, Buzău 1702, transcris de C. Erbiceanu, în BOR, an XIII (1889–1890, p.163).

OSTIARII (portarii sau uşierii — lat. *ostiarius,-ii*) — erau în Biserica veche slujitori ai clerului inferior, al căror rol era de a păzi uşile bisericii în timpul serviciilor divine; pomeniți în documente din sec. IV, ei erau considerați ca urmaşi ai vechilor „Cursores“ (curieri), clerici care în timpul persecuțiilor anunțau pe creştini despre locul şi timpul slujbelor liturgice din catacombe. Tot ei despărțeau pe credincioşi de catehumeni şi penitenți şi, în timpul Liturghiei, lor li se adresau diaconii şi ipodiaconii cu strigarea „Uşile, uşile...“, înainte de săvârşirea Sfintei Jertfe. Din sec. VI, ei nu mai fac parte din cler şi sunt înlocuiți de „mansionari“ (*sacrisanti*), paracliserii de azi. Tot din clerul inferior făceau parte, până în sec.VI, şi groparii care săpau galeriile în catacombe şi repartizau locurile de înmormântare.

OSTIE sau **hostie** — pâinea (azima) pentru împărtăşanie la catolici şi protestanți; v. **Euharistia**.

OSUAR — *capelă mică* în cimitir, în subsolul căreia se păstrează osemintele celor dezhu-

mați; *monument funerar* ridicat în cinstea eroilor, în care sunt strânse osemintele celor căzuți pe câmpurile de luptă pentru apărarea patriei (ex. Mausoleul de la Mărășești).

OȚAR-ISRAEL — Enciclopedia ebraică.

OTDANIE v. **Odovanie**.

OTPUST — sfârșitul slujbei; v. **Opust**.

OVEDENIE— sărbătoarea Intrării în biserică a Maicii Domnului — 21 noiembrie; v. **Cultul Marial**, **Vovidenie**.

P

PA, vu, ga, di, ke, zo, ni — denumirea notelor muzicale psaltice (bisericeşti) corespunzătoare notelor: do, re, mi, fa, sol, la, si.

PACIFICAT v. **Relicvariu**.

PAGODA — templu, locaş de închinare în religiile din Extremul Orient (China, Japonia, India), construit într-o arhitectură specifică (acoperişuri suprapuse, având colţurile şi marginile întoarse, în forma pălăriei). În China, asemenea pagode au forma unor turnuri foarte înalte şi frumos încrustate, ca o dantelărie în lemn sau piatră (ex. Pagoda albastră, numită şi Templul cerului, din Pekin).

PAHOMIE CEL MARE (+349) — sfânt călugăr, întemeietorul mai multor mănăstiri în pustia Tabene (Egipt), este, alături de Sf. Antonie cel Mare, întemeietorul şi organizatorul vieţii monahale.

PAISIANISMUL — curent monahal înnoitor, iniţiat de Paisie în Moldova, în a doua jumătate a sec. XVIII. Paisie, de origine moldovean, înrudit, se crede, cu familia Cantemir, se trăgea dintr-o familie de preoţi, stabiliţi în Ucraina (la Poltava); el şi-a făcut studiile la Mănăstirea Pecerska din Kiev, întemeiată de Petru Movilă, mitropolit din neamul familiei domnilor moldoveni Movilă (sec. XVI–XVII). Paisie, pe numele său laic Platon, se stabileşte la schitul Poiana Mărului (lângă Râmnicul Sărat), unde lucrează icoane în argint, şi, influenţat de viaţa monahală, pleacă la Muntele Athos, unde va intra în călugărie sub numele de *Paisie*. Impunându-se prin curăţia vieţii duhovniceşti şi adunând în jurul său mulţi ucenici, el este făcut ieromonah-duhovnic. Însoţit de o parte dintre ucenicii săi, Paisie revine în Moldova, unde, cu sprijinul mitropolitului Gavriil Callimachi, se stabileşte la mănăstirea Dragomirna (ctitoria mitropolitului Anastasie Crimca), care era aproape pustie, şi începe organizarea ei într-un spirit cu totul nou. În acest scop întocmeşte un regulament („Îndreptar") din 28 de puncte, cu rânduieli pentru vieţuitorii mănăstirii, deveniţi şi mai numeroşi, fiind nu numai români, ci şi slavi (ruşi, ucraineni) pentru care va şi rândui ca slujbele să se săvârşească şi în limba română şi în lb. slavonă. Regulamentul prevedea: viaţa de obşte, ascultare, smerenie, muncă, sărăcie, respectarea „pravilei călugăreşti", săvârşirea slujbelor conform Tipicului ş.a. Un accent deosebit se va pune pe viaţa culturală, prin lecturi şi traduceri din scrierile marilor asceţi greci şi slavi, ca: Antonie cel Mare, Isaia Pustnicul, Petru Damaschin, Marcu Ascetul, Teodor Studitul, Macarie cel Mare etc. Paisie întocmeşte o lucrare despre „Rugăciunea minţii", combătând pe cei care negau valoarea acestei rugăciuni de bază a vieţii călugăreşti. În 1775, austriecii ocupă Bucovina şi Paisie cu vreo 200 dintre ucenici părăseşte Dragomirna şi se stabileşte la mănăstirea Secu unde, timp de patru ani, va continua rânduiala de viaţă monahală după Regulamentul de la Dragomirna. În anul 1779, domnitorul Constantin Moruzi (1777–1782) îl numeşte pe Paisie stareţ la mănăstirea Neamţ,

unde se afla cea mai bine organizată viaţă mănăstirească din Moldova. Paisie va continua activitatea sa, după aceleaşi rânduieli athonite, precum şi activitatea culturală (scrieri originale şi traduceri din Sfinţii Părinţi şi marii asceţi răsăriteni); construieşte un spital şi măreşte numărul chiliilor, căci se aflau acum în mănăstire peste 700 de călugări, unii veniţi de pe tot teritoriul românesc (Ţara Românească şi Ardeal) şi din alte ţări (bulgari, sârbi, greci, ruşi). Paisie formase la Neamţ o adevărată şcoală de traducători. Aici s-a tradus, din lb. greacă în slavonă, şi *Filocalia*, pe care mitropolitul rus Gavriil a tipărit-o la Petersburg. Din scrierile lui Paisie s-au păstrat sute de manuscrise şi rânduielile vieţii monahale stabilite de el s-au răspândit nu numai în mănăstirile de pe teritoriul românesc, ci şi de peste hotare (îndeosebi în Rusia, în peste o sută de mănăstiri). Urmaşii săi au dus mai departe tradiţia vieţii monahale stabilite de el, atât la Secu cât şi la Neamţ; unul dintre ucenicii săi, călugărul Platon, a scris „Viaţa lui Paisie". Un discipol indirect al lui Paisie a fost marele mitropolit Veniamin Costache al Moldovei, cel care a întemeiat Seminarul de la Socola, Iaşi (vezi M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Buc., 1981, p. 580–584)

PAISIE v. **Paisianismul**.

PALAMA, GRIGORIE (1296–1359) — nobil de origine, călugărit la Athos, ajunge episcop al Tesalonicului în vremea patriarhului Isidor, care îl va susţine în lupta pentru apărarea isihasmului şi a doctrinei despre energiile divine necreate, formulate de *Palama*; v. *Isihasmul*.

PALESTINA — se numea, în vremea Mântuitorului, ţara în care locuia poporul evreu. Ea se întindea de la Marea Mediterană până dincolo de râul Iordan, spre răsărit, iar de la nord, mărginită de culmile munţilor Liban şi Antiliban, până în sud, la pustiul Sinai şi Marea Moartă. Ţara n-a avut, de la început, această întindere şi nici acest nume. Cu mii de ani înainte, când a apărut poporul evreu pe harta istoriei, teritoriul ţării se întindea doar în partea de sud şi se numea Ţara Canaan. Aici s-a stabilit Avraam, *venit de dincolo de Eufrat*, la chemarea lui Dumnezeu, spre a fi părintele „neamului ales" din care trebuia să se nască Mântuitorul Iisus Hristos. De la cuvântul *Eber* (care înseamnă „cel de dincolo") s-a dat numele poporului *evreu-ebreu*, al cărui strămoş a fost Avraam. Un urmaş al lui Avraam, *Iacov-Israel* a avut doisprezece fii, din care s-a înmulţit poporul evreu, numit şi *poporul lui Israel*, după numele acestui strămoş. Unul dintre fiii lui Israel, pe nume Iuda, a fost hotărât de Dumnezeu ca din seminţia lui să se întrupeze Iisus Hristos. După numele lui Iuda evreii s-au mai numit şi *iudei*, iar ţara s-a numit Iudeea. Întâmplându-se o secetă mare în Canaan, Iacov şi fiii săi s-au stabilit în Egipt; aici urmaşii lor s-au înmulţit şi au rămas peste patru sute de ani, când, sub conducerea marelui profet Moise, au fost scoşi din Egipt şi au revenit în Canaan, „ţara strămoşilor". În aceste sute de ani, aici s-au aşezat alte popoare, dintre care cei mai puternici erau amoreii, împărţiţi în numeroase triburi conduse de regi, cu care evreii, sub conducerea lui Iosua Navi, au dus lupte grele spre a-şi cuceri pământurile. Despre aceste lupte, Sfânta Scriptură spune: „regii Amoreilor cei de peste Iordan, cei din munte

şi cei de la şes, cei de la malul mării celei mari (Mediterana) şi cei din apropierea Libanului: Heteii, Amoreii, Ghergheseii, Canaaneii, Ferezeii, Heveii şi Iebuseii, s-au adunat împreună ca să se lupte toţi cu Iosua şi cu Israel" (Iosua 9, 1–2). Amoreii au fost înfrânţi: „Aşa a luat Iosua tot pământul, cum poruncise Domnul lui Moise şi l-a dat lui Iosua de moştenire lui Israel, împărţindu-l între seminţiile lor" (Iosua 11, 23). Ţinuturile care mai rămăseseră neocupate de evrei în vremea lui Iosua, au fost cucerite mai târziu de regii evrei, printre care cei mai de seamă au fost David şi Solomon. David a unificat poporul evreu şi a cucerit pe cei mai aprigi duşmani, Filistenii, care locuiau ţinuturile de pe coasta Mării Mediterane. De la numele lor s-a dat numele de *Palestina* întregului teritoriu locuit de evrei (derivat din numele grecesc al filistenilor — *Ge Palestine* = pământ filistean). Astfel evreii au ajuns între hotarele ţării pe care Dumnezeu o hotărâse poporului ales şi îi vorbise lui Iosua Navi că va fi a lor, îndemnându-l s-o cucerească: „a grăit Domnul lui Iosua, fiul lui Navi... treci Iordanul tu şi tot poporul acesta, în ţara pe care o voi da fiilor lui Israel... de la pustie şi de la Libanul acesta până la râul cel mare (Iordanul)... şi până la marea cea mare spre asfinţitul soarelui vor fi hotarele voastre" (Iosua 1, 1, 2 şi 4); v. **Evreu**, **Iudaismul**.

PALAMAR v. **Pălimar**.

PANAGHIA v. **Miride**.

PANAGHIARE — odoare bisericeşti de argint, folosite pentru ridicarea Panaghiei. Au forma unui disc mai mic, fără picior, sub forma unor farfurioare plate de metal (aurit ori argintat), care se întrebuinţează în unele biserici (din Moldova, mai ales) şi în mănăstiri, farfurioare pe care se pune părticica de pâine sfinţită sau colac, închinat Preasfintei (παναγία — *panaghia*) Născătoare, la slujbele pentru pomenirea morţilor. Panaghiarele aveau în vechime forma unei farfurii adânci, formată din două tasuri concave, prinse în balamale. Erau frumos împodobite cu scene şi portrete incizate pe feţele lor. Aşa e, de ex., panaghiarul de la Mănăstirea Snagov (se află la Muzeul de Artă).

PANAGHIU v. **Engolpion**.

PANAHIDA sau **PANIHIDA** — este o slujbă pe care preotul o săvârşeşte la casa celui mort, fie în ziua morţii, fie în fiecare zi până la înmormântare. Este o slujbă premergătoare slujbei înmormântării (de la gr. παννυχίς — *pannihis*, format din πάς — *pas* = tot, νύξ — *nix* = noapte şi ἄδω — *ado* = cânt); înseamnă *priveghere* sau *slujbă de noapte*, deoarece înlocuieşte *priveghiile*, adică rugăcinile şi cântările din timpul nopţii pe care credincioşii le făceau odinioară la căpătâiul celor morţi, care erau îngropaţi numai noaptea, de teama persecuţiilor (Sf. Ioan Hrisostom, *Omilie la martiri*: „Aţi prefăcut noaptea în zi, prin sfintele privegheri" — διά των παννυχίδων τῶν ιερῶν — dia ton pannihidon ton ieron — P.G.L., col. 665). *Panihida*, sau *parastasul pe scurt*, se numeşte şi slujba pe care preotul o face la casa mortului după ce revine de la înmormântare; el binecuvintează aici pomana sau praznicul mortului, pomană ce se numeşte şi *Comând* (în Transilvania şi Moldova); acest praznic este o rămăşiţă a vechilor agape (mese frăţeşti) care, la creştinii din primele veacuri, însoţeau

înmormântările şi care, într-un fel, reprezintă o prelungire sau supravieţuire a vechilor ospeţe funerare („*convivia funebralia*") din vechile religii greco-romane. Acum preotul citeşte şi molitfa (rugăciune specială prevăzură în Molit-felnic) pentru sufletul mortului. În unele părţi din Transilvania şi Bucovina, înainte de parastas, preotul face *sfinţirea cea mică a apei* cu care stropeşte casa şi pe cei de faţă (o sfeştanie); e o reminiscenţă a lustraţiilor (curăţiri) păgâne şi iudaice, bazate pe ideea că atingerea de cadavre pângăreşte şi, deci, trebuie curăţiţi cei care s-au atins de ele. În timpul cât mortul stă în casă sau în biserică, pe lângă Panihida reglementară se obişnuieşte, în unele părţi, să se citească de către preot, la capul mortului, aşa-numiţii *stâlpi*; slujba numită stâlpi constă în citirea unor pericope, din cele patru Evanghelii. Unii preoţi citesc din Evan-gheliar toate pericopele dintre Paşti şi Înălţare, alţii numai Evangheliile morţilor pentru toate zilele săptămânii, alţii patimile Domnului sau pe cele din rânduiala Maslului, iar alţii cele 11 Evanghelii ale Învierii, care se citesc duminica la *Utrenie*, şi ale Molitfelnicului, sub titlul: „*Evanghelii ce se citesc la stâlpi*" (ediţia *Molitfelnic*, 1971 şi *Panihida*, ed. Bucureşti, 1967). Evangheliile acestea se intercalează de obicei între ectenie şi rugăciunile de dezlegare din rânduiala Panihidei (E.B.LS, 1980, p.475–476, 483). *Panihida* se numeşte şi cartea bisericească cuprinzând slujba înmormântării şi alte slujbe care se săvârşesc pentru cei morţi (pomeniri, parastase); iniţial această carte a făcut parte din Molitfelnic. În 1948 a apărut prima filadă a Panihidei (text independent de Molitfelnic) cu titlul: „*Panihida, cuprinzând şi slujbele înmormântării, precum şi alte slujbe ce se săvârşesc de către preot pentru cei răposaţi*". În ediţia din 1967, la *Panihida* se adaugă (tot din Molitfelnic) slujbele: *Rându-iala pentru înmormântarea preoţilor şi diaconilor de mir, Rânduiala înmormântării călugărilor, Rânduiala binecuvântării şi sfinţirii crucii ce se aşează la mormânt, Rân-duiala ce se săvârşeşte pentru pomenirea morţilor, la trei zile, la 9 zile, la trei săptă-mâni de la ziua morţii, Ridicarea Panaghiei pentru cei răposaţi*. Ultimele două slujbe au fost incluse în Panihida din cărticica *Rânduiala ridicării Panaghiei*, care apăruse mai de mult, în numeroase ediţii, publicate de Iacov Antonovic, episcop al Huşilor. Tot în ediţia Panihidei din 1967 s-au mai adăugat 15 pericope evanghelice, sub titlul: *Alte Evanghelii care se pot citi ca adaos şi podoabă la stâlpi, precum şi în drum spre locul de veci*; aceste 15 pericope au fost luate din Evanghelia apărută în 1964.

PANATENEE — se numeau, în religia Greciei antice, serbările date în cinstea zeiţei Atena, zeiţă a dreptăţii şi înţelepciunii. Ele se celebrau în mijlocul verii, anual, după luni de purificare rituală. Un cortegiu, în procesiune, pleca de la porţile oraşului şi se îndrepta spre Acropole. Procesiunile se încheiau cu sacrificii, întreceri sportive (curse de cai ş.a.), serbări. Panateneea constituia una din marile sărbători anuale şi, la patru ani, erau cu un caracter mai festiv aşa-numitele „panatenee mari", când se aducea „peplul" (mantia scurtă, fără mâneci, prinsă pe umeri cu o agrafă) pentru statuia zeiţei Atena.

PANCOSMISMUL sau **UNIVERSALIS-**

MUL — este una din trăsăturile specifice ale cultului ortodox, prin faptul că rugăciunea ortodoxă îmbrățișează în sfera ei întreaga lume și întreaga natură, cerând lui Dumnezeu să o sfințească și să o pună în slujba lui Dumnezeu și a omului. Acest scop sfințitor îl au mai ales rugăciunile și slujbele din grupa ierurgiilor. Astfel, Biserica Ortodoxă asociază atât natura însuflețită, cât și pe cea neînsuflețită la cultul de adorare a lui Dumnezeu (ex. rugăciunile de sfințire a apei la slujba Bobotezei: „Că Tu, prin voia Ta, toate le-ai adus din neființă la ființă... pe Tine Te laudă soarele, pe Tine Te slăvește luna, Ție se supun stelele, pe Tine Te ascultă lumina, de Tine se îngrozesc adâncurile, Ție slujesc izvoarele..." (*Molitfelnic*, București, 1937, p. 169, 179).

PANDANTIV v. **Naos**.

PANDORA — mitul Pandorei, legat de „Cutia Pandorei", stă în strânsă legătură cu mitul lui Prometeu (v. **Prometeu**), erou legendar, care a furat focul din cer și l-a adus oamenilor pe pământ; pentru această faptă a fost pedepsit de zei să fie răstignit pe o stâncă, unde un vultur trebuia să-i mănânce ficatul, care creștea la loc, în fiecare zi. Prometeu a fost numit „Hristos păgân", căci a fost răstignit și chinuit pentru mântuirea și fericirea oamenilor (I.C.PC). Pandora, prima femeie creată de zeii din Olimp, înzestrată cu toate darurile, a fost trimisă pe pământ spre a-i răzbuna împotriva lui Prometeu. Pandora se va căsători cu fratele lui Prometeu, Epimetheus, în casa căruia se afla un vas acoperit cu un capac greu, pe care nimeni nu avea voie să-l deschidă. Curioasă din fire, cu viclenie, Pandora reușește să deschidă vasul. Atunci se revarsă din el asupra pământului, cele mai cumplite nenorociri, suferințe și boli. Pe fundul vasului nu mai rămăsese decât speranța. Atât au mai putut păstra oamenii pentru mângâierea lor.

PANEGIRIC (πανυγύρεις — *panighireis* = cuvântare de laudă) sau *encomiul* — este o predică laudativă, cuvânt de laudă la o festivitate în cinstea cuiva (la ziua unui sfânt).

PANEGIRIST — cel care ține un panegiric.

PANIHIDNIC — manuscris tradus din lb. rusă și scris de episcopul Vartolomeu Măzăreanul (Acad. Română, Manuscrise românești, nr. 3698, an 1768).

PANTAHUZA (πανταχοῦσα — *pantahousa* = listă de subscripție) — registru de danii cu care cineva merge din casă în casă, din loc în loc, solicitând contribuții pentru înălțarea unui așezământ de binefacere, dar mai ales pentru construirea unei biserici (a merge cu pantahuza). *Pantahuza* se numește și tava de metal cu care se strâng în biserică bani pentru nevoile bisericii.

PANTEISM (πανθεισμός, ὁ — *panteismos* = Dumnezeu în toate) — pătruns de Dumnezeu; doctrină religioasă, conform căreia Dumnezeu este pretutindeni și este risipit în natură; tot ce există este o mărturisire a prezenței lui Dumnezeu.

PANTEON (πάνθεον, τό — *pantheon*) — templu consacrat tuturor zeilor, în antichitatea greco-romană (ex. Panteonul din Roma, construit de împăratul Agripa, sec. I d.Hr.) și Panteonul național, în care sunt reprezentați oamenii iluștri ai unui popor și care au contribuit la înălțarea țării lor (ex. Panteonul din Paris, inițial biserica Sf. Genoveva, 1764, consacrată ca Panteon de Revoluția franceză).

PANTOCRATOR (παντοκράτωρ, ὁ — *Pantokrator* = Atotțiitorul) — este denumirea care se mai dă turlei celei mari de deasupra naosului (din bisericile ortodoxe de stil bizantin) după pictura de pe fundalul turlei care reprezintă chipul lui Dumnezeu. *Atotțiitorul* (Pantocrator) cum e numit în Art. 1 din Crez: „Tatăl Atotțiitorul, Făcătorul cerului și al pământului". Zugravii îl înfățișează de obicei sub chipul lui Hristos numai bust (arătând prin aceasta că noi nu cunoaștem decât în parte cele ale lui Dumnezeu și subliniind unitatea ființială și inseparabilă dintre Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu-Fiul). Hristos Pantocrator este înfățișat în icoana din turla cea mare, cu chipul sever și grav, cu trăsături fine, ochii negri, privirea scrutătoare și barba neagră; cu mâna dreaptă binecuvintează, iar în stânga ține Sf. Evanghelie deschisă, înscrisul simbolic al inițialelor Alfa și Omega: „Începutul și Sfârșitul", prima și ultima literă din alfabetul grec, simbolizând eternitatea și atotputernicia lui Dumnezeu (după cum scrie în Apocalipsă 1, 8: „Eu sunt Alfa și Omega, Cel ce este, Cel ce era și Cel ce vine, Atotțiitorul..."). Chipul Pantocratorului e zugrăvit în cadrul unui medalion circular, înconjurat de un curcubeu în jurul căruia sunt înscrise diferite formule biblice sau liturgice: „Cerul e tronul Meu și pământul, scaun picioarelor Mele" ș.a. În jurul Lui sunt pictați îngeri și serafimi, în registre circulare. Pantocratorul reprezintă pe Dumnezeu așa cum L-au văzut, în viziunile lor, proorocii Vechiului Testament (Isaia 6, 1–3, Ezechiel etc.); v. **Naos**.

PAOS sau **PAUS** (de la lat. *pauso,-are*, gr. παύσω — *pauso* = a înceta, παῦλα, ἡ — *pavla* = oprire, încetare) — se numește vinul (paos) pe care preotul îl toarnă peste trupul mortului în cimitir, lângă groapă, înainte de a se închide sicriul, zicând: „Stropi-mă-vei cu isop și mă voi curăți..." (Ps. 50, 8); v. **Coliva**.

PAPA (lat. *papa, pappa* și gr. παπά, παπάς, ὁ — *papa, pappas* = preot, părinte) — este titlul cel mai înalt care se dă în ierarhia Bisericii Catolice, așa cum în Ortodoxie este titlul de Patriarh; deosebirea constă în faptul că Biserica Romano-Catolică fiind o Biserică centralizată are un singur cap conducător care este Papa de la Roma, pentru credincioșii catolici din toată lumea, pe când în Ortodoxie, Biserica fiind națională, fiecare țară ortodoxă își are un patriarh pe plan național (ex. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, al Rusiei, al Bulgariei, Greciei, Serbiei etc.). Acțiunea de centralizare în jurul episcopului Romei începe prin sec. IV; la aceasta vor contribui o serie de factori: prin mutarea capitalei imperiului de la Roma la Constantinopol, sub Constantin cel Mare, episcopul rămâne cea mai de seamă autoritate la Roma, ceea ce va fi pentru el un avantaj; episcopatul Romei va începe a primi tot mai multe daruri din partea nobililor romani și a unor împărați, danii ce purtau denumirea de „Moștenirea Sf. Petru" (*Patrimoniu Sancti Petri*) căci ele se făceau în numele lui. Episcopii Romei au început a face caz de numele Sf. Petru, socotindu-l primul episcop al Romei, iar ei fiind de drept urmașii lui, încep să pretindă și dreptul de a fi singurii conducători ai Bisericii. Această pretenție este însă fără temei deoarece, așa cum recunosc și afirmă înșiși istoricii Bisericii Romano-Catolice că ceea ce

se ştie despre Sf. Apostol Petru este că el a desfăşurat la Roma activitate misionară, ca şi Sf. Apostol Pavel şi amândoi au fost martirizaţi la Roma. Tradiţia relativ târzie (sec. III–IV), care-l numeşte „episcop" pe Sf. Petru, întâi la Antiohia şi apoi la Roma, şi pe care se bazează „primatul papal", are caracter legendar, căci vine din scrieri apocrife (necanonice), fiind contrară faptelor istorice cunoscute, deoarece apostolii nu erau episcopi, ci au rânduit episcopi (IBU, I). În sec. IV, episcopul Romei, papa Damasius I (366–384) câştigând favoarea împăratului Graţian, este proclamat de acesta ca judecător suprem al episcopilor şi preoţilor din imperiul său ceea ce, dat fiind şi înmulţirea controverselor religioase din Biserica Răsăritului care chema adesea ca arbitru pe episcopul Romei, l-a încurajat pe Damasius, care s-a considerat îndreptăţit a pretinde primatul Bisericii, bazându-se şi pe cuvintele Mântuitorului: „tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica Mea" (Matei 16, 18); Damasius transformă aceste cuvinte în mărturisire de credinţă la sinodul din 382 ţinut la Roma, sub conducerea sa, deşi aceasta contravenea hotărârii Sinodului II ecumenic (381), care prin canonul 3 declarase că episcopul din „Roma nouă" trebuie să urmeze în rang episcopului din „Roma veche" (adică Patriarhatul din Constantinopol). Damasius este primul episcop roman care numeşte scaunul episcopal din Roma „scaun episcopal" („*sedes apostolica*"), formulă ce va deveni titulatură consacrată pentru toţi urmaşii săi, episcopi ai Romei. Centralizarea puterii Bisericii apusene va continua şi prin creşterea puterii jurisdicţionale care se va întinde cu pretenţii şi asupra Bisericii Răsăritului. În vremea episcopului Leon I cel Mare (440–461), se formulează clar ideea „monarhiei papale" pe considerentul că primatul apostolului Petru este unul real, adică un primat de jurisdicţie, deci un „episcopat universal". Ca urmare, orice problemă importantă „cauza majore" a Bisericii va fi supusă spre rezolvare scaunului apostolic de la Roma, toţi episcopii şi mitropoliţii având doar menirea de a îndeplini numai o parte a atribuţiilor papei (urmaş al Sf. Petru), nu întreaga lui putere — „*plenitudo potestas*". Devenind o deviză pentru papii următori „*plenitudo potesta*", primatul papal va căpăta putere de dogmă, secole mai târziu, la Conciliul I Vatican din 1870. *Papa Leon I* este primul care a arătat, la Sinodul IV Ecumenic că papa e superior sinoadelor având puterea de a le anula hotărârile, *va proclama „primatul papal"*, iar unul dintre urmaşii săi, episcopul Hormisdas (514–523), decretează această supremă autoritate şi pe planul învăţăturii, prin formula: „Religia catolică totdeauna a fost mântuitoare şi infailibilă în scaunul apostolic", cerând episcopilor de Răsărit recunoaşterea solemnă că vor urma întru totul directivele scaunului apostolic unde se perpetuează adevărata şi nestrămutata temelie a învăţăturii creştine. Această afirmaţie va fi contrazisă în timp, căci, în raport cu Biserica Ortodoxă, păstrătoare a tradiţiei şi dreptei învăţături, formulată de Sfinţii Părinţi în Sinoadele Ecumenice, episcopii de Apus vor aduce nenumărate inovaţii doctrinare şi liturgice (v. **Filioque**) printre care cea mai ireconciliabilă rămâne această tendinţă de centralizare a Bisericii pentru întărirea şi expansiunea primatului papal şi a infailibităţii. În perioda

contemporană, papalitatea este preocupată mai ales de probleme de ordin pastoral, căutând să afle metode noi de adaptare la stările de evoluție a lumii pe planul mondial, social și pe planul progresului tehnic, preocupare manifestată încă de la Conciliul II Vatican (1962–1965).

PAPADIC (tact papadic) — în muzica bizantină este un stil de cântare ce se execută rar și prelung: melodia bogat ornamentată are o cadență variată, așa cum întâlnim în cântările heruvicului, polieleului, chinonicului și alte cântări cu mișcare largo. În Liturghia bizantină, până în secolul VI, când a fost introdus imnul heruvimic, se cânta în locul acestui imn, un psalm în *tact papadic* (foarte rar și prelung). Acest psalm se cânta în scopul de a acoperi golul creat în slujbă prin întreruperea Liturghiei în timpul cât credincioșii se perindau (veneau) pe dinaintea altarului pentru a preda diaconilor darurile de pâine și vin, pentru Sf. Euharistie.

PAPARUDE — ritual folcloric la români conform căruia se crede că *paparudele* aduc ploaia vara, în vreme de secetă, când grupuri de copii, care se numesc *paparude*, mergeau cântând și invocând ploaia și, oprindu-se la porțile caselor, strigau: „paparudă, rudă, vino de mă udă!"; gospodinele ieșeau cu gălețile pline cu apă și le aruncau peste ei, răsplătindu-i cu bani sau daruri de mâncare. Se crede că acest ritual își are originea într-o practică de magie pe care o săvârșeau romanii, în cultul zeului Jupiter. Practica, numită *aquaelicium*, consta în transportarea cu mare pompă a unei pietre (*lapis manalis*) din afara porții Gapena (una din porțile vechii Rome), în cetate și stropirea ei cu apă, pentru a se provoca ploaia.

PAPIRUS (πάπυρος, ὁ — *papyros*) — plantă erbacee ce crește în regiunile mlăștinoase din țările tropicale (Delta Nilului); egiptenii făceau din tulpina fibroasă un fel de hârtie pe care scriau. Un papirus (foaie scrisă) cu text religios a fost descoperit, în urma săpăturilor arheologice în 1960, la Derveni, în Nordul Macedoniei. Documente pe foi de papirus s-au găsit mai ales în Egipt, în morminte bine închise și uscate. Un sul de papirus s-a găsit la Callatis (Mangalia) într-un mormânt de piatră, care însă s-a pierdut, pulverizându-se în contact cu aerul, astfel că nu s-a putut cunoaște conținutul lui (DIVR).

PAPISTAȘ — catolic; preot papistaș — romano-catolic.

PARABOLA (παραβολή, ἡ — *paravoli*; lat. *parabola,-ae* = comparare, alăturare, asemănare, alegorie) — este o *vorbire cu sens figurat* prin care se urmărește redarea concretă a unor idei, învățături, având în general un rol didactic, moralizator, ca și fabula, cu deosebirea că ideile din fabulă sunt sugerate de personaje luate din lumea animalelor. În Sf. Scriptură, parabola este o specie a literaturii didactice pe care o găsim atât în Vechiul, cât și în Noul Testament. Parabola (ebr. *mașal*) redă în mod simbolic un adevăr religios sau moral, atât sub forma unei povestiri, cu temă din viața de toate zilele sau imaginară, cât și sub forma unei maxime, proverb sau vorbire enigmatică, al cărui înțeles trebuie căutat. Fără a fi fabulă sau alegorie, parabola conține totuși elemente alegorice. Un exemplu de parabolă în Vechiul Testament este mustrarea pe care Proorocul Natan o face regelui David, spre a-i arăta nedreptatea săvârșită împotriva lui Urie Heteul, unul dintre comandanții săi de armată.

Urie avea o soție foarte frumoasă pe care o iubea mult, dar pentru că David a plăcut-o, i-a răpit-o lui Urie, iar pe acesta l-a trimis să moară pe câmpul de luptă, într-un război cu Amoniții. Fapta lui David a însemnat nelegiuire în fața lui Dumnezeu și pentru a-l face să înțeleagă acest lucru, proorocul Natan, unul dintre înțelepții timpului, se duce la rege și îi spune parabola cu „Oița săracului": Un om sărac locuia într-o cetate în vecinătatea unui om foarte bogat. Săracul nu avea altă avere decât o oiță pe care el și copiii lui o crescuseră de mică și era singura lui bucurie. Bogatul avea în schimb turme nenumărate de oi și vite. Într-una din zile, venind la casa bogatului un oaspete, bogatul nu s-a îndurat să taie nimic din turmele sale și, spre a-și ospăta prietenul, a luat oița săracului și a gătit-o pentru omul care venise la el". Când David a auzit această istorisire, s-a mâniat cumplit asupra acelui om, și a zis către Natan: „Precum este adevărat că Dumnezeu este viu, tot așa este de adevărat că omul care a făcut aceasta este vrednic de moarte". Atunci Natan a zis către David: „Tu ești omul care a făcut aceasta... Pe Urie Heteul tu... l-ai ucis cu sabia Amoniților" (II Regi 12, 5, 7 și 9). În Noul Testament, parabola constituie o modalitate frecvent folosită de Mântuitorul în expunerea învățăturii Sale. Ex. „Parabola samarineanului milostiv" care demonstrează cine este aproapele nostru, și, în același timp, este și o demascare a egoismului și fățărniciei slujitorilor Templului (preoți și leviți), precum și, în general, a oamenilor cu inima împietrită în fața suferințelor omenești. Fiecare parabolă rostită de Iisus își avea tâlcul și scopul ei, spre a-i face pe oameni să înțeleagă marea dragoste a lui Dumnezeu pentru omenire, dar și datoriile oamenilor față de El, în vederea mântuirii. (Astfel sunt „Parabola fiului risipitor", „Parabola datornicului nemilostiv", „Parabola talanților", „Parabola săracului Lazăr și a bogatului nemilostiv" ș.a.).

PARABOLANII — erau, în Biserica primelor veacuri, slujitori care executau servicii inferioare, ca de ex. îngrijirea bolnavilor din spital, servicii ocrotite și întreținute de Biserică.

PARACLET (παράκλητος, ὁ — *paraclitos* = „cel pe care-l chemi în ajutor", Mângâietorul) — este numit Duhul Sfânt, Mângâietorul de care vorbește Mântuitorul în cuvântarea de la ultima Cină pascală pe care o ia cu ucenicii înainte de patimile, moartea și Învierea Sa: „Dar Mângâietorul, Duhul Sfânt, pe Care-L va trimite Tatăl, în numele Meu, Acela vă va învăța toate și vă va aduce aminte despre toate cele ce v-am spus Eu" (Ioan 14, 26). Paraclet este însuși Duhul lui Dumnezeu: „Mângâietorul, pe Care Eu îl voi trimite vouă de la Tatăl, Duhul Adevărului, Care de la Tatăl purcede, Acela va mărturisi despre Mine" (Ioan 15, 26). Acest atribut s-a dat lui Dumnezeu însuși, când Ap. Pavel îl numește Dumnezeul mângâierii: „Binecuvântat este Dumnezeu și Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, Părintele îndurărilor și Dumnezeul a toată mângâierea, Cel ce ne mângâie pe noi" (II Corinteni 1, 3–4).

PARACLIS — cu înțeles de *capelă* (lat. *capella*); termenul de capelă fiind întrebuințat probabil, mai întâi pentru paraclisul regilor Merovingieni ai Franței (sec. IX), paraclis în care se păstra ca o relicvă sfântă *cappa* (*capella*), adică mantaua purtată de Sf. Martin

de Tours, patron al Franței. De aici denumirea de *capelan*, întrebuințată în Apus pentru slujitorul sau îngrijitorul unei capele (*minister capelae*) (v. **Capelă**). *Paraclis* (gr. παρὰ ἐκκλησία — *paraekklisia*) este o biserică mică, bisericuță (slv.), adesea construită în incinta unui palat, instituție, palat patriarhal (patriarhie, mitropolie, episcopie), servind pentru servicii religioase unui grup restrâns de credincioși. Un paraclis este și *bolnița* (capelă în spitale, azile de bătrâni, cămine; ex. biserica Colțea este vechiul paraclis al spitalului Colțea); paraclise găsim și în mănăstiri (ex. *schiturile* sunt paraclise mănăstirești, construite în locuri mai retrase — sihăstrii, pentru folosința unui călugăr sau doi–trei călugări; la mănăstirile Neamț, Secu ș.a. există schituri dependente de biserica mare a mănăstirii), în cimitire. *Originea* paracliselor poate veni de la străvechile altare private (*sacella*) care existau în mai toate casele (grădinile) particulare greco-romane pentru îndeplinirea ceremoniilor tradiționale ale cultului strămoșilor sau divinităților ocrotitoare ale casei respective (manii, larii, penații). Păstrarea lor în creștinism se explică și prin aceea că la început locașurile de adunare și rugăciune ale creștinilor au fost casele particulare. Caracterul comunitar public pe care, prin menirea ei, îl are Sf. Liturghie, a determinat necesitatea construirii de biserici mai ales după ce creștinismul a primit deplină libertate religioasă (sec. IV). S-a ajuns chiar la interzicerea Sfintei Liturghii pentru grupuri particulare foarte restrânse, în case, de către preoți și episcopi. Interdicțiile au fost formulate prin numeroase canoane ale Sinoadelor bisericești (din Laodiceea — sec. IV, Sinodul Trulan — sec. VII, din Constantinopol — 681) care pedepsesc cu caterisirea pe clerici care ar săvârși Botezul și Sf. Liturghie în paraclise. Hotărârile sinoadelor au fost întărite și de legile civile ale împăraților bizantini care hotărăsc ca Sf. Liturghie să se oficieze numai în bisericile mari (de enorii); Novella LVIII a lui Justinian prevede ca paraclisele să se construiască numai cu învoirea episcopilor, rămânând numai pentru rugăciunea privată, iar preoții să fie numiți de episcop. Cu timpul însă, atât în Răsărit cât și în Apus, s-a reglementat dreptul de a se săvârși în capele toate serviciile divine, inclusiv Botezul și Sf. Liturghie, dar cu condiția ca aceste paraclise să îndeplinească normele cerute pentru construirea bisericilor, adică: să respecte stilul și formele tradiționale de construcție și decorare (ex. stilul bizantin, la noi), să fie sfințite după rânduiala ortodoxă, să aibă sfinte moaște sub altar și antimis pe Sf. Masă sfințit de episcop, și să săvârșească serviciul divin numai cu aprobarea episcopului locului. Paraclisele au fost construite în palatele împăraților bizantini și, după exemplul lor, domnii români și-au construit și ei paraclise în palatele lor, precum și în alte locuri (moșii, târguri și chiar în cetățile militare). Unele paraclise erau adevărate biserici (ex. biserica Beizadelelor — a cuconilor din palatul lui Petru Rareș de la Suceava). O reminiscență a vechilor altare casnice din antichitatea greco-romană, din care și-au tras obârșia paraclisele, se menține și azi sub forma icoanelor, chiar *colțuri ale icoanelor*, care nu lipsesc din nici o casă de creștin credincios, contituind adevărate altare ale cultului particular și familial. *Paraclis* se numește și *slujba religioasă* (παράκλησις,

ἡ — *paraklisis* = invocare) cu rugăciuni și cântări, prin care sunt invocați sfinții în ajutor, spre apărare de catastrofe și nenorociri. Paraclisele sunt slujbe religioase *asemănătoare acatistelor*, care se săvârșesc de către preot în biserică, pentru izbăvirea de necazuri și boli. Slujba e formată din tropare, condace și canonul complet, se citesc Evanghelia și ectenii (rugăciuni de cerere). La mănăstiri, *Paraclisul* se face împreună cu Litia, la Vecernie, în ajunul sărbătorilor (ex. Paraclisul către Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu sau Paraclisul Maicii Domnului). Paraclisele Maicii Domnului sunt slujbe speciale (în *Acatistier*, *Ceaslov*) care se oficiază în cinstea Fecioarei Maria în Postul sărbătorii Adormirea Maicii Domnului (1–14 august). Tot acum, în ajunul sărbătorii, la Utrenie sau la sfârșitul Vecerniei se săvârșește și *Prohodul* Maicii Domnului, slujbă imitată după Prohodul Domnului Iisus Hristos din slujba Utreniei Sâmbetei Mari (din ajunul Paștilor). Paraclisele, ca și Acatistele, sunt forme de rugăciuni care se adresează lui Dumnezeu, însă nu direct, ci indirect, prin intermediul sfinților, pentru împlinirea dorințelor și nevoilor personale.

PARACLISIARH (gr. παρὰ + ἐκκλησιάρχης — *paraekklisiarhis*) — este persoana care, în cadrul bisericii, îndeplinește serviciile mărunte în legătură cu nevoile cultului: întreține curățenia în biserică, aprinde candelele și lumânările, trage clopotele, bate toaca și aduce cele necesare pentru slujbă ș.a.; paracliserul e numit și *palamar, crâsnic* sau *făt* (în Bucovina și Ardeal), iar în unele părți și *țârcovnic* (de la slv. *țercov* = biserică), așa cum i se mai zice și cântărețului. În bisericile de sat, cântărețul este cel care îndeplinește și serviciile paraclisierului. Cuvântul *paraclisier* vine de la *paraeclisiarh*, slujitor în biserică, începând de prin sec. XIV, ca subaltern al *eclesiarhului*; eclesiarhul apare ca slujitor la ca-tedrale și în mănăstiri, în Biserica Ortodoxă din același secol. Sarcina lui era să vegheze la buna desfășurare a slujbelor religioase prin executarea întocmai a tipicului și a rânduielilor bisericești tradiționale (ca și azi, la catedrale și la mănăstirile mai mari). Eclesiarhului îi reveneau însă și aproape toate serviciile bisericești inferioare în legătură cu îngrijirea sfântului locaș și buna desfășurare a cultului pe care odinioară le săvârșeau membrii clerului inferior, care cu timpul au dispărut. Pentru a face față acestor servicii bisericești inferioare, el și-a luat ca ajutor pe paraclisiarh, care să îndeplinească aceste activități ce revin astăzi, în Biserica Ortodoxă, paraclisierului, iar în cea Catolică, *sacristanului*; v. **Paraclisier**.

PARACLITION sau **PARACLITICHI** (παρακλητικός — *paraclitikos* = de a ruga) — este în Biserica greacă, mai ales, cartea de slujbă care cuprinde separat cântările din timpul săptămânii, extrase din Octoih.

PARADIGMA (τὰ παραδείγματα, οἱ τύποι — *ta paradeigmata, oi tipoi* = exemplu înțeles, simboluri, semnificații, preînchipuiri în slujbele sfinte); ex. Vohodul mic (ieșirea cu Sf. Evanghelie la Liturghie) preînchipuie epifania Domnului, arătarea Lui în lume, mai întâi prin botezarea Sa în râul Iordanului, când a fost mărturisit de Tatăl, apoi prin începerea activității Sale: luminile care sunt purtate înaintea Sfintei Evanghelii simbolizează

lumina spirituală adusă de Mântuitorul prin Sf. Evanghelie, iar purtătorii luminilor închipuie pe proorocii Vechiului Testament care au prevestit venirea lui Iisus ş.a.m.d.

PARADIS v. **Rai**.

PARALAGHIE (παραλλαγή, ἡ — *paralaghi* = gamă, solfegiu) — psalmodiere, solfegiere pe note psaltice.

PARALIPOMENA sau **CRONICI** — se numesc cele *două cărţi de Cronici din Vechiul Testament* care urmează după Cărţile Regilor. Cartea întâi Paralipomena sau Cartea întâi a Cronicilor cuprinde istoria poporului evreu de la Facerea lumii până la moartea împăratului David. Cartea a doua Paralipomena cuprinde domnia lui Solomon, fiul lui David, construirea templului din Ierusalim, domnia urmaşilor lui Solomon până la robia babiloniană, poruncind reconstruirea templului din Ierusalim, ce fusese distrus de babilonieni.

PARAMAN — bucată de stofă (mic pătrat sau trapez) pe care sunt brodate (ori imprimate) semnele patimilor Mântuitorului (crucea, lancea, buretele, cuiele, ciocanul, scara crucii, cocoşul, Sf. Petru etc.) având în jur inscripţia: „Luaţi jugul Meu… că este bun şi povara Mea este uşoară“ (Matei 11, 29–30) şi: „Spatele l-am dat spre bătăi şi obrajii mei spre pălmuiri şi faţa Mea nu am ferit-o de ruşinea scuipărilor“ (Isaia 50, 6). Această bucată de stofă e legată cu băieri şi purtată de către călugări pe sub cămaşă, pe spate, la mijloc, ori peste rasă, ca semn al urmării Crucii Mântuitorului.

PARAMONARI (παραμονάριοι — *paramonarioi*) — se numeau în Biserica veche presbiterii care aveau sarcina de a supraveghea slujitorii bisericii (care făceau parte din clerul inferior).

PARASCHIVA, SFÂNTA CUVIOASĂ, numită în popor şi *Vinerea Mare* (gr. παρασκευή, ἡ — *paraskevi* = Vineri, dar şi pregătire înainte de sâmbătă) — se sărbătoreşte în ziua de *14 octombrie*, fiind cinstită nu numai în Biserica Ortodoxă Română, dar şi în Bisericile Ortodoxe Bulgară, Greacă, Rusă şi Sârbă. Ea a trăit probabil în prima jumătate a secolului XI (+1050), fiind originară din Epivat, Tracia (Bulgaria de azi). Având credinţă puternică în Dumnezeu, ea se călugăreşte trăind o viaţă sihastră, un timp în pustiul Iordanului, apoi într-o mănăstire din Constantinopol de unde revine la Epivat, unde i s-au aflat şi moaştele; la începutul sec. XVI, moaştele ei au fost duse de turci la Constantinopol, de unde au fost răscumpărate de domnitorul Vasile Lupu al Moldovei, la 1641 şi depuse la măreaţa biserică Sfinţii Trei Ierarhi, zidită de el, rămânând acolo până la sfârşitul sec. XIX, când au fost mutate în catedrala mitropolitană, unde se află şi azi. Sfintei Paraschiva de la Iaşi i se mai spune şi *Sf. Paraschiva cea nouă*, spre a fi deosebită de o altă sfântă mai veche, cu acelaşi nume, martiră în persecuţia lui Diocleţian (+304) şi pe care Biserica o pomeneşte la 26 iulie.

PARASTAS (παράστασις, ἡ — *parastasis* = înfăţişare înaintea cuiva, mijlocire) — se numeşte în popor slujba de pomenire care se face pentru cei morţi după înmormântarea lor şi care în cărţile de slujbă e numită *Panihida* (Panahida) *mare*, corespunzând *Requiemului* din cultul romano-catolic. Parastasul se săvârşeşte fie la casa mortului (îndată după înmormântare), fie la biserică, după sfârşitul

Liturghiei sau după Rugăciunea amvonului, fie la mormânt. La parastas se aduce, spre pomenirea mortului, colivă, pâine (colac sau prescuri) și vin, care în biserică se pun pe masa ofrandelor de lângă sfeșnicul împărătesc din stânga, ori pe altă masă așezată în mijlocul bisericii (v. **Coliva**). În unele părți ale țării, pe lângă colivă și vin sau chiar în loc de colivă, se aduce și *pomul* (un brăduț), împodobit cu fructe, zaharicale și lumânărele, care la înmormântare se poartă înaintea mortului când îl pornesc la cimitir și care se înfige la mormânt, iar la parastase se dă de pomană. Uneori în loc de pom poate fi și o simplă rămurică înfiptă în pâine (colac) care se ridică în timpul cântării „Unde umbrează darul tău, arhanghele...", așa cum se ridică coliva la „Veșnica pomenire". Pomul, care prin pierderea frunzelor toamna și reînverzirea lui primăvara este simbolul vieții și al morții, închipuie raiul în care s-a dus sufletul mortului, precum și pomul cunoștinței binelui și răului, din care au mâncat protopărinții noștri în rai. La parastase se împart celor de față, mai întâi preoților, *lumânări aprinse* și se aprind și lumânările de pe colivă. Ca și la înmormântare, și la parastas lumânările aprinse simbolizează atât pe Hristos, lumina lumii, „întru Care cel ce umblă nu va umbla în întuneric", cât și lumina candelei credinței și a faptelor bune cu care, ca și fecioarele înțelepte din Evanghelie, vom întâmpina și noi pe Domnul împreună cu răposatul, la sfârșitul lumii, când va veni „să judece viii și morții". *Slujba parastasului* pe larg, așa cum se află în Panihidă și în Molitfelnic, este slujba înmormântării prescurtată, deoarece lipsesc la parastas Fericirile, Apostolul, Evanghelia, cele opt stihiri idiomele ale Sf. Ioan Damaschinul și stihirile finale ale sărutării de pe urmă. În afară de Parastasul pe larg mai găsim în Panihidă, Molitfelnic și Liturghie *un parastas mic*, prescurtare a celui mare, sub titlul *Litia mică pentru morți*, în care, la ectenie, se face doar pomenirea generală a tuturor morților și nu pomenirea nominală. La mănăstiri se face vineri seara și se numește Litie (procesiune) pentru că se merge în procesiune la cimitir, ieșind din biserică după slujbă. La catedrale și bisericile de mir, parastasul acesta pe scurt (Litia mică) se face de obicei la sfârșitul Liturghiei și se numește *Trisaghion* pentru morți sau *Panihida mică*. Această slujbă se face și la cimitir, lângă mormânt, sau la casa mortului, cu ocazia pomenilor (parastaselor) care se fac la termenele (soroacele) stabilite după datină pentru pomenirea morților. Pomenirea morților în tradiția ortodoxă are caracter *general și special*. *Pomenirile generale* se fac în anumite zile din anul bisericesc și ele se fac pentru toți morții, indiferent de data la care au murit (v. Pomeniri generale ale morților). *Pomenirile speciale* (particulare) sunt legate de ziua morții celui care se pomenește și acestea sunt *parastasele*. Ele se fac la cererea rudelor celui mort, la anumite date sau *soroace*. Slujbele cu rugăciuni pentru pomenirea mortului (parastasele) se fac după tradiția veche și generală a Bisericii Ortodoxe, la următoarele *termene sau soroace*: ziua a treia (care corespunde de obicei cu ziua înmormântării), ziua a noua și ziua a patruzecea (șase săptămâni) după moarte, la trei luni, la șase luni, la nouă luni și la 12 luni (un an) după moarte; apoi, în fiecare an de ziua morții, până la împlinirea a

şapte ani de la moarte. *Explicaţia teologică sau simbolică* a acestor date este următoarea: la trei zile după moarte se face pomenirea mortului în cinstea Sf. Treimi, întru care ne mântuim, şi în amintirea Învierii celei de-a treia zi a Domnului, care este chezăşie a învierii celor adormiţi (I Corinteni 15, 20). La nouă zile se face pomenirea pentru ca răposatul să se învrednicească de părtăşia cu cele nouă cete îngereşti sau cele nouă cete ale sfinţilor şi în amintirea Ceasului al nouălea, când Domnul, înainte de a muri pe cruce, a făgăduit tâlharului raiul, pe care ne rugăm să-l moştenească şi morţii noştri (pomenirile la trei şi la nouă zile existau şi la grecii antici şi la romani, care la 9 zile aduceau un ultim sacrificiu pentru mort (*novemdiale sacrificium*). Pomenirea la 40 de zile (şase săptămâni) se face în amintirea Înălţării la cer a Domnului, care a avut loc la 40 de zile după Învierea Sa, pentru ca tot aşa să se înalţe şi sufletul nostru la cer. La trei, la şase şi la nouă luni (6 = 2 x 3; 9 = 3 x 3) se face pomenire în cinstea Sf. Treimi. La un an se face pentru că se urmează exemplul creştinilor din primele veacuri, care prăznuiau în fiecare an ziua morţii martirilor şi sfinţilor ca zi de naştere a lor pentru viaţa de dincolo. La 7 ani se face pentru că 7 este număr sfânt, amintind de cele 7 zile ale creaţiei. Cărţile noastre de slujbă dau pomenirii morţilor până la 40 de zile şi la 7 ani şi o explicaţie fiziologică sau naturală, bazată pe analogia prin care trece descompunerea trupului omenesc, până la completa lui descompunere. De ex. se face parastas la trei zile, pentru că în a 3-a zi faţa mortului începe să se desfigureze; în ziua a noua pentru că atunci trupul mortului începe să se strice, afară de inimă; la 40 de zile, pentru că atunci se pierde şi inima. Potrivit acestei interpretări, procesul descompunerii fizice urmează procesul invers al zămislirii şi formării trupului omenesc în pântecele mamei. Alcătuirea omului se face tot la fel: în a 3-a zi se formează inima, în a 9-a zi se fixează trupul, iar în a 40-a zi se alcătuieşte desăvârşit trupul. Se face la 7 ani, pentru că atunci trupul mortului e prefăcut cu totul în ţărână. Datele (soroacele) pentru săvârşirea parastaselor mai sunt explicate şi în legătură cu credinţele populare despre *vămile văzduhului* prin care se crede că trece sufletul mortului până să ajungă la cer. Astfel pomenirea din ziua a treia se face pentru că abia atunci s-ar înălţa sufletul la cer, căci, în primele trei zile, sufletul dă târcoale trupului. Pomenirea (parastasul) din ziua a noua se face pentru că atunci sufletul se înfăţişează a doua oară lui Dumnezeu în cer, pentru a i se închina, după ce a vizitat raiul. Pomenirea din ziua a patruzecea se face pentru că atunci ar avea loc judecata particulară, după peregrinarea sufletului timp de 40 de zile prin toate vămile văzduhului, prin rai şi prin iad (v. **Vămile văzduhului**). Pomenirea mortului la datele (soroacele) de mai sus se face fie cu parastas şi Liturghie (mai ales la 6 săptămâni, la un an şi la 7 ani, după moarte), fie ducându-se numai colivă, vin şi colac la mormânt, unde preotul face parastasul pe scurt (*Litia mică*) şi stropeşte mormântul cu vin (aşa se obişnuieşte mai ales în primele 40 de zile după moarte). La 40 de zile şi la un an, parastasul (pomenirea) se face cu masă (pomană) şi se împart diferite lucruri de pomană pentru sufletul mortului, care sunt mai întâi binecuvântate prin

rânduieli de slujbă, înscrise în cărțile de cult (*Molitfelnic*, București 1965, p. 275–279), *„Litia mică pentru morți"* și *„Rugăciunea care se citește de către preot la împărțirea hainelor și altor lucruri, pentru cei adormiți în Domnul"*. *Slujbele* de pomenire a morților (*parastasele*) la soroace, nu se fac în orice zi a săptămânii, ci numai *joia, sâmbăta și duminica*. Dar ziua stabilită de *tradiția constantă este sâmbăta*. Săvârșirea parastaselor în zi de *duminică* este admisă ca o *excepție* sau ca un pogorământ pentru cei ce nu pot veni la biserică în zi de lucru; în legătură cu aceasta a avut loc o mare controversă în Biserica greacă, cunoscută sub numele de *cearta colivelor*, începând din sec. XVIII, dându-se în acest sens hotărâri contradictorii. *Parastasele* nu se fac în următoarele zile din cursul anului bisericesc: între *20 decembrie și 7 ianuarie*, adică între cele 12 zile dintre Nașterea Domnului și Bobotează pentru că bucuria duhovnicească a marilor sărbători din acest răstimp nu trebuie să fie umbrită de doliul pentru cei morți; *la praznice împărătești* în *Săptămâna Patimilor și în Săptămâna Luminată* (adică de la sâmbăta Floriilor până al Duminica Tomei), deoarece în săptămâna dinainte de Paște doliul este pentru Domnul Hristos, iar săptămâna următoare este consacrată bucuriei Învierii Lui, motiv pentru care se recomandă ca nici în duminicile Penticostarului (dintre Paști și Rusalii) să nu se facă parastase și nu se fac nici de la lăsatul sec de carne (Duminica Înfricoșătoarei Judecăți) până la Sâmbăta a doua din Postul Mare (Păresimi). În acest răstimp, parastasele se fac numai sâmbăta și duminica, deoarece parastasele sunt legate de Liturghia normală (a Sf. Ioan sau a Sf. Vasile), care în timpul postului se săvârșește numai sâmbăta și duminica (în zilele de rând, de luni până vineri, săvârșindu-se Liturghia Darurilor celor mai înainte sfințite).

PARAȘE (ebr. *parașot*, de la verbul *paraș* = a împărți) — se numesc pericopele (texte alese) din Vechiul Testament pentru a fi citite la slujbele religioase din sinagoga iudaică, în fiecare sâmbătă. La început se citeau părți din Lege (Pentateuhul sau cele cinci cărți ale lui Moise) împărțite în 54 de parașe: mai târziu s-au citit și părți alese din Profeți, corespunzătoare parașelor. Aceste texte din Profeți s-au numit *haftare* (Cărțile Profeților au fost împărțite în 85 de haftare, cu precădere acele texte care vorbeau de venirea lui Mesia). Creștinii au preluat de la iudei obiceiul de a citi, la serviciile divine, anumite părți din Sf. Scriptură, atât din Vechiul, cât și din Noul Testament. Conform acestei împărțiri, Noul Testament se citea în întregime într-un an (cum arată Sf. Ioan Hrisostom în Omilia la Iov 58, 4).

PAREMIAR sau **PARIMIAR**, v. **Paremie**.

PAREMIE sau **PARIMIE** (παροιμία, ἡ — *paroimia* = proverb, pildă, parabolă) — denumire pentru lecturile biblice (pericopele) care cuprind în general *Proverbele* (Parimiile) sau *Pildele lui Solomon*, din Vechiul Testament. Cu timpul, termenul de *parimie* s-a extins la toate lecturile biblice folosite la slujba Vecerniei, pentru că de cele mai multe ori aceste lecturi se iau din Proverbele lui Solomon; de aceea conținutul lor e plin de înțelepciune. Cartea de slujbă care cuprinde aceste lecturi

biblice (paremii) se numeşte *Paremiar* sau *Parimiar*. Parimiarul a fost tradus în limba română de Dosoftei, Mitropolitul Moldovei, la Iaşi în 1683. Din Paremiar se citeşte la Vecernia sărbătorilor din perioada Octoihului şi a Penticostarului şi la Vecernia zilelor de rând din perioada Triodului (miercuri şi vineri seara, din săptămâna premergătoare Postului Mare şi în toate zilele din Postul Mare; v. **Lecturi biblice**.

PARENETIC, ***predica parenetică*** — predică cu conţinut moralizator.

PARENEZA — predică ocazională, legată de un eveniment; v. **Necrolog, Panegiric**.

PARENTALIA (lat. *parentalia,-ium* = comemorări anuale pentru sufletele strămoşilor — *parentes* = părinţi) — străveche sărbătoare păgână de vară prin care strămoşii noştri romani îi pomeneau şi cinsteau pe morţii lor, pe părinţi — *parentes*, de unde *Parentalia*. Biserica Ortodoxă a încreştinat această zi, pe care poporul român n-a înlăturat-o din tradiţiile lui. Şi Biserica a încadrat-o în cultul ei, dând un sens creştin riturilor şi ceremoniilor legate de cultul morţilor, păstrând ca zi de pomenire a morţilor sâmbăta din ajunul Rusaliilor, numită şi Moşii de vară (rus. *Troiţkaia* adică *a Treimii*). Parentalia este sărbătoarea romană a Rozaliilor, când la mormintele celor răposaţi, în luna mai se aduceau libaţii şi făclii aprinse şi se presărau peste morminte trandafiri (lat. *rosa,-ae*, care au dat italicul *rosalia*). Rozaliile romanilor au fost încreştinate în perioada daco-romană (sec. II–VII); cuvântul slavizat a devenit Rusaliile (Cincizecimea). Parentalia s-a păstrat în sâmbăta Rusaliilor sau „Moşii de vară“, când se fac, la ortodocşi, pomenirile morţilor atât la biserică, cât şi în cimitire; atunci se împart, pentru cei morţi, colaci şi oale de pământ (simbol al trupurilor celor morţi) cu apă sau vin în ele, având la toarte flori sau cireşe (v. **Moşii de vară**, **Pomeniri**). Slujba pentru pomenirea generală a morţilor care se face în această zi este cuprinsă în ziua respectivă din cartea de slujbă numită *Penticostar* (E.B.I.G, p. 314).

PARETESIS — retragerea din scaun, de bună voie, a unui ierarh (episcop, mitropolit, patriarh).

PARIA — în sens peiorativ, cuvântul denumeşte pe declasaţii societăţii; v. **Brahmanismul**.

PARIMIAR v. **Paremie**.

PARIMIE v. **Paremie**.

PARIVRAJAKA — călugăr cerşetor, în religia brahmană; v. **Brahmanismul**.

PAROH (lat. *parochus,-i*, gr. pCroco$, ó — *parohos* = cel ce furnizează, cel care răspunde, gazdă) — se numeşte, în Biserica Ortodoxă preotul care poartă grija unei parohii d.p.d.v. administrativ (v. **Parohie**), fiind în acelaşi timp şi preotul slujitor al bisericii acelei parohii. Dacă parohia este foarte mare şi depăşeşte numărul reglementar de familii, atunci la aceeaşi biserică pot sluji mai mulţi preoţi care-şi împart între ei parohia, având fiecare un număr de familii pentru împlinirea diferitelor servicii divine, pe teren (botezuri, sfeştanii, înmormântări). Dar chiar dacă la aceeaşi biserică, din necesităţile expuse mai sus, slujesc mai mulţi preoţi, *parohul* este numai *unul singur*. Diferenţa între paroh şi ceilalţi preoţi slujitori este doar de ordin administrativ; din punct de vedere al harului,

toţi preoţii sunt egali între ei, fiind sfinţiţi prin aceeaşi unică Sfântă Taină a Preoţiei sau Hirotoniei.

PAROHET (ebr.) — perdea; Cortul Mărturiei, primul locaş de rugăciune al poporului evreu, realizat de Moise după îndrumările date lui de Iahve, avea două încăperi: *Sfânta* (în care se afla candelabrul cu şapte lumini şi masa pâinilor punerii înainte — pentru jertfă) şi *Sfânta Sfintelor* (încăperea cea mai sfântă, în care se afla Chivotul Legii); aceste două încăperi erau despărţite printr-o perdea care se numea *Parohet*, a cărei reminiscenţă s-a păstrat în *Dvera* uşilor împărăteşti din biserica creştină. Şi în templul construit de Solomon se afla această perdea (*Parohet*) între Sfânta şi Sfânta Sfintelor. *Parohet* se numeşte şi perdeaua care acoperă, în sinagogă, Chivotul Legii.

PAROHIE (παροικία, ἡ — *paroikia* = a locui împreună, a fi în acelaşi loc) — denumire folosită la început de evreii din diaspora pentru comunităţile evreieşti răspândite în întreaga lume păgână. De la evrei l-au luat elinii, spre a denumi *prima comunitate creştină* din oraşe (MEG, t.19, p. 738). La începutul creştinismului, *parohie* se numea totalitatea creştinilor dintr-un oraş sau sat. Începând din sec. V–VI, s-a înţeles prin parohie comunitatea creştină dintr-o anumită circumscripţie bisericească din oraşe sau sate, condusă de un preot. Conform Statutului Bisericii Ortodoxe Române, art. 41, „parohia este comunitatea credincioşilor, clerici şi mireni, de religie creştină ortodoxă, aşezaţi pe un anume teritoriu şi încredinţaţi păstoririi unui *preot paroh*". Administrativ, *parohia este celula sau unitatea cea mai mică* a Bisericii creştine. Ea a evoluat din vechea enorie (ἐνορία ἐγχώριος — *enoria eghorios* = parohie situată la ţară), unitate administrativă mai mică a „parohiei", păstorită de un preot cu delegaţie temporară, de episcop. Cu timpul, enoriile parohiale de astăzi s-au desprins ca organizaţie de biserica principală (vechea „parichia") şi au devenit biserici independente, de sine stătătoare, conduse de preoţi cu delegaţie permanentă, preoţii rămânând totuşi dependenţi de episcop. Aşa s-au format parohiile de astăzi, fiind denumite cu acest înţeles începând din sec. VI, în Apus şi mai târziu, în Răsărit. *Simbolic*, parohia este *trupul mistic al lui Hristos*, în care viază şi lucrează harul lui Dumnezeu şi în care trebuie să se integreze orice creştin, pentru a fi părtaş la har şi a dobândi mântuirea. Toţi creştinii trebuie să aparţină unei parohii, să fie legaţi de acelaşi altar şi aceiaşi slujitori în care continuă în lume lucrarea mântuitoare a lui Hristos.

PARTENOCOMII sau **PARTENONE** (παρθεναγεγείο, τὸ — *partenaghegheio* = institut de tinere fete) — erau în Biserica creştină, veche, un fel de cămine de adăpost pentru tinerele fete orfane, spre a fi apărate de vicisitudinile vieţii; *partenocomiile* aveau o *organizare quasimonastică* şi tinerele erau pregătite slujirii Bisericii. *Partenocomiile* erau conduse şi organizate de episcopii şi clericii din subordinea lor. Când nu erau şi orfelinate, aceste instituţii n-au durat, căci cu timpul au fost afiliate mănăstirilor de călugăriţe, cu care s-au contopit (L.S.IAS).

PARTENON (Παρθενών — *partenon* = casa fecioarelor) — templul închinat Atenei, zeiţa dreptăţii în mitologia greacă, templu ale

cărui ruine pline de măreție se văd și azi pe Acropole (înălțime muntoasă în Atena, capitala Greciei). Templul a fost construit în epoca lui Pericle (sec. V î.Hr.), la cererea lui Fidias, cel mai mare sculptor al Greciei antice.

PARUSIA (παρουσία, ἡ — *parusia, i* = prezență; παρουσία, ἡ δευτέρα — *parusia i deitera* = a doua venire) — dogma creștină despre a doua venire a Domnului Hristos cuprinsă în Simbolul credinței: „Și iarăși va să vie cu slavă, să judece viii și morții..." (art. VIII). Atunci va avea loc Judecata de Apoi (v. Judecata viitoare). A doua venire a Mântuitorului, despre care găsim referiri în numeroase locuri din Sf. Scriptură, va fi într-un timp necunoscut oamenilor și chiar îngerilor, ci numai lui Dumnezeu-Tatăl: „Iar de ziua și de ceasul acela nimeni nu știe, nici îngerii din ceruri, nici Fiul, ci numai Tatăl" (Matei 24, 36). Acesta este răspunsul pe care Mântuitorul îl dă Apostolilor, cu care vorbind despre cele ce vor fi, aceștia Îl întreabă: „ Spune nouă când vor fi acestea și care este semnul venirii Tale și al sfârșitului veacului? " (Matei 24, 3); îndemnându-i să fie pregătiți, le spune „Parabola celor zece fecioare", care este un avertisment pentru toți creștinii, din toate timpurile: „Privegheați deci, că nu știți în care zi vine Domnul vostru" (Matei 24, 42). Răspunzându-le care va fi „semnul", Mântuitorul le-a vorbit despre unele semne ce vor vesti sfârșitul și a doua Sa venire: predicarea Evangheliei la toate popoarele și creștinarea lor și a evreilor, „că împietrirea s-a făcut lui Israel în parte, până ce va intra tot numărul neamurilor. Și astfel întregul Israel se va mântui..." (Romani 11, 25–26); „Se va propovădui această Evanghelie a împărăției în toată lumea spre mărturie la toate neamurile; și atunci va veni sfârșitul" (Matei 24, 14). A doua venire va fi precedată de venirea pe pământ a profeților Vechiului Testament, Enoh și Ilie, care vor predica pe Hristos, dar vor fi răpuși de Antihrist, dușmanul neîmpăcat al lui Hristos (Apocalipsa 11, 3, 6–7: „Și voi da putere celor doi martori ai mei și vor prooroci... Aceștia au putere să închidă cerul, ca ploaia să nu plouă în zilele proorociei lor, și putere au peste ape... Iar când vor isprăvi cu mărturia lor, fiara care se ridică din adânc va face război cu ei, și-i va birui și-i va omorî"). Apariția lui *Antihrist* (simbol al răutății, dușmanul lui Hristos) va fi la sfârșitul lumii spre a combate pe Hristos, dar Antihrist va fi supus la a doua venire a Domnului: „Și atunci se va arăta cel fără de lege, pe care Domnul Iisus îl va ucide cu suflarea gurii Sale și-l va nimici cu strălucirea venirii Sale. Iar venirea aceluia va fi prin lucrarea lui satan, însoțită de tot felul de puteri și de semne și de minuni mincinoase" (II Tesaloniceni 2, 8–9). Mântuitorul arată Apostolilor o parte din aceste semne, care, deși totdeauna au existat, atunci vor avea un caracter predominant: „Căci se va ridica neam peste neam și împărăție peste împărăție și va fi foamete și ciumă și cutremure... nu vă speriați, căci trebuie să fie toate, dar încă nu este sfârșitul... Căci se vor ridica hristoși mincinoși și prooroci mincinoși și vor da semne mari și chiar minuni, ca să amăgească, de va fi cu putință, și pe cei aleși" (Matei 24, 7, 6 și 24). Natura va vesti venirea a doua prin catastrofe, iar în final prin proiectarea pe cer a semnului Sfintei Cruci („semnul Fiului Omului): „Iar... soarele se va întuneca și luna nu va

mai da lumina ei, iar stelele vor cădea din cer şi puterile cerului se vor zgudui. Atunci se va arăta pe cer semnul Fiului Omului şi vor plânge toate neamurile pământului şi vor vedea pe Fiul Omului venind pe norii cerului, cu putere şi cu slavă multă" (Matei 24, 29–30). Atunci, la a doua venire, Mântuitorul va face şi Judecata universală, când fiecăruia i se va da pedeapsa şi răsplata definitivă: „Căci Fiul Omului va să vină întru slava Tatălui Său, cu îngerii Săi; şi atunci va răsplăti fiecăruia după faptele sale" (Matei 16, 27) (v. **Judecata de apoi**). *Parusia* se mai numeşte în unele regiuni (ca nordul Moldovei) şi pomenirea individuală şi neîntreruptă a morţilor, la toate liturghiile din cursul unui an bisericesc, aşa cum se obişnuieşte la unele biserici parohiale.

PASAHALIA — Pascalia.

PASAPNOARII (πᾶσα πνοή — *pasa pnoi* = toată suflarea) — denumire grecească pentru cele trei stihuri „Toată suflarea" care se cântă înaintea Evangheliei utreniilor din dumnici şi sărbători. Li se zice *pasapnoarii*, spre a le deosebi de „Toată suflarea" Laudelor Utreniei, care încep tot aşa.

PASĂREA, ***Mănăstirea Pasărea*** (în apropiere de Brăneşti-Ilfov) — aşezare monahală de maici, datând de la începutul sec. XIX (1813), întemeiată de arhimandritul Timoftei şi călugării de la Cernica. Biserica nouă a fost zidită în 1846 şi restaurată în vremea patriarhului Iustinian (a doua jumătate a sec. XX).

PASCALIA, PASCALII — tabele cuprinzând data Paştelui, calculată pe mai mulţi ani; v. **Paştele**.

PASCĂ — cu înţeles de: anafură, pâine sfinţită, care se dă în noaptea de Paşte, la biserică, după slujba Învierii; azimă, pâine nedospită, pe care o consumă evreii cu prilejul sărbătorilor pascale; azima, pâinea de împărtăşanie la catolici; pasca de Paşte pe care o pregătesc gospodinele ortodoxe, un fel de cozonac umplut cu brânză de vaci, smântână şi ou.

PASTOFORI (παστοφόρος — *pastoforos*) — erau, în religia vechilor egipteni, membrii unei organizaţii religioase, care în timpul procesiunilor din cadrul cultului zeilor purtau un dulăpior cu reprezentări sacre, numit παστός — *pastos*, lat. *thalamus*. O inscripţie descoperită la Tomis (Constanţa) consemnează existenţa aici a acestor pastofori (DIVR).

PASTOFORIU v. **Absidiole**, **Altar**.

PASTOR — conducătorul religios al unei comunităţi protestante sau neoprotestante.

PASTORAL — ceea ce ţine de activitatea pastorală, adică de activitatea de educaţie spirituală a unei parohii; un aspect constă în trimiterea unei *Pastorale*, scrisoare deschisă trimisă unei parohii, de către ierarhul locului, spre a fi citită credincioşilor în biserică, cu prilejul marilor sărbători creştine (Paşte, Crăciun), cuprinzând învăţături legate de sărbătoarea respectivă, precum şi salutarea duhovnicească, cu binecuvântări adresate credincioşilor. *Pastorală* se numeşte şi disciplina din cadrul Teologiei creştine, la care se studiază metodele şi căile prin care poate reuşi un preot să îndrumeze, să formeze şi să întărească sentimentul religios creştin în conştiinţa păstoriţilor săi, adică membrii parohiei pe care o conduce. Termenul „pastoral" se referă şi la creaţii literare şi artistice inspirate din viaţa în mijlocul naturii. Termenul derivă

de la *păstor*, nume dat celui ce îngrijeşte, supraveghează o turmă; simbolic, termenul s-a transformat pe plan religios, închipuindu-i pe conducătorii religioşi care păzesc, supraveghează, călăuzesc spre Dumnezeu sufletele credincioşilor, care împreună formează „turma" Bisericii. Mântuitorul Iisus Hristos, întemeietorul Bisericii creştine, Însuşi S-a numit „Păstor": „Eu sunt păstorul cel bun. Păstorul cel bun îşi pune sufletul pentru oile sale" (Ioan 10, 11).

PASTORALĂ v. **Pastoral**.

PAŞTE, PAŞTILE sau *sărbătoarea anuală a Învierii Domnului* — este cea mai de seamă dintre praznicele împărăteşti, în creştinătatea ortodoxă, „al praznicelor praznic, sărbătoarea sărbătorilor" (cum este numit în Canonul Paştilor din *Penticostar*). Din punct de vedere calendaristic, de sărbătoarea Paştilor este legat tot ciclul mobil de sărbători, al anului bisericesc (liturgic). De această dată e legată ordinea (succesiunea) şi denumirea duminicilor de peste an, cu evangheliile şi apostolele care se citesc la Liturghie în tot cursul anului. Importanţa acestei sărbători i-o conferă şi ciclul de trei zile, cât se sărbătoreşte. Cuvântul *Paşti* (folosit de obicei la forma de plural lat. *Paschae*), e de origine ebraică (*Pesah* = trecere) şi era folosit pentru sărbătoarea azimilor (*Pascha*), sărbătoare anuală în amintirea trecerii prin Marea Roşie, când s-au eliberat din robia egipteană (Ieşire 12, 27), la 14 Nisan (prima lună plină de după echinocţiul de primăvară). După unele păreri, termenul Paşti, cât şi sărbătoarea iudaică Pascha, ar fi de origine egipteană (în lb. egipteană *Paşeh* = trecere). În timpul robiei în Egipt se sărbătoarea, în valea Nilului, ziua echinocţiului de primăvară, adică a trecerii soarelui din emisfera australă în cea boreală (nordic), ca zi a biruinţei luminii asupra întunericului. Evreii au păstrat denumirea şi serbarea, dându-i însă un sens religios şi naţional. Din lb. ebraică, cuvântul a fost preluat de creştini, fără a fi vreo legătură, decât de nume, între sărbătoarea creştină a Paştilor şi vechea sărbătoare iudaică. Trecerea cuvântului în vocabularul creştin s-ar explica prin faptul că evenimentele istorice comemorate în sărbătoarea creştină (patimile, moartea şi Învierea Domnului) au coincis cu Paştele evreilor din anul 33, fiind însă de la sine înţeles că obiectul sau motivul Paştelui creştin este cu totul altul decât cel al evreilor, între cele două serbări nefiind altă legătură decât cea de coincidenţă de nume. Paştile constituie cea mai veche sărbătoare creştină. Împreună cu Duminica, sărbătoarea săptămânală a creştinilor, se sărbătoreşte din epoca apostolică. Numirea de *Paşti* s-a dat la început de primii creştini comemorării anuale a Cinei celei de Taină, care avea loc în seara zilei de 13 Nisan, adică în joia dinaintea Duminicii Învierii. Comemorarea consta dintr-o masă rituală care imita Cina şi era însoţită de slujba Sfintei Euharistii. Denumirea de „Paşti" a trecut însă la creştini, de la comemorarea Cinei la comemorarea morţii Domnului. Mielul care era jertfit şi mâncat la masa pascală a evreilor (în amintirea mielului pascal din ultima noapte a robiei din Egipt, când Moise i-a trecut Marea Roşie şi i-a eliberat), era considerat ca imagine sau preînchipuire a Mântuitorului, Care S-a jertfit ca un miel, pentru răscumpărarea păcatelor noastre (Isaia 53, 7;

Ioan 1, 29 ş.a.). În sensul acesta (de jertfă) e întrebuinţat cuvântul *Paşte* la Sf. Apostol Pavel: „Căci Paştile nostru (τὸ πάσχα ἡμῶν — *to pasha imon*) Hristos S-a jertfit pentru noi" (I Corinteni 5, 7). Comemorarea anuală a Cinei stă deci la originea sărbătorii creştine a Paştilor. Reglementându-se durata Postului Paştelui, a fost mutată comemorarea Cinei din noaptea de 13 Nisan, adică din Joia dinaintea Învierii şi s-a hotărât ca ea să se facă în noaptea de sâmbătă, spre a nu se întrerupe Postul prin mesele rituale din seara Joii Patimilor. Paştele însemna deci, la primii creştini, comemorarea anuală a celor trei momente din viaţa Mântuitorului: *Cina, Patimile* şi *Învierea*. Cu timpul însă înţelesul cuvântului *Paşti* s-a restrâns numai la sărbătoarea Învierii, aşa cum îl înţelegem noi astăzi. Întrucât în Biserica veche au existat neînţelegeri privind data serbării Paştelui şi pentru a le curma, Sfinţii Părinţi au hotărât, în cadrul Sinodului I Ecumenic, ca Paştele să se serbeze de toată creştinătatea numai *Duminica* şi aceasta să fie în prima Duminică cu lună plină, după echinocţiul de primăvară. Dacă însă prima lună plină (14 Nisan) de după echinocţiul de primăvară (21 martie) cade duminica, atunci se va serba în duminica următoare, pentru a nu corespunde cu Paştele evreilor, care se serba totdeauna la 14 Nisan. Data Paştilor poate varia într-un interval de 35 de zile (între 22 martie–25 aprilie). Pentru aceasta s-au stabilit, încă din sec. III, tabele cu data Paştilor (numite Pascalii), pe mai mulţi ani. Dar din cauză că nu toată lumea creştină foloseşte acelaşi calendar bisericesc (unii încă mai folosesc calendarul iulian, adică vechiul calendar neîndreptat — stil vechi — alţii pe cel gregorian, îndreptat încă din 1582, deci stilul nou — în Apus şi o parte din Răsărit (printre care şi România) s-a hotărât ca în toată Biserica Ortodoxă (indiferent ce calendar urmează), Paştele să fie serbat la aceeaşi dată, şi anume după Pascalia stilului vechi. Această hotărâre s-a luat în 1927 şi a fost întărită de Consfătuirea interortodoxă de la Moscova, din iulie 1948. Privitor la modul sărbătoririi Paştilor, cea mai mare sărbătoare creştină, ea era şi este privită ca o zi de bucurie (bucuria Învierii Domnului), marele eveniment din istoria mântuirii noastre, care stă la temelia credinţei şi a Bisericii creştine (I Corinteni 15, 14). *Tradiţii*: creştinii vopsesc ouă roşii, pregătesc miel şi cozonac, iar sărbătoarea ţine trei zile. La evrei ţine 8 zile, şi ei mănâncă *pască* în loc de pâine, adică un fel de azimă în foi subţiri şi uscate (pâine nedospită).

PAŞTELE BLAJINILOR v. **Pomeniri generale ale morţilor**.

PAŞTILE CAILOR — zicală populară, care îşi are originea în unele legende legate de Naşterea Mântuitorului. Astfel se spune că atunci când Maica Domnului trebuia să nască, s-a adăpostit în staulul cailor, dar aceştia au tropotit atât şi au mâncat tot fânul, încât ea, ca să poată naşte s-a mutat în staului boilor; aceştia fiind blânzi şi liniştiţi au fost binecuvântaţi, dar pe cai i-a blestemat Maica Domnului să nu fie niciodată sătui, decât în ziua de Ispas, dar şi atunci, numai un ceas. (*Ispas* se numeşte în popor sărbătoarea Înălţării Domnului care este la 40 zile după Învierea Sa). Atunci sunt *Paştile cailor*, căci atunci, iarba fiind din belşug se satură şi ei, şi încept să dea din cap, în semn că

sunt sătui. În sens peiorativ, zicala se referă la un timp inexistent, deoarece caii nu au Paşti şi de aceea se spune despre ceva ce nu se poate realiza, că va fi la „Paştile cailor" (S.Fl.M.SR, p. 340).

PATENA (lat. *patena, patina*, gr. πατάνη, ἡ — *patani* sau δίσκος, ὁ — *o diskos* = disc, vas; lat. *plat* = iesle) — este denumit la catolici Sf. Disc, adică vasul liturgic pe care se aşează la proscomidiar Sf. Agneţ şi miridele, care se pregătesc pentru Euharistie. Simbolic, acest vas închipuie ieslea în care S-a născut Iisus; v. **Disc**, **Sf. Disc**.

PATER (lat. *pater* = părinte; gr. πατέρας, ὁ — *pateras* = preot, călugăr) — mod de adresare către un preot sau călugăr în catolicism, corespunzând la ortodocşi formulei de adresare *„părinte"*.

PATALA v. **Hinduismul**.

PATERIC (de la lat. *pater*; slv. *paterikuă*) — carte cu biografii ale unor călugări-sihaştri, care, pentru curăţia şi sfinţenia vieţii lor, au rămas în memoria Bisericii, fiind trecuţi în rândul cuvioşilor şi sfinţilor (ex. *Patericul românesc* de Ioanichie Bălan ş.a.).

PATERIŢA sau **Cârja** sau **Toiagul păstoresc** (πατερίτσα, ἡ — *pateritsa,* lat. *cross*; ο ραβδος, δικανίκιον, τό — *o ravdos, dikanikiov,* lat. *baculus pastoralis*) — obiect care face parte din insignele sau ornatele arhiereşti; este un baston înalt (cât un stat de om), din lemn ori metal, împodobit cu plăcuţe de aur, fildeş sau argint. El se termină la capătul de sus cu un ornament reprezentând doi şerpi afrontaţi, peste care se suprapune un glob, surmontat de o mică cruce. Pe mânerul toiagului se înfăşoară de obicei o maramă cusută cu fir, pentru podoabă şi pentru a fi mai uşor de purtat. La început, în Orient, pateriţa era un baston simplu din lemn, care avea la capătul de sus o cruce în formă de T. Forma împodobită de azi a cârjei arhiereşti a fost influenţată de acel „dikanikion", un baston înalt, purtat de ofiţerii curţii imperiale la ceremonii. Până în secolul XVIII, cârja era purtată numai de patriarhi şi mitropoliţi. Această cârjă se înmânează arhiereului când intră în biserică şi slujeşte, iar când nu slujeşte şi doar stă la slujbă, arhiereul poartă cârja obişnuită, mai simplă, cu care merge şi în afara bisericii. Prototipul cârjei arhiereşti este în Vechiul Testament toiagul lui Aaron, care a odrăslit (a dat frunze) în chip minunat (spre a întări puterea sa în faţa faraonului — Numeri 17, 8). De aceea *cârja* simbolizează puterea de a păstori Biserica şi autoritatea pastorală a arhiereului; cei doi şerpi ce ornează cârja simbolizează înţelepciunea pastorală (Matei 10, 16), iar globuleţul cu cruce simbolizează globul pământesc şi pe Hristos, Care a sfărâmat, prin Cruce, păcatul (diavolul, care sub chip de şarpe a ispitit pe primii oameni); de aceea cârja, în întregimea ei, simbolizează şi Crucea lui Hristos, în numele Căruia păstoreşte arhiereul; după unii interpreţi, cârja mai semnifică şi trestia pe care a fost pus buretele de la Patimi.

PATERNUS, episcop de Tomis (498–520) — este primul şi singurul episcop de Tomis cunoscut sub titlul de *episcopus metropolitanus*. Această titulatură arată că, în timpul împăratului bizantin Anastasius, sub autoritatea episcopului Paternus din metropola tomitană se aflau alte episcopate mai noi, înfiinţate în unele centre importante de pe teritoriul

Dobrogei. Numele lui Paternus este înscris pe un prețios disc de argint aurit (*patena*) ce face parte din marele tezaur descoperit în 1912 la *Malaia perescepina* (Ucraina), aflat azi la Muzeul Ermitaj din Petersburg (DIVR).

PATESI („principe-preot") — se numea în religia asiro-babiloniană *Marele preot* care întrunea puterea religioasă, dar și pe cea politică. Adesea regele împlinea această funcție de mare preot, aducând sacrificii zeilor în numele poporului. Casta preoților era foarte puternică și împărțită după diferitele funcții ce îi reveneau: unii preoți aduceau sacrificiile, alții rosteau rugăciunile, alții, exorciștii, practicau riturile și rosteau descântece pentru însănătoșirea celor bolnavi, alții, *baru*, preziceau viitorul, prin diferite mijloace: observau mersul astrelor, interpretau visele, cercetau măruntaiele animalelor sacrificate etc.

PATIMI, **Patimile Domnului** — cu referire la suferințele îndurate de Iisus Hristos, comemorate în Săptămâna Patimilor de către Biserica creștină; în afară de înțelesul de suferință — a pătimi, a se chinui —, cuvântul *patimă*, *patimi* subînțelege *păcatul, viciul*. Se spune: „a dat în patima beției" (are viciul băuturii) sau alte vicii care duc pe om la distrugerea fizică și spirituală. În acest sens, de *păcat greu, care împiedică mântuirea omului, patima este condamnată de Biserică*, fiind considerată opera diavolului. Nestăpânirea de sine, tentațiile de tot felul care se cer mereu satisfăcute, depășesc păcatul care ar putea fi o cădere incidentală și devin patimă, slăbind până la anihilare voința omului. Analizând cauzele ce duc pe om în robia patimilor, Sf. Antonie cel Mare ne spune: „Cei ce nu sunt mulțumiți cu cele ce au la îndemână pentru trai, ci poftesc mai mult, se fac robi patimilor"... căci: „înaintea tuturor patimilor stă lăcomia pântecelui și poftirea celor lumești"; „omul este războit de simțurile trupului său, prin patimile sufletului, iar simțurile trupului sunt cinci: văzul, auzul, gustul, mirosul și pipăitul. Prin aceste 5 simțuri, căzând ticălosul suflet în cele patru patimi ale sale se face orb. Iar cele patru patimi ale sufletului sunt: *slava deșartă, bucuria, mânia și frica*... dar cea mai mare și fără leac boală a sufletului este *necredința* în Dumnezeu și iubirea de slavă". Patimile sunt deopotrivă ale sufletului și ale trupului, dar: „dacă vrei, ești rob patimilor; și iarăși dacă vrei, ești liber să nu te pleci patimilor, fiindcă Dumnezeu te-a făcut cu voie liberă". Stă deci în puterea omului să-și aleagă singur pierzania sau mântuirea, căci: „viața trupului și bucuria de multă bogăție și putere în viața aceasta, i se face sufletului moarte... dar cel ce biruie patimile trupului, se încununează cu nemurirea", ajutat fiind de puterea lui Dumnezeu fiindcă: „*Cunoștința și frica de Dumnezeu aduc tămăduirea de patimi*", dar „aflându-se în suflet necunoștința lui Dumnezeu, patimile rămân nevindecate" (*Filocalia* I, pag. 14–31).

PATMOS — insulă în Grecia, în Marea Egee, unde după tradiție, în vremea persecuțiilor lui Domițian (sfârșitul sec. I) a fost exilat Sfântul Ioan Evanghelistul, care în urma revelației divine a scris aici cartea profetică intitulată: *Apocalipsa* (anii 95–96) și care încheie șirul cărților Noului Testament.

PATRAFIR v. **Epitrahil**.

PATRIARH (πατριάρχης, ὁ — *patriarhis, o* = părintele unei comunități, al unei familii,

patriarh) — este ierarhul care deține cel mai înalt rang în conducerea unei Biserici Ortodoxe (v. **Mitropolit**). În ierarhia Bisericii Ortodoxe Române, patriarhul este *întâiul stătător*; el se bucură de toate drepturile stabilite în sfintele canoane și în regulamentele bisericești. Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române este și Arhiepiscopul Bucureștilor și Mitropolit al Ungrovlahiei. Titulatura sa este: „Înalt Prea Sfințitul Arhiepiscop al Bucureștilor, Mitropolit al Ungrovlahiei și Prea Fericitul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române". Pomenirea numelui său la serviciile religioase se face în conformitate cu sfintele canoane și cu practica Bisericii Ortodoxe Române. Vestimentația Patriarhului este de culoare albă și ca semn distinctiv poartă două engolpioane și o cruce, culion și camilafcă albă, cu cruce. Patriarhul Bisericii Ortodoxe din Constantinopol poartă denumirea de Patriarh Ecumenic, începând din sec. VI, dar care s-a pierdut după proclamarea autocefaliei Bisericilor naționale. Au fost numiți *patriarhi* strămoșii poporului evreu: Avraam, Isaac și Iacov, precum și cei doisprezece fii ai lui Iacov, din ale căror seminții s-a născut poporul israelitean (evreu). Istoria lor este cuprinsă în Biblie, în Vechiul Testament (Cartea Facere); v. **Mitropolit**.

PATRIARHIE — se numește organizația bisericească condusă de un patriarh (v. **Patriarh**, **Mitropolit**). Biserica Ortodoxă Română este organizată ca Patriarhie, cu titulatura *Patriarhia Română*, rang la care a fost ridicată prin Legea din 23 februarie 1925. În subordinea ei se află cele cinci mitropolii din interior (Mitropolia Ungrovlahiei, a Moldovei și Sucevei, a Ardealului, a Olteniei, a Banatului), fiecare având la rândul lor în subordine, sub raport canonic și administrativ, câte două sau trei episcopii și arhiepiscopii, ca și cele din exterior (Mitropolia Ortodoxă pentru Europa Centrală și Mitropolia Basarabiei). *Patriarhie* i se spune și catedralei patriarhale din București, care se află pe dealul din Piața Unirii, unde se află și Palatul patriarhal. Catedrala Patriarhiei B.O.R., fosta Mitropolie a Țării Românești, a fost zidită la jumătatea secolului al XVII-lea (1656) de Domnitorul Constantin Șerban Basarab, întâi ca biserică de mănăstire, apoi transformată în Mitropolie de Constantin Brâncoveanu și apoi catedrală patriarhală, din 1925, când B.O.R. a devenit Patriarhie (primul patriarh Miron Cristea). În interiorul bisericii se păstrează, într-un sicriu de argint, moaștele Sf. Dimitrie Basarabov, patronul Bucureștilor; v. **Dimitrie**.

PATRISTICA v. **Patrologie**.

PATROLOGIE (de la gr. πατήρ — *patir* = părinte, πατέρες — *pateres* = părinți și λόγος, ὁ — *logos, o* = cuvânt, știință) — apare ca termen, ca formulare, în sec. XVII, pentru acea disciplină istorică a teologiei al cărei obiect de studiu îl constituie viața, scrierile și învățătura Sfinților Părinți și scriitori bisericești, care au trăit și au scris în primele opt veacuri ale dezvoltării Bisericii creștine — sec. I–VIII. Deși este o istorie a vechii literaturi bisericești, *Patrologia* nu urmărește criteriul literar, ci pe cel teologic, punând accentul, nu pe formele literare, ci pe *cuprinsul teologic doctrinar*, rămânând o disciplină teologică. *Patrologia* este numită și *Patristică* sau *Teologie Patristică*, tocmai fiindcă are ca scop aprofundarea învățăturii Părinților bisericești.

Patrologia studiază viața Sfinților Părinți și scriitori bisericești, nu numai pentru a fixa conjunctural în timp opera lor, dar și pentru a reliefa frumusețea morală și înălțimea spirituală a vieții lor, care trebuie să fie pildă și stimulent pentru cititori; studiază scrierile lor pentru că ele sunt tezaurul Sfintei Tradiții și izvorul Teologiei creștine post-patristice; *învățătura lor*, împreună cu cea a Sfintei Scripturi, a Sinoadelor Ecumenice, a mărturisirilor de credință și a cărților de cult, *este normativă* pentru credința noastră.

PAUS v. **Paos**.

PAVECERNIȚA v. **Noptânda**.

PAVEL, ***Sf. Apostol Pavel*** (lat. *Paulus* = mic) — numit și *Apostolul Neamurilor* (pentru susținuta sa activitate misionară, de încreștinare a păgânilor greci și romani), deși n-a făcut parte din numărul celor doisprezece Apostoli care L-au urmat pe Iisus, deoarece Pavel s-a convertit la creștinism după moartea Mântuitorului. În cartea *Faptele Apostolilor* (din Noul Testament) aflăm despre viața și activitatea sa. Important este faptul că, iudeu de origine, pe cât de zelos era în apărarea iudaismului, ca fariseu învățat și cărturar, va deveni și mai înflăcărat propovăduitor al creștinismului după minunata sa convertire de pe drumul Damascului. Mergând să distrugă comunitatea creștină din acest oraș, el are o revelație și rămâne orb, fiind învăluit de o lumină strălucitoare, din care aude un glas mustrător: „Saule, Saule, pentru ce Mă prigonești?“ (Saul era numele său dinainte de convertirea la creștinism). Înspăimântat, el întreabă: „Cine ești, Doamne?“ Și Domnul i-a răspuns: „Eu sunt Iisus, pe Care tu Îl prigonești“. Și Saul întreabă: „Doamne, ce voiești să fac?“ (Fapte 9, 4–6). Această trecere bruscă la ascultare este preludiul convertirii lui. La porunca lui Iisus el merge în cetate, unde rămâne la o casă și „trei zile... n-a mâncat, nici n-a băut“. Aici îl caută Anania, creștin din Damasc, căruia, într-o vedenie, i se arată Saul, și Domnul îi poruncește lui Anania să-l găsească pe Saul, să-i redea vederea și să-l boteze, în numele lui Hristos. Cuvintele Mântuitorului către Anania constituie indirect chemarea lui Pavel la apostolat (Pavel este numele pe care Saul îl primește la botez), așa cum au fost chemați și cei 12 Apostoli, care L-au urmat pe Iisus în viață și au fost martorii faptelor și minunilor Sale. Iisus i-a zis lui Anania: „Mergi, fiindcă acesta Îmi este vas ales, ca să poarte numele Meu înaintea neamurilor și a regilor și a fiilor lui Israel; căci Eu îi voi arăta câte trebuie să pătimească el pentru numele Meu. Și a mers Anania și a intrat în casă și, punându-și mâinile peste el, a zis: Frate Saul, Domnul Iisus, Cel ce ți S-a arătat pe calea pe care tu veneai, m-a trimis ca să vezi iarăși și să te umpli de Duh Sfânt“ (Fapte 9, 15–17) — Anania era episcop și avea darul de a sfinți, pe care și el îl primise de la Apostoli. Chemarea lui Pavel fusese deci hotărâtă de Domnul. Pavel n-a venit ca oricare convertit, ci el trebuia să aibă un rol deosebit, ca un Apostol al Domnului. Această vrednicie de Apostol va fi întru totul justificată de întreaga activitate pe care Pavel o va desfășura, propovăduindu-L pe Hristos „la toate neamurile“. Pavel și-a dăruit întreaga viață apostolatului la care Iisus însuși l-a chemat, așa cum și mărturisește într-una din epistolele sale: „Nu eu mai trăiesc, ci Hristos

trăieşte în mine“ (Galateni 2, 20). În lungile sale călătorii (dintre care trei sunt cele mai importante) în Imperiul Roman, el străbate Asia Mică, Grecia, Macedonia şi ajunge la Roma, unde, după a treia mare călătorie, el va fi judecat şi condamnat la moarte, căci venind împărat Nero, acesta interzice propovăduirea creştinismului; *Pavel este martirizat* prin tăierea capului, *în anul 67* şi înmormântat la Roma, unde o frescă extramuros din biserica San Paulo înfăţişează, într-o firidă, scena tăierii capului Sfântului Pavel, „Apostolul neamurilor“. Predicile însufleţite ţinute de Pavel în bisericile comunităţilor creştine pe care le-a vizitat în călătoriile sale misionare nu ni s-au păstrat, căci, din nefericire, probabil în acea vreme nu era obiceiul ca cineva să le consemneze, dar despre frumuseţea şi flacăra sfântă de care erau străbătute ne dau o idee cele 14 Epistole duhovniceşti ce s-au mai păstrat. Acestea au fost trimise de el din diferite locuri în care se afla, către comunităţile creştine prin care trecuse, unele întemeiate chiar de el şi cu care Pavel obişnuia să păstreze legătura pe cale epistolară, neîncetând astfel să le vorbească despre învăţătura Evangheliei şi despre îndatoririle lor de creştini. Aceste Epistole, împreună cu ale celorlalţi Sfinţi Apostoli, sunt cuprinse în Sfânta Scriptură, în Noul Testament. Biserica creştină sărbătoreşte ziua Sf. Apostol Pavel la 29 iunie, împreună cu pomenirea Sf. Apostol Petru, care, ca şi el, a fost martirizat la Roma, în acelaşi an (67 d.Hr.).

PĂCATUL (de la lat. *pecco,-are* = a greşi, a se poticni, a se strica; *peccatum,-i* = greşeală, faptă rea, nelegiuire) — are sens religios şi înseamnă „călcarea legii lui Dumnezeu“; este, spune Sf. Ciril al Ierusalimului, „un rău săvârşit prin libera voinţă a omului“ (Cateh. II, 1), spre deosebire de „greşeală“, care este „călcarea legii lui Dumnezeu, cu deplină voinţă şi ştiinţă“. *Repetarea păcatului* devine *patimă*. *Patima* este *păcat de moarte* şi, fără pocăinţă, fără hotărârea de a nu o mai repeta, nu poate fi iertat. Primii oameni erau fără păcat, dar prin călcarea poruncii lui Dumnezeu „de a nu mânca din pomul oprit“ ei, fiind liberi de a alege, au călcat cu voinţă şi ştiinţă porunca şi astfel au săvârşit *primul păcat*, „păcatul strămoşesc“, cum a fost numit, care a trecut asupra urmaşilor; în religia creştină, acest păcat se spală prin botezul în numele lui Iisus Hristos. Păcatele săvârşite după botez nu se pot ierta decât prin *pocăinţă, post şi rugăciune*, prin *Taina spovedaniei şi împărtăşaniei* cu Sf. Euharistie. După moarte, omul va fi judecat pentru păcatele sale (la judecata particulară şi la judecata de apoi, care va avea loc la sfârşitul veacurilor) şi va primi pedeapsa (v. **Viaţa viitoare**). *Păcatul*, ca noţiune, la popoarele vechi, însemna o jignire adusă divinităţii, spiritelor sufletelor celor morţi sau aproapelui. Era considerat păcat: adulterul, crima, furtul, insulta, violenţa sau atingerea unui tabu; vrăjitoria, magia neagră erau păcate de neiertat. Păcatele erau pedepsite prin pedepse fizice, mutilare sau legea talionului pentru crimă (moarte pentru moarte). Pentru iertarea de păcate se folosea şi penitenţa şi unele mijloace de purificare ca: rugăciunea, spălarea sau libaţiile. În creştinism, păcatul este nesocotirea oricăror legi naturale şi divine, căci spun cuvioşii părinţi: „Nu cele ce se fac după fire sunt păcate, ci cele rele după alegerea cu voie. Nu

e păcat a mânca, ci a mânca nemulţumind, fără cuviinţă şi fără înfrânare… nu e păcat a privi curat, ci a privi cu pizmă, cu mândrie şi cu poftă… nu e păcat neînfrânarea limbii la mulţumire şi rugăciune, dar e păcat vorbirea de rău. E păcat când mâinile, în loc a săvârşi milostenie, săvârşesc ucideri şi răpiri. Şi aşa fiecare din mădularele noastre păcătuieşte, când, din liberă alegere, lucrează cele rele în loc de cele bune, împotriva voii lui Dumnezeu… Căci având voia liberă, dacă nu voim să săvârşim faptele rele, atunci când le dorim, putem face aceasta şi stă în puterea noastră să vieţuim plăcând lui Dumnezeu şi nimeni nu ne va putea sili vreodată să facem vreun rău dacă nu vrem. Şi aşa luptându-ne vom fi oameni vrednici de Dumnezeu şi vom petrece cu îngerii în ceruri… Unii se străduiesc să câştige bogăţia vremelnică… dar avuţia este povăţuitor orb şi sfetnic fără minte, iar cel ce întrebuinţează bogăţia rău şi pentru desfătare, îşi aduce sufletul la nesimţire şi şi-l pierde. Numai bogăţia sufletului este sigură, şi această bogăţie este trăirea virtuoasă şi plăcută lui Dumnezeu şi cunoaşterea şi săvârşirea celor bune… Cugetând la cele despre Dumnezeu, fii evlavios cu prisosinţă, bun, cuminte, blând, darnic după putere, îndatoritor, necertăreţ… căci aceasta este bogăţia sufletului care nu poate fi furată: să placi lui Dumnezeu prin unele ca acestea şi să nu judeci pe nimeni sau să zici cutare este rău şi a păcătuit; ci mai bine să-ţi cauţi de păcatele tale şi să priveşti în tine purtarea ta, de este plăcută lui Dumnezeu". (*Filocalia,* vol I, 1946, p. 12–20).

PĂGÂN (lat. *paganus* = ţăran, sătean) — cu înţeles de *necreştin* începând din sec. IV d.Hr., deoarece în această etapă creştinii erau răspândiţi mai mult în oraşe, iar în mediul rural rămăseseră încă idolatri şi au fost numiţi *păgâni* (ţărani); evreii nu erau numiţi *păgâni*, deşi nu erau creştini, dar se închinau unui singur Dumnezeu, ca şi creştinii. După pogorârea Sf. Duh, mulţi iudei s-au creştinat, dar misiunea apostolilor se va îndrepta şi spre lumea păgână (cu sensul de *idolatră*); începutul îl face Sf. Apostol Petru, dar adevăratul „Apostol al neamurilor" (adică al popoarelor *păgâne*) este Sf. Apostol Pavel. În sferă mai largă, *păgâni* se numesc şi mahomedanii (poporul nostru îi numea „*păgâni*") şi ateii (care neagă divinitatea) şi cei care nu cinstesc sfintele icoane şi nu-şi fac semnul crucii.

PĂGÂNISM — stare ce include noţiunea de păgân.

PĂLIMAR — pălămar, palamar; v. **Paraclisier, Psalt**.

PĂRESIMI — termen popular pentru Postul Paştilor; Patruzecimea, cele patruzeci de zile cât durează acest post (*quadragesima*).

PĂRINTE (*parens,-tis* = părinţi — tata şi mama) — cu înţeles spiritual; formulă de adresare către un cleric (la ortodocşi şi catolici); în acest sens este folosit de creştini începând chiar din epoca apostolică. În istoria patristică a Bisericii creştine se foloseşte termenul de „Părinţi" pentru autorii operelor teologice care au constituit izvorul normativ al doctrinei creştine, alături de Sf. Scriptură. Astfel sunt *Părinţii apostolici*, numiţi aşa pentru că ei au cunoscut pe Sfinţii Apostoli, le-au urmat şi unii au auzit învăţătura chiar de la aceia. Părinţii apostolici au trăit la sfârşitul secolului întâi şi prima jumătate a secolului II.

Ex.: *Clement al Romei*, episcop în acest oraş la sfârşitul sec. I, despre care se spune că ar fi cunoscut pe Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel. Lui i se atribuie câteva Epistole duhovniceşti (Către Corinteni, Către Fecioare) şi un roman apostolic numit „Pseudoclementinele", în care se povestesc călătoriile Sf. Petru şi despre convertirea lui Clement Romanul; *Sf. Ignatie* al Antiohiei, episcop aici, urmând Sfântului Petru şi care a murit ca martir la Roma în anul 107, sfâşiat de fiare, la circ, în timpul spectacolelor date în cinstea lui Traian, după biruinţa împotriva dacilor; *Sf. Policarp*, episcop al Smirnei, ucenic al Sfinţilor Apostoli, moare în 156, în vârstă de 86 de ani, ca martir, în vremea împăratului Antonin Piul. Şi de la el, ca şi de la Sf. Ignatie, au rămas mai multe scrisori duhovniceşti în care se subliniază doctrina de bază a creştinismului: Întruparea Mântuitorul şi Învierea Sa din morţi; *Herma şi Papias*, de la care au rămas câte o scriere; Papias a fost ucenicul Sf. Apostol Ioan. A murit ca martir în acelaşi timp cu Sf. Policarp. *Părinţii bisericeşti*, Sfinţii Părinţi, s-au numit din sec. IV reprezentanţii tradiţiei doctrinale a Bisericii, cei care au mărturisit cu autoritate credinţa cea adevărată. *Părinte bisericesc* este acela care a reflectat în opera sa doctrina Bisericii, a trăit o viaţă de sfinţenie, a fost recunoscut de toată Biserica şi a trăit în epoca patristică, adică până în secolul VIII (Sf. Ioan Damaschinul, considerat ultimul părinte bisericesc, a murit prin anul 749). Printre cei mai străluciţi Părinţi bisericeşti au fost Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigore de Nazianz şi Sf. Ioan Gură de Aur.

PĂRVOZVAN — Sf. Andrei Părvozvan (cel întâi chemat); v. **Crăstiţel**.

PĂSCĂLIE — folosit pentru *Molitfelnic*, carte cu rugăciuni pentru toate împrejurările vieţii omului, cuprinzând şi rugăciunile de alungare a duhurilor rele (Molitfele Sf. Vasile), carte foarte solicitată de credincioşi (termen folosit în Ardeal, întâlnit în literatura lui I. Agârbiceanu); v. **Păscălier**.

PĂSCĂLIER — veche denumire pentru preot, în Ardeal (I.A. DB, 241).

PĂSTOR — în înţeles bisericesc este numit preotul „păstor de suflete". Păstorul cel Bun, S-a numit pe Sine Mântuitorul: „Eu sunt păstorul cel bun. Păstorul cel bun îşi pune sufletul pentru oile sale" (Ioan 10, 11) — referindu-se la jertfa Sa pentru mântuirea neamului omenesc.

PÂINEA EUHARISTICĂ — Sf. Împărtăşanie, pâinea şi vinul (Darurile) care la Sf. Liturghie se transformă în Trupul şi Sângele Domnului.

PÂRVU MUTU v. **Zugravi de biserici**.

PEASNA (slv. cântare) — în muzica bisericească *odă, cântare a canoanelor imnografice* din slujba Utreniei sau a unor ierurgii (ca Sf. Maslu, Aghiazma mică etc.).

PEAVET (arhaism) — cântăreţ la biserică (BB, p. 310, 891).

PECETAR v. **Pistornic**.

PEDOBAPTISM — botezul copiilor (gr. παιδίον, τό — *paidion, to* = copil + βάπτισις, ἡ — *baptisis, i* = botez); v. **Baptisteriu**.

PELERIN — pelerinii sunt credincioşi care merg să se roage la Locurile Sfinte; v. **Pelerinaj**.

PELERINAJ — călătorie la Locurile Sfinte

pe care o fac pelerinii (la Ierusalim — creştinii, evreii; la Mecca — mahomedanii).

PENATII şi **LARII** — zeităţi tutelare la romani, despre care se credea că vegheau prosperitatea casei şi cetăţilor. Alături de ei erau cinstite alte zeităţi, care tutelau viaţa şi acţiunile oamenilor: *geniile* protejau individual pe oameni (bărbaţii aveau un „genius", femeile o „iuno") fiind un fel de îngeri, ca în creştinism; tot zeităţi protectoare erau *manii*, care întruchipau sufletele strămoşilor. Un element important în religia romană era Tibrul, fluviul care avea şi el un cult propriu.

PENITENT — cel care se pocăieşte de păcate făcând *penitenţă*, îndeplinind un „canon" (ca o pedeapsă) pe care i-l dă preotul, după spovedanie. *Penitenţa* (pocăinţa) constă, pe lângă rugăciuni, în metanii şi în împlinirea unor fapte bune (să îngrijească un bolnav, un bătrân, să ajute nişte copii orfani, să sădească un pom, să facă o fântână, să ajute o biserică etc.). Prin împlinirea canonului (epitimiei), penitentul trebuie să fie hotărât a se întări în virtute şi a se îndepărta de păcat. Cea mai aspră penitenţă este oprirea de la Sf. Împărtăşanie (în cazul unor păcate de moarte). În Biserica veche (prin sec. III–VI), penitenţa se făcea în public, fiind reglementată de *disciplina penitenţială*, care separa pe credincioşii fără păcate de păcătoşi (cei supuşi penitenţei), care erau obligaţi să rămână în pridvorul bisericii ori afară din biserică, şi nu mai aveau dreptul de a aduce daruri la biserică, nici de a participa la Sf. Liturghie şi a se împărtăşi.

PENITENŢĂ v. **Penitent**.

PENTAGRAMĂ (*pentalfa*, gr.) — *semn magic* folosit de pitagoreici (discipoli ai filozofului Pitagora) ca simbol al sănătăţii. Pentagrama a trecut în arta paleocreştină şi a fost găsită (la săpăturile arh.) pe teritoriul ţării noastre ca ştampilă pe vase de lut ars, pe monumente şi obiecte de podoabă din epoca romano-bizantină, până în epoca feudală. Pentagrama a fost folosită şi în Evul Mediu ca *semn apotropaic* (de înlăturare a spiritelor rele) (DIVR).

PENTARHIE (πέντε ἄρχων, ὁ — *pente arhon* = cinci conducători) — s-a numit forma de conducere a Bisericii creştine în sec. V, când prin Sinodul ecumenic de la Calcedon (451), s-a hotărât ridicarea la rang de patriarhi ai mitropoliţilor din cele cinci mari centre creştine, care se aflau atunci în fruntea Bisericii: Roma („Roma Veche"), Constantinopol („Roma nouă"), Alexandria, Antiohia, Ierusalimul. Fiecare patriarh era independent, cu jurisdicţia limitată şi fără ascendenţa unuia asupra celorlalţi, decât conjunctural, la prezidarea sinoadelor, şi atunci prin alegere (v. **Mitropolit**). Această situaţie va fi confirmată şi de Sinodul VI ecumenic (680–681) can. 36.

PENTATEUH — denumire pentru primele cinci cărţi din Vechiul Testament, scrise de Moise; v. **Biblia**.

PENTECOSTE (*Duminica Pentecostes*) — Duminica Cincizecimii; v. **Rusalii**.

PENTICOSTALI (de la gr. Ἡ Πεντηκοστή — *I Pentikosti* = Cincizecime) — sectă numită astfel pentru că pretinde că toţi membrii ei au botezul cu Duh Sfânt şi cu foc, pe care l-au primit asemenea cu Apostolii la Cincizecime (*Pentikosti*, de unde îşi trag şi numele). Penticostalii se mai numesc şi *tremurători* din cauza simulării unor tre-

murături de care sunt cuprinşi sub pretinsa influenţă a Duhului Sfânt. Secta aceasta a apărut în America, la începutul sec. XX, întemeiată de baptistul Carol Perham, care a prezis o a doua pogorâre a Sf. Duh, care s-ar fi şi revărsat peste 13 persoane în ziua de 3 ian. 1911. Secta a început a se răspândi mai întâi în California şi apoi în Europa (Germania, Norvegia). Secta s-a propagat în limba română mai întâi în America, printr-o revistă redactată de un român, sub titlul „Vestitorul Evangheliei". Acesta, Ion Budeanu, a şi tradus în româneşte mărturisirea de credinţă a penticostalilor: „Declaraţia fundamentului adevărat al Bisericii lui Dumnezeu". Primul conducător al sectei în România a fost Ion Bodedea, din Brăiliţa, care a editat două reviste de propagandă: "Ştiinţa sfinţilor" şi „Glasul adevărului", precum şi o carte de cântări: „Harfa Bisericilor lui Dumnezeu" (1930). Cu influenţe penticostale au mai apărut la noi şi alte secte care au încercat „experienţa Duhului Sfânt" (ex. Biserica Baptistă Penticostală a Voii Libere, Biserica Penticostală Internaţională Unită, Biserica lui Dumnezeu ş.a). Doctrina acestei secte se aseamănă cu cea baptistă, dar se deosebesc prin accentul pe care îl pun pe „experienţa Sf. Duh" şi pe glosolalie sau „vorbirea în limbi", susţinând că limba are autonomia de a vorbi fără vreo legătură cu mintea, iar cine reuşeşte aceasta arată că s-a înălţat pe ultima treaptă de har, căci a primit „botezul Duhului Sfânt". Penticostalii mai susţin că Duhul se manifestă în ei prin darul profeţiei şi al vindecărilor minunate.

PENTICOSTARUL (πεντικοστάριον, τό — *Pentikostarion*) — este cartea liturgică cu slujbele ce se săvârşesc în biserici în perioada dintre Paşte şi Rusalii (Cincizecime). Slujbele acestei perioade au un caracter optimist, sunt imne şi cântări pline de bucuria Învierii; compunerea lor se atribuie sfinţilor melozi Iosif Studitul, Cozma de Maiuma şi Ioan Damaschin (sec. VIII–IX).

PEREGRIN (*peregrinus* = străin, care nu este cetăţean roman) — *peregrini* se numeau, în Imperiul roman, cetăţenii care erau străini şi nu aveau cetăţenia romană, nu erau „civis Romanus", dar puteau îndeplini sarcini administrative şi financiare locale, în cadrul comunităţii căreia aparţineau. Împăratul roman Caracalla a dat, în anul 202 d.Hr., un edict „*Constitutio Antoniana*", prin care a acordat tuturor peregrinilor din Imperiu cetăţenia romană (DIVR).

PERICOPĂ v. **Lecturi biblice**.

PERIHOREZĂ (περιχωρέω — *perihoreo* = a se mişca încoace şi încolo, unul spre altul) — termen folosit de Sf. Ioan Damaschinul (+749) vorbind în *Dogmatica* sa despre dogma Sfintei Treimi şi dogma hristologică. Hristos are două firi: dumnezeiască şi omenească; ele se unesc fără să se amestece, sunt separate fără să se despartă. Firea dumnezeiască şi cea omenească se unesc în Persoana Cuvântului prin întrepătrundere — *perihoreză* —, care exprimă şi dualitatea firilor şi unitatea Persoanei, cu păstrarea neştirbită a caracterelor fiecărei firi. „Căci însuşi ipostasul lui Dumnezeu-Cuvântul a devenit ipostasul trupului, şi, potrivit cu aceasta, Cuvântul S-a făcut trup, fără să se schimbe Cuvântul, trupul S-a făcut Cuvânt, fără să se modifice trupul. Iar Dumnezeu S-a făcut om. În Sfânta Treime

este unică mişcare a celor trei ispostasuri… aflătoare unul într-altul… nedepărtate şi nedespărţite între ele, având o *mişcare unul într-altul (perihoreza)*, neconfundate între ele, în aşa fel că nu se amestecă şi nu se contopesc… Căci Fiul este în Tatăl şi în Duhul şi Duhul în Tatăl şi în Fiul şi Tatăl în Fiul şi în Duhul, neproducându-se nici o contopire, amestecare şi confundare. Şi mişcarea lor este una şi aceeaşi, căci au dogmatizat o singură pornire şi o unică mişcare a celor trei ipostasuri".

PERIMAN v. **Paraman**.

PESNA v. **Peasnă**.

PESAH (ebr. „trecere", moştenit de evrei de la egipteni) — este sărbătoarea Paştilor la evrei. Evreii numeau *Paşti* (*Pascha*) sau sărbătoarea „azimilor", sărbătoarea lor anuală, în amintirea trecerii prin Marea Roşie şi a eliberării lor din robia Egiptului (Ieşire 12, 27), care se serba la 14 Nisan şi coincidea cu prima lună plină de după echinocţiul de primăvară; v. **Paşti**.

PETAST — este, în muzica psaltică, un semn muzical vocalic, care urcă sunetul precedent şi-l accentuează; v. **Semne muzicale**.

PETOHLEBNIŢA (cuv. slv.) — pentru *Litier* (v. **Litier**) (în rev. Mitrop. Banatului, 1966, 4–6, 303).

PETRU, APOSTOLUL — se numea Simon; Iisus Hristos i-a schimbat numele în *Chefa*, cuvânt aramaic, care înseamnă *Piatră*. Iisus i-a zis: „Tu eşti Petru şi pe această piatră voi zidi Biserica Mea" (Matei 16, 18). Petru este cel dintâi chemat la apostolat, împreună cu fratele său Andrei, de la începutul propovăduirii Domnului. „De atunci a început Iisus să propovăduiască şi să spună: Pocăiţi-vă, căci s-a apropiat împărăţia cerurilor. Pe când umbla pe lângă Marea Galileii, a văzut doi fraţi, pe Simon ce se numeşte Petru şi pe Andrei, fratele lui, care aruncau mreaja în mare, căci erau pescari. Şi le-a zis: Veniţi după Mine şi vă voi face pe voi pescari de oameni. Iar ei, îndată lăsând mrejele, au mers după El" (Matei 4, 17–20). Petru era fiul lui Iona din Betsaida (din Galileea) şi cel care mărturiseşte de la început în numele apostolilor, dumnezeirea lui Iisus: „Tu eşti Hristosul, Fiul lui Dumnezeu Celui viu" (Matei 16, 16). Petru a cunoscut Evanghelia ascultându-L pe Mântuitorul vorbind, a fost martorul minunilor săvârşite de El, a văzut minunea Schimbării la faţă, L-a urmat pe drumul Patimilor şi a plâns cu amar când a auzit cântatul cocoşului, care i-a conştientizat slăbiciunea spaimei ce l-a dus la tăgadă când, recunoscut de slugile Arhiereului că este ucenic al lui Iisus care atunci era judecat, Petru a tăgăduit de trei ori: „Nu ştiu ce zici", „Nu cunosc pe omul acesta" şi a treia oară „a început a se blestema şi a se jura: Nu cunosc pe omul acesta. Şi îndată a cântat cocoşul. Şi Petru şi-a adus aminte de cuvântul lui Iisus, care zisese: Mai înainte de a cânta cocoşul, de trei ori te vei lepăda de Mine. Şi ieşind afară, a plâns cu amar" (Matei 26, 70–75). Petru va reuşi să capete iertarea de la Domnul, când, după Înviere, arătându-Se ucenicilor Săi la ţărmul Tiberiadei, Iisus îl întreabă de trei ori pe Apostolul Petru: „Simone, fiul lui Iona, Mă iubeşti?" Şi de trei ori Petru i-a răspuns: „Doamne, Tu ştii toate. Tu ştii că Te iubesc". Iisus i-a zis: „Paşte oile mele" (Ioan 21, 17), cuvinte prin care Petru primea marea sarcină misionară de răspândire a Evangheliei, pe care avea s-o înceapă chiar din ziua Cincizecimii.

Petru este martor al Înălțării la cer a Domnului și, la zece zile după Înălțare, când asupra Apostolilor se săvârșește minunea Pogorârii Sf. Duh și ei, întăriți în credință, pornesc să împlinească porunca Mântuitorului: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh“ (Matei 28, 19). Petru își începe propovăduirea și chiar în ziua aceea, după o înflăcărată predică, botează ca la trei mii de oameni, punând astfel temelia primei comunități creștine și începuturile Bisericii lui Hristos. Petru va continua de acum activitatea sa de încreștinare a iudeilor și păgânilor, întemeind Biserici în tot Imperiul Roman pe care îl străbate de la răsărit la apus, până și-a găsit sfârșitul la Roma. Aici a fost martirizat, fiind răstignit pe Cruce (cerând să-l răstignească cu capul în jos, căci nu se socotea vrednic să moară ca Domnul), în vremea persecuției creștinilor de către împăratul Nero, în anul 67, când a fost ucis și Sf. Apostol Pavel. Amândoi sunt cinstiți de Biserică în aceeași zi, la 29 iunie. În timpul călătoriilor misionare, Sf. Ap. Petru, ca și Pavel, păstra legătura prin epistole cu comunitățile (Bisericile) creștine întemeiate în centrele în care propovăduia și boteza. Dintre aceste epistole trimise de Sf. Apostol Petru nu ni s-au păstrat decât două, recunoscute canonice, în Noul Testament, alături de Epistolele Sf. Ap. Pavel și ale altor Apostoli. Pe lângă acestea mai sunt atribuite Sfântului Petru și unele scrieri apocrife: „Apocalipsa lui Petru“, „Evanghelia lui Petru“, „Faptele lui Petru“ (în care se vorbește despre cererea lui de a fi răstignit cu capul în jos și despre încercarea de a părăsi Roma în timpul persecuției, când Îl întâlnește pe Hristos și Îl întreabă unde merge: „Quo vadis, Domine“, iar acesta, ca o mustrare, pentru încercarea de a fugi de martiriu a lui Petru, îi răspunde: „la Roma, ca să Mă răstignesc a doua oară“, ceea ce îl va determina pe Petru să revină la Roma, spre a primi cununa martirică). Probabil pornind de la această carte va scrie Sienkiewicz marele său roman „Quo vadis“.

PETRU MOVILĂ (1596–1646) — născut la Suceava, din familia domnitoare a Movileștilor, descendenți din Ștefan cel Mare (mama lor fiind fiica lui Petru Rareș), după ce își face studiile la Lwov, unde se afla o Episcopie Ortodoxă, se stabilește la Kiev; aici se călugărește la mănăstirea Pecerska unde va deveni stareț și apoi mitropolit pentru Ucraina și Bielorusia, care se aflau atunci sub stăpânirea Poloniei. Ca mitropolit ortodox, el duce o activitate susținută împotriva prozelitismului calvin și greco-catolic. În acest scop, pe lângă reorganizarea vieții administrativ-religioase a mănăstirii Pecerska și a Mitropoliei, el va desfășura o bogată activitate culturală, înființând tipografii și tipărind cărțile de slujbă ortodoxe (Liturghierul, Evangheliarul, Apostolul, Psaltirea, Triodul, Evhologhionul — 1646, precum și cărți de predici, Cazania, Patericul, vieți de sfinți ale căror moaște se află în peșterile de la Pecerska) și, ceea ce este foarte important pentru apărarea Ortodoxiei, este întocmirea de către Petru Movilă a cărții doctrinare „Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe“, cu scopul de a combate Mărturisirea de credință calvină a lui Chiril Lucaris. *Mărturisirea Ortodoxă* scrisă de Petru Movilă este recunoscută de toate Bisericile Ortodoxe

de Răsărit, ai căror reprezentanţi au aprobat-o cu unele rectificări, în Sinodul de la Iaşi (1642) şi valabilă până azi ca normativă pentru întreaga Ortodoxie, fiind tradusă în limba greacă. Alt mare merit al mitropolitului Movilă îl constituie sprijinirea culturii române din ambele Principate, unde a trimis tipografii şi meşteri tipografi (la Iaşi, la Govora, la Câmpulung, la Târgovişte), pentru tipărirea cărţilor de cult. După modelul Academiei cu limbă de predare latină, pe care o înfiinţase Petru Movilă la Kiev, se înfiinţează şi la Iaşi o şcoală superioară, de către Domnitorul Vasile Lupu, cu profesori trimişi de Petru Movilă. Acest mitropolit de origine română, care şi-a desfăşurat activitatea în sânul Bisericii Ortodoxe slave, a contribuit deopotrivă la dezvoltarea culturală a acesteia, cât şi a celei româneşti, iar prin cartea sa „Mărturisirea Ortodoxă" a dat un îndreptar Ortodoxiei răsăritene.

PEVEŢI (arh.) — a cânta la biserică (BB, p. 311).

PHILIPOS — numele unuia dintre cei patru martiri de pe pământul Dobrogei (Philipos, Attalos, Zotikos, Kamassis), ale căror moaşte au fost descoperite în urma săpăturilor arheologice, în martiriconul de la Niculiţel (jud. Tulcea) în 1971 şi aduse la Mânăstirea Cocoş (jud. Tulcea), unde se află şi azi. Biserica noastră îi cinsteşte la 4 iunie (Sf. Mc. Zotic, Atal, Camasis şi Filip de la Niculiţel).

PIDALION (πηδάλιον, τό — *to pidalion* = conducere, cârmă) — cod de canoane (legiuiri) bisericeşti, întocmit la Athos. Această colecţie grecească a canoanelor Bisericii, întocmită de Sf. Nicodim Aghioritul şi tradusă prima dată în româneşte de Mitropolitul Veniamin Costache, la Neamţ, în 1844, a fost foarte utilizată de stilişti (interpretată însă greşit şi abuziv) şi preţuită chiar mai mult decât Sf. Scriptură; v. **Stilismul**.

PIETÀ — cunoscut grup statuar, sculptat în marmură de Michelangelo, reprezentând pe Fecioara Maria, care ţine pe genunchi trupul mort al Fiului ei, Iisus, coborât de pe cruce; Fecioara adânc îndurerată îi sprijină trupul, ţinându-l cu braţul drept. Celebra statuie se află sub mare pază în catedrala Sf. Petru din Roma. *Pietà*, „Plângerea lui Iisus", este cunoscută ca temă iconografică în arta catolică a Evului Mediu, cuprinzând în unele reprezentări şi pe Sf. Ev. Ioan, alături de acest grup trist. *Pietà* sau „*Christ de pietà*" este, în iconografia ortodoxă, o icoană zugrăvită pe peretele din Proscomidiar şi care înfăţişează pe Iisus mort, aşezat în picioare în sicriu şi încadrat de Sf. Fecioară şi Sf. Ioan Evanghelistul (aşa cum se vede la Horezu, la Biserica Doamnei din Bucureşti).

PIETATE (lat. *pietas, pietatis*) — evlavie, respect pentru credinţă, religiozitate sinceră, profundă.

PIETISM — sectă protestantă datând din sec. XVII, care apare ca o reacţie la tendinţa laicizantă a calvinismului şi luteranismului, susţinând să se pună mai mult accent pe viaţa creştină decât pe doctrină, mai multă pietate decât ştiinţă, mai multă iubire între oameni prin participarea laicilor la operele de binefacere şi o mai bună cunoaştere a Bibliei care să devină o lectură de fiecare zi. Unele exagerări din sânul pietismului, spre rigorism moral şi de comportament, au discreditat mişcarea pietistă, dar n-au împiedicat răspândirea ei în Germania, Anglia, America (unde a dat naştere Metodis-

mului, caracterizat prin lozinca: „mântuieşte-ţi sufletul şi încă chiar acum, în ceasul acesta", punând un mare accent pe pocăinţă).

PILAT, ***PONTIUS PILAT*** — procurator roman în Iudeea între anii 26–37 ai erei creştine. El este acela care trebuia să confirme sentinţa de condamnare la moarte a Mântuitorului, cerută de Sinedriu. Din oportunism, spre a nu supăra pe iudei, din laşitate şi din teamă ca aceştia să nu-l reclame împăratului de la Roma că-i protejează pe răzvrătiţi, Pilat aprobă condamnarea, deşi era convins că acuzele aduse lui Iisus erau false şi El era nevinovat, şi ca să fie absolvit de vină faţă de sine, Pilat şi-a spălat mâinile, declarând: „Nevinovat sunt de sângele dreptului ascestuia". Dar evreii şi-au luat asupra lor vina şi blestemul: „Sângele Lui asupra noastră şi asupra copiilor noştri!" (Matei 27, 24–25).

PILDĂ — exemplu; în Sf. Scriptură, termenul e folosit cu sens de proverb: „Pildele lui Solomon", titlul cărţii ce conţine *Proverbele lui Solomon*, carte canonică în Vechiul Testament, cu caracter didactic; folosit pentru o povestire cu caracter alegoric, cum este parabola. În Noul Testament, *Parabolele* Mântuitorului se mai numesc şi *Pilde*. Ele au caracter educativ, religios-moralizator.

PIMENICA sau **OMILETICA** — ramură a Teologiei Practice, care se ocupă cu studiul predicii.

PIRAMIDA (lat. *piramis,-idis*; gr. πυραμίς — *piramis*) — corp geometric cu feţe triunghiulare şi bază poligonală); pe plan religios este denumirea dată *mormintelor faraonilor*, în Egiptul antic; în formă de piramidă erau construite şi templele zeilor din vechile religii mexicane, peruane, babiloniene (Zigurati) (v. **Mastaba**). Piramidele au fost considerate printre cele şapte minuni ale lumii antice. Cele mai frumoase piramide sunt cele de la El Giseh (Egipt), înălţate pentru a adăposti mumiile a trei suverani din dinastia a IV-a (Regatul Vechi, mileniul IV î.Hr.); faraonii îşi săpau mormintele în stâncă, în aşa-numita „Vale a Regilor", la vest de oraşul Tena (Tena, capitala Egiptului de Sus, lângă izvoarele Nilului, întemeiată în mileniul IV î.Hr.).

PIROSTRII (πυρωστία — *pirostia* = trepied, suport metalic aşezat pe vatră) — cu înţeles de obiect casnic este obiectul de metal, rotund sau triunghiular, cu trei sau patru picioare, care se pune pe vatră, deasupra focului şi pe care se aşează ceaunul pentru mâncare sau mămăligă; *pirostrii* se numesc şi *coroanele* de metal aurit sau argintat care se pun pe capul mirilor, la cununia religioasă.

PISANIE (slv. *pisanije*) — inscripţie în piatră sau pictată, aşezată pe peretele dinspre apus, lângă uşa de intrare într-o biserică, cuprinzând date despre istoria bisericii respective şi despre ctitorii şi binefăcătorii ei; *pisanii* sunt şi inscripţiile de pe lespezile mormintelor.

PISARI (slv. *pisari*) — denumire slavă pentru diecii (scribii) de la cancelariile domneşti; erau cei care scriau documente, corespondenţă.

PISTORNIC sau *pistolnic* sau *pecetar* — este un obiect cu care se imprimă pe prescuri semnul crucii şi iniţialele tradiţionale: IS, HR, NI, KA (Iisus Hristos Biruitorul).

PIŢĂRA (reg.) — a colinda.

PIŢĂREL (reg.) — colindeţ, colăcel, dar ce se dă colindătorului.

PIXIDA v. **Chivot**, **Sf. Masă**.

PLASCENIȚA v. **Epitaful**.

PLATYTERA (ἡ Πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν — *I platytera to ouranon* = Cea mai înaltă decât cerurile), ***Maica Domnului Platytera*** — se numeşte icoana care reprezintă chipul Maicii Domnului de pe bolta altarului, ca mijlocitoare între cer şi pământ, *Maica rugătoare* pentru noi şi *Împărăteasă*, tronând la hotarul dintre ierarhia cerească şi ierarhia pământească, verigă de legătură între Dumnezeu şi oameni. Pictura de pe bolta altarului prezintă pe Maica Domnului în două tipuri iconografice: *tipul Madonei* („de majestate") şi *tipul Fecioarei* „orante" (rugătoare). Ca tip „de majestate", este înfăţişată stând pe tron, ca Împărăteasă a cerurilor, aşa cum e descrisă în viziunea lui David, din Psalmul 44, 11, care se citeşte la Proscomidie: „Stătut-a împărăteasa de-a dreapta Ta, îmbrăcată în haină aurită şi prea înfrumuseţată". Pe cap poartă coroană, pe genunchii săi stă Pruncul Iisus, „pâinea cerească" cum e numit în rugăciunea principală a Proscomidiei. De obicei doi îngeri, în poziţie de adorare, încadrează chipul Fecioarei. Uneori apare pictată pe absida altarului, cu chipul descris de Apocalipsă: „Înveşmântată cu soarele şi luna era sub picioarele ei şi pe cap purta cunună din douăsprezece stele" (Apocalipsa 12, 1). Al doilea tip iconografic de pe bolta altarului este al *Fecioarei „orante"*, în atitudinea de rugăciune, cu mâinile întinse spre implorarea lui Dumnezeu şi ocrotitoare a credincioşilor. Este reprezentată bust, cu mâinile ridicate din îndoitura cotului, cu palmele desfăcute, înălţate spre cer; are chipul îndurerat, cu privirea concentrată în rugăciune. Mafarionul (vălul) care-i acoperă capul cade în falduri peste frunte, peste umeri şi braţe, acoperindu-i corpul. Pe frunte şi umeri strălucesc stele care-i împodobesc veşmântul, subliniind măreţia şi demnitatea chipului. Rezemat pe pieptul Fecioarei şi privind drept în faţă ca şi ea, stă Mântuitorul, având şi El braţele întinse şi binecuvântând. Are acelaşi chip grav, concentrat. În dreapta şi în stânga aureolei capului sau în josul ei sunt iniţialele: IS, HR, şi la Maica Domnului: MP OU (*Mitir Theou*, μήτηρ θεου = Maica Domnului, în lb. gr.). *Platytera orantă* personifică Biserica în funcţia ei de mijlocitoare, adunând pe credincioşi la rugăciune în legătură euharistică şi „acoperind lumea cu vălul ei de protectoare" (în unele icoane, Maica Domnului orantă e înfăţişată singură, fără Prunc, ex. în *Deisis*). În Apus, erau, încă din sec. II, câteva reprezentări cu Fecioara orantă (ex. la cimitirul Sf. Agnese din Roma sau pe peretele Mănăstirii Sf. Sabina, icoana *Portatissa* = Cea de la intrare. O astfel de icoană se află la Muntele Athos, deasupra porţii mănăstirii Vatoped) (E.B.LS, 1993, p. 536).

PLÂNGERE, PLÂNGERI — în sens religios denumeşte simbolic iadul care e numit „plângerea şi scrâşnirea dinţilor" (Matei 8, 12). Tema iconografică reprezentată pe epitafe: „Punerea în mormânt a Mântuitorului" se mai numeşte şi „Plângerea lui Iisus"; un titlu din Vechiul Testament, al unei cărţi canonice, atribuită profetului Ieremia, în care se deplânge soarta tragică a cetăţii Ierusalimului, nimicit de cotropirea babiloniană (588 î.Hr.) este: „Plângerile lui Ieremia".

PLINIREA VREMII — timpul când a

hotărât Dumnezeu întruparea Fiului Său, pentru mântuirea neamului omenesc de păcatul strămoşesc, spre a se împlini promisiunea făcută primilor oameni, la alungarea lor din rai: „Iar când a venit *plinirea vremii*, Dumnezeu a trimis pe Fiul Său, născut din femeie, născut sub Lege, ca pe cei de sub Lege să-i răscumpere, ca să dobândim înfierea (mântuirea — *n.n.*)" (Galateni 4, 4 şi 5); la plinirea vremii Dumnezeu avea să dea un semn, aşa cum spune profetul Isaia: „Pentru aceasta Domnul meu vă va da un semn: Iată, Fecioara va lua în pântece şi va naşte fiu şi vor chema numele Lui *Emanuel*"... „Înger de mare sfat, Sfetnic minunat, Dumnezeu tare, biruitor, Domn al păcii, Părinte al veacului ce va să fie" (Isaia 7, 14; 9, 5). Acestea sunt numele cu care Isaia îl numeşte pe Iisus Hristos, nume ce I s-au pus în viziunea pe care profetul a avut-o de la Dumnezeu. Semnul s-a făcut prin vestirea Fecioarei de către înger, la vremea hotărâtă: „... a fost trimis îngerul Gavriil de la Dumnezeu, într-o cetate din Galileea, al cărei nume era Nazaret, către o fecioară... iar numele fecioarei era Maria... Şi îngerul i-a zis: Nu te teme, Marie, căci ai aflat har la Dumnezeu. Şi iată vei lua în pântece şi vei naşte fiu şi vei chema numele Lui Iisus... Şi a zis Maria către înger: Cum va fi aceasta, de vreme ce eu nu ştiu de bărbat? Şi... îngerul i-a zis: Duhul Sfânt se va pogorî peste tine şi puterea Celui Preaînalt te va umbri; pentru aceea şi Sfântul care se va naşte din tine, Fiul lui Dumnezeu se va chema... Că la Dumnezeu nimic nu este cu neputinţă. Şi a zis Maria: Iată roaba Domnului. Fie mie după cuvântul tău!" (Luca 1, 26–38). Şi „s-au împlinit zilele ca ea să nască, şi a născut pe Fiul său Cel Unul Născut" (Luca 2, 6–7), „Care nu din sânge, nici din poftă trupească, nici din poftă bărbătească, ci de la Dumnezeu S-au născut. Şi Cuvântul S-a făcut trup şi S-a sălăşluit între noi şi am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har şi de adevăr" (Ioan 1, 13–14).

PLIROMA (πλήρωμα, τὸ — *pliroma* = plenitudine; *plenitudo,-nis* = dezvoltare desăvârşită a omului) — cu înţelesul de desăvârşire a omului cu ajutorul harului lui Dumnezeu care s-a dat omului prin Iisus — Dumnezeu întrupat: „Şi Cuvântul S-a făcut trup şi S-a sălăşluit între noi şi am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har şi de adevăr... Şi din *plinătatea Lui* noi toţi am luat, şi har peste har... iar harul şi adevărul a venit prin Iisus Hristos" (Ioan 1, 14, 16 şi 17). Din pliroma, din plinătatea dumnezeirii lui Hristos se dă omului credincios harul lui Dumnezeu, spre a-l ajuta să se mântuiască. Prin formula „Pliroma Bisericii" se înţelege totalitatea credincioşilor care formează Biserica lui Hristos.

PLUGUŞORUL — titlul unui colind românesc de Anul Nou.

PLUMBUITA — mănăstire aşezată lângă râul Colentina, în partea de nord-est a oraşului Bucureşti, datând din secolul al XVI-lea. Zidită ca ctitorie a voievodului Petru cel Tânăr (1558–1568), ea a fost rezidită din temelii de domnitorul Matei Basarab (1647), ca mănăstire de călugări. Astăzi mănăstirea are o viaţă activă atât pe plan duhovnicesc cât şi utilitar, posedând ateliere în care se execută diverse obiecte bisericeşti.

PNEVMATIC v. **Dinoptic**.

PNEVMATOMAHI (τὸ πνεῦμα — *to pnevma* = duh, spirit şi μάχη, ἡ — *mahi* = luptă, bătălie; = luptători împotriva Sfântului Duh) sau *macedonieni* — au fost, în sec. IV, susţinătorii ereziei lui Macedonie, episcop semiarian, caterisit din scaunul de episcop al Constantinopolului, ca „duşman al Sf. Duh", care susţinea erezia că Sf. Duh este mai mic decât Dumnezeu Tatăl şi decât Fiul, el fiind o creatură a Fiului. Erezia a fost combătută la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381), stabilindu-se dogma pe care o cuprinde Simbolul de credinţă: „Duhul Sfânt, Domnul de viaţă Făcătorul, Care din Tatăl purcede, Cel ce împreună cu Tatăl şi cu Fiul este închinat şi mărit, Care a grăit prin prooroci".

POCAL v. **Potir**.

POCANIE — pocăinţă; termen vechi, folosit în *Biblia de la Bucureşti* — 1688; ed. 1988, p. 803: „...nu le trebuieşte *pocanie*" (Luca 15, 8).

POCĂINŢA v. **Spovedania**.

POCĂIRE — acţiunea de recunoaştere a greşelilor săvârşite, prin mărturisirea lor, prin părerea de rău şi prin hotărârea de a nu le mai repeta; v. **Spovedania**.

POCĂIŢI — sunt numiţi de popor sectanţii, în general; o sectă anumită care este denumită astfel este secta *Nazarinenilor* sau a *Nazareilor*; v. **Nazarinenii** sau **Nazareii**.

POCLONENIE — închinarea Sfintei Cruci, care se cinsteşte în Duminica a treia din Postul Mare (grec. *Krestopkomenie*).

POCROV — numele slavo-rus al sărbătorii „Acoperământul Maicii Domnului", care se ţine la 1 octombrie. Sărbătoarea e legată de amintirea unei minuni întâmplate la Constantinopol (sec. IX), când Maica Domnului s-a arătat Sfântului Andrei cel Nebun, ca ocrotitoare a creştinilor (v. **Cultul marial**). *Pocrov* sau *pocrovăţ* (pocroveţe) se numeşte bucata de pânză (stofă) cu care se acoperă Sfintele vase (v. **Acoperămintele**); se numeşte şi fâşia lungă de ţesătură cu care se acoperă coşciugul înainte de a fi pus în mormânt (obicei în Bucovina). *Pocrov* se numeşte şi acoperământul de stofă pus pe piatra funerară a unor morminte (ex. Pocrovul pus de Ştefan cel Mare pe mormântul soţiei sale Maria de Mangop, de la Putna, păstrat azi în muzeul mănăstirii). *Pocrov* are şi înţelesul de ţol (din cânepă) servind ca învelitoare de pat; *Pocrov* se numeşte şi schitul cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului", schit cu ascultare de Mănăstirea Neamţului şi întemeiat de Pahomie (1714), fost episcop de Roman (1706–1713).

POCROVĂŢ (pocroveţe); v. **Acoperăminte**.

PODUL (mortului) — se numeşte bucata de pânză care acoperă faţa mortului; *pod* se numeşte şi fâşia de pânză care se aşterne la răscrucile drumului în faţa cortegiului mortuar (obicei creştin în Moldova).

PODOBIE (gr. ποδοβενα, τό — *podobena* = normă, model) sau **prosomie** (προσόμοια —*prosomia*, προσόμοιος — *prosomoios* = asemănător), *asemănânda* — este în muzica bisericească o stihiră cu melodie tip, model, după care se execută toate cântările bisericeşti. Fiecare din cele opt glasuri îşi are prosomia (podobia) sa, care se însemnează deasupra imnelor ce trebuie cântate întocmai cu prosomia notată. Până la trecerea pe note a imnelor,

melodia se păstra prin tradiție, podobia (prosomia) fiind un mijloc mnemotehnic (procedeu de memorare și reproducere) a cântării stihirilor. Compozitorul I. Popescu-Pasărea a adunat și a publicat o carte cu „Podobiile celor opt glasuri", scrise după Anton Pann (București, 1944). Profesorii Nicolae Lungu, Ene Braniște și Gr. Costea au transpus pe muzică psaltică și liniară „Cântările Sfintei Liturghii și Podobiile celor opt glasuri", transpunându-le pe linia melodică tradițională, în vederea uniformizării cultului (cartea s-a publicat în 1960).

POEME HOMERICE — Iliada și Odiseea, mari poeme antice în literatura greacă, atribuite lui Homer.

POEZIE IMNOGRAFICĂ — este, în muzica psaltică, totalitatea cântărilor bisericești din cultul ortodox, cântări care, după textul lor, sunt tot niște rugăciuni, dar exprimate în formă de poezie sau imn religios. Unele din aceste cântări sunt de *origine biblică*, textul lor fiind luat din Sf. Scriptură: Psalmii, Cântarea lui Moise după trecerea Mării Roșii și dezrobirea evreilor din Egipt (Ieșire 15, 1–9) — „Să cântăm Domnului..." și Cântarea din pustia Sinai — „Ia aminte, cerule..." (Deut. 32, 1–43) din Vechiul Testament, precum și din Noul Testament: Cântarea lui Zaharia, a Sfintei Fecioare Maria, după vestirea îngerului: „Mărește, suflete al meu, pe Domnul..." ș.a.; toate aceste cântări biblice se cântă sau se citesc împreună cu canoanele de la Utrenie, în zilele rânduite. Alte cântări reprezintă forme ale poeziei imnografice scrisă de diferiți poeți bisericești (imnografi și melozi), dintre care amintim: Ignatie Teoforul, Sf. Iustin Martirul și Filozoful (sec. II), Sf. Clement Alexandrinul, Antinoghen Martirul (care a compus frumosul imn „Lumină lină"), Sf. Efrem Sirul, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Ambrozie al Mediolanului (sec. III–IV), Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Vasile cel Mare (autorii Liturghiilor care se slujesc în Biserica Ortodoxă), Anatolie, patriarhul Ierusalimului, autor de stihiri „anatolice" și al Troparelor Învierii ș.a. (sec. V), Roman Melodul, Sf. Ioan Damaschin, Cosma Melodul (sec. VI–VIII) și mulți alții, care prin contribuția lor au dat frumusețe și strălucire sfintelor slujbe care se săvârșesc în Biserica creștină.

POGORĂMÂNT — „dezlegare duhovnicească" ce se dă de către episcop pentru situații mai simple sau de către Sinodul Bisericii, pentru probleme mai grele, făcându-se, prin aceasta, excepție de la anumite rânduieli și canoane ale Bisericii (ex. Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, care se săvârșește în zilele stabilite din Postul Mare, multă vreme, la început se săvârșea seara, pentru ca creștinii să poată ajuna în aceste zile de post, și spre seară să se poată împărtăși cu Trupul și Sângele Domnului; mai târziu, din cauză că unii creștini nu mai puteau ajuna sau nu puteau veni seara la Sf. Liturghie, Biserica a dat „pogorământ" sau îngăduință duhovnicească, așa încât ea să se săvârșească dimineața).

POGORÂRE, ***Pogorârea Sfântului Duh***, v. **Cincizecime**.

POGRIBANIE (slv. *pogrebanije*) — înmormântare, formă bănățeană pentru a denumi slujba înmormântării, cu sens de pomana mortului, masa după înmormântare.

POHFALĂ (slv. *pohvaliti* = a se făli) — fală, pompă, strălucire, fast.

POLICANDRU v. **Candelabru**.

POLIDEMONISM — este numită religia veche a popoarelor arabe, dinainte de apariția mahomedanismului; *polidemonismul* era adorarea unor ființe supranaturale, al căror lăcaș se afla în arbori, râuri și pietre. Ele aveau și alte nume: Wadd, Suwa Yauc etc.

POLIELEU (πολυέλεος — *polieleos* = mult milostiv) — este o cântare de laudă, din slujba Utreniei, care, la praznicele Mântuitorului și sărbători ale sfinților (cu polieleu), înlocuiește Binecuvântările Învierii de duminica. La sărbătorile Mântuitorului și ale sfinților, *polieleul* este alcătuit din versete alese din Psalmii 134 („Lăudați numele Domnului...“) și 135 („Lăudați pe Domnul că este bun...“), psalmi care preamăresc în chip deosebit și laudă milostivirea lui Dumnezeu. După fiecare verset al Ps. 135, se repetă refrenul „Că în veac este mila Lui“. Acest refren a dat și numele cântării „Polieleu“ adică „Mult milostiv, multă milă“. La sărbătorile Sfintei Fecioare, Polieleul este format din versete ale Ps. 44 („Cuvânt bun răspuns-a inima mea...“), după care se repetă un fel de refren (pripeală), care începe cu „Bucură-te...“ și care reprezintă frânturi din diferite imne și rugăciuni pentru Maica Domnului. În trei din duminicile Triodului (duminica „Fiului risipitor“, a „Lăsatului sec de carne“ și a „Lăsatului sec de brânză“) se adaugă la Polieleul obișnuit al sărbătorilor (adică la Psalmii 134 și 135) și Psalmul 136 („La râul Babilonului...“), care exprimă plângerea și nostalgia poporului evreu după Țara Sfântă, atunci când se afla în robia babiloniană, iar la creștini simbolizează plângerea pentru raiul pierdut. Un Polieleu, datând din sec. XV și păstrat în copii, îl are ca autor pe Filotei monahul, fost mare logofăt la curtea lui Mircea cel Bătrân (sec. XIV–XV).

POLIHRONIU (πολύ — *poli* = mult, și χρόνος, ὁ — *hronos* = timp, mult timp, mulți ani) — se numește partea finală a slujbei *Tedeum*. În acest moment al slujbei, preotul iese în fața ușilor împărătești și, ținând în mâna dreaptă Sf. Cruce, rostește de trei ori urarea „Mulți ani trăiască!“, ridicând în sus Sf. Cruce; cele trei urări se rostesc: cea dintâi pentru cârmuitorii țării, a doua pentru căpeteniile bisericești (ierarhul locului, patriahul sau membrii Sfântului Sinod), iar a treia urare o face pentru cei de față și tot poporul. La fiecare urare răspunde corul (cântărețul și poporul din biserică): „Mulți ani trăiască!“

POLILOGHIE (πολυλογία, ἡ — *polilоghia* = vorbărie, flecăreală, limbuție) — vorbire fără rost, socotită un *păcat*, deoarece vorbirea fără judecată poate avea urmările cele mai rele. Referitor la aceasta, Sf. Scriptură atrage atenția, spre îndreptare și mântuire: „Mulți au pierit de ascuțișul sabiei, dar mai mulți de uneltirile limbii“ (Sirah 28, 19), căci: „Cei nechibzuiți la vorbă sunt ca împunsăturile de sabie, pe când limba celor înțelepți aduce tămăduire“, și: „Cine își păzește gura își păzește sufletul său; cel ce deschide prea tare buzele o face spre pieirea lui“ (Pilde 12, 18 și 13, 3). De aceea Psalmistul se roagă: „Pune Doamne strajă gurii mele și ușă de îngrădire împrejurul buzelor mele“ (Ps. 140, 3). Sf. Apostol Pavel arată cum trebuie să vorbească un adevărat creștin: „Din gura voastră să nu iasă nici un cuvânt rău, ci numai ce este bun, spre zidirea cea de trebuință, ca să dea har celor ce ascultă... Nici vorbe de rușine, nici vorbe nebunești, nici glume care nu se cuvin, ci mai degrabă mulțumire... Vorbiți între voi în psalmi și în laude și în cântări duhovnicești, lăudând și cântând Domnului, în inimile voastre, mulțumind

totdeauna pentru toate întru numele Domnului nostru Iisus Hristos, lui Dumnezeu (și) Tatăl" (Efeseni 4, 29; 5, 4 și 19–20).

POLIPTIC,-E v. **Diptice**.

POLISTAVRION (πολύ — *poli* = mult + σταυρός, ὁ — *stavros* = cruce) — multe cruci; felonul se numește polistavrion de la țesătura cu desene în formă de cruci; v. **Felon**.

POLIȘTI v. **Ctiști**.

POLITEISM (πολύ + θεός, ὁ — *politeos* = mulți zei, dumnezei) — credințe religioase păgâne în mai multe ființe superioare, numite zei (antonimul *monoteism* = credința într-un singur Dumnezeu).

POLOJENIE — un fel de prefață; cu acest sens se află în *Molitfelnicul* lui Coresi, tipărit în 1564.

POLONOCINIȚA — rugăciunea de la miezul nopții, *miezonoptica*; se citește în mănăstiri; în bisericile de mir se citește dimineața, înainte de a începe slujba *Utreniei* sau *Mânecarea*. *Polonocinița* celebrează a doua venire a Mântuitorului și învierea generală a morților, așa cum spune și irmosul: „Iată Mirele vine la miezul nopții..."

POLOVRAGI — mănăstire de călugărițe, în Oltenia (jud. Gorj) în apropierea vestitelor peșteri *Polovragi* (cu stalactite și stalagmite) și Peștera *Muierii*. Biserica mănăstirii a fost zidită de Jupân Danciu Pârâianu și Postelnicul Stan (1647), pe locul uneia mai vechi, datând din sec. XV. Pridvorul, în stil brâncovenesc, a fost adăugat în vremea lui Brâncoveanu, când s-a pictat și biserica de meșteri zugravi formați în școala de la Hurezi (Andrei, Constantinos, Hranite ș.a.).

POLUNOȘNIC — se numește una din despărțiturile de la intrare ale bisericilor din Bucovina (pronaosul sau despărțitura dintre tindă și pronaos, ca la Sucevița).

POLUNOȘNIȚA; v. **Polonocinița**, **Miezonoptica**.

POLUȘTNIȚA — Miezonoptica.

POM — d.p.d.v. religios este *Pomul de Crăciun*; *Pomul mortului* (v. **Parastas**); *Pomul raiului* sau al cunoștinței binelui și răului, despre care ne vorbește Biblia, în legătură cu căderea în păcat a primilor oameni; v. **Păcat**.

POMANĂ, POMENI (numite „comând" în Transilvania) — se numesc praznicele morților, mesele care se fac pentru pomenirea lor, la diferite soroace. Ele sunt rămășițe ale vechilor agape creștine, din primele veacuri ale Bisericii. Din documentele vechi (*Așezămintele Sfinților Apostoli* ș.a. scrieri vechi) aflăm despre scopul acestor pomeni: „Noi poftim pe săraci și pe nevoiași la ospăț, pentru ca astfel serbarea noastră să devină pomenire pentru odihna sufletului celui adormit, iar pentru noi mireasmă bine plăcută lui Dumnezeu". *Pomană* se numește și fapta de milostenie care se face pentru cei morți, cum ar fi împărțirea la cei săraci a lucrurilor și hainelor celui mort, pe care mai întâi le slujește preotul printr-o molitvă (v. **Parastas**). *Pomană sau strepozanie* se mai numește și clădirea de lângă biserică pentru adunarea pomenilor (în rev. „Mitrop. Ardealului", 1972, nr. 5–6, p. 48).

POMAZELNICI — se numesc bețișoarele cu vată cu care se face ungerea la Sf. Maslu (în *Molitfelnic*, Chișinău, 1820, foaia 79, verso).

POMAZANIA — se numește acțiunea de ungere cu pomazalnicul.

POMĂDUI, POMĂZUI — a unge (cu mir

sau untdelemn); la rânduiala Botezului (în „*Molitfelnic bogat*“, 1832).

POMĂZUITOR — miruitor cu care se miruieşte în biserică la sfârşitul Liturghiei.

POMELNIC — listă de nume, pentru vii şi pentru morţi, care se dă preotului spre a fi pomenită la Sf. Liturghie. De la faptul că în vechime, pomelnicele se scriau pe o tăbliţă formată din două părţi, care se pliau; aceste pomelnice se numeau şi *diptice* (v. **Diptice**). Deşi se scriu azi pe foi de hârtie, pomelnicele respectă forma dipticelor deoarece se pot plia, având numele scrise pe două coloane: viii se scriu în stânga, iar morţii, în dreapta. Şirul cu cei morţi se însemnează şi cu o cruce. Pomelnicele se dau spre a fi pentru pomenire la o liturghie sau pentru un termen mai lung (ex. în Posturile mari de peste an, se dau spre a fi pomenite tot postul, la fiecare liturghie; ele se dau şi pentru tot anul şi se numesc pomelnice anuale). În Biserica Ortodoxă, pomenirile se fac nominal şi în auzul credincioşilor. La romano-catolici, această practică a fost înlăturată, pomenirea numelor fiind înlocuită cu câteva formule generale prin care preotul face aluzie la credincioşii ale căror nume se găsesc cuprinse în cartea sau caietul de pomelnice care se află pe Sf. Masă; pomenirea nominală în această confesiune nu mai există, iar credincioşii se mulţumesc să fie înscrişi în aceste foi care se ţin pe „masă“ (altar), în timpul *Missei*. Practica pomenirilor, azi, în Biserica Ortodoxă este de două feluri: se face „în taină“ şi „în auz“. În taină se fac pomenirile la proscomidie şi la rugăciunea de după sfinţirea Darurilor. În „auz“ se fac pomenirile la liturghie, la ectenia morţilor de după citirea Sf. Evangheliï, dar numai pentru ctitorii răposaţi şi pomeniri generale (cler, oaste). Pentru ceilalţi credincioşi, pomenirile individuale în „auz“ se fac numai la liturghiile speciale în legătură cu parastasul. Pomelnicele se mai citesc şi la panihida ce se săvârşeşte pentru jertfele ce se aduc în biserică, la liturghie; în unele biserici, serviciul acesta se face intercalat la sf. liturghie, fie după rugăciunea amvonului, fie după apolisul liturghiei (v. **Parastase**). Cel mai vechi pomelnic românesc este „Pomelnicul de la mănăstirea Bistriţa“, început în 1407, cu numele Domnilor Moldovei şi a Doamnelor lor, cu numele familiilor domnitoare, înrudite, din Ţara Românească, apoi al mitropoliţilor şi episcopilor ţării (N.C.ILRV, p. 22).

POMENIC sau **POMENEC** sau **PROSCOMISARION** — veche denumire pentru „pomelnic“ („Pomelnicul sf. mănăstiri Dintr-un Lemn, ce să zice «proscomisarion»“ — în rev. „Mitropolia Olteniei“, 1956, 4–5, p. 260) şi proscomisariu sau „pomelnicul (mss.) al Mitropoliei din Târgovişte“, scris la 1697 (reprodus în mss. 2101 BAR, de Cartojan şi Bianu: Album de paleontografie rom., Bucureşti, 1940, pl. XV): POMESEALNIC, în Îndreptarea Legii, gl. 52 (ed. Academiei, p. 103).

POMESEALNIC v. **Pomelnic**.

POMNEAŢĂ (slv. *Pamiatu*) — batistă sau bucată de pânză, la capătul căreia (unul din capete) se leagă un ban, şi care se împarte cu o lumânare aprinsă pentru mort, în timpul când se face în biserică slujba de înmormântare.

POMPE FUNEBRE — serviciu administrativ-comercial care se ocupă cu organizarea înmormântărilor şi efectuarea lor.

PONTARH (πόντος — *pontos* = marea, şi ἄρχω — *arho* = a conduce) magistrat, conducător al Comunităţii pontice, cu reşedinţa la Tomis (Comunitatea pontică era federaţia cetăţilor greceşti de pe coasta de vest a Mării Negre, în primele trei veacuri creştine); Pontarhul îndeplinea şi funcţia de mare-preot (arhiereu) al cultului împăratului, organizând procesiuni religioase şi spectacole cu prilejul ceremoniilor (DIVR).

PONTIF (lat. *pontifex* = mare preot, preot la romani) — cel mai înalt grad în ierarhia clericală în toate religiile; folosit la catolici pentru a denumi un demnitar eclesiastic (ex.: papa e numit pontiful Bisericii Catolice). Pontiful era, la romani, membru al celui mai important colegiu religios. Preşedintele acestui colegiu era *pontifex maximus*, marele preot, cel care a rămas în tot timpul imperiului roman şeful suprem al cultului religios. În afară de îndatoririle lor religioase (sacrificiile pentru zeităţi), pontifii asistau pe magistraţi în îndeplinirea anumitor acte rituale în cadrul ceremoniilor religioase.

PONTIFEX MAXIMUS v. **Pontif**.

PONTIFICAT — etapa în care un papă îşi exercită funcţia (anii când este pontif — papă).

PONTIFICII v. **Pontif**.

POPA — în vorbirea populară = preot.

POPOR ALES — este numit poporul descendent din Avraam, Isaac şi Iacov (Israel), popor monoteist, din mijlocul căruia avea să vină Mesia, promis de Dumnezeu oamenilor spre a-i mântui din robia păcatului strămoşesc (Deuteronom 14, 1–2); v. **Avraam**.

PORFIRA sau *purpură* (πορφιρός — *porfiros* = culoare roşie-închis) — cu înţeles de stofă, ţesătură scumpă, de culoare roşu-închis, din care se făceau veşmintele împăraţilor romani şi marilor demnitari, în semn de mare cinste; este culoarea veşmintelor cardinalilor catolici. Fiind Iisus numit de Pilat cu ironie „rege“ al iudeilor, acesta a poruncit să fie îmbrăcat cu mantie de „porfiră“, adică de culoare roşie ca mantiile regale, dar pentru Iisus aceasta se făcea în batjocură, pentru a-L umili; porfiră este şi o rocă ce conţine cristale de feldspat (un minereu) şi care, dacă se lustruieşte, capătă culoarea roşie sau bătând în violet.

PORTAL — intrare, uşă monumentală, încadrată cu sculpturi, la intrarea principală a unui palat, catedrală sau biserică.

PORTIC — galerie, în faţa sau în jurul unui edificiu, al cărei acoperiş se sprijină pe coloane legate între ele în arcade sau linii orizontale. Asemenea porticuri la intrarea unei biserici constituie pridvorul sau exonartexul; v. **Exonartex**.

PORTAITISSA (Ἡ θυρωρά — *tirora* = cea de la intrare, păzitoarea) — este numele unei icoane a Maicii Domnului, reprezentată în chip de „Orantă“ (singură, fără Prunc şi rugându-se), aşezată la intrarea deasupra porţii mănăstirii Iviron, de la muntele Athos. Legenda spune că turcii ocupând Athosul, un soldat a împuşcat această icoană; din umărul Fecioarei a curs sânge, iar peste câteva zile soldatul s-a spânzurat de creanga unui copac. Maria Portatissa este şi hramul capelei Sf. Lavra de la Athos.

POSLANIE — termen vechi pentru epistolă, trimitere, scrisoare folosită şi în relaţiile Bisericii (*Învăţătura preoţilor pe scurt*, Buzău, 1702, fil. 29 r.AT).

POST (slv. *postu*) — este d.p.d.v. religios o

rânduială disciplinară prin care Biserica îndrumează viaţa credincioşilor săi pe căile trăirii creştine, ale virtuţii şi cinstirii lui Dumnezeu. Postul, adică abţinerea totală sau parţială de la anumite alimente (zise „de dulce"), pe timp mai scurt sau mai îndelungat, este o practică existentă în mai toate religiile, din toate timpurile. În afară de *postul religios,* există şi un post pur igienic, pentru păstrarea sănătăţii, recomandat chiar de medicină, ca mijloc de vindecare, pentru redresarea organismului obosit şi intoxicat de hrana prea îmbelşugată şi de îmbuibare. Hipocrate, celebrul medic al antichităţii păgâne, atribuia longevitatea sa postului, spunând că niciodată nu s-a ridicat de la masă sătul de tot. Filosoful Pitagora propovăduia asceza — un mod de viaţă care se baza pe post şi abstinenţă. Sf. Antonie cel Mare a trăit 105 ani, practicând un post riguros, timp de peste 80 de ani, de altfel ca mulţi alţi pustnici, exemple de longevitate. Greco-romanii practicau postul sub ambele forme: religios şi igienic; egiptenii şi babilonienii îl practicau pentru a-şi ispăşi păcatele (post de penitenţă). Budiştii şi brahmanii îl ţineau ca o regulă de viaţă. Mahomedanii au postul numit Ramadan sau Ramazan, care recomandă ajunarea, întreaga zi, un anumit timp pe an (cam o lună — luna Ramadanului). În religia mozaică a Vechiului Testament, postul era reglementat prin Legea lui Moise: postul Curăţirii sau Ispăşirii (ţinut în ziua a zecea, din luna a şaptea), la care, după captivitatea babiloniană, s-au adăugat şi zile din alte luni şi cel din ajunul zilei de Purim ş.a. În vremea Mântuitorului, evreii cei mai zeloşi posteau una sau mai multe zile din lună, iar fariseii ţineau două zile pe săptămână (luni şi joi, cf. Luca 18, 12) şi le asociau cu rugăciuni şi fapte de milostenie. Mai erau şi posturi particulare, pe care şi le impuneau în anumite împrejurări. Moise a postit 40 de zile, pe Muntele Sinai, când a primit de la Dumnezeu Tablele Legii; Iisus a practicat postul şi a ţinut şi El 40 de zile de post, înainte de a-şi începe activitatea de Învăţător. Sfinţii Apostoli şi Sfinţii Părinţi ai Bisericii au practicat postul. În creştinism s-a accentuat mai ales sensul spiritual al postului, considerând că adevăratul post nu înseamnă numai abţinerea de la mâncare şi băutură, ci trebuie să fie o continuă strădanie de a domina, cu spiritul şi voinţa, instinctele, patimile şi pornirile inferioare ale trupului. Postul adevărat este o cale spre desăvârşirea sufletului prin progresul în virtute, iar ca act de cult înseamnă jertfă de evlavie, căinţă şi supunere către Dumnezeu, tinzând la stabilirea unui echilibru lăuntric, în care spiritul să domine viaţa omului; postul e un auxiliar al efortului de desăvârşire. Unul dintre discipolii Sfinţilor Apostoli îndeamnă: „Posteşte dar, lui Dumnezeu, un post ca acesta: să nu faci o faptă rea în viaţa ta, ci slujeşte Domnului cu inima curată, păzind poruncile Lui şi mergând pe calea hotărârilor Lui; să nu se suie în inima ta nici o faptă rea; crede însă lui Dumnezeu, că dacă vei face acestea, dacă te vei teme de El şi dacă te vei înfrâna de la orice lucru rău, vei *trăi în Dumnezeu*" (*Păstorul lui Herma,* Pilda V, 1, în SPA 2, p. 271). Postul „extern" (postul de bucate) se desăvârşeşte prin postul „intern" (postul de păcate); însoţit de rugăciune, duce la comuniunea cu Dumnezeu; *„vei trăi în Dumnezeu"*, adică starea supremă de desăvârşire şi fericire. Primele prescripţii

despre post, în Biserica creştină, le aflăm în „Didahii" (Învăţătura celor 12 Apostoli), în care se fixează, peste săptămână, două zile de post (miercurea şi vinerea, în loc de luni şi joi, cum posteau fariseii). Mai târziu, Constituţiile Apostolice fixează şi celelalte posturi din ajunul unor mari sărbători (Crăciunul, Paştile, Boboteaza), la împărtăşiri. La început, Sf. Euharistie se lua seara, aşa că cei ce urmau să se împărtăşească nu mâncau nimic toată ziua (ajunau), scopul postului fiind împărtăşania, unirea cu Trupul şi Sângele lui Hristos. Felul în care trebuia să se ţină posturile a fost reglementat de Sinoadele ecumenice astfel: *Postul integral* (ajunare), care constă în abţinerea de la mâncare un timp îndelungat (40 de zile) sau numai o zi: *Postul aspru* (xirofagia), cu hrană uscată, nimic gătit; *Postul comun*, obişnuit, cu bucate gătite cu untdelemn, evitându-se produsele de origine animală (carne, lapte, brânză, ouă). Catolicii recomandă în post numai înlăturarea cărnii, restul alimentelor fiind permise. *Postul uşor* (dezlegare), când se permite consumarea peştelui şi vinului. *Posturile rânduite* de Biserica Ortodoxă de Răsărit sunt arătate în calendarul ortodox, şi anume: **1.** *Sfântul şi Marele Post*, numit şi al Patruzecimii (*Păresimilor*), este *Postul Paştilor*, care închipuieşte postul de 40 zile al Mântuitorului; ţine şase săptămâni şi are dată schimbătoare, ca şi Paştile, de care ţine; este rânduit pentru curăţirea sufletului prin înfrânare, rugăciune, milostenie, spovedanie şi împărtăşirea cu Sfintele Taine. În acest post nu se mănâncă: lapte, brânză, carne, ci numai legume fierte (fără grăsimi) şi fructe; în zilele de dezlegare e permis untdelemnul şi vinul, adică: sâmbăta, duminica, la 24 februarie (sărbătoarea „Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul"), la 9 martie (Sf. 40 de Mucenici), la 25 martie (Buna Vestire), când este şi dezlegare la peşte, ca şi în Duminica Floriilor. Cu deosebită evlavie se cuvine a se ţine postul din prima şi ultima săptămână a Postului, când se recomandă ca luni şi marţi în prima săptămână să se mănânce numai o dată pe zi — seara —, pâine şi apă, iar în săptămâna Patimilor, în afară de joi, când se pot lua 2 mese — se mănâncă la fel, vineri şi sâmbătă, fiind post desăvârşit. Bolnavii au voie să mănânce cu untdelemn şi să bea vin în Postul Mare. **2.** *Postul Sfinţilor Apostoli* sau al Sâmpetrului, se ţine în cinstea Sf. Apostoli Petru şi Pavel. Are dată schimbătoare, fiind în legătură cu data Paştilor şi durata nu e fixă, căci dacă Paştile cad mai târziu, se scurtează durata de la Rusalii până la 29 iunie (ziua Sf. Petru şi Pavel) şi poate fi uneori chiar de numai 2 zile. Se lasă sec în prima duminică după Rusalii (Duminica Tuturor Sfinţilor). În zilele de luni, miercuri şi vineri din acest post nu se mănâncă untdelemn, nici vinul nu e permis; dacă într-una din zile e un sfânt cu cruce neagră, se face dezlegare la peşte. **3.** *Postul Sfintei Maria* sau Sântă Măriei se ţine pentru cinstirea Maicii Domnului, la 15 august fiind ziua adormirii ei, când, după tradiţie trupul i-a fost înălţat la cer. Postul dintre 1 şi 15 august are aceeaşi rânduială ca al Sfinţilor Petru şi Pavel. **4.** *Postul Naşterii Domnului* sau al *Crăciunului* are date fixe (între 15 noiembrie şi 25 decembrie). Este un post mai uşor decât al Paştilor, deoarece se îngăduie sâmbăta şi duminica dezlegare la peşte, iar marţi şi joi la

untdelemn şi vin. În ziua de ajun (24 decembrie) se ajunează, adică nu se mănâncă nimic toată ziua, iar seara se mănâncă grâu fiert, îndulcit cu miere. Postul din timpul anului se ţine miercuri şi vineri în fiecare săptămână, nu numai în post, în afară de săptămânile când se face dezlegare de post (numită „harţi"). Zilele de *harţi* sunt: Miercurile şi Vinerile din Săptămâna Vameşului şi Fariseului şi din a Brânzei (ultima până la începutul Postului Paştilor, când se mănâncă numai ouă şi lactate, nu şi carne); Săptămâna Luminată (prima după Înviere, până la Duminica Tomei); săptămâna de după Rusalii (până la Duminica Tuturor Sfinţilor) şi cele două săptămâni dintre Crăciun şi Bobotează, afară de ajunul Bobotezei, când se posteşte; zilele de harţi, de dezlegări şi de post sunt însemnate în calendarul Bisericii Ortodoxe.

POTCAP (slv. *poukapu*) — obiect care face parte din costumul preoţesc. Serveşte pentru a acoperi capul. Are forma unui cilindru înalt de 10–15 cm, cu pereţii tari, îmbrăcat cu stofă sau catifea. După rangul clerical, potcapul este îmbrăcat cu material de culoare neagră, roşie, violetă. Potcapul purtat de călugări are culoare neagră şi se mai numeşte şi *comanac*. Când participă la serviciul divin, călugării îşi acoperă potcapul cu un văl ce atârnă pe spate, numit *camilafcă*. Ţinuta oficială a Patriahului este totdeauna de culoare albă. În Biserica Ortodoxă greacă, potcapul negru îl poartă şi preoţii de mir. O caracteristică a potcapului la greci este forma fundului cilindrului, care depăşeşte pereţii, formând un fel de bor foarte îngust.

POTIR (ποτήριον, τό, κάλυξ, ἡ — *potirion, kalix*; lat. *calix* = cupă), **Sf. Potir** — este un *vas liturgic*, de forma unui pahar sau a unei cupe cu picior, de mărimi diferite, făcut din metal preţios (aur sau argint aurit); este un *obiect sfânt*, în care se pune vinul şi apa pregătite la proscomidie şi sfinţite în timpul sf. liturghii pentru împărtăşirea clericilor şi poporului credincios. În trecut, denumirea „potirion" se referea mai mult la conţinut, adică la vinul euharistic sau la Sf. Sânge vărsat de Iisus pe cruce, la răstignirea Sa (Corinteni 10, 16); pentru vasul în sine se foloseau şi alţi termeni: κάλυξ — *calix*, κύπελλον — *chipellon* ş.a. *Calix* e termenul consacrat în latina bisericească pentru *potirul liturgic* şi s-a transmis în diverse forme în limba popoarelor de creştinism roman (fr. *calice*, spaniol *caliz*, englez *chalice*), dar potir, *potirion* (termenul grecesc folosit de Sfinţii evanghelişti, şi care se referea la potirul folosit de Iisus la Cină), *s-a impus în vocabularul liturgic* din Biserica Ortodoxă. Pentru sfinţenia conţinutului său, după prefacerea Darurilor la sf. liturghie, potirul devine sfânt, iar Sfinţii Părinţi şi scriitori bisericeşti i-au dat cele mai alese atribute: sfânt, mistic, duhovnicesc, împărătesc (*basilicon*) mântuitor (*sotirion*) ş.a. În vechime, când numărul credincioşilor care se împărtăşeau era foarte mare, se întrebuinţau mai multe potire, dar treptat, în Răsărit, s-a stabilit un singur potir la liturghie, pentru a se sublinia, prin împărtăşirea tuturor credincioşilor dintr-un singur potir, *unitatea* Sângelui şi *comuniunea* spirituală a celor care se împărtăşeau. La unele biserici se întrebuinţează însă şi azi unele pahare mai mici, de forma potirului, ca „potire de serviciu", pentru împărtăşirea bolnavilor şi bătrânilor care nu se pot deplasa la biserică,

precum şi împărtăşirea simbolică a mirilor la slujba cununiei. În Apus existau, în trecut, potire neliturgice, care se foloseau ca ornamente şi care erau de mari dimensiuni. Ele se foloseau ca ornamente, fiind suspendate cu un lanţ în biserici şi în marile catedrale. Materialele folosite pentru potire au fost diferite: lemn, piatră, fildeş, marmură, onix, alabastru, sticlă, aur, argint, şi se împodobeau cu picturi şi basoreliefuri, reprezentând scene sfinte ori flori, vegetale şi forme geometrice, încrustate cu emailuri şi pietre scumpe. Adevărate opere de artă, asemenea potire vechi, datând din diferite secole, se pot vedea astăzi în muzee (E.B.LG).

POTNOJA sau **VULTURUL** (slv. *potnoja* = sub picioare) — este un mic covor rotund pe care este brodat chipul unui vultur cu aripile întinse, zburând pe deasupra unei cetăţi cu trei râuri. El se pune în altar sau în naos, la slujbele arhiereşti, sub picioarele arhiereului. Acest covor are două mărimi: *vulturul mare* şi *vulturul mic*. Vulturul mare se foloseşte numai la hirotonia de arhiereu (v. **Exetasis**), iar vulturul mic, la celelalte slujbe arhiereşti, când, în timpul liturghiei, este pus în diferite locuri din biserică unde se opreşte momentan ori stă mai mult timp arhiereul (în faţa Sf. Mese, pe solee, în mijlocul bisericii etc.). Vulturul simbolizează pietatea şi înţelepciunea arhiereului, iar cetatea peste care zboară vulturul reprezintă episcopia (eparhia) condusă de arhiereu; mai înseamnează şi înălţimea şi sublimitatea demnităţii arhiereşti: precum vulturul se înalţă în zbor mai sus decât toate zburătoarele, tot aşa şi arhiereul, prin ştiinţa şi viaţa lui exemplară, trebuie să vadă tot ce se petrece în eparhia sa, să se ridice mai presus decât credincioşii săi, spre a promova binele şi a înfrâna răul (E.B.LG).

POTOPUL — catastrofă despre care Cartea Facerii din Vechiul Testament ne vorbeşte ca despre o cumplită pedeapsă pe care Dumnezeu a dat-o oamenilor pentru păcatele şi necredinţa lor. Totuşi, ca să nu piară cu totul neamul omenesc şi făpturile create de El, Dumnezeu, aflând pe pământ un singur om credincios, a hotărât ca aceasta să nu piară şi chemându-l, i-a împărtăşit planul Său de a pierde omenirea prin potop. I-a poruncit să construiască o corabie mare şi trainică, în care să intre cu toată familia sa şi să mai ia câte două perechi din toate vieţuitoarele existente pe pământ, mari şi mici, târâtoare şi zburătoare, ca să rămână în viaţă împreună cu el, iar din vieţuitoarele „curate" să ia câte şapte perechi (Facere, cap. 6). Când totul a fost gata, Noe a intrat în corabie cu toate câte îi poruncise Dumnezeu, şi cu cei trei fii ai săi: Sem, Ham şi Iafet, cu femeile lor şi cu femeia lui. „Chiar în acea zi, s-au desfăcut toate izvoarele adâncului celui mare şi s-au deschis jgheaburile cerului; şi a plouat pe pământ patruzeci de zile şi patruzeci de nopţiâ... Potopul a ţinut pe pământ patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi şi s-a înmulţit apa şi a ridicat corabia şi aceasta s-a înălţat deasupra pământului... şi corabia se purta pe deasupra apei... Şi a acoperit apa toţi munţii cei înalţi, ridicându-se cu cincisprezece coţi mai sus decât ei... Toate cele de pe uscat, câte aveau suflare de viaţă... au murit. Şi aşa s-a stins toată fiinţa care se afla pe faţa a tot pământul, de la om până la dobitoc... şi a rămas numai Noe şi ce era cu el în corabie" (Facere 7, 11, 12, 17, 18, 20, 22 şi 23). „După o sută cincizeci

de zile, a început a se scurge apa de pe pământ şi a se împuţina… s-a oprit corabia pe Munţii Ararat" (Facere 8, 3–4) (ARARAT — munte în Armenia). Noe a dat drumul unui corb să vadă dacă apele au scăzut, dar corbul nu s-a mai întors; după un timp a trimis un porumbel, care s-a întors în corabie, căci apele fiind încă mari, n-a găsit loc de popas; şi după şapte zile a trimis iar porumbelul care s-a întors cu o ramură de măslin în gură şi după alte şapte zile porumbelul trimis nu s-a mai întors, dovadă că apele scăzuseră de tot. Apoi a poruncit Dumnezeu lui Noe să iasă din corabie cu toţi cei ce se aflau acolo şi să împrăştie pe pământ toate vieţuitoarele ca să se înmulţească şi să se prăsească, „să umple pământul". Noe a ridicat un altar de jertfă şi a mulţumit lui Dumnezeu pentru că l-a scăpat de potop. Dumnezeu l-a binecuvântat pe Noe şi pe fii săi: „Naşteţi şi vă înmulţiţi şi umpleţi pământul şi-l stăpâniţi" (Facere 9, 1). Şi a încheiat cu Noe un legământ zicând: „Şi închei acest legământ cu voi, că… nu va mai fi potop, ca să pustiască pământul… pun curcubeul Meu în nori, ca să fie semn al legământului dintre Mine şi pământ" (Facere 9, 11 şi 13). Şi până azi, când după ploaie apare curcubeul, poporul are credinţa că ploaia a încetat cu adevărat, mai ales când a ţinut mai mult timp. Săpăturile arheologice care s-au făcut în Mesopotamia, pe locul vechii cetăţi Ninive, au dus la confirmarea realităţii potopului. Sub un strat de pământ, gros de 14 m, în care s-au găsit mormintele regilor sumerieni de la începutul mileniului III î.Hr., s-a dat peste un strat de mâl, de 3 m grosime, sub care era un strat de pământ uscat, în care s-au găsit resturile unei străvechi civilizaţii necunoscute, distrusă de un deluviu, care a aşezat peste ea stratul de mâl. După retragerea apelor, ţinutul Mesopotamiei a fost din nou populat; aici s-au aşezat sumerienii, consideraţi creatorii celei mai vechi civilizaţii cunoscute. Tăbliţele cu semne cuneiforme din ruinele străvechii Ninive cuprind epopeea lui Ghilgameş, eroul legendar al sumerienilor, şi descriu potopul, confirmând amănunte biblice: muntele pe care s-a oprit corabia, trimiterea corbului şi a porumbelului în recunoaştere, durata potopului şi concluzia biblică — Dumnezeu a pedepsit omenirea pentru păcatele ei şi a salvat pe omul care s-a temut şi a crezut în Dumnezeu. Deosebirea constă în numele diferite. Pe tăbliţele sumeriene, Noe se numeşte Utnapiştim.

POTROPOP v. **Protopop**.

PRACTICA LITURGICĂ, RITUALUL sau **RITUALISTICA** — este disciplina teologică prin care se urmăreşte a se forma buni liturghisitori, adică învaţă pe viitorii clerici îndeplinirea corectă a ceremonialului sau rânduielilor sfinte ale serviciului divin.

PRADZNIC v. **Praznic**.

PRAPORII, PRAPURII sau *steagurile bisericeşti* — sunt nişte bucăţi de pânză, aproximativ de un metru lungime şi 60 cm lăţime sau de dimensiuni şi mai mari, fixate pe un suport de lemn, o prăjină în formă de T, care are în vârf o cruce. Pe această pânză se pictează chipuri sfinte: Mântuitorul, sfinţi îngeri , Botezul Domnului, icoana hramului bisericii. Praporii se poartă în fruntea unui cortegiu de înmormântare şi la diverse procesiuni, simbolizând steagul lui Hristos în jurul căruia se strâng credincioşii spre a fi apăraţi în lupta

împotriva păcatului, a duşmanilor văzuţi şi nevăzuţi; semnifică şi biruinţa lui Hristos împotriva morţii. *Originea prapurului* este legată de steagul cu cruce care a călăuzit pe Constantin cel Mare în lupta împotriva lui Maxenţiu, după ce avusese un vis în care i s-a arătat proiectat pe cer semnul crucii şi a auzit un glas ce-i poruncea: „Prin acest semn vei învinge!". În biserică, prapurii se păstrează în pronaos; în unele biserici din Ardeal stau înşiraţi pe lângă pereţii laterali ai naosului.

PRAVILA (slv. *pravilo*) — lege, tradiţie, „obiceiul pământului" (după care se judecau la noi, în trecut, pricinile şi încălcările normelor de conduită socială şi morală), *colecţie de legi civile şi bisericeşti* care reglementau drepturile şi îndatoririle, cu deosebire în viaţa monahală şi preoţească, în general. În cultura noastră au existat asemenea colecţii de legi încă din sec. XV, când s-a copiat în lb. slv. *Nomocanonul* sau Pravila lui Mihail Vlastaris, de către călugărul Ghervasie de la Mănăstirea Neamţ, în vremea lui Ştefan cel Mare (1492); apoi o colecţie de legi monahale copiată din porunca mitropolitului Moldovei, Teofan (1618); *Pravila de la Bistriţa*, colecţie ce stă la baza Pravilei celei Mici, pe care a tradus-o în româneşte călugărul Mihail Moxa (Oltenia); *Pravila cea Mică* a fost tipărită în tipografia de la Govora în 1640–1641, cuprinzând legi civile şi canonice, pentru trebuinţa preoţilor la spovedanie (la epitimie), dar şi îndrumări privind pedepsele ce vor primi cei ce calcă rânduielile vieţii obşteşti. Urmează Pravila lui Vasile Lupu, tipărită la Iaşi, în 1646, cu titlul: „*Carte românească de învăţătură la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeţe*", tradusă din greceşte de logofătul Eustratie, după vechi colecţii care aveau la bază *Corpul de legi al lui Justinian*. În 1652 se tipăreşte la Târgovişte, în vremea domnitorului Matei Basarab, o nouă Pravilă, numită *Îndreptarea Legii* sau *Pravila cea Mare* sau *Pravila de la Târgovişte*, care este nu numai un cod bisericesc, ci şi politic. Tradusă din lb. greacă, la îndemnul mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei, această Pravilă are două părţi mari: Partea întâi, numită Îndreptarea Legii, cuprinde texte din Nomocanonul grecesc al lui Manuil Malaxos şi în întregime, Pravila lui Vasile Lupu (de la 1646). Partea a doua este intitulată „Nomocanon" şi e alcătuită pe baza unor lucrări foarte vechi, cum e *Colecţia canonică* din sec. XII, de Aristen, apoi Canoanele unor Sfinţi Părinţi din secolele anterioare. *Îndreptarea Legii* este o împletire de norme de drept canonic şi laic.

PRAXAPOSTUL v. **Praxiul**.

PRAXIUL sau **APOSTOLUL** (ἡ πρᾶξις — *i praxis* = fapta şi πρᾶξα, ἡ — *praxa* = învăţătură, experienţă) — este *cartea de cult* care cuprinde pericope din Faptele Apostolilor şi din Epistolele pauline şi soborniceşti şi din care se citeşte în biserică, în timpul Liturghiei catehumenilor, înainte de citirea Evangheliei. Cartea „Faptele Apostolilor" face parte din Noul Testament şi a fost scrisă de Sf. Luca Evanghelistul. Praxiul s-a tradus şi s-a tipărit prima dată în lb. română de Coresi, în 1563, la Braşov; v. **Faptele Apostolilor**, **Biblia**.

PRAZNIC (slv. *prazdiniku*) — sărbătoare religioasă, zi în care Biserica cinsteşte cu sfinţenie numele unor persoane sfinte care s-au jertfit pentru credinţă, sau amintirea unor

evenimente importante din istoria Bisericii creştine. În calendarul ortodox, sărbătorile sunt însemnate unele cu o cruce neagră, altele cu o cruce roşie, ceea ce arată împărţirea lor pe categorii. Cele mai importante sunt sărbătorile închinate Mântuitorului, Sfintei Treimi şi Maicii Domnului. Acestea se numesc *praznice împărăteşti* sau *sărbători domneşti* (κυριακαὶ ἢ δεσποτικαὶ ἑορταί — *kiriakai e despoticai eortai*, lat. *festa dominica*, slv. *gospdskie prazdniki*). Printre acestea poate fi socotită şi *Duminica*, fiind ziua Învierii Domnului şi ziua rânduită de Dumnezeu de la Facerea lumii, pentru slăvirea lui Dumnezeu. Praznicele închinate lui Iisus Hristos Mântuitorul sunt în ordine calendaristică următoarele: *Naşterea Domnului* (25 decembrie), *Tăierea împrejur a Domnului* (1 ianuarie, la 8 zile după Naşterea Domnului, când S-a supus ritualului Legii Vechiului Testament şi I S-a dat şi numele de „Iisus", adică „Mântuitor"); *Botezul Domnului* (6 ianuarie, când S-a botezat în Iordan de Sf. Ioan Botezătorul, sărbătoare numită şi Epifania, adică Arătarea Domnului, căci atunci a fost descoperit oamenilor că El este Fiul lui Dumnezeu — v. **Epifania**; *Întâmpinarea Domnului* (2 februarie, când a fost adus la templu la 40 de zile de la Naşterea Sa, de către Maica Domnului, atunci bătrânul preot Simeon L-a primit în braţe, mărturisind că Acesta este Fiul lui Dumnezeu); *Intrarea în Ierusalim a Domnului* (*Duminica Floriilor*, cu o săptămână înainte de Paşti şi de săptămâna patimilor, răstignirii, morţii şi învierii — v. **Floriile**; *Învierea Domnului* (Sf. Paşti, biruinţa asupra morţii, sărbătoare cu dată schimbătoare — v. **Paşte**; *Înălţarea la cer a Domnului* (la 40 de zile după Paşti) (v. **Ispas**); *Pogorârea Sfântului Duh* (Duminica Rusaliilor, la 50 de zile după Paşti) la care se poate adăuga *Sfânta Treime* (în lunea Rusaliilor) — v. **Cincizecimea**; *Schimbarea la faţă a Domnului* (6 august — v. **Preobrajenia**); *Înălţarea Sfintei Cruci* (14 septembrie — v. **Ziua crucii**). În lista tradiţională a praznicelor împărăteşti nu sunt trecute Sf. Paşti (care e socotit mai presus de toate praznicele şi e sărbătorit în toate duminicile) şi Tăierea Împrejur (care se sărbătoreşte în aceeaşi zi cu Anul Nou şi Sf. Vasile). La praznicele împărăteşti se adaugă şi cele patru sărbători închinate Maicii Domnului: *Naşterea Maicii Domnului* (8 septembrie); *Intrarea în biserică a Maicii Domnului* (21 noiembrie); *Bunavestire* (25 martie); *Adormirea Maicii Domnului* (15 august — v. **Cultul marial**; **Maica Domnului**). Icoanele praznicelor împărăteşti sunt aşezate pe catapeteasmă în şirul de deasupra icoanelor şi uşilor împărăteşti.

PRAZNICAR, *icoana praznicelor, a sărbătorii zilei liturgice*, icoana hramului şi cu înţeles de Minei prescurtat (Antologhion) — carte bisericească cu slujbele diferitelor praznice; v. **Antologhion**.

PRAZNICE ÎMPĂRĂTEŞTI v. **Praznic**.

PRĂVILIOARA — titlul unei cărţi în lb. română, tipărită de Antim Ivireanul (1714), cuprinzând norme de urmat pentru preoţi, în legătură cu Taina spovedaniei.

PRĂVILNICEASCĂ CONDICĂ — colecţie de legi din Ţara Românească, cuprinzând texte din nomocanoane greceşti din sec. VII–VIII, tipărită în 1780.

PRĂZNUIRE — sărbătoare, pomenire.

PRÂNZÂNDA v. **Obednița**.

PREA CURATA, PREA SFÂNTA, PRECISTA — sunt formule de adresare către Maica Domnului exprimând cinstirea ei deosebită; v. **Adorare**.

PREACINSTIT — vrednic de respect; „Preacinstite părinte...“ — adresare către un cleric.

PREACUVIOS — mod de adresare către un călugăr sau călugăriță („Preacuvioasă maică stareță...“).

PREAFERICIT — adresare către patriarh în Biserica Ortodoxă („Preafericite Părinte Patriarh...“).

PREASFINȚIT și **ÎNALT PREA SFINȚIT** — mod de adresare către un episcop, arhiepiscop sau mitropolit.

PRECATIO (lat. *precatio,-onis* = rugă, formulă în magie și în vrăji) — era rugăciune, parte componentă a cultului religios la romani, alături de „*votum*“ (votul) de purificări și sacrificii. Rugăciunii i se atribuia o putere magică. Ea se făcea stând în picioare, cu capul acoperit de marginea togii; rugăciunea era o formulă scurtă, rostită de oficiant cu glas tare și repetată de participanți. Împreună cu rugăciunea se rostea „votul“, care era o promisiune făcută zeilor, pentru a li se câștiga bunăvoința; li se promiteau ofrande și sacrificii, în schimbul ajutorului pentru reușită. Voturile erau publice și private. Votul public se făcea de către magistrat, asistat de pontifici și consta din promisiunea ca, în caz de reușită în războaie, de salvare a poporului de calamități, să se aducă zeului pradă de război, să i se înalțe temple etc.; votul particular era făcut de credincioși cu prilejul unor călătorii, căsătorie sau împrejurări grele de viață. Cel mai important vot public era „*ver sacrum*“ (primăvara sfântă) care consta din ofrande ale anotimpului respectiv (fructe de primăvară, animale și copii născuți primăvara).

PRECEPT (lat. de la *praecipio* = a învăța pe cineva) — normă, învățătură (precepte biblice — învățături din Sf. Scriptură).

PRECISTA, ***Maica Precista*** — Maica Domnului; v. **Preacurata**.

PREDANIE — cu înțeles de Sf. Tradiție a Bisericii, care, alături de Sf. Scriptură, este al doilea mare izvor de învățătură creștină.

PREDESTINARE — concepție religioasă după care soarta omului e dinainte hotărâtă de divinitate; teorie susținută în creștinism de Fericitul Augustin, care afirmă că păcatul originar se moștenește, dar orice om care se naște are libertatea de a alege răul și numai grația divină îl poate ajuta să aleagă binele și să se mântuiască, însă grația nu se acordă tuturor oamenilor, ci numai celor predestinați. Nimeni nu știe cine și de ce unii oameni sunt predestinați, ci aceasta se face dintr-o hotărâre tainică a lui Dumnezeu și în plus, numărul celor predestinați este și el limitat, după numărul locurilor rămase între îngeri, după căderea unei părți dintre ei. Restul oamenilor se nasc fără a avea parte de mântuire. Fericitul Augustin definește astfel predestinarea: „organizare de către Dumnezeu a lucrărilor Lui viitoare și care nu poate fi înșelată, nici schimbată“. Dar zice Fer. Augustin că predestinarea nu are nimic de-a face cu fatalismul păgânilor, iar Dumnezeu pedepsește. Există o dublă predestinare: pentru cer și pentru infern, ceea ce este de neînțeles. Biserica se compune dintr-un număr de sfinți predestinați încă înainte de facerea lumii.

Doctrina lui Augustin a determinat multe controverse teologice, căci compromitea universalismul creştin, potrivit căruia Dumnezeu doreşte salvarea tuturor oamenilor (M.E.ICIR, vol. III, p. 55 ş.u.). Predestinaţia e susţinută în creştinism şi de Calvin, care consideră că Sf. Euharistie are putere de mântuire numai pentru cei predestinaţi spre fericire; numai aceştia primesc, prin pâinea şi vinul euharistic, o putere care se varsă din cer, din Trupul lui Hristos, dar această fericire n-o simt cei predestinaţi spre rău, care prin împărtăşanie nu primesc decât pâine şi vin, fără harul sfinţitor. Pentru calvini, valoarea tainei e dependentă de condiţia omului predestinat, negându-se astfel caracterul ei obiectiv-sacramental. *Predestinaţia* ca destin, ca fatalitate care dirijează viaţa omului este concepţia caracteristică religiei islamice (v. **Islamismul**). Această doctrină neagă liberul arbitru cu care Dumnezeu l-a înzestrat pe om, căruia i-a dat libertatea de a alege singur binele sau răul, fără a pierde însă legătura permanentă cu Dumnezeu, Care îl ajută să cunoască şi să afle calea spre adevărata fericire. În folclorul nostru, ca şi la alte popoare, destinul este hotărât de Ursitoare; la romani se numeau *Parce*, închipuite ca nişte zeităţi care torceau firul vieţii fiecărui om. Şi azi, interpretările prezicerilor lui Nostradamus marchează aceeaşi credinţă în destin.

PREDICA (lat. *praedico,-are,-avi,-atum* = a face cunoscut, a spune cu glas tare, a spune pe faţă cu alţii, a lăuda; gr. διδαχή, ἡ, κήρυγμα, τό — *didahi, kirigma* = predică) — cuvântare, vorbire cu scop de instruire. Predica este, în cadrul cultului creştin, un mijloc direct de a transmite învăţătura evanghelică şi de a face instruirea religioasă a credincioşilor. Ea a fost practicată de Mântuitorul de-a lungul celor trei ani ai activităţii Sale şi preluată de Apostoli ca mijloc de propovăduire a Evangheliei. Predica are *caracter catehetic şi omiletic*, adică de învăţare a adevărurilor religios-morale, prin explicarea textelor Sfintei Scripturi, spre a fi înţelese şi a forma convingeri creştine. Epistolele pe care Apostolii le trimiteau diferitelor comunităţi creştine constituie textul primelor predici creştine, fiind şi izvor de predică, deoarece, atunci când era cazul, ele mai trebuiau să fie şi explicate (interpretate). Acest caracter de exegeză (de analiză şi interpretare) a textului biblic l-a păstrat până azi, într-o mare măsură, predica în Biserica noastră (ex. Cazaniile). După decretarea libertăţii creştinismului, în sec. IV, predica va cunoaşte o înflorire atât de mare, încât reprezentanţii ei au rămas neegalaţi până azi: Sf. Ioan Hrisostomul (Gură de Aur), Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Chiril al Ierusalimului, Chiril al Alexandriei, Ambrozie al Mediolanului, Grigorie cel Mare-Dialogul, Fericitul Augustin şi alţii, care au ilustrat epoca de aur a Bisericii. Predica a fost integrată în cult chiar de la începutul vieţii creştine şi era legată de citirea Evangheliei. După ce ascultau Evanghelia şi predica, cei care se pregăteau pentru primirea botezului trebuiau să părăsească biserica, deoarece, nefiind botezaţi, nu puteau participa şi la săvârşirea Sfintei Jertfe. Aceştia erau catehumenii (v. **Catehumenii**) şi până azi au rămas, în încheierea Liturghiei catehumenilor (cum se numeşte prima parte a Sfintei Liturghii) cuvintele: „Cei chemaţi ieşiţi“ (adică cei chemaţi pentru a se pregăti să primească

botezul). După ce catehumenatul a luat sfârşit, prin extinderea *pedobaptismului* (adică botezul copiilor), predica s-a deplasat din cadrul Liturghiei catehumenilor în cadrul Liturghiei credincioşilor, până chiar spre sfârşirul ei (în timpul împărtăşirii liturghisitorilor sau îndată după aceasta). Deşi azi dispoziţiile Sf. Sinod al Bisericii noastre cer ca predica să se ţină îndată după Evanghelie, totuşi ea este ţinută în multe biserici la sfârşit.

PREDICA DE LA BENARES v. **Budismul**.

PREDICA DE PE MUNTE — relatată de Evangheliі (Matei cap. 5, 6, 7; Luca cap. 6) cuprinde învăţătura Mântuitorului predată de El în mod direct, sub formă de cuvântare ţinută mulţimilor (pe „Muntele fericirilor") despre fericire („cele nouă fericiri") pe care omul n-o poate afla decât în credinţa şi dragostea de Dumnezeu, postind şi rugându-se (ex.de rugăciune: „Tatăl nostru") şi făcând fapte bune. Predica de pe munte este, poate, cel mai emoţionant şi profund pasaj prin care Mântuitorul expune oamenilor frumuseţea învăţăturii creştine; v. **Fericirile**.

PREDICALNIŢA — amvonul pentru predică, din biserică (în rev. *Mitropolia Banatului*, 1966, 4–6, p. 300).

PREDICATOR — persoana care predică, ţine o cuvântare pentru propovăduirea unei doctrine religioase, propovăduitor; conducătorii sectelor, care nu sunt preoţi, dar predică o doctrină sectară (baptişti, evanghelişti).

PREDITECI („Înainte-Mergătorul") — Sf. Ioan Botezătorul.

PREDLOJENIE — moliftă (termen vechi, folosit în „*Învăţătura preoţilor pe scurt: cele 7 taine a Bisericii*", Buzău, 1703, fila 23x).

PREDOSLOVIE — Prefaţă, Cuvânt înainte, Introducere.

PREEXISTENŢĂ — viaţă anterioară; v. **Reîncarnarea**.

PREFACERE — transformare; prefacerea Darurilor, la Euharistie, în Trupul şi Sângele Domnului, în timpul slujbei Sf. Liturghii.

PREJDEOSFEŞTANIE (denumire slv.) — Liturghia Darurilor mai înainte sfinţite; v. **Liturghia**.

PRELAT (lat. *praeferi,-latum* = a purta înainte) — episcop, ierarh, conducător în ierarhia bisericească.

PREOBRAJENIA sau **PROBOJENIA** — denumire din lb. slavonă şi folosită în popor pentru sărbătoarea împărătească *Schimbarea la Faţă* (6 august — lat. *Transfiguratio Domini nostri Jesu Christi*). În această zi se sărbătoreşte minunea relatată de Sf. Scriptură (Matei 17, 1–9; Marcu 9, 2–9; Luca 9, 28–36), despre Schimbarea la Faţă a Domnului, pe Muntele Taborului, munte în Galileea, fiind de faţă apostolii Petru, Ioan şi Iacov. Pe locul minunii, Sf. Elena, împărăteasa Bizanţului şi mama împăratului Constantin cel Mare, a zidit o biserică cu hramul acestei sărbători. Minunea de pe Tabor a însemnat *arătarea dumnezeirii lui Iisus* către Sfinţii Apostoli care L-au văzut deodată „schimbat la faţă" şi „a strălucit faţa Lui ca soarele, iar veşmintele Lui s-au făcut albe ca lumina". Şi s-au arătat profeţii Moise şi Ilie, care vorbeau cu El, în timp ce „un nor luminos i-a umbrit pe ei, şi iată glas din nor zicând: «Acesta este Fiul Meu Cel iubit, în Care am binevoit; pe Acesta ascultaţi-L»" (Matei 17, 2 şi 5). În ziua aceea, în afară de minunea săvârşită cu Sine Însuşi, Mântuitorul a mai

făcut şi minuni asupra oamenilor. În tradiţia poporului nostru se obişnuieşte ca în această zi să se aducă la biserică prinoase din strugurii care acum dau în pârgă (se coc) şi se împart.

PREOT v. **Preoţia**.

PREOTEASĂ — se numeşte astăzi soţia preotului; în vechime, preotese se numeau vestalele, slujitoarele de la templul zeiţei Vesta (Grecia antică).

PREOŢIA (gr. ἱερωσύνη, ἡ — *ierosini*; lat. *sacerdotium* = preoţie, slujire) — funcţie existentă în toate religiile, din toate timpurile şi atribuită unor persoane anume rânduite pentru îndeplinirea obligaţiilor rituale. Aceşti slujitori ai cultului sunt preoţii (ἱερεύς — *iereus* = preot; lat. *sacerdos, presbiter* = preot bătrân). *Preoţia* a fost instituită pentru îndeplinirea actelor şi ceremoniile cultului public, *preotul* fiind considerat ca *un mijlocitor între om şi divinitate* prin ceremoniile sacrificiilor religioase. În concepţia creştină, misiunea religioasă de căpetenie a preoţiei a fost definită astfel de Sf. Ap. Pavel: „Orice arhiereu, fiind luat dintre oameni, este pus pentru oameni, spre cele către Dumnezeu, ca să aducă daruri şi jertfe pentru păcate..." (Evrei 5, 1). Preoţia creştină este o instituţie de origine divină, căci începutul şi puterea ei slujitoare vine, prin Sfinţii Apostoli, de la Mântuitorul Însuşi, Care este izvorul sfinţeniei şi al preoţiei creştine, iar existenţa ei se poate constata neîntreruptă de la întemeierea Bisericii, în tot cursul istoriei creştine, până azi. *Preoţia* creştină sau *tagma preoţească* este alcătuită din cele *trei trepte* ale clerului sau ale ierarhiei bisericeşti: *episcopi* (arhierei), *preoţi* şi *diaconi*, care săvârşesc *cultul Legii celei Noi*, pe care Hristos l-a întemeiat. Slujitorii cultului sunt investiţi cu dreptul şi puterea harică pentru aceasta de însuşi Hristos, la Cina cea de Taină, când a întemeiat Sf. Euharistie şi a dat Apostolilor porunca de a o săvârşi neîncetat, spre pomenirea Lui: „Aceasta să faceţi spre pomenirea Mea" (Luca 22, 19). Pe lângă puterea de a săvârşi jertfa euharistică, prin care Iisus orânduieşte pe Apostoli ca preoţi ai noii religii, întemeiată de El, le dă şi puterea şi harul de a ierta păcatele: „Cărora veţi ierta păcatele, le vor fi iertate şi cărora le veţi ţine, vor fi ţinute" (Ioan 20, 23) şi dreptul de a învăţa şi a boteza: „Mergând, învăţaţi toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh..." (Matei 28, 19–20; cf. Marcu 16, 15). Primii preoţi ai cultului creştin au fost Sfinţii Apostoli care, prin cuvintele Sf. Ap. Pavel, arată esenţa misiunii lor: „Aşa să ne socotească pe noi fiecare om: ca slujitori ai lui Hristos şi ca iconomi (împlinitori) ai tainelor lui Dumnezeu" (I Corinteni 4, 1). *Hirotonia*, adică investirea cu puterea harică preoţească, are loc în ziua Cincizecimii, când asupra lor coboară Sf. Duh, sub chipul limbilor de foc. Sfinţii Apostoli săvârşesc în comunităţile creştine toate tainele şi ceremoniile cultice ale Bisericii primare: oficiază Sf. Euharistie, botează şi îşi pun mâinile peste cei botezaţi pentru a le transmite harul (a-i sfinţi), săvârşesc confirmarea sau mirungerea de azi (Fapte 2, 1–4, 14–7; 10, 44–48), primesc spovedania, transmit harisme prin punerea mâinilor, hirotonind *episcopi, preoţi şi diaconi*, recrutaţi la început dintre cei 70 de ucenici ai lui Iisus, şi toate acestea le fac în virtutea harului primit de la Mântuitorul (Ioan 20, 21–23) şi de la

Duhul Sfânt. Astfel, cele trei trepte ale clerului apar distincte, încă din a doua jumătate a sec. I, fiind menționate în cărțile Noului Testament. Spre sfârșitul secolului întâi, ele sunt enumerate cu funcțiile precise de azi în *Epistola I a Sf. Clement Romanul către Corinteni* (cap. XL, 5), așa cum le va menționa și Sf. Ignatie Teoforul în Epistolele sale, la începutul veacului al doilea. *Constituțiile Apostolice* (lucrare întocmită pe bază de documente aparținând primelor veacuri creștine, spre sfârșitul sec. IV), menționează nu numai existența bine organizată a clerului superior (episcopi, preoți, diaconi) și a celui inferior (ipodiaconi, citeți, lectori ș.a.), dar și precizează clar atribuțiile fiecăruia. Treptele clerului se deosebesc prin funcțiile lor liturgice și atribuțiile administrative. Cea mai înaltă treaptă a clerului (cei care au primit Taina Hirotoniei sau Preoției) este *episcopatul* sau arhieria. Episcopii au primit, prin succesiunea directă a hirotoniei puterea de a săvârși toate slujbele și lucrările sfinte ale cultului. Din punct de vedere harismatic sau sacramental episcopii sunt egali, deosebindu-se doar prin funcțiile administrative pe care le dețin (arhiepiscopi, mitropoliți, patriarh). *Preotul* primind de la episcop hirotonia, poate săvârși în parohia sa, toate slujbele și lucrările sfinte de cult, în afara acelor care sunt rezervate exclusiv episcopului. Preotul este, în exercițiul funcției sale liturgice, un slujitor al lui Dumnezeu și, în același timp, un mijlocitor între Dumnezeu și credincioșii pe care îi păstorește, rugându-se atât în numele său personal, cât și al lor, și pentru ei. Având, prin hirotonie, harul lui Dumnezeu, el transmite acelora harul dumnezeiesc prin Sfintele Taine. *Diaconii* sunt ajutătorii preoților și episcopilor fără care nu pot sluji, căci nu sunt investiți cu deplinătatea slujirii celor sfinte. La protestanți, diaconul figurează doar în serviciu administrativ al bisericii, nu și în cel sacramental, neavând nici o atribuție liturgică. Referindu-se la înalta misiunea a tagmei preoțești, Sf. Grigorie de Nazianz a definit preoția ca „arta artelor și știința științelor". Ea trebuie să fie mai întâi o chemare de sus și o pregătire morală și duhovnicească deasupra oricărei critici, să fie model pentru toți cei ce privesc la preot. În plus, preotul trebuie să aibă o aleasă pregătire teologică și științifică, fiindcă el, spre deosebire de alte categorii, conducând suflete de vârste, grade de cultură și temperamente diferite, trebuie să facă față nevoilor fiecăruia dintre credincioșii săi și mai ales să țină piept dușmanilor Bisericii.

PRESBITER (πρεσβύτερος, ὁ — *presbiteros* = mai în vârstă, preot) — denumire dată în Biserica veche creștină, slujitorilor cultului, atât episcopilor cât și preoților, marcând nu ierarhia, ci vârsta acestora.

PRESCURA (slv. *Proskura*) — pâinișoară foarte mică, în formă de cruce sau rotundă, din aluat dospit, peste care, înainte de coacere, se aplică o pecete de lemn cu inițialele numelui Mântuitorului (IS, HR, NI, KA = Iisus Hristos Învingătorul, νικάω — *nikao* = a învinge). Aceste prescuri se aduc de creștinii ortodocși ca ofrande (προσφορά, ἡ — *prosfora*), prosfare, la slujba sfintei liturghii dimineața, înainte de începerea liturghiei, se dau preotului la Proscomidiar și preotul pregătește din ele

Darurile pentru Sf. Euharistie; v. **Agneț**, **Miride**.

PRESTOL v. **Pristol**.

PRESVEȘTENIE v. **Prejdeosfeștanie**.

PREZBITER v. **Presbiter**.

PREZBITERIAN, PREZBITERIANISM, v. **Puritanismul**.

PREZBITERIU — se numește casa parohială a preotului catolic, aflată chiar lângă biserică.

PREZBITERIUM, PRESBITERIUM, v. **Altar**.

PREZUMȚIE — păcat împotriva Duhului Sfânt, de care se fac vinovați acei creștini care cred că se pot mântui singuri, fără ajutorul harului divin. În acest păcat au căzut pelagienii, adepții lui Pelagiu (sec. V), care susțineau că omul se poate mântui fără ajutorul harului divin și de acest păcat se fac vinovați și cei care cred că omul se poate mântui numai prin credință („*sola fide*"), fără fapte bune; v. **Protestantism**.

PRICEASNA (rus. *Pricestna* = care participă); v. **Chinonic**.

PRICEASTENIE, PRICESTANIE, PRECESTANIE (slv. *pricenstanie*) — împărtășanie (a lua Sf. Precestanie).

PRICESTNIAR v. **Chinonicar**.

PRICESTUI — a se împărtăși (vechi termen slav, în vechile cărți bisericești).

PRIDVOR, pridvorul bisericii; v. **Exonartex**, **Priprat**.

PRIHANA — păcat; fără prihană — fără păcat; neprihănit — curat, neîntinat.

PRIMAT PAPAL — dogmă a Bisericii Romano-Catolice, formulată în Conciliile Vaticane (I și II, din 1870 și 1963–1965), prin care se atribuie, după discuții îndelungate în timp (v. **Papa**), papei (episcopului Romei) calitatea de primat, de „episcop al Bisericii universale", pe baza dreptului de urmaș al Sf. Ap. Petru și de „vicar" (delegat) al lui Hristos pe pământ, singur în măsură să asigure unitatea Bisericii. Această dogmă contravine însă ideii de apostolicitate a Bisericii lui Hristos, deoarece admite extinderea autorității unei Biserici apostolice (de origine apostolică), asupra altor Biserici apostolice, care au fost întemeiate de Sf. Apostoli în diferite centre ale lumii păgâne și iudaice, egale între ele, fiecare având jurisdicția sa și propriile responsabilități locale. Biserica Ortodoxă respinge această dogmă deoarece nu numai Petru, ci toți Apostolii au mărturisit credința în Hristos și pe temelia credinței fiecăruia din ei s-a înălțat Biserica apostolică. Petru a fost considerat de ceilalți Apostoli ca un „protos", ca un „primat", în virtutea vârstei și autorității de care s-a bucurat între ei, dar nu pentru că avea un har mai mare decât ceilalți, căci Sf. Duh, în ziua Cincizecimii, nu s-a pogorât în mod diferit asupra lui Petru, ci deopotrivă, asupra tuturor. Primatul episcopului Romei asupra celor cinci patriarhate ale Bisericii, organizate în Pentarhie în vremea Sinoadelor ecumenice (v. **Pentarhie**) putea fi exercitat de oricare dintre cei cinci ierarhi, căci oricare avea dreptul de a fi ales, această funcție exercitându-se pe baza unei legislații bisericești și nu de drept divin, deoarece Mântuitorul n-a dat „primatul" ca o funcție nici uneia dintre Bisericile Apostolice (Roma, Constantinopol, Alexandria, Cezareea, Ierusalim), care erau fiecare obligate să respecte jurisdicția celeilalte și nici unul dintre

episcopi nu putea şi nu avea dreptul să se comporte ca „episcop al Bisericii universale", încălcând dreptul jurisdicţional şi autonomia celorlalţi. De aceea, în cadrul Pentarhiei, episcopul Romei, în calitate de „primat" nu era decât *primus inter pares*, adică între cei egali, fiecare având aceleaşi drepturi şi fiecare putând fi ales „primat". ***Primat***, noţiune care, în cadrul organizării administrative a Bisericii, se atribuie celui mai înalt conducător; acesta, în Biserica Ortodoxă, este Patriarhul, aşa cum, în Biserica Romano-Catolică, este Papa. În România, după Unirea Principatelor şi după întregirea ţării, în urma primului Război mondial, Mitropolitul Munteniei purta titulatura de Primat, până când Biserica Ortodoxă Română a fost ridicată la rang de Patriarhie; v. **Papa**, **Patriarh**, **Pentarhie**, **Procanon**.

PRIMIKIR (πριμικήριος, ὁ — *primikirios* = primicir; lat. *primicerius* = primicir, primichir) — se numeşte sfeşnicul cu o singură lumânare purtat de un ajutor al slujitorului la Vohodul mare, la slujba sfintei liturghii). Sfeşnicele cu un braţ se aprind la Proscomidiar şi simbolizează unitatea Sfintei Treimi.

PRIMIŢII (*primitiae,-arum* = jertfă păgână) — ofrande din primele roade ale pământului, care se împart pentru sufletele morţilor, în sâmbăta Moşilor de vară; v. **Parastase**.

PRIMUS INTER PARES, v. **Primat papal**, **Pentarhii**.

PRINOS, prinoase — ofrande care se aduc la biserică şi se împart pentru cei morţi (pâini, fructe etc.); colac ce se dă preotului la înmormântare (în Ardeal, Bucovina, îndeosebi).

PRIOR, v. **Abate**, **Templieri**.

PRIOT — pentru preot (în vorbirea populară).

PRIPEALE (slv. *pripăla* = cântare grăbită) — ca parte componentă a troparului, se numeşte stihul scurt de invocare (ex. „Prea Sfântă Născătoare de Dumnezeu, miluieşte-ne pe noi") care precede textul troparelor din rânduiala Aghiazmei mici (ex. la troparul „Ceea ce ai primit bucurie prin înger"). Pripeala este şi un fel de refren care se repetă (slv. *priveave* — cântare cu refren doxologic), care începe cu „Bucură-te" şi reprezintă frânturi din diferite imne şi rugăciuni pentru Maica Domnului. Tot pripeale sunt imnele care se cântă după Polieleu, în cinstea sfinţilor. Aceste imne se formează din stihuri culese din diferiţi psalmi (psalmi aleşi, cum se mai numesc aceste imne) şi prin care se preamăreşte, potrivit sărbătorii, numele lui Dumnezeu, al Sf. Fecioare ori al sfântului respectiv. Pripeala se cânta odinioară în mănăstiri, înaintea icoanei sfântului prăznuit, spre a se sublinia că slujba respectivă e drept mulţumită pentru binefacerile acelui sfânt. Pripelele încep de obicei cu: „Veniţi toţi credincioşii"; aceste compoziţii se atribuie unui imnograf român, din sec. XIV, *Kyr Filotei Monahul* (probabil de la Cozia), fost logofăt al lui Mircea cel Bătrân; v. **Mărimuri**, **Troparul**.

PRIPRAT v. **Pridvor**.

PRISLOP — mănăstire în Ardeal (Silvaşul de Sus, jud. Hunedoara), întemeiată în sec. XIV de ucenicii lui Nicodim, reconstruită în sec. XVI de domniţa Zamfira, fiica domnitorului muntean Moise-Vodă; mănăstirea a fost din nou distrusă în sec. XVIII (1762), în campania declanşată de generalul austriac Bukow

împotriva Bisericii Ortodoxe din Ardeal. Refăcută, mănăstirea există şi azi.

PRISTOL (slv. *priestolu* = tron) — Sfânta Masă din altar; v. **Sf. Masă**.

PRISTORNIC, v. **Pistolnic, Pistornic**.

PRIVEGHERE, PRIVEGHIU (lat. *pervigilium*) — starea de veghe noaptea la mort, în casa lui; rugăciune în biserică, la slujba de noapte în mănăstire. *Priveghetoare* se mai numeşte şi lumânarea care arde priveghind împreună cu credincioşii la slujba de noapte în biserică pentru Mântuitorul, în Postul Mare, în ajunul hramurilor şi la priveghiul mortului. De aici numele de privighetoare dat păsării care cântă noaptea în crâng şi nu doarme ca alte păsări (se spune că priveghetoarea cântă o săptămână, după ce-i zboară puii din cuib; începe seara, tace înspre unsprezece şi unu noaptea, şi apoi cântă, fără încetare, până în zori (în broşura *De la priveghere la privighetoare*, de Pr. Prof. Nicolae Popescu, Bucureşti, 1943); v. **Panihida**.

PROBOJENIE şi **PROBREJENIE**, v. **Preobrajenie**.

PROBOTA sau **Probrata** (sl. *frăţie*) — mănăstire, ctitorie a lui Petru Rareş, Domnul Moldovei (fiul lui Ştefan cel Mare), zidită la 1530, în localitatea cu acelaşi nume din jud. Suceava; în interiorul bisericii se află mormintele ctitorilor, cu inscripţia: „Io Petru Voevod, fiul bătrânului Ştefan Voevod şi al soţiei sale Doamna Elina, fiica lui Ioan Despot al Serbiei, ucisă în 1552 din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu" (ginerele său). A fost aşezată lângă aceste morminte şi o lespede de marmură albă, cu numele Doamnei Oltea, mama lui Ştefan cel Mare. Biserica impune în exterior prin dimensiunile arhitectonice şi eleganţă, precum şi prin armonia proporţiilor din interior şi frumoasele picturi murale, din care fragmente s-au mai păstrat până azi.

PROBOTEAZA — termen reg. pentru molitfă (rugăciunea care se citeşte la patruzeci de zile după naşterea copilului).

PROCANONUL — este titlul unei lucrări scrisă de cărturarul ardelean Petru Maior, care argumentează, pe bază scripturistică şi patristică, netemeinicia „primatului papal", afirmând *principiul sinodalităţii* care stă la temelia Bisericii şi conducerii ei.

PROCESIUNE (lat. *processio,-onis* = înaintare, mers) **religioasă** — se numeşte şi rugăciunea care se citeşte de către preot, în afara bisericii în caz de calamităţi şi asistenţa constituită într-un convoi (cortegiu) de oameni care urmează pe preoţii ce merg în frunte, purtând cruci, prapuri şi intonând cântări religioase, până la locul unde are loc slujba. Se fac rugăciuni pentru ploaie, în caz de secetă, pentru încetarea molimelor, a războiului şi pentru alte calamităţi; la Bobotează, când slujba se face afară sau la marginea unui râu. În Sf. Scriptură aflăm despre asemenea procesiuni religioase. Ex. în Vechiul Testament, în Cartea Regilor se vorbeşte despre aducerea Chivotului Legii de către David, de la Aminadab la Ierusalim („Şi, David, cu tot poporul... a pornit la Balaat în Iuda, ca să aducă chivotul Domnului... şi Ahio — fiul lui Aminadab — mergea înaintea chivotului Domnului. Iar David şi toţi fiii lui Israel cântau înaintea Domnului... din psaltire... şi din chimvale" (II Regi 6, 2, 4 şi 5). O altă procesiune este aceea făcută de proorocul Ilie pentru încetarea secetei care

ţinuse trei ani în Israel, în vremea regelui Ahab; Ilie, împreună cu preoţii lui Dumnezeu şi urmat de tot poporul, merge sus pe muntele Carmel, unde înalţă un rug, aduce jertfă lui Dumnezeu, implorând pe Dumnezeu să trimită din cer foc, să se aprindă rugul şi să se înalţe la cer fumul jertfei, să-L înduplece şi să pună capăt secetei cumplite. Dumnezeu a ascultat rugăciunile lor şi ploaia a început să cadă pe pământ (III Regi cap. 18). O procesiune este şi înmormântarea, când cortegiul se îndreaptă spre mormânt.

PROCHIMEN (ὁ προκείμενος — *o prokeimenos* = aşezat înainte) — este, în cântarea bisericească, stihul (versetul) rămas din psalmul care odinioară preceda pericopa din Apostol; v. **Alleluiarion**, **Lecturi biblice**.

PROCROV v. **Pocrov**.

PRODROM — mănăstire în Muntele Athos, cu hramul Sf. Ioan Botezătorul.

PRODROMIŢA — icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului (ex. de la mănăstirea Neamţ, de la mănăstirea „Dintr-un Lemn" — jud. Vâlcea). Sunt icoane cu chipuri sfinte ale căror ochi te privesc din faţă, din orice parte le-ai privi. Ochii aceştia te urmăresc, se uită la tine şi atunci când îi priveşti din faţă, şi când îi vezi din dreapta şi din stânga. Aşa este o icoană a Maicii Domnului de la mănăstirea „Dintr-un Lemn", precum şi icoana murală a Sf. Grigore Decapolitul, zugrăvită de Gh. Tătărăscu în secolul trecut, pe peretele de nord de la Mănăstirea Bistriţa, din Oltenia.

PROESTOS (προεστώς, ὁ — *proestos* = primat, şef) — calitate de întâi-stătător, conducător, prezident într-un sobor de preoţi care slujesc împreună. Sarcina de proestos o are, în primul rând, episcopul, dacă e în sobor, iar dacă nu e episcop, sarcina revine celui mai în vârstă dintre slujitori sau acelui cu rangul cel mai înalt. Proestos se numeşte şi mai-marele unei mănăstiri (stareţ, egumen).

PROFAN — străin de cele sfinte, necunoscător în domeniul respectiv.

PROFANATOR — pângăritor, cel ce pângăreşte, batjocoreşte lucrurile sacre (o biserică, un mormânt, obiecte sfinte), tradiţiile sfinte. Profanare — pângărire.

PROFET, PROFEŢI (ebr. *nabhi*, cum sunt numiţi în Vechiul Testament, cu sens de vestitori; „cel ce vesteşte" în numele Domnului) — profeţii erau vestitorii, crainicii lui Iahve, „grăitori din partea lui Dumnezeu" (cf. Ieşire 4, 16). Şirul profeţilor începe cu Avraam şi activitatea lor se desfăşoară de-a lungul istoriei poporului evreu, încheindu-se cu Sf. Ioan Botezătorul, din Noul Testament, „cel care va pregăti calea Domnului", Înaintermergătorul. Profeţii Vechiului Testament dezvoltă ideea de Dumnezeu, văzând în Iahve nu doar pe Dumnezeul unic al lui Israel, ci unicul Dumnezeu şi universal. Ei accentuează mesianismul, vestind pe Mântuitorul (Mesia) şi venirea Împărăţiei lui Dumnezeu. Profeţii Vechiului Testament se disting prin morala superioară care pune accentul nu pe formalismul riturilor, ci pe credinţa şi cunoaşterea lui Dumnezeu. Pe plan social, ei înfierează viciile şi propovăduiesc mila, dreptatea şi iubirea. Profeţii erau aleşii cerului chiar înainte de a se naşte (ex.Samsom, Samuel, Ioan Botezătorul ş.a.), au trăit pe pământ asemenea celorlalţi oameni, dar ferindu-se de orice păcat. În istoria poporului evreu, chemarea profetului avea un *sens*

religios, de a aduce poporul la Legea sfântă a lui Dumnezeu, şi un *rol social*, de a însănătoşi viaţa morală a societăţii (Moise a fost primul mare profet care a împlinit această chemare dublă). În Sf. Scriptură, în afară de cărţile lui Moise, sunt cuprinse cărţile a încă 16 profeţi, dintre care, patru *profeţi mari* (Isaia, Ieremia, Iezechiel şi Daniel) şi 12 profeţi mici (Osea, Amos, Miheia, Ioil, Avdie, Iona, Naum, Avacum, Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi) (v. **Biblia**). Profet a fost numit şi Mahomed; v. **Islamismul**.

PROFORISTICA v. **Ermineutica**.

PROHOD — slujba de înmormântare a Domnului, din Vinerea Mare (a Patimilor) şi a Maicii Domnului, la 15 august (Adormirea Maicii Domnului); slujbă de înmormântare, în general; prohodire — bocet, plâns.

PROIMION — prolog, introducere; este numită de unii liturgişti partea de la început a slujbei Utreniei (până la „Slavă Sfintei... Treimi“), care cuprinde rugăciuni pentru autoritatea sau cârmuirea ţării, care odinioară era persoana împăratului; de aceea şi elementele care alcătuiesc această parte a slujbei amintesc de împărat (ex. Ps. 19, 10: „Doamne, mântuieşte pe împăratul...“ şi Ps. 20, 1: „Doamne, întru puterea Ta se va veseli împăratul...“). Ps. 19 şi 20 se numesc uneori şi psalmi împărăteşti. Rugăciunile pentru conducătorii ţării îşi au temeiul în Sf. Scriptură — Sf. Ap. Pavel îndeamnă în Epistola către Timotei: „... să faceţi cereri, rugăciuni, mijlociri, mulţumiri, pentru toţi oamenii, pentru împăraţi şi pentru *toţi care sunt în înalte dregătorii*, ca să petrecem viaţă paşnică... întru toată cuvioşia...“ (I Tim 2, 1–2).

PROISTOS v. **Proestos**.

PROLOG — se intitulează cartea bisericească numită şi Minologhiu, Minologhii (v. **Sinaxar**, **Minei**). *Proloage*, carte tipărită la mănăstirea Neamţ (1854), în 4 tomuri, este o colecţie de vieţi de sfinţi prescurtate. Colecţia de Proloage de la Neamţ cuprinde vieţile sfinţilor care au jucat un rol deosebit în istoria spiritualităţii monahale româneşti.

PROMETEU — numit şi „Hristos păgân“, fiind răstignit şi chinuit pentru mântuirea şi fericirea oamenilor, şi „ctitorul civilizaţiei umane“, titanul care a furat focul din fierăria lui Hefaistos şi l-a adus oamenilor; considerat la origine zeu al focului, după legendă este cel care aduce oamenilor înapoi focul de care Zeus îi lipsise, fiindcă oamenii nu mai voiau să-i aducă jertfe. Zeus îl pedepseşte pe Prometeu să stea încătuşat de o stâncă în Caucaz şi să-i mănânce vulturul ficatul, care creştea la loc şi astfel chinul nu mai contenea în veci. Mitul lui Prometeu a generat o întreagă literatură, din antichitate până azi. Prometeu a devenit un simbol al eroului care se sacrifică pentru binele omenirii.

PRONAOS (πρόναος, ὁ — *pronaos*) sau **nartică** (νάρθηξ, ἡ — *nartix* = vestibulul unui templu) numit şi *tinda bisericii* — este încăperea de la intrarea dinspre apus a bisericii. Aici stăteau odinioară catehumenii şi penitenţii, iar azi, la ţară, stau femeile. În vechile biserici, pronaosul era o încăpere despărţită de naos printr-un zid, având uşi de comunicare; cu timpul, zidurile au fost înlocuite de arcade susţinute de stâlpi, iar la bisericile construite în ultimele două secole pronaosul a devenit o prelungire a naosului, de care nu mai e despărţit

prin nimic. Pronaosul e acoperit de cele mai multe ori de o boltă semicirculară sau chiar de două, cu sau fără turle. În turla propanosului se află de obicei și *clopotnița*, când nu este pentru aceasta o construcție separată. În bisericile vechi moldovenești (sec. XVI) există un pronaos exterior (exonartex), în afara ușii principale de intrare în biserică, închis cu zid (la Voroneț, Putna, Solca, Sucevița ș.a.). În restul provinciilor românești, în locul pronaosului exterior se află un *pridvor* deschis, mărginit de coloane, sprijinite pe o balustradă de zid, având un acoperiș așezat pe un plan inferior acoperișului bisericii. În pronaos se află *cafasul*, un fel de balcon înspre peretele de la intrare, unde cântă corul bisericii, în timpul sf. liturghii. Pictura pronaosului înfățișează sfinți din Minee și sfinți români, iar pe peretele de la intrare, în dreapta și în stânga ușii, în interior se află, în stânga, *tabloul votiv* (friza ctitorilor), iar în dreapta e portretul ierarhului locului, în vremea căruia s-a ctitorit sfântul lăcaș. Pe peretele exterior al pronaosului, deasupra ușii de la intrare se zugrăvește icoana hramului bisericii respective, icoană pe care o mai găsim și pe catapeteasmă, jos, în partea de sud a icoanei împărătești a Mântuitorului. În pronaos se săvârșesc servicii divine cu caracter doxologic (adică de mulțumire și slăvire a lui Dumnezeu), pavecernița (slujba de seară ce se săvârșește după vecernie) și miezonoptica (slujba de la miezul nopții, care se face în mănăstiri); aici se fac și *molitfele* (diferite rugăciuni de dezlegare: pentru mamele care au născut, pentru tinerii căsătoriți și pentru credincioșii care se spovedesc; înainte se făceau aici *exorcismele*, adică rugăciuni pentru alungarea duhurilor rele de la cei posedați de diavol (*energumeni*). În ajunul hramurilor și marilor sărbători, aici se săvârșește *Litia* — slujba binecuvântării artoselor (v. **Artos**) și tot în pronaos se află și cristelnița sau colimvitra (vasul în care se face botezul copiilor).

PRONIE sau **PROVIDENȚA** (πρόνοια, ἡ — *pronoia, i* = providență, prevedere; lat. *providentia*) — este *purtarea de grijă a lui Dumnezeu* față de creaturile Sale. *Pronia*, după definiția Sf. Ioan Damaschin „este grija pe care o are Dumnezeu de existență, este voința lui Dumnezeu în virtutea căreia toate existențele primesc conducerea potrivită în chipul cel mai bun și cel mai vrednic de Dumnezeu". Sf. Antonie cel Mare spune despre pronie: „Aceea ce ține lumea este pronia lui Dumnezeu; și nu se află loc lipsit de pronie. Iar pronia este cuvântul desăvârșit al lui Dumnezeu, care dă chip materiei ce vine în lume și e ziditorul și meșterul tuturor celor ce se fac. Nici materia nu poate fi pusă în rânduială fără puterea cuvântului care deosebește lucrurile. Iar cuvântul este chipul și mintea, înțelepciunea și pronia lui Dumnezeu" (*Filocalia* I, p. 32, ed. 1946).

PROOROC (slv. *proroku*) — profet, vizionar, cel ce convorbește cu Dumnezeu; v. **Profet**.

PROPEDIE v. **Enhiridie**.

PROPIȚIATORIU (lat. *propitio* = a face o jertfă pentru a câștiga bunăvoința zeilor, a divinității, a îndupleca). Prin jertfa care se aduce la sf. liturghie, se conferă acestei slujbe o mare putere propițiatorie, adică de câștigare a îndurării lui Dumnezeu pentru iertarea păcatelor oamenilor (v. **Altar**). Aceasta este o explicație a apariției unui mare număr de altare în bisericile apusene (în Evul Mediu) spre a se

putea sluji cât mai multe liturghii într-o zi, ca să se ierte cât mai multe păcate.

PROPOVĂDUIRE — predicare, transmiterea unei învăţături; propovăduirea Evangheliei.

PROROC v. **Prooroc**.

PROSCHINITAR (προσκυνητάριον, τό — *proskinitarion* = altar pentru rugăciuni) — *tetrapod* de pus icoane, iconostas; şi cu înţeles de carte de rugăciuni (ex. *Proschinitar sau Închinătoriu Sfintelor Icoane* de Anton Pann, 1852; *Proschinitarul Sf. Munte Athos* al lui Ioan Comnen, tipărit de Antim Ivireanul, în 1701); v. **Tetrapod**.

PROSCOMIDIAR (θυριαστήριον, τό — *tiriastirion*) —numit în vechime *jertfelnic* (πρόθεσις, ἡ — *protesis* = punere înainte, ofrandă) pentru că aici se aduc darurile credincioşilor; este absidiola de miazănoapte a altarului (v. **Altar**) unde preotul pregăteşte „cinstitele daruri" (prescurile şi vinul) pentru a fi sfinţite la sf. Euharistie. Proscomidiar se numeşte şi masa din această firidă pe care se pregătesc darurile şi unde se păstrează şi sfintele vase: potirul, discul, copia, steluţa, buretele, acoperămintele (pocroveţe) necesare preotului la săvârşirea cultului. Proscomidiarul închipuie staulul în care S-a născut Iisus, dar şi mormântul în care a fost îngropat, spune Sf. Simeon al Tesalonicului.

PROSCOMIDIE (προσκομιδή, ἡ — *proskomidi, i*, de la προσκομίζειν — *proskomizein* = a aduce, a pune înainte, a oferi) — este ritualul sau rânduiala pregătirii şi binecuvântării (afierosirii) Cinstitelor Daruri, adică a materiei (pâinea şi vinul) jertfei liturgice. Proscomidia este prima parte a sf. liturghii, deşi în Liturghier această rânduială are forma şi întinderea unei adevărate slujbe aparte, cu un titlu propriu, cu o formulă de binecuvântare, la început şi cu una de încheiere, la sfârşit. În mănăstiri, timpul săvârşirii proscomidiei este între Utrenie şi Liturghie, când se săvârşeşte şi slujba Ceasurilor, dar în bisericile de enorie, unde nu se face slujba Ceasurilor, Proscomidia se săvârşeşte în timpul Utreniei, în altar la Proscomidiar. Spre deosebire de celelalte părţi ale liturghiei, proscomidia se săvârşeşte numai de preot, fără participarea credincioşilor (a cântăreţilor) şi fără ca aceştia să audă sau să vadă ceva din ea. Ritualul Proscomidiei constă în pregătirea şi binecuvântarea sau afierosirea Darurilor de pâine şi vin pentru Sf. Jertfă. Rugăciunea de afierosire sau *Rugăciunea Proscomidiei* este cea mai importantă din ritualul Proscomidiei pentru că prin ea pâinea şi vinul aduse de credincioşi primesc caracterul de ofrande sau daruri de jertfă. Materia jertfei creştine constă în vin amestecat cu apă, pe care şi Mântuitorul le-a folosit la Cina cea de Taină. Pâinea făcută din mulţimea boabelor de grâu şi vinul din boabele de struguri simbolizează comunitatea spirituală care leagă între ei pe toţi membrii Bisericii. Biserica este trupul lui Hristos, trupul tainic în care se unesc toţi credincioşii şi din care ei fac parte. Apa care se toarnă în vinul de jertfă, şi care în mod natural este un element ce condiţionează viaţa, simbolizează pe credincioşii laici, iar amestecul ei cu vinul înseamnă încorporarea la Hristos a tuturor credincioşilor, pentru că El S-a jertfit pentru toţi oamenii. Darurile credincioşilor (pâinea şi vinul) aduse de ei la altar, sunt expresia văzută a participării lor concrete la Sf. Jertfă, care se

aduce prin preot la liturghie. Pâinea folosită de Biserica Ortodoxă nu este azimă, ci *pâinea dospită* (ἄρτος, ὁ — *artos, o*), deoarece cu astfel de pâine s-a săvârşit şi Cina lui Hristos (care a avut loc în joia dinaintea Paştelui iudaic, când urma să se consume azimă, pentru care Paştele iudaic se mai numeşte şi *Sărbătoarea azimilor*). Pâinea dospită cu aluat simbolizează sufletul desăvârşit şi întruparea desăvârşită a Domnului Iisus. Pâinea cu aluat aminteşte de aluatul nestricăciunii cu care Mântuitorul a asemănat împărăţia cerurilor (Luca 13, 20–21) şi care este Hristos însuşi. Pâinea folosită la Proscomidie se numeşte prescură (v. **Prescură**). Din ea preotul scoate *miridele* (v. **Miride**), folosindu-se de obiectele de cult care stau la Proscomidiar: *copia* (v. **Copia**), *buretele* cu care se adună firimiturile prescurilor tăiate şi care se pun pe Sf. Disc (v. **Disc**, **Miride**); se ia apoi *steluţa* (obiect ritual, simbolizând steaua de la Betleem), numită şi *asterisc* sau *avezdă*, se tămâiază cu fum din cădelniţă şi se aşează pe Sf. Disc, rostindu-se cuvintele: „Şi venind steaua a stat deasupra unde era Pruncul"; preotul ia apoi acoperământul discului (pocrovăţ) (v. **Acoperământ**) şi acoperă Sf. Disc, tămâindu-l, aşa cum a făcut şi cu Potirul, iar peste ele pune un acoperământ mai mare, numit *Aer* (v. **Aer**). Astfel aşezate pe masa de la proscomidiar, cinstitele Daruri sunt din nou tămâiate, binecuvântate şi slujba Proscomidiei se încheie cu rugăciunea: „Slavă, Ţie, Hristoase, Dumnezeul nostru...", rugăciune numită *apolis* sau *otpust* (v. **Apolis**). Acoperirea Darurilor şi rămânerea lor tainică la Proscomidiar până la Vohodul mare (v. **Vohod**) înseamnează vremea necunoscută a vieţii lui Iisus, petrecută de El la Nazaret şi Capernaum, înainte de Botezul Său şi de începerea lucrării Sale în lume (comentează Sf. Gherman şi Nicolae Cabasila). Fumul tămâiei (cădirea) de la sfârşitul Proscomidiei simbolizează aromatele cu care a fost îmbălsămat trupul Domnului (cf. Sf. Gherman), mirida pentru Sf. Fecioară (numită şi *Bogorodiţa, Bogorodicina* sau *Panaghia*) aşezată pe Sf. Disc închipuie pe Maica Domnului îndurerată, la picioarele Crucii Fiului Său răstignit. Privind dublul *simbolism al Proscomidiei* (închipuind şi Naşterea şi Moartea lui Hristos), Proscomidiarul, locul săvârşirii slujbei, închipuieşte şi peştera, staulul sau ieslea în care S-a născut Iisus, dar şi Golgota sau locul Răstignirii (comentează Sf. Gherman şi Meletie Sirigul). Cât stau la Proscomidiar, cinstitele Daruri nu se prefac în Trupul şi Sângele Domnului, ci sunt numai un simbol, o închipuire a Sf. Trup şi Sânge, cum le numeşte *Liturghierul* ortodox: „Punând înainte cele ce închipuiesc Sfântul Trup şi Sânge al Hristosului Tău" (Liturghia Sf. Vasile cel Mare, la Epicleză). Numai în cursul Liturghiei credincioşilor, şi anume când se va sfârşi Jertfa, adică sfinţirea şi prefacerea Darurilor, va avea loc adevărata pomenire sau comemorare a morţii lui Hristos. Miridele care se aşează lângă Sf. Agneţ pe Sf. Disc (v. **Agneţ**) sunt: întâi pentru Sf. Fecioară, care o arată pe ea, stând în cer de-a dreapta Fiului ei, mai presus de toţi sfinţii („Stătut-a împărăteasa de-a dreapta Ta, îmbrăcată în haină aurită şi prea înfrumuseţată", Ps. 44, 11). Miridele în cinstea celor nouă cete ale sfinţilor, împărţiţi astfel după cele nouă cete îngereşti, reprezintă mulţimea sfinţilor care

formează *Biserica triumfătoare* sau slăvită, din ceruri. Miridele pentru vii şi morţi reprezintă *Biserica luptătoare*. Aceste miride se scot şi se aduc spre „pomenirea şi iertarea păcatelor" credincioşilor vii şi morţi. Miridele pentru sfinţi reprezintă o formă a cultului de veneraţie adus sfinţilor şi o formă de mulţumire către Dumnezeu pentru slava şi cinstea cu care i-a încununat. Ritualul Proscomidiei, Sf. Agneţ şi miridele au un sens mistic şi eclesiologic. Ele reprezintă acum *Biserica universală*, din toate timpurile şi locurile, atât cea de pe pământ (luptătoare) cât şi cea din ceruri (triumfătoare). Acest sens eclesiologic îl formulează Sf. Simion al Tesalonicului: „Am înţeles cum prin această dumnezeiască închipuire şi istorisire a Sfintei Proscomidii, vedem pe Iisus şi întreagă Biserica Lui. Îl vedem în mijloc pe Hristos Însuşi, Lumina cea adevărată şi viaţa cea veşnică. El este în mijloc prin Agneţ, iar Mama Lui de-a dreapta, prin miridă, sfinţii şi îngerii de-a stânga, iar dedesubt întreaga adunare a credincioşilor Lui, dreptmăritori. Aceasta este Taina cea mare: Dumnezeu între oameni şi Dumnezeu care S-a întrupat pentru dânşii. Aceasta este împărăţia ce va să fie şi petrecerea vieţii celei veşnice: Dumnezeu cu noi, văzut şi împărtăşit" (în lucrarea „Despre Sfânta Liturghie"). În sens mistic (eshatologic), Proscomidiarul şi Sf. Disc înseamnă tronul Mântuitorului ca Împărat în mijlocul Bisericii Sale şi Scaunul Său, la Judecata din urmă, zugrăvit la intrarea bisericilor noastre ortodoxe.

PROSCOMISARION sau **PROSCOMISARIU** — cu sens de pomelnic: „Pomelnicul sf. mănăstiri «Dintr-un Lemn», ce să zice proscomisarion" (în rev. *Mitropolia Olteniei*, 1956, 4–5, p. 260), ca şi pomelnicul bisericii Sf. Paraschiva (Sf. Vineri) din Râmnicu Vâlcea (în rev. *Mitropolia Olteniei*, 1958, 7–8, 563); Proscomisariu e numit şi Pomelnicul Mitropoliei din Târgovişte, scris la 1967, aflat la BAR, mss. 2101, reprodus la Cartojan şi Bianu, *Album de paleografie românească*, Bucureşti, 1940, Pl. XV.

PROSFORA (προσφορά, ἡ — *prosfora* = pâine pentru ofrandă) — *prescură;* v. **Prescură**, **Anafură**.

PROSLĂVIRE — adorare, preamărire a lui Dumnezeu.

PROSOMIE v. **Podobie**.

PROTESIS v. **Proscomidiar**.

PROTESTANTISM — confesiune creştină care apare în istoria Bisericii în prima jumătate a secolului XVI, ca o reacţie împotriva papalităţii şi abuzurilor Bisericii Romano-Catolice. Reprezentanţii acestei mişcări protestatare (de unde şi numele de protestantism) sunt *Luther, Calvin* şi *Zwingli*, care iniţiază cele trei curente din sânul protestantismului: *Luteranismul, Calvinismul* şi *Zwinglianismul*, care, prin doctrină şi cult, se deosebesc fundamental de Biserica Ortodoxă şi de cea Catolică. Protestanţii resping caracterul sacramental al Bisericii, nu acceptă instituţia preoţiei şi nici Sfintele Taine, în afară de Botez şi Euharistie şi într-o măsură, Taina pocăinţei. Ei admit valoarea soteriologică (mântuitoare) a jertfei de pe Golgota, dar nu atribuie nici o valoare sacramentală (sfinţitoare) jertfei liturgice ca act de cult. Ei admit că unica jertfă în cult este cea spirituală, adică rugăciunea, virtuţile morale şi cântarea bisericească, singurele forme prin care omul

cinstește cu adevărat pe Dumnezeu. Protestanții pun în centrul cultului lor cuvântul, propovăduirea învățăturii prin citirea și explicarea textului biblic, predica, încadrată de rugăciune și cântare; ei afirmă că legătura dintre Dumnezeu și om se realizează numai prin rugăciune și direct, de către fiecare credincios în parte, fără mijlocirea clerului (de aceea nu recunosc preoția), conducătorii lor religioși purtând numele de *pastori*. Nefiind nevoie de mijlocitori între credincioși și Dumnezeu, mântuirea dobândindu-se *numai prin credință* („*sola fide*") și fără fapte bune, protestanții resping cultul Sfinților și al Maicii Domnului (cărora Biserica Ortodoxă și cea Catolică le acordă o cinstire înaltă, considerându-i mijlocitori ai rugăciunilor credincioșilor în fața lui Dumnezeu); sunt respinse posturile, cultul morților; neavând preoți, cultul lor simplu este săvârșit de persoane laice, căsătorite sau nu (care pot fi de ambele sexe), pastori, presbiteri și predicatori care, în case de rugăciuni, interpretează Sf. Scriptură, considerată singurul izvor de credință, negând valoarea Sfintei Tradiții, care pentru catolici și ortodocși este considerată al doilea izvor de credință, alături de Sf. Scriptură. Neadmițând taina Preoției, existența episcopatului în protestantism nu este o problemă de sacerdoțiu, ci doar o ierarhie administrativă (episcopii lor fiind și căsătoriți). În mișcarea de Reformă intră și Biserica anglicană; v. **Anglicanismul**.

PROTOCANON — cărțile canonice ale Vechiului Testament, recunoscute de evrei și menținute în Thora (sec. I î.Hr.).

PROTODIACON v. **Arhidiacon**.

PROTOEVANGHEL — cea mai veche profeție despre venirea unui Mântuitor (Mesia), cuprinsă în Vechiul Testament (Facere 3, 15).

PROTOIEREU v. **Protopop**.

PROTOIERIE v. **Protopopiat**.

PROTOPOP (πρωθιερεύς — *protiereis*, πρωτοπαπᾶς — *protopapas* = înaintea preotului, preot superior sau protoiereul) — se numește conducătorul unui protopopiat sau protoierie. El se recrutează dintre preoții care au o vechime în activitate și au studii superioare (licențiat sau doctor în Teologie), este numit de Chiriarh (episcop), fiind ales dintre cei trei preoți recomandați de un colegiu, constituit din toți preoții și diaconii din protopopiatul respectiv. Obligația protopopului este de a îndruma, a coordona și a supraveghea activitatea bisericească a parohiilor din protopopiat (conform Regulamentului), fiind și organul de legătură între Parohie și Eparhie.

PROTOPOPIATUL — este o circumscripție administrativă bisericească, cuprinzând mai multe parohii din aceeași Eparhie. Întinderea teritorială a protopopiatului sau protoieriei se determină de Adunarea Eparhială. Fiecare protoierie are o cancelarie, condusă de protopop, ajutat de un secretar-preot și alți salariați.

PROTOPREZBITER,-Ă — protopop, protopopeasă.

PROTOPSALT (πρωτοψάλτης, ὁ — *protopsaltis*) — întâiul cântăreț, la o catedrală.

PROTOS v. **Proestos**.

PROTOSINGEL, PROTOSINGHEL (πρωτοσύγγελος, ὁ — *protosinghelos*) — grad monahal acordat de Chiriarhul respectiv, cu aprobarea Sinodului Mitropolitan.

PROVIDENȚA v. **Pronia**.

PROVIDENȚIAL — salvator, bucurie venită ca din cer.

PROZELIT, PROSELIT (lat. *proselytus* = convertit) — convertit, adus la o credință nouă. Apostolii făceau prozeliți dintre iudei și dintre păgâni.

PROZELITISM — acțiunea de convertire, de convingere la o credință.

PROZODIA (*prosodia,-ae*; προσωδία, ἡ — *prosodia, i* = accent, cantitatea silabelor) — cantitate de silabe în măsură metrică, poezie, cântare, acompaniament, pronunțarea cuvintelor după accent, reguli de compoziție a poeziei vechi grecești și latine; carte care cuprinde aceste reguli de compoziție, de versificație.

PSALM, PSALMI (ψαλμός, ὁ — *psalmos, o* = psalm, cântare dintr-un instrument cu coarde, deoarece psalmii se cântau acompaniați la harfă) — creații lirice, cu fond religios; formează una din cărțile Vechiului Testament, intitulată *Psalmi* și atribuită regelui David. În număr de 151 (150 canonici și 1 psalm necanonic), psalmii au fost reuniți în primele secole ale creștinismului în cartea numită *Psaltire*. Tematica psalmilor cuprinde marile probleme religioase ale Vechiului Testament: Dumnezeu și lumea creată de El, îngerii, omul și destinul lui pe pământ și după moarte; momente din istoria poporului evreu, Ierusalimul și Legea lui Dumnezeu, Pronia divină, pedeapsă și răsplată, ideea mesianică. Pentru marea bogăție de sentimente pioase și religioase a conținutului lor, psalmii și-au găsit un profund ecou în sufletul credincioșilor și de aceea, de la început au intrat în cult ca un mijloc de exprimare a slăvirii lui Dumnezeu. Din cultul iudaic, ei au intrat, din primele veacuri, în cultul creștin. Cei dintâi și mai importanți psalmi folosiți în cultul Bisericii primare au fost psalmii mesianici, în care s-a profețit, mai mult sau mai puțin clar, venirea Mântuitorului, viața și activitatea, patimile și moartea Sa (ca ex. Ps. 2, 21, 33, 34, 68, 71 ș.a.). La început, psalmii se cântau atât în cultul public, cât și în cel particular; numărul psalmilor cântați la diferitele servicii divine era variabil și în funcție de cum erau fixați și hotărâți de episcopul locului. Cu timpul s-a introdus o reglementare. Astăzi rânduiala citirii și cântării psalmilor la fiecare slujbă este cuprinsă în cărțile liturgice (Tipicul și Psaltirea). Modul de cântare a psalmilor în Biserica veche era *cântarea responsorială* și *cântarea antifonică*. Cântarea responsorică (responsorială), singurul fel de cântare în Biserică până prin sec. IV, era condusă de cântărețul bisericii, care cânta versetele din psalmii rânduiți la slujba respectivă, iar credincioșii din biserică îl acompaniau prin diferite refrene sau răspunsuri scurte — „Aliluia" („Lăudați pe Domnul", la Ps. 134), „Auzi-mă, Doamne!" (la Ps. 140) ș.a. —, dintre care unele — „Că în veac este mila Lui" (la Ps. 135) — au rămas până azi în cultul ortodox. *Cântarea antifonică* (ἀντίφωνος — *antifonos* = alternativă, care răspunde contrariu) constă în executarea întregului psalm de către toți credincioșii din biserică, împărțiți în două cete (grupe sau coruri), care cântau alternativ versetele (stihurile) psalmilor: de o parte cântau vocile groase (ale bărbaților), de cealaltă parte, vocile subțiri (ale femeilor și copiilor). La sfârșitul psalmului ambele coruri se uneau și cântau în comun un final sau un refren, care

putea să fie un verset din psalm (cum se repetă azi, de ex. versetele 23 şi 25 la sfârşitul Ps. 103, la rânduiala Vecerniei), o formulă doxologică (ex. Aliluia) sau imnologică mai nouă, ca formula Doxologiei de azi („Slavă Tatălui şi Fiului şi Sfântului Duh"). Acest mod de cântare a psalmilor, în care rolul credincioşilor sporeşte, a fost utilizat de Biserică încă din sec. II–III, în lupta cu ereziile; generalizarea lui în cult are loc în sec. IV, când se intensifică lupta Bisericii împotriva ereziilor. Cântarea antifonică s-a păstrat până azi în cultul ortodox; v. **Biblia**, **Aleluiarion**.

PSALMI ALELUIATICI v. **Prochimen.**

PSALMI ALELUICI sau **de laudă** — numiţi aşa după refrenul ebraic Aleluia (Ps. 148, 149, 150). Ei sunt o moştenire din vechiul cult iudaic şi se mai citesc în întregime (cum se citeau în trecut) numai în zilele care nu au stihiri la Laude, în Minei. La slujba din duminici şi sărbători au rămas din ei numai primele două versete ale psalmului 148 şi câteva stihuri din ceilalţi psalmi (149, 9; 150, 1–6; 9, 32). Fiind rânduiţi pe teme, ei marchează caracterul momentului slujbei: *Psalmii de dimineaţă* (Ps. 112; 87; 4; 62 etc.), *Psalmii de seară* (Ps. 6; Ps. 118).

PSALMI ANTIFONICI (Ps. 102 şi 145) — s-au păstrat în Liturghia catehumenilor din vechea rânduială a Liturghiei, împreună cu cele trei rugăciuni ale antifoanelor (care se citesc azi în taină, la începutul Liturghiei). La început psalmii antifonici se cântau în întregime, treptat însă între versetele lor s-au intercalat imnele noi, de compoziţie creştină, şi astfel versetele lor s-au împuţinat.

PSALMIST, **psalmistul David** — autor de psalmi.

PSALMODIE — cântare în biserică, modalitate de a cânta monoton, pe aceeaşi notă, psalmi, rugăciuni; recitare în tonalitate egală, tărăgănat.

PSALOM — psalm.

PSALT — cântăreţ de biserică.

PSALTERION — vechi instrument muzical cu coarde, cu care se acompaniau psalmii.

PSALTICHIE — cântare bisericească, specifică în cultul ortodox.

PSALTIRE (ψαλμός, ὁ — *psalmos, o* = cântare, odă şi ψαλτήριον, τό — *psaltirion* = instrument muzical de acompaniat; βίβλος ψάλμων — *biblos psalmon* = Cartea Psalmilor; lat. *Psalmorum liber* sau *Psalterium*) — este una din cărţile Vechiului Testament care a constituit prima formă de cântare în cultul creştin. Cântarea psalmilor alterna cu lecturile biblice, fapt care explică şi gruparea lor pe capitole numite *catisme* (v. **Catisme**). Psalmii se cântă mai mult la slujbele Vecerniei şi Utreniei. Psaltirea cuprinde cele mai frumoase imne de slăvire a lui Dumnezeu, ceea ce explică şi folosirea frecventă atât în cult, cât şi ca lectură de pietate creştină. O dovadă o constituie şi faptul că Psaltirea este una dintre cărţile de cult cu cea mai veche traducere cunoscută în limba română (manuscrisele cunoscute sub numele de: Psaltirea Şcheiană şi Psaltirea Voroneţiană, din sec. XVI) şi printre primele tipărituri româneşti (Psaltirea lui Coresi, 1570). Psaltirea este una din cărţile biblice cel mai mult şi de timpuriu tradusă în limba latină şi încadrată în literaturile europene. Încă din sec. IV, Fericitul Ieronim face trei traduceri ale Psaltirii: *Psalterium Romanum*

(383), *Psalterium Gallicanum* (387), cea mai răspândită, şi *Psalterium iuxta Hebreos* (393). Se crede că şi pentru primii creştini români s-a tradus Psaltirea sau părţi din ea. Dovadă de posibilă existenţă a unor astfel de texte vechi la români sunt cuvintele pe care traducătorii textelor maramureşene (Psaltirea şcheiană, Psaltirea voroneţeană şi celelalte) nu le puteau lua din lb. slavonă, unde nu existau, şi nici din limbajul viu, unde nu se foloseau, ci ele le-au parvenit prin copii din traduceri vechi, existente înainte de adoptarea alfabetului slavon. Traducătorii le-au acceptat ca tradiţionale şi necesare (ex. cuvinte de origine tracă: părătare, vence, prevence, agru etc. şi din limbaj autohton, căci nu se află nici în limba latină şi sunt folosite alături de latinisme), dovadă că încă în timpul formării limbii române s-au efectuat şi traduceri de texte liturgice, necesare pentru atragerea la creştinism. Descoperirea arheologică dintr-un cimitir al Bisericii copte din Egipt (în apropiere de piramidele de la Giseh), a unei Psaltiri în lb.coptă, datând din sec. IV creştin (şi care în 1922 a fost expusă la Muzeul Bisericii Copte din Cairo), arată valoarea pe care această carte a avut-o întotdeauna pentru pietatea şi cultul creştin, care a impus traducerea ei în limbile naţionale,nu numai în lb. greacă şi latină.

PSIF, PSIFOS (y?fo$, Ó — *psifos* = vot, sufragiu) — se numeşte alegerea unui ierarh.

PSIFISTON — semn muzical psaltic.

PTOHOCOMION (ptwcokome (on, tÕ — *ptohokomeion* = spital pentru săraci); v. **Gherocomiile**.

PUNEREA — ca termen liturgic, se referă la gestul ritual din Taina hirotoniei, săvârşită de episcop, pentru a sfinţi pe viitorul preot, prin *punerea mâinilor* (ritual pe care-l împlineau şi Apostolii, când sfinţeau episcopi şi preoţi); *punerea în mormânt*, temă iconografică reprezentând înmormântarea lui Iisus, după coborârea Lui de pe cruce (scenă pictată pe epitaf). *Punerea mâinilor* (½ .p(qesi$ t5n ceir5n — *epithesis tou heiron*) este şi un act ritual de binecuvântare prin care, prin mijlocirea sfinţiţilor slujitori ai Bisericii, se face transmiterea darului sfânt al lui Dumnezeu. Mântuitorul binecuvintează copiii, punându-şi mâinile peste ei: „I s-au adus copii, ca să-Şi pună mâinile peste ei şi să Se roage. Şi punându-Şi mâinile peste ei, S-a dus de acolo..." (Matei 19, 13 şi 15). Ritualul punerii mâinilor îl întâlnim atât în Noul Testament, cât şi în Vechiul Testament, unde se vede că prin acest ritual se întărea dreptul slujirii preoţeşti, cât şi cel de conducător al poporului (Numeri 8, 10; 27, 18 şi 23). De asemenea, preoţii puneau mâinile deasupra capului viţelului de jertfă, ca asupra lui să cadă păcatele poporului şi să se spele prin sângele lui (Levitic 8, 14–15). Credinţa în puterea sfinţitoare a punerii mâinilor o întâlnim şi în Noul Testament: „Fiica mea e pe moarte (a zis Iair Mântuitorului), ci, venind, pune mâinile peste ea, ca să scape şi să trăiască" (Marcu 5, 23). Prin punerea mâinilor, Mântuitorul vindeca pe cei bolnavi (Marcu 6, 5). Puterea vindecării prin ritualul punerii mâinilor a fost transmisă de Iisus şi Sfinţilor Apostoli, care o vor lăsa Bisericii prin Taina Sf. Maslu: „Peste cei bolnavi îşi vor pune mâinile şi se vor face sănătoşi" (Marcu 16, 18). La slujbele pentru bolnavi, preotul pune epitrahilul pe capul lor, se roagă şi punând mâna

pe capul lor îi binecuvintează, la sfârşit. Semnificaţia sfinţitoare a gestului se va păstra în Sfintele Taine, în general — Spovedania, Hirotonia (E.B.LG, 19, pag. 756).

PURCEDE — cu sens de a porni, a pleca („...a purces la drum"), dar bisericesc cu sens de «a emana», «a izvorî», despre Sf. Duh, „Care de la Tatăl purcede..." (Simbolul Credinţei).

PURGATORIU (lat. *purgatorium*) — în doctrina catolică despre viaţa viitoare, purgatoriul este un *loc intermediar între rai şi iad*, unde, după moarte, merg sufletele cu păcate mai uşoare să se purifice, spre a trece în rai. Dogma despre Purgatoriu, formulată la Sinoadele din Florenţa (1439) şi Trident (1562) nu este admisă în Ortodoxie şi în Protestantism. Concepţia romano-catolică despre viaţa de dincolo este reflectată în literatură, în celebra operă a lui Dante Alighieri, „Divina comedie", în cele trei cărţi în care e împărţită sub titlurile: *Infernul, Purgatoriul, Paradisul*.

PURIFICARE (lat. *purifico* = a curăţi, a şterge o pângărire prin ceremonii religioase; *purificatio,-onis* = ceremonie religioasă pentru purificare) — pe plan religios are un aspect moral, cu referire la curăţia sufletească prin fuga de păcat, curăţirea de păcate prin pocăinţă, hotărârea de îndreptare şi împărtăşirea cu Sfintele Taine, dar şi un aspect material, care constă în ritualul spălării mâinilor, înainte de săvârşirea cultului divin, ritual pe care îl întâlnim şi la preoţii Vechiului Testament şi în Biserica creştină.

PURIM — sărbătoare în calendarul mozaic despre a cărei origine ni se spune în Cartea *Estera*, din Vechiul Testament. În sec. VI, în vremea cuceririi Iudeii de medo-perşi, o parte din iudei au fost luaţi robi şi duşi în Persia, de unde mulţi nu s-au mai întors. În sec. V î.Hr., când domnea împăratul Xerxe (486–496), un demnitar al acestuia, numit Aman, care-i ura mult pe evrei, a hotărât exterminarea lor din imperiul persan. Înainte de Aman, funcţia acestuia fusese a lui Mardoheu, un evreu înţelept, cu a cărui nepoată, Estera, se căsătorise împăratul. Mardoheu află de planurile lui Aman şi prin stăruinţele Esterei pe lângă Xerxe, Aman este spânzurat, şi cu încuviinţarea împăratului este numit în funcţie Mardoheu, care anulează toate hotărârile lui Aman şi evreii sunt salvaţi. Ziua pe care Aman o hotărâse, prin tragere la sorţi, să fie a exterminării evreilor a fost aleasă, prin voinţa Esterei, să fie sărbătoarea libertăţii lor. Această sărbătoare s-a numit *Purim*, de la cuvântul ebraic „pur", care înseamnă „sorţi" şi are loc în ziua de 13 luna Adar (Martie). În Talmud şi în folclorul evreilor, această zi a rămas, ca şi Hanuca, sărbătoarea bucuriei, aşa cum se reflectă şi în unele aforisme: „Păzeşte-te pe cât poţi să nu te veseleşti atunci când nu trebuie, dar de Hanuca şi de Purim să te bucuri în Dumnezeu", „Chiar dacă toate sărbătorile noastre vor dispărea, zilele de Purim nu vor înceta nicicând să existe".

PURITAN — persoană rigoristă, privind respectarea principiilor moral-religioase; v. **Puritanismul**.

PURITANISMUL sau **PRESBITERIANISMUL** — este o divizare din Biserica anglicană, produsă în sec. XVI (1567) de „nonconformiştii" şi „disidenţii" care n-au acceptat organizaţia episcopală a Bisericii anglicane

(Biserică situată între catolicism și protestantism, deoarece admite principii din ambele confesiuni). Puritanii sau presbiterienii se consideră mai aproape de spiritul Evangheliei și aleg ca for conducător sinodul, format din bătrânii (*prezbiterii*) comunităților disidente, care nu se mai supun unei Biserici ierarhice. Mulți presbiterieni se aflau în Scoția unde, în vremea reginei Elisabeta (1558–1603) a Angliei, au fost persecutați și renegați, parte din ei fiind chiar expulzați în America. Biserica presbiteriană se reorganizează consolidându-se sub conducerea lui John Knox (+1572), fost ucenic al lui Calvin. Knox era un om sever, cu o viață foarte sobră, caracteristică pe care caută să o imprime și Bisericii pe care o conduce. El se consideră alesul lui Dumnezeu, trimis să readucă viața austeră într-o Biserică fără ierarhie sacerdotală, condusă doar de bătrânii aleși de credincioșii fiecărei comunități. Comunitățile puritane ale lui Knox formau, în Scoția, o adevărată teocrație, care ținea locul Statului și, consolidându-se în timp, a rămas, până azi, o Biserică puritană-presbiteriană ce interzice propaganda oricărei reforme și a catolicismului în această regiune. În Anglia, Biserica dominantă este cea episcopală sau Anglicanismul, care s-a impus și în Irlanda ca Biserică de Stat, deși acolo trei pătrimi din populație este catolică. Guvernul englez acordă azi egalitate confesională în tot Regatul, dar conflictele religioase, chiar sângeroase, ca în Irlanda, n-au încetat (ca și în trecut).

PUSTNIC — singuratic, călugăr trăitor într-un schit, izolat de mănăstire, departe de lume; anahoret, sihastru; v. **Anahoret**, **Rasofor**.

PUTERI („domnii, puteri și stăpânii") — categorii de îngeri; v. **Îngeri**.

PUTNA — mănăstire (în com. Putna, jud. Suceava), zidită de domnitorul Ștefan cel Mare (între anii 1466–1469), care în 1481 a terminat și zidurile de împrejmuire din care nu s-a mai păstrat decât un turn, numit al „tezaurului". În interiorul bisericii se află mormântul marelui domn. Distrusă, jefuită și incendiată de nenumărate ori de năvălitori, mănăstirea a fost refăcută mereu, iar ultima restaurare s-a făcut în zilele noastre, sub păstorirea patriarhului Justinian Marina (1948–1977). În ciuda dezastrelor, Putna a rezistat, devenind un puternic centru de cultură medievală românească, mărturie pe care o face și bogatul muzeu ce se află în incinta mănăstirii. În iulie 1993, ctitorul ei, domnul Ștefan cel Mare, a fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română, împreună cu alt mare voievod, Constantin Brâncoveanu — martirul decapitat de turci pentru credința sa, în 1714.

PYGMALION — mare sculptor din Grecia antică, din insula Cipru, s-a îndrăgostit de propria sa operă, statuia în fildeș a unei foarte frumoase și tinere fete, fapt care îi aducea o mare suferință. De aceea, cu prilejul serbărilor ce aveau loc în cinstea zeiței Afrodita (zeița frumuseții la vechii greci), aducându-i ofrande, sculptorul o rugă fierbinte să-l ajute să-și găsească o soție, tot atât de frumoasă ca și statuia de care se îndrăgostise. Mai mult decât își dorise însă sculptorul, zeița îl răsplăti, dând viață statuii. Tânăra eliberată de răceala marmurii, deveni astfel soția lui Pygmalion. Acest mit a devenit un prețios izvor de inspirație în literatura universală.

Q

QUAKERII — membrii unei secte puritane, apărută în Scoţia la jumătatea sec.XVII. Expulzaţi în America, cei mai mulţi se află în Pennsylvania. Se numesc şi *tremurătorii*, deoarece pretind că în adunările lor de rugăciune se coboară Duhul Sfânt într-unul dintre ei şi în acel moment dovada se arată pentru că îl cuprinde pe acela un tremur şi începe să predice; astfel ei nu au nevoie de preoţi, considerând că adevărul de credinţă vine direct de la Sf. Duh şi Duhul vorbeşte prin oricare „tremurător" când este iluminat.

QHUTBA — se numeşte predica pe care „imamul" o rosteşte la moschee, de sus, din balconul turnului (minaretului); v. **Islamismul**.

QIBLA — se numeşte direcţia spre Mecca, spre care se întorc cu faţa musulmanii când îşi fac rugăciunea; v. **Islamismul**.

QUIRINALIA — serbări în cinstea zeului Quirinius; v. **Quirinius**.

QUIRINIUS — era, în religia arhaică a romanilor, unul din zeii care formau „Triada" începuturilor formată din zeii: Jupiter, Marte, Quirinius, cărora li s-au adăugat în timp şi alţi zei. Fiecare membru al Triadei îşi avea preoţii săi (*flamines*), care slujeau la anumite ceremonii. Flamines Quirinalis slujea la trei ceremonii (primăvara şi vara), legate de muncile agricole, numite *Quirinalia*. O colină a Romei se numeşte „Quirinal" (*Quirinalis mons*), ceea ce explică ipoteza că Quirinius ar fi fost zeul unui popor care stăpânea cetatea „Cures", aşezată pe una din colinele Romei, cetate mai veche decât Roma. Mai târziu Quirinius a fost confundat cu Romulus, primul rege al Romei.

QUMRAN — regiune din Palestina, la nord-vest de Marea Moartă, la 13 km sud de Ierihon, care a devenit cunoscută prin descoperirea din 1947 şi 1951, în 11 peşteri din valea Wadi-Qumran, a unor suluri cu texte, cunoscute sub denumirea de „Manuscrisele de la Marea Moartă"; ele sunt atribuite esenienilor, o sectă iudaică anterioară creştinismului şi care şi-a avut sediul în acest ţinut deşertic (savanţii mai noi au contestat opinia că ele ar fi de origine eseniană). Potrivit concepţiilor ei ascetice, comunitatea eseniană se stabileşte în acest ţinut, prin sec. II î.Hr., dar a fost nimicită de romani, odată cu Ierusalimul şi regatul iudeu (în anii 68–70 d.Hr.). Manuscrisele descoperite cuprind două categorii de documente: unele sunt fragmente din Vechiul Testament, iar altele sunt comentarii biblice sau „*perharhim*" şi un program de convieţuire a sectei, şi de ideologie, cu titlul „Regula comunităţii". Conţinutul doctrinar al acestor manuscrise contrazice opiniile acelora după care originile creştinismului s-ar afla în această sectă, date fiind deosebirile fundamentale dintre creştinism şi doctrina eseniană (Eliade, vol. II, p. 345).

R

RA — personificare a soarelui, în religia Egiptului antic (v. **Heliopolis**, **Amon-ra**); RA-ATUM-KEPRIT (*Keprit* = soarele răsărind, *Ra* = soarele la amiază, *Atum* = soarele care apune).

RAB („şef") — mai mare peste toţi preoţii la hitiţi (vechi popor din Canaan); RAB-KOHANIM se numea mai marele preot la canaaniţi (*kohen* = preot).

RABINII (ebr. după aramaicul *rabbi*) — preot, învăţător, teolog evreu; la început rabinii erau îndrumătorii religioşi, cei care interpretau Legea şi care mai târziu vor lua locul preoţilor.

RACLA (slv.-blg. *rakla*; λάρναξ, ὁ — *larnax, o* = relicvariu, sarcofag, coşciug) — coşciug; mic coşciug, lădiţă pentru moaştele unui sfânt (răcliţă).

RABINDRANATH TAGORE v. **Tagore**.

RADHAKRISNAN Sarvepalli (1888–1975) — mare gânditor religios hinduist, care a militat pentru un sincretism religios, în scopul apropierii spirituale a credincioşilor diferitelor religii, în vederea colaborării între religii şi popoare, pentru apărarea păcii şi binele omenirii. Cunoscător profund al tuturor religiilor, el consideră că aspiraţia omului spre unirea cu Dumnezeu a fost întotdeauna o caracteristică „a tuturor credinţelor pământului". Dar, zice el, „nici o religie nu trebuie să pretindă că deţine adevărul absolut". Doctrina formulată de acest gânditor şi numită *„sanatana-dharma"* („religia veşnică") nu putea fi acceptată nici de hindusm, în care sunt respectate unele tradiţii doctrinare, nici de creştinism, care îşi are dogmele sale stabilite cu privire la Dumnezeu, creaţie, suflet, mântuire şi nici de celelalte religii tradiţionaliste; v. **Hinduismul**.

RADONITA (slv. = bucurie) — se numeşte, în Biserica rusă, pomenirea morţilor, care se face în ziua de marţi după Duminica Tomei, în amintirea coborârii la iad a Mântuitorului şi a participării la bucuria Învierii Sale şi a celor mai de jos ale pământului (I Petru 3,19). În această zi se merge în procesiune la cimitire, se pun ouă încondeiate pe morminte şi se cântă „Hristos a înviat!"

RADU NEGRU-VODĂ — al cărui nume îl poartă „biserica domnească "din oraşul Curtea de Argeş, ctitorită de el, ca şi oraşul din care a făcut a doua sa reşedinţă domnească (1344–1364), după Câmpulung. Curtea de Argeş va rămâne reşedinţă de scaun şi după moartea sa, până când se va muta la Târgovişte în sec. XVI. Mormântul lui Radu-Negru a fost găsit în „biserica domnească", cea mai veche biserică păstrată în întregime până azi, în ţara noastră.

RADU-VODĂ — biserica Radu-Vodă, azi capelă a Seminarului Teologic din Bucureşti, a fost întemeiată în 1568, ca mănăstire, de Alexandru-Vodă, fiul lui Mircea Ciobanul. Distrusă de turci după lupta cu Mihai Viteazul de la Călugăreni, biserica a fost rezidită la 1614 de Radu Mihnea, al cărui mormânt se află în interiorul bisericii. Restaurată la jumătatea acestui secol de patriarhul Justinian Marina, care a fost înmormântat aici (1977) ca şi urmaşul său, patriarhul Justin Moisescu (+1986).

RADU-ZUGRAVUL — vestit zugrav de biserici din a doua jumătate a sec. XVIII, a perpetuat tradiția iconografică din sec. XIV, formându-şi ucenici care au continuat modelele sale până la sfârşitul sec. XIX. A pictat numeroase biserici în Țara Românească (fiind originar din Târgovişte), printre care şi biserica domnească de la Curtea de Argeş („scene din viața Sf. Filofteia", ale cărei moaşte se află aici).

RAHLA v. **Raclă**.

RAI, v. **Eden**, **Creştinismul**.

RAMA v. **Ramayana**.

RAMADAN (turc. *ramazan*) — se numeşte postul care se practică în religia mahomedană, în luna a noua a fiecărui an. Acest post este obligatoriu pentru toți credincioşii, începând de la vârsta de 14 ani, cu anumite excepții (bătrâni, mame care alăptează, călători, soldați în timp de război, care însă îl vor recupera altădată sau plătind o sumă de bani). Postul islamic (musulman, mahomedan) ține o lună de zile, numită luna Ramadanului şi se ține în amintirea primelor revelații pe care le-a avut profetul Mahomed înainte de a începe propovăduirea noii religii; în fiecare zi a postului se ajunează, începând din zori până după asfințitul soarelui, după care se poate mânca orice şi se poate bea şi fuma. La sfârşitul lunii de post are loc sărbătoarea numită „*Micul bairam* "sau „*ruperea postului*"şi ține trei zile. Un alt ritual obligatoriu este călătoria la Mecca, pe care cel puțin o dată în viață trebuie s-o facă fiecare musulman. Cu acest prilej are loc „sărbătoarea sacrificiilor"sau „*Marele bairam* "care ține patru zile şi când se aduc sacrificii de animale (miel, berbec, bou). Prin *bairam* se înțelege petrecerea, de aceea se şi spune peiorativ când cineva face o petrecere, că face „bairam".

RAMAKRISHNA (Gadadhar Chaterji, 1836–1886) — hindus, socotit sfânt pentru viața lui mistică, inițiat în practicile Yoga, în monismul filosofiei Vedanta şi iubirea arzătoare de Dumnezeu (*bhakti*). Convins că năzuința spre unirea cu Dumnezeu este esențialul în toate religiile, cunoscând bine mahomedanismul şi creştinismul, el afirmă că L-a văzut pe Iisus, în a cărui dumnezeire credea, socotindu-L o întrupare a lui Dumnezeu, alături de Buddha şi Krishna. Credea chiar că Dumnezeu, Care este Unul, dar are multe nume şi înfățişări, se poate întrupa în orice om ales şi credincios. Concepția religioasă a lui Ramakrishna a influențat pe credincioşii indieni, care considerau că pot îmbrățişa creştinismul sau altă religie, fără a renunța la vechile lor tradiții religioase. Învățătura lui K. s-a răspândit şi în Europa şi America. El a întemeiat o comunitate monastică, o adevărată şcoală, care după moartea sa a fost condusă de Swami Vivekananda (1862–1912), a cărui învățătură, bazată pe filosofia şcolii Vedanta, este mai pătrunsă de învățătura creştină, din care ia concepția despre faptele bune, ajutorarea săracilor şi a celor în suferință. Faptele bune ajută la realizarea unirii cu Dumnezeu, cu Brahma, fără a fi nevoie de cunoaştere sau de meditație. Romain Rolland, care a scris biografiile lui Ramakrishna şi Vivekananda, arată că în mănăstirea lor se cinsteau unele sărbători creştine şi se cântau imnele Sfântului Francisc. Călugării din această mănăstire cunoşteau viețile sfinților creştini şi aveau drept „carte de căpătâi"celebra scriere creştină

„Urmarea lui Hristos", alături de Bhagavad-Gita din Upanişade. Vivekananda năzuia să întemeieze o „religie universală".

RAMAYANA („Faptele mărețe ale lui Rama") — este o mare epopee din literatura Indiei, atribuită scriitorului Valmiki, dar completată în timp, ea s-a alcătuit între sec. IV–II î.Hr. Este povestea prințului Rama care, fiind persecutat de mama sa vitregă, este silit să se refugieze în desişul pădurilor, împreună cu soția sa, Sita. Aceasta este răpită de un rege vecin, dar după un şir de lupte, Rama o salvează. În primele şi ultimele cântări, eroul Rama este preamărit ca o întruchipare a zeului Vişnu. Fondul istoric al acestei epopei, ca şi epopeea Mahabharata, sugerează luptele pentru pătrunderea arienilor în sudul Indiei, iar prin eroul Rama sunt preamărite virtuțile castei războinicilor, Ksatria.

RAMAZAN v. **Ramadan**.

RAMBOM — numele filosofului evreu Maimonide; v. **Maimonide**, **Iudaismul**.

RAMESSEUM — vechi templu egiptean, la Luxor.

RANTIE sau **rasă** — îmbrăcăminte specifică pentru călugări, constând dintr-o haină în formă de mantie, lungă, largă, desfăcută în față şi cu mâneci lungi şi largi, de culoare închisă (neagră), care se îmbracă pe deasupra.

RASCOLNICI — s-au numit, în cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, credincioşii conservatori care s-au opus reformelor inițiate de patriarhul Nicon (sec. XVII) şi n-au admis să se schimbe nimic, deşi credința căzuse în habotnicie şi primitivism. Vechii credincioşi se răscoală (rascol) de unde şi numele de *rascolnici*, producând o mare schismă în sânul Bisericii ruse. Rascolnicii vor fi înfrânți de reformele țarului Petru cel Mare (sec. XVIII), care va tutela şi viața bisericească, fiind un adept al înnoirii şi reformelor în toate sferele vieții noii Rusii.

RASOFOR (ρασοφορός, ὁ — *rasoforos*) — cel ce a primit „rasa" (rantia călugărească), o haină lungă, neagră, cu mâneci (v. Rantia). Când primeşte rasa i se pune pe cap o acoperitoare cilindrică = cuculion (v. **Cuculion**), acoperită cu un văl tot de culoare neagră = camilafca (v. **Camilafcă**). Starea de „rasofor" este, după noviciat, prima treaptă a intrării în monahism. Tânărul care vrea să devină călugăr trebuie să treacă prin mai multe stadii de pregătire până să fie tuns în monahism. După ce vine în mănăstire, trei luni face noviciatul, adică stadiul de începător, cu ascultările mănăstireşti. Dacă dovedeşte bună purtare şi este de folos mănăstirii, stareţul îl recomandă chiriarhului (episcopului) pentru trecerea în rândul „fraților"; în acest al doilea stadiu rămâne un an (dacă are o şcoală absolvită) sau trei ani (ca să facă şcoală), timp în care învață să lucreze pentru mănăstire, să cânte, să facă rugăciunile rituale, pregătindu-se pentru şcoala monahală. Când s-a sfârşit anul, tânărul îmbracă haina monahală (gr. modernă ράσο, τό — *raso, to*), devenind „rasofor", fără a-şi schimba numele. Rasoforul este primit în şcoala monahală şi după absolvire este supus unui examen, la care trebuie să dovedească că şi-a însuşit temeinic cunoştințele pravilei călugăreşti şi mai ales „*Regulile*" Sf. Vasile, precum şi cunoştințe despre istoricul ctitoriei mănăstireşti în care se află. După examen, chiriarhul aprobă „tunderea în monahism"

(care se face cu un ceremonial special) a rasoforului, dacă a împlinit 21 de ani, şi acesta devine călugăr şi va trebui să trăiască conform jurământului cerut de cele trei voturi monahale: votul castităţii, votul ascultării şi votul sărăciei. Cea mai înaltă treaptă a desăvârşirii în viaţa monahală este *„macroshima"*sau *„îngerescul chip"*în care intră *„schimonahii"* (*„schivnicii"* sau *„pustnicii"*) care duc o viaţă aspră, de post şi rugăciune, retrăgându-se în locuri singuratice sau în peşteri din apropierea mânăstirilor, unde nu vin decât la slujbe.

RAVENNA — oraş în Italia de nord-est, pe ţărmul Mării Adriatice, vechi din vremea etruscilor, capitală a Imperiului roman de Apus, este vestit prin frumuseţea şi vechimea monumentelor sale bisericeşti de influenţă bizantină, construite, cele mai multe, în sec. V şi VI. Cele mai importante sunt bisericile în stil basilical şi altele în plan circular, împodobite cu mozaicuri mărete, foarte bine conservate. Printre cele mai vestite se află *biserica San Vitale* (construită pe la 525) cu frumoasele mozaicuri reprezentând pe ctitorii ei, împăratul Justinian şi soţia sa Teodora, împreună cu curtea lor; apoi biserica Sfântului Ioan Evanghelistul şi baptistieriul lui Neone, episcop al Ravennei la jumătatea sec. V, considerate ca cele mai vechi, precum şi impunătorul mausoleu al lui Teodoric (rege ostrogot, 526) sub care s-a construit biserica Sf. Apoliner ş.a.

RAYMI — numele celor *patru mari sărbători oficiale în religia vechilor peruvieni*; ele coincideau cu echinocţiile şi solstiţiile din cadrul anului astronomic.

RĂDĂUŢI (jud. Suceava) — oraş în care se află biserica Sf. Nicolae, monument de artă medievală moldovenească, zidită de Bogdan I, întemeietorul statului independent al Moldovei (1359). Transformată de Ştefan cel Mare în gropniţă domnească, aici se pot vedea până azi mormintele înaintaşilor săi.

RĂPOSARE — repausare, termen bisericesc pentru „moarte", „odihnă veşnică".

RĂSCUMPĂRARE v. **Mântuire**.

RĂSPOPIRE, **răspopit**; v. **Caterisire**, **caterisit**.

RĂSTIGNIRE, ***a răstigni, răstignit*** (slv. *rategnati* = a pune, a arunca, d. *tegnagnati* = a întinde, a trage) — întins pe cruce, chinuit: Iisus întins pe cruce, chinuit, umilit.

RĂŞINARI — comună în apropierea Sibiului; păstrează, ca monument istoric, o biserică din sec. XIV, zidită de domnul muntean Radu I (1383), reconstruită în 1752 şi păstrând pictura murală cu personaje ale căror costume reflectă portul local, procedeu folosit de zugravii veniţi din Ţara Românească; aici se află şi frumosul mormânt, străjuit de doi lei, sculptaţi cu mare artă, al marelui mitropolit al Ardealului, Andrei Şaguna (1809–1873); la Răşinari se poate vedea şi casa memorială în care s-a născut şi a copilărit strălucitul poet Octavian Goga, care în poezia „Rugăciune" a sintetizat întregul său crez artistic, pentru care Ardealul l-a numit „poet al pătimirii noastre".

RĂTEŞTI — mânăstire de călugăriţe (jud. Buzău) existentă din sec. XVII, frumoasă aşezare de gospodării individuale (chinovii), grupate în jurul unei biserici impunătoare şi bine întreţinute.

RĂZBOIENI (în jud. Neamţ) — localitate unde se poate vedea biserica-mausoleu ridicată de Ştefan cel Mare pe locul crâncenei lupte

cu turcii, purtată aici în 1476. Biserica restaurată recent (1974) rememorează în pisania încrustată în zidul ei faptele strălucite ale trecutului.

RĂZNIȚA — din lb. rusă, pentru diaconiconul bisericii (gr. τυπικάριον, τό — *tipikarion*).

RÂMEȚI — Mănăstirea Râmeți (jud. Alba) are în incintă o biserică-monument istoric, care, în urma săpăturilor de restaurare, în 1989, a fost înălțată mai mult de doi metri și adusă la suprafața solului. În urma cercetării fragmentelor păstrate din cele 7 straturi de pictură, s-a dedus că biserica ar fi fost zidită înainte de sec. XIV, deoarece primul strat de pictură datează de la începutul secolului respectiv, deci biserica exista dinainte. Un fragment din acest strat, păstrat în altar la proscomidiar, reprezintă scena „Punerii în mormânt", iar alt fragment de pe peretele de răsărit al naosului arată o scenă de martiriu. Aceste cercetări întăresc adevărul istoric că în Transilvania exista o organizare bisericească superioară, cu un ierarh propriu în fruntea ei, având titlul de arhiepiscop și o cultură autohtonă, încă înainte de sec. XIV. Fragmentul din al doilea strat de pictură, păstrat pe arcada dintre pronaos și naos, datează din 1377: „Am scris eu păcătosul rob al lui Dumnezeu, Mihail, adică zugravul de la Crișul Alb, cu încuviințarea episcopului Ghelasie, în zilele regelui Ludovic, în anul 6885 (1377), luna iunie". Scena pictată de deasupra inscripției, realizată cu o remarcabilă artă, reprezintă scena Deisis, având în centru pe Iisus Hristos, învățător încadrat de șase personaje: trei de-o parte, trei de altă parte; două dintre ele, care stau lângă Iisus, cu mâinile întinse în rugăciune sunt Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul, iar celelalte sunt doi îngeri și doi sfinți militari. În stilul acestei picturi se observă mari afinități cu pictura bisericilor din Țara Românească, ceea ce dovedește că mănăstirea Râmeți a constituit un centru de rezistență ortodoxă și națională pentru românii din Ardeal, păstrând permanent legătura cu românii de peste munți, realitate consemnată și de celelalte fragmente de pictură, din alte straturi, ca cel din 1483 și cel din 1743, zugrăvit de Grigore Ranite și ucenicii săi, în stil postbrâncovenesc.

RÂNDUIELI tradiționale ortodoxe în legătură cu sfârșitul omului și grija pentru cei morți — la ectenia dinainte și după sfințirea Darurilor din slujba sfintei liturghii, toți creștinii suntem îndemnați să ne rugăm ca Dumnezeu să ne aibă în pază și să ne dea „sfârșit creștinesc vieții noastre, fără patimă, nerușinat, cu pace...", adică să murim fără a ne teme de moarte, împăcați cu toți și cu conștiința noastră; pentru aceasta cei vii trebuie să aibă grijă ca *cei ce sunt pe moarte să fie spovediți, împărtășiți și cu lumânare în mână* sau la căpătâi. Dacă această rânduială nu se împlinește, acesta este un mare păcat pentru cei rămași în viață, căci nu s-au îngrijit de muribund, pentru sufletul căruia este o mare pagubă. De aceea, când se dă pomelnic pentru ei, se va menținona: „nespovedit, neîmpărtășit și fără lumânare". *Lumânarea* ce se pune în mâna celui care trage să moară *este călăuza sufletului său pe calea de dincolo și ea mai închipuie pe Hristos și Evanghelia Sa,* căci Hristos este „Lumina vieții", pe care creștinul o primește prin botez și trebuie să-și sfârșească viața tot cu El, prin lumina lumânării aprinse.

La moartea cuiva *se trag clopotele* ca să fie anunţaţi şi ceilalţi credincioşi că unul dintre ei a plecat şi astfel, *fiecare să-şi aducă aminte că vom muri*; clopotele sunt şi un îndemn ca *cei vii să se roage pentru sufletul celui dus* (de aceea se spune: „Dumnezeu să-l ierte!"). Trupul mortului este apoi spălat şi îmbrăcat cu haine noi şi curate, ceea ce închipuie veşmântul nestricăciunii, cu care va învia la Judecata de apoi. Se aşează în sicriu spre a fi ferit de greutatea pământului şi în sensul că intră sub acoperământul Creatorului său şi se aşează cu faţa la Răsărit, căci de-acolo a venit Hristos, lumina cea adevărată. *Pe pieptul mortului se pune icoană sau cruce* pentru a se încredinţa lui Hristos şi pentru că *crucea îi apără sufletul de îngerii cei răi,* care sunt gata să-l ia. Este *chemat* acasă *preotul să facă slujba Panihidei,* care este în locul privegheilor (adică a rugăciunilor din timpul nopţii) şi este o slujbă prescurtată a slujbei înmormântării. Rânduiala este ca înmormântarea să se facă *a treia zi* când este şi prima pomenire după moarte şi când sufletul se înalţă la cer. Slujba înmormântării se face la biserică, unde este dus mortul când a fost scos din casă; aici sufletul său îşi ia rămas bun de la lăcaşul sfânt în care a participat la sfintele slujbe şi a primit Sfintele Taine, precum şi de la rude, prieteni şi cunoscuţi, aşa cum spun şi cântările slujbei: „Veniţi fraţilor, să dăm mortului sărutarea cea mai de pe urmă..." Cuvintele de la sfârşitul slujbei: „Veşnica pomenire", sunt un îndemn pentru cei vii să se roage pentru *iertarea păcatelor* celui mort şi să-l pomenească totdeauna. Aceste cuvinte sunt rostite de preot şi în cimitir, lângă groapă, unde este dus de la biserică, şi unde i se citeşte şi ectenia pentru morţi; la mormânt, înainte de a se închide sicriul, preotul toarnă peste trupul mortului aghiazmă şi vin (pe care rudele mortului trebuie să le aducă de acasă în două sticle, împreună cu coliva), zicând: „Stropi-mă-vei cu isop şi mă voi curăţi" (Ps. 50, 8). Unii varsă şi cenuşa sau cărbunii din cădelniţă sau din vasul cu care preotul a cădit mortul, zicând: „Praf şi cenuşă suntem". După ce se acoperă sicriul şi e coborât în mormânt, preotul aruncă peste el prima lopată de ţărână, cruciş, rostind: „Al Domnului este pământul şi plinirea lui, lumea şi toţi ce locuiesc într-însa", prin care se amintesc cuvintele lui Dumnezeu de la crearea omului: „Căci pământ eşti şi în pământ te vei întoarce" (Facere 3, 19). După înmormântare, preotul revine la casa mortului unde face din nou Panihida sau Parastasul pe scurt, *binecuvântând „pomana"*, hainele şi alte lucruri care se dau de pomană pentru sufletul mortului; v. **Parastase, Panihida**.

RECVIEM v. **Requiem**.

REFORMA *gregoriană* (v. **Calendarul**); Reforma *luterană, calvină;* v. **Protestantismul.**

REÎNCARNARE v. **Metempsihoză**.

RELICVARIU — cutiuţă (chivot) pentru păstrarea particelelor de moaşte de sfinţi (*reliqua* = rămăşiţe de moaşte); poate avea forme diferite (pătrate, rotunde, în formă de cruce), frumos încrustat şi purtând fragmente de oscioare de sfinţi. Relicvariile păstrează şi lucruri sau obiecte provenite de la sfinţi sau care amintesc despre ei. Biserica le păstrează şi le cinsteşte (ex. coroana de spini şi giulgiul Mântuitorului, brâul şi omoforul Maicii

Domnului, care se păstrează în biserica Vlahernelor din Constantinopol, lanțul Sf. Petru (la Roma), mantaua Sf. Martin, patronul Franței (la Tours, sec. IV) ş.a. În catolicism există un tip de relicvariu mic, în formă de disc cu capac, confecționat din aur sau argint şi care se poartă cu lănțişor, ca un pandantiv, numit *pacifical*.

RELICVE, v. **Relicvariu, Moaşte**.

RELIGIE (*religio, religionis* şi *relligio*, p. *redligio*, derivat de la *legere* — a aduna; cu înțeles vechi, *religio* = „teamă, scrupul" şi „scrupul religios"; de la acest înțeles s-a dezvoltat, pe de-o parte, înțelesul de „religie" şi, pe de alta, cel de „rit, ceremonii") — în înțelesul cel mai simplu, este „un ansamblu de credințe, sentimente, reguli morale şi rituri izvorâte din conştiința pe care individul sau colectivitatea o are că se află în legătură cu o putere supranaturală, de care depinde". Dacă această putere e concepută ca unică, atunci e vorba de o *religie monoteistă*, dacă e vorba de mai multe ființe supranaturale, atunci religia se numeşte *politeistă*. Astfel, religia implică *dogma* sau doctrina religioasă (adică concepția sau ideea pe care o avem despre Dumnezeu şi despre raportul nostru cu El), implică *morala* şi disciplina religioasă (adică regulile de viață şi de organizare ale societății religioase, derivate din dogma respectivă) şi *cultul religios* (adică formele prin care colectivitatea umană respectivă exprimă sau caută să realizeze legătura ei cu divinitatea). Sf. Chiril al Ierusalimului scrie: „Ființa religiei constă din aceste două lucruri: din dogme pioase şi din fapte bune; nici dogmele fără fapte bune nu sunt plăcute lui Dumnezeu, nici faptele nu se primesc de Dumnezeu fără de dogme pioase..." (*Cateh*. IV, 2; P. G., XXXIII, col 456).

REMUŞCARE — stare de conştiință, de regret pentru o faptă neîngăduită, căință.

REPAUS, REPAUZA — odihnă veşnică, odihnă, a muri; v. **Răposare**.

REPREZENTĂRI ALE MÂNTUITORULUI, v. **Hristos**.

REPREZENTĂRI ALE MAICII DOMNULUI, v. **Icoane mariale**.

REQUIEM — denumirea slujbei pentru pomenirea morților în Biserica Romano-Catolică (corespunzător parastasului care se săvârşeşte la ortodocşi în biserică, la sfârşitul Liturghiei, după Rugăciunea amvonului, ori la mormânt); *Requiem* este şi o compoziție muzicală cu caracter funebru.

RETORIC (lat. *retorici,-e*) — arta de a vorbi frumos şi convingător. Retorica e formată dintr-un ansamblu de reguli care ajută la însuşirea artei de a vorbi frumos când se ține un discurs, o predică, o cuvântare.

REVELAȚIE (de la lat. *revelo,-are* = a descoperi, a arăta) — descoperire, revelație dumnezeiască, modalitate prin care Dumnezeu Se descoperă oamenilor din dragoste pentru ei, ca aceştia să cunoască adevărurile, voia şi lucrarea Sa, să-L cinstească, să-I împlinească voia şi să se mântuiască. După doctrina ortodoxă, Dumnezeu Se descoperă oamenilor pe cale naturală, adică din întreaga creație şi pe cale supranaturală, prin arătări, semne şi minuni. Revelația supranaturală s-a făcut direct prin cuvântul Său, către oameni credincioşi, luminați de Duhul Sfânt, cum au fost patriarhii şi profeții Vechiului Testament şi a culminat în Iisus Hristos, prin Care, la „plinirea vremii" (Galateni 4, 4) S-a întrupat (I Timotei 3, 16); în

persoana lui Iisus Hristos, „chipul lui Dumnezeu celui nevăzut", Dumnezeu Însuşi este prezent în mijlocul nostru (Colos. 1, 15). Revelaţia lui Dumnezeu în Iisus Hristos este împlinirea făgăduinţei făcută primilor oameni că vor fi mântuiţi prin Mesia, însemnând deci sfârşitul şi plinirea revelaţiei. Biserica creştină călăuzită de Sf. Duh păstrează şi transmite revelaţia divină prin Sf. Scriptură şi Sf. Tradiţie; v. **Tradiţie**.

REVELION v. **Anul Nou**.

REVEREND (*reverendus* = venerabil, vrednic de respect) — titulatură care se dă preoţilor catolici şi protestanţi.

REVERENDĂ (lat. *reverenda, vestis* = haină, uniformă) — haină preoţească, anteriu, haină lungă până la glezne, de obicei de culoare neagră, pe care călugării şi unii preoţi o poartă în fiecare zi.

REVERENŢĂ (lat. *reverentia* = respect, teamă respectuoasă) — gest de salutare prin înclinarea, aplecarea corpului şi îndoirea genunchiului, în semn de mare respect faţă de o persoană venerabilă (obişnuit în trecut, la curţile princiare, domneşti, boiereşti); plecăciune, închinăciune.

REVERSIBILITATEA CREDINŢEI, v. Botezul (Botezul substitutor).

RIG-VEDA v. **Vedele**.

RIGORISM, rigoare, rigorist (lat. *rigor, -oris* = tărie, asprime, linie dreaptă, fără abatere) — atitudine categorică, morală, de mare austeritate; aspru, sever; rigorism puritan; v. **Puritanism**.

RIPIDA (ῥιπίδιον, τό — *to ripidion*, de la ῥιπίς, ἡ — *ripis, i* = pană; lat. *flabellum*) — obiect liturgic, în forma unui evantai rotund, cu mâner, făcut din metal, cu care diaconii, mai ales la liturghia arhierească, apără Sfintele Daruri, ca sa nu cadă ceva impur peste ele, în timpul sfinţirii. *Ripidele* sunt făcute în forma unor aripi, simbolizând pe heruvimii şi serafimii (îngeri) care stau în chip nevăzut în jurul tronului slavei lui Dumnezeu şi în jurul Sfintei Mese, ocrotind Sf. Daruri. Ripidele amintesc şi pe cei doi heruvimi care străjuiau chivotul Legii din Sfânta Sfintelor, în templul lui Solomon (II Paralipomena 3, 10–13), precum şi pe heruvimii cu ochi mulţi şi pe serafimii cu şase aripi din viziunea lui Isaia (Is. 6, 1–2) şi a Sf. Ioan, în Apocalipsă (Apoc. 4, 6–8).

RIT (ῥητόν, τό — *riton*; lat. *ritus* = cuvânt, rit, text religios biblic), *rituri confesionale* — acte religioase prin care se exprimă sentimentul religios, organizarea tradiţională a acestor ceremonii; ***rituri liturgice*** — rezultate din diversificarea Liturghiei uniforme din primele trei veacuri, din care se vor dezvolta treptat Liturghiile de mai târziu. Astfel, din vechea Liturghie apostolică a Sf. Iacov (sec. I) iau naştere (în sec. IV) Liturghiile bizantine (a Sf. Ioan Gură de Aur şi a Sf. Vasile cel Mare), care vor înlocui treptat Liturghiile mai vechi în creştinătatea ortodoxă şi care se vor îmbogăţi în timp, cu rituri şi ceremonii noi. Riturile ca forme de exteriorizare într-un anume fel a sentimentului religios, ca obiceiuri religioase, au existat în diferitele religii, de la cele mai primitive până la creştinism. Aceste rituri (practici religioase) sunt specifice şi legate fie de cultul zeităţilor (jertfe, rugăciuni, arderi, cântece, dansuri, magie), fie de cultul morţilor. Conform practicilor de cult diferenţiate, avem în creştinism: ritul ortodox, ritul catolic, ritul protestant.

RITUAL — conform normelor rituale (ex. gesturi rituale: îngenuncherile, facerea sem-

nului Sf. Cruci, mătăniile, binecuvântările, tămâierile, punerea mâinilor pe capul celui ce se hirotoniseşte etc.). Ritualul este cuprins în cărţile de ritual sau Tipic bisericesc. Cărţile de cult arată formele şi formulele verbale fixe şi stabile după care se desfăşoară cultul divin public, şi pe care trebuie să le respecte toţi slujitorii cultului şi toţi credincioşii. Elementele ritualului sunt: cuvântul, gestul (mişcarea), veşmintele, obiectele ritualistice, slujitorii cultului etc.

ROCAVIŢE v. **Rucaviţe**.

ROCK, ROCKERI — mişcare modernistă sectară din *New-Age*. În Occident se vorbeşte despre o nouă religie, fără frontiere, dar şi fără revelaţie şi fără divinitate. Credinţa „rock" produce şi exaltă un tip uman care se defineşte prin abolirea oricărei tradiţii a existenţei, un tip orgolios, golit de trăirea lui Dumnezeu Cel revelat. O religie atee, îmbrăcată într-o muzică ale cărei sunete amintesc practicile riturilor păgâne. Fenomenul rock este astăzi foarte controversat. Presa pro-rock îl acceptă, presa anti-rock îl detestă, confundându-l cu satanismul. Reprezentanţii lui sunt numiţi de unii, entuziaşti, de alţii nihilişti, iar alţii îl văd ca o expresie a unei libertăţi reprobabile. În articolul intitulat: „Numele Fiarei", apărut în ziarul „România liberă" din 12 februarie 1994 şi reprodus după „Satanismul în muzica rock", se afirmă următoarele puncte de vedere: *1.* Originea rockului satanic este în Africa, America de Sud şi India, unde există ceremonii de adorare a Satanei. *2.* Aceste ceremonii, numite „*woodoo*" constau în sacrificări de oameni în cimitire la miezul nopţii şi orgii sexuale. *3.* De obicei, în cazul ceremoniilor „woodoo" se bea sânge şi se mănâncă din carnea celor jertfiţi (unele formaţii fac aceasta chiar în timpul spectacolelor). *4.* Rockul (curentele: *trash, death, speed*) este un procedeu psihologic de satanizare a tineretului, de anihilare a moralei creştine prin instigare la practici diabolice. *5.* În America există azi un plan mondial de unificare cu numele „*Wicca*", denumire care înseamnă „unirea magilor şi exorciştilor". Trei intreprinderi de discuri rock se ocupă de această propagandă. Scopurile discurilor este de a distruge tot ce-i creştinesc în sufletul tineretului şi, în plus, de a distruge din interior lumea, împingând adolescenţii spre sinucidere şi violenţă. *6.* Mişcarea internaţională ocultă *New-Age* vrea să instaleze în lume cultul Satanei, împotriva credinţei în Dumnezeu. Rockul satanic este vârful de lance al politicii New-Age.

ROJDANIC — zodiac; carte populară de prezicere a viitorului, după mersul astrelor; în credinţa vechilor slavi „rodenikii" erau zeităţi protectoare ale destinului omului (ursitoare) şi ocrotitoare ale pruncilor.

RODIN (slv. *rodiny*) — dar adus unei lăuze (v. în *Baltagul* de M. Sadoveanu); cu sens mai vechi: târnosire, sfinţire, afierosire (dăruire).

ROMAN — capitala fostului jud. Roman, sediu al Episcopiei de Roman, cândva Mitropolia Ţării de Jos, are două monumente religioase demne de a fi cunoscute: biserica Episcopiei şi biserica Precista Mare. Biserica Episcopiei, de o aleasă frumuseţe arhitectonică, datează din sec. XVI; zidirea ei a fost începută la 1542 de Petru Rareş şi terminată la 1550 de fiul său Iliaş-Vodă; Biserica Precista Mare este zidită la 1569 de Doamna Ruxandra,

fiica lui Petru Rareş, soţia lui Alexandru Vodă Lăpuşneanu.

ROMAN MELODUL (490–560) — născut la Emesa (Siria), a trăit la Constantinopol unde se crede că a fost făcut preot la biserica Născătoarei de Dumnezeu care, spune legenda, i s-a arătat într-o noapte în vis şi i-a dat darul de a face imne; pentru mulţimea şi frumuseţea cântărilor cu care a înzestrat cultul ortodox, a fost numit „Dulce-Cântăreţul". I se atribuie peste 1000 de imne, dintre care multe se cântă şi azi (cântările la sărbătorile Mântuitorului, ale Sfintei Fecioare şi ale sfinţilor). Este considerat creatorul condacelor şi icoaselor. Condacul de la Naşterea Domnului: „Fecioara astăzi pre Cel mai presus de fiinţă naşte" este unul dintre cele mai frumoase; a compus condace şi la Întâmpinarea Domnului, la ziua Sfinţilor Petru şi Pavel, la duminica lăsatului sec de carne, la duminica lăsatului sec de brânză, la duminica Floriilor, la Vinerea Mare, la ziua Învierii, a Înălţării la cer şi multe altele. Roman Melodul este trecut în Mineiul pe luna octombrie şi lăudat şi numit „scriitorul de cântări", „sfeşnic luminos", „vioara cea de cântări". Condacul, gen imnografic creat de Roman Melodul, a fost dus de el la cea mai mare strălucire, neîntrecută până azi. Condacele Sf. Roman Melodul nu erau totuna cu strofele poetice izolate pe care le găsim astăzi în cărţile noastre de cult sub denumirea de condace. Condacele lui erau nişte compoziţii poetice de mare întindere, adevărate poeme imnografice, formate fiecare din câte 18–24 strofe sau tropare; acestea aveau la rândul lor un număr variabil de versuri şi se terminau cu un refren invariabil (ἐφύμιον, τό — *efimion*), toate fiind înlănţuite într-un *acrostih*. Prima strofă, numită *irmos*, servea ca model tuturor celorlalte în ceea ce priveşte numărul de silabe şi repartiţia accentelor. Înaintea acrostihului se punea totdeauna o altă strofă liberă, numită *cuculion* sau *proimion* (antistrofă), care dădea strofelor condacului numai glasul (modul sau *ehul*) pe care trebuia să se cânte, precum şi refrenul care încheia fiecare strofă. O dată cu apariţia condacelor imnografice, strofele vechilor condace au fost treptat înlăturate din cântările cultului şi au rămas până azi ceea ce numim *proimion*. Singurul condac păstrat până azi în întregime în cultul ortodox este *Acatistul Maicii Domnului* (al Buneivestiri). Textul integral al condacelor Sfântului Roman Melodul s-au păstrat numai în manuscrisele liturgice mai vechi. Aceste manuscrise s-au tipărit în ediţii critice şi numai pentru interes ştiinţific. Manuscrisul acestui condac (Acatistul Maicii Domnului) se află la biblioteca mănăstirii Sf. Ioan Evanghelistul din insula Patmos (sec. XI), într-un manuscris de condace (*Kontakarion*, col. 212–214). Acest condac închinat Buneivestiri are acrostihul τοῦ ταπεινόν Ρωμανοῦ — *toi tapeinon Romanoi*, adică a „smeritului Roman" şi este poate unul dintre primele condace închinate sărbătorii Buneivestiri (sărbătoare instituită oficial pe la sfârşitul sec. V).

ROMANIC, ***stil romanic***; v. **Stiluri arhitectonice în arta bisericească**.

ROSALIA — era, în epoca romană, una dintre sărbătorile cu cea mai largă popularitate, atât în Dobrogea, cât şi în rândurile populaţiei romanizate de la Sudul Dunării; Rosalia (sărbătoarea trandafirilor) era legată de cultul morţilor şi este atestată, în urma săpăturilor arheologice, în inscripţii aflate în sate din

teritoriul Histriei. Marea răspândire a acestei sărbători în rândul populației romane de pe ambele maluri ale Dunăriii a făcut ca ea să se păstreze și după răspândirea creștinismului sub denumirea de „rusalii" (DIV).

ROSARII — formă de cult cu caracter latreutic (de adorare) în religiozitatea catolică, rosariile sau diferitele perioade de timp din anul bisericesc (luni, săptămâni, zile), anume consacrate cinstirii deosebite a unor sfinți (ex. Rosariul Sf. Fecioare Maria, la 7 octombrie ș.a.).

ROȘ HAȘANA (ebr. „Capul anului") — Anul Nou la evrei; ziua de Anul Nou poartă trei nume: *Roș Hașana* (Capul Anului), *Iom Hazikaron* (Ziua amintirii) — rememorarea întregii istorii a poporului iudeu de la Avraam, fiind o datorie sfântă pentru iudei, și *Iom Harat Olam* (Ziua gestației Lumii) — ziua solidarității iudeilor cu întreaga omenire, care a început de la Avraam „primul cetățean al lumii". În Tora se prevede o singură zi pentru această sărbătoare. Învățații Talmudului au hotărât ca ea să dureze două zile: 1 și 2 ale lunii Tișri (septembrie) și așa a rămas până azi. La întocmirea calendarului ebraic învățații Talmudului au hotărât ca prima zi de Roș-Hașana sa cadă numai luni, marți, joi sau sâmbătă. Roș Hașana e numită și *Iom Hazicarom* — „Ziua amintirii", consemnând credința că în această zi toate creaturile sunt amintite (și judecate) de divinitate. Zilele de Roș Hașana și Iom Kipur sunt denumite împreună *Iamim-Noraim* — „zilele înfricoșătoare", reflectând credința că în aceste zile se hotărăște soarta fiecăruia. În timpul rugăciunii de R. H. trebuie să se audă în sinagogă sunetul sofarului (cornul de berbec). Scopul sunetului sofarului este de a determina căința omului pentru greșelile comise și hotărârea lui de a se îndrepta. Cel ce sună din sofar și unii credincioși poartă o haină albă numită *Kitl*. De R. H. se aprind lumânări și oamenii se salută cu o formulă deosebită: „Să fii înscris și pecetluit cu un an bun, spre viață". Se mănâncă o bucată de măr dulce, muiat în miere, ca anul să fie „bun și dulce". După rugăciunea de Minha (Vecernie) se face o rugăciune la malul unei ape, simbolizând aruncarea păcatelor în apă. În afară de caracterul festiv, aceste zile de R. H. sunt și un îndemn spre analizarea vieții fiecăruia, cu scopul de a se îndrepta.

RUCAVIȚE v. **Mânecuțe**.

RUG (*rogus,-i* = rug) — grămadă de lemne pe care în unele religii (evrei, păgâni) se ardeau jertfele închinate divinităților respective sau se ardeau morții; și în creștinism, Inchiziția a folosit această cale pentru pedepsirea celor condamnați la moarte (Inchiziția — tribunal al Bisericii Romano-Catolice, în Evul Mediu).

RUGĂCIUNEA (*rogatio,-nis* = rugă, stăruință; *rogationem*; *rogo,-are,-aviatum* = a ruga cu stăruință) — este actul esențial, fundamental al vieții noastre religioase, este mijlocul de a ne pune în legătură directă cu Dumnezeu, prin înălțarea gândului, a inimii, a voinței noastre, spre El. Rugăciunea a fost definită de Sfinții Părinți ai Bisericii ca: „vorbire adresată lui Dumnezeu" (Sf. Ioan Hrisostom, *Omilia V*, la Facere); „Convorbire cu Dumnezeu" (Sf. Grigore de Nissa, *Cuvânt I., Despre Rugăciune*); „Înălțarea minții către Dumnezeu sau cererea celor ce se cuvin de la Dumnezeu" (I. Damaschin, *Dogmatica*, III, 24). Rugăciunea este, după cuvântul Sf. Scripturi, o formă de înțelepciune, care ne ajută să

înțelegem voia lui Dumnezeu, indiferent dacă e făcută la biserică (*rugăciune publică, obştească*) sau în fața icoanei, acasă (*rugăciune particulară*), recomandată de Mântuitorul: „Tu însă, când te rogi, intră în cămara ta…“ (Matei 6, 6). Rugăciunea publică (obştească) este *rugăciunea liturgică* sau bisericească, săvârșită prin intermediul preoților, la vreme determinată; este rugăciunea oficială a Bisericii, încadrată în cult şi rânduită în cărțile de cult. După conținut, rugăciunea poate fi: *de laudă,* de slăvire a lui Dumnezeu (Doxologia: „Slavă Ție, Dumnezeul nostru, Slavă Ție“); *doxologia* sau Rugăciunea teologică, ca primă parte a anaforei liturgice, avea din vechime caracterul unui imn de laudă închinat Sfintei Treimi: „Mărire Tatălui şi Fiului și Sfântului Duh“; de *mulțumire* (euharistică), cum sunt formulele de binecuvântare de la începutul slujbelor şi formulele de ecfonis de la sfârşitul rugăciunilor („Că milostiv şi iubitor de oameni Dumnezeu eşti, şi Ție slavă înălțăm, Tatălui şi Fiului şi Sfântului Duh…“); *rugăciunea de pocăință,* de umilință, de credință în bunătatea şi iertarea lui Dumnezeu, credinciosul cerând îndurare pentru iertarea păcatelor; *rugăciunea de cerere,* care este cea mai frecventă (şi în cult şi în particular). O sinteză a rugăciunii de cerere a Bisericii este *Ectenia*. O rugăciune de înaltă spiritualitate şi pe care creştinul trebuie s-o rostească în fiecare zi este *„Împărate ceresc“*. Prin ea cerem: luminarea minții, curăția inimii, ajutorul harului divin, har atribuit Sf. Duh. Echivalentul acestei rugăciuni este *la catolici*: *„Veni, Sancte, Spiritus!“* Rugăciunea model, cu origine în Sf. Scriptură, şi izvor al tuturor rugăciunilor întrebuințate din cea mai adâncă vechime a Bisericii este rugăciunea *„Tatăl nostru“*. Este model pentru că Iisus a rostit-o ca să-i învețe pe ucenicii Săi cum să se roage. Catehumenii o învățau înainte de a se boteza. Se rosteşte în timpul Liturghiei credincioşilor; Ecfonisul ei se află în Evanghelia de la Matei: „Deci voi aşa să vă rugați: Tatăl nostru, Care eşti în ceruri…“ — Matei 6, 9–13 (E. B. LS).

RUGĂCIUNEA AMVONULUI — este rugăciunea cu care se încheie slujba Sf. Liturghii: „Cel ce binecuvintezi pe cei ce Te binecuvintează, Doamne, şi sfințeşti pe cei ce nădăjduiesc întru Tine, mântuieşte poporul Tău… Pace lumii Tale, dăruieşte… Ție slavă şi mulțumire şi închinăciune înălțăm, Tatălui şi Fiului şi Sfântului Duh, acum şi pururea şi în vecii vecilor“, Strana: „Amin!“. Este o rugăciune care cuprinde toate caracterele rugăciunii: de cerere, de laudă, de mulțumire şi de mărturisire a credinței în Sfânta Treime. Rugăciunea amvonului este rostită cu glas tare şi se face în mijlocul bisericii, unde vine preotul, după ce a făcut împărtăşirea credincioşilor; v. **Amvonul.**

RUGĂCIUNEA BINECUVÂNTĂRII colivei — urmează Rugăciunii amvonului (dacă sunt colive în biserică), când se face şi Panihida mică (adică Parastasul pe scurt) ori Polihroniul de la Tedeum, adică Doxologia de mulțumire.

RUGĂCIUNEA DOMNEASCĂ — se numeşte rugăciunea „Tatăl nostru“ (Matei 6, 9–13; Luca 11, 2–4), prototip de rugăciune creştină, dată de Mântuitorul, la cererea ucenicilor Săi, de a-i învăța cum să se roage. Această rugăciune a fost, chiar de la început, integrată în slujba sfintei liturghii şi se rosteşte după sfințirea Darurilor, cu puțin înainte de

împărtăşire, ceea ce înseamnă că acum credincioşii sunt pregătiţi şi vrednici să se socotească fii ai lui Dumnezeu, să-L cheme ca pe „Tatăl" nostru al tuturor şi să-L roage să ne dea nu numai „pâinea noastră cea de toate zilele" ci şi „pâinea cea cerească", adică Trupul lui Hristos din care cel ce va gusta va fi viu în veci (Ioan 6, 48, 50–51, 55 şi 58). După Sf. Simion al Tesalonicului, rostirea rugăciunii „Tatăl nostru" simbolizează unirea noastră cu Dumnezeu, prin Fiul Său, în Duhul Sfânt, în vecii vecilor (E. B. LS, ed. 1980, p. 328).

RUGĂCIUNEA LITURGICĂ — este slujba Sfintei Liturghii. Ea este un mijloc de expresie a cultului de adoraţie a lui Dumnezeu şi de venerare a persoanelor şi lucrurilor sfinte, precum şi expresia *funcţiei harismatice* a cultului, *sfinţitoare* prin jertfa liturgică. Ea exprimă totodată prinosul de mulţumire şi de recunoştinţă faţă de Dumnezeu pentru binefacerile primite de la El; de aceea se şi numeşte euharistică, adică de mulţumire. *Rugăciunea liturgică* este şi cea mai *înaltă expresie a rugăciunii de cerere* sau mijlocire, de a implora pe Dumnezeu spre a-L îndupleca în favoarea noastră şi a morţilor noştri, pentru care se aduc daruri la Sf. Liturghie. Rugăciunile şi cererile noastre, unite cu ale preotului liturghisitor, capătă în Liturghie o putere deosebită, pe care altfel n-ar putea-o avea, pentru că în Sfânta Liturghie rugăciunile noastre se unesc cu ale lui Hristos, Care mijloceşte pentru noi pe lângă Dumnezeu-Tatăl, pentru împlinirea cererilor noastre. Sf. Apostol Pavel îndeamnă: „Având Arhiereu mare, Care a străbătut cerurile, pe Iisus, Fiul lui Dumnezeu,... Să ne apropiem deci cu încredere de tronul Harului, ca să luăm milă şi să aflăm har, spre ajutor, la timp potrivit" (Evrei 4, 14–16).

RUGĂCIUNEA LUI IISUS — Doctrina centrală a teologiei ortodoxe răsăritene „theosis" sau îndumnezeirea omului este strâns legată de disciplinele spirituale de la Muntele Sinai. Practica lor mistică era „rugăciunea inimii" sau „*rugăciunea lui Iisus*": „*Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-mă!*". Acest text scurt trebuia repetat fără încetare spre a absorbi gândurile misticului şi a le înstrăina de orice tentaţie. Misticismul sinait, reprezentat de Sf. Ioan Scărarul (sec. VI–VII) mare isihast, va ajunge la apogeu prin sec. XIII, reprezentat de *Nichifor* şi *Grigorie Palama*, care-l vor înrădăcina şi la muntele Athos, unde Palama a fost 20 de ani călugăr, înainte de a fi rânduit episcop de Tesalonic. Nichifor susţinea că ţelul vieţii spirituale este să ia cunoştinţă de tainele „comorii ascunse în inimă", care e „lăcaşul lui Dumnezeu". Această unire se face „coborând", prin intermediul respiraţiei, mintea în inimă. Nichifor creează în acest scop o tehnică respiratorie care se îmbină cu rugăciunea lui Iisus, care trebuie rostită neîncetat (v. **Isihasmul**). Biserica Romano-Catolică, care în trecut a avut rezerve faţă de „Rugăciunea lui Iisus", reevaluează această rugăciune prin Conciliul II Vatican, menţionând în noul Catehism al Bisericii catolice următoarele: „Formularea cea mai obişnuită trasmisă de monahii din Sinai, din Siria şi din Muntele Athos este invocaţia: «Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-ne pe noi păcătoşii!». Ea îmbină imnul hristologic din Filipeni 2, 6–11 cu invocaţia vameşului şi a celor ce râvneau lumina. Prin aceasta, inima se pune în armonie şi cu milostivirea Mântuitorului lor.

Invocarea Sfântului nume al lui Iisus este calea cea mai simplă a rugăciunii neîncetate. Repetată adesea de o inimă plină de smerită atenţie, ea nu se pierde într-un şuvoi de cuvinte, ci păstrează cuvântul ce aduce rod întru răbdare. Ea este cu putinţă în orice clipă, pentru că nu este o ocupaţie alături de o alta, ci unica ocupaţie, aceea de a-L iubi pe Dumnezeu, Care însufleţeşte şi transfigurează orice acţiune întru Hristos Iisus" (R. L.).

„RUGUL APRINS" — mişcare de pietate creştină care a luat naştere în 1946 la *Mănăstirea Antim* din Bucureşti. Iniţiatorul ei a fost călugărul rus Ivan Kulighin, venit în ţară la noi împreună cu mitropolitul de Rostov, la invitaţia patriarhului Nicodim, cu care mitropolitul fusese coleg de studii. Primul colectiv de organizare a mişcării spirituale „Rugul Aprins" a fost formată din: Benedict Ghiuş, Părintele Stăniloae, dr. V. Voiculescu, Paul Sterian şi Alexandru Teodorescu (Sandu Tudor — publicist care se pregătea să intre în monahism şi care a şi dat mişcării numele de „Rugul Aprins", nume cu referire la rugul văzut de Moise în Vechiul Testament, rug ce ardea şi nu se consuma, având în el pe Dumnezeu). În Ortodoxie, „rug aprins" este considerată Sf. Fecioara Maria, reprezentată astfel şi în iconografie. Mişcarea se manifesta prin colocvii şi conferinţe care se ţineau la biserica Antim în fiecare duminică la orele 17. La aceste conferinţe au participat, ani de-a rândul, studenţi şi intelectuali distinşi, din toate domeniile culturii. Printre conferenţiarii remarcabili erau: părintele Stăniloae, părintele B. Ghiuş, părintele Sofian, stareţul-protosinghel Vasile Vasilache, profesorul bizantinolog Elian, profesorul chimist Mironescu, profesorul Todiraşcu de la Drept, Paul Sterian, Sandu Tudor, Ion Marin Sadoveanu şi mulţi alţii. Printre tinerii cei mai activi se aflau atunci studenţii teologi: Leonida Plămădeală (viitorul mitropolit), Nicolae Bordaşiu, actualul preot de la biserica Silvestru, Adrian Făgeţeanu, Paulin Lecca ş.a. După 1948, mişcarea s-a destrămat, mulţi dintre componenţii ei fiind arestaţi şi alţii fugiţi. Printre supravieţuitorii „Rugului Aprins", dintre care mulţi au făcut ani grei de temniţă comunistă, se mai află dr. Nicolau, părintele Sofian, prof. Elian şi câţiva dintre cei mai tineri din studenţii de atunci (RL, ianuarie 1996).

RUNE (german *Runen*) — scriere cu cel mai vechi alfabet germanic, care s-a păstrat în inscripţii şi ornamente; scriere gotică descoperită şi în ţara noastră la Pietroasele (Buzău), gravată pe una din piesele tezaurului „Cloşca cu puii de aur", tezaur scos la iveală aici, în urma săpăturilor arheologice.

RUSALKA, RUSALCE — nimfe ale apelor, în mitologia vechilor slavi. Ele amăgesc prin cântări frumoase pe tinerii ce trec noaptea pe lângă ape, şi-i atrag în adâncuri.

RUSALIILE (din italicul *rosalia*, care înseamnă la romani sărbătoarea trandafirilor — *rosa,-ae*) — în creştinism e Duminica Cincizecimii (lat. *Dominica Pentecostes*; gr. Ἡ πεντικοστή ἡμέρα — *I Pentikosti Imera*; slv. *Piatidesiatniţa*) sau Pogorârea Sf. Duh, numită şi Duminica Mare. Se numeşte *Cincizecime* pentru că se sărbătoreşte la 50 de zile de la Învierea Domnului şi pentru că atunci sărbătoreau şi evreii praznicul Cincizecimii. Se numeşte Pogorârea Sf. Duh pentru că în această zi S-a pogorât Duhul Sfânt sub forma limbilor de foc (lumină mare) asupra

Sfinților Apostoli, care din acea zi au început propovăduirea Evangheliei în lume, după porunca Mântuitorului: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le…“ (Matei 28, 19). În ziua aceea, în urma predicii Apostolilor, s-au botezat 3000 de oameni, constituind prima comunitate creștină din Ierusalim. De aceea, această zi a Cincizecimii este și sărbătoarea întemeierii Bisericii creștine (Fapte 2, 41). Este după Sf. Paști, cea mai veche sărbătoare creștină, fiind prăznuită încă din vremea Apostolilor. Din vechime, evreii aveau o sărbătoare numită *Cincizecime* care era închinată primelor roade, fructe și flori. Ca un ecou al acestor tradiții, în biserici se aduc de către creștini și se împart frunze verzi de tei sau nuc, pe care întâi le binecuvântează preotul; acestea simbolizează limbile de foc ale puterii Sf. Duh care s-au pogorât asupra Apostolilor. De această sărbătoare este legată și pomenirea morților care se face în sâmbăta dinainte, numită „Moșii de vară“. Luni, după Rusalii, „Lunea Rusaliilor“ se sărbătorește Sf. Treime, numită și Lunea Sfântului Duh. Informații despre sărbătoarea Rusaliilor avem în Noul Testament (Fapte 20, 16; I Corinteni 16, 8), în Constituțiile Apostolice (sec. I–II) și la Sfinții Părinți din primele veacuri creștine (Sf. Irineu, Tertulian, Origen), sinodul din Elvira, Sinodul I ecumenic, Egeria (sec. IV) ș.a.

S

SABA — țară antică, ale cărei urme au fost date la iveală în urma săpăturilor arheologice din sudul Arabiei (Yemenul de azi). Capitala ei, numită Marib, era așezată în munți, la înălțimea de 2000 m de la nivelul Mării Roșii. Ruinele templului din Marib arată grandoarea lui și că, după cum se vede în inscripții, el a fost ridicat în cinstea zeului arab Ilumkuh. Datorită unui sistem de irigații care ridica apa pe înălțime, pământul din Saba era foarte fertil; locuitorii cultivau mirodenii cu care făceau comerț. Fiindcă drumurile comerciale treceau prin Israel, regina din Saba a făcut lui Solomon o vizită de interese politice, aducându-i bogate daruri. Se spunea că, cucerit de frumusețea ei, Solomon a avut cu ea un fiu, care a domnit în Abisinia, și din el s-ar fi tras dinastia negușilor. După cele relatate de Cartea Regilor (III Regi 10, 1–10), regina din Saba a venit atrasă de faima înțelepciunii lui Solomon, de care se va convinge și căruia îi va dărui multe bogății.

SABAT (ebr. *șabat* = odihnă) — se numește ziua de odihnă în religia mozaică. Sabatul începe vineri de la apusul soarelui și se încheie sâmbătă seara, la apariția primelor stele. Unele secte neoprotestante țin ca zi de odihnă sabatul iudaic, în loc de duminică. Legendele medievale vorbesc de „sabatul vrăjitoarelor", care avea loc la miezul nopții de sâmbătă și se manifesta prin mari orgii.

SABBATISMUL — mișcare mesianică în sânul iudaismului, inițiată de iudeul Sabbatai Tvi (1626–1677), în Imperiul Otoman, câștigând mulți adepți care vedeau în el pe „Mesia" cel așteptat. Silit însă de sultan să se lepede de iudaism, Sabbatai, spre a-și salva viața, trece la islamism. Totuși îi vor rămâne fideli numeroși adepți, care-i vor perpetua ideile, și peste 100 de ani, în Polonia, șabbatianistul Iacob Frank se va proclama noul Mesia, reîncarnarea lui Sabbatai.

SABAZIOS — zeu traco-frigian, omologul lui Dionisos, zeul grec pe care cei vechi îl numeau „Dionisos trac" (*saboi* sau *saboiai* era echivalent în limba frigiană cu grecescul „*bacckhos*", al cărui cult și ceremonii nocturne existau la Atena încă din sec. V î.Hr. În timpul procesiunilor ce se făceau în cinstea lui, „inițiații" aflați sub „posesia zeului" trăiau stări de frenezie (manie) asemenea cu nebunia (sfâșiau animale vii și mâncau carnea crudă, dansau cu gesturi nebunești). Participanții (bărbați și femei) la sărbătorile lui Sabazios purtau numele de „saboi" sau „sabai". Uneori acest zeu a fost identificat cu Zeus, dat fiind asemănarea reprezentării iconografice, iar la începuturile creștinismului a fost asimilat cu Iahve („Sabaoth, domn al oștilor", care amintește numele zeității traco-frigiene) și reprezentat pe tablete sub forma unei mâini care binecuvintează cu trei degete întinse și două strânse. Asemenea reprezentări pe tăblițe și inscripții s-au găsit în Italia (Roma) și în Dacia (la Histria în Dobrogea), unde e atestat cultul său, pe inscripții și tăblițe datând din sec. II–

III d.Hr., descoperite în urma săpăturilor arheologice. Ca şi Dionisos, Sabazios era considerat zeul morţii şi reînvierii naturii, mult mai apropiat de om decât ceilalţi zei şi care, prin moartea şi învierea sa, putea da oamenilor speranţe eshatologice.

SACERDOT (lat. *sacerdos,-otis* = preot, slujitorul cuiva) — preot, slujitor al Sfintei Liturghii.

SACERDOTAL (lat. *sacerdotalis*) — preoţesc.

SACERDOŢIU (lat. *sacerdoţium,-ii*) — preoţie, cler, slujire sfântă; instituţia sacerdoţiului creştin, adică preoţia sacramentală (sfinţitoare), ca instituţie întemeiată de Mântuitorul. În religia romană, sacerdoţiul era format dintr-o ierarhie în care primul loc îl ocupa regele (în epoca monarhică), *„rex sacrorum"* (rege al sacrului); primul în rang în ierarhia sacerdotală, el era înconjurat de un corp sacerdotal.

SACHELAR (gr. σακελλάριος, ὁ — *sachellarios*) — se numea, în Biserica veche, călugărul care ocupa un loc în consiliul episcopal de la Constantinopol, ca reprezentant propriu al mănăstirilor din raza patriarhatului; acest demnitar eclesiastic avea sarcina de a supraveghea mănăstirile respective care purtau numele de *„sachella"* (gr. σάκελλα — „case de trăire sfântă"), de unde denumirea de *sachelar*. Astăzi această demnitate a rămas doar onorifică în Biserica Ortodoxă, acordându-se ca distincţie unui preot.

SACOS (gr. ὁ σάκκος — *saccos* = sac; lat. *saccus, colobium*) — veşmânt liturgic arhieresc, pe care arhiereii îl îmbracă peste stihar, după ce şi-au pus epitrahilul, brâul şi mânecuţele; sacosul a înlocuit vechiul felon (pe care odinioară îl purtau şi arhiereii, dar pe care astăzi îl poartă numai preoţii) (v. **Felon**). Sacosul, scurt până la genunchi, în formă de sac, cu mâneci largi, are în partea de sus o deschizătură prin care se introduce capul, iar cele două părţi laterale sunt prinse prin nasturi în formă de clopoţei de aur, după modelul veşmântului marelui preot din Vechiul Testament (Ieşire 28, 33–34 şi 39, 25–26). Sacosul este confecţionat din in, lână, mătase, catifea, iar culoarea poate fi albă, purpurie, galbenă. Se crede că originea sacosului se află în vechea tunică a împăraţilor bizantini, pe care o îmbrăcau la anumite solemnităţi publice. Ei au dăruit această tunică, în semn de cinstire, mai întâi, patriarhilor din Constantinopol, iar mai târziu, şi unor arhiepiscopi; *ca veşmânt liturgic* a intrat în uzul Bisericii Ortodoxe *prin sec. V.* La început îl purta numai patriarhul de Constantinopol şi numai la Crăciun, Paşti şi Rusalii, dar cu timpul l-au purtat şi alţi ierarhi, astfel că în sec. XVII-lea, sacosul devine un veşmânt comun tuturor arhiereilor. Sacosul simbolizează căinţa şi smerenia şi aminteşte hlamida cu care iudeii L-au îmbrăcat în batjocură pe Hristos, când L-au dus la răstignire. Clopoţeii cu care se încheie sacosul simbolizează cuvântul lui Dumnezeu, care trebuie propovăduit de episcop. Numărul de doisprezece, câte şase de fiecare parte, cu care se încheie sacosul, aminteşte şi glasul celor doisprezece apostoli, propovăduind Evanghelia.

SACRAMENT (lat. *sacramentum* — taină, mister) — taină bisericească; Sfintele Taine sunt numite *sacramente* în Biserica Catolică.

SACRAMENTAL — cu sfinţenie, cu solemnitate; ce ţine de Sfintele Taine.

SACRIFICA (lat. *sacrifico,-are* = a jertfi, a sacrifica) — a aduce jertfă sacrificii, ofrande unei divinităţi. Sacrificiile erau modalităţi de cinstire a divinităţilor în toate religiile. Aceste sacrificii erau sângeroase sau vegetale, după concepţiile religioase; sacrificiile se aduceau la un timp anume.

SACRILEGIU — pângărire, necinstire a lucrurilor şi locurilor sfinte. Sacrilegiul e socotit păcat împotriva lui Dumnezeu, deoarece persoanele, lucrurile şi locurile sfinte sunt destinate a fi puse în slujba lui Dumnezeu, iar necinstirea lor înseamnă necinstirea lui Dumnezeu.

SACRISTANI v. **Mansionarii**.

SACRISTIE v. **Diaconicon**.

SACROSANCT v. **Sacru**.

SACRU, SACRALITATE (lat. *sacer*, *sacra*, *sacrum*) — sfânt, persoană sacră, inviolabilă, de care nu te poţi atinge; prin sacru se înţelege legătura omului cu Dumnezeu; sacrul e începutul intrării în rai prin constituirea acestei legături cu divinitatea, este o relaţie excepţională care se deosebeşte complet de alte relaţii. Sacrul este un element care face parte din structura fiinţei umane. El are forme de manifestare deosebite (ex. botezul unui copil, sfinţirea casei etc.), este element religios, sfinţit, tot ce aparţine religiei; sfânt. Mircea Eliade defineşte astfel noţiunea de sacru: *„Sacrul este un element în structura conştiinţei şi nu un stadiu în istoria acestei conştiinţe. La nivelurile cele mai arhaice ale culturii a trăi ca fiinţă umană este în sine un act religios, căci alimentaţia, viaţa sexuală şi munca au o valoare sacramentală. Altfel spus, a fi sau mai degrabă a deveni om, înseamnă «a fi religios»“* (M.E. ICIR, vol I, p. VIII).

SADUCHEII — erau, în religia iudaică, partidul preoţesc aristocratic ce forma înaltul cler; erau bogaţi, liberali, deschişi la ideile timpului şi, contrar fariseilor tradiţionalişti, saducheii nu admiteau tradiţia, respectând numai legea scrisă a lui Moise (Pentateuhul), profeţii şi hagiografele, negând Providenţa, învierea morţilor, viaţa veşnică, existenţa îngerilor şi diavolului, credinţe admise de farisei cu care, în Sinedriu, erau adesea în opoziţie. Saducheii nu-L admiteau pe Iisus şi-i urau pe creştini. Considerând periculoase învăţăturile lui Iisus, reprezentantul saducheilor, arhiereul Caiafa, a avut un rol important în condamnarea la moarte a Acestuia. Originea tagmei preoţeşti a saducheilor data din vremea lui Solomon, ei fiind consideraţi descendenţi ai lui Ţadoc, mare preot încă din vremea regelui David, împreună cu Abiatar, şi el mare preot şi om de încredere al lui David. Solomon îl va înlătura pe Abiatar, iar Ţadoc rămâne astfel singur mare preot, şi de atunci, demnitatea de mare preot au deţinut-o urmaşii săi, în linie bărbătească. Denumirea grupării „saducheilor“ vine probabil de la Ţadoc (Sadoc) sau derivă din cuvântul „Saddic“ (ebr. „adevăr“). Saducheii, ca urmaşi ai lui Ţadoc, au monopolizat, de-a lungul veacurilor, demnitatea de mare preot şi toate funcţiile mai importante în cadrul templului din Ierusalim. Partida saducheilor îşi pierde puterea după căderea Ierusalimului, conducerea religioasă fiind continuată de farisei şi rabini. De fapt, de la această dată, iudaismul nu mai are preoţi propriu-zişi (*kohanini*), deoarece rabinii nu sunt preoţi, ci consilieri şi jurişti. Ei ţin predici

şi citesc rugăciunile principale. Oficiantul cultului se numeşte „khazzan", care este însă de obicei capul familiei; v. **Iudaismul**.

SAHADA — crezul musulman, mărturisire de credinţă; v. **Islamismul**.

SAHIH — numele tradiţiilor autentice ale religiei mahomedane care au influenţat mult această religie şi au contribuit la cunoaşterea curentelor religioase din primele secole ale apariţiei islamismului (mahomedanismul); v. **Islamismul**.

SAHASTRU v. **Sihastru**.

SAKUNTALA — valoroasă operă literară, cu caracter epic, liric şi dramatic, aparţinând celui mai mare poet al Indiei care a fost Kalidassa. Kalidassa a trăit la începutul sec. al V-lea d.Hr. şi opera sa a fost cunoscută şi apreciată de toate literaturile lumii. Sakuntala a fost tradusă în limba română de poetul G. Coşbuc.

SAKIA MUNI („ascetul din neamul Sakya") — este numele iniţial al viitorului Buddha (care înseamnă în sanscrită „Trezitul", „Iluminatul"); v. **Budismul**.

SALAT v. **Islamismul**.

SALATUL v. **Îngerii**.

SALCĂ, *„Nunta la salcă", „la salcă"* — este o expresie prin care se ridiculizează o nuntă ilegală, neconsemnată nici de oficiul stării civile, nici de Biserică. Obicei consemnat în Banat, unde „salcă" se zice la salcie. Din lemnul salciei se fac mese, numite „mese de salcă". Denumirea dată nunţii vine de la lemnul de construcţie al mesei. Nunta „la salcă" are doar un scop material, fiind determinată de lăcomia creşterii averii şi este ilegală, deoarece „însurăţeii" sunt minori, fapt ce duce la degenerarea rasei. Siliţi însă de părinţi, tinerii se însoţesc şi are loc o formă de nuntă. Nunii mari, cu lumânări de cununie aprinse, ţinând de mână pe tineri, înconjoară de trei ori masa „de salcă" încărcată cu „pită", „clisă" (slănină) şi „răchie" şi astfel se face unirea (celor doi minori) prin cununie. Apoi urmează urările şi masa mare cu lăutari şi daruri. Dacă după nuntă „însurăţeii" nu se înţeleg ei se despart, iar părinţii le pun la cale o nouă nuntă. Acest joc „de-a nunta la salcă" se poate repeta de mai multe ori (I.V.D.).

SALIENII v. **Confreriile**.

SALOMEEA — persoană de tristă amintire pentru creştini, a fost fiica lui Irod, rege în Iudeea, în vremea când Iisus îşi începuse propovăduirea între oameni, iar Sf. Ioan, Înaintemergătorul Domnului, îi „netezea calea", botezând pe oameni şi îndemnându-i să se pocăiască. Pentru că îi mustra pe păcătoşi, printre care şi pe Irod şi pe soţia acestuia, Irodiada, Ioan a fost aruncat în temniţă. În ziua unei serbări dată în cinstea naşterii lui Irod, la palat, acesta, spre a-şi înveseli oaspeţii, a cerut Salomeei să danseze pentru el, promiţându-i ca răsplată orice va cere. Îndemnată de mama sa, care îl ura de moarte pe Ioan, Salomeea a cerut capul lui, care i s-a şi adus pe o tavă de argint, aşa cum îl vedem reprezentat în iconografia ortodoxă (Matei 14; Marcu 6; Luca 3).

SALVE, SANCTE PARENS — era formula cu care romanii îşi luau rămas bun de la morţii lor (ca şi *„Sit tibi terra levis!"* — „Fie-ţi ţărâna uşoară!").

SAMARIA — se numea ţinutul din nordul Palestinei, aşezat între Galileea şi Iudeea. După moartea lui Solomon, regatul Israel se împarte

în două: regatul de nord revine lui Ieroboam (932–911 î.Hr.) cu capitala în orașul Tirța (vechi oraș cananeean). Unul din urmașii lui Ieroboam, și anume Omri (884–874 î.Hr.), fost comandant al armatei israeliene, după ce înăbușă o răscoală condusă de Zimri, ajunge rege. El construiește orașul *Samaria* (lb. ebr. = „turn de veghe“), unde mută capitala regatului. În sec. VIII (721 î.Hr.), regele Asiriei Salmanasar ocupă Regatul de nord și distruge Samaria, iar pe locuitorii ei îi duce în robie. El populează regatul cu sclavi străini, păgâni, iar aceștia se vor amesteca cu puținii israeliți rămași în țară (II Regi 17, 24). Din acest amestec se trag *samarinenii* (locuitorii Samariei). Deși erau acum aproape păgâni, ei mai păstrau ceva din Legea mozaică în practicile lor religioase, reținând din Vechiul Testament numai Pentateuhul. Ei nu uitaseră că se trăgeau din seminția lui Iacov (din doi dintre fiii acestuia: Manase și Efraim) și se mândreau cu originea lor. Când s-au întors evreii din robia babiloniană (sec. IV) nu i-au mai recunoscut pe samarineni că fac parte din neamul ales. Samarinenii și-au construit un templu pe muntele Garizim, socotindu-l mai frumos decât cel din Ierusalim. Aici, pe Garizim, ei au continuat să se închine chiar și când templul a fost distrus de Ioan Hircan Macabeul (107 î.Hr.). Între samarineni și evrei există o ură reciprocă, evreii disprețuindu-i pe samarineni ca pe niște păgâni, iar samarinenii hărțuindu-i pe evrei. Fiindcă Samaria se află la nord, între Galileea și Iudeea (Regatul de sud), era o adevărată primejdie pentru evreii din Galileea să treacă prin Samaria, când se duceau să se închine la templul din Ierusalim (în Iudeea), și de aceea ocoleau Samaria, trecând pe la răsărit de Iordan. Mântuitorul a înfierat aceste relații și-i considera pe samarineni tot atât de vrednici de mântuire ca și pe evrei și pe oricare om. Parabola samarineanului milostiv și convorbirea lui Iisus cu femeia samarineancă, de la fântâna lui Iacov sunt exemple ce reflectă atitudinea lui Iisus față de samarineni. Din acest neam au mai rămas puțini până azi, în localitatea Naplus (vechiul oraș Sichem); v. **Sichem**.

SAMARITEAN — locuitor din Samaria.

SAMAVEDA („Veda cântecelor “) — este una dintre cele patru Veda (cărți sfinte, în brahmanism), în care sunt scrise textele imnelor sfinte pe care preoții brahmani le cântă în timpul aducerii jertfelor către zei.

SAMGHA — comunitate monahală în budism.

SAMODIVA — diavolul, în vorbirea populară; expresie întâlnită în vorbirea dobrogeană (lb. bulgară *samo-diva* = zeiță rea , din turc. *dev*, *dv* = *iv*).

SAMOGLASNICA (slv. *samoglasnic* = însuși glăsuitoare; gr. αὐτόμελο — *automelo* = muzică, cântare proprie) — tropar cu melodie proprie, spre deosebire de troparele legate printr-o temă comună; samoglasnica servește ca model pentru stihirile (troparele) izolate ca: „asemănânda“, „podobiile“.

SAMOVLASTIE (slv. *samovlastije*) — obște monahală de sine stătătoare. Primele mănăstiri din Țara Românească, Vodița și Tismana, erau samovlastice. Deși la început aceste două mănăstiri erau sub conducerea lui Nicodim, ele își păstrau, fiecare, soborul și avutul propriu, adică erau *samovlastie*, spre deosebire de *stavropighie* care era mănăstire

dependentă de o mitropolie.

SAMSON (ebr. *Şimşon*, de la ebr. *şemeş* = soare; sau de la *şamen* = putere, viteaz şi *şaman* = a distruge; la *Bet-şemeş*, în apropiere de satul natal al lui Samson, se afla templul înălţat în cinstea zeului soare) — În prima formă de organizare a statului evreu, conducerea o aveau Judecătorii. *Samson* a fost printre primii în această funcţie (sec. XII î.Hr.) şi foarte vestit pentru curajul şi forţa sa fizică, al cărei secret se afla în perii capului său, căci el fiind nazireu nu-şi tunsese niciodată părul. Filistenii, duşmani ai poporului evreu, căutau mereu să-l prindă, căci, în războaiele dintre ei şi evrei, Samson făcuse în rândurile lor foarte multe victime. Folosind un vicleşug, trimit la Samson o femeie foarte frumoasă, de care acesta se îndrăgosteşte. Femeia, pe nume Dalila, reuşeşte în cele din urmă să afle secretul puterii lui Samson şi într-o zi, pe când el dormea, Dalila îi taie părul iar Samson îşi pierdu puterea. Filistenii îl prind, îl schingiuiesc şi-i scot ochii, transformându-l pe uriaşul Samson într-un umilit şi batjocorit cerşetor, prizonier în tabăra lor. Cu timpul, crescându-i părul, lui Samson îi revine puterea şi el va plăti filistenilor umilinţa sa. Cu prilejul sărbătorilor pe care filistenii le dădeau în cinstea zeului lor Dagon, la templul din Gaza se adunase mulţime mare de oameni, împreună cu toate căpeteniile lor şi petreceau. Ei l-au chemat pe Samson cel orb să le cânte spre a-i distra. Acesta, prefăcându-se că se sprijină de coloane, prinde în braţele sale puternice două coloane şi începe să le zgâlţâie cu atâta forţă încât prăbuşeşte acoperişul templului şi astfel au pierit cu toţii sub dărâmăturile templului. Samson va pieri şi el împreună cu ei, dar a preferat o moarte eroică decât o viaţă de orb umilit. Iudeii i-au răscumpărat corpul şi l-au înmormântat la Tora, locul natal, unde era înmormântat şi tatăl său Manoe; v. **Nazireu**.

SAMUEL (ebr. *Semuel*) — este ultimul dintre „Judecători", formă de guvernământ a Statului evreu, înainte ca acesta să devină regat. Tatăl lui Samuel se numea Elcana şi era levit (slujitor la templu), iar Ana, mama sa, a făcut multe rugăciuni la templu ca Dumnezeu să se îndure să-i dea un fiu. Ea a fost binecuvântată de preotul Eli de la templul din Şilo şi Dumnezeu S-a îndurat de ruga ei şi i-a dat un fiu care s-a numit Samuel. Acesta a fost închinat lui Dumnezeu şi a crescut la templu, ducând o viaţă curată şi slujind lui Iahve. În timplul său, filistenii pornesc război împotriva evreilor, cuceresc Şilo şi iau cu ei Arca Legământului. Eli moare şi în luptă cad şi fiii săi. Samuel ajunge preot, ales de popor pentru credinţa sa şi începe să aibă viziuni şi convorbiri cu Iahve, ceea ce îl va impune şi mai mult în ochii poporului israelit ca pe un mare profet. Samuel uneşte poporul, reuşeşte să scuture jugul filistenilor care-i stăpânea de douăzeci de ani. Oraşul Ramataim, unde se născuse Samuel, devine centrul politic şi religios în locul oraşului Şilo care fusese distrus de filisteni. Deşi adversar al monarhiei, la cererea iudeilor, care doreau un rege, Samuel îl unge pe Saul rege. Totuşi nu renunţă la putere şi conduce astfel încât viitorul rege să fie sub puterea sa. Saul este ales pentru că se trăgea din cel mai mic trib israelit, al lui Veniamin, dintr-o familie lipsită de influenţă şi fusese crescut la şcoala de prooroci înfiinţată de Samuel. Saul a fost educat în respectul faţă de legea lui Moise, faţă de preoţi şi de Dumnezeu şi s-a

dovedit un rege energic şi viteaz. Totuşi, din cauza unor acţiuni socotite ca potrivnice voii lui Dumnezeu, Saul este mustrat de Samuel, care-l va unge ca rege pe David. Samuel a rămas în istoria poporului evreu ca unul dintre marii lui prooroci şi înţelepţi. Preot şi judecător, el a ridicat demnitatea poporului pe care l-a îndemnat la lupte pentru unitate şi libertate, oprind expansiunea filistenilor. Biserica Romano-Catolică îl consideră ca sfânt şi precursor al lui Hristos. Se crede că rămăşiţele lui ar fi fost transportate de Pulcheria, fiica împăratului roman Arcadie, (sec. V), la Constantinopol, unde l-a depus într-un mausoleu special; v. **Saul**.

SANCTIFICAT (lat. *sanctificare,-atum*) — trecut în rândul sfinţilor.

SANCTITATE (lat. *sanctitas,-atis*) — titulatură pentru capii Bisericilor creştine (Ortodoxă, Catolică, Armeană).

SANCTUAR (lat. *sanctuarium,-ii* = loc sfinţit) — loc sfânt, altar într-un lăcaş de cult (biserică, templu). În creştinismul ortodox este interzis a intra în altar femeilor şi laicilor — celor care nu au legătură cu slujbele religioase. Sanctuarul ca loc sfânt consacrat ceremoniilor religioase a existat la toate popoarele, începând din preistorie. Cel mai adesea sanctuarele erau plasate pe locuri înalte, izolate (pe podişuri muntoase, în poienele din mijlocul pădurilor, la marginea unui râu) şi se păstrau în generaţii succesive. Săpăturile arheologice au dat la iveală asemenea sanctuare dintre care cele mai multe erau doar nişte temelii de piatră, mai înalte, în formă circulară sau pătrată, înconjurate de coloane de piatră sau chiar de lemn. Asemenea sanctuare, datând din epoca geto-dacică au fost descoperite la noi în cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, precum şi în Oltenia, la Barboşi, Bâtca Doamnei, etc. La Sarmisegetusa, un sanctuar circular avea rol de calendar, iar altul, un pavaj de piatră de andezit reprezentând soarele, avea rol de altar de sacrificii. Asemenea altare în aer liber, unde se aduceau sacrificii zeilor, s-au descoperit şi în Grecia. Atestarea primelor temple de cult o fac poemele homerice *Iliada* şi *Odiseea* (sec. VIII î.Hr.). Pe teritoriul ţării noastre, singurele ruine de temple greceşti s-au găsit la Histria (templul lui Zeus-Policus, sec. V î.Hr. şi templul Afroditei, sec. III î.Hr.). Şi la romani au exitat întâi asemenea altare de sacrificii, în aer liber, după care au urmat templele. În Dacia romană, săpăturile arheologice au dat la iveală numeroase sanctuare (la Ulpia Traiana-Adamclisi, jud. Constanţa, la Apulum-Transilvania), închinate unor divinităţi orientale, dar şi lui Jupiter şi zeiţei Juno-regina (DIVR).

SANGIAK-SCERIF — stindardul verde al profetului Mahomed, relicvă sfântă în islamism. Mahomedanii cred că acest stindard a fost trimis din cer şi a fost dăruit lui Mahomed ca semn al victoriei. De aceea, în lupte, musulmanii porneau cu stindardul profetului sau cu unul asemănător.

SANHEDRIUL sau **SANHEDRINUL** (ebr.) — denumire pentru tribunalul religios, la evrei; aici se împărţea dreptatea. Era format din 70 de membri, în afară de preşedinte. Acest tribunal L-a judecat şi pe Iisus Hristos.

SANNYASIN („renunţător") — *vati* = ascet; *priurayaka* = călugăr cerşetor, în brahmanism; aceştia formau o castă — „*sannyasin*".

SARAI, VISARION — călugăr ortodox din Banat (+1714), unul dintre marii apărători ai Ortodoxiei româneşti din Transilvania, împotriva

Bisericii Catolice şi a Imperiului habsburgic, care în mod opresiv impune unirea cu Roma a Bisericii Ortodoxe Române de la 1700. Pentru protestele sale şi pentru lupta înflăcărată de trezire şi ridicare a satelor româneşti împotriva Uniaţiei, Visarion Sarai este prins şi întemniţat la Viena, unde a murit ca un martir în urma schingiurilor la care a fost supus. Recunoscându-l ca sfânt, Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat la 10 oct. 1995. Pomenirea lui se face în calendarul ortodox la 21 octombrie.

SARCOFAG (σαρκοφάγος — *sarcofagos*) — sicriu de lemn, bronz, piatră sau marmură, ridicat la suprafaţa solului sau în cavouri, în care erau depuse cadavrele sau cenuşa acestora după incinerare. Sarcofagele aşezate la suprafaţa solului erau adesea adăpostite de un mic acoperiş în formă de baldachin, sprijinit de mici coloane sau stâlpişori de piatră care se numeau „*tegurium*" sau „*ciborium*". Unele dintre aceste vechi sarcofage constituie monumente interesante ale sculpturii în piatră prin măiestria cu care sunt împodobite aşa cum se pot vedea la Roma, în cimitirul Vaticanului. Numeroase sarcofage sunt încadrate în monumente funerare ridicate peste ele (mausolee) în formă de construcţii circulare sau octogonale. Cunoscute atât în Orientul antic cât şi în lumea greco-romană, sarcofagele aveau aceeaşi formă de cutie (*cista*) rectangulară, bogat ornamentată cu pilaştri, coloane, reliefuri şi picturi. Ele s-au descoperit şi pe teritoriul ţării noastre, iar cel mai cunoscut e sarcofagul lui Ovidiu, descoperit la Tomis.

SARRA — personaj biblic; soţia patriarhului Avraam, cel chemat de Dumnezeu spre a fi părintele „poporului ales" din care trebuia să vină Mesia, Mântuitorul lumii. Binecuvântată de Dumnezeu la bătrâneţe, Sarra va naşte pe Isaac din care se trage Iacov (Israel), părintele celor 12 seminţii care au format poporul evreu-Israel (Facere cap. 17; I Petru 3, 6); v. **Evreu**.

SARSAILĂ — nume popular pentru diavol.

SATANA v. **Îngeri**.

SATI — vechi rit funerar în hinduism, potrivit căruia soţia mortului trebuia să fie arsă de vie la moartea soţului ei. Acest rit a fost interzis din anul 1822.

SATIRI v. **Nimfe**.

SATURN — zeu roman de origine estruscă, zeu al soarelui, protector al semănăturilor şi al celor săraci. Cultul lui era legat de schimbarea anotimpurilor, fiind adorat şi ca zeu al timpului, ca şi Cronos la greci.

SATURNALIILE (sărbătoarea lui Saturn) şi **Juvenaliile** (sărbătoarea tinerilor) — erau sărbători de iarnă ale romanilor şi se serbau în acelaşi timp, de la 17–23 decembrie, când sclavii şi sărăcimea petreceau şi se ospătau. Saturnaliile erau legate de legenda „epocii de aur", epocă în care ar fi fost stăpâni Cronos şi Saturn, după ce Saturn a fost asimilat cu Cronos. De Saturnalii erau legate o mulţime de datini şi de obiceiuri vechi pe care poporul nostru le păstrează, punându-le în legătură cu Naşterea Domnului şi împrumutându-le sens şi caracter creştin, ca de ex.: colindele, sorcova, pluguşorul ş.a., la care s-au adăugat şi altele, de origine pur creştină, ca: Vicleimul, Irozii, Steaua etc.

SAUL — primul rege al Israelului (1040–1010 î.Hr.). Născut în oraşul Ghibea din părinţi agricultori, Saul făcea parte din tribul lui

Veniamin, cel mai mic dintre cei 12 fii ai lui Iacob, din care s-au tras cele 12 seminţii care au format poporul Israel. Marele preot şi profet Samuel, ultimul Judecător care a condus poporul evreu (v. **Samuel**), îl unge pe Saul rege, la cererea poporului, dar numai pentru puterea politică, Samuel păstrându-şi pentru sine preoţia şi autoritatea religioasă asupra evreilor. Saul, rege, obţine o importantă victorie asupra filistenilor şi continuă lupta împotriva regilor de peste Iordan: ai amoniţilor, moabiţilor, edomiţilor şi amoreilor. Îi înfrânge, învinge şi oraşele cananeene care încă nu fuseseră cucerite de israeliţi şi astfel a reuşit să formeze un puternic stat israelit. Saul Îl supără pe Dumnezeu prin neascultare şi Acesta cere lui Samuel să-l ungă rege pe David, din neamul lui Iuda, din Betleem. Între timp, un duh rău pune stăpânire pe Saul şi în momentele de criză el se liniştea doar ascultând cântarea din harfă. Fiind bun cântăreţ din acest instrument, David este adus la curte, dar fără ca Saul să ştie cele săvârşite de Samuel (că îl unsese rege pe David). Având loc o luptă cu filistenii, David, deşi foarte tânăr, săvârşeşte o faptă de mare curaj, ucigând pe uriaşul Goliat filisteanul, care a îngrozit armata israeliană, şi astfel îi pune pe fugă pe filisteni şi-şi câştigă o mare faimă în rândurile poporului iudeu. Toate acestea îl umplu de mânie şi invidie pe Saul care s-a gândit cum să-l piardă pe David. Îl făcu deci comandant peste 1000 de soldaţi ca să meargă şi să lupte în război, sperând să-şi afle astfel moartea. În ajunul unei noi lupte cu filistenii, spre a şti care va fi soarta războiului, Saul face spiritism şi cheamă duhurile morţilor să-i spună ce va fi. Dumnezeu s-a mâniat pentru fapta săvârşită de Saul, şi l-a pedepsit aspru: în lupta ce a urmat, Saul va muri împreună cu cei trei fii ai săi, printre care era şi Ionatan, bunul prieten al lui David, care a plâns amarnic moartea lor. Statul înfiinţat de Saul se prăbuşeşte, fiind ocupat de filisteni; ajungând însă rege David, acesta va elibera şi va reunifica statul evreu, întărind puterea lui politică şi religioasă; v. **David**.

SAVA, SFÂNTUL — originar din Capadocia (+523), este autorul *Tipicului bisericesc* în care sunt cuprinse rânduielile liturgice după care se desfăşoară cultul creştin al Bisericii Ortodoxe (greacă, rusă, română, sârbă, bulgară). Sava a cunoscut şi a învăţat Tipicul în tradiţiile păstrate de la o generaţie la alta de sfinţi călugări: Cuviosul Eftimie cel Mare, sec. IV, care l-a moştenit de la alt cuvios, Teoctist, iar acesta de la Hariton Mărturisitorul (+278) ş.a. A colectat imnele şi cântările compuse de aceştia şi a întocmit un Tipic general, ce se întrebuinţa la Ierusalim şi în Biserica răsăriteană. Tipicul compus de Sfântul Sava s-a amplificat în timp prin contribuţia altor sfinţi învăţaţi, cum au fost: Sofronie, patriarhul Ierusalimului (+638), Sf. Ioan Damaschinul (sec. VII–VIII), Sfinţii Teodor şi Iosif Studitul (sec. VIII–IX) de la Mănăstirea Studion din Constantinopol, şi alţi imnografi, fiecare contribuind cu multe cântări. Întocmirea Tipicului s-a încheiat prin sec. XVI, când a fost tipărit în lb. greacă (1586) de ieromonahul Ioasafat din Auplia, care l-a perfecţionat şi corectat, publicându-l sub titlul: „Tipiconul Sfântului Sava“ precum era cunoscut şi mai înainte, ceea ce arată că esenţa Tipiconului de azi din Biserica Ortodoxă este cel moştenit de la Sfântul Sava.

SAVA BRANCOVICI v. **Sfinți români**.

SAVA GOTUL — moaștele sfântului Sava Gotul, martir creștin (sec. IX) înecat în apele râului Buzău, au fost așezate în Biserica Episcopiei Buzăului de domnitorul Radu cel Mare. Biserica îl prăznuiește la 18 aprilie.

SAVAOT — nume liturgic dat de creștini lui Dumnezeu; Iahve și Sabaot sunt nume din Vechiul Testament pentru Dumnezeu: „Sfânt, Sfânt, Domnul Savaot", imn cântat de îngeri la Nașterea lui Iisus Hristos și intrat în Liturghia ortodoxă.

SĂPTĂMÂNA LITURGICĂ (lat. *septem* = șapte și *mane* = dimineață, zi) — este grupul de șapte zile liturgice, în împărțirea anului bisericesc sau liturgic. Împărțirea timpului în săptămâni nu era cunoscută în lumea greco-romană înainte de Hristos, care se servea de calendarul solar (egiptean). Săptămâna exista însă la iudei, care foloseau calendarul lunar împrumutat de la asiro-babilonieni. Lucrarea creației lumii, împărțită în șase zile, urmate de o zi de repaus, a devenit modelul și unitatea de măsură a activității omenești. Săptămâna liturgică începe cu Vecernia de sâmbătă seara și se încheie în sâmbăta următoare, cu slujba de la Ceasul al IX-lea (v. **Ceaslovul**). Cele 52 de săptămâni ale anului bisericesc își iau numărul de ordine după cele două mari sărbători cu dată mobilă ale cultului ortodox: Paștile și Rusaliile. De aceea, șirul săptămânilor din cursul anului bisericesc ortodox începe cu Săptămâna Luminată (prima săptămână după Paști) și se încheie cu Săptămâna Sfintelor Patimi (ultima dinaintea Paștilor), numită și *Săptămâna Mare* (gr. μεγάλη έβομάς — *megali evomas*; lat. *septimana maior*). Aceste două săptămâni sunt cele mai importante săptămâni liturgice din cursul anului bisericesc. Calendaristic au importanță deosebită și săptămânile dinainte și de după marile sărbători: Rusaliile, Înălțarea Sfintei Cruci (14 septembrie), Nașterea Domnului și Botezul Domnului. În cadrul săptămânii liturgice fiecare zi este închinată unuia sau unora dintre personajele sfinte și evenimentelor de seamă ale Istoriei sfinte, care stau în legătură cu Persoana și activitatea Mântuitorului, astfel: Duminica este sărbătoarea săptămânală a Învierii Domnului; luni este închinată cinstirii sfinților îngeri, vestitori ai voii lui Dumnezeu și mijlocitori între Dumnezeu și oameni; marțea este închinată Sfinților prooroci, îndeosebi Sfântului Ioan Proorocul, Înaintemergătorul și Botezătorul Domnului și cel mai mare dintre prooroci (Luca 7, 28), numit și „mijlocitor" între Legea veche și Legea Nouă („... mijlocitorul Legii Vechi și a celei Noi...", cum scrie în *Octoihul Mare*, Buc., 1975, p. 52); miercurea și vinerea sunt închinate Sfintei Cruci și Sfintelor Patimi ale Domnului; miercuri au făcut sfat cărturarii și arhiereii să-L prindă pe Iisus, iar vineri L-au răstignit pe cruce; joia este închinată amintirii sfinților Apostoli, este ziua când Iisus a luat cu Apostolii Săi ultima Cină pascală, Cina cea de Taină, la care Mântuitorul a întemeiat Sfânta Euharistie, dând Apostolilor puterea și porunca de a o săvârși întru pomenirea Sa. Sfinții Apostoli au fost primii și cei mai apropiați colaboratori ai Domnului și primii propovăduitori în lume ai credinței creștine. Cu ei începe șirul martirilor și sfinților creștini. Urmașii Apostolilor sunt Sfinții Părinți ai Bisericii creștine; ei sunt pomeniți tot joi, ca și

Sfinţii Apostoli; sâmbăta este închinată pomenirii tuturor morţilor şi în primul rând Sfinţilor Mărturisitori şi Mucenici, care au pătimit şi au murit pentru credinţa în Hristos. Săptămâna liturgică reglementează succesiunea celor opt glasuri (ehuri) ale Octoihului din Anul liturgic.

SĂPTĂMÂNA BRÂNZEI — se numeşte săptămâna dinaintea „Lăsatului de sec" pentru Postul Paştilor.

SĂPTĂMÂNA LUMINATĂ v. **Săptămâna liturgică**.

SĂPTĂMÂNA MARE v. **Săptămâna liturgică**.

SĂPTĂMÂNA PATIMILOR, v. **Săptămâna liturgică**; în Săptămâna Patimilor sunt Deniile (comemorare a Patimilor Domnului).

SĂRBĂTOARE (gr. ἑορτή, ἡ — *eorti*; lat. *feria, festum, festivitas, solemnitas*, slv. *prazdnic*) — cuvânt de origine latină (*servstoria*, de la *servare* = a păstra, a respecta). În calendarul creştin ortodox, sărbătorile sunt marcate cu semne tipiconale prin care se arată gradul sărbătorii: cele notate cu cruce roşie sunt sărbători mari, cu „ţinere", adică nu se lucrează în aceste zile, iar cele fără ţinere se notează cu o cruce neagră. Zilele de sărbători se deosebesc de zilele de rând, pentru că în ele se săvârşeşte Sf. Liturghie în biserici (unde participă credincioşii) şi în mănăstiri, unde se face serviciul divin în fiecare zi; în sărbători, slujbele sunt mai dezvoltate, mai solemne decât în celelalte zile. Sărbătorile sunt acele zile sfinte în care biserica comemorează fapte deosebite din istoria mântuirii, ca: Naşterea Mântuitorului, Învierea etc. şi a persoanelor sfinte mai importante (Maica Domnului, Sf. Ioan Botezătorul şi sfinţi dintre cei mai importanţi şi mai veneraţi de credincioşi: Sf. Nicolae, Sf. Petru şi Pavel, Sf. Gheorghe ş.a.). Sărbătorile religioase sunt vechi ca şi religia şi au existat la toate popoarele ca o formă de manifestare cultică. Lumea greco-romană, în cadrul căreia s-a născut creştinismul, avea sărbători (*feriae*), zile anumite consacrate cultului public al zeilor, când activităţile obişnuite se suspendau iar credincioşii mergeau la temple şi altare pentru a îndeplini ceremoniile rituale, tradiţionale; în afară de aceste *sărbători publice* erau şi *sărbători private, familiale* (ex. cultul strămoşilor, numiţi „Manes, Larii şi Penaţii"), ale căror ceremonii se săvârşeau în interiorul locuinţelor. Unele sărbători aveau *caracter naturist*, ca *neomeniile* (pentru „luna nouă şi începutul anului"); altele aveau caracter agrar sau câmpenesc (legate de solstiţii şi echinocţii); altele aveau caracter istoric-social (aniversări sau comemorări ale unor evenimente triste sau fericite din viaţa publică). Evreii aveau în afară de sărbătoarea săptămânală a „sabatului" şi sărbători anuale, ca cea a Paştilor, a Cincizecimii, a Corturilor, a Împăcării sau Curăţirii, Purim ş.a., toate amintind fapte din istoria lor religioasă şi politică. *Sărbătorile creştine* s-au format după dublul model greco-roman şi mozaic pe care îl oferea mediul geografic, politic şi social în care s-a dezvoltat creştinismul. De aceea, la început primele sărbători creştine apar ca prelungiri (însă într-un nou spirit) ale celor mai mari sărbători iudaice, cu care coexistă un timp apoi le înlocuiesc definitiv. Acestea sunt: *duminica* (în locul sabatului), Paştile şi Rusaliile (în locul celor două sărbători mari: Pasha, din luna I şi Cinci-

zecimea, din luna a treia a calendarului evreiesc). *Duminica, Paştele* şi *Rusaliile* (Cincizecimea) sunt singurele sărbători creştine cu caracter general din primele trei veacuri creştine. Numai în secolul III apare *Epifania* (Botezul Domnului) care atunci era o sărbătoare comună cu Naşterea Domnului. Persecuţiile religioase sunt însă prilej pentru calendarul creştin, de a se îmbogăţi cu o serie de sărbători consacrate martirilor şi mărturisitorilor creştini. Acestea sunt primele sărbători de origine pur creştină şi au caracter local. Încetarea persecuţiilor favorizează dezvoltarea cultului creştin precum şi apariţia marilor sărbători (sec. IV), începând cu sărbătorile Mântuitorului, ale Sfintei Cruci şi, pe la sfârşitul secolului, apar, în documente, şi cele mai vechi sărbători ale Maicii Domnului (Bunavestire şi Adormirea), ale sfinţilor îngeri mai importanţi din Vechiul şi Noul Testament, precum şi comemorarea unor evenimente din istoria Bisericii. Începând din sec. IV, sărbătorile locale capătă caracter tot mai general şi, datorită influenţelor şi schimburilor reciproce dintre Răsărit şi Apus (transportări de sfinte moaşte, pelerinaje la mormintele lor şi la Locurile Sfinte), se ajunge la transformarea unui număr tot mai mare de sărbători locale în regionale şi universale ale Bisericii. Până în sec. VI se stabilesc mai toate sărbătorile, fiind prăznuite în toată lumea creştină, iar calendarul ajunge să fie aproape definitiv încheiat. El s-a format la început sub influenţa celui iudaic urmând o dezvoltare proprie a vieţii religioase creştine. Calendarul păgân n-a exercitat decât o influenţă indirectă, reminiscenţe păgâne supravieţuind doar în folclor (în datini, credinţe şi rituri legate mai ales de vechile sărbători păgâne, cu caracter naturist, înlocuite de cele creştine (ex. Crăciunul, 1 ianuarie, Rusaliile, 24 iunie). În instituirea sărbătorilor creştine, un rol principal l-au avut pietatea populară şi mănăstirile, iar Biserica le-a recunoscut şi le-a consacrat prin reprezentanţii şi conducătorii ei legali (episcopi şi sinoade), consemnându-le în listele de sărbători (calendarele de mai târziu). Asemenea liste apar încă din sec. III, având numiri diferite: *calendare, heortologhii, martirologhii, minologhii* şi *sinaxare*. Un rol hotărâtor în formarea calendarului (sinaxarului) ortodox de astăzi l-a avut Simeon Metafrastul (Logofătul) din sec. X, care a compilat sinaxarele mai vechi ale Bisericilor locale şi a format un sinaxar complet al Bisericilor răsăritene din epocă, având la bază sinaxarul actual, fiind însă fundamental revizuit de marele cărturar pustnic din Athos (sec. XVIII), Nicodim Aghioritul, care a inclus şi noii martiri şi sfinţii greci de după Schismă. În forma din Mineiele revăzute mai târziu de alt mare cărturar atonit, Vartolomeu de la mănăstirea Cutlumuş (sec. XIX), şi cu adaosurile făcute ulterior de Bisericile Ortodoxe autocefale, *Sinaxarul aghioritic* este cel în uz astăzi în toată creştinătatea ortodoxă. Rolul sărbătorilor în viaţa religioasă a comunităţilor creştine este multiplu. În primul rând, ele întreţin în conştiinţa generaţiilor de credincioşi amintirea momentelor şi faptelor memorabile ale personajelor sfinte, ale istoriei sfinte a mântuirii, având astfel un rost *anamnetic* (de aducere aminte); unele sărbători ne duc însă cu gândul la ce va fi în viitor, ca de ex. duminica Înfricoşatei Judecăţi (duminica ce precede cu

o săptămână începutul Postului Paştelui), care ne duce cu gândul la împlinirea făgăduinţei divine despre răsplata şi pedeapsa pe care o vor primi oamenii în viaţa viitoare, după ce vor fi supuşi fiecare Judecăţii de apoi; sărbătorile au deci şi un rost *eshatologic*. Ele au şi un rost *latreutic*, fiind prilejuit şi de forme de expresie ale cultului de adorare şi venerare, prin preamărirea lui Dumnezeu şi a sfinţilor. Presonajele sfinte care sunt preamărite cu prilejul sărbătorilor constituie, pentru credincioşi, modele de urmat şi îndemnuri spre virtute, ceea ce arată că sărbătorile au şi un rost educativ şi instructiv, un rost *pedagogic*; fiind *prilejuri de meditaţie* şi reculegere prin participarea la sfintele slujbe, sărbătorile ne amintesc grija pentru suflet şi mântuirea noastră cu ajutorul harului lui Dumnezeu, pe care îl primim în biserică prin Sfintele Taine, sărbătorile devenind astfel importante şi din punct de vedere *soteriologic*. După obiceiul şi importanţa lor, sărbătorile se împart în patru categorii: *sărbători sau praznice împărăteşti* (ale persoanelor Sfintei Treimi); *Sărbătorile Maicii Domnului* (v. **Maica Domnului**); *Sărbătorile Sfinţilor Îngeri* şi ale *Sfintei Cruci* (v. **Îngeri**, **Cruce**); *Sărbătorile Sfinţilor* mai de seamă, cu ţinere: Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sfinţii Petru şi Pavel, Sf. Nicolae, Sf. Ioan Botezătorul ş.a. (E.B.I.G).

SĂRBĂTORILE LA EVREI — cele mai importante sunt: anul Nou — *Roş Haşana* (1 oct.); pocăinţa — *Yom Kipur*, sărbătoare fără fast şi zgomot, care durează zece zile (Yom Kipur încheie ciclul de zece zile, timp în care se posteşte şi se fac rugăciuni pentru iertarea păcatelor săvârşite în tot anul); sărbătoarea Corturilor — *Sukkot*, pe la mijlocul lunii octombrie şi care durează 7 zile, amintind timpul când şi-au aşezat corturile după ce au trecut Marea Roşie (se sărbătoreşte cu festivităţi, se înconjoară sinagoga de 7 ori, cu suluri de Tora în mâini şi ramuri verzi); consacrarea — *Hanukka*, în amintirea purificării templului de către Iuda Macabeul (24 decembrie, 164 î.Hr.) (v. **Hanukka**); *Purim*, în luna martie — sărbătoare în amintirea Esterei, eliberatoarea poporului evreu; paştele — *Pesah* (*pasha*) — durează 8 zile şi începe la 15 Nisan (martie); se mai numeşte şi sărbătoarea azimilor (v. **Pesah**, **Paştele**); cincizecimea — *Savuot*, ziua secerişului, a primiţiilor şi ziua când Moise a primit Legea, de la Dumnezeu; v. **Cincizecimea**.

SĂRBĂTOAREA AZIMILOR — este, la evrei, Sărbătoarea Paştelui, când se comemorează eliberarea din robia egipteană şi se mănâncă azimă (pâine nedospită). În Ieşire 12, 34 şi 39; 23, 15 se arată cum au ieşit evreii în mare grabă şi au copt pâine nedospită să mănânce şi au luat cu ei coveţile cu pâinea nedospită şi necoaptă, spre a nu fi surprinşi şi reţinuţi de egipteni.

SĂRBĂTOAREA CORTURILOR sau A TABERNACOLELOR — la evrei, are loc pe la jumătatea lunii octombrie şi ţine şapte zile. Se înconjoară sinagoga de şapte ori cu suluri de Tora şi cu ramuri în mâini.

SĂRBĂTORILE PELERINAJULUI, *sărbătorile bucuriei* — sunt la evrei Paştile (*Pesah*), Cincizecimea şi Sărbătoarea Corturilor; tot sărbători ale bucuriei sunt şi *Hanukka* şi *Purim* (v. **Hanukka**, **Purim**, **Pesah**). Un alt ciclu îl formează sărbătorile triste, din care

fac parte *Roș-Hașana* (v. **Hașana**) și *Yom Kipur*.

SĂRINDAR (gr. mod. τὰ σαρανταρια — *i sarantaria* = grup de patruzeci; slv. *soroc*) — pomenire nominală a unui mort (sau a unui pomelnic întreg) la 40 de liturghii în șir, mai ales în primele 40 de zile după moartea cuiva; se întemeiază pe credința populară că în a 40-a zi de la moarte, după ce sufletul a străbătut *vămile văzduhului* și a vizitat raiul și iadul, se înfățișează la Judecata particulară, pentru a i se hotărî soarta provizorie, până la Judecata din urmă, soartă care se poate ușura prin rugăciunile și milosteniile (mijlocirile) făcute de cei vii pentru cei morți. La sfârșitul celor 40 de liturghii, se face liturghie specială cu parastas (dezlegare sau slobozirea sărindarelor). Un fel de sărindar sunt și așa-numitele *capete* sau *căpețele* (se fac mai ales în Muntenia și Dobrogea), care constau în aducerea la biserică sau direct la mormânt, spre pomenirea mortului, a unei colivioare, cu un colac sau covrig mai mare (numit *căpețel*), puțin vin și lumânare. Preotul face parastasul pe scurt (*trisaghion*) și stropește mormântul cu vin.

SÂMBĂTA (lb. ebr. „odihnă") — ziua creării omului. În ziua aceasta, Iisus aflându-se în mormânt, după răstignirea Sa, Biserica creștină face parastase pentru pomenirea morților, deoarece ei s-au odihnit de toate cele pământești; v. **Sabat**.

SÂMEDRU sau **SUMEDRU** (*Sanctus Demetrus*) — denumire în popor a sărbătorii Sf. Dumitru, care se sărbătorește la 26 octombrie. Sfânt militar, face parte dintre martirii recrutați din armata romană, care mărturisind pe Hristos, au fost schingiuiți și uciși în timpul persecuției împăratului roman Maximilian (la anul 304); v. **Dimitrie Sf. — Izvorâtorul de mir**; **Sumedru**.

SÂMPETRU, Postul Sâmpetrului — termen popular pentru postul care precede sărbătoarea comună a Sfinților Apostoli Petru și Pavel (29 iunie). Spre deosebire de celelalte posturi care au o durată fixă, acest post variază ca durată, de la an la an, deoarece începutul lui este în funcție de data variabilă a Paștelui. Acest post începe luni după Duminica Tuturor Sfinților (Duminica I după Rusalii). Paștile se serbează la o dată care variază între 4 aprilie și 8 mai, ceea ce face ca uneori sărbătoarea Tuturor Sfinților să cadă chiar cu trei-patru săptămâni înainte de 29 iunie, fie chiar după 29 iunie (cum s-a întâmplat în anii 1945 și 1956 și când, din această cauză, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât să se țină post cu trei zile înainte de Sf. Petru și Pavel, când sărbătoarea a căzut în săptămâna dinaintea Duminicii Tuturor Sfinților).

SÂN-GIORZ — este numit, în popor, Sf. Gheorghe, care se prăznuiește la 23 aprilie. Ca și Sf. Dumitru, a făcut parte din armata romană și a fost martirizat în persecuția din timpul lui Dioclețian.

SÂN-NICOARĂ sau **SIMICOARĂ** — (*Sanctus Nicolaus*) — este numele dat, în popor, *Sfântului Nicolae* care se prăznuiește la 6 decembrie. Sfântul Mare Ierarh Nicolae a fost arhiepiscop în Mira Lichiei (Lichia din Asia Mică), numit și „făcătorul de minuni" și trecut de Biserică în rândul sfinților pentru viața lui curată, plină de fapte bune și alese. A murit în anul 340 sau 343. În anul 1087, moaștele sfântului au fost duse într-o biserică din orașul

Bari (Italia) care-i poartă numele. Pomenirea lui se face în Martirologiul catolic la 9 mai (ziua când i-au fost transferate moaştele de la Lichia la Bari).

SÂNT — popular „sfânt"; ex.: Sân Nicoară, Sânt Ilie, Sântă Mărie etc.

SÂNUL LUI AVRAAM — termen din Parabola bogatului nemilostiv, prin care este denumit Raiul; v. **Rai**.

SÂNUL BISERICII — naosul (gr. ὁ ναός — *o naos*), partea centrală din interiorul bisericii, cuprinsă între altar şi pronaos.

SÂNZIANA v. **Drăgaica**.

SÂNZIENE v. **Sf. Ioan Botezătorul**.

SCARA, *IOAN SCĂRARUL*; v. **Exonartex**.

SCARA LUI IACOV — este o reprezentare iconografică, cu caracter simbolic, inspirată dintr-o scenă pe care o găsim descrisă în Vechiul Testament, în cartea Facerii cap. 28, 11–19. Iacov este al doilea dintre cei doi fii ai lui Isaac. Isaac era fiul lui Avraam, cel chemat de Dumnezeu să fie părintele unui neam ales, care să păstreze credinţa monoteistă şi să respecte Legea, spre a se face vrednic, ca din mijlocul acestui neam (popor) să se nască Mesia (Mântuitorul) Cel promis de Dumnezeu oamenilor, spre a-i dezrobi din păcatul strămoşesc. Dumnezeu l-a binecuvântat pe Avraam în împlinirea acestui scop, iar binecuvântarea avea să treacă din generaţie în generaţie asupra primului născut de parte bărbătească din neamul lui Avraam, până la venirea lui Mesia. Fiindcă Iacov dorea să primească el de la tatăl lui, Isaac, această binecuvântare, a cumpărat de la Esau (Isav), fratele său, care se născuse primul, „dreptul de întâi născut". Când Isav trebuia să meargă la tatăl său Isaac să primească binecuvântarea, a mers Iacov în locul său şi a primit-o, căci Isaac, fiind bătrân şi orb, nu l-a recunoscut. Simţindu-se înşelat, Isav a hotărât să-l ucidă pe Iacov. Îndemnat de mama sa, Rebeca, Iacov a fugit din Canaan în Mesopotamia, la unchiul său, Laban. Aici a rămas 20 de ani, după care, împreună cu soţia şi cei 12 fii şi o avere foarte mare, a hotărât să se întoarcă în Canaan. Dumnezeu l-a ocrotit pe Iacov, căruia i s-a descoperit de două ori: întâi printr-un vis, când Iacov pleca din Canaan şi apoi în chip de înger, când Iacov revine după 20 de ani. Prima arătare din vis a fost când Iacov fugea spre Mesopotamia şi, ostenit de drum, s-a oprit să doarmă noaptea într-un loc, punându-şi o piatră drept căpătâi. Atunci „a visat că era acolo o scară sprijinită de pământ, iar cu vârful atingea cerul, iar îngerii lui Dumnezeu se suiau şi se coborau pe ea. Apoi S-a arătat Domnul în capul scării şi i-a zis: «Eu sunt Domnul, Dumnezeul lui Avraam, tatăl tău, şi Dumnezeul lui Isaac. Nu te teme! Pământul pe care dormi ţi-l voi da ţie şi urmaşilor tăi. Urmaşii tăi vor fi mulţi ca pulberea pământului şi tu te vei întinde la apus şi la răsărit, la miazănoapte şi la miazăzi şi se vor binecuvânta întru tine şi întru urmaşii tăi toate neamurile pământului. Iată, Eu sunt cu tine şi te voi păzi în orice cale vei merge; te voi întoarce în pământul acesta şi nu te voi lăsa până nu voi împlini toate câte ţi-am spus». Iar când s-a deşteptat din somnul său, Iacov a zis: «Domnul este cu adevărat în locul acesta şi eu n-am ştiut!… Aceasta nu e alta fără numai casa lui Dumnezeu, aceasta e poarta cerului!». Apoi s-a sculat Iacov dis-de-dimineaţă, a luat piatra ce şi-o pusese căpătâi, a pus-o stâlp şi a

turnat pe vârful ei untdelemn. Iacov a pus locului aceluia numele *Betel* (casa lui Dumnezeu), căci mai înainte cetatea aceea se numea Luz" (Facere 28, 12–19). Cercetările arheologice din sec. XIX şi continuate până la jumătatea sec. XX au dus la concluzia ca vechimea acestei aşezări ar data din mileniul IV î.Hr., când pe înălţimea lui se afla un altar închinat divinităţii numite El. În alt sector al săpăturilor de la Betel s-au aflat rămăşiţele unui templu datând din mileniul III, pe care se aduceau sacrificii sângeroase. În mileniul II, aflându-se sub ocupaţie egipteană, aşezarea a cunoscut o epocă de înflorire, ca apoi să decadă şi să fie reconstruită şi fortificată în epoca regalităţii iudaice. După unele obiecte găsite în urma săpăturilor s-a presupus că pe la Betel trecea vestitul drum al tămâiei (Guy Racht, *Dict. de l'arheologie*, Paris, 1983, p. 148). În binecuvântarea lui Dumnezeu spusă lui Iacov se cuprinde una dintre profeţiile mesianice şi asupra Evangheliei lui Hristos ai căror adepţi vor cuprinde toate neamurile pământului: „urmaşii tăi vor fi mulţi ca pulberea pământului", căci Mesia întrupându-Se din neamul lui Iuda, prin El aveau să se binecuvânteze aceste neamuri, adică creştinii, cei botezaţi în numele lui Hristos-Mesia (Mântuitorul lumii). Creştinii ortodocşi au făcut din visul lui Iacov un motiv de inspiraţie iconografică prin zugrăvirea lui în icoana *„Scara lui Iacov"* sau *„Scara din viziunea lui Iacov"*, pictată în pronaos şi în pictura exterioară la bisericile mănăstirilor din Bucovina (Voroneţ, Humor, Vatra-Moldoviţei), unde tema e încadrată în marele ansamblu iconografic „Arborele lui Iesei". Iconografia creştină interpretează „Scara" ca un omagiu sau o preînchipuire a Fecioarei Maria, prin care s-a făcut legătura cerului cu pământul. A doua arătare a lui Dumnezeu către Iacov a fost la întoarcerea acestuia, după 20 de ani, în Canaan. În noaptea premergătoare intrării lui Iacov în Canaan, Iacov a avut o întâlnire cu o putere necunoscută, cu care s-a luptat şi a biruit-o; acea putere i-a vorbit, binecuvântându-l şi schimbându-i numele: «De acum nu-ţi va mai fi numele Iacov, ci *Israel* te vei numi, că te-ai luptat cu Dumnezeu şi cu oamenii si ai ieşit biruitor». Şi a întrebat şi Iacov, zicând: «Spune-mi şi Tu numele Tău!» Iar Acela a zis: «Pentru ce întrebi de numele Meu? El e minunat!». Şi l-a binecuvântat acolo. Şi a pus Iacov locului aceluia numele Peniel, adică «faţa lui Dumnezeu», căci şi-a zis: «Am văzut pe Dumnezeu...»" (Facere 32, 28–30). Iacov este părintele celor 12 seminţii din care s-a născut poporul evreu, care s-a numit Israel, după noul nume dat de Dumnezeu lui Iacov.

SCAZANII — pentru cazanii, formă veche, numită *„Canonicele îndatoriri ale preoţilor"* (Buc. 1866, p. 19).

SCĂLDĂTOARE — formă veche pentru „cristelniţă" sau „baptisteriu" (la uniţii ardeleni, în *Tipicul* — Blaj şi la Teodosie din Mitropolia Ungrovlahiei — *Învăţătura preoţilor pe scurt*, Buzău, 1702; Iacov Putneanul — *Sinopsă*, Iaşi 1715, f. 4.4).

SCENE ISTORICE — în iconografia ortodoxă se întâlnesc în pictura exterioară a unora dintre bisericile noastre. Pe lângă ansamblurile cu vieţi de sfinţi, se văd şi asemenea ansambluri cu caracter istoric (cu teme laice sau religioase); printre acestea se află scene istorice ca: *„Asediul Constatino-*

polului" şi „*Cavalcada de la Pătrăuţi*", aceasta din urmă fiind zugrăvită pe toată suprafaţa peretelui de vest al pronaosului, deasupra uşii de intrare, în biserica de la Pătrăuţi (ctitorie a lui Ştefan cel Mare, 1481). Ansamblul îl reprezintă pe Constantin cel Mare, îmbrăcat ca împărat roman, cu coroana pe cap, mergând călare în fruntea unei procesiuni de sfinţi militari, conduşi de Sfinţii Gheorghe şi Dumitru. Arhanghelul Mihail arată împăratului o cruce albă, apărută pe cer. Aici avem transpunerea iconografică a evenimentului istoric relatat de istoricul latin Eusebiu în „*Vita Constantini*" (privitor la apariţia pe cer a crucii Mântuitorului şi cuvintele: gr. του το νικα — *tu to nika* = învinge prin aceasta). Sensul simbolic al scenei „Cavalcada de la Pătrăuţi" este naţional, fiind legat de un moment istoric: Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei, în lupta cu turcii trebuia să-i învingă pe aceşti duşmani ai crucii ca odinioară marele împărat Constantin în lupta împotriva păgânismului. În tabloul votiv al bisericii din Pătrăuţi, cu hramul Sf. Constantin, acesta e înfăţişat prezentând lui Hristos pe Ştefan şi familia sa, care-i închină biserica. Scenă de largă desfăşurare, „Asediul Constantinopolului" apare în pictura exterioară pe peretele de sud al Moldoviţei (unde se păstrează mai bine ca la celelalte biserici moldovene), într-un registru inferior chiar sub scena ce reprezintă „Acatistul Maicii Domnului", de care se leagă prin rugăciunea Acatistului; creştinii au învins în anul 626 pe duşmanii care au asediat Constantinopolul (perşi sau avari). Pictorii bisericeşti fac confuzie între două momente istorice: „asediul Constantinopolului" de către perşi sau avari în sec. VII şi asedierea lui de către turci (1453). La biserica Arbore (Suceava), unde mai e reprezentată această scenă, reiese că aici e vorba de asediul din 626. La celelalte biserici (Moldoviţa, Humor, Probota, Sf. Gheorghe — Suceava), unde mai apare scena „Asediului", se menţionează „Ţarigrad" şi se reproduc elemente care lipsesc la Arbore, ca: „armata de artilerie", „arcuri şi săgeţi", elemente ce duc la concluzia că e vorba de asediul Constantinopolului din 1453. Scena prezintă o cetate fortificată, în jur marea furtunoasă, duşmanii asediază pe apă şi uscat, pe ziduri ostaşii creştini luptă împotriva asediatorilor turci, îmbrăcaţi în costume turceşti, luptă cu săgeţi, suliţe, artilerie. În interiorul cetăţii se vede o procesiune cu icoana Maicii Domnului şi mulţimea care se roagă pentru izbândă. Pictura unor scene istorice se vede şi la Hurez: Constantin cel Mare în lupta cu Maxenţiu, când apare pe cer crucea (IAP, II, 1957, p. 54). Începând din sec. XVIII, atât în pictura exterioară a bisericilor din Moldova, cât şi din Muntenia, apar tot mai numeroase elemente cu caracter laic, naţional sau local, cu caracter narativ şi pitoresc (hore, lăutari), uneori în cadrul scenelor religioase sau în panouri independente, care arată tendinţa pictorilor de a se elibera de canonul Erminiilor zugravilor şi de a îmbogăţi cu teme noi vechea pictură bizantină (E.B.LG. 1993, p. 555).

SCHEVOFILACHION (gr. σκευοφυλάκιον, τό — *schevofilakion* = diaconicon; la catolici — *diaconicum, vestiarum, receptorium, secretarium*) — era, în biserica veche, o clădire anexă, construită în peretele din afară, la început lipită pe peretele de sud al nartexului (v. **Nartica**). Mai târziu au fost integrate în

biserică, sub forma unei firide, în latura de sud a absidei altarului, la bisericile ortodoxe. Aici se păstrau şi se păstrează şi azi odoarele, cărţile şi veşmintele bisericeşti; de aceea se mai numeşte şi *veşmântar* sau *diaconicon*, pentru că era în grija unui diacon, iar la catolici, *sacristie*; v. **Diaconicon**, **Altar**.

SCHEVOFILAX — preot sau călugăr la catedrala patriarhală care are grijă de veşmintele, odoarele şi vasele sfinte ale bisericii patriarhale.

SCHIMBAREA LA FAŢĂ (gr. Ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός — *I metamorfosis tu Kiriou imon Iisu Hristus*; *Transfiguratio Domini nostri Jesus Christos*; slv. *Preobrejenie*) — mare praznic împărătesc, celebrat de Biserică la 6 august; v. **Preobrajenie**.

SCHIMNIC — singuratic, pustnic, călugăr, anahoret; v. **Rasofor**.

SCHISMA (gr. σχίσμα, τό — *shisma* = ruptură, separare, dezbinare) — în istoria Bisericii creştine a avut loc în sec. XI (1054) o asemenea dezbinare cunoscută sub numele de Schisma cea mare, prin care Răsăritul şi Apusul, separate progresiv în decursul a mai multe veacuri, s-au constituit politic şi religios în două lumi şi două Biserici diferite; v. **Catolicism**, **Primatul papal**, **Filioque**.

SCHISMATICI — se numesc acei credincioşi care s-au rupt din sânul Bisericii (bazată pe credinţa dreaptă lăsată de Iisus, în care au fost botezaţi) şi ale cărei porunci şi rânduieli nu le mai respectă.

SCHIT — mică aşezare monahală, izolată (în munte sau pădure), dependentă de o mănăstire mai mare. Ex.: schitul Ialomicioara, dependent de mănăstirea Sinaia. Întemeiat în sec. XVI, în vremea lui Mihnea-Vodă, schitul, a cărui bisericuţă e aşezată în gura peşterii Ialomicioara, a fost distrus de un incendiu, a fost restaurat într 1993–1996 şi resfinţit în 1996, de ziua hramului Sfinţii Petru şi Pavel; v. **Ialomicioara**.

SCHITUL GOLEŞTI — biserică veche din vremea lui Matei Basarab (pe traseul Câmpulung–Muscel) în localitatea Goleşti, fostă proprietate a celor patru fraţi Golescu, ale căror morminte se află în curtea bisericii. În casa Goleştilor şi-a găsit adăpost Tudor Vladimirescu (1821) şi tot aici, Dinicu Golescu înfiinţează prima şcoală română împreună cu cărturarul Aaron Florian. În 1866, aici a găzduit Principele Carol, la venirea lui în România.

SCIENTOLOGIA — este denumirea unui fenomen religios contemporan, descoperit de L. R. Hubbard, scriitor de literatură ştiinţifico-fantastică, şi care publică în SUA, în 1950, cartea „*Dianetica — ştiinţa modernă a sănătăţii mintale*“, în care demonstrează în ce constă teoretic fenomenul. *Scientologia* conţine înţelepciunea omenirii din ultimii 50000 de ani. Omul numit „Thetan“ este la origine „o fiinţă perfectă“ care poate crea universul fizic „MEST“ (materie, energie, spaţiu şi timp) şi se poate situa în exteriorul propriului corp. Această teorie exprimă idealul şi scopul scientologilor. Considerând că omul nu foloseşte decât 10% din capacitatea sa intelectuală, ei îşi propun să-l instruiască spre a-l ajuta să devină perfect prin folosirea întregii capacităţi a intelectului. Cadrul adecvat devine „Biserica Ştiinţei Americane“, înfiinţată în 1954

şi numită ulterior *„Biserica Scientologică"*, al cărei simbol este o cruce cu opt raze, care ar simboliza cele opt căi ale învăţăturii. Pentru iniţierea în taina realizării omului „perfect", *scientologia* publică felurite cărţi care instruiesc gradat şi au rolul de a stârni ambiţia şi dorinţa de perfecţionare, în aşa măsură, încât cei antrenaţi în această cursă, constatând că nu pot totul, cumpără continuu carte după carte, până-şi cheltuiesc ultimele resurse financiare, şi atunci, profund decepţionaţi, se sinucid. „Scientologia" are în lume peste 150 de organizaţii şi un mare număr de publicaţii (camuflate sub diverse denumiri). Una dintre aceste organizaţii se află şi în România sub numele de „HELP Rumänien" (Ajutor pentru România) şi care este încadrată în organizaţia de ajutorare internaţională MNI (Mission Network International); camuflată sub acţiunea de ajutorare „HELP Rumänien" se află o campanie publicitară pentru doctrina şi adepţii lui Hubbard (Din *„Tagesanzeiger"*, Zürich, 21, III, 90).

SCOLASTICA, scolasticism — sistem filosofico-religios, izvorât din dogmele învăţăturii creştine şi apărut în Evul Mediu, în Biserica Catolică. Învăţământul scolastic foloseşte metoda de predare discursiv-raţională, adică *scolastica* şi *dialectica*. Credinţa se explică pe baza logicii formale a lui Aristotel, printr-o expunere sistematică şi filozofică. *Logica* şi *raţiunea* ca metode se folosesc în întreaga Teologie (dogmatică, morală, drept canonic), ca şi în ordinea socială a Bisericii Catolice. Omul scolastic nu are îndoieli; harul este, pentru el, firesc naturii sale şi aşa reuşeşte să ajungă la cunoaşterea, la înţelegerea lui Dumnezeu şi a nemuririi sufletului. Logica aristotelică şi teoria cunoaşterii îl ajută până la o limită, dincolo de care ajută numai credinţa. Harul divin, credinţa şi faptele bune sunt mijloacele de îndreptare şi de mântuire. Teologia scolastică a fost numită Teologia transformată în *„filozofie aristotelică increştinată"*. Teoreticianul acestei Teologii este Toma d'Aquino (1225–1274), dar adevăratul părinte al scolasticii Evului Mediu a fost Anselm de Canterbury (+1109), a cărui deviză *Credo ut intelligam* („crede ca să poţi înţelege") explică concepţia scolastică, bazată pe acordul dintre dogmă şi raţiune. Mulţi îl consideră însă întemeietorul scolasticii pe profesorul de teologie şi filosofie de la St. Généviève din Paris, Petru Abelard (+1142) care, spre deosebire de Anselm, afirma că trebuie să plecăm inductiv de la îndoială, adică întâi trebuie să înţelegem şi apoi să credem — *intelligo ut credam*. Alături de directia naţionalist-dogmatică, s-a manifestat încă de la început şi o altă cale de cunoaştere, cea intuitiv-mistică, după care Dumnezeu şi adevărul nu se caută cu mintea, ci se simte cu inima. Printre adepţii acestei concepţii mistice se află Petru Eremitul, Francisc de Assisi, Toma de Kempis ş.a.

SCRIERI PATRISTICE — se numesc scrierile (operele) Sfinţilor Părinţi ai Bisericii, ca de ex. Dionisie Areopagitul, Sf. Atanasie cel Mare (sec. I–II), Sf. Ioan Hrisostom, Sf. Vasile cel Mare, Sf. Grigorie de Nazianz, Sf. Grigorie de Nissa (sec. III–IV) ş.a.

SCRIPTURA, ***Sfânta Scriptură***; v. **Biblia**.

SCUTECELE MÂNTUITORULUI — numele unei mâncări de post care se consumă seara, în Ajunul Crăciunului, şi care constă în

două turtițe din făină de grâu coapte, sau două feliuțe de pâine, unse cu miere sau sirop de zahăr și presărate cu nucă pisată.

SECTANTI — membrii unei secte.

SECTA (lat. *secta,-ae* = sectă, curent-școală, partid; gr. αἵρεσις, ἡ — *airesis* = erezie, sectă, școală) — în limbaj teologic, *erezie* denumește și învățătura greșită care stă la baza ruperii de Biserică, dar și gruparea ruptă de Biserică, iar secta denumește numai gruparea în sine, deși erezia (în lb. greacă) și secta (lb. latină) denumesc aceeași realitate, adică ceea ce rezultă din ruperea, separarea unei părți dintr-un întreg, erezia fiind învățătura greșită pe care o răspândește o sectă. Deci sectele sunt grupări religioase rupte din sânul Bisericii și care răspândesc învățături greșite față de adevărurile credinței stabilite de Biserica creștină. Adevărata credință este numai în unitatea credincioșilor în sânul Bisericii care a păstrat Evanghelia lui Hristos așa cum e cuprinsă în toate cele 4 Evanghelii și în scrierile Sfinților Apostoli. Aceștia au trasmis învățătura lui Hristos prin ucenicii lor, care au primit și au transmis harul, rânduind preoți și episcopi. Acest har, primit de Sfinții Apostoli la Cincizecime de la Duhul Sfânt și învățătura primită de ei de la Hristos, s-a trasmis până azi și se va trasmite până la sfârșitul veacurilor prin urmașii lor, care sunt slujitorii Bisericii. Sf. Apostol Pavel îndeamnă astfel pe Timotei, pe care îl rânduise episcop: „Din această pricină, îți amintesc să aprinzi și mai mult din nou harul lui Dumnezeu, care este în tine, prin punerea mâinilor mele“ (II Timotei 1, 6). Învățătura păstrată în scris în Sf. Scriptură a fost completată cu învățătura trasmisă oral, prin Sf. Tradiție: „Ține dreptarul cuvintelor sănătoase pe care le-ai auzit de la mine, cu credința și cu iubirea ce este în Hristos Iisus. Comoara cea bună ce ți s-a încredințat, păzește-o cu ajutorul Sfântului Duh, Care sălășluiește întru noi“ (II Timotei 1, 13–14). Slujitorii Bisericii, purtătorii harului primit de la Duhul Sfânt prin Taina Preoției, sunt aceia care transmit dreapta învățătură a lui Hristos, păstrată în Sf. Scriptură și Sf. Tradiție, îndrumă pe credincioși și-i lămuresc, spre a nu rătăci prin interpretarea proprie a acestei învățături. Un semn al mărturisirii dreptei credințe este Sf. Cruce pe care, făcând-o, credincioșii arată credința lor în unitatea Sfintei Treimi și jertfa mântuitoare a lui Hristos, care pe cruce S-a răstignit, pentru mântuirea neamului omenesc. Renunțând a face semnul Sf. Cruci, cei rătăciți, sectanții, neagă aceste adevăruri pe care se fundamentează Biserica lui Hristos. Sectanții care și-au făcut religia lor, redusă la discursuri (numite de ei predici) și la cântări (coruri proprii) și lecturi, au dat cultului un caracter laic, renunțând la toate dogmele Bisericii creștine. Ei au dat creștinismului „un caracter raționalist, neduhovnicesc, lipsit de prezența reală a lui Hristos în oameni și în lume“. În Epistolele Sf. Apostol Pavel, trimise de el către Bisericile pe care le-a întemeiat în timpul călătoriilor sale misionare în diferite orașe, se vorbește despre asemenea „rătăciți“ de la dreapta credință, care răstălmăcesc adevărul Evangheliei lui Hristos și răspândesc învățături greșite printre creștini: „Iar de învață cineva altă învățătură și nu se ține de cuvintele cele sănătoase ale Domnului nostru Iisus Hristos și de învățătura cea după dreapta credință, acela e un îngâmfat care nu știe nimic, suferind de

boala discuțiilor și a certurilor de cuvinte, din care pornesc: ceartă, pizmă, defăimări, bănuieli viclene, gâlcevile necurmate ale oamenilor stricați la minte și lipsiți de adevăr, care socotesc că evlavia este un mijloc de câștig. Depărtează-te de unii ca aceștia“ (I Timotei 6, 3–5). Sf. Apostol Pavel consideră că acești rătăciți de la credința cea dreaptă sunt călăuziți de orgoliu și de dorința de emancipare de sub Lege: „Căci va veni o vreme când nu vor mai suferi învățătura sănătoasă, ci — dornici să-și desfete auzul — își vor grămădi învățători după poftele lor, și își vor întoarce auzul de la adevăr și se vor abate către basme“ (II Timotei 4, 3–4). El consideră că diavolul este cel ce îndeamnă la asemenea acțiuni: „Iar venirea aceluia va fi prin lucrarea lui satan, însoțită de tot felul de puteri și semne și de minuni mincinoase, și de amăgiri nelegiuite, pentru fiii pierzării, fiindcă n-au primit iubirea adevărului, ca ei să se mântuiască...“ (II Tesaloniceni 2, 9–10). Sf. Ev. Ioan îi numește antihriști: „Iar acum mulți antihriști s-au arătat... Dintre noi au ieșit, dar nu erau de-ai noștri, căci de-ar fi fost de-ai noștri, ar fi rămas cu noi; ci ca să se arate că nu sunt toți de-ai noștri, de aceea au ieșit“ (I Ioan 2, 18–19). Ca și în vremea Apostolilor, și în veacurile care au urmat până azi, mulțimi de secte au răsărit în ogorul Bisericii creștine, și mai ales după apariția protestantismului (sec. XVI) au ajuns la ordinul miilor ca într-un proces continuu de fărâmițare să ajungă azi la cifra de 6000, răspândindu-se pretutindeni în lume. În România sunt de asemenea numeroase secte neoprotestante (născute din sânul protetantismului), dintre care mai răspândite: baptiștii, adventiștii, penticostalii, pocăiții sau nazareii, evangheliștii sau creștinii după Evanghelie, și cei mai agresivi, martorii lui Iehova.

SECTOLOGIE — disciplină teologică al cărei obiect urmărește expunerea sistematică și documentară a învățăturilor Bisericii Ortodoxe, expunerea învățăturii ortodoxe și combaterea sectelor. Cunoașterea doctrinelor sectare și combaterea lor are ca scop întărirea în credință a membrilor Bisericii și readucerea în sânul ei a celor rătăciți.

SECU — mănăstire din jud. Neamț, în apropiere de Mănăstirea Neamțului; construită pe valea râului Secu la începutul sec. XVII, în apropierea unui schit care data din sec. XVI. Ctitorul mănăstirii Secu este boierul Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos (tatăl cronicarului Grigore Ureche). Centru de evlavie și cultură, mănăstirea a pregătit monahi-cărturari, printre care se remarcă Varlaam, devenit Mitropolit al Moldovei (1632–1653), al cărui mormânt se află în mănăstire, lângă peretele de miazăzi al bisericii. Mănăstirea Secu (la 10 km depărtare de mănăstirea Neamț) a avut o intensă viață bisericească și culturală. Sub influența vieții culturale de la mănăstirea Neamț, la Secu s-au tradus cărți de ritual. Și la Secu ucenicii lui Paisie de la Neamț au influențat viața pioasă. Secularizarea averilor mănăstirești (sec. XIX) s-a resimțit ca în toate mănăstirile care, pierzând mare parte din suportul material, au lăsat să slăbească intensa viață culturală din trecut și multe mănăstiri s-au ruinat; mănăstirea Secu se afla în aceeași situație până la jumătatea secolului nostru, când a început restaurarea ei cu ajutorul Patriarhiei Române și a Comisiei Monumentelor. Ca și la Neamț, se păstrează și aici parte din bibliotecă,

odoare bisericeşti, Evangheliare slave, manuscrise (sec. XVII) şi Evanghelii din diferite epoci ş.a.

SEDELNE (lat. *sedeo* = şed; gr. κάθημαι — *katimai* = a şedea, κάθισμα τό — *katisma to* = şedere), **şezânde** sau **catisme** — sunt psalmi care se cântă sau se citesc în timpul slujbelor, ori izolaţi (ex. Ps. 103, la începutul Vecerniei), ori în grupuri mici, ori înşiraţi unul după altul, cum sunt cei şase psalmi de la începutul Utreniei, ori grupaţi în cele 20 de secţiuni ale Psaltirii, numite catisme, care se citesc la slujba Ceasurilor, Miezonopticii, Vecerniei şi Utreniei. Aceste catisme sunt numite şi sedelne, pentru că în timpul citirii sau cântării lor credincioşii pot şedea pe scaune sau în strană.

SEFARD, v. **Idiş**, **Iudaismul**, **Aşchenazi**.

SEFORA — soţia lui Moise, fiica preotului Ietro din ţara Madian, unde se refugiase Moise de teama Faraonului; v. **Moise**.

SELAFIIL sau **Salatiil**; v. **Îngeri**.

SEM, HAM şi IAFET — fiii lui Noe, singurul descendent al lui Adam care împreună cu familia sa a scăpat după potop (Facere 9, 18–19); v. **Potopul**.

SEMIDALE — se numeau nişte pâinişoare făcute din făină de grâu, pe care vechii creştini le împărţeau a doua zi de Crăciun (26 dec.) în cinstea Sfintei Fecioare Maria, la sărbătoarea „Soborul sau Adunarea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu".

SEMILUNA — emblema islamismului (forma lunii în primul pătrar şi o stea), imprimată şi pe drapele.

SEMINAR — ca organizaţie şcolară se numeşte şcoala medie în care se pregătesc viitorii preoţi.

SEMINŢIE, seminţii — popoare, neamuri omeneşti; cele 12 seminţii ale lui Israel, adică descendenţii celor doisprezece fii ai lui Israel (Iacov, descendent din Isaac, fiu al lui Avraam, din care a luat naştere poporul evreu).

SEMIŢI — nume dat popoarelor descendente din Sem, fiul mai mare al lui Noe. Aceste popoare trăiesc în sud-vestul Asiei şi nordul Africii, asemănându-se între ele ca limbă şi trăsături fizice. Acestea sunt: evreii, arabii, sirienii, libanezii, iordanienii ş.a.

SEMN APOTROPAIC v. **Pentagrama**.

SEMNE MUZICALE — semnele care arată în scris sunetele muzicale, după cum cuvântul vorbit se arată prin litere. Sunetul muzical place, şi prin aceasta se deosebeşte de zgomot. Ca însuşiri ale sunetelor muzicale avem: înălţimea, durata, intensitatea şi timbrul. Numirile sunetelor în muzica bisericească (psaltică sau bizantină) se deosebesc de sunetele muzicii lineare sau occidentale, deşi sunt tot şapte la număr. În muzica psaltică aceste sunete sunt: Ni, Pa, Vu, Ga, Di, Ke, Zo, care corespund sunetelor muzicale lineare: Do, Re, Mi, Fa, Sol, La, Si. Înlănţuirea lor în ordinea înălţimii formează *gama* sau scara muzicală. În muzica psaltică sunt patru feluri de semne: vocale, timporale, consonante şi ftorale. Semnele vocale sunt: suitoare, coborâtoare şi un semn păstrător al sunetului dinaintea lui, semn care nici nu urcă, nici nu coboară, care se numeşte *ison* (de unde zicala „a ţine isonul", referitor la cineva care vrea să fie pe placul cuiva, susţinându-i întocmai opiniile). *Semnele vocale suitoare* se numesc: *oligon, petasti, două chendime, chendimă, ipsili* (se deosebesc

după numărul de trepte pe care le urcă). Semnele vocale *coborâtoare* (deosebindu-se după numărul de trepte pe care le coboară) poartă denumirea de: *epistrof, iporoi, elafron, hamili*. Semnele *timporale* arată durata unui sunet. Ele se așează deasupra sau dedesubtul semnelor vocale, marcând durata mai lungă sau mai scurtă și se numesc: *clasma* și *gorgon*. Când se menționează și numărul de bătăi ale notei sub care se scriu, aceste semne poartă denumirea de: *apli, dipli, tripli, argon, diargon, digorgon, trigorgon*. Semne *consonantice* sau semne de expresie și ornament sunt semnele care se scriu pe lângă semnele vocale, spre a marca expresia cântării. Sunt în număr de cinci: *varia, omalon, antichenoma, psifiston, eteron*. În muzica psaltică se practică un anumit fel de cântare, legată de o anumită scară, cântare care se numește *glas* sau *eh* (ehuri). Cântările bisericești folosesc *opt glasuri* sau *ehuri*. Pentru a cunoaște felul scării unei cântări muzica psaltică folosește ca mijloace niște semne, numite: *mărturii* și *ftorale*.

SEMNIFICAȚIA CREȘTINĂ A ZILELOR săptămânii, v. **Săptămâna liturgică**.

SEMNUL LUI CAIN v. **Cain**.

SEMNUL SFINTEI CRUCI v. **Închinare**.

SEMNE TIPICONALE v. **Sărbători**.

SEPHER-ZU-ZAHAR v. **Iudaismul**.

SEPTUAGINTA — s-a numit cea mai veche traducere a Vechiului Testamant, din limba ebraică în limba greacă. După tradiție, traducerea a fost făcută de 72 de învățători, în 72 de zile. Prin rotunjirea numărului ea s-a numit traducerea celor 70 de unde și numele de *Septuaginta*. Se poate ca numărul traducătorilor să fi fost mult mai mare, iar traducerea începută în sec. III în vremea regelui Ptolomeu Filadelful (284–247), la Alexandria, în Egipt, s-a terminat în sec. II î.Hr. și s-a făcut pentru nevoile religioase ale iudeilor din Alexandria și din diaspora, unde se vorbea lb. greacă. În jurul acestei traduceri s-au creat o serie de legende, care i-au atribuit un caracter sfânt. Astfel, se spune că traducătorii au lucrat fiecare separat dar, confruntând textele, s-a văzut că erau cu totul asemănătoare. După apariția creștinismului și mai ales, după dărâmarea Ierusalimului (anul 70 d.Hr.), iudeii au înlăturat această traducere, considerând-o o profanare a Sf. Scripturi, care trebuia să rămână în limba ebraică, cea vorbită de strămoșii poporului iudeu. La creștini însă autoritatea Septuagintei a crescut, ea devenind cu timpul chiar textul de referință pentru traducerile ulterioare ale Sf. Scripturi. Pentru că unele copii ale Septuagintei au fost bănuite de falsificare a traducerii inițiale, Origen (185–255), mare cărturar și scriitor creștin, întocmește un studiu comparativ al traducerilor Septuagintei, pe șase coloane, întocmind un text nou, cu observații critice, în care adaugă ceea ce lipsea după textul ebraic, sau înlătură ceea ce era în plus față de original, în textul grecesc. După numărul șase al coloanelor de studiu, lucrarea lui Origen s-a numit *Exapla*. În sec. VII (anul 638), mahomedanii, cucerind orașul Cezareea, au distrus marea bibliotecă a orașului și atunci a pierit și lucrarea lui Origen, din care s-au păstrat doar fragmente și o parte din notele critice și comentarii în lucrarea lui Ieronim, *Vulgata*, care a folosit *Exapla*. Începând din sec. II, după răspândirea

creştinismului în Apus, unde se vorbea limba latină, au apărut şi în această limbă traduceri ale Sf. Scripturi, care s-au făcut din greceşte, după textul Septuagintei. Cea mai cunoscută era traducerea făcută în Italia, care a purtat numele de *Itala*. Din aceasta nu s-au păstrat decât fragmente, căci traducerea s-a pierdut în timp, fiind înlocuită de altă traducere, tot în limba latină populară (vulgară, vorbită), cunoscută sub numele de *Vulgata*, făcută în sec. IV de scriitorul creştin *Fericitul Ieronim* (347–420). Până azi ştiinţa teologică consideră lucrarea lui Ieronim ca fiind cea mai bună, pentru fidelitatea şi exactitatea redării în traducere a textelor originale (ebraic, pentru Vechiul Testament, şi grec, pentru Noul Testament) faţă de toate traducerile făcute în limba latină. În primele veacuri s-au mai făcut traduceri ale Sf. Scripturi şi în alte limbi: coptă (egipteană), armeană, etiopiană, gruzină etc.

SEPULCRAL (lat. *sepulcralia,-ae* = de mormânt, *sepulcrum* şi *sepulchrum* = mormânt, îngropare) — care aminteşte de moarte, de mormânt.

SERAFIC — îngeresc, pur, neprihănit, curat.

SERAFIM v. **Înger.**

SERÂNDA v. **Vecernie.**

SET — fiul lui Adam, dăruit de Dumnezeu în locul lui Abel, cel ucis de Cain: „Eva, femeia sa... a născut un fiu şi i-a pus numele Set, pentru că şi-a zis: «Mi-a dat Dumnezeu alt fiu în locul lui Abel, pe care l-a ucis Cain»" (Facere 4, 25).

SFÂNT, SFINŢI (lat. *sanctus*, gr. ἅγιος — *aghios*) — sunt acei oameni pe care Biserica creştină îi cinsteşte pentru viaţa lor curată, pentru lupta şi adesea chiar jertfa vieţii lor pentru biruinţa creştinismului în lume. După moarte, răsplata lor este fericirea de a se afla în lumina şi slava cerească şi a vedea strălucirea feţei lui Dumnezeu. Sfinţii sunt invocaţi de credincioşi ca exemple şi icoane de viaţă creştină, vrednice de urmat, precum şi ca mijlocitori la Dumnezeu. Prin harul pe care îl au şi prin rugăciunile lor, sfinţii cărora noi ne rugăm ne apără şi ne ocrotesc, mijlocind între noi şi Dumnezeu şi câştigând pentru noi mila şi îndurarea lui Dumnezeu. Rămăşiţele pământeşti ale sfinţilor, acolo unde s-au mai păstrat, sunt *sfinte moaşte*, pe care Biserica ne învaţă să le cinstim, pentru că ele conţin aceleaşi daruri dumnezeieşti şi puteri supranaturale care au însufleţit pe sfinţi cât au fost în viaţă. În Vechiul Testament ni se povesteşte despre profetul Elisei, ucenicul Sfântului Ilie, care după ce murise Elisei, un mort pe care l-au îngropat alături de locul unde se aflau osemintele lui Elisei, atingându-se de osemintele lui Elisei, a înviat. Minunea s-a întâmplat pentru că profetul Elisei, ca şi Sf. Ilie, trăise o viaţă de mare sfinţenie şi credinţă în Dumnezeu. Pe lângă sfintele moaşte, creştinii cinstesc şi orice lucru sau obiect provenit de la sfinţi şi pe care aceştia le-au purtat sau le-au atins. Aceste obiecte rămase de la ei se numesc *relicve sfinte* (*reliquae* = rămăşiţă). La început erau numiţi „sfinţi " toţi creştinii (adică adepţii sau închinătorii lui Hristos care primiseră botezul şi trecuseră la o viaţă nouă şi curată, fiind renăscuţi prin har — Romani 1, 7; II Corinteni 13, 12 ş.a.). După ce denumirea de *creştin* s-a generalizat, noţiunea de *sfânt* s-a restrâns, arătând numai pe eroii credinţei creştine, pe aceia care s-au distins prin: zelul misionar (în

răspândirea Evangheliei), viața exemplară, suferințele îndurate ca mărturisitori și trăitori ai credinței în Hristos sau activitatea lor socială și merite deosebite, puse în slujba semenilor și pe care Biserica îi cinstește, pomenindu-i de-a pururi. În șirul sfinților sunt trecuți: **a.** *patriarhii, proorocii și drepții* Vechiului Testament, adică acele personalități distinse ale Legii Vechi care au cultivat credința monoteistă în sufletele oamenilor și au prezis venirea lui Mesia; **b.** *apostolii și ucenicii* direcți și indirecți ai Mântuitorului, primii propovăduitori ai Evangheliei și misionari, ca: Sfinții Apostoli Petru și Pavel, care au murit martiri la Roma, Sf. Apostol Andrei, care a răspândit creștinismul pe pământul țării noastre etc.; *martiri și mărturisitori*, ca Sf. Arhidiacon Ștefan, ucenic al Mântuitorului și primul martir creștin, ucis cu pietre de evrei pentru credința lui creștină, precum și nesfârșitul șir de martiri uciși în numeroasele persecuții din primele veacuri, dezlănțuite împotriva creștinilor. Pentru toți se roagă Biserica și îi pomenește la sfintele slujbe, și dintre care multe nume sunt trecute în calendar (*Minei*, *Sinaxar*). Chiar dacă nu toți cei trecuți în calendar au murit ca martiri, Biserica îi pomenește căci și-au închinat, într-un fel sau altul, întreaga viață lui Hristos; unii au fost *pustnici* venerabili, care și-au petrecut viața în singurătatea pustiului, postind și rugându-se lui Dumnezeu necontenit pentru păcatele tuturor oamenilor. *Călugări cuvioși, ierarhi*, canonizați pentru activitatea lor de mari păstori, organizatori și conducători ai Bisericii în epoca de închegare a învățăturii ei, ca: Sfinții Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz și Ioan Gură de Aur, Sf. Nicolae, mari teologi și *făcători de minuni* (taumaturgi), cum sunt Cosma și Damian (1 noiembrie), Sf. Pantelimon (27 iulie) etc. Sfinții sunt proslăviți după moarte și încununați în cer, de fericirea veșnică. Biserica îi serbează în ziua morții lor, care a fost vestită de îngerul Domnului. Nașterea Sf. Fecioare (la 8 sept.) și Adormirea ei (la 15 august); Sf. Ioan Botezătorul (Nașterea la 24 iunie și Tăierea capului la 29 august). În calendarul ortodox sunt menționate și alte zile în care sunt pomeniți și în care se amintesc evenimente legate de viața lor. Rugăciunile lor sunt cele mai primite de Mântuitorul, lângă Care ei sunt mijlocitori pentru oameni, așa cum îi vedem în icoana Deisis (v. **Deisis**), sus, lângă crucea de pe catapeteasmă. Înțelesul noțiunii de sfânt se conturase încă din sec. IV–V în Biserica creștină, când pe baza doctrinei și lucrărilor consacrate de tradiția ortodoxă, Sf. Sinod al unei Biserici autocefale (de sine stătătoare) avea dreptul de a consacra „sfânt" (sfințit) pe acei credincioși care au trăit după anumite exigențe ascetice și creștine, prin care au dat dovadă, în primul rând, de o credință dreaptă, adevărată (ortodoxă) și statornică, dovedind puterea de a sluji fără clintire credința și Biserica Ortodoxă. Se adaugă la acesta și recunoașterea sfințeniei lor prin cultul spontan pe care li-l acordă acestor drepți poporul dreptcredincios. Așa s-au impus și au fost primiți în rândul *sfinților martirii* primelor veacuri creștine, iar pe *pământul țării noastre* un număr de sfinți care au pătimit aici sau li s-au adus rămășițele sfinte la noi, din alte părți. Printre aceștia, cinstiți de întreaga Ortodoxie amintim pe *martirii* aflați în *vechiul pământ al Dobrogei: Epictet și Astion, Dasius*,

Bretanion şi *Teotim*, ultimii doi episcopi de Tomis; apoi sunt *martirii aflaţi la Niculiţel* şi ale căror moaşte sunt acum la mănăstirea Cocoş, din *judeţul Tulcea: Zoticos, Attalos, Kamasis şi Fillipos,* toţi martirizaţi în vremea lui Diocleţian şi Valens (sec. IV), *Sf. Sava Gotul,* din părţile Buzăului, unde a murit înecat, în timpul persecuţiei lui Atanaric, regele vizigoţilor (sec. IV) şi Ioan Casian, călugăr din Sciţia Minor (sec. IV–V) născut la Cassâi (de unde Cassianu), satul Casimcea de azi, jud. Constanţa. A plecat în Apus, unde a întemeiat obşti monahale şi a introdus aici rânduieli din monahismul grec. Toţi sfinţii pomeniţi în calendarul creştin, au fost trecuţi acolo după ce au fost canonizaţi de Biserică. *Canonizarea* înseamnă recunoaşterea oficială a cultului acestor sfinţi şi trecerea lor în *canonul,* catalogul sau listele sfinţilor. Acest canon s-a completat mereu de-a lungul veacurilor creştine şi chiar în vremea noastră mai sunt canonizaţi, adică trecuţi în rândul sfinţilor şi personalităţi care au trăit mai aproape de epoca noastră. În acest scop şi Biserica Ortodoxă Română a hotărât, în şedinţa din 28 februarie 1950, să înceapă acţiunea de canonizare a unor sfinţi de origine română şi să generalizeze, în toată Biserica Ortodoxă Română, atât cinstirea acestora, cât şi a unor sfinţi mai vechi, de origine străină, dar ale căror sfinte moaşte au fost aduse şi se păstrează întregi în ţara noastră. Aceşti *sfinţi canonizaţi* în 1955, pe baza hotărârilor din 1950, sunt sfinţi trăitori în diferite regiuni ale ţării noastre, şi dintre care unii şi-au jertfit chiar viaţa pentru apărarea Ortodoxiei româneşti. *Sfântul Ioan Valahul,* martirizat de turci la 12 mai 1662, la Constantinopol, originar din Valahia (Ţara Românească), neomartir, cinstit şi în Biserica greacă, *Sf. Ioan de la Râşca,* episcop din Moldova, sec. XVIII, pomenit la 1 iunie. Cuviosul sfânt *Iosif cel Nou de la Partoş* (sec. XVII, mitropolitul Banatului între 1650–1653), pomenit la 15 septembrie, ale cărui moaşte se află în catedrala de la Timişoara (care pentru viaţa lui curată şi puterea de a face minuni era socotit sfânt, fiind recunoscut de un sinod local (1686), format din arhiereii din Mitropolia de atunci a Banatului. Era înmormântat la mănăstirea Partoş (azi biserică de sat), de unde i-au fost aduse moaştele la Timişoara, în 1956. Mitropoliţii *Ilie Iorest şi Sava Brancovici*, sfinţi „mărturisitori" care n-au fost ucişi, dar au suferit pentru apărarea credinţei ortodoxe, ca mitropoliţi ai Ardealului (sec. XVII), au zi de pomenire la 24 aprilie. Canonizaţi ca „mărturisitori" pentru apărarea credinţei ortodoxe din Ardeal, sec. XVIII, sunt cuvioşii ieromonahi *Visarion Sarai, Sofronie* de la mănăstirea Cioara şi ţăranul dreptcredincios Nicolae Oprea (Miclăuş) din Sălîştea Sibiului, toţi cu zi de pomenire la *21 octombrie*. În Muntenia este *Sf. Ierarh Calinic Cernicanul* (sec. XIX), fost episcop de Râmnic, venit de la *mănăstirea Cernica,* unde fusese stareţ şi unde se şi află înmormântat (+1868). În aceeaşi şedinţă a Sf. Sinod din octombrie 1955, s-a hotărât şi generalizarea cinstirii în toată ţara, în Biserica Ortodoxă Română, şi a unor sfinţi mai vechi, de origine străină, a căror *sfinte moaşte* au fost aduse şi se păstrează întregi în *ţara noastră*, dar care erau cinstite cu un cult local (regional) şi anume: *Sf. muceniţă Filofteia* (sec. XII), ale cărei moaşte se află la Curtea de Argeş, în biserica

lui Neagoe Basarab (v. **Filofteia**), *Cuviosul Nicodim de la Tismana* (+ 26 dec. 1406), ce se pomeneşte la 26 dec. şi din ale cărui moaşte se mai păstrează la mănăstirea Tismana numai degetul mare de la mâna dreaptă. Originar din părţile Prilepului (Macedonia), a venit în Ţara Românească după jumătatea sec. XIV, unde întemeiază primele mănăstiri de la noi: Vodiţa şi Tismana, unde şi este înmormântat. Moaştele sale au fost luate, nu se ştie de cine şi nici unde au fost duse. *Sf. Mucenic Ioan cel Nou de la Suceava* (sec. XIV), martirizat de turci la Cetatea Albă, în Basarabia, la 1330 şi ale cărui moaşte se află în *biserica Sf. Gheorghe* din mănăstirea Sf. Ioan cel Nou din Suceava (pomenit la 2 iunie). Sf. Grigore Decapolitul, pomenit la 20 noiembrie, are moaştele la *mănăstirea Bistriţa* (Vâlcea); a suferit ca *mărturisitor* pentru apărarea cultului icoanelor (sec. XI), iar moaştele lui au fost aduse în sec. XV de boierii Craioveşti şi depuse în biserica mănăstirii Bistriţa din Oltenia, zidită de ei, unde se află şi acum. *Sf. Paraschiva cea Nouă*, pomenită *la 14 oct., are moaştele la catedrala mitropolitană din Iaşi* (v. **Paraschiva, Sf.**); *Cuviosul Dimitrie cel Nou Basarabov*, ale cărui moaşte se află în *Catedrala patriarhală din Bucureşti,* se sărbătoreşte la 27 octombrie. Părţi din moaştele altor sfinţi se mai păstrează la noi, aduse în ţară din diverse locuri, mai ales de la Sf. Munte Athos şi din diferite împrejurimi, cele mai multe cumpărate de voievozii români şi depuse în bisericile ctitorite de ei şi în bisericile unor mănăstiri mai mari (Neamţ, Putna, Secu, Râşca, Slatina, Cernica, Horezu ş.a.), precum şi în unele biserici catedrale şi biserici mari din oraşe. Ex.: la Craiova, în catedrala mitropolitană se păstrază capul Sf. muceniţe Tatiana (+13 ianuarie); capul şi mâna dreaptă a Sfântului Nifon, patriarhul Constantinopolului (+11 august) şi capetele sfinţilor mucenici Serghie şi Vach (+7 oct.). Toate au fost păstrate înainte la Curtea de Argeş, de unde au fost aduse la Craiova; capul Sf. Grigore Decapolitul (+25 ian.) se afla la mănăstirea Slatina din Moldova, unde au fost aduse de ctitorul mănăstiri, Domnitorul Alexandru Lăpuşneanu. La biserica Zlătari din Bucureşti se păstrează părţi din moaştele Sfântului Ciprian, la Horezu se află un deget din moaştele Sfântului Andrei, moaşte cumpărate de Domnitorul Constantin Brâncoveanu de la Constantinopol (v. **Andrei, Sfântul**.) La biserica Sf. Gheorghe Nou se află mâna dreaptă a Sf. Nicolae, al cărui trup se află în Italia, într-o biserică din oraşul Bari. În şedinţa Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din 20 iunie 1992 s-a făcut canonizarea unui alt şir de sfinţi români, autohtoni, fixându-se şi ziua de pomenire a fiecăruia dintre ei: Sf. cuvios Ioan de la Prislop (13 sept.), Sf. ierarh martir Antim Ivireanu (27 sept.), Sfinţii preoţi mărturisitori Ioan din Galeş şi Moise Măcinic din Sibiel (21 oct.), Sf. cuvios Antonie de la Iezerul-Vâlcea (25 noiembrie), Sf. cuv. Daniil Sihastrul (18 dec.), Sf. cuv. Gherman din Dobrogea (29 febr.), Sf. ierarh Iosif Mărturisitorul din Maramureş (24 april.), Sf. ierarh Ghelasie de la Râmeţi (30 iunie), Sf. ierarh Leontie de la Rădăuţi (1 iulie), dreptcredinciosul Voievod Ştefan cel Mare şi Sfânt (2 iulie), Sf. cuvios Ioan Iacob Hozevitul (5 august), Sfânta cuvioasă Teodora de la Sihla (7 august) şi Sfinţii martiri Constantin Vodă

Brâncoveanu cu cei patru fii: Constantin, Ştefan, Radu, Matei şi sfetnicul Ianache (16 august). În aceeaşi şedinţă a Sf. Sinod s-a hotărât proclamarea solemnă a generalizării cultului sfinţilor români canonizaţi în 1955 şi proclamaţi atunci cu cinstire locală (vezi mai sus), cât şi a sfinţilor români autohtoni care au trăit pe pământul ţării noastre sau, fiind născuţi în alte părţi, au fost martirizaţi în părţile noastre, fiind cinstiţi ca sfinţi şi de alte biserici; sunt în număr de 24 de sfinţi după cum urmează: sfinţii mucenici Claudiu, Castor, Sempronian şi Nicostrat (9 dec.), Sf. cuv. Paisie de la Neamţu (15 nov.), Sf. mucenic Dasie (20 nov.), Sf. mucenic Hermes (31 dec.), Sf. cuv. Antipa de la Calapodeşti (10 ian.), Sfinţii Ermil şi Stratonic (13 ian.), Sf. Bretanio, episcop de Tomis (25 ian.), Sf. cuv. şi mărturisitor Ioan Casian (29 febr.), Sf. mucenic Montanus-preotul şi soţia sa Maxima (26 martie), Sf. Irineu, episcop de Sirmium (6 apr.), Sf. mucenic Sava de la Buzău (12 april.), Sf. Teotim, episcop de Tomis (20 april.), Sfinţii mucenici Pasicrat şi Valentin (24 april.), Sf. mucenic Iuliu Veteranul (27 mai), Sf. mucenici Zotic, Atal, Camasie şi Filip — de la Niculiţel (4 iunie), Sfinţii mucenici Nicandru şi Marcian (8 iunie), Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului, primul Mitropolit al Ţării Româneşti, sec. XIV (11 iunie), Sf. mucenic Isihie (15 iunie), Sf. Niceta de Remesiana (24 iunie), Sf. mucenic Ioan cel Nou de la Suceava (24 iunie), Sfinţii mucenici Epictat şi Astion (8 iulie), Sf. mucenic Emilian de la Durostorum (18 iulie), Sfinţii mucenici Donat diaconul, Romul preotul, Silvan diaconul şi Venus (21 august), Sf. mucenic Lup (23 aug.). În aceeaşi şedinţă din 20 iunie 1992, Sf. Sinod a hotărât instituirea „Duminicii Sfinţilor Români" şi care va fi prăznuită în prima duminică ce urmează după „Duminica Tuturor Sfinţilor". În iconografia bisericilor noastre ortodoxe, locul acestor sfinţi români va fi în pictura murală, în naos, dar ţinând seama că unii dintre ei — ca de ex. sfinţii Calinic Cernicanul, Iosif cel Nou de la Partoş, Ilie Iorest, Sava Brancovici — au fost şi arhierei (episcopi şi mitropoliţi), ei vor putea fi zugrăviţi în altarul bisericii, în registrul de jos, unde sunt pictaţi ierarhii; chipurile sfinţilor Visarion Sarai şi Sofronie de la Cioara, care au fost ieromonahi (preoţi-călugări), se vor picta în naos, printre sfinţii zugrăviţi în registrul inferior, mai aproape de pronaos, unde pot fi văzuţi şi veneraţi de credincioşii de ambele sexe (e cazul în bisericile de sat, unde se mai păstrează tradiţia ca femeile să stea în pronaos). Sfinţii Ioan Valahul (Românul) şi Oprea Nicolae (Miclăuş), care au fost simpli mireni, vor fi zugrăviţi în naos, mai înspre apus, ori în pronaos, în costum de epocă, local. O frumoasă reprezentare iconografică a acestor sfinţi se află în pictura murală din bisericuţa schitului Vovidenia de la Mănăstirea Neamţ. Dacă spaţiul de pictat în biserică este insuficient, chipurile acestor sfinţi se vor zugrăvi pe icoane separate (icoane mobile), care se pot fixa pe pupitre speciale, ce se aşează în biserică în locuri accesibile, unde să poată fi văzute şi venerate de credincioşi (E. B.I.G, 1985, p. 272–299).

SFEŞNIC, SFEŞTNIC (slv. *svestniku*) — suport de metal, marmură, de formă cilindrică, având în partea de sus un orificiu în care se înfig lumânări. Sfeşnicul poate avea unul sau mai multe braţe, fiecare cu simbolismul său.

Sfeşnicul cu un braţ, numit *primikirion*, semnifică unitatea Sfintei Treimi; sfeşnicul cu două braţe, numit *dikirion*, simbolizează cele două firi ale Mântuitorului (Dumnezeu şi Om); sfeşnicele cu trei braţe, *trikirion*, simbolizează cele trei Persoane ale Sfintei Treimi; sunt şi sfeşnice cu şapte braţe, care simbolizează cele şapte daruri ale Sf. Duh şi sfeşnice cu douăsprezece braţe, simbolizând pe cei doisprezece Apostoli ai Domnului. În bisericile ortodoxe se află în faţa icoanelor împărăteşti de pe catapeteasmă două sfeşnice cu câte trei braţe de lungimi diferite (braţul din mijloc este mai înalt), numite sfeşnice împărăteşti; v. **Simboluri naturale**.

SFEŞTANIE (slv. *sveştenije*) — slujbă de sfinţire (a casei, a ogorului etc.) constând din rugăciuni şi stropire cu apă sfinţită, pe care preotul o face la solicitarea credincioşilor; v. **Aghiasma**, **Ierurgii**.

SFETOC-SFETOSE — are două înţelesuri: *sfetoc*, în Moldova se numeşte pămătuful (mănunchiul) de busuioc cu care preotul stropeşte cu aghiazmă casele credincioşilor când merge cu botezul; derivă din slv. *ţveaţ* = „floare"; al doilea înţeles al acestui cuvânt este „lumină", folosit în Oltenia şi denumeşte inscripţia ce se pune pe icoana unui sfânt cu numele lui, precum şi inscripţia de pe ruloul ce stă în mâna sfântului şi pe care se află scris un verset din Sfânta Scriptură.

SFINTELE SPECII — denumire folosită în catolicism pentru a numi elementele Sfintei Euharistii (Pâinea şi Vinul euharistic).

SFINŢENIE — cea mai înaltă sferă de valori care implică prezenţa harului divin. Sfinţenie înseamnă trăirea duhovnicească, viaţa harică, viaţa în Dumnezeu, în Hristos — desăvârşirea vieţii morale a omului. Modelul divin e Iisus Hristos, Omul-Dumnezeu, fără păcat. Sfinţenia este îndumnezeirea omului. Atanasie cel Mare spune: „ Dumnezeu S-a făcut om pentru ca omul să se îndumnezeiască". Prin Botez, creştinul devine „hristofor", purtător de Hristos (în numele Căruia s-a botezat). „Eu sunt viţa, voi mlădiţele", spune Iisus, ceea ce arată că fiecare creştin prelungeşte în viaţa sa pe aceea a lui Hristos, în viaţa Sa pe pământ, dacă împlineşte învăţătura Lui. Harul lui Dumnezeu este cel care-l ajută şi-l întăreşte: „Îţi este de ajuns harul Meu" (II Corinteni 12, 9).

SFINŢI CU MOAŞTE la noi în ţară; v. **Sfânt**, **Sfinţi**.

SFINŢI ROMÂNI; v. **Sfânt**, **Sfinţi**.

SFINŢII TREI IERARHI; v. **Trei Ierarhi**.

SFINX (gr. σφίγξ, ἡ — *sfinx*) — cuv. grecesc, provenit din limba egipteană (*Shenspankh* = „Statuie vie"), un monstru mitologic, androcefal, fiind reprezentat printr-un leu cu cap de om (bărbat sau femeie), leul fiind la egipteni simbolul puterii suverane, păzitorul porţilor de răsărit şi de apus ale lumii subterane şi păzitorul locurilor de cult. Sfinxul ca reprezentare este de origine egipteană; cea mai mare statuie a unui sfinx este cea de la Gizeh, ridicată din ordinul faraonului Kefren. Dorinţa de a asimila sfinxul cu divinitatea templului pe care îl proteja, a dus la modificarea chipului, ce seamănă adesea cu al faraonului, punând în loc un cap de şoim sau de berbec cu coroană (cum e la templul funerar de la Karnak, închinat zeului Amon şi restaurat în epoca contemporană, când a fost mutat la distanţă de ţărmul Nilului, spre a nu fi inundat

de hidrocentrală). Sfinxul a devenit, prin mileniul I, o figură răspândită în Orient și în Grecia antică (Creta, Cipru, Minois), fiind reprezentat fie prin sculpturi, fie prin bazoreliefuri pe vase sfinte, pe amfore etc.

SFITA v. **Felon**.

SHAHADAH — se numește în islamism formula exprimată în inițiale a uneia din cele două mărturisiri de credință islamice și anume: „Nu este Dumnezeu afară de Allah, iar Mahomed este profetul său". Această mărturisire se face la intrarea în islamism și pe patul de moarte, fie de muribund, fie de cei din jurul său și se rostește atunci continuu, pentru ca sufletul decedatului să o rețină și să poată răspunde repede la judecată, când va fi întrebat de cei doi îngeri ai morții și judecății: Nakir și Munkar.

SHARIAH sau **LEGEA ISLAMICĂ** — în care sunt cuprinse cele cinci obligații rituale, pe care moraliștii musulmani le consideră „stâlpii credinței" și sunt obligatorii pentru toți credincioșii musulmani: mărturisirea credinței, rugăciunea, milostenia rituală, postul (Ramadanul) și pelerinajul la Mecca. Unii teologi mahomedani adaugă și „războiul sfânt".

SHEYC sau **ȘEIC**, v. **Islamism**.

SIBILE (lat. *sibylla,-ae*) — profetese, ghicitoare în cadrul oracolelor antice (la Delphi-Grecia, la Cumae — în sudul Italiei ș.a.), având darul de a prevesti evenimente viitoare. Ele au prevestit, desigur în chip nebulos, confuz, pe Mesia și au avut un rol în pregătirea psihologico-intelectuală a lumii păgâne pentru venirea și primirea Lui. Pentru aceasta, sibilele s-au bucurat de cinstea de a fi reprezentate în pictura bizantină. Așa se explică prezența lor în pictura exterioară a bisericilor moldovene. Ele reprezintă lumea păgână care n-a făcut parte din Biserică, dar au dorit-o, au prevestit-o.

SIBILIN, SIBILIC (de la Sibile) — ascuns, enigmatic. *Cărțile sibiline* erau colecții oraculare pe care le consultau cei vechi și Senatul roman, în vremuri de cumpănă pentru Stat.

SICARII sau **ZELOȚII** — erau evreii patrioți care au provocat răscoala din anul 66 d.Hr. împotriva romanilor, recurgând la violențe chiar și împotriva iudeilor romanizați; urmarea mișcărilor provocate de zeloți a fost distrugerea Statului evreu de către romani, care, în vremea împăratului Vespasian, au distrus Ierusalimul și au ras marele templu de pe fața pământului, provocând marea diasporă iudaică (70 d.Hr.).

SICHEM — prima capitală a regatului Israel de nord după moartea împăratului Solomon, când Statul a fost împărțit în două: Israel în nord, cu capitala la Sichem și Iudeea în sud, cu capitala la Ierusalim. În anul 724 î.Hr., când Regatul de nord este ocupat de asirieni, Sichemul este distrus și locuitorii deportați. După întoarcerea din exil, orașul devine centrul sectei samarinenilor, cu numele de Samaria, lângă muntele Garizim, unde samarinenii și-au zidit un templu. După cucerirea romană, sec. II î.Hr., Sichemul este distrus din nou și se zidește aici cetatea romană Flavia Neapolis, pe ale cărei ruine mai există azi un mic orășel, Nablus, în care se mai află câteva sute de urmași ai vechilor samarineni din Palestina.

SICRIUL LEGII v. **Chivotul Legii**.

SIDIM — denumirea biblică a văii unde se aflau cetățile Sodoma și Gomora în vremea lui Avraam, pe care Dumnezeu le-a pedepsit prin foc, scufundându-le, iar în locul acelei văi se află azi Marea Moartă (Facere 14, 3).

SIHAR — veche cetate din Samaria (în nordul Palestinei), unde se afla fântâna săpată de patriarhul Iacob (Israel), fântână la care a avut loc convorbirea Mântuitorului cu femeia samarineancă (Ioan 4, 1–42).
SIHASTRU (gr. ἡσυχαστής, ὁ — *isihastis* = solitar) — care trăieşte în singurătate, călugăr pustnic, eremit. Ex: *Daniil Sihastrul* — călugăr sfânt, trăitor într-o peşteră în care a şi murit, în apropiere de mănăstirea Putna; v. **Eremit**, **Sfinţi români**.
SIHĂSTRIE (gr. ἡσυχαστήριον, τό — *isihastirion* = loc de retragere, trăire în singurătate) — schit izolat în singurătatea munţilor; v. **Schit**.
SIKIŞII (de la *sikh*, derivat din *sikkha* = discipol) — discipoli ai sikhismului, doctrină combinată din hinduism şi islamism, care înlocuieşte politeismul hinduist cu monoteismul islamic, desfiinţează castele şi asceza, considerând că toţi oamenii sunt egali în faţa lui Dumnezeu. Întemeitorul şikhismului este Beba-Nanak, fiu de aristocrat (*kşatrya*) din Pubnjab (Pakistan), sec. XV. Doctrina lui este o reformare a hinduismului. Nanak a purtat titlul de „guru“ (învăţător) şi urmaşii săi au fost numiţi tot guru, fiecare având obligaţia să-şi lase ca urmaş un alt guru. În sec. XVII, şikhismul se transformă într-o organizaţie militară cu scopul de a lupta împotriva tiraniei mongole care se impusese atunci în India. Separându-se de mahomedanism şi hinduism, secta şikhiţilor ajunge să-şi întemeieze prin forţă armată un imperiu, după prăbuşirea imperiului mongol din India. Astăzi şikhismul se apropie tot mai mult de hinduism. Centrul cultului şikhist se află în oraşul Amristar (India) unde au celebrul „Templu de aur“, construit de ei în sec. XVI.
SILENE v. **Nimfe**.
SILOAM — lacul Siloamului, unde Iisus a vindecat pe orbul din naştere. Fiindcă vindecarea s-a făcut în zi de sâmbătă, fariseii l-au dat pe orb afară din sinagogă. Acest orb poate fi socotit primul prigonit în numele lui Hristos.
SIMBOL (gr. σύμβολον, τό — *simbolon*) — semn, element prin care o idee abstractă devine intuitivă prin reprezentare şi poate fi mai exact înţeleasă. În religia creştină, simbolul a însemnat şi un semn de recunoaştere a celor ce au crezut şi cred în Iisus Hristos. Astăzi acest semn este *crucea*. Creştinii din primele veacuri se recunoşteau între ei prin simboluri folosite pentru reprezentarea Mântuitorului: desenul unui peşte, al unui miel, al viţei de vie şi chiar pasărea Phoenix, simbol al renaşterii la păgâni, devenit pentru creştini simbolul Învierii Domnului. Mielul şi viţa de vie sunt simboluri bazate pe texte din Sf. Scriptură: Sf. Ioan Botezătorul se referă la jertfa Mântuitorului când Îl numeşte „Mielul lui Dumnezeu, Cel ce ridică păcatul lumii“ (Ioan 1, 29). Referindu-se la propovăduirea învăţăturii Sale, Mântuitorul se compară simbolic cu butucul viţei de vie: „Eu sunt viţa, voi mlădiţele. Cel ce rămâne în Mine şi Eu în el, acela aduce roadă multă, căci fără Mine nu puteţi face nimic“ (Ioan 15, 5). Creştinii mai foloseau şi alegoria „bunului păstor“, despre care se vorbeşte în Vechiul şi Noul Testament, ca de o prefigurare a Mântuitorului: „Eu sunt păstorul cel bun… şi sufletul Îmi pun pentru oi…“, zice Însuşi despre Sine (Ioan 10, 14 şi 15). Aşa era reprezentat în catacombe (în fresce) şi e reprezentat şi azi în iconografia

creştină (v. **Reprezentări ale Mântuitorului**). *Chipurile ascetice* şi spiritualizate ale sfinţilor zugrăviţi pe icoane sau pe pereţii bisericilor (în stilul bizantin), cu privirile aţintite parcă spre lumea cerească, *reprezintă imaginea vie a umanităţii* în efortul ei de înălţare spirituală şi de apropiere de Dumnezeu. *Icoana* Înfricoşatei *Judecăţi de apoi*, pictată pe pereţii exteriori sau în pronaosul vechilor biserici, are un scop eshatologic, căci prin reprezentarea raiului şi iadului reuşeşte să sugereze antropomorfic, să facă inteligibilă imaginea celor ce se vor întâmpla la sfârşitul lumii. *Icoana* devine astfel *un simbol*, mijloc de înălţare spirituală, nu un scop în sine.

SIMBOL LITURGIC — se numeşte orice formă de cult prin care, în virtutea unor analogii, se sugerează sau se închipuie o idee religioasă, o învăţătură de credinţă, un fapt abstract din istoria mântuirii sau ceva din cele neperceptibile. Prin simboluri se înţeleg cuvinte, gesturi şi materii sensibile, care nu numai semnifică, ci şi cuprind în chip neînţeles anumite realităţi spirituale. Simbolurile sunt nişte învelişuri care acoperă mai mult sau mai puţin „raţiunile" tainelor. Pentru cei care le săvârşesc (clerul), ele sunt descoperite, dar pentru cei pentru care se săvârşesc, ele rămân ascunse. Astfel au căpătat caracter de simbol: *materiile* folosite la săvârşirea cultului, numite şi *simboluri naturale*: pâinea, apa, vinul, tămâia, lumânarea etc.; *gesturile liturgice:* închinarea, îngenuncherea, metania; *formule* din rânduiala Liturghiei („Uşile, uşile!", „Să luăm aminte..." ş.a.), au primit treptat semnificaţii sau înţelesuri derivate, superioare, strict religioase, spirituale. Cu timpul ele au fost puse în legătură cu anumite dogme sau adevăruri de credinţă, cu idei şi concepte din domeniul transcendentului. Aşa de ex. *apa* ca element curăţitor concret, a devenit şi *simbol* religios, *al curăţiei* sufleteşti şi trupeşti cu care omul este dator să se apropie de Dumnezeu în rugăciune; *lumina* lumânării, a candelei, este nu numai aceea care înlătură întunericul, ci şi *simbol al cunoaşterii* şi înţelepciunii şi totodată al strălucirii divine; *gestul* îngenuncherii, al închinăciunii, este expresia umilinţei omului în faţa lui Dumnezeu, *simbolul* respectului faţă de Creatorul Atotputernic. *Simbolurile religioase* sunt realizate şi *prin mijlocirea artei* (arhitectură, sculptură, pictură, muzică) pusă în slujba cultului. *Arta* religioasă spiritualizează materia, dând formelor estetice sensuri înalte, care să ajute la înţelegerea unor realităţi neperceptibile pe căile naturale ale simţurilor omeneşti. În cultul ortodox, acest rol îl îndeplineşte mai ales pictura *(iconografia)*.

SIMBOLURI NATURALE — se numesc în Liturgică acele mijloace materiale cu caracter simbolic, folosite în cultul Bisericii creştine ortodoxe pentru a exprima cât mai concret ideile şi adevărurile religioase abstracte şi a le face înţelese de credincioşi. Aceste materii care devin în cult mijloace ale cinstirii lui Dumnezeu sunt: pâinea, vinul, apa, untdelemnul, tămâia, lumânarea şi lumina în general. *Pâinea şi vinul* sunt, în cult, *materia Sfintei Euharistii,* instituite ca atare de Hristos Însuşi, Care le-a întrebuinţat la Cina cea de Taină; ele sunt folosite şi la alte Taine şi ierurgii: la cununie, la slujba litiei, la sfinţirea bisericii, la slujbele funebre (colacii la înmormântare şi parastase). Şi în *Vechiul Testament, pâinea*

este folosită ca materie de jertfă, simbolizând *recunoştinţa* faţă de binefacerile lui Dumnezeu; o prefigurare a Jertfei Euharistice o găsim aici în pâinea şi vinul cu care regele-preot Melchisedec l-a întâmpinat pe Avraam. În *cultul creştin,* pâinea şi vinul *simbolizează* trupul şi sângele lui Hristos, în care se prefac prin sfinţirea Darurilor, la Sf. Liturghie. *Apa* care se amestecă cu vin în Sf. Potir, *simbolizează* apa care a curs odată cu sângele din coasta lui Hristos pe cruce; apa şi vinul au devenit astfel cele două izvoare ale vieţii harului: apa Botezului şi sângele Sfintei Împărtăşanii (zice Sf. Simeon al Tesalonicului). Apa ca element natural de spălare a necurăţiilor avea un rol important în Vechiul Testament, aşa cum prin potop Dumnezeu a curăţat pământul de fărădelegile oamenilor. În primele veacuri creştine se practica spălarea mâinilor într-un bazin din faţa bisericii (*atrium*), înainte de intrarea credincioşilor în biserică, ceea ce simboliza curăţia spirituală. Obiceiul s-a păstrat până în veacul al VI-lea, credincioşii practicând spălarea mâinilor şi înainte de a lua Sf. Împărtăşanie. Practica a rămas până azi numai pentru preoţii slujitori, care-şi spală mâinile în diferite momente ale Sfintei Liturghii, aceasta simbolizând atât curăţia trupească, cât mai ales curăţia sufletească pe care trebuie să o aibă preotul în slujirea celor sfinte (aşa cum arată şi Psalmul 25, 6–11, care se citeşte la începutul liturghiei, în timpul spălării mâinilor). În ritul ortodox al Botezului, pruncul se afundă de trei ori în apă, în întregime, ca *simbol* al curăţiei trupeşti şi sufleteşti, iar apoi preotul îşi spală mâinile pentru săvârşirea Tainei Ungerii cu Sf. Mir, care se administrează îndată după Botez. *Untdelemnul*, alt simbol natural, a fost folosit nu numai ca un element indispensabil pentru hrana omului şi ca un balsam pentru vindecarea rănilor (v. *Parabola „Samarineanului milostiv"*), ci şi ca *materie de jertfă, simbolizând* pacea şi binecuvântarea lui Dumnezeu asupra celui botezat. În creştinism untdelemnul e folosit în cult la diferite ungeri rituale: la Botez, la Sf. Maslu (când se face slujbă specială unui bolnav şi preotul îl unge de şapte ori cu untdelemn sfinţit, pentru tămăduirea şi curăţirea lui de păcate), la sfârşitul liturghiei, când se miruiesc credincioşii. Natura penetrantă a untdelemnului *simbolizează* puterea divină care e introdusă prin ungere în lucruri şi oameni şi le apără de stricăciune (v. **Sf. Mir**). *Tămâia* (gr. θυμίαμα, τό — *timiama*, lat. *libanum*), este o răşină a arborelui numit *boswelia*, care creşte în Africa şi India. Răşina aceasta se pisează şi se amestecă cu alte aromate, spre a avea un miros mai plăcut. Tămâia era folosită în toate religiile păgâne şi în cultul iudaic ca element de sacrificiu public şi privat. Tămâia arzând era *simbolul* rugăciunii (Ps. 140, 2; Apoc. 5, 8). În creştinismul ortodox, tămâia este un element nelipsit la toate sfintele slujbe. La Sf. Liturghie se cădeşte cu tămâie, mai ales în acele momente când se subliniază *prezenţa simbolică* a Mântuitorului. Tămâia, prin mireasma ei subliniază frumuseţea actelor de cult, creează o atmosferă de sfinţenie, integrându-se în actul de slujire a lui Dumnezeu ca un dar, ofrandă şi *simbol al rugăciunii şi faptei bune* („Să se îndrepte rugăciunea mea ca tămâia înaintea Ta..." — Ps. 140, 2). Tămâia este, în cultul ortodox, strâns legată de

credința în viața viitoare, ea fiind un element esențial în toate slujbele legate de cultul morților (înmormântare, pomeniri, parastase). Tămâierea mormintelor și ofrandelor pentru cei morți este un ritual străvechi la românii ortodocși. Un alt simbol natural, ca parte constitutivă a cultului, este *lumina* rezultată din arderea lumânărilor și a untdelemnului din candele. Lumina aceasta este și *expresia rugăciunii materiei,* integrată în cultul de adorare a lui Dumnezeu. În Vechiul Testament, preotul Aaron arde tămâie și aprinde candele în fața chivotului Legii (Ieșire 30, 23–33). Însuși Dumnezeu poruncește să ardă lumină pe altarul Său (Levitic 24, 2–3). La evrei, candela avea forma unui sfeșnic cu 7 brațe, așezate pe o țeavă pentru untdelemn, cu orificii pentru fiecare braț. *Lumina* este socotită ca *simbol* al bucuriei împărtășirii din lumina divină: „Că la Tine este izvorul vieții, întru lumina Ta vom vedea lumină" (Ps. 35, 9). Lumina este un atribut al divinității și o condiție a vieții. Mântuitorul este vestit de prooroci ca o lumină (ce va risipi întunericul răului și necredinței): „Poporul care locuia întru întuneric va vedea lumină mare și voi cei ce locuiați în latura umbrei morții lumină va străluci peste voi... Luminează-te, luminează-te, Ierusalime, că vine lumina ta, și slava Domnului peste tine a răsărit" (Isaia 9, 1; 60, 1). Mântuitorul Însuși se numește pe Sine „Lumină": „Eu, Lumină am venit în lume, ca tot cel ce crede în Mine să nu rămână în întuneric" (Ioan 12, 46); „Eu sunt Lumina lumii..." (Ioan 8, 12). Arătând simbolismul luminilor din biserică, Sf. Simion al Tesalonicului le compară cu stelele, iar policandrul cel mare din mijlocul boltei bisericii, în formă de cerc luminos (gr. χόρος — *horos* = cer, cerc), spune că închipuie tăria cerului și planetele. Candelele aprinse au aceeași semnificație ca și lumânările. În credința poporului nostru, lumina lumânării călăuzește pe cel mort în lumea de dincolo, credință consemnată de poetul George Coșbuc în poezia de inspirație populară „*Moartea lui Fulger*": „Și-n loc de galben buzdugan / Făclii de ceară ți-au făcut / În dreapta cea fără temut... / Cu făclioara pe-unde treci / Dai zare negrelor poteci / În noaptea negrului pustiu... / Pe-un drum de veci" (în vol. „Balade și idile").

SIMEON METAFRASTUL — creatorul calendarului ortodox. În sec. X, el face o compilație din diversele sinaxare mai vechi, ale Bisercilor locale (v. **Sărbători**). La baza acestei compilații stă primul sinaxar constantinopolitan. Sinaxarul lui Simeon a fost revizuit în sec. XVIII de către Nicodim Aghioritul (mare cărturar, călugăr la Athos). Revizuind și completând Sinaxarul lui Simeon Metafrastul, Nicodim realizează cel mai complet Sinaxar (calendar) ortodox. Acest Sinaxar aghioritic, la care Bisericile Ortodoxe autocefale au mai făcut fiecare unele adaosuri, este cel mai folosit astăzi în toată creștinătatea ortodoxă; v. **Minologhium**.

SIMEON AL TESALONICULUI (SFÂNT) — arhiepiscop (+1429), reprezentant de frunte al ierarhiei și teologiei grecești din perioada finală a istoriei Bizanțului. Opera sa constituie, în ansamblu, cea mai cuprinzătoare interpretare și apologie a cultului ortodox (sec. XIV–XV). Scrierile sale au, în parte, cuprins dogmatic („*Împotriva Eresurilor*", „*Explicarea Simbolului credinței*", „*Despre Preoție*"), dar,

în majoritate, au cuprins liturgic. Ele explică simbolismul locaşului sfânt — „*Explicare* (gr. ἑρμηνεία, ἡ — *ermineia*) *despre Sfânta Biserică*“ — şi slujba sfinţirii ei, veşmintele şi vasele liturgice, hirotonia şi funcţiile lor („*Despre hirotonie*“), dar cele mai multe sunt consacrate descrierii şi explicării doctrinare şi simbolice a slujbelor Bisericii (cele 7 Taine, cele 7 Laude) şi diversele forme de rugăciune („*Despre dumnezeiasca Rugăciune*“) şi parte din ierurgii, ca rânduiala călugăriei („*Despre pocăinţă*“), rânduiala înmormântării, pomenirile morţilor („*Despre sfârşitul nostru şi orânduielile îngropării...*“) etc. Ca şi Nicolae Cabasila, Sf. Simeon a făcut o explicare a Liturghiei („*Despre Sfânta Liturghie*“) care nu o egalează pe a marelui său înaintaş. Caracterul predominant al explicării lui Simeon este cel polemic. El combate cu multă competenţă atât practicile liturgice eterodoxe, dar mai ales practica liturgică latină (azima, împărtăşirea sub o singură formă, obiecţiile latine împotriva epiclezei, întârzierea mirungerii copiilor, hirotonia prin ungere în loc de punerea mâinilor etc.). Caracteristic pentru explicarea Liturghiei la Sf. Simeon este nu numai polemica (combaterea practicilor şi inovaţiilor latine şi a ereziilor liturgice mai vechi), ci şi pledoaria pentru păstrarea nealterată a practicii sau tradiţiei liturgice ortodoxe. Pentru acest motiv, explicarea Liturghiei Sfântului Simeon, deşi inferioară celei a lui Cabasila, a fost cultivată şi folosită de ortodocşi mai mult decât cea a lui Cabasila, care a fost apreciată mult de catolici, atât pentru valoarea ei, cât şi pentru caracterul ei irenic (lipsit de polemică, evitând chestiunile de amănunt prin care Liturghia ortodoxă se deosebeşte de cea catolică şi care constituie obiect de polemică interconfesională). Locul cel dintâi, ca valoare şi extensiune, în opera liturgică a Sf. Simeon, îl ocupă nu explicarea Liturghiei, ci a veşmintelor şi obiectelor liturgice, a bisericii şi a sfintelor slujbe, el fiind în această materie singurul interpret ortodox şi deci singura călăuză, neavând nici înaintaşi şi nici urmaşi. Explicarea sa se bazează — în majoritatea cazurilor — pe înţelesul direct al formulelor sau textelor liturgice. Marele ierarh nu este însă numai un tâlcuitor al slujbei ortodoxe, ci şi un restaurator sau orânduitor al ei: el a aşezat canoane la Utrenia cântată, după Ps. 50, căci la această slujbă, după vechiul tipic al Bisericii din Constantinopol, nu erau prevăzute canoane. A orânduit de asemenea să se facă înălţarea pâinii în cinstea Sfintei Fecioare, la fiecare Utrenie, după Cânt. 9. El este totodată un mare animator al spiritului liturgic, făcând apeluri numeroase către clerici de a nu-şi uita *slujba*, adică misiunea, funcţia lor harismatică sau sfinţitoare. Tratatul său „*Despre preoţie*“ este în fond o caldă pledoarie pentru slujba Liturghiei, care constituie culmea darurilor supranaturale conferite clericilor prin hirotonie, şi pe care îi îndeamnă să o săvârşească cât mai des pentru sfinţirea credincioşilor. Opera Sf. Simeon are, în întregimea ei, semnificaţia şi valoarea unei ultime şi mari apologii a Ortodoxiei. Ea urmăreşte să explice şi să expună pentru fiecare dintre instituţiile şi tradiţiile de cult ale Bisericii Ortodoxe temeiurile dogmatice, istorice şi simbolice care le justifică şi prin care ele se valorifică în tezaurul dogmatic şi liturgic al creştinătăţii, mai ales în comparaţie cu

particularitățile și inovațiile catolice de atunci. Opera Sf. Simeon al Tesalonicului a fost tipărită pentru prima dată la noi în țară de patriarhul Dositei al Ierusalimului, la Iași, în 1683. Această ediție este folosită de J.P. Migne, care o retipărește în vol. 155 al Patrologiei sale, în secolul trecut. Chezarie, episcop al Râmnicului, o traduce în limba română și o tipărește la București, în 1765, sub titlul: „*Voroavă de întrebări și răspunsuri*". Va fi retipărită în 1865–1866, cu titlul: „*Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*", București, de tipograful Toma Teodorescu. În 1929, Pr. M. Bulacu publică la Oradea: „*Voroavă de întrebări și răspunsuri, a lui Simeon arhiepiscopul Tesalonicului*". Forma de expunere a operei Sf. Simeon este de întrebări și răspunsuri, formă ce va fi folosită mai târziu de catehismele și erminiile liturgice ortodoxe. Simeon al Tesalonicului a fost canonizat de Biserica greacă în zilele noastre, recunoscându-l oficial ca sfânt.

SIMONIE — păcat împotriva Duhului Sfânt, care constă în încercarea de a cumpăra harul cu bani. Denumirea vine de la numele unui vrăjitor, Simon Magul, din Samaria, care ascultând o predică a diaconului Filip s-a botezat. Văzând minunile pe care le făcea Sf. Apostol Petru, cu puterea credinței în Iisus și cu ajutorul harului pe care îl avea de la Duhul Sfânt, Simon Magul, crezând că harul se poate vinde și cumpăra și ar deveni un mijloc de câștig dacă l-ar avea făcând și el minuni, s-a dus la Sf. Apostol Petru și oferindu-i bani i-a cerut să-i vândă harul, ceea ce, desigur i-a fost refuzat, încercarea lui fiind socotită o impietate. Biserica creștină condamnă simonia (Fapte 8, 18–24).

SINAGOGA, **sinagogi** (gr. συναγωγή, ἡ — *sinagoghi* = adunare) — instituție religioasă care apare în lumea iudaică în timpul exilului babilonian (sec. VI î.Hr.), când, datorită împrejurărilor istorice, evreii trebuiau să-și îndeplinească obligațiile culturale; pentru aceasta și-au întemeiat case de rugăciuni în jurul cărora s-au strâns ca într-un fel de parohii, și aceste adunări ca și clădirea în care se adunau au luat numele de sinagogă. După distrugerea definitivă a templului din Ierusalim (anul 70 d.Hr.), sinagoga a devenit singurul loc de cult, atât pentru evreii din Palestina, cât și din diaspora. În sinagogă, sacrificiile de la templu sunt înlocuite de rugăciuni, lecturi din cărțile sfinte și interpretarea lor de către rabinii învățați care au luat locul preoților.

SINAI — peninsulă între Marea Mediterană și nordul Mării Roșii, la est de Canalul de Suez; în pustiul Sinai se află muntele Sinai la poalele căruia evreii, călăuziți de Moise, și-au așezat tabăra, după ieșirea din robia egipteană („Iar în luna a treia de la ieșirea fiilor lui Israel din pământul Egiptului... au ajuns în pustia Sinai... au tăbărât acolo în pustie, în fața muntelui" — Ieșire 19, 1 și 2). Pe muntele Sinai a fost chemat Moise de Dumnezeu să primească Tablele Legii (Decalogul), precum și toate poruncile după care aveau să se organizeze evreii pe plan religios, moral și social, pe timpul celor 40 de ani cât au rătăcit în pustie până la întoarcerea lor în Canaan, țara strămoșilor lor. Muntele Sinai a devenit sfânt și pentru creștini, care au înălțat aici o mănăstire închinată sfintei mucenițe Ecaterina (sec. IV), la care nu contenește pelerinajul credincioșilor.

SINAIA — Mănăstirea Sinaia, care se numea inițial Podul Neagului, după numele satului din care s-a dezvoltat stațiunea Sinaia în vremea primilor regi ai României, Carol I și Elisabeta. Mănăstirea cu biserica veche, din incinta interioară, datează din sec. XVII, când a fost întemeiată de Spătarul Mihai Cantacuzino (1690) și închinată Muntelui Sinai, de la care și-a luat numele și apoi l-a dat și localității Sinaia. Biserica mare a mănăstirii este ctitorie regală (portretele votive îi înfățișează pe regele Carol I și pe regina Elisabeta, care au înălțat castelul Peleș în spatele mănăstirii, pentru reședința regală).

SINAPTI v. **Irinika**.

SINAXAR (τό συναξάριον — *to sinaxarion* = viața sfinților) sau ***Menolog*** — parte din Minei care cuprinde viețile sfinților (v. **Minei**); calendar ortodox care menționează numele și mucenicia sfinților prăznuiți în fiecare zi a anului bisericesc. *Sinaxar* se numește și tema iconografică, specifică picturii murale, reprezentată în pronaos. *Sinaxar* (în *Ceaslov*) cuprinde troparele și condacele pentru toți Sfinții din fiecare zi a lunii respective.

SINAXĂ (σύναξις, ἡ — *sinaxis* = adunare), *sinaxă euharistică* — adunare euharistică, pe care o realizează Biserica creștină prin adunarea credincioșilor în sf. locaș, pentru a participa la Sf. Liturghie, al cărei centru îl constituie Sf. Euharistie.

SINCEL, SINGHEL (σύγκελλος, ὁ — *sinkellos*) — grad monahal acordat de episcop (chiriarh), la recomandarea Consiliului duhovnicesc al mănăstirii respective, unui monah pentru evidențierea meritelor acestuia. Astăzi este doar un grad onorific, dar în trecut (până prin sec. X–XI) sincelul era un fel de consilier al episcopului, după moartea căruia putea să ocupe scaunul episcopal, rămas vacant. Această favoare revenea *protosincelului*, adică celui mai vârstnic (dacă erau mai mulți sinceli).

SINCRETISM (***sincretism religios***) — amestec de credințe de proveniențe diferite, contopite într-o singură religie. Exemple de sincretism religios găsim în perioada elenistică (323–331 î.Hr.), când pătrund în Grecia cultele orientale, cum era cultul zeiței Isis și al zeului Serapis, vechiul rege egiptean Osiris, reprezentat în religia greacă de Asklepios. Sincretismul religios ajunge la apogeu în epoca romană (începând din anul 31 î.Hr.), pregătind sfârșitul religiei romane. Acum apare un amestec de credințe și ritualuri orientale cu credințe și rituri greco-romane în care predomină elemente astrale din religia siriană, încorporate în mithraism (de la zeul persan Mithra), cult predominant și aproape unic spre sfârșitul religiei romane. Filosofia neoplatonică, în frunte cu Plotin, contribuie și ea la constituirea acestui sincretism. Un exemplu de religie sincretistă azi este *Islamismul*, care și-a constituit doctrina din Biblie și Talmud, din creștinism, de la perși și din vechile credințe ale arabilor.

SINDEREZA v. **Sintereză**.

SINEDRIU (de la gr. συνέδριον, τό — *sinedrion* = sfat, adunare, senat; la evrei *sanhedrin*) — era tribunalul religios mozaic, format din adunarea șefilor religiei mozaice, care se ocupa de organizarea cultului, a învățământului religios și de împărțirea dreptății. Sinedriul era compus din 71 de membri,

împreună cu preşedintele care purta titlul de *Nasi* (care era de obicei şi Marele preot). Clasele care compuneau sinedriul erau trei: a arhiereilor, a cărturarilor şi a bătrânilor. Clasa arhiereilor, în vremea patimilor Mântuitorului, avea în frunte pe Caiafa, marele preot, ales înainte de venirea lui Pilat ca guvernator roman la Ierusalim. Ajutorul lui Caiafa era bătrânul Ana, care fusese *Nasi* înainte de alegerea lui Caiafa. Urmau apoi şefii celor 24 de familii de preoţi care făceau pe rând cu săptămâna serviciul la templu. A doua clasă, cea *a cărturarilor* era formată din evreii învăţaţi care interpretau Legea, iar poporul îi numea „rabi", „raban". În rândul acestora existau dispute doctrinare care vor duce la direcţii contradictorii. Una o reprezentau *fariseii* care se opuneau influenţelor eleniste şi străine, dar apărau Legea şi tradiţia, fiind reprezentanţi ai curentului popular. Spre deosebire de farisei erau *saducheii*, reprezentanţi ai aristocraţiei, foarte conservatori şi exigenţi din punct de vedere religios, în schimb favorizau influenţele elenistice (greceşti). Cărturarii saduchei erau în majoritate preoţi, pe când „rabi" erau fariseii, dintre care este cunoscut învăţatul Gamaliel, din neamul lui David, care, la judecarea lui Iisus, a fost unul dintre apărătorii Domnului; printre discipolii lui Gamaliel a fost şi Sf. Apostol Pavel. A treia clasă care forma sinedriul era clasa *bătrânilor poporului*, formată din reprezentanţii celor douăsprezece seminţii ale lui Israel, pe care Evangheliile îi numesc „căpeteniile poporului" şi cărora le reveneau mai ales problemele de magistratură. Unul dintre aceştia a fost şi Iosif din Arimateea, ucenic în ascuns al Mântuitorului, cel care L-a îngropat pe Iisus (Matei 27, 57–59).

SINERGIE (συνεργία, ἡ — *sinerghia* = ajutor, cooperare) — este, în domeniul credinţei, acea conlucrare tainică dintre harul lui Dumnezeu şi voinţa omului, necesară mântuirii. Omul singur numai cu dorinţa şi voinţa sa nu se poate mântui, dar cu ajutorul harului care se dă omului la cererea acestuia prin rugăciuni şi Sf. Taine şi cu faptele bune, omul poate dobândi viaţa veşnică. Sinergia este colaborarea dintre cele două voinţe în vederea aceluiaşi scop: mântuirea omului. Dumnezeu doreşte aceasta, dovadă că pe însuşi Fiul Său L-a trimis pe pământ în acest scop, dar şi omul trebuie să dorească şi să dovedească prin credinţă şi acţiune acest lucru. Sf. Apostol Petru spune: „Dumnezeu celor mândri le stă împotrivă, iar celor smeriţi le dă har" (I Petru 5, 5). Omul singur, fără ajutorul harului lui Dumnezeu nu se poate mântui, căci: „Toate prin El s-au făcut; şi fără El nimic nu s-a făcut din ce s-a făcut" (Ioan 1, 3).

SINGHEL v. **Sincel**.

SINGHELIE — se numeşte actul prin care episcopul deleagă şi trimite în numele său pe preot ca să funcţioneze într-o anumită parohie. În *Compendiu de drept canonic*, Sibiu, 1868, Andrei Şaguna precizează: „prin singhelie se dă lui (preotului care a primit hirotonia) darul exercitării funcţiunilor sfinţite".

SINOD (lat. *concilium, sinodus*; gr. σύνοδος, ἡ — *sinodos* = adunare) — în cadrul instituţiei Bisericii, este adunarea episcopilor (ierarhilor) în scopul de a dezbate problemele ei specifice. Problemele de doctrină şi de disciplină (canonice), care stau la baza întregii Biserici creştine, s-au fixat în răstimpul primelor opt

veacuri, în cadrul celor şapte Sinoade ecumenice, numite astfel pentru că episcopii participanţi reprezentau întreaga Biserică din imperiu (şi din Răsărit şi din Apus), Sinoade pe care Biserica Ortodoxă le recunoaşte şi le respectă hotărârile. După înfiinţarea Statelor naţionale, Biserica Ortodoxă s-a organizat de sine în fiecare Stat. Astfel s-a organizat şi Biserica Ortodoxă Română, având ca for suprem Sfântul Sinod (la care participă ierarhii din toate provinciile ţării), pentru rezolvarea problemelor ei generale, de ordin spiritual, disciplinar şi administrativ, cu atribuţia de a păstra unitatea dogmatică, canonică şi a cultului, atât în Biserica Ortodoxă Română, cât şi cu Biserica Ecumenică a Răsăritului şi cu celelalte Biserici Ortodoxe. În Biserica Ortodoxă, Sinodul este compus din: patriarh, mitropoliţi, arhiepiscopi, arhierei vicari, episcopi, episcopi vicari, vicari patriarhali. Preşedinte este patriarhul. Sinodul se întruneşte în două sesiuni anuale, iar la nevoie se convoacă în sesiune extraordinară. La consfătuirile Sf. Sinod pot fi chemaţi reprezentanţi ai clerului (de mir şi mănăstiresc) şi ai învăţământului teologic.

SINODALITATE — colaborarea între clerici (o treime) şi mireni (două treimi) în toate cele trei sectoare ale administraţiei bisericeşti: parohia, protopopiatul, eparhia.

SINODICU, SINODITU — denumire pentru cartea (condica, registrul) în care este consemnată istoria unei mănăstiri: „Fiecare mănăstire va avea o condică legalizată de autoritatea eparhială, sub numele de «Sinodic al mănăstirii» sau «Carte de aur a mănăstirii». În Sinodic se vor trece numele ctitorilor şi ale tuturor binefăcătorilor mănăstirii, cu arătare de anul când s-a înfiinţat mănăstirea, de numele persoanelor ce au contribuit, şi cu ce anume au contribuit, precum şi anul când s-a făcut vreo binefacere mănăstirii şi de cine anume" (*Legiuirile B.O.R.*, Buc. 1953, p. 415). Sinodicul se păstrează la stăreţie.

SINOPSIS (σύνοψις, ἡ — *sinopsis* = prescurtare, rezumat) — carte de slujbă prescurtată; *breviar*, carte de rugăciuni la catolici.

SINOPTIC — expunere asemănătoare a unor probleme, teme, fapte, istorii. Se numesc *Evanghelii sinoptice* primele trei, scrise de: Matei, Marcu şi Luca, pentru că ei, spre deosebire de evanghelistul Ioan, redau cu acelaşi mod de înţelegere viaţa, activitatea şi învăţătura Mântuitorului, toţi trei punând accent mai mult pe *omenitatea* Mântuitorului. Prin ei îl putem vedea şi auzi pe Mântuitorul stând, vorbind, rugându-Se şi pătimind. Evanghelistul Ioan scrie o Evanghelie *pnevmatică* (înduhovnicită), în care accentul se pune pe *dumnezeirea* lui Hristos, pe învăţătura Sa, încărcată de simboluri, din care reiese divinitatea, atotînţelepciunea şi sensul eshatologic.

SINTEREZA — se numeşte dispoziţia morală din sufletul nostru; elementele fixe, stabile, înnăscute, ale conştiinţei morale, adică dispoziţia sufletului nostru de a cunoaşte ce e bine şi ce e rău.

SINTRON (θρόνος, ὁ — *thronos* = tron) sau „scaunul cel înalt, de sus" — se numeşte scaunul aşezat la mijlocul peretelui de răsărit, în altar, pe care stă episcopul în timpul liturghiei, când se citeşte Apostolul, închipuind pe Mântuitorul; în dreapta şi în stânga sintronului se află înşirate 12 scaune (şase de-o parte şi

şase de alta) pe care se aşează preoţii (prezbiterii) coliturghisitori; ele închipuie pe cei doisprezece Sfinţi Apostoli.

SION — nume dat Ierusalimului de la „Muntele Sionului", una din colinele vechiului oraş, la nord de „scăldătoarea Siloamului".

SIT TIBI TERRA LEVIS (lat. „Fie-ţi ţărâna uşoară") — frază ce se scria în mod obişnuit pe pietrele funerare la romani. Ea avea scopul să uşureze ieşirea sufletului din mormânt, pentru a participa la mesele date de rude în amintirea celui decedat. Aceste mese (ca şi parastasele noastre) se dădeau în fiecare an în ziua de 22 februarie. Familia adunată la masa comună trebuia să lase deoparte toate certurile şi nemulţumirile. Cei morţi aveau locuri rezervate la această masă. Zeii familiali prezidau masa, sub chipul unor statuete.

SKALOIAN v. **Caloian**.

SLATINA — Mănăstirea Slatina din Moldova (jud. Suceava), ctitorie a lui Alexandru-Vodă Lăpuşneanu (a doua jumătate a sec. XVI) care (călugărit sub numele de Pahomie) este înmormântat aici în biserică, lângă fiica sa Teofana. Restaurată, mănăstirea Slatina este azi unul dintre marile ansamble monastice cu chilii întărite de ziduri şi turnuri şi toate anexele necesare.

SLAVOSLOVIE v. **Doxologie**.

SLON, SLONA, SLONIN — forme vechi pentru Pridvor, pentru Pronaosul bisericii; *slon* derivă de la *soln*, *sol* (soare), însemnând partea de apus a bisericii, care este expusă la soare.

SLUJBE bisericeşti, ***slujbe sfinte*** sau ***servicii divine*** (lat. *officium*; gr. ἀκολουθία, ἡ — *acoluthia*; slv. *pozleadevania* = slujbă divină) — se numesc acele rânduieli sau formulare de rugăciune după care se oficiază cultul public al Bisericii prin care comunitatea credincioşilor aduce lui Dumnezeu prinosul (ofranda) ei de laudă, de cinstire, de mulţumire şi de slăvire şi prin care cere şi obţine de la El harul şi ajutorul Său. Fiecare slujbă se face cu un scop anume, şi de aceea aceste slujbe diferă între ele ca formă, structură şi rânduială, păstrând însă acelaşi *plan*: ele încep cu o *binecuvântare* (formulă de introducere), au un *cuprins* (o parte principală) în care se exprimă scopul fundamental al slujbei respective, iar la sfârşit au un *otpust* sau *apolis* (o formulă de încheiere). Rânduiala slujbelor e compusă din rituri sau ceremonii ce se constituie, la rândul lor, din *formele de exprimare ale cultului,* care sunt: *rugăciunile* (sub formă de molifte, ectenii) şi formulele sacramentale, prin care se exprimă scopul slujbei respective, adică ideile, sentimentele şi nevoile imediate ale Bisericii; *cântările* sau *imnele liturgice,* sub diverse forme — tropare, stihiri, condace, canoane, catavasii etc. — care exprimă funcţia latreutică a cultului (cinstirea şi lauda lui Dumnezeu); *lecturi* din cărţile sfinte (pericope biblice, ca: paremii, psalmi, catisme, apostole, evanghelii), din scrierile Sfinţilor părinţi (omilii, predici, sinaxare, vieţi de sfinţi etc.) care ajută la împlinirea scopului didactic al cultului; *acte liturgice,* adică gesturi sau mişcări rituale (îngenuncheri, facerea semnului sfintei cruci, vohoade sau procesiuni — ieşiri, binecuvântări etc.), care formează partea ceremonială (rituală) a cultului; *mărturisirea credinţei* ca formă de exprimare a cultului (se face prin diferite formule sacramentale şi imne, în care se exprimă în formă poetică şi pe înţe-

lesul credincioşilor, diferite adevăruri de credinţă, dar mai ales prin *Crez* sau Simbolul credinţei). Aceste elemente componente ale rânduielii slujbelor bisericeşti sunt dozate în anumite proporţii şi se succed într-o anumită ordine, fapt din care rezultă forma sau structura individuală, specifică fiecărei slujbe divine. Astfel, în unele slujbe, rolul preponderent îl are rugăciunea, în toate variantele ei (de cerere, de pocăinţă, de laudă, de mulţumire etc.), ca de ex. rânduiala Împărtăşirii (v. *Liturghierul* şi *Ceaslovul*). În alte părţi ale slujbei predomină *lecturile biblice* (ca la Vecernia din Sâmbăta Paştilor, când se face şi Liturghia Sfântului Vasile); în altele predomină imnele sau cântările liturgice (ca în slujba Prohodului din Vinerea Mare). De asemenea, felul slujbelor se deosebeşte şi prin ordinea şi succesiunea formelor liturgice (ex. cununia ş.a.m.d.). Slujbele bisericeşti se pot împărţi în mai multe categorii, după: extensiunea, scopul, locul şi timpul în care se săvârşesc. După extensiune (lungime) sunt trei feluri de slujbe: molifte, rânduieli şi slujbe divine propriu-zise, care au în plus Apostol şi Evanghelie. După timp, loc şi scop se împart în: slujbe cu caracter *periodic* şi cu caracter *ocazional*. Slujbele cu caracter periodic formează serviciul divin public al Bisericii pentru fiecare zi liturgică. Ele se fac în ceasuri sau momente, perioade şi zile anumite din timpul anului bisericesc; se repetă în fiecare zi (în mănăstiri) sau în fiecare sărbătoare (în bisericile din enorii) şi în succesiune fixă. Din această categorie fac parte Laudele bisericeşti (Vecernia, Pavecerniţa, Miezonoptica, Utrenia cu Ceasul I, Ceasurile III, VI şi IX). Toate aceste slujbe corespund funcţiei latreutice a cultului, adică *au drept scop cinstirea lui Dumnezeu* şi a sfinţilor. Ele au caracter eclesiologic, fiindcă se săvârşesc numai în biserică şi pentru toţi credincioşii. Slujbele cu caracter periodic se mai numesc şi unele de importanţă secundară, care, cu timpul, au intrat în rânduiala Ceaslovului, ca: rugăciunea de dimineaţă, de seară, de la masă, acatiste şi canoane de rugăciuni în cinstea unor sfinţi. Slujbe cu *caracter ocazional*, cu *scop harismatic*, corespund funcţiei harismatice (sfinţitoare) a cultului, de împărtăşire a harului lui Dumnezeu; ele sunt destinate pentru binecuvântarea şi sfinţirea diferitelor lucruri, persoane, momente şi situaţii (împrejurări) din viaţa religioasă a credincioşilor (aghiasmă, sfeştanie, moliftă, acatiste, Tainele Cununiei, Hirotoniei, Sf. Maslu etc.) Între aceste categorii de slujbe latreutico-harismatice, şi având ambele scopuri, se află *Sfânta Liturghie*, pentru că în rânduiala ei stă slujba celei mai sfinte taine, săvârşită în beneficiul tuturor credincioşilor — Sf. Euharistie — şi slujba celei mai înalte laude şi cinstiri care, prin jertfa liturgică, Biserica o aduce lui Dumnezeu.

SLUJBE PENTRU MORŢI, v. **Parastase, Moşii de iarnă, Moşii de vară, Rânduieli pentru cei morţi, Moarte.**

SLUJIRE SACERDOTALĂ (*sacerdotium* = preoţie) — slujire preoţească, sacramentală, sfântă (pe care o săvârşesc preoţii în cadrul cultului religios).

SMERENIE — evlavie, cucernicie; *a smeri* = a înfrânge, a supune (BB, ed. 1988, p. 206).

SMIHA (ebr.) — certificat dat de unul sau de mai mulţi rabini care atestă celui ce doreşte

să devină rabin, că respectivul şi-a însuşit suficientă învăţătură spre a învăţa pe alţii şi spre a judeca pe alţii.

SMIRNA v. **Drumul tămâiei**.

SMRITI („tradiţia") — se numesc scrierile care formează tradiţia sfântă din literatura indiană. Dintre acestea fac parte cărţile: *„Sutras"* (fir, fir conducător) — un fel de manuale scoţând în evidenţă învăţăminte tradiţionale, privitoare la cult şi viaţa morală. Locul lor îl vor lua codurile de morală şi politică, numite *„Satras"* („reguli", „cărţi"). Dintre acestea cel mai cunoscut este „Manava-Dharma-Sastra" („Codul legilor lui Manu").

SNAGOV — Mănăstirea Snagov (în jud. Ilfov, între Bucureşti–Ploieşti), aşezată pe o insulă, în mijlocul lacului Snagov. Datează din secolul XIV. Prestigiul ei creşte în vremea lui Antim Ivireanul, mitropolitul-martir care este aici egumen şi întemeiază o tipografie din teascurile căreia ies primele cărţi de slujbă în limba română, precum şi în slavonă şi greacă (sec. XVII–XVIII).

SOBOR (slv. *suboru* şi gr. σύναξις, ἡ — *sinaxis* = sobor, adunare) — sinod; slujbă săvârşită de un număr mare de preoţi; sărbători care stau în legătură cu praznicele împărăteşti, pe care le urmează. Se numesc „soboare" pentru că se referă la adunările liturgice ale credincioşilor, pentru sărbătorirea lor. Aceste sărbători, „soboare", sunt: *Soborul Sfinţilor Ioachim şi Ana,* părinţii Maicii Domnului, 9 sept. (a doua zi după praznicul Naşterii Maicii Domnului); *Soborul Născătoarei de Dumnezeu,* 26 dec. (a doua zi după praznicul Naşterii Domnului); *Soborul Sf. Ioan Botezătorul,* 7 ian. (a doua zi după praznicul Botezului Domnului); *Soborul Dreptului Simeon şi al proorociţei Ana,* 3 febr. (a doua zi după Întâmpinarea Domnului); *Soborul Sfinţilor Apostoli,* 30 iunie (a doua zi după Sf. Apostoli Petru şi Pavel).

SOBOROVANIE v. **Maslu**.

SOBORNIKARIU v. **Kondakarion**.

SOFIA, *Sf. Sofia* — basilică; v. **Stilul bizantin**.

SOLA FIDE (în lat. „numai prin credinţă") — doctrină religioasă în protestantism, după care mântuirea omului se face numai prin credinţă. Doctrina Bisericii Ortodoxe respinge această concepţie şi învaţă că mântuirea omului se face prin credinţă, fapte bune şi ajutorul harului Sfântului Duh pe care omul îl primeşte prin Sfintele Taine şi ierurgii (în primul rând prin: Sf. Botez, Sf. Mir şi Sf. Euharistie, fără de care nu se poate numi creştin).

SOLEE (σωλέα, σωλεάς, σωλεῖον — *solea, soleas, soleion*) sau ***chor*** — este locul din faţa absidei altarului, mai înălţat decât restul pardoselii naosului. În dezvoltarea arhitecturii interioare a bisericii, la început, soleea avea o suprafaţă mai mare decât azi şi era astfel lărgită, încât să încapă pe ea toţi clericii inferiori (de obicei foarte numeroşi în epoca veche), şi tot aici erau scaune pentru laicii cărora li se acorda o cinste deosebită, împreună cu împăratul şi dregătorii împărăteşti, iar mai târziu s-a plasat aici chiar scaunul episcopului. Soleea era îngrădită cu un grilaj scund de metal. Astăzi soleea a rămas doar ca o prelungire de un metru sau doi a postamentului altarului (de care se desparte prin catapeteasmă), cu o înălţime de două, trei trepte faţă de naos. Pe solee se poate săvârşi o parte a Sfintei Liturghii: diaconul citeşte ecteniile (rugăciuni de cerere), preotul citeşte Evanghelia (când nu se duce pe amvon),

arhiereul binecuvintează, aici vin credincioşii în faţa uşilor împărăteşti pentru a se împărtăşi, aici se rânduiesc preoţii la slujba înmormântării (când sunt mai mulţi). Soleea se mai numeşte *chor* deoarece în vechime aici stăteau cântăreţii care dădeau răspunsurile la sfintele slujbe; v. **Naos**.

SOLOMON — fiul lui David, este primul rege al Israelului care a primit coroana în mod ereditar, fiind încoronat de David însuşi înainte de moarte şi uns rege de preotul Ţadoc. A moştenit de la tatăl său un stat puternic şi foarte întins şi a domnit 40 de ani (972–932 î.Hr.). Solomon a făcut din Ierusalim o strălucită capitală, împodobită cu construcţii şi palate şi mai ales cu templul măreţ şi bogat, închinat lui Iahve, devenit simbol al religiei poporului evreu. A reorganizat armata şi a construit oraşe fortificate. A dezvoltat meşteşugurile, comerţul, a reorganizat administraţia statului şi ierarhia funcţionărească, a înflorit agricultura. Flota maritimă aduce din ţări depărtate mărfuri exotice, aur şi cupru, pe care le prelucrau meşteri iscusiţi în cuptoarele de topire a minereurilor. Faima bogăţiilor lui Solomon, a somptuoaselor sale palate şi a marii lui înţelepciuni s-a răspândit în lumea întreagă, ceea ce atrăgea la Ierusalim soli din toate părţile, pentru încheierea de tratate comerciale şi de prietenie. Unul dintre aceşti oaspeţi a fost şi faimoasa regină din Saba (v. **Saba**). După moartea lui Solomon, statul israelit s-a divizat, măcinat de conflicte sociale interne şi corupţie. Cele două state în care s-a împărţit, Israelul şi Iudeea, s-au măcinat în războaie fratricide, până în sec. VIII, când Israelul cade în robia asiro-babiloniană şi cele zece triburi sunt duse în exil; în sec. VI (anul 586) cade şi Iudeea sub caldeeni. De la Solomon (atribuite lui) se păstrează în Vechiul Testament trei cărţi canonice, care reflectă înţelepciunea şi dragostea lui de Dumnezeu: Cântarea Cântărilor (poem alegoric, reflectând legătura de credinţă şi dragoste faţă de Iahve), Eclesiastul şi Proverbele, cărţi filosofice pline de înţelepciune; v. **Eclesiastul**, **Proverbele**.

SOMA — băutură sfântă a vechilor indieni, considerată hrana zeilor, fapt pentru care era divinizată în vadism. Se prepara din planta „soma" din care se storcea sucul şi se aducea ofrandă zeilor, fie simplu, fie amestecat cu lapte, miere, apă şi făină de orez. Era un fel de ambrozie care dădea nemurire zeilor. Soma devine cu vremea o zeitate care făcea minuni, dând vigoare zeilor şi oamenilor, potolind mânia şi prelungind viaţa oamenilor. Ca şi „*haoma*" la perşii antici, soma era considerată leac împotriva morţii.

SONORUL — denumire în Ardeal, pentru Epitaful sau Prohodul din Vinerea Mare (în lucrarea *„Sonorul ce se cântă de binecredincioşi în Sfânta şi Marea Vineri, la slujba înmormântării Domnului nostru Iisus Hristos"*, Braşov 1939, Bibliot. Academiei Române, 1, 166.057).

SOROACE, **SOROC** (slv. *suroku*) — termen pentru pomenirea individuală a morţilor; sunt slujbe cu rugăciuni, care se fac la următoarele termene: ziua a treia (care corespunde de obicei cu ziua înmormântării), ziua a noua şi ziua a patruzecea (la şase săptămâni după moarte), la trei luni, la şase luni, la nouă luni şi douăsprezece luni (un an) după moarte; apoi în fiecare an, în ziua morţii, până la împlinirea

a şapte ani de la moarte. În unele părţi (mai ales în Moldova) se obişnuieşte să se facă pomenirea şi la 20 sau 21 de zile (trei săptămâni) după moarte, obicei rămas probabil de la romani (pomenirile la trei şi nouă zile existau şi la grecii antici, iar romanii făceau pomenirea de nouă zile, numită *nevemediale sacrificium*). Despre cultul morţilor, adânc înrădăcinat în tradiţia poporului român drept credincios, ne vorbesc şi documentele istorice şi scriitorii clasici. Astfel, într-un hrisov din 1466 al lui Ştefan cel Mare către mănăstirea Zografu de la Athos, se apreciază că în schimbul daniei prevăzute, să i se facă Domnitorului „soroacele" după moarte: de ziua a treia, a noua, a douăzecea, a patruzecea, de o jumătate de an şi de un an (vezi: I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 102). În nuvela „Sultănica" de B. Delavrancea, citim: „Doamne fereşte,... biata Stanca n-a avut parte nici de parastasul de trei zile... Şi pe deasupra, mai va parastase la nouă zile, la trei şi şase săptămâni; la trei, la şase, la nouă luni; la anul, la anu şi jumătate, la doi ani, apoi la doi ani şi patru luni. Cine să i le facă? Astea-s capetele creştineşti pentru mântuirea sufletului, şi cine poate la şapte ani, scoate oasele din sânul pământului, pentru sfânta moliftă. După şapte ani, omul e curat, că e ţărână. Şi ţărâna cu oasele binecuvântate se vor întrupa în ziua d-apoi, mai curat ca lacrima, în faţa tronului de lumină veşnică" (B.D., *Nuvele*, Buc. 1967, Ed. pt. Lit., p. 27). După interpretarea teologică sau simbolică, se arată că pomenirea mortului la trei zile se face în cinstirea Sfintei Treimi, prin care ne mântuim şi în amintirea Învierii Domnului, în a treia zi, ca o dovadă că cei morţi vor învia (I Corinteni 15, 20); la nouă zile se face pomenire pentru ca cel mort să se învrednicească de părtăşia cu cele nouă cete îngereşti sau cu cele nouă cete ale sfinţilor, şi în amintirea ceasului al nouălea, când Domnul a murit pe cruce şi a făgăduit tâlharului raiul pentru care ne rugăm să aibă parte şi morţii pomeniţi. Pomenirea la patruzeci de zile (şase săptămâni) se face în amintirea Înălţării la cer a Mântuitorului (care a avut loc la patruzeci de zile după Învierea Sa), ca tot astfel să se înalţe la cer şi sufletele celor pomeniţi. Pomenirea la un an se face după obiceiul primilor creştini, care prăznuiau în fiecare an ziua morţii martirilor; termenul de şapte ani e număr sfânt, amintind cele şapte zile ale creaţiei. Cărţile de slujbă ale Bisericii noastre Ortodoxe dau şi o explicaţie fiziologică sau naturală, bazată pe analogia cu fazele prin care trece descompunerea trupului omenesc, până la completa lui putrezire (*Triodul*, în Sinaxarul din sâmbăta lăsatului sec de carne); v. **Parastase**.

SOSIGENE v. **Calendar**.

SOTERIOLOGIE (de la ὁ σωτήρ — *o sotir* = mântuitor) — se numeşte învăţătura ortodoxă despre mântuire; v. **Mântuire**, **Anamnetic**.

SOTIR v. **Soteriologie**.

SOVEJA — mănăstirea Soveja (Dobromirna), construită cu cheltuiala lui Matei Basarab în 1645–1646, ca semn al împăcării cu rivalul său, Vasile Lupu, Domnul Moldovei. În textul pisaniei, Matei Basarab îl numeşte „prea iubite frate al nostru"; numele de *Dobromirna* (slavon) înseamnă „bună pace", mănăstirea fiind menită să afirme relaţiile statornice între

cei doi domni — de altfel pentru prea scurt timp. Mănăstirea se află în Vrancea, în muntele Soveja, pe râul Dobromir. În 1646, Matei Basarab o numește „mănăstirea Domniei mele, Dobromirna, de la Soveja".

SPĂLĂRILE RITUALE — fac parte din formele de expresie ale cultului. Ele constau în spălarea mâinilor de către slujitori înainte de începerea Sfintei Liturghii. Acest ritual simbolizează curăția sufletului de orice gânduri rele, după cum se vede din psalmul pe care îl rostește preotul în timpul săvârșirii acestui ritual: „Spăla-voi întru cele nevinovate mâinile mele..." (*Liturghier*, 1950, p. 13) și după cuvintele Sf. Chiril al Ierusalimului: „Spălarea este un simbol că trebuie să vă curățiți de toate păcatele și fărădelegile. Mâinile noastre sunt simbolul faptelor noastre" (E.B. LG, 1993, p. 750). Spălările rituale erau rânduite după porunca dată de Dumnezeu lui Moise și pentru preoții Vechiului Testament.

SPĂȘENIE (slv. *supasenije*) — termen folosit în vechile cărți bisericești cu înțeles de „mântuire" (*„Învățătura preoților pe scurt de 7 taine a Bisericii"*, Buzău, 1702, fila 25 r.). În înțeles curent este pocăință, smerenie, recunoaștere a greșelii.

SPERJUR — jurământ fals.

SPIRIDON — biserica Sf. Spiridon Nou din București, frumoasă catedrală zidită de Domnitorul Ghica Vodă, în 1766, pe temeliile unei vechi biserici. La jumătatea sec. XIX, din cauza deteriorării, a fost rezidită de Domnitorul Barbu Știrbei și a fost pictată, în 1860, de Gh. Tattarescu. Primul ctitor a adus aici moaștele Sf. Spiridon din cetatea Trapezunt, din Corfu, unde acesta a fost episcop în sec. IV. El a participat la Sinodul I Ecumenic (anul 325) și în disputele trinitare a demonstrat intuitiv dogma Sfintei Treimi, luând în mână o cărămidă pe care strângând-o au ieșit din ea elementele componente: focul, lutul și apa; Sf. Spiridon le-a asemănat simbolic cu unitatea Sf. Treimi: focul este Tatăl, lutul este Fiul Care S-a întrupat, iar apa e Duhul Sfânt Care a plutit pe fața apelor la creația lumii. Biserica Sf. Spiridon a fost restaurată după cutremurul din 1977, când a fost grav avariată.

SPIRIT ECLESIASTIC — conștiință de comunitate în Biserica creștină. Spiritul eclesiastic a stat totdeauna în raport cu gradul de intensitate în care membrii comunității creștine s-au integrat în viața liturgică a Bisericii (frecventând biserica și împărtășindu-se cu Sfintele Taine). Sfântul Duh sau Sfântul Spirit, cum îl numesc catolicii (*Spiritus Sanctus*).

SPIRITISM — practică ocultă de chemare a spiritelor morților, în scop chiromantic. Reminiscență păgână, vrăjitorie; reluată în sec. XIX și răspândită în America și în alte țări; practicată și în Vechiul Testament (Saul cheamă duhul lui Samuel, pentru care este aspru mustrat de acesta și pedepsit). Biserica creștină condamnă spiritismul.

SPIRITUAL — ce ține de suflet. *Spiritualism* — doctrină filosofică idealistă, contrară materialismului; spiritualismul admite existența lui Dumnezeu și a supranaturalului în general, ca și nemurirea sufletului și imaterialitatea lui.

SPIRITUALITATE (lat. *spiritualitas*) — viață spirituală, independentă de materie, care cultivă valorile spirituale; spiritualitatea creștină, adică ansamblul valorilor morale creștine care au influențat viața societății umane, în aparițiile ei cele mai înalte, având ca bază doctrina creștină.

SPOVADĂ — Spovedanie; v. **Spovedanie**.

SPOVEDANIE — „mărturisirea păcatelor" în fața preotului; constituie partea principală a Tainei pocăinței, prin care credinciosul dobândește iertarea păcatelor săvârșite după botez, și prin care se împacă cu Dumnezeu și cu Biserica. Spovedania a fost numită și al doilea botez, pentru că lacrimile pocăinței țin locul apei botezului. Taina pocăinței constă din: *căința* sau părerea de rău pentru păcatele săvârșite; *mărturisirea păcatelor*, adică spovedania; *îndeplinirea canonului* de pocăință (numit *epitimie* sau certare) dat de preotul *duhovnic* (preotul care a primit mărturisirea); *dezlegarea* sau iertarea păcatelor, pe care o dă Sf. Duh prin duhovnic. Spovedania sau mărturisirea păcatelor se face ori de câte ori credinciosul creștin își simte sufletul împovărat de păcate; de datoria lui și conform poruncii a patra a Bisericii, mărturisirea păcatelor trebuie să se facă de patru ori pe an, adică în cele patru posturi din cursul anului bisericesc (al Paștilor, al Crăciunului, al Sfintei Mării și al Sfinților Apostoli Petru și Pavel). După fiecare mărturisire urmează și împărtășania (dacă preotul dă dezlegare). Rânduiala mărturisirii este cuprinsă în cartea de slujbă bisericească numită *Molitfelnic*. Orice credincios este obligat să se spovedească cel puțin o dată pe an (în postul Paștilor, numit și Postul Păresimilor sau Patruzecimii). Preotul duhovnic este obligat prin canoanele (legile, rânduielile) bisericești să păstreze secretul spovedaniei (*Regulamentul de disciplină* al Bisericii Ortodoxe Române prevede înlăturarea din preoție a duhovnicului care a trădat secretul spovedaniei). Și clericii (diaconi, preoți și arhierei) sunt obligați să se spovedească. Numai copiii până la șapte ani nu sunt supuși la obligația mărturisirii, ci primesc Sf. Împărtășanie fără spovedanie.

STAREȚ; v. **Mănăstire**, **Egumen**.

STAVROFOR — purtător de cruce; rang onorific acordat unui preot.

STAVROLAȚII sau **CHAZINGARI** (σταυρός, ὁ — *stavros* = cruce și cuv. armean *chazus* = cruce) — iconoclaști (dușmani ai icoanelor), dar adoratori ai crucii, al cărei cult l-au exagerat până la idolatrie. Sinodul VII de la Niceea (787) și cel de la Constantinopol (869) formulează doctrina Bisericii privitoare la cultul Sfintei Cruci și al sfintelor icoane, precizând că cinstirea lor trebuie să fie egală (ca și aceea dată Sfintei Evanghelii).

STAVROPIGHIE; v. **Mitropolit**, **Samovlastie**.

STAVROPOLEOS — biserica de pe strada din spatele fostului palat al Poștelor (azi Muzeul de Istorie Națională), din Calea Victoriei, a fost zidită în sec. XVIII (anul 1722) de arhiereul Ioanichie (pe ruinele unei biserici mai vechi, din sec. XVII); restaurată de arhitectul Mincu la începutul sec. XX (anul 1904), biserica și-a păstrat stilul brâncovenesc care-i dă o mare frumusețe.

STÂLP; v. **Rugăciunile pentru morți** — slujba religioasă care se face mortului acasă, înainte de înmormântare, sau pe drum, și care constă în citirea unui mare număr de pericope evanghelice (11–15); v. **Pericope**.

STEAUA sau **STELUȚA** (ἀστήρ, ὁ, ἀστέρικος, ὁ — *astir*, *astericos* = stea; lat.

stella; slv. *sveazda*, cum se mai numeşte în vechile cărţi de slujbă) — este un obiect liturgic format din două arcuri în formă de semicerc, unite la mijloc (sus) printr-un cui (şurub) surmontat de o mică cruce sau stea, în aşa fel încât steluţa să se poată închide şi deschide după voie. Steluţa se aşează ca o mică boltă peste Sf. Disc, după ce s-au aşezat pe el Darurile (Agneţul şi Miridele) pregătite la Proscomidie. Peste steluţă se pune acoperământul cu care se acoperă Sf. Disc, împiedicând astfel atingerea acoperământului de Sf. Daruri. Se crede că folosirea ei în cult datează de prin sec. al XII-lea (când pomeneşte de ea patriarhul Sofronie al Ierusalimului). Steluţa simbolizează la Proscomidie steaua care a călăuzit pe magi la Betleem, vestind Naşterea Domnului (de altfel această interpretare reiese şi din formula biblică rostită de preot, când aşează steaua peste disc: „steaua... a venit şi a stat deasupra, unde era Pruncul" — Matei 2,9). DupăVohodul Mare (Ieşirea cu Darurile), steaua are alt simbol: pecetea pusă pe mormântul Domnului.

STEJARUL DIN MAMVRI — locul unde Avraam şi-a aşezat cortul la venirea lui în Canaan, în ţinutul Hebron. Aici, la stejarul din Mamvri i s-a arătat Dumnezeu, sub chipul a trei călători, semnificaţie a primei arătări a Sfintei Treimi. Această temă a Sf. Treimi este redată sub chipul a trei îngeri (în vizită la Avraam, la stejarul din Mamvri) de către marele pictor rus, Rubleov (sec. XVI), într-o icoană celebră.

STIHAR (στοιχάριον, τό — *stiharion*; lat. *talaris, alba, dalmatica*) — este un veşmânt liturgic în forma unei cămăşi de noapte, cu mâneci largi, acoperind corpul de la gât până la glezne, având-şi originea în tunica lungă până la glezne pe care o purtau preoţii Vechiului Testament (Ieşire 39, 27). Denumirea de stihar provine de la dungile sau şirurile de purpură (broderie) cu care era împodobit şi care se numeau stihuri (στίχοι — *stihoi*, lat. *clavi*). Deşi stiharul este un veşmânt liturgic comun tuturor treptelor clerului, el prezintă unele deosebiri după formă şi culoare: la diaconi stiharul este un veşmânt exterior, cu mâneci largi şi culoare — în general — albă; la preoţi şi arhierei, stiharul a devenit veşmânt interior, deoarece peste el se îmbracă: la preoţi, felonul (sfita), iar la arhierei sacosul şi mantia. Culoarea albă a stiharului simbolizează curăţia spirituală a persoanelor sfinţite care îl îmbracă aşa cum arată şi vedenia din Apocalipsa Sf. Ioan Evanghelistul (cap. 1, 13; 4, 4; 6, 11). Vedenia îl arată pe Dumnezeu-Tatăl, în slava cerească, înconjurat de 24 de bătrâni şi de sfinţi martiri îmbrăcaţi în haine albe şi lungi. Deoarece diaconii, în oficiul lor liturgic, închipuie pe îngeri, stiharul simbolizează strălucirea şi curăţia spirituală a îngerilor, care apar adesea, arătându-se oamenilor în veşminte albe şi strălucitoare (ex. îngerul ce s-a arătat femeilor mironosiţe la mormânt în ziua Învierii). Stiharul este îmbrăcat în timpul slujirii Sf. Liturghii şi altor servicii divine în biserică, de către toţi sfinţiţii slujitori.

STIH, STIHIRĂ, STIHIRI — sunt forme ale poeziei imnografice întrebuinţate în cântările bisericeşti din cultul creştin ortodox. Stihira (τὰ στίχηρα — *ta stihira*, de la στίχος, ὁ — *stihos* = şir, linie, stih sau vers), numită şi tropar, este o compoziţie imnografică în formă

de versuri sau strofe, grupate în serie (numite şi tropare în serie), care se cântă la Vecernie (la „Doamne strigat-am" şi la Stihoavnă), sau în rânduiala unora dintre Sfintele Taine şi ierurgii. Se numesc stihiri, pentru că la origine sunt (ca structură externă) versuri sau strofe, cât şi pentru că ele sunt precedate de câte un stih sau verset din psalmi, care se cântă recitativ, şi care reprezintă, de fapt, resturi din psalmii ce se cântau odinioară în întregime şi care au fost înlocuiţi cu timpul de stihiri ale poeziei imnografice mai noi, intrate în cult. După conţinutul lor, aceste stihiri (tropare) în serie sunt foarte diverse; stihiri ale Învierii, stihiri ale Crucii şi ale Învierii, stihiri ale Născătoarei de Dumnezeu, stihiri ale Sfintei Treimi etc. Cele mai vechi stihiri (tropare) au intrat în uzul liturgic din sec. V (ca: stihirile anatoliceşti, aparţinând imnografului Anatolie, patriarh al Constantinopolului şi care se cântă la Vecernie şi laudele dumnezeieşti; ele preamăresc patimile, pogorârea la iad şi Învierea Mântuitorului).

STIHIE — forţă oarbă a naturii, irezistibilă, distrugătoare, duh rău, nălucă.

STIHOAVNĂ sau **APOSTIH** (τὰ ἀπόστιχα — *ta apostiha*) — este o cântare în cadrul serviciului divin al Vecerniei care urmează după ectenia cererilor; stihoavna este formată dintr-o serie de stihuri, strofe sau tropare (patru sau cinci), dintre care a doua şi a treia sunt întotdeauna precedate de câte un stih. Acest stih poate fi un verset din psalmii care se cântau odinioară în întregime în acest moment al Vecerniei. Cu timpul se intercalează strofe din noua poezie imnografică creştină, iar din vechii psalmi n-au mai rămas decât câte un stih sau două care preced stihirile a doua, a treia, a patra.

STIL (stil vechi, stil nou); v. **Calendar**.

STILURI arhitectonice ale bisericilor: în Răsărit — stilul *bizantin*; în Apus — stilul *basilical, romanic, gotic, Renaştere* (Renaissance), *baroc, rococo, neo-clasicist*.

I. **STILUL BIZANTIN** în arhitectura bisericească — este o evoluţie a stilului bazilical, specific primelor locaşuri de cult creştine (v. **Biserica**); stilul bazilical, în formă de navă simplă s-a menţinut (în forme evoluate) în Apus, pe când în Răsărit începe a fi înlocuit (de prin sec. VI) printr-o artă nouă, arta bizantină, ale cărei prime monumente arhitectonice (bisericile din Asia Mică şi Sf. Sofia din Constantinopol) nu sunt de fapt decât nişte bazilici cu cupole. Stilul bizantin este rezultat din amestecul elementelor clasice elenistice şi cele orientale în arta construcţiei, venite prin intermediul Siriei şi Asiei Mici din Persia, Mesopotamia şi Armenia, unde sunt specifice construcţiile de plan central (poligonal-octogonal, cruciform, rotund etc.) şi cupola. Linia dreaptă, atât în plan orizontal cât şi vertical şi unghiurile drepte, ascuţite, ale tipului basilical, încep să fie înlocuite cu linia ovală, curbă sau în formă de arc (în cerc perfect, semicerc), specifice arhitecturii orientale. Linia curbă şi zidurile rotunde, care apăreau la basilică numai la absida altarului şi la arcurile ce legau capetele coloanelor interioare se înmulţesc acum: pereţii drepţi sunt alternaţi cu pereţi rotunjiţi (abside) sau cilindrici (hemiciclu) nu numai la altar, ci şi la zidurile laterale lungi, iar sistemul de acoperire al basilicilor cu plafon plat e înlocuit cu acoperişul rotund sau boltit, fie sub forma bolţilor cilindrice,

sprijinite pe arcuri dublouri, fie sub formă de sferă în porţiuni (semicalote), care acoperă absidele, sau sub foama cupolei (boltă numită şi calotă), aşezată în centrul edificiului (naosului) şi sprijinită pe ziduri cu ajutorul pandantivilor (cele patru triunghiuri sferice dintre arcurile de susţinere); cu timpul cupola îşi va restrânge dimensiunile şi se va înălţa deasupra acoperişului cu ajutorul tamburului (cilindric sau poligonal) străpuns de ferestre, care va lua denumirea de *turlă*. Apariţia turlei va modifica planul general al bisericilor, căci ea va marca punctul de întretăiere a navei longitudinale cu nava transversală (chalcidicul), din a căror încrucişare rezultă o cruce greacă (cu braţe egale) sau latină (cu braţul dinspre vest mai lung). Apare astfel planul central cruciform, care devine predominant şi caracteristic în arhitectura bizantină. Biserica corabie, a planului bazilical, devine astfel biserica cruce a noului stil, evocând instrumentul sfânt al mântuirii: crucea. Când braţul tansversal al crucii nu depăşeşte zidurile laterale el rămâne înscris numai în interior, dar când depăşeşte zidurile laterale, ieşind în afara lor, planul cruciform devine aparent, adică vizibil şi la exteriorul edificiului, iar când ieşiturile braţului transversal nu se termină cu ziduri drepte, ci se rotunjesc prin ziduri semicirculare (abside), atunci aceste două abside laterale ale naosului împreună cu cea principală a altarului (care formează braţul de est al crucii) dau naştere *planului triconic triabsidal* (cu trei abside), *trilobat* sau *treflat*, care va deveni specific stilului bizantin (acest plan apare încă din sec. VI, la biserica Naşterii Domnului din Betleem, refăcută sub Justinian). Această împărţire a bisericii în sens transversal delimitează pregnant cele trei părţi ale interiorului: altar, naos şi pronaos. Între naos şi altar apare catapeteasma care înlocuieşte treptat grilajul iniţial (v. **Catapeteasma**), iar între naos şi pronaos se va ridica un zid despărţitor, străpuns de o uşă centrală şi două laterale, care va înlocui vechile *coloane* ce vor rămâne doar ca stâlpi de susţinere ai bolţii sau sunt *adosate* (lipite) în zidurile laterale pentru a le consolida. În esenţă trăsăturile stilului bizantin sunt: predominarea *planului cruciform* (înscris sau aparent) şi a *planului treflat*: împărţirea în sens transversal a interiorului în *altar, naos, şi pronaos*; *extinderea absidelor* la pereţii laterali şi *acoperişul boltit*, având o cupolă centrală (*turlă*) deasupra naosului şi uneori cupole secundare deasupra pronaosului; contrastul dintre exteriorul sobru, simplu şi interiorul bogat decorat: *multă pictură, absenţa statuilor,* sculptura reducându-se doar la capitelurile coloanelor şi ancadramentelor uşilor şi ferestrelor; materialul de construcţie, în general, *cărămida* şi *piatra*. Aceste trăsături esenţiale se vor păstra permanent la bisericile bizantine, variind doar modul în care vor fi îmbinate, după epoci, regiuni şi posibilităţi materiale. *Prima epocă de înflorire a stilului bizantin* în arhitectura bisericească este a împăratului Justinian şi a urmaşilor săi (sec. VI–VII). Cel mai *măreţ monument al arhitecturii bizantine* din această perioadă este biserica Sfânta Sofia (închinată înţelepciunii divine) din Constantinopol, ctitorie a împăratului Justinian. *Sf. Sofia* este, pentru Orient, ceea ce este pentru Occidentul catolic, Biserica Sf. Petru din Roma (în stilul Renaşterii) sau Catedrala

Notre Dame din Paris (în stil gotic). Justinian a construit-o pe locul altei bazilici, numită tot Sf. Sofia și care fusese ctitoria lui Constantin cel Mare (sec. IV), dar pe care o distrusese un incendiu în 532. Mândru de frumusețea ctitoriei sale, se zice că Justinian ar fi exclamat la terminarea ei: „Te-am învins, o Solomoane!" (referire la templul măreț pe care Solomon îl înălțase la Ierusalim, în sec. X î.Hr.). Sf. Sofia este o imensă basilică, cu baza aproape pătrată (77 x 71,70 m), al cărei interior este împărțit, ca și la vechile basilici, în trei nave: una centrală, mai mare, cu absida de răsărit a altarului luminată de trei ferestre și două nave laterale, mai înguste, deasupra cărora se înalță două etaje de galerii. Deasupra navei centrale se înalță o cupolă încadrată de două semicupole (la răsărit și la apus) și de alte șase cupole mai mici. Măreția acestei bazilici o constituie cupola centrală, minune arhitectonică, prin mărimea și înălțimea ei (diametrul de 31 m și înălțimea de 54 m), încât pare suspendată în văzduh, luminată de cele patruzeci de ferestre ce-i înconjoară baza. Baza e susținută de patru arcuri puternice, sprijinite pe pilaștri de marmură, aduși, se crede, din templul Dianei din Efes. În interiorul navei centrale și la galeriile laterale se află încă peste 100 de coloane de marmură, aduse tot din Efes și din templul lui Aurelian de la Roma. Pereții bazilicii sunt acoperiți cu marmură multicoloră și mozaicuri de aur, iar mobilierul din fildeș, aur și argint, împodobit cu pietre scumpe, sculptura artistică masivă, totul contribuind la astmosfera de fast și strălucire, ce o caracterizează. Aspectul inițial al acestei biserici s-a schimbat din cauza vicisitudinilor istorice. Ea a avut de suferit în primul rând din cauza unor cutremure care au prăbușit în 558, cupola centrală, refăcută în 562. Pentru consolidarea zidurilor exterioare i s-au adăugat contraforți (sec. X). În sec. XV (anul 1453), după cucerirea Constantinopolului de către turci, biserica a fost transformată în moschee. La cele patru colțuri i s-au ridicat minarete, iar pe cupola centrală s-a înălțat semiluna. În interior, peste mozaicuri s-a întins vopsea și pereții s-au acoperit cu versete din Coran. În 1847 (sub sultanul Abdulah Medgid), biserica a fost restaurată de arhitectul italian Fossati și a rămas monument istoric. Stilul bizantin reprezentat în această primă fază (sec. VI) de bazilici cu cupolă, ce păstrează galeriile de deasupra navelor laterale, care vor dispărea în epocile următoare, se limitează acum la Grecia (ex. biserica Sf. Sofia din Tesalonic, Sfinții Apostoli, Sf. Irina din Constantinopol ș.a.). Arta bizantină va avea o perioadă de decadență în epoca iconoclastă (sec. VIII–IX), după care începe a doua ei fază de înflorire, care va ține până în sec. XII — epoca împăraților din dinastiile bizantine ale Macedonenilor și Comnenilor (867–1057; 1081–1185). Eliberat de orice influențe din afară, se va dezvolta acum, în epoca a II-a, *stilul bizantin pur*, dominat de teologie și monahism. Bisericile vor avea dimensiuni mai mici, păstrând însă vechiul plan de cruce greacă (+) și lungind brațul răsăritean și mai ales pe cel de vest al crucii (†) pentru lungirea naosului, ieșind astfel din forma de cruce înscrisă în pătrat (ex. Sf. Sofia ș.a.); cupola este înălțată cu ajutorul turlei cilindrice sau poligonale, se înmulțesc cupolele, la fața bisericii apar arcade, se împuținează stâlpii din

interior, lărgind spațiul, iar tavanul se înalță. Se decorează pereții exteriori (faianță și cărămidă aparentă, rozete, brâie), se înalță contraforturi spre a susține zidurile apăsate de cupolele grele și numeroase. Monumente reprezentative din această epocă: Biserica Nouă (*Nea basiliki*) din Constantinopol, zidită de împăratul Vasile Macedoneanul, replică la Sf. Sofia, zidită de Justinian. Biserica *Nea* va deveni modelul clasic al bisericii bizantine, servind ca model constructorilor ce vor urma; a fost distrusă de turci după 1453, ca și alte biserici din Constantinopol, care au fost transformate în geamii. Stilul bizantin specific acestei faze va deveni normativ pentru Ortodoxia răsăriteană, iar în Apus, o capodoperă a acestui stil este biserica San Marco din Veneția (sec. X–XI). Sicilia va deveni o adevărată provincie a stilului bizantin al acestei epoci, zidindu-se aici biserici în acest stil la: Palermo, Messina, Cefala, insulele Torcello etc. Se construiesc biserici cu cupole și în Franța, Rusia, Armenia (sec. XI). *A III-a etapă* de dezvoltare a stilului bizantin începe după cruciade (sfârșitul sec. XIII), pe timpul împăraților bizantini din dinastia Paleologilor și Cantacuzinilor, până la căderea Constantinopolului (1453). În această etapă, stilul bizantin este adoptat de popoarele ortodoxe din Balcani, căpătând specific regional, prin crearea unor tipuri noi, diverse și originale (ca la biserica Sfinții Apostoli și Sf. Ecaterina din Tesalonic, sec. XIII–XIV, sau de la Muntele Athos, biserica Pantocrator ș.a, iar la San Marco, baptisteriul — Veneția etc.)

1. **STILUL ATONIT**, care se dezvoltă în Balcani (la sârbi și bulgari) manifestă o tendință de *revenire la stilul bizantin* cu forme *mai vechi* (tradiționale) caracterizat prin: *construcții* de biserici de proporții *mai mici*, cu două abside laterale, altar triconic, cupole mici, ridicate pe tambururi înalte și zvelte, nartex dublu (v. **Nartica**), surmontat uneori de un turn clopotniță de stil romanic și precedat de un portic; preocupare pentru *decorarea fațadelor* prin alternarea materialului de construcție (piatră și cărămidă), sculpturi la chenarele de la uși și ferestre, utilizarea faianței policrome pentru decorarea zidurilor exterioare (influență venită prin turci, de la italieni și arabi); interioarele sunt și ele cu decorații foarte bogate. Caracteristice sunt: mănăstirea Hilandar din Athos (sec. XIII), bisericile din Serbia: Pavlița pe Ibar (sec. XIII), Nagoritcino, Matejici (cu 5 cupole), Studenița, Lesnovo (toate din sec. XIV), Ravanița, Crușevaț, Frușca-Gora — masiv muntos cu 12 biserici mănăstirești, toate din sec. XIV–XV); în Bulgaria: biserica din Boiana (sec. XIII), Trapezița, Târnovo (sec. XIX) ș.a.; v. **Stiluri arhitectonice la bisericile românești**.

2. **STILUL RUSESC**, cu specific propriu, *este stilul bizantin* care, din sec. XIV înainte, suferă puternice *influențe nordice* (scandinave) și *orientale* (mongole, armene, georgiene și persane). Se caracterizează prin: *mulțimea și varietatea* formelor *cupolelor* (semicerc, glob, ou, butoi, pară, ceapă etc.) și a *turlelor* (late, înguste, înalte, ca minaretele turcești) ca de ex. Biserica Sf. Vasile din Kremlin, care are 17 turle; *decorația* variată a *fațadelor și acoperișurilor* cu ornamente din faianță, pietre multicolore, zugrăveli frapante (galben, roșu, verde, alb, albastru), *sculpturi* ornamentale (orientale și apusene), pilaștri și brâie pentru decorarea fațadelor etc. Arhitectura

bisericească rusă ajunge la apogeu în sec. XVI, când elementele stilului vechi bizantin se contopesc cu influențe apusene (Renaștere, gotic, baroc). Reprezentative pentru stilul rusesc sunt bisericile: Uspenia (Adormirea) din Moscova (sec. XIV), Blagoveştenski (Blagoveștenia sau Bunavestire) din Moscova, sec. XVI, având 9 cupole; Sf. Vasilii Blajenâi (Sf. Vasile) din Moscova, având 17 turle (sec. XVI), ctitorie a țarului Ivan cel Groaznic; și tot în Moscova, Sf. Ioan Bogoslovul (sec. XIV–XV), cu influențe mongole; v. **Stil arhitectonic bisericesc la români**.

II. **STILURI ARHITECTONICE ALE BISERICILOR DIN APUS**: basilical, romanic, gotic, Renaștere, baroc, rococo.

1. **STILUL BASILICAL** (cuv. *basilica* de la gr. βασιλική — *basilichi,* care înseamnă locaş împărătesc, de la βασιλεύς, ὁ — *basileus* = rege, împărat) — este cel dintâi stil arhitectural în care s-au construit bisericile creștine, atât în Răsărit cât și în Apus. Basilicile erau la păgâni edificii publice în care aveau loc întrunirile cetățenești, politice, judecățile; asemenea construcții au servit și primilor creștini ca locașuri de adunare, de unde numele de basilica s-a dat și primelor biserici creștine, începând din epoca lui Constantin cel Mare (sec. IV). Aceste basilici civile aveau forma unor săli dreptunghiulare, lungi, împărțite în trei secțiuni longitudinale, numite *naosuri* (nave), despărțite între ele prin coloane, unite la partea superioară prin arcuri longitudinale (arhivolte) sau prin grinzi orizontale (arhitrave, epistylium), de lemn sau piatră, care susțineau plafonul. Nava din mijloc era mai largă și mai înaltă, iar cele laterale, mai înguste și mai scunde. Intrarea se făcea printr-un capăt al sălii, iar în celălalt capăt era o încăpere semicirculară (firidă), numită *absidă* (ἁψίς, ἡ — *apsis*) sau *concha* (κόγχη, ἡ — *coghi* = scoică), în care pe o estradă (ἐξέδρα, ἡ, βῆμα, τό — *exedra, vima* = un loc mai înalt) se afla tribuna oratorilor, judecătorilor. Elementul decorativ al interiorului îl constituie decorul sculptural al coloanelor. Fiecare coloană se compunea din: *baza* (soclul), *stilobatul* sau *fusul* (corpul principal) și *capitelul*. Sculpturile care împodobeau capitelul aparțineau unuia din cele trei stiluri ale artei clasice grecești și romane: *doric* (cel mai simplu, în forma unor inelușe scobite la bază, și având deasupra o formă de perinuță turtită, acoperită cu o placă); *ionic* (în care sculptura forma două volute sau linii curbe, învârtite în formă de melc); *corintic* (cel mai împodobit, având forma unui coș înconjurat cu două rânduri de frunze de acant, peste care se arcuiesc două volute). Uneori și tavanul era sculptat, iar pereții erau acoperiți cu picturi în frescă sau mozaic. Pardoseala era din lespezi de marmură în culori diferite ori mozaic cu ornamente geometrice, florale, animaliere. Constantin cel Mare a dăruit creștinilor unele din aceste clădiri, care au fost tranformate în lăcașuri de cult, făcându-se doar unele modificări: absida semicirculară a devenit locul altarului, iar tribuna oratorilor a devenit *cathedra* sau jețul episcopului care prezida adunările de cult, iar în jurul lui au fost așezate în semicerc scaunele preoților coliturghisitori (slujitori ai Sf. Liturghii împreună cu episcopul), formând *syntronul* sau *presbiteriul*. Cu timpul altarul s-a despărțit de restul sălii printr-un grilaj, care a devenit catapeteasma (v. **Biserica**). Locul

din fața absidei, mai înălțat, s-a lărgit și a devenit *soleea* (v. **Solee**). Restul sălii a devenit locul credincioșilor, numit *naos*, iar la capătul dinspre intrare s-a făcut *pronaosul* (*vestibulum*) rezervat catehume-nilor (v. **Catehumeni**). Cu timpul, la partea de la intrare s-a adăugat o încăpere, o tindă numită *nartica* sau *paradis*, pentru că pe peretele fațadei de la intrare era zugrăvită icoana lui Adam și Eva în rai (simbolizând ideea că raiul cel pierdut se regăsește în biserica lui Hristos). Cu timpul, pe lângă basilicile de origine păgână amenajate în biserici, s-au construit și *basilici creștine,* destinate anume ca locașuri de cult, construite după planul și forma basilicilor greco-romane, care au dat naștere *stilului basilical* numit și *stilul vechi creștin* în arhitectura bisericească. Împrumutând modelul elenistic, *basilica creștină* nu devine o copie, ci reprezintă *rezultatul* unei evoluții care a urmărit etapele de dezvoltare a cultului creștin, adaptându-se nevoilor acestuia, începând din sec. IV; la dezvoltarea noului stil al basilicii creștine au contribuit și *tradițiile locale,* deosebite prin variante arhitectonice și decorative. Apar astfel *două tipuri* principale *de basilici:* unul *oriental* și altul *occidental*. *Tipul oriental* (în Asia Mică, Armenia, Mesopotamia, Siria, Egipt) se caracterizează prin înlocuirea plafonului drept cu cel boltit, navele laterale au bolte semicirculare, iar uneori nava centrală are o cupolă; se observă tendința spre formele rotunde (*tip martiryon*) — construcții centrale, rotunde sau octogonale, cu acoperiș boltit, ridicate pe mormintele martirilor în primele veacuri creștine, și basilici cu cupole (care vor face trecerea la stilul bizantin) având fațada monumentală flancată de două turnuri puternice (de influență siriană) și trecute mai târziu în arhitectura bisericilor apusene. Coloanele din interior s-au transformat în pilaștri masivi de piatră pentru a susține plafonul greu sau zidurile laterale. Cele mai multe din bisericile creștine din Răsărit au fost distruse (în sec. VII, de arabi și mai târziu, de turci și chiar de cruciați). Ruinele lor au fost scoase la iveală prin săpăturile arheologice (sec. XIX–XX). *Tipul basilical occidental* (basilica latină) continuă să păstreze planul longitudinal, cu galerii deasupra navelor; cele mai vechi aveau altarul spre apus și intrarea spre răsărit, până în sec. V (ca la Santa Maria Maggiore din Roma — datând din sec. IV). Elementul specific basilicilor occidentale este *transeptul sau chalcidicul*, adică nava transversală (dintre altar și naos) care atenua lungimea exagerată a edificiului; acest transept dă basilicii forma de T (cruce latină). Absida altarului se mărește și sub ea se zidesc cripte funerare. De aceea au fost scoase din altar scaunele clericilor și așezate pe solee, care s-a întins spre interiorul naosului. În Italia (la Roma și Ravenna) s-au păstrat multe din vechile basilici creștine: Sf. Pavel Fuori le Mura (din afara orașului), din Roma (zidită de Constantin cel Mare, sec. IV, refăcută, în urma unui incendiu, după vechiul plan); Sf. Ioan din Laterna, tot ctitoria lui Constantin și refăcută (în sec. X, XVIII, XIX); Basilica Sf. Sabina, sec. V, care-și păstrează aspectul inițial, ca și basilica Santa Maria-Maggiore (zidită în sec. IV de papa Liberius și refăcută în sec. V de papa Sixt III, vestită pentru mozaicurile sale) ș.a. Aceluiași tip basilical aparțin și basilicile din nordul Egiptului

(Alexandriei); cele mai vestite sunt basilicile de la mormântul Sf. Mina (martir egiptean, sec. III), la vest de Alexandria, distruse de arabi în sec. VI (E.B. LG, Stiluri arhit.); v. **Biserica**. 2. **STILUL ROMANIC**. Elementele fundamentale ale stilului basilical persistă sub diverse forme şi în sinteze noi, în stilurile ulterioare de artă din Apus, până azi. *Stilul romanic*, inexact numit *romano-bizantin* şi latin, este cel dintâi stil de artă propriu al Apusului din Evul Mediu, avându-şi începuturile în Franţa şi nordul Italiei (Lombardia). El s-a format în perioada *sec. VIII–XII*, fiind rezultat din *contopirea vechii arte galo-romane cu influenţe orientale*. Arta galo-romană era provenită din arta galilor romanizaţi şi cultura naţională a popoarelor germanice, stabilite în Apus (goţi, alemani, germani, franci, anglo-saxoni). Influenţele orientale au fost aduse în Apus atât de maurii din Spania, cât şi de pelerini, călugări, comercianţi, iar din sec. XI de cruciaţi, care pun în contact cultura apuseană cu cea bizantină şi arabă. Stilul romanic este specific religios, majoritatea construcţiilor aparţinând mănăstirilor, pe lângă marile ordine călugăreşti apusene medievale, ce exercitau în epocă o puternică influenţă asupra tuturor domeniilor de viaţă (filozofie, artă, cultură). Construite pentru a cuprinde mari mulţimi de oameni, bisericile în stil romanic se caracterizează prin dimensiunile lor mari, masivitatea construcţiei, aspect sobru, greoi în exterior, obscur în interior, cu lumină puţină, cu decoraţii fantastice. Unele, ca nişte cetăţi, au ziduri groase, cu creneluri, uşi şi ferestre strâmte (ex. bisericile cetăţi ale saşilor din Ardeal, bisericile din Royat, în Franţa, sec. XII). Privind caracterele generale ale acestui stil se observă: plan lipsit de unitate (cruciform, treflat, cu două abside, combinaţie de tip basilical cu tip cruciform), material de construcţie mai ales piatră (rar construcţii din lemn), ziduri masive cu contraforţi, faţada de apus monumentală, ridicată pe soclu înalt, cu trepte înalte, cu portaluri uriaşe, bogat decorate şi flancate de turnuri pătrate sau octogonale (unul fiind clopotniţă). Uneori apare turnul şi deasupra transeptului (a navei transversale) cum e turla de deasupra naosului în bisericile de stil bizantin. Interiorul e împărţit în mai multe nave, delimitate prin coloane cu capiteluri sculptate şi legate între ele prin arcuri semicirculare în jurul altarului, numite *deambulatorii*. Deambulatoriile sunt flancate din loc în loc de absidiole sau *capele razante*, unde se păstrează relicve sfinte (moaşte). Pe aceste deambulatorii (coridoare) circulă credincioşii care vin să vadă şi să se închine în absidiole la sfintele moaşte sau oseminte de sfinţi. Cu timpul, navele laterale au tavanul boltit; caracteristic bisericilor apusene, de orice stil, este *chorul* (o solee mult avansată în naos, v. **Solee**). Chorul este ca şi altarul mai înalt decât restul bisericii, pentru că sub el, ca şi sub altar, sunt construite cripte. Un loc important în ornamentaţia interiorului bisericilor apusene îl ocupă sculptura figurativă (animale fantastice, oameni), inspirate din manuscrisele figurate (manuscrise cu miniaturi) bizantine şi apusene. Stilul romanic se numeşte şi *stilul arcului rotund*, deoarece foloseşte, în construcţie, la legătura dintre coloane, cât şi ca element decorativ (la faţade, galerii), arcul roman (un semicerc perfect). Şi ferestrele, la început mici şi puţine, mai târziu multe şi mari,

sunt terminate tot în formă de arc rotund, cu bogate ornamente şi vitralii (din sec. XII). Dintre monumentele reprezentative ale stilului romanic se mai păstrează restaurate, în Franţa: Capela Palatină (biserica palatului lui Carol cel Mare, anul 805), biserica mănăstirii benedictine din Cluny, cea mai mare biserică creştină a epocii (sec. XIII), cu cinci nave, două transepte, altar cu deambulatoriu şi cinci capele razante (distrusă în 1789, în Revoluţia franceză), biserica Saint Germain (Toulouse), Saint Pierre din Moissac etc. În Anglia: Capela Sf. Ioan, a turnului din Londra, biserica din Canterbury, Winchester etc. Asemenea biserici s-au ridicat şi în Belgia, Olanda, Suedia, Danemarca, Austria, Spania şi Portugalia (biserica Sf. Iacob, din Santiago, unde se pretinde că se află moaştele Sf. Iacob Apostolul); în Italia (unde stilul romanic s-a dezvoltat mai puţin), avem catedrala din Pisa (sec. XI), biserica Sf. Paul, cu faimosul turn înclinat; Modena, Parma, Florenţa (biserica San Miniato al Monte, sec. XI–XII). Stilul romanic a fost adus de cruciaţi în Răsărit (Cipru, Rodos); ex. Biserica Sf. Mormânt din Ierusalim, reclădită de cruciaţi în sec. XII. Şi la noi în Ardeal s-au construit biserici în acest stil, de către saşii catolici (ex. Catedrala catolică din Alba-Iulia, biserica Sf. Mihail din Cisnădioara, din Cisnădie, Noul-Săsesc, Sebeş etc). În stilul romanic s-au construit şi baptisterii.

3. **STILUL GOTIC**, *ogival*, al *arcului ascuţit*, este un nou stil arhitectural, care apare *în Franţa (sec. XII)* şi va înlocui stilul romanic târziu, de tranziţie spre gotic, ce se conturase deja în regiunile din nordul Franţei (Ile-de-France), unde se ridicaseră biserici romanice, cu turnuri foarte înalte şi ascuţite. E numit şi *stilul german* pentru că va atinge apogeul dezvoltării în Germania. În perioada romanică, bisericile cele mai importante erau *abaţiile* (bisericile marilor mănăstiri ale ordinelor călugăreşti); în gotic sunt *catedralele*, adică marile biserici din oraşele în care se află o *catedră* (scaun) sau sediu episcopal. Ele sunt subvenţionate de credincioşii laici, patronate de cler (episcopi) şi de suverani (Plantageneţii, Ludovic cel Pios etc.) şi construite de corporaţiile de meşteri ambulanţi, din care vor rezulta mai târziu acele asociaţii de zidari liberi, ce se vor numi Francmasoni. *Specific stilului gotic*, ca şi în cel romanic, este planul bisericii în formă de cruce latină (T), dar construcţiile sunt foarte mari; zidurile masive din romanic sunt înlocuite cu ziduri mai subţiri, mai înalte, sprijinite de contraforţi în formă de proptitori înguşti şi înalţi (arcuri butanate), care sprijină greutatea bolţilor. Între ei, în marile catedrale se construiesc capele laterale, cu podoabe de statui şi sculpturi pe zidurile contraforţilor. Ca şi la bazilici, interiorul acestor catedrale gotice e împărţit în mai multe nave longitudinale, delimitate prin şiruri de coloane subţiri, elegante, sau fascicole de coloane. Navele laterale, mai joase decât nava centrală, au galerii deasupra. Impunătoarele faţade ale bisericilor gotice sunt împărţite în registre (zone): trei orizontale şi trei verticale, împodobite cu rozete de piatră. În registrul orizontal de jos al faţadei principale sunt portaluri impunătoare, sculptate şi încununate de frontoane ascuţite, cu turnuleţe piramidale în unghiuri. Sus, deasupra faţadei sunt zidite două turnuri laterale, foarte înalte, în mai multe etaje, în plan pătrat, hexagonal

sau octogonal, dintre care unul serveşte drept clopotniţă. Afară de intrarea principală (dinspre apus) sunt şi intrări laterale, pe ambele laturi (sud şi nord). Intrarea de apus e îngrădită de un atrium închis (sau de o curte pavată) unde, în Evul Mediu, se reprezentau misterele religioase. *Caracteristic* stilului gotic este *arcul frânt sau ascuţit* (spre deosebire de romanic, unde avem arcul rotund), rezultat din întretăierea a două segmente de cerc şi *ogiva* sau *bolta ogivală,* boltă sprijinită pe două arcuri diagonale care se întretaie în punctul de cheie al bolţii. Aceste ogive sunt construite din piatră în relief şi sunt independente de bolta pe care o sprijină. Locul cupolei simple şi joase din romanic îl ia bolta foarte înaltă (atinge 56 m). Arcurile diagonale încrucişate (adică ogivele) care o susţin şi care, fiind împărţite în patru sau mai multe compartimente triunghiulare, sprijinite pe *nervuri*, ajută înălţarea cât mai sus a bolţilor. Bolţile se termină în vârfuri ascuţite, în formă de săgeată (*flèche*). În construcţiile gotice dispare nartica de la intrarea faţadei, precum şi criptele de sub chor (pe care le au bisericile de tip romanic), dar se menţin deambulatoriile formate din şiruri de coloane, iar absidele altarului, mai mult poligonale, sunt flancate spre exterior de mici capele. Ferestrele sunt foarte numeroase, largi, terminate în rozetă, împărţite longitudinal prin coloane, având geamuri multicolore (vitralii translucide). Astfel interiorul e foarte luminos. Vitraliile redau o minunată iconografie a sticlei colorate. Suprafaţa zidurilor e redusă de mulţimea ferestrelor, a căror lumină creează impresia de spiritualizare a materiei (ex. catedrala din Chartres-Franţa are 125 de ferestre înalte, 9 rozete mari şi 97 rozete mici şi mijlocii). În ornamentaţia interioară domină sculptura monumentală (statui gigantice, reprezentând figuri umane, uneori fantastice). Sculpturile sunt aşezate în firide, pe faţa zidurilor sau lipite de coloanele de susţinere (andosate). Totul în interiorul acestor biserici e somptuos şi scump: mobilierul (bănci, scaune, confesorii, amvoane), pardoseală de marmură, tapiţerii fine, vase sacre şi odăjdii ornate cu pietre scumpe etc. Unele biserici au colecţii de covoare orientale vechi, de o mare valoare (ex. şi la noi, la Biserica Neagră din Braşov). *Stilul gotic* cu specificul lui: bolţi ogivale, edificii de mare eleganţă şi echilibru care, învingând greutatea zidurilor, se înalţă spre cer, ca un simbol al aspiraţiilor spre înălţimi ale sufletului omenesc, atinge apogeul în sec. XIV prin marile catedrale din: Amiens, Colonia (Köln), Rouen, Saint-Quentin ş.a. El va evolua însă în acest secol spre forme exagerat de bogate în ornamentaţii exterioare, reducând liniile la sinuozităţile formei de flacără (*flamme*), de unde denumirea de *stil „flamboyant"*, *„rayonnant"*, căruia goticul îi dă naştere. Dintre cele mai vestite catedrale gotice cităm: La Sainte Chapelle şi Notre Dame din Paris, catedrala de Reims (a încoronării regilor Franţei), catedrala din Rouen, împodobită cu o dantelărie de piatră sculptată în stil „flamboyant". În Germania, cea mai desăvârşită realizare a stilului gotic este catedrala din Köln (Colonia), din sec. XIII, terminată în secolele următoare, iar turnul de la faţadă, înalt de 166 m, s-a terminat abia în sec. trecut. E inegalabilă prin dimensiunile şi armonia proporţiilor construcţiei, bogăţia, măiestria şi varietatea decorului sculptural şi

statuar, în piatră. În Anglia, la Westminster, în Londra, e biserica abaţială (sec. XIV–XV), o capodoperă a stilului gotic normand. În Cehia sunt catedralele Sf. Agnes şi Sf. Vitus din Praga ş.a. În Italia, reprezentativă e catedrala din Milano (cu faţada terminată abia în sec. XIX), una dintre cele mai mari din lume. Pentru goticul „flamboyant" este Domul din Milano, a cărui faţadă seamănă cu o pădure de turnuri şi catedrala Sf. Ştefan din Viena (sec. XIV). Construcţii de dimensiuni uriaşe şi opere de artă arhitectonică şi sculpturală monumentală, realizate din materiale scumpe şi costisitoare, catedralele gotice din Apus sunt opera colectivă a generaţii întregi de artişti, fiind construite în decurs de secole.

4. **STILUL RENAŞTERII (RENAISSANCE)** în arhitectura bisericească are ca model formele simple ale artei clasice greco-romane şi se dezvoltă în Italia în cadrul larg al curentului numit Renaştere, care înfloreşte în sec. XV, pornind din Florenţa, apoi Roma şi Veneţia. Se revine la linia orizontală a vechilor edificii creştine de tip basilical, care se va combina acum cu linia curbă a stilului bizantin şi roman şi se va renunţa la sensul vertical al catedralelor gotice. Planul de construcţie este variat: circular, dreptunghiular, cruciform. Arhitectura bisericilor de tip renascentist de la basilica cu trei nave este de tip cruciform (cruce greacă cu braţe egale, cu navele laterale boltite şi cupolă centrală pe navele de mijloc). Pentru a da cât mai multă lumină interiorului *chorul* dintre altar şi naos se lăţeşte, nava centrală se măreşte, cele laterale se îngustează, fiind împinse spre zidurile laterale. În centrul edificiului domină o singură cupolă de mari dimensiuni (*domul*, caracteristic bisericilor Renaşterii). Multe ferestre încheiate în arc rotund, ovale sau pătrate, străpung pereţii cupolei, dând lumină abundentă interiorului bisericii. Faţadele exterioare ale zidurilor sunt acoperite cu marmură sau faianţă colorată; dispar contraforţii şi arcurile butante, iar la faţada principală predomină turnul central (nu cele laterale, ca în gotic). Pictura în ulei, care ia în Renaştere un mare avânt, devine mijlocul decorativ pentru împodobirea interiorului bisericii. Pictura şi sculptura se dezvoltă independent, nu mai sunt acum doar nişte auxiliare ale arhitecturii. Noul stil arhitectonic depăşeşte edificiile religioase care sunt mai puţine decât cele romanice şi gotice. În stilul Renaşterii se construiesc edificii civile (palate, vile, edificii publice etc.). Spre deosebire de artiştii rămaşi anonimi ai monumentelor din perioada romanicului sau goticului, artiştii Renaşterii sunt personalităţi marcante, genii universale, ca: Leonardo da Vinci, Rafael Sanzio şi Michelangelo (pictor, arhitect şi sculptor). În domeniul arhitecturii bisericeşti, monumentul cel mai reprezentativ al artei Renaşterii este marea biserică a Sf. Petru din Roma (construită în sec. XVI, când a fost începută, şi finisată în sec. XVII). A fost patronată de un şir de papi şi realizată de arhitecţi, sculptori şi pictori celebri, ca: Alberti, Bramante, Rafael, Michelangelo, Maderna (care a adăugat faţada la începutul sec. XVII). Are planul unei cruci cu braţe egale, înscrisă într-un pătrat şi dominată de o cupolă gigantică (cu diametrul de 42 m). Braţele crucii se termină cu abside, iar între ele se ridică patru cupole mai mici şi mai scunde. Interiorul, de o bogăţie fabuloasă, este acoperit peste tot cu marmură foarte scumpă.

Este cea mai mare biserică din toată lumea creştină: are la bază o suprafaţă de 21000 mp, înălţimea 133 m şi are 25 de altare. Încap în ea treizeci de mii de oameni. Biserici în stil renascentist mai sunt în Roma: Biserica Gesu (a lui Iisus), biserica Sf. Ignaţiu (1689), Tempietto (monument circular, cu cupolă făcută de Bramante), pe locul unde se crede că a fost martirizat Sf. Petru. La Florenţa avem domul (Santa Maria del Fiore, sec. XIV), cu marea cupolă a lui Brunelleschi, adăugată în sec. XV (42 m diametru); capela Pazzi, biserica San Lorenzo şi Santo Spirito, construite de Brunelleschi pe plan basilical, cu plafonul drept, din lemn sculptat, aurit. La Veneţia: bisericile Santa Croce, San Salvatore, San Giorgio Maggiore, Santa Maria dei Miracoli şi Sf. Zaharia; alte biserici în acelaşi stil mai sunt la: Pavia, Mantua, Rimini, Milano (biserica Santa Maria della Grazie, decorată de Bramante; aici se află vestita frescă „Cina cea de Taină" a lui Leonardo da Vinci). În Franţa, unde, ca în tot nordul Europei, domină goticul, până spre sfârşitul sec. XVI, sunt biserici în stil renascentist la Luneville, Nancy, biserica Saint-Louis (Versailles), catedrala din La Rochelle ş.a. În Germania, biserica Sf. Mihail din München, biserica iezuiţilor din Köln (sec. XVII).

5. STILUL BAROC, generat de excesul de ornamente, în care degenerează stilul Renaşterii ca stil arhitectonic bisericesc, numit şi stilul iezuit (fiindcă a fost cultivat de călugării iezuiţi), îşi ia numele de la cuvântul spaniol *barrueco* (scoică, perlă asimetrică), adică ciudat, neobişnuit. Acest stil a apărut în Italia ca o reacţie religioasă împotriva stilului profan al Renaşterii, reacţie dirijată de autoritatea Bisericii Catolice. *Barocul* a căutat să dezvolte formele clasice din Renaştere şi să le amplifice: edificii monumentale, cu faţade fastuoase, turnuri duble, cupole înalte şi diforme, ferestre cu forme neregulate etc. În interior se lărgeşte nava centrală, iar cele laterale aproape dispar. În pictură se renunţă la temele predilecte ale Renaşterii, teme profane şi păgâne (nuduri şi motive mitologice); ornamentaţia devine în baroc excesivă: cu coloane răsucite, spiralate, ornate cu figuri fantastice, volute etc. Se îndoiesc liniile drepte, se arcuiesc cele ovale, bogăţia de ornamente acoperă toate suprafeţele, astfel încât edificiile devin mai mult pretexte pentru conglomerate de ornamente bizare. Luxul şi bogăţia interiorului impresionează prin risipa de aur, argint, brocarturi şi mătăsuri. Artiştii reprezentativi ai barocului sunt: arhitecţii Borromini, Bernini, Longhi, Sardi etc., pictorul Caravaggio (+1610). Monumente religioase în stil baroc întâlnim în diverse ţări ale Europei: în Italia, la Roma — biserica Santa Agnese (Borromini), capelele Sf. Andrei-Quirinal şi Sf. Cecilia, la Florenţa — biserica Santa Maria-Novella ş.a; în Franţa — biserica Sf. Gervais şi Saint-Paul (Paris) etc.; în Germania — biserica Sf. Gaetan din München, catedrala din Passau; în Austria — domul din Salzburg ş.a.; în Elveţia — biserica iezuiţilor din Lucerna; în Spania — biserica Sf. Andrei din Valencia; în Rusia — biserica Arătarea Domnului din Leningrad (1761); în Belgia; în Olanda (Namur) etc.

6. STILUL ROCOCO este o ultimă formă a barocului exagerat din a doua jumătate a sec. XVIII. Îşi ia numele de la franţuzescul *rocaille* = scoică, adică rotund, încărcat (numit şi *stilul*

perucă). Apare în Italia, dar va fi mult cultivat în Franța, mai ales în epoca regilor Ludovic al XIV-lea și al XV-lea, de unde și denumirea de stil *Louis quatorz* și *Louis quenz*. Liniile drepte sunt înlocuite cu linii curbe, cercul cu ovalul. Este o artă feminizată, cu accente pe amănuntele și rafinamentul decorului, rezultat al fantezici și al capriciului personal al artistului. Arhitectura nu mai are aproape nimic religios, edificiile semănând prea puțin a biserici. Stilul rococo se manifestă mai ales pe plan laic (palate, mobilier, tapițerii, decorațiuni) și doar câteva biserici: Sf. Magdalena (sec. XVIII) la Roma, de arhitectul Sardi, biserica Annunzziata și Sf. Clara din Neapole, biserica iezuiților din Veneția ș.a.; în Franța, Oratoriul din Avignon, Capela palatului din Versailles; în Germania, biserica Sf. Fecioară (Freuenkirche din München) și Hofkirche din Dresda, biserica din Münster, Würzburg ș.a. Bisericile se remarcă prin eleganța și bogăția decorului, mai ales la fațade.

7. STILUL NEOCLASICIST în arhitectură, apare ca un aspect al Renașterii târzii, în arta Apusului, ca și stilul baroc și rococo. Neoclasicismul se manifestă însă ca o reacție împotriva formelor bizare și artificiale, în care barocul și rococoul înecaseră puritatea stilului inițial al Renașterii sec. XV–XVI. Manifestând o admirație excesivă pentru arta clasică păgână și spre deosebire de Renaștere, care recreează arta antică, neoclasicismul nu va face decât s-o copieze fidel. Bisericile de stil neoclasic seamănă cu templele antice (coloane, linii drepte), transeptul lipsește, iar absida altarului își reia forma clasică de semicerc (ca în basilicile păgâne și creștine din antichitate). În interior bolțile sunt decorate cu basoreliefuri și picturi în frescă. Neoclasicismul a dat opere de arhitectură religioase și laice. Din Franța, unde a apărut, s-a răspândit în tot Apusul. Un monument religios reprezentativ este biserica Sainte-Geneviève din Paris, construită în a doua jumătate a sec. XVIII, ca un templu grec, cu coloane și cupolă înaltă de 80 m, transformată în timpul Revoluției franceze în Panteon național sau mausoleu. Aici sunt îngropate personalitățile ilustre ale Franței. Neoclasicismul va reveni la tipul cel mai pur al artei creștine antice, stilul basilical, în care se vor construi în Franța numeroase biserici (Sainte Madelein-Paris, Saint Germain-an-Laye), Saint Louis din Maçon (Belgia) etc.

III. STILUL ARHITECTONIC BISERICESC ÎN SEC. XIX–XX. STILURI MIXTE, ECLECTICE, COMPOSITE, rezultat al combinării în același monument a elementelor diverse, luate din toate stilurile și formele trecutului, ducând la o mare varietate arhitectonică. Ex. bisericile Sacré-Coeur din Paris și Westminster (Anglia) sunt contruite în stil compozit *romano-bizantin*. În Germania secolului XIX s-a manifestat tendința de revenire la formele pure ale vechilor stiluri arhitectonice bisericești în vremea domniei lui Ludovic I, regele Bavariei, care a construit, la München, capitala regatului său, patru biserici în cele patru stiluri: *basilical* (Sf. Bonifaciu), *bizantin* (biserica Tuturor Sfinților, în palatul regal), *romanic* (biserica Sf. Ludovic, a Universității) și *gotic* (biserica parohială din cartierul Au). Aceste biserici au fost construite cu scopul de a servi ca modele pentru bisericile viitoare. Astăzi, folosirea noilor materiale de

construcţii bisericeşti, ca cimentul şi betonul-armat, au dus la unele construcţii bisericeşti cu totul diferite de tradiţia acestor edificii (la care se folosea, în trecut, cărămida, piatra, lemnul), realizându-se biserici cu aspecte bizare ca de ex. Notre-Dame din Raincy, în Franţa sau biserica zgârie-nori din New-York, cu 8 etaje, cu 5 capele, zeci de camere pentru conferinţe, bibliotecă, muzeu şi toate dependinţele necesare confortului cotidian; un exemplu de modernism în arhitectonica eclesiastică este şi biserica confesiunii calvine din Bucureşti sau, în Franţa, lângă Lyon, la Cedé, biserica ridicată de arhitectul francez Le Courbet ş.a.

IV. STILURI ARHITECTONICE BISERICEŞTI PE PĂMÂNT ROMÂNESC sunt reprezentate, de-a lungul timpului, de toate tipurile, începând cu *stilul basilical* din epoca paleocreştină (sec. IV) şi sfârşind cu *stilul bizantin*, în diferitele lui forme, incluse în arhitectura bisericilor româneşti. Primele biserici creştine, ale căror urme (temelii, resturi de ziduri etc.) descoperite prin săpături arheologice, atât pe pământul Dobrogei (Sciţia Minor), cât şi în alte părţi ale ţării (la Sucidava, lângă Celei-Oltenia, la Morisena, azi Cenad, în Banat) au *tipul basilical elenistic*, cu trei nave de mici dimensiuni, construite din piatră, având uneori şi anexe (baptistere, cripte sau gropniţe, diaconicoane etc.); erau biserici parohiale sau cimiteriale. Au fost distruse de avari (sec. VII), o dată cu cetăţile în care s-au aflat (Tomis-Constanţa, Callatis-Mangalia, Axiopolis lângă Cernavodă, Histria Tropaeum Traiani-Adamclisi, Dinogeţia-Igliţa, jud. Tulcea, Noviodunum-Isaccea ş.a.). În Dobrogea s-au păstrat şi cele mai vechi biserici de *stil bizantin*, datând din epoca în care Dobrogea era încadrată ca un ducat al imperiului bizantin (sec. X ş.a.). Din sec. X datează urmele unor bisericuţe săpate în masivul de cretă de la Basarabi, bisericuţa cimiterială de plan pătrat şi cupolă din fosta cetate romano-bizantină, (azi satul Garvăn-Tulcea) şi biserica de la Cetăţuia (lângă Niculiţel-Tulcea), cea mai veche biserică cu plan treflat descoperită la noi (din sec. X–XI), descoperite prin deceniul şapte al secolului nostru. Din sec. XIII s-au păstrat resturi de biserici de tip protobizantin (bizantinul cel mai simplu), construite din piatră şi cărămidă, cu formă dreptunghiulară, despărţite în pronaos, naos şi absida altarului (două bisericuţe, la Turnu Severin). În epoca de început a organizării statelor feudale româneşti (sec. XIII-XIV) se construiesc la noi, sub influenţa catolică, câteva *biserici de tip romanic şi gotic* (biserica de tip gotic, catolică, la Câmpulung-Muscel şi la Turnu Severin, iar de tip basilical romanic, biserica ortodoxă din Câmpulung, care se află sub actuala biserică a lui Negru Vodă şi în care sunt îngropaţi primii Basarabi). Organizarea statului şi Bisericii (sec. XIV) în Ţara Românească, consacră definitiv *stilul bizantin* ca stil oficial de artă a Bisericii româneşti (organizată ca mitropolie la 1359, sub directa dependenţă de Patriarhia ecumenică din Bizanţ). Influenţa Bizanţului se va exercita *direct*, prin meşteri aduşi de la Constantinopol, şi *indirect*, prin meşteri veniţi din regiunile ortodoxe sud-dunărene — Bulgaria, Serbia, Muntele Athos sau din Orient — Armenia, Turcia. De *tip bizantino-constantinopolitan* (bizantinul cel mai pur) avem

biserica de zid (piatră şi cărămidă) Sân-Nicoară şi biserica Sf. Nicolae Domnesc, păstrate până azi în Curtea de Argeş, construite înainte de 1352. Prin masivitatea şi soliditatea construcţiei şi prin frumuseţea frescelor (multe din sec. XVI) biserica Sf. Nicolae Domnesc este monumentul cel mai valoros al artei bizantine din ţara noastră şi cea mai veche dintre bisericile româneşti, păstrate în forma originară. Cuceririle turceşti din Balcani vor face ca influenţa bizantină să nu mai poată pătrunde la noi în mod direct, ci prin intermediul Serbiei şi Bulgariei, unde se creaseră importante monumente bizantine, dar cu adaptări locale. Astfel, vor începe să apară pe teritoriul ţării noastre biserici de *tip sârbo-bizantin*, cum sunt: *Vodiţa*, zidită de Nicodim la 1370, azi doar ruine, *Tismana*, refăcută în sec. XVI, XVIII, XIX, *Cozia*, ctitoria lui Mircea cel Bătrân, 1386, restaurată şi cel mai bine păstrată, ca şi *Brădet* şi *Cotmeana*, din aceeaşi epocă. Specificul stilului sârbo-bizantin este sistemul de acoperire a naosului, unde bolta principală (turla şi cupola) se sprijină pe patru arcuri mari (două longitudinale şi două transversale), având pilaştri de susţinere adosaţi, adică lipiţi de ziduri, degajând astfel tot spaţiul din naos, spre deosebire de biserica de stil pur bizantin, Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş, la care stâlpii ce susţin bolta se află în interiorul naosului, nu adosaţi. Sistemul de adosare va fi de acum generalizat în construcţia bisericilor româneşti. Influenţe sârbo-bizantine, amestecate cu influenţe de origine turcească, armeană şi georgiană vor apărea la două monumente din Ţara Românească: mănăstirea Dealu şi vestita biserică a lui Neagoe Basarab (1512–1521) de la Curtea de Argeş, zidită pe locul vechii catedrale mitropolitane (din sec. XIV). Biserica mănăstirii Curtea de Argeş a fost restaurată în a doua jumătate a secolului XIX, de arhitectul francez Lecomte du Nouÿ. Ca bisericile de tip sârbo-bizantin, ele au plan treflat, dar au extins pronaosul care, foarte lărgit la Curtea de Argeş, a devenit gropniţă domnească. Această biserică este un monument unic, singular în întreaga arhitectură românească şi răsăriteană, atât prin masivitatea şi silueta ei zveltă, cu turlele răsucite, cât, mai ales, prin bogăţia ornamentelor exterioare, formate din panouri cu rame de marmură, brâu median, rozete, cornişe, toate sculptate cu felurite motive, mai ales florale. Prin filieră atonită (Sf. Munte) se exercită o ultimă fază a influenţei bizantine indirecte asupra arhitecturii bisericeşti româneşti, în vremea lui Neagoe Basarab, care a zidit două monumente de *tip atonit*: biserica mănăstirii *Snagov* (1517), zidită pe locul alteia mai vechi şi fosta catedrală mitropolitană din Târgovişte (dărâmată şi înlocuită cu alta de către Lecomte du Nouÿ). Stilul atonit, combinaţie de stil constantinopolitan şi sârbesc, se concretizează, în biserica mănăstirii Snagov, prin păstrarea pilaştrilor care susţin bolta naosului, în interiorul naosului (pur bizantin, ca la Sf. Nicolae Domnesc), dar adoptă planul treflat al bisericilor de tip sârbo-bizantin şi manifestă tendinţa de înmulţire a turlelor. Noul stil atonit se vede aici şi în pronaosul în formă de pridvor deschis la început, dar închis ulterior şi transformat în pronaos. Acest pronaos are, în mijloc, ca şi naosul, patru stâlpi puternici care susţin o turlă tot atât de mare ca şi cea de pe naos. Peste absidiolele altarului (prosco-

midiar şi diaconicon) se ridică două turle mai mici. După Neagoe Basarab, în tot cursul secolului XVI, se constituie, în arhitectura bisericească din Ţara Românească, o şcoală care se va dezvolta.

1. STILUL VECHI ROMÂNESC sau **MUNTENESC**. Este o şcoală de meşteri constructori, decoratori, care *nu mai copiază modele străine*, ci, pornind de la vechile construcţii din ţară, transformă elementele străine într-un spirit nou, adaptat gustului, posibilităţilor şi condiţiilor locale. Ca urmare, se ridică *biserici de mici dimensiuni*, mai mult la ţară, şi ctitorii boiereşti. Ele au, în general, plan treflat, de tip sârbesc, mai rar dreptunghiular sau cruciform, pronaos cu o turlă, despărţit de naos prin zid, cu o uşă sau prin coloane, au naos cu turlă şi altar semicircular, simplu la început, apoi cu două absidiole (proscomidiar şi diaconicon). *Element nou*, la început, este *pridvorul cu arcade deschise*. Ca decor exterior: *brâul median*, care încinge toată biserica şi desparte suprafaţa faţadelor în două registre decorate cu panouri terminate în arcade; *alternanţa fâşiilor orizontale* de cărămizi aparente *cu fâşii* de *cărămizi tencuite*, care înlocuiesc piatra, formând compartimente dreptunghiulare, prin cărămizi aparente, netencuite, aşezate vertical, din loc în loc (câte una sau două, alăturate). Câteva dintre *bisericile* mai importante *din sec. XVI, zidite în stil românesc* sunt: biserica *Curtea Veche din Bucureşti*, ctitorie a lui Mircea Ciobanul, înainte de 1559, *bolniţa mănăstirii Cozia* (1542, zidită de Radu Paisie), *biserica Mărcuta din Bucureşti* (sfârşitul sec. XVI, 1588–1592) cu unele modificări ulterioare. Cea mai frumoasă dintre acestea este biserica fostei *mănăstiri Mihai-Vodă*, din Bucureşti (ctitorie a lui Mihai Viteazul, 1591), la care frumuseţea sculpturală a faţadelor reprezintă chintesenţa supremă a formelor decorative, folosite până atunci. Alt aspect al stilului arhitectural vechi românesc îl reprezintă *bisericile zidite în epoca lui Matei Basarab*: tip nou de biserici, *cu plan simplu*, dreptunghiular (mai rar trilobat), format din *naos (fără turle) cu o singură absidă* poligonală (la altar), *o singură turlă-clopotniţă* pe bolta pronaosului (cu scară) şi pridvor deschis, susţinut de coloane circulare sau octogonale. Biserici reprezentative pentru acest stil, în sec. XVII: Arnota (1633), Brebu şi Călineşti (Prahova), Plumbuita (lângă Bucureşti), Polovragi (Vâlcea), Goleşti-Argeş ş.a. Deosebită este biserica Stelea din Târgovişte (zidită de Vasile Lupu, 1645) la care se îmbină *elementele munteneşti cu cele moldoveneşti* (turle cu duble baze, dintre care una stelată, sistem dublu de arcuri pentru sprijinirea turlelor, nervuri de piatră în formă de funie răsucită, chenare cu baghete încrucişate la uşi şi ferestre, tendinţă de înălţare), caracteristici ce vor fi adoptate şi de alte biserici muntene ulterior. Între 1656–1659 se zideşte *biserica mitropolitană din Bucureşti*, azi catedrală patriarhală (plan treflat, pronaos lărgit cu 12 stâlpi de susţinere, patru turle, pridvor deschis sprijinit de stâlpi din zid, restaurată în 1960). *Stilul românesc* cunoaşte o nouă dezvoltare, în a doua jumătate a sec. XVII, prin ctitoriile boierilor Cantacuzini: biserica mănăstirii Cotroceni (demolată), biserica Doamnei, Colţea (toate din Bucureşti), biserica mănăstirii

Sinaia, Filipeştii de Pădure-Prahova, Fundenii Doamnei, lângă Bucureşti etc. Acestea se disting prin decoraţia interioară sporită, ca şi în exterior, unde se remarcă o bogată ornamentaţie la coloanele din pronaos şi pridvor, şi chenarele de la uşi şi ferestre. În acest nou aspect evoluat artistic al stilului românesc, se află premizele unui nou stil românesc, numit:

2. STILUL BRÂNCOVENESC. El înfloreşte sub domnia lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714) şi reprezintă maturizarea şi desăvârşirea stilului autohton, în arta construcţiei bisericeşti. Ctitoriile brâncoveneşti au plan triconic, cu turla-clopotniţă pe pronaos, pridvor deschis, sprijinit pe stâlpi frumos sculptaţi şi se remarcă prin armonia şi eleganţa proporţiilor, cu multe podoabe sculpturale de influenţe apusene, ale stilului Renaşterii. Reprezentative sunt bisericile: *Sf. Gheorghe Nou* din Bucureşti (1707, refăcută în sec. XIX şi XX), *Mănăstirea Hurezi*, cu întregul complex arhitectonic (1691 şi restaurată ultima dată în a doua jumătate a sec. XX), Biserica palatului de la *Mogoşoaia* (1688, restaurată). După Brâncoveanu, se vor construi şi alte biserici în acelaşi stil, ca: biserica mănăstirii *Antim* din Bucureşti (ctitoria mitropolitului Antim Ivireanul, +1716), mănăstirea *Văcăreşti* (ctitoria lui Nicolae Mavrocordat, 1716–1722), biserica *Creţulescu* din Bucureşti (1722), biserica *Stavropoleos* (1724–1730), Bucureşti. Deşi sec. XVIII va însemna o epocă de recesiune economică şi socială pentru Ţările Române, datorită situaţiei politice grele (epoca fanariotă) şi care se va resimţi şi în domeniul artei bisericeşti, totuşi în acest secol se vor mai ridica locaşuri bisericeşti apreciabile. Planul de construcţie dreptunghiular sau treflat păstrează noua evoluţie arhitectonică din Muntenia, remarcată în sec. XVII: aceleaşi construcţii de dimensiuni mai mici (mai ales în mediul rural), dar just şi elegant proporţionate, cu forme şi colorit de bun gust în decorul interior şi exterior; se remarcă pronaosul lărgit cu turnul de clopotniţă, pridvor deschis pe stâlpi, faţade decorate cu brâu median, arcade, panouri dreptunghiulare ori medalioane, formate din cărămizi aplicate în tencuială. Asemenea biserici s-au ridicat, în sec. XVIII, numeroase în Bucureşti: Biserica Scaune, Mântuleasa, Sf. Elefterie-vechi, Batiştei, Sf. Ştefan ş.a., precum şi în alte localităţi din ţară: schitul Balamuci (lângă Căldăruşani), Sf. Îngeri (Argeş), Toţi Sfinţii (Rm. Vâlcea) ş.a. În sec. XX se remarcă în arhitectura bisericească o evidentă decadenţă artistică.

3. STILUL MOLDOVENESC este, în arhitectura bisericească, un stil compozit, care a rezultat din elementul autohton (la început mici bisericuţe de lemn, mai târziu de piatră şi zid) peste care se suprapun *influenţa bizantină* şi *influenţe apusene* (romanic şi gotic). Influenţa bizantină se reflectă în planul predominant treflat sau dreptunghiular, împărţirea interioară şi elemente de decor exterior. De la gotic au venit contraforţii care sprijină zidurile, nervurile de piatră ale bolţilor, înălţimea bisericilor, elemente decorative cu sculptură în piatră la chenarele uşilor şi ferestrelor ca şi la pietrele de la morminte, forma acoperişurilor, turlelor şi clopotniţelor. În stilul moldovenesc se văd şi *influenţe armeneşti* (mai puternice decât în Muntenia) în liniile arcurilor înclinate, elemente de decor exterior, tendinţa de înălţare şi

strâmtare a turlelor. Cele mai vechi biserici moldoveneşti de zid păstrate până azi sunt din epoca întemeierii Moldovei (sec. XIV): Sf. Nicolae (Rădăuţi), probabil ctitorie a lui Bogdan, întemeietorul Moldovei (1359) şi Sf. Treime din Siret (probabil ctitoria lui Laţcu-Vodă). Biserica Sf. Nicolae (Rădăuţi) are plan basilical cu trei nave longitudinale şi cu galerie continuă, deasupra celor laterale (influenţa stilului romanic); are arcuri încrucişate la cadrele uşilor şi ferestrelor, iar zidurile sprijinite de contraforţi (influenţa gotică), şi e împărţită în pronaos, naos, altar (influenţa bizantină). Sub Alexandru Lăpuşneanu (sec. XVI) i s-a adăugat un exonartex (pridvor închis). Biserica Sf. Treime din Siret are plan treflat, pronaos îngust, dreptunghiular, acoperit cu boltă semicilindrică şi naos acoperit cu calotă sferică. Dintre bisericile zidite de Alexandru cel Bun (prima jumătate a sec. XV), ca: Moldoviţa Veche, Sf. Nicolae din Poiana Siretului şi vechiul Humor, nu se mai păstrează decât ruine, ele fiind înlocuite cu stiluri noi. *Epoca lui Ştefan cel Mare* (a doua jumătate a sec. XV şi începutul secolului XVI) aduce maturizarea stilului moldovenesc, care se remarcă pintr-un sistem propriu local, de supraînălţare a bolţilor (turlelor) prin suprapunerea arcului încrucişat şi prin bazele înstelate de la exteriorul turlelor, prin bogatul decor extern al faţadelor (încrustate cu ceramică, piatră, cărămidă). *Putna*, prima mare ctitorie a lui Ştefan cel Mare, zidită în stil moldovenesc (1466–1484), nu mai păstrează azi nimic din prima ei formă, fiind restaurată fundamental în sec. XVII–XVIII. Bisericile construite în sec. XV şi rămase în forma originară până azi au planuri şi forme de construcţie foarte variate: unele de tipul vechi *romanic* (plan drept, fără abside şi fără turle), ca Sf. Nicolae-Rădăuţi, Dolheşti, Bălineşti (zidită de logofătul Tăutu), Volovăţ (zidită de Ştefan cel Mare); altele au plan treflat (trilobat), cum sunt Sf. Treime din Siret sau Vechea Moldoviţă; iar altele adaugă la acest plan o turlă pe naos, ca Pătrăuţi, Sf. Ilie din Suceava, Voroneţ, Popăuţi, Sf. Gheorghe din Hârlău (cel mai reprezentativ monument din epoca lui Ştefan cel Mare, mai ales prin frumuseţea faţadelor). Tot din sec. XV avem biserici al căror tip de construcţie îmbină un stil mixt: dreptunghiular şi trilobat, fără turle la exterior, dar cu calote în interior şi mici abside scobite în grosimea pereţilor laterali ai naosului, cu arcuri şi console în trepte şi unele arcuri piezişe. Deosebită e biserica mânăstirii Neamţ (1497), cu plan treflat alungit prin adăugirea exonartexului (pridvor închis) la vestul pronaosului şi a unei încăperi între pronaos şi naos (unde se află gropniţa mormintelor ctitorilor). Gropniţa se regăseşte şi la biserica din Dobrovăţ (1504). Stilul moldovenesc evoluează în sec. XVI, atingând apogeul sub domnia lui Petru Rareş. Se realizează un nou tip de biserici, toate având gropniţă, ca la Neamţ, şi în plus, vor adăuga *tainiţa* (camera tezaurului), deasupra gropniţei. Elementul nou este acum şi *pridvorul deschis* (la intrarea spre vest) şi pictura exterioară, în locul decorului sculptural al faţadelor. Astfel se realizează monumentele unice în arta bisericească a Răsăritului, cum sunt bisericile mânăstirilor: Probota, Humor, Moldoviţa (toate din prima jumătate a secolului XVI), Suceviţa (ctitoria Movileştilor, 1582–1584) ş.a. În sec. XVII se suprapune o *influenţă orientală*

(armeană, arabă, caucaziană), venită prin Rusia şi care se va reflecta în splendidele decoruri exterioare, sculptate în piatră, de la mănăstirea *Dragomirna* (ctitorie a mitropolitului Anastasie Crimca, 1609) şi la biserica *Trei Ierarhi* (Trisfetitele) din Iaşi (ctitoria lui Vasile Lupu, 1639). Asemenea influenţe se remarcă şi la alte biserici: Solca (zidită de Ştefan Tomşa), Bârnova (din Iaşi) şi Cetăţuia (ctitoria lui Duca Vodă), toate din sec. XVII. Totuşi se observă începutul unei decadenţe a stilului moldovenesc încă de la sfârşitul sec. XVI datorită influenţelor munteneşti (se înlocuieşte zidul despărţitor dintre pronaos şi naos cu o triplă arcadă, sprijinită pe doi stâlpi, se măresc ferestrele din naos şi altar, ca la bisericile: Galata (1584, zidită de Petru Şchiopul), Aroneanu (din Iaşi), Barnovschi (1624, Iaşi), biserica mănăstirii Secu ş.a. Vechiul stil moldovenesc începe să se altereze de pe la jumătatea sec. XVII datorită unor influenţe venite din Apus: neoclasic (faţada de la Golia), baroc, muntenesc (evidente în decorul exterior). Spre sfârşitul sec. XVIII şi începutul sec. XIX, influenţe ale stilului neoclasic, aduse la noi prin intermediul Rusiei, dau naştere câtorva biserici, ca: Rotunda, din Leţcani (1793), cu naos de formă rotundă, Sf. Spiridon (Iaşi) şi Frumoasa (Iaşi). În sec. XIX şi XX se ajunge aproape la dispariţia vechiului stil românesc în arhitectura bisericească, datorită puternicelor influenţe occidentale şi ruseşti (evidente în Moldova), în tendinţa de înmulţire a turlelor cu linia cepiformă (sub formă de bulb de ceapă). Se restaurează, denaturându-se stilul originar, valoroase monumente de artă (Tismana, Arnota, Antim, Sf. Spiridon din Bucureşti, Bistriţa-Oltenia, Curtea de Argeş, Trisfetitele-Iaşi. O tendinţă de restabilire a stilului autentic este însă evident în restaurarea altor monumente reprezentative, ca: Sf. Nicolae din Curtea de Argeş, Cozia, Snagov, Mihai Vodă şi Curtea Veche din Bucureşti, biserica mănăstirii Dealu, catedrala patriarhală din Bucureşti şi mare parte din bisericile lui Ştefan cel Mare (Moldova). Revenirea la vechile tradiţii ale arhitecturii clasice bizantine ale stilului autentic moldovenesc şi brâncovenesc (Muntenia) se observă în construcţiile noi de catedrale şi biserici (ex. catedralele din Sibiu, Tg. Mureş, catedrala din Constanţa, Sf. Elefterie Nou şi Sf. Vineri-Griviţa, din Bucureşti).

4. STILUL ARHITECTONIC BISERICESC DIN TRANSILVANIA. Condiţiile istorico-politice specifice Transilvaniei, care a trăit veacuri de dominaţie străină, au împiedicat aici dezvoltarea unei arte arhitectonice ortodoxe, în măsura în care aceasta s-a manifestat în Moldova şi Ţara Românească. De aceea, bisericile de zid mai puţin impunătoare, au suferit în mai mare măsură influenţa stilurilor apusene (romanic, gotic), specifice bisericilor catolice şi protestante de pe teritoriul Transilvaniei. Biserici de piatră care s-au păstrat şi care datează din sec. XIII–XIV (sau mai vechi) sunt: biserica din Densuş-Haţeg (cu plan bizantin dar cu turla de pe naos pe bază cubică de tip romanic, susţinută de patru stâlpi de piatră, aşezaţi în mijlocul naosului şi legaţi prin arcuri centrate; bisericile din Strei, Sântă Maria Orlea (azi calvină), Seghişte, Remetea (Beiuş), cu plan de navă dreptunghiulară, altar semicircular cu boltă cu

nervuri, naos cu boltă semicilindrică (pe fațada de apus a bisericii se înalță turnul clopotniță, de tip romanic, cu influențe gotice). În a doua jumătate a sec. XIV, ucenicii lui Nicodim, veniți din Țara Românească, ridică biserica mănăstirii Prislop, cu plan treflat (turlă pe naos). Bisericile din sec. XIV–XV: Zlatna, Ribița, Crișcior, au evidente influențe romanice și gotice (turn clopotniță la fațada de apus, plan dreptunghiular romanic, contraforți, nișe, cadre de uși și ferestre cu chenare în arcuri ascuțite (gotice). Biserica Sf. Nicolae din Hunedoara, cu influențe bizantine (plan treflat în formă de cruce greacă) are influență romanică (turn clopotniță, pe fațada de vest). Stilul moldovenesc treflat se vede aici numai la biserica zidită de Ștefan cel Mare la Vad, Feleac (lângă Cluj); influențe muntene apar în stilul bisericilor înălțate în sudul Transilvaniei de domni ai Țării Românești (Șchei-Brașov, Zărnești, Geoagiu, Poiana Mărului, Sâmbăta, Făgăraș, ctitorii brâncovenești din sec. XVII–XVIII). Dar bisericile mai numeroase și caracteristice pentru arhitectura religioasă a românilor din Transilvania sunt *bisericile de lemn*. Dintre acestea puține s-au mai păstrat din sec. XIII–XIV (Ieud-Maramureș — 1364, Apșa de mijloc — 1400), cele mai multe datând din sec. XVII–XVIII. Construite din lemn tare (stejar, tisă etc.), ele sunt înălțate pe temelii de piatră și așezate pe coline. În general de mici dimensiuni, au planul de construcție dreptunghiular (adesea treflat), cu o singură navă despărțită transversal în naos și pronaos (tindă) iar la răsărit altarul (o absidă mai îngustă decât nava, de formă pătrată sau poligonală). Pronaosul are tavan drept, iar naosul un tavan în formă de boltă semicirculară. La intrare, fie la vest, fie la sud se află un fel de portic deschis, iar acoperișul, în două pante din șindrilă, e foarte înalt și cu streșini joase și largi, protejând ferestrele și pereții. Specificul bisericilor de lemn îl constituie turnul-clopotniță de foarte mare înălțime, așezat pe pronaos și înălțat spre cer ca o săgeată, semănând cu turnul unei catedrale gotice. Cele mai deosebite dintre aceste biserici se pot vedea la: Fildul de Sus, Bârsana, Cuhea (Bogdana), Ieud, toate în Maramureș; în vârful turnului se află o cruce înfiptă într-unul sau mai mulți bulbi de metal. Turnurile au influențe gotice, dar ele reprezintă o realizare a artei populare în construcții, prin adaptarea artei străine la planul local. Biserici de lemn se află și în alte regiuni ale țării (Oltenia, Muntenia, Moldova). O asemenea biserică strămutată din Maramureș se află și la mănăstirea de la Techirghiol, jud. Constanța. Bisericile de lemn din celelalte regiuni ale țării, în general, sunt lipsite de turnul clopotniță și sunt de mici dimensiuni.

STILISMUL — mișcare religioasă în cadrul Bisericii Ortodoxe, din care fac parte credincioșii păstrători ai stilului vechi, adică ai calendarului neîndreptat, rămas în urmă cu 13 zile. Mișcarea stilistă a luat naștere la noi începând cu anul 1924, când Biserica noastră a adoptat (de la 14 oct. 1924) calendarul îndreptat, conform recomandării Conferinței interortodoxe de la Constantinopol, din 1923 (calendarul neo-iulian sau „constantinopolitan" sau *stilul nou*). Stiliștii nu țin sărbătorile conform prevederilor Calendarului respectat de Biserică, ci le cinstesc cu 13 zile mai târziu. Problema aceasta a calendarului a dus la ruperea unității

Ortodoxiei, căci nu numai indivizii izolaţi sunt stilişti, cum e cazul în Biserica Ortodoxă Română, ci şi Biserici Ortodoxe naţionale sunt stiliste (Rusia, Serbia, Ierusalimul); v. **Calendar**.

STILIŞTI — calendarişti; v. **Stilismul**.

STOICISM — sistem filozofic în Grecia şi Roma antică potrivit căruia oamenii trebuie să trăiască după raţiune, nu după afecte, plăceri şi pasiuni; să pună virtutea mai presus de orice şi să fie tari în faţa oricăror încercări ale vieţii; tărie, fermitate morală.

STOLA v. **Epitrahil**.

STRANA (de la slav *strana* = parte; gr. τὰ στασίδια — *stasidia* = scaun de biserică, strană, *sedilia*), **strane** — se numesc scaunele fixe, despărţite prin braţe, scaune care se înşiră de-a lungul pereţilor, în interiorul bisericii, în naos şi pronaos, începând de la uşile laterale ale altarului şi până la intrarea în pridvorul bisericii. La extremităţile dinspre altar, se află la capătul şirului din faţa icoanei împărăteşti a Mântuitorului *jeţul arhieresc* (tronul) pe care stă arhiereul, când se află în biserică şi asistă la slujbă (dar nu slujeşte); în partea dinspre nord, în capul şirului din faţa icoanei împărăteşti a Maicii Domnului se află *jeţul* autorităţii civile (oficial). Stranele din absidele naosului (în partea de sud şi de nord) sunt stranele cântăreţilor. *Strană* se numeşte şi formaţia celor care cântă în biserică, aşezată în cele două sânuri (abside), de nord şi de sud ale naosului. Strana poate fi numai cântăreţul sau două mici coruri. În mănăstiri, călugării care cântă la strană sunt grupaţi (o grupă la nord şi una la sud) şi cântă alternativ (antifonic).

STRASTNIC — carte de slujbă bisericească, cuprinzând slujba Sfintelor Patimi şi a Învierii Domnului nostru Iisus Hristos. Cu acest titlu a fost tipărită la Blaj în 1773 şi retipărită după această ediţie, cu acelaşi titlu, în 1929. Pentru această carte de slujbă se mai foloseşte şi denumirea de *Stretnic* şi *Strejnic*.

STREI — biserica din satul Strei, pe malul râului cu acelaşi nume, azi înglobat în oraşul Călan (jud. Hunedoara), biserică importantă pentru valoarea ei de monument istoric datând din sec. XIII, construită din piatră neşlefuită. Biserica a fost restaurată în anii 1969–1972. Are formă de navă cu altar pentagonal şi turn clopotniţă. Este pictată în interior şi exterior. Sub tencuiala ei s-a descoperit în sec. XVIII o inscripţie în limba slavonă, datând din sec. XIV (1313), care menţionează că biserica a fost ridicată de cneazul Balea şi preotul Naneş, şi zugrăvită de meşterul Teofil. Este cea mai veche inscripţie păstrată. S-au descoperit resturi de pictură murală din 1313, considerate ca cele mai vechi cunoscute până azi în ţara noastră. De aici s-a dedus că biserica ar data din sec. XII, fiind ridicată pe locul unei mai vechi biserici de lemn. O pisanie de lângă un tablou votiv arată că biserica a fost restaurată la începutul sec. XV (1408–1409) de cneazul Cândraş şi soţia sa Nistoria.

STREPOZANIE v. **Pomană, Pomeni**.

STRETENIE (din v.slv.; lat. *Occursus* = Întâmpinare; gr. Ἡ ὑπαπαντή — *I ipanti* = întâmpinare sau Ἡ ὑπαπαντὴ τοῦ Χριστοῦ — *I ipapanti tou Hristou* = Purificarea lui Hristos) — nume dat în popor praznicului împărătesc Întâmpinarea Domnului (sărbătorit la 2 februarie), cu referire la tradiţia iudaică de a duce la templu, spre purificare, mamele pruncilor, la patruzeci de zile după ce au născut (obiceiul păstrat şi în tradiţia ortodoxă). Când

Sf. Fecioară Maria, conformându-se Legii, a mers la templul din Ierusalim, cu Pruncul în brațe, a fost întâmpinată de bătrânul preot Simeon, care luând Pruncul a rostit: „Acum, slobozeşte pe robul Tău, Stăpâne, după cuvântul Tău, în pace, că ochii mei văzură mântuirea Ta" (Luca 2, 29). Această sărbătoare e trecută la ortodocşi printre sărbătorile închinate Mântuitorului, căci El este Cel „întâmpinat", fiind pe primul plan, pe când la catolici, pe primul plan stă Maica Domnului, care a venit la templu pentru „curățire", după Lege. De aceea ei numesc sărbătoarea „*Curățirea Sfintei Marii*". În Răsărit, sărbătoarea datează din sec. IV, iar în Apus, din sec. V, când Papa Gelasius (+494) a înlăturat o străveche sărbătoare păgână, numită „Lupercalia", în cinstea zeului Pan, supranumit şi *Lupercus* (adică ucigătorul de lupi şi ocrotitorul turmelor). Era şi sărbătoarea fecundității şi sărbătoarea lui Februs (nume dat de romani zeului Saturn). Practica lustrațiilor păgâne se înlocuia cu aceea a curățirii Sf. Fecioare (*Purificatio Beatae Mariae Virginis* sau *Presentatio Domini*). Începutul acestei sărbători datează din vremea lui Justinian. Se spune că izbucnind o epidemie, care a durat mai mult timp, s-au făcut atunci slujbe şi procesiuni religioase şi epidemia a încetat. Pentru comemorarea acestei minuni s-a stabilit la 2 februarie data sărbătorii Întâmpinarea Domnului. Istoricii bisericeşti spun că în această lună se sărbătoreau la romani Lupercaliile, şi pentru a le înlătura, s-a stabilit în februarie celebrarea acestei sărbători creştine.

STRICENIE — formă bănățeană pentru Stretenie (*Gospodne*) — Întâmpinarea Domnului (cuvânt vechi, la Damaschin Udrea, *Viața Sf. Iosif cel Nou*, 1701, ms. p. 19, cit. din rev. „Mitropolia Banatului", 1956, 7–9, p. 115.)

STRIGA (cuv. latin pentru „vrăjitor"; *Stregoni-Strighe*, zeiță romană, ajunsă patroana „rozătoarelor") — a dat în lb. română cuvântul *strigoi* care denumeşte un fel de stafie a unui mort, care înspăimântă pe cei vii şi care, în mentalitatea poporului, iese din mormânt la miezul nopții spre a le suge sângele. *Strigoii* pot fi oameni vii care trăiesc printre ceilalți oameni. Ei se nasc cu „căiță" (un fel de tichie de piele). Când ajung maturi ei îşi pun căița pe cap şi devin invizibili. Strigoilor li se atribuie puteri supranaturale: pot intra în case prin porți şi ferestre ferecate, se pot contopi cu fiarele sălbatice fără a fi sfâşiați şi pot face tot felul de răutăți vrăjitoreşti: provoacă molime, slutesc oamenii, aduc secetă „legând" ploile, iau mana de la vaci, se pot transforma în diverse animale (câini, pisici, lupi, broaşte ş.a.). Se spune că strigoii ies mai ales în nopțile sărbătorilor Sfinților Gheorghe şi Andrei. Ca oameni, strigoii pot fi oameni obişnuiți, comportându-se ca toți ceilalți, dar când vine noaptea ei se dedau la tot felul de acțiuni, iar în zori se întorc acasă extenuați şi după un somn adânc, se comportă normal fără a-şi mai aminti nimic din întâmplările nopții (când se strâng pe câmpuri pustii şi se luptă între ei cu ciomege, cu topoare şi furci). Strigoii se mai numesc şi *vampiri, moroi, stafii*. Credința în vampiri era foarte răspândită la slavi. Dacă se bănuia că cineva ar fi fost vampir, i se dezgropa cadavrul spre a-l împiedica să mai facă cuiva rău; se întorcea cadavrul cu fața în jos, i se tăia capul şi i se aşeza între fluierele picioarelor sau sub picioare; i se înfigeau ghimpi sub unghii, i se străpungea inima cu un țăruş de plop şi craniul

cu un cui lung. Aceste practici s-au dovedit reale, deoarece săpăturile arheologice au scos la iveală schelete care purtau asemenea urme.

STUDITUL, Iosif *Studitul* şi Teodor *Studitul* — doi ieromonahi de la mănăstirea Studion din Constantinopol (sec. VIII–IX), autori ai celor mai multe din Canoanele Triodului, socotiţi şi autorii Triodului pentru faptul că ei au adunat toate cântările din Marele Post, adică tot ce se cânta până atunci, le-au sistematizat şi au adăugat şi compoziţiile lor proprii: canoane, stihiri, tropare şi trei tripesnițe. Teodor Studitul (+826) este şi un mare apărător al icoanelor, scriind trei Antiretice împotriva iconomahilor.

STUPA — monumente funerare în India, în care au fost depuse urne cu părţi din cenuşa funerară a lui Buddha (decedat, aproximativ pe la 483).

SUBDIVO — se numeau, în antichitatea creştină, cimitirele construite la suprafaţa pământului, spre deosebire de catacombe (*hipogee*), care erau cimitirele subterane, din epoca persecuţiilor împotriva creştinilor (sec. I–IV).

SUCEVIŢA — mănăstire de maici în jud. Suceava, ctitorie a familiei Movileştilor (Ieremia şi Simion, domni ai Moldovei) la sfârşitul sec. XVI, primul monument reprezentativ în arhitectura bisericească din această epocă în Moldova. Are un pridvor pe stâlpi, intrare laterală, ziduri sprijinite pe contraforţi şi ferestre înguste de jur-împrejur şi un turn mic, îngust. Frumuseţea şi strălucirea i-o dau ferestrele care o împodobesc în interior şi exterior, reflectând marea artă a meşterilor zugravi ai timpului.

SUCOT — denumire în lb. ebraică pentru *sărbătoarea iudaică a Corturilor sau a Colibelor*, care durează opt zile şi are loc toamna 15–21 Tişri (luna octombrie). În cea de-a opta zi (*Simvat-Tora*), se termină de citit Tora, al cărei ciclu reîncepe imediat. Sărbătoarea aminteşte de colibele ţăranilor care-şi munceau câmpul în antica Iudee, dar şi de colibele în care s-au adăpostit strămoşii evreilor dezrobiţi din Egipt, în drumul lor spre Canaan (Levitic 23, 42–43). Sucot este însă mai ales *sărbătoarea recoltei*, asemenea vechilor Saturnalii la romani sau Bacanale la greci.

SUDARIU — marama (pânza) cu care a fost învelit capul lui Iisus, când a fost pus în mormânt; v. **Sf. Masă**.

SUDIIL v. **Îngeri**.

SUFISM — mistica islamică. Teologia sufistă este panteistă, practicând misterul cufundării în nonexistenţă (un fel de „nirvana" a indienilor). Unii sufişti ajung să se creadă chiar dumnezei: „Eu sunt Dumnezeu", declara marele mistic Husain ibn Mansur al Halladi, care, pentru această îndrăzneală, a fost crucificat la Bagdad, în 922. Pentru a se evita asemenea rătăciri dogmatice în mistica islamică, marele teolog musulman Al Ghazali (sec. XI) a redactat codul misticii musulmane: *Renaşterea ştiinţei religioase*, în care sistematizează doctrina sufistă, punând-o de acord cu ortodoxia musulmană. Se formează astfel *confrerii* sau ordine religioase, practicând în comun pietatea conform legii musulmane. Confreriile au luat fiinţă în sec. XII–XIII şi există şi azi. Ele sunt formate numai din bărbaţi şi uneori au caracter de ordine monahale, ca în creştinism, deşi monahismul contravine învăţăturii lui Mahomed. În afară de confreriile sufiştilor, care au depus votul sărăciei, ascultării şi castităţii, în general membrii confreriilor musulmane nu trăiesc în mănăstiri, ci sunt căsătoriţi şi locuiesc la casele

lor, adunându-se săptămânal în anumite clădiri, unde, sub conducerea şefului confreriei, îndeplinesc riturile reglementare ale ordinului (rugăciuni, spălări rituale, citiri din Coran etc.). Confreriile au un rol mare în islamism, întreţinând pietatea în popor şi ferind islamismul să devină sec şi formalist; v. **Islamism**.

SUFRAGAN — episcop sufragan, adică subordonat mitropoliei în care a fost ales, hirotonit şi înscăunat într-o episcopie (eparhie) în care îşi are reşedinţa şi care este subordonată mitropoliei respective.

SUMEDRU sau **SÂMEDRU** (de la lat. *Sanctus Demetrus*) — nume dat în unele părţi ale ţării noastre Sfântului Dumitru. *Sf. Marele Mucenic Dimitrie*, Izvorâtorul de Mir, care se sărbătoreşte de Biserica Ortodoxă Română la 26 octombrie, a fost diacon al episcopului din Sirmium, care era şi locul său de naştere. Moaştele sfântului (sau o parte din ele) au fost ridicate şi duse din Mitroviţa la Tesalonic, unde au fost depuse la 26 octombrie 413, într-o biserică anume construită. Aceasta a rămas şi ziua pomenirii lui în calendarul ortodox. După datele cuprinse în Sinaxarul grecesc (tradus şi în cel românesc, pentru 26 oct.), Sf. Dimitrie este prezentat ca un sfânt militar, ca şi Sf. Gheorghe, şi a fost martirizat în anul 303, în vremea persecuţiei lui Maximian; v. **Sâmedru**, **Dimitrie (Sf.) Izvorâtorul de Mir**.

SUNNIŢII — sunt, în islamism, credincioşii ortodocşi, păstrători ai primelor învăţături transmise de la Mahomed, prin tradiţie; v. **Islamism**.

SUPERSTIŢII (*superstitio,-onis*) — false credinţe şi practici religioase, rămăşiţe ale vechilor religii păgâne, care contravin religiei creştine (ex. dacă ţi se bate ochiul stâng, vei avea un necaz; dacă te-ntorci din drum, vei avea o nereuşită etc.). Superstiţia este o judecată falsă, prin care se atribuie cauze supranaturale unor lucruri, sau se aşteaptă de la ele efecte supranaturale, în contrast cu raţiunea, care nu vede în manifestările lor nimic care să iasă din ordinea firească (ex. ţi-a ieşit în cale un iepure sau cineva cu găleţile goale, prin urmare îţi va merge rău). Tot superstiţie este şi credinţa că în unele zile nu trebuie să se întreprindă acţiuni majore (negoţ, afaceri etc.). Izvorul superstiţiilor se află în ignoranţă.

SUPPLICATIO (lat. *suplicatio* = rugăciune publică) — era, la romani, o rugăciune specială, solemnă pe care poporul şi conducătorii statului o făceau împreună, în anumite împrejurări (în cazuri de calamităţi naturale — foamete, epidemii, catastrofe etc.), implorând zeii să îndepărteze nenorocirile, dar şi în împrejurări fericite, ca victoriile în războaie, când aduceau zeilor ofrande de mulţumire.

SUPRANATURAL — acţiune, fenomen ce depăşeşte legile naturii; divinitate, ceea ce este acceptat numai prin credinţă religioasă.

SUTANA (fr. *soutane*), **anteriu** (gr. τό ἀντερί — *to anteri*) — haină preoţească în formă de robă, lungă până la glezne, pe care o poartă preoţii şi călugării.

SVASTICA v. **Crux gammata**.

SVETILNE (slv. *svetâ* = lumină) — „Svetilnă“ se cheamă astfel ca cerere a trimiterii luminii celei de sus, la fel cum spune şi textul: „Trimite lumina Ta...“ (*Sinopsis*, Iaşi, 1751, f. 53v); se mai numesc şi *luminânde* (τὰ φωταγωγικὰ — *ta fotagoghika* = luminătoare), fiind o categorie de stihiri sau tropare izolate care se cântă înainte de Laude (în rânduiala Utreniei). Se numesc aşa pentru

că odinioară se cântau în momentul când începea să se lumineze de ziuă şi pentru că, în mai toate cântările care poartă acest nume e vorba de lumină. Svetilnele au, după text, şi ideea de „lumină", şi pe cea de „trimitere". Denumirea de „luminânde" se potriveşte, după conţinut, mai ales Svetilnelor celor opt glasuri pentru Postul Mare (din Triod şi Ceaslov). Pentru svetilnele din restul anului, şi îndeosebi pentru cele 11 svetilne ale Învierii, care se cântă la Utrenia de duminică, termenul de trimitere este mai potrivit pentru conţinutul lor, în care se vorbeşte despre trimiterea sfintelor femei la Apostoli, de către Iisus, în ziua Învierii Lui, precum şi de trimiterea celor doisprezece Apostoli la propovăduire după Înviere, şi de făgăduinţa trimiterii Sf. Duh, făcută de Mântuitorul înainte de Înălţarea Sa la cer. Ideea de trimitere desprinsă din conţinutul lor a dat acestor svetilne ale Învierii şi denumirea de *Exapostilarii* (τὰ ἐξαποστιλλάρια — *exapostillaria*, de la ἐξαποστέλλω — *exapostello* = a trimite). Se mai numesc aşa şi pentru că odinioară, în biserica cea mare din Constantinopol, se trimitea un cântăreţ în mijlocul bisericii spre a executa aceste cântări. Aceste 11 svetilne sunt în legătură cu cele 11 Evanghelii ale Învierii, pe care le comentează (parafrazează); au fost alcătuite de împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul, în sec. X.

SVITA v. **Felon**.

SVEZDA, **SVEAZDA**, v. **Proscomidie**.

SYNTAGMA — *colecţie de legi, nomocanon*. Syntagma lui Matei Vlastares (apărută în 1335, la Tesalonic) cuprinde toate legile civile şi bisericeşti în vigoare în sec. XIV, în imperiul bizantin. Sintagma lui Vlastares are o largă răspândire în lumea slavă, de unde pătrunde şi în Ţările Române. Extrase din Syntagma lui Vlastares stau la baza primelor cărţi de legi la noi (*Pravila aleasă* a lui Eustratie Logofătul — 1632, *Îndreptarea Legii* — 1653, *Cârja Arhiereilor* — Iaşi, 1754) etc.

SYNTOMON (σύντομον — *sintomon* = scurt, concis, prescurtat în cuvinte puţine) — *cântare psaltică* în stilul irmologic.

Ş

ŞABATH, v. **Sabat**.
ŞALAT — se numesc *rugăciunile zilnice ale musulmanilor*; v. **Islamismul**.
ŞALOM ALEHEM — mare scriitor evreu al lumii interlope („*mundus subteraneus*“) din sec. XIX–XX. Dintr-o familie de emigranţi evrei din Rusia, el şi-a câştigat existenţa fiind pe rând: căruţaş, cârpaci, jumulitor de găini etc. Bogata-i experienţă de viaţă s-a condensat în numeroase maxime ca: „Cel mai bun are nevoie de un bici, cel mai deştept om are nevoie de un sfat“, „mai bine să fii cu ochii în patru dinainte, decât să fii cu ochii în lacrimi după aceea“.
ŞALOS SEUDOT — masă de pomeni (parastase), la iudei.
ŞAMAI — mare rabin, conducător al unei şcoli rabinice, vestite.
ŞAMAN v. **Şamanism**.
ŞAMANISM (de la cuvântul tungus *şaman* — vrăjitor) — este denumirea generală dată acelor credinţe păstrate din religiile tradiţionale ale populaţiilor din centrul şi nordul Asiei, populaţii care, în timp, au îmbrăţişat diferite religii (creştinism, mahomedanism, budism etc.). Deşi au primit noile religii, aceste populaţii nu s-au lepădat cu totul de credinţele străvechi, iar rămăşiţele acestor credinţe, altoite pe religia nouă, îmbrăţişată, dau acestor religii particularităţi specifice. Şamanismul, acest fenomen religios arhaic (atestat, se pare, chiar în paleolitic) şi universal, este răspândit nu numai în Asia centrală şi septentrională, ci şi în America de Sud şi de Nord (la popoarele arctice), în Australia şi chiar în Africa. Conducătorul spiritual în şamanism este *şamanul*. În limba tungusă, *şaman* înseamnă „vrăjitor“, în lb. turcă este numit *kam*, la mongoli *beki*, termen din care se crede că a rezultat turcescul *beg* („domn“, „şef“) şi *bey* (beyul turcesc), paşă. Şamanul, „om învăţat“, este dotat cu autoritate şi sarcini multiple în sânul comunităţii, pe care o ocroteşte şi o îndrumează, atât pe planul vieţii spirituale, cât şi sociale. Puterea lui rezultă din experienţa sa iniţiatică. El cunoaşte sufletul omului şi toate suferinţele provocate de multiple cauze. La această cunoaştere ajunge mai ales prin trăirile lui extatice, prin care poate lua legătura cu viii şi morţii, cu duhurile care populează cosmosul (cu cele trei dimensiuni ale sale: cerul, pământul şi infernul). Treapta de şaman presupune: vocaţie („chemare“), trasmitere ereditară a profesiei şamanice, precum şi hotărâre personală. Important este ca şamanul să aibă o dublă instruire: de ordin *extatic* (viziuni, vise, transe etc.) şi de ordin *tradiţional* (tehnici şamanice, limbaj secret, mitologia clanului etc.). Această dublă învăţătură pe care i-o dau spiritele şi bătrânii şamani constituie iniţierea. Şamanul este ales pe cale ereditară (de sufletele şamanilor strămoşi, care îl iniţiază în cunoştinţele şamanice, răpindu-i sufletul, în timpul stării de extaz a tânărului ce va deveni şaman). Iniţierea se face într-o stare de moarte aparentă, când tânărul primeşte, prin anumite tehnici, puterile viitorului şaman de a vindeca bolile, de a lupta cu duhurile rele şi a îndepărta orice rău ce ar ameninţa

comunitatea. Iniţierea se face de un şaman consacrat — „un maestru". În starea de extaz şamanii au capacitatea de a descoperi ceea ce este ascuns şi a vedea în viitor. Şamanii îşi pregătesc starea extatică prin muzică, cântând şi bătând din tobe. Şamanul este specialist al extazului; e vindecător, protector al comunităţii, al turmelor şi holdelor; „el este teolog şi demonolog şi uneori chiar poet şi erudit" (M.E.ICR, vol. 3, p. 17).

ŞAMAS — zeul soarelui, la asiro-babilonieni.

ŞEMA ISRAEL („ascultă Israel") — este un fel de „crez" iudaic, este rugăciunea pe care trebuie s-o rostească zilnic evreul credincios, dar nu şi femeile şi copiii. „Şema Israel" („Ascultă Israele!"), „Domnul Dumnezeul nostru, Unul este" — rugăciune care împreună cu alte rugăciuni, ce de asemenea se rostesc în fiecare zi, subliniază monoteismul iudaic.

ŞHEYK, ŞEIK, v. **Islamism**.

ŞEOL — în eshatologia iudaismului este numele locuinţei morţilor. În Cartea Iov (10, 22) este conceput ca „ţara de întuneric şi neorânduială unde lumina e totuna cu bezna". Profetul Isaia consideră *şeolul* ca un fel de iad, unde arde un fel de „foc mistuitor", „jarul cel de veci", în meleagurile „cele mai de jos ale adâncului" (Isaia 14, 15). După Cartea Iov (3, 19); în *şeol* se duc, după moarte, laolaltă, sufletele, fără alegere: împăraţii şi dregătorii lor, cei nelegiuiţi şi cei în lanţuri, „mic şi mare acolo sunt tot una". Totuşi, pentru cei drepţi se află şi un loc de pace şi odihnă: „El intră în pace în groapă. Cel care umblă pe calea cea dreaptă se odihneşte în sălaşurile sale", dar „Cei fără de lege n-au pace, zice Domnul" (Isaia 57, 2 şi 21). Răsplata celor drepţi va fi că ei se vor bucura de vederea lui Dumnezeu: „Şi afară din trupul meu voi vedea pe Dumnezeu. Pe El Îl voi vedea şi ochii mei Îl vor privi, nu ai altuia" (Iov 19, 26–27). Păcatul poate fi iertat prin pocăinţă, mai ales la sărbătoarea Yom-Kypur şi în ceasul morţii. Pocăinţa va fi însoţită de mărturisirea păcatelor şi de fapte de milostenie. Va exista o judecată din urmă şi învierea de apoi: „Împăratul lumii, pe noi cei care murim pentru legile Lui, iarăşi ne va învia cu înviere de viaţă veşnică" (II Macabei 7, 9). În Noul Testament, Mântuitorul prezintă, în parabola „Bogatul nemilostiv şi săracul Lazăr", o concepţie deosebită despre lumea de dincolo, atribuind evreilor credinţa în rai şi iad, credinţă ilustrată prin cele două personaje din lumea iudaică: săracul Lazăr, care se află în fericirea raiului, numit metaforic „sânul lui Avraam", şi bogatul nemilostiv, chinuit de sete, în focul iadului, îl roagă pe Avraam să-l trimită pe Lazăr să-i umezească buzele cu un strop de apă. Şeolul apare aici ca un un loc diferenţiat, foarte asemănător concepţiei creştine (Luca 16, 19 ş.u.); v. **Edimmu**.

ŞIISM — curent religios în sânul islamismului, devenit religie de stat în Iran şi Yemen (v. **Islamismul**). Partizanii lui se numesc *şiiţi*.

ŞINTOISMUL (din cuvântul chinez *şinto* = „calea spiritelor") — este religia oficială a statului japonez. Cunoaşte trei etape de dezvoltare: prima, numită a „vechiului şintoism", cu rădăcini străvechi, durează până în sec. VI după Hristos, şi are mai puţin un caracter religios, fiind un amestec de tradiţii diferite, aduse de grupurile etnice care au venit timp de 500 de ani şi au compus rasa japoneză. Erau venerate diferite divinităţi naturiste, spiritele strămoşilor casei imperiale şi însuşi împăratul, Mikado-ul, considerat ca fiu al zeiţei „Soarelui"; nu aveau

temple, ci un modest sanctuar care consta dintr-o colibă acoperită cu paie. A doua perioadă începe în sec. VI d.Hr., când se introduce budismul în Japonia şi durează până în sec. XVII. Se formează acum în religia japoneză un sincretism religios numit *Şinto,* cuprinzând în afară de influenţe budiste şi influenţe ale confucianismului şi daoismului. A treia perioadă, după 1700 până azi, se caracterizează prin acţiunea de înlăturare din religia japoneză a elementelor budiste, confucianiste şi daoiste, în scopul de a se reveni la vechea religie populară japoneză. Deşi a trecut prin atâtea etape, şintoismul este astăzi aproape acelaşi, ca acum 2000 de ani. Primele scrieri şintoiste apar abia în sec. V d.Hr., când s-a introdus scrierea chineză în Japonia. Ele au caracter istoric, liturgic (ceremonii religioase) şi poetic (poezii religioase). Divinităţile cultului şintoist se numesc *Kami* („cei de sus", „cei superiori"). *Kami* sunt personificări ale forţelor naturii, dar şi ale spiritelor strămoşilor şi eroilor morţi. Cărţile şintoiste conţin o *cosmogonie* (explicare a lumii) şi o *teogonie* (explicare a divinităţilor) originale, urmărind să demonstreze originea supranaturală a poporului japonez. Împăratul însuşi este considerat zeu, devenit om, „zeu vizibil" (*Ara-hito-Kami*). La moarte, el trece în rândul spiritelor divine (*Kami*). Cultul şintoist este foarte simplu. Templele numite „mya", construite din lemnul alb al unui arbore sfânt, sunt lipsite de podoabe. Cel mai celebru templu şintoist este *Nai-Ku* („templul intern"), consacrat zeiţei Amaterus şi aşezat într-o pădure. Datoria fiecărui şintoist este să-l viziteze cel puţin o dată în viaţă, el fiind tot atât de important pentru un şintoist, cum este Mecca pentru musulman. Preoţii şintoişti (*Kannusi*, „maestrul lui Kami") sunt căsătoriţi, se rad pe cap ca „bonzii" (preoţi budişti — chinezi şi japonezi); ei poartă un costum special numai în timpul serviciilor la templu, când aduc jertfe şi recită rugăciuni. La unele temple există şi „preotese". Acestea sunt fiicele preoţilor, şi rămân la templu numai până la căsătorie; rolul lor este de a dansa, la sărbătorile templului, dansul numit *Kagura*. *Marele preot al religiei naţionale este împăratul*. Ofrandele aduse la templu pentru iertarea păcatelor sunt legumele şi fructele. Alături de ofrande, în cultul şintoist, au mare importanţă rugăciunile recitate de preoţi în faţa unei *Kami-dana* (o masă sanctuar) care se află nu numai în templu, dar şi în colţul sacru din locuinţe. Rugăciunea solemnă este *Oharai* (rugăciunea marii purificări). Şintoiştii practică magia şi mantica (ghicitul) prin diferite elemente şi semne (o carapace de broască, un os de cerb etc.). Considerându-se popor de origine divină, şintoiştii japonezi socotesc inutile dogmele şi legea, considerând că acestea sunt sădite în suflet şi se înţeleg de la sine, de aceea un şintoist nu poate greşi, căci prin fiinţa sa ştie cum să se poarte. Normele lor de viaţă sunt: dragostea de patrie, cinstirea zeilor, sentimentul puternic al familiei, atitudine stoică în faţa suferinţelor, seninătate în faţa morţii, disciplină voluntară riguroasă, loialitate şi puternic simţ al onoarei. Când onoarea le este pătată îşi fac harakiri (se sinucid prin spintecarea pântecului). *Cultul morţilor* ocupă un loc important în şintoism. Deşi admit existenţa unui infern sau „o ţară a tenebrelor", ei cred că sufletele celor morţi rămân în preajma

mormântului şi a familiei, participând la întâmplările celor vii. De aceea fiecare familie are un sanctuar, o kami-dana, pe care stă o cutie de lemn („casa sufletului"), în care se păstrează o tăbliță cu numele celui mort. Rugăciunea preotului face ca sufletul să intre în această „casă a sufletului", de unde supraveghează întreaga desfăşurare a vieții familiei în zilele de ceremonii închinate morților. La acest sanctuar se aduc atunci ofrande şi flori. În unele locuri se pun mici lampioane luminate, pe apă sau la fereastră, având o panglică pe care sunt scrise rugăciuni. Rolul lor este să ajute sufletele în drumul lor de întoarcere în lumea cealaltă. Dintre religiile care au pătruns în Japonia s-a impus mai pregnant şi a cuprins mase largi din toate straturile sociale budismul, fiind considerat religia Japoniei, deşi şintoismul fusese declarat religie de stat şi fiecare japonez îl cultivă prin tradiție, împletindu-l cu sentimentul patriotic.

ŞIR HAŞIRIM (ebr. „Cântarea Cântărilor") — carte din Vechiul Testament, scrisă de Solomon; v. **Biblia**.

ŞIVA — al doilea mare zeu al hinduismului, alături de Brahma (Vişnu), provenit din vechiul zeu vedic, Rudra („Urlătorul"), zeu al furtunii. În ființa lui Şiva se răsfrâng credințe populare preariene, din India. Închipuit sub forme înspăimântătoare, înfăşurat în şerpi, are ca animal sfânt taurul. E zeul furtunii, dar şi al naşterii şi reînvierii. De cultul lui Şiva e legat şi cultul zeiței *Parvati* (zeița munților), numită şi Durga, Mahadevi etc. Ea e considerată ca energie activă a lui Şiva (şakti), cu ajutorul căreia acesta stăpâneşte pământul. *Şiva*, în lb. ebraică „doliul", se ține 7 zile de către rudele de gradul întâi la iudei. În cele şapte zile de *şiva* se fac rugăciuni în casa mortului, dimineața şi seara, cu un „minian" (zece bărbați).

ŞOFAR (lb. ebr. „cornul de berbec") — instrument de suflat folosit de evrei în timpul unor ceremonii religioase: în întâmpinarea Anului Nou (*Roş-Haşana*), cu scopul de a chema pe credincioşi să se trezească din amorțeală; se sună în ajunul Sabatului şi al zilelor de sărbători, în caz de excomunicare din cadrul comunității etc. Semnificațiile religioase ale sunării din şofar sunt multe: celebrarea primei zile a creației, avertismentul dat credincioşilor spre pocăință (mai ales de Roş-Haşana), reamintirea revelației de pe muntele Sinai; distrugerea templului, credința puternică a lui Avraam, capabil să-I sacrifice lui Dumnezeu pe propriul său fiu, Isaac, pregătirea sufletească a credincioşilor pentru ziua Judecății, venirea lui Mesia ş.a.

ŞRUTI („revelație") — se numeşte literatura sfântă, de inspirație divină a indienilor (Brahmanele, Upanişadele, Vedele).

T

TABERNACOL — a fost numit şi Cortul Sfânt care a constituit prima formă a lăcaşului de cult în religia mozaică (iudaică); el a fost construit de Moise după indicaţiile primite de la Dumnezeu, aşa cum se arată în Biblie (în Vechiul Testament — Ieşire 25, 8 ş.u.); în locul vechiului tabernacol, regele Solomon a zidit măreţul templu din Ierusalim (sec. IX î.Hr.). Dărâmat în vremea robiei babiloniene (sec. VI î.Hr.) el a fost refăcut după întoarcerea din robie (sec. VI–V î.Hr.) şi restaurat de regele Irod cel Mare, în anul 18 î.Hr. Templul înfrumuseţat de Irod a fost dărâmat de romani la anul 70 d.Hr., când a fost distrus Ierusalimul.

TABLELE LEGII sau **DECALOGUL** — cuprinde cele zece porunci date de Dumnezeu lui Moise pe două table de piatră, în muntele Sinai, după ieşirea evreilor din Egipt, unde au fost robi timp de peste patru sute de ani (mileniul IV î.Hr.). Este primul text de legi religios-morale, revelat de Dumnezeu oamenilor despre care ne vorbeşte Vechiul Testament (Ieşire 20, 2–17; Deuteronom 5, 6–21), preluat şi de religia creştină. Cele zece porunci sunt: **„1.** Eu sunt Domnul Dumnezeul tău… să nu ai alţi dumnezei, afară de Mine! **2.** Să nu-ţi faci chip cioplit şi nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, şi din câte sunt pe pământ, jos, şi din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujeşti, că Eu, Domnul Dumnezeul tău sunt! **3.** Să nu iei numele Domnului Dumnezeului tău în deşert, că nu va lăsa Domnul nepedepsit pe cel ce ia în deşert numele Lui! **4.** Adu-ţi aminte de ziua odihnei ca să o sfinţeşti. Lucrează şase zile şi-ţi fă în acelea toate treburile tale, iar ziua a şaptea este odihna Domnului Dumnezeului tău… că în şase zile a făcut Domnul cerul şi pământul, marea şi toate cele ce sunt într-însele, iar în ziua a şaptea S-a odihnit. De aceea a binecuvântat Domnul ziua a şaptea şi a sfinţit-o! **5.** Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta, ca să-ţi fie bine şi să trăieşti ani mulţi pe pământul pe care Domnul Dumnezeul tău ţi-l va da ţie! **6.** Să nu ucizi! **7.** Să nu fii desfrânat! **8.** Să nu furi! **9.** Să nu mărturiseşti strâmb împotriva aproapelui tău! **10.** Să nu doreşti… nimic din câte are aproapele tău!“; v. **Chivot**, **Chivotul Legii**, **Sf. Masă**.

TABOR v. **Preobrajenia (Schimbarea la faţă)**.

TABU, **TABUISM** — credinţă religioasă la anumite popoare primitive, care consideră că anumite fiinţe şi lucruri sunt sacre şi, aparţinând domeniului divin al zeilor, ele sunt interzise profanilor, sunt „tabu“ (interzis) iar încălcarea acestei interdicţii aduce mari nenorociri şi pedepse. Tabu sunt obiectele de cult, preoţii, regii, nobilii (consideraţi ca descendenţi din zei). Clasele sociale considerate „tabu“ au speculat această credinţă spre a-şi apăra poziţiile şi averile, intimidând poporul. Totuşi, adesea tabuurile, la populaţiile primitive, erau legate de viaţa morală, de igienă şi educaţie, privind relaţiile juridice dintre indivizi şi dintre triburi. Astfel erau, de exemplu, interdicţiile din viaţa de familie privind adulterul, incestul etc.

„Păgânii care nu au lege, din fire fac ale legii", spune Sf. Apostol Pavel (Romani 2, 14).

TAGMA (gr. τάγμα, τό — *tagma, to* = ordin, grupare) — categorie profesională, breaslă, ex. „tagma preoţească".

TAGORE (RABINDRANATH THAKUN) (1861–1941) — scriitor şi filozof indian, cunoscut prin vasta sa operă literară şi prin ideile sale înalt umanitariste. Aparţine şcolii filozofico-religioase hinduiste care recomandă iubirea de Dumnezeu (*bhakti*), ca mijloc de eliberare din lanţul reîncarnărilor. Tagore nu consideră asceza ca o cale de apropiere de Dumnezeu, ci dimpotrivă, pledează pentru bucuria de a trăi, de a preţui frumuseţile naturii, prin care Dumnezeu se revelează oamenilor. Tagore scrie imnuri înălţătoare închinate naturii, vieţii, iubirii, fericirii. Face apologia civilizaţiei şi îndeamnă pe oameni să lupte pentru progresul omenirii în toate domeniile vieţii, pentru ca binele să învingă. Tagore este influenţat în concepţiile sale filozofice atât de Vedanta, cât mai ales de cugetarea europeană şi de creştinism. Pentru el, Dumnezeu este unic, şi Iisus este întrupare a Sa, dar nu singura, ci, la fel ca Buddha şi alţi mari profeţi indieni, este şi El un mare „profet"; v. **Hinduismul**.

TAINA, SFINTELE TAINE (lat. *sacramentum*, gr. μιστήριον, τό — *mistirion*, slv. *tainstve* = ascuns, tainic, lucru neînţeles) — sunt slujbe bisericeşti prin mijlocirea cărora ni se împărtăşeşte, în chip special, nevăzut şi prin anumite rituri (forme) semne văzute, harul lui Dumnezeu, în momentele cele mai de seamă şi în anumite împrejurări ale vieţii noastre. Sfintele Taine sunt, pentru Dionisie Areopagitul, mijloace sensibile ale harului divin care dau credincioşilor puterea spirituală. Primite cu credinţă, prin ele coboară în om energiile divine. Întemeiate de Iisus Hristos şi săvârşite de arhiereu şi de preot, Sfintele Taine au o destinaţie individuală, adică se aplică numai unei (unor) persoane, care sunt subiecţii (primitorii) tainei respective. Sf. Taine sunt forme de expresie ale funcţiei harismatice (sfinţitoare) a cultului ortodox, adică mijloace de împărtăşire a harului divin, de sfinţire a vieţii credincioşilor şi de mântuire a lor. Sfintele Taine sunt în număr de şapte, după numărul darurilor Sfântului Duh: botezul, ungerea cu Sfântul Mir, pocăinţa (spovedania, mărturisirea), împărtăşirea (Sfânta Euharistie), nunta (căsătoria), preoţia (hirotonia), maslul (eleoungerea). Timpul săvârşirii lor nu este fix, ci este determinat de nevoile, de cerinţele credincioşilor. Locul săvârşirii este biserica, locaşul sfinţit, unde trebuie săvârşită, ca orice slujbă sfântă, şi slujba Sfintelor Taine. Excepţie face doar taina Sf. Maslu, care, prin natura ei, trebuie făcută la căpătâiul celui suferind, adică în case ori în spitale.

TAIZÉ — comunitate religioasă, înfiinţată în sudul Franţei, în apropiere de Arbresle (la mică distanţă de oraşul Lyon) de teologul elveţian fratele Roger Schutz, în timpul celui de al doilea război mondial, în scopul de a adăposti pe fugarii de frica nazismului şi a-i îngriji pe răniţi. El a cumpărat un teren în mica localitate Taizé (un sătuc cu câteva case în vremea aceea) pe care a construit nişte barăci, spre a-i adăposti pe fugari. Fratele Roger a strâns în jurul său şi alţi fraţi credincioşi care l-au ajutat; după război, ei au dat comunităţii un alt scop: acela de a ajuta tineretul să revină la credinţa în

Hristos. S-a ridicat aici o biserică (în stil modern) de o mărime neobişnuită, în care pot încăpea câteva mii de persoane. În locul barăcilor s-au construit chilii şi azi sunt aici 90 de monahi (protestanţi şi catolici), fiecare prestând felurite servicii care să le asigure existenţa; din câştigul lor şi din banii primiţi de la credincioşi, ei au organizat un adevărat centru religios de înfrăţire a tineretului din toată Europa. Au construit dormitoare pentru tinerii care vin aici din toate ţările şi de toate confesiunile, ca să asiste la adunările creştine care se fac în numele lui Iisus Hristos. Biserica de la Taizé, numită a Reconcilierii, pune la baza acestor adunări rugăciunea şi meditaţia biblică, pentru educaţia religioasă a tinerilor. Asociaţia creştină de la Taizé îi ajută pe tinerii care vin aici, organizaţi în grupuri, asigurându-le gratuit casă şi masă pentru un răstimp de 10–12 zile. S-a redactat şi o antologie de texte din Noul Testament, care cuprinde şi învăţăturile lui Iisus Hristos şi ale Sfinţilor Apostoli, traduse în diferite limbi, iar în limba română textele au fost alese din Biblia editată de Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, pentru a nu exista dubii asupra traducerii, conform cu doctrina ortodoxă. În cadrul marii biserici protestante de la Taizé, s-au construit şi două capele: una catolică şi una ortodoxă, pentru tinerii din aceste confesiuni, care pot asista fiecare la slujba confesiunii lor. După Revoluţie, fratele Roger a venit în România (având legături cu conducerea B.O.R., dinainte de Revoluţie) şi a asistat la adunările religioase ţinute cu tineretul la biserica Sf. Silvestru, de către vrednicii slujitori Pr. Prof. Galeriu şi Bordaşiu.

TALANT (lat. *talentum,-i*; gr. τάλαντον, τό — *talanton*, to = drug, greutate de metal preţios) — talantul cu subdiviziunile sale: *mina* (60 de mine = 1 talant) şi *drahma* (6000 de drahme = 1 talant) erau, în antichitatea greco-romană, înainte şi după Hristos, monede de diferite mărimi şi greutăţi, a căror valoare varia după metalul din care erau făcute şi după greutatea pe care o aveau, ceea ce făcea ca ele să fie folosite şi ca unităţi de măsură. Ex.: drahme de argint cu o greutate între 4–8 g, datând din sec. V–IV î.Hr., au fost descoperite la Callatis şi Histria (Dobrogea) (DIV, p. 244). Greutatea unui talant echivala cu 25–26 kg (aur sau argint). În Sf. Scriptură, în Noul Testament, întâlnim denumirea de talant în parabola talanţilor, spusă de Iisus, care precizează că stăpânul, plecat într-o călătorie lungă, a dat slugilor sale diferite sume de bani: unuia i-a dat 5 talanţi, altuia 2 şi altuia 1 talant; la întoarcerea din călătorie a cerut socoteala fiecărei slugi despre felul cum au folosit banii primiţi. Sluga cea cu 5 talanţi şi cea cu 2 talanţi, au făcut negoţ şi şi-au dublat suma; sluga cu un talant, invidioasă şi leneşă, a îngropat talantul în pământ şi n-a adus nici un câştig (Matei 25, 14–30).

TALAS şi **TFILEN** — sunt „stiharul" şi „cornul" cu care evreii îşi fac rugăciunile.

TALION SAU LEGEA TALIONULUI (lat. *talio,-ionis* = tocmai pe tocmai, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte) — străveche formă de justiţie, care prevede normele de pedepsire a oricui s-ar fi făcut vinovat de vreo formă de vătămare sau frustrare a semenilor săi; aceste norme sunt intransigente: „măsură pentru măsură". Ele sunt amănunţit expuse în Vechiul Testament: „De va pricinui cineva

vătămare aproapelui său, aceluia să i se facă ceea ce a făcut el altuia…" (Levitic 24, 19); „… suflet pentru suflet, ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură…" (Ieşire 21, 23–25; Numeri 35, 16–21). Legea talionului va fi înlocuită în creştinism prin legea iertării şi a iubirii de aproapele, pe care Iisus Hristos o aduce oamenilor prin Evanghelia Sa: „Poruncă nouă dau vouă: Să vă iubiţi unul pe altul. Precum Eu v-am iubit pe voi, aşa şi voi să vă iubiţi unul pe altul" (Ioan 13, 34). Iisus se referă expres la vechea lege pe care o înlătură spre a o înlocui cu Legea nouă, a dragostei faţă de fiecare om: „Aţi auzit că s-a zis: «Ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte». Eu însă vă spun vouă: Nu vă împotriviţi celui rău; iar cui te loveşte peste obrazul drept, întoarce-l şi pe celălalt… Aţi auzit că s-a zis: «Să iubeşti pe aproapele tău şi să urăşti pe vrăjmaşul tău». Iar eu vă zic vouă: Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi pe cei ce vă blestemă, faceţi bine celor ce vă urăsc şi rugaţi-vă pentru cei ce vă vatămă şi vă prigonesc" (Matei 5, 38, 39, 43 şi 44).

TALISMAN (gr. τέλεσμα, τό — *telesma* = rit, din arab. *tylsamin* = figură magică) — obiect căruia i se atribuie o putere supranaturală, care fereşte de rele, aducând noroc celui ce-l poartă şi crede în el.

TALIT — haină de rugăciune la evrei.

TALMID HAHAM (ebr.) — titlu de onoare pentru cărturarii evrei.

TALMUD v. **Mişnah**.

TALMUD-THORA (ebr.) — şcoală evreiască pentru învăţătura Talmudului.

TALPA IADULUI — denumire populară pentru diavol.

TAMBUR — denumire pentru turla bisericii.

TANGUMIM sau **TARGUME**, v. **Targume**, **Iudaismul**.

TAO v. **Dao**.

TARGUME — se numesc traducerile parafrazate (traduceri libere) ale cărţilor Vechiului Testament din limba ebraică în limba aramaică. Limba aramaică este un dialect al limbii semitice care înlocuieşte limba ebraică, începând din timpul robiei babiloniene (sec. VI î.Hr.), proces ce se va desăvârşi după întoarcerea evreilor din această robie. Aceasta o demonstrează şi cărţile profetului Daniel, cărţi ce vor fi scrise atât în limba aramaizată (ebraică şi aramaică), cât şi în limba integral aramaică (Daniel fusese luat în robie în vremea lui Nabucodonosor şi, ca fiu de nobil, a fost educat şi instruit la curtea regelui în Babilon, unde limba de stat era limba aramaică). Semiţii (popoare din Asia Mică: asirobabilonieni, evrei, sirieni, arabi, libanezi ş.a.) se numeau aşa fiind descendenţi din Sem, unul dintre cei trei fii ai lui Noe (Sem, Ham şi Iafet, din care s-au înmulţit după potop, din nou, oamenii pe pământ). Avraam, strămoşul poporului evreu se trăgea şi el din seminţia lui Sem, de la care neamul său păstrase credinţa monoteistă, în care s-a născut poporul evreu. *Targumele* încep să circule din sec. I d. Hr., deoarece, în vremea Mântuitorului, evreii nu mai vorbeau vechea limbă ebraică, ci acest dialect al ei, cel aramaic. Pentru ca poporul să înţeleagă textele Sfintei Scripturi, la slujbele divine de la templu şi sinagogi s-a simţit nevoia citirii şi tălcuirii lor în limba vorbită şi înţeleasă de popor, adică limba aramaică.

TARS — cetate locuită de evrei, capitala provinciei romane din Asia Mică, este locul de naştere al Sf. Apostol Pavel (sec. I d.Hr.).
TARTAR — denumire pentru *iad*, în concepţia creştină; locul unde se duc sufletele celor păcătoşi, spre chinul cel veşnic (în întuneric şi văpaie de foc), aşezat „în părţile cele mai de jos ale pământului", zice Sf. Apostol Pavel (Efes. 4, 9). Iadul a fost creat de Dumnezeu înainte de crearea omului. Iadul a fost creat pentru îngerii căzuţi care s-au prefăcut în diavoli în clipa când căpetenia lor Lucifer a cugetat să fie asemenea cu Dumnezeu. Iadul se numeşte şi *gheenă*. „Dacă la gheenă vom gândi totdeauna, nu vom cădea degrabă în gheenă", zice Sf. Ioan Gură de Aur (*Cuvânt despre viaţa viitoare*). Diavolul a ispitit pe oameni şi i-a făcut să calce porunca lui Dumnezeu şi au voie să ispitească pe oameni, pentru ca omul să-şi probeze credinţa şi să nădăjduiască în puterea lui Dumnezeu (II Cor. 12, 7) şi pentru a încerca dragostea omului faţă de Dumnezeu (Deut. 13, 3); v. Iad.
TARTOR — denumire pentru diavol, Satan, Scaraoschi, Drac.
„TASUL" — a merge cu tasul; v. **Pantahuza**.
TATĂL NOSTRU — este Rugăciunea Domnească, temeiul rugăciunii creştine, rugăciunea model, esenţială, pe care Iisus Însuşi a dat-o Sfinţilor Apostoli la începutul activităţii sale evanghelice, când a rostit *Predica de pe Munte* (Matei 6, 9–13; Luca 11, 2–4). Face parte din slujbele Bisericii creştine, fiind încadrată în slujba Sfintei Liturghii.
TAUMATURG (gr. θαυματουργός, ὁ — *taumatourgos*) — vindecător, făcător de minuni; v. **Sfinţi**.
TAVA — vas cultic; v. **Anafornită, Panaghiare**.
TĂIEREA ÎMPREJUR v. **Circumciziunea**.
TĂMĂDUIRE (gr. ἡ θεραπεία — *i terapeia*) — vindecare; v. **Izvorul Tămăduirii**.
TĂMÂIE (gr. τό θυμίαμα — *to thymiama*; lat. *thus, tus*) — răşină solidificată ce curge din copacul *bosswelia serrata* sau *floribunda papyrifesa*, care creşte în India, Africa. Această răşină se strânge de pe scoarţa copacului şi, pentru a fi şi mai parfumată, se amestecă şi cu alte aromate, aşa cum se precizează în Vechiul Testament (Ieşire 30, 34–38). Tămâia face parte din simbolurile de cult, fiind un aromat natural, folosit în toate religiile, din vremuri străvechi. Folosirea ei este expresia pioşeniei, a cinstirii lui Dumnezeu: „Tămâie... să nu vă faceţi pentru voi: sfinţenie să vă fie ea pentru Domnul..." (Ieşire 30, 37). Tămâia, prin fumul şi mireasma ei, subliniază frumuseţea actelor de cult, creează atmosfera de sfinţenie şi astfel ea se integrează în actul de slujire a lui Dumnezeu „ca un dar, ca o preţioasă ofrandă" şi simbol al rugăciunii şi faptei bune. „Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâia înaintea Ta..." zice Psalmul 140, din slujba Vecerniei. Tămâia e simbol al rugăciunii de cinstire a lui Dumnezeu, dar şi de implorare a Sfântului Duh: „Tămâie îţi aducem Ţie, Hristoase, Dumnezeul nostru, întru miros de bună mireasmă duhovnicească, pe care primind-o întru jertfelnicul Tău cel mai presus de ceruri, trimite-ne nouă harul Preasfântului Tău Duh" (cum spune Liturghierul ortodox). În Noul Testament, tămâia este, ca şi în Vechiul Testament, considerată un element simbolic de

slăvire a lui Dumnezeu. Magii care au venit să se închine la Betleem Pruncului Iisus, Fiul lui Dumnezeu, I-au adus în dar „aur, tămâie și smirnă" (Matei 2, 11). În Apocalipsa Sf. Ioan Evanghelistul avem imaginea unei Liturghii cerești în care tămâia se menționează ca un element esențial ce însoțește rugăciunile sfinților către Dumnezeu: „Și a venit un alt înger și a stat la altar, având cădelniță de aur, și i s-a dat lui tămâie multă, ca s-o aducă, împreună cu rugăciunile tuturor sfinților, pe altarul de aur dinaintea tronului. Și fumul tămâiei s-a suit, din mâna îngerului, înaintea lui Dumnezeu, împreună cu rugăciunile sfinților" (Apoc. 8, 3–4). Tămâia se folosește în cultul creștin din primele veacuri, așa cum se menționează în textele primelor Liturghii creștine (Constituțiile Apostolice, Sf. Ambrozie, Lit. Sf. Iacob ș.a.) (E. B. LG. 1933, p. 639–641). Tămâia se folosește atât la slujba Sfintei Liturghii, cât și la toate slujbele divine; fumul ei îmbălsămând locul și creând o atmosferă de reculegere și sfințenie, prielnică pentru rugăciune și îndepărtarea duhurilor rele. Tămâia se arde în cădelnițe sau vase speciale (tămâiernițe, cățui). Mireasma tămâiei are calități tonice și stimulative, de aceea, în trecut, se folosea și în medicină; v. **Simboluri naturale**, **Drumul tămâiei**.

TĂMÂIERE; v. **Cădire**, **Cădelniță**.

TĂRÂMUL CELĂLALT — termen folosit în basme pentru a denumi o lume deosebită de aceea care trăiește pe pământ, pe acest tărâm, locuit de oameni. În sens religios, tărâmul celălalt este locul unde se duc sufletele oamenilor, după moarte.

TĂTUȘIE (regionalism moldovenesc) — se numește prosopul, batista sau o simplă fâșie de pânză, care se dă preotului la anumite slujbe religioase (botez, nuntă, înmormântare).

TÂMPLA — catapeteasma care desparte altarul bisericii de naos, în bisericile ortodoxe; v. **Catapeteasma**.

TÂRNOSIRE, **TÂRNOSEALĂ** (din slv. *tronosati*) — sfințirea de la inaugurarea unei biserici; se face de către ierarh, cu aromate (aloe, smirnă, tămâie ș.a.) fierte în ceară, preparate după un anumit ritual; v. **Mir**, **Sf. Mir**.

TEANDRIC, **TEANDRIE** — înomenirea lui Dumnezeu, spre a fi perceptibil; *teandria Logosului* — Dumnezeu S-a făcut om pentru noi: „Și Cuvântul S-a făcut trup" (Ioan 1, 14). *Teandrie* înseamnă dubla natură a lui Iisus Hristos: Om adevărat și Dumnezeu adevărat; fiecare dintre cele două firi își păstrează însușirile sale proprii, deși unite în persoana lui Hristos; ele lucrează în El, nu separat, ci cu participarea uneia și a celeilalte.

TEDEUM sau **DOXOLOGIE** — este o slujbă religioasă de mulțumire și de laudă adusă lui Dumnezeu în anumite ocazii festive din viața personală sau din viața socială a credincioșilor. Este o ierurgie, o slujbă de sfințire, de origine mai nouă decât celelalte ierurgii săvârșite de Biserică. Se numește *Tedeum* de la un vechi imn latin, care intră în cuprinsul acestei slujbe: *Te Deum laudamus*... („Pe Tine Dumnezeule, Te lăudăm..."). Tedeumul sau Doxologia se săvârșește la anumite date fixe din timpul anului bisericesc: la 1 septembrie, începutul anului bisericesc, la 1 ianuarie, începutul anului civil, la sărbători naționale, la anumite momente de seamă din

viața Bisericii (deschiderea ședințelor Sf. Sinod), a anului școlar în instituțiile de învățământ religios și civil, la inaugurarea unui monument comemorativ, la sfințirea unui așezământ de cultură etc. Tedeumul se săvârșește în biserică, dar și în afara ei, la locul cerut de împrejurarea respectivă. Rânduiala slujbei se găsește într-o carte separată, intitulată Tedeum sau Doxologie. Înainte de partea finală a slujbei se ține *o cuvântare ocazională* (comemorativă, festivă sau omagială). Partea finală a slujbei se numește *Polihroniu* (de la gr. πολυ — *poly* = mult și gr. χρὸνος — *hronos* = timp, adică mulți ani sau îndelungată trăire), format din trei formule de urare (felicitare): întâi pentru conducerea de stat, apoi pentru conducătorii Bisericii și a treia pentru „tot poporul". După fiecare formulă, preotul ridică Sf. Cruce și rostește: „*Mulți ani trăiască*!" iar cântăreții (corul, credincioșii) cântă de trei ori „*Mulți ani trăiască*!". *Polihroniul* este această urare sau felicitare care se adaugă la sfârșitul Liturghiei, constituind o prescurtare a Tedeumului, când acesta se face în biserică, după Liturghie. La originea Tedeumului stă vechea doxologie, care este imnul de laudă al îngerilor la Nașterea Domnului („Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu...") (Luca 2, 14), imn ce a intrat în rânduiala serviciilor divine zilnice (mai ales la Vecernie și Utrenie). Slujba Tedeumului se află în *Cartea de Tedeum*, care a apărut prima dată în Biserica Ortodoxă Română în secolul trecut, redactată de arhiereul Ghenadie Enăceanu, cu titlul: „*Sbornic, Istoria Te-Deumurilor în Biserica creștină și specialminte în cea română*", în rev. *B.O.R.*, an. VIII (1864). De atunci până azi are numeroase reeditări.

TEFILIM v. **Filacteriu**.

TEGURIUM v. **Sarcofage**.

TEISM (de la gr. θεός, ὁ — *Theos* = Dumnezeu) — filozofie religioasă care *concepe un Dumnezeu absolut, transcendent, creatorul lumii și proniatorul ei*; spre deosebire de *teism*, *deismul* nu admite pronia divină, iar *panteismul* nu admite transcendența, considerând-o o forță difuză, pretutindeni în natură.

TELEOLOGIE — știința despre sfârșitul omului.

TEMETEU (reg. din maghiară, *temető*) — cimitir.

TEMPLIERI, ORDINUL TEMPLIERILOR — este unul dintre Ordinele monahale militare, înființate în Palestina, în sec. XI–XII (Ordinul Ioaniților, Ordinul Teutonilor, cu ramificațiile sale: Ordinul Spadei, Ordinul Calatrava și Alcantara), al căror scop era de a apăra împotriva mahomedanilor, pelerinii creștini care veneau să se închine la Locurile Sfinte (în 1078 turcii seleucizi cuceriseră Siria și Palestina). *Ordinul Templierilor* a fost întemeiat în 1119 de Hugo Payens, unul dintre comandanții cavalerilor francezi în Cruciade. În timpul Cruciadei I, aceștia cuceresc Ierusalimul (1099) și înființează aici un regat creștin condus de cavalerul Godefroy de Bouillon, al cărui succesor va fi fratele său Baldouin de Bouillon, care organizează regatul Ierusalimului după modelul regatului francez. Numele de „Templieri" l-au primit de la reședința lor din Ierusalim, un palat zidit de regele Baldouin II pe locul fostului templu al lui Solomon. Templierii aveau ca principii practicarea

virtuţilor cavalereşti şi religioase, fiind călugări şi militari. Expansiunea turcească a pus capăt oricăror cuceriri ale cruciaţilor siliţi să abandoneze definitiv Răsăritul după cruciada a VII-a (1270–1289). Cavalerii Templieri au fost siliţi şi ei să părăsească Palestina (1291); aceştia se stabilesc în Franţa, aducând cu ei bogăţii mari, acumulate în condiţiile vieţii din Orient, în acea epocă. Regele Franţei, Filip al IV-lea cel Frumos (1265–1314) le-a confiscat toate averile, acuzându-i că au încălcat legile moral-religioase şi s-au lepădat de Hristos. Acuzaţiile au dus chiar la desfiinţarea Ordinului Templierilor (prin Sinodul de la Vienne din 1311, condus de papa Clement al V-lea, în timpul captivităţii de la Avignon). Marele maestru al Ordinului, *Jacques Molay* a fost ars pe rug împreună cu 100 de cavaleri, iar mulţi alţi templieri au fost torturaţi şi închişi, spre a recunoaşte acuzaţiile aduse Ordinului. Ordinul desfiinţat, reapare în Portugalia în sec. al XIV-lea (1317), sub denumirea de „Ordinul lui Hristos" şi, din nou în Franţa, în sec. al XVIII-lea, unde va fi desfiinţat în 1837, ca să se pulverizeze în zeci de subramuri şi organizaţii (v. *Enciclopedia Universalis*). Recent, o asemenea subramură apare în România, desprinsă din ramura „Ordinului Montesa", care activează în Portugalia (şi calificată drept „singura ramură veritabilă, succesoare a Templierilor"). În luna septembrie 1993, a fost înfiinţată şi în România, sub denumirea de „Prioratul Naţional al Ordinului de la Bucureşti", în prezenţa „ambasadorului extraordinar al Ordinului Cavalerilor Templieri pentru Estul Europei", contele Franz Iosef von Batskinski. *Prior* (şef, mare maestru) pentru România, a fost investit Teoharie Leonida, cetăţean şi om de afaceri canadian, de origine română, împreună cu alţi 44 de „cavaleri" şi „surori" (membrii Ordinului se numesc, între ei, „fraţi şi surori") cu un ceremonial special, care a avut loc în biserica Sf. Gheorghe (ctitoria lui Brâncoveanu) şi la Muzeul Militar Central din Bucureşti. Scopurile declarate ale Ordinului sunt „acţiunile umanitare" de tip „Crucea Roşie"; membrii investiţi primesc, de altfel, şi o costumaţie specială: o mantie albă cu o cruce roşie (crucea malteză) cusută pe partea stângă sus, în dreptul inimii, şi pe mijlocul spatelui, un lanţ la gât, de asemenea cu o cruce de aceeaşi formă, insigne etc. Acest Ordin este contestat ca neavând nici un temei azi (vezi declaraţiile făcute la Radioteleviziunea Română de Dan Lăzărescu — şeful lojei masonice din Bucureşti — în ziua de 28 mai 1995).

TEMPLU (lat. *templum*) — locaş de închinare pentru popoarele necreştine: în antichitate, la greci şi romani, la egipteni etc., iar azi la marile religii extrem-orientale — budism, hinduism, brahmanism etc. În religia iudaică monoteistă, a fost ridicat un templu măreţ în sec. X î.Hr., de vestitul rege Solomon, fiul lui David, pe muntele Moria din Ierusalim. Acest templu a fost dărâmat de regele babilonian Nabucodonosor în anul 587 î.Hr., când a cucerit Iudeea şi a luat pe evrei în robie. Eliberaţi din robie de Cirus, regele perşilor, evreii au rezidit templul (539 î.Hr.). În sec. I î.Hr. romanii au ocupat Iudeea, numind rege pe Irod, fiul lui Antipater. Acesta a început restaurarea templului din Ierusalim, care s-a continuat şi sub urmaşii săi, până la jumătatea sec. I d.Hr. Din cauza unor revolte populare

provocate de zeloți (patrioți evrei) împotriva stăpânirii romane, generalul Titus, fiul împăratului roman Vespasian, i-a înfrânt pe răsculați, a dat foc Ierusalimului și a dărâmat templul până-n temelii. Astăzi, ruinele lui sunt loc de pelerinaj nu numai pentru evrei, dar și pentru creștinii din toată lumea, Ierusalimul devenind, prin Iisus Hristos, leagănul creștinismului.

TEOCALI („Casa lui Dumnezeu") — se numeau templele vechilor mexicani (azteci). Asemenea templelor babiloniene, *teocali* aveau forme de piramidă, cu multe etaje.

TEOCENTRIC — caracteristică a cultului Bisericii creștine, al cărui obiectiv principal și esențial este Dumnezeu.

TEOCRAȚIE (gr. θεοκρατία, ἡ — *theokratia* de la gr. θέος — *Theos* = Dumnezeu și gr. κράτος, τό — *kratos* = putere) — formă de guvernare în statul antic, în care puterea politică și religioasă se exercita de aceeași persoană; preoții aveau deopotrivă și puterea religioasă și pe cea politică. În Egiptul antic, preoții zeului Amon-Ra (zeul soarelui) ajunseseră la o putere politică și economică atât de mare (sec. XIV î.Hr.), încât marele preot a preluat tronul, devenind și faraon. Pentru a stăvili această tendință de supremație a sacerdoțiului (clerului), faraonul Amenofis al IV-lea mută capitala de la Teba la Akhutaton („orizontul discului solar"), impunând supremația zeului Aton (zeul „discului solar"). Urmașul său, faraonul Tutankhamon („Imagine vie a lui Amon") reînvie cultul lui Amon-Ra și îl impune.

TEODICEEA — operă filozofică, aparținând filozofului german *Gottfried Wilhelm Leibniz*, care încearcă să demonstreze, prin teoria „monadelor" (entități spirituale indivizibile), că existența răului în lume nu poate contrazice bunătatea lui Dumnezeu, lumea aceasta fiind totuși „cea mai bună dintre lumi", concepție ce stă la baza metafizicii sale.

TEODORA, ***SFÂNTA TEODORA DE LA SIHLA*** (sec. XVII–XVIII) — originară din satul Vânători-Neamț, face parte din șirul acelor cuvioși sihaștri, practicanți ai rugăciunii lui Iisus, care au ajuns la cea mai înaltă treaptă de sfințenie, dobândind harul vizionar și al săvârșirii minunilor. Hotărâtă să fie „mireasa lui Hristos", Teodora se călugărește, trăind un timp la schitul Bărzărești din jud. Râmnicu Sărat. Schitul fiind cotropit de turci, ea se retrage la alt schit din jud. Bacău, de unde se retrage la schitul Sihla din jud. Neamț, trăind izolată într-o chilie zidită în munte. În această chilie s-a nevoit cuvioasa Teodora aproape 30 de ani, slăvind pe Dumnezeu și biruind prin răbdare și smerenie toate cursele vrăjmașului. Fiind întărită cu putere de sus, n-a mai coborât din munte, unde numai fericitul Pavel, duhovnicul ei, urca din timp în timp la chilia ei, cu Preacuratele Taine și cele de nevoie vieții pământești. În această îngerească nevoință atât de mult a sporit cuvioasa, că făcea priveghere de toată noaptea, cu mâinile înălțate la cer, până se revărsau zorile și se lumina la față, apoi se odihnea două ore și iar începea. Hrană primea, cât a trăit bătrânul duhovnic, pesmeți uscați cu ierburi de pădure, „măcrișul sfintei Teodora", și după moartea lui, a rămas în grija lui Dumnezeu. Apă avea din scobitura unei stânci, în care se aduna din ploi, și care n-a secat niciodată, rămânând până azi cu

numele de „Fântâna Sfintei Teodora". În vremea unei năvăliri turcești, când oamenii au fugit în munți de frica lor, niște călugărițe au ajuns până la chilia ei. Teodora le-a lăsat pe ele acolo, iar ea s-a retras într-o peșteră unde a trăit singură și neștiută de nimeni, „ca un înger în trup". Noaptea se odihnea puțin pe o lespede de piatră, iar apoi „se ruga neîncetat lui Dumnezeu, cu mâinile înălțate la cer, până se răpea cu mintea la cele cerești, iar cu trupul se ridica deasupra pământului, și din gura ei se înălța în sus ca o văpaie de foc, asemenea marilor sfinți", că ajunsese fericita Teodora la rugăciunea cea mai înaltă, în extaz. Odată a observat starețul de la mănăstirea Sihăstria un stol de păsări care duceau în cioc fărămituri și coji de pâine și urmărindu-le, călugării au aflat-o pe sfânta, căreia păsările îi aduceau hrana. Primind de la aceștia Sfânta Împărtășanie, sfânta Teodora și-a dat sufletul lui Hristos și trupul ei a fost înmormântat în peștera aceea, unde a rămas o sută de ani, când, între anii 1828–1834, nefiind supus putrezirii, moaștele ei, făcătoare de minuni, au fost duse de ruși la Kiev și așezate în catacombele de moaște de la mănăstirea Pecerska; aici se află și azi sub numele de „Cuvioasa Teodora din Carpați". Amintirea sfintei Teodora era vie în toate mănăstirile și satele din Moldova, „căci trupul ei proslăvit cu neputrezirea era izvor de bună mireasmă și făcea minuni. De aceea alergau la moaștele ei din peșteră credincioși de prin sate și mai ales cei bolnavi și se vindecau de suferință. Unii sărutau sfintele ei moaște, alții își atingeau bolnavii de sicriu, iar alții se spălau cu apă din fântâna ei și primeau ajutor și mângâiere" (I.B. PR, 1980, p. 173–174). Fericita Teodora a fost canonizată de Biserica Ortodoxă Română și trecută în rândul sfinților în 1992, de când se pomenește în calendar la 7 august.

TEOFAN MĂRTURISITORUL (+843) — mitropolit al Niceei, este autorul a numeroase cântări psaltice și a completat Octoihul lui Damaschin, împreună cu Iosif, „scriitorul de cântări". A compus peste 130 de *Canoane mineale* (adică în cinstea sfinților din Minee).

TEOFANIE, TEOFANII — se numesc, în general, arătările lui Dumnezeu către oameni (ex. rugul arzând al lui Moise); v. **Epifanie** sau **Botezul Domnului**.

TEOFOR (gr. θεόφορος — *theoforos* = purtător de Dumnezeu) — inspirat de Dumnezeu; iubitor de Dumnezeu; *Sf. Ignatie Teoforul*, episcop în Antiohia (+107), martirizat la Roma, în vremea împăratului Traian, imnograf creștin, compune cântări și imne de preamărire a lui Hristos, introduce cîntarea antifonică, ceea ce presupune o formă de organizare a desfășurării cultului creștin. El precizează structura ierarhică a Bisericii (episcopi, diaconi) și argumentează întruparea Mântuitorului, care a suferit real, ca Om adevărat, Patimile și Răstignirea. Au rămas de la el mai multe Epistole duhovnicești, adresate comunităților creștine (din Efes, Smirna, Roma, Troia ș.a.), scrieri în care se remarcă preciziunea unor termeni teologici de fond, ca: creștin, Biserica sobornicească (universală), Dumnezeu-Hristos, Dumnezeu întrupat.

TEOGONIE (gr. θεογονία, ἡ — *theogonia* = *theos* + *gonos* = Dumnezeu / zeu + generație) — explicare a divinității; *teogonii* — informații despre toți zeii pe care îi adoră popoarele politeiste (ex. teogonie greacă,

romană, feniciană, egipteană). Hesiod (poet grec, sec. VIII î.Hr.) scrie „*Teogonia*", în care expune genealogia și filiația zeilor. Hesiod, contemporanul lui Homer, face o teogonie și o cosmogonie, explicând nașterea zeilor unii din alții și crearea lumii. La început a fost Haosul și Geea (pământul), Tartarul și Eros (dragostea). Geea naște pe Uranus (cerul) și din acesta se nasc titanii. Din titanul Cronos și soția sa Rhea s-au născut zeii. Zeus, cel mai tânăr dintre zei, uzurpă tronul lui Cronos. Din Zeus se vor naște toate generațiile de zei și zeițe.

TEOLOG (gr. θεός, ὁ + λόγος, ὁ — *Theos logos*) — specialist care se ocupă de Teologie, de studiul cuvântului lui Dumnezeu.

TEOLOGHISI, ***a teologhisi*** — înseamnă formarea teologului prin disciplinele de învățământ teologic, atât pe plan teoretic cât și practic. Liturghia și predica sunt obligatorii atât pentru preot, cât și pentru credincios. *Pastorala* cuprinde sfaturi pentru preotul care păstorește. *Catehetica* învață cum se face o lecție de religie. *Omiletica* cuprinde regulile după care se face o predică. Predica face parte din cult și trebuie să fie la înălțimea Sf. Liturghii.

TEOLOGIA (TEOLOGIE) — este știința de comunicare și interpretare a Cuvântului lui Dumnezeu, știința de cunoaștere a lui Dumnezeu și a formelor de comunicare a Lui cu lumea.

TEOLOGUL, GRIGORIE — este numit Sf. Grigorie de Nazianz, pe care Biserica îl sărbătorește la 25 ianuarie și la 30 ianuarie, împreună cu Sf. Vasile și Ioan Gură de Aur. Este unul dintre marii Părinți bisericești, care, prin activitatea și scrisul său, a contribuit la fixarea și precizarea dogmei Bisericii creștine; v. **Grigorie de Nazianz**.

TEOLOGUMENA (gr. θεολογούμενα, τά — Theologoumena, θεός + λογούμενα — *Theos* + *logoumena* = Dumnezeu + legătură) — *discuții libere*, exprimând păreri personale în legătură sau *pe marginea unei dogme a Bisericii.*

TEOLOGUMENE (gr. θεολογούμενον, τό — *theologoumenon*) — se numesc acele *învățături creștine* care se bazează pe revelația divină, dar *nu au consensul unanim al Bisericii* (ex.: despre vremea creării îngerilor, crearea sufletului copiilor din sufletul părinților etc.). Acestea sunt păreri particulare și sunt admise în Teologia Dogmatică numai în măsura în care nu contrazic dogmele Bisericii.

TEOTOHA (gr. θεοτόκος, ἡ — *Theotokos* = Născătoare de Dumnezeu) — Maica Domnului; *Fecioara Teotoha* — mozaic din catedrala Santa Maria Assunta, întemeiată de împăratul Bizanțului Heraclie, la Veneția (sec. VII).

TEOTOKAR — carte de slujbă din Canoanele Născătoarei de Dumnezeu (*Tipicul bisericesc*, ed. a II-a, 1907, p. 312).

TEOZOFIE (gr. θεός, ὁ — *Theos* = Dumnezeu + σοφία, ἡ — *Sofia* = înțelepciune) — doctrină filosofico-religioasă care susține posibilitatea cunoașterii nemijlocite a lui Dumnezeu prin „iluminare" interioară, prin extaz mistic. Reprezentanți: Paracelsus, Böhme, Sweden-borg, R. Steiner etc.

TEOZEPHTA („adăugare") — colecție de tradiții ale religiei iudaice care n-au fost cuprinse în Mishna (comentarii făcute de rabini la textele Sfintei Scripturi); v. **Iudaismul**.

TEPITONI — erau, în vechile religii mexicane, zeitățile protectoare ale casei (ca „manii" și „larii" la romani).

TEPLOTA — este „apa cea caldă ce se toarnă în potir" (*Învățătura bisericească, pe scurt de 7 taine,* Râmnic, 1746, f. 21), de la slavul *topli* = cald; „teplotă" sau „tiplotă" se numește și vasul (ibricul) în care se încălzește apa binecuvântată („căldura"), care se toarnă în potir înainte de împărtășirea preotului; v. **Tiplota**.

TERAFIN — idol (1 Regi 15, 23), termen vechi în BB, ed. 1988, p. 206.

TERAH — în Vechiul Testament, strănepot al lui Noe și tatăl patriarhului Avraam, din care se trage poporul evreu.

TEREREM (gr. τερέτισμα, τό — *teretisma*, gr. τερετίζω — *teretizo* = îngânare, fredonare, a îngâna o melodie, a fredona) — cântare psaltică, ornamentală, în care se folosesc frecvent silabele *to-te-to* și *te-ri-rem*, de unde *terirem*; repetarea, lungirea cântării prin repetarea silabelor variate din *to, te, re, rem*, folosite ca ornament muzical (în cântări ca: polielee, heruvice etc.). Se mai numesc și *cratime*; v. **Cratima**.

TESEU — erou din mitologia greacă, fiu al regelui Aegeu, al cetății Atena, vestit pentru uciderea Minotaurului, un monstru jumătate om, jumătate taur, căruia Aegeu, spre a se salva de amenințările lui, îi sacrifica anual câte șapte tineri și șapte tinere fecioare. Acest monstru era fiul regelui Minos, care-l închisese în palatul său din Knosos (Creta), vestitul Labirint, din care, fără călăuză, nimeni nu mai putea ieși. Ariadna, fiica regelui Minos, îl ajută pe Teseu, dându-i un fir, care să-i traseze drumul spre a se putea întoarce afară. Teseu este socotit și primul organizator al legislației ateniene. *Mitul lui Teseu*, cel mai mare erou al Atenei, reprezintă documentar lupta grecilor împotriva stăpânirii cretane.

TESMOFORIILE — serbări în cinstea zeiței Demetra (Demeter, zeița roadelor pământului), în Grecia antică.

TESTAMENT (lat. *testamentum*) — este, în înțeles curent, un act juridic, prin care cineva poate dispune de averea sa (cui să fie lăsată după moarte); în *înțeles biblic, testament* se numesc cele două părți ale Bibliei: Vechiul Testament și Noul Testament; v. **Biblia**.

TETRAVANGHEL — carte de slujbă care cuprinde cele patru Evanghelii (scrise de Matei, Marcu, Luca și Ioan); Evangheliar (tetravanghel). *Tetravanghelul românesc* este titlul primului text tipărit în limba română, al celor patru Evanghelii (1561) de către „diaconul Coresi ot Târgoviște și Tudor diacul", spre a fi de folos preoților și credincioșilor creștini ortodocși români, ca „să înțeleagă, să-nvețe rumânii cine-s creștini".

TETRAMORFON, TETRAMORFII — categorie de îngeri, așa cum apar în viziunea profetului Iezechiel, din Vechiul Testament: îngeri cu patru fețe (una de om, alta de leu, alta de bou și alta de vultur), cu patru aripi, pentru fiecare față, picioare drepte, cu copite de vițel, scânteietoare, cu mâini de om sub aripi, de fiecare parte a corpului. Fețele și aripile erau despărțite în partea de sus, și, la fiecare, două din aripi erau întinse, iar două le acopereau trupul; înfățișarea lor era scânteietoare, semănând cu cărbunii aprinși, cu făclii aprinse, iar printre ele curgea foc din care țâșneau raze

şi fulgere; v. **Îngerii**.

TETRAPOD (gr. τετράποδος, ὁ — *tetrapodos* = cu patru picioare), numit şi **proschinitariu** (gr. προσκηνητάριον, τό — *proschinita-rion* = în faţa scenei), numit uneori şi **iconostas** — este un fel de analog sau pupitru stabil, fix, pe care se aşează icoana sărbătorii (a sfântului zilei, a hramului bisericii) ori Sf. Cruce pe care le sărută credincioşii la intrarea în biserică şi când trec să se miruiască; este aşezat în faţa icoanei împărăteşti a Mântuitorului.

TEUTONI, *Cavalerii teutoni* — Ordinul cavalerilor teutoni, numit şi Ordinul Ospitalierilor Germani, a fost întemeiat în Palestina, în vremea Cruciadelor (1190), având, ca şi Templierii, acelaşi caracter monaho-militar şi acelaşi scop umanitar, de ajutorare şi apărare a pelerinilor creştini, care veneau la Locurile Sfinte. La sfârşitul cruciadelor ei se stabilesc în Europa, întâi în Transilvania (în Ţara Bârsei) spre a lupta împotriva cumanilor. Chemaţi la începutul sec. XIII de regele Prusiei, ei se stabilesc în Prusia de Răsărit, unde convertesc populaţiile păgâne de aici la creştinism, colonizează regiunea cu germani, iar la începutul sec. XIV, îşi mută aici centrul principal, la Marienburg şi supun Lituania. În 1410, ei suferă o grea înfrângere din partea regelui polon, ajutat de Domnul Moldovei, Alexandru cel Bun, la Tannenberg, după care puterea lor scade şi ei cad sub suzeranitatea Poloniei care le ia o parte din teritorii. La începutul sec. XVI, cei rămaşi în Prusia trec la luteranism.

TEZEU v. **Teseu**.

TEXTE DIN PIRAMIDE — sunt inscripţii cu care faraonii împodobeau pereţii interiori ai piramidelor. Ele cuprind formule rituale, descântece, rugăciuni, imnuri secrete şi descrierea ritualurilor înmormântării faraonului. Printre acestea, textele iniţiatice sunt foarte importante, deoarece cuprind anumite cunoştinţe secrete pe care faraonul mort le va folosi spre a-şi uşura soarta de dincolo, când va fi şi el judecat, ca orice muritor, deşi, socotit ca fiu de zeu sau chiar zeu întrupat, el nu avea nevoie de iniţiere spre a intra în Paradis. Unele texte îl prezintă pe faraon ca fiind un astru, o stea care se aşează după moarte la locul său, printre stelele cerului. Faraonul îşi păstrează puterea de conducător al poporului său şi după moarte, fiind socotit nemuritor. *Textele din piramide* sunt cele dintâi izvoare scrise, cuprinzătoare ale istoriei religiei egiptene (mileniul II, III şi IV î.Hr., când se construiesc marile piramide). Continuarea acestor texte din piramide se află în *Textele din sarcofage*, scrise în interiorul sarcofagelor şi cuprinzând formule, rugăciuni şi sfaturi pentru viaţa viitoare (mileniul al II-lea î.Hr.). Textele cele mai importante din sarcofage privesc judecata sufletelor celor morţi. Pe baza acestor texte extrase din sarcofage s-a alcătuit, în decursul mileniului II-I î.Hr., *Cartea morţilor*, cuprinzând tradiţii religioase foarte vechi, unele de la începutul istoriei Egiptului (mileniul al IV-lea î.Hr.), precum şi formule magice care trebuiau rostite de sufletele celor ce treceau în împărăţia morţilor; scopul rostirii lor era de a-i îmbuna pe zei la judecata ce urma pentru fiecare suflet. Cartea morţilor se aşeza lângă mumia mortului, la îngropare.

TEXTE DIN SARCOFAGE v. **Texte din piramide**.

TFILEN v. **Talas**.

THEOGONIA v. **Teogonia**.

THEOSIS — ideea îndumnezeirii omului, care stă în centrul doctrinei ortodoxe, fundamentată pe texte biblice și mai ales pe scrierile Sf. Apostol Pavel și Evanghelia Sf. Ioan. Întruparea Logosului a făcut posibilă îndumnezeirea omului (theosis), săvârșită însă de grația divină. Îndumnezeirea este însoțită de experiența luminii mistice, pe baza căreia Grigore Palama (sec. XIV) elaborează o teologie mistică a luminii taborice; v. **Isihasmul**.

THEOTIMOS — episcop al Tomisului și Sciției (392–402 d.Hr.). A predicat printre goții și hunii năvălitori, care-l numeau „zeul romanilor"; a fost prieten al Sf. Ioan Hrisostom. Un alt Theotimos e, în a doua jumătate a sec. V, apărător al credinței ortodoxe, așa cum s-a stabilit învățătura ei la Sinodul de la Calcedon (451) și pe care Theotimos o înfățișează, într-o scrisoare apologetică, împăratului Leon (DIVR).

THEOTOKOS (lat. *Dei genitrix*), *Născătoare de Dumnezeu* — dogmă mariologică ortodoxă, împotriva căreia s-au ridicat nestorienii care susțineau că Maria nu L-a născut pe Iisus-Dumnezeu, ci numai pe Iisus-Omul. Nestorie, ajuns patriarh al Constantinopolului (428), susține separarea totală a celor două naturi ale lui Hristos, cea divină și cea umană. El a fost condamnat la Sinodul ecumenic din Efes (431).

THOMAS A KEMPIS sau **TOMA DE KEMPIS** (1380-1471) — mistic german, originar din Kempen (din Renania — Germania), călugăr augustin; a scris celebra carte „*Imitatio Christi*" în care arată că mistica iubirii este „o imitație a lui Hristos"; v. **Imitatio Christi**.

THORA v. **Tora**.

TIARA (lat. *tiaras* și *tiara*; gr. διάρα — *diara*) — pălărie fără margini (dreaptă sau ascuțită), coroană (cilindrică) purtată de regi; este în formă conică la regii perși; *tiara papală* sau mitra papală formată din trei coroane suprapuse, în formă de cilindru, decorate cu flori de crin stilizate.

TIBERIADA — lacul sau *marea Tiberiadei*, numită și *lacul Ghenizaret* (din cauza câmpiei Ghenizar, așezată în partea de apus a Iordanului, vestită pentru fertilitatea ei) sau *marea Galileii* (după numele provinciei Galileea, în care se află); s-a numit Tiberiada după numele orașului Tiberiada, clădit în partea de apus a lacului, de regele Irod Antipa (4–39 d.Hr.), tetrarhul Galileii, care-i dă acest nume în onoarea împăratului roman Tiberiu (14–37 d.Hr.). Pe malurile acestui lac se aflau, în vremea Mântuitorului, alte multe orașe, printre care Capernaum, Betsaida, Magdala etc., care-și trăgeau bogăția mai ales din apele pline de pești ale lacului, precum și din cultura măslinilor și a viței de vie. Aici și-a desfășurat Mântuitorul mare parte din activitatea Sa și Și-a ales dintre pescarii locului pe primii săi apostoli, ca să facă din ei „pescari de oameni" (Matei 4, 18–21); aici a potolit furtuna, certând vânturile (Matei 8, 23–27); aici a făcut minunea săturării celor cinci mii de oameni, înmulțind cinci pâini și doi pești; pe apele acestui lac a mers Iisus trecându-l cu piciorul, spre uimirea și spaima ucenicilor Săi (Matei 14, 15–34), care au recunoscut încă o dată dumnezeirea Lui. Lacul Tiberiada este străbătut de la nord la sud de râul Iordan. Din vechile cetăți de pe malurile

lui au rămas azi doar ruinele.

TICTOR — formă populară în Ardeal, pentru „ctitor" (vezi inscripţiile bisericii din Sibiel, lângă Sibiu).

TIMOTEI — ucenic al Sfântului Apostol Pavel, căruia acesta îi trimite două Epistole (I şi II), după ce îl hirotonise episcop la Efes. Eusebiu al Cezareei (+340) spune că acest Timotei a fost primul episcop al Efesului şi a murit martir. Biserica îi face pomenire la 25 ianuarie. Conţinutul celor două epistole este important pentru valoarea lor pastorală, cuprinzând sfaturi permanent valabile pentru slujitorii Bisericii şi pentru credincioşii creştini. Este importantă, ca valoare documentară, referirea ce se face cu privire la cult şi la ierarhia bisericească.

TIMPUL (*tempus, temporis* = timp, vreme) — este, ca şi spaţiul, o dimensiune a existenţei cosmice, a lumii. În concepţia creştină, timpul a fost creat o dată cu lumea: „*Mundus non factus est in tempore, sed cum tempore*" („Lumea n-a fost făcută în timp, ci o dată cu timpul") zice Fericitul Augustin. Hristos-Mântuitorul este nu numai întemeietorul Bisericii, ci şi axa timpului, centrul istoriei religioase a omenirii. Înainte de El, istoria se îndrepta spre El, era aşteptarea mesianică, după Întruparea Lui, a început „plinirea vremii" (Galateni 4, 4). Deşi invizibil, timpul a fost măsurat, concretizat, împărţit de om după măsura fixată de Dumnezeu la Facerea lumii (Facerea 1, 14, 5-31; 2, 2), în diviziuni şi subdiviziuni succesive, în care să se încadreze atât viaţa sa gospodărească, materială, cât şi cea religioasă (spirituală). Această măsurare şi divizare a timpului este cuprinsă în *Calendar* (v. **Calendar**). Sistemul de împărţire a timpului din *calendarul civil* (ani, luni, săptămâni, zile) a fost adoptat de Biserică în calendarul ei *liturgic sau bisericesc*. Dar, spre deosebire de *anul civil*, care începe la 1 ianuarie, *anul bisericesc* începe la 1 septembrie, pentru că, după tradiţia moştenită din Legea Veche, în această zi, care era şi începutul anului civil la evrei, a început creaţia lumii şi tot în această zi şi-ar fi început Mântuitorul activitatea Sa publică, atunci când a citit în sinagogă cuvintele profetului Isaia (cap. 61, 1–2), care profeţea despre Iisus: „Duhul Domnului este peste Mine, pentru că M-a uns să binevestesc săracilor… să vestesc *anul plăcut Domnului*" (Luca 4, 18–19). La *romano-catolici*, anul bisericesc începe cu prima duminică din Advent (*Adventus*), adică cea mai apropiată de 30 noiembrie, deci cu aproximativ patru săptămâni înainte de Crăciun. Prin *întocmirea anului bisericesc*, Biserica a fost preocupată să asigure şi să perpetueze *prezenţa spirituală*, nevăzută, dar *reală, a Mântuitorului* în mijlocul credincioşilor, după cum El a făgăduit înainte de a Se înălţa la cer: „Iată Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârşitul veacului" (Matei 28, 20). *Această realitate* e vie în tot *anul liturgic* prin sărbătorile, posturile, pomenirile morţilor şi diferitele rânduieli şi aşezăminte de cult ale Bisericii şi prin toate slujbele bisericeşti care se succed şi revin într-o anumită ordine, în fiecare an, lună, săptămână şi zi, în cadrul cărora se scurge viaţa oamenilor. În aceste patru cercuri concentrice ale timpului, Biserica încadrează în suflul harului divin şi sfinţeşte, prin rugăciune continuă, întreaga viaţă a credinciosului, în împrejurările ei cele mai

importante. Ca mijloc de comemorare a vieții și activității răscumpărătoare a Mântuitorului, *anul bisericesc ortodox* a pus în centrul său sărbătoarea Sfintelor Paști, în jurul căreia gravitează cele trei mari perioade sau timpuri liturgice care grupează sfintele slujbe ale întregului an, și anume: perioada Triodului, perioada Penticostarului, perioada Octoihului (prepascală, pascală și postpascală). Fiecare din acestea cuprinde un anumit număr de săptămâni. Timpul sau *perioada Triodului* ține de la *Duminica Vameșului și fariseului* (cu trei săptămâni înainte de începutul postului) până la *Duminica Paștilor*. Primele trei săptămâni sunt pregătitoare pentru Postul Paștilor, care ține șapte săptămâni. *Perioada Triodului* este o comemorare și o reprezentare a activității arhierești a Mântuitorului. Ca Mare Preot, El aduce jertfă, dându-Se jertfă pe El Însuși prin Patimile și Moartea Sa pe Cruce. *Timpul Penticostarului* este intervalul dintre Duminica Paștilor și Duminica întâi după Rusalii, numită și Duminica tuturor sfinților (opt săptămâni). Această perioadă celebrează *timpul dintre Învierea și Înălțarea lui Iisus* la cer, urmată de Pogorârea Duhului Sfânt (Rusaliile), ziua întemeierii Bisericii creștine. *Timpul Octoihului* ține *tot restul anului*, adică de la sfârșitul perioadei Penticostarului, până la începutul Triodului. Este perioada cea mai lungă, care durează 40-46 de săptămâni, în funcție de data Paștilor. În centrul acestei perioade stă Nașterea Domnului, urmată de Bobotează. La început, aceste două sărbători se țineau în aceeași zi. *Perioada Octoihului* celebrează evenimente dinainte de venirea Mântuitorului, precum și activitatea profetică sau învățătorească a Mântuitorului, până în ajunul Patimilor Sale. Cea mai importantă dintre cele trei misiuni (de profet sau învățător, de arhiereu sau Mare Preot și cea de Împărat sau de biruitor al păcatului și al morții) este activitatea Sa de Arhiereu; de aceea, celebrarea liturgică a Patimilor și Învierii Domnului rămâne centrul vieții lui Hristos în Biserică și inima întregului an bisericesc. Astfel, *întregul cult* al Bisericii, în diferitele lui manifestări, are un *caracter pascal*. *Anul bisericesc ortodox* reînnoiește în cadrele timpului istoric și ale experienței umane, viața cu Hristos și în Hristos; prin el se realizează un fel de prelungire a Întrupării și vieții istorice a Mântuitorului, prin mijlocirea căreia Acesta continuă să trăiască în Biserică de-a pururea, în viața credincioșilor, așa cum trăia odinioară pe pământ. Pe lângă marile sărbători închinate Mântuitorului, în cursul anului bisericesc există și *ciclul sărbătorilor mineale* (ciclul sanctoral sau mineal), cuprinse în *Sinaxar sau Minologhiu*, care comemorează șirul sfinților pomeniți în fiecare zi, din cele douăsprezece luni ale anului calendaristic, începând cu septembrie și terminând cu august. Fiecare an nou din viața Bisericii este, astfel, o istorie a iconomiei mântuirii în rezumat, reînnoită prin rânduiala liturgică, iar fiecare zi liturgică este o *feria* (sărbătoare) deschisă spre eshatologie. Acestea caracterizează *timpul eshatologic* sau *eclesial*, timpul sfințit, timpul liturgic, spre deosebire de *timpul istoric* (v. **Ziua liturgică, Săptămâna liturgică**). Formula „În vremea aceea“ (*in illo tempore*), de la începutul fiecărei pericope evanghelice, care se citește la Liturghie, reprezintă timpul sfințit, veșnicul prezent

(acum) din dimensiunea liturgică a timpului.

TIMPURILE LITURGICE v. **Timpul**.

TINDA v. **Pronaos**.

TINTINABUL v. **Potir**.

TIPIC sau **TIPICON** (gr. τυπικόν, τό — *tipicon*, de la gr. τύπος, ὁ — *tipos* = formă, chip, formular, normă; slv. *tipiku*) — adică *rânduieli*, forme şi formule verbale fixe şi stabile, consfinţite de Biserică, după care se săvârşeşte cultul divin public. Cartea care cuprinde regulile stabilite pentru săvârşirea serviciului divin în biserică se numeşte *Tipic*. Tipicul cuprinde două părţi: *partea întâi* prezintă rânduiala serviciului divin al celor 7 Laude şi al Sfintei Liturghii pe întreg anul bisericesc, iar *partea a doua* cuprinde rânduielile de slujbă ale Sfintelor Taine şi ale ierurgiilor principale, mai frecvente în activitatea sacramentală a slujitorilor bisericeşti din enorii, precum şi indicaţii asupra unor practici mai mărunte din domeniul cultului (aprinderea luminilor în biserică, tragerea clopotelor şi toaca, rânduiala cădirilor etc.), precum şi practici rituale (ca scoaterea Sfintei Cruci din altar în mijlocul bisericii, la Denia celor 12 Evanghelii din Săptămâna Patimilor ş.a.); pe lângă regula săvârşirii slujbei religioase a unei sărbători din cursul anului, Tipicul arată şi modul cum se poate săvârşi ea, când coincid două sau mai multe sărbători într-o zi; de asemenea arată şi cum se pot combina slujbele divine din alte cărţi bisericeşti: Octoih, Minei, Triod. Izvoarele Tipicului sunt Sf. Scriptură şi Sf. Tradiţie. Întocmirea Tipicului, aşa cum se află azi în Biserica Ortodoxă, a început din epoca Bisericii primare, fiind orânduit în linii mari de Sfinţii Apostoli, în sec. I. Dezvoltându-se în timp ritualul serviciilor divine, s-a simţit nevoia stabilirii unor reguli pentru săvârşirea uniformă a cultului divin. Această lucrare de întocmire a Tipicului a început ce prin sec. III, când cuviosul Hariton Mărturisitorul a stabilit un Tipic (270), continuat în sec. IV de Eftimie cel Mare şi Teoctist. În sec. V–VI este completat de Sf. Sava, egumenul unei mănăstiri din Palestina. În veacurile următoare, *Tipicul* a fost revăzut şi îmbunătăţit, la început de către Sofronie, patriarhul Ierusalimului (sec. VII), iar în sec. VIII contribuie la completarea lui Cosma Melodul, episcop de Maiuma (+743) şi Ioan Damaschin(+749); în sec. IX, ieromonahul Marcu, stareţul mănăstirii Sf. Sava din Ierusalim, a adăugat câteva capitole cu rânduieli privitoare la pomenirea mai multor sfinţi în aceeaşi zi (rânduieli numite „*Capetele lui Marcu*"). Tot în acest secol, Teodor Studitul (de la mănăstirea Studion din Constantinopol) l-a îmbogăţit şi l-a introdus în mănăstirile din jurul Constantinopolului. Lucrarea de întocmire a Tipicului s-a încheiat abia în sec. XVI, când ieromonahul Ioasafat din Nauplia tipăreşte primul Tipic (1556) în limba greacă, cu titlul: „*Tipiconul Sfântului Sava, precum era cunoscut şi mai înainte*". La români, primul Tipic a fost tipărit la Iaşi, în 1816, cu titlul: „Tipicul cel mare sau mănăstiresc". În 1976, când s-a tipărit prima ediţie a Tipicului, după 50 de ani de la ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la rangul de Patriarhie, s-a avut în vedere ca această ediţie, redactată de o comisie de specialişti, să dea Bisericii un Tipic uniform, „un îndreptar pentru săvârşirea acţiunii de uniformizare a săvârşirii sfintelor slujbe, în toate ţinuturile locuite de drept-credincioşii ortodocşi

români".

TIPIC ICONOGRAFIC — adică un program sau sistem după care trebuie să se călăuzească pictorii bisericești în zugrăvirea fiecărui compartiment din interiorul unei biserici. Acest Tipic s-a format în timp și a variat după epoci și regiuni, în funcție de varietatea tipurilor arhitectonice, de suprafața de pictat, de dimensiunile bisericilor. Izvorul de inspirație al picturii bizantine a fost totdeauna istoria biblică; fiecare parte a decorului iconografic are un substrat teologic, o intenție simbolică. După sec. IX, se formează treptat un program iconografic care va deveni obligatoriu pentru toți pictorii, și ale cărui reguli vor fi înscrise în *Erminiile* zugravilor. Marii mistici și tâlcuitori ai cultului ortodox au arătat că *distribuirea picturii* în ansamblul iconografic al bisericii trebuie să fie *determinată de rolul sau funcția fiecărei părți a bisericii* în cult și de semnificația simbolică a acestei părți. În viziunea mistagogilor creștini, Biserica văzută este imaginea materială a Bisericii nevăzute din ceruri, formată din sfinți și îngeri, iar sfintele slujbe care se săvârșesc nu sunt decât cópii și reprezentări văzute ale cultului spiritual adus necontenit lui Dumnezeu de către Biserica triumfătoare din ceruri. O imagine a acestei Biserici cerești trebuie să ne-o dea, în chip sensibil, în ansamblul ei arhitectural și pictural, biserica-locaș. Astfel *turla cea mare* (cupola) de deasupra naosului, care prin înălțimea ei este cea mai aproape de cer, va *înfățișa prin pictură Biserica cerească*, adică pe cei mai apropiați de Dumnezeu, cei care L-au slujit în lume și s-au jertfit pentru credință (sfinții profeți, apostoli și evangheliști), care L-au vestit în lume și stau în preajma lui Hristos-Dumnezeu. De aceea, pe bolta turlei mari e pictat Hristos, și în cercuri ordonate coboară imaginile îngerilor, apostolilor, iar la baza turlei stau Sfinții Evangheliști. *Altarul*, cea mai tainică și sfântă încăpere, simbol al cerului în care a intrat Hristos, transfigurat prin Înviere, va fi pictat cu chipuri ale Bisericii triumfătoare, cele mai apropiate de altarul ceresc (ca Maica Domnului pictată pe bolta altarului) și persoane care au avut rol în alcătuirea cultului și slujirea Sfintei Liturghii: mari ierarhi, autori de Liturghii, diaconi slujitori, scene istorice și simbolice din istoria sfântă a Vechiului Testament și a Noului Testament, în legătură cu Liturghia etc. *Naosul* rezervat credincioșilor, imagine a vieții pământești, va reprezenta în pictură viața, activitatea și Patimile Domnului și ale sfinților Săi, pe pământ, înainte de a fi proslăviți în ceruri. *Pronaosul*, ca poartă și anticameră a bisericii, va reprezenta în pictura sa chipurile celor care luptă să câștige mântuirea: ctitori, voievozi, arhierei, pustnici și călugări, precum și scene care să instruiască pe credincioși despre ce este biserica și cum stăm în ea. *Suprafața exterioară* a zidurilor (ca la bisericile din Bucovina) va fi pictată cu chipurile acelor care n-au făcut parte din Biserica lui Hristos, dar au trăit pentru aceasta: drepții și profeții Vechiului Testament, filozofi păgâni care au contribuit la pregătirea sufletească a omenirii, pentru a-L primi pe Hristos (E.B. LG, 1993, p. 410–562).

TIPICA sau **PSALMII TIPICI** (Ps. 102, 145) — se cântau odinioară, ca și cei antifonici, în întregime la Liturghie; azi se mai cântă întregi numai la Obedniță (Prânzânda), în mănăstiri.

Din ei au mai rămas azi doar câte un verset (primul verset din Ps. 102); v. **Obedniţa**.

TIPICONALE, ***semne tipiconale***; v. **Sărbători**.

TIPICUL CEL MARE — colecţie de reguli monahale atribuite Sf. Sava (sec. V–VI), organizatorul vieţii monahale palestiniene şi întemeietorul mănăstirii Sf. Sava, de lângă Ierusalim.

TIPLOTA — mic vas de metal, ce stă la proscomidiar şi în care se încălzeşte apa, care, după săvârşirea Sfintei Jertfe, se toarnă în potir, înainte de împărtăşirea preotului. Această apă caldă se numeşte „căldură"; ea simbolizează căldura sângelui care a curs pe cruce din Trupul Domnului, şi apa amestecată cu sânge când a fost împuns cu suliţa; simbolizează şi credinţa caldă cu care trebuie să ne împărtăşim, dar şi căldura Sf. Duh, aşa cum se spune în formula de binecuvântare a apei calde care se toarnă în potir: „Căldura credinţei Sfântului Duh..."; v. **Teplota**.

TISMANA — mănăstire în jud. Gorj, datând din sec. XIV, întemeiată de călugărul Nicodim (venit la noi din Prilep-Serbia), în vremea lui Vladislav-Vodă Basarab (1364–1372). După cum arată inscripţia, mănăstirea a fost construită întâi în lemn; zidirea s-a făcut de Radu-Negru Basarab (1373–1384), iar acoperişul de plumb a fost pus de Neagoe-Vodă Basarab (1512–1521). Fiind distrusă de turci, a fost refăcută de Matei Basarab (sec. XVII), care „a înzestrat-o cu clopote, sfeşnice şi altele" drept mulţumire că aici s-a adăpostit contra trupelor trimise de Leon-Vodă (1633–1654). La sfârşitul sec. XVIII, turcii au distrus-o complet, dar a fost refăcută la 1798; a mai fost restaurată în sec. XIX, de vreo două ori, fiind distrusă de un incendiu; ceea ce este azi mănăstirea Tismana se deosebesşte mult de ceea ce a fost forma ei iniţială; în pictura votivă sunt redate însă portretele tuturor domnilor care au contribuit la continua ei renaştere. Astăzi Tismana este mănăstire de maici.

TITULI — denumire pentru acele case ale creştinilor bogaţi din epoca romană, case spaţioase cuprinzând o sală vastă, dreptunghiulară, în care se strângeau creştinii pentru săvârşirea cultului, în primele veacuri, până în sec. IV, când, dându-se libertate creştinismului (Edictul de la Milan, 313), au început a se construi primele basilici creştine, ca locaşuri proprii pentru cult.

TOACA (gr. σήμαντρον, τό — *simantron*; lat. *signum*, *signaculum* = instrument cu care se dă semnalul) — instrument sonor, folosit în bisericile ortodoxe, şi mai ales în mănăstiri, pentru a anunţa începerea slujbelor religioase. Începând din sec. IV, după ce creştinismul a devenit o religie liberă, slujbele religioase se anunţau prin clopoţei sau trâmbiţă (ca în Vechiul Testament) şi direct prin bătăi în uşă, cu un ciocan de lemn. În locul acestora a rămas toaca, de lemn sau fier. Toaca este de trei feluri: toaca *mică*, toaca *mare* şi *tochiţa*. *Toaca de lemn* este formată dintr-un ciocan de lemn şi o scândură, pe care se bate cu ciocanul, după o anumită cadenţă. Toaca mică de lemn este portabilă, spre deosebire de toaca mare şi de tochiţa de fier, care sunt fixate de clopotniţă, ca şi clopotele. Toaca mică de lemn şi tochiţa sunt folosite la bisericile mănăstireşti şi la catedrale. Ea se bate la începutul fiecărei slujbe, într-o singură stare, ocolindu-se biserica seara

şi dimineaţa, cu opririle şi închinăciunile cuvenite, în cele patru laturi ale bisericii: întâi se bate în faţa bisericii, apoi în latura de miazăzi, de răsărit, de miazănoapte şi din nou în faţa bisericii (la sărbători, sâmbătă seara şi duminică dimineaţa, la praznice împărăteşti şi la sfinţi cu Polieleu). În noaptea Învierii toaca se bate împreună cu clopotele.

TOATĂ SUFLAREA — este numele unei teme iconografice care se pictează pe bolta turlei de sud, în bisericile care au două turle pe pronaos. Tema inspirată din Ps. 148 înfăţişează pe Iisus Hristos aşezat pe tron, înconjurat de îngeri şi cercuri de sfinţi de toate categoriile; la unele biserici se adaugă într-un cerc, la marginea acestei scene, chipuri de animale domestice, de toate felurile, precum şi pomi, munţi, dealuri, soarele şi luna, ilustrându-se astfel participarea lumii, a naturii şi a întregii firi create, la proslăvirea lui Dumnezeu, alături de oameni şi sfinţi: „Lăudaţi pe Domnul din ceruri… lăudaţi-L pe El toţi îngerii Lui… toate puterile… soarele şi luna… toate stelele şi lumina… Lăudaţi-L pe El, cerurile cerurilor… Să laude numele Domnului, că El a zis şi s-au făcut, El a poruncit şi s-au zidit. Lăudaţi pe Domnul toţi cei de pe pământ… focul, grindina, zăpada… viforul… munţii… dealurile, pomii cei roditori… fiarele şi toate animalele… şi păsările… împăraţii pământului şi toate popoarele…" (Ps. 148)… „*Toată suflarea să laude pe Domnul!*" (Ps. 150).

TOCHIŢA v. **Toaca**.

TOIAGUL PĂSTORESC v. **Cârja arhierească**.

TOLSTOENISMUL — doctrină formulată de Lev Tolstoi, mare prozator rus (sec. XIX), care, pornind de la doctrina creştină, predică un moralism abstract. Argumentând cu fapte, el critică creştinismul istoric (cu toate luptele lui sângeroase). Creştinismul lui Tolstoi se bazează numai pe învăţătura morală a Mântuitorului; Tolstoi nu recunoaşte şi nu admite doctrina Lui tainică, mistică. Tolstoi nu admitea libertatea omului şi nu vedea rădăcina răului în natura umană, în voinţa lui, ci în conştiinţă. Pentru a birui răul nu e nevoie de ajutorul divin, de harul divin, ci doar de o schimbare a conştiinţei. Pentru Tolstoi, Iisus Hristos nu era Răscumpărătorul şi Mântuitorul, El era doar Marele Învăţător şi Îndrumător al vieţii omului, cel care i-a dat legile şi poruncile morale. Tolstoi considera că astfel era uşor de realizat creştinismul în viaţă, pentru că e mai la îndemână şi mai înţelept să trăieşti potrivit legii morale a dragostei, decât a urii. Creştinismul, zicea Tolstoi, nu s-a realizat în practică din cauza teoretizărilor şi comentariilor teologice, care au căutat să concentreze toată atenţia asupra lui Iisus Însuşi, bazând totul pe puterea Lui şi a graţiei divine. Concepând astfel creştinismul, Tolstoi zdruncină toate temeliile Bisericii creştine. El avea dreptate când cerea împlinirea în viaţă, trăirea poruncilor lui Hristos, dar greşea când credea că era uşor de îndeplinit aceasta numai cu ajutorul unei conştiinţe luminate, dar fără ajutorul Mântuitorului şi harul Sf. Duh. Cerând omului acest efort, Tolstoi a lunecat în „maximalismul moral" (susţinut de secta montanistă care existase în Frigia, în sec. II), pe care n-a avut însă puterea să-l realizeze el însuşi. Tolstoi acuza de imoralitate societatea pentru că nu renunţa la proprietate, pentru că folosea tehnica

modernă, pentru că oamenii mâncau carne, fumau etc. De altfel, aceste principii critice prin care denunța păcatele și înfiera caracterul necreștin al societății și al culturii timpului său, le-a predicat Tolstoi la vârsta bătrâneții, când s-a retras din viața socială, aristocratică, în care trăise și căreia îi aparținea prin naștere, trăindu-și ultimii ani în austeritate și simplitate, alături de țăranii de pe moșia sa de la Iasnaia Poliana.

TOMA — unul dintre cei 12 Apostoli, galileean, chemat de Iisus; Toma este acela care, în ziua Învierii Domnului, fiindcă nu L-a văzut când Acesta S-a arătat Apostolilor, s-a îndoit de Învierea Lui; el a crezut numai când a văzut și a pipăit cu mâinile lui, urmele cuielor. Lui Toma i-a zis Iisus: „Pentru că M-ai văzut, ai crezut. Fericiți cei ce n-au văzut și au crezut!" (Ioan 20, 29).

TOMA DE KEMPIS; v. **Thomas a Kempis, Imitatio Christi.**

TOMA D'AQUINO (1225–1274) — promotor al filozofiei scolastice, bazată pe opera lui Aristotel, scrie vestita sa lucrare „*Summa theologiae*", în care caută să îmbine doctrina teologiei catolice cu filozofia lui Aristotel (mare filozof grec, sec. IV î.Hr.), care era o sinteză de filozofie stoică și știință, cu nuanță de misticism astral. Lucrarea lui Toma d'Aquino caută o armonie între religie și știință, înclinând spre raționalism.

TONSURA — raderea părului din creștetul capului, caracteristică clericilor catolici.

TORA-TORAH, LEGEA — cartea sfântă de bază a religiei mozaice în care este cuprins *Pentateuhul* (cele cinci cărți ale lui Moise: Facerea, Ieșirea, Leviticul, Numeri și Deuteronomul), cât și cărțile profetice și hagiografice. *Tora scrisă* cuprinde cele 39 de cărți sacre, canonice, fixate de canonul biblic iudaic, la care fariseii au adăugat și *Tora orală* (*Mișna* și *Talmudul*), care e tot de inspirație divină, dar a fost fixată în scris mai târziu. Saducheii nu au acceptat Tora orală, ci numai pe cea scrisă de Moise (Pentateuhul), cărțile profetice și hagiografice. Rabinii iudei considerau Tora nu numai o carte sfântă, ci un fel de ființă divină, care a fost creată de Dumnezeu cu două mii de ani înainte de creațiune. Rolul acestei cărți a fost de sfătuitor al lui Dumnezeu Însuși. Așa gândeau și musulmanii despre Coran; v. **Iudaism**.

TORAT-HAIM („Cartea Vieții") — denumire în limba ebraică pentru *Biblie*.

TOTEM — zeitate reprezentată printr-o plantă sau animal, în care popoarele primitive credeau că e întrupat sufletul unui strămoș al tribului respectiv și de aceea îl adorau, i se închinau.

TOTEMISM — credință în *totem* (strămoș), este o formă inferioară de religiozitate. Ea constă în credința unor popoare primitive că sufletele strămoșilor erau întrupate în plante sau animale și de aceea, între un grup de oameni și unele specii de animale, păsări sau reptile, considerate ca totem, există o legătură de rudenie. Această legătură dă naștere la anumite interdicții cu caracter alimentar și matrimonial. Una dintre aceste interdicții, numită *exogamă*, prevede obligația pe care o au membrii unui clan de a se căsători numai cu membrii altui clan. Căsătoria între membrii aceluiași clan este interzisă, deoarece sunt socotiți rude între ei, fiind descendenții unui totem (strămoș) comun.

Totemismul a fost considerat o formă particulară a cultului strămoşilor. Eliberate de trup, sufletele strămoşilor rămân în legătură cu cei vii. Uneori se întrupează într-un descendent sau se instalează în câte un obiect din casa în care a locuit. Ca şi spiritele naturii, spiritele morţilor nu au nici o legătură cu fiinţa supremă, „Zeul suprem“ care rămâne inaccesibil atât spiritelor celor morţi, cât şi celor vii.

TRADIŢIE, *SFÂNTA TRADIŢIE* — este alături de Sfânta Scriptură al doilea izvor de învăţătură al Bisericii. Sfânta Tradiţie sau *Predania* este mai veche decât învăţătura scrisă, adică Vechiul şi Noul Testament. Sfânta Scriptură a luat din Sfânta Tradiţie esenţialul şi l-a fixat în scris, dar aceasta a continuat să se amplifice prin interpretări la textele sfinte şi să se transmită oral mai departe. Tradiţia, predania sau învăţământul oral exista în vremea Sfinţilor Apostoli, alături de Sfânta Scriptură, aşa cum menţionează şi Sf. Apostol Pavel: „... fraţilor, staţi neclintiţi şi *ţineţi predaniile* pe care le-aţi învăţat, fie prin cuvânt, fie prin epistola noastră“ (II Tesaloniceni 2, 15). Această „predanie“, numită „Tradiţie apostolică“, este învăţătura pe care apostolii au primit-o chiar de la Iisus Hristos, direct, şi au transmis-o, la rândul lor, ucenicilor, preoţi şi episcopi, pe care i-au rânduit, întemeind biserici. Sfintele Evanghelii, Faptele Apostolilor şi Epistolele care formează Noul Testament au fixat în scris parte din această Tradiţie. După epoca apostolică, Tradiţia apostolică s-a amplificat, luând numele de *Tradiţia bisericească*. Această tradiţie, fixată în scris, cuprinde scrierile Sfinţilor Părinţi, dogmele şi canoanele formulate de Sinoadele ecumenice, cultul bisericesc. Orice învăţătură dogmatică trebuie să-şi aibă temeiul atât în Sfânta Scriptură, cât şi în Sfânta Tradiţie.

TRANSCENDENT (lat. *transcendo,-ere* = a trece pe deasupra) — a trece înălţându-se, a trece dincolo, a călca (a trece peste hotarele legilor, peste tot ce depăşeşte realitatea, tot ceea ce, după Kant, iese din experienţa simţurilor, depăşeşte principiile cunoaşterii, adică dincolo de materie, de „lucrul în sine“); omul a păstrat amintirea cunoaşterii paradisiace, a păstrat un dor, o dragoste şi legătură între ele şi Dumnezeu şi care nu se păstrează decât prin puterea harului; Dumnezeu participă prin har la acest *act sinergic* care face din religie o *lucrare teantropică* (de îndumnezeire a omului), ce se manifestă intern, prin credinţă şi, extern, prin acte morale şi de cult; v. **Sinergie**.

TRANSCENDENTALISM — curent iniţiat de R.W. Emerson (1836), cugetător şi eseist american, de nuanţă mistic-panteistă; pe plan practic, el propunea autoperfecţionarea morală, pentru îndreptarea societăţii şi combaterea inegalităţilor sociale, generate de capitalism.

TRANSCENDENŢA — transcendenţă divină, „sfinţenia“, ca aspect fundamental al fiinţei divine atotputernice, inefabile (în prezentarea Vechiului Testament).

TRANSEPT — este, în arhitectura interioară a bisericii, nava transversală care se transpune orizontal pe nava sau navele longitudinale, formând un naos în formă de cruce.

TRANSFIGURARE — procesul de schimbare al unui aspect al realităţii într-o nouă înfăţişare; v. **Schimbarea la Faţă a Domnului**, **Preobrejania**.

TRASMIGRAŢIE (lat. *transmigratio*, *trans-*

migro,-are = a trece dintr-un loc într-altul) — în religiile orientale este credința în trecerea sufletelor dintr-un corp în altul, după moarte; reîncarnarea, metempsihoza.

TRANSSUBSTANȚIERE — schimbarea unei substanțe în alta; termen religios pentru explicarea Tainei Euharistice de transformare a pâinii și vinului euharistic, în Trupul și Sângele Domnului, (de transsubstanțiune) în timpul Sfintei Liturghii.

TRAPEZA (gr. τράπεζα, ἡ — *trapeza, i* = masă, mâncare) — masa călugărilor într-o mănăstire; sala de mese, sufrageria; trapezăria (lat. *refectoriu* de la *refectio* — mâncare; gr. τραπεζαρία, ἡ — *trapezaria*).

TRAPIST, TRAPIȘTI — membru al organizației monahale create în mănăstirea *La Trappe* din Normandia (nordul Franței), în 1665, de către bogatul canonic Armand Jean Bouthillier de Rancé, abatele (starețul) mănăstirii; acesta imprimă aici un stil de viață foarte riguros: munca în tăcere, post, rugăciune. Accentuând rigorile vieții călugărilor cistercieni (din care s-au desprins ca ramură), *trapiștii* au fost numiți și „cistercieni reformați". (*Cistercienii* — ordin monahal francez, întemeiat de Robert, călugăr benedictin, în regiunea Cistercium-Franța, în 1098; principiile de viață ale ordinului erau foarte severe, dar au fost depășite de *trapiști*).

TRĂCHEARILE — termen denumind „dicherul" și „tricherul" folosit în *Pravila Mare*, gl. 53 (ed. Acad. p. 104); v. **Dichere**, **Trichere**.

TREBNIK — denumire slavă pentru *Molitvelnic* (Molitfelnic, Trebnic); v. **Molitfelnicul**.

TREFLAT — plan cu trei abside, în arhitectura bisericească, altar, sânurile bisericii.

TREFOLOGHIU v. **Antologhiu**.

TREI IERARHI — Sfinții Trei Ierarhi: Vasile, Grigorie și Ioan, pe care Biserica Ortodoxă îi sărbătorește la 30 ianuarie, au meritat această cinste, atât pentru viața lor sfântă, cât și pentru contribuțiile lor la progresul și întărirea Bisericii creștine pe plan doctrinar și social. SFÂNTUL VASILE CEL MARE (330–379) a fost un mare păstor al Bisericii, ca preot, episcop și mitropolit în Cezareea Capadociei, de unde era originar. Având o cultură aleasă, însușită la școlile din Cezareea, Constantinopol și Atena, el a fost și un mare scriitor, îmbogățind literatura patristică cu o vastă operă, cuprinzând scrieri: *dogmatice* („Despre Sfântul Duh" etc.), *moral-ascetice* („Regulile vieții monahale", „Despre credință", „Despre judecata lui Dumnezeu" etc.). *Omilii și Cuvântări* cu diverse teme (exegeză la Psalmi, la Hexaimeron), *teme moral-pedagogice* („Contra beției", „Despre invidie",„Către tineri" etc.), *panegirice* („cei 40 de tineri din Sevasta" ș.a.), *liturgice, canonice, scrisori*; dintre acestea, cea mai importantă: „Liturghia" care-i poartă numele, și care, alături de „Liturghia" Sfântului Ioan Gură de Aur și „Liturghia Darurilor mai înainte sfințite" a Sf. Grigore Dialogul (sec. VI), alternează în cursul anului bisericesc, în slujbele Bisericii (așa cum e prevăzut în Liturghierul Bisericii Ortodoxe). Sf. Vasile cel Mare a fost un organizator al cultului și al monahismului creștin; el este primul dintre cei trei mari ierarhi și dascăli ai lumii creștine. Sf. Vasile este pomenit singur la 1 ianuarie (Sf. Vasile), când se slujește Liturghia sa și se citesc „Molitvele" Sf. Vasile. SFÂNTUL GRIGORIE DE

NAZIANZ (330–390) este prăznuit la 30 ianuarie, la Sfinţii Trei Ierarhi şi singur, la 25 ianuarie. A fost legat de Sf. Vasile cel Mare cu o puternică prietenie, studiind împreună la aceleaşi şcoli şi însuşindu-şi, ca şi acesta, o vastă cultură. Sinoadele III şi IV ecumenice i-au atribuit titulatura de „Teologul" pentru competenţa cu care a aprofundat şi a formulat dogma ortodoxă despre Dumnezeu şi Sfânta Treime, folosind „metoda" îmbinării elementelor Revelaţiei şi Tradiţiei, cu idei şi demonstraţii filozofice, doctrină cuprinsă în numeroase scrieri şi în ciclul de „Cuvântări teologice". Dintre numeroasele sale lucrări amintim: „Cântările panegirice" (în cinstea sfinţilor), Cuvântări necroloage, Cuvântări ocazionale („Despre fugă", un adevărat tratat despre preoţie, argumentând de ce a părăsit preoţia, deşi fusese hirotonit). De la el a rămas şi o valoroasă *operă poetică* cu conţinut moral-dogmatic (poeme teologice, poeme istorice etc.), aproximativ 507 poezii, unele cu caracter autobiografic. Sf. Grigorie de Nazianz — Teologul — a rămas în literatura patristică un mare scriitor şi *creatorul poeziei creştine*, un mare *orator, predicator* şi păstor sufletesc cu o conştiinţă de înaltă exigenţă, ceea ce l-a făcut în cele din urmă să părăsească preoţia şi, revenit la Arianz, unde s-a născut, aproape de Nazianz, să se dedice rugăciunii, studiului şi poeziei. SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR (354–407), născut în Antiohia, dintr-o familie creştină, este educat de mama sa Antuza, care, rămasă văduvă la 20 de ani, îi închină copilului toată grija, până la sfârşitul vieţii ei. Ioan studiază cu dascăli vestiţi din Antiohia şi se dedică de tânăr ascetismului şi castităţii, fiind preocupat de problemele monahismului. Scrie mult pe această temă, printre care şi vestita sa carte *Despre preoţie*. Considerând prea înaltă misiunea de preot, el acceptă cu greu să se preoţească şi de aceea se hirotoneşte târziu (386). El va fi 12 ani preot la Antiohia, remarcându-se prin viaţa de sfinţenie şi prin strălucitul talent de predicator şi misionar, combătând ereziile, imoralitatea şi căutând să-i familiarizeze pe ascultătorii săi cu adevărurile Sfintei Scripturi, face multă exegeză biblică. În anul 397 este numit patriarh al Constantinopolului, unde continuă acelaşi mod de predicare, combătând mai ales abuzurile şi lăcomia clerului şi făcându-se însuşi exemplu de sobrietate şi sărăcie, folosind tot prisosul pentru ajutorarea săracilor şi bolnavilor din spitale. Predica sa înflăcărată se adresează, necruţătoare, tuturor straturilor sociale, fără a menaja rangul, ceea ce îi aduce mulţi duşmani. În acest timp îşi scrie predicile cu caracter exegetic la: Epistolele pauline, Faptele Apostolilor, Psalmi şi alte cărţi ale Vechiului şi Noului Testament etc. Trimite misionari la goţii din părţile Dunării, în Tracia şi estul Mării Negre. Fiind acuzat de episcopul Teofil al Egiptului că-i apără pe origenişti (discipolii lui Origen) fiindcă adăpostise pe unii dintre ei, fugiţi din Egipt, Ioan este convocat la sinodul de la Stejar (lângă Calcedon), având împotriva sa şi pe împărăteasa Eudoxia, care nu-i ierta spiritul critic din predici. Ca urmare, Ioan este depus din treaptă, dar după scurt timp este readus, cerut de poporul revoltat de asemenea hotărâre. Continuându-şi activitatea în acelaşi spirit, i se înscenează din nou un proces (cu acuzaţia mincinoasă că a comparat-o pe Eudoxia cu Irodiada) şi într-un alt sinod,

convocat tot de Teofil, Ioan este definitiv înlăturat şi trimis în exil în Armenia (la Cucuz), unde îndură multe privaţiuni şi suferinţe (foame, boală, sărăcie); de aici este trimis undeva pe malul răsăritean al Pontului, într-o localitate unde nu mai ajunge, căci moare pe drum din cauza frigului şi oboselii (în ziua de 14 septembrie, anul 407), rostind ultimele cuvinte: „Slavă lui Dumnezeu pentru toate". Suferinţele îndurate de Ioan în timpul exilului sunt cunoscute din scrisorile trimise de el prietenilor din Constantinopol, Antiohia, dar mai ales din cele „17 scrisori către Olimpiada", o diaconiţă văduvă, foarte pioasă şi devotată Sfântului Ioan Gură de Aur. Vastitatea operei sale teologice o arată cele 18 volume cuprinse în Patrologia Migne, având o problematică variată: sute de omilii asupra Sfintei Scripturi, scrieri dogmatico-polemice, în care argumentează, împotriva ereticilor, deofiinţimea Tatălui cu Fiul, Învierea lui Hristos, cuvântări la toate sărbătorile împărăteşti închinate Mântuitorului, cuvântări panegirice, cateheze, cuvântări la diverse teme moral-sociale, scrieri apologetice, ascetice, cu caracter doctrinar, moral-educativ. O carte clasică este tratatul său „*Despre preoţie*", luminoasă călăuză a preoţimii creştine din toate vremurile; normativă pentru Liturghia ortodoxă este „*Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur*", care se săvârşeşte în Biserica Ortodoxă în cea mai mare parte a anului bisericesc. Sfântul Ioan a fost numit „Gură de Aur" (Chrysostom) pentru excepţionalul său talent oratoric şi de predicator. Este prăznuit de Biserica Ortodoxă împreună cu marii săi contemporani, Sfinţii Ierarhi şi dascăli ai lumii creştine, Vasile cel Mare şi Grigorie de Nazianz (Teologul), în ziua de 30 ianuarie (Sfinţii Trei Ierarhi) şi singur la 13 noiembrie.

SFINŢII TREI IERARHI — biserica fostei mănăstiri cu hramul Sfinţii Trei Ierarhi (Trisfetitele), ctitorie a domnitorului moldovean Vasile Lupu, a fost zidită după 1635 şi sfinţită în 1639 de mitropolitul Varlaam. În arhitectura acestei biserici, monument de artă, se îmbină elementele vechi ale *stilului autohton moldovenesc* (bolţi supraînălţate în turle cu bază stelară la exterior şi bogate decoruri exterioare, rezultate din prelucrarea măestrită a materialelor de construcţie), peste care s-au adăugat *influenţe ale stilului bizantin* (evident în planul treflat sau drept al bisericilor), combinat, în Moldova, cu *elemente romanice şi gotice*, care au dat stilului moldovenesc unele din caracterele sale specifice: *contraforţii* care sprijină zidurile la exterior, *nervurile* de piatră ale bolţilor, tendinţa de *înălţare* a bisericilor, *elemente decorative* ale sculpturii în piatră (la uşi şi la ferestre); în secolul XVII, peste aceste elemente se adaugă influenţe răsăritene de origine armeană, caucaziană şi arabă, vizibile în înălţarea turlelor şi strâmtarea lor prin elemente de decor extern; *biserica Trei Ierarhi* concretizează mai ales aceste din urmă influenţe, în neasemuitul său decor sculptural de piatră ce-i împodobeşte zidurile exterioare. Pictura bisericii s-a făcut, în *1641*, de zugravi aduşi din Rusia. În acelaşi an, la 13 iunie, au fost *aduse şi aşezate aici moaştele Sfintei Paraschiva*, care se aflau la Constantinopol şi au fost răscumpărate de Vasile Lupu de la patriarhia din Constantinopol, prin plata datoriilor patriarhiei. Mănăstirea Trei Ierarhi a devenit un important centru de cultură,

întemeindu-se aici o Academie, „prima instituție cu elemente de învățământ superior din Moldova", după modelul celor înființate de Petru Movilă la Kiev; aici se înființează și prima tipografie din Moldova (1640) și tot aici, în trapeza mănăstirii, s-a ținut *Sinodul de la Iași (1642)*, care a aprobat „*Mărturisirea de credință*", întocmită de *mitropolitul Petru Movilă*. Biserica Trei Ierarhi a devenit gropniță domnească, aici fiind înmormântați: Vasile Lupu (1661), soția sa Tudosca și fiii săi Ioan și Ștefăniță (1661). Tot aici au fost înhumate osemintele domnitorilor Dimitrie Cantemir, aduse din Rusia (1935) și Alexandru Ioan Cuza (1947), aduse din Germania.

TREIME — dogma creștină despre Sf. Treime ne învață că Dumnezeu este Unul după ființă și întreit ca Persoane: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt. Aceste trei persoane alcătuiesc Sf. Treime, taina de nepătruns cu mintea omenească, descoperită oamenilor prin revelația divină. Cele trei persoane divine sunt de-o ființă, egale, veșnice, dar nu sunt trei dumnezei, ci Unul singur, Tatăl, care se deosebește de celelalte persoane, întrucât El este Cel ce naște din veci pe Fiul și purcede pe Sf. Duh de la Tatăl. În același timp cele trei persoane se întrepătrund reciproc, fiind Una în Alta în chip neamestecat, printr-o singură ființă: Tatăl este în Fiul și în Sf. Duh, Fiul este în Tatăl și în Sf. Duh, iar Sf. Duh este în Tatăl și în Fiul. Această învățătură că Dumnezeu este Unul după ființă și întreit ca Persoană, fiind mai presus de puterea de înțelegere a minții omenești, ne-o însușim prin credință. Ea a fost descoperită omului prin Revelația divină și este cuprinsă în Sf. Scriptură și Sf. Tradiție. Arătarea ei deplină s-a făcut la Botezul Domnului, când Duhul Sfânt în chip de porumbel S-a pogorât asupra Sa, iar glasul lui Dumnezeu-Tatăl mărturisea din cer: „Acesta este Fiul Meu cel iubit întru Care am binevoit" (Matei 3, 15–17). Mântuitorul trimite pe apostoli să propovăduiască în numele Sfintei Treimi: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh" (Matei 28, 19). Sf. Evanghelist Ioan zice: „Trei sunt care mărturisesc în ceruri: Tatăl, Cuvântul (Fiul) și Sf. Duh și Aceștia trei Una sunt" (I Ioan 5, 7). În iconografia ortodoxă Sf. Treime este înfățișată astfel: Dumnezeu-Tatăl are chipul unui bătrân, cu barbă albă, lungă; alături de El, Iisus, amândoi așezați pe norii cerului, iar peste capetele lor planează Sf. Duh, în chip de porumbel. Sf. Treime, în reprezentare iconografică apare pe întreg teritoriul românesc, atât cu semnificația de hram creștinesc, dar și de simbol al unității naționale.

TREPTE sau **CÂNTAREA TREPTELOR** sau ***Treptele antifoanelor*** (gr. οἱ ἀναβαθμοί — *anavatmoi*, gr. βαθμός, ὁ — *vatmos* = treaptă) — sunt niște tropare mai scurte, în serie, alcătuite din versetele unor psalmi sau din alte cântări biblice (din Vechiul Testament), pe baza cărora un imnograf a creat un nou text; de aceea ele sunt considerate niște cântări de trecere (intermediare) între cântările de origine biblică și cele de origine nouă cu text. Așa sunt antifoanele celor 8 glasuri care se cântă la Utrenia de Duminică, compuse de Sf. Ioan Damaschin, pe baza Psalmilor 119–133 (120–134), care formează catisma a 18-a, numită și *cântarea treptelor* pentru că se cânta pe treptele de la intrarea templului din Ierusalim.

De aceea, aceste antifoane din Octoih se mai numesc şi *Treptele antifoanelor*. Fiecare din ele cuprinde câte nouă tropare (stihiri) scurte, grupate trei câte trei, în trei antifoane pentru fiecare glas. Aceste antifoane se cântau alternativ de cele două coruri (strane), aşa cum se cântă şi azi în bisericile unde sunt doi cântăreţi. În sens simbolic sau mistic, acestea s-au numit *trepte*, pentru că David arată în Psalmii săi: „suirea lui Israil din Vavilon către Ierusalim, iar a noului Israil, adică a noastră, suirea din păcat, către Ierusalimul cel ceresc, adică Raiul" (*Tipic bisericesc*, ed. IV, Cernica, 1925, p. 292).

TREPTELE ANTIFOANELOR v. **Trepte**.

TRIADICALE sau ***Troparele treimice*** (gr. τὰ τριαδικὰ τροπάρια — *triadica troparia*) — troparele Sfintei Treimi (rugăciuni şi imne) alcătuite în cinstea şi spre slava Sfintei Treimi, sunt 12 tropare care încep cu „Cade-se (cuvine-se) cu adevărat", care se cântă pe gl. II, după canonul treimic, la miezonoptica duminicii.

TRICHER v. **Dicher**.

TRIHERUSA, *Panaghia Triherusa* (gr. παναγία τριχεροῦσα — *panaghia triherousa*) sau ***Precista cu trei mâini*** — o icoană de iconostas, foarte veche, care se află la Athos şi este atribuită Sf. Ioan Damaschin, dar se crede că e un prototip rămas după o icoană pictată de Sf. Evanghelist Luca. După o legendă se spune că, după ce Sf. Ioan Damaschin a ţinut cuvântările pentru apărarea icoanelor, iconoclaştii (duşmanii icoanelor) i-au tăiat mâna dreaptă (sau se spune că sirienii i-au tăiat-o, fiindcă făcea prozelitism în Siria). Mergând la Ierusalim a pus mâna tăiată pe icoana Maicii Domnului şi s-a rugat. Maica Domnului, a adus un vânt care a făcut să-i crească mâna la loc. De atunci s-a pictat o icoană a Maicii Domnului cu trei mâini. Icoana aceasta a fost adusă de la Ierusalim în Serbia, şi apoi la Athos, la mănăstirea Hilandar (unde sunt călugări sârbi). La mănăstirea Lavra Pecerska (Kiev) este zugrăvit Sf. Ev. Luca, pictând această icoană (E.B. LG, ed. 1993, p. 537). Acest tip de icoană n-a fost canonizat de Biserică şi, ca urmare, nu este cuprins în nici o erminie a zugravilor (manual de pictură bisericească). În ţara noastră există icoane ale Maicii Domnului, cu cea de-a treia mână, în nordul Moldovei. Icoana de acest tip a fost pictată pentru comercializare, de un pictor obscur, Gheorghe Rusu, şi vândută în reproduceri de sute de mii de exemplare, chiar prin intermediul magazinelor Patriarhiei Române (deşi icoana nu se supune nici unui canon bisericesc) (vezi „România liberă", 22, II, 1994).

TRIHOTOMISM — erezie din primele veacuri, privitoare la natura omului, care susţine că omul nu este constituit din două elemente: trup şi suflet (cum învaţă Biserica), ci e format din trei elemente: trup, spirit şi suflet. Omul are astfel un suflet animal şi unul raţional, adică principiul imaterial din om e împărţit în două substanţe: suflet şi spirit (concepţie care se va regăsi şi la unii teologi protestanţi). Biserica susţine *dihotomia*, adică cele două naturi ale omului: trup şi suflet. Dacă unele texte din Sf. Scriptură şi Sfinţii Părinţi vorbesc uneori de suflet şi spirit ele înţeleg prin aceasta numai două funcţii ale naturii spirituale a omului, dar nu două substanţe spirituale. După doctrina

creştină, sufletul este o substanţă reală, vie, imaterială şi nemuritoare, suflare din suflarea lui Dumnezeu, cum ne spune Sf. Scriptură: „Atunci, luând Domnul Dumnezeu ţărână din pământ, a făcut pe om şi a suflat în faţa lui suflare de viaţă şi s-a făcut omul fiinţă vie" (Facerea 2, 7).

TRIMORFION v. **Deisis**.

TRINITATE v. **Sfânta Treime**.

TRIOD (gr. τριώδιον, τρεῖς ᾠδή — *Triodion*, *treis odi* = trei cântări, trei ode), numit şi ***Triodul de post*** — se numeşte cartea de slujbă cuprinzând rânduiala serviciului divin din perioada numită *a Triodului*, care ţine din „Duminica vameşului şi a fariseului" şi până la Sâmbăta Mare (ajunul Sfintelor Paşti). Cuprinde zece săptămâni, din care primele trei sunt pregătitoare pentru Postul Mare (sau al Sfintelor Paşti), iar restul de şapte săptămâni sunt ale Postului Mare (Păresimi). Slujbele liturgice ale duminicilor şi praznicelor împărăteşti şi sfinţilor din această perioadă, se găsesc în cartea de slujbă a Triodului, combinate cu slujbe din Minei. În duminicile din perioada Triodului se cântă slujba din Octoih cu slujba din Triod, iar pentru sfinţii din Minei, care cad duminica, se cântă această slujbă (din Minei), numai dacă sfântul respectiv este hramul bisericii sau este sfânt cu polieleu. Deosebirea dintre *Triod*, *Octoih* şi *Minei* rezultă din numărul de cântări al canonului. În Octoih şi Minei, canoanele sunt de nouă cântări, dar în Triod sunt de trei cântări (ode). De aici şi numele cărţii de *Triod*. Cele mai multe din canoanele Triodului, precum şi ordonarea şi introducerea lor în cult sunt atribuite călugărilor Teodor şi Iosif Studitul (sec. IX, de la mănăstirea Studion). Cartea Triodului dă şi îndrumări de tipic, nu numai asupra felului cum se săvârşesc unele slujbe ale sfinţilor, ci şi îndrumări privind veşmintele pe care trebuie să le îmbrace preoţii în perioada Triodului (culoare neagră, purpurie sau luminoasă, precum şi acoperămintele (Sfintei Mese, proscomidiarului, tetrapodului, analogului) şi dvera (care trebuie să fie toate de culoare închisă). La sfârşitul cărţii de slujbă a Triodului este redată viaţa Sfintei Maria Egipteanca, scrisă de Sofronie, patriarhul Constantinopolului (sec. V), şi ultimul este *Tipicul lui Marcu* sau *„Capetele lui Marcu"*, privitoare la rânduiala sfinţilor şi praznicelor care cad în perioada Postului Mare. Triodul înflorit sau *Penticostarul* începea odinioară de la Florii; v. **Tipic**.

TRIODE v. **Diode**, **Canon**.

TRIPITAKA — colecţie de literatură sacră, care cuprinde principalul izvor de credinţă în religia budistă (India, China, Japonia); v. **Budismul**, **Mahayana**.

TRIPLI v. **Semne muzicale**.

TRIPTIC — icoană de lemn făcută din trei părţi: părţile laterale sunt legate prin nişte balamale de icoana centrală şi se închid peste ea, ca două obloane; v. **Diptice**.

TRISAGHION (*tresviatar*, imnul îngeresc) — adică imnul liturgic „Sfinte Dumnezeule, Sfinte tare, Sfinte fără de moarte, miluieşte-ne pre noi", numit astfel după repetarea întreită a cuvântului „Sfânt" (gr. Ἅγιος — *aghios*), se cântă după ieşirea cu Evanghelia (vohodul mic), înainte de citirea Apostolului. După cum spune Nicolae Cabasila, acest imn este închinat Sfintei Treimi şi a fost alcătuit de Biserică pe baza imnului îngeresc din Isaia. Astfel, spune

Isaia: „Serafimii stăteau înaintea Lui (Dumnezeu)... zicând: Sfânt, sfânt, sfânt este Domnul Savaot...“ (Isaia 6, 2–3). În sens mistic Trisaghionul simbolizează unirea Bisericii triumfătoare (din cer) cu cea luptătoare (de pe pământ), unirea cerului cu pământul, a îngerilor și sfinților cu oamenii, unire realizată prin întruparea și venirea pe pământ a Fiului lui Dumnezeu. La Liturghia obișnuită, imnul „Sfinte Dumnezeule...“ se cântă de trei ori; cântarea se alternează între cor (cântăreți, credincioși) și ceata liturghisitorilor din altar, simbolizând astfel, lauda neîntreruptă a lui Dumnezeu, de către Biserica cerească și cea pământească (E.B. LS, 1980, p. 316–317). Imnul „Trisaghionul liturgic“ („Sfinte Dumnezeule...“) a fost introdus, sau poate generalizat oficial, în rânduiala Liturghiei, între anii 450–453, în vremea lui Proclu, patriarhul Constantinopolului, și a împăraților Teodosie II și Pulcheria (se crede, în vremea unor calamități care s-au abătut asupra orașului). Imnul e menționat prima dată în actele Sinodului IV ecumenic, de la Calcedon. Se află și în Liturghia de rit galican (Franța) și la monofiziți (armeni, sirieni, iacobiți, etiopieni), copți (Egipt), care-l cântă cu adaosul: „Cela ce Te-ai răstignit pentru noi“.

TRISFETITELE v. **Trei Ierarhi**.

TRITEISM sau ***Filoponism*** — erezie (formulată în sec. VI de Ioan Filopon, din Alexandria Egiptului), care susținea existența a trei Dumnezei în Sfânta Treime. Ființa divină, susțin ereticii, se repetă în cele trei Persoane, contrar simbolului de credință, care susține unitatea Ființei dumnezeiești („Unul ca ființă și întreit ca persoană“).

TRITOPSIHIȚI — sectanți neoprotestanți (anabaptiști, studenți în Biblie), care învață că sufletul moare odată cu trupul, cu care va veni la învierea generală.

TROIȘNIC, Troeșnic — Canonul Sfintei Treimi, din Octoih; este un imn în cinstea Sfintei Treimi (gr. ὕμνος τριαδικός — *imnos triadikos*). El face parte din rânduiala slujbei Miezonopticii de Duminică, în care se mai află și alte rugăciuni și imne închinate Sf. Treimi, ca „Troparele Sfintei Treimi“ (Triadicale) și „Rugăciunea către Prea Sfânta Treime, a lui Marcu“.

TROIȚA (slv. *trica* = treime) — se numește sărbătoarea Sf. Treimi; icoană a Sfintei Treimi sau o cruce memorială, așezată la răspântii de drumuri pentru a aminti drumeților de rugăciune și de Dumnezeu. Crucile memoriale votive sunt ridicate în amintirea unor evenimente istorice (ex. Crucea de la Călugăreni, în amintirea victoriei lui Mihai Viteazul împotriva turcilor, ridicată de voievodul Șerban Cantacuzino). În Ardeal, troița se numește și *Rugă*. Troița, cruce de lemn și de piatră, este acoperită cu un acoperiș în formă de streașină (în două ape). Ea poate fi făcută și din trei cruci, unite prin același suport și aceeași streașină. Sărbătoarea Sfintei Treimi, numită de popor Troiță, se ține în lunea Rusaliilor; v. *Cruce*.

TROPAR (gr. τὸ τροπάριον — *to troparion*, de la gr. ὁ τρόπος — *o tropos* = mod, fel, chip, pentru că preaslăvește felul vieții unui sfânt, sau de la gr. τὸ τρόπαιον — *to tropaion* = trofeu, biruință, pentru că preaslăvește biruința sfinților asupra diavolului sau a patimilor) sau ***stihiră*** — este forma cea mai veche și fundamentală a poeziei imnografice

liturgice. În limba greacă, troparul respectă, ca formă, legile compoziţiei poetice (ritm, rimă, număr de silabe); prin traducerea în limba română, este redat în proză, respectându-se fondul, în dauna formei. Denumirea de *tropar* se dă azi unor compoziţii imnografice izolate, care prezintă pe scurt şi cântă chipul sau icoana vieţii unui sfânt (unor sfinţi), ori descriu sensul şi importanţa unui eveniment din viaţa Mântuitorului sau din istoria sfântă a mântuirii, care se comemorează în principalele sărbători din cursul anului bisericesc. Aceste tropare se cântă la sfârşitul Utreniei, Vecerniei, la Liturghie, la vohodul mic, la slujba Ceasurilor. În cărţile de slujbă de azi, aceste tropare se numesc gr. τὰ ἀπολυτίκια — *apolitikia*, adică tropare finale (de încheiere), pentru că se cântă, de regulă, înainte de apolisul (gr. ἀπόλυσις, ἡ — *apolisis* = sfârşit) slujbei Vecerniei şi Utreniei. Tot tropare, în sens mai larg, sunt numite acele compoziţii (care în lb. greacă au formă de strofe în versuri fie izolate, fie grupate în serie) care se cântă sau se citesc în rânduiala unor slujbe (la începutul Aghiazmei mici: „Ceea ce ai primit bucurie prin înger…“). *Tropare* sunt şi acele compoziţii imonografice în formă de strofe, grupate în serie şi numite în cărţile de ritual *stihiri*, care se cântă la Vecernie (la „Doamne, strigat-am…“) şi la Utrenie (la „Toată suflarea…“), la Liturghie (la „Fericiri“) sau în rânduiala unora dintre Sfintele Taine şi ierurgii. Cele mai vechi tropare (stihiri) intrate în uzul liturgic sunt din sec. V: stihirile (troparele) numite *anatoliceşti* (atribuite imnografului Anatolie, patriarh al Constantinopolului), care se cântă la Vecernie şi Laude, care preamăresc patimile, pogorârea la iad şi Învierea Mântuitorului, urmărind combaterea ereticilor nestorieni şi eutihieni; troparul „Născătoare de Dumnezeu, Fecioară, bucură-te…“ (glas V), care se cântă la Litie, şi e atribuit Sfântului Chiril al Alexandriei; troparele Născătoarei de Dumnezeu, ale celor opt glasuri. Tot tropare sau stihiri izolate sunt şi acele scurte unităţi imnografice (din Minee) numite idiomele, automele, podobii, ipacoi, sedelne, antifoanele, treptele antifoanelor, svetilnele sau luminândele, numite şi voscresne sau mânecânde.

TROPOLOGHION — colecţie de tropare, care apar începând cu sec. V–VI; v. **Antologhion**.

TUMUL (lat. *tumulus* = movilă) — o movilă de pământ ridicată deasupra unui mormânt, în scopul de a-l proteja. Asemenea tumuli au fost descoperiţi pe aproape tot teritoriul ţării noastre, datând din epoci foarte vechi, începând din neolitic, epoca bronzului, a fierului şi unii datând din epoca migraţiilor (feudalismului timpuriu). Potrivit fiecărei epoci, şi specificul acestor tumuli este diferit, ca şi dimensiunile lor, începând de la diametru de 8–10 m şi înălţime de 0,50 m, până la 1 m şi ajungând la 8–10 m diametru şi 4-5 m înălţime. Movilele (tumuli) din neolitic (jud. Buzău) conţin morminte de inhumaţie; tumulii mai târzii, din epoca greco-romană şi a migraţiilor, conţin şi morminte de înhumare, dar mai ales de incinerare. În aceşti tumuli, obiectele funerare şi urnele sunt aşezate, uneori, direct pe pământ sau în construcţii funerare de piatră cioplită sau lemn (jud. Tulcea, Teleorman, Vâlcea, Mangalia). Unii tumuli erau înălţaţi din straturi alternative de piatră şi pământ (ca în Vrancea, la Bârseşti)

sau din unul ori mai multe straturi de bolovani, peste care se punea un strat subțire de pământ (în Vâlcea la Râureni, în Mehedinți la Ișalnița). În unele din aceste movile funerare (tumuli) se afla un mormânt principal și altele secundare, introduse mai târziu, în epoci ulterioare. În alți tumuli nu s-au aflat morminte, ci numai ofrande de arme ale luptătorilor căzuți în războaie, de-parte de unitățile lor, și numai spre comemorare.

TUNICA v. **Hiton**.

TURNUL BABEL v. **Babilon**.

TURLA — construcție în formă circulară, cu diametru de 2–3 m, înălțată deasupra acoperișului bisericii; caracteristică a arhitecturii bisericești; v. **Biserica**.

Ț

ȚADIKIN v. **Chassidim**.

ȚARINA OLARULUI sau **Țarina sângelui** — pământul blestemat, pentru îngroparea străinilor, cumpărat de farisei cu cei 30 de arginți aruncați de Iuda, care-i primise de la ei ca preț al vânzării Domnului Său, Iisus Hristos. Mustrat de conștiință, Iuda se spânzură.

ȚÂRCOVNIC (slv. *țercov* = biserică) — denumire pentru cântărețul bisericesc (cel care cântă la strană). El este un ajutător al clerului. Acolo unde lipsește *paracliserul* (cel care se ocupă cu curățenia bisericii, aprinderea candelelor, a lumânărilor, tragerea clopotelor, aducerea celor necesare pentru slujbă), cântărețul face și serviciile ce revin paracliserului (aceasta mai ales la bisericile de sat). Paracliserul se mai numește și *crâsnic, făt, palamar*, și în multe părți e numit țârcovnic ca și cântărețul bisericesc.

ȚEDOQAN v. **Iudaismul**.

ȚEDOC — numele marelui preot din templul din Ierusalim, în vremea lui Solomon; urmașii acestuia în slujbe au fost Saducheii; v. **Saducheii**.

ȚIGĂNEȘTI — mănăstire de maici (între București–Ploiești), este una dintre cele mai noi chinovii, de dată destul de recentă, de la sfârșitul sec. XVIII. La începutul sec. XIX, s-au construit aici două biserici: una, biserica mare, a fost zidită de marele boier Radu Golescu, în 1812, iar alta, în 1817, de logofătul N. Brâncoveanu (dărâmată pe la jumătatea sec. XX, de regimul comunist, spre a se da terenului altă întrebuințare, deși biserica era un adevărat monument de arhitectură). Mănăstirea Țigănești, numită astfel după numele lacului din apropiere, este un locaș de închinare foarte cercetat de credincioșii din satele din jur și din București.

ȚINTIRIM (maghiar *cinterem*) — cimitir; v. **Cimitir**.

U

UBICUITATE (lat. *ubique* = pretutindeni, oriunde) — însuşirea de a fi în tot locul; ubicuitatea, atotştiinţa şi atotputernicia sunt cele trei atribute ale lui Dumnezeu.
UCIGĂ-L CRUCEA, UCIGĂ-L TOACA, — denumire populară pentru diavol.
ULAMA, ULEME — erudit, învăţat teolog şi slujitor al cultului islamic (mahomedan); v. **Islamismul**.
ULFILA v. **Wulfila**.
UMĂRARIU — efod (termen vechi în BB, ed. 1988, p. 687).
UMBRI (A umbri), UMBRIRE — denumire pentru binecuvântarea pe care arhiereul o face cu dicherul şi tricherul. („*Rânduiala slujbei arhiereşti*" tipărită de Efrem Tighineanul, p. 30, 69).
UMIVALNIŢA — loc de spălat mâinile pentru slujitorii bisericii în partea de nord a altarului şi unde se scurgea apa folosită la slujbele din biserici (la proscomidiar sau o cameră separată). Vezi: Athanasie Mironescu, *Istoria mănăstirii Cernica*, p. 251; *Sfătuirea Mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei către preoţi,* la finele *Liturghierului* de Buzău, 1702 (transmise de C. Erbiceanu, în B.O.R., an XIII, 1889–1890, p. 163).
UNGEREA cu mir; v. **Mirungerea**.
UNIAŢIE, ***Unirea cu Roma*** — acţiunea din 1698–1701, din Transilvania, când o parte din românii ortodocşi au trecut la Unirea cu Biserica Romano-Catolică, determinaţi de presiuni, dar şi de perspectiva unor avantaje culturale şi materiale. Pe plan doctrinar a însemnat acceptarea celor patru puncte: Primatul papal, Filioque, Purgatoriul şi împărtăşirea cu azimă (pâine nedospită); aceasta a dus la sciziunea Bisericii Ortodoxe ardelene. În anul 1948, Uniaţia a fost anulată şi s-a făcut unificarea cu Ortodoxia, dar s-a revenit în 1990.
UNKULUNKULU — numele zeului suprem în mitologia triburilor africane (cafri şi hotentoţii). Într-un mit al acestor triburi se explică rolul acestui zeu în legătură cu *moartea* şi *nemurirea* oamenilor. Zeul a trimis oamenilor nemurirea printr-un cameleon, iar moartea printr-o şopârlă. Pentru că şopârla a ajuns înaintea cameleonului, oamenii au căzut sub destinul morţii. Cel mai frumos mit cosmogonic îl deţine mitologia polinezienilor. Ei credeau că *Maui*, zeul născut din soare şi noapte, este strămoşul şi îndrumătorul oamenilor, iar faptele lui minunate sunt numai un şir de binefaceri aduse omenirii (el a rânduit mersul astrelor, a adus oamenilor focul etc.) În ultima sa încercare, aceea de a distruge moartea, Maui a murit. Moartea lui a marcat şi destinul oamenilor, care au devenit de atunci muritori.
UNS, „Unsul lui Dumnezeu" (ebr. „*masiah*", gr. Χριστός, ὁ — *Hristos*, de la gr. χρίζω — *hrizo* = ung, gr. χρίω — *hrio* = a unge cu untdelemn) — se numeşte în Vechiul Testament „cel uns cu mir", consacrat pentru a primi o misiune. Erau „unşi", aleşi şi sfinţiţi preoţii, de către arhierei, erau „unşi" regii, de către profeţi (Cronici, Levitic); „unşi" se

numeau şi patriarhii Vechiului Testament (Avraam, Isaac, Iacov), în sensul că erau regii şi preoţii neamului lor (ex. Melchisedec era rege şi mare preot al Salemului, în vremea lui Avraam). Prin ungerea cu mir (untdelemn sfinţit), se împărtăşea celui uns o putere nevăzută. Miruirea era şi un semn al bucuriei şi al stimei. Se ungea cu untdelemn barba şi fruntea oaspeţilor (miruirea credincioşilor pe frunte, de către preot, la sfârşitul Liturghiei, poate fi o reminiscenţă, deşi ea are un caracter simbolic, fiind o împărtăşire a Duhului Sfânt (I Ioan 2, 27), în numele lui Iisus Hristos. *Iisus* înseamnă „mântuitor" (mesia), iar *Hristos* „uns" adică „cel uns", „Cel menit, hotărât de Dumnezeu să mântuiască lumea de păcatul strămoşesc".

UNTDELEMNUL BUCURIEI, al catehumenilor sau **al mântuirii** — se numeşte untdelemnul binecuvântat cu care preotul unge trupul celui ce urmează a primi botezul (ungerea prebaptismală). Acest untdelemn este sfinţit chiar atunci sau mai înainte, printr-o rugăciune specială de binecuvântare. Din el se toarnă mai întâi câteva picături, în formă de cruce, în apa din cristelniţă, apoi se unge, prin semnul crucii, trupul pruncului, în părţile şi cu formulele prevăzute în Molitfelnic. După aceasta se face imediat afundarea de trei ori în apa din cristelniţă, rostindu-se formulele rituale ale botezului, după care copilul este pus în braţele naşului, care ţine pe mâini o pânză albă (v. **Crişma**); naşul aşează copilul pe o masă alăturată şi aici, citind rugăciunea, preotul îl unge pe noul botezat cu Sf. Mir, în chipul sf. cruci, la ochi, frunte, gură, urechi, piept, spate, mâini şi picioare, zicând: „Pecetea darului Sfântului Duh, Amin!". Continuând ritualul botezului, el devine creştin adevărat, un nou Hristos adică „uns al Domnului" (gr. χριστός — *hristos* = uns); ungerea făcută în semnul Sfintei Cruci este o pecetluire a membrilor Bisericii lui Hristos. Ungerea părţilor principale ale trupului înseamnă sfinţirea simţurilor: frunte, ochi, nări, gură şi urechi; sfinţirea inimii şi a voinţei (ungerea pieptului şi a spatelui); pentru sfinţirea faptelor şi căilor vieţii creştinilor (prin ungerea la mâini şi picioare). Formula sacramentală a ungerii — „Pecetea darului Sfântului Duh" — este luată de la Sf. Apostol Pavel: „Iar Cel ce ne întăreşte pe noi împreună cu voi... şi a dat arvuna Duhului, în inimile noastre" (II Corinteni 1, 21–22) (v. **Mirungerea**). Scopul ungerii la botez, la săvârşirea diferitelor ierurgii şi la miruitul (pe frunte) după Liturghie simbolizează participarea celui ce a primit ungerea la viaţa în Hristos şi alungarea demonilor, a duhurilor rele, a păcatului; actul ungerii e însoţit de rugăciune şi invocarea numelui lui Dumnezeu.

UNUL NĂSCUT — este Iisus Hristos, „Fiul lui Dumnezeu, Care din Tatăl S-a născut, mai înainte de toţi vecii", cum ne învaţă Simbolul credinţei, formulat la Sinodul de la Niceea (325); v. **Hristos**.

UPANAYAMA — ritualul prezentării (aducerii) unui copil învăţătorului brahman pentru a-l educa şi iniţia în tainele religiei brahmane. Despre acest ritual ne vorbeşte şi Sfânta Scriptură, ca fiind specific în religia mozaică, privitor la primii născuţi, care erau aduşi la templu spre a fi educaţi de preoţi şi închinaţi lui Dumnezeu.

UPANIŞADE, Upanişad („învăţătură secretă") — capitole din Brahmane, cuprinzând comentarii şi meditaţii asupra Vedelor, privitoare

la marile probleme ale teologiei şi filozofiei: originea lumii, fiinţa şi atributele zeilor, natura sufletului omenesc, raportul lui cu sufletul divin şi materia etc. Se remarcă, în aceste comentarii, o mare libertate de gândire, care merge până la ateism. Într-unul din imne, privitor la originea lumii, în care se reflectă întreaga concepţie cosmogonică de mai târziu a indienilor, se pune întrebarea ce nume să se dea haosului primar din care a ieşit lumea, haos ce nu poate fi numit nici fiinţă, nici nefiinţă, nici cer, nici moarte; s-ar putea numi apă, mare sau prăpastie. Şi fiinţa din ce s-a născut? Din nefiinţă, prin puterea căldurii înţelese, nu ca materie, ci ca spirit, căldura spirituală, care este iubirea. Iubirea leagă fiinţa de nefiinţă şi stă la baza lumii conştiente. Ea este „prima sământă a inteligenţei" (aceste idei au influenţat probabil pe Eminescu, în Scrisoarea I). În Upanişade şi Brahmane sunt multe versiuni cosmogonice, în care predomină ideea că lumea este o emanaţie a substanţei divine a lui Brahma, prin *Brahma* înţelegându-se nu un zeu, ci principiul unic care este în fond rugăciunea sacrificială ridicată la rangul de principiu universal şi putere creatoare a universului. În *Upanişade*, literatură mai târzie (datând din mileniul I î.Hr.), creată, se crede, în cea mai mare parte de casta războinicilor şi a regilor, ideea de *Brahma* este înlocuită cu ideea de *Atman*. Atman („suflet", „suflare") se referă la sufletul omenesc ca organism material de natură fină, eterică, ca dublu al corpului omenesc şi are rol unificator în coordonarea tuturor simţurilor (*prana*). Acest Atman e o forţă vitală, care există nu mai în om, ci în toate fiinţele şi lucrurile, în tot universul. Există un Atman universal, un suflet al lumii, din care emană sufletul omului ca o scânteie dintr-un foc. Atman nu poate fi cunoscut în esenţa sa decât printr-o concentrare spirituală orânduită prin legi fixe. Spre a ajunge la această concentrare, la această meditaţie, există un ansamblu de practici, cunoscute sub numele de *Yoga* (pe care le recomandă brahmanismul).

UPANIŞADE v. **Brahmanele**, **Brahmanismul**.

URANISC (oranist) — baldachin portativ, pictat, care reprezintă cerul (rev. M.A., 1974, nr. 7–9, p. 489).

URIIL v. **Îngeri**.

URIM şi **TUMIM**, v. **Engolpion**.

URMAREA LUI HRISTOS — carte celebră, de învăţătură moral-religioasă şi de pietate creştină, scrisă în sec. XV de teologul german Thomas a Kempis (din Kempen, lângă Köln, 1380–1471) şi tradusă în lb. română, în sec. XVII, din lb. latină (cu titlul *Imitatio Christi*) cu titlul românesc: „Urmarea lui Hristos", de cărturarul Udrişte Năsturel, care a şi tipărit-o la mănăstirea Dealu, în 1647; v. **Imitatio Christi**.

URNA (lat. *urna*, vas special), **urnă funerară** — vas în formă de amforă din pământ ars, marmură sau metal, în care, în religiile păgâne, se păstra cenuşa celor morţi şi incineraţi; creştinismul nu admite acest ritual de înmormântare, căci „pământ eşti şi în pământ te vei întoarce", spun sfintele slujbe creştine pentru cei morţi. Urne se numeau la romani şi vasele mari de păstrat apa, vinul, untdelemnul etc. Urne se numesc şi cutiile de vot.

URSULINE — membre ale ordinului monahal catolic înfiinţat în 1537 de călugăriţa An-

gela Merici, în Italia, având ca scop educarea în spirit religios creştin a tinerelor fete; şi-a luat numele de la Sfânta Ursula, martirizată de huni (fiică de rege britan, a fost prinsă de barbari, când se întorcea dintr-un pelerinaj de la Roma).
URSITA — soartă, destin, conform zicalei populare: „aşa i-a fost ursita"; zeiţe ale destinului, numite de romani *Parce*.
USPENIE — denumire slavonă pentru sărbătoarea „Adormirea Maicii Domnului" sau Sf. Maria Mare, care se ţine la 15 August; v. **Cultul marial**.
USTAVUL bisericesc — Tipicul, Rânduiala (*Octoih*, Râmnic, 1811, foaie 409, verso jos).
USTAVNICUL bisericii — Tipicarul (Cassian ieromonahul, *Istoria mănăstirilor Cernica şi Căldăruşani*, Bucureşti, 1870, p. 72).
UŞILE DIACONEŞTI şi **UŞILE ÎMPĂRĂTEŞTI**, v. **Catapeteasma**.
UTOPIC — iluzoriu, irealizabil, himeric (utopie = vis imposibil de realizat). În istorie, gânditori socialişti au preconizat utopia ca sistem de organizare socială, care în faţa realităţii a eşuat de fiecare dată.
UTRENIA — este, în Cultul Ortodox, una din slujbele numite *Laude* bisericeşti şi anume slujba de dimineaţă (de la slv. *utro* = dimineaţă, trad. din gr. ὁ ὄρθρος — *o ortros* = auroră, zorii zilei; forma adjectiv gr. ὀρθρινον — *ortrinon*, din care provine *ortrină*, formă folosită în loc de utrenie). În unele părţi din Transilvania, se mai foloseşte termenul de origine latină — mânecat, mânecare, mânecând (de la lat. *manicare* = a se scula de dimineaţă). La catolici se foloseşte termenul *Laude* (*Laudes*), pentru că mare parte a slujbei o formează Psalmii de laudă (Ps. 148 ş.a.). În trecut (ca şi azi, în unele mănăstiri), slujba Utreniei începea înainte de răsăritul soarelui. Astăzi, această Utrenie nocturnă se săvârşeşte în toate bisericile numai în noaptea de Paşti (în unele locuri şi în noaptea de Crăciun), după miezul nopţii; în celelalte zile, Utrenia se slujeşte dimineaţa. În mănăstiri şi chiar în bisericile de enorie şi în catedrale, în ajunul duminicilor, al sărbătorilor împărăteşti şi al sfinţilor cu priveghere, Utrenia se săvârşeşte de cu seară, în continuarea Vecerniei şi a Litiei, şi atunci poartă numele de *Priveghere* (slujbă de noapte). În săptămâna a cincea din Postul Mare (miercuri şi vineri), în toată Săptămâna Patimilor, Utrenia se face tot seara, dar fără a fi unită cu Vecernia, ci se face singură, purtând numele de *Vdenia* sau *Denie* (de la slv. *vdenia* = veghere, priveghere) (E.B. LS., p. 101–138). *Utrenia* este o slujbă de mulţumire către Dumnezeu, pentru pacea şi odihna nopţii care a trecut şi a zilei care începe: „este o jertfă de mulţumire Celui ce aduce lumina şi a risipit întunericul înşelăciunii şi ne-a dat lumina dreptei credinţe". Din punct de vedere istorico-simbolic, ne aminteşte de patimile îndurate de Mântuitorul, de la miezul nopţii până la ziuă, din noaptea când a fost prins şi dus la judecată, de la Ana la Caiafa, când a fost lovit, scuipat şi batjocorit. Utrenia aminteşte şi de Naşterea şi Învierea Domnului, evenimente care s-au întâmplat în ultima parte a nopţii (spre zori).
UTRENIER — carte de cântare bisericească, cuprinzând slujba Utreniei Învierii (a Duminicilor), pusă pe note pe cele opt glasuri; Macarie ieromonahul, din ordinul domnitorului Grigorie Ghica, a tipărit primul Utrenier în lb. română, la Bucureşti, în 1827.

V

VAMEŞ, VAMEŞI — erau, în Sfânta Scriptură, categoria cea mai dispreţuită de poporul evreu, deoarece, ca slujbaşi ai Imperiului roman, ei aveau sarcina de a strânge birurile de la popor, dar nu respectau legea şi, din lăcomie şi sete de îmbogăţire, storceau poporul, îndoind şi întreind dările; pentru necinstea lor erau urâţi şi dispreţuiţi, fiind socotiţi cei mai mari păcătoşi. Totuşi Noul Testament ne vorbeşte despre Zaheu, vameş pocăit, în casa căruia Mântuitorul a poposit, spre a-l cinsti pe Zaheu şi a arăta celor de faţă că Dumnezeu iartă şi pe cei păcătoşi, dacă se pocăiesc şi se îndreaptă pe calea Domnului cu credinţă şi hotărârea de a nu mai greşi. În acest sens a spus Iisus şi parabola „Vameşului şi Fariseului" (Luca 18, 10–14), care se citeşte în biserică la începutul Triodului, cu trei săptămâni înainte de începutul Postului Mare, al Sfintelor Paşti.

VAMPIR v. **Strigoi**.

VANAPRASTHA — călugăr brahman, cu viaţă de eremit, adică retras de lume, în post şi rugăciune.

VANITATE — mândrie, îngâmfare, ambiţie inutilă, deşertăciune, zădărnicie. Pe plan moral-religios este un păcat de moarte.

VARAHIIL v. **Îngeri**.

VARAVA sau **Baraba** — vestitul tâlhar eliberat de la moarte de Pilat, iar în locul lui, la cererea iudeilor, a fost dus la moarte Hristos.

VARIA v. **Semne muzicale**.

VARLAAM — Mitropolit al Moldovei la jumătatea sec. XVII, contemporan cu marele domn Vasile Lupu. Contribuie, prin scrierile sale (Cazania lui Varlaam, Răspuns la Catehismul calvinesc ş.a.), la întărirea credinţei ortodoxe a românilor de pretutindeni şi la dezvoltarea limbii literare româneşti.

VARNAVA sau **BARNABA** — ucenic al Sf. Apostol Pavel, pe care l-a însoţit în prima sa călătorie misionară. Varnava a murit ca martir în Cipru, la Salamina, unde a ajuns misionar după Sinodul ţinut de Sfinţii Apostoli la Ierusalim (anul 50). Biserica îl pomeneşte la 11 iunie.

VASE ŞI ODOARE LITURGICE — sunt acele vase şi obiecte de cult necesare pentru săvârşirea Sfintei Liturghii: discul, potirul, copia, steluţa, linguriţa şi acoperămintele, precum şi cele care se folosesc la alte diferite servicii divine şi care sunt sfinţite şi păstrate în biserică, în acest scop: Sf. Chivot, cădelniţa, Sf. Epitaf, litierul, miruitorul, candelele, steagurile bisericeşti, aghiazmatarul, căldăruşa ş.a. La început, aceste obiecte au fost introduse în uzul cultului pentru satisfacerea unor nevoi practice, iar mai târziu ele au primit treptat şi semnificaţii simbolice adecvate. Toate se sfinţesc prin ierurgii speciale, înainte de a fi folosite în cultul divin. Pentru depozitatea şi păstrarea lor, în bisericile construite începând din sec. IV, a fost prevăzută o încăpere separată numită *schevofilachion* (gr. σκεῦος, τό — *schevos* = vas, şi gr. φυλάττω — *filatto* = a păzi, a păstra), *diaconicon* (deoarece grija păstrării în bună stare a acestor obiecte

revenea diaconilor) sau *veşmântar* (deoarece tot aici se păstrau şi veşmintele preoţeşti). La bisericile mai mari (catedrale episcopale, mănăstiri, paraclise de curţi domneşti), grija păstrării vaselor liturgice şi obiectelor de cult era încredinţată unui slujitor bisericesc, numit *schevofilax*. Canonul 21 de la Laodiceea interzice atingerea şi mânuirea vaselor sfinţite de către persoane nesfinţite.

VASILE CEL MARE, SFÂNTUL; v. **Trei Ierarhi, Sf.**

VASILISC — balaur, animal din basme, un fel de şarpe uriaş care imobilizează şi ucide victimele numai cu privirea.

VASILIADA v. **Monahism**.

VATES — în religia celţilor, se numeau *ghicitorii* care sondau voinţa zeilor. În religia *geto-dacă* erau un fel de *profeţi (vates)*, care prin anumite calcule şi numere prevedeau întâmplări viitoare.

VATI — „ascet", în religia brahmană; stadiul cel mai înalt de purificare la care ajunge un brahman, când, eliberat de toate legăturile pământeşti, meditează asupra adevărului suprem, aşteptând clipa intrării în Brahma, în acest stadiu în care se lasă să moară de foame, de osteneală; astfel el şi-a îndeplinit complet datoria faţă de legea brahmană.

VATICAN — numele statului papal şi reşedinţa papilor, la Roma; şi-a luat numele de la „*Vaticanus mons*", o colină din vestul Romei, pe malul drept al Tibrului, dar care nu făcea parte din numărul celor şapte coline, pe care este construit oraşul. Pe această colină, se crede că au fost palatele şi grădinile lui Nero, împărat roman (sec. I d.Hr.), mare persecutor al creştinilor, despre care se spunea că-şi lumina noaptea grădinile cu trupurile creştinilor, arşi de vii şi folosiţi în loc de torţe. Pe locul ruinelor, în amintirea creştinilor ucişi de persecutori, împăratul Constantin cel Mare a zidit o biserică (sec. IV d.Hr.); în jurul ei s-au făcut cu timpul, spitale, cimitire ş.a. Toate acestea s-au numit Vaticanus, de la numele colinei. În sec. XIV (1377), papii şi-au mutat aici reşedinţa din Lateran. Tot aici au revenit după captivitatea de la Avignon. În sec. XV a început construirea basilicii Sf. Petru, pe locul bisericii lui Constantin cel Mare, şi unde, după tradiţie, a fost înmormântat Sf. Apostol Petru. Aici a început şi construirea palatului papal, care, de-a lungul timpului, a devenit o adevărată cetate (*Citta del Vaticano*), în ansamblul căreia intră: biserica Sf. Petru, palatul (construit după planurile marelui arhitect Bramante), muzeul, foarte diversificat, cuprinzând secţii de artă antică (sculptură, pictură, tapiţerie, hărţi), fiecare realizată, în timp, prin ambiţia, cheltuiala şi stăruinţa unui papă remarcabil. De o mare bogăţie şi valoare este Biblioteca Vaticanului, datând din sec. XV (papa Nicolae al V-lea i-a pus bazele). În incinta palatului se află faimoasa Capelă Sixtină, o strălucită pinacotecă, dato-rată celor mai mari pictori italieni culminând cu picturile lui Rafael, Leonardo da Vinci şi Michelangelo (care a pictat bolta). Tratatul din 1929 (Lateran) a recunoscut existenţa statului papal, numit Vatican (*Statto della Citta del Vaticano*), centru universal al vieţii religioase catolice, având ca şef suprem pe Papa.

VĂCĂREŞTI — fostă mănăstire, în partea de sud-est a oraşului Bucureşti, demolată în 1986 de regimul comunist. Ctitorie domnească

(zidită de Nicolae Mavrocordat, 1716–1722), mănăstirea era reprezentativă pentru stilul arhitectonic românesc al sec. XVIII. Între zidurile ei a fost adăpostită o vreme Școala domnească de la Sf. Sava, dar după revoluția din 1848 ea a fost transformată în închisoare, şi aşa a rămas până în 1973, când s-a început restaurarea ei, pentru a i se da utilitatea inițială pentru care a fost construită. Fiind însă puternic avariată de cutremurul din 1977, lucrările de restaurare au fost abandonate, şi apoi demolată cu totul.

VĂMILE VĂZDUHULUI — după credința tradițională, nerecunoscută însă oficial de vreun Sinod ecumenic (în care s-au fixat învățăturile Bisericii), sunt cele 20 de categorii de păcate pentru care vor fi judecate toate sufletele, după moarte. Învățătura despre „vămile văzduhului" arată că tot spațiul de la pământ la cer este despărțit în „20 de regiuni" şi în fiecare regiune este un tribunal sau o „vamă", unde se judecă feluritele păcate; acest tribunal este format din îngerii cei răi, care sunt „vameşii". După ce sufletul se desparte de trup, stă trei zile în jurul trupului său, şi a treia zi se ridică — ajutat de îngerii cei buni — spre cer. În timp de 37 de zile, sufletul trebuie să treacă prin cele 20 de vămi, şi după fiecare se face suma păcatelor sau faptelor bune, care vor hotărî ridicarea sufletului la cer, lângă Creator, sau aruncarea lui în iad, unde este întunericul veşnic, „plânsul şi scrâşnirea dinților"; *această judecată se încheie la 40 de zile* după moartea omului. Păcatele ce se vor judeca în cele 20 de vămi, sunt în mare, următoarele: *În vama întâi* se judecă: injuriile la adresa lucrurilor sfinte (înjurăturile despre Dumnezeu, Paşti etc.) şi toate vorbele rele şi urâte, batjocuri etc. *În vama a doua* se judecă minciuna cu toate formele ei: călcarea unei promisiuni, a unui jurământ, ascunderea păcatelor la spovedanie ş.a.; *în a treia vamă* se judecă vorbirea de rău a cuiva, născocirea de vorbe mincinoase pentru a învinovăți pe cineva pe nedrept, bârfirea etc.; *în a patra vamă* se judecă lăcomia, şi anume: îmbuibarea, beția, desfrâul, neținerea postului etc.; *a cincea vamă* judecă lenea, trândăvia; *a şasea vamă* judecă pe hoți, pe cei care sub orice formă au furat avutul sau munca aproapelui; în *a şaptea vamă* se judecă setea de bani, de înavuțire, zgârcenia; *vama a opta* îi judecă pe cămătari, pe toți aceia care profită de nenorocirile oamenilor şi le iau avutul prin împrumuturi de bani cu dobândă atât de mare, că aceştia nu le mai pot plăti niciodată şi astfel pierd tot ce au avut; *vama a noua* judecă nedreptățile, înşelăciunile; *a zecea vamă* condamnă invidia; păcatul mândriei e judecat în *vama a unsprezecea*; *a douăsprezecea vamă* judecă mânia, furia, nestăpânirea de sine, păcat greu care generează şi moartea; *vama a treisprezecea* condamnă răzbunarea; *a paisprezecea vamă* judecă uciderea aproapelui, crima; *vama a cincisprezecea* judecă pe cei care fac vrăji, farmece; *vama a şaisprezecea* judecă gândurile rele, necurate, care duc la desfrâu şi la orice faptă murdară; *vama a şaptesprezecea* condamnă adulterul, curvia; *vama a optsprezecea* judecă perversiunile de orice fel, faptele incestuoase; *vama a nouăsprezecea* judecă pe eretici, pe toți acei care se abat de la dreapta credință a Bisericii; *vama a douăzecea* judecă tirania, cruzimea, lipsa de îngăduință şi de milă față de orice om. Credința

în vămile văzduhului nu este decât aplicarea învăţăturii despre „judecata particulară", căreia se vor supune toate sufletele după moarte. Această judecată se va face cu ajutorul îngerilor, care sunt instrumentele lui Dumnezeu; tema „vămilor" este ilustrată şi în pictura bisericilor ortodoxe (v. **Exonartex**); v. **Judecata**, **Viaţa viitoare**.

VĂRATEC — mănăstire de maici, situată la aproximativ 5 km de mănăstirea Agapia (în apropiere de Tg. Neamţ); a fost zidită spre sfârşitul secolului XVIII de o călugăriţă, Nazaria, sprijinită de Paisie, stareţul mănăstirii Neamţului.

VĂZDUH — în terminologia liturgică se numeşte „aerul", adică acoperământul cel mare al sfintelor vase (potirul şi discul).

VÂRTUTE — tărie sufletească; termen folosit în Molitfelnicele mai vechi (vezi cântarea: „Iubi-Te-voi Doamne, vârtutea mea...") la molifta a doua, pentru lăuze (în *Molitfelnic*, ed. 1937, p. 4).

VĂZNESENIE sau **VOZNEŞENIE** (GOSPODNU) — Înălţarea Domnului; v. **Ispas**.

VEAC, VECIE, VEŞNICIE — secol (lat. *aevum*, *saeculum*); durată de timp limitată la o sută de ani, dar în cântările Bisericii formula „în veacul veacului" sau „în vecii vecilor" are înţeles de timp nemăsurat, de veşnicie; în Sf. Scriptură are acelaşi înţeles când se face deosebirea între „veacul acesta" şi „veacul de acum" (Romani 12, 2) şi „veacul ce va să fie" (Matei 12, 32), adică viaţa aceasta de pe pământ, trecătoare, şi viaţa veşnică, ce va urma: „veacul ce va să vină" (Marcu 10, 30). Cuvintele Mântuitorului din convorbirea cu femeia samarineancă spun clar acest lucru: „Cel ce va bea din apa pe care i-o voi da Eu... se va face în el izvor de apă curgătoare spre viaţă veşnică" (In. 4, 14). Vecia, veşnicia (eternitatea) este timpul nelimitat, fără început şi fără sfârşit; Dumnezeu este veşnic, veşnicia este atributul dumnezeirii.

VECERNIE (de la slv. *veceru* = seară; gr. ἑσπερινός — *esperinos* = vecernie, de la gr. ἑσπέρα, ἡ — *espera* = seară; echivalentul latin este *vespera* sau *vesperina collecta* = rugăciune de seară, de unde şi termenul românesc *vesperină*) — slujbă de seară; este prima dintre cele şapte Laude bisericeşti, cu care se începe serviciul divin public al fiecărei zile liturgice. În unele regiuni se spune şi *Serare*. După rânduiala din Tipic, timpul săvârşirii Vecerniei este ceasul al zecelea din zi, adică aproximativ ora patru (după amiaza) înainte de lăsarea serii, iarna, iar vara, pe la orele 17–18. În mănăstiri, la sărbătorile cu Priveghere (în ajunul praznicelor împărăteşti şi a sfinţilor mai importanţi) şi sâmbăta seara, Vecernia se face după apusul soarelui, fiind urmată de Litie şi Utrenie. În mod excepţional, Vecernia se face şi dimineaţa, în următoarele zile: în Duminica Rusaliilor îndată după Liturghie, pentru luni (Vecernia pentru lunea Rusaliilor), în Vinerea Patimilor, şi de câte ori se uneşte cu una din cele trei Liturghii: a Sf. Grigorie Dialogul (în toate miercurile şi vinerile din Păresimi — Postul Paştilor), a Sf. Vasile cel Mare (în ajunul Crăciunului, al Bobotezei, în Joia şi Sâmbăta Patimilor) şi a Sf. Ioan Gură de Aur (la Bunavestire, când sărbătoarea respectivă cade într-o zi a săptămânii şi nu duminica). Scopul Vecerniei este de a se aduce lui Dumnezeu mulţumire pentru ziua care a

trecut, cerând şi ajutorul pentru pacea nopţii ce vine, după cum scrie Sf. Simeon al Tesalonicului: „Cântarea Vecerniei înseamnă că lăudăm pe Făcătorul nostru, că am ajuns la sfârşitul zilei. De aceea mulţumim pentru viaţa noastră, pentru hrană, pentru cugetele, cuvintele şi faptele noastre. Ne rugăm să petrecem noaptea în pace, căci noaptea este ca un simbol al sfârşitului vieţii noastre"; v. **Bogorodiţa**.

VECHI, „*CEL VECHI DE ZILE*" — este numit Dumnezeu-Tatăl (în viziunea proorocului Daniel — cap. 7, 9), care e reprezentat în iconografie în *tema Sfintei Treimi*: Dumnezeu este înfăţişat sub chipul unui bătrân cu părul şi barba albă, alături de Mântuitorul, care are chipul unui bărbat tânăr; între ei se înalţă Sf. Cruce, peste care pluteşte Sf. Duh în formă de porumbel.

VECHIUL TESTAMENT — constituie partea întâi a Bibliei, cuprinzând cărţile sfinte, scrise până la venirea Mântuitorului. Cărţile canonice ale Vechiului Testament, fixate de canonul biblic iudaic şi pe care le menţine şi Biserica Ortodoxă, sunt în număr de 39. La acestea s-au adăugat şi cărţile necanonice de către evreii din diaspora. O dată cu traducerea Bibliei în lb. greacă (Septuaginta), aceste cărţi au trecut şi în creştinism. Aceste cărţi sunt grupate în trei colecţii: *Legea* (Torah) care cuprinde cele cinci cărţi ale lui Moise (Pentateuhul); *Profeţii* (Nebuvim), în care intră profeţii anteriori (Iosua, Judecători, Regi), profeţii posteriori, mari (Isaia, Ieremia, Iezechiel şi Daniel) şi mici (Osea, Amos, Miheia, Ioil, Avdie, Iona, Naum, Avacum, Sofonie, Agheu, Zaharia, Maleahi); *Scrierile* (Ketuvim — „celelalte") din care fac parte celelalte cărţi de înţelepciune (Eclesiastul, Proverbele şi cărţile poetice: Iov, Psalmii, Cântarea Cântărilor). Vechiul Testament a fost scris în lb. ebraică, în afara câtorva texte mici, scrise în lb. aramaică. Vechiul Testament constituie izvorul cel mai important pentru cunoaşterea religiei evreilor; v. **Sf. Scriptură**, **Biblia**.

VECIE v. **Veac, Vecie, Veşnicie**.

VEDANTA (v. **Brahmanismul**) — este un sistem filozofic panteist, sistematizat în sec. IX d.Hr. de filozoful indian Samkara. El consideră că singura realitate a lumii este absolutul, Brahma. Lumea e o iluzie, un reflex al adevăratei realităţi. Orice ştiinţă care încearcă să cerceteze şi să cunoască lumea este o eroare, căci lumea fiind o iluzie, nu poate fi cercetată. La cunoaşterea realităţii se ajunge atunci când individul înţelege că sufletul său este una cu absolutul, cu Brahma, singura realitate spre care trebuie să tindă, ca să se contopească cu ea, eliberându-se de Karman. Acestui sistem idealist, Vedanta, i se opune alt sistem, realist, dezvoltat paralel în Upanişade, numit *Samkhya*. Este un sistem dualist, socotind lumea alcătuită din 25 de elemente, dintre care numai primul şi ultimul sunt fundamentale: *pakrity*, natura materială şi *puruşa*, natura spirituală. Astfel există două lumi deosebite, lumea materiei şi lumea spiritului, ambele reale şi veşnice, având fiecare existenţa sa separată, fără ca totuşi să poată exista una fără alta, trupul fiind necesar sufletului, pentru că altfel sufletul ar rămâne inactiv, după cum şi trupul nu s-ar putea conduce fără suflet (idee cuprinsă şi în creştinism). Totuşi legătura cu trupul constituie o suferinţă pentru suflet. Mântuirea sufletului înseamnă

întoarcerea în sine, prin cunoaştere, ca şi în Vedanta. Când sufletul ajunge la stadiul de cunoaştere a naturii sale spirituale, atunci se rupe de lanţurile materiei şi intră într-un somn veşnic, fără vise, într-o stare de impasibilitate absolută, numită *Nirvana*. Sistemul Samkya este considerat ateist, deoarece el nu pune creaţia şi evoluţia lumii pe seama unei fiinţe supranaturale. Pe acest sistem se bazează *Yoga*, alt sistem filozofic, care nu e însă ateist, considerat o *practică ascetică şi mistică*. Ca practică, Yoga îşi are rădăcinile în Rig-Veda şi în vechile procedee magice ale arienilor şi băştinaşilor indieni. Scopul acestui sistem este mântuirea, care se realizează prin asceză. Ascetul numit *yoghin* trebuie să ajungă la stăpânirea completă a trupului, prin diferite procedee: post, mortificări, controlul respiraţiei, suprimarea activităţii simţurilor pentru lumea exterioară, concentrarea atenţiei asupra unui obiect exterior apoi asupra unei idei, meditaţie etc. Când ajunge la cel mai înalt grad de concentrare, yoghinul capătă puteri neobişnuite (poate merge pe cuie, pe cărbuni aprinşi, poate susţine greutăţi enorme etc.). Adevărata Yoga interzice yoghinului să speculeze aceste însuşiri. Ele trebuie să-l ajute la mântuire. Mântuirea înseamnă pierderea conştiinţei personale şi cufundarea în Dumnezeu. Sistemul Yoga admite un dumnezeu numit Işvara, conceput ca un spirit superior.

VEDAS sau **VEDELE**, v. **Vedismul**.

VEDISMUL — este cea mai veche formă de religie a Indiei; numită şi religia vedică, îşi ia numele de la cărţile ei sfinte, *Vedele* (*vedae*). Şirul religiilor care au apărut în această ţară cu străveche civilizaţie, sunt în ordine cronologică următoarele: *vedismul, brahmanismul, jainismul, budismul şi hinduismul*. Toate religiile Indiei au la bază vechea religie vedică, din care au evoluat, împrumutând una din alta idei doctrinale şi morale, pe care le-au adaptat principiile noii religii în dezvoltare. Astfel brahmanismul este opera brahmanilor (categorie de preoţi vedici), care au căutat să sistematizeze vechea religie vedică, ajunsă la concepţii religioase noi şi deosebite de cele din vedism. Din sânul brahmanismului au apărut în acelaşi timp jainismul şi budismul, prin sec. VI î.Hr., şi considerate mai puţin religii, cât şi două mari secte brahmane. Hinduismul este vechea religie vedică, sistematizată în perioada brahmană şi adaptată la situaţiile noi, create de apariţia jainismului şi budismului. Această continuitate vedică şi marile tangente ale acestor religii, rezultă din ideile de bază care le sunt comune: aspiraţia la fericirea absolută, la care omul poate ajunge prin împlinirea a diferite practici şi ritualuri, rezumate în esenţă la lepădarea de sine, renunţarea la toate plăcerile materiale, pasivitate în faţa durerilor şi bucuriilor vieţii, contopirea cu rugăciunea, până la realizarea înţelegerii spiritului absolut, în care trebuie să se scufunde. Acest spirit universal este numit: Marele Tot, Brahma, Nirvana. Spre a ajunge la acest spirit, omul trebuie să suporte mai multe reîncarnări până la purificarea absolută, care să-l facă vrednic de moarte, de întoarcerea veşnică în Spiritul absolut, universal. Aceste religii au aceeaşi trăsătură sceptică, afirmând că viaţa e un nonsens, fiind doar un lanţ neîntrerupt de suferinţe. Cu cât se respectă legile morale de renunţare la tot, cu atât se

scurtează numărul reîncarnărilor şi, deci, suferința şi drumul care duce la nonexistență, adică la fericirea supremă. Cărțile sfinte, de la care şi-a luat numele vedismul, străvechea religie a Indiei, sunt numite într-un singur cuvânt *Veda*. *Veda* înseamnă „ştiință", „cunoaştere" şi cuprinde o vastă literatură în versuri şi în proză, împărțită în trei mari categorii de scrieri: *Vedele* propriu-zise în număr de patru, *Brahmanele*, care sunt comentarii ale Vedelor şi *Sutras*, culegeri de învățături morale şi reguli privitoare la ritualul cultului public şi particular. Această literatură, veche de milenii, a circulat pe cale orală şi a fost fixată în scris, în limba sanscrită, se crede, începând din mileniul II î.Hr., între anii 1800–800 î.Hr. Prin această literatură poate fi cunoscut vedismul. *Vedele* propriu zise sunt în număr de patru: *Rig-Veda, Sama-Veda, Yajur-Veda* şi *Atharva-Veda*. *RIG-VEDA* (Veda imnelor de laudă) este o colecție de imne şi rugăciuni, care se rostesc la sacrificiile aduse zeilor. Rig-Veda cuprinde 10 cărți cu 1020 de imne, cu o vechime de câteva milenii. Dintre aceste imne sunt celebre *Imnul creației* şi *Poemul filozofic*, care cuprind idei despre originea lucrurilor. Unele imne au caracter filozofic, altele teologic, acestea din urmă fiind de mare valoare pentru cunoaşterea religiei vedice (zei, ritualuri cultice ş.a.). *SAMA-VEDA* (Veda cântecelor) cuprinde imnele ce se cântau în timpul ritualului sacrificiilor, imne ce au fost puse pe note foarte târziu. *YAJUR-VEDA* („Veda formulelor sacrificiale") este un manual de formule şi îndrumări pentru aducerea sacrificiilor. *ATHARVA-VEDA* („Veda Atharva-nilor"), adică Veda preoților legendari ai focului, care ar fi compus conținutul cărții, cuprinde: formule magice, descântece, exorcisme pentru diferitele necesități ale credincioşilor — la naştere, moarte, momente din viață etc. —, prin intermediul cărora se pot cunoaşte diferitele aspecte de viață ale vechilor indieni. BRAHMANELE, care sunt comentarii la Veda şi sunt scrise mai târziu, precum şi cartea Sutras ajută, de asemenea, la cunoaşterea şi înțelegerea religiei vedice; v. **Brahmanele**.

VEGHERE (lat. *vigilia,-ae* = slujbe de noapte, veghere) sau *priveghere, priveghiare, priveghiu* — slujbe de noapte (gr. ἀγρυπνίαι — *agripniae*) care, în primele veacuri creştine, se țineau de toți credincioşii. Azi, la catolici, se țin spre seară (şi sunt în tot anul numai patru „vigiliae" numite „maiores"). În Biserica Ortodoxă, aceste „vigiliae" se țin în toate mănăstirile şi, la unele biserici, în ajunul sărbătorilor sau zilelor sfinților cu priveghere. Ele încep seara şi țin până în zori când se cântă: „Mărire Ție, Celui ce ne-ai dat nouă lumina". În bisericile de mir, aceste privegheri se țin rar şi nu durează toată noaptea. Ele se numesc obişnuit „privigheri" (de la lat. *pervigilare*) care are înțeles mai larg decât *vigiliae*, înțelegând „veghere de toată noaptea". În sec. IV, asemenea „privegheri" se făceau la Ierusalim, aşa cum ne relatează peregrina Egeria („*Itinerarum Egeriae*") unde, la Biserica Învierii, pelerinii şi călugării stăteau la priveghere până se făcea ziuă „zicând cântări şi antifoane, până dimineața". Din cuvântul *pervigilium* provine în româneşte „priveghere" care a dat „priveghiu", acesta cu înțeles laic, şi care înseamnă „a sta toată noaptea lângă cel răposat" (a veghea, a păzi mortul). Cuvântul

„veghere“, din sec. IV, cu înţelesul bisericesc de „priveghere noaptea la rugăciune, în biserică“ (*vigiliae*), s-a pierdut în lb. română, fiind înlocuit în unele texte vechi cu „pază“ (în Psaltirea Şcheiană) sau „evlavie“ (la Dosoftei). Cuvântul „priveghere“ are înţeles de: slujbă bisericească de noapte; „*veghere*“ de noapte, pază. Forma „*priveghiu*“ înseamnă „*veghe-rea*“, „*paza mortului*“ în casă. Sensul de „priveghere“, ca slujbă bisericească, a fost înlocuit, prin influenţă slavonă, de cuvântul „*denie*“ (în textele maramureşene şi la Coresi), care a rămas însă cu acelaşi înţeles de slujbă bisericească de noapte, potrivit textului de la Matei (26, 41): „privegheaţi şi vă rugaţi“, ca şi în tot Noul Testament, unde se vorbeşte de petrecerea nopţii în rugăciune; cu acelaşi sens e folosit în vechile cărţi de slujbă: „Sfinţii cei cu bdenie“ (*Octoihul românesc*, Râmnic, 1742); „topindu-şi trupul cu truda şi ruga şi în bdenie“ (Dosoftei, *Vieţile Sfinţilor*), fenomen observat în toate cărţile de slujbă din sec. XVIII (*Antologhion*, Râmnic, 1737; *Antologhion*, Iaşi, 1753; *Antologhion*, Bucureşti, 1766 şi Râmnic, 1786 ş.a.). Începând din sec. XIX, cuvântul „bdenie“ (denie) este treptat înlăturat şi înlocuit cu vechiul „priveghere“ (*Octoih*, Buda, 1811; în *Octoih*, Râmnic, f. 415 r. se explică termenul: „când este a se face «bdenie», adecă priveghere de toată noaptea, spre ziua Duminicii“). În *Tipicul cel Mare* (Iaşi, 1816), tradus din lb. rusă, nu se mai întâlneşte „bdenie“, ci numai „priveghiere“: „pentru sfântul ce are priveghiere“; în cărţile de Tipic din sec. XIX, prohodul Domnului care se cântă seara, în Vinerea Mare, la priveghere, apare cu acest termen şi nu „denie“. Credincioşii care cer preoţilor să le citească rugăciunile de seară, le cer „priveghiere“ şi nu admit, pentru aceste slujbe, denumirea de *litie* şi *acatist*. Cărţile de Tipic de azi şi Calendarele bisericeşti folosesc cuvântul „denie“ în loc de „priveghere“ pentru slujbele din Săptămâna Mare, a Postului Paştelui. În multe părţi ale ţării, poporul a păstrat termenul de „priveghere“ (pentru denie) şi mergând la slujba de seară duc în mână lumânări, care în multe părţi se numesc „priveghetoare“. Forma acestor lumânări este adesea ca o turtă, ca un colac de lumînare răsucită. Pe măsură ce arde ea se desface ca aţa de pe un mosor. Această „priveghietoare“ (lumânare de „priveghere“) se aprinde la prohod, în noaptea de Paşti, şi a doua zi de Paşti, la Sf. Gheorghe şi la alte zile mari, precum şi când fulgeră şi trăzneşte (numele de „priveghetoare“ s-a dat păsării care cântă numai noaptea). În literatura patristică, scriitorul creştin *Niceta de Remesiana* (episcop în a doua jumătate a sec. IV în cetatea Remesiana din provincia Dacia Mediteraneea, cu capitala la Sardica (Sofia de azi), autorul imnului „Te Deum laudamus“ şi a altor numeroase imne, a scris şi lucrarea „*De vigiliis*“ (Despre priveghieri), în care vorbeşte despre anumite slujbe liturgice introduse în cult şi care se ţineau noaptea, mai ales sâmbăta şi duminica, numite de el „*Sanctis vigiliis*“, şi care constau în „psalmi, paremii, rugăciuni, cântări şi citiri din Sf. Scriptură“. El argumentează necesitatea „vegherilor“ cu citate din Sf. Scriptură (Isaia 26, 9; „La miezul nopţii m-am sculat ca să Te laud pe Tine pentru judecăţile dreptăţii Tale“ — Ps. 119, 62). Iisus îndeamnă la „priveghere“ (Parabola celor 10 fecioare): „Privegheaţi şi

vă rugați, să nu cădeți în ispită"; Sfinții Apostoli Petru și Pavel vorbesc și practică aceste rugăciuni de noapte (cum aflăm din Fapte despre Eutihie, care a căzut de pe o fereastră, în miezul nopții, în timpul unor asemenea „privegheri"). Aceste „privegheri" să se facă, zice Niceta, și cu inima, și pregătirea să se facă prin post și rugăciune, căci ele sunt „o slujbă divină", „pieptul veghetorilor să fie deschis lui Hristos și închis diavolului". În cuvântarea sa „*De psalmodiae bono*" (Despre folosul cântării) care este urmarea cuvântării „*De vigiliis*", Niceta arată tipicul (rânduiala) privegherilor: citire, cântare din psalmi, paremii (proverbele lui Solomon) și rugăciuni (așa cum se fac privigherile și azi) (N. Popescu — „De la priveghi la privighetoare").

VELICANII, VENICEANII, VENICEA-RII — cântări bisericești numite *Mărimuri*; v. **Mărimuri**.

VENERARE (lat. *veneror* — a cinsti, a venera, a se închina la) — este cultul adus sfinților; v. **Dulie**, **Latrie**.

VENIAMIN — cel mai mic dintre cei 12 fii ai lui Iacob-Israel, din care se trag cele 12 seminții care au format poporul israelitean sau evreu. Din seminția lui Veniamin se trăgea Saul, primul rege al acestui popor, precum și Saul din Tars, care avea să devină Sf. Pavel, „Apostolul neamurilor".

VENIAMIN COSTACHE — mare mitropolit al Moldovei (1768–1846), întemeietorul Seminarului de la Socola, ctitor de biserici și autor de cărți teologice.

VENICEANII v. **Veliceanii**.

VENUS (VENERA) — zeiță romană a vegetației, a primăverii, a devenit mai târziu zeiță a dragostei, asemenea cu Afrodita, zeița dragostei, în mitologia greacă. Din Eneida lui Virgiliu, aflăm că, după războiul troian, Enea debarcă în peninsula italică și întemeiază statul roman, ajutat de această zeiță, care era mama lui; ea devine strămoașa poporului roman, care a numit-o *Venus Genetrix* („mamă").

VERHOVNIC — întâi stătător, în ierarhia bisericească.

VERONICA v. **Mandylion**.

VESPERINA v. **Vecernia**.

VESTA — zeiță romană, care împreună cu Ianus, a stat alături de prima grupare de zei a poporului roman, triada: Jupiter, Quirinus, Marte. Ea era protectoarea orașului Roma. O dovadă a originii străvechi a acestei zeități este că ea nu a avut altă reprezentare decât a unui foc arzând, „*ignis Vestae*" (statuile zeilor apar mai târziu); numele *Vesta* derivă dintr-o rădăcină indo-europeană, însemnând „a arde". Sanctuarul Vestei nu era pătrat ca al celorlalți zei, ci rotund, simbolizând, conform doctrinei indiene, pământul și cerul. Tinerele care întrețineau focul sacru al Vestei, erau fecioare și purtau numele de „vestale". Vestalele erau în număr de șase și aparțineau Colegiului pontifical (v. **Pontif**). Ele erau alese de Marele Pontif (*Pontifex*) când aveau vârsta între șase și zece ani, și erau consacrate pentru o durată de treizeci de ani. Ele întrețineau focul cetății, pe care nu-l lăsau să se stingă niciodată. Puterea religioasă a vestalelor depindea de virginitatea lor: dacă o vestală încălca regula castității, ea era închisă de vie într-un mormânt subteran și partenerul ei era ucis în chinuri.

VESTALE v. **Vesta**.

VEȘMINTE LITURGICE sau **ODĂJDII**

— îmbrăcămintea specială pe care o poartă slujitorii Bisericii (diaconi, preoţi şi episcopi), în timpul când săvârşesc sfintele slujbe religioase. Aceste veşminte diferă de la o treaptă la alta, a clerului. Astfel *diaconii* au trei veşminte: *stiharul, orarul şi mânecuţele*; *preoţii* au cinci veşminte: *stiharul, mânecuţele, epitrahilul, brâul* sau cingătoarea şi *felonul* sau sfita; *arhiereii* poartă şapte veşminte: *stiharul, epitrahilul, brâul, mânecuţele, omoforul, sacosul* şi *mantia*. Ultimele trei veşminte sunt specifice treptei arhiereşti. Arhiereii mai au şi anumite *insigne* sau *ornate* sau semne distinctive treptei lor, ca: *mitra, epigonatul sau bederniţa, engolpionul, crucea pectorală, cârja, dicherele, tricherele şi vulturul* (potnoja). Descrierea veşmintelor liturgice sau odăjdiile: *STIHARUL* (gr. στοιχάριον, τό — *stiharion*) — veşmânt lung cu mâneci largi (ca o robă), confecţionat din material mătăsos, cu ţesătură plină; pe poale, la gât şi la mâneci are o bordură ţesută din fir, numită *stih* (gr. στίχοι — *stihoi*), de aici numele de stihar. *ORARUL* (gr. ὠράριον, τό — *orarion*) — o făşie îngustă de 15 cm, lungă de 3–4–5 m, ţesută ca şi stiharul, din mătase plină, lucioasă, brodat cu şiret lat, ţesut cu fir auriu sau argintiu; denumirea de orar vine de la *oro,-are* = a se ruga, pentru că la început, diaconii, ţinând cu mâna orarul, dădeau semnalul de rugăciune. *MÂNECUŢELE* (gr. ἐπιμανίκια — *epimanikia*; lat. *supermanicalia*), numite şi rucaviţe (de la slv. *ruca* = mână) — sunt un fel de manşete mobile, care strâng mânecile stiharului. Ele simbolizează legăturile cu care iudeii au legat mâinile lui Iisus, când L-au dus la judecată. Se fac din acelaşi material cu stiharul. *EPITARHILUL* (gr. ἐπιτραχήλιον, τό — *epitrahilion* = peste grumaz), popular *patrafir* — este o făşie de stofă sau mătase lată cam de 30 cm, brodată cu şiret de fir sau mătase lucioasă. Are formă dreptunghiulară, lată de 30 cm şi lungă cât stiharul, răscroită la partea de sus, astfel ca să poată intra pe cap, spre a fi aşezat apoi pe grumaz (pe umeri). La început, epitrahilul era o făşie ca orarul, care se aşeza în jurul gâtului, având capetele atârnate pe piept. Epitrahilul aminteşte crucea purtată de Mântuitorul pe drumul calvarului. *BRÂUL* (gr. ἡ ζώνη — *i zoni*; lat. *cingulum*) sau *cingătoarea* (slv. *poiasul*) — o făşie îngustă de 6–8 cm, lungă de 1/2 m, prelungită cu două baiere, cu care se leagă în jurul mijlocului, peste stiharul preoţesc; e făcut ca şi mânecuţele, din acelaşi material cu stiharul. Brâul aminteşte de făşia de pânză cu care S-a încins Mântuitorul în seara Cinei celei de Taină, când a spălat picioarele ucenicilor, smerindu-Se. *FELONUL* (gr. φελώνιον, τό — *felonion*) sau *sfita* — este un fel de pelerină mai lungă în spate şi mai scurtă în faţă, de formă rotundă, făcută dintr-o singură bucată, răscroită la gât şi care se îmbracă de preot peste stihar, epitrahil şi brâu. Pe spatele felonului este brodată o cruce. Felonul simbolizează mantia de purpură cu care a fost îmbrăcat Iisus, în timpul patimilor Sale. *Veşmintele liturgice ale arhiereului* se deosebesc de ale preotului şi diaconului, prin numărul lor mai mare (şapte), prin calitatea, frumuseţea şi strălucirea diferitelor podoabe, care arată demnitatea treptei arhiereşti. În timpul slujbei, arhiereul îmbracă mai întâi cele patru veşminte: stiharul, epitrahilul, brâul şi

mânecuţele (pe care le îmbracă şi preotul, şi dintre care diaconul are numai stiharul şi mânecuţele), folosind în plus încă trei veşminte, specifice treptei arhiereşti: *sacosul, omoforul şi mantia*.SACOSUL (gr. σάκκος — *sakkos* = sac) — veşmânt în formă de sac, ca şi stiharul, însă mai scurt şi cu mâneci scurte şi largi, pe care episcopul îl îmbracă peste stihar, brâu, epitrahil şi mânecuţe. Confecţionat din stofă, catifea sau mătase, are culoarea albă, purpurie sau galbenă. Sacosul se încheie în faţă cu nasturi în formă de clopoţei aurii; are aceeaşi semnificaţie ca şi felonul; clopoţeii simbolizează cuvântul lui Dumnezeu, care se face auzit din gura episcopului, precum şi glasul celor 12 apostoli, când au propovăduit Evanghelia. *OMOFORUL* (gr. ὠμοφόριον, τό — *omoforion*, de la gr. ὦμος, ὁ — *ômos* = umăr şi gr. φέρω — *fero* = a purta; lat. *humerale*) — este un fel de eşarfă (şal, fâşie) lungă care se aşează în jurul gâtului, pe grumaz, iar capetele atârnă la piept. Se face din acelaşi material ca sacosul şi are brodată o iconiţă-medalion cu chipul Mântuitorului, care e aşezată la mijloc, în dreptul gâtului. Omoforul este de două feluri, după dimensiune: *un omofor mare*, care se îmbracă numai la începutul Liturghiei până la Apostol, când este scos şi înlocuit cu *omoforul mic*, care se păstrează până la sfârşitul slujbei. Despre vechimea acestei piese vestimentare arhiereşti se crede că reprezintă continuarea acelui veşmânt purtat de arhiereii Legii Vechi, în timpul slujirii la Cortul Sfânt şi la templu, şi care se numea *„efod"* sau *„umerar"* (Ieşire 28, 4, 6-7 şi 39, 2–4). Alţi istorici cred că omoforul ar fi o distincţie, o insignă dată de împăraţii romani episcopului Romei în sec. V, spre a se deosebi de ceilalţi clerici; acesta ar corespunde azi veşmântului numit de catolici *„pallium"*, care este o fâşie lungă, de stofă din lână albă, brodată cu şase cruci negre şi aşezată pe umeri, ale cărei capete atârnă unul pe piept şi altul pe spate. Pallium este purtat astăzi numai de papi, de primaţi, de arhiepiscopi şi anumiţi episcopi privilegiaţi. În răsărit însă omoforul a fost purtat de la început de către toţi arhiereii. El simbolizează actul de mântuire a omului de către Iisus Hristos, Păstorul care a luat pe umeri oaia cea pierdută (Luca 15, 4–5). *MANTIA* (gr. μανδύον, τό — *mandion*; lat. *cappa, pluviale*) — este un veşmânt lung şi larg, fără mâneci, ca o pelerină, de culoare purpurie, împodobită pe laturi cu nişte benzi, numite „fâşii" sau „râuri"; se încheie la gât şi jos, în faţă, iar la dreapta şi la stânga încheieturilor are câte două tăbliţe brodate cu fir de aur. Mantia e îmbrăcată de arhiereu la anumite slujbe la care nu îmbracă stiharul şi sacosul (la Vecernie şi Litie sau Priveghere, la sfinţirea apei, la Maslu, la închinarea la icoane dinainte de Liturghie, în procesiuni). Mantia are caracter extraliturgic şi origine târzie; se crede că şi-ar avea originea în mantaua monahală, dovadă că până în sec. XV era purtată ca o haină de toate zilele. Sf. Simeon al Tesalonicului relatează că pe vremea sa (începutul sec. XV), împăratul însuşi trimitea celui ales patriarh mantia şi engolpionul, în semn de cinstire deosebită. După alte păreri, şi-ar trage originea din mantia filozofilor antici ori din acea *„cappa magna"* purtată în vechime de apuseni, şi a cărei denumire a rămas în mantia arhiereilor din Biserica Romano-Catolică, numită „cappa"; începând din sec. XII, „cappa" a devenit un

veşmânt liturgic în Biserica apuseană, şi s-a extins la clericii de toate treptele. Mantia simbolizează darul purtător de grijă al lui Dumnezeu, acoperământul Său. *Ornatele (insignele) arhiereşti: MITRA* (gr. μίτρα, ἡ — *mitra*, gr. τίαρα, ἡ — *tiara*, *i* = învelitoare pentru cap, coroană) — în formă de cupolă, este o acoperitoare pentru cap pe care o poartă arhiereii în timpul serviciilor divine. La început ea era purtată numai de patriarh, apoi au purtat-o toţi arhiereii. Se crede că-şi are originea în coroana împăraţilor bizantini (având aceeaşi formă), iar *mitra latină* (de formă conică sau piramidală) provine din *tiara papală*, ce provenea din camilafca („*camelacum*") sau căciuliţa care se purta pe cap, în Apus, la serviciile divine. După Sf. Simeon al Tesalonicului, mitra simbolizează „cununa de spini a Mântuitorului", precum şi sudariul (mahrama) cu care I s-a înfăşurat capul când a fost pus în mormânt. Mitra este semnul vredniciei primite de arhiereu de la Hristos. *EPIGONATUL* sau *bederniţa* (gr. ἐπιγονάτιον, τό — *epigonation*; lat. *subgenuale* = sub genunchi; slv. *bederniţă*) — este o bucată de stofă preţioasă, de formă romboidală care se atârnă la coapsa dreaptă, fiind legată de brâu ori de gât cu o panglică trecută peste umărul stâng. La origine acest ornat a fost un fel de şervet, pe care arhiereii îl purtau la brâu şi-l foloseau spre a-şi şterge mâinile la diferite spălări rituale (ex. înainte de sfinţirea Darurilor ş.a.) sau la spălarea picioarelor în Joia Mare. Epigonatul se pune numai la slujirea Sf. Liturghii. Epigonatul simbolizează „sabia Duhului", „care este cuvântul lui Dumnezeu" (Efes. 6, 17) cu care trebuie să fie înarmat arhiereul spre a apăra dreapta credinţă. *ENGOLPIONUL* (gr. τα ἐγκόλπιον — *ta egkolpion* = la sân; lat. *pectorale*) sau *Panaghiul* (gr. πανάγιον — *panaghion* = Preasfântul) — este o insignă arhierească de forma unei iconiţe-medalion, din email, aur sau argint, înfăţişând pe Mântuitorul sau pe Maica Domnului (gr. ἡ παναγία — *i Panaghia* = Preasfânta), mai rar Sf. Treime. Se poartă pe piept, atârnat de un lănţişor, petrecut după gât. Acest ornat este purtat numai de arhiereii din Bisericile Ortodoxe de rit bizantin. Patriarhul, spre a se deosebi de ceilalţi arhierei, poartă două engolpioane. Este un simbol al credinţei mărturisite din inimă. Când are chipul Maicii Domnului simbolizează puterea mijlocitoare şi ocrotitoare a Sfintei Fecioare, căreia i se încredinţează arhiereul. Engolpionul este purtat atât la slujbele divine, cât şi în viaţa de toate zilele. *CRUCEA PECTORALĂ* (gr. σταυρός, ὁ — *o stavros* = cruce; lat. *crux*) — este o insignă care se poartă, ca şi engolpionul, atârnată la piept; în Biserica Ortodoxă Română, crucea pectorală este purtată nu numai de arhierei, ci şi de anumiţi preoţi, distinşi cu această insignă (iconom-stavrofor). Ea simbolizează Crucea lui Hristos, fiind semn al biruinţei, al întăririi şi al povăţuirii. *CÂRJA* sau „toiagul păstoresc" (lat. *baculus pastoralis*) ori „pateriţa" (gr. ἡ πατερίτσα — *i pateritsa*; lat. *crossa*) — este un baston înalt, cât înălţimea unui om; e făcut din lemn ori metal, împodobit cu plăcuţe de fildeş, aur sau argint şi terminat la capătul de sus cu doi şerpi, peste care stă un glob cu o cruce. Pe acest mâner al cârjei se înfăşoară, de obicei, o maramă cusută cu fir, pentru podoabă şi pentru

a se ţine mai uşor. Arhiereii poartă o astfel de cârjă împodobită numai când intră în biserică şi slujesc; dacă doar asistă la slujbă ei au o cârjă mai simplă, pe care o poartă şi în afara bisericii. Cârja simbolizează puterea de a păstori Biserica, de a paşte „turma“, poporul dreptcredincios al lui Hristos, după modelul lui Moise şi Aaron, preoţi şi profeţi ai Vechiului Testament, care au condus poporul evreu (Ieşire 7, 20 ş.a.). Simbolul podoabelor de la capul de sus al cârjei arată că Hristos a sfărâmat, prin cruce, capetele balaurilor nevăzuţi. *DICHERUL* (gr. δικήριον, τό — *dikirion*) şi *TRICHERUL* (gr. τρικήριον, τό — *trikirion*) — se numesc cele două sfeşnice folosite la slujbele arhiereşti, fiecare purtând două sau trei lumânări. La Liturghia arhierească, cu ele arhiereul binecuvintează pe credincioşi (*Arhieraticon*, carte de slujbă, în care se descrie rânduiala slujbei cu arhiereul). *Dicherul* simbolizează cele două firi ale Mântuitorului (Om şi Dumnezeu), iar *Tricherul* simbolizează Sf. Treime. *VULTURUL* (gr. ὁ ἀετός — *o aetos* = vultur) sau *POTNOJA* (slv. „sub picioare“) — este un covor mic, rotund, pe care este brodată imaginea unui vultur cu aripile întinse, care zboară pe deasupra unei cetăţi cu trei râuri. Acest covoraş se aşează în altar sau în naos, pentru a sta pe el arhiereul, cu picioarele, la slujbele arhiereşti. Acest covor are două dimensiuni: una mai mare şi una mai mică. Vulturul mare se foloseşte când se face hirotonia unui arhiereu; candidatul ce urmează a fi sfinţit ca arhiereu este mai întâi supus unui „*exetasis*“ (examinare, care constă în trei întrebări); vulturul mare este aşezat în faţa altarului, între sfeşnicele mari, iar candidatul stă cu picioarele pe coada vulturului, când, în momentul respectiv al slujbei, i se pune prima întrebare, pe care o rosteşte protosul arhiereilor slujitori; la a doua întrebare, candidatul înaintează şi stă cu picioarele pe mijlocul vulturului, iar la a treia întrebare se aşează pe capul vulturului, ceea ce înseamnă înaintarea sa în desăvârşirea treptelor preoţeşti. *Vulturul mic* se întrebuinţează în tot timpul Liturghiei, fiind pus în diferite locuri din biserică, unde stă mai mult arhiereul. Vulturul este un simbol al evlaviei şi înţelepciunii arhiereului, care prin ştiinţa şi viaţa lui exemplară trebuie să se ridice deasupra credincioşilor pe care îi păstoreşte. Prin forma, culoarea şi calitatea materialelor din care sunt confecţionate, *sfintele odăjdii* inspiră respect faţă de purtătorii lor, produc o impresie puternică asupra credincioşilor şi creează o atmosferă de sărbătoare proprie săvârşirii serviciului divin. Înainte de a fi puse în folosinţa cultului, toate veşmintele liturgice noi se sfinţesc de către preot sau episcop, după rânduiala prescrisă în cărţile de slujbă. Înainte de îmbrăcare, orice veşmânt se binecuvintează şi se sărută de clericii slujitori, în semn de respect. Veşmintele trebuie păstrate cu grijă, în bună stare, într-un dulap anume, din biserică. Slujitorilor le este interzis a îmbrăca la slujbele divine veşminte murdare, rupte, neîngrijite. De asemenea, ei trebuie să fie curaţi cu trupul şi sufletul, ca semn de respect faţă de Dumnezeu şi de cele sfinte. În acest sens, „Povăţuirile“ din *Liturghier* prevăd următoarele: „Pentru slujirea dumnezeieştii Liturghii, preotul şi diaconul sunt datori a fi curaţi cu sufletul cât şi cu trupul, şi, precum trebuie să aibă trupul curat, tot aşa şi veşmintele cele de pe dânşii se

cuvine să le aibă curate şi întregi; iar de vor fi pătate toate şi rupte şi va îndrăzni preotul a sluji cu ele, va greşi de moarte, deoarece înaintea lui Hristos Dumnezeu, Cel ce este cu adevărat în Sfintele Sale Taine, se va arăta cu nebăgare de seamă. De aceea slujitorii celor sfinte datori sunt să stăruiască în tot chipul, ca veşmintele cele sfinţite chiar de vor fi din material simplu, să fie cuviincioase şi curate" (*Liturghier*, ed. 1974, p. 363).

VEŞNICIE v. **Vecie**.

VETEROTESTAMENTAR — ceea ce aparţine Vechiului Testament (ex. profeţii veterotestamentari).

VIAŢA VIITOARE — Omenirea a avut întotdeauna conştiinţa unei vieţi viitoare, conştiinţa că viaţa nu se sfârşeşte odată cu moartea, că omul trăieşte şi după dispariţia trupului. Raţionaliştii explică aceasta ca o păstrare în memoria urmaşilor a celor repauzaţi, dar aceasta nu e nemurirea în înţelesul ei propriu şi aşa cum o concepe creştinismul. Sufletul este nemuritor şi el este al Domnului, spune Sf. Apostol Pavel (Romani 14, 8), iar după moarte el îşi păstrează memoria, dar nu mai poate acţiona pentru mântuirea sa: „că vine noaptea, când nimeni nu poate să lucreze" (Ioan 9, 4). Bogatul din parabola „bogatului nemilostiv şi a săracului Lazăr", pe care Mântuitorul o spune în acest scop (Luca 16, 19–31), înţelege şi-şi aduce aminte de fraţii săi de pe pământ, pe care ar vrea să-i prevină, să nu mai ducă viaţa de răutate şi necredinţă pe care a dus-o el, şi pentru care, în lumea de dincolo, suferă atât de cumplit. El îl recunoaşte pe săracul Lazăr care se află în „sânul lui Avraam", adică în rai, în locul celor drepţi. Raiul este locul în care se află sufletele drepţilor de la judecata particulară până la judecata universală, judecata de apoi. Raiul e numit, în Sf. Scriptură, şi „*Împărăţia cerurilor*" (Mt. 5, 3 şi 10); „*Împărăţia lui Dumnezeu*" (Lc. 13, 29; I Corint. 15, 50); „*Casa Tatălui*" (Ioan 14, 2) etc. Biserica îl numeşte „loc luminat, loc cu verdeaţă, loc de odihnă, de unde a fugit toată durerea, întristarea şi suspinarea" (Ectenia morţilor). Raiul apare astfel şi ca un *loc*, dar şi ca o *stare*, o stare de fericire şi de răsplată, în care se află drepţii după moarte. Textul de la Ioan: „În casa Tatălui Meu multe lăcaşuri sunt" (Ioan 14, 2) arată ideea de loc în lumea de dincolo, dar mai ales ideea de *stare*, ideea existenţei diferitelor grade de fericire în care se află cei drepţi: „fiecare îşi va lua plata după osteneala sa" (I Corinteni 3, 8). Cu cât cineva e mai curat, cu atât este mai aproape de Dumnezeu, fiindcă sufletele se mută din această lume, însă nu cu aceeaşi măsură a Harului: „Atunci vor fi îndumnezeiţi după har, adică vor cunoaşte fericirea, strălucirea şi toată lucrarea şi viaţa pe care o are Dumnezeu în Sine, după fiinţă, şi se vor împărtăşi de razele soarelui dumnezeiesc" (*Învăţătura de credinţă creştină ortodoxă*, ed. 1952, p. 169). Fericirea celor drepţi în viaţa viitoare, spune Sf. Apostol Pavel, nu se poate descrie: „Cele ce ochiul n-a văzut şi urechea n-a auzit şi la inima omului nu s-au suit, pe acestea le-a gătit Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El" (I Corinteni 2, 9). Această fericire este vederea lui Dumnezeu. În „Predica de pe munte", Mântuitorul spune: „... cei curaţi cu inima, aceia vor vedea pe Dumnezeu" (Mt. 5, 8). Drepţii din rai stau în comuniune cu Dumnezeu prin har şi îl pot cunoaşte după gra-

dul de sfințenie în care se află fiecare. Sufletele celor drepți trăiesc acolo laolaltă cu sfinții și îngerii (Evrei 12, 22; Mt. 8, 11) și participă la slava lui Hristos (II Tim. 2, 12). Toți sunt acolo uniți prin legătura dragostei, ca fii ai aceluiași Părinte, a cărui binecuvântare o simt ca o nesfârșită fericire. Fiindcă au învins răul și au triumfat asupra păcatului, cei din rai formează Biserica trimfătoare. Sufletele celor păcătoși ajung, după judecata particulară, în iad, unde se află și duhurile necurate (II Petru 2, 4). În Sf. Scriptură, iadul este numit „gheena focului" (Mt. 5, 22; 29, 30), „foc nestins" (Mt. 3, 12) „întunericul cel mai din afară" (Mt. 8, 12), depărtare de la fața lui Dumnezeu (Mt. 7, 23) etc.; toate aceste denumiri arată *starea* de suferință, *locul* de pedeapsă veșnică. Această pedeapsă are forme diferite. *Prima* și cea mai grea este *îndepărtarea de la fața lui Dumnezeu*, care înseamnă pierderea tuturor bunurilor care vin de la el. Pierderea lui Dumnezeu e dureroasă și în lumea aceasta, dar cu atât mai mult în lumea de dincolo; altă pedeapsă este lipsa comuniunii cu sfinții, izolarea, însingurarea, îndepărtarea de prietenia sfinților care ajută sufletele să progreseze în virtute și cunoașterea lui Dumnezeu. Imposibilitatea acestei comuniuni îi face pe *cei din iad* să se simtă *nenorociți*. În iad stau în *compania spiritelor rele*, care se bucură de chinurile celor păcătoși, *pedepsiți de Dumnezeu*, ca și duhurile rele. O altă formă a chinului păcătoșilor în iad sunt *mustrările de conștiință*, asemenea cu un vierme neadormit, care nu moare niciodată (Marcu 9, 44). Mustrarea de conștiință, continuă și veșnică, înseamnă desnădejdea și părerea de rău de a nu se fi supus voii Domnului în viața trăită aici, pe pământ. În iad este „plângerea și scrâșnirea dinților" (Mt. 22, 13) provocată de *focul iadului*, care arde veșnic ființa păcătoșilor, fără a o nimici (Lc. 16, 24).

VICAR (lat. *vicarius* = locțiitor) — ajutor în activitatea eparhială; vicar se numește preotul, arhimandritul, arhiereul care primește într-o eparhie slujba de a-l ajuta pe ierarhul locului, în activitatea sa administrativă și canonică; papa de la Roma se mai numește și „Vicarul lui Hristos".

VICINA — vechi oraș în nordul Dobrogei, identificat cu Isaccea, unde în sec. XIII–XIV se afla reședința unei arhiepiscopii (mitropolii ortodoxe) cu ierarhi trimiși de la Constantinopol, de care depindea. În 1359, ultimul ierarh de la Vicina a fost adus în Țara Românească, unde a întemeiat prima mitropolie a țării, la Curtea de Argeș (Iachint de la Vicina).

VICLEIM, VIFLEIM sau **IROZII** — este numele unei drame folclorice (nume popular pentru Betleem, unde S-a născut Iisus), care face parte din colindele de Crăciun, la românii ortodocși; colindul evocă uciderea celor 14.000 de prunci, din porunca regelui iudeu Irod, în vremea căruia S-a născut Iisus Hristos și pe care Irod voia să-L ucidă, temându-se că Acesta îi va lua tronul (faptele sunt relatate în Evanghelia de la Matei, cap. 2). Acest colind românesc este de origine creștină, ca și „Steaua" ș.a. (v. **Colind**). Istoricul Virgil Cândea vorbește despre un Vicleim românesc, „martor și povățuitor al Nașterii Domnului cu puterea lui de mister, nevinovăție și curățenie, de lumină și autenticitate", combătând teoriile care susțineau, ca Moses Gaster în *Chrestoma-*

ţia română (Leipzig, 1831), că Vicleimul este „o urmă a Misterelor din Occident"; Acad. Virgil Cândea caută să demonstreze că nu există similitudini convingătoare între „misterul Naşterii" la români şi la saşii ardeleni, care ni l-ar fi transmis din literatura germană medievală. Mai mult, un vrednic cărturar de sat ardelean, Picu Pătruţ, autorul unei versiuni de peste munţi a Vicleimului, se inspiră nu de la saşii de lângă el, ci din Anton Pann, din Ţara Românească. Vicleimul este de secole atestat la noi. Era reprezentat de Crăciun la curtea lui Vasile Lupu, ne spune cronicarul Miron Costin, dar nu avem dovezi că ar fi fost atunci o inovaţie, aşa încât putem socoti obiceiul mult mai vechi. Acum un secol, Mihail Kogălniceanu îl consemnează cu observaţia că „irozii erau ţinuţi în onoare mai mare" într-un trecut nu prea îndepărtat şi că ei erau interpretaţi de „dascăli şi oieri", apoi de „fii de boieri îmbrăcaţi în haină de stofă aurită, la curtea domnească şi la casele boiereşti" (cit. din articolul „Un Vicleim puţin cunoscut", semnat de Acad. Virgil Cândea, în ziarul „România liberă" din 23 decembrie 1995). În acest articol se laudă iniţiativa d-lui Răzvan Ionescu de a adapta pentru teatru radiofonic un text vechi de *Vicleim* din Moldova, text publicat în 1885 de marele folclorist G. Dem. Teodorescu, text care fusese cenzurat în „Poezii populare" culese de G. Dem. Teodorescu, publicat în ediţia din 1985, a colecţiei „Biblioteca pentru toţi".

VIDMA (slv. *vrăjitoare*) — denumire pentru „moarte", în povestea „Ivan Turbincă" de Ion Creangă.

VIFORÂTA — mănăstire de maici (la 3 km nord de Târgovişte), datează din sec. XVI (1530); restaurată de mai multe ori, ea şi-a pierdut aspectul original. Azi are şi funcţie socială, servind ca loc de adăpost (azil-spital) pentru călugăriţele şi preotesele în vârstă şi singure.

VIGILA (lat. *vigilis* = veghere, *vigil* = grijuliu, băgător de seamă) — se numeşte la catolici ziua dinaintea unei mari sărbători; ex. Ajunul Crăciunului, al Bobotezei etc.

VINCENT DE PAUL v. **Caritate**.

VINEREA SEACĂ — zi aliturgică; v. **Aliturgic**.

VIRTUTE (lat. *virtus, virtutis* = putere, curaj, bărbăţie, bunătate, cinste) — este acea putere a sufletului de a înfrunta forţa răului sub toate aspectele lui. Morala filozofică clasifică patru virtuţi numite *„virtuţi cardinale"*: înţelepciunea, cinstea, cumpătarea, curajul; morala religioasă, morala creştină se bazează pe trei „virtuţi teologice": credinţa, nădejdea (speranţa) şi dragostea (iubirea creştină); „Şi acum — zice Sfântul Apostol Pavel — rămân acestea trei: credinţa, nădejdea şi dragostea. Iar mai mare dintre acestea este dragostea" (I Corinteni 13, 13). Sf. Pavel consideră virtutea dragostei mai mare decât toate şi-i închină un adevărat imn în Epistola I către Corinteni: „De aş grăi în limbile oamenilor şi ale îngerilor, iar dragoste nu am, făcutu-m-am aramă sunătoare şi chimval răsunător. Şi de aş avea darul proorociei şi tainele toate le-aş cunoaşte şi orice ştiinţă, şi de aş avea atâta credinţă, încât să mut şi munţii, iar dragoste nu am, nimic nu sunt... Dragostea îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuieşte, nu se laudă, nu se trufeşte. Dragostea nu se poartă cu necuviinţă, nu caută ale sale, nu se aprinde

de mânie, nu gândeşte răul... Toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduieşte, toate le rabdă. Dragostea nu cade niciodată" (1 Corinteni 13, 1. 2. 4. 5. 7. 8). *Iubirea creştină* este învăţătura cea nouă pe care Iisus o aduce oamenilor: „Poruncă nouă dau vouă: Să vă iubiţi unul pe altul. Precum Eu v-am iubit pe voi, aşa şi voi să vă iubiţi unul pe altul. Întru aceasta vor cunoaşte toţi că sunteţi ucenicii Mei, dacă veţi avea dragoste unii faţă de alţii" (Ioan 13, 34–35). Este virtutea fundamentală, prin care adevăratul creştin se deosebeşte de ceilalţi oameni.

VIRTUŢI CREŞTINE v. **Virtute**.

VISARION SARAI v. **Sarai**.

VIŞNU — zeu principal în hinduism. În perioada vedică era un zeu solar, care devine apoi un zeu bun şi îndurător faţă de om şi de toate fiinţele. El apare oamenilor sub diferite chipuri, numite „*avataras*" (scoborâtori) şi face tot felul de fapte bune, în folosul oamenilor. Dintre întrupările lui cele mai importante sunt: eroul Krişna şi eroul Rama, despre care povestesc epopeile sanscrite Bhagavat-Gita şi Ramayana.

VITEZDA (ebr. *Bethezda* = scăldătoarea oilor) — lac în nordul templului din Ierusalim, lângă poarta oraşului numită „Poarta oilor", unde în al doilea an al activităţii Sale, Mântuitorul a făcut minunea vindecării slăbănogului care zăcea bolnav de 38 de ani (Ioan 5, 1-9).

VLĂDICA (slv. *vladiku*) — episcop (v. **Mitropolit**). Termen folosit pentru ierarhii din toate treptele, în B.O.R.

VODIŢA — mănăstire din Oltenia (com. Vârciorova-Mehedinţi), ctitorie a călugărului Nicodim, venit din sudul Dunării, care întemeiază şi mănăstirea Tismana în acelaşi timp (sec. XIV, în vremea lui Vladislav-Vlaicu Vodă). Se simţea în epocă nevoia întemeierii de mănăstiri ortodoxe spre a ţine stavilă expansiunii catolicismului.

VOHOD (slv. „ieşire") — cuvânt ce denumeşte două momente importante din cadrul slujbei Sfintei Liturghii în Biserica Ortodoxă: *Vohodul mic* şi *Vohodul mare*. Vohodul mic sau ieşirea cu Sfânta Evanghelie (lat. *introitus* = purtarea solemnă a Sf. Evanghelii) se face după ce se cântă Fericirile; preotul face trei închinăciuni în faţa Sf. Mese, cu multă evlavie ia Sfânta Evanghelie şi pune în locul ei, pe antimis, Sf. Cruce; ţinând Sf. Evanghelie în dreptul frunţii, ocoleşte cu ea Sf. Masă şi iese pe uşa de nord a altarului până în mijlocul naosului, precedat de un purtător de lumină (cu lumânare sau sfeşnic), rosteşte o rugăciune, apoi se îndreaptă spre altar printre sfeşnicele împărăteşti, se opreşte în faţa uşilor împărăteşti şi, când la strană s-a terminat de cântat Antifonul III (Fericirile ori troparul), preotul înalţă Sf. Evanghelie şi zice „Înţelepciune drepţi!", apoi intră în altar, ridică crucea de pe antimis şi pune în locul ei Sf. Evanghelie. Semnificaţia acestui ritual solemn, care se săvârşeşte în timpul Liturghiei catehumenilor, este simbolică. Ea înseamnă epifania Domnului (arătarea Sa către oameni, la Botezul de la râul Iordanului, când a fost mărturisit ca Fiul lui Dumnezeu de Însuşi Tatăl, iar apoi începerea activităţii publice, prin propovăduirea Evangheliei). În Sf. Evanghelie, la Vohodul mic, credincioşii văd pe Hristos însuşi: „Veniţi să ne închinăm şi să cădem la Hristos.... Aliluia!". *Vohodul mare* sau ieşirea cu Sfintele Daruri (gr. ἡ μεγάλη

εἴσοδος; ἡ τῶν δώρων εἴσοδος — *i megali eisodos; i ton doron eisodos*) înseamnă luarea cinstitelor Daruri de la proscomidiar, unde au fost pregătite (v. **Miridele**, **Proscomidia**), purtarea lor solemnă în mijlocul naosului, unde preotul, ţinând în mâini Sf. Potir şi Sf. Disc, precedat de un purtător de lumină, iese pe uşa de miazănoapte şi se opreşte în mijlocul naosului, cu faţa spre apus; aici continuă să facă pomenirile, cuprinse în Liturghier, binecuvintează spre răsărit şi intrând pe uşile împărăteşti în altar, depune Darurile pe Sf. Masă, în timp ce corul continuă să cânte partea a doua a Heruvicului („Ca pe Împăratul..."). Vohodul mare simbolizează ultimul drum făcut de Domnul Hristos în Ierusalim, înainte de Patima Sa, jertfindu-Se pentru mântuirea neamului omenesc.

VORONEŢ — una din vestitele mănăstiri ale Moldovei (jud. Suceava, lângă oraşul Gura Humorului), a fost zidită de Ştefan cel Mare în 1488 şi pictată la jumătatea sec. al XVI-lea, de către mitropolitul de atunci al Moldovei, Grigorie Roşca, al cărui portret este zugrăvit pe faţada de miazăzi, lângă intrare în pridvorul închis al bisericii. Pe peretele de apus se mai păstrează o minunată pictură a Judecăţii de apoi. Ceea ce face faima picturii de la Voroneţ este culoarea unică de aici, a „albastrului de Voroneţ". Mănăstirea restaurată azi posedă un bogat muzeu de artă bisericească; la Voroneţ se află şi mormântul lui Daniil Sihastrul, un sfânt pustnic care şi-a trăit zilele într-o peşteră din apropiere şi la care Ştefan a găsit, în vremuri de restrişte, un sfat înţelept şi îndemnuri pline de har. Poetul muntean Dimitrie Bolintineanu (sec. XIX), în volumul intitulat *Legende istorice*, îi închină poezia „Daniil Sihastrul".

VOSCRESNE (de la slv. *„cescresnie"* = înviere, duminică) sau *stihiri ale Învierii* (gr. τὰ ἀναστασίματα — *ta anastasimata*, ἀνάστασις, ἡ — *anastasis* = înviere) şi *Eotinale* (gr. ἑωθινὸς — *eotinos* = matinale, de dimineaţă) sau *Mânecânde* — cântări matinale, pentru că în toate este vorba de „mânecarea", adică mergerea la mormântul Domnului, dis-de-dimineaţă, în ziua Învierii, a femeilor mironosiţe; aceste 11 stihuri (tropare) ale Învierii stau în strânsă legătură cu cele 11 Evanghelii ale Învierii (care se citesc duminica dimineaţa, la Utrenie), pe care le parafrazează (comentează) şi se cântă la Slava Laudelor, în rânduiala Utreniei duminicilor (se află în Octoihul mare şi în Catavasier). Au fost compuse în sec. IX–X, de împăratul bizantin Leon Filozoful; v. **Hvalite**.

VOSGLAS (*văsglau* sau *vozglasu*) — ecfonis, adică formula de încheiere a unei rugăciuni, încheiere pe care preotul o accentuează, rostind-o cu voce mai puternică.

VOTIV (lat. *votivus* = făgăduit zeilor, făcut pentru că s-a făgăduit), *tablou votiv* — se numeşte (în pictura bisericească ortodoxă) tabloul zugrăvit în partea dreaptă, pe peretele interior al zidului dinspre apus al bisericii, şi care reprezintă pe ctitorul bisericii respective şi în miniatură imaginea bisericii, pe care ctitorul o ţine pe palmele sale şi o închină (o dăruieşte) Mântuitorului sau Maicii Domnului sau sfântului al cărui hram îl are (adică sfântului pe care îl are ca patron); hram se numeşte şi ziua când se serbează patronul bisericii, ziua sfântului respectiv (ex. biserica cu hramul Sf. Gheorghe sau hramul Bunavestire). În ctitoriile

brâncoveneşti se vede *tabloul votiv al lui Constantin Brâncoveanu*, aşa cum e zugrăvit la principala sa ctitorie *de la Hurez*, cu întreaga familie. La bisericile moldoveneşti din sec. XV–XVI, se păstrează, alături de portretele ctitorilor domni, şi *portretele de boieri şi mitropoliţi,* ctitori de biserici. În pictura murală din biserici, chipurile ctitorilor sunt zugrăvite pe peretele de vest al pronaosului, pe suprafaţa lui interioară, la dreapta şi la stânga intrării în naos; mai rar le găsim şi pe pereţii de sud şi de nord ai pronaosului (ca la Hurez şi la Snagov), ori pe suprafaţa de răsărit a peretelui despărţitor, între naos şi pronaos (ca la Voroneţ).

VOTUL (lat. *votum* = făgăduinţa; *voveo,-ere* = a sfinţi, a făgădui) sau **Făgăduinţa** — se face în monahism de către viitorii călugări care îşi închină viaţa lui Dumnezeu, retrăgându-se în mănăstire. Cel care face votul călugăriei trebuie să-l şi respecte, trăind conform canoanelor vieţii mănăstireşti. Temeiul acestui vot îl găsim şi în Vechiul Testament, în cuvintele Eclesiastului: „Dacă ai făcut un jurământ lui Dumnezeu, nu pierde din vedere să-l împlineşti, că nebunii nu au nici o trecere; tu însă împlineşti ce ai făgăduit“ (Ecles. 5, 3). Jurământul monahal constă în împlinirea celor trei voturi: al sărăciei, al castităţii şi al ascultării (supunerii), adică a renunţa la voia satanei, la plăcerile şi faptele lui; v. **Precatio**.

VOVIDENIA sau **Ovedenia** — nume folosit în popor pentru sărbătoarea „Intrarea Maicii Domnului în biserică“; v. **Sărbătorile Maicii Domnului**, **Cultul marial**.

VULGATA — traducerea Bibliei în latină de către Ieronim; v. **Septuaginta**, **Exapla**.

VULTURUL v. **Veşminte bisericeşti**.

W

WAIDELOTTAS („veghetori", „supraveghetori") — se numeau preoţii vechilor religii păgâne ale popoarelor baltice. Zeul lor suprem se numea Perkunas, căruia i se aducea cultul sub cerul liber, pe un loc înalt, înconjurat de arbori, unde, în cinstea lui, se întreţinea un foc nestins, el fiind zeul fulgerului şi al furtunii.

WAIHAL (ebr.) — denumire pentru versetele din Ieşire (cap. 32), care se citesc în zi de post, în religia iudaică, conţinând ruga de iertare pentru păcatul de a se fi închinat „viţelului de aur".

WALHALLA — se numea raiul în religia vechilor popoare germanice; raiul era conceput ca un loc luminos, ce se afla în cer, în împărăţia lui Odin, zeul lor suprem. Acolo se duceau sufletele războinicilor şi ale luptătorilor. În contrast cu Walhalla se afla Höle, împărăţia morţilor de sub pământ.

WALI — denumire pentru cultul sfinţilor, în islamism; v. **Islamismul**.

WALKIRIILE — erau zeităţi ale soartei în credinţa vechilor popoare nordice (germane); walkiriile hotărau viaţa şi moartea celor de pe câmpurile de luptă. Germanii le închipuiau ca pe nişte frumoase războinice, care alergau pe cai iuţi, dând ajutor eroilor împotriva duşmanilor, iar după luptă, sufletele eroilor erau duse în Walhalla, locuinţa zeilor, spre a se bucura acolo de toate bunătăţile; v. **Wodan**.

WICLIFF JOHN (1320–1382) — iniţiatorul wiclianismului, mişcare reformatoare a Bisericii engleze (cleric şi profesor la Oxford), s-a ridicat împotriva papalităţii şi a ordinelor monahale catolice, franciscani şi dominicani, care acaparaseră toate demnităţile bisericeşti. Wicliff pledează pentru înlăturarea autorităţii papale şi trecerea Bisericii sub autoritatea statului, ţine predici împotriva clerului romano-catolic, care trăia în lux, acumulând mari bogăţii, sfidând astfel învăţătura evanghelică. Sprijinit de curtea regală a Angliei, Wicliff are curajul să înfiereze papalitatea, numind-o „instituţia lui Antihrist". În reforma bisericească pe care şi-o propune, el contestă Sf. Tradiţie, ierarhia bisericească, Sf. Taine, venerarea icoanelor, a moaştelor, a sfinţilor etc. Wicliff traduce Sf. Scriptură în lb. engleză şi trimite predicatori în toată ţara să propovăduiască libertatea şi egalitatea pentru tot poporul. Două sinoade ţinute de Biserica catolică la Londra, în 1382, condamnă doctrina şi activitatea lui Wicliff, înlăturându-l din Universitate. El moare în acelaşi an, iar partizanii săi sunt crunt persecutaţi. În anul 1415, Sinodul din Constanza (Elveţia), condamnă total tezele lui Wicliff, iar pe el se răzbună dezgropându-i trupul şi arzându-l, împreună cu toate scrierile lui. Ideile acestuia au fost preluate de Jan Huss (în Boemia, sec. XV) sub forma husitismului, iar în sec. XVI se vor regăsi în doctrina lui Luther şi Calvin. Jan Huss va fi şi el condamnat de acelaşi sinod de la Constanza şi ars pe rug, pentru ideile sale reformatoare. Datorită wiclianismului, Anglia va primi uşor protestantismul, întărind caracterul naţional al Bisericii angli-

cane; v. **Anglicanismul**.

WODAN — era numele zeului suprem al popoarelor germanice (păgâne); cei din nord îl numeau Odin. Wodan a devenit zeu ceresc, stăpân al vieții spirituale și al civilizației. Fiind și zeu al morții, el aduce, cu concursul Walkiriilor, în împărăția sa, sufletele războinicilor „cei aleși", morți în lupte. Fiind el însuși un zeu mândru și războinic, se credea că alerga călare pe calul său cu opt picioare, în fruntea sufletelor morților, care urlau înfiorător împreună cu rafalele vântului de noapte.

WODHAN, WOTAN; v. **Wodan**.

WULFILA, ULFILAS (311–384) — got de origine, ajunge episcop al goților de la Nord de Dunăre (341). Goții păgâni, care invadează teritoriul de la nordul Dunării, persecută pe goții creștini de aici; aceștia se vor refugia împreună cu episcopul lor în sudul Dunării, în regiunea Nicopole, unde Wulfila va rămâne până la sfârșitul vieții ca episcop al comunității creștine din Balcani. Înainte de a intra în cler, Wulfila, fiind un om cult și cunoscând limbile greacă și latină, fusese lector și tălmaci al unei solii a goților la Constantinopol (335–337) și apoi, la vârsta de 30 de ani, pe când se afla într-o solie la Antiohia, a fost hirotonit episcop. El a tradus Biblia în limba gotă, traducere din care au rămas fragmente până azi (DIVR).

X

XENODOFION v. **Girocomiile**.

XIROFAGIE (gr. ξηροφαγία, ἡ — *xirofaghia* = hrană compusă din alimente uscate) — post aspru, fără mâncare gătită, constând numai din vegetale, pâine şi apă; practicat de marii asceţi, acest post a fost ţinut şi de Sf. Ioan Botezătorul, în pustia Iordanului (Matei 3, 4), când se pregătea pentru activitatea de Înaintemergător al Domnului Iisus Hristos. Xirofagia a fost modul de viaţă al marilor pustnici şi asceţi creştini din epoca de strălucire a monahismului, în primele veacuri creştine; v. **Postul**, **Monahismul**.

Y

YAMA — zeul judecător al sufletelor celor morți, în religia hinduistă; v. **Hinduismul**.

YAZIDISM sau **CULTUL DIAVOLULUI** — este o religie de sine stătătoare, care-și are originea în Irak (Kurdistanul irakian) în centrele Mosul și Sinjab; azi, în afară de Irak (Kurdistan), yaziditii mai trăiesc în Turcia, nordul Siriei, Armenia, Iran, Afganistan și India (șiiții). Cărțile lor sfinte sunt: *Cartea Neagră* și *Cartea Dezvăluirilor*, cărți , se pare, scrise în limba kurdă, acum vreo 200 de ani, mai mult spre a avea și ei o „Scriptură“ și a nu mai fi disprețuiți de islamiștii care se lăudau cu Coranul. Yazidismul continuă o religie veche, Mazdeismul, la baza căruia stă dualismul Bine-Rău; în Yazidism acest dualism este înlocuit cu Binele = Dumnezeu, iar Răul = diavolul. Aceștia au fost multiplicați în ipostaze, și fiecărei ipostaze îi este asimilată o divinitate luată din diverse religii: asiro-babiloniană, creștină (din creștinism au luat diferiți sfinți), iudaică și islamică (din care au luat șeici). În dualismul yazidit, Dumnezeu este identificat cu zeul Ormuzd (Binele), iar diavolul e asimilat cu Ahriman (zeul răului) așa cum erau ei venerați în mazdeism. Yaziditii îl văd pe diavol ca un înger căzut care a fost repus în drepturi; ca izvor al răului, el este cauza tuturor nenorocirilor. De aceea se evită rostirea numelui său, pentru a nu-i atrage furia. Slujirea diavolului este deosebită de cea a lui Dumnezeu, căci se face cu teamă, implorare, umilință, pe când slujirea lui Dumnezeu e făcută cu recunoștință și mulțumire. Teama de diavol a devenit însă atât de puternică, încât yaziditii au ajuns să i se închine numai lui, abandonându-l pe Dumnezeu (pe motivul că Dumnezeu e bun și nu le poate face vreun rău, pe când diavolul, pus numai să facă rău, trebuie slujit, pentru a-i implora mila și iertarea, astfel ca răul pe care-l poate face el să se îndepărteze). Yaziditii cred în reîncarnare, țin postul la fel ca mahomedanii (nu mănâncă, nu fumează, nu se distrează), dar numai 3 zile, nu 30, ca la Ramadan. Miercuri și vineri sunt zile de post, ca și la creștini. Se roagă la răsăritul și apusul soarelui, dar numai individual, ei nepracticând rugăciunea în comun. Rugăciunea se face în trei limbi: kurdă, arabă și persană. Pentru ocazii (nunți, înmormântări, nou-născuți) au rugăciuni speciale. Au o rugăciune de implorare care cuprinde un final de blestem: „O! Saraf Ad-Din, cel cu pletele tăiate, adu-ne bunăvestirea ta în Kurdistan, răspândește credința, ca să te urmeze întregul Kurdistan, și îndreaptă ghiulele tunurilor către Turkestan (zone locuite de turci, turkmeni) să se înalțe Tronul în Kurdistan și să cadă năpasta peste Arabistan (țările arabe)“. Yaziditii au multe obiceiuri legate de diferite ceremonii. De Anul Nou, vopsesc și încondeiază ouă și își împodobesc casele cu coronițe de flori sau spice de grâu. Căsătoriile nu se fac decât între tinerii de aceeași condiție socială și sunt interzise în luna aprilie (fiind luna florilor și fiindcă în această lună s-au căsătorit profeții); condiția femeii este foarte umilitoare: soțul

poate s-o piardă la jocul de cărți, și astfel trecând la alt bărbat, ea poate fi vândută pentru o anume sumă altuia care se va căsători cu ea, sau poate rămâne slugă sau soție în casa celui care a câștigat-o la jocul de cărți. Când cineva se află pe patul de moarte este chemat Șeicul; acesta pune pe limba muribundului câteva fire de țărână de la mormântul sfânt al Șeicului Uday și câteva picături de apă de la izvorul Zenisem (din Kurdistan). Aceasta e un fel de împărtășanie. Trupul mortului se stropește de asemenea cu această apă (după ce a fost spălat). După împlinirea unui întreg ritual funebru, mortul este îngropat, în timp ce i se cântă din fluier, iar din când în când, se bate și din tobă. Din punct de vedere culinar, yaziditii nu mănâncă anumite alimente, ca peștele (din respect pentru profetul Iona, cel înghițit de chit), carnea de porc, de cocoș, lăptuca, varza, conopida, dar din nici o casă nu trebuie să lipsească brânza și ceapa, făina de orz și curmalele. *Comunitatea Yazidită* este condusă de *un emir,* atât pe plan religios, cât și social; mai presus de emir se află *Tata Șeicul* (care pe plan religios este echivalent în rang cu un patriarh creștin sau cu un muftiu musulman). Emirul și Tata Șeicul își au rezidența la Mosul. În subordinea lor se află *șeicii* (șefi religioși din fiecare sat și oraș), care sunt ajutați și ei de *șeici drumeți* (care strâng dările și împart ajutoarele) și de *cântăreți,* care, la diverse ocazii (nunți, înmormântări), cântă, acompaniază din fluier, recită, practică dansuri rituale, asemenea dervișilor, pentru a cădea în transă și a lua legătura cu sufletele morților. Acest lucru îl fac și *hogii* (un fel de călugări yazidiți), care trăiesc în preajma mormântului șeicului Uday și-l îngrijesc; aceștia execută și cântecele funerare și ritualurile de înmormântare. Altă categorie de slujitori yazidiți sunt așa-numiții *sărmani*, niște călugări sihaștri care trăiesc din mila publică și al căror rol este de a purifica, prin asceză, zona locuită de comunitate. Yazidiții trăiesc în general izolați, în zone greu accesibile și, datorită faptului că au fost oprimați mereu de-a lungul istoriei, sunt luptători neînfricați, dârji și puțin iubitori față de cei ce nu aparțin comunității lor. De asemenea, religia le interzice să practice comerțul sau vreun meșteșug, deoarece aceste lucruri duc la înșelătorie și minciună și de aici la ceartă, la înjurături, în care numele diavolului este imposibil să nu fie prezent, iar pentru un yazidit nu există păcat mai mare decât să audă numele diavolului. Cel ce îl rostește în fața sa trebuie omorât, după cum arată religia lor. De aceea, yazidiții se ocupă în exclusivitate cu păstoritul: creșterea oilor, caprelor și măgarilor și cu cultivarea unor plante cum ar fi: lintea, năutul, grâul, porumbul etc. Prin întreg modul lor de viață, yazidiții vor să rămână departe de lume, în legea lor. De asemenea, le este interzis să vorbească străinilor despre credința lor, după cum le este interzis să-i asculte pe străini vorbind despre credințele lor.

Y.M.C.A (*Young Men's Christian Association* = Asociația tinerilor creștini) — întemeiată în Anglia, în 1844, de Sir George Williams, la început pentru tinerii băieți, iar din 1857 și pentru tinerele fete, în scopul educării lor religios-morale, dar având și cămine pentru ocrotirea celor aflați în afara familiei. Y.M.C.A ia ființă și în țara noastră în 1919, din inițiativa Reginei Maria. Asociația își are sediile mai ales

în marile orașe și marile porturi ale lumii. La noi se aflau, între cele două războaie mondiale, asemenea sedii la București și Constanța. După Revoluția din 1989, în România, Y.M.C.A. și-a reluat activitatea, cu caracterul ei creștin, având ca președinte pe dl. Aurel Savin. Sediul Y.M.C.A. se află la Geneva, la Consiliul Mondial, iar la București în str. Silvestru 33, sub denumirea „Asociația creștină a tinerilor".

YOGA — metodă de meditație în Brahmanism prin care, printr-un ansamblu de practici, se crede că se poate ajunge la cunoașterea lui Atman, marele Adevăr, esență ultimă a întregii existențe. Aceasta înseamnă suprema fericire, dincolo de care totul în lume este aparență înșelătoare; mântuirea, în brahmanism, nu se realizează nici prin împlinirea faptelor legii, nici a sacrificiilor, ci numai prin această cunoaștere, prin această odihnă în Atma-Brahma, care este suprema fericire; v. **Brahmanismul**, **Vedanta**.

YOGHIN — adept al sistemului yoga.

YOGINI — se numește, în mitologia vedică, zeița-vrăjitoare, patroană a magiei.

YOM-KIPUR v. **Iom-Kipur**.

Z

ZAHARIA — preot la templul din Ierusalim, profet pe care Biserica Ortodoxă îl sărbătoreşte ca sfânt la 5 septembrie, el fiind tatăl Sf. Ioan Botezătorul (Luca, cap. 1). *Zaharia* este şi numele uneia dintre cărţile Vechiului Testament, scrisă de unul dintre cei 12 profeţi mici, pe timpul lui Darius, împăratul perşilor (522–486 î.Hr.). Profetul Zaharia a stimulat poporul iudeu pentru rezidirea templului din Ierusalim, după întoarcerea din robia babiloniană, a profeţit despre venirea lui Mesia. În calendarul ortodox, pomenirea lui se face la 8 februarie.

ZAMCA — vestită mănăstire armeană lângă Suceava, al cărei hram adună în fiecare toamnă, pe toţi armenii din România şi chiar de peste hotare.

ZAMFIRA — mănăstire de maici, în jud. Prahova, zidită în 1855 de mitropolitul Nifon, şi pictată de Nicolae Grigorescu.

ZAMOLXIS — zeul suprem în religia geto-dacilor. Aceştia îi sacrificau din cinci în cinci ani un om, pe care îl socoteau un sol trimis zeului din partea lor.

ZARATHUSTRA sau ZOROASTRU („cel cu cămile bătrâne", în limba iraniană) — este reformatorul vechii religii iraniene, „mazdeismul" (sec. VI î. Hr.). El a căutat să spiritualizeze această religie tradiţională (cunoscută din sec. VIII î. Hr.) şi s-o umanizeze din punct de vedere social. De aceea, ridicându-se împotriva jertfelor religioase şi luând apărarea săracilor, el intră în conflict cu preoţii vechii religii. Doctrina zoroastristă se află în cartea sfântă Avesta; se bazează pe *dualism* — lupta dintre bine şi rău —, binele numit *Ormuzd* (Ahura-Mazdah) şi răul numit *Ahriman* (Angro-Maimu). *Ahura-Mazdah,* care reprezintă împărăţia binelui, este conceput monoteist, considerat creatorul cerului şi pământului şi autorul ordinii în lume. El se află în cer, „împărăţia cântecelor". În cer primeşte sufletele drepţilor şi le răsplăteşte cu nemurirea. Vechii zei din mazdeism nu mai sunt concepuţi tradiţional, ci vor deveni, în concepţia lui Zoroastru, numai nişte idei sau atribute ale divinităţii, numite *Ameshaspentas* („spirite ale sfinţeniei şi nemuririi"), care luptă împotriva demonilor, rânduiesc sacrificiile şi asistă la judecarea morţilor, al căror judecător este *Mithra,* o altă idee personificată, dar subordonată ideilor „Amesha-Spentas". În împărăţia binelui trăiesc şi *„fravashis"*, fiinţe superioare, create în afara lumii şi înaintea ei, fiind nemuritoare. Aceştia sunt un fel de îngeri păzitori ai oamenilor. Fiecare om are un asemenea înger, care-l apără de demoni. Împărăţia răului este *Ahriman* (Angro-Maynyu), „spiritul rău", care locuieşte în întunericul prăpastiei, îndemnându-i pe oameni la fapte rele spre a-i câştiga. El este ajutat de *„daevas"* (demonii), care adună pe păcătoşi, printre care sunt socotite şi popoarele ce nu aderă la zoroastrism (greci, romani, turci, arabi, turanieni). Purificările, sacrificiile, principiile morale în zoroastrism, au rolul de a domina forţa

răului; la aceasta contribuie şi voinţa omului. În aprecierea faptelor morale, rolul principal îl are raţiunea, nu iubirea. Legea dreaptă este intransigentă: „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte". Unele concepţii se aseamănă cu cele ale religiei iudaice şi creştine. Predică războiul sfânt. Întreţin în templele de rugăciune focul sacru; preoţii lor se numesc „magi" şi „mobu". Cultul constă în citiri din Avesta şi din diferite rugăciuni. Cred în viaţa viitoare; după moarte, sufletul rămâne trei zile lângă trup, apoi pleacă să treacă peste podul care-l va duce în lumea de dincolo. Acest pod se lărgeşte pentru cei buni şi se îngustează pentru cei răi, până ajunge ca lama unui brici. Înainte de a porni pe pod, sufletul este judecat şi cântărit pe o balanţă: la greutate contează faptele bune, care vor duce sufletul în „împărăţia cântecelor", iar cei răi se prăbuşesc în prăpastia demonilor, unde vor rămâne 9000 de ani, după care vor fi purificaţi prin foc şi vor intra şi ei într-o altă viaţă de fericire veşnică, căci iadul nu va mai exista, fiind şi el distrus de focul purificator. Resturi din vechii zoroastrieni mai trăiesc astăzi în India şi Pakistan, Iranul fiind complet islamizat; puţinii zoroastrieni rămaşi nu fac prozelitism.

ZEITĂŢI URANIENE — zei ai cerului, în religia Greciei antice.

ZEL — devotament, puterea de dăruire totală a fiinţei noastre în împlinirea unui ţel. În creştinism, zelul pentru credinţa în Hristos a dat martirii. Slujitorii Bisericii lui Hristos, preoţii nu reuşesc în misiunea lor fără devotamentul numit *zel pastoral*.

ZELOŢI — adepţi ai unui curent în sânul iudaismului antic. Proveniţi dintre farisei, zeloţii erau apărătorii „zeloşi" ai teocraţiei; pe plan politic au fost principalii animatori ai răscoalei din 66 împotriva stăpânirii romane, declanşând războiul iudaic, soldat cu biruinţa romanilor şi dărâmarea templului din Ierusalim, din anul 70.

ZEND-AVESTA; v. **Avesta**, **Zarathustra**.

ZEUS — zeul suprem, în religia Greciei antice; părintele zeilor şi al oamenilor, zeu al cerului, îşi avea locuinţa pe vârful muntelui Olimp, cel mai înalt munte din Grecia.Era înfăţişat cu un fulger în mână, stăpânind ploaia, zăpada, tunetul, lumina. *Zeus* protejează şi apără dreptatea, familia, cetatea. Sculptorul grec Fidias l-a reprezentat statuar, majestuos, ca simbolul perfecţiunii greceşti. În legendele mitologice, el apare însă diminuat de slăbiciuni omeneşti. În mitologia romană este identificat cu *Jupiter*.

ZEVEDEI — tatăl fraţilor Iacov şi Ioan („fiii lui Zevedei", cum îi numeşte Evanghelia), apostoli ai Mântuitorului, chemaţi la apostolat la marea Tiberiadei, unde erau pescari, ca şi tatăl lor.

ZI, ZIUA DOMNULUI (*dies dominica*) — duminica, ziua Învierii Domnului Hristos; în amintirea Învierii Biserica a serbat-o ca *zi liturgică*, zi în care se săvârşeşte Sf. Liturghie sau cultul euharistic; este ziua Pogorârii Sf. Duh, ziua întemeierii Bisericii creştine. În afară de înţelesul pascal, ea are şi un sens eshatologic, anticipând împărăţia lui Dumnezeu, în care credem şi care va veni, pentru care ne rugăm: „Tatăl nostru... vie împărăţia Ta!". Acolo este Hristos, „Care şade de-a dreapta Tatălui şi iarăşi va să vină, să judece viii şi morţii", cum ne învaţă „Simbolul credinţei" (Crezul), când — spune Sf. Evanghelie — toţi „vor da socoteală în ziua judecăţii" (Matei 12, 36) şi spre care ne îndeamnă Sf. Apostol Pavel. Trebuie să ne pregătim: „Aşadar, dacă aţi înviat

împreună cu Hristos, căutaţi cele de sus, unde Se află Hristos, şezând de-a dreapta lui Dumnezeu" (Coloseni 3, 1). Ziua Domnului este şi „ziua judecăţii din urmă", când fiecare va da socoteală de faptele sale, este ziua Învierii Domnului, zi de bucurie, şi ziua liturgică a comemorării jertfei Sale, pentru mântuirea neamului omenesc. Ea a înlocuit sabatul evreu şi este decretată zi de repaos pentru creştini, în mod oficial, prin Edictul de la Milan, din anul 313, dat de împăratul Constantin cel Mare.

ZI LITURGICĂ — se numeşte, în cultul creştin, intervalul de timp dintre două seri consecutive, căci sărbătorirea şi slujba oricărei zile liturgice începe cu Vecernia (slujba de seară) din ajunul zilei respective când se săvârşeşte Sf. Liturghie. Ziua liturgică este o moştenire din tradiţia iudaică de socotire a timpului, conform textului biblic, unde zilele creaţiei sunt numărate, începând cu seara şi continând cu dimineaţa — „Şi a fost seară şi a fost dimineaţă: ziua întâi." „Şi a fost seară şi a fost dimineaţă: ziua a doua" ş.a.m.d. (Facerea 1, 5 şi 8). După importanţa lor, zilele liturgice se împart în zile de rând (lucrătoare), cele mai numeroase, şi zile de sărbătoare, mai puţine, dar mai importante d.p.d.v. religios. Cele mai importante zile din cursul anului bisericesc sunt: Vinerea Patimilor, Duminica Sf. Paşti şi Duminica Rusaliilor (Duminica Mare), ele fiind legate de moartea Domnului şi de alte evenimente de căpetenie din istoria sfântă a mântuirii — Patimile, Învierea Domnului şi Pogorârea Duhului Sfânt. După acestea vin, ca importanţă, celelalte sărbători ale Mântuitorului, ale Sfintei Fecioare şi ale diferiţilor sfinţi.

ZIDITORUL — nume dat lui Dumnezeu-Tatăl, Ziditorul (Creatorul) cerului şi al pământului.

ZIGURAT sau **ZIKKURAT** — turnuri foarte înalte, construite în trepte, şi alăturate templelor păgâne asiro-babiloniene. Uneori un turn servea mai multor temple. Se crede că rostul lor era de observatoare astronomice; v. **Baru**.

ZIHRONO-LIVRAHA (ebr.) — formulă rostită la iudei despre un decedat, însemnând „Fie-i amintirea binecuvântată" sau, cum zice poporul, „Fie-i ţărâna uşoară".

ZISUDRA — numele supravieţuitorului potopului, în versiunea sumeriană. Zisudra, rege în Sumer, protejat de zeul solar Utus, primeşte indicaţii de construire a unei arce, cu care va rătăci pe ape 7 zile şi 7 nopţi, când va începe potopul şi se va arăta din nou soarele. Textele sumeriene arată că Zisudra nu s-a mai întors pe pământ, ci a fost dus în ţara fabuloasă Dilmun, unde va trăi etern, ca zeu. Tema potopului apare şi în epopeea lui Ghilgameş, având mare analogie cu versiunea biblică; în epopee, supravieţuitorul potopului se numeşte *Utnapiştim,* iar în Biblie, *Noe*. Mitul potopului este universal răspândit, fiind atestat în toate continentele. Iniţial, variantele despre potop par a fi pornit din Mesopotamia şi India (M. E. ICR, p. 65).

ZIUA CRUCII v. **Crucea**.

ZIUA SOLARĂ v. **Calendar**.

ZLĂTARI — ţigani prelucrători de aur; veniţi în ţară ca robi pe moşiile boiereşti; Biserica Zlătari din Bucureşti (Calea Victoriei), veche din sec. al XVI-lea, era socotită ca aparţinând zlătarilor. A fost refăcută, rezidită, în sec. XVII, de Stolnicul Şerban Cantacuzino. Iniţial a fost mănăstire închinată Patriarhiei din Alexandria. După secularizare, în sec. XIX, devi-ne biserică

de mir, aşa cum este şi astăzi.

ZMEU — simbol al răului, în folclorul românesc; închipuit ca un balaur sau ca un uriaş cu puteri neobişnuite, personaj de basm, el stă totdeauna înfrânt în lupta cu binele (întruchipat prin Făt-Frumos sau un voinic viteaz şi curajos).

ZOGRAFU — mănăstire în muntele Athos, refăcută şi înzestrată cu moşii şi bani de Ştefan cel Mare, Domnul Moldovei (sec. XV). După el, mănăstirea a continuat să fie ajutată şi sprijinită de mulţi români.

ZOHAR v. **Kabbala**, **Kabbalah** (tradiţii).

ZOROASTRU v. **Zarathustra**.

ZOOLATRIE — religie primitivă, caracterizată prin divinizarea animalelor şi transformarea lor în zeităţi. E foarte răspândită în Egiptul antic, unde cel mai cunoscut animal adorat de egipteni era *boul Apis*, socotit ca zeu al fecundităţii.

ZOOMORFISM — credinţă religioasă după care sufletele celor morţi se reîncarnează într-un animal.

ZOTIKOS v. **Philippos**.

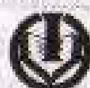
ZUGRAVI DE BISERICI — pentru sec. XVI, cel mai de seamă este *Dobromir Zugravul*, cel care a pictat ansamblul original din biserica lui Neagoe, de la Argeş, şi pe cel de la Tismana. În sec. XVII, *Mihail Monahul*, *Ianachi Zugravul* ilustrează noile tendinţe în pictură, pe care le va accentua Pârvu Mutu, cel mai vestit în epocă (sec. XVII–XVIII). *Pârvu Mutu*, format la şcoala de pictură de la Mănăstirea Negru-Vodă, din Câmpulung-Argeş, îşi face ucenicia pe lângă pictori din Bucovina, apoi revine în Ţara Românească; angajat de Stolnicul Mihai Cantacuzino, el picteză biserica Colţea, după care au urmat altele, pictate cu ucenicii săi, şi la care se mai văd şi azi medalioane cu sfinţi datând din secolul XVIII: Biserica numită „Cu Sfinţi“, sau „a Silfidelor“, Stavropoleos, Batiştei, Sf. Ştefan, Mântuleasa, unde se mai păstrează pictura faţadei principale. Pârvu Mutu este cel care a adus în Muntenia „moda“ picturii exterioare a bisericilor; tot el va accentua în pictură curentul nou cu trăsături naţionale (elemente locale, lăutari, hore) şi va lăsa să pătrundă în pictură influenţe din texte apocrife, hagiografice şi folclor. Pârvu Mutu pictează mari ansamble ca cele de la Mărgineni, Filipeştii de Pădure, Posada, Călineşti, Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, Fundeni, Doamnei. În Ardeal, pictura exterioară a bisericilor a fost adusă de pictorii lui Brâncoveanu, care au lucrat la ctitoriile sale de la Sâmbăta şi Făgăraş. Tot în sec. XVII, un pictor bisericesc cu faimă este *Constantin Zugravu*, care se remarcă prin armonia culorilor, a mişcării, expresivităţii figurilor (ca de ex. scena Bunei Vestiri de la Biserica Doamnei din Bucureşti). În sec. XVIII, zugravii *Preda* şi *Marin* pictează la Horez, repictează la Cozia, Polovragi ş.a. În sec. XIX, avem pictori formaţi la şcolile Apusului, ca: *Tătărăscu*, *N. Stoenescu*, *Lecca*, *M. Popp*, *Epaminonda Bucevski*, pictori de şevalet care repictează bisericile Antim, Sf. Spiridon Nou, Negustori, Sf. Ecaterina din Bucureşti. În acelaşi gen pictează *N. Grigorescu* la Agapia şi Zamfira (Prahova) — picturi apropiate ca stil mai mult de al marilor maeştri ai Renaşterii apusene decât de stilul bizantin, ceea ce este păgubitor pentru tezaurul artistic al vechii noastre picturi. La sfârşitul sec. XIX şi începutul sec. XX, se formează un curent

nou de revenire la făgaşul tradiţional al picturii noastre bisericeşti de stil bizantin românesc, care va fi reprezentat de pictorii: *Belizarie, I. Mihail, Costin Petrescu, V. Damian* ş.a. În acest spirit s-a format Şcoala Superioară de Artă Bisericească de pe lângă Arhiepiscopia Bucureştiului, în 1940, sub patriarhul Nicodim, unde s-au format mari pictori ca: *Gh. Popescu, Olga Greceanu, Iosif Kebber, Vasu, I. Stoica* ş.a., care au realizat ansambluri picturale în stil neobizantin, la biserici construite ori repictate în epoca noastră, ca: marea catedrală a Episcopiei din Constanţa, Arad, Biserica Sfinţii Împăraţi din Ploieşti, Catedrala din Tg. Mureş etc.

ZWINGLI, ULRICH (sec. XV–XVI) — reformator religios, se ridică împotriva catolicismului, pe care-l acuză de practica indulgenţelor şi de numeroase abuzuri; reneagă ierarhia bisericească, celibatul preoţilor, monahismul, missa (rânduiala slujbei catolice) şi tot ce nu se putea demonstra prin Sfânta Scriptură, pe care o consideră singurul izvor al religiei creştine.Ca urmare, părăseşte preoţia din Biserica Romano-Catolică, înfiinţându-şi propriul său ordin religios, care se va numi *Zwinglianism*; se căsătoreşte şi, ca preot reformat, nu mai recunoaşte altă autoritate religioasă decât cea întemeiată de el pe baza Evangheliei. Biserica evanghelică condusă de el înlătură din locaşul de cult altarele, icoanele, crucile, lumânările. După moartea sa, zwinglianiştii se vor integra în confesiunea protestantă întemeiată de Luther şi Calvin; v. **Protestantismul**.

Tiparul executat sub cda nr. 101/2001,
la Imprimeria de Vest, Oradea,
str. Mareșal Ion Antonescu nr. 105.
România.

BRANIŞTE ENE, profesor de teologie. N. 12 oct. **1913,** în Suseni, jud. Argeş, †18 mart. **1984,** în Bucureşti. **Studii** la *Seminarul teologic din Curtea de Argeş* (1925–1933), *Facultatea de Teologie din Bucureşti* (1933–1937), cu **licenţă** în 1938 şi **doctorat** în 1943; la *Facultatea de Litere* (secţia *Limba română,* 1945–1947); a urmat şi **cursurile** *Seminarului pedagogic „Titu Maiorescu" din Bucureşti* (1937–1938). **Asistent** la *catedra de Teologie practică* de la *Facultatea de Teologie*, pentru *Liturgică şi Pastorală* (1938–1950), apoi **conferenţiar** (1950) şi **profesor titular** (1950–1982), **prorector** (1970–1971), şi **rector** al Institutului (1980–1982). **Conferinţe** în Austria, Franţa, Germania, Anglia. **Diacon** (1940), **preot** (1950), **iconom stavrofor** (1952).

LUCRĂRI: *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila* (teză de doctorat), Bucureşti, 1943, XVI + 238 p.; *Tâlcuirea dumnezeeştii Liturghii* de **Nicolae Cabasila**. Traducere din greceşte şi studiu introductiv, Bucureşti, 1946, VIII + 133 p. (1989); *Tipic bisericesc*, Bucureşti, 1976, 302 p. ; *Liturgică teoretică. Manual pentru Seminariile teologice*, Bucureşti, 1978, 280 p. (în colaborare); *Liturgica specială*, pentru Institutele teologice, Bucureşti, 1980, 510 p.; *Liturgica generală cu noţiuni de artă bisericească*, Bucureşti, 1985, 548 p. (ed. a II-a, Bucureşti, 1993, 783 p.); *Anastasimatarul uniformizat II. Utrenierul sau Cântările Utreniei de Duminică dimineaţa ale celor opt glasuri bisericeşti*, Bucureşti, 1954; *Cântările Sfintei Liturghii şi podobiile celor opt glasuri*, Bucureşti, 1960; *Carte de cântări bisericeşti pentru credincioşii creştini ortodocşi*, Bucureşti, 1975; *Cântările Penticostarului*, Bucureşti, 1980.

A diortosit: *Catavasierul* (1959), *Penticostarul* (1973), *Octoihul Mare* (1975) şi a revizuit ediţia *Liturghierului* din 1980.

A publicat **studii, recenzii, predici, dări de seamă** în presa bisericească.

(După DICŢIONARUL TEOLOGILOR ROMÂNI
de preot prof. univ. dr. MIRCEA PĂCURARIU)

BRANIŞTE ECATERINA, profesoară de religie. N. 24 oct. **1914**, în Bazarcic (Bulgaria de azi), din părinţi creştini-ortodocşi, † 2 febr. 2000.

Studii: *şcoala primară* şi *Liceul de fete* în oraşul Bazarcic. (1921-1933), *Facultatea de Teologie din Bucureşti* (1933-1938), cu licenţa *Psihologia religioasă a adolescentului.* Urmează în paralel, cursurile *Seminarului Pedagogic Universitar din Bucureşti* şi între anii 1952-1956, *Facultatea de Filologie - Universitatea Bucureşti.* **Profesoară de religie** la *Şcoalele şi Liceele de Fete* din Ploieşti şi Bucureşti (*„Doamna Stanca", „Iulia Haşdeu"*). Între 1948-1972 predă **Limba şi Literatura română** la diferite licee din Bucureşti (*„Mihai Viteazul"*, Liceul cu predare în lb. maghiară.)

LUCRĂRI: redactează *Manualele de Religie pentru clasele elementare;* **editează:** *Pr. Prof. Dr. Ene Branişte,* ***Liturgica Specială,*** Bucureşti, 1992; *Pr. Prof. Dr. Ene Branişte,* ***Liturgica generală***, Bucureşti, 1993, *Pr. Prof. Dr. Ene Branişte,* ***Participarea la Liturghie,*** Bucureşti, 1999. **Coautoare** (până în clipa morţii) la prezentul *Dicţionar enciclopedic de cunoştinţe religioase.*